ÁRJA ÉS KAUKÁZUSI ELEMEK

A FINN-MAGYAR NYELVEKBEN.

I. KÖTET.

MAGYAR SZÓJEGYZÉK

S BEVEZETÉSÜL:

A KÉRDÉS TÖRTÉNETE.

IRTA

MUNKÁCSI BERNÁT

A M. T. AKADÉMIA L. TAGJA.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

ÁRJA ÉS KAUKÁZUSI ELEMEK

A FINN-MAGYAR NYELVEKBEN.

I. KÖTET.

MAGYAR SZÓJEGYZÉK

S BEVEZETÉSÜL:

A KÉRDÉS TÖRTÉNETE.

IRTA

MUNKÁCSI BERNÁT

A M. T. AKADÉMIA L. TAGJA.

Leltári szám: 24 505

Könyvtára

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

SZTE Egyetemi Könyvtár
J000715238

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Műveltségszavaink eredetének vizsgálata vezetett hat évvel ezelőtt arra a meglepő észleletre, hogy nyelvünk jövevényelemeinek eddig ismert legrégibb rétegén, a törökön túl is vannak külső ethnikai érintkezések folytán keletkezett rétegek, még pedig az árja (indo-iráni) és kaukázusi nyelvek köréből való származás kétségtelen bizonyságaival. Rendkívül fontosnak mutatkozott előttem e tény nemcsak nyelvészetünk, hanem a magyar őstörténet szempontjából is, s még inkább fokozta érdeklődésemet iránta az a tapasztalat, hogy az árja és kaukázusi nyelvek hatása közösnek igazolható ősi elemekben kiterjed a finn-magyar nyelvek egész vonalára, sőt ezen túl még a szamojédságra, tehát e nyelvek életének legtávolabbi korszakában kezdődik. A tárgy irodalmának tanulmánya csakhamar fölvilágosított arról is, hogy nézetemmel — mely nálunk pár évvel ezelőtt csaknem oly képtelenségnek tetszett, mint akár a héber-magyar nyelvrokonság eszméje — éppenséggel nem állok egyedül; hanem hogy azt bár a részletekben eltérő magyarázatokkal s alap-felfogással mintegy másfél század óta a bel- és külföldi tudósoknak szakadatlan sora hirdeti, legutóbb különösen Tomaschek, ki a szóban forgó nyelvi hatások közül az árjának történeti hátterét is nagyjában kimutatta. A mit e téren az első futólagos körültekintés alapján eredménykép megállapíthattam, azt az «Ethnographia» folyóirat V. kötetében siettem hazai közönségünknek tudomására hozni;*) beláttam azonban mindjárt, hogy az itt levont

*) E tárgygyal foglalkozó közleményeim tartalmának rövid ismertetését l. u. i. a bevezetésben (87—89. és 99. l.)

következtetések tudományos hitele még megerősítésre szorul, ehhez pedig múlhatatlanul szükséges az alapjuk gyanánt szolgáló nyelvi egyezések adatainak újból való tüzetes s lehetőleg széleskörű megvizsgálása.

Így keletkezett a jelen munka, mely első kisérlet a finn-magyar nyelvekbe jutott régi árja és kaukázusi elemek rendszeres tárgyalására. Az itt nyujtott első kötet bevezetésében a kérdés történetét, azután pedig a magyar szójegyzéket tartalmazza, vagyis amaz árja és kaukázusi egyezéseket, melyeknek megfelelői a rokon nyelveken kívül a magyarban is kimutathatók, esetleg csak a magyarban találhatók. Az árja és a kaukázusi nyelvek hatásának amaz adatai, melyek a magyarban nem, hanem csupán a rokon nyelvekben találhatók, egy következő kötet számára vannak fentartva, bár ennek anyagából különösen hol valamely hangtani megfelelés igazolása, vagy fogalmi kapcsolatok bemutatása kivánta, egy rész előzetesen érintve van már itt is. Mennél kevésbé tájékoztat bennünket az okiratos történet az e műben fejtegetett nyelvi érintkezések alapját tevő ethnikai mozgalmakról s viszonyokról, annál inkább szükségesnek véltem a szókincsbeli egyezések minden részletére nézve a bizonyítást, s e törekvés gyakran vezetett az eddigi nézetek bírálásához, illetőleg újabb adatokkal való megerősítéséhez. A rokon nyelvekkel való egybevetésekben felejthetetlen nagy mesteremnek, Budenznek «Magyar-Ugor Összehasonlító Szótára» szolgált számomra főforrásul, mert e mű minden fogyatkozása mellett korszakalkotó nyelvtudományunk történetében s ma is első sorban irányadó. De bár így tárgyalt egyeztetéseimnek finn-magyar része több esetben részben vagy egészen Budenz kutatásain alapúl, a felsorolt adatok mégsem azonosak, hanem művemben a MUgSz. megjelenése óta közzétett helyesebb hangjelzésű s bővebb anyagforrásokból vannak merítve; e mellett sokszor az ismertekhez új adatok csatlakoznak s a kétes értékűek elmaradtak, úgy hogy efféle czikkeim a MUgSzótárban megfelelők javított és bővített változatainak vehetők. Az árja nyelvek köréből vett idézeteimet s fejtegetéseimet korunk legnagyobb szaktekintélyeinek műveiből merítettem, minden egyes esetben megjelölve a forrást, honnan valók. Főkép oly adatok szerepelnek e területről hasonlításaimban, melyeknek története is világos akár a nyelvemlékek, akár a nyelvrokonság révén. Nem volt

módom e szempont követésére a kaukázusi nyelveknél, melyeknek egybehasonlító vizsgálataihoz csak ERCKERT műve nyujt kevés és nem eléggé megbizható előmunkálatot.

A ki rendkivüli messzeségnek homályos légkörében föltetsző jelenségeket igyekszik megállapitani, el lehet rá készülve, hogy megfigyeléseinek nem minden részletét fogja helyesnek elismerni az utána jövő, kedvezőbb viszonyok közt eszközölt vizsgálat. Vajmi jól tudom vállalkozásom merészségét magam is, midőn e műben szerény erőmmel egy oly problémának tisztázását jelöltem ki feladatúl, mely nehezen belátható történetelőtti korokra vonatkozva már sok gondolkodó elmét kifárasztott s igen lehetőnek tartom, hogy idevonatkozó nézeteimnek tetemes része fog áldozatúl esni a kritika, talán első sorban a magam kritikája irtó műveletének. Hiszen ama néhány év alatt is, mely e műnek megkezdése s befejezése között letelt, sok pontra nézve jutottam helyesebb belátásra s változott véleményre, úgy hogy ezekről «Pótlások és helyreigazitások» czimen külön függelékben tartottam helyén valónak számot adni. Bizonyos, hogy majd a rokon nyelveknek ugyanily irányú átkutatása s különösen a mindezekre következő hangtani összefoglalás még további nyesegetéseknek fogja felismertetni szükségét; mindamellett azt reméllem, marad az itt leirt észleletekben ezek után is annyi hasznavehető, hogy nem kell már ezek miatt sem az e műre forditott fáradságot a tudomány szempontjából kárbaveszettnek tartanom. Az ismeretek minden ágára nézve áll, hogy csak tévedések erdőin keresztül juthatunk a végleges igazság tisztázásához; de különösen meg kell barátkoznia e gondolattal egy oly tér munkásának, mint a finn-magyar összehasonlító nyelvtudomány, hol az előbbi félszázad nagy tevékenysége mellett is még mindig hiján vagyunk a legfontosabb előmunkálatoknak s gyakran a legelemibb tények hiteles megállapítása is rendkivüli nehézségekkel jár s külön tanulmánykitéréseket követel. A ki munkálkodásunk s előhaladásunk számtalan akadályát ismeri, az meg fogja becsülni a szerény mécsest is, melylyel tárgyunknak valamely homályos pontját földerítenünk sikerült s nem fogja azonnal követelni azt a minden részletet bevilágító hatalmas fáklyafényt, melylyel szerencsésebb körülmények közt haladhat előbbre a diadalmaskodó kutatás. Egy oly feladatnál, mint az őskor árja és kaukázusi jövevényszavainak kimutatása, természetesnek fogja találni az avatott,

hogy nem lehet egyszerre minden mellékkörülmény okát oly biztossággal megállapítanunk, a hogy ez pl. az újabb nyelvtörténeti korokba eső német vagy szláv elemeknél lehetséges.

Ama kérdésnek tüzetesebb vizsgálatát, hogy szorosabban meghatározva mely árja és kaukázusi nyelveknek tulajdonítható a finn-magyar nyelvekben ily részről mutatkozó hatás s hogy ez minő korszakokba teendő, czélszerüen halaszthatjuk akkorra, midőn e feladathoz rendszeres tárgyalás alapján már a rokon nyelvek adatai is rendelkezésünkre állanak. Szükségesnek tartom ezért e helyt is annak hangsúlyozását, hogy egybevetéseim az egyes árja, vagy kaukázusi nyelvek alakjaival még a legszorosabb azonosság esetén sem jelentik azt, hogy az illető magyar, vagy rokon nyelvbeli szó éppen a felhozott árja, illetőleg kaukázusi nyelvből való, hanem egyelőre csak azt, hogy ezen *nyelvkörökből*, míg az átadó nyelv maga tudásunknak mai fokán ismeretlen (l. e pontra nézve a bevezetésnek 117. lapját). E tekintetben török jövevényszavainkkal sem vagyunk kedvezőbb helyzetben, mondhatjuk pl. hogy a magy. *kék* < csagat. *kök*, ozmanli *gök* «kék»; de azért csak annyi bizonyos, hogy az idézett török adatok a magyarral azonosak s hogy vele szemben eredetiek; de korántsem mondhatjuk, hogy a magy. *kék* épen a csag. *kök* átvétele. Annyit azonban már is világosan láthatunk, hogy az árja és kaukázusi nyelveknek hatása a finn-magyarságra *nem egységes* sem a nyelvek, sem a hatás korszakai tekintetében. Vannak az idetartozó jövevényszavak közt olyanok, melyeknek átvétele a finn-magyar nyelvek közösségének korába esik, mások később a finn-magyar nyelvcsaládnak ágakra való bomlása után jutottak a keleti nyelvcsoportokba, ismét mások még később az egyes nyelvek külön alakulásának idejében. Vannak árja elemek nyelveinkben, melyeknek hangalkata ó-ind, melyeknek ó-perzsa, avesztai, pahlavi, újperzsa s osszét jellegű s hasonló megoszlás észlelhető a kaukázusi elemek közt is. Nem fog ez a jelenség oly képtelenségnek tetszeni, hogyha fontolóra veszszük, hogy szláv jövevényszavaink között is pl. a *mesgye* ó-bolgár, a *megye* szerb, a *haluska* tót, a *dusnok* cseh, a *vutki* orosz eredetű s hogy e különféle szláv elemek az utóbbi évezred különféle koraiban lettek nyelvünk alkatrészeivé, ép úgy, mint csaknem századok szerint tagolható nyelvünk német jövevényszavainak kelete. Ha efféle nyelvi hatások véletlenül nem a jelen, hanem a múlt évezredben

keleti hazájában érték volna a magyart s az illető nyelvek közül nem maradt volna korunkig más, csak pl. az orosz és szerb, tűnődhetett volna eleget a mai kutató, hogy miért van a *mesgye* szóban *sgy* az orosz *meža* és szerb *međa* alakokkal szemben, vagy hogy mikép eredt a *haluska* szókezdője előbbi *g*-ből s csak azt adhatta volna válaszul a függőben maradt kérdések iránt türelmetlen kritikusnak, a mit a magam adott esetében alkalmazok, hogy t. i. várjunk és kutassunk tovább: a mit ez idő szerint még nem látunk elég világosan, talán ezután jobban kivehetjük. Mindenesetre mondhatjuk, midőn az állandó településig mellett is ily különféleséget észlelünk az egyazon nyelvkörből eredt idegen elemekben, hogy ez még inkább föltehető a magyar s vele rokon népek régi nomád életviszonya mellett, melyben az egyes törzsek hol szétválva, hol összeverődve maguk is szivesen cserélgették tartózkodásaik helyeit, de politikai eseményektől is kényszerítve jutottak újabb meg újabb idegen népekkel érintkezésbe. Évezredekre terjedő multja volt már a magyar nyelvnek, mielőtt a magyar nép a történet látóhatárán megjelent s ama törzseknek élete, melyek e nyelvet s rokonait beszélték, nem fogható föl másképen, mint állandó tolongásnak, ide-oda való vándorlásnak a *szkitha* gyűjtőnév alá foglalt különböző nyelvjárásokat beszélő s részben szintén nomád életű árja, kaukázusi s bizonyára még más fajokhoz is tartozó nemzetiségek közt. A finn-magyar nyelvek régi jövevényszavainak változatosságában ez a mozgalmas történet tükröződik.

Budapest, 1901. február hava.

MUNKÁCSI BERNÁT.

BEVEZETÉS.

A tudományszakok története gyakran mutatja, hogy vannak viszontagságos sorsú kérdések és igazságok, melyeknek kisebb-nagyobb tárgyköre hosszú időkön, esetleg századokon át foglalkoztatta különösebb eredmény nélkül a kutató elméket, alapja volt a legképtelenebb félreértéseknek s elkeseredett kritikai küzdelmeknek elannyira, hogy ezek következtében problémája már-már végkép leszorúltnak tetszett a komoly vizsgálódás teréről: midőn valamely merőben más szempontból kiindúlt búvárlat rájött váratlanúl a rejtelem nyitjára, fölfedezte kapcsolatait s a tökéletesebb eszközökkel most újra megkisérlett nyomozás soha nem remélt nagybecsű kincseket hozott fölszinre az eddigelé értéktelennek képzelt területen. Ilyenek összehasonlító nyelvtudományunk terén az árja és kaukázusi nyelvekkel való érintkezés kérdései. Ki hitte volna, hogy azon csaknem megsemmisítő itéletek után, melyekkel JERNEY és HUNFALVY PÁL az ide vonatkozó munkálatokat sujtották, még vissza kelljen térnünk a bennük foglalt tévelygésekhez, sőt elismeréssel lesz kötelességünk kiemelni, hogy számos és nagy hibáik közepett vannak maradandó becsű megfigyelések is?! Valóban a győzedelmes irány tudományos vitákban sem oszt mindig föltétlen igazságot a legyőzött részére; az önmérséklés hiánya gyakran rombolja le itt is a gyöngébb ellenfél álláspontjában az értékes elemet együtt az értéktelennel. Nagy kárára nyelvtudományunk és őstörténetünk fejlődésének ez történt az árja és kaukázusi nyelvrokonság téves eszméi ellen vívott harczokban is, melyekben az érdemes úttörők a szükséges határon túlterjedt buzgalommal kiirtották a gyommal együtt a hasznos plántát s nem

méltatták figyelemre, hogy a leczáfolt fejtegetésekben voltak mégis félre nem ismerhető, biztos tények, elfogadható tételek, melyek ép úgy megérdemelték volna szakértői gondozásukat, mint később a török-magyar nyelvrokonság hibás tanítása kapcsán föllhozott helyes és helytelen adatok. Egész emberöltőn át hevertek parlagon ez egyoldalúság következtében a kutatás jelzett feladatkörei s kiváló tanulságaiktól talán most is el volna zárva tekintetünk, ha a külföldi tudomány az indogermán őstörténeti vizsgálódások révén azokat véletlenül föl nem fedezi s útmutatást nem nyújt, hogy e kincses bányákban vannak nekünk is keresni valóink.

A finn-magyar nyelvrokonság eszméje még úgyszólván derengésének korszakát éli, midőn már észreveszik, hogy a magyar nyelv szókincsében árja eredetű elemek is találhatók. Fischer János Eberhard 1756-ban irott «*De origine Ungrorum*» czímű kis értekezésében találjuk ennek első említését, mely kimutatván a magyar számneveknek a legközelebbi rokon nyelvekével való szoros egyezését a következő — egyszersmind a magyar mythologiai kutatások történetét érdeklő — megjegyzéssel egészíti ki közlését: «Deprehendi et *Indica*, vel si mavis *Persica*, in hoc idiomate vocabula, qualia sunt: unus: ungrice *ekj* (így!), decem: *tiz*, mille: *ezer*; indice et persice: *ik*, *dösf*, *hezar*. Sed ante omnia nomen Dei, quod Ungri *Isten* efferunt, admodum memorabile est. Versavit mentem diu ea cogitatio, undenam illud nomen Europæis auribus tam insuitatum, quidque denotaret? Tandem revocavi in memoriam, esse illud nomen, quod *Persae ignicolae* tribunt Deo. [Persæ ignicolæ Deum nominant: *Yezd*; vid. d'Herbelot: *Bibl. Orient.* art. *Fars.*] Qua ratione et originem ipsius vocabuli mihi cernere visus sum: est enim ea appelatio ab igne, qui Chaldæis (et a Chaldæis cultum ignis acceperunt Persæ) *Eschta* dicitur ... Fortasse ipsi aliquando Jugri superstitione magorum imbuti fuerant: sane in plurimis Sibiriæ populis religionem veterum Persarum deprehendisse mihi visus sum.» *) Hasonlóképpen nyilatkozik éleslátású történetirónk «*Sibirische Geschichte*» (St. Peters-

*) L. Fischernek «*Quaestiones Petropolitanae*» (Gottingæ, 1770) czím alatt Schlözertől kiadott értekezés-gyűjteményében: 37. lap.

burg, 1768) című híres művében, hol szintén kapcsolatban a magyar nyelv rokonsági körének tárgyalásával így ír: «Man kann aber nicht läugnen, dass viele Tatarische wörter, ja auch spuren von der *alten* Persischen sprache unter ihnen angetroffen werden, als unter den zahlen ist *tiz* ‚zehen', *száz* ‚hundert' und *ezer* ‚tausend' persisch. Und in dem namen ‚Gott', den die Ungarn in ihrer sprache *Isten* nennen, kommen sie mit keinem einzigen unter allen Tschudischen völkern, aber wol mit den alten Persern überein, bei welchen *Jisdan* der name der ‚guten Gottheit' ist. Und hieraus könnte man einiger massen schliessen nicht nur, dass in den alten zeiten die Jugri näher gegen Persien zu müssen gewohnet haben, sondern auch dass sie der Magischen religion zugethan gewesen, welches ich auch aus andern spuren wahrscheinlich machen könnte» (I: 133—134. ll.). Csaknem ugyane szavakat ismétli Schlözer (Aug. Ludwig) «*Allgemeine Nordische Geschichte*» (Halle, 1771) művében (422. l.), mi a fölfogás érdemének nem csekély elismerését jelenti, tudván azt, hogy Schlözer korának egyik legszigorúbb történetkritikusa volt, ki kíméletlenül tudta sujtani a félszeg irányokat és tévedéseket.

Hazai irodalmunk terén Kalmár György «*Prodromos idiomatis scythico-mogorico-chvno- (sev Hunno-) Avarici, sive Adparatus Criticus* (Posonii, 1770)» művében találkozunk először magyar-perzsa egybevetésekkel. Ezek többnyire minden kritika nélkül a szavak egyes hangelemeinek találkozására vannak alapítva (pl. «*gazdag* ‚dives, opulentus' a persico *ghazdar* ‚thesaurum possidens, divitias habens'; *társ* a persico *das* ‚socius'; *tűz* a persico *ates* ‚ignis'; *köz* a persico *kúfe* ‚angulus'» 35. l.); néha azonban — bár rosszúl értelmezve — helyes megfigyeléseket is tartalmaznak, minő pl. az, hogy az újperzsa *b* szókezdővel magyar megfelelőkben *v* állhat szemközt («nostri Maiores aliquando sonuerunt *v* [t. i. *b* helyett]: hinc a persico *bar*, et scythico *bazár*, petierunt: *vár* ‚arx' et *vásár* ‚mercatus'»; 13. l.), vagy hogy magyar szóvégi *z* újperzsa *h*-nak lehet egyértékese («Maiores nostri finale *h* mutauerunt in *z* aliquando; ex. c. *tëz, tiz* a persico *deh* ‚decem'»; 24. l.); Fischernek azon fentebb említett észrevételét, hogy a magyar *isten*szónak a régi perzsák nyelvében akad egyező mása, ezen előzményről való tudomás nélkül bővebben fejtegeti s a régi magyarok vallási fogal-

mainak egyéb közösségeivel hozza kapcsolatba CORNIDES DÁNIEL az ő «*Commentatio de Religione veterum Hungarorum*» című 1785-ben írt s ENGEL KERESZTÉLYTŐL 1791-ben (Bécsben) kiadott értekezésében. «Sicut Persæ veteres» — írja e helyt (25. l.) — «Deum sua lingua vocarunt *Isdan*, ut THOMAS HYDE in *historia religionis* veterum Persarum, aliique docuerunt: ita Hungari nomen Dei patrio sermone etiamnum *Isten* efferunt, apellatione procul dubio ab *igne*, qui Chaldæis אִשְׁתָּא dicitur, accersita»; alább pedig (29. l.) hozzáveti: «Neque vel impius, vel absurdus fuero, si veteribus Hungaris easdem prorsus de Deo notiones adscribam, quas jam et Persæ olim de summo Numine conceperunt animis. Certe enim priscis Hungaris cum Persarum gente et vicinitas finitima et magnus semper usus fuit, quod planum facere facile possem, si ferret hoc institutum meum. Ipsum adeo nomen Dei *Isten*, a Persis, ut vidimus, mutuati sunt Hungari, Deum sub symbolo ignis peræque ac Persæ venerati. Quin et cærimonias sacras ex Persarum instituto obire soliti, equos perinde ac Persæ, in sacrificiis suis immolarunt. Huc et illud retuleris, quod Persæ Deo sub dio et in editis montibus sacrificaverint docentibus BARNABA BRISSONIO et RAD. CUDWORTHO; idem autem a Hungaris quoque factitatum esse ex ANONYMI Belae R. Notarii (cap. 16.) constet.»

Szélesebb körben tette a magyar nyelv árja elemeit tanulmánya tárgyává BEREGSZÁSZI PÁL, kinek idevágó művei: «*Parallelon inter linguam Persicam atque Hungaricam* (Erlangæ, 1794)» és «*Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* (Leipzig, 1796).» Mult századbeli nyelvtudományi törekvéseink eme kiváló alakja nem részesült eddigelé azon méltatásban, mely őt kutatásai érdeménél fogva megilleti.*) Ennek

*) Különösen SCHLÖZER támadta rendkívül élesen BEREGSZÁSZI nyelvhasonlító törekvéseit. Ez utóbbi maga közli ellenfele egyik magánlevelének következő helyét (Ähnlichk. d. hung. Spr.: Einleit. V. l.): «Linguam hungaricam ramum esse insignis trunci Finnici, extra dubium positum est, et doleo te id nescire. Adfinitatem cum Lapponum dialecto Finnica evidenter monstravit P. SAJNOVITS, et nuperrime I. HAGER. Talia legere debuisses ante quam vel gry, saltem de Hebraica, Syr. Arabica adfinitate cogitares. Nec ullus de lingua Turcica sermo esse

főoka különösen híressé vált utóbbi művének a tudományos világban már ekkor közelismerésre jutott finn-magyar nyelvrokonság eszme ellen támadó czélzata, melylyel szemben t. i. szerzőnk azt akarta bebizonyítani, hogy nyelvünk igazi keleti nyelv, nem pedig éjszaki. «Ich glaube entdeckt zu haben» — írja könyve bevezeté-

---

potest.» Másutt ugyancsak Schlözer «álmadozásoknak és említésre sem méltók»-nak («Träumereyen u. keiner Erwähnung wert») ítéli Beregszászi eszméit (Nestor III: 119). Ezzel szemben elismeréssel nyilatkozik róla kortársai közül Gyarmathi Sámuel, kinek «Affinitas linguæ Hungaricæ» műve következőket írja előszavában (XI. l.): «In publicum edidit *P. Beregszászi* Professor collegii ref. in Sárospatak, vir literaturæ orientalis peritissimus mihique amicissimus, opus magno eruditionis apparatu elaboratum, ex quo lector cognoscere poterit, in quibus lingua hungarica cum orientalibus convenit. Magna assiduitate scrutatus est vir diligentissimus linguas orientales sequentes: Hebraicam, Chaldæicam, Syriacam, Aethiopicam, Arabicam, Persicam, Turcicam, Curdicam, Zendicam, Pehlvicam, Kalmuckicam, Zingaricam, Hindostanicam, Indicam, Manschuricam, Tataricam, Sinensem, Armenicam, Grusinicam, Georgianam; præterea linguas occidentales: Valachicam, Bohemicam, Germanicam, Latinam, Italicam, Gallicam, Albanicam, etc. et quid-quid in his labore diuturno detegere potuit, vocabula undique plurima notando, et Syntaxin earum linguarum subtiliter rimando, conseqenter illa, quæ hungarico aliquid affine habebant sollicite congerendo; in unum corpus redegit, atque ita literaturæ hungaricæ amatoribus thesaurum maxime æstimabilem contexuit, qui ex eo multa admodum adhuc incognita, in linguæ patriæ naturam investigandam pertinentia, et nexum ejus cum omnibus his linguis demonstrantia maxima cum voluptate haurire possunt, quo *omnes boni patriae cives, tam hodierni, quam posteri, magna huic viro de republica literaria optime merito, gratitudine devincti sunt, eruntque.*» Révai is elismeréssel nyilatkozik Beregszászi keleti hasonlatairól: «Multa horum egregie iam sunt probata a Beregszászio, quem honoris causa iterum nomino» (Elab. Gramm. 50. lap). Hunfalvy szerint (Akad. Ért. 1855. évf. 103—104. ll.): «Beregszászi nem ismerte még a nyelvtudomány eljárását. Összehasonlítani a magyar nyelvet keletiekkel, azaz sémiekkel, indogermánokkal annyi, mint határozatlanná tenni a feladatot; mert keleten, vagyis Ázsiában mindenféle nyelv van, rokon és nem rokon. De az nem egészen Beregszászi hibája, kora még nem volt megérve a valódi nyelvhasonlításra.» Hibázik itt Hunfalvy abban, midőn azt véli, hogy csak *rokonítás* kedvéért lehet és kell hasonlítani: a jövevényszók eredete is csak hasonlítás révén derül ki.

sében (1. l.) — «dass die Hungarische Sprache eine ächt morgenländische Geburt, mithin den Semitischen sowohl, als auch den Japhetischen Sprachen in vielem ähnlich, oder um es mit einem wort zu sagen, fast mit allen bekannten Asiatischen Sprachen, der Hebräischen, Chald., Syr., Aethiop., Arab., Mongol., Pers., Curdischen, Grusinischen u. Türkischen, mehr oder weniger verwandt sey, wovon jedoch die gelehrte Welt wenig, oder gar nichts weiss.» Ha tekintetbe veszszük, hogy a mult század végén még nem voltak tisztázva a nyelvi egyezések ősi rokonságból s külső érintkezésből eredő tényeinek elválasztó kritérumai, valamint hogy a magyarnak a sémi nyelvekkel való egyes, különösen grammatikai hasonmásai megtévesztették a nagy Révainak is ítéletét, valóban nem vehető súlyos vétség számba Beregszásznak ama kifejezésbeli túlzása, melylyel a «rokon» szót alkalmazza e nyelvek viszonyára, annál kevésbbé, minthogy egyébként elég óvatosan és helyesen kifejti, hogy e nevezeten csak «hasonlóságot» ért («in vielem *ähnlich*»; a czimben is: «*ähnlichkeit*», nem: «verwandtschaft»). Azt sem vehetjük nagyon zokon a fajára büszke magyar irónak, hogy fölzúdul érzése Hager amaz állitására, mely szerint a magyarok Lapponiából származnának.*) Ezekkel szemben rendkívül széleskörű ismeretre és éleslátásra vall Beregszásznak azon fölfedezése, hogy a magyar nyelv szókincsében igen jelentékeny számban vannak olyan elemek, melyeknek kapcsolatai — vagy mint ma értjük, külső nyelvi hatások-

*) Igen talpraesetten *idézi* Beregszászi ellenfele művének («Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländern; Wien, 1794») ezen tényleg botor következtetésére egy bírálójának következő észrevételét: «Ist die Ungarische Sprache wirklich mit der Lappländischen verwandt (welches noch nicht bewiesen *ist*) so folgt daraus nicht, dass die Hungarn aus Lappland herstammen; sondern vielmehr, dass beyde vor Alters einen gemeinschaftlichen Stammvater und Wohnort in irgend einem wärmern Clima Asiens hatten, woraus die Lappländer gegen Norden hin, die Türken gegen Mittag, und die Hungarn gegen Abend herzogen. Dass Lappland je so volkreich gewesen, davon scheint weder die Geschichte, noch die Lage und physische Beschaffenheit desselben Beweise zu enthalten» (Aehnl. 189. l.).

ból eredő összefüggései — messze szétágazódnak a keletcsaknem összes népeinek nyelveiben. Ő mutatott ki először nagyobb számban egyezéseket a török, tatár, mongol és mandsu nyelvekkel, előkészítvén ily módon az altaji nyelvrokonság eszméjének csak négy évtizeddel később bekövetkezett kialakulását. E helyt közelebbről érdekelnek bennünket az árja nyelvek egyező elemeire való utalásai, melyek között sok ma is föntartható, becses adat is találkozik, mint pl. magy. vár: ujperzsa *baru*, pehl. *war* «schloss, festung» (98, 122. l.)| m. ár «pretium»: ujp. *arz* «wert» (98.)| m. hús: ujp. *kusch* «fleisch» (103.)| m. gulya: ujp. *gala* «ochsenheerde» (103.)| m. isten: ujp. *jezdan*, *izdan* «gott» (109.); m. vám: ujp. *wam* «schuld; zoll» (109.)| m. kincs: ujp. *kendsch* «thesaurus» (110.)| m. hét: ujp. *heft* «sieben» (110.)| m. száz: ujp. *sad* «hundert» (111.)| m. ezer: ujp. *hezar* «tausend» (111.)| m. kutya: ind *kutta* «hund» (133.). Beregszászi volt az első, ki kaukázusi nyelvet (a grúzt) vont magyar hasonlításai körébe (Aehnl. 72.); sőt később megismerkedvén a szanszkrittal magyar-indus szók közlését is igéri (l. Tudományos Gyüjtemény 1821. VIII: 90. l.). Nem merőben tanulság nélkül valók a sémi nyelvekre való hivatkozásai sem, melyek között szintén akad néhány kétségtelenül egybetartozó, azaz valamely közös végforrásban találkozó adat, pl. m. izsóp: héber אֵזוֹב «hyssop» (86.)| m. kéncs: héb. גָּנַז «schatz» (87.)| m. szombat: héb. שַׁבָּת (88.)| m. kaszabol: héb. קָצַב «hauen» (88.)| m. zsák: héber שַׂק (88.)| m. palota: chald פַּלְטִין «palast» (91.)| m. terjék «theriaca»: chald תְּרְיָק «thariak» (91.)| m. kávé: ar. قهوة «kaffee» (95.)|m. kömény: ar. كمون «kümmel» (94.)| m. ibrik: ar. ابريق «kaffeetopf» (95.)| m. lombik «vas destillatorium»: ar. انبيك «retorte». Midőn ma a magy. *kaszab* «disznóölő, hentes» (MTsz.) eredetét kutatjuk s rájövünk bolgár *kasap*, *kasapin*, szerb *kasapin* «fleischer», illetőleg (honnan ez utóbbiak valók) oszmanli *kasab* id. egyezéseire, szintén megjegyeznők, hogy emez ismét az arab قصاب mása, mely mint fent idézett héber megfelelője mutatja, törzsökös sémi szó; s hasonlóképen kiemeljük, midőn a magy. *szombat*-ot közvetetlenül az őszlovén *sąbota* átvételének magyarázzuk, hogy emez ismét többrendű közvetéssel a héber *šabbāṯ*-ra vezethető vissza. Jól tudjuk, hogy idegen eredetű szók vizsgálataiban

vajmi nehéz sokszor a közvető nyelvterületek megállapítása mai eszközeinkkel is s nem csodálkozhatunk rajta, hogy ilyenekre nézve Beregszásznál nem találunk helyes fölfogást, ki egyébként ezen, valamint más módszerbeli tévedéseiben nem áll alantabb kora színvonalánál.

Valamint a finn-magyar nyelvrokonság eszméje Schlözerben és nálunk Prayban, úgy találnak Beregszászi kutatásai a történetirók közt követőt Fesslerben (Ignatz Aurelius), kinek «*Die geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* (Leipzig, 1815)» műve a magyarokat éjszaki Indiából kivándorlott török eredetű népnek tartja (I: 186. l.) s ezzel véli megmagyarázhatónak a benne előforduló «ind, pehlevi, perzsa és szanszkrit szavakat» is (I: 185. l.), minők a művének első kötetéhez csatolt finn-magyar összehasonlító szótáblázatok jegyzetei szerint: magy. könyök: indostani bengali *kunji*, decani *kunji* | hús: bengali *gus*, decani *goscht*, perzsa *guscht* | tej: bengali, decani *dud*, multani *djud* | tíz: bengali *des*, *das*, decani *dos* | száz: per. *sjad*, ben. *sav*, dec. *sou* | ezer: beng., dec. *hazar*, per., kurd *hazar*. V. ö. ugyanitt még: csont: abassini *tschont*.*)

Uj világot derített a keleti nyelvek rokonsági és érintkezési kapcsolataira Klaproth Gyulának kiváló nevezetességű kaukázusi útleirása,**) melynek függeléke («*Kaukasische Sprachen:* Anhang zur Reise in den Kaukasus und nach Georgien») legelsőben nyujt az európai tudományosság részére bővebb tájékoztatást a kaukázusi nyelvekről. Itt találjuk legrégibb említését annak, hogy a Chunzag-i avarok Theophylactus *Ogor*-jaival, illetőleg az e népfajból kiszakadt Οὐάρ-okkal lehetnek azonosak, mit Klaproth avval is igazolhatónak vél, hogy több hunn történeti név a kaukázusi avarok közt is föltalálható. Erre vonatkozó adatai (12. l.): hunn *Uld*, *Uldin*, *Uldes:* avar *Uldin* «eine awarische familie» | h. *Attila:* av. *Addilla* «ein häufiger mannsname» | h. *Bleda*, *Budach:* av. *Bu-*

*) L. Fessler szóhasonlatainak bírálatát Hunfalvy Pál részéről: Magy. Nyelvészet III: 79—84 ll.

**) «Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808, auf Veranstaltung der Kais. Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg, enthaltend eine vollständige Beschreibung der Kaukasischen Länder und ihrer Bewohner, von Julius von Klaproth. I—II. Halle und Berlin, 1814.

dach «familienname; *Budach Ssultan*» | h. *Ellak*: av. *Ellak* «lesgjischer mannsname» | h. *Dingizik*: av. *Dingazik* «familienname» | h. Εσκαμ «tochter des Attila»: av. *Eska* «ein jetzt veralteter weibername» | h. *Balamir*: av. *Balamir* «mannsname» || magy. *Almus, Zolta, Leel, Geisa, Sarolta*: av. *Armuss, Leel, Ssolta, Gaissa, Sarolta*. Nyelvészeti szempontból még nevezetesebb következő megjegyzése: «Eben so merkwürdig ist die bedeutende ähnlichkeit der awarischen wurzelwörter mit den der samojedischen, ostjakischen und anderen sibirischen sprachen, die ein grosses licht über den ursprung dieses volkes verbreitet; noch ist es indessen zu früh auf diese data hypothesen und conjecturen zu bauen» (12. l.). Álljon itt pár példa azon kaukázusi és finn-magyar egyeztetések közül, melyekkel KLAPROTH ez észrevételét támogatja: (14. l.) avar *uassa, vaass, uschi* «knabe» (ERCKERTnél: avar *vas, vacj*, dido *uži*): vogul *uass, uss, usch, uiss (u. kum)* «knabe» (helyesen *wūś, uś* «klein», *uś khum* «knabe») | (16. l.) andi *chutscha* «haut» (ERCKERTnél: karata *χhuči* «fell»): zürjén *kutschik (kučik* «fell, haut, leder») | (16. l.) akuša *likka* «knochen» ERCKERTnél: kaitach *likha*, akuša *liga*, varkun, kubacsi *liχha*) «knochen»): osztják *lúu, luch* (ÉO. *lū*, SO. *louχ* «knochen») | (17. l. avar *tza, tzoa* «stern» (ERCKERTnél: *tca, tcoa, tcua*, karata *coa* id.): vog. *ssowwa, ssowy, ssou* (helyesen: *sqw)* id. | (21. l.) avar *hetco, itzo*, andi *hintzo* (ERCKERTnél: av. *hetco, jötc*, andi *χinco*, karata *anča)* «stein»: zürj., votj. *is' (iz)* id. | (21. l.) chunzagi *bochor*, andi *perkol* (ERCKERTnél: av. *boroχ* «schlange»): vogul *bjerko, perk (pērėk* «wurm»), magy. bogár (!) | (21. l.) avar *oss*, dido *iss* (ERCKERTnél: av. *ocj*, dido *is)* «ochs»: vog. *oschka (uśkä)*, votjak *osch (oś)* id. | (22. l.) avar *keto, geto*, andi *cheto, gedu* (ERCKERTnél: av. *khetha*, andi *gedu)* «katze»: vog. *kate* (helyesen: *kāti)*, osztj. *kyti* (ÉO. *kati, kiti)* id. Hasonló egyeztetések találkoznak KLAPROTHnak egyéb kaukázusi nyelvekből közölt szójegyzékeiben is, minők pl. (147. l.) csecsencz *kok* «fuss» (ERCK.: *qog, quaq)*: zürj. *kok* id. | (157. l.) csecsencz *ischa*, avar *iass* (ERCK.: csecs. *žiša*, avar *jac*, andi *ece*, karata *jaci)* «schwester»: vogul *iss, ischa (äś* «jüngere schwester») | (157. l.) csecsencz *maar* «ehemann» (ERCK.: *mār*, : *majra)*: cserem. *mara (mári)* id. | 163. l.) csecsencz *lua*, inguši *loo, la* (ERCK.: csecs. *luo, lo)* «schnee»: mord. *lou, lov* id. || (199. l.) osszét *waad* «wind»,

pehl. *vad*, kurd *bah*, ujper. *bad* «wind» (Hübschmann-nál: ossz. *wād, vād*, av. *vāta)*: vog., osztj. *wot, uáta* (vog. *wōt, uuot*, ÉO. *wāt, wōt)* id. | (210. l.) osszét *khart* «hof» (helyesen: *kharth, kärt)*: zürj. *karta* id. | (211. l.) osszét *teach, teauche* «salz» (helyesen: *cæχ, cäχ, cañχa)*: vogul *sjak, ssech*, szamojéd *schak, ssak* (Lv. *šäχ, šäk)*, osztj. *schok* id. A cserkesz nyelvről külön is kiemeli Klaproth (228. l.), hogy egyes szavai a finn, s főkép a vogul és osztják nyelvekével egyeznek, így: cserk. *schug* «salz» (Erdk.: kabardin *šugh*, šapszugi *šugu)*: vog. *ssech*, osztják *schak* | cserk. *kaf* «schiff»: vog. *kaba, kap, chap* (helyesen: *χāp)*, osztj. *chap* (ÉO. *χāp, χōp)* | cserk. *jin, in* «gross» (Erdk.: abadzech *jine*, kabardin *jin*, šapszugi *ine)*: vogul *jeni* (helyesen: *jänî*), osztj. *on, unno* (ÉO. *ōn)*. Az előlékből kissé hamarosan levont következtetése (229. l.): «Diese Aehnlichkeiten leiten auf den schluss, dass die *Tscherkessen* zu einem stamme mit den *Wogulen* und *Ostiaken* gehört haben, der sich aber schon in sehr alten zeiten in verschiedene zweige geteilt hat, deren einer wahrscheinlich die *Hunnen* waren».

A finn-magyar nyelvek szókincsének kaukázusi, különösen osszét elemeihez sok becses adatot közöl Klaprothnak másik híres műve, az «*Asia Polyglotta*» is, melynek első kiadása Párisban 1823-ban, másodika 1831-ben látott napvilágot. Itt találjuk többek közt először említve a következőket (88—97. ll.): osszét *marg* «gift»: finn *myrkky* id. | osszét *awsist, ažuesta* «silber» (helyesen: *äwzist, avžeste)*: votj. *ašweš* (hely.: *azveś)* id. | osszét *andun* «stahl»: votj. *andan* id. | osszét *suchsarine* «gold» (hely.: *suqzarine)*: votj. *sarne* (hely.: *zarńi)* id. | osszét *ški, šuski, šäškin* «hafer», akuša *susul*, inguš *šuǰuš*: votj. *šese* (hely.: *śeźi)* id. | osszét *gal*, perzsa *gaw* «ochse»: votj. *skall* (hely. *iskal, skal)* id. || (198. l.) akuša *kare* «blatt»: zürj. *kore* (hely.: *kor*, votj. *kwar)* | (198. l.) andi *misa*, kubacsi *musa* «erde» (Erdk. varkun *musa*, grúz *mitca)*: votj. *musiem* id. (hely.: *muśem*; v. ö. *muzä* «auf die erde», *muźiś* «von der erde») | (198. l.) georgiai *t'it'i* «finger» (Erdk.: *thithi)*: zürj. *tjute* id. (hely.: *čuń)*; v. ö. lapp *čute*, vog. *tuľä* id. | (198. l.) thuš *čare, čari* «fisch» zürj. *čeri* id. | (201. l.) georgiai *kwa* «stein» (Erdk.: grúz *khua, khva)*: vog. *kow* «stein» (hely.: *käw, kaw)*: v. ö. magy. *kova*. Ugyane műben jelentkezik először annak észrevétele, hogy a magyarral rokon nyelvekben nemcsak osszét, hanem egyéb irányságbeli szavak is találhatók, így: (198. l.) zürj. *nän* «brot» (hely.: *ńań)*: perzsa *nân*

| (199. l.) permi *šior* «horn» (hely.: *śur*): perzsa *šora*, zd. *šreono* (hely.: per. *suru*, zd. *sru*, *srva*) | (199. l.) votják *gulen* «kehle» (hely.: *guľon*): parszi *gulu* | (200. l.) permi *mort*, votj. *murt* «mensch»: perzsa, pahl. *mard*, *merd*, zd. *merete* (hely.: *marĕta*) id. | (201. l.) permi *kul* «teufel» (hely.: *kuľ*): per. *g'ul* | (68. l.) finn *piim* «milch» (hely.: *piimä* «geronnene milch»): pahl. *pim* (zd. *paēman* «milch») zürj., votj. *dāš* «zehn» (hely.: *das*): osszét *des* (hely.: *des*, *däs*), örmény *dasn* id. | mord. *syre* «alt» (hely.: *śiŕe*): per. *ser* (hely.: *zar*), zd. *seorue* (hely.: *zurura*), osszét *saroнd*, *serind* (hely.: *zarond*, *zürond*).

KLAPROTH művei nagy hatással voltak hazánkban a magyar ethnologiai kutatásokra. Ama fölfedezés, hogy a kaukázusi avaroknál hunn és régi magyar tulajdonnevek vannak divatban, igen jól illett a BIBORBANSZÜLETETT császár ama tudósításához, hogy az Etelközből keletre fordúlt magyar töredék PERSIS tájékán telepedett meg, hol mint az őshaza emléke ismeretes volt a kumamelléki *Madzsar* város is, még pedig fönnmaradt romjainak nemcsak BÜSCHING, LERCHE, GMELIN, PALLAS és KLAPROTH külföldi tudósoktól eredő tüzetes leirásai révén, hanem ezeket megelőzőleg TURKAI SÁMUEL — vagy, mint BERECZSZÁSZI idézi (Achnl. d. hung. Spr. 4. l. jegyz.): TURKOLI S. — orosz hadi szolgálatban állott magyar embernek 1725-ben Asztrachánból szikszai rokonaihoz küldött levele nyomán.*) Hozzájárult mindezekhez, hogy KLAPROTH kaukázusi

*) L. e levél egész szövegét s adatai hitelességének bírálatát: Ethnogr. VIII, 459—463. ll. Régebben JERNEY foglalkozott történetével s a krimi magyarokra vonatkozó tudósításának helyreigazításával (Keleti Utazás: 148—151. ll.) A szorosan ide tartozó rész így szól: «Mivel az Históriák irják, hogy a Magyarok, Hunnusok Scythiából jöttenek Europában: .. n ezen Országban tudakoztam, hol laktanak. Azon Magyarok lakóhelyére reá akadtam: Lakások volt a Volga vize mellett igen fövenyes és erdőtlen helyen ..... *A Magyarok királya pedig lakott Kuma nevű folyóviz mellett, mellynek Palotái jóllehet rongyosak, de még ma is fenn állanak, és azon helyet ma is hivják Pogány nyelven* Magyarnak. *Magyar nyelven pedig sehol sem beszélnek, sem magyar faluk nintsenek.* A mint pd. a Kalendárium irja, hogy Anno 445 a Magyarok visszatértek Scythiába, azon Magyarok letelepedtenek a Crimi Tatárok között, most is Crimben a Tatár Chán protectiója alatt 7 Magyar Faluk vagynak, mellyekben voltam én is. Ezen 7 Falukban Magya-

szójegyzékeiben, valamint a rokon nyelvekkel, észrevehetők voltak hasonlatok a magyarral is, melyeknek tanulságát egybevetve a történeti adatokéval DANKOVSZKY GERGELY «*A Magyar Nemzet maradéki az ősi lakóhelyekben* (Pozsony, 1826)» című művecskéjében nem habozik annak hirdetésével, hogy «*szerencsésen feltalálta a Magyarok maradékit* ugyanazon lakóhelyeikben, a mellyekbe KONSTANTIN Császár a Magyar Nemzetnek otthonn maradott részét tette», vagyis a Kaukázusban (l. az előszót). Nyelvi egyeztetései közül álljon itt mutatóul pár példa: magy. k a c s ó «kaukázusúl: *ketschi, kaschu* «nanus» (ERCK.: avar *ghez*, andi *χhažu* id.) | k ő: kauk. *kou* «lapis» (ERCK.: grúz *khua*, ingiloi *khuvaj*, láz *khua*, tabasszaráni *kaχ)* | g a t y a: kauk. *chat'si* «caligae» (ERCK.: csecsenez *χači*, lák *jaltu-χχhažag,)* || t a r c h a n «olim judex (vide: Corpus Juris Hungarici): kauk. *tarchoni* «judicium» (ERCK.: varkun, lák *talqan*, akuša *talχkan* «fürst»; osszét *tharchon* «gericht, schiedsgericht; richter»; l. Nyőr 26: 363.) | h í d: kauk. *chid* «pons» (osszét *χīd, χēd)**) | m é r e g: kauk. *marg* «venenum» (osszét *marg* id.) | e z e r: kauk. *asyr* «mille» (ERCK.: csecsenez *ezir, ezer*, kaitach *azir*, dzsek *azar* a perzsából). «Kaukázusi» gyanánt szerepel nála sok török egyezés is, mint pl. az *oroszlán, csizma, béka, szakál, balta, bicsak, csiger, kapu, ökör, teve, tyúk, kék, homok, gyümölcs, kényeső* (kauk. *geneszu*=kún *konessu*, Cod. Cuman.; RADLOFF olvasásában: *könäsü), sárga, ser* (kauk. *sira* = tat. *sïra* id.) stb. szavaké. DANKOVSZKY útmutatását követve írta meg ERDÉLYI JÓZSEF pozsonyi mérnök «*Sprache der Stammverwandten der Hungarn im Kaukasus in 490 Wörtern dargestellt und mit hungarischen verglichen* (Ausgehoben aus JULIUS von KLAPROTH's Reise in den Kaukasus und dessen Beschreibung des östlichen Kaukasus; Pressburg, 1826)» című kis füzetkéjét, melynek magyar-kaukázusi (illetve magyar-iráni és magyar-török) egybevetései között szintén találkozik néhány figyelemre méltó újabb adat, minők: magy. r a v a s z «fuchs»: kauk. *ruvasz* (osszét *ruwas* «fuchs») | g a z: kauk. *gasz* «heu» (örm. *gaz* «dornengewächs»), ujper. *gaz* «tama-

rul beszéltenek, ezen az 7 Falun és a mi Magyar Országunkon kivül nintsen több».

*) A zárjelben mellékelt alakok újabb forrásokban található megfelelők.

riske») | ü r ü : kauk. *urek, ur* «lamm» (osszét: dig. *ur, urek,* tag. *wärig* id.) | ü r e g : kauk. *urik, uru* «loch» (Erck. : csecsencz *'urig, uar, uort* «loch, vertiefung») | h ú r : kauk. *churr* «sehne» (?) | g a z d a g : kauk. *kchezdig* «reich» (osszét *ghazdug*, tag. *khäzdig* id.) | b a j u s z : kauk. *mautz* «mund» (Erck.: chinnalug *mac*, tabasszaráni *mučmuč* «mund» ; v. ö. avar *meječ* «bart» stb.) | s ó : kauk. *sug, sok* «salz» (Erck.: kabardin *šugh*, šapszugi *šugu* id.) | t ö r v é n y : kauk. *tarchon* «gericht» (l. fentebb : *tarchan)* | b á r s o n y : kauk. *baršina* «seide» (ujp. *berešem* id.) | k o n d á s z : kauk. *chunda* «schwein» (Erck.: andi *χunta* id.) | t ő r : kauk. *tur* «schwert» (Erck.: örm., lák, kubacsi, rutuli *tur* «säbel») | t a p l ó : kauk. *tapchana, taplo* «feuerschwamm» (Besse Jánosnál is: abadzech *tapló* id.) | r é s z e g : kauk. *raszeg* «betrunken» (osszét *rasig khanin* «sich betrinken» ; *khanin* «tun, machen»).

A messzemenő ethnologiai következtetések, melyeket az utóbb említett kutatók főkép a kaukázusi nyelvek szókincsbeli egyezéseire építettek, Jerney Jánosban akadtak hivatott bírálóra, ki «*Világosítás Asiában a Kaukazus hegyén lakozó Avarok és Kúnságiak nyelvének magyartalansága iránt* (Szeged, 1829)» című értekezésében korának viszonyai között valóban bámulatos elfogulatlansággal és belátással határozza meg a tárgyalt észleletekből okszerüen levonható tanulságokat. Ő nem tagadja a nyelvi hasonlatok tényeit; de itélete szerint mindez még egyes történeti adatok hozzácsatolásával sem elegendő bizonyíték az «atyafiság» (s ez alatt ő nem rokonságot, hanem nyelvi és faji azonosságot ért) fölvételére. «Oly Nemzetet vállalhat csak el a Magyar igaz Atyafiának», — írja e művében (13. l.) — «mely nyelvében, akár mi dialektusbeli különbség mellett is elannyira hasonlít hozzá, hogy a beszód szolgálatinál fogva annak gondolatait s érzéseit felfoghassa ; légyen bár szokásában s ruházatában különböző amazétól. *A nemzeti azonosságnak s vér szerinti atyafiságnak* ha ezen csalhatatlan próbakövén vizsgálja a kritikus olvasó Dankovszky és Erdélyi urak összevetett vállakkal egy czélra intézett munkáit, lehetetlen nem tapasztalnia, hogy a pályát, mellyen indultak, kezdetinél tévesztve, nagy fontosságú állításaikat a történeti bizonyosság szégyenére a lehetőség lépcsőjéig sem emelték fel ez érdemes Irók. Az első némelly régi historiai datumokat Klaproth Udvari Tanácsnok Utazási leírásával egybe vetvén, ebből húzott hibás magyarázatoknál fogva az

Avarokat és *Karacsai*akat tartja Magyaroknak. Kereken kimondva: egy-két szónak, névnek magyar hangzata s jelentése a győző fegyver, melylyel egy ívnyi futó irásocskában kivivottnak képzeli a nehéz kérdést, feltaláltaknak a Magyar maradékokat. Magasabb polczán áll Nemzetünk a Historia és Philologia kritikai ösmeretének, hogy sem egynehány szó hasonlatosságára épitenó származási történetét és Dankovszky Úr értekezéseinek általa hiún reményleti foganatosságot engedne. Mennyi atyafi Nemzetekre, mi temérdek Magyarokra találhatnók a vérség illyetén próbáinál fogva e kerek földön?!» Az avar nyelvben. folytatja más helyütt (19. l.) szerzónk, «*találtatnak ugyan, valamint más ottani népeknél is mienkével közös szavak;* de azokból atyafiságot, szoros vérséget határozni nagy inconsequentia volna, Túl vagyunk már azon, hogy a Török Nemzet Magyar származásáról s atyafiságáról vagy csak kérdést tennék: mégis csekély szorgalommal mintegy 300 magyar értelmü török szónál többet találtam én. Igy van a dolog más keleti nyelvekkel, különösen a Kaukáziakkal; *egész napkeletet azért Magyarok régi hazájának, népeit magyar maradékoknak állítani tűrhetetlen, de egyszersmind nevetséges vakmerőség volna.* Ez régen ösmert igazság, melyet most sem tagadhat senki, ha csak az Emberi nemzet történetének fonalát balgatagúl szétszaggatni nem törekszik». Hogy miként kell mégis magyaráznunk a kaukázusi hasonlatokat, arra nézve Jerney igy vélekedik (25. l.): «Midón a kaukasziai nyelvek ösmeretének vezércsillaga Klaproth következendő ítéletét nyilatkoztatja ki: ‚Obgleich die Sprachen der Kaukasischen Völkerstämme unter sich bedeutend von einander abweichen, und auf den ersten blick gänzlich von einander verschieden erscheinen, so findet man doch bei genauer Untersuchung eine gewisse Familienähnlichkeit und Berührungspuncte unter ihnen. *Besonders merkwürdig aber ist die grosse Menge ähnlicher Wörter, die sich mit nördlichen, vorzüglich Finnischen und Samojedischen Sprachen gemein haben* (Asia Polyglotta, pag. 133.)' és példákkal is támogatja állitását: megnyilik előttünk azon láthatár, mellyben a Kaukasziai nyelveknek miénkkel mennyire lehető rokonságát, s azon rokonságnak okát a Történetek világossága után élesebb szemekkel láthatjuk. Sajnovicscsal egyértelemben levő egész Tudós Sereg nyomós bebizonyitásai szerint ingadoz-

hatlanul hisszük nyelvünknek a Finnuséval némi nemű közelebbi rokonságát a nélkül, hogy eredetünket azoktól hoznánk le, vagy azokat Árpád elmaradt felekezetének lenni megengednők. KLAPROTH maga Finnek közé helyezi a Magyarokat nyelvök hasonlatossága miatt (Sprach-Atlas XII—XXIV); annyi tehát mintha Magyar nyelvben Kaukaszus népeinek temérdek szavait feltaláltatóknak mondaná». Röviden kifejezve JERNEY szerint a kaukázusi-magyar egyezések a rokon nyelvekkel közösségben történt régi átvételek lehetnek.

Természetes, hogy e fejtegetések nem voltak elegendők ama vérmes remények eloszlatására, melyek hazánkban a keleti magyarok föltalálhatására vonatkozólag a kaukázusi *avar, varkun, kabardin, karacsaj* népnevek, a hunn és régi magyar személynevek s a *Maǰar, Húnság* (más olvasattal: *Kúnság;* helyesen: *Xúnzaχ)* helynevek hírvétele nyomán támadtak. Elvégre JERNEY sem vonhatta kétségbe azon teljes hitelt érdemlő történeti tudósításokat, melyek szerint a Kaukázus táján lakott valamikor magyarság; legfeljebb azt vélhette e néptöredékről, hogy «a Mongolok győzedelme okozta Népek költözködése alatt, minek utánna polgári lételét elvesztette, többféle s különösen Mongol meg Tatár népekkel összve keveredvén, nyelvét és nemzetiségét annyira elveszté, hogy keverék maradványinál csak némely helynek nevezete s nehány szóbeli hasonlatosság maradna fenn; eredeti magyarságuk pedig örökre megszünt» (27. l.). De a Kaukázus akkori ismerete mellett, ki tudhatta, hogy csakugyan így áll e dolog s nem találkozik-e még a hegyek rejtett zugaiban valamely föl nem fedezett törzs, mely eredeti magyarsága nyomait hívebben megőrizte? Ezen sok hazafi képzelmét izgató kérdésnek tisztázása leginkább magyar kutatótól volt remélhető s úgyszólván nemzeti közóhajnak felelt meg ÓGYALLAI BESSE JÁNOS, midőn erre vállalkozva 1829-ben a Kaukázusba indult, hogy annak egész területét bejárva biztos tudósítást hozhasson a tényállásról. Mint a józanabbak előre látták, fáradozása nem vezetett a kivánt eredményhez, minek következtében csak nagy küzdelemmel adhatta ki egy évtized mulva (1838-ban) Párisban «*Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en Armenie, en Asie-Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830, pour servir à l'histoire de Hongrie*» czímű művét, mely különben inkább népszerű útleirás, mint rendszeres tudományos munka elannyira, hogy maga a tanulmány-

útnak czélba vett feladata is csak igen rövid méltatásban részesül benne (77—85. és 339—345. ll.). Ez főképpen a már ismert történeti és nyelvi adatokat idézi ujra, melyhez eredeti észrevétel gyanánt csak néhány kétes értékű névhasonlitás és szóegyeztetés csatlakozik (l. Ethnographia VIII: 467).

Századunk második évtizedében ismerik föl Németországban különösen Bopp korszakalkotó munkássága révén a szanszkritnak kiváló jelentőségét az indo-germán nyelvhasonlitásban s jól érthetjük, hogy amaz élénk érdeklődés, mely ezen korban a magyarok keleti maradékainak föltalálására irányult, kutatását kiterjesztette ezen tárgyra is. Szabó József foglalkozik ezzel a Tudományos Gyüjtemény 1826. évfolyamában (VI. és XI. füzet) megjelent «*A Magyar név s Eredet méltóságának kivivása*», továbbá «*A Sanscrit*» czimü értekezéseiben, melyekben a magyarokat Indiából származtatja s bizonyságúl szanszkrit verseket idéz, melyeket olyformán hoz párhuzamba a magyarral, mint az élczlapok régiségleleteiben, vagy müfordításaiban szokás, hogy t. i. a szanszkrit szavakat szétvagdalja, szükség esetén össze nem tartozó részeket egybeköt s igy mitsem törődve az értelmi egyezéssel e hangtöredékekből magyaros hangzású szavakat farag. Fejtegetéseinek ilykép kihozott végeredménye: «*Ha a Sanscrit nem volna is az igazi régi magyarság, már azzal is sokat nyertünk, hogy abban több valóságos Magyar szavakra találunk, mint amennyit valamennyi holt s élő Europai nyelvek abból kölcsönözhetnek*». Komoly igazolását e tételnek, úgy látszik, ő is inkább a jövőtől reméli. «Vajha felséges igyekezetü Kőrösinket» — irja utóbb említett közleménye befejezésében — «a kit az Isten javunkra mindeddig megtartott, erre figyelmessé tehetnénk! Ő éppen ott lévén, magából a tiszta forrásból meríthetne. De talán úgy is észreveszi a könnyen esmerhető hasonlatosságot s atyafiságot. Vajha nagy szivü, lelkü Nagyjaink s Tudósaink figyelmét érdemekép magára vonná ezen nevezetes tárgy s köztörekedéssel előmozdítanák Hazánk, Nyelvünk s Eredetünk dicsőségét!» Kőrösi Csoma Sándor tényleg meg is felelt e várakozásnak; 1832. április 10-ikén Calcuttából küldött levelében (l. Tud. Gyüjt. 1833. évf. I: 96. l.) t. i. ezeket irja: «Hungari Literati postquam uberiores literaturæ sanscriticæ aquisiverint notitias, mirabuntur *quanta sit affinitas huius antiquæ linguæ cum nostra vernacula*» s alább (97. l.): «*Analogiam ingentem esse cum lingua*

Turcica, Mongolica, Tibetana, Sanscritica aut Indica magna cum voluptate didici»; de hogy valahol közzé is tette volna e rendbeli tapasztalatait, arról nincs tudomásom. SZABÓ JÓZSEF éretlen nyelvészkedésére DANKOVSZKY GERGELY alkalmazott kritikát «*Der Völker ungarischer Zunge und insbesondere der sieben Völkerschaften, von welchen die heutigen Magyaren unmittelbar abstammen, Urgeschichte, Religion, Cultur, Kleidertracht, Verkehr mit den Persern und Griechen etc. 550 Jahre vor Christi Geburt* (Pressburg, 1827)» című füzetkéjében, hol (22. l.) a következőleg ír róla: «Wenn man die deutsche Uebersetzung der sanskritischen Verse mit seiner ungrischen derselben Verse vergleicht, so sieht man, dass der Hr. Prof. zwar ungrische Wörter aus dem Sanskrit herausdrechselte, zugleich aber einen von der deutschen Uebersetzung ganz verschiedenen Sinn heraus brachte. Auf diese Art kann man in allen Sprachen gleichlautende Wörter finden, allein ob sie auch dasselbe bedeuten, ist eine andere Frage; z. B. die ungrischen Wörter: *hang, szál, bár, vár*, sind mit den deutschen: *Hang, Saal, baar, wahr*, gleichlautend, bedeuten aber etwas ganz verschiedenes. So ist der slavische Satz: *sedlakova cera, propila nos, a ma viset*, dem Laute nach ganz gleich dem Lateinischen: *sed lac ova cera pro pila nos amavisset;* doch der Bedeutung nach ganz verschieden. So beiläufig hat Hr. Prof. SZABÓ das Sanscrit ungrisch gedeutet, und stracks die Ungarn zu Indiern gemacht». Figyelemre méltó megjegyzés, melyet DANKOVSZKY magához a magyar-szanszkrit szóegyezések eszméjéhez fűz: «Indess, wenn es indische Wörter in der ungrischen Sprache gibt, was jedoch Hr. SZABÓ keineswegs bewiesen, so könnte man diese Erscheinung auf dem historischen Wege erläutern, ohne deshalb die Ungarn für ursprüngliche Inder zu halten. STRABO erzählt (XI: 5), dass die über dem Kaukasus nördlichen Völker indische und babylonische Waaren auf Kameelen verführen, die sie von den Armeniern und Meder überbekommen. *Folglich standen die Armenier und Meder mit Indien im Handelsverkehr, folglich auch die Ungarn, die einst in Armenien und Medien wohnten.* Auch über das Kaspische Meer wurden die indischen Waaren nach Albanien und von Albanien auf dem Cyrusflusse weiter nach dem Schwarzen Meere geschafft (STRABO, XI: 7.)». — A KŐRÖSI CSOMA leveléhez fűzött reményeket PECZ LEOPOLDNAK «*A Szanszkrit és Török nyelvnek a Magyarral vélt*

rokonságáról» czimű értekezése mérsékelte (Tud. Gyüjt. 1833. évf. III: 85–112. ll.), mely kimutatja, «hogy a szanszkrit nyelvnek a magyarhoz éppen semmi köze sincs» s kijelölni igyekszik, «azt a csekély hasonlatosságot, a mely a török és magyar közt fönforog». E mű kora szinvonalán áll s teljesen tárgyilagos; nem zárkózik pl. annak beismerésétől, hogy a «szkr. *cka* ‚egy', *zat* ‚száz', *szahaszra* ‚ezer' a magyarhoz látszik közelíteni» (90. l.) s hogy a szkr. *tenu* (helyesen: *dhēnú* «milchkuh») és magy. *tinó* közt is lehet összefüggés (94. l.; v. ö. NyK. 24: 406. l.).

Érdekes találkozás, hogy egyidejűleg ezen honi tudományos mozgalmainkkal, Klaproth műveinek hatása alatt a rokon észt nyelv szempontjából is vizsgálat tárgyai a kaukázusi és árja hasonlatok. Parrot J. L. württembergi koronauradalmi igazgatónak «*Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liven, Letten, Esten* mit Hinblick auf einige benachbarte Ostsee-Völker, von den ältesten Zeiten bis zur Einführung des Christenthums (Stuttgart, 1828)» czímű műve foglalkozik ilyféle egyeztetésekkel kapcsolatban ama képtelen vezéreszmével, hogy az összes indogermán, altaji és kaukázusi nyelvek és népek a k e l t ának származékai. Sorra vizsgálgatja e bő készültségü, de rendkívül gyarló módszerü és itéletü szerző kedvelt tétele érdekében az említett nyelvcsoportok rendelkezésére állott anyagát s bámulatos könnyedséggel fedez fel mindenfelé különösen kelta és észt elemeket. Természetes, hogy tömérdek értéktelen hasonlítása közt akad itt-ott egy-egy tetszetős, illetőleg elfogadhatónak bizonyúló észrevétel is, főkép azon táblázatokban, melyekben a finn-magyar, kaukázusi és árja nyelvek észt egyezéseit állítja össze. Ime az utóbbiak köréből pár példa: (27. sz. függelék) leszgh *zaat, zad, zat* «regen» (Erck.: avar *tcad* id.): észt *saddo* id. (finn *satee-*, nom. *sade*) | leszgh *dshaka, dshaga* «schwein» (Erck.: kubacsi *dżika*, kaitach *dżaka*, varkun *ʒaka*, avar *cuka* id.): észt *sigga* (finn *sika* id.; v. ö. Ahlqvist: Kulturw. 17. l.) || (28. sz. függ.) osszét *märg* «gift» (hely.: *marg*): észt *mürk* (finn *myrkky* id.) | osszét *mit, mud* «honig» (hely.: *mut, müd, mid*): észt *messo* id. (helyesen: *mesi*; finn *mete-*, nom. *mesi*) | osszét *uass, wass* «kalb» (hely.: *väss*): észt *wassik* id. (hely.: *vasik*, finn *vasa* «rentierkalb») | osszét *kchuds* «hund» (hely.: *khuʒ*): észt *kutsik* «junger hund» (hely.: *kuts, kutsik*) | osszét *nom* «name» (hely.:

nòm, nām, nām): észt *nimmi* id. (hely. *nimi*, gen. *nime)* | összet *ma* (?!) «ort, gegend»: észt *ma* «land» (hely.: *mā)* || (33. sz. függ.) perzsa *rubah* «fuchs» (hely.: *röbah, rūbah)*: észt *rebbane* (hely.: *rebase-*, nom. *rebane)* id. | per. *sad* «hundert» észt *sadda* (hely.: *sada)* id. || (34. sz. függ.) szkr. *madhu* «honig»: észt *messi* id. (hely.: *mesi)*.

A következő csaknem teljes két évtizeden át szünetel a finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi érintkezéseinek kutatása. Összehasonlító nyelvtudományunk állapota ez időszakban hasonlít az épülethez, melynek alapjait az egész vonalon lerakták; de aztán az építők az anyag hiánya miatt abbanhagyni voltak kénytelenek művüket. Az immár százados multú kutatás végkép tisztázta és megállapította a finn-magyar nyelvcsoport rokonságkörét; világosan fölismerték már a nagyobb szabású idegen hatásokat is az egyes nyelvekben, jelesen a finnség germán, valamint a keleti nyelvek (köztük a magyar) szláv és török szókincs-rétegét, sőt egyesek számba vették az árja elemeket is:*) de mind e munkaterek tüzetesebb művelése lehetetlen volt, nem állván kellő bőségben megbízható nyelvanyag rendelkezésre. Ennek megszerzése volt most az első és legsürgősebb feladat; Castrén és Reguly tanulmányútjai a negyvenes években ennek szolgálatában állanak, míg a nyelvhasonlítás maga általában háttérbe szorult. Ily módon az árja kérdés is csak Cassel Selig 1848-ban megjelent «*Magyarische Altertümer* (Berlin)» című művében kerül ismét napirendre. A magyar ősiség ezen érdemes kutatója egész nagy fejezetet szentel a faji eredet kérdésében eddigelé szerepelt nyelvészeti bizonyitékoknak,**) melyeknek birálatában azon tényre helyezi a fősúlyt, hogy az anthropologiai viszonyok a magyart nem a finnséghez és rokonaihoz, hanem az indogermán népekhez csatolják. Ezen minden

*) Így Sjögren, ki «Zur Metallkunde der alten Finnen und anderer Tschudischer Völker» 1842-ben megjelent tanulmányában utal a mordv. *śirńe*, cser. *śörtńe*, zürjén, votják *zarni*, vog. *sorńi*, osztják *sarni*, magy. *arany* «gold» szónak zend *zaranya*, szanszkrit *hiranya* másaira s a finn *hopia*, észt *hoppe*, *hobbe* «silber» szót a perzsa *sepid* «weiss» szóval veti egybe (l. Gesammelte Schriften, 1861: 632. és 634. ll.).

**) II. Cap. «Die linguistischen Untersuchungen über den Ursprung der Magyaren» (71—120 ll.).

tüzetesebb vizsgálat nélkül csupán a mai külső benyomásra alapított nézetéhez képest azt teszi föl, hogy a magyar nyelvnek is eredetileg indogermán félének kellett lennie, melynek ős elemei («indogermanische *priore* elemente»: 169. l.) szerinte a finnség elborító rétege alól is felismerhetők. «Wir halten» — írja könyvében (84. l.) — «eine verwandtschaft ursprünglich magyarischer redeweise mit den indogermanischen sprachen für wahrscheinlich, schon weil diese so vortrefflich mit der körperlichen beschaffenheit der nationen übereinstimmt» s más helyütt (170. l.): «Aus nicht finnischen elementen bestand die sprache der Magyaren vor der vereinigung (t. i. finn törzsekkel) ... Eine genauere bestimmung derselben ist uns wenigstens unmöglich; sie schienen dem indogermanischen stamme, teilweise dem semitischen anzugehören.» Az indogermánság körében legnagyobb valószínűséggel az árja csoporthoz véli sorozhatónak az ősi magyar fajt s nyelvet; miért is kiváló becsüeknek és nagy jelentőségüeknek tartja Beregszásznak ily irányban értékesíthető perzsa egyeztetéseit (96. l.) a nélkül, hogy egyszersmind elfogadná emennek abbeli nagy tévedését, mely szerint a mai magyar nyelv nem a finn rokonság körébe tartoznék. A mit e pontban csupán kiemelendőnek tart, az, hogy a nyelvi befolyás nem változtatta a magyarokat fajilag is finnekké. Azon kérdést, hogy mikor s minő történeti események kapcsolatában történhetett a tőle fölvett nyelvi változás, a kozár beolvadással gondolja tisztázhatónak. «Die sprache der Chazaren» — hangzanak erre vonatkozó szavai (169. l.) — «vermischt sich mit der der Magyaren, und sie wird so ein hauptelement der sprache der letzteren, welche aus zwei elementen besteht. Diese beiden elemente sind: das *Indogermanische* und das *Finnische;* von beiden mussten nun die Chazaren etwas an sich getragen haben. Dass sie keine Indogermanen waren, dagegen spricht eben so alles, wie dafür, dass sie finnischen stämmen angehörten.» Mindez természetesen kellő alappal nem bizonyítható s a mi értékes adatot Cassel nézeteinek igazolására a nyelvi tények sorából fölhoz, voltaképen csak az indogermán népekkel, különösen az árjasággal való különböző korbeli külső érintkezésnek jelenségei.

Mind az eddigieknél szélesebb alapon bizonyítja a keleti ma-

gyaroknak történeti és műveltségi kapcsolatait a perzsákkal JERNEY JÁNOS «*Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845.* (Pest, 1851.)» művének «*Parthiai kutatás*» című utolsó szakasza (163—315. ll.), melyben a nagy számban egybehalmozott becsesnél becsesb történeti, földrajzi, összehasonlító néprajzi és nyelvészeti adatok értékét legkevésbbé sem csökkenti ama belőlük levont hibás következtetés, hogy «*a magyar nemzet parthiai eredetű, azon parthus nép ivadéka, melly egykor Rómával a világhatalmat megosztván, annak vetélytársa nemcsak, hanem rettentő ellene, s Ázsia széles tartományainak hatalmas ura vala*» (163. l.). Ezen már előbb megpendített s némileg vitatott tétel helyességét JERNEY avval véli igazolhatónak, hogy egyes külföldi irók a magyarokat, valamint később a kúnokat *parthus*oknak nak nevezik (164, 165, 298. ll.), hogy hasonlatosságok vannak magyar és parthus személy- és helynevek közt (168—175), hogy «*pezseg nyelvünkben az egykor Persiában virágzott zoroaszteri, vagyis parzi vallás sajátszerű műszavai halmaza*» (175—179), hogy nagy számban találhatók szókincsünkben egyéb perzsa hasonlatok is (180), hogy CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS és a nemzeti krónika *Persis* táját jelzik a magyarok ősi lakóhelyének (186—187), hogy ezen vidékre helyezhető THEOPHYLACTUSnak «Ματζάρων φρούριον (oppidulum Mazarorum)»-ja, a melyen *Mazar*, *Mizar*, *Modzar*, *Mezar*, *Mazzur*, *Mayar*, *Madar* s több más hasonló helynevek*) is találhatók (196—205.) s a hol a régi *Madzsar* város romjai állanak (280.). Bizonyító körülmények továbbá szerinte, hogy a parthus birodalom számos helyneve hasonló hangzásban megtalálható földünkön (207—222.), hogy a *barkó*-val egyezik Baktria *Barcae* népének neve, úgymint a *tahó*-val a *Dahá*-ké s a *matyó*-val a *Matian*-oké (222—226), melyek nyomán megtalálja a *szittya* nevet is a rimaszombat-vidéki *szittyó*-kában (303.). Rendkívül tanulságosak JERNEY fejtegetései a szabirokra (241—245) s a keleti magyarok Σαβαρτοιάσφαλοι nevére vonatkozólag, mely utóbbinak előrészét a

*) JERNEY tudja és számba veszi, hogy a törökben *mezar* (= arab *mezār*, török *mazar*) «gödör, verem, sir» értelmű (201. l.); de e hangalaki találkozást nem tartja elégségesnek arra, hogy az efféle helyneveknek a magyarokra való vonatkozását kétségesnek vegyük.

persepolisi ékiratok *Sapard* tartomány nevében ismeri föl (227—234, 253. ll.). Szintígy kiemelendők a parthus rokonság bizonyítására alkalmazott «közös jellemek párhuzamai» (ezekben: nyilazás előre és hátra, hadi öltözet, népöltözet, hajviselés, lovaglás, kardviselés alkotmányi szerkezet, hitvallás, frigykötési és szövetségi szertartás, családi élet, étel, ital, táncz, bőrkészítés: 262—298. ll.), melyek a néprajzot először szerepeltetik nagyobb arányban ethnologiánk kútforrásai között. Nyelvi hasonlításai közül érdekesebb mutatványok: o r s z á g = *arsak* «a parthus királyok általános czím- és hatalomneve» (az uralkodóház alapítójának, *Arsak*-nak neve után úgy mint a latin *caesar*, ném. *kaiser*, szláv-magyar *király* = *Caesar, Kral*). A föltett «uralkodó» alapjelentés tekintetében hivatkozik az *országol-* képzés «regnat, dominat» értelmére (v. ö. *ács, kovács: ácsol-, kovácsol-*) s az *országút, országbíró* összetételekre, melyeknek hű fordítása szerinte: «via *regia*», «judex *curiae regiae*» (166, 167. ll.) | *Iguz* a perzsa krónikákban több parthus király mellékneve, melyet Jernery a legtöbb pénzen előforduló ΔΙΚΑΙΟΥ (= «*Justi*») királyjelzővel egyeztet (tehát annyi volna, mint: «*igaz*, igazságos»; 169. l.) || *Almas*: «Falu Perzsiában, Adzerbajdzsán tartományban, Ardebil városon alúl» (208. l.)= *Almás* | *Chun*: «Helység a Kurdok földén Palu városán alúl», *Chun-Dagh*: «a Tauris hegylánczolat egyik ága» (211, 212. ll.) = *Kún, Kún-hegy* | *Keve*: «Folyam Persiában Kaszbin és Teheran városok között délnek» (214) = *Keve* «hely és személynév» | *Samara, Samrah*: «Tigris folyónál fekvő város» (220) = *Zemera* magyar nemzetségnév, *Szemere* helynév | *Tariana*: «Ptolomæusnál Susiana tartomány városa» (220.) = *Tarján* helynév | *Tape*: «Város Parthiában» = *Tapé* helynév | *Zalka*: «Város Georgiában» = *Szalka, Szalk*-Szent-Márton || d é v a j: perzsa «*dew* a gonosz szellemek neve, kik *Ármány* (= *Aherman, Ahriman*) világának lakói s az izedek, vagyis jó nemtők ellen harczolnak» (176.) | *esperest*: «Tűzimádó pap, ‚*Magi* a Persis *Aetes-perest* (quod proprie ignicolam significat) dicuntur» (idézve B. Jenisch: ‚Historia priorum Regum Persarum' műve nyomán: 86. l.). «*Atesch-pereszt* «feueranbeter'» (Possart: Gramm. d. persischen Spr. művéből: 245. l.)*) | m e n n y: «*mino, minu, Asmann*,

*) Már Besse János fönt idézett könyvében (15. l.) található: «persan *perest* ‚adorateur'; de là en allem. *priester*, angl. *priest*.»

von *esmene* ‚der Himmel' (KLEUKER: ‚Anhang zum Zend Avesta' I, 146; 176. l.) | ördög, *ördög:* KHONDEMIR perzsa írónak JENISCH fordításában adott szövegéből a következő helylyel egybevetve (178. l.); «Hæc postquam asseclis suis deprædicaret (Manes), in prædictum antrum festinavit, figuras in hoc varias, et incognitas formas super tabulam depicturus, quam postea historici *Ertenki mani* dixere» (MENINSKI ‚Lexicon Arab-Pers.-Turc': I. pag. LVII.) | ölyü: perzsa *alve* (180. l.) | ünnep (régi: *id-nap):* perzsa *id, eid* (u. o.) | *teg*-nap: perzsa *dih* (u. o.) | kés: perzsa *kez* (u. o.) A parszi ritusból eredőnek tartja JERNEY a «*napáldozat*» és «*rossz fát tett a tűzre*» kifejezéseket is (178. l.).

Nagyérdemű keleti utazónk itt tárgyalt művének megjelenésekor már derengeni kezdett összehasonlító nyelvtudományunk egén a kellő nap hajnala. HUNFALVY PÁL az 1851-ik év január havában kezdi meg amaz akadémiai értekezéseinek sorozatát, mely hosszú és erős küzdelem után hazánkban is érvényt szerez a külföldi tudományos világ ama közmeggyőződésének, hogy a magyar nyelv az altaji nyelvcsalád u. n. «finn-ugor», vagy «finn-magyar» csoportjának egyik tagja, melyben minden egyéb nyelvkörből való elemek csak külső, azaz történeti, vagy műveltségi hatás révén került idegen jövevények. Ez eszme tárgyalása kapcsán párhuzamot von nagynevű tudósunk a sémi, indogermán és altaji nyelvfajok közt, kimutatja azok különbségeit s egyszersmind közösségeit. Az utóbbiakra nézve megjegyzi (Akad. Értesítő 1855. évf., 135. l.), hogy az említett nyelvfajok «bizonyosan egyezők sok tekintetből, mivel mind Ázsiában keletkeztek, mely földirati egység, s mivel azon források, melyből a szóanyag eredhetett, közösek. Minthogy pedig a nyelvidom is azonos eredetű a szóanyaggal: *legkisebb habozás nélkül állíthatjuk, hogy a három nyelvfaj nemcsak anyagban, hanem idomban is nagy közösséggel bír*». Némi mutatványúl fölhoz HUNFALVY nemcsak névmásokat, hanem egyéb szókat is, pl. szkr. *amma:* finn *emä* ‚anya' | szkr. *akka:* finn *akka*, magy. *ak-szín, ah szín, asszony* | szkr. *madu:* magy. *méz*, f. *mesi* | szkr. *nam*, lat. *nomen*, gör. ὄνομα: magy. *név*, finn *nimi*. Megjegyzi azonban az effélékhez (136. l.), hogy «az altaji nyelvű népek legrégibb időtől fogva többféle érintkezésben voltak az indogermán népekkel; az eredeti szóanyagon kivül tehát, mely közös, bizonyosan sok elkölcsönzött szó van a

nyelvekben. Ezen szókat többnyire meg lehet ismerni; de van sok olyan szó is, melynek eredetiségét nem szabad mindjárt kétségbe vonni; mert más nyelvben is előfordúl.» Bár ily módon HUNFALVY magyar nyelvtudományi feladataink határvonalainak kijelölésében megteszi az indogermánság részére az okszerűen tehető engedményeket: ez korántsem volt elegendő azon népszerűtlenség eloszlatására melylyel a finn-magyar rokonság eszméje nálunk kezdettől fogva, találkozott s mely főoka volt, hogy SAJNOVICS, GYARMATHI és RÉVAI úttörő munkái után csaknem félszázadig nem akadt honfiaink között művelőre. Ezen ép oly okadatlan, mint sajnálatos érzelmi tényező útjában áll most is a mindinkább tért hódító iránynak s különösen az árja nyelvhasonlatok szembeállításával ad alkalmat heves harczokra.

Ezeknek szerény bevezetése MÁTYÁS FLÓRIÁNnak a «Magyar Nyelvészet» 1856-ik (I.) évfolyamában (234—252. ll.) közölt «*Magyar-árja nyelvhasonlatok*» című tanúlmánya. Egész tárgyilagossággal emeli itt ki tudósunk, hogy «magyar nemzetünk művelődési multjára s nyelve jelen alakultára *idegen befolyásokat* kénytelen elismerni; a történelem őt görög, szláv és német szomszédságban találja, érintkezésben latin térítőkkel; az előtt hol volt, mint volt, mély hallgatás; Persia említtetik csak.» «Csalatkoznék azonban» — így folytatja fejtegetését — «ki csupán az említett népek nyelvéből minden különczebb nyelvtüneményeinket megfejthetni vélné; *történhetett már azelőtt, sőt történt is nemzetünknek keveredése műveltebb és műveletlenebb népfajokkal*, mi harczias szokásaiból önként következik. . . . Eddig nyelvkutatóink, úgy látszik, csak *rokonságot* vadásztak. Többet szándékolt a Magyar Tudós Társaság 1847-iki óriási jutalomkérdésével, midőn a magyar nyelv viszonyát kívánja feltüntetni az indo-európai, sémi, ural-altáji s az egytagú nyelvtörzsekhez, melyre meg is kíséreltetett a felelet. Ily munkának kellő, teljes kivitele meghaladja az egyes ember erejét, ha igaz, hogy a hasonlítandó nyelveknek felületes, szótári kutatásu nem elegendő. Valamint a kézi, úgy a szellemi munkaosztás is előbb és könnyebben vezet czélhoz. De azt, hogy mennyire lesz ez elérve, vagy csak megközelítve is, több illő készültségű szakférfiak szorgos búvárlatai után, majd egy távol utókor ítélheti meg.» Ezen felfogásához képest «avatottabb és kitartóbb szellemekre hagyván a *fajrokonság* tüzetes tárgyalását» MÁTYÁS vázlatában csupán «h a s o n-

latokat emel ki a magyar s az emlékeinek mind régisége, mind belbecsénél fogva tekintélyes árja nyelv között.» Bár látnivaló, hogy szerzőnk e szavaiban korának tudományos viszonyai között elismerésre méltó józansággal és óvatossággal határozza meg feladatkörét s mérlegeli a belőlük levonható tanulságokat; bár adataiból távolról sem kíván akár nyelvi, akár fajrokonságra következtetni, sőt épen az «idegen befolyás» lehetőségét hangoztatja: HUNFALVY PÁL szerkesztő azokat mégis némi bizalmatlansággal fogadja, s hozzájuk fűzött, nagyobbrészt mindenesetre jogos ellenvetései közt, egyes oly tényeket is tagadóba vesz, melyekben az elfogulatlan kritika ellenfelének hajlandó inkább elfogadni álláspontját. Azt írja pl. egyik jegyzetében (239. l.), hogy MÁTYÁS szóhasonlatai «legkisebb nyomát sem mutatják annak, hogy az árja népektől akár *vallási*, akár *országlati műveltség* jutott volna a magyarokhoz»; pedig — akár jól, akár rosszúl egyeztetve — ott vannak mégis az *ármány, bűn, bán, tiszt, falu* szók s illő jóindulat mellett számba vehető lett volna, hogy már a régiek kimutatták az *isten, manó, menny, vár, vám, vásár, kincs* stb. e fogalomkörökbe vonható szók iráni hasonlatait, sőt CORNIDES és JERNEY a hit és országlat közösségeit egyéb nyomokkal is igazolták a történeti kapcsolatban állott két népfaj között. MÁTYÁS, mint már az előző kutatók több ízben rámutattak, utal a magyar *hét, tíz, száz, ezer* számnevek árja másaira: HUNF. szerint a szkr. *sapta* «külömbözik a *hét*-től s ennek rokonnyelvü társaitól»; pedig ott van az utóbbiak között a vog. *sät*, osztják *täbet, ļäbet* (<**säpet*), melyek egész pontosan egyeznek. A szkr. *daça* «tíz» számnévről elismeri ugyan, hogy a zürjén-votják *das* «tíz» s evvel együt a magy. *tíz* alakjához «közelít»; de ellenveti, hogy amott a *ç* eredetibb *k*-ból való (görög δέκα), holott MÁTYÁS a magyar szót nem az *indo-germán* ősalakkal, hanem egész helyesen pusztán az *árjaságéval* (szkr. *daça*, parszi *dah*, ujper. *deh*, hindi *dis*) veti egybe, melyben pedig az indogermán eredetibb *k* mindenütt következetesen sziszegő (ill. belőle fejlett *h*). Hasonló nehézséget talál HUNF. a magy. *száz* és szkr. *çata* egyeztetésében, hivatkozván a görög ἑκατόν-ra (mely = szkr. *êka çata* «egy száz»), mi mellett kérdőleg veti oda: «nem biztosabb-e elfogadni, hogy a számnevek, névmások és több más anyagszók a sémi, ind-germán és altaji nyelvek közös ősi sajátságából származnak?» (244. l.). Ily messze menő föl-

vételre a finn-magyar «száz» számnévnek egyezése az árjaság egy töredékének megfelelő szavával (osszét *sade, sädä*, ujper. *sad*) bizony föl nem jogosíthat, különösen minthogy — Mátyásnak helyes megjegyzése szerint — az árja alakoknál «távolabb állanak a magy. *száz*-tól a görög ἑκατόν, latin *centum*, szláv *sto*; a német meg sem közelíti» (241. l.).

Az efféle megjegyzések indítják Mátyást arra, hogy ugyancsak «*Magyar-árja nyelvhasonlatok*» czímen tanulmányát újabb adatokkal és az ellennézetek czáfolataival gyarapítva külön füzetben is kiadja (Pécs, 1858.) s egyszersmind állásfoglalását a finn-magyar nyelvrokonítással szemben világosabban kifejtse. Bár mindenesetre helytelenül alkalmazott nemzeti büszkeség s elfogultság, mik Mátyást ezen s későbbi vitairataiban vezérlik, eszméi — különösen koruk viszonyait tartva szem előtt — korántsem oly döreségek, a minőknek nyelvészeink körében rendesen tekintik. Teljes joggal irhatta ő (Előszó: X—XI. ll.), hogy «*nyelvünkben még nincsenek elválasztva a tiszta magyar gyökök az idegentől; nem tudjuk, mikor és kitől vett a nemzet vallási és polgárzati kifejezéseket, melyek puszta elemzés által nem hagyják magukat megértetni.* Nemcsak a külföld példája s egyetemes érdekek, hanem honi nyelvészeti és történelmi hasznok is, ösztönözhetnének tehát egy-két tehetősb magyart, a tudományosság ezen kellékeivel bővebben megismerkedni. *Kisebb körre lehetne ekkor szorítani a nyelvészetünkben áradozó conjecturalis szószármaztatást s alapos lehetne mondani őstörténelmünknek Persiát, vagy Parthiát illető, mindeddig csak elutasított, szakértőleg nem tárgyalt kérdéséről.* . . . A nemzet Tudós Társaságának programmjából a keleti nyelvek művelése, tanulmányozásának serkentése s támogatása hiányoznak. Főczélja ugyan a honi nyelvművelés; *de tévedés azon hiedelem, hogy e sokat vándorlott, szövetkezett nemzetnek nyelve, csupán önmagából, vagy csak finn-tatár hasonlatok által kielégítőleg elemezhető s eredeti tisztaságában felfogható.* A belekeveredett idegen elemek ázsiai származásuak is lehetnek; s többeket épen az érdekelne leginkább, mily érintkezésben állhattak hajdan őseink s mely szomszédokkal; s erre nyelvhasonlításon kivül, minden más eszköz elégtelen.» Ily irányban tekinti Mátyás kisérletnek árja szóhasonlatait, melyekből ide iktatjuk a figyelemre méltóbbakat:

I. Számnevek: hét = szkr. *sapta*, zd. *hapta*, parszi *haft*, ujp. *heft* (3. l.) | tíz = szk. *daça*, parszi *dah*, ujper. *deh* (4.) | száz: szkr., zd. *çata*, ujp. *sad* («Hogy az osztyák *sat*, finn *sata* s észt *sadda* is hasonlít hozzá, ez nem csökkenti a magyar árja hasonlatot,» 5. l.) | ezer: = szkr. *sahasra*, zd. *hazanra*, parszi *hazar*, ujp. *hezar*, örmény *hazar*, horvát *jezero* | eszten: «Páriz-Pápainál: *eszten ez nap* = ‚octavo ab hinc die'; tehát *nyolczat* tenne s hasonlata: szkr. *aštan*, per. *hest* (6. l.)» — II. Vallási szók: isten: «Legkielégítőbb Révai véleménye: ‚Cum nostro Dei nomine *Isten* pulchre convenit et persica Dei appellatio *Isdan*, de eadem ut mihi videtur origine.' Parszi iratokban *jazd-an* (többesben) Hormezd alatt álló menyei szellemeket jelent; az Avesztában *jazata* (‚tisztelendő, imádandó') személyesítve fordul elő (‚minden tiszta jazatat imádunk')» (8. l.) | menny: = parszi *mâin*, *mâinjô* ‚mennyei, égi'(10.) | barkó úgy segéljen! «(Molnár és PP.-nál előforduló esküforma: sub voce *Pol)* az ujp. *barchoda* ‚isten' szóra emlékeztet.» (10.) — III. Polgárzatiak: bán = ‚ujp. *ban*, szkr. *van*, *vanah*, szláv *pan* ‚birtokos, úr, vezér'; összetétek végén: ‚ör', pl. *bagh-ban* ‚kertör', *derban* ‚ajtónálló'» | vár = «ujp. *bár* v. *bâru;* a zd.-ben *vara* ‚kerített hely'; Firduszinál (Krisztus után 940—1020): *der bâr bereftend* ‚a várba mentek'» (10.) | falu = «ujp. *pahlu*, *pahlaw*, innen arabosan: *fahlu;* ‚város' Firduszinál» (11.) | viskó = szkr. *viça* ‚ház' (11.) | vásár = ujp. *bázár* ‚adásvevés', *bázár zeden* ‚vásárt ütni'; *vasár-nap* = török *bazar güni* ‚vásár napja, vasárnap'; örm. *vadšar* ‚vásár' (11.) | kincs = ujp. *kenč*, *genč*, örm. *kamc* (12.). — IV. Eszközök, készítmények: sátor: = ujp. *čâdir* (‚külső takaró, fátyol, függöny'), szkr. *chatra* (‚napernyő'), *chad-* (‚takarni, födözni') gyökből; *čadir zeden* = ‚sátort ütni' (12.) | kard = ujp. *kard* ‚kés, vágó eszköz' (12.) | dob = ujp. *dap* ‚kézi dob' (12.) | tál = ujp. *tál* ‚arany-, ezüst- vagy réztál' (13.) | bürü = pehl. *puar*, ujp. *purd*, *pul* szkr. *prthu*, zd. *peretu* ‚hid' (13.) | üveg = ujp. *abgine* (‚vízszinű'); Petrarca lexiconában: *aoygina*, Ducangenál: αὐγουτον (14.). — V. Ember, állat, növény, természetiek: árva: = szkr. *arbha* ‚kiskorú, gyámolt', gör. ὄρφανος, lat. *orbus*, örm. *orp* (14.) | tehén = szkr. *dhenu*, zd. *daêna* (15.) | berke, birka = ujp. *bara*, *bere* (15.) | róka = ujp. *rûbah* ‚róka', tkp. ‚lopó' (per. *robuden* ‚lopni': (16.l. —babuk = ujp. *bobek* ‚upupa, epops' (16.) | béka = ujp.

bek, szkr. *bhêkah* (16.) | f ű z-(fa) = szk. *vetas*, ujp. *bid*, pehl. *vîth* ‚salix' (16.) | k ö l e s = ujp. *gaures* (16.) | t á r k o n y = ujp. *tarkon* ‚dracunculus hortensis' (16.) | c s i r a = ujp. *čihr*, zd. *čithra* ‚germen' (17.) | v i d é k = szkr. *videça* ‚idegen föld' (17.) | b é r c z = zd. *berezat*, szkr. *brhat* ‚magas'; zd. *berezanh* ‚magasság'; ujp. *berz: ‚ez berzi koh* a hegy bérczéről, magasságáról' (17.) | m e z ő = szkr. *mahî* ‚föld' (Naighantuka I, 1.); «a *h* átmehet *z*-re, mint: *sahasra:* zd. *hazanra*» (17.) | a g y a g = ujp. *ağak (adsak:* 17.) | h ú s = ujp. *kúšt, gúšt* (17.) | f e l l e g = szkr. *phaligah* (Naigh. I: 10.), germ. *wolke* (17.) | j é g = ujp. *jekh, jakh* (17.) | a r a n y = szkr. *hiranjah*, zd. *zaranja, zara;* ujp. *zer* (17.) | r é z = kurd nyelven *resas* «ólom» (17.) | v a s = szkr. *ajasz*, kurd *hasin* (17.). — VI. E g y é b f o g a l o m k ö r ö k b ő l v a l ó k: á p o l- = szkr. *âp-* ‚táplálni' (18.) | b e t y á r = ujp. *be-kjár, bi-kjar* ‚dologtalan, heverő' (*bi* ‚nélkül', *kjar* ‚munka'), mely a hindusztánban is ily értelemben használtatik» (19.) | b ű n = parszi *vinah*, ujp. *gunah* (19.) | c s a t- (a n g-) = szkr. *čatati* ‚megy, jár' (19.) | c s a l = szkr. *čhala*, ujp. *ǰual* ‚csalás' (19.) | é r d e m = ujp. *erdem* ‚meritum' (21) | ó s z = szkr. *asu*, zd. *uç, uça, uçi* (21.) | f é n y = szk. *bhânu; bhânas* ‚fényes' (21.) | g a z = parszi *gaz (ista)* ‚legrosszabb, gazabb' (21.) | g a z d a g, *kazdag* = parszi *qasta* ‚vagyon, jószág' (21.) | i r i g y = szkr. *îršja, îršâ* ‚irígység', *îršu* ‚irígy'; ujp. *erček*, zd. *araçkô* ‚irígység' (22.) | k a r = szkr. *karah* ‚kéz' (22.) | l é p- = szkr. *lêp-* ‚menni, lépni' (22.) | l o p = szkr. *lûp-;* ujp. *robuden* («*l* és *r* csere»; 22.) | o k o s = pehl. *akah*, ujp. *agah* ‚figyelmes, tudós, okos' (22.) | p a j z á n = ujp. *pajzen* ‚leno' (22.) | p a r á (n y i) = ujp. *par, para* ‚részecske' (22.) | p e s z m e g = ujp. *pesmek* ‚nyalánkság, édesség' (23.) | p o d v a = ujp. *pod, puda, poda* ‚rohadt fa, tapló' (23.) | p a j t á s = ujp. *pajtaš, padaš* (23.) | r é m = ujp. *rem* ‚félelem', *remán* ‚félénk' (23.) | s z e g é n y = ujp. *žikan* (23.) | s z e k é r = szkr. *çakata* (23.) | s z e r = ujp. *zere* (23.) | s z é p, *szíp* = ujp. *zîb, ziba;* szkr. *çilpa* (Naigh. III, 7.) | t a r t = parszi *dared-* ‚tenet' (23.) | t e g-*nap* = ujp. *deg, dej* (24.) | v á g y = szkr. *vâñčhâ*, zd. *vaç* (24.) | z s u g o r i = ujp. *žakor* ‚fösvény' (24.).

«Zárszavában» Mátyás még egyszer kiemeli, hogy árja hasonlataival épenséggel nem keresi a magyarnak az árja népekkel való «*rokonságát*», nem fölvételét az indogermán nyelvcsaládba. «A m a g y a r n a k» — véleménye szerint — «m i n d e n a n y a g i

és idomi hasonlósága mellett is az árjákhoz, nyelvszelleme a maga sajátszerü eljárásában, gondolatai szerkezete és menete, annyira idegen és megkülömböztetett az indogermán családétól, mint a finn-török, vagy mint nevezni szeretik ural-altajiétól» (25.). A mit munkálatával elérni akar, az annak kimutatása, hogy a finnséggel való összehasonlítás «bármely aprólékos s a szőrszál-hasogatásig pontos volt is, még eddig mind hiányos mert egyoldalú» (26.); a «*származati rokonság*» ezek alapján elhamarkodottan lett kimondva. Épen annyi s ép oly fontos anyagi s idombeli (nyelvtani) közösségeket lehet kimutatni az árja nyelvekkel is; de azért ebből sem következik egyéb, mint a finn-magyar hasonlatokból, vagyis hogy «mind e nyelveket beszélő népek valaha érintkezésben lehettek egymással». Ha amazok közt «nyelvhasonlatoknál fogva *rokonság* igényeltetik, úgy azon alapon, ugyanoly-nemü rokonság tétethetik fel a magyarok és árják közt is».

Nem lehet tagadnunk, hogy a fejlettségnek azon fokán, melyen összehasonlító nyelvtudományunk 1857-ben állott, midőn szerte vitatták, hogy a törökség is ép oly, vagy még közelebbi rokonságban áll a magyarhoz, mint a finnség, midőn az összehasonlítás anyagából még hiányoztak a legfontosabb nyelvek (pl. a vogul és osztják) s a módszer is rendkivül ingatag volt: Mátyás ellenvetéseinek megvolt a maguk jogosultsága. Hiszen tényleg annyi egyezést, mint a törökség, fölmutathatott az árjaság is, melylyel szemben még a nyelvtani alakok és kezdetleges müveltségbeli szók viszonyára sem igen lehetett hivatkozni, midőn maga Hunfalvy is elismerte, hogy a névmások, igei és névszói személyragok s egyes rokonságnevek közösek az árjasággal; Mátyás pedig kimutatta, hogy a «sarkszámnevek», t. i. a *hét, tíz, száz, ezer* (s ezekhez számítja ő az *egy*-et is, melyet mint már mások is régebben a «szkr. *êka*, parszi *îk,i, ê*, hindusztáni *ek* ‚egy'» szóval vet egybe) szintén az árjasághoz szitanak. Hol Mátyás átlépi a határt, melyen túl az elfogulatlan kritika méltánylása már nem kisérheti, az harmadik vitamüve, melynek címe: «*A magyar nyelv finnitési törekvések ellenében* (Pécs, 1857.)». Itt már leplezetlenül tárul föl, hogy nem a puszta — egyéni érzelmeinek akár kedvező, akár kedvezőtlen — igazság fölismerése, minek vágya harczaiban izgatja; hanem azon

előre megállapított itélet, hogy ellenfeleinek nem lehet igaza, nézetüknek nem szabad érvényesülnie; mert ez nemzetünk és nyelvünk gyalázata volna. Az a MÁTYÁS, ki még előbbi művében dicséretre méltó józansággal hirdette, hogy «*nyelvészetnél s általában tisztán tudományos foglalkozásnál, nincs helye politikának*; ha a magyar nyelv valóban származási rokonságban áll a finnhez, s az állitás minden oldalróli megvitatás után, tudományos bizonyosságra emeltetett: igaz marad az, akár tetszik valakinek e rokonság, akár nem; puszta tagadás, gúny, ellenkező nem okadatolt állitmányok, semmit nem változtatnak az ügy állapotán» (26.) — ugyanaz most a következő nyilatkozatokkal jut ellenkezésbe önmönmagával: «*Azon következtetésre, hogy ősi nyelvünk jelenleg csak finn, fájdalmasan felsóhajtunk! Méltó büntetése ez a hanyagságnak, mely a magyar-finnrokonságot elnézte s a nemtudommi-ságnak, mely azt folyton pártolja*» (Előszó. VII. l.) . . . «Magyar embertől megérdemelné őseitől öröklött egyetlen kincse, hogy eredetének és benső mivoltának félreismerőit tudományos módon igyekezzék helyreigazitani s ne sajnálja költségét és fáradságát, más *müveltebb* nyelvek megtanulására, vagy az azokkal foglalkozók biztatására, pártolására fordítani; hogy *ellenünk szenvedélyes piszkolódásait* nemcsak elutasíthassa, hanem okszerű bírálat által valódi értékökre is szállithassa» (u. o. XI. l.). . . . «Természetes, hogy a tévedést csak az szüntetheti meg, ki az ügy melletti lelkesedésen kívül a magyar nyelvet *anyatejével* szopta» (XII. l.). . . . «A finnezés honunkban is divatossá, sőt általánossá kezd válni, egyetlen nyelvészeti intézetünkön uralg; segélyeztetik. Fölösleges gondoskodás! *Megjutalmazná azt a sokkal gazdagabb orosz kormány is; hisz e törekvés az ő alattvalóit közelebbről érdekli*» (XIV. l.). . . . «Édes anyanyelvünknek, sok más veszteségek után mai napiglan el nem vitázhatott osztatlan birtokunknak, áldozatkész kegyelettel tartozunk s a róla terjesztettt álhireket *nem csak szóval, hanem tettleges közbenjárással is* megczáfolni kötelességünk» (XVI. l.). . . «Tehetősb honfiainkat, valamint a magyar akadémia *magyar irányú* nyelvész tagjait *édes anyanyelvünk becsületére* kérem, legyenek segédkezésemre, ezen *nemzeti, sőt európai ügyben* s fordítsanak kis részt anyagi, vagy nyelvismereti kincsökből, a felőle terjengő balvélemények megszüntetésére!» (66. l.).

Szomorú kornak érthető tévedései ezek, melyek bármily

szenvedélyes kifakadásokban jutottak is kifejezésre, nyelvtudományunk fejlődését legkevésbbé sem gátolták, sőt inkább elősegítették; mert általuk a magyar nyelv árja elemeinek még néhány adata válik ismeretessé s alkalom nyilik a két nyelvkör egymáshoz való viszonyának tüzetesebb kifejtésére. Mátyásnak e művében közlött ujabb hasonlító észrevételei: m a n ó = szkr. *manas*, viszonyítva: *manô;* továbbá *Manu* mithoszi személy» (19. l.) | B o z o r g személynév (‚Praeinstaldus *Bozorg* de genere *Boszlig*', 1231-ből) = ujp. *buzurg* ‚jeles, bölcs, vallásos' (20) | h a m b á r: «valódi ó perzsa alakú szó; zd. *ham-baraiti* ‚összehordani'; ujp. *ambar* ‚tele, megtölt'» (20) | k i n c s: «ujp. *genč;* az első magyar nyomtatványban, 1482-ről: «*draagha genche neepunknec*» (20) | á r = szkr. *ârâ* ‚subula, vargaár' (20) | b ő r = ujp. *par* ‚kikészített bör' (21) | k ó s = ujp. *khîš* ‚dens, seu culter aratri' (21) | k a r d = «ujp. *kard* ‚kés'; magyarul is hajdan azt jelentett: gladium vel cultellum, quod vulgariter dicitur *Hord* (hibásan e h. *Kord*) 1278-iki oklevélben» (21) | p á r n a = szkr. *barhana, upa-barhana* ‚pulvinar, lodix' (21) | s á t o r = ujp. *čatar, šatar* ‚tentorium altum' (21) | s z é k = ujp. *scku* ‚sedile' (21) | s z o b a = szkr. *sabhâ* ‚domus'; *sabhâ-madje* ‚szoba közepén'; *Bopp* casa-val fordítja: ‚in casæ medio' (21) | h ú g = parszi *khuh*, ujp. *khu* ‚soror, (22) | ö c s = szkr. *anuša (anudsa)* ‚frater minor natu' (22) | ö z-v e g y: szkr. *vidhava*, lat. *vidua*, germ. *witwe*, szláv *vdova* (22) | h a l = szkr. *kalaka* ‚hal neme' (23) | g ó l y a = ujp. *kolang* ‚ciconia' (23) | s a s = ujp. *šaša (dsadsa)* ‚aquila' (23) | k ö d = szkr. *kuhedi* ‚nebula' (24) | d é l = ujp. *dili-rûz*, meridies (nap szive-közepe; 26) | f ő z = ujp. *pez. pôz* ‚coquere' (26) | h a s = szkr. *kauksa, kaksi* ‚venter' (26) | í m = szkr. *ima* ‚ez' (27) | k o p o n y a = szk. *kapâla* ‚cranium' (27) | k i = ujp. *ki*, szkr. *kim* (27) | k ö n y ö k = szkr. *kona* ‚angulus', hind *kunji* ‚könyök' (27) | m é r e g, m i r i g y = zd. *mahrka* ‚venenum', szkr. *marka* (28) | r i d e g = szkr. *ridhak* ‚magánosan, seorsim. separatim' (29) | t a r é = ujp. *tarek* ‚vertex capitis' (29) | t é r = ujp. *tîr* ‚planities' (29) | t ö(b b) = vedai *tuvi* ‚sok'; gyökere: *tu-* ‚crescere, augeri' (29). — A finn-magyar «idomi hasonlatoknak» magyar-árjákkal való «ellensúlyozásában» Mátyás hivatkozik a szkr. masc. és fem. plur. *-ah* ragra, mely a tőhangzóval egyesülve úgy alakul, mint a magyarban: *gata:* plur. *gatâh*, mint *alma: almâ-k; vadhû:* plur. *vadvah*, mint: *darû: darva-k*

(53). A szkr. «köznemű többesi *i* rag (pl. *javîjas-i* ‚ifjabba-k')» egyezik szerinte a magy. *-i* plur. képzővel (*házaim, házai*). Egyeznek különösen a birtokragok: perzsa *gevher-em* ‚gyökere-m', *gevher-et* ‚gyökere-d' (54). A magy. *-ka, -ke* kicsinyítő képzővel egybevethető a szkr. *-ka* (pl. *alpa* ‚kicsi', *alpa-ka* ‚kicsi-ke'); valamint a *-csa, -cse*-vel a perzsa *-če* (pl. *khân* ‚szálloda' : *khâne* ‚kis sz.'). Ép ugy mint a magyarban képződnek az ujperzsában is *-i* képzővel denom. melléknevek s ugyanitt a magy. *-an, -en* határozóraggal is találkozunk (pl. *dilîr* ‚hősies' : *dilîr-âne* ‚hősiesen'; 57. l.).

Hunfalvy Pál a «Magyar Nyelvészet» III. évfolyamában (1858) adja meg válaszát a tőle fölkarolt búvárlati irány ellen intézett támadásokra. Tüzetes bírálat alá fogja «Mátyás Flórián *hasonlító nyelvtudománybeli működéseit*» (67—107. ll.) s rámutat, hogy ezekben a tudománykodás két alapföltétele az *alapi önzetlenség* és *tárgyi tájékozottság* merőben hiányzik. Ellenfele nem elfogulatlan szemmel tekinti itéletének tárgyát s dönt fölötte a nélkül, hogy vele közelebbről megismerkedett volna. Hogy az altaji és árja (indo-germán) nyelvek között vannak bizonyos idomi és szóanyagi egyezések azt maga is elismeri, tárgyalta már előbb (l. fentebb) s ujból ismétli; de az ily közösségek, melyek többnyire kimutathatólag a származat szerint különböző nyelveknek egymásra való hatásából eredtek, nem lehetnek irányadók a *nyelvfajok* megállapításában. Itt az idomon kivül «azon nyelvanyagra kell legnagyobb sulyt helyeznünk, mely ismeretlen kútfőből eredvén, a fajok sajátjának látszik»; tehát nem arra a mi pl. a magyarban hangalakjával, képzésével, vagy egyéb szerkezetével különösen perzsa, szláv vagy német bélyeget mutat. Erre Mátyás semmi ügyet nem vet s képes nyilvánvalóan németből, vagy szlávból eredt szókat (pl. *istáp, táncz, billikom; szent, pénz, abroncs, pohár, vacsora, kulcs, szilva* stb.) az árjából származtatni, sőt elvül fölállítani, hogy «*mindazon szláv szó, melynek*» — a rokonság révén többször természetes «*hasonlata az árja nyelvekben felmutatható s nyelvünkben is találtatik, magyar-árja hasonlat.*» Egyébként is vannak Mátyás hasonlatainak fogyatékosságai; hol az alak, hol a jelentés nagyon is eltérő. Idomi hasonlításoknál is több esetben csak látszatos az egyezés; különbség van ennek mértékében pl. a magy. *-k* és *-i* többesképzők s egyrészt a lapp *-ah*, finn *-i*, másrészt a Mátyástól idézett árja megfelelők közt; mert emitt «a nominativus többes

ragja a többi esetekben nem tünik elő: ellenben a finn és magyar többes jellem megmarad valamennyi viszonyragokkal együtt.» Mindezen, valamint kevés kivétellel egyéb észrevételeiben, HUNFALVYnak igazsága kétségbevonhatatlan; de egy lényeges pontban hibáztatható az ő eljárása is, abban t. i. hogy valamint ellenfele a finn-magyar, viszont ő az árja-magyar hasonlatokkal szemben esik az elfogultság vétségébe. Ő MÁTYÁS műveiben csak hibákat lát s nem hajlandó észrevenni, hogy bizony van azokban sok becses anyag is, melynek bővítése és további kutatása inkább buzdítást érdemelt volna, mint gúnyt és visszariasztást. Joggal mondhatjuk, hogy nyelvtudományunk nagyérdemű úttörőjének ezen egyoldalúsága sokkal súlyosabb volt következményeiben, mint MÁTYÁSnak finn gyülölete; mert utját szegte a kutatás egy irányának, melytől — mint ezt ma van módunkban látni — nemcsak a mi nyelvünk és népünk, hanem az összes altaji, különösen pedig a finn-magyar nyelvek és népek őstörténete sok becses útbaigazítást várhat.

Az igazság érdekében tartozunk különben annak megjegyzésével, hogy HUNFALVYnak ezen eljárása hozzátartozott nyelvtudományi törekvéseinek akkori «politikájához.» Előtte állott azon sorsnak képe, mely a finn-magyar nyelvhasonlítást RÉVAI halála után érte, a midőn HORVÁT ISTVÁN tudománykodása «úgy hatott, mint árvíz, mely a folyók ágyait megtölti, a dülők és szántóföldek mesgyéit elhordja s mindenütt a zavar egyenlőségét hozza vissza, mely a mivelés kora előtt volt meg» (Magy. Nyelv. III: 70). «Hogy hasonló eset ne forduljon megint elő» — irja ő (u. o. 71) — «vigyázunk míg élünk.» S volt is erre oka. MÁTYÁS föllépését, ép úgy mint a hasonló irányúakat régebben s ma is, nagy rokonérzéssel fogadták tudományosságunk irányadó köreiben; sőt akadtak nyelvkutatók is, kik több-kevesebb óvatossággal vele egy nyomon haladtak. Ilyen volt PODHORSZKY LAJOS, ki «*Az ujperzsa nyelv föltetsző idomai*» című értekezésében (Magy. Nyelv. II: 30—36. ll.) a nagyobbára már eddig is kimutatott nyelvtani hasonlóságok alapján «majdnem megczáfolhatatlan bizonyság»-nak hirdeti, hogy «*a perzsa nyelv árja származata mellett az altaji nyelvfajnak oly megrögzött hatását*» *mutatja*, «*hogy azt sem a szanszkrit műveltség, sem az arab hit, sem a rongáló idő meg nem szüntetheté*» (36. l.). FOGARASI JÁNOS is kimondta egyik akadémiai ülésben, «hogy szerinte

a *perzsa nyelv nagyon közel áll a magyarhoz*, mit legott az igének személyi ragjaival be is akara bizonyítani» (Magy. Nyelv. IV: 43). Az izgatottságra, mit az efféle nyilatkozatok a finn-magyar nyelvrokonság hívei közt támaszthattak, igen találóan alkalmazza IMRE SÁNDOR — ki «*az ember nevének némely árja nyelvekben*» való kutatása közben szintén «rokon hangzatokra» akadt — következő észrevételét (Magy. Nyelv. III: 392.): «Megütődjünk-e azoknak törekvésén, kik a magyar tőket árja szóelemekkel vetegetik össze? Épen nem. Hadd folytassa MÁTYÁS F. úr magyar-árja nyelvhasonlatait; csakhogy ne buzgólkodjék elfogúltan a sokkal gyümölcsözőbb finn nyelvhasonlítás ellen. A kettő közt különbséget tenni s elhatározkodni úgy sem nehéz. *Ott az épületkövek lehetnek ámbár amott egy anyagból valók; itt maga az építésmód, az arány, az alkotás, az ízlés is. A két munka sem áll egymással ellentétben; sőt egymást kiegészíti. Érdekes, sőt kell tudnunk, mely tőink közösek az árja és sémi nyelvekkel.* Vannak ilyenek az árja és sémi nyelvek közt is. Hányszor talál s creszkedik ki ezekre nyelvkutatásai közben BOPP, vagy BENFEY, POTT-ot nem is említvén, ki ezeket tüzetesen tanulmányozta. Hányszor az árja nyelvekre nézve első tekintélyű Zeitschrift? RENAN E., a franczia Institut egyik legkitünőbb s e szakban már-már első tagja némely görög hangok kimondásának kulcsát a sémi nyelvekben kereste. Ugyanez tárgyalta a sémi és árja nyelvek közös tőit. — Tehát hadd jöjjünk tisztába, mit birunk más nyelvi ágakkal közöst (bár itt-ott utoljára a természettel, természetösztönnel lesz számvetésünk), s mi eredetileg sajút magunké. Hogy jól állunk, még jobban ki fog tünni, ha adósságainkat leszámítjuk.»

A szíves fogadtatás, melylyel eddigi művei találkoztak, csak éleszti MÁTYÁSunk harczi kedvét. 1858-ban kiadja negyedik vitairatát, melynek czíme: «*Észrevételek finnező véleményre. A magyar ősvallásról, nyelvészeti viták és ujabb magyar-árja nyelvhasonlatok*» (Pest). «Minden lehető lenézések, megrovások daczára, állittassanak meg még egyszer finnező ellenfeleink sebes haladásukban!» — kiált föl előszavában — «Nem magánérdek, hanem egy hajdan dicső, s ma sem finn keverék, vagy korcs nemzet ügye forog itt fönn.» Műve első részében CSENGERY ANTAL ellen fordul, ki az altaji-magyar hasonlítást a mythologia terére is átvitte «*Az altaji népek ősvallása*» czímű tanulmányában. Közelebbről érdekel e helyt

bennünket a harmadik rész, melynek ujabb magyar-árja egyeztetései közül kiemeljük itt a következőket: f a l u: «biztos hasonlat perzsa *pahlu*-hoz. A ‚Ferhengi dsihángiri' szótár világosan ‚város' érteményre utal: *Pehlevi, zebani šehri est; či pahlu bemaani šehr niz amede est* (pehlevi, annyi mint: ‚városi nyelv', mert *pahlu* ‚város' érteménynyel is bír»; 48. l.) | s ö r = ujp. *sor*, hind. *sora* ‚potus ex oryza paratus' (50) | b a r (o m) = ujp. *bara* «jumentum»; szkr. *vára* «grex boum, ovium» (50) | k u t y a = hind. *kutta* (51) | s ü l, s z i l, s ü n (-disznó) = szkr. *çalja* «erinaceus» (51) | s z á r c s a = ujp. *sârče* «madárfaj» (51) | n e d ü = szkr. *nadî* «viz, nedv, folyó» (52) | b e t e g = «ujp. *beteng ameden* ‚afflictus esse'; hajdan *beteg* ‚szorongatottat, szenvedőt' jelentett, még Pázmánnal is: *kór-beteg* ‚morbo afflictus'» (52) | b é n a, kinek valami tagja hiányzik = szkr. *vîna* «sine, mancus» (52) | b ó d o g = szkr. *bhand-* «boldognak, szerencsésnek lenni» (*bhadra* ‚bódog')» (52) | b ü d (ö s), b ű z = szkr. *pâti* «foetor» (52) | ö s z t ö v é r = ujp. *ostovâr* «szivós, húzós, szilárd» (55) | r o s s z = ujp. *ros* «malus» (56) | s z ó r d é k «lac coagulatum» = ujp. *sirdâg* «tejnemű eledel» (56) | s z e r (e t) = «ujp. *ser* «amor»; a bécsi codexben *szerkedni* = «szerelmeskedni» (57) | s z e r «sor» = ujp. *zere*, lat. *series* (57) | s z ü r k e = ujp. *sirk* «fucus, ruber et albus», *sur* «equus, mulus, vel asinus coloris cinerei in nigrum vergentis» (57) | t e s t = zd. *taš* «formálni, alkotni»; ebből part. *tâšta* «alakitott»; szkr. *takš-* «csinálni», part. *tašta* «alkotmány, figmentum» (58). Érdekes a «Végszó» (60. l.), melyben Mátyás kijelenti, hogy az «*eddig fölhozott hasonlatok nem igénylik előre is a helyességet*; bíráltassanak, ha érdemesnek tartatnak rá, s a helytelenek töröltessenek ki»; továbbá hogy «*a finn-magyar hasonlatok, sok helytelen közt kétségtelen helyest is tartalmaznak*; csak kritikátlanul ne halmoztassanak, hanem józanon vizsgáltassanak meg s a birálatot kiállottakról tétessék föl, hogy: 1. Azok ép úgy jöhettek finnből, vagy rokonból hozzánk, mint tőlünk azokba. 2. A közlés kereskedelmi, országlati, szomszédsági viszonyokból eredhetett; miután abból, mennyit most felőlök tudunk, fajrokonságra józan ésszel nem következtethetni.» Ezzel «búcsút vesz *magyar* nyelvészetünket pártoló lelkes olvasóitól, várva készültebb tehetséget, ki a megkezdett vitát folytassa s dicsérettel befejezze», mig ő — saját szavai szerint — «földi hivatását más téren igyekszik betölteni.»

Bár e «búcsuszavában» MÁTYÁS még «alázatos bocsánatot» is kér ellenfeleitől, ha «a vitatkozás hevében a mérséklet korlátain túl találta volna lépni» (61. l.) s «támadása mentségéül azt hozza föl, hogy ő *magyarnak született*, mi isteni gondviselés műve, s bűnül neki csak az volna tulajdonítható, hogy nevezetéhez *(nem finn-magyar)* kelletén túl is hű akart maradni» (Előszó: VI. l.): még egy ötödik, mind az eddigieknél élesebb kirohanástól nem tartóztathatta magát. A M. T. Akadémia tagjai közé választatván, ezt székfoglaló értekezésében *(«A hasonlító nyelvészetről tekintettel a magyar nyelv ékirati fontosságára»*: Akad. Értesítő, 1859. évf. 99—115. ll.) azon «érzület és törekvés helyeslésének tekinti, mely nyelvészeti értekezéseiben nyilatkozik.» «Örülök e méltánylaton» — úgymond — «mert e társulat körében emelt szó a *Nyelvbecsületért* sokkal nyomatosb lesz, s az eljárás nyelvész ellenein *rokonsági álmai* megszüntetésére könnyítve van.» Még egyszer tiltakozik kétségbeesetten a «rokonítás» ellen; mert a «*nyelv becsülete a nemzet becsülete*» (115). Csak a «*hasonítás*» van megengedve, de nem a «rokonítás.» «Ne mondják» — szól ostorozó szava — «hogy az *uralaltaji koldus nyelvek magyar rokonok;* mert erre elegendő tudományos adatok által jogosítva nincsenek. Elégedjenek meg a talált és találandó hasonlatokkal, míg képzettebb utódaik, a minden oldalról bevégzett hasonlítás után a rokonsági ügyet is végleg elintézhetik. Jelen követelményünk: *Becsüljék nemes sajátságú nyelvünket, s ha már jogtalanúl akarnak rokonítani, válasszanak műveltebb nyelvet; ne kössenek a legnyomoraltabbakhoz, mert e szándékos megaláztatást méltán tekinthetjük sérelemnek.* Elemezzenek finnet, mordvint, osztjákot, törököt, tatárt, mandsut stb.; de a ‚velünk rokon' jogtalan kifejezést hagyják el: s megszününk *nyelvbecsületet* emlegetni s némán fogjuk bámúlni tudományos búvárlataik *bizarr* eredményeit.» Mind az efféle szertelenségek mellett MÁTYÁSnak e művében is, mint a többiben, találunk nemcsak korában, hanem ma is megszívlelhető eszméket, minő pl. az, hogy nyelvészeti, vagy történeti következtetéseink alapjául ne vegyünk kétes szóegyeztetéseket, hanem csak olyanokat, melyeknek hitele minden bizonytalanságot kizár. Szintilyen azon még napjainkban is függő kérdés: Létezik-e valóban rokonság az úgynevezett uralaltaji nyelvek között, s ha igen, olyan-e az, melyből őstörténeti együttlétre következtethetni, vagy nem egyéb, mint rendszerezésbeli

phrasis?*) (115. l.). — Ezt az értekezését is, mint az előbbieket szükségesnek tartotta MÁTYÁS «*Magyar Nyelvtudomány*» (Pécs, 1860) cz. műve függelékében külön is kiadni s még néhány erős vágással (pl. hogy «lassú felfogást, vagy *mellékletekinteteket* kénytelen föltenni» a finnistáknál) füszerezni.

HUNFALVY a már akkor megindult «Nyelvtud. Közlemények»-ben (II: 292—296. ll.) adta meg MÁTYÁSnak a megérdemelt választ, melylyel nemcsak az ádáz harcz nyert befejezést, hanem — nyelvtudományunk fejlődésének nagy kárára — az árja érintkezés kérdése iránt való érdeklődés is. A győzedelmesen kibontakozott altaji, későbbi finn-magyar nyelvhasonlítás oly mélységesen megfeledkezett nyelvtudományunk ezen fontos feladata köréről, hogy még csak létezése is kiveszett honi nyelvészeink köztudatából. A Nyelvtud. Közlem. III—XXIII. s a Magy. Nyelvőr I—XXIV. köteteiben tudtommal nincs egyetlen jelentősebb közlemény, mely valamely magyar, vagy rokon nyelvi szónak közvetetlen árja alapon való magyarázását kisérlené s a kaukázusi nyelvekkel való érintkezés lehetősége is csak egyszer alkalmilag van jelezve (NyK. 23: 119. l.). Még az oly kétségtelen árja egyezések is mint pl. a magy. *arany, ezüst, liz, száz, ravasz, tehén* szóké, teljesen feledésbe mentek s BUDENZ Magyar-Ugor Szótára a hol ilyenekbe ütközik, vagy merő hallgatással mellőzi az árja megfelelőket, vagy inkább (mint pl. a *száz* esetében) szlávból való ősi átvételnek tekinti az

---

*) Hasonló megjegyzés THOMSENtől: «Von den meisten gelehrten wird diese (finnisch-ungarische) sprachfamilie wiederum mit mehreren andern, namentlich der samojedischen, tatarischen, mongolischen und tungusischen zu einem grossen stamme zusammengestellt, dem ural-altaischen (turanischen); indessen kann diese verwandtschaft keineswegs als eine ausgemachte tatsache betrachtet werden, sondern höchstens als etwas mehr, oder weniger wahrscheinlich; denn die strengern beweise mangeln noch und werden nicht eher geliefert werden können, als bis jede einzelne der genannten familien in sprachhistorischer hinsicht innerhalb ihres engeren gebietes genauer untersucht ist. Es hat daher auch nicht an solchen gefehlt, welche die richtigkeit dieser annahme leugneten, oder bezweifelten, und die ihrerseits die finnischen sprachen näher zu den indogermanischen stellen wollten (Einfl. d. germ. Spr. 1. l.).

ugor alakot. Általában az volt a hit, hogy a mennyiben a magyarban és a vele rokon nyelvekben iráni elemek vannak, azok csakis ujabban a törökség révén kerülhettek, nem gondolva meg, hogy ezeknek tetemes része a törökség területen sehol használatosnak nem igazolható.

Másként áll a dolog a külföldi nyelvészeknél, kik ettől fogva egyre növekvő érdeklődéssel kisérik a finn-magyar nyelveknek árja, illetőleg indogermán hasonlatait s bőven értékesitik különösen az indogermán ős- és müveltségtörténet munkálatainban. Egész sora a hirneves iróknak magyarázza az idetartozó jelenségek tetemes részét a két nyelvcsalád ósrégi érintkezéséből, illetőleg az indogermánságnak a finn-magyar nyelvek összes rétegeit s alkatszerveit átható befolyásából. Így Steinthal, ki «*Charakteristik der hauptsächlichsten typen des sprachbaues* (Berlin, 1860)» müvében a következőket irja (329. l.): «(Es) scheint ein einfluss der indo-europäischen sprachen auf die grammatik der finnischen obgewaltet zu haben. Denn obwohl die declination echt altaisch ist, so bietet die conjugation der verba so viel aehnlichkeiten mit den sanskritischen formen, dass Schwartze deswegen das Ungarische für eine zum Sanskritstamme gehörende sprache erklären zu dürfen meinte, was freilich sehr falsch war. Hier könnte also das seltsame problem einer dualität in der grammatik vorliegen, einer dualität, deren möglichkeit bisher aus guten gründen bezweifelt worden ist.» Kevésbé határozott Diefenbach Lőrincz állásfoglalása e kérdést illetőleg, ki «*Origines Europaeae*. Die alten Völker Europas mit ihren Sippen u. Nachbarn (Frankfurt am Main, 1861)» czim alatt kiadott tanulmányainak egyik helyén (209—210. ll.) igy ir: «Trotz ihrer isolierung, tragen die sprachen der finnischen völker den charakter einer familie zur schau. Grenznachbarschaft und kulturgeschichte haben von früher viele lehnwörter aus germanischen, litu-slavischen, iranischen (vielleicht altskythischen), türkischen und anderen sprachen angeführt, und oft so tief herein, dass entlehnung und urverwandtschaft schwer zu scheiden ist. So z. b. ist der arische *martya*, *mard* u. s. w. ‚homo' so eingebürgert in den sprachen der asiati-

schen Finnen, dass er wahrscheinlich auch zum volksnamen (der *Mordwinen*) geworden ist..... Dazu kommen noch vielfache berührungen des finnischen wort-vorrates mit den der kaukasischen sprachen, bis in die iranischen osseten hinein»; másutt meg hajlandó a hasonlatok viszonyát inkább ősrokonságnak tekinteni. Az utóbbira vonatkozó nyilatkozata (211. l.): «Aber die erweiterung auch der (lexicalischen) urverwandtschaft der finnischen sprachen (mit einander) in den arisch-europäischen abgekehrter richtung sucht sich nun geltend zu machen. Wir meinen hier nicht bloss die grosse aehnlichkeit der zur conjugation verwendeten person-fürwörter, sondern auch vieler andern wurzeln, wie sie namentlich in zeitwörtern auftreten, worauf wir mehr gewicht legen, als auf die immerhin mitunter bei blosser entlehnung seltene verwandtschaft von apellativen.... Aber wir dürften gegen die möglichkeit der geschichtlichen verwandtschaft zwischen Finnen und Indogermanen nicht eine praestabilierte beschränkung derselben auf den von uns als familie bezeichneten kreis aufstellen. Vielmehr bleibt uns die annahme verschiedener grade der blutsverwandtschaft unversehrt.» Hogy azonban habozó itélete inkább az előbbi nézet helyességét véli igazolhatónak, mutatja emitt idézett szavaihoz csatolt következő megjegyzése: «Wenn wir indessen an die stelle der urverwandtschaft zwischen Finnen und arisch-europäischen sprachen entlehnung treten lassen: so bedarf das erklärende wiederum in hohem grade der erklärung und begründung.»

II.

Világosabban és alaposabban itél a szóban forgó kérdésről a finn-lapp nyelvek idegen elemeinek jeles kutatója, Thomsen Vilmos, kinek idevonatkozó észrevételét 1869-ben megjelent «*Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske*» czímű művének, illetőleg Sieverstől eszközölt «*Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen* (Halle, 1870)» fordításának bevezetése tartalmazza. E szerint (német kiad. 2—4. ll.): «Bár természetesen nem lehet eleve tagadni a két — t. i. finn-magyar és indogermán — nyelvcsalád ősrokonságát; mindamellett az eltérés oly nagy arányú a szerkezetükben, hogy ily természetű kapcsolat közöttük valószínűnek alig vehető, mindenesetre pedig bebizonyíthatatlan addig, a míg a finn nyelveknek régibb s a nyelvcsaládbeli összehasonlítás kiinduló pontjai gyanánt szolgálható alakjait kikutatni nem sikerül.» Azon szóegyezések közül, melyek az indogermánsággal való ősrokonságra utalhatnának, Thomsen a következőket idézi: magy. h a l l- «hören», finn *kuule-*, lapp *gula-*, mord. *kuľe-*, cserem. *kol-*, zürj. *kil-*, vog. *χŏl-*, oszt. *χūl-*, *χūd-* id., melyeknek *kūl-*, *kul-*féle alaphangzása az indogermán *kru*-gyökre (szkr. *çru-*, ószláv *slovq*, litv. *klausau*, gör. κλύω, lat. *cluo*) emlékeztet | magy. n é v «name», finn *nimi*, lapp *nabma*, *namma*, mord. *lem*, cser. *lim*, *lüm*, zürj. *ńim*, osztj. *nem*, vog. *nüm*: indogerm. és szkr. *nāman-* (ószláv *imę* < **nimę* stb.) | magy. v í z «wasser», finn *vete-* (nom. *vesi*), mord. *ved*, cser. *vit*, *vüt*, zürj. *va*, vog. *vit*: indo-germ. *vad-*, *ud-* (szkr. *uda-m*, ószláv *voda* stb.) | magy. m é z, finn *mete-* (nom. *mesi*), mord. *med*, cser. *mü*, zürj. *ma*, vog. *ma'ĭ* (*mau*): indogerm. és szkr. *madhu-* (görög μέθυ, ószláv *medŭ* stb.). «De ha» igy folytatja tudósunk e tárgyról való fejtegetéseit — «csakugyan

ősrokonság emlékmaradványait akarnánk is látni az efféle szavakban: egész tömege van mégis az olyan szóegyezéseknek, melyeket lehetetlen ily módon magyaráznunk, melyek részben alakjuknál, részben csekélyebb elterjedtségüknél fogva többé-kevésbbé világosan j ö v e v é n y s z ó k n a k ismerhetők föl, még pedig rendszerint az indogermán nyelvekből kerülve a finn nyelvekbe, sokkal ritkábban megfordítva. Hogy némelyike a fönt jelzett, nagyobb területen ismeretes szavaknak is így fogható föl, mutatja a «száz» szava a finn nyelvekben: finn *sata*, lapp *čuötte*, mord. *śada*, *śado*, cserem. *šüdö*, zürj. *śo*, votj. *śu*, osztj. *sōt*, *sāt*, vog. *sāt*, magy. s z á z. Itt az *s* szókezdő világosan bizonyítja, hogy a szó nem az indogermán nyelvekkel való ősrokonságból ered, mely utóbbi nyelvcsaládban t. i. **kanta-m* az alaphangzás, hanem vagy valamely árja (indperzsa), vagy valamely lett-szláv nyelvből; a mennyiben csak ezekben változhatott az eredeti *k* szókezdő *s*-vé (v. ö. szkr. és zd. *çata-*, ujper. *sad*, osszét *sade*, *säde*, ószláv *sŭto*). De másrészről a szónak nagy elterjedtsége arra vall, hogy az átvétel igen régi, valószinűleg a finn-magyar közös alapnyelv korából való; hacsak azt nem akarjuk föltenni, — a mi különben a pontos alaki egyezés miatt alig valószinű — hogy itt az egyes nyelveknek egymástól független, párhuzamosan egy forrásból került jövevényszavával van dolgunk, a minő pl. az «ezer» kifejezése, mely a magy. e z e r, vog. *sāter*, osztj. *tāras*, *tōres*, zürj., votj. *śurs* szavakban valamely árja nyelvből valónak látszik (v. ö. szkr. *sahasra-*, zd. *hazañhra-*, ujper. *hazār*, örm. *hazar*), míg a finn *tuhante-* (nom. *tuhat*), lapp *duhat*, mordv. *tožän*, cser. *tišem* szavakban, nem is közös fokon, vagy a litván *tūkstantis*, vagy az ószláv *tysąšta* (orosz *tysjača*) átvételének. Ezen jövevényszavak közt, mint az idézett példákból is kitetszik, nagy eltérés észlelhető a különböző eredet, kor s a mi ezekkel kapcsolatos az elterjedtség mértéke szerint. Ha nem számolunk az ősi indogermán befolyás jelzett lehetőségével, első sorban, mint természetes, valamennyi finn-magyar nyelvben, erősebb-gyöngébb, de nagyobbrészt egymástól független hatását a s z l á v (részben a litván) nyelveknek tapasztalhatjuk. A n e m n a g y s z á m ú á r j a e l e m e k c s a k n e m k i z á r ó l a g a k e l e t i n y e l v e k b e n é s a m a g y a r b a n t a l á l h a t ó k. E mellett a legnyugatibb finn-, lapp- és magyar nyelvek a g e r m á n nyelvekkel való régibb s ujabbkori érintkezésnek mutatják számos nyomát, minők más keleti nyelvek-

ben teljességgel hiányoznak.» Bár THOMSEN-nak ezen észrevételei voltaképen csak alkalmi megjegyzések egy külön álló feladat, a finnlapp nyelvek germán elemeinek tárgyalása kapcsán, mégis látnivalólag igen fontos útmutatást adnak az árja érintkezés kérdésének vizsgálatához is: annak jelzésével t. i., hogy vannak szükebb körben elterjedt s az egész finn-magyar nyelvcsalád területén ismeretes árja elemek, valamint hogy az árja hatás a finn-magyar nyelvekben nem egységes, hanem különböző korokból s nyelvterületekről való. Az is igen becses észrevétel, hogy azon adatok, melyeket rendesen az indogermán ősrokonság nyomainak szoktak tekinteni, nagyobbrészt árja, esetleg germán, vagy szláv jövevényelemeknek bizonyíthatók (pl. a *név*, *méz* és *szúz* rokon nyelvi egyezései), úgy hogy a tüzetesebb vizsgálat előre láthatólag egészen el fogja vonni ama különben is igen valószínütlen fölvétel alól a számbajöhető tények alapját.

Nem ily éleslátással itél a finn-magyar és indo-germán nyelveknek árja példákkal is igazolt közösségeiről CUNO (Johann Gustav), kinek 1871-ben megjelent «*Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde* (I. Die Skythen; Berlin)» czímü müve foglalkozik e jelenségekkel, még pedig — mi az itt adott fejtegetések nevezetességét alkotja — legelőször vizsgálva tanulságaikat az indogermán őstörténet szempontjából. Kiindulópontul szolgál ebben az eddigi hagyományos nézettől eltérő amaz eszméje, hogy nem Ázsia volt az indogermán népek ősi hazája, hanem azon területnek központja, hol óriási tömegeik ma is laknak, vagyis Közép- és Kelet-Európa, a honnan mindenfelé szétágazva egyes törzsek a déloroszországi és turáni pusztákon át jutottak az erani fensikra. E régi földrajzi elhelyezkedés nyomainak szerinte föl kell tetszeni azon népek nyelveiben, melyek ama korban itt Európában az indogermánok szomszédjai voltak s ezek, úgy véli, ép a finn-magyar népek lehettek. «Ha a finnségben» — így elmélkedik (50. l.) — «nagy számát találjuk az olyan szavaknak, melyek a szlávban, németben és ó-skandinávban is előfordulnak, ezektől sok esetben nem vitathatjuk el a későbbi átvétel lehetőségét; de a finn szókincs sajátos közösségeket tartalmaz oly indogermán népek nyelveivel is, melyekkel a finnek, a mennyire tudjuk, soha érintkezésben nem állottak, s az ily szavak száma sokkal nagyobb, hogysem azon fölvételre támaszkodhatnánk, hogy az előbbi korokban megvoltak e kifejezé-

sek a szlávban s germánban is, tehát átvételük ezen időszakokból eredhetne. Fontos körülmény, hogy ezen közösség igen jelentős arányban mutatkozik oly fogalmi csoportok jelzéseiben is, melyek a nyelvek legeredetibb rétegeiből valók s idegen elemekkel csak nagy ritkán vannak vegyítve, jelesül a számnevekben, névmásokban, rokonsági nevezetekben s a közönséges életre vonatkozó kifejezésekben. A helyett, hogy ama tényekkel és jelenségekkel egybe nem hangzó elméletnek, mely szerint az indogermánok Ázsiából vándoroltak volna európai lakóhelyeikre, ujabb s ujabb fölvételekkel vetnénk alapot a sok fölvételtől már amúgy is süppedékes talajba: helyesebb eljárás, ha egészen mellőzzük s azt mondjuk, hogy az indogermán és finn-magyar nyelvcsaládok eredettől fogva szomszédosak s a mia két területen közös, nem átvétel az egyiknek kifejlett ágaiból a másikéba, hanem már a két nyelvcsalád keletkezésének korából származó közösség.» E tétel bizonyságai gyanánt Cuno sok selejtes közt a következő komolyabb számba jöhető nyelvi tényekre hivatkozik: 1. Számnevek: szkr. *ĕka-* «unus», mely a magy. *egy*, vogul *äkwe, äk*, lapp *akht*, finn *yhte-* (nom. *yksi*), «unus» számnevekben ismerhető föl | szkr. *saptan-*, lat. *septem*, gör. ἑπτά, litv. *septyni*: osztj. *sabat, sebet*, finn *seitsen* permi *sizim*, magy. *hét* | szkr. *daçan-*, örm. *tasn*, szláv *desętĭ* «decem» permi *das*, magy. *tíz* s a szkr. *daçan*-nak **dakan* előzményére utaló *-deksan*-féle «tíz» számnév a finn *kah-deksan* «octo», *yh-deksan* «novem» (= cserem. *kan-dakše, in-dikše*) összetételes szerkezetben | szkr. *çata-*, szláv *sŭto* «centum»: finn *sata*, magy. *száz*, cser. *šudo*, oszt. *sot*, vog. *sät*. Ezek mellett Cuno a finn *tuhat*, cser. *tüžem* «mille» számnevet a germánból, a magy. *ezer*-t az iránságból (örm. *haṣar*, zd. *haṣanhra-*, szkr. *sahasra-*) kerültnek tartja, lehetetlennek gondolván hasonló viszony fölvételét az alacsonyabb számok jelzésében. Hivatkozik e tekintetben Bopra, ki a maláji-polinéziai nyelvekről szóló tanulmányában kiemeli, hogy e szigetlakók fölvettek idegen elemeket a magasabb számok kifejezésére, de a tízig terjedő számsorba jövevényszó nem hatolt. — 2. Névmások: finn *me-*, *te-* első és második személyű névmástők hasonlítanak az indogermán nyelvekéhez; a nom. sing. *mi-nä, si-nä* toldalékára nézve Cuno hivatkozik a szláv genit. *me-ne*, dat. *mĭ-nje*, litván acc. sing.

ma-ŋ, locat. *ma-ný*, dat. *manei* stb. alakokra (54. l.) | finn *tä-mä* «dieser», *sa-ma* «derselbe» : szkr. *ta*, fem. *tá* és *sa*, *sá*, *tat*, gót *sa*, *só*, *þata*, szláv *tŭ*, *ta*, *to* | finn pron. interrogativum *ku-ka*, lapp *kä*, *kí* : szkr. *ka*, *ku*, *ki* | finn pron. relativum *jo-ka* : szkr. *ya-*. — 3. Kezdetleges műveltségszavak (több germán és szláv mellett a következő árja egyeztetések) : permi *zon* «sohn» : szkr., gót, litv. *sūnus*, szláv *synŭ* | finn *uros* «mann» : szkr. *vīra-*, lat. *vir*, gót *vair*, szkitha οἰόρ (Herod. IV, 110 : οἰὸρ καλέουσι [οἱ Σκύθαι τὸν ἄνδρα] | finn *nimi*, lapp *namm*, magy. *név* : szkr. *nâman-*, lat. *nomen*, gót *namô* | lapp *vuoksa* «ochs» : szkr. *ukšan-*, gót *auhsa*, ó-skand. *oxi* | finn *vasikka* «kalb» : szkr. *vaska-* «kuh» | finn *ihi* «schaf» : szkr., litv. *avis*, lat. *ovis*, gör. ὄϊς | mord. *virgas*, lapp *varg* «wolf» : szkr. *vṛka-*, zd. *vəhrka-*, ó-skand. *vargr*, lit. *vilkas*, szláv *vlŭkŭ* | finn *jyrä* «granum frumenti» : szkr. *yava-* | finn *kasari* «erz» : szkr. *kâsara* «gold» | zürj. *zarni*, vog. *zorni* (helyesen : *sorńi*) «gold» : zd. *zaranya-*, szkr. *hiranya-* («zusammenhängend mit slav. *zorŭ*, oder *zorja* ‚glanz'» ; 55—57. ll.). Ezekből Cuno azon vizsgálati eredményt véli megállapíthatónak, hogy az indo-germán és finn-magyar nyelvfajok körülbelül egy időben és egymás mellett keletkezhettek (57. l.) ; minthogy pedig a finnek még a középkor első századaiban a skandináv félsziget déli részein laktak s bizonyos (tüzetesen ki nem mutatott) kelta nyelvnyomokból föltehetőleg Tacitus ideje előtt a német alföldön is otthonosok voltak, nem lehet más szerinte a keresett érintkezési terület, mint Közép-Európa (59. l.). Látnivaló, hogy mindezekben a következtetések logikája nagyon fogyatékos : érdemes kutatónk nem vet ügyet arra, hogy a tőle föllhozott egyezések tetemes része, jelesen a germán és litván hasonlatok csakis a finn-lapp nyelvek sajátjai, melyeknek régiségét tehát már ezen oknál fogva sem tehetjük a nyelvek keletkezésének korába, hacsak azt nem akarjuk kétségbe vonni, hogy ezek a volga-uráli nyelvekkel rokonok s velük közösségben folyt le ősiségük. Másrészt minden körülmény — közöttük különösen a keleti altaji nyelvcsaládokkal való morphologiai rokonság — arra vall, hogy az a mi a magyarra nézve történeti kútfőkkel igazolható, vagyis az Ázsiából való eredet, a többi rokon nyelvű népekre is áll ; miből folyólag azon indo-germán elemek, melyek a finn-magyar nyelvek nagyobb területén találhatók s melyeken legtöbbnyire világosan jelentkezik a sajátos árja bélyeg, esetleg ázsiai érintkezésnek is marad-

ványai lehetnek. A mit józanúl itélve a felhozott tényekből fölismerhetünk, az nem egyéb, mint hogy a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok érintkezése beláthatatlan régi korba nyulik vissza, sőt hogy a már az egyes önállóan kialakúlt nyelveknek (pl. a finn-lappnak és germánnak) az előbbitől külön választandó, aránylag ujabb korbeli érintkezése is már a történeti ókorban kezdődött.

Nem tisztul a kérdés egyelőre avval sem, hogy ettől fogva külföldi nyelvtudósok is komolyabb érdeklődéssel veszik művelőbe. Ezeknek elseje Donner Otto, ki «*Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen*» műve I. és II. kötetében (Helsingfors, 1874—76) a hol csak alkalma nyílik a kifejtett tövek s kész szavak mellett közli a többi altaji nyelvcsaládokban található s az indogermán hasonlatokat is. Hogy mi czélja van ezekkel, kifejti előszavában (VI. l.), melynek ide vonatkozó részét itt egész terjedelmében adjuk: «Wenn ich hin und wieder auf analoge oder nach form und inhalt identische wurzeln aus dem Indo-europäischen hingewiesen habe, so geschah dies ohne daraus etwaige schlüsse ziehen zu wollen. Noch mehrmals müssen die finnisch-ugrischen wurzeln allseitig geschichtet werden, ehe sie als endgültig festgestellt angesehen werden dürfen. Bei diesen schwierigen untersuchungen kann es ja leicht geschehen, dass man aus einer anzahl scharf abgeschliffener oder sonst veränderter lehnwörter, welche aus einer weit entlegenen zeit stammen und daher in mehreren sprachen vorkommen, eine wurzel konstatirt, die dem stamme ursprünglich nicht zukam. Es genügt dabei auf die ähnlichkeit nur aufmerksam zu machen. So lange aber zu warten, ehe man zur feststellung der genuinen wurzeln geht, bis alle in die sprache eingedrungenen fremdwörter richtig als solche erkannt worden sind, heisst die wurzelforschung aufgeben. Denn in vielen sprachen giebt es vollständig einheimische wörter, welche denen einer anderen sprache sehr ähnlich sind und daher verdächtigt werden; und gesetzt, es existiren in zwei verschiedenen sprachstämmen wurzeln, welche nach form und bedeutung identisch sind, so werden gewiss die meisten aus diesen gebildeten wörter dem fremden stamme zu gute gerechnet, wenn man die eigene wurzel nicht kennt». Bár

Donner követett eljárása ezen megokolásának bevezetésében kijelenti, hogy nem kivánt fűzni indo-germán szóegyeztetéseihez semminemű következtetést,*) tényleg mégis kifejezi az ily hasonlatok jelentőségéről való nézetét, midőn további szavaiban arra utal, hogy a finn-magyar nyelvhasonlítás terén kifejtett szógyökök több irányú megrostálásra szorúlnak; mert lehetséges, hogy eredetünek velünk olyan elemeket, melyek valamely igen régi korban az indo-germánságból jöttek át s ennélfogva több finn-magyar nyelvben is megtalálhatók. Ez okoskodásából t. i. az vehető ki, hogy szerinte legalább részben az indo-germán egyezések átvételi viszony jelenségei lehetnek (tehát nem ősi közösségé, mint pl. Cuno és Anderson tartják). Nem lehet kétségbe vonni a kutatás ily irányának jogosúltságát; mindamellett úgy végezve annak műveleteit, mint Donnernél tapasztaljuk — ki t. i. többnyire eldöntetlenül hagyja, vajjon nem különös árja, szláv, germán, vagy épen (mint előadása nyomán gyakran vélhetni) indo-germán ősi átvétellel van-e az illető esetekben dolgunk; illetőleg nem kell-e az egyezést ilyen, vagy amolyan oknál fogva véletlennek tekintenünk — mindennemű félreértésre nyujthat alkalmat. Álljanak itt különben ide vonatkozó figyelemre méltóbb észrevételei: magy. ház, finn *kota*, cser. *kudo* stb. (13. l.): «Eigentümliche ähnlichkeit mit skr. *kuṭa-*, *kuṭi-*; vgl. an. *kot*, md. *kote*, neng. *cyte*, sv. *hytt*, die vielleicht entlehnt sind; *koto*, *kota* ‚wohnung, haus' kommt auch im mongolischen vor» | magy. köhög, észt *köha-*, *köhi-* «husten», zürj., votj. *kiś-*, mord. *koz-*, lapp *gos-*, *kos-* id. (33): «Dies ist wurzelhaft im indo-europ., wie aus ksl. *kašĭl*, lett *kāsa* «tussis»; lit. *kosu*, *kostu* (inf. *kosti*, fut. *kosu*), skr. *kās-*, *kāsa-* «husten», ahd. *huosto*, sichtbar ist»| finn kuore- (nom. *kuori*) «rinde, kruste», permi *kor* «rinde», lapp *kar*, *garra* «schale, rindo» (41): «Vgl. ksl. *kora* ‚cortex', serb. *kora*, bulg. *kor*, welches Miklosich und Curtius aus skr. *gṛ-*, *kṛ-* = *kar-* ‚verletzen, secare' herleiten und in verbindung mit lit. *karna* ‚bast'

*) Az idézett szamojéd, török és mongol egyezésekre vonatkozólag is megjegyzi (VII. l.): «Ich will mit diesen, da die betreffenden sprachen noch nicht hinlänglich untersucht worden sind gar nichts beweisen; ich schrieb sie nieder, um nur als anknüpfungen einer künftigen forschung zu dienen.

bringen» | zürj. k ö r t, votj. *kort* «eisen», vog. *kĕr*, osztj. *kurti*, cser. *kürtńö* id., finn *karta*, észt *kard*, liv. *kārda* «blech» (41): «AHLQVIST (KultW.) verwirft die zusammenstellung der ugrischen wörter mit est. *kard*, welches er aus dem lett. *skārde* ‚eisenblech' derivirt. Man hat die permischen wörter aus dem iranischen herleiten wollen, indem zd. *kareta-* ‚messer', huzvar. *kart*, neupers. *kard* ‚säbel' aus der wurzel *kar-* ‚schneiden', dem metalle seinen namen gegeben hat. Im slavischen hat man daraus *korda*, russ. КОРТИКЪ ‚kleiner säbel', wahrscheinlich auch das ungar. *kard* ‚säbel, degen' (MIKLOSICH: Slav. Elem. im magy.). Was die übrigen betrifft, scheint es doch natürlicher, dass man den namen des ‚schwertes' aus dem metalle nimmt, nicht den metallnamen aus dem dinge» | finn k u r k k u ‚gurgel, kehle, schlund', lapp *karas*, zürj. *goriš* «gurgel», mord. *kĭrga* «hals» stb. (46): «Bemerkenswert ist die ähnlichkeit mit kslav. *krŭkŭ* ‚hals'=skr. *kṛka-* ‚kehlkopf'» | permi g o r t «wohnung», votj. *gurt* id., zürj. *gort*, *gurt* «fovea, domicilium subterraneum priscorum Syrjaenorum» stb. (52): «Eigentümlich ist die übereinstimmung mit skr. *karta-*, in jüngerer form *garta-* ‚grube, loch'»; mindemellett szerinte a permi szó «dürfte etwas umgewickeltes, kreisförmig gemachtes andeuten; vgl. syrj. *garta-* ‚umwickeln'» | finn k u p o «garbe, bund (stroh od. heu)», észt *kubu*, magy. *kepe* stb. (77): «Obwohl die wurzel häufig in indoeuropäischen wortbildungen vorkommt, wie altlit. *kupa* ‚haufen', κῦφος ‚buckel'; vgl. altpers. *kaufa* ‚berg': so ist sie doch im finnischen heimisch» | finn k ä p p a, *kapea*, *kapio* «pferdehuf», észt *kabi* «huf» stb. (79): «Skr. *çaphas* verglichen mit den entsprechenden reflexen, lassen auf ein ursprüngliches **kapa* schliessen» | finn *kousa*, *kousi*, *kauha* «gefäss zum schöpfen», mord. *kavs* «krug», lapp *kokse*, *kuase* «schöpfgefäss» stb. (85): «Das lit. hat *kausas* ‚schöpfgefäss', lett *kauss* ‚napf, schale', skr. *koça-*, *koša-*=**kauša* ‚behälter, gefäss, eimer, schale, ei', got. *husas* ‚haus'» | magy. k a m p ó s «gebogen, mit haken versehen», *kampó*, *kamó* «haken», finn *kampura*, *kämpürä* «krumm, schief», *kampi* «krummer griff, handhabe», *kimura* «krumm», lapp *gobmar* «gebogen» stb. (86): «Ein vergleich mit dem indogermanischen zeigt, dass hier dieselben wurzelformen, wie dort vorliegen: *kam-* ‚sich wölben', *kamp* in κάμπτω (skr. *čāpa* ‚bogen', viell. aus *kap*, *kamp*)» | magy. h o m p «hügelchen», g u m ó, *gümő* «tuberkel», finn *kamara* «schwiele,

walke an der haut», *kamala* «walke, fuge, walze» stb. (87): «Dieselben formen kommen im indogerman. vor: καμάρα, lat. *camurus* ‚gewölbt' etc.» | magy. t ö r- «brechen» stb. (134): «Vgl. indogerm. wurzel *dar-* «zerbersten, zerreissen'; skr. *dar-*, gr. δέρω, δαίρω, ksl. *drati* ‚schinden'; auf germanischem boden = *tar-* ‚zerstören, auflösen, zerreissen': got. *ga-tair-an*, as. *ter-an* ‚zerreissen'» | finn t ü r i s e-, liv. *dörš-* «beben, zittern», vog. *torɣ-* stb. (134): «Vgl. die indoeurop. wurzel *tras-*, skr. *tras-* ‚erzittern, beben' gr. τρεσ- in: ἔ-τρεσ-σα ‚zittern, fliehen', lat. *terr-or*, ksl. *tres-a-ti* ‚erschüttern'» | mord. t a r g- «ziehen, dehnen, spannen»; lapp *tuor-* «ziehen» (133): «Vgl. indogerm. wurzel *tar-* ‚über etw. hinfahren'; europ. = ‚reiben': gr. τείρω, τρόω, lat. *tero*, ksl. *tre-ti*» | finn t u r k i-, *turkkaa-* «schieben, stossen» stb. (132): «Auf indogerm. gebiete hat man die europäische wurzel *tark-* ‚drehen, drängen, drücken'» | finn t a r k k a, *tarkas* «scharf, genau, achtsam» stb. (131): «Vgl. die indogerm. wurzel *dark-*, skr. *darç-* ‚sehen', gr. δέρκομαι, got. *tarh-jan* caus. (‚sehen lassen') ‚auszeichnen'» | finn t o r e s «schlummer», *torku-* «schlummern, nicken» stb. (137): «Man könnte etwa hier an die indoeurop. wurzel *dar-* denken, welche in skr. *drā-*, gr. δαρ-θάνω, lat. *dormīre*, ksl. *dremati* ‚schlafen', ahd. *traumjan*, an. *dreyma* hervortritt» | finn t a l o «bauernhof, wohnung», *tila* «platz, raum», zürj. *tila* «neuer acker» stb. (138): «Dieselbe wurzel und zwar in denselben schwächungsformen geht durch das ganze gebiet der indoeurop. sprachen: skr. *tala* ‚fläche, boden'; gr. τηλία ‚fläche, brett', lit. *tilja* ‚brett auf dem boden eines kahnes' = an *tilja* ‚ruderbank'; ahd. *dilla* = *dilja* ‚diele'; lat. *tellus* ‚erdfläche, erdboden'; kslav. *tlo* ‚grund, boden' etc.» | magy. c s a p- «schlagen», finn *tapa-* «schlagen, tödten», votj. *čapki-* «schlagen», lapp *tuope-* «walken (tuch)», *čuoppe-* «abhauen» stb. (145): «Auch bei dieser wurzel ist eine durchgehende analogie mit den indoeuropäischen vorhanden: skr. *tup-*, *tuph-* ‚verletzen' = *tump-*, *tumph-*, *tumbh-* ‚durch einen schlag verletzen, tödten', *tumb-* ‚beunruhigen, quälen'; gr. τύπ-τω, τύπ-ος, τύμ-μα ‚schlag', τύμπ-ανο-ν ‚pauke', asl. *tamp-ă* ‚obtusus' etc.» | magy. s z a k a d-, finn *hakkaa-* «hauen, schlagen», lp. *čuoggo-* «hacken, stechen», zürj. *čeg-*, votj. *čig-* «brechen», vog. *sāk-* «schneiden» stb. (1644: «Miklosich führt eine slav. wurzel *sāk-* = *sec-are* auf; diese ist belegt durch lit. *sykis*, ksl. *seka-* (inf. *seš-ti*) ‚schlagen, hauen, spal-

ten', *sek-yra* ‚securis' etc.» | finn h a n k o «gabel, heugabel», mord. *śavgo, čavga* «heugabel» stb. (172): «Gewiss muss das kslav. *sanku*, lit. *szaka* ‚ast, zweig', *szake* ‚gabel', skr. *çaṅku-* ‚zweig'; vgl. skr. *çākhā-* ‚zweig' als original dieses wortes angesehen werden; die allgemeine verbreitung dürfte doch hohes alter bezeugen» | magy. s ü-t- «scheinen, brennen; braten», *sü-l-* «backen», finn *sy-ty-* «angezündet werden», zürj. *sot-*, votj. *sut-* «brennen», mord. *ši, ci* «sonne, tag», cser. *sota* «glänzend, klar» stb. (175): «Das indoeurop. hat die wurzel *su-*, *siv-* ‚glän en': skr. *sav-i-tar* ‚sonnengott'», *sjona* ‚schön; sonne', got. *siu-ni* ‚schein', *sunnon* ‚sonne'» | finn *s y t e-* (nom. *sysi*) «kohle», mord. *säď, seď* id., mordE. *sod* ‚russ' stb. (176): «Grosse ähnlichkeit mit dem mord. *sod* hat lit. *sodi-s* (plur. *sodzei*) ‚russ', *sod-inti* ‚berussen', welches Fick mit ksl. *sažda* = *sadja* verbindet» | finn h i r v e- (nom. *hirvi*) «elentier», lapp *sorv, sarvva* «hirsch», *rog. šorp, šoarp* stb. (182): «Europaeus (Suomi II: 7, 98) macht aufmerksam auf die analogie: f. *sarvi* ‚horn', *hirvi* (*sarvi*) ‚hirsch' = κέρας, lat. *cornu*, got. *haurn*: κεραός ‚gehörnt', lat. *cervus*, ahd. *hiruz*, ags. *heorot* ‚hirsch'. Pictet sieht darin wie in dem pali *sarabha* ‚hirsch' ‚une analogie trompeuse'» | magyar s z a l a d- «laufen», cser. *šila-* «fliehen» stb. (185): «Vgl. die gräcoitalische wurzel *sal-* ‚springen': ἅλλομαι, lat. *sal-ire*» | finn-magy. *sar-* gyök: «sich regen, beschäftigt sein» (magy. s ü r ö g- «sich regen», finn *hyöri-*, *häärі-* «hin u. zurücklaufen, geschäftig sein»), «schieben» (zürj. *śröd-* «wegschieben») stb. (II. köt. 1.): «Auch im indo-europäischen hat die wurzel *sar-* mehrere dieser bedeutungen: ‚gehen, eilen, fliessen'; in zusammensetzungen auch: ‚aggredi, irruere, excitare'» | finn-magy. *sal-* gyök: «sich vorwärts bewegen, rudern, fliessen, schleichen» (magy. s z ú l-, s z a l a d-) stb. (II, 9): «In ähnlicher weise gilt im indogerm. die wurzel *sal-* nur als nebenform zu *sar-*, weshalb *sal-a-m*, *sal-ila-m* ‚wasser', ἅλλο-μαι, *sal-ire* ‚springen', *sal-tare* ‚tanzen', lit. *sel-ti* ‚kriechen' von anderen auch σάλ-ος, σάλ-η ‚schwanken, unruhige bewegung haben', skr. *sar-it* ‚fluss', *sar-as* ‚teich' u. a. aufgeführt zu werden pflegen» | finn s i l a v a «speck» mord. *śivel'* «fleisch», cser. *šel, šil* «das fett», votj. *śil'* «fleisch» stb. (II, 35): «Grosse ähnlichkeit in den bedeutungen, teilweise auch in den formen zeigen: gr. σίαλ-ον ‚speichel', σίαλ-ος ‚fett, schmalz', σάλ-ος ‚speichel', lat. *sal-iva*, ahd. *slî-m*, ksl. *slina*, lit. *seil-ė* ‚speichel, geifer'» | észt *saba* (gen. *sava*)

«schwanz, schweif», finn *sappaha-* (nom. *sapas*) «kurzer schweif» stb. (II, 74): «Nähert sich dem gr. σόβη ‚schweif', welches Kuhn nebst φόβη ‚mähne' aus der form *svabā* hervorgehen lässt» (l. még II: 62, 110, 149, 159. ll.). Donner művének III. kötetében (1886) az indogermán hasonlatok elmaradnak, mint az előszóban (III. l.) megmondja azért, mivel az előbbi részek ily hozzávetéseit tévesen akkép magyarázták, mintha a különböző nyelvcsaládok idézett töveit s szóalakjait azonos eredetüeknek tekintené.*) Bár határozatlanul előadott szóegyeztetései ily fölfogásának, mint föntebb láttuk, a saját hozzájuk fűzött észrevételei is alapot nyujthattak, ez ellen ujból tiltakozik: «Von anfang an habe ich es betont» — írja — dass sie (t. i. ‚die hinweise auf wurzeln ähnlicher bildung und bedeutung in den indoeuropäischen sprachen') nur als veranlassung näherer untersuchungen über die natur der wurzelbildung in der sprache, wie über die bedeutung der lehnwörter für die entwicklung neuer anschauungen dienen können».

Az eszme, melynek tudományos érvényét Thomsen eleve ki nem zárt lehetőségnek fogadta el, melyet Cuno kimondott, de kellő szakértelemmel bizonyítani nem tudott, Donner állandóan szem

*) E megjegyzésével Donner úgy látszik Simonyi Zsigmondra czéloz, ki a szóban forgó műről való birálatában (Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft, IX: 162—164) merőben érthetetlennek itéli az indogermán egybevetéseket, sőt hozzátoszi: «Als curiosa gesammelt könnten uns diese ähnlichkeiten vielleicht anlass geben über das sonderbare spiel des zufalls nachzudenken, aber in einem vergleichenden wörterbuche der ugrischen sprachen ist ihre anwesenheit nicht zu entschuldigen. Was der verfasser in der vorrede zur entschuldigung vorbringt, macht die sache wo möglich noch verwirrter». Egészen helyesnek nem tarthatjuk ez észrevételt; mert elvégre is nincs abban semmi vétség, ha egy nyelvcsalád ős szavainak fejtegetéseiben más nyelvcsaládok egyező elemeire utalunk, a mint Simonyi sem veszi hibának, sőt érdemül tekinti, hogy Donner egyéb altaji nyelvcsaládok hasonlatait is figyelmére méltatja. A hiba mindkét (t. i. indo-germán és altaji) irányban csak az, hogy Donner kisérletet sem tesz az egyezések magyarázatára, vagyis hogy ősrokonsági, vagy átvételi viszonyból erednek-e s még inkább, hogy egyeztetései minden komolyabb kritika hiján vannak s nagyobbrészt csak felületes látszaton alapulnak, úgy hogy mint előmunkálat adatai sem igen használhatók.

előtt tartott, de igazi nevén megjelölni nem merészelt: a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok ősrokonságának elmélete ANDERSON MIKLÓS (Nikolai) észt tudósban talált igazi lelkes hivőjére és buzgó kutatójára. Tudva, hogy mily éles harczba száll a tudományos közfelfogással, igen találóan alkalmazza «*Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen* (Dorpat, 1879)» czímű művének *) jeligéje gyanánt GRIMM JAKAB mondását: «Es gibt alte, durch die historische kritik in acht und bann getane meldungen, deren untilgbarer grund sich immer wieder luft macht, wie man sagt, dass versunkne schätze nachblühen und von zeit zu zeit in schooss der erde aufwärts rücken, damit sie endlich noch gehoben werden». Ilyennek tartja ő a tőle vizsgálat alá vont kérdést, melynek áttekintvén ujabb történetét, különösen DONNER és THOMSEN idevágó észrevételeivel foglalkozik tüzetesebben. Ez utóbbinak a finn-lapp nyelvek germán elemeiről szóló művét általában alapos, s kiválóan becses munkának itéli; de több részletben nem érthet vele egyet. A germánnak bizonyított finn szavak közt nézete szerint több van olyan, melynél az átvételi viszony nem elég tökéletesen van igazolva. Még ha az alaki és jelentésbeli egyezés kétségtelen is valamely finn és indogermán szó között, nem következik belőle szükségképen, hogy a közösség egyedüli magyarázata csak az átvétel lehet (66. l.). A finn *vara* «vorsicht, achtsamkeit, sorgfalt», *varaja-*, *varaa-* «vorsichtig sein, sorgfältig hüten» pl. mindenesetre egyezik az ó-skand. *vari* «providentia, subsidium», gót *várei*, angolszász *varu* «attentio tutela», ófelném. *varu* stb. szavakkal: ámde a vogul-osztjákban s van *ur-* «bewachen, hüten» s a magyarban *őr, őriz-*, melyek az idézett finn alakokkal kifogástalanúl egyeztethetők, de germán jövevényszavaknak semmi esetre sem tarthatók (71—72. ll.). Az alak után induló kormeghatározás is problematikus értékü, mert az analogiai hatás ujabb keletü elemeket is régies hangzatúvá alakíthat; nem biztos pl. hogy a finn *kuningas* «király» szó végzete az ó-skand. *konungr* és ószász *cuning* alakhoz képest föltehető régi germán **kunings*, vagy **kuningas* alakra utal, midőn látjuk, hogy

*) Megjelent a «Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat» folyóirat IX. kötetében (Dorpat, 1879) 49—370 ll.

az észt *kussakas* (finn *kussaka*) «russischer gurt», *tubakas* (finn *tupakka*) «tabak» — melyek nyilvánvalólag az orosz кушакъ, illetőleg svéd-német *tobak* átvételei — szintén föltüntetik az *-as* végzetet (66. l.). THOMSEN nem gondolja merő lehetetlenségnek a finn-magyar és indo-germán nyelvek ősrokonságának tényét; de azt véli, hogy ennek bizonyításához föltétlenül szükséges előmunkálat, az előbbi nyelvcsoport elágazó alakjaira vonatkozólag is a közös ősi alaphangzások reconstructiója ép úgy, mint e művelet az indo-germán nyelvhasonlítás terén megtörtént. ANDERSON e pontra vonatkozólag hivatkozik BUDENZ és DONNER összehasonlító szótáraira, melyekben több százra menő szóanyagnak van ily módon története meghatározva, továbbá a finn-magyar nyelveknek THOMSENtől is elismert alaki szívósságára, melynél fogva pl. a másfél évezredes finn jövevényszavakban is alig észlelhető valamely fontosabb hangtani változás, úgy hogy szerinte e körülmény kárpótlása lehet a hiányzó okiratos nyelvtörténetnek. A mi THOMSENnak amaz ellenvetését illeti, hogy a különbség a két nyelvcsoport belső szerkezetében sokkal nagyobb, hogy sem eredeti rokonságuk valószinűséggel fölvehető volna: ezt szerzőnk kétes értékű, be nem bizonyított állításnak mondja, melylyel szemben saját vizsgálatai semmi olyast nem deríthettek ki a morphologiai sajátságokban, mi az ősrokonság fölvételének számbajöhető akadályául szolgálhatna. «Természetesen» — írja e tárgyra vonatkozó fejtegetésében (75. l.) — «nem szabad föltennünk, hogy a finn-ugor nyelveknek szükségkép minden egyes részletben kell az indo-europai nyelvekkel egyezniök e téren; hiszen tudvalevőleg ilyenekre nézve (pl. a flexióban) az utóbbiak is gyakran lényegesen eltérnek egymástól, sőt oly közelálló rokon ágak is, mint a szláv és litván sem minden tekintetben azonosak. Sok ily különbözés kétségtelenül csak lassú hangalaki elváltozás útján jött létre, vagy pedig az egyes nyelvekben idők folytán beállott romlás és végleges enyészet révén; míg más eltérések viszont önálló uj alakulatok gyanánt magyarázhatók. Ugyanezt vehetjük föl az u. n. indo-germán alapnyelvre vonatkozólag, mely rokonaitól (pl. a finn-ugortól, sémitől stb.) való föltételezett különválása után még bizonyára sokáig föntartotta közös egységét, mielőtt egyes ágaira szétoszlott volna. Mert azt hihetőleg senki sem fogja erősítgetni, hogy az indo-germán alapnyelv kezdettől fogva valamennyi conjugatio- és declinatiobeli táblázа-

taival, minden szabályaival és kivételeivel, teljes készen hullott volna az égből alá, vagy mint Pallas Athene pajzsosan és sisakosan pattant volna ki Zeus homlokából. Bizonyos morphologiai eltéréseket tehát a finn-ugor és indo-europai nyelvek között ép oly természetesen és könnyű szerrel értelmezhetnénk, mint egyes szókincsbeli különbségeket; csupán azt várva el, hogy az egyezések oly természetüek legyenek, hogy azok keletkezését ne tulajdonithassuk pusztán az emberi szellem általános egynemüségén alapuló analogiának, vagy nyelvi hatás nyomán létrejött átvételnek, illetőleg véletlen találkozásnak. Nem szabad tehát merő formális, vagy mint Pott nevezi, physiologiai egyezéseknek lenniök; hanem meg kell bennük lennie a hangbeli azonosságnak is s ezen kivül a legfontosabb és legősibb nyelvalakulatokhoz kell tartozniok. — Ilyen alakulatok kétségkivül a névmástövek. Az összes kutatók egybehangzó véleménye szerint ezek a nyelvképződés legkorábbi időszakaiból valók s ha nem is az egyedüli, de mindenesetre leglényegesebb alkatrészei a nyelvek morphologiai szerkezetének elannyira, hogy effélét nélkülök alig képzelhetünk el. Kiválóan fontosak ezért a nyelvrokonság kérdéseiben a névmások s még Pott is, ki pedig mindenkor a különbségekre figyelmeztet a nyelvek szerkezetében s minden nyelvkutató közt legélesebben szokott az elhamarkodott rokonitás ellen síkra szállani, bevallja, hogy a nyelvszármaztatások kérdéseiben ezen bizonyságok különös hitelt és számbavételt érdemelnek; mivel ezek, mint elvont fogalmak, hasonlóan a nyelvtani végzetekhez, tartalmi ürességüknél fogva («ihrer, als abstracta, stofflich grossen inhalts-leere wegen») sokkal állandóbbak; másrészt, mivel a nyelvekben, még ha más szónemek (nagyobbrészt természetesen főnevek) átvételétől nem is tartózkodnak, a legcsekélyebb hajlandóságot idegen területekről való befogadásra épen az efféle elemeknél (t. i. névmásoknál) tapasztaltunk. Ha a finnugor és indo-europai nyelvek közt nemcsak valószinűnek vehető, hanem be is igazolható a rokonság, ennek első sorban a névmási elemek egyezésein kell mutatkoznia».

Ezeknek megfelelőleg Anderson a névmásokon kezdi tétele bizonyitását. Kimerítően elősorolja az önálló és ragként szereplő személyi névmásokat s amazoknak alaphangzásait ekkép következteti: 1. sz. *ma-na* (talán már ekkor magashangúan: *me-nä, mi-nä)* | 2. sz. *ta-na*, vagy *tu-na* (esetleg ez utóbbiból: *tü-nä, tinä)* | 3. sz.

sa-na, esetleg *savan*, *sava'* (tekintettel a vog. *tar*, osztj. *lu*, magy. *öv-* alakokra). Egybeveti ezekkel az 1. személyű névmás szkr. *ma-*, gör. με-, 'ερε-, lat. *me-*, gót *mi-*, továbbá a bővebb zend *mana*, litván *mané* (v. ö. gen. *manęs*, dat. *mán*, loc. *manyjè*, instrum. *manimi*, possessivum *manas*), ószlov. *mę*, *mene* tőalakjait. — a 2. személyű névmás szkr. *tu-*, *tvam*, görög σύ (dór τύ, böoti τού), lat. *tū*, gót *þu*, litván *tû*, ószlov. *ty* szavait (hivatkozván a bővület tekintetében a gót genit. *þeina* alakra, mely azonban a *-na* végzet előtt a tőhöz nem tartozó *-i* képzővel is van szerkesztve). — végül az indogermán nyelvekben harmadik személyű névmás gyanánt szereplő *sava*, *sva* reflexivumot: skr. *sva-* «selbst, eigen» (*sva-tas* «von selbst» stb.), zend *hava-* «eigen», *hva-* «sein, ihr; selbst»; gör. ἑ, σφε «sich», ἑος, ὅς «eigen sein»; lat. *se* «sich», *sovos*, *suus* «sein», litván *savas*, *sava* «sein, ihr, eigen»; ószlov. *sę* «sich», gót *sik* id. (mely utóbbi mellett szintén van *se-i-na* «sein»). A mutató névmások egyezései (84—91. ll.): finn-magy. *ta* vagy *tä*, képzőelemekkel bővülve: *ta-i*, *ta-ta*, vagy *ta-da* (*tä-tä*, *tä-dä*), *ta-ka* (*tä-kä*), *ta-ja* (*tä-jä*), *ta-ma* (*tä-mä*) és *ta-na* (*tä-nä*); továbbá *to* (vagy: *tuo*, *tō*), képzőelemekkel: *to-i*, *to-ta*, vagy *to-da*, *to-ma* és *to-na*; pl. finn *tä-mä* (casustő: *tä-*, part. *tä-tä*), dial. *tää*, *taa*, *tai* «dieser», *tuo* (part. *tuo-ta*), *toi* «jener»; mord. *tä* «dieser», eser. *ti*, *tide*, *tedä* id., *tu*, *tudo* «jener», vog. *ti* «dieser», *tit* id.; *ta* «jener», *ton* id. stb. — szkr. *ta* (nomin. masc. *sa*, fem. *sā*), neutr. *tad* mutató névmás; gör. το- (nom. masc. ὁ, fem. ἡ, neutr. τό (τοῦ helyett) «der, die, das»; lat. *is-te*, *is-ta*, *is-tud* «dieser, jener», *ta-m* «so», *tu-m*, *tu-nc* «dann»; litv. *ta-s*, fem. *ta*, neutr. *tai* «der, die, das»; ószlov. *tŭ*, fem. *ta*, neutr. *to* «jener», *ta-kŭ* «talis»; gót *þa-* (nom. masc. *sa*, fem. *sô*), neutr. *þata* stb. | finn-magy. *sa*, vagy *sä* s mellette *sija* (valószínűleg e h. **sa-ja*), melyből **siä*, **se* hangváltozások révén a magashangú *se* mutató névmás fejlődhetett; pl. finn *se* (part. *si-tä*) «jener»; mordv. *sä* id.; eser. *se*, *se-de*, *se-da* «dieser, jener»; zürj. *si*, *sija* «jener, er» stb. — szkr. *sya-* (*sia*): nomin. masc. *syas*, fem. *syâ* «jener»; óperzsa *hya-*, *hyâ-*, zd. nom. neutr. *hyat* «welcher» (v. ö. aném. «der, die, das» relativumbeli használatát); gót *si* «sie», ófelném. nom. sing. *sin*, acc. *sia*, plur. nom. *siê*, *siô* | finn-magy. *na-* mutató névmás; pl. finn *nä-mä-t* (a *tä-mä* plur. nominativusa), plur. part. *nä-i-tä*; mord. *na-t* (a *tä* plur. nominativusa); eser. *ni-ne*, *nĭ-na*

(plur. nom.); zürj. *nïja* (a *sïja* plur. nominativusa); határozók töve gyanánt alkalmazva pl. ezekben: finn *niin* «ita», észt *nei* id., *neid*, *niid*, *nii* «jetzt», mordvE. *nei*, *neike* «jetzt» stb. — szkr. *nu*, *nû* «nun, also», *nûnam* «jetzt, also, sicherlich»; zd. *nû* «eben, gerade»; gör. νύ, νυνί, νῦν «nun»; lat. *nunc* «jetzt»; litv. *nu* «nun»; ószlov. *nyně* «jetzt»; gót *nu* «nun»; ófelném. *nu*, *nûn* stb. | a mordv. *e-se* «dieser», permi *e-tïja* (plur. nom. *e-nïja*) «dieser» összetételes szerkezetek analogiái: szkr. *e-ša* (neutr. *e-tad*) «dieser»; zd. *aęša* (neutr. *aęlaḍ*) id.; orosz э-тотъ, э-та, э-то stb. | A finn-magy. *ku* és *ke*, *ki* kérdő, illetőleg visszamutató névmástönek (pl. finn *ku-ka* «welcher», iness. *ku-ssa*, elat. *ku-sta*; magy. *hol*, *hova*, *honnan*; finn *ken* «wer», gen. *kene-n*; magy. *ki* id.) valamint különböző bővületeinek (pl. oser. *kudo*, zürj. *kodï*, votj. *kud* «welcher») megfelelői: szkr. *ka-* (nom. masc. *kas*, fem. *kâ*, neutr. *kad*) pron. interrog.; *katara-* (compar.) «welcher von zweien», *katamas* «welcher unter vielen»; *kathâ* «wie», *kadâ* «wann»; *ku-*; *ku-putra* «was für ein sohn»; *ku*, *kû* «wo», *kutas* «woher, wohin», *kutra* «wo, wohin», *kuha* «wo»; *ki-*: sing. nom. *kis* «wer», neutr. *kim* «was», *kîvant* «wie gross»; zd. sing. nom. *kô*, fem. *kâ*, neutr. *kaḍ* «welcher, wer», *katâra* «uter», *kaθa* «wie, wo, wann», *kuθa* «wie», *ku*, *kû* «wo», *kudâ* «wann»; lat. *qui*, *quae*, *quod*, *quantus*, *quum* és *quis*, *quid* stb. | A finn-lapp *jo-* visszamutató névmás (pl. finn *jo-ka* «welcher», part. *jo-ta*; lp. *juokke* «jeder» stb.) hasonmásai: szkr. *yas*, fem. *yâ*, neutr. *yad* «welcher»; *yatra* «wo», *yathâ* «wie», *yadâ* «wann», *ya-kas*, fem. *ya-kâ* «welcher»; zd. *yô*, fem. *yâ*, neutr. *yaḍ* «welcher», *yaθa* «wie», *yêδi* «wenn»; gót *ja-*: *jabai* «wenn», *jau* «ob»; ószlov. *i-že* «welcher» stb. «Minden elfogulatlan» — így fejti ki szerzőnk e tényekből levont végeredményét — «meggyőződhetik ezekből, hogy legalább a névmásokat illetőleg az egyezés az indo-europai és finn-ugor nyelvek közt olyan, hogy azt sem merő külső találkozásnak, vagy véletlen hasonlóságnak nem lehet tekinteni, sem korai átvétellel, vagy nyelvkeveredéssel nem lehet magyarázni» (102. l.).

Ámde a névmások az indogermán nyelvekben a szóképzés és flexió terén is nagy szerepüek; ha tehát nem idegen elemek a finn-magyar nyelvekben, kell hogy hasonló alkalmazásuk itt is kimutatható legyen. ANDERSON ez okból most a szóképzés egyezéseinek kutatásához fog s azon eredményhez jut, hogy «az alak es

jelentés szerint egymásnak meg nem felelő képzők száma elenyészően csekély az azonosakéhoz képest» (102. l.). Böhtlingk, Wiedemann, Hunfalvy és Gabelentz György hasonló nézetére hivatkozva nem tartja oly lényegesnek a *flexio* (a tő belső alakváltozásával járó szóképzés) és az *agglutinatio* (a szóhoz külsőleg csatlakozó hangelemekkel való képzés) között a különbséget, hogy ez — mint több külföldi nyelvész vélte — nyelvosztályozásnak lehessen alapja. A nyelvszerkezet nem oly élesen különböző az indogermán és finn-magyar nyelvek között, hogy ezen nyelvcsoportok egymással való rokonságát kizárhatná. A finn conjugatiónak több hasonlatossága van az indogermán nyelvekéhez; egyeznek különösen az igei személyragok: 1. sz. *-n* (< *m*) = indg. *-mi*; 2. sz. *-t* = indg. *-si* (< *-ti*); plur. 1. sz. *-mme* (< *-mä*, vagy *-mäk*, *-más*) = indg. *-masi*, *-mas*; plur. 2. sz. *-tte* (< *-tä*) = indg. *-ta*, vagy *-tas*. Még szorosabb egyezés észlelhető a nomen verbale képzők közt: finn *-ja* participium (pl. *laulaja* «sänger») = zd. *-ja* (pl. *kairja-* «wirkend», *verezja* «wirksam» ezekből: *kar-* «machen», *varez-* «wirken»); v. ö. lat. *fluvio-* «fluss» (ebből: *fluo* «fliessen»); litv. *gaidja* «hahn» (*gid-* «singen»; tkp. tehát «éneklő») | finn *-ma* nom. acti = szkr. *-ma* (pl. *â-ma* «gang» : *i-* «gehen»), lat. *-mu* (pl. *fama* «gerücht» : *fari* «sagen»), gör. *-μη* (pl. *γνώμη* «meinung» : *γνω-* «kennen»), szláv *-mo* (pl. *pismo* «schrift» : *pis-* «schreiben») | a finn *-minen*, észt *-mine* nom. actionis (pl. *lukeminen*, észt *lugemine* «das lesen, lectüre») a görög *-μεναι* infinitivusra emlékeztet (pl. *φερέμεναι*, *ἱστάμεναι*) | a zürj., votj. *-ni* infinitivus (pl. *karni* «machen») s a finn *-na*, *-nä* nom. verbale (pl. *helinä* «geklingel», *kohina* «brausen») a szkr. *bharana-* «tragen, erhalten», *bhavana-* «sein», zd. *karana* «machung», *zavana* «das anrufen», gör. *ἡδονή* «freude», gót *bairan* «tragen», *biugan* «biegen»-féle infinitivusokkal, illetőleg nom. actionis képzések végzeteivel egyeztethető. Steinthalnak annak észrevételével szemben, hogy a finn-magyar nyelveknek nincsen igazi tárgy- s alanyesete, rámutat a lapp, cseremisz és vogul *m-* (*-mä*) accusativus-ragra, mely szorosan egyezik az indogermán nyelvek *-m* (*-ma*, *-me*) accusativus-ragjával s a finnben, ép úgy mint az első személy ragja *-m*-ből *-n*-vé változott. Hasonlókép van nominativus esetrag is — még pedig ép úgy mint az indogermán *-s* eredetileg névmásból származva determinativ értékkel — a mordvinban s több más rokon nyelvben s hangzik ez ugyancsak

-s- (> *ś, z*)-nek, pl. mordE. *lišme* «pferd» : *lišmeś* «das (bestimmte, bekannte) pferd». Azon nyomokhoz, melyeket BUDENZ erre nézve «Determination des nomens durch affigirten artikel im mordwinischen und in einigen anderen ugrischen sprachen» című értekezésében kimutatott, ANDERSON még néhány ujabbat is csatol.*) Mindezek együttvéve szerinte alkalmasak azon előitélet lerontására, mintha az indogermán és finn-magyar nyelvcsoportok belső szerkezetét áthidalhatatlan különbségek választanák el egymástól, úgy hogy nem vehető túlságosan merész vállalkozásnak, ha nyomukban a nyelv tartalmasabb elemei, az önálló fogalmi kifejezések közt is kutatjuk a kapcsolatokat.

Hogy mit remélhet e téren a tüzetesebb összehasonlítás, annak kimutatását ANDERSON egyelőre az egyetlen indogermán *kartó* alak és jelentés tekintetében szerte ágazó változatainak finnmagyar egyeztetéseivel kísérli meg. Bő magyarázatokkal ellátott s tanulságos kitérésektől többször félbeszakított 48 szóhasonlító czikke közül mutatványkép kiemeljük itt a következőket: finn k a r a «riegel, pflugstöckchen, zacke am fischrücken, dürres nadelholz», *kurekse-* (nom. *kares)* «stab, rute», *karakse-* (nom. *karas)* «ein langer tannenzweig», lapp *karek* «ramus, sarmentum» stb. : szkr. *khara-* «eine art dorn», *kharu* «zahn», gör. *χάρα-κος* «zweig, pfahl, dorniges gewächs» stb. (188—189. ll.) | zürj. k e r a l-, votj. *koral-* «hauen», mordv. *ker-*, cser. *ker-*, *kär-* id. stb. : zd. *kar-*, *kerenêiti* «schneiden, vernichten», szkr. *kar-*, *kṛnoti* «verletzen, tödten», ószlov. *karati* «ferire, punire» stb. (190) | zürj. k e r-, *kar-*, votj. *kar-* «tun, machen» stb. : szk. *kar-* «machen, vollbringen», óper., zd. *kar-* id., lat. *creare* «schaffen» stb. (191) | magy. k a r «arm» stb. : szkr. *kara-* «hand» (191) | magy. k é r e g, vog. *kēr*,

*) Ezzel magyarázza t. i. az *-s* végzetet az efféle finn névszókban : észt *paras* (gen. *para)* «angemessen, passend, bequem» (mordM. *para*, mordE. *paro*, cserem. *pura*, *puro* «gut»); észt *oravas* «eichhörnchen» (mordE. *uro*, zürj. *ur* id.), *pädajas* «harzige kiefer» (mord. *piče), luikas* «wanze» (zürj. *ludĭk*, osztj. *todek)*; finn *karsas* «schief, schielend» (ezek mellett: *karsa, karsia), karmias* (és *karmia)* «störrisch, zornig», *tyrmiäs* (és *tyrmiä)* «unbiegsam, starr» ; továbbá észt *pilves* (és *pilve)* «wolke», *helves* (és *helve)* «flöckchen, fäserchen» ; *elajas* «tier» *(elläj* «das lebendige»), *kõljas* (és *kõlja)* «leiche» *(kõl-* «sterben») stb.

osztj. *kār* «schale», mordv. *ker* «rinde» stb.: lat. *corium* «rinde, schale», skr. *čīra* «streife, baumrinde, zeug» stb. (192) | finn karmu- «rinde, kruste», *kerma*, *kermu*, «dünne rinde, schale, haut», magy. körmed- «congulari, concrustari»: szkr. *čarma-*, *čarman-* «fell, haut» stb. (198) | finn karte- (nom. *kirsi*) «verhärtete schlacke, russkruste», *kirte-* (nom. *kirsi*) «eisrinde, dünne eisschicht» stb. szkr. *krtti-* «fell, haut; birke, birkenrinde», lat. *cortex* «rinde» (204) | magy. horny «falz, riefe, hohlkehle», *hornyol* «crenam incidere, striare», finn *koro* «einschnitt, aushöhlung, rinne, spalt», cser. *kor-* «delineo», *korem* «vallis», zürj. *kirla* «strich, furche» stb.: szkr. *khur-* «zerschneiden, zerbrechen», *čhur-* «einritzen, eingraben» stb. (209) | finn kirja «strich, schrift, eingeschnittene od. gemalte zierrat», *kirjau-* «furchen, striche ziehen» stb.: szkr. *kar-* (*kirati*) «ausgiessen, ausstreuen», *ud-k.* «ausgraben, aushöhlen», *kiraka* «schreiber» stb. (212) | magy. gerjed- «succendi», finn *kiree-t* (*pakkaisen k.*) «flocculi nivis», *kiira* «glut, flamme», zürj. *čir* «krümchen, körnchen; funke» stb.: szkr. *kirana-* «stäubchen; lichtstrahl», *kirika* «sprühend» stb. (214) | finn kerta (gen. *kerran*) «schicht, lager; reihe, sammlung, gesellschaft, fach», mord. *kĭrda*, *kirda* «-mal» stb.: szkr. *çardha-* «heerde, schaar», zd. *sareδa-*, óperzsa *tharda-*, gót *hairda* «heerde» stb. (218—226) | magy. fél «hälfte», *fal* «wand», finn *puoli* «teil, seite» stb.: ószlov. *polŭ* «latus, ripa» stb. (230—231) | magy. szer, finn *sarja* «series, ordo», vog. *sir* «ordnung»: lat. *series* stb. (240—241) | cser. sürtö «fila linea duplicata», mordv. *śurä* «faden»: szkr. *sarit-* «faden», *sarat-* «draht» stb. (241—242) | finn sana «wort» stb.: szkr. *svana* «ton, schall» (242) | finn *sarasta-* «hell werden», észt *sora* «strahl», *sora-* «glänzen» stb.: szkr. *svar-* «leuchten», *sūra*, *sūrja* «sonne», zd. *hvare-* id. stb. (244) | mordv. sazor, votj. *suzer* «schwester»: szkr. *svasar-* id. stb. (244) | finn kassaa-, *kasaa-* «aufreissen, schrammen, schaben, schröpfen», zürj. *koś-* «abreissen, schälen» stb.: szkr. *kaš-* «reiben, schaben, kratzen» stb. (250—252) | finn karhu «pflug, egge» stb.: szkr. *karš-* «ziehen, furchen, pflügen», zd. *kareš-* id. (331) | finn karkia, *karkea* «hart, rauh, dürr, herb» stb.: szkr. *karkaça-*, *karkara-* «hart, rauh» stb. (335—338) | észt kärk (gen. *kärgu*) «kies, kiesboden» stb.: szkr. *çarkarā-* «kies, geröll», gör. κρόκη, κροκάλη «kies, meeresufer» stb. (339) | magyar harkály, finn *kärki* (gen. *-rjen*), észt. *kärg* (gen. *kärru*), zürj.

kĭr «schwarzspecht» stb.: szkr. *karkata-* «reiher», gör. κρέξ, κερκάς, κερκίς «vogelarten» stb. (341) | finn k a a r a «gefäss, trog», lapp *kare, garre* «vas, corbis», cser. *karka* «cupa», *korka* «cochlear maius» stb.: szkr. *čaru-* «topf», *karaka-* «krug» stb. (365—366) | finn k u r a k s e- (nom. *kuras)* «instrumentum tundendi, vel cædendi», *kurikka* «keule, klopfholz», lapp *korr* «ein kleines messer» stb.: szkr. *çiri-* «schwert», zd. *sūra-* «spiess», latin *curis, quiris* «lanze», gót *hairus* «schwert» stb. (367). Ha a czélba vett szük körben is ily nagy számmal találjuk a tövek és kész szók egyezéseit — így vélekedik Anderson — nem tulajdoníthatunk elfogulatlanul itélve nagyobb tudományos értéket ama fölvételnek, hogy minden közösség az indo-germán és finn-magyar nyelvek között csak átvételen, vagy véletlen találkozáson alapulhat, mint ama perhorrescált elméletnek, hogy az efféle egyezések ősrokonságnak jelenségei. Bár ez utóbbi még korántsem tekinthető véglegesen tisztázottnak a kimutatott bizonyságokkal, annyi mindenesetre kitetszik ezekből is, hogy a kutatásnak tőlük jelzett iránya megérdemli a többoldalú s beható vizsgálatot. Ha ép úgy, mint a jelen tanulmányban a *kar-* töre nézve történt, kiterjesztenők a nyomozást a finn-magyar nyelvek egész szókincsére, ezeknek rokonsága az indogermán nyelvekkel bizonyára teljes világossággal volna kideríthető.

A probléma rendkívüli nehézsége, valamint a benne való tájékozódáshoz megkivánt előismeretek nagy köre és mélysége egyképp hozzájárulhattak, hogy Anderson-nak sok tévedése mellett is igen tanúlságos s eszmefejlesztő művét a szakértők sem részesitették azon méltánylásban, mely megillette volna. Joggal emeli ki Budenz, ki tudtommal egyedül foglalkozott vele némi tüzetességgel (NyK. 15: 309—324. ll.), hogy a benne tárgyalt kérdés fölvetése mindenkép korai volt. Hiszen még ekkor Budenz és Donner összehasonlító szótárai sem voltak befejezve; pedig a gyökfejtés s az alapnyelvi alakok reconstructiói még e művekben is gondos kritikára s megrostálásra szorúlnak. A mi e pontban Anderson-t védheti, az, hogy ő művével nem kivánta a kérdést véglegesen megoldani, hanem csak annak jogosultságát kimutatni; nem is bocsátkozott ezért a tartalmas fogalmi szók körében más csoport tárgyalásába, mint éppen a *kar-* gyökébe, melyhez az adatokat főkép a két említett műnek már megjelent részeiből meritette.

Nem tartjuk a kérdés érdemére nézve döntő jelentőségűnek azt a különösen hangsulyozott ellenvetést, hogy ANDERSON «nagy vészt hirdet az altaji összehasonlító nyelvtudománynak; ugyanesak szétrombolással, vagy tetemes megcsonkitással fenyegeti az által, hogy az altaji nyelvcsaládból egyik csoportot kiszakitván, azt egy másik nyelvcsaládhoz törekszik szorosabban hozzákötni: t. i. az ugor nyelveket az indo-germán nyelvek családjához.» Mert ha ANDERSON erre nézve EUROPAEUS-nak s több más nyelvtudósnak kisebb-nagyobb határozottsággal kifejezett azon nézetéhez csatlakozik, hogy az u. n. altaji nyelvcsaládok szorosabb rokonsága eddigelé inkább tudományos dogma, mint végérvénynyel hitelesnek bizonyult tétel, tulajdonkép nem zárja ki az altaji nyelvrokonság lehetőségét, hanem egész okszerűen nem foglalkozik vele. Ő egyelőre csak a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok ősrokonságát vitatja; ha a későbbi kutatás a finn-magyar nyelvcsoport közelebbi rokonainak az altaji nyelvcsalád ágait fogja kimutatni, ezzel az ő vizsgálatainak eredménye annyiban módosul, hogy finn-magyar és indogermán helyett «altaji és indogermán» ősrokonságról szólhatunk. A végkövetkeztetés ilyetén eltérő megállapítása nem ronthatja le a már kiderített tények bizonyító értékét; azon körülmény pl. hogy a finn-magyar *kʷr-*, *kʷr-* «vágni» tönek a törökségben és mongolban is jelentkeznek másai (oszm. *kirk-* «scheren», csuvas *kart-* «einkerben», *χĭr-* «hobeln, scheren», mongol *kerše-* «zerschneiden», *χaro-* «schaben» stb.; l. NyK. 15: 320), vagy hogy a személyi névmások jellemző kezdő mássalhangzói az összes altaji nyelvekben föltalálhatók, nem változtat semmit azon a tényen, hogy ugyanily egyezések az indo-germán nyelvek terén is észlelhetők; legfeljebb azt mondhatjuk, hogy ANDERSON kelleténél szűkebb körre szorította vizsgálatait s hogy megfigyeléseinek további kapcsolatai is vannak. Abban sem látunk különös veszedelmet, hogy ANDERSON kikerülve, illetőleg mellőzve az altaji nyelvágak szorosabb rokonságának közelebb eső s eleve föltehetőleg biztosabb eredményekre vezető kérdését, egy távolabbira irányitja tekintetünket; mert elvégre tudományos vizsgálatoknál mindig czélszerű, hogy munkaterünk határvonalait mennél szélesebb körben fölismerjük s állandóan szemmel tartsuk. Nem érthetünk ennélfogva teljesen egyet BUDENZ-zel, ki ANDERSON munkáját «*egészben véve czélja tévesztettnek*» itéli, annál kevésbbé, minthogy az

egyes részletek ellen fölhozott észrevételei több pontban vita alá foghatók. Ő Pott ellenében kevésre becsüli a névmások, képzők és ragok egyezésének bizonyító értékét s adatokat idéz hasonló közösségekre egész távol eső, a rokonság gyanujába semmiképen nem jöhető nyelvek köréből. Mégis nagy különbség van ama borealis és afrikai, másrészt az indogermán (különösen árja) egyezések közt; mert míg amazokban az egyezés csak egy-két elemre, itt a *mi* névmást kivéve a névmások egész rendszerére, még pedig nemcsak a törzsre, hanem a *-n, -m, -d, -v, -k* képzőkkel való szerkesztésekre is kiterjed, mint ezt jelen műben tüzetesen lesz módunk kimutatni. Az egyezések ily foka mindenesetre magyarázatot követel s ha nem fogadjuk is el Anderson-nak *ősrokonságbeli* felvételét, semmi esetre sem tulajdonítható merő véletlennek. Egy vitapontra nézve, t. i. hogy a harmadik személyű névmás eredetileg *s*, vagy *t* kezdőmássalhangzóval veendő-e föl a finn-magyar nyelvekben, Budenz később maga is belátta véleményének helytelenségét s *A harmadik személynévmás az ugor nyelvekben* czimű értekezésében (NyK. 21 : 190—199) éppen Anderson-nak e helyütt leczáfolt nézetéhez csatlakozik.

Anderson után Diefenbach Lőrincz foglalkozik ismét a finn-magyar nyelvek indo-germán elemeivel «*Völkerkunde Osteuropas insbesondere der Haemos-halbinsel und der unteren Donaugebiete* (Darmstadt, 1880)» művének II. kötetében (215—240 ll.). Felhozott adatai csaknem kivétel nélkül Thomsen, Donner, Klaproth, Sjögren, Pott («Etymologische Forschungen») műveiből, részben saját «*Origines Europaeae*» és «*Lexicon comparativum (Gothisches Wörterbuch)*» régibb munkáiból vannak merítve. Magyarázatukban most is oly habozó, mint előbb. A névmások tekintetében Anderson munkájára utal s azt kívánja, hogy az olvasó ítéletét maga alakítsa az adatok alapján. Saját magának nézete a dologról: «Die verneinung der urverwandtschaft gerade in dem ältesten sprachstoffe (t. i. a névmások terén) ist noch schwieriger, als die bejahung» (209. l.). A finnség germán és litván elemeiről szólva megjegyzi: «Wann und wo zuerst die betr. völker in nachbarschaft, verkehr und mischung kamen, wird durch geschichtliche und sprachliche forschung künftig noch um vieles deutlicher, aber nur hier und da endgültig entschieden werden» s a többi indogermán érintkezésekre áttérve így folytatja: «Gleiches gilt für die

nicht zahlreichen fälle naher verwandtschaft finnischer wörter mit einzelnen andern indoeuropäischen in Asien und Europa, wie z. b. indischen, eranischen, keltischen (wie vielleicht finnl. *tarvas* ‚ein mythisches tier', eestn. *tarvo* ‚ochse' mit kelt. *tarr* u. s. w.; Or. Eur. nr. 309; Schiefner im Petersb. Bulletin V., 7.), sowie auch mit albanischen, keltischen u. a. Diese fälle können zufälligen gleichklang ungerechnet, verschiedene gründe haben: unmittelbare und mittelbare entlehnung; urverwandtschaft; durch zufall oder auch durch aehnlichkeit einiger lautgesetze entstandene nähe im gegensatze zu den übrigen formen der betr. sprachfamilien, wie z. b. bei indischen und keltischen wörtern, deren sprecher bis in unvordenkliche vorzeit zurück ferne von einander hausten» (237. l.). Ugyanily határozatlan egy másik nyilatkozata e tárgyról (239. l.): «Die wichtigsten beziehungen, die eben jetzt von den forschern verfolgt werden, bleiben die der finnischen familie zu der indoeuropäischen. Wir haben dabei von den sprachen der europäischen und der ihnen am nächsten stehenden finnen auszugehen, dann erst auf die ferner stehenden in Asien und etwa in Ungarn, und zuletzt auf die übrigen uralaltaischen sprachen überzugehen. Letztere verbieten die annahme indoeuropäischer urverwandtschaft, wenn nicht eine hinreichende gemeinschaft von wortwurzeln erwiesen werden kann, wir müsten denn die finnische familie stärker von ihnen trennen, als wir uns bis jetzt berechtigt finden. Sichere, ausschliessliche und unvermittelte berührungen mit dem sanskrit würden auf die zeit vor der trennung beider arischer hauptstämme deuten, sind aber kaum nachzuweisen. Boller (Finn. Spr. 20.) vermutet in syrj. votj. *sur*, magy. *sör*, čerem. *śra* ‚bier' lehnwörter aus skr. *surâ* ‚berauschender trank'. Etwas zahlreicher und wahrscheinlicher sind die entlehnungen aus eranischen sprachen» . . .

Határozottabb felfogással tárgyalja a finn-magyar és indogermán nyelvek között mutatkozó prähistorikus egyezések ethnologiai tanulságait Penka Károly «*Origines ariacae. Linguistisch-ethnologische untersuchungen zur ältesten geschichte der arischen*

völker und sprachen (Wien u. Teschen; 1883.)» című művében, mely a szóban forgó nyelvi tényeket anthropologiai közösségekkel hozza kapcsolatba. Ilyenek volnának a finn-magyar népek közt jelentékeny arányban található szőke hajszín és dolichokephalia, melyek mint az árjaságnak (e névbe az egész indogermánságot foglalva) legfőbb testalkati jellemvonásai az uralkodó sötét hajszínnel és brachykephaliával szemben ősrégi árja fajkeresztezödésre vallanak. Hogy az ettől föltételezett benső érintkezés a finn-magyar és árja népek között rendkivül messze eső korban történhetett, mutatja egyrészt, hogy egyes árja elemek valamennyi, illetőleg legtöbb finn-magyar nyelv terén megtalálhatók, tehát jó okkal e nyelvek egységének időszakából magyarázhatók; másrészt, hogy több van közöttük olyan, melynek egyezése nem a történetileg szomszédosnak ismert germán, vagy lett-szláv nyelvekben, hanem távolabbi területeken jelentkezik, illetőleg mely hangalkatával az ősi indogermán alaphangzáshoz igen közel állván, arra utal, hogy átvétele korában emez utóbbi nyelvcsalád is külön nem vált egységet alkotott.*) Anderson ellenében Penka nem tartja fölvehetőnek az árja-finn-magyar egyezések magyarázatául az ősrokonság elméletét; mert az eltérések a két nyelvfaj morphologai szerkezetében, valamint hangjellemében sokkal nagyobbak és jelentősebbek, hogysem közös eredetről szó lehetne; de meg legyőzhetetlen akadály e felfogással szemben azon körülmény is, hogy a finn-magyar nyelvek a többi ural-altaji nyelvekkel annyi sajátos, föltétlen bizonyosságú egyezést mutathatnak föl, hogy a kétség az ezekkel való közelebbi rokonságban semmiképen sem jogosúlt; minélfogva az ősrokonság magyarázatát legfeljebb úgy tarthatnók fönn, ha ezt az egész ural-altaji nyelvcsaládra terjesztenők ki. Hiányozván ehhez minden tudományos alap, az

---

*) E contra nézve fölhozott példái többek közt: finn *kansa* «volk, gefolge»: v. ö. gót, ófelném. *hansa* «schaar», lat. *con* és *cons-* ebben: *cons-ul* | zürj. *kĭmör*, *kunör* «wolke»: v. ö. gör. κέμμερος, κάμμερος (= ὁμίχλη) | finn *kampura*, *kämpyrä*, *kampela* «gekrümmt, schief»: v. ö. gör. καμπή, καμπύλος, litv. *kumpas* «krumm», gót *hamfs* stb. | finn *karvas* «herb, bitter»: v. ö. ófelném. *harw*, közép *herwe*, ujfelném. *herb* | zürj. *ker-*, votj. *kar-* «machen»: v. ö. szkr. *kṛ-* (*kar-*) id. | finn *luke-* «lesen, hersagen, zählen»: v. ö. gör. λέγειν, lat. *legere*.

indogermán és finn-magyar nyelvek egyezéseit csak átvételi viszony eredményeinek tekinthetjük; de nem e szónak közönséges értelmében. A nyelvi hatás ténye itt nem, mint rendesen, felületes külső érintkezésből, pl. kereskedelmi összeköttetésből, vagy laza hadi kapcsolatból ered; hanem egyazon földön való huzamos együttélésből s valóságos faji egybekeveredésből. Csak így magyarázható az az erős befolyás, mely indogermán részről a finn-magyar nyelveknek nemcsak legősibb szókincsbeli rétegeiben, hanem mint ANDERSON kimutatta, nyelvtani elemeiben is észlelhető s ugyancsak ezt bizonyítja a finn-magyar népeknek a többi altajságtól eltérő s az indogermán alapfajéhoz szorosabban csatlakozó anthropologiai jellege is. Így állván a dolog, a finn-magyar nyelvek az indogermán nyelvek történetének legrégibb s legbecsesebb kútforrásait alkotják, melyeknek összehasonlító tanulmánya a jelzett szempontból ép olyan szükséges, mint maguk, az egyes indogermán nyelveké*) (63—

*) Ezen alapjában helyes nézetének gyakorlati alkalmazásában PENKA több túlzásba téved; így véli pl. megfejthetőnek a lettszláv és árja (indo-iráni) k^2—s változást a vót k—$č$ hangváltozással (f. *kivi* «stein» = vót *čivi* stb.), melynek ANDERSON néhány lapp analogiáját is bizonyítja (152. l.). A német «lautverschiebung»-ot is így magyarázza: a g, d, b > k, t, p és gh, dh, bh > g, d, b hangváltozás szerinte azonos a finnben mutatkozó hasonló jelenséggel: a kh, th, ph > h, $þ$, f alakulás pedig a magy. *had*, vog. *χant* (= finn *kunta*), magy. *fél* (= vog. *pāl*), magy. *víz* (= vog. *vit*) szavak hangváltoztató hajlandóságát tükröző (164—171. ll.). Az efféle esetleges találkozásokból levont, de gyönge támasztékai mellett is igen helyeselhető végkövetkeztetése: «Der grösste teil der lautlichen umgestaltungen im bereiche der arischen sprachen, sowohl der alten, wie der neuen, lässt sich ganz einfach aus den lautgewohnheiten der allophylen bevölkerungsele; mente erklären, der racencharakter stellt sich auch in dieser richtung als etwas unabänderliches dar. Es ist durchaus kein zufall, dass in allen jenen arischen und nichtarischen sprachen Mittel- und Osteuropa's, die von vorwiegend brachycephalen völkern gesprochen werden, sich gewisse lauterscheinungen nachweisen lassen, die den sprachen derjenigen völker fremd sind, bei denen sich noch mehr weniger rein der altarische typus erhalten hat. Gleiche ursachen mussten eben die gleichen wirkungen zur folge haben, und wo diese ursachen nicht wirksam waren, konnten auch die wirkungen nicht zum vorschein kommen. Soviel ergibt sich

69. ll.). Az osztatlan indogermán alaptörzs ősi hazájából — melyet Penka anthropologiai, régészeti és nyelvi adatok nyomán a skandináv félszigetre helyez — délebbre és keletre nyomúlva legelsőben finn-magyar nyelvű népek területére jutott, melyek részben beleolvadtak az indogermánságba (így keletkeztek különösen a szlávok, kelták és itáliai ősnépek), részben pedig magukba olvasztottak kebelükbe indogermán törzseket. Az utóbbi ethnikai folyamat adott létet a finnség s legközelebb rokonai mai anthropologiai alakulatának, mely népek tehát szerzőnk nézete szerint finn-magyar nyelvet beszélő indogermánok (120—130. ll.).

A nyomós ellenvetések, melyek az indogermán és finn-magyar nyelvfajok ősrokonságának elméletével szemben fölhangzottak, nem jutottak annyira köztudomásra, illetőleg elismerésre, hogy ezen eszme további terjedését és fölkarolását megakadályozhatták volna. Köppen Th., kiváló hírű orosz tudós 1886-ban Szentpétervárott megjelent «Матеріалы къ вопросу о первоначальной родинѣ и первобытномъ родствѣ индо-европейскаго и финно-угорскаго племени *(Adalékok az indo-európai és finn-ugor népfajok eredeti hazájának és ősrokonságának kérdéséhez)* című művében*) habozás nélkül vallja, hogy az «ario-finn» népek valamikor egyazon családot alkottak s közös ősi hazában laktak. Szemben Castrén nézetével, mely szerint a finn-magyar népek a többi altaji törzsekkel együtt az Altaj hegység vidékeiről költöztek volna mai tájaikra, ő Középeurópát tekinti az említett népek bölcsőjének,**)

---

aber hieraus mit notwendigkeit, dass jede lautliche untersuchung, wenn sie richtig geführt werden soll, auszugehen hat von der ethnologie, insofern sie auskunft gibt über die anthropologische zusammensetzung desjenigen volkes, dessen sprache eben zum gegenstande der untersuchung gemacht werden soll (171—172. ll.).

*) Sajnálatomra e műről csak Schroedernek alább említett ismertetése nyomán van módomban nyilatkozni.

**) Ennek bizonyságát látja Köppen abban is, hogy a «méz» és «hársfa» szavai egyeznek a finn-magyar nyelvekben. Az előbbi különösen ellene szól a Szibériából való származás elméletének, minthogy a méhet Szibériába csak a mult században importálták. Helyesen jegyzi meg ez ellenében Schroeder, hogy a méh mai

mely BENFEY nézete szerint az indogermánságnak is őstörülete volt. Nyelvészeti alapot e felfogásához főkép ANDERSON és DONNER művei szolgáltatnak; hivatkozik a névmások, számnevek, ige- és névgyökök nagyszámú közösségeire — az utóbbiak során különösen a magy. *nő, víz, máz*, finn *udar* «euter», zürj., votj. *porś, parś* «schwein», mord. *virgas, vergez* «wolf» (=szkr. *vṛka-*, zd. *vehrka-*), zürj. *pod*, votj. *pid* «fuss» (= szkr. *pâd, pad*), zürj. *varin*, permi *varun* «wolle» (= indogerm. *varna*), votj. *turin* «gras» (= szkr. *tṛna-*), zürj. *mort*, votj. *murt* «mensch» (=szkr. *marta-*), finn *sisar* «schwester» stb. (= szkr. *svasar-*), zürj., votj. *sur*, vogul, osztják *sar, sara* «bier» (=szkr. *surâ-* «ein berauschender trank») részben már ismeretes egyezéseire, melyeket nem vél puszta átvétel útján megmagyarázhatóknak, mivel egyesek közülök a finn-magyar nyelvek nagy területén ismeretesek, illetőleg kezdetleges fogalmakra vonatkoznak. — Hasonló eredményre jut CANON ISAAC TAYLOR, nagynevű angol anthropologus «*The origine and primitive seat of the Aryans*» című értekezésében, mely a «Journal of the Anthropological Institut of Great Britain and Ireland» folyóirat XVII. kötetében (1888.) látott napvilágot (238—269. ll.). PÖSCHEL TIVADAR nézetét követve *), Litvánia tájaira helyezi az indogermánság ősi hazáját, hol szerinte a finnség is keletkezett. E két népfajnak anthropologiai alkata és nyelve eredetében azonegy. Az előbbi tekintetében PENKA kutatásai, az utóbbira nézve WESKE «*Ueber die historische Entwickelung der finnischen sprachen in vergleich mit der indo-germanischen*», továbbá DONNER etimologiai szótára nyujtanak számára vezérfonalat. A finnek, livek és észtek szőke hajszíne és dolychokephal tipusa, melyeket ő is az indogermánság legjellemzőbb embertani vonásainak tekint, közös vérbeli ősiségről tanúskodnak. Nyelvi egyezések mutatkoznak az alaktanban; a finn *sanoma* «nachricht», *juoma* «trank» (ezekből: *sano-* «sagen», *juo-* «trinken») olyan képzések, mint a szkr. *ghar-má* «würme», *dhū-má* «rauch» (a *ghar-* «warm sein» és *dhū-* «heftig schütteln» gyökökből), vagy a latin *fā-ma* (a *fā-* «sagen» tőből). Szintígy viszonylanak

---

elterjedése nem lehet bizonyíték 3—4000 évvel előbbi állapotokra nézve.

*) «*Die Arier, ein beitrag zur historischen anthropologie*; Jena 1878.» (58—74. ll.)

egymáshoz a finn *kohi-na* «geräusch» (*kohise-* «rauschen») és szkr. *svap-na*, litván *sap-na* «schlaf» (*svap-*, *sap-* «schlafen»), továbbá finn *luki-ja* «leser» (*luke-* «lesen») és litv. *sta-ja* «position, place» (*sta-* «stehen») képzői. Egyeznek a személyragok, az esetragok közül az accusativus (eserem. *-m* = szkr. *-m*), az igegyökök, több rokonság- és számnév, valamint számos kifejezés a kezdetleges élet fogalmai köréből,*) melyek arra mutatnak, hogy «n o t o n l y

*) Az i g e g y ö k ö k egyezését Skeat «*Etymological Dictionary*»-jének találomra kiragadott, egymásután következő 19 indogermán példáján igyekszik kimutatni, melyeknek hasonlatait Donner etymologiai szótárából szemeli ki. Ezek: √*kak-* «to cackle, laugh, make a noise» (Skeat, 41. sz.) = √*kak-* «to cackle, make a noise» (Donner, 20—25. sz.): *kaj-a-n* «den schall zurückwerfen, schallen», *kukkna* «kakeln, wie der kuckuck rufen», észt *kuk* «hahn», magy. *gag-ó* «storch» | √*kak-* «to gird, surround» (Sk., 42. sz.) = √*kak-* «to bend round» (Don., 2—13. sz.): finn *koukku* «hakon», *kakla*, *kaula* «hals» | √*kak-* «to excrete» (Fick) = √*kak-* id. (Don., 24. sz.): finn *kakk-a* «kot (kindersprache)» | √*kak-* «to waver, hestitate, be in doubt» (Sk., 43. sz.): lat. *cunctor* = √*kac-* (recte: *kats-*; Don. 69. sz.): finn *kats-o-n*, *kass-o-n*, *kaht-o-n* «betrachten, anschauen» | √*kat-* «to cover, protect» (Sk., 44. sz.): ném. *hut* = √*kat-* id. (Don., 38. sz.): finn *katt-ā* «bedecken», *katt-o* «dach»; (44. sz.) finn *kot-a* «haus», magy. *ház* | √*kad-* «to fall, go away» (Sk., 44. sz.): lat. *cado* = √*kat-* id. (Don., 47. sz.): finn *kāt-ā* «umfallen» | √*kad-* «to fell, throw down» (Sk., 44. sz.) = √*kat-* «fassen» (Don., 50—51. sz.): finn *käte-* «hand», osztj. *katt-* «fassen, greifen» | √*kań-* «to sing, to ring» (Sk. 46. sz.): lat. *cano*, *gemo* = √*kam-* «dumpf schallen, klingen» (Don., 321—331. sz.): finn *kom-ea* «dumpf tönend», permi *gim* «donner» | √*kap-* «to contain, hold, seize, grasp» (Sk., 47. sz.): lat. *cap-ut*, *cap-io*, gör. κεφ-αλή = √*kap-* id. (Don., 273, 279, 281. sz.): finn *kopp-a* «stirn», *kupp-i* «schale, tasse», *kopp-a* «korb» | √*kap-* «to move to and fro, vibrate, bend» (Sk., 48. sz.)$\frac{v}{k}$: gör. κόπτω = √*kap-* «to hasten, knock, bend» (Don., 284, 286. sz.): finn *kap-ïn* «klettern, vorwärts eilen», *kop-u-tan* «klepfen» | √*kam-* «to bend» (Sk., 49. sz.): lat. *camera*, gör. καμπή = √*kam-* id. (Don., 308—320.): finn *kamm-a* «kleine zelle, hohler raum», *kum-pu* «hügelchen», *kam-pu-ra* «krumm, schief» | √*kam-* «to love» (Sk., 50. sz.) = √*kam-* id. (Don., 351. sz.): finn *heimo* «familie, geschlecht», lapp *hämo* «verwandter» | √*kar-* «to make, work, do» (Sk., 51. sz.): lat. *creare* = √*kar-* «to work, eut» (Don., 161.): zürj. *kur-* «machen», finn *kur-as* «keule, schwert, messer» |

the grammar is fundamentally identical, but the primitive roots, the stoff out of which the vocabularies have been manufactured, is the same» (259. l.). A fizikai és nyelvi alapvonások ily meglepő találkozása nem lehet a véletlen műve; de külső érintkezés, kereskedelmi

---

√*kar-* «to hurt, destroy» (Sk., 54. sz.): lat. *gladius* = √*kar-* «to injure» (Don., 161, 186, 189.); finn *kur-i* «züchtigung», *kärs-i-n* «leiden, dulden», *kar-vas* «herb, bitter» | √*kar-*, *kal-* «to move, run, speed» (Sk., 52. sz.): lat. *cel-er*, *cur-ro* = √*kar-* «to run» (Don., 133, 216, 217): finn *kar-ā-n*, *kar-k-ā-n* «springen, laufen»; √*kal-* «fliessen, gehen» | √*kar-* «to project, stand up» (Sk., 53. sz.): lat. *collis*, *culmen*, *celsus* = √*kal-*, *kul-* id. (Don., 221, 129. sz.): finn *koll-o* «spitze, hümpel», *kor-si* «stroh, halm» | √*kar-* «to be hard or rough» (Sk., 55.): gör. κέρ-ας, lat. *cor-nu*, ném. *horn* = √*kar-* «rauh, scharf» (Don., 125—150. sz.): finn *kar-a* «etwas hartes, dürrer zweig, pflock» etc., zürj. gör. «pflug» | √*kar-* «to curve or roll» (Sk., 56. sz.): lat. *cor-ona*, *hor-tus*, gör. χορός, szkr. *kṛmi-s* «wurm», lat. *vermis* = √*kar-* «krumm, rund» (Don., 165—178. sz.): f. *ker-i* «umkreis», *kär-i* «bogen», *kar-tano* «hof», *kär-me* «schlange» | √*kar-* «to turn» (Sk., 57. sz.): lat. *car-bo* = √*kar-* «brennen» (Don., 149. sz.): finn *kar-tu-an* «brennen (intr.)» | √*kar-* «to call, exclaim, cry out» (Sk., 58. sz.): lat. *clamo* = √*kar-* «to cry» (Don., 152. sz.): finn *kar-ju-n* «schreien». — Egybevetett rokonságnevek: votj. *suzer* «schwester» = szkr. *svasar*, gót *svistar* | zürj. *mam*, karél *maamo*, osztj. *ima*, magy. *eme* = árja *mama* | finn *taatto* «vater» = ind *tata*, gör. τάτα, gót *atta* | magy. *fi*, zürj. *pi*, osztj. *poχ*, finn *poi-ka* = lat. *fi-lius*, gör. παῖς | zürj. *mort*, votj. *murt* «mensch» = árja *martya* || finn *mies* «mann» = lat. *mas* | zürj. *verös* «mann» = litv. *vyras*, lett *virs*, lat. *vir* | finn *morsian* «braut» = litv. *marti* (gen. *marzicos*) id. | finn *nepa* «neffe» = árja *napat*, angolszász *nefa*, lat. *nepos*. — A számnevek közt találjuk a magy. *hét*, *száz*, *tíz* (zürj. *das*, finn *-deksan*: *kahdeksan* «acht», *yhdeksän* «neun») ismeretes egybevetéseit, továbbá a *két*, ûnn *kahte-*, nom. *kaksi* számnévét (az utóbbit igen furcsán a zend *kšvas* «sechs» számnévhez viszonyítva). — Kezdetleges műveltségszók hasonlításai: finn *kot-a*, magy. *ház* stb. az árja *kat-* «decken, hüten» tőből, melyből ófelném. *huota*, angolszász *cyta*, ónord *kot* (már Donnernél: 44. sz.) | finn *kete-* «haut», mord. *ked* «fell, leder» ugyancsak az előbbi indogermán *kat-* gyökből | finn *hirvi* «elentier», lapp *sarv*, magy. *szarvas* = lat. *cervus*, ném. *hirsch* | finn *hepo* «pferd» = gör. ἵππος, kelta *epo-* | finn *paimen* «hirt» = litván *piema* (gen. *pemens*), gör. ποιμήν | finn *hanhi*

összeköttetés, vagy földrajzi szomszédság révén sem magyarázható. Ezek az indo-germán és finn-magyar őstörténet rendkívül fontos problemáját foglalják magukban, mely kellőleg tisztázva hatalmas fénysugárt deríthet e fajok multjának és nyelvi kérdéseinek sok homályos pontjára, úgy hogy különösen az indo-germán összehasonlító nyelvtudomány annak tüzetes nyomozását többé nem mellőzheti.

Köppen tévedéseit Schroeder mutatta ki alapos szakértelemmel a «*Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*» folyóirat 1887. évfolyamában (20—28. ll.) «Az ősrokonság fölvételére» — úgymond — «múlhatatlanúl szükséges a nyelvtannak, ragozásnak és képzésnek szoros egyezése; de ezek tudvalevőleg egész más alakuak a finn-ugor, mint az indo-európai nyelvekben. A Köppentől egybeállított hasonlatok érdekes bizonyságai ősrégi átvételeknek; de csakis átvételeknek, nem pedig ősrokonságnak. Egyesegyedül a *névmások* egyezése kedvezne az ősrokonság elméletének; de csupán ez nem lehet határozó szemben a nyelvek szerkezetbeli elemeinél egyébként mutatkozó nagy eltérésekkel. Nincs elég alapunk Köppen fejtegetései után sem azon véleményre, hogy a finn-ugor és indo-európai népek valamikor közös egységet alkottak volna; azt azonban teljes joggal gondolhatjuk, mert minden tény rávall, hogy a két népcsoportnak ősrégi, præhistorikus érintkezése is volt s fontos eredmény magában véve ez is. Köppen a finn-ugor és indo-europai nyelvek feltünő grammatikai különbözését azon fölvétellel igyekszik megmagyarázni, hogy a finn-ugor népek elválván az indo-európaiaktól — kikkel eredetileg minden tekintetben egyazon nyelvet beszéltek — keletre vonúltak az Ural felé, ahol gyanithatólag nagy népességű ural-altaji lakossággra akadtak, mely fajára és nyelvére nézve szamojéd lehetett. Ezzel teljesen egybevegyülvén a finn-ugor népek, eredeti

---

«gans» = gör. χήν, ónord, svéd *gas*, tatár *gaz (kaz)* | finn *sima* «met, nektar» = szkr. *soma*, iráni *haoma* «göttertrank» = magy. *szom*(-juh), mord. *sëm-*, *sim-* «trinken», liv *sëm-a* «milch» | magy. *vas*, finn *vaski* «kupfer» = szkr. *ayas* «kupfer», lat. *aes*, gót *ais*. Föl vannak még említve a magy. *név*, finn *suola* «salz», *kulta* «gold», *rauta* «eisen», zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen», finn *meri* «meer», finn *lohi* «lachs» ismeretes indogermán egyezései.

nyelvüket elvesztették, csupán azon ősi ario-finn elemekben őrizvén meg nyomát, melyeket nyelveikben ma is észlelhetünk. Sokkal természetesebb volna ennél a tények megértésére azon felfogás, hogy a finn-ugor népek eredettől fogva az ural-altaji népcsalád (szamojédek stb.) kötelékébe tartoztak; de még megszakítatlan egységük korában szoros érintkezésbe jutottak egy, talán később egészen letünt részével az indogermán ősnépnek, melylyel egybeolvadva ennek elvesztette eredeti nyelvét, úgy hogy ennek maradványát ma már csak azon régi indo-germán szavakban szemlélhetjük, melyek örökségkép a finn-ugor nyelvekben fönmaradtak. Ezek tehát mindenkép csak i n d o-g e r m á n j ö v e v é n y s z a v a k n a k, nem pedig az ősrokonság jelenségeinek tekintendők. Az ezzel föltételezett ethnikai vegyülés, mint Köppen is kiemeli, igen jól illenék a finn-ugor népek határozatlan néprajzi jellegéhez, melyeket t. i. némely kutatók a mongol, mások a középtenger-vidéki fajhoz soroznak. Alapjában e fölfogás nem áll igen távol a Köppenétől, de talán kevésbé homályos s nem jár több kisegítő problematikus fölvétellel a mellett, hogy szigorúan ragaszkodik amaz alapelvhez, mely szerint népeket nyelvük révén csak akkor tarthatunk ősrokonoknak, ha nemcsak a szavak bizonyos sorozata, hanem a nyelvtani szerkezet is egyezik bennük. — Taylor nézetei sem maradtak cáfolatlanúl. Anthropologiai és nyelvészeti bizonyítékainak gyöngéit nagy vonásokban, mindjárt az értekezés alkalmával föltárták Keane és Hyde Clarke; de foglalkozik velük Schrader O. is (Sprachvergleichung u. Urgeschichte II. kiad. 146. l.) egész helyesen rámutatván arra, hogy a jeles anthropologus sokkal könnyebbnek s egyszerűbbnek képzeli a finn-ugor és indo-germán nyelvek tudományos értékkel lehető összehasonlítását, mint ez valóságban eszközölhető. Ahhoz, hogy e nyelvfajok rokonsága bizonyítható legyen, mindkét térről az alapalakok egybevetése s a hangtani megfelelések szabályosságának kimutatása szükséges. De mit érnek az afféle egybevetések, mint finn *hepo* «pferd» és gör. ἵππος (alapalak: **ek-vo-*), vagy finn *poi-ka* «sohn» és gör. παῖς (*παϝι)?! Az átvétel valószínűsége (pl. finn *paimen* «hirt» és litván *piẽmů* között), valamint a véletlen találkozás eshetősége is igen kevéssé jön Taylornál tekintetbe. Végül találóan jegyzi meg Schrader, hogy a Fick-Skeat és Donner műveiből meritett gyökfejtési eredmények is igen megbízhatatlanok.

Az utóbb tárgyalt külföldi tudományos tekintélyek ragaszkodása a lefolyt évtizedekből átörökölt téves elmélethez annál meglepőbb, minthogy már ekkor Tomaschek Vilmos gráczi egyetemi tanár megjelölte volt az irányt, melyet a finn-magyar nyelvek praehistorikus — vagyis a történetileg igazolt (germán és lett-szláv) ethnikai kapcsolatokból meg nem fejthető — indogermán elemeinek vizsgálata a legokszerűbben és leggyümölcsözőbben követhet. Az ő eszméje, hogy az e fajta egyezések nem a két népcsalád keletkezésének kifürkészhetetlen őskorából erednek s nem is ősrokonság bizonyságai, hanem a finn-magyar nyelvek terén szorosabb értelemben vett árja, azaz indo-iráni jövevényszók, melyeknek történeti alapja Müllenhoff s mások kutatásainak azon végeredménye, hogy a finn-magyar népek kútfőileg kimutatható legrégibb területeinek déli szomszédságában a szkytha, szkolot, szauromata, alán néven szerepelt törzsek nagy tömegei árja nemzetségűek és nyelvűek voltak. Már 1875-ben, Hehn Victor «*Kulturpflanzen und Haustiere*» híres művének második kiadásáról szóló tüzetes birálatában közöl ide vonatkozó észrevételeket; *) de

*) L. «*Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*» 26. évf. (520—538. ll.). Itt Tomaschek kikél Hehn azon előítélete ellen, hogy egyes régi művelt vidékeknek mai elhanyagolt állapota török- és mongol fajta «bestialis, visszataszító külsejű s tisztátlan erkölcsű hordák betöréseinek tulajdonítható, mely «sárga, ferde tekintetű, Gobi sivatagról előkerült sakálok» elárasztván a délnyugati országokat «nemtelen középázsiai vérükkel megmérgezték» a velük egybevegyült régi művelt népeket, úgyhogy különösen Európa kelete mintegy «halálosan sújtva» hever ennek következtében. Kimutatja Tom., hogy a Hehntől annyira fölmagasztalt «műveltség iránt fogékony, nemes származatú és szép testalkatú» árja és sémi nomádok sem voltak külömbek erkölcseikben és szokásaikban a finn-mongol fajbelieknél; amazokról is tudjuk, hogy földkunyhókban laktak, tátoválták magukat, mérges nyilakkal lőttek, az ellenség koponyájából ittak, öregeiket agyonütötték, ínrostokból sodrott czérnával varrták bőringeiket stb. Az ilyfajta kultura közösségére a két faj között egyes azonos műszavak is vallanak, így: gör. γίπη «erdhöhle, behausung», szláv *župa* ezek mellett: gör. κόπη, szkr. *kūpa* «grube, höhle»: v. ö. mongol *γaba* «grube», tör. *koba* «höhle», finn *kuoppa*, zürj. *göp, gu* «grube»; továbbá zürj. *gort*, votj. *gurt* «fovea; domus, domicilium subterraneum priscorum Syrjænorum»: v. ö. szkr. *gárta* «höhlung, haus». Szintilyen a magy.

világosabban fejti ki álláspontját «*Centralasiatische Studien*» tanulmányának «*Die Pamir-Dialekte*» című második részében, mely a «Sitzungsberichte der Phil.-Hist. Classe der kais. Akademie d. Wissensch. in Wien» folyóirat 96. kötetét tevő 1880-ik évfolyamában jelent meg. Itt Thaw E. keletázsiai utazó «*On the Ghalchah Languages*» értekezésének eredetileg a «Journal of the Asiatic Society of Bengal» 45—46. köteteiben közölt anyagát fogalmi

---

méreg, finn *myrkky*, észt *mürk* (gen. *mürgi*), lapp *mirkko* = osszét *marg* «gift». Különben egy anthropologiai irány Európa brachykephaljait épen összekötő kapocsnak tekinti a dolychokephal kulturnépek és a mongol faj között. E mellett a nyelvtudomány terén mindinkább érvényre igyekszik jutni amaz elmélet, mely az indogermán nyelveket az éjszaki agglutinálő nyelvcsaláddal hozza közelebbi kapcsolatba azon mind világosabban kiderülő tényből indúlván ki, hogy az indogermán ősnép a Kárpátoktól Dél-Oroszországon és a déli Uralvidéken át egész az Aral-tóig és a Pamir fensíkig terjedő széles földövön honolt, a hol földrajzilag a finnek, ugorok, törökök és mongolok estek éjszakfelől legközelebb hozzájuk. E földrajzi s egyszersmind kulturai kapcsolatról tanuskodó nyelvi adatok: finn *jyvä*, észt *ürä*, *jüvä* «roggen, korn» = szkr. *yáva-* «gerste», gör. ζα*F*α «spelt» | finn *omena* «apfel», mely a magyar-török *alma* szóval együtt a mong. *alima* (eredeti értelmében: «schmackhaft», ill. «süsslich, säuerlich»), mong. *amtai* «süss», lapp *almok*, *almes* id. és szkr. *amla* «sauer» szavakkal volna összefüggő | magy. *körte*: «lehngut aus dem alanischen; vgl. osset. *khärttu*, *khärdo*, lesg. kum. *khjort*, *khjortru*, türk. *χvär* etc.») | finn *vahtera*, észt *vaster*, cser. *vaštar*, mord. *uštĭr*, *ukštura* «ahorn»: összevetve a szkr. *aśtra-*, zd. *astra-* «stachel» szóval | finn *pihka* «harz, pech», *pihku-* «tropfenweise hervorquellen», *piska* «tropfen, harz, schleim»: összevetve a szkr. *picchā-* «gummi» s másrészt avar *pič* «mastix, harz», georg. *phiçvi* «fichte» szavakkal, mely utóbbi a mord. *piçä*, *piče* «fichte» eredetére derít világot | osztj. *vandet*, votj. *vudor*, *udor*, zürj. *vurd* «otter»: összev. az indogerm. *udra-* val | magy. *méz* stb. = szkr. *mádhu*; gör. μέθυ «süss, honig, met»; továbbá: csecsencz *muoz*, thus *moç* «honig», *maçri* «süss» | finn *viha* «giftsaft» = szkr. *viśá* «flüssigkeit; gift» | zürj. *šait*, permi *šaet*, *šät* «silbergeld» = iráni *kšaeta* «glänzend, glanz», *šaęta* «geld» | zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen» = zd. *karəta*, osszét *k'ard* «messer» stb. | magy. *ezüst*, votj. *andan* «stahl» úgy magyarúzva, mint előbbi kutatóknál | finn *vasara*, lív *vazar*, lapp *vaccâr* «grosser hammer»; mordv. *uzer*, *uzĭr* «axt, beil»: egybevetve a zd. *uzra-*, szkr. *vaźra-* «keule» szóval stb.

rokonság szerint csoportosítván s egyéb árja dialektusok megfelelő alakjaival egybevetvén, a hol csak alkalma nyílik rá, utal a finn-magyar nyelvek hasonlataira is. «Határozottan áll ugyanis előtte, hogy mielőtt a hunn-bolgárok s más török törzsek Türkisztánból nyugat felé vonúltak s hatalmas, soha később el nem tolható ék gyanánt feszkelték volna be magukat a finn-ugorok és irániak egymással érintkező területei közé: iráni, vagy hozzájuk közel álló nomád törzsek messze el voltak terjedve nemcsak a *Du-āb*-ban, hanem a Pontus és Kaukázus éjszaki oldalán, a Volga mellék pusztaságain s az Ural déli lejtőin is s többféle kapcsolatban állottak a szomszédos finn-ugor népekkel. Különösen a szkolotok és alánok, mely utóbbiak sok okból joggal tarthatók az osszétok elődeinek, azon iráni népek, melyeknek e vidékeken való tartózkodása föltétlenül bizonyos s melyeknek nem maradhatott el hatása az éjszaki népekre s nyelveikre» (747. l.). Másrészt Tomaschek szerint a finn-ugor törzsek műveltségi állapotát sem szabad oly alacsonynak vennünk, hogy némi viszonhatásra ne gondolhassunk, melyet emezek gyakoroltak volna egyes nomád iráni törzsekre, minők pl. a szakák voltak. E helyt közölt tárgyunkhoz tartozó egybevetései: sariqōlī *par-wus* (vakhī *par-d)* «voriges jahr», ebből: *para* «zuvor, vorher» (a finn-ugor nyelvekben: «das hinten gelegene, vergangene») és *vat, ut* «jahr»; v. ö. szkr. *par-ut*, gör. πέρσι és πέρυσι, škipet. *par-vjét* «vorvergangenes jahr». Az ősrégi *ut* «év» szó mutatkozik a finn *vuosi* (gen. *vuode-n)*, veps *vos*, zürj. *vo*, osztj. *ōt* (v. ö. *pir ōt* «das vorige jahr») s az ujgur *üt, öt, üdi* «zeit» szavakban (751, 752. ll.). | vakhī *šundr* «heiss»; v. ö. sanglič *šunái* «feuer»: szkr. *çona-* «flammenfarbig, glänzendroth», masc. «feuer», laghm. *šúnek* «rotgelb»; innen: *çu-* «leuchten», mely mellett *çyā-* (part. *çyāna)* «dörren, sengen, glühen». Figyelemre méltó hasonlatok: zürj. *šonöd-*, votj. *šunt-* «erhitzen, sengen, rösten», zürj. *šonid*, votj. *šunit* «heiss», zürj. *šondi*, votj. *šundi* «sonne» (753. l.) | votj. *saj* «schatten»: v. ö. vakhī *sāyá*, sariqōlī *suyā*, pers. *sāyah* «schatten» (754. l.) | mordv. *varma* «wind»: v. ö. sariqōlī *varm* «wolke, nebel», szkr. *ūrmi* «woge» (754. l.) | votj. *sijal-* «frieren», *sijam* «kalt»: szkr.

cyā- «erstarren», *cyāya-* «reif, frost» (754. l.) | ? magy. *jég*, osztj. *jeng*, finn *jää:* v. ö. vakhī *yikh*, új-per. *yakh*, osszét *yæχ*, *yiχ*, *iχ* «eis, hagel» (755. l.) | mordv. *rivcs*, cser. *ribäž*, *rebež*, zürj. *ruć* «fuchs»: osszót *rabas*, *ruvas*, perzsa *rubāh*, kurmandzsi *riwi* «fuchs» a perzsa *ruftan* (pres. 1. sz. *rubam*) «rauben» tőből (762. l.) | zd. *ku-* «eber», osszét *χuy*, *χū* «schwein»; innen: szkr. *su-* «ausschütten, werfen, gebären»: «Uralte entlehnung ist mordv. *tuva*, *tuvo* ‚sau' (aus: **suwa*); die eichenwälder an der mittleren Wolga waren seit alters ein ergiebiges terrain für schweinezucht» (763—4. ll.) | zürj. *meź* «hammel»: «Altes lehngut»; v. ö. zd. *maęša*, szkr. *meša* «widder, schafbock», ujper. *miś*, *méś*, afghán *mēž'*, *maž'* stb. (766. l.) | votj. *ar* «jahr», *arās* «jährig»: zd. *yāre* «jahr» (766. l.) | mordv. *veris*, *veriskä*, *verskä* «lamm», magy. *barka*, *birka*, *barika:* vakhī *vark*, šighnī *varg*, sariqolī *barka* «lamm», perzsa *barak* «männliches schaf», kurm. *bŗrk*, zaza *varā*, *varék*, pahl. *varak*, osszét *varik*, *urek* stb. (767. l.) | votj. *luś* «bremse»: v. ö. vakhī *dōs* «wespe, bremse», szkr. *daṅça* «bissig, bremse», gör. δήξ, δάκος «stechendes, bissiges tier» (770. l.) | votj. *kirniž*, mordv. *kŕäńš*, lapp *karanas*, jurák szamojéd *kūrona*, *karnya* «rabe»: v. ö. šighnī *khurn*, sariqolī *khern* «rabe», osszét *χalon* «krähe»; továbbá: osztj. *kŏlank*, magy. *holló* (771. l.) | finn *köhä* «das husten», lapp *guossa-*, mord. *koz-*, votj. *kiś-* «husten»: v. ö. szkr. *kasa-* «husten», *kas* «das husten», vakhī *kokh*, sariqolī *kekh* id. (778. l.) | magy. *torok*, vog. *tur* «kehle»: «Merkwürdige, aber wohl zufällige übereinstimmung mit wakhī *tor*, sariqolī *tur* ‚genick', bašgalī *torr* ‚hals'» (782. l.) | finn *sauva*, lapp *saabbe*, zürj. *zib* «stab, stange» (tör. *sapak*, mong. *sabaγa*): «Zufällig anklingend: vakhī *šöpk* ‚rute, stab', szkr. *kšupa*, perzsa *čub*, zaza *čū*, *čo* «staude, stock, stab, stecken'» (790. l.) | mordv. *umarav*, *umbrav* «sauerampfer»: szkr. *ambla*, *amla* «sauer, herb»; v. ö. finn *omena*, liv *umār*, mordv. *umaŕ* «apfel» (tkp. «säuerling»; 791. l.) | mordv. *säli*, *selei* «ulme», cser. *šolo:* «Verwandt mit türk. *sadā*, sariqolī *sedá* ‚ulme'» (792. l.) | mordv., cser. *pašta*, *pašto* «brei aus geröstetem u. zerstampfenem hafer»: vakhī *pöst*, šighnī *pišt* «geröstetes korn, zu mehl zerrieben», pahl. *pist*, perzsa *pist* «farina tosta tritici, hordei, cicerum», ettől: *piš-* «zermalmen», honnan: szkr. *pišta-* «gemahlen; mehl», *pišṭikā-* «grütze aus hülsenfrüchten» (794—5. ll.) | votj. *ju* «getreide» = zd. *yava-* «feldfrucht, gerste»,

osszét *jev, yau* «hirse» (795. l.) | zürj. *ńań* «brod» (kirgiz *nan*, per. *nān)*: minǯānī *naghan* «brod», balūči *naghan* id.: «aus *ni-* u. *kan-* ‚graben'; eigentlich: ‚der unter der heissen asche vergrabene, gebackene kuchen'» (795. l.) | ? zürj. *nök*, votj. *nokǐ* «sahne, rahm»: sanqličī *nevak*, minǯānī *niya* «geronnene milch» (797. l.) | mordv. *petkeĺ* «mörserkeule, stössel», finn *petkeli*, észt *peikel, peitel, pekli* «stössel, stampfeisen, meissel»: «aus dem skolitischen»; v. ö. sariqōlī *petgāl* «hammer, holzschlägel» (ezekből: zd. *paiti*, óper. *patiy* «gegen, zu» és **gvar-, ǯar-, ǯur-* «zerreiben, zertrümmern», szkr. *-ǯara* «aufreibend»; 799. l.) | osztj. *kovel, kevel* «holzmörser zum zerstampfen trockener fische, des tabaks u. s. w.»; zürj., votj. *gĭr* «mörser»: v. ö. perzsa *kābūl, kābūlah* és *kāvūl, kāvūlah* «mörser» (ebből: *kavīdan* «aushöhlen»); továbbá: finn *kovera* «ausgehöhlt, bauchig», vog. *keur* «hohl», mord. *kovĭl* «trog»; gör. κόϝιλος, κύαρ stb. (799. l.) | mordv. *uzere, uzĭr* «axt, beil», finn *vasara* stb.: «Aus dem skolotischen»; v. ö. zd. *vazra*, szkr. *vaǯra* «keule, streitaxt» (799. l.) | zürj. *dar*, votj. *darĭ* «grosser holzlöffel»: szkr. *darvi* «löffel» (800. l.) | votj. *sĭn* «kamm», *sĭnal-* «kämmen»: perzsa *šānah* «kamm» (800. l.) | mordv. *käŕat, keret* «pflugmesser»: «entlehnt aus der sprache der Σκύθαι ἀροτῆρες»; v. ö. zd. *kareta*, perzsa *kārd* «messer» stb. (802. l.) | magy. *kés*, osztj. *kēǯe, kōčeχ* «messer»: «aus dem sakischen kaum»; v. ö. vakhī *kōš* «messer» stb. (802. l.) | mordv. *kam(b)ras* «sattel» (tavgi szam. *kamarabtá'* «bauchgurt»): pers. *kamar*, καμάρα «gürtel» (804. l.) | mordv. *pula, pulo* «schleppe, zipfel, zopf, flechte», *pula-kš* «gürtelschmuck»: vakhī *pulk* «quaste, troddel, franse»; v. ö. szkr. *palāça-* «blatt, laub» stb. (805. l.) | vakhī *tsütr* «spindel»; v. ö. *čŗt-, kŗt-* «spinnen, den faden drehen»: finn *kiertä-*, lív *kier-* «drehen, zwirnen, wickeln, kreisen». «Uralte entlehnungen aus dem nord-eränischen sprachgut: finn *keträ*, estn. *keder* «scheibe, kreisel», finn *keträ-puu*, vót *čedrä-puu* «spindel», finn *keträä-*, veps. *kezerda-* «spinnen», čerem. *šidir, šüdür* «spindel», *šüdür-* «spinnen», mordv. *kštir, kštere* «spindel», zürj. *čörś*, votj. *čerś* id., sw. lapp *kärsi* id.» (809. l.) | lív *kumb* «tasse», zürj. *kub* «topf»: zd. *khumba-*, szkr. *kumbha-* «topf, krug» (812. l.) | magy. *vez-et*, mordv. *väďa-* «führen», *väďmä* «zügel, leine», cser. *vid-* stb.: szkr. *vah-* (<**vadh-*) «führen», *vadhū-* «die heimgeführte, braut», zd. *vādhayēiti* «erführt» (855. l.) | cser. *vaz-* «fallen»: pamir *vaz-*

«mit wucht niederfallen» (855. l.) | zürj. *dom* «band, strick», *dom-*, votj. *dum-* «binden» : szkr. *dāmā-*, ujper. *dam* «fessel, verschluss» (innen : szkr. *dā-* «binden, fesseln») stb. (869. l.) | ? votj. *gärî* «pflug», *gäral-* «pflügen», cser. *karal-* id. : ujper. *kar*, vakh *kär-* «das feld bebauen, pflügen» stb. (879. l.) | ? magy. *szövö-*, osztj. *säw-* «flechten» : v. ö. szkr. *siv-* «aneinanderheften, fest zusammenbinden», sariqōlī *tsiv-* «zusammennähen» (884. l.).

Az eddigi alkalmi észrevételeket rendszeresen összefoglalva és ujabb adatokkal gyarapitva tárgyalja Tomaschek a münchcni «*Das Ausland* (Wochenschrift für Länder- u. Völkerkunde)» folyóirat 1883. évfolyamában (701—6. l.) «*Ethnologisch-linguistische Forschungen über den Osten Europa's*» czimü rövid, de igen magvas értekezésében. Szemben azon régi fölfogással, hogy az indogermánok a tőlük lakott terület legszélső keleti tájáról, az Oxus és Jaxartes vidékeiről költöztek volna nyugat felé, ismételve hangoztatja Benfey és Poesche eszméjének igazát, mely szerint Kelet-Európa középöve volt azon vidék, honnan az indogermánság ősnépe minden irányban szétágazott. A közösnek igazolható természetrajzi nevek határozottan éjszaki s nem középtenger-vidéki természetre utalnak; az illető állatok és növények együtt sehol nem találhatók e földön másutt, mint éppen Fehér-Oroszország és a Volga tájékán. Herodotos idején a szkitha gyüjtönéven egybefoglalt törzsek laktak erre, melyek közül a szkolotok a Pontustól éjszakra fekvő földrészt a Duna torkolatától egész a Donig foglalták el, tőlük keletre pedig a szauromaták tanyáztak. Ezen népek iráni nemzetiségüek és nyelvüek voltak, mit nemcsak a görög iróknál fönmaradt tulajdonnevekből s néhány egyéb fajta szóból álló nyelvemlékeik bizonyítanak; hanem azon körülmény is, hogy a történeti emlékezet óta ezen táj északi határain ismert finn-ugor népek nyelveiben nagyszámú iráni elemek találhatók, melyek nyilván viselik magukon annak bélyegét, hogy ide m ü v e l t s é g h a t á s révén kerültek. Számba veendő e pontnál, hogy azon földés néprajzi észrevételek, melyekkel Herodotos a szkitháktól éjszakra eső nem szkitha népekről, jelesen az Ἀνδροφάγοι, Μελάγχλαινοι, Βουδῖνοι, Θυσσαγέται és Ἴύρκαι nevüekről megemlékszik, teljesen illenek a mordvinokra, cseremiszekre és votjákokra, zürjénekre, urali ugorokra és magyarokra, a mint t. i. e népeket a középkori irók följegyzései tárgyalják, illetőleg ma ismerjük. «Melyik

lehetett immár az az iráni nép» — kérdi a tudós kutató — «mely a permi és ugor törzsekre nyelvi hatást gyakorolhatott? Most e tájakon nem találhatók irániak, legfeljebb csak annyiban, hogy khivai és bokharai tadzsikok meglátogatják a nagy orosz vásárokat. Máskép állott a dolog az ókorban, ekkor még nem voltak tatárok, baskirok, vagy másféle törökök a déli Ural környékén. Mind e vendégek csak a hunn-bolgárok, avarok, kazarok s egyéb török népek előnyomulása után telepedtek itt le. A régibb időkben az éjszak finn világa és a Kaukázus, az ugorok Uralja s a zoroaszteri Sogdiana közt csupán iráni nomádtörzsek tanyáztak, jelesen a szkolotok s utánuk nyomúlt szarmaták és alánok maradványai. Ezen iráni népek, főkép az alánok lehettek azok, melyek a kereszténység előtti korban a permieket és ugorokat leginkább befolyásolták». Mutatkozik ezen hatás a műveltségszók minden rétegében, különösen a természetrajzi nevekben, valamint a baromtenyésztés, földmívelés, kereskedelem és házi élet kezdetleges szükségleteinek szavaiban, melyeknek köréből Tomaschek sok bizonyító példát idéz s a következő messze czélzó kijelentéssel nyit utat ujabb vizsgálatoknak: «Wir könnten noch weiter gehen und die tatsache darlegen, dass in dem grossen uralaltaischen sprachgebiete elemente vorhanden sind, wichtige und unverlässliche güter, welche in dasselbe seit unvordenklichen, præhistorischen zeiten infolge inniger berührung mit dem arischen urvolke eingedrungen sind und zeugniss davon ablegen, dass die placenta des arischen volkstums in der nächsten nachbarschaft jener nordischen sippe zur entwicklung gelangt ist. Jedoch sind diese untersuchungen noch nicht abgeschlossen; immer deutlicher tritt fortan die gründliche durchforschung der nordischen sprachen mit ihrer wichtigkeit für die Ariorfrage hervor».

Legbővebben tárgyalja Tomaschek az árja és finn-magyar nyelvi érintkezés adatait a bécsi akadémia közleményeinek 1888—89. évfolyamaiban (Sitzungsberichte: Phil. Hist. Cl. 116. és 117. köt.) megjelent «*Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden*» czímű nagybecsű tanulmányának második részében, melynek külön tartalomjelzése: «*Die Nachrichten Herodot's über den skythischen Karawanenweg nach Innerasien*». Az eszmét, me-

lyet röviden már az előbbi értekezés kifejezett, hogy t. i. ama «nem szkitha» éjszaki népek, melyekről Herodotos Olbiában szerzett értesülései nyomán (Kr. e. 450. körül) könyve IV. fejezetében ír, jobbadán finn-magyar s velük rokon fajbeliek voltak — e mű szélesebb alapon a jelenkori tudomány összes segédeszközeivel fejtegetve igyekszik érvényében megszilárditani. Sorra veszi e végből az egyes népekről mindenütt található régi tudósításokat s azokat gondos kritikával egybevetve a későbbi történetirók és utazók följegyzéseivel, valamint a jelenkori nép- és földrajzi ismeretekkel, meghatározza, hogy melyik élő nép az, melylyel az illető, Herodotosnál szkitha-görög névvel jelzett nép legnagyobb valószinűséggel azonosítható. Így az androfágokról szólva, kimutatja, hogy Her. azon adata, mely szerint a Borysthenes (Dnjeper) torkolatától 11 napig följelé utazva a Σκύθαι γεωργοί földjéről egy nagy pusztasághoz jutunk, mely mögött az androfágok földe következik — a mordvinok régi elterjedésének területére vezet. Kiváló orosz tudósok, köztük pl. Nadježdjin, vallják, hogy a szlávok nem eredettől fogva lakják a Dnjepervidéket s hogy e folyó keleti oldalán a viznevek általában finn jellegüek (pl. Barsov szerint a *Sula* folyónév = finn *sula*, mordv. *sola* «fliessend, aufgelöst, ungefroren», ettől *sula-*, cser. *šol-* «schmelzen»). Magának *Kiev*-nek is a mordv. *käv*, *käve* «stein» szóval kapcsolják egybe nevét, minthogy ama város eredetileg hegymagaslaton épült. Aspelin archaeologiai alapon bizonyítja, hogy a mordvák lakai valamikor sokkal messzebb terjedhettek nyugat felé, mint jelenleg, mely tények egyéb adatokkal egybevetve arra utalnak, hogy Herodotos androfágjainak területén a mordvinok régi hazáját keressük. Maga a *mordva* név, mely mint ὄνομα σκωπτικόν a szkolot és szarmát szomszédoktól juthatott e néptörzshöz nem finn, hanem iráni eredetű; alkotó részei a zd. *mareta-*, szkr. *marta-*, örmény *mard*, yaghnobi *mordi* (plur. *mordad*), ujper. *märd* «mensch» és szkitha *-χανδ*, *-χαδ* «esser» (v. ö. óperzsa μάρτιχώρας : ἀνδροφάγος a szóvégi *r* oly kopásával, mint ma is több árja dialektusban): ugyanazt jelentené tehát tulajdonkép, mint Herodotos Ἀνδροφάγοι neve, vagyis «emberevők». Ptolemaeus az androfágok vidékén Ἀμάδοκοι nevű népet ismer; ez csupán más enyhébb szkitha-árja neve az «emberevők»-nek, mint a szkr. *āmâd* «rohfleisch-esser» (melynek ellentéte: *yavâd* «kornesser») egybevetésével következtethető. Nyers húst ma

is esznek az urali ugorok és szamojédek s régebben bizonyára nem idegenkedtek tőle nyugati rokonaik sem. Bár az emberhús-evés az éjszak barbár népeinél inkább idegenektől rájuk fogott mesének vehető,*) tény az, hogy a mordvinokat a középkori utazók is igen vadaknak jellemzik. Így a X. századbeli arab írók azt írják az Arδa (أرجا = *Erza*) népről, a mordvinok egyik ágáról, hogy «ha idegen lép országukba, azt megölik» (más olvasat szerint: «megeszik»); továbbá «hogy ezen emberek vadállatok módjára erdőkben és nádasokban élnek; a kereskedők Arδania földjére nem lépnek, hanem a néppel hajón, lenn a folyóban érintkeznek». Még JULIÁN barát is (1235.) így tudósít felőlük: «Hi (t. i. morduani) sunt pagani et adeo homines crudeles, quod pro nihilo reputatur homo ille, qui multos homines non occiderit. Et cum aliquis in via procedit, omnium hominum quos occidit capita coram ipso portantur et quanto plura capita, tanto melior reputatur; de capitibus vero scyphos faciunt et libentius inde bibunt. Uxorem ducere non permittitur, qui hominem non occiderit». Ép a régi androfágok vadsága rajzolódik itt elénk, kikről a niczeai Isigonus szintén közli (Plin. VII, 2.), hogy koponyákból isznak s a lenyúzott fejbőrt mellükön s törlő kendő gyanánt alkalmazzák. A mordvin nyelv régi jövevényszavai is mutatják, hogy egyrészt nyugat felől litvánlettekkel, másrészt dél s kelet felől szkitha-árjákkal érintkeztek. Az utóbbiak nyelvi hatásának példái(117. köt. 12—13. ll.): mordv. *s t e a-, sta-* «aufstehen»: árja *sthâ-, çta-* | *t r e a-, tra-* «nähren» (*trama* «nahrung»): szkr. *trâ-*, zd. *râ-* (szkr. *traman-* «ernährung, schutz») | *v ä d-* «führen, ziehen» (finn *vedä-*, cser. *vid-* id.; szam. *vadâw* «ich führe, ziehe»): szkr. *vadh-*, zd. *vad-*, szlávlitv. *ved-* id. | *k ä ŕ-, keŕ-* «hauen, schlagen»: árja *kar-*, **skar-* «schneiden, machen» (szkr. *karman-* «arbeit», permi *kerӧm* «werk») | *e ŕ d e - k s* «schwur, fluch» (permi *jard)*: v. ö. osszét *ard, ärd,* örmény *erdûmn* «schwur» | *m i ŕ d ä* «mann, ehegatte»: árja *martya-* | *c o r a i* «sohn, bursche»: pamir-dial. *čor, čorik,* zd. *čarat, κοῦρος* | *t e h t e ŕ, stiŕ* «tochter» (finn *tyttäre-*): zd. *dughdar-*, litv. *duktere* | *s a z o r, sazèr* «jüngere schwester», cser. *šožar,* votj.

*) Ezt állítják az oroszok a szamojédek elődeiről is nyilván a Самоѣдь népetimologiája révén, mely t. i. «maga-megevő»-nek értelmezhető.

suzer, liv *sezar*, finn *sisar*, permi *soĉ*: szkr. *svasar*, litv. *seser* | *sirä*, *šire* «alt»: szkr. *jaras*, osszét *zarand*, örm. *tser* | *vaĺŕa* «gut, schön, glücklich»: zd. *hubra* | *äŕvä*, *erra* «jeder, alle»: iráni *harva*, ujper. *hăr* | *śadu*, *šado* «hundert» stb.: úrja *çatu*, osszét *sada* | *śura* «horn», cser. *šur*, permi *šur*, magy. *szarv*, finn *sarvi*: zd. *sruva* | *vaza* «kalb», finn *vasa*, *vasikka*, liv *vaški*: v. ö. osszét *ússä*, pamiri *vušk*: szkr. *vaçâ*, *vatsikâ*? | *udar*, cser. *vadar*, finn *utara*, permi *vörа* «euter der kuh»: szkr. *údhar-* | *süjä* «ziege»: osszét *säghä* | *reve*, *verä*, *veris* «lamm»: osszét *ur*, *varik*, pahl. *varak*, szkr. *uraṇa* | *urš*, *ruzri* «eber»: zd. *varâza-* | *mükš*, *meš*, cser. *mĥš*, permi *muś* «biene»: zd. *makhši-* | *med*, finn *mesi*, vepsz *mezi*, magy. *méz*, permi *ma*, *mu* «honig»: zd. *madu-*, litv. *medus* | *umrav* «sauerampfer»: szkr. *amla*, *ambla* (l. föntebb) | *nudei* «robr», magy. *nád*: szkr. *nadâ*, ujper. *nai* | *šuž*, *čuš* «gerste»: pamiri *čušač*? | *pušta* «brei aus zerstampfenem hafer»: szkr. *pišṭa-* (l. föntebb) | *kärut*, *keret* «pflugmesser»: zd. *kareta-* (l. föntebb) | *kštimä* «heuschober»: szkr. *stima* «gehäuft», örmény *štem-ar-an* «vorratshaus» | *uzir* «axt», *petkel* «mörserkeule», *šterä*, *kštiŕ* «spinnwirtel» (l. föntebb). Ugyanne helyt vannak említve: finn *hepo*, észt *hobo* «stute»: szkr. *açva*, zd. *açpa* | lapp *räšme* «schnur, strick»: szkr. *raçman*.

Az itt követett módszerrel tárgyalja tovább Tomaschek a melanchlainokat, vagy «fekete gubásokat», mely Herodotos szerint ismét «más, nem szkitha nép», húsz napi utazásnyira a pontusi és maïotiszi partoktól. Ennek «országán túl mocsaras, lakatlan terület következik». Ezen leírás a Donjecz forrásvidékére utal; az említett mocsarak pedig a Kljazsma és Oka alsó folyása mentén találhatók. A Kljazsma mellékén Nestor idejében a finn fajú *Mĉrja* nép lakott, melynek neve (Jordanesnél: *Merens*, a brémeni Ádámnál: *Mirri*) föltünően hasonlít a *Mări* népnévhez, melylyel a cseremiszek nevezik magukat s egyszersmind a «férfi»-t jelölik (v. ö. az iráni *marta*, *marela* «ember» szónak kurd *mêr*, *mer*, *mir* alakjait). A «feketegubások» névre emlékeztet azon tény, hogy a cseremiszek még a mult században is kizárólag fekete gyapjúból készült darócz-felöltőket viseltek, ép úgy mint Chrysostomus szerint a dnjepervidékiek s valószínűleg a szarmát Σαυδαράται, mely törzsnek neve az osszét *sau* «schwarz» és *daras* «kleid» összetételének látszik.

A budinokra vonatkozó tudósítások a votjákokra illenek. Területük Herodotos szerint a Tanais (Don) folyón túl, a szauromatok földjétől tizenöt napi utazás távolnyira esik. Ez Szaratov vidéke a Volga mellett, mely a permi népek régi hazájának déli határául vehető, tekintetbe véve, hogy a finn-magyar népek általában délebbről és nyugatabbról húzódtak mai lakóhelyeikre. Aristotelesnek (Aelian. hist. an. XVI, 33.) egy Καρίσκος nevű budin helységről is van tudomása (ἐν τοῖς περὶ τὸν Καρίσκον Βουδινοῖς), mely juhtenyésztéséről volt nevezetes. E helynévben a permi *karš* «festung» szót (ettől: zürj. votj. *kar* «stadt») ismerhetjük föl. Herodotosnak amaz észrevétele, hogy a budinok világoskék szeműek és vörös hajúak, egészen a votjákok rajza. Gmelin szerint a votjákok általában vörös hajúak; G. F. Müller és Pallas is ilyeneknek ismerik őket (az utóbbi szerint: «Kein volk ist so reich an feuerroten haaren, als die Wotjaken»). Buch Miksa könyvében (Die Wotjäken, 1882.) a votjákokat világos, sima hörűeknek írja le; tőle megvizsgált 84 szakálas férfi között 47-nek vöröses, 37-nek barna volt a szakála; 100 személy közül 50-nek kék, 31-nek barna, 17-nek szürke, 2-nek zöld szeme volt; de egyiké sem fekete. Minthogy ez anthropologiai vonások elütnek az igazi finn-magyar tipust hívebben képviselő keletibb rokon népekétől (pl. az osztjákok és vogulokétól), sauromat és alán fajkeveredést kell fölvennünk, mely utóbbi népeket t. i. a görög írók világos szeműeknek és hajúaknak mondják, a mint ilyenek mai nap is az osszétok. Ugyanígy kell magyarázunk a világos test- és hajszín gyakoriságát az erzamordváknál és cseremiszeknél, míg a finnségnél ugyane tulajdonság a germánokkal és lettekkel való egybekeveredésből érthető. A szkitha-iráni fajvegyülés ethnikai folyamatát tükrözik a permi nyelvek nagyszámú iráni, illetőleg árja elemei is, minők (117. köt. 23. l.): permi *das* «zehn» (*das-das* «hundert»), magy. *tíz*: v. ö. árja *daçan-*, örm. *tasn*, osszét *das*, pamiri *dhas*, *dhis* («hundert»: *dhis-dhis*) | permi *daś* «fertig, bereit»: osszét *dasnu*, zd. *dašina* «recht, geschickt» | zürj. *dor*, votj. *dor* «seite», votj. *dur* «rand, ufer», cser. *tor*, *ter* «schneide; rand, ufer, seite, finn *terä* «schärfe»: v. ö. zd. *dāra-* «schneide, schneidig»; szkr. *dhārā-* | zürj. *dar*, votj. *darî* «schöpflöffel»: szkr. *darvi-* | zürj. *dörа* «leinwand»: osszét *daras* «kleid» | zürj. *dom-*, votj. *dum-* «anbinden», zürj. *dom* «zügel, zaum»: zd. *dam-* «binden, fesseln» | zürj. *don*, votj.

dun, vogul-osztj. *tin* «preis» : zd. *dana-* «einsatz»? *dāna-* «gabe»? | permi *tu-* «kräftig sein, wachsen», *tum* «kräftig, jung» : árja *tu-* «vermögen», *tuna* «kräftig» | zürj. *t a ś t i*, votj. *tuśti* «tasse» : szkr. *taṣṭa-*, zd. *tasta-* | zürj. *t u r ĭ n*, *turun*, osztj. *tōrin* «gras» : szkr. *tṛṇa-*, ujper. *tarr* | zürj. *v u r ĭ n*, *vurun* «wolle» : szkr. *ūrṇa-* (*vṛṇa-*) | zürj. *v ö r k*, osztj. *verek* «niere» : szkr. *vṛkka-*, zd. *vereδka-* | zürj. *v ö s n a* «für, wegen» ; örmény *vasn*, óper. *vasna*, szkr. *vaçāu*, čitrāri (hindu) *baćan* | zürj. *ögĭr* «glühende kohle» : szkr. *aṅgāra*, čitrāri *aṅgār* | zürj. votj. *v u g ĭ r*, osztj. *ūgor*, eser. *angir*, *änger* «angel, haken» : osszét *ängur* «angel»; ezek mellett permi *v u g*, eserem. *ongo* «handhabe, henkel» = zd. *aŋku-* | zürj., votj. *j u* «korn, roggen», finn *jyvä* : v. ö. zd. *yava-*, osszét *yau* (l. föntebb) | zürj. *m e ś* «schaf, widder» : szkr. *meša*, ujper. *méš* (l. föntebb) | zürj. *m a j ög*, votj. *majög* «pfahl, stange» : szkr. *mayūkha-*, osszét *miex*, *miχ* | zürj. *mort*, votj. *murt* «mensch, mann» (l. föntebb) | zürj. *zom*, *zonka* «knabe, sohn» : óper. *zana*, osszét *zanag* | zürj. *sur*, *sarĭś*, *z a r ĭ ś*, osztj. *śāras*, *śāris*, vog. *čāris*, lapp *sär* «meer» : szkr. *saras*? zd. *zrayaŋh*, ujper. *zareh*? | zürj. *r e k t ĭ-* «ausleeren, aufräumen», *rekmĭ-* «leer werden» : szkr. *rikta-* « leer, geräumt» | zürj. *r a m*, osztj. *ram*, *rām*, észt *rom* «ruhe, sanftmut, lust» : árja *rāma-* | zürj. *r ö m ĭ ś* «wiedergekäutes» : szkr. *romantha-*, vakhī *rāmöt* | zürj. *k o m* «winkel, ecke, augenblick» : osszét *kom* | zürj. *köl*, *kal* «strick» : osszét *χal*; *κάλως*. — Fönnevek (41—42. ll.): permi *z a r n i*, mord. *sirnä*, *śĭrne*, eser. *śörtkö*, vogul *sorni*, osztj. *sorńa*, *sarńa*, *sarni* «gold», magy. *a r a n y* = zd. *zaranya-*, osszét *zarinä* (ebben : *suγ-zarinä* «gold», tkp. «reines gold») | permi *a z ĭ ś*, votj. *azveś* «silber», magy. *e z ü s t* és permi *ozĭś*, *özĭś*, votj. *uzveś* «blei» (*śod uzveś* id.; *todĭ uzveś* «zinn»), vog. *atweś* «blei» (*šamel atweš* id.; *kaim-atweš* «zinn») : osszét *ażresta*, *arżestä*, *ärzĭst* «silber» («ursprung u. deutung unsicher») | permi *ś a ĭ t*, osztj. *śōĭt*, *sōĭt* «silbergeld, rubel» : «Man könnte zd. *šaçta*, *khšaçta* vergleichen, wenn nur die bedeutung sicher stünde» | finn *h o p e a*, *hopia*, vepsz *hobal*, észt *hobe(da)*, lív *õbdi* «silber» : Szögrén szerint zd. *çpaçta*, ujper. *sepīd* «weiss» szórn volna visszavezethető(?); v. ö. permi *šobdĭ* «weisses korn, weizen» | permi *ĭrgön*, votj. *ĭrgon*, eser. *vürgeńe*, vog. *ärgin* «kupfer» : v. ö. osszét *ärχuni*, *arχäy*, *arχuy* «kupfer» | permi *jendon*, votj. *andan*, vog. *intan*, osztj. *int-ruaχ* «stahl» : osszét *andun*, *ändon*, inguš. *andun* id. (v. ö. Marco-Polo-

nál: *andanic* «stahl», melyet YULE H. az ujper. *hindvâne* szóval azonosít).

A budinok tartományán túl hét napi távolnyira, kelet felé lakó thyssagétákat népében TOMASCHEK a vogulokat véli fölismerhetőnek. Az a megjegyzés, hogy ezek vidékéről ered az Ὄαρος — melyet mint a Tanais után keletre következő nagyobb folyót legalkalmasabban a Volgával lehet azonosítani (v. ö. ennek Ῥᾶς, Ῥῶς nevét görög íróknál, mely megvan mai napig a mordvin *Raw*, *Rau* «Volga» névben) — tulajdonkép a Kámára értendő; mert tatárok és csuvasok ezt tekintették régebben a Volga felső folyásának, mint az *Ak-Itél*, *Šor-Adél* («Káma», ill. «Fehér-Volga») nevekből is kitetszik. A *thyssa-get* népnév előrészében TOM. a *Csuszo-va* folyó (a Káma egyik fölvidéki mellékvize) nevének előrészét látja. Ezután nevezték volna a szkitha utazók az ott lakó népet *Čussaka*, *Čussagä*-nak, míg a *-t* végzet, úgymint a Μασσαγέται, Μυργέται, Τυράγεται népnevekben, az osszét *-thä* többesképzőt tükrözné. Szkitha-iráni nyelvhatás nyomai a fentebbieken kivül (49. l.): osztj. *nāmat*, *nämit* «filz», magy. *nemez*: osszét *nimat*, ujper. *namat* | osztj. *pant*, *pänt* «weg»: zd. *panthan-*, pamiri *pand*, *punta*, osszét *fandag*. — Végül a jyrkák nevét TOM. a *jugor*, *ugor* másának tekinti azon hangátvetéssel, mely különösen az osszét nyelv kedvelt sajátja (pl. osszét *furth* «sohn» = zd. *puthra*, *urd* «otter» = zd. *udra*, *calχ* «kreis» = zd. *čaχra*) s mutatkozik a Ταργιτάος (HEROD. IV, 5; másutt: Τριγαταώ) névben is (v. ö. zd. *tiγra* «pfeil»: *tiγra-tava* «sagittis pollens»). Tüzetesebben foglalkozom TOMASCHEKnek a két utóbbi népre vonatkozó fejtegetéseivel «*Az ugorok legrégibb történeti emlékezete*» czimű értekezésemben (Ethnographia V: 160—180. ll.), melynek ide tartozó főbb tételei: 1. Hogy a thyssagetákat HERODOTOS leírása szerint okszerűbben azonosíthatjuk a permi néppel, melynek régi orosz *čudj* neve, különösen azon hangzásban, melyben a votják-permi földrajzi nevekben (mint: *Čudža*, *Šuđa*, *Čudži*, *Čučka-šor* stb.) jelentkezik, hangzásilag is jól egyezik az előbbi szkitha névvel. — 2. Ugyanazon osszétféle, vagy szkitha-iráni hangátvetés, melyet TOM. a Ἰόρκαι népnévben fölvesz; több árja eredetű finn-magyar szón is kimutatható*) bizonyságául annak, hogy e szkitha közlésből eredt

*) Így: zürj., votj. *śurs*, osztj. *śorés*, *toras*, *taras* «tausend» = szkr. *sahasra-*, zd. *hazañra-*; de hangátvetés nélkül: vog. *sātēr*,

név azonosítása a *jugor*-ral teljesen jogosúlt. — 3. Hogy a lovas vadászat, melyet Hunfalvy a jyrkák föltűnő néprajzi vonásaként bőven tárgyal, a népköltészeti hagyományok világos utalása szerint a vogulok régi szokásának igazolható.

Ekkép fonódott össze a finn-magyar nyelvek árja elemeinek kérdése a szkitha kérdéssel, csodálatosan igazolva annak alapjaiban homályba vesző régi magyar történeti hagyományt, mely e nép ősmultját a szkithákkal hozza kapcsolatba. Bár ily módon a kutatás e tere legsajátosabb nemzeti tudományágaink, az ethnologia, nyelvészet, néprajz és régészet szempontjaiból egyaránt kiváló fontosságot nyer, még jó ideig nem jut hazai tudósaink látókörébe. Ezzel szemben szakadatlanul élénk iránta az érdeklődés a külföldön. Az észt tudós társaság közleményeinek («Sitzungsberichte d. gelehrten estnischen Ges.» 1888. évfolyamában (87. l.) Junnak «*Berührungen im wortschatz des ossetischen und estnischen*» értekezéséről történik említés, mely azonban úgy látszik nem jelent meg.*) Erre vonatkozva Semsonen jelenti (u. o. 1889. évf. 117. l.), hogy értesülése szerint Thomsen Vilmos jelentékeny anyagot gyűjtött össze e tárgyban, melynek néhány érdekes mutatványát közli is «*Kort Udsigt over det philologisk-historiske*

---

sötér, magy. *ezer* | osztj. *ĕrt*, *art* «herr», finn *uros* (e h. **uroso-*) «vir adultus, heros», zürj. *veŕös* «mann, gatte»; v. ö. zd. *ahura* «herr, herrscher (von göttern u. fürsten» skr. *asura-* «geistig, lebendig; geist, gott; beiname von göttern», mely utóbbinak pontosan megfelel a vog. *ātēr*, *otēr* «fürst, herr» és «beiname der götterfürsten» (pl. a *Mir-susné χum*-ra alkalmazva) | vog. *a ŕés*, *oarés* «feuer» = osszét *arth* «brennendes feuer, flamme»; de zd. *atare-* (gen. *aθro*) «feuer» | zürj. *e u r d* «flussotter» (*curdis* «ratte, maulwurf») = osszét *urd*, *urdä* «otter»; de az árja *udra* «otter» alaknak megfelelőleg hangzik a votjákban: *vudor* «otter» | magy. *vért* «schild» = osszét *varth* id. (e h. **varthi*); v. ö. zd. *vərəθra* «panzer, schild» | magy. *ara* «avunculus», vogul *ar*, *agr*, osztj. *arti* «onkel»: v. ö. osszét *arvade* «bruder»; de: zd. *brātar-*, szkr. *bhrātar-*.

*) Semsonen előterjesztése szerint: «Obwohl vorab nicht abzusehen sei, wie eine verwandtschaft zwischen diesen beiden grundverschiedenen sprachstämmen (iranisch u. finnisch) sich construiren liesse, hätten doch mehrere gleichbedeutende worte im Ossetischen und Finnisch-estnischen einen geradezu verblüffend gleichen klang, so dass eine nähere erforschung dieses umstandes wohl angezeigt erschiene».

Samfunds Virksomhed 1885—87.» (Kopenhága, 1888.) művében (124. l.). Meg van győződve, hogy «itt messze terjedő, fölötte érdekes perspektivák nyílnak meg mintegy derengő fényben mutatva meg számunkra egy nagy és tágas területet, melyet valójában a jövő tudományos törekvéseinek kell majd birtokba venniök». TOMASCHEK műveinek hatása mutatkozik SCHRADER O. «*Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums*» című kiválóan érdemes művének második kiadásában (Jena, 1890.), mely gyakran hivatkozik az árja műveltségszavak finn-magyar kapcsolataira, még pedig nem egy ízben oly fölfogással, hogy azok eredete az utóbbi téren keresendő. Ilyeneknek tekinti ő különösen az osszét *ävzist, avžeste* «silber», *arkhoy, arkhuy* «kupfer» és *andun, ändón* «stahl» fémneveket (I. 261, 279, 295. ll.) nem gondolva azzal, hogy e szavak ismeretes másai a permi-ugor nyelvterületen sem magyarázhatók eredeti alkotásoknak. A világos iráni nyelvbefolyás korhatárán túl is voltak SCHRADER szerint érintkezések az indogermán és finn-magyar nyelvterületek közt, bár erre nézve egyelőre csak határozatlan nyilatkozatokat vél megengedhetőknek (pl. «wahrscheinliche zusammenhänge zwischen finnen u. indogermanen», v. «vorhistorische berührungen zwischen f. u. idg.»; I. 557, 632, 465. és 145. ll.).

Az első szakszerű nyelvészeti munka, mely a TOMASCHEKtől jelzett irányban, bár ezen előzményről való tudomás nélkül tárgyalja a finn-magyar nyelvterület egy részének, jelesen a permi ágnak árja (ill. iráni) elemeit, STACKELBERG R. R. báró, moszkvai tudósnak «Ирано-финскія лексикальныя отношенія (Iráni-finn szókincsbeli viszonylatok)» című érdemes tanulmánya. E műről, mely a moszkvai régészeti társaság «Восточныя Древности (Keleti régiségek)» című kiadványának I. kötetében (3. füz.), 1893-ban jelent meg, volt már alkalmam az összes nyelvi adatokat felölelő tüzetes ismertetést nyújtani*) (NyK. 25 : 377—387. ll.); miért is

*) Ugyanitt ismertetem PAASONEN HENRIK finn tudósnak a «Finn-Ugor Társaság» egyik 1893-iki felolvasó ülésén a mordvin nyelv iráni jövevényszavairól tartott, eddigelé ki nem adott értekezését, melyről WICHMANN GY. tesz jelentést a

erre egyszerűen utalva e helyt csupán azt kell kiemelnünk, hogy STACKELBERG ép úgy, mint SCHRADER, a «finn-árja» elemek kimutatásával nem tartja túlhaladottnak a finn-magyar és indogermán nyelvcsoportok ősrokonságának elméletét. A nagyszámú nyelvtani és szókincsbeli hasonlatok, melyeket különösen ASPELIN ennek érdekében egybehalmozott, szerinte legnagyobb mértékben megérdemlik a kutatók figyelmét s hivatva vannak arra, hogy idővel élénk világot deritsenek e nyelvek és népek őstörténetére. Ettől teljesen független szerinte az árja eredetű finn-magyar jövevényszók kérdése, melynek történetileg felfogható alapja mindenesetre újabb korú azon elemekéhez képest, melyekre az ősrokonság bizonyítékai kapcsán hivatkoznak. Amazokon a különös árja (indoiráni), vagy iráni eredet legtöbbször világosan felismerhető a szó hangalkotásában is; gyakran tapasztalható pl. rajtuk az árjaságot jellemző k^1, g^1, $gh^1 > s, z$ mássalhangzó-, valamint az $\bar{a}, a > a$ hangváltozás (együtt pl. ebben: zürj., votj. *ász* «szalma» = összét *das, dăs*; de: gör. ὄξυς, lat. *decem* stb., mely esetekben természetesen az indogermán alapnyelv, mint az átvétel lehető kora mérőben ki van zárva.

Ennyire haladt a finn-magyar és árja népek ethnikai, műveltségi s nyelvi érintkezéseinek vizsgálata a külföldön, midőn végre 1894-ben megjelenik tanulmányunk a hazai irodalom terén is. A Magyar Néprajzi Társaság körében indul meg ez irányban az első lépés, mely t. i. munkaprogrammjába fogadván a magyar nyelvészeti palæontologia művelését, alkalmat nyújt e sorok írójának az ily fajta kutatásokra s ezek révén anna nálunk évtizedek óta számon kívül hagyott, jóformán ásatag sorsára jutott régi igazságnak újból való földerítésére, hogy ilegen eredetű művelt-egyszavaink ismeretes német, olasz, szláv és török-mongol rétegein túl egy hatalmas i r á n i, illetőleg á r j a réteg találkozik, melyhez még egy k a u k á z u s i ér is csatlakozik. Azon uralkodó nézettel szemben, hogy a finn-magyar nyelvek iráni elemei csak újabb korokban, az oszmanli török és volga-irtisi tatár, illetőleg csuvas nyelvek közvetésével kerülhettek az újperzsából,*) TOMASCHEK és SCHRADER adatainak

---

kazáni régészeti, történeti és néprajzi társaság folyóiratában (Известія: XI. köt., 198. l.).

*) A magyar nyelv iráni elemeit illetőleg elsőben kikel e fel-

figyelembe vétele egész más belátáshoz vezetett. A «*magyar fémnevek őstörténeti vallomásai*» (Ethnographia V: 1—25.) kétségtelen világossággal igazolták, hogy az iráni műveltségi elemek átvételének korában a magyar s hozzá legközelebb álló rokon népek (főkép a vogulok, osztjákok s permiek) még külön nem váltszoros földrajzi egységet alkottak, míg a magyar-török elemek csak a magyar nyelv külön életében, testvéreitől való elszakadása után váltak ennek alkotó részeivé;

---

fogás ellenében már VÁMBÉRY «*A magyarok eredete*» (1882.) művében. E szerint (407—8. ll.): «A perzsa műveltségszók a magyarba *nem* török közbenjárással, hanem a perzsákkal való *egyenes közlekedés* útján kerültek, különösen azon virágzó kereskedelmi összeköttetés útján, mely a VII. századtól a X-ikig és XI-ikig Ázsia és keleti Európa közt volt és melynek következtében még világrészünk messze éjszaki vidékein is találhatni arab-perzsa pénzeket, melyek nagyobbára perzsák által jutottak a khazarok országán keresztül oda». Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy «e szók (pl. *isten, vásár, ezer, száz, vár, vad, kincs, hús, nád*) már régóta nyertek a magyarok nyelvében polgárjogot, minthogy a legtöbb oly fogalmat fejez ki, melynek jelölésére a magyarnak nincs eredeti szava, melyből néhány a mindennapi élet legkezdetlegesebb fogalmaira, vagy a vallás tárgyaira vonatkozik: legtöbbje azonban más török nyelvjárásban» [t. i. a magyar-törökön kívül] «elő sem fordúl; *tehát a török közbenjárás lehetősége teljesen ki van zárva*». — Réginek tartja a magyar nyelv iráni elemeit KUUN GÉZA gróf is, ki «*Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* (Claudiopolis, 1892.)» című érdemes művében e tárgyról következőleg nyilatkozik (22. l.): «*In regione Iaxarti contermina Hungari primum cum gente iranica, scil. cum Iraniis orientalibus commercium habuerunt*, cujus vestigia in lingua et mythologia hung. etiamnum apparent. Hung. *dévaj* ‚petulans' suffixo *-j* (cf. *hav-i, szőllő-i)* a *déva-* derivatum cum zendico *daêva* idem est | *manó* ‚dæmon' cum zd. *Manô* o. g. *Vohu Manô* | hung. *arany* ‚aurum', syrj. wotjak. *zarni* cum *zara*, baktr. *zaranya* | *ón* ‚plumbum' cum baktr. *aonya* | *farkas* ‚lupus' (quod in hoc sensu aliud est, quam ‚caudatus'; cauda enim, uti proverbii loco dici solet, de *vulpe* testatur, hung. *ebet szőriről, rókát farkáról megesmérheted)* cum baktr. *vehrka, varka*, cf. *Vehrkâna:* Hyrcania ‚regio lupina' | *nád* ‚arundo' cum antiquiore forma iranica *nada* (cf. hod. pers. *naj, nej)* | *kakas* ‚gallus' cum zd. *kahrkatas* plane conveniunt».

más szóval, hogy a magyar-török érintkezés az iráni műveltség- és nyelvhatásnál sokkal későbbi korú. Az összes ismeretes adatok számbavételével — melyekhez «*Adalékok az iráni műveltséghatás magyar nyelvnyomaihoz*» czímen (Ethnogr. V: 72—76. és 134—141. ll.) magam is járulok néhánynyal — ujból és tüzetesebben vizsgálom a kor kérdését «*Az ugorok legrégibb történeti emlékezete*» czímű értekezésemnek (l. u. o. 160. l.) függelékében, hol a kifejtett eredmények: 1. Hogy a finn-magyar nyelvek iráni elemei közt több van olyan, melynek ismerete e nyelvcsoport egész vonalára, illetőleg ennek uralvolgai részére terjed (pl. a magy. *ház, nő, ár, ág, méreg, száz, tíz, máz, ravasz, róka, kutya, üsző, juh, szarv, méh* stb. rokonsága), mely jelenséget csak az magyarázhatja, hogy a szóban forgó idegen nyelvi hatás a finn-magyar népeket még ezek területi érintkezése korában érhette. A finn-magyar nyelvek germán, lett-szláv és török elemei közt nincsenek ilyen valamennyi nyelvre kiterjedő közös szavak; e népek tehát az iránsághoz képest mindenesetre későbbi korokban kerülhettek a finn-magyarság közelébe. — 2. Egyes árja elemek a finn-magyar nyelvekben olyan hangképet mutatnak, mely régibb az iránság ismeretes legrégibb nyelvemlékeinek, az Avesztának és óperzsa föliratoknak megfelelő alakjánál is s csak a rokon nyelvek, jelesen a szanszkrit egybehasonlításával válik érthetővé (pl. a szókezdő *s* ezekben: mordv. *sede, sed'* «brücke»; vogul *sytér*, zürj., votj. *śurs* «tausend» = szkr. *sétu-* «brücke», *sahásra-* «tausend»; de: zd. *haétu-*, összét *χīd, χēd*, magy. *híd* «brücke», zd. *hazañra*, pehl. *hazar* «tausend»; szintigy a szóközépi és szóvégi sibilans ezekben: mord. *azoro, azir* «herr» *s s* > *t* változással vog. *ątér, ötér* «fürst»: v. ö. zd. *ahura-* «herr»=szkr. *asura-* és vog.-osztj. *śūriś*, zürj. *zarij*, votj. *zareś* «meer»: v. ő. óper. *drayah-*, zd. *zrayañh-* «meer», szkr. *śrāyas-* «ausgedehnte fläche». — 3. Vannak olyan iráni és finn-magyar szókincsbeli egyezések, melyek a legrégibb s legteljesebb alakokat tükrözik, úgy hogy hozzájuk képest pl. a pahlavi alak fogyatékosabb (pl. zürj., votj. *zarni*, vog. *sarni* «gold» = zd. *zaranya-*, összét *sayzarinā*; de: pahl. *zar*, ujper. *zer* «gold»; vog. *aiwēn* «zaun des

pferdes» : v. ö. zd. *aivi-dāna-*, szkr. *abhi-dāni-* «halfter» ; de : osszét *vîdon, vidon* «zügel», sariqōlī *vidân* «a bridle»). — 4. Igengyakoriak a sajátos osszét hangalakulatok, melyek különös alán nyelvterületről valóknak tekinthetők (pl. a magy. *keszeg, asszony, üstök, vért, ezüst, ara* szavak és rokonságuk). — 5. Az iráni befolyás a finn-magyar nyelvekre még folyton tart időszámításunk első századaiban is, a mint ezt egyes sajátos pahlavi alakok igazolják (pl. vog. *ma'i*, osztj. *mavi* «honig», = pahl. *mai* «honig», míg a finn *mede-*, mord. *med-*, magy. *méz* a zd. *maδu* alakot tükrözik). — 6. Az iráni befolyás a finn-lapp nyelvekre hamarabb szakad meg, mint a volga-uraliaknál (mások ott pl. az «arany», «ezüst» és «vas» nevezetei s a hangalakok is általában régiesek), mi nyilván a lett-szláv és gót népvándorlással függ egybe, mely t. i. ama népeket régibb s a rokon népek területéhez közelebb eső hazájuk elhagyására kényszerítvén, ezzel együtt az iráni összeköttetést is megszüntette. Szintúgy kiderül e vizsgálatok folyamán azon már Vámbérytól*) és Tomaschektől sejtett, de adatokkal nem bizonyított igazság, hogy az árja, illetőleg óiráni kultura képző hatása kiterjedt már a ködös régiségben a keleti altaji népekre is. «*Ősi török-árja nyelvérintkezés*» címen (NyK. 24 : 405—408. ll.) e tárgykörnek fejtegetem néhány felötlőbb jelenségét.

Mai tudományos eszközeinkkel bajosan megoldható feladatot vesz czélba Fiók Károlynak «*Az árják és ugorok érintkezéseiről*» írott értekezése, mely Huszka József «*Székely ház* (1894.)» című művének mellékleteképpen s különnyomatban közvetetlenül az előbbi munkák után látott napvilágot. A régi magyar, illetve székely házépítés, valamint a népornamentika hagyományos tipusainak összehasonlító tanulmánya meglepően igazolja Huszka művében**)

---

*) «Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes (Leipzig, 1879.)» : 35. l.

**) Igen tanulságosan egészítik ki az itt kifejtett eredményeket tárgyi néprajzunk érdemes búvárának «*Népies ornamentikánk forrásai*» és «*Tárgyi ethnografiánk őstörténeti vonatkozásai*» czímmel közölt értekezései (Ethnographia V : 155—160. és IX : 41—62, 97—108., valamint legújabban megjelent *Magyar Ornamentika* (Budapest, 1898.) cz. önálló műve.

a nyelvészeti kutatások azon eredményét, hogy a keleti magyarságnak árja, különösen iráni népekkel kellett szoros műveltségi érintkezésben állania, mely tényhez immár a még földeritetlen «históriai háttér» s a «történelmi okiratokkal való igazolás» nyujtására Frók vállalkozik (különnyom. 3. l.). «A védákban» — szerinte — «egyenes történeti adatok és emlékezések szólanak az ugorokról és permiekről» (18, 28. ll.) s «az Aveszta (Vendidad, I. fargard) legbiztosabb adatokat» tartalmaz «az ugor-árja őshaza megállapításához». Sajnos, hogy e nagyotmondó állítások minden tüzetesebb kifejtés és magyarázat nélkül szükölködnek s hogy általában ami *ujat* Frók ezen értekezésében fölhoz, nem historicum,*) hanem legfeljebb szófejtés, még pedig egy-két helyes észrevételt (pl. magy. *ostor* = zd. *aštra-*; *sólyom* = szkr. *çyená-*, zd. *saêna-*) leszámítva, ennek legkevésbbé megbizható fajából. Különösen nagy szerep jut itt a tulajdonnevek magyarázatának, melyeknél nem lévén a szó eredeti alakulása s értelme biztosan megállapitható, tág tere nyílik a képzelem játékainak, főkép ha még hozzá az a minden korláttól független módszer járúl, melylyel a szerző műveleteit végzi. Álljon ezek értékének megitélhetése ezéljából e helyütt pár példa. A pendsábi «*jat* (vedában *Yâtu*, *Yadu*) név, e népfaj maig viselt neve az ugorok nevének (*jaht* = *népek*) prákritos alakja» (30. l.): így tanítja Frók. Ámde kérdés, hogy vajjon a *jaht* csakugyan az *ugorok* neve-e? Mi úgy tudjuk, hogy az urali ugorok magukat *maňsi* («vogul és osztják»), *Ās-ya*, *Xanda-ya* («obi osztják»), azután *Ās-jaχ* (id.), *Taňat-jaχ* («irtisi osztj.»), *Jaχĕn-jaχ* (jugani osztj.), *Tĕm-jaχ* («Tym-melléki nép») néven nevezik, mely utóbbiakban a *jaχ* szó határozottan «nép»-et jelent; de nemcsak ugort, hanem pl. ezekben: *jarkan-jaχ* «szamojéd népet», *khatĕń-*

*) Ezt beismeri az értekezés is következő helyén (31. l.): «Összefoglalólag ismételve kijelentem, hogy a védák az ugorokról, mint az árjáknak középázsiai szomszédjairól, meg az ugorok igen sok törzséről, mint Éjszakindia lakóiról, *nemcsak philologiai, hanem több rendbeli históriai bizonyságot nyújtanak, mely utóbbiakból itt sajnálatomra semmit nem vehettem fel*; de megismertetésökkel más helyen kisérletet fogok tenni». Egy 55 lapos értekezésben, annyi mellékes részlet mellett, kár volt épen ezen legfontosabb adatokat mellőzni.

jaχ «tatár népet», a *jaχ* tehát bennük ép oly kevéssé «népnév», mint a magy. *nép*, vagy latin *populus* szó. Azután vajjon biztos-e, hogy a *jaχ* szó régi eleme az osztják nyelvnek? Azon körülmény, hogy az összes rokon nyelvekben, még a vogulban és magyarban is, e szó ismeretlen, hogy etimonja itt föl nem deríthető, különösen pedig, hogy a csuvasban is megvan *jăχ* «volk, leute, nation» (NyK. 21 : 39.), nagyon kétessé teszi ennek fölvehetőségét. De meg miért kelljen magát *egy* népnek (ha netán különböző törzsekből verődött is össze) *többes* számban «népek»-nek neveznie? A *yātú-* szót különben a szanszkrit szótárírók nem is magyarázzák népnévnek, Grassmann Rigvéda-szótára szerint pl. jelentései: 1. «spuk, spukhaftes wesen, zauberei»; 2. (többesben) «spukhafte geister, dämonen» (ebből: *yā-* «gehen, reiten, fahren, fliegen») s az Avesztában is *yātu* «zauberer; zauberei» (Justi Hb. 246.). Ha csak ilyen alapokon nyugszik, bizony nem nagy hitelre tarthat számot az a fölfogás, hogy a *ǰatok* nem mások, mint ugorok (vogul-osztjákok) voltak. — Ugor szó Fiók szerint a Kabul és Indus összefolyásánál lakó védai *gandhāri* népnév is, mely t. i. a vogul *χānt, khānt* «had» és *arĭ'* (tő: *arγ-*) «fölös, sok», osztj. *ār* «viel, genug, überflüssig» (F. merőben alapnélküli fordítása szerint: «*nagy*») szók összetétele volna s betűszerint *had-nagy*-ot jelentene (31. l.). Föltéve, hogy «had-sok» alkalmas népnévül, miként bizonyíthat a szó ily elemzése ugor eredetre, mikor mind a két alkatrész *iráni* eredetű (v. ö. vog. *χānt*, magy. *had*, finn *kunta* «complexus, collectio» ellenében: pahl. *gund* «heer», ujper. *γund, γunda* «schaar, menge» és az osztj. *ār*, vog. *arĭ'* ellenében: zd. *āri* «fülle», *āra* «volkommen»)? — Nagy súlyt helyez F. különösen a védai *ogaṇa, ugaṇa, ugrā, ugrī, ughra* állítólagos «népnevekre», melyekben «az *ugor* szó szép variatiókban volna képviselve» (18. l.). Az imént idézett szanszkrit szótárban e szavak magyarázatai: «*ogaṇa-* (adj.) ‚verstossen' [nach Böhtling-Roth] für *ava-gaṇa* ‚von seiner schaar verstossen'» 304. l.) | *ugrá-* «‚kräftig, mächtig, gewaltig' von einer wurzel *uǰ-* [Curtius, 159.], welche auch in *óǰas* «kraft» enthalten u. aus *vaǰ-* ‚rege sein, kräftig sein' [*vâǰra* ‚donnerkeil des Indra', *vâǰa* ‚kraft, stärke'] geschwächt ist; 2. von göttern gebraucht; namentlich von Indra, den beiden Açvinen, den Maruts, seltener von Varuna, Bhaga, Soma etc. 3. substantivisch: ‚der mächtige'; *ugra-putra* ‚mächtige söhne habend', *ugra-bāhu* ‚kräftige arme habend', *ugrâ-*

deva ‚eigenname eines mit *turváça-yádu* genannten mannes (mächtige götter habend')». E magyarázatokra czélozva Fiók azt jegyzi meg, hogy «a Nagyszótár szerzői e nevek egy részét közfőnévvé eletimologizálták, a melyikkel pedig ezt nem *mertek* tenni, azokat megtették felhődemonoknak, legtöbb esetben hindu törzsek megfejthetetlen neveinek». De hol a bizonyíték, melynek alapján Fiók magyarázatának több hitelt adjunk, mint a szanszkrit irodalom és nyelv nagynevű búvárainak? Megengedve azonban, hogy az idézett szavak csakugyan népnevek, föl lehet-e tennünk, hogy már a Rigvéda korában vogulokra és osztjákokra vonatkozott az *ugor* nevezet? «*Az ugor népnevezet eredete*» czímű értekezésemben (Ethnographia VI : 349—387.) bebizonyítottnak vélem, hogy «az *ugor*, *ugur* név eredetileg az ókorbeli nyugati török törzsek összefoglaló jelzője szemben a keletebbre lakó s tőlük nyelvjárásilag is különböző *oguz*-okkal, kik magukat közönségesen *türk* néven is nevezték és nevezik ma is», valamint hogy «csak történeti és müveltségi érintkezés révén jutott az *on-ugur*, vagy szláv fejlésében *ugor* név a magyarokhoz s másrészt az egyszerü *ugor*, illetőleg *jugor* név a vogulokhoz és osztjákokhoz». Így fogja föl a dolgot Brunnhoffer is, ki «*Iran und Turan*» művében (77. l.), mint Fiók is idézi, az *oguz*-féle szókban *török* s nem ugor népet («ein mit dem namen an die ungern erinnerndes *türkenvolk*») vél fölismerhetőnek.

Az efféle ingatag értékü névfejtegetéseknél sokkal komolyabb figyelemre tarthat számot Fióknak azon elvileg helyeselhető észméje, hogy azon nagy hatás mellett, melyet az árjaság a finn-magyar nyelvekre gyakorolt, föltehető a v i s z o n h a t á s is, vagyis hogy az árja nyelvekben is találkozzanak finn-magyar elemek. Ha ez kétség nélkül bebizonyítható volna pl. a Rigvéda szókincsében, rendkívül fontos adatot nyernénk az árja érintkezés régiségére nézve s habozás nélkül csatlakozhatnánk Fiók azon következtetéséhez, mely szerint ez visszanyúlik az időszámításunkat megelőző h a r m a d i k é v e z r e d b e (29. l.), vagyis a Rigvéda szerkesztésénél is ősibb korszakba. Tekintettel az ügy ily jelentőségére, vizsgáljuk meg az annak érdekében fölhozott adatok közül az állítólagos legrégibbeket, melyek t. i. a szanszkritból vannak meritve. Ilyenek:

1. «szkr. *çakaṭī* (olv. *çakarī*) és *çakuṇa* az ugor-magyar

szekér szó átvétele, mit alakján és leírásán*) kívül még az is bizonyít, hogy eredetét a hinduban, az indogermánban pedig rokonságát hiába nyomoznók; pedig eredetét már a legrégibb hindu nyelvész *Jāska* (Kr. e. 7—8. század) kereste». — A magy. *szekér* s a hozzátartozó SO. *liker* «schlitten» (<**sikér*) eredetisége a finnmagyar nyelvterületen ép oly homályos, mint a szanszkritban (v. ö. ANDERSON: Wandl. 28. l.); de a szkr. *çakaṭa*, *çakaṭī* hangzóinak viszonylása a magy. *szekér*-éhez (t. i. *a : ä, e*) ép olyan, minőt egyébként kétségtelen árja eredetű szavakon szoktunk észlelni Mindenesetre alkalmatlan e szó annak bizonyítására, hogy éppen ugorból hatolt e szó a szanszkritba. Valószínűbb, hogy a szó vándorlása fordítva történt s hogy a szanszkritba más forrásból, talán India őslakóinak nyelvéből került.

2. «Másik ugorból a Rigbe került szó» volna «a *tūr* = *tó* szavunk, mely részint köz-, részint tulajdon főnévi jelentésben vagy 30 helyen jön elő a Rigvédában. Köznév gyanánt a *tūrṇāçā* = *vízesés* (‚wassersturz, wasserfall') compositióban, mely szónak utólsó tagja (*nāça* = *esés, omlás*) általánosan ismert szkr. szó; előtagjának (*tūr*) jelentését azonban csak a contextusból sikerült föltételesen (kérdőjellel) a Nagyszótár szerzőinek megállapítani; *tūr* egyenesen az ugor nyelvek szókincséből került a hinduba» (22—23. ll.). — GRASSMANNnál a Nagyszótár nyomán: *tûrṇāça* «etwa wassersturz» s nyomban utána: *tûrṇi* «rasch, eilend, rasch im werke» (von *tur-* «schnell od. kräftig vordringen»). E mellett vannak *aç-* és *naç-* igetövek azonos «wohin gelangen, erreichen» értelemmel. Látni való, hogy a *tûr*-nak FICKtól kifejtett «víz»-féle jelentése merőben kétes s hogy a Nagyszótár írói az idézett «rasch;

*) Czélzás WHITNEY «Indische Grammatik» művének következő helyére (16. l.): «Linguale reihe: *ṭ, ṭh, ḍ, ḍh, ṇ*. Die lingualen mutæ werden nach den bestimmungen aller einheimischen autoritäten durch die aufwärts gebogene u. an das gaumendach zurückgezogene zungenspitze hervorgebracht (etwa wie das gewöhnliche englische sanfte *r* ausgesprochen wird)». — «Die linguale entstehen vornehmlich durch lautwandel aus der nächsten reihe, den dentalen; zum teil jedoch kommen sie in wörtern vor, die keine verfolgbare indogermanische verwandschaft haben und vielleicht aus den sprachen der urbewohner Indiens stammen».

rasch vordringen»-féle szavakra czéloztak a *tărpăça* találgató jelentés-meghatározásában. Különben is a vogul *tăr* sajátosan «tavat», nem pedig «folyó vizet» jelent.

3. «Sokkal jelentősebb ennél is» Fiók előtt «az, hogy *tenger* szavunk is *egy*, ha ugyan nem *két* alakjában bejutott a szanszkrit nyelv szókincsébe, bár nem a védákba» (23. l.). — A mit ennek bizonyítására szerzőnk végbevisz, az bámulatra keltő. «Erős a meggyőződése, hogy az egész altaji nyelvcsaládnak nincs oly becses ereklyéje, mint a *tenger* szó és hogy nincs oly szavunk, melylyel a nyelvészek, honiak, úgy mint külföldiek, mostohábban bántak volna el». Ez «egyenesen az ős altaji nyelv szókincséből maradt ránk szép, de értékénél csekélyebbre becsült örökségül; valóságos antediluvialis maradvány! Jelentését tekintve eredetileg az *ég* (coelum) fogalmát fejezte ki; aztán átment jelentése az *ég lakóira* és jelentett *istent;* harmadik helyen jelenté az ég földi képmását a *tengert* (lat. *mare)*». Ezen okoskodás alapján egy szócsaládba tartoznának vele bűvészi hangváltozások révén: magy. *ördöng, temér-dek* és *tering-elte;* vog. *tărém* «himmel; gott»; török *tañrî* «himmel; gott» és *dengiz, tengiz* «meer»; az akkádi *dingir* és *dimer* «gott»; szkitha *Temerinda,* a Mæotis neve, «quo significant *matrem maris*» (Plinius szerint; Fióknál az adat kijavítva: *Temer-ima* «uxor maris»; mert az osztj. *ima* «weib, frau»; holott egyszermind «*mütterchen*»); szkitha Θαμιμασάδας a tenger istenének neve, melyet «az ugor (!) *tamăr* s a zd. *mazdao* (istou) összetételének» kell elfogadnunk; Ταμυρακὴ hegyfok neve a Mæotis partján (= «*tenger-kő*», azaz: «tenger magas partja»); *Tomyris* masszagéta királynő neve (= «coelum»); végül szkr. *tāmara* «víz» és *taraṅga* «hullám». — Józan nyelvész nem kételkedhetik benne, hogy a magy. *tenger* csuvas hangjellegű, törökből eredt jövevényszó, melynek a rokon finn-magyar nyelvekben semminemű rokonsága s már csak az oknál fogva sem kerülhetett innen a szanszkritba.

4. «A jávorszarvas osztják neve *ĕne vŏje*, mely ‚nagy állatot, jelent szószerint; éjszak vadjának ugyane, ill. a név első tagja fem. képzővel *(ĕ): ĕnĕ* jelenti a védákban nehányszor egy szarvas faj nőstényét» (25. l.). — Érdekes az «ugorból való szanszkrit jövevényszó» fölvilágosítása Grassmannnál (298. l.): «*éta* adj., fem. *énī, enî* 1. ‚*eilend, dahinschiessend*' [von *i-* ‚gehen, fahren, fliegen'] von vögeln, strömen; daher 2. ‚ein durch schnelligkeit sich aus-

zeichnendes tier, *eine hirschart*'; 3. ‚*hirschfell*'; 4. fem. ‚*hirschkuh* od. ein anderes weibliches, durch schnelligkeit sich auszeichnendes tier'».

5. «Ugor eredetű, *osztjákból* került számnév» a szkr. *éka* «eins» (26. l.), melyet indogermán nyelvészek az *e-ta*, *e-na* «dieser; er» névmások elörészével azonosítanak ezt dimin. képzővel megtoldottnak tekintvén. Fiók e magyarázat helyességét «több mint kétes» színben látja, melynél biztosabb az, ha az osztják *it*, *ej*, *i* «eins» számnév legkopottabb s ennélfogva legujabb alakjából indulunk ki s ezt a vogul *ákwé* dimin. képzős alak módjára szerkesztvén fölfedezzük a szanszkritban. Hogy 2000 évvel Kr. e. a lapp *akte*, cser. *ikte*, finn *yhte-* hangtestéhez közelebb álló, teljesebb alakok lehettek az osztjákban is, az legkevésbé sem aggasztja.

6. «Ugorból, *egyenesen ősmagyarból*, került szanszkritba az indo-szkitha korban a *béka* szó *bhēka* alakban» (26. l.). — Tudja jól Fiók, hogy e szó el van terjedve a törökben és mongolban, mig a finn-magyar nyelvek terén csak szórványosan, ott t. i. hol egyébként is találkoznak nagy számban török jövevényszók. Ha a szkr. szó nem pusztán véletlenül egyező hangutánzó (minek lehetőségére magának Fióknak kései szkr. «*bhakabhakāyate* = *kuruttyol*» idézete szolgálhat bizonyítékúl) jöhetett az akár ugyanazon forrásból, honnan a magy. *béka* került, t. i. a törökségből annál is inkább, minthogy az indo-szkitha korban török érintkezést minden kutató elismer.

7. Ugyancsak a későbbi szanszkrit irodalomból idézi Fiók a *puṭa* «fazék» szót (ebben: *puṭa-grīva* «butterfass, kupferner topf»), melyhez «alakilag legközelebb állanak az éjszakugor nyelv szavai: vog. *pōt*, osztj. *put*» (26. l.). — A szó a finn-magyar nyelvekben, mint nagy elterjedéséből s a hangalakokból (finn *pata*, észt *pada*, lapp *pate*, *batte*, cser. *pad*, *pat*, *pot*, magy. *faz-ék*) következtethető, mindenesetre régi; de megvan az összes germán nyelvekben, lettben, litvánban s a franciában is. Eredete s vándorlásának útjai homályosak. Vö. Böhtlingk-Roth szanszkrit szótárában (III: 754—5.): *puṭa* «trichterförmiger, ausgebauchter hohler raum; falte, tasche», *grīvā-* «hals, nacken, hals eines gefässes; tehát *puṭa-*, *grīva-* tkp. «tölcsérnyakú (edény)».

8. Késői szkr. *kuṭa*, *kuṭī* «hütte», melyet Fiók a szerinte is

árja eredetű finn *koto, koti* «domicilium» visszavett másának tart (26.1.). — Megjegyzendő, hogy a finn *koto* régibb **kodo* helyett való (észt *koda, kodu*, liv *kʷodā*); másrészt hogy a hangzók kétfélesége a finn-magyar alakokban (t. i. *o, u* ezekben: finn *koto*, lapp *kohtie, koatie*, mordv. *kudo*, cser. *kuda* és *a* ezekben: osztj. *χät*, magy. *ház*), amúgy is kétféle eltérő árja dialektus alapjára vall, mit egyes keleti nyelvek (pl. mingréli *qude* «haus», török *kuta* «behälter, futteral, schachtel» stb.) is igazolnak. A szkr. szónak finnből való eredete mindenesetre nem szükségképi, a mint Fiók is csak «valószínű»-nek gondolja.

Ezek volnának amaz állítás erősségei, hogy az ugor nyelveknek viszonhatása is kimutatható a szanszkritban. A kisérlet sikertelen volta nem zárja ki, hogy a későbbi behatóbb kutatás mégis akadjon ilyen nyomokra; mert ez a finn-magyar nyelvekre gyakorolt nagy árja hatás mellett elég jó okkal föltehető. Fiók e viszonhatást az irániság terén is fölismerhetőnek véli; de fölhozott adatai (óper. *μανδύη* < magy. *mente* | óper. *κάνδυς* < magy. *köntös* | osszét *yæχ, yiχ*, ujper. *jākh* «eis» < magy. *jég* | pamiri *tor, tur* «kehle» < magy. *tor-ok*, vog. *tur* | osszét *æxsin* «frau» < magy. *ahszin, asz-szony*) a jelzett czélra való bizonyító értékük tekintetében ép oly kevéssé állják ki a szigorú kritikát, mint szanszkrit társaik. Sok oka lehet, hogy az efféle árjába áthatolt finn-magyar elemek nem oly könnyen jelentkeznek a kutató szeme elé, melyek között jelentőségében nem a legutolsó az, mit már Schroeder sejtett, hogy t. i. amaz indo-iráni nyelvjárások, melyekből közvetetlenül szavaink kerültek, nagyobbrészt hátrahagyott utód nélkül végkép elenyésztek, talán épen a finn-magyarságba olvadtak bele.

Nem hagyhatjuk említés nélkül Fiók értekezésének azon bőven tárgyalt s az árja nyelvi hatással kapcsolatba hozott eredeti eszméjét, hogy a szkithák — nyugatiak úgy mint az indo-szkithák — ugorok, azaz vogul-osztják-magyarok voltak. «Éjszak-India tartományainak, Pendsábnak, keleti Afganisztánnak tömérdek érmei közül éppen azok, melyek a szkitha királyok érmeinek tartatnak s melyeknek értelmezéséhez a tudomány eddig legkevésbé bírt hozzá férkezni, félreismerhetetlenül (!) ugor királyoknak feliratos pénzei» (4. l.). Nagy fényben ragyog föl ezek nyomán az ugorok ősi diesősége,

annál is inkább, minthogy a természetesen hozzájuk sorakozó *kutrigur* v. *kuturgur*, *kotzager*, *sarugur* törzseken kívül (11, 37. ll.) «a hunnok nyelve is kizárólag ugor nyelv volt, melynek, úgy látszik a mai déli osztják felel meg leginkább» (11. l.); azután meg a sinai írók *yueïtchi* népe (mely név a *jugor*-nak sinai hangtan szerint való átírása), továbbá a *tochar* nép is «déli ugor» nyelven beszélt, «melynek ma egyetlen képviselője a magyar nyelv» (42, 49. l.), ellentétben a *szakák*-kal, «kiknek nyelve a mai ugor nyelvek éjszaki ágához (vogul-osztják) tartozónak látszik» (41. l.). Végül «a kozár nyelv szintén a déli ugor nyelvághoz tartozott, sőt az indo-szkitha korban még magyarok és kozárok egy és ugyanazon néptörzs kötelékében együtt éltek», mit «sem philologiai, sem historiai úton megdönteni többé nem lehet» (!). Ugyanoly kedélyes név- és számfejtegető etimologiai játékok szolgálnak e nagy állítások alapjául, minőket fentebb bemutattunk. A fő szó Σκύθ-ης = osztj. *khu-t* «emberek» (a szókezdő *s* benne: «sigma prostheticum», 9. l.); Σκόλοτ-οι = vog. *khols*, *khąls* «ember; halandó» + plur. *-t* (a szókezdő *s* itt már: «sigma metatheticum»; 13. l.). Herodotosz «egyszemű» Ἀριμασποί népének neve = vog. *ari-sampä*, mit Fiók «*nagy*-szemű»-nek fordít, pedig helyesen: «*sok*-szemű», tehát éppen ellentéte Her. értelmezésének. Pontosan megfelelő fordítása az «*egy szemű*»-nek: vog. *äk šämpä* (Fiók éjszaki és déli, tehát különböző nyelvjárásbeli vogul alakokat rak egy szóba, midőn *äk sampä*-t ír); ezzel találkoznánk az Ἐξαμπαῖος szkitha névben, melynél azonban az a baj, hogy nem népnek, hanem egy forrásnak neve, melynek görög értelmét Her. így adja: ἱραὶ ὁδοί «*szent utak*». E legyőzhetetlennek tetsző nehézséget könnyű szerrel löki félre az útból az a megoldás, hogy «Her. miért miért nem, *jegyzeteit összezavarta*» (14. l.). Az amazonok szkitha Οἰορπατα neve = osztj. *ūrt* «úr» + vog. *pat-* «esni» (osztj. megfelelő: *pit-*) + *-a* nom. verb. képző (összerakva: «*ura elesett*» = «özvegy»), mely utóbbi ugyan nincs a vogul-osztjákban; de megvan «a klasszikusok által reánk hagyott ugor örökségben», jelesen még e nevekben: *Sāc-a*, *Artim-pasa*, *Saur-mata* (15, 16. ll.). A keleti Σάκ-ης, Σάκ-αι név alatt szereplő szkithák nevében a vogul *saw* «inség» szó lappang, melynek teljesebb hangzását a magy. *szeg-ény* tükrözné, a szkr. *çākinī* mása (38. l.; Grassmannnál: *çaka-*

«kraft», *çākín* «kräftig, stark»; 1390. l.). A Μασσαγέται, Θυσσαγέται nevekben az előrész vog. *mā (māγ-)* «föld», illetőleg osztják *tū* «tó», az utórész a *szaka* népnév többes *(-t)* képzése, tehát jelentésük: «*sikföldi* és *tómelléki szakák*» (38. l.); de Herod. és más írók határozottan különválasztják a thyssagetákat, mint sajátos szokásokkal bíró, önálló népet a szkitha eredetű massagetáktól. Indoszkitha érmek királynevei (39—43. ll.): ΜΑΥΟΥ (görög genitivusban; tehát az -ου végzet elszakításával) = vog. *mā*, osztj. *mū*, *mĭ* «föld» | AZOY, szkr. átírásban: *Aja-sa* = vog. *āś* «atya»; de ennek teljesebb alakja: *āńś* | ΚΑΔΑΦΕC, ΚΑΔΦΙΖΟΥ, ΚΑΔΦΙCΙC magyar szó = *Kada-fi* (szanszkrit variansok: *Kasa-sa*, *Kapksa-sa*, *Kapisa-sa*). Van ΟΟΗΜΟ ΚΑΔΦΙCΗC is; ebben az első szó = *ouχ-īma*, vagyis osztj. *oχ*, *uχ* «fő» *(oχ-χu* «häuptling») + *ima* «weib, frau»; együtt: «*Kadfisës és királyasszonya*» | ΚΑΝΗΡΚΟΥ = osztj. *koňar*, *keńar* «arm» + *khu*, *χo* «mann»; buddhista alázatossággal: «*Szegény ember*» | ΟΟΗΡΚΟ = vog. *vör*, *vuor* «erdő» + osztj. *khu*, *χo* = «*Erdő embere*». Jelző címek: ΚΟΖΟΛΑ, ΚΟΖΟΥΛΟ, szkr. *kuǯula*, *koǯola* = *kozár*; tehát: «*A kozár Kadafi*» | Szkr. *yatugasa* = *jaχt-uq* «népek feje». Maga a *Kada* név = kozár *kende* «király» (melyben «az *n* nem tartozik a tőhöz, az csupán a vokál-átmenettel járó *segédhang*», mint ezekben: «*ke[n]gyel*, töve: *kúg-*, eredetibb *kág-*; *sze[n]ved-*, töve: *száw-*, eredetibb *szág-*; *me[n]te*, töve: *mat*, v. ö. *Saur-mata*»; 50. l.). Ilyen oszlopokon épül föl a nevezetes eredmény, hogy «az indoszkithák, kikben mongolt, törököt, tatárt és mi mindent kerestek már, kizárólag az egykor oly roppant nagy és nagy szerepet vivő ugor népcsaládtagjai voltak, sőt már azon *ogaṇák*, *ugaṇák* is, kiket a védák Indiában és Indián kivül ismernek, ugyanezen népcsalád régesrégen elszakadt ágai» (55. l.).

A finn-magyar szókincs iráni elemeihez ujabb adatokkal járuló és észrevételeket fűző apróbb közlemények az utóbbi években: Thomsen Vilmostól: *Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed* 1885—87 (124. l.) és *Berör.* (7, 232. ll.: *hád* = osszét *χīd*, *tölgy* = ossz. *t'aldz*, *toldze* — Simonyi Zsigmondtól: «*Osszét szók a magyarban*» (NyK. 24: 128. l.; itt először: magy. *vért* = osszét *vart'* «schild», zd. *vereðra* d. és magy. *ü stök* = osszét *st'ug* «locke, büschel haare», szkr. *stukā* «zotte»), továbbá «*Osszét szók ugor nyelvekben*» (u. o. 82. l.; pl.

mord. *van-* «nézni» = osszét *win-*, *un-*, zd. *vaēn-* «sehen»; zürj. *kok*, votj. *kuk* «lábszár» = osszét *kaɣ*, thuš *kok* «fuss») és «*Kincs*» (u. o. 25 : 303. l.). — Patrubány Lukácstól: «*Szómagyarázatok: tárkány, dévaj, bűn, ördög, kis, kicsi, ész, szeret, tej, hét*» (Nyr.[1] 26 : 241, 289, 393.); ezek egy részéhez észrevételeim (u. o. 363—365. ll.). Ugyane szófejtések több más adattal megtoldva *(hang, biztat, dob, csal-, -ért, szőr, hős, had, szom-jú)* közölvék szerzőnek «Sprachwissenschaftliche Abhandlungen» folyóiratában «*Ungarische Etymologien*» czím alatt (I : 1—4, 17—18. ll.). — Paasonen Henriktől: «*Kielellisiä lisiä suomalaisten sivistyshistoriaan* (Nyelvi adalékok a finn műveltségtörténethez; Helsingfors, 1896.)», mely a *Vähäisiä kirjelmiä* kiadványsorozatnak 24. füzetét alkotja. A finn-mordvin műveltségszavak tárgyalásában itt gyakran történik utalás különösen Tomascheknek árja szóhasonlataira. — Az árja érintkezés történeti alapjának megvilágításához sok becses adatot nyújtanak Nagy Gézának «*Egy pár szó a szkithákról*» (Ethnogr. V : 223—238. és 279—320. ll.) és «*A vogulok őskorához*» (u. o. VII : 258—265. ll.) czímű értekezései. — Végül itt említem meg «*Magyar műveltségi szók a kaukázusi nyelvekben*» czímű kis közleményemet (NyK. 23 : 119—120. ll.), mely Zichy Jenő gróf kezdeményére először foglalkozik ujabb irodalmunkban azon immár hat évtized óta lomtárba került tudományos eszmével, hogy lehettek a magyar s vele rokon nyelveknek valamikor érintkezései a Kaukázus nyelveivel is. Ezen eszme múltjának egyik szakaszával foglalkozik «*A kaukázusvidéki magyar-kutatás történetéhez*» czímű értekezésem (Ethnogr. VIII : 459—467. ll.).

Ime közel másfél százados története összehasonlító nyelvtudományunk árja kérdésének. Nem szenved kétséget, hogy teljesen megérett ez immár a behatóbb nyomozásra s hogy a kutatásnak kibontakozva az általánosságokból elvégre a rendelkezésre álló összes eszközökkel s a feladat egész körében kell hozzá látnia az egyes tények kritikai megállapításához, valamint az összefoglalásukból nyerhető általános eredmények gondos tisztázásához. Nagy és becses tanúlsága már az eddigi előmunkálatoknak, hogy nemcsak a nyelvtörténet, hanem az ethnologia, néprajz, embertan, régészet és műveltségtörténet mezején is ide sarkallik a finn-magyar népek legősibb korszakainak vizsgálata, sőt hogy az itt mutatkozó jelenségek helyes megfejtésével gazdag okulás kínálkozik az árja

ősiség búvárainak is. A feladat ily jelentőségének tudata buzdíthat bennünket, hogy vissza ne riadjunk a munkálatával járó számos nehézségtől. Bizonyos, hogy kincses bányáink mély aknáihoz nem oly egyszerű és sima utak vezetnek, mint pl. a sokkal feljebb eső szláv és germán jövevényszó-rétegekhez. Itt nemcsak a történeti háttér homályos, hanem egyelőre közelebbről még a nyelv, illetőleg nyelvek sem meghatározhatók, honnan kutatandó tényeink valók; jól el lehetünk tehát készülve reá, hogy a későbbi kritika talál majd sok pontban eredményeinkben igazítani valót s hogy adott megfejtésünk gyakran csak a megoldásnak kisérlete lesz. De így van ez mindenütt, hol a munkás szekerczéje őserdőt irtogat s csak szájas hetvenkedés az, midőn a már megtört csapáson sétapálczával haladó utód félredobva az esetleg ott felejtett ágat-bogat, önérzettel kiáltozza, hogy íme a vágás nem volt művészi, a körültekintés nem alapos. A következőkben czélunk lesz a finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi elemeinek kimutatása. Összekapcsoltuk e két feladatot; mert mind a kettő nyelvtörténetünk præhistorikus korszakaihoz tartozik s a mennyire a vizsgálat mai álláspontján sejthető, ama kaukázusi, illetőleg mai napság a Kaukázus vidékein lakó népek, melyeknek nyelvi hatása a finn-magyar nyelvekben észlelhető, e nyelvi hatás idejében föld- és néprajzilag, sőt bizonyára történetileg is összefüggő ethnikai kört alkottak amaz árja törzsekkel, melyektől a finn-magyar nyelvek árja elemeinek tetemes része származhatott. Ma is így áll a dolog az osszéttal, mely iráni nyelvnek sajátos hangvonásai sokszor kétségtelenül jelentkeznek a finn-magyarság árja jövevényszavaiban s mely tudvalevőleg egy kaukázusi — georgiai, csecsencz, cserkesz s más kaukázusi népekkel földrajzilag érintkező, néprajzilag rokon — népnek a nyelve. Határozott nyomok vannak arra, hogy árja elemek kaukázusi nyelvek révén kerültek a finn-magyarsághoz s szintígy a megfordított esetre. De midőn e közvetés különös bizonyító vonásai hiányzanak is, akkor sem tudhatjuk biztosan, hogy nem-e valamely kaukázusi nyelv volt a közvetetlen forrásterület, vagy megfordítva valamely kaukázusi szó nem árja (iráni) úton került-e hozzánk. Az eljárás a szóban forgó két feladat egybekapcsolásánál szakasztott olyan, mint midőn nyelvünk mongol, vagy más keleti altaji nyelvben található másait a török jövevényszavakkal vegyest tárgyaljuk azon tapasztalatnál

fogva, hogy több efféle szó (pl. *kölcsön, hiúz, érdem* stb.) mása itt-ott, valószínűleg mint átvétel, a törökség terén is fölbukkan s föltehetőleg hozzánk az utóbbin át, vagy a török elemekkel egyidejűleg (pl. a török-ugorsággal ethnikai kapcsolatban volt hunn-mongol törzsek egyikétől) került. Különben, hogy az árja elemek sorába ékelt kaukázusi adat első tekintetre szembetűnjék, ezt a címszó elé tett csillagocskával (*) emeljük ki; egy utólag nyújtandó összefoglalás pedig együtt ad majd az effélékről számot. Az átnézet s a munka menetének könnyítése czéljából külön tárgyaljuk a finn-magyar nyelvcsalád egymáshoz szorosabban csatlakozó tagjainak csoportjait, még pedig első sorban mint kutatásunk kiinduló pontját és legfőbb érdekét, önállóan a magyart, utána sorban a vogul-osztják, zürjén-votják, mordvin, cseremisz és finn-lapp csoportokat. Az előfordulás első helye határozza meg rendesen az érdemleges tárgyalás rendjét; a magyar szavaknál pl. idézve és fejtegetve vannak az összes hozzátartozó rokon nyelvekbeli adatok (így: az *arany* czikkében vog. *sarńi*, zürj. votj. *zarńi*, cser. *šörtńe*, mord. *siŕńä* stb.); a mely árja szavak terjedtségi köre a vogul-osztjáknál kezdődik, itt részesülnek tárgyalásban és így tovább. A tárgyalás helyein foglalt adatokra egyéb nyelvcsoportokban utalások figyelmeztetnek. Maga a tárgyalás azonkívül, hogy finn-magyar és árja, illetőleg kaukázusi részről kimerítően elősorolja az egybetartozó adatokat, lehetőleg vizsgálja az illető szónak további elterjedését is különösen az ural-altaji és indogermán nyelvekben, hogy a szó vándorlásának útja annál biztosabban megállapítható legyen, vagy a mennyiben ez egyelőre nem lehetséges, legalább az anyag legyen egybeállítva a jelzett czélra. Különös súlyt helyez a tárgyalás a hangtani megfelelések igazolására, melyeknek rendszeres fejtegető összeállítása a mű utórészében következik. Ugyanitt foglalnak helyet a finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi elemeinek különböző szempontokból csoportosított egybefoglaló kimutatásai, valamint a belőlük levonható következések.

Midőn a föntebbiek szerint vizsgálatunk anyaga kiterjeszkedik a finn-ugoron kívül az összes többi ural-altaji nyelvcsoportokra, az iránság minden ágára, a szanszkritra, *) egyéb indogermán

*) Az ujabb indiai nyelvek alakjai csak elvétve jönnek tekintetbe, mivel ezeknek hatása a finn-magyar nyelvekre kizártnak

nyelvekből különösen a szláv, lett-litván, germán csoportokra, továbbá az örményre s felöleli a kaukázusi nyelveket is: merő képtelenség, hogy minde nyelvek irodalmában használt hangjelzési rendszereket egyesítve, jelen művünkben következetesen egységes írásmódot alkalmazzunk. Sok forrásmunkában a hangok, illetőleg betűk értékének tökéletlen a meghatározása s csak tévedéshez vezetett volna, ha az ilyeneket pl. a finn-magyar nyelvek terén ismert közelálló hangokkal azonosítottuk, illetőleg ezek jegyét amazokra átvittük volna. Másrészt nem mutatkozott tanácsosnak egyes nyelvek (pl. szanszkrit, perzsa, szláv) már megszilárdult s számos tudományos műben érvényesülő hangjelzési rendszerétől nagyban eltérni (pl. *j*-vel írni a szkr., perzsa *y*-t); mert ez csak növelte volna a hangképek khaoszát a szakértők szemében is s megnehezítette volna az utánkeresést az illető forrásokban. Számbavéve a viszonyokat, leghelyesebb eljárásnak azt véltük, ha minden adatnál megjelölve a forrást, lehetőleg változatlanúl hagyjuk meg ennek hangjelzését. Változtatás ez általános elven csak ott történt, hol az ismertebb jegygyel való azonosság kétségtelen volt; vagy hol a zavar elkerülése miatt volt erre szükség. Az utóbbi okból szerepel pl. szanszkrit adatokban a *ǵ*, *ć* a szótárírók *j*, *c*-je helyett, mely utóbbi betűk nyelvészeti irodalmunkban más hangokat jelölnek. Hogy mindamellett megkönnyítsük az eligazodást a követett írásmódokban, közöljük itt röviden a gyakran idézett forrásművek kevésbbé ismeretes jegyeinek magyarázatait:

I. Paasonen mordvin hangjelzésében: *i̯*: «ein *i*-laut, dessen articulationstelle noch etwas mehr nach hinten liegt, als die des finnischen hinteren (palato-gutturalen) *i*, welches z. b. in *silta* ‚brücke' sich vorfindet, keineswegs aber so weit, wie des russischen ы, mit dem das mord. *i̯* bisher ohne weiteres identificirt worden ist» | *e̯* : *e* = *i̯* : *i* | *ä̯* : «liegt umgefähr in der mitte von *a* und *ä*» || «*Unvollkommen gebildete, reducirte, vocale*: *ə*, *ə*, *i̯*, *u̯*. — *ə*: ein hinterer gleitvocal, dessen klangfarbe oft der des englischen *u* in *but* ähnlich. Der öffnungsgrad dieses vocals ist desto geringer, je

---

tekinthető. A szanszkritból is első sorban a legrégibb anyagra, a Rigvéda adataira történik hivatkozás Grassmann szótára nyomán. Ott hol a szkr. adat pusztán a szentpétervári nagy szótárból van idézve, az későbbi korok irodalmi följegyzése.

näher die articulationsstellen der ihn umgebenden laute einander liegen. Zwischen consonanten, welche dieselbe articulationsstelle haben, wird er minimal, so dass es in gewissen fällen schwer ist zu entscheiden, ob die consonanten überhaupt durch einen vocallaut getrennt sind, oder nicht. — *ə* : der entsprechende vordere vocal; ähnelt am meisten einem geschlossenen *e* laut mit schlaffer articulation. — *i̯* ein schlaff articulirtes *i̯* — *ɨ̯* : *i* = *ɨ̯* : *i̯*» (Mordv. Lautl. 5—6. ll.).

II. Halász Ignácz lapp hangjelzésében: «*ą* : magyar *a*-hoz közeledő labializált *a* | *å* : magyar *a* és *o* közti hang | *ä* : vegyes hang *a* és *ä* közt | *ë* : középhang *ä* és *e* közt | *é* : középhang *e* és *i* közt | *ɨ̊* : mélyhangú *i*, orosz *ы*-hoz közeledő hang | *ø* : vegyes hang *o* és *ö* között | *ǫ* : svéd *o* (pl. *fot, ond)* | *ǫ̃* = észt *õ* | *ų* : = svéd *u* (pl. *hus, kunna)* | *k̮, t̮, p̮, č̮, ç̮* : félig zöngés explosivák | *c̀* = svéd *tj*, magy. *cs* és *ty* közti hang | *ǯ*: magy. *gy* és *dzs* közti hang | *ɜ́* : középhang *ɛ̀* és *ɣ́* (ném. *ch* ebben: *ich)* közt | *ɣ̮* : poroszos uvularis *r* | *l̮* : hasonlít az orosz gutturalis *l*-hez, csakhogy a nyelv jobban begörbül és a torokhoz közelebb érintkezik az ínynyel» (Déli-lapp Szótár: IV—V. ll.).

III. Votják, vogul-osztják, tatár és csuvas adataim hangjelzésében: «*ə̈* : *e* = *ɨ̈* : *i*; az *ə̈* kiejtésénél a nyelv hátrahajlása nem történik oly mélyen, mint az orosz ы-nál | *ǫ, ǫ̈* : középhangok *o* és *u*, illetőleg *ö* és *ü* között; körülbelől a magyar *ó, ő* hangoknak megfelelő rövid hangzók | *é* : igen zárt, *i* felé hajló *e*-hang; hosszúja *(ë)* = magy. *é* | *ų̈*, vagy *ų̇* : vegyes hangzó, mely az *u* és *ü* közti átmenet hatását teszi a fülre | *ǵ, ǯ* votják összetett mássalhangzók, melyeknek alkotó részei a nyelv előrésze lapjának és az ínypadlásnak érintkezéséből származó *t, d* és *ś, ź*-féle hangok; a magy. *cs* és *dzs* hangoktól tehát abban különböznek, hogy zárlatuk az ínynek sokkal hátrább eső részén történik | *d̂* : votják hang, mely = *d̂*+*ź* | *c̀* = *t̂*+*ś* | *ś, ź* : a votjákban *s* és *z* jésült másai; de gyakran (különösen *e, i* előtt) itt is, a vogulban pedig általánosan egy *š* felé hajló hang (afféle körülbelől, mintha a magy. *š*-t jésítve ejtenők). A nyelv hegyének a kemény ínynyel való érintkezési pontja mindkettőnél ugyanaz; a különbség közöttük csak annyi, hogy a *ś*-nél a nyelv érintkező lapja nagyobb, a *ś*-nél meg csupán a nyelvhegy legvége érintkezik | *'*: a hangzók között, vagy szóvégén hangzó után *(i')* a *h*-nál erősebb, a *χ*-nál gyöngébb hehe-

zet jele, mely a grammatikai bövülésnél erősebb γ, vagy χ ejtésbe megy át (pl. *črŕ'* «ének» : plur. *črγét, pupŕ'* «bálvány» : plur. *pupχét)* | *w:* interlabialis spirans» (Votják Népköltészet. Hagyom. XIII—XIV. és Vogul Nyelvjárások : 2—5. ll.).

IV. A vesztai (zend) adatok hangjelzése Hübschmann, Horn, Geiger és Justi műveiben : *ę* (Hübschm., Horn) = *ĕ* (Geig.) = *ê* (Justi): «trübung von *a*, oft auch, besonders nach *r*, bloss leiser vocalischer nachschlag (= ind. *svarabhakti*)» | *ę̄* (Hübschm., Horn) = *ē* (Justi, Geig.); «die länge zu *ĕ* und schwächung von *â*» (Geig.) «langes, geschlossenes *e*» (Hübschm.); tehát = magy. *é*, vagyis *ĕ* | *ą* (Hübschm., Horn) = *ă* (Geig., Justi); «vertritt ursprünglich *â* vor nasalen; ist auch nasalirt zu sprechen und kann = *an* stehen» (Geig.) | *å* (Hübschm.) = *âo* (Justi), *âŏ* (Geiger): diftongus | *ó:* «ist trübung von *a*; kommt nur in verbindung *aŏ* vor» (Geig.); ez utóbbi egyéb forrásokban : *ao* || nasalisok (*m* és *n*-en kívül) : *ñ:* «steht inlautend vor gutturalen, palatalen, dentalen u. labialen» (Geig.) = *ñ* (Justi, Horn, Hübschm.). — *ṅ* (Horn, Hübschm., Justi) = *g̃* (Geig.); «wie *ng* zu sprechen; steht vor *h* nach *a* u. *âŏ*, ferner in der silbe *-g̃uh* u. endlich vor *r*, wenn *s* davor ausgefallen ist» (Geig.). Hornnál *ṅh* helyett szó- és tövégen csak *h* van írva (pl. *zrayah-* «meer» : Justinál: *zrayaṅh; dužah-* «hölle» : Justinál: *duzhaṅh).* Hübschmannnál ilyenkor is: *ṅh* (pl. *garaṅh* «kehle» : Hornnál : *garah-).* — *ń* (Justi, Geig.): «aussprache, wie die von *g̃;* steht nur vor *h*, wenn nach diesem ein *y* abgefallen ist» (Geig.), pl. *daṅhu-* «gau, bezirk»: *daqyu* (Justi), *daχyu* (Horn) id. | χ^v (Horn) = *χw* (Hübschm.) = *q* (Justi, Geiger): «ist ursprünglich *kv*» (Geig.) | *χ* (Horn, Hübschm.) = *kh* (Justi, Geig.) | *γ* (Horn, Hübschm.) = *gh* (Justi, Geig.) | *ϑ* (Horn, Hübschm.) = *th* (Geig., Justi) | *δ* (Horn, Hübschm.) = *dh* (Justi, Geig.) | *ṭ* (Justi, Horn, Hübschm.) = *ḍ* (Geig.): «steht nur im auslaut, im anlaut vor consonanten u. inlautend vor *b*» (Geig.); «assibilirter dental» (Justi) | *š, ž* (Horn, Hübschm.) = *sh, zh* (Geig., Justi) | *s* (Justi), *ś* (Geig.): az *š*-nek egy faja: «ist nur eine schärfere art von *sh*, besonders vor consonanten; beide wechseln häufig» (Justi) | *ć* (Horn, Hübschm.) = *c* (Justi, Geig.) | *j́* (Horn, Hübschm.) = *j* (Justi, Geig.): átirásunkban mindig *ǰ* | *ś* (Horn, Hübschm., Geig.) = *ç* (Justi). Idézeteimben rendesen az ujabb források alakját írom olyankor is, midőn a jelentésmeghatározás a régibb művekből való.

V. Hübschmann-Miller osszét adatainak hangjelzésében: *ä*: «steht zwischen offenem *a* und offenem *e*, aber näher dem ersteren» | *e, o*: «geschlossenes *e, o*»; tehát tulajdonképpen a mi *é, ǫ* jegyeink. «Ein offenes *o* gibt es im ossetischen nicht, so wenig wie ein offenes *e*» | *i, u*: «geschlossenes *i, u*»; tehát a magy. *í, ú* hangoknak megfelelő rövidek. Hübschmann jelzésében e hangzók zártabb volta nincs föltüntetve, az ő *e, i, o, u* írása tehát = *ę (é), i, ǫ (ǫ), u* | *ə*: «ein unbestimmter vocal; klingt ähnlich dem russischen ы, ohne mit ihm identisch zu sein»; átírásunkban: *ə* || *χ*: «ist nicht der deutsche *ach*-laut, sondern das grusinische und armenische *χ*, also der hintere gutturale spirant; der entsprechende tönende laut *(γ)* ist gleichfalls ein hinterer guttural, also eig. *γ*» | *q*: «hinterer guttural tenuis» | *k', k'', t', t'', p'* = *kh, k'h, th, th, ph* aspiratæ | *ǰ* = átírásunkban *ǯ* | *j* = átírásunkban *ʒ* | *ç, ć, ç''* = *ch* (magyar *cz* aspirált ejtéssel), *čh* (magy. *cs*+*h*), *čh* | *ł* = orosz л | a digori nyelvjárás egy részében *š, ž* helyett *s* és *š*, illetőleg *z* és *ž* közt álló hangok hallhatók; ugyanígy a megfelelő *č, ǰ* affricatákban s ezek aspirált ejtéseiben. Eme különös hangok pontos jegyzései: *ś, ź, ć, ç, ǰ* (Hübschmann: Etymol. u. Lautlehre d. Osset. Spr. 1—8. ll.).

VI. Szanszkrit hangjelzés Whitney (Ind. Gr.) magyarázatai szerint: *ṛ*. «ist einfach ein nicht zitternder *r*-laut, der bei silbenbildung vocalische geltung hat; kommt fast immer von *ar*, oder *ra*»; Grassmann átírásában: *ṛ* | *ḷ*: «silbenbildender vocal in ähnlicher weise ausgesprochen, wie *l* in engl. *able, angle*, deutsch *handel*; kommt fast immer von *al*» | *kh, gh, th, dh, ph, bh*: aspiraták | *c, j*: átírásunkban *č, ǰ* | *ṭ, ḍ, ṇ*: l. értékükre nézve föntebb (93. l.) | *ñ*: gutturalis nasalis; tehát a mi *ŋ (ñ)* hangunk; Hornnál helyette: *ṅ* (pl. *aṅgārá* «kohle»: Grassmannnál: *añgārá)* | *ñ*: palatalis nasalis; tehát a mi *ń* (magy. *ny)* hangunk | *r*: «lingualer laut, der durch die aufwärts in das gaumendach gekehrte zungenspitze gebildet wird; ist demnach dem englischen weichen *r* ähnlich und scheint, wie dieses, nicht zitternd gewesen zu sein» | *y*: a mi *j* hangunk | *v*: «wird wie ein deutsches *w* ausgesprochen, ausgenommen wenn ihm ein consonant in derselben silbe vorangeht, in welchem falle es den laut des englischen *w* hat» | *ṣ*: «eine art von *sch (š)* laut, wird in lingualer stellung, mit der in das gaumendach gekehrten zungenspitze hervorgebracht»; más írók példáját követő átírásunk: *š* | *ç*: «palataler sibilant; wird mit der

zungenfläche an dem vorderen teil des gaumengewölbes gebildet d. h. er ist der gewöhnliche und normale *sch*-laut» | *ḥ*: «oder *visarga* scheint nur ein tonloser hauch zu sein, ein finaler *h*-laut (im sinne des europäischen *h*) hervorgebracht an der articulationsstelle des vorhergehenden vocals» | *ṁ*, *ṁ*: «oder *anusvāra* ist ein nasaler laut, der des verschlusses der organe, die zur bildung eines wirklichen nasals nötig sind, ermangelt; bei seiner hervorbringung ist nasale resonanz verbunden mit einem gewissen grade der oeffnung des mundes». — A hangzó fölé kitett ékezet (pl. *á*, *ú*, *ŕ*) a hangsúlyt jelöli; hol a rendes hosszúságjelző vonáska (pl. *ā*, *ū*) helyett hajlított jel van (pl. *ă*, *ŭ*), ez jelenti a hosszú hangzó hangsúlyos voltát. Jelölik ez utóbbiakat így is: *ā́*, *ḗ*, *ī́* stb.

VII. Uslar-Schiefner és Erckert kaukázusi adatainak hangjelzése, illetőleg ennek értékbeli meghatározása szerfölött bonyolult, gyakran homályos. Különös magánhangzók Uslar-Schiefnernél: udi *ę*, *ǫ*, *ų* «weichere aussprache: *ę* fast wie das *a* in dem französischen *la*; *ǫ*, wie *eu* in dem worte: *heure*; *ų* wie *u* in dem worte: *une*|abcház *y*: «bezeichnet einen vocal, der zwischen dem russischen ы und dem franz. *e* muet schwankt, sich namentlich, wenn es der einzige vocal eines wortes ist, einem dumpfen und kurzem ы, im auslaut aber dem *e* muet nähert» | kürin *ų*: «hält die mitte zwischen *u* und *ü*» || Erckertnél: *ä*: «kurz gesprochen» | *oa*: «nicht ganz *o* und nicht ganz *a*; im abchasischen zu anfang des wortes wie ein gedehntes *a*, oder mehr wie *uà*» | *aa* = «*ä*; oft auch nicht ganz wie *a* und nicht ganz wie *e*» | *ua* (*uä*): «entspricht dem englischen *w*» | *i*, *y*: «meist nicht rein und zwischen diesen lauten stehend» | *ÿ*: «wird ganz kurz ausgesprochen; erinnert an das franz. *e* muet, also etwa in der mitte stehend zwischen *y* und *ĕ* zu des wortes» | *ŭ*: «ist ein schwächeres *u*, welches stets dumpf, wie im slawischen ausgesprochen wird». — Rendkivül változatos a gutturalis és sibilans hangok sora: Uslar-Schiefnernél vannak: *ḳ*: «ist weit härter, als das russische к». A kasikumük (lák) nyelvben: «*ḳ*, *ṭ*, *χ̣'*, *ḥ'*, *χ'*, *č̣*, *ć*, *p'* besondere verstärkungen. Diese laute bloss als verdoppelungen anzusehen hat insofern seine schwierigkeiten, als dieselben nicht nur im inlaute, sondern auch im anlaute vorkommen» | *k*,ᶜ *g'*, *t*ᶜ: «aspiratae» | «*k'* und *g'* haben eine aussprache, welche zwischen *k* und *k'*, *g* und *g'* die mitte einnimmt.» | *ḳᶜ*: «ist ein nicht ganz entsprechendes zeichen um eine scharfe

aspiration des *k* auszudrücken; könnte etwa durch das russische кхх veranschaulicht werden» | *g* = «grossrussisches r in гора, городъ» | *g'* = «kleinrussisches r in denselben wörtern; im abchasischen ganz dem *h'* analog ausgesprochen mit einem nachtönendem *w*, oder *u*» | *q*: «ist ein sehr gutturales *k*» | *q'*: «entspricht etwa der verbindung von *kχ*, oder *kh*» | *χ*: «ist ein sehr gutturales *χ*» | *χ'*: «ist *χ* mit nachklingender gutturaler media, als wenn man *χg'* schriebe» | *χ̇*: «erinnert an den beim schnarchen hörbaren laut» | *χ'*: «könnte auch durch *kχ*, *khh* ausgedrückt werden» | *h*: «nähert sich mehr dem deutschen anlautenden *h*, als dem. fran. *h* aspiré; im awarischen im auslaute kaum hörbar» | *ḥ*: «ist ein reiner hauch und nähert sich dem russischen *χ*» | *ḥ'*: «wird mit einer bewegung des schlundes ausgestossen» | *h'*: «ist ein *h* mit nachtönendem *f*, dem jedoch ausserdem noch ein vocalischer parasit anhängt: z. b. *ih'y* ‚sprich' wird fast wie *ihf*$^{\ddot{u}}$*y* ausgesprochen» | ': «bezeichnet den mit besonderer quetschung ausgestossenen ainlaut» || Erckertnél: *kh*: «ist im grusinischen ein weicher kehllaut (*κ* griechisch), da es kein *k* mit nachfolgendem hauchlaut *h* ist. In den östlichen lesghischen sprachen muss *kh* als ein zungengaumenlaut bezeichnet werden, wobei die zungenspitze dauernd nach dem unteren zahnfleisch gekehrt ist, während die seiten der zunge sich an die oberen backenzähne anlegen, wobei der mund (lippen u. zähne) etwas geöffnet wird. Bei der aussprache des *kh* entsteht ein gewisses plötzliches aufhören des tones, ein gewisses knacken, eine kurze pause. Dasselbe gilt bei den lauten *nh* und *th*, sowie bei *u* und *e* am ende des wortes in kabardinischen» | *k'*: «im tscherkessischen = *kh* der anderen sprachen; hinter dem consonanten kommt ein sogenannter fester abschluss, absatz vor: ein abbrechen, so zu sagen knacken des lautes. Die explosion des vocals schliesst sich der des consonanten nicht unmittelbar an | *χk*: «in den ostlesghischen sprachen wird der laut in der kehle gebildet, und wird dabei der mund ein wenig geöffnet, die zungenspitze herabgedrückt; die seiten der zunge legen sich an die oberen backenzähne. Im moment des aussprechens, stösst die hintere seite der zunge an die kehlöffnung und ensteht daraus ein kurzer, freier, fast dumpfer laut an *k* erinnernd» | *kk*: «ist ein doppeltes *k*; wird wie der vorige hervorgebracht, nur ist er dick (voll) und lautklingend» | *q*: «der meist tiefste, hohle, momentane

kehllaut; wird hervorgebracht durch eine starke berührung des hintersten teiles der oberen zunge mit dem hintersten ende der wölbung des gaumens, wobei die luft momentan zusammengepresst wird. Dieser laut ist so zu sagen knarrend, knisternd» | *q̌:* «etwa halb so schwach (stark), wie das *q*, sowohl in der intensität als in der fülle des lautes *q*» | *gh:* «scharfer kehllaut; im grusinischen der erweichte momentane laut *g*; im tscherkessischen = arab. ġ, ein *h* mit kehlkopf-*r*» | *χ:* «im ganzen, wie das deutsche *ch*; im abchasischen mit einem laut der beim auswerfen des speichels hörbar ist» | *χ́, χ́́:* «weicher gesprochen ein *i* (*j*) enthaltend» | *χh:* «ein verstärktes *χ*; stimmhafter reiblaut, mehr vorderzüngig, entspricht dem *χ́* im Techmerischen lautsystem» | *kχ:* «kräftiger, als *q*» | *kkχ, khχ, χkgh, khgh:* «starke kehllaute, als ob sie aus den angeführten buchstaben in einem laut zusammengefügt, und mit einer plötzlichen unterbrechung, einem absatz, ausgesprochen würden» | *qχ̌, qχ̌́:* «ein sehr prononcierter kehllaut im abchasischen» | *qχχ:* «im tscherkessischen entspricht dem heiseren arabischen ع, und wird mit einem energischen exspirationsstoss hervorgebracht». — Uslar-Schiefnernél: *ć, ś* és *c:* «schärfer als russ. ч, ш, щ; *ź* (= *ž́*) und *z* werden im anlaut betonter silben fast wie doppelt ausgesprochen» | *ć′* (= *ć́*): «ist fast ein doppeltes *ć* (im awarischen fast wie *tć*), das verschärft in *ć′* auftritt; es tönt hier dem *ć* (= *ċ*) fast ein *ś* (= *š́*)» | *c′:* «ist ein schärferes *c*; sowie auch *ç* in *ç′* eine verschärfung erleidet» | *s̀:* «ist ein schärferes *ś* (= *ṡ*)» | *ç:* «bei dessen aussprache die zunge auch durch die zähne gestossen wird, aber nicht die oberen zähne berührt» | *ṡ:* «wird so ausgesprochen, als fürchtete man sich, dass ein doppeltes *s* werden könnte» A kasikumük (lák) nyelv leírásában: «Der untergesetzte punkt drückt einen stärkeren laut aus, namentlich in *ṡ* und *ç*, *ṡ* und *ṡ* (neben *ċ, c, š́, s*). || Erckertnél: *s, š́, c, ć* szokott hangértékkel használt jegyek | *tc:* «diese form gibt den laut nicht genau wieder, welcher so häufig in allen kaukas. sprachen vorkommt. Im abchasischen werden bei seiner aussprache die zähne einander genähert, die zungenspitze wird an das zahnfleisch der oberzähne gerichtet. Im grusinischen wird *tc* durch ein intensives zusammendrücken der gaumenzahnorgane hervorgebracht, was einen scharfen, pfeifenden ton hervorbringt, der gebildet wird durch festes anlegen der zun-

genspitze an den höchsten rand der wurzeln der oberzähne» | *ś* = *šš* | *dzv*: «annähernd entsprechend dem laut, den die form wiedergeben soll; dabei wird die zunge mit anstrengung an die oberzähne gelegt und schnell wieder zurückgezogen, wobei die oberlippe unbeweglich bleibt, die unterlippe aber nur mit dem äussersten rande die oberlippe berührend einen bogen beschreibt» | *sv*, *śv*: «bei diesem laut treten die zähne nicht zusammen; die zunge bleibt unbeweglich, die luft wird gleichmässig zwischen den lippen ausgestossen, welche sich dem rande der sich nähernden ober- und unterzähne zuwenden; bei seiner aussprache ist ein pfeifen hörbar» | *s (š), z (ž)*: «bezeichnen reibelaute zwischen *s* u. *š*, *z* u. *ž*». — Másféle hangcsoportokból való különösségek: Uslarnál *t'*, *d'* = *tp*, *d*^{b} (parasiticus labialissal) | *ţ*: «ist bedeutend härter, als *t* und wird mit stärkerem drucke der zunge an die zähne ausgesprochen» | *p'*: *p* = *ţ* : *t* | *t'*, *p'*: *t*, *p* = *g'*: *g* | *ł*, *ł'*, *ł*, *ł'*: «man könnte versucht werden diese laute durch *χl*, *tl*, *tll* und *tql* auszudrücken; um *ł* auszusprechen, müssen die kiefer auseinandertreten, die zunge seitwärts auf die unteren zähne stossen und die luft längs der mundhöhle vorübergleiten; *ł'* wird mit grösserer anstrengung als *ł*, und *ł* mit grösserer anstrengung als *ł'* ausgesprochen; bei der aussprache von *ł'* ist ein scharfer kehllaut hörbar». — Erckertnél: *tp*, *db*: «ein *t*, *d* mit besonderem nachdruck ausgesprochen, wobei eine zitternde bewegung der lippen hinzutritt, die eine reihe von *p*, resp. *b* hervorbringt» | *th*: «im grusinischen ein weicher, dauernder zungen-zahnlaut; die form gibt ihn nicht genau wieder, da *th* kein *t* mit nachfolgendem hauch ist, sondern ein gemildeter *t*-laut; etwas härter, wie das engl. *th* in: *through, throw*. In allen übrigen kaukas. sprachen wird *th* mit leichtem hauch gesprochen» | *ph*: «im abchasischen *p* mit leichtem hauchlaut fast an *f* grenzend; sonst ein gemildertes *b*, aber kein *p* als hauchlaut». Uslar *ł*-hangjait Erckert *thl*, *tkl* betűcsoportokkal írja: *thl*: «hat eine eigne dem englischen *th* und deutschen scharfen *s (ss)* sich nähernde eigenartige aussprache»; ez tehát a mi írásmódunk osztják *ļ* hangja lehet | *χrr*: «ist ein stimmloser reibelaut und wird mit einem tiefen, durch die kehlkopf-enge hervorbrechenden ton ausgesprochen, der von einem schnarchen begleitet wird» | ᶜ = «arab. *'ajin*, ein laut durch den die folgenden vocale als kehllaute gesprochen werden» | ': «ist

der im kabardinischen besonders hörbare abriss des lautes im worte selbst und eine art vorschlag (schwachen *h* lautes) zu anfang des mit einem vocal beginnenden wortes, z. b. *'a* ‚hand', *da'on* ‚hören'». Másutt: «Dies zeichen drückt einen abriss, einen anhalt, ein plötzliches unterbrechen des lautes aus. Diese plötzliche unterbrechung, das momentane verweilen der stimme dieser abriss im laut, wie ein erneutes atemholen, das sich zeigt, wenn der abgerissene consonant und der darauf folgende vocal eine unterbrechung bietet, kommt am häufigsten nach *k* vor».

Főbb források és rövidítések jegyzéke.

Ahlqu. = Dr. AUGUST AHLQUIST: Über die Sprache der Nord-Ostjaken. Sprachtexte, Wörtersammlung und Grammatik. I. Abtheilung. Sprachtexte und Wörtersammlung. Helsingfors, 1880. — Rendesen szótári adat mellett. Szövegből vett idézeteknél kitéve: **Ostj. Texte.**

—: **KultW.** = A. Ahlq.: Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. Ein Beitrag zu der älteren Kulturgeschichte der Finnen. Deutsche, umgearbeitete Ausgabe. Helsingfors, 1875.

—: **Mordv. Gr.** = A. AHLQ.: Versuch einer Mokscha-Mordvinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichniss. St.-Petersburg, 1861.

Anderson: Stud. = NICOLAI ANDERSON: Studien zur Vergleichung der indo-germanischen und finnisch-ugrischen Sprachen. Idézve a «Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat» folyóirat IX. kötetének lapszámozásával.

—: **Wandl.** = N. Anderson: Wandlungen der anlautenden dentalen Spirans im Ostjakischen. Ein Beitrag zur ugrofinnischen Lautlehre. St. Petersburg, 1893.

av. = avesztai, a Zend-Aveszta nyelve = **zd.** [A kaukázusi avar nyelv jelzése mindig egész kiírással történik.]

Balassa-Simonyi: TüzMNy. = BALASSA JÓZSEF és SIMONYI ZSIGMOND: Tüzetes Magyar Nyelvtan történeti alapon. I. Magyar hangtan és alaktan. Budapest, 1895.

Bálint: Párhuzam = SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR: Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén. *Madsar-Monghol khajor khele*

adalitkhakho bicsik (Magyar-mongol két nyelvet egyenlítő irat). Budapest, 1877.

Besse: Voyage = JOANNE BESSE (Ógyallai Besze János): Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en Armenie, en Asie-Mineure et à Constantinople, en 1829. et 1830. pour servir à l'histoire de Hongrie. Paris, 1838.

Beregszászi: Ähnl. d. Hung. Spr. = PAULUS BEREGSZÁSZI: Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen nebst einer Entwickelung der Natur, und mancher bishero unbekannten Eigenschaften derselben. Leipzig, 1796.

Beszt. Szósz. = FINÁLY HENRIK: A Beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Budapest, 1892.

BR.: Skr. Wb. = OTTO BÖHTLINGK und RUDOLPH ROTH: Sanskrit-Wörterbuch. Herausgegeben von der kais. Akademie der Wissenschaften. I—VII. St.-Petersburg. 1855—75.

Budagov = Лазарь Будаговъ: Сравнительный Словарь Турецко-татарскихъ нарѣчій (A török-tatár nyelvek összehasonlító szótára) I—II. St.-Petersburg, 1869—71.

Budenz: MUgSz. = BUDENZ JÓZSEF: Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár. Budapest, 1873—81.

—: Összeh. Alakt. = B. J.: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Budapest, 1884—94.

Capp. = CARL CAPPELLER: Sanskrit. Wörterbuch nach den petersburger Wörterbüchern bearbeitet. Strassburg, 1877.

Cassel: Magy. Alt. = SELIG CASSEL: Magyarische Altertümer. Berlin, 1848.

Castrén = M. ALEXANDER CASTRÉN'S Versuch einer Ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichniss. Herausgegeben von ANTON SCHIEFNER. II-te Auflage. St.-Petersburg, 1858.

—: Burj. = M. ALEXANDER CASTRÉN'S Versuch einer Burjätischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnisse. Herausgeg. von ANTON SCHIEFNER. St. Petersburg, 1857.

Cuno = JOHANN GUSTAV CUNO: Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde. I. Die Skythen. Berlin, 1871.

Dankovszky: Magy. nemz. marad. = DANKOVSZKY GERGELY: A Magyar Nemzet maradékai az ősi lakóhelyekben. Pozsony, 1826.

Diefenbach: Völkerkunde. = LOR. DIEFENBACH: Völkerkunde

Osteuropas, insbesondere der Haemos-halbinsel und der unteren Donaugebiete. Darmstadt, 1880. I—II.

Donner: Vgl. Wb. = Dr. Otto Donner: Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen. I—III. Helsingfors, 1874—88.

dig. = digori osszét nyelvjárás.

Erckert: Kauk. Spr. = R. von Erckert: Die Sprachen des Kaukasischen Stammes. I—II. Wien, 1895.

Erdélyi: Spr. d. Stammverw. = Joseph Erdélyi: Sprache der Stammverwandten der Ungarn im Kaukasus in 490 Wörtern dargestellt und mit hungarischen verglichen. Pressburg, 1826.

Fiók: Árják és ug. = Fiók Károly: Az Árják és Ugorok érintkezéseiről. Huszka József «Székely Ház» czímű műve mellékletéül. Különnyomat. Budapest, 1894.

Geiger Hb. = Dr. Wilhelm Geiger: Handbuch der Awestasprache. Grammatik, Chrestomathie und Glossar. Erlangen, 1879.

—: Bal. = Dr. Wilhelm Geiger: «Etymologie des Balūčī» és «Lehnwörter im Balūčī» értekezései az «Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Classe des kön. Bayerischen Akademie der Wissenschaften». XIX. Band. I. Abtheil. (Az idézetek mellett kitett számok e kötet lapszámait jelzik).

Genetz Wb. = Arvid Genetz: Wörterbuch der Kola-lappischen Dialekte nebst Sprachproben. Megjelent a «Bidrag till Kännedom af Finlands Natur och Folk. Utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten» kiadványsorozatban (Helsingfors, 1891.).

— OP. = A. Genetz: Ostpermische Sprachstudien. Helsingfors, 1897. Különnyomat a Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja (Journal de la Société Finno-Ougrienne) XV. kötetéből.

Grassm. Wb. = Hermann Grassmann: Wörterbuch zum Rig-Veda. Leipzig, 1873.

Gyöngy. Szót. = Melich János: A Gyöngyösi latin-magyar Szótártöredék. Budapest, 1898.

Halász = Dr. Halász Ignácz: Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár. Budapest, 1885. (Ugor Füzetek 7. sz.). — VI. Pite-lappmarki szótár és nyelvtan rövid karesuandói lapp szójegyzékkel. Budapest, 1896. — IV. Déli-lapp szótár. Budapest, 1891. (Ugor Füzetek 10. sz.).

Horn = PAUL HORN: Grundriss der Neupersischen Etymologie. Strassburg, 1893. Megjelent a «Sammlung Indogermanischer Wörterbücher» IV. kötetében. (Lapszám-idézetekkel.)

Hübschm. EO. = H. HÜBSCHMANN: Etymologie und Lautlehre der Ossetischen Sprache. Strassburg, 1887. (Lapszám-idézetekkel.)

— **Pers. Stud.** = H. HÜBSCHMANN: Persische Studien. Strassburg, 1895.

— **Arm. Gr.** = H. HÜBSCHMANN: Armenische Grammatik. I. Theil, Armenische Etymologie. I—II. Leipzig 1895—1897. Megjelent az «Indogermanische Grammatiken» VI. kötetében. (Lapszám-idézetekkel.)

Hunfalvy: Osztj. = HUNFALVY PÁL: Az Éjszaki Osztják Nyelv VOLOGODSZKI fordításainak és orosz-osztják szótárának alapján. Budapest, 1875. A Nyelvtud. Közlem. X. kötete.

Jerney: Kel. Ut. = JERNEY JÁNOS: Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. Pest, 1851. II. köt.

Justi Hb. = FERDINAND JUSTI: Handbuch der Zendsprache. Altbactrisches Wörterbuch. Grammatik. Chrestomathie. Leipzig 1864.

Klapr. = JULIUS VON KLAPROTH: Kaukasische Sprachen (l. fentebb 8. l.). — Asia Polyglotta. II. kiad. Páris, 1831.

Máty. Nyhas. = MÁTYÁS FLÓRIÁN: Magyar-árja nyelvhasonlatok. Pécs, 1857.

— **Finnít. Törekv.** = M. F.: A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében. Pécs, 1857.

— **Észrev.** = M. F.: Észrevételek finnező véleményre stb. és ujabb magyar-árja nyelvhasonlatok. Pécs, 1858.

Miklos. EW. = FRANZ MIKLOSICH: Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen. Wien, 1886.

— **Fremdw.** = Fr. Miklosich: Die Fremdwörter in den Slawischen Sprachen. 1867. A »Denkschriften der phil. hist. Cl. der Akademie der Wissenschaften in Wien» XV. kötetében.

— **Türk. El.** = Fr. Miklosich: Die Türkischen Elemente in den Südost- und Osteuropäischen Sprachen. Ugyanott a XXIV. és XXV. kötetekben.

— **Slav. El.** = Fr. Miklosich: Die Slavischen Elemente im Magyarischen, 1871. A Nyelvőr XI. kötetében megjelent magyar fordítása nyomán idézve.

Miller: Osset. Etjud. = Всеволода Миллера Осетинскіе Этюды. I, Осетинскіе тексты. II. Изслѣдованія. Москва 1881—1882.

MTsz. = Szinnyei József: Magyar Tájszótár. I—II. Budapest, 1893—96.

Murm. = Szamota István: A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. Budapest, 1896.

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények.

Nyőr = Magyar Nyelvőr.

NySz. = Szarvas-Simonyi: Magyar Nyelvtörténeti Szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I—III. Budapest. 1890—93.

Paasonen: Mordv. Lautl. = H. Paasonen: Mordvinische Lautlehre, Helsingfors, 1893.

— **Türk. Lehnw.** = H. Paasonen: Die Türkischen Lehnwörter im Mordvinischen. Helsingfors, 1897. Különnyomat a Journal de la Société Finno-Ougrienne XV. kötetéből.

— **Kielellisiä** = H. Paasonen: Kielellisiä lisiä Suomalaisten sivistyshistoriaan. Helsingfors, 1896. (Lapszám-idézetekkel.)

pahl. = pahlavi (pehlevi), szasszanida korbeli perzsa nyelv.

Pápai = Déli-osztják Szójegyzék. Dr. Pápai Károly gyűjtései alapján összeállította dr. Munkácsi Bernát. Különnyomat a NyK. 26. kötetéből. Ugor Füzetek 12. sz.

Parrot = J. L. Parrot: Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten, Eesten mit Hinblick auf einige benachbarte Ostsee-Völker. Stuttgart, 1828.

Patrubány: Abhandl. = Sprachwissenschaftliche Abhandlungen. Herausgegeben von dr. Lukas von Patrubány. I. Budapest, 1897—8.

Quigstad: Nord. Lehnw. = I. K. Quigstad: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania, 1893.

Radloff: Türk. Wb. = Versuch eines Wörterbuches der Türk.-dialekte von Dr. W. Radloff. I—VII. Lief. St.-Petersburg. 1888—95.

Reg. = Reguly Antal cseremisz és mordvin szótári gyűjtései Budenz József szerkesztésében a NyK. III. és IV. köteteiben. A tőle idézett vogul adatok kézirati hagyatékának másolatából valók.

Rosen = GEORG. ROSEN: Ossetische Sprachlehre, 1846.

Schiefner: Osset. Tex. = A. ШИФНЕРЪ: Осетинскіе тексты, собранные Дан. Чонкадзе и Вас. Цораевымъ. St. Petersburg, 1868.

Schlägli Szój. = SZAMOTA ISTVÁN: A Schlägli Magyar Szójegyzék a XV. század első negyedéből. Budapest, 1894.

Schmidt: Wb. = Mongolisch-deutsches Wörterbuch von I. J. SCHMIDT. Herausgegeben von der kais. Akademie des Wissenschaften. St.-Petersburg, 1835.

Schrader: Sprachvgl. = O. SCHRADER: Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums. Zweite vollständig umgearbeitete und beträchtlich vermehrte Auflage. Jena, 1890.

Setälä: Äännehist. = E. N. SETÄLÄ: Yhteissuomalainen Äännehistoria. I. Yhteissuomalaisten klusiilien historia. Luku yhteissuomalaisesta äännehistoriasta. II. Spirantit, nasaalit, likvidat ja puolivokaalit. Helsingfors, 1890—91.

Sjögren: Osset. Sprl. = Dr. ANDR. JOH. SJÖGREN: Ирон Аевзагаxyp, das ist Ossetische Sprachlehre nebst kurzem ossetisch-deutschen und deutsch-ossetischen Wörterbuche. St. Petersburg, 1844.

Spiegel: Keilinschr. = FR. SPIEGEL: Die altpersischen Keilinschriften im Grundtexte mit Übersetzung, Grammatik und Glossar. Zweite aufl. Leipzig, 1881.

Stackelberg: Irano-fin. Otn. = Бар. P. P. ШТАКЕЛЬБЕРГЪ: Ирано-финскія лексикальныя отношенія. Különnyomat a moszkvai régészeti társaság Восточныя Древности kiadványa I. kötetének 3. füzetéből. Moszkva, 1893. (Ez utóbbinak lapszám-idézeteivel.)

szkr. = szanszkrit.

tag. = tagauri-osszét nyelvjárás.

Thomsen: Einfl. = WILHELM THOMSEN: Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen. Halle, 1870. A szerző «Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske» (Kopenhaga, 1869.) című művének SIEVERSTŐL adott német fordítása.

—: Berör. = Wilh. Thomsen: Beröringer mellem de finske og de

baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sproghistorisk Undersogelse. Kebenhava, 1890.

Tjsz. = Magyar Tájszótár. Kiadta a Magyar Tudós Társaság. Budán, 1838.

Tomasch.: Pam. = Wilhelm Tomaschek: Centralasiatische Studien. II. Die Pamir-dialekte. A «Sitzungsberichte der Phil. Hist. Cl. der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien» 96. kötetének (1880-iki évfolyamának) lapszámaival idézve.

— : Skyth. = W. Tomaschek: Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. A. Sitzungsber. 117. kötetének (1889. évfolyamának) lapszámaival idézve.

Troj. = В. П. Троицкій: Черемисско-русскій Словарь. Казань, 1895.

Uslar: Avarsk. jaz. = Баронъ П. К. Услярь: Этнографія Кавказа. Языкознаніе. III. Аварскій языкъ (Avar nyelv). Тифлисъ, 1889.

Uslar-Schiefner = A. Schiefner: Ausführlicher Bericht über des Generals Baron Peter von Uslar *Abchasische* Studien. St. Petersburg, 1863. Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersburg, VII-e série. Tome VI., No 12. — Ausführl. Ber. über. Baron P. v. Uslar's *Awarische* Studien. St. Pb. 1872. Mémoires VII-e ser. Tome XVIII., No 6. — Ausführ. Ber. über Baron P. v. Uslar's *Kürinische* Studien. St. Pb. 1873. Mémoires VII-e ser., Tome XX., No 2. — Ausführl. Ber. über Baron P. v. Uslar's *Hürkanische* Studien. St. Pb. 1871. Mémoires VII-e sér., Tom. XVII. — Ausführl. Ber. über Baron P. v. Uslar's *Kasikumükische* Studien. Mémoires VII-e sér. Tom. X. St. Pb. 1876. — *Tschetschenzische* Studien. Mémoires VII-e ser. Tom. VII., No. 5. St. Pb. 1864. — Versuch über die Sprache der *Uden*. Mémoires VII-e ser. Tom. VI., No. 8. St. Pb. 1863.

Whitney: Ind. Gram. = William Dwight Whitney: Indische Grammatik, umfassend die klassische Sprache und die älteren dialecte. Aus dem englischen übersetzt von Heinrich Zimmer. Leipzig, 1879.

Wied. = F. J. Wiedemann: Syrjänisch-deutsches Wörterbuch St. Petersburg, 1880.

Vog., Votj. = Saját votják szótáramból (A Votják Nyelv Szótára. Budapest, 1896.) és vogul gyűjtéseimből való adatok.

zd. = av.

Zolotn. = Н. И. Золотницкій: Корневой Чувашско-русскій Словарь (Csuvas-orosz gyökszótár). Казань, 1875. Saját hangjelzésem átírásával idézve.

V. ö.: Főkép oly egyeztetéseknél alkalmazott jelzés, melyekben az idézett adatok történeti kapcsolatát egyelőre nem tartom teljes biztossággal igazoltnak, melyek tehát inkább a további kutatásban való szemmeltartás czéljából vannak fölemlítve, illetőleg tárgyalva.

< : Szokás szerint azt jelenti, hogy a szögbe foglalt adat eredetije, a csúcs mögé helyezettnek. De félreértések kikerülése végett megjegyzem itt is, hogy midőn a finn-magyar és árja (iráni), illetőleg kaukázusi adatok kapcsolata van vele jelezve, a vándorlás irányának meghatározása csak *általánosságban* értendő; tehát pl. magy. *arany* < av. *zaranya* nem azt jelenti, hogy a magyar szó éppen az avesztainak átvétele, hanem csupán azt, hogy ezen av. alak kimutatható leghübb képviselője, vagy mása annak az ismeretlen iráni nyelvből való alaknak, melyet a magyar nyelv s rokonai átvettek. Ha a finn-magyar szavak szanszkrit, vagy kaukázusi szavakkal vannak így egybevetve, korántsem értem, hogy éppen a szkr., vagy a jelzett kaukázusi nyelv a közvetetlen forrásterület; hanem hogy a szó általánosságban *árja* vagy *kaukázusi nyelvkörből* való. Ott, hol valamely finn-magyar adaton a különös osszét, szkr., vagy más nyelv sajátságai jelentkeznek, ezt a tárgyalás külön is kiemeli. De akkor sem értendő, hogy az illető szó éppen az osszétból, vagy szanszkritból való; mert kutatásaink mai álláspontján ép oly kevéssé határozhatjuk meg a magyarral s rokonságával érintkezésben állott árja és kaukázusi nyelveket, mint nem ama csuvas-szerű ugor-törökséget, honnan a magyarnak legtöbb régi török eleme való.

I.

Magyar Szójegyzék.

1. Magy. **ág**: 1. *szigony-ág, villa-ág* «die zähne, zacken einer gabel»; *ágas* «fogas; assula dentata, asser clavatus; hänge-vorrichtung, rechen» *(szeges, ágas fa* «clavosum lignum»); «köcsögtartó oszlop faszögekkel»; (Székelység) «a kocsi rúdját kétfelől összefoglaló horgas fa»; *ágocs, águcs* (Göcsej) id.; *három ágú* «tridens». — 2. *fa-ág, folyó-ág, nemzetség-ág* «ramus; pars fluminis; genus, generatio; articulus, pars; ast, zweig; arm eines flusses; zweig, linie einer familie, od. eines geschlechtes; artikel, teil, abteilung»; *ágaz-ik, ágoz-ik* «frondeo; sich in zweige teilen»; *ágas* «ramosus, frondosus; ästig» (NySz., MTsz.).

Finn *onke-* (nomin. *onki)* «hamus piscatorius»; *onki-* «hamo piscari» | észt *ong* (genit. *oñne)* «angel, angelhaken».

Lapp: Lule *vuogga* (plur. *vuokka')* «angel» | Pite *vøgga, vûkka* «angel», *vøggu-* «angeln» | Fm. *vuogga, vuögga* «angel», *oaggo-* «angeln» (Halász, Wiklund) || teri *vĭñk*, kildini *vuñk*, notozeroi *vuokk* «angel», *vuokke-, vuagga-* «angeln» (Genetz Wb. 144.).

Cseremisz *ongo* «schlinge, türangel» (нетли; Troj. 41.); «ansa, henkel eines gefässes» (Reg.).

Zürjén *vug* «stiel, griff, handhabe, henkel, bügel» *(kosa-vug* «griff am sensenstiel»; Wied.) | permi *vug* «henkel, griff» (Genetz OP. 30.) || votják *vug* (Jel.) «bogen, henkel an gefässen» *(gorŝok-vug* «topfhenkel»).

< Szkr. *áñka-* 1. «haken, klammer; die deckel der tiegel»; 2. «die biegung zwischen arm u. hüfte, seite, brust, herz, schoss; seite, nähe» (az *añč-, ač-* «biegen» tőből; BR. Skr. Wb. I : 46; Grassm. Wb. 13.) || av. *añku-* «haken» (Justi Hb. 16.) = gör. ὄγκος, lat. *uncus* «haken, widerhaken», ófelném. *ango* «stachel, türangel», *angul* «stachel, spitze, fischangel», középfelném.

angel «fischangel, türangel»; angolszász *ongel* «angelhaken», *onga* «stachel» (KLUGE).

Szemben BUDENZZEL, ki e szót a finn-magyar nyelvek eredeti tulajdonának magyarázza (MUgSz. 717.) már előbb volt alkalmam rámutatni annak árja másaira (Ethnogr. V: 177.), melyekből látni való, hogy benne közös ősi finn-magyar átvétellel van dolgunk. Föltünő, hogy a rokon nyelvi megfelelők jelentéskörе a «haken» értelemre vonatkozik, míg a magy. *ág* e mellett még a szkr. *áñka-* «seite»-féle jelentésének is megőrizte több fejleményét (a fa «ágai» = «oldalhajlatai»). Megjegyzendő, hogy az «ast, zweig»-féle jelentés is mutatkozik a szanszkritban, jelesül ezen képzésben: *añkurá-* «junger schoss, sprössling» (BR. Skr. Wb. I: 47.). V. ö. ehhez: magy. **ágár** (Csallóköz) «tűzcserjékkel benőtt zátony» (MTsz.) és ÉV. *āñkėr* «terebélyes» *(āñkėr taľėχpä jiw* «terebélyes csúcsú fa»). — A «ramus, pars, articulus» jelentésű magy. *ág*-ra nézve különben számbavehető még: szkr. *áñga-* «glied, glied des körpers; teil eines ganzen; bestandteil; ergänzung, anhang» (BR. Skr. Wb. I: 50; CAPP. 3.).

A szkr. *áñka-* «haken» szóval egybefüggő képzés: osszét *ängur* «haken, angel» (HÜBSCHM. EO. 23.). Ennek külön közös őskori átvételei: cserem. *eñgėr*, cserM. *añgir* «angel (удочка»; TROJ. 87.), *änger* (CASTRÉN); innen: *eñgerjam* «ich angle» | zürj. *vuǧir* «angel», *vugral-*, *vugirt-* «angeln» (WIED.) | vogul: ÉV. *vāñkėr* «haken, griff, krümmung» *(vāñkėriñ jiw* «gekrümmter stock»), *vāñχért-*, *vāñχrît-* «mit einem haken (z. b. bootshaken) ziehen»; PV. *vąχrėp* «bootshaken» (a szókezdő *v* járulék-mázsalhangzóra nézve l. alább 139. l.) | osztják: ÉO. *vañχrėp*, *vañkrėp* «krücke, ofenkrücke» (AHLQ.), mely mellett ÉO. *ūgor* «haken» zürjén jövevényszó (= zürj. *vugir*). — A szkr. *áñka*-nak egy másik képzése: *añkuçá-* «haken; angelhaken; der haken; der haken zum heranziehen der zweige u. zum abbrechen» (BR. Skr. Wb. I: 47; GRASSM. Wb. 13.). Ezt tükrözik a votják *vugeź* (Mal.) = Sar. *vuž*, Jel. *vuš* «krummes holz, bogen; geigenbogen; das dem geigenbogen ähnliche werkzeug zum schlagen der wolle» = zürj. *vudš* «bogen» s talán a göcseji «horgas fát» jelentő *ágocs*, *águcs* képzés is. Kaukázusi nyelvekben egyezések: grúz, mingrél *ankesi*, svanét *ankes* «angel» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 41.).

2. Magy. agár «molossus, vertagus, canis venaticus; windhund (NySz.); «leporarius» (Schlägli Szójegyz. 1471. sz.); székely *ágár* «sovány» (t. i. mint az agár; MTSz.). — *agarász-ik* «vertagis venor; windhetzen, mit windspielen jagen» (NySz.).

Vogul: ÉV. *ākėr*, PV. *oąkėr*, LV. *ąkėr* «kleiner haushund

(маленькая господская собака)»; Regulynál: *agar*, *akar* «kleiner haushund, zimmerhund».

Osztják: ÉO. *akar* «russischer hund mit langen ohren» (Ahlq.).

< Kaukázusi: avar *egèr* (gen. *agrìl;* plur. *ùgrul)* «jagdhund» (Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 91. l.).

Hogy az avar *egèr* kezdő hangzója a genitivus-tőnek s a magy. *agár*, vog. *ākér* alakoknak megfelelőleg eredet szerint *a* lehetett, mutatják a következő analogiák: avar *ghèdo* (gen. *ghadìl)* «rabe» = dido *qvadi*, lák *χkathu*, agul *χvathù* id. (Erckert: Kaukas. Spr. 115.) | avar *kèto* (gen. *katìl)* «katze» (Uslar-Schiefner: Avar. Stud. 11.), *khetha*, andi *qedu*, dido *ketu* (Erckert: 89.) «katze» = kaitach *gatà*, chürkilin *gata*, tabasszarán *kathu*, *gathu*, arcsin *gatu*, láz, mingrél *katu* (= vog. *kāti)* id. | avar *bečè* «kalb» (gen. *bačìl)* = ujper. *bača*, pahl. *bačak* «junges (von tier u. menschen)» | avar *χer* (Erckert: *χrrer;* 74. l.) «heu, gras» (gen. *χarìl)* = kaitach, akuša, chürkilin *qar* id. | avar *χhetè* (gen. *χhatìl)* «fuss»: kürin *khvač* id. (Erckert: 68. l.). Mint avarból való átvétel érthető az osszét *yegàr*,*) *īgàr* «jagdhund», melyet Hübschmann idegen eredetű szónak jelez (EO. 13, 125.). Végső forrásuk szerint kaukázusi jövevényszók lehetnek a kirgiz *igär* (Vámbéry: Magy. Ered. 289.), baraba-tatár *igär* «jagdhund» (Radloff: Wb. 1425.) és teleut *äñär* «jagdhund, hühnerhund» (u. o.) is, melyekkel azonban közvetetlenül nem lehet sem a magy. *agár*, sem a vogul-osztják *ākér*, *akar* alakokat egyeztetni — mint ezt Vámbéry (Magy. Ered. u. o.) és ujabban Gombocz Zoltán tette (NyK. 28 : 151.) — részint mivel a hangzók alkata lényegesen eltérő, részint mivel az altaji teleut-tatár nyelv érintkezése a vogul-osztjákkal még eddigelé nincs igazolva. A magy. *agár* átvételei a szomszédos nyelvekben: szerb *ogar*, cseh *ohar*, lengyel *ogar*, alszorb *hogoŕ*, továbbá rumuny *ogar* «jagdhund» (l. Miklosich: EW. 220. l.).

Kérdés, van-e s minő a kapcsolata az idézett «agár» szavaknak a balkáni nyelvek *zagar* «jagdhund» szavával (oszmanli, bolgár, szerb *zagar*, albán *zagar*, *zar*, újgörög ζαγάριον, ζαγάρος, ζαγάρι)? Nézetem szerint megfejtik ezt a georgiai nyelveknek következő «hund» jelentésű szavai: láz *ǯogor*, mingrél *ǯogori* | grúz *zaghli*,**) ingiloi *zaghl* (Erck.), melyekhez a cserkesz nyel-

*) V. ö. a *y* (= *j)* előtételére nézve: osszét-tag. *yäfs* «stute» = dig. *äfsä* id., av. *aspā-* «pferd» | tag. *yu*, dig. *yeu* (<**īu*, **ĕu)* «ein» = av. *aeva-* id. | dig. *yeχ* «eis» = tag. *īχ*, av. *açχa-* id. (l. Hübschmann EO. 89.)

**) Összefügg-e ezekkel az indiai eredetűnek tartott ujperzsa

vekből csatlakozik: csecsencz *ǯ'eli*, *ž'ali* «hund» (Erckert 86. l.; v. ö. még *žari* «hund»: Klaproth «Sprachatlas»). Ezek a balkáni alakokhoz képest eredetiek, mi kitűnik a szvaneti *žegh*, mingrél *žoc* «hund» szavakból, melyek szerint t. i. a *žogo-ri*, *žogo-r*, *zagh-li*, *zagh-l* a kaukázusi nyelvekben szerte elterjedt s innen eredt jövevényszavainkban (pl. *bogár*, *bokor*, *kenyér*, *piczurka* stb.) is többször található *-ri (-r'a, -r'e, -r')*, *-li (-la, -le, -l)* képzővel*) vannak szerkesztve. Az ilyképpen kifejlő *zagh*, *ǯagh-*, *žegh*-féle tő a szó eredetének kutatásában még további nyomra vezet; hasonló t. i. az «eb» szava az iránságban, így: ujper. *sag*, *seg*, pahl.

šaγāl «schakal» = török *čaqal*, afghán *čagāl*, európai *sakál* (l. Hübschm. Pers. Stud. 80.)? Megjegyzendő, hogy a keleti házi eb igen gyakran elfajult sakál.

*) Ily képzések példái Erckert könyvében: kubacsi *duva* «berg»: chürkilin *duvura*, akuša *dubura* id. (45. l.) | avar *migež*, *megež*, csecsencz *maž* «bart»: agul *mužur*, tabasszarán *mužiri*, *mužri*, rutul *mičri*, buduch *mižar* id. (44.) | kubacsi *maq*, and *beγa* «birke»: avar *maqar* id. (47.) | kürin, buduch, dzsek *ɣu* «brot»: grúz *puri*, ingiloi *pur* id. (48.) | avar *tklo*, *tkleχ*, dido *tkle* «brücke»: and *tkleru*, karata *thleru* id. (49.) | rutul *ge*, czachur *geχ* «brücke»: tabasszarán *gar*, *karr*, *gač* id. (u. o.) | avar *dču'a* «fisch»: csecsencz *dčāra* id. (64.) | agul *natcu* «fluss»: rutul *nutcur* id. (65.) | varkun *thu*, kaitach *thaa*, chürkilin *thoaχ* «fuss»: udi *thur* id. (68.) | kürin *čeb*, czachur *žab* «lehm»: avar *čabar* id. (95.) | tatár *gögem*, and *kokom*, varkun *gumge* «pflaume» (= magy. *kökény)*: láz *qomuri* id. (113.) | mingrél *dčuje* «roggen»: grúz *dčvari* id. (118.) | kubacsi, varkun *maca*, *matca* «schaf»: láz *mčχuri*, grúz *mcχvari* id. (121.) | dzsek *ǯi*, varkun *čimi* «schweif»: buduch *ǯibir*, rutul *žubur* id. (126.) | abadzech *ko*, kabardin *qo* «schwein»: ingiloi *ghor*, grúz *ghori* (mingrél *gheži)* id. (126.) | mingrél *bža*, grúz *mze* «sonne»: láz *bžora* id. (130.) | avar *tcua*, *tcoa*, *tca*, karata *coa* «stern»: akuša *ǯuari*, kaitach *ǯuri* id. (135.) | kubacsi *meγka* «brust»: akuša *meγkere*, chürkilin *miχkiri* id. (50.) || szvanét *lhγan* «langjährig»: grúz, mingrél *χaničeri* id. (302.) | grúz *boši* «kind»: mingrél *bošire* «jung» (91, 167.) | agul *bici*, *pici*, chinnalug *misi*, and *miči* «klein»: tabasszarán *bicir*, *picur*, grúz *mcire* id. (168.) — szvanet *gu* «herz»: mingrél *guri*, grúz *guli* id. (302.) | kubacsi, varkun *teika* «floh»: mingrél *tčqiri*, grúz *tqili* id. (64.) | kubacsi *bikk*, varkun *bik*, *bikh*, *bek* «kopf»: avar *biker*, czachur *bukol* id. (92.) | lák *maj* «nase»: and *mahar*, karata *maχar*, csecsencz *mara*, dido *mali* id. (107.) | varkun *jusi*, and *jöši*, *jaši*, avar *jac*, *jaci* «tochter»: mingrél *osuri*, grúz *asuli* id. (140.) || agul *χava*, dzsek *khagaj* «hoch»: chürkilin *χvala*, *χval* id. (167.)

sag, sak, kurd *seh* «hund», melyet Hübschmann (Pers. Stud. 76.) a méd σπάκα «hund» óperzsa **saka* változatából (v. ö. av. *aspa* «pferd»: óperzsa *asa-bāra* «reiter»), az av. *span-* (= szkr. *çván*) «hund» kicsinyítő képzéséből magyaráz. A balkáni *zagar* tehát mindezek szerint iráni végforrásból kaukázusi réven került jövevényszó volna. Nincs kizárva, hogy maga az *agár,* vog. *ākèr* eredeti mintaképe, a mai avar *egèr* előzménye is ily *zagar*-féle, vagyis sziszegő mássalhangzón kezdődő alakból fejlődött. A szókezdő sibilans elenyészte ugyanis, mi tudvalevőleg a magyar szókincs több eredeti s árja elemén mutatkozik (l. pl. az *arany* szót alább 14. sz.), úgy látszik megvan a kaukázusi nyelvek körében is,*) sőt talán még a mingrél *ǯogori* mellett is ugyanily hangmegfelelés: dido *āra* «hündin» (Erckert u. o.). Nevezetes s az *agár*-féle szavak kaukázusi eredete mellett jelentős bizonyítékot tevő körülmény, hogy ezen utóbbi alak külön is megvan a vogul-osztjákban, így: szigvai vogul *ǯri,* éjszaki osztják *ōri* «hündin» (Ahlq.).

3. Magy. agg-, *agg-ik* (*ág-* Csallóköz) «angor; sich ängstigen» (*ne agg rá!*: «ne törődjél vele!» MTsz.), *aggód-ik* id.; *aggaszt, aggasztal* «ango, sollicito; ängsten, beängstigen» (NySz.), «alkalmatlankodik, akadékoskodik, akadályoz, útban van; hindern, im wege sein, beengen» (MTsz.), *aggat* id. (u. o.); *aggság, agság* «anxietas, sollicitudo; angst, besorgnis, bekümmernis» (NySz., MTsz.).

agg-ik «túróvá keményedik a tej»; *aggaszt-, aggasztal-* «a túrót retek formára összegyúrva füstre teszi (Zala-m.); túrót készít, úgy hogy az aludt tejet zacskóba kötve fölfüggeszti» (palócz)

---

*) Ilyen hangváltozásról tanúskodó példák: akuša *ǯuari* «stern» (ebből: avar *tcua, tcoa,* karata *coa,* and, dido *ca* id.): kaitach *zuri* és *iri,* chürkilin *wʿi* id. (135.) | láz *zugha,* szvanet *ǯugha,* grúz *zghva* «meer»: varkun, kubacsi *uχu* id. (100.) | šapszug *sseχa, šige* «hirsch»: avar *ʿaka* id. (83.) | láz *ċeh,* szvanét *ši* «hand»: šapszug *e, ea,* kabardin *ʿa,* abadzech *a* id. (79.) | osszét *žul* «weisses brod»: tabasszarán *ul* «brot» (48.) | dido *sibihχ, sebiχ,* and *sibi-ru,* czachur *cuvu-l,* agul *cu-l* «herbst»: varkun *ivχ,* kubacsi *ivχ-ni,* kaitach *evεχ-ni, beχ-ni,* akuša *epš-ne,* chürkilin *ʿivš-ni* id. (82.) | ingiloi *šar* «stiel»: chürkilin, akuša *arʿ* id. (135.) || [osztják-féle *l̮* és *ϑ* hang enyészte:] grúz *thzoli, thvali,* mingrél *tholi,* ingiloi *thol,* szvanéti *the* «auge»: rutul, agul, czachur *ul,* buduch, dzsek *uul,* varkun *ule,* kubacsi *uli* id.; [még az átmenet *h, χ* hangjával:] kaitach *ule* és *huli,* akuša, chürkilin *χuli* id. (43.) | and *thlankala* «hase»: avar *ʿankh, ʿunkh* id. (79).

meg-aggasztalódik «összecsomósodik a tej» (Szentes); *aggódik* «túróvá képződik az aludt tej» (Nógrádm.), *aggott tej* «aludt tej» (Szeged); *megaggódik*: «összeesik (a szőlő a kosárban»; Somogy-m. MTsz.).

V. ö. av. *añγ-* 1. «binden, verbinden»; 2. «zusammenschnüren, einengen»; 3. «quälen, bedrängen»; ebből: *añra-* «quälend, peinigend, böse, verderblich», *aγa-* «böse, schlecht, verderblich» (Geiger Hb. 184, 182; Justi Hb. 16.) || szkr. *añh-*, *ah-* «eng aneinander fügen, binden, schnüren, gürten»; *añh-* «enge, bedrängniss»; *añhú-* «drangsal; enge»; *áñhas-*, *añhatí-* «bedrängniss» (Grassm. Wb. 160, 3; összevetve a gör. *ἀγχω* «schnüren» igével).

Az árja alakok jelentésárnyéklatai megmagyarázhatják, hogy miképpen függnek össze a magy. *agg-* ige «angor, curis affici» és «összeszorítódik, összenyomódik»-féle (pl. *megaggott szőlő*) értelmei, mely utóbbinak csak különös alkalmazása lehet a «tejnek összecsomósodása, összeállása, túrósodása». Alakilag a magy. *agg-*, úgy látszik, nem pusztán az av. *añγ-* hangtestét tartalmazza, hanem ezenkívül még egy lappangásba jutott reflex. *-v* képzőt (úgy mint: *tör-ik*, *hall-ik*, *old-ik* stb.; l. Budenz: Összeh. Alakt. 106.).

4. [Magy. ágy «lectus, stratum; area, pulvinus; bett; beet» (*ágyat vetni* «lectum sternere», *beteg-ágy* «krankenbett», *eczet-ágy* «essiglager»); *ágyaz-*, *ágyal-* «betten». — *ágy-* (székely) «ágyásol, gabonakévéket cséplés, v. nyomtatás céljából a szérűre tereget; die garben auf der tenne zum dreschen anlegen»; *le-ágy*, *be-ágy* id.; *ágyás* «cséplés, v. nyomtatás alá leteregetett gabonakéve rakás; veteményágy»; *ágylás* (székely), *ádzás* (palócz) id. (MTs z.)

Zürjén *voľ* «ausgebreitetes, pelzdecke, rentierhaut zum schlafen; *voľ-paś* «bett, lager, streu» (*paś* «pelz»); *voľes* «verkleidung, belegung, ausfütterung, überzug, bekleidung», *poŋś-voľes* «schweinekofen, schweinelager» | permi *oľ* «streu», *oľ-paś* «bett, lager» (Wied.), *uľ-paś* id. (Genetz OP. 10.)

Votják *vaľäs*, Glaz. *waľäs* «bett, matratze, unterbett»; *vaľ-*, *waľ-* «ausbreiten, unterbreiten (eine decke), aufdecken (z. b. einen tisch)».

Vogul: TV. *aľạt* «bett» (végzetére nézve = z. *voľes*, votj. *vaľäs*).

Finn *vuode* (gen. *vuoteen*) «bett» | észt *võdi, võde, võte* id. | liv *uodiľd* id.

Lapp: Fm. *oaδδe* «cubile ursi».

V. ö. osszét dig. *vat'*, tag. *wat'* «bett» (Sjögrén); *wat'* 1. «bett (постель)»; 2. «ein besonderes zimmer, wo junge paare, od. gäste schlafen (особая горница, служащая ночлегомъ для молодыхъ, иногда и гостямъ, тамъ гдѣ нѣтъ особой гостиной»; Schiefner: Ossetjinskije etjudy 89.).

Az osszét szó eredete homályos, bár hasonló a kurd *wadă* «zimmer, stube (горница)», melyet Lerch a török *oda, otag* «zimmer» átvételének tart. Alaki és jelentésbeli nehézségek miatt nem lehet ezen szó átvételére gondolnunk, amint Hübschmann sem említi az osszét nyelv idegen elemeinek tárgyalásában. Ellenben meglepő az egyezés a finn-magyar alakokkal, különösen számba véve, hogy ezekben a $d \sim l'$ váltakozás eredeti dentalis spiranson alapúlhat (l. erre nézve Setälä értekezését s a magam jegyzeteit: NyK. 26. és 27. köt.). Emitten az «ágy»-féle jelentés, mint a votj. *val'-*, magy. *ágy-* igék bizonyítják, eredetibb «kiterítés, aláterítés» értelemből fejlődött, miért is számbavéve a finn-magyar és osszét nyelvek között amúgy is sok esetben igazolható különös egyezést, nincs kizárva, hogy az osszét *vat'* finn-magyar területről került átvétel.]

5. Magy. **agyag** *(adgyac* Heltai, «Piscina *Agiakus*» 1307-iki oklevélben; palócz *aggig)* «argilla, limus; lehm» (NySz., MTsz.); «humus» (Schlägli, Beszterczei szójegyz.); *aggyagos* «argillosus, limosus; lehmig» (NySz.).

V. ö. kaukázusi: kaitach *anži*, chürkilin *'anǯi*, abcház *anǐšš*, varkun *ančin*, karata *unši* «lehm»; and *onši*, kaitach *anča*, chinnalug *inǯe* «erde» (Erckert: Kaukas. Spr. 95, 98.); chürkilin *'anǯi* (gen. *'anǯǐ*) «erde (stoff)»; *gumla 'a*, «sandige erde», *çudara 'a.* «schwarze erde» (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 133.).

Vámbéry nyomán sokáig azt hittük, hogy a magy. *agyag* török eredetű szó, bizonyos csagataj *alčik* «agyag» szó mása, mely legelőször a «Magyar és török-tatár szóegyezések»-ben kerül tudományos forgalomba (NyK. 8 : 125.). Ámde nagy kétség fér e szó hiteléhez, mert Vámbéry «Čag. Sprachstudien» művében nem fordul elő s Budagov, valamint Radloff szótárai sem ismerik; másrészt közelálló alakok oszm. *alčï* «gyps» (Budagov I: 82.) és *balčik* «lehm, kot», úgy hogy Vámbéry módszerét ismerve okunk van

gyanítani, hogy ama csag. *alčik* alakját és adott jelentését a magyarral való egyezés érdekének köszönheti (l. NyK. 17 : 464.). Bármikép álljon is azonban a dolog a török adat hitelével, a magyarban nem felelhet meg *gy* a török *lč* hangcsoportnak (v. ö. *ocsú* «gabona szemetje, hulladéka» és volgai tatár *walčék* «morzsa, törmelék», *pečän-w.* «szénamurva»; l. NyK. 21 : 123.). Ezzel szemben az *agyag* (régebben: *agyak*) végzetét képzésnek véve egész pontos a tőszóra nézve az egyezés jelentés és alak tekintetében a kaukázusi nyelvek *anži*, *ʿanži* (v. ö. palócz *agyig*), *anča* szavával azon *ns (ńś)* > *gy* hangváltozás révén, melyet a magy. *agyar* «hauerzahn» (= ÉV. *ańśér* id.), *húgy* «urina» (= ÉV. *χuńś* id.), régi *hugy* «stella» (= TV. *khōńś*), *lágy* «weich», *lagymatag* «lau» (v. ö. magy. *langyos*, vog. *lą́ńśiñ* «lau»), *légy* stb. szavakban tapasztalunk (l. Ethnogr. VIII : 217.).

Mátyás Fl. a magy. *agyag*-ot az «ujp. *adsak*» szóval egyezteti (Nyhas. 17. l.), mely Vullersnél: أجاك *(ačak)* «terra, pulvis» (19. l.), Zenkernél: *âǯâk* «erde, staub». Bármily tetszetős is alakilag ez egybevetés, mégis figyelembe veendő, hogy az egészen hasonló hangalkotású pahl. *vāčār*, honnan: örmény *vačar*, *vaǯar*, ujperzsa: gabrī *vižār*, kāšānī *vōžór* (közönségesen: *bāzār*) «markt» a magyarban *vásár*-nak hangzik s hogy a pahl., ujperzsa *ganǯ*, *genǯ* is *kéncs*-, *kincs*-nek; tehát bennük a *č*, *ǯ* nem változott *d*-vé. Ezen körülmény a külömben is homályos multú (v. ö. udi *odči* «staub»; Erckert: 133.) s jelentésben is némileg eltérő ujper. *ačak (ažak)* szónak, mint a magy. *agyag* előképének fölvehetőségét, a fentebb idézett kaukázusi alakokéhoz viszonyítva, kisebb valószínűségi fokra szállítja.

6. Magy. ágyú *(algyo* CornC., *áldgyu* Heltai, *álgyu* Pázmány, *ányúság* Tinódi; *âlgyu* Gömörm.) 1. «bombarda, tormentum; büchse, muskete, geschoss» (pl. «haddal es algywkkal segeti» 1540-ből); — 2. «instrumentum, machina; werkzeug, maschine» (pl. «fel kelenek az halottak, ky mynd *fel veue kezeben ev algyujat: az kapasok ragadak kappajokat, asoyokat, chepeket, lapatyokat*» CornC.; «*vygasagtevő algywk*, kykkel elunk isten tiztőssegere» SándC.); *faltörő-ágyú* «mauerbrecher, sturmbock», *mozsár-ágyú* «mortarium, pyrobolum, carcassa»; *ágyús* «handwerker; mit kanonen ausgerüstet», *ágyúság* «instrumentum, res artificiosa»; *ágyúz-* «tormenta explodo; bombardieren, beschiessen» (NySz., MTsz.).

Lapp: teri *vatta-* «mit der rute schlagen» (Genetz Wb. 148.).

< Av. *vad-* «schlagen, erschlagen», *vād-* «schlagen, ver-

nichten»; *vāδa-* «schlag, verletzung»; *vāδarē-* «waffe, mordwaffe» (JUSTI Hb. 265; GEIGER Hb. 318, 322.) || szkr. *vadh-* (præs. 3. sz. *vadhati*, pass. *vadhyate*) «erschlagen, tödten, schlagen, verwunden»; *vadhá-* (nomin. *vadhás*) «eine mordwaffe (gross, dick, zermalmend), keule, streitkolben (welcher auch geschleudert wird); tödter, tödtend; tod, untergang»; *vádhas-*, *vádhar-* «geschoss, waffe»; *vádhyā-* «tödtung, mord» (GRASSM. Wb. 1202; Br. Skr. Wb. 6 : 659—664; CAPP. 382.). — Kaukázusi nyelvekben: kabardin *uade*, šapszug *vuate*, *uate*, abadzech *vuate* «hammer» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 78.).

A magy. *ágyú* régi *álgyú* alakja mellett olyan mint *hegedű* a régi *hegedő*, *furú* a *furó*, *koppantyú* a *koppantó* mellett s egész fogalmi természete szerint igenévi képzésnek vehető egy elavult **ágy-*, **álgy-* igéből, melynek kiveszte hasonló a *szalu*, *gyalu*, *ollú*, *tű* szerszámnevek alapszavainak esetéhez. A szónak alapértelme gyanánt ez alapon legalkalmasabban az «ütő, ölő szerszám» jelentést vehetjük, vagyis azt, mely a «bombarda, tormentum» alkalmazásban érvényesül; e mellett az egyidejüleg igazolható általános «instrumentum, machina» értelem is könnyen megmagyarázható abból, hogy a kezdetleges műveltség fokán az embernek csaknem egyedüli becses «álgyui, machinái», vagyis mesterséggel kigondolt művei az ő ölő szerszámai, harczi, vadászati és halászati eszközei voltak, melyeknek összefoglaló neve a műveltség előhaladtával egyéb kieszelt találmányokra (különösen vágó és csapó szerszámokra) is kiterjedt. Ily felfogás mellett az **ágy-*, **álgy-* igei alapszónak alkatát olyannak vélhetjük, mint a *fagy-*, *hágy-*, *ágy-(ágyni)*, *vagy-*, *megy-* igéket, melyekben a *-gy* igeképző s a tő teljes hangzását a vogul *pōl'-*, *χūl'-*, votj. *val'-*, magy. *val-* (valék, való), *men*-alakok tükrözik (l. NyK. 27 : 137—9.). Ezen utóbbi példák közül tudjuk, hogy a vogul *χūl'-* (= zürj. *kol'-*, votj. *kel'-* : *kelt-* = cserem. *kod-*) és votj. *val'-* «ausbreiten» (v. ö. votj. *vaťäs*, zürj. *vol'* «bett» = finn *vuode* id.) szóban a *l'* eredetibb *d*-féle hangból való s így az *álgy-ú*-nak *l*-jéről is ugyanezt föltéve a tiszta tőrész mását a lapp *vatta-* «schlagen» igében ismerhetjük fel (v. ö. e pontra nézve: orosz-lapp *viwitte-* «schlafen» = mordv. *udi-*, magy. *al-* : *aluszik*, *álom*, vog. *ūlé-m* «schlaf»; vagy orosz-lapp *ōtt*, *ott* «neu» = finn *uude-*, mordv. *od*, votj. *vil'* id.).

A lapp *vatta-* és magy. *dl-gy-ú* egybevetéséből következő **vad-* (*vaδ-*) ősalak hangzásban s jelentésben egyezik az árja *vadh-*, *vad-* «schlagen, tödten» igével, illetőleg tekintettel a magyar alak alább bővebben méltatott mélyhangúságára, ennek av. *vād-* (*vāδ-* : *vāδa-*) változatával, számbavéve, hogy a permi és magyarféle nyelveket jellemző *d* (*ð*) > *l* (*l'*, *j*) hangváltozás kimutatható

e nyelvcsoportok árja eredetű elemeiben is, amint a következő adatok igazolják: magy. *kölyök* «junges tier; kind», zürj. *koľk* «ei» = ujper. *kōdak* «kind, kleines, foetus, embryo», pahl. *kōtak* «a child, an infant» = kabardin *gedǯkhe*, rutuli *gülüg* «ei» (l. alább) | magy. *bal* «link», nyelvjárásokban «schlecht» (pl. *bal a fél fülére* «nem jól hall», *balos* «ügyetlen, félszeg, süket»; v. ö. *jobb kéz* «dexter»); votj. *paľ-ľan* «link» (tkp. «linke seite»: tat. *jan* «seite») = tavgy. szamojéd *badi'e*, jurák *vādisei* «link» = ujper. *bad, vad*, pāzend *vad*, pahl. *vat* «schlecht» (l. alább 23. sz.) | vog. *χaľ*, votj. *kiľ* «krankheit» = észt *kide* «kränklicher zustand», finn *kit-u-* «morbo laborare» = av. *gaδa-*, szkr. *gada-* «eine krankheit» (l. alább a *hagymáz* czikket.) | permi *koli* «mütze» = osszét *χodä, χūd*, szariqōlī *χaud* «hohe mütze aus schaffell», óper. *χauda-* «helm» | ÉV. *sōľ*, PV. *soľ* «wahr, echt, richtig» = szkr. *sadhu-* «gerade, richtig» | votj. *śulo* «peitsche» = szkr. *ćóda-* «peitsche, stachel, werkzeug zum antreiben» | ÉV. *nul* «flutwasser», ÉO. *nuļ* «hochwasser in den flüssen, überschwemmung» = szkr. *nadī-* «wasserströme, wasserfluten» | ÉV. *ulä-m*, ÉO. *uļa-m* «kleidungsstück, kleider» = szkr. *vad-* «sich kleiden». S hogy éppen így, azaz az árja *vadh-, vad-* (*vād-, vāδ-*) szóval kapcsolatban magyarázzuk a magy. *álgyú*-t, arra különösen bátorít, hogy ez igének többrendű képzése is kimutatható «ölő (hal-, madár- v. vadfogó) szerszámot» jelölő szavakban a rokon nyelvekben. Ilyenek:

1. Szkr. *vadhá-* = finn *vata* (gen. *vadan*) «húzóháló» | cser. *vod* (Reg.), *vot* (Troj. 86.) «netz»: *egeremše-vot* «spinngewebe» | lapp: teri *vātta*, kildini *vātt* «angelleine, schnur (zum fischfang, auch um boote, schlitten u. a. zusammen zu nähen; Genetz Wb. 148.) || votják *vi* (tő: *vij-*; iness. *vijin*, elat. *vijiś*) «schlinge, dohne aus rosshaar (für hasel- u. birkhühner); *vijal-* «eine schlinge legen, od. damit fangen» | zürj. *vöj* «stellholz in der falle» (Wied.). Az utóbbi adatokban a *j* eredeti *ľ* (< *d, δ*) helyett való úgy mint a fentebb elősorolt példákban.

2. Szkr. *vádhas-* = zürjén *vetos, vetös* «netz, schlinge, dohne» *(čeran-v.* «spinngewebe») | votják *votäs* «jägergarn, jagdnetz» *(čonari-v.* «spinngewebe»), melyekkel a több más árja eredetű elemen (l. alább a *bal* czikket: 23. sz.) igazolható szókezdő *v* > *b* (*p*) változással egyeznek: votjKaz. *botos: čonari-botos* «spinngewebe» (tkp. «háló») | ÉV. *patės* «függő háló repülő réczék és ludak megejtésére». Az előbbi csoporttal szemben itt figyelemre méltó az árja *dh, d* szóközépi mássalhangzónak *t* megfelelése, mi a szókezdő változásával együtt arra vall, hogy emitt az átvétel különböző történeti, illetőleg földrajzi (közletési) viszonyok között jött létre. Tanulságosan mutatják ez eltérések mellett az előbbi csoporttal való kapcsolatot egyrészt a vogul *patės*-nek (melyben *a* = *ä*)

ÉO. *pilot, pilt* (Ahlqu.), illetőleg *pēlt, pilt* (Vog. Népk. Gyüjt. III : 393, II : 348.) alakja («ein zwischen zwei stangen ausgespanntes netz um fliegende enten zu fangen» Ahlqu.), melyben t. i. az árja *dh, d* mássalhangzónak szabályos *l* megfelelője jelentkezik (e mellett a szóvégi *t* eredetibb *s*-ből mint sok más esetben; l. alább az *ezer* és *arany* czikkeket); másrészt az árja *vadhá*-képzésnek ugyancsak ily *d>l* s egyszersmind *v>b (p)* szókezdő-változást mutató következő másai: finn *pato* «agger, v. sepimentum quo aqua in rivis cohibetur» *(lohi-pato* «structura capiendis salmonibus») | lapp: Fm. *buoδδo, buotto* (genit. *buoδo)* «obturamentum fluvii, piscium capiendorum causa oppositum»; Lule *puodo* id. *(qwela-p.* «piscina»); innen denominativumok: Fm. *buoδδo-, puotto-* (præs. *buoδom)*, Lule *pūstu-, pustute-* «verstopfen, propfen» (Setälä: NyK. 26 : 382.) || ÉO. *pol, pot* «fischwehr, quer über einen kleineren flussarm gebaut» (Ahlqu.), DO. *pylä* id.*) (Pápai). Fölismerjük ezek előrebocsátásával, hogy a magy. vejsze *(vejsz, vejcz* Kemenesalja, *vész* Miskolcz; régi oklevelekben: *ueicze, ueize* a tihanyi apátság alapító levelében 1055-ből, *veiez* 1240-ből, *weyz* 1283-ból, *Counweyzy* 1228-ból, *Ahzunweyze* 1260-ból, *veyz-hel* Szamota: Tih. Apáts. Alapítólev. 16. l.; NySz. és Herman Ottó: Magy. Halászat) «excipula, sagena; halfogó nád-, v. fűzfa-sövény» szintén nem más, mint a szkr. *vádhas-* mása «ölő, v. fogó szerszám» alapértelemmel s alakilag a gyakori árja *a* = magy. *e* hangmegfeleléssel, valamint az előbbi adatokban is igazolt hangzóközi *dh, d* > *l* (ill. *l, j)* változással; v. ö. az utóbbira nézve magy. *új* = zürj. votj. *vïl*, finn *uude-* «neu». — V. ö. ezekhez: cserem. *vaša* «vejsze (котцы, рыболовный снарядъ изъ дранокъ)», *vàrs* «madár- és vadfogó háló (тенета для ловли птицъ, звѣрей»; Troj. 5.); l. a szóközépi δ ~ *v* hangmegfelelésre nézve alább a *méz* czikket.

3. Szkr. *vádhar-*, av. *vadarĕ-* = cserem. *ater* «falle, fuchsfalle (клящы»; Reg.), melyben a *t* = *d* úgymint a *vod* «netz» *vot* változatában.

Mint föntebb láttuk, a zendben a rövid hangzós s a szkr. *vadh-* igetőnek szorosan megfelelő *vad-* igető mellett hosszú hangzós *vād-* változat is előfordúl. Ez az alaki kettősség adja meg nyitját, hogy a magy. *álgyú* mélyhangú alaprésze (= av. *vād-)* mellett ugyancsak a magyarban magashangú változat (= av. *vad-)* is találkozik, mely utóbbinak párjai a vogul-osztjákban és zürjén-votjákban is megtalálhatók. Hiven egyezik ugyanis a szkr. *vadh-*, av. *vad-* «erschlagen, tödten» igével a magy. öl- *(el* JordC.) «erschlagen, tödten» *(öldöz-, üldöz-, ildez-* «jagen, nachjagen, ver-

*) V. ö. ezekhez még a kaukázusi nyelvekből: grúz, mingrél *bade*, szvanét *bjad, bäd* «netz» (Erck. 108.).

folgen» = vogul: ÉV. *al-*, déli *äl-* «tödten; (wild od. fische) fangen»; innen: *alyat-*, *älkät-* «sich herumschlagen», *äleśl-*, *äleśl-* «sich mit wildjagen od. fischfangen beschäftigen» és ÉV. *aleś*, *aś*, KLV. *äłś* «fanggeräte» (a vad- és halfogó szerszámok összefoglaló neve), PV. *äles* «a jávor ellen való nagy önlövő ijj (самострѣлъ», tehát régi értelmében véve a magy. «álgyú») = ÉO. *veļ-*, SO. *veļ-*, IO. *ved-* «erschlagen, tödten; fangen» (innen: *velp-as* «fang», *velpas-ulam* «gerät tiere zu fangen; waffe»; Ahlqu., Castrén) | votj. *vij-*, *vi-*, zürj. *vi-* «tödten, morden», mely utóbbiakban az árja megfelelő *v* szókezdője is jelentkezik. A nyugati rokon nyelvekben nem találjuk e szónak *l* mássalhangzós megfelelőjét; mert ha Budenz egybeveti is vele a finn *viile-* «cultro findere, dissecare (pl. ventrem piscis)», észt *vili-* «durchschneiden» (mit dem pflug den rasen)» igét: itt, mint a tő hosszú hangzója is nyilván láttatja, a magy. *öl-*, vagy *äl-*, osztj. *veļ-* rövid hangzós alakokkal nem egyeztethető egész más szóval van dolgunk, mely alkalmasabban vonható a magy. *vé-s-*, lapp *vaije-* «indicere, dissecare» rokonságához. Jobban illik a magy. *öl*-höz és társaihoz a fentemlített lapp *vatta-* «schlagen (mit der rute)», melynek tőszótagbeli *a*-ja eredetileg magashangú is lehet (l. Wiklund: Urlapp. Sprachl. 147—160.)

7. Magy. **aladár** [mint tulajdonnév]: «cum villanis Sumoz et *Olodaro*» (1220-iki oklevélben); «*Aladarus*, Banus Slavoniæ» (1225.); «*Aladar*, vir nobilis» (1274. NySz.). — Kézai Simonnál Attila egyik fiának neve. Nagy Géza szerint: «Előfordúlt a Pecch nemzetségnél, nevezetesen így nevezték Ivánka fiát, az Apponyi család ősét, ki Adorján vára ostrománál esett el; hagyományszerű névvé vált a Guthkeled nembeli Várday-családnál s így nevezték Chete ispán fiát, ki a XIII. század második felében szerepelt s egy ideig a királyné tárnokmestere volt» («Árpádkori személyneveink»; Turul III: 113.). — Köznévi alkalmazása tetszik ki Heltai Krónikájának következő helyéből, mely Mátyás király holttestének Bécsből való hazaszállításáról szól: «Egy nihány nap mulva szellyébe tőuec a testet és be szurkozác azt mindenfelől, és haióba tőuéc azt és mellé adác a *fő Aladart* és Bodo Gáspárt es meg hadiák azzoknac, hogy el vinnéc aszt Székes Feyervárra». E helynek Bonfiniusnál található eredetije: «Postero die mortis corpus regis ... in picata capsa reconditum datoque *Primario Aladario*, Bodoque Gaspari negotio secundo amne Albam demissum» (Nyőr 15: 272—3. ll.). A NySz. szerint e szó jelentése: «centurio cohortis prætoriæ; gardekapitän».

< Osszét: tag. *aldár*, dig. *ardar* «vorsteher, ältester, befehlshaber»; *aldarád*, *aldájrade* «ältertum, oberherrschaft, autorität» (SJÖGREN: Osset. Sprl. 351, 359.).

VÁMBÉRY említi először, hogy Attila fiának *Aladár* neve, melyet eddigelé *Ardarikh* gepida király nevével azonosítottak «a persa-török *Alaidar* szóval azonos, mely zászlóst, vagy ezredtulajdonost, tehát vezért jelent» (Magy. Ered. 187.). Ez előzményre való hivatkozás nélkül mondja el újra SZARVAS GÁBOR e nézetet (Nyr 15 : 273.): «*Aladár* török eredetű szó s két tagból áll: *alaj*+*dar*. Első része: *alaj* ZENKER szótára szerint egyebek közt annyit is is tesz, mint: ‚gefolge, truppe, schaar, regiment'; *ālāj emini* ‚major', *ālāj beji* ‚obrist' s nyelvünkben is sokszor előfordúl ez összetett szóban: *olaj-bég* = ‚csapatvezér' (mely megvan a bolgár, szerb, rumuny s újgörögben is). Második, *dar* tagjáról ZENKERben ezt olvassuk: ‚in zusammensetzungen: haltend, habend, besitzend, bewahrend; das halten, fassen'. *Aladár* tehát tulajdonkép annyi mint: csapatfő; BONFINIUS idézett helyéből azt sejtjük, hogy *aladár* ‚testőrhadnagyot', *főaladár* tehát ‚testőrkapitányt', azaz a testőrség fejét jelentette». Ugyane véleménynyel találkozunk KUUN GÉZA gr. «Relationes Hungarorum cum Oriente» könyvében (I: 95.): «*Aladár* = persico-turc. *alajdar* ‚vexillifer, dux'».

Baj azonban az, hogy ez a «perzsa-török *alaj-dar*», mint tényleg létezett szó és méltóságnév semmilyen forrásból nem igazolható s nem egyéb a magy. *Aladár* név magyarázatát czélzó föltevésnél. A «csapatfő» neve az ozmanlíban, mint fentebb láttuk: *alaj-emini*, ill. *alaj-beji* s a ‚zászlós' neve: *bajrak-dār* (nem: **alajdār*, vagyis: ‚sereg-tartó'). Különben a magy. *aladár* szó hiteles történeti kelete régibb az ozmán érintkezés koránál s nagy kérdés, vajjon föltehető-e keletről hozott török szókincsünkben ilyen török-perzsa összetétel. A hangtani egyezés sem kifogástalan; mert **alaj-dār* előzmény után a *j* enyésztével **alédár*, vagy **alidár*-féle fejlemény következnék. Ezekkel szemben biztos adat az osszét *aldar*, melynek értelmével is jól egybehangzó az, a mit ez irányban a magy. *aladár*-ról tudunk. A szó utórésze bizonyára a perzsa *-dār* (v. ö. *sar-dār* «häuptling, anführer»: *sar* «kopf»), de az előrésznek eredete homályos: a török *alaj* szóval való összefüggésének fölvételére semmi alapunk. Megjegyzendő, hogy az osszétban a *ɣärüg* «esel» és *äfs* «stute» szók összetétele: *ɣärgäfs* «maulesel» s szintígy lesz a *naräg* «eng», *läjäg* «stock» stb. hasonló alkotású szókból a többesben: tag. *narǯut'ä*, dig. *nargut'ä*; dig. *läggut'ä*, valamint a *k'äsäg* «tscherkesse» szóból az *-on* raggal: *k'äsg-on* «tscherkessisch» (HÜBSCHM. EO. 114.); bátran fölvehető tehát ilyes elisio az *aldar* szóban is, mire a vele egyébként egyező magy. *aladár* utal.

8. Magy. apa (tő: *apá-* és *ap-*: *apá-m, apá-t, ap-juk*) 1. «pater; vater»; 2. «ipa; schwiegervater» (Drávamellék); *nagy-apa, jobb-apa, szép-apa, öreg-apa* «avus; grossvater»; *apám-uram* «ipam uram» (Fehér-m., Eszék vid.); *apú rokon* «apai részről rokon» (Veszprém-m.), *apúl testvérek* «csak apáról testvérek» (Somogy-m.). — *apó, apók* (Csallóköz), *apaka, apóka* (Székelység), *apika* (Baranya-m., Moldva) «väterchen». — *após* 1. schwiegervater»; 2. «grossvater, urgrossvater» (Balaton-vid., Moldva).

Vogul: ÉV. *ą̄pl'ė, ą̄pl'ikwė* (dim.) «väterchen», *ą̄päriś* (dim.) «grossvater, urgrossvater» | FLV. *ą̄pa*, KLV. *ōpä* «grossvater; bär»; *ą̄päriś, ōpäréš* «grossvater», KLV. *jäni ōpäréš* id. | TV. *ąpą* «schwiegervater».

CseremiszM. *oba* «schwiegervater, der frauen vater (тесть»; Troj.).

Finn *appe-* (nomin. *appi*) «socer».

Lapp: Lule *vuohppa* (plur. *vuohpa'*) «schwiegervater» | Pite *v"ą̄hhpā, vœhhpa* id. | déli *wuohpa* (plur. *wuohp'*), *wuóhpo, wuéhpa, wuúhpa, wuúhpo* (plur. *wuúhp', wuihp'*) id. | Fm. *vuoppa* id. (Halász) || teri *vī̆hp*, kildini *vūhp*, notozeroi *vuohp* id. (Genetz Wb. 166.)

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: kürin *ap'aj* «schwiegervater, vater des mannes» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 113.) | abcház *ab, abi*, dido *obu, obuju* «vater» (Erckert: Kaukas. Spr. 143.).

A törökségben és mongolban is el van terjedve *aba*, melynek jelentése a teleut, šor, szagaj nyelvjárásokban «vater» (*uluγ aba* «grossvater»), az ozmánban «vorfahr», a csagatajban «onkel von vatersseite», a kacsinczban «älterer bruder», a szagajban, kojbalban és kacsinczban «bär», a mongolban «onkel»; ebből képzések: szagaj *abā* «älterer bruder», teleut *abai* «vater», kizil *abai* «älterer bruder», mongol *abai* «väterchen» | csagataj, teleut *abaka* «väterchen; vatersbruder» | ozmán *abuγa*, mongol *abaγa*, burjét *abaga* «oheim, vaterbruder», tunguz *avaga* id. | altaji, lebed, kún *abaγai* id.; teleut, csagataj, mongol *abū* «väterchen» | csagataj, tobolszki tatár *abuška*, ujgur *abučka* «alter, greis; ehegemahl, mann» (Radl.: Türk. Wb. 620—22, 631—2.). Látni való, hogy ezektől a finn-magyar nyelvek és a kaukázusiak közül (a mennyire a rendelkezésre álló csekély anyagból egyelőre láthatjuk) a kürin jellemzően térnek el a *p*-s ejtéssel s a különös «schwiegervater» jelentésalkalmazással.*)

*) A «socer» jelentés a «pater» mellett mindenesetre csak

Hogy pedig ennek jelentőséget tulajdonítsunk, azon körülmény ajánlja, hogy több más rokonság-kifejezésre is találunk egyezéseket a finn-magyar és kaukázusi nyelvek közt. Ilyenek jelesül: magy. anya (*anyá-m, anyá-t* és *any-* ebben: *any-ja* és *anyá* «anyai részről» rokon Veszprém-m.) «mutter» és (Drávamellék) «schwiegermutter»; vogul: ÉV. *ānkw*, KLV. *oąnkw*, PV. *oąnkw*, TV. *oñγ*, *oñk* «mutter», ÉV. *āńākwė* «grossmutter», KLV. *ąań* «mutterschwester», ALV. *ąń* «grossmutter (mütterlicherseits)», KLV. *ōń* «mutterschwester», LV. *äń* «tante, grosstante (mütterlicherseits)», *oań* «frau des mutterbruders»; osztják: ÉO. *aña*, *añgi* «mutter», IO. *aña*, *añe*, SO. *añki* id.; mordE. *ańa: niz-ańa* «schwiegermutter» = šapszug *anga*, abchaz *an*, dido *onu*, *enu*, *enju* «mutter» (Erck. 105.) | vogul: ÉV. *sāsi'* (tő: *sāsγ-*), KV. *sās*, PV. *śāś* (tő: *śāśś-*) «onkel (mütterlicherseits)», KLV. *šāše*, ALV. *šāś* «vater»; cserem. *čüčä* «onkel (mütterlicherseits)»; votj. *čuž-murt* id. és «cousin, neffe», zürj. *čöž*, *čoz* «oheim, mutterbruder» = czachur *čödž*, *čöž*, chinnalug *čiši*, *csi*, abadzech *sše*, *šši*, šapszug *šši* (agul *ču*, rutul *šu*) «bruder» (u. o. 49.) | vogul: ÉV. *kaś*, KLV. *käš*, ALV. *käś*, KV. *kāś*, PV. *koś* «jüngerer bruder»: v. ö. kabardin *koš*, *kkoš* «bruder» (u. o.) | vogul: ÉV. *āś*, ALV. *īś*, PV., KV. *īś* «jüngere schwester», SO. *iδeχ* = dido *esju*, czachur, *iči*, šapszug *ošj*, and *ece*, avar *jac*, karata *jaci*, varkun, kubacsi *juce*, *juci* «schwester» (u. o. 127.) | zürj. *vok* «bruder»: v. ö. kürin *vaχ* «schwester» (u. o. | mordv. *ocä* «onkel, vatersbruder», cserem. *izaj*, *izäj*, *zäj* «älterer bruder; onkel» = karata *oace*, *vaci*, and *voci*, avar *vac*, *vec*, *vas*, kubacsi *uce*, kaitach *uci*, akuša *udzi*, *uci*, chürkilin *udzi*, *uzi*, varkun *utci*, *ucü*, lák *uṣu*, ud *viči*, csecsencz *vaša*, thuš *wašo*, abcház *uoša* «bruder» (u. o. 49. Uslar-Schiefner. Tschetsch. Stud. 70.); v. ö. még tatár *aču*, *ači* «jüngerer bruder», szibériai tatár *aǯā* «älterer bruder; oheim» (Budagov I: 792; II: 391.) | mordv. *šaba*,*) cser. *šubo* «kind» (*ik-šebe*, *ik-*

átvitel. Még megőrizték ez utóbbit a magyar és vogul-osztják, mely nyelvekben a «socer»-nek hangzásban megkülömböztetett idetartozó kifejezései: ÉV. *up* «schwiegervater» | ÉO. *up* «schwiegervater, vater des weibes» (Ahlqu.); IO. *ūp*, SO. *ōp* «schwiegervater» (Castrén) | magy. *ip*, *ipa* id., *ipós* (Hevesm.) id. Az, hogy a kürini *ap'ai* «schwiegervater» szónak dido *obuju* mása, valamint ennek *obu* alaprésze (v. ö. dido *onu*, *enu* és *enju* «mutter») s szintígy az abcház *ab*, *abi* «vater» jelentésűek, mutatja, hogy emitt is az utóbbinak értelme veendő eredetinek. V. ö. ezekhez még tabasszarán *aba*, *ava* «vater», mely azonban a tatár eredet gyanujába jöhet.

*) Paasonen szerint (Türk. Lehnw. im mordw. 155. sz.) arab *šābb* «jüngling, junger mann» (*šābbe* «mädchen») volna, csakhogy ennek használata a volgai törökségben nem igazolható.

siba) «kleines kind» = kabardin *sabij, sabi*, abcház *sabí*, abadzech *sabji* «kind» (u. o. 91.) | votj. *äk, äkä* «bursche, jüngling», cserem. *ige, iga* «kleines kind» (дѣтище; *igí-šĕv* «kinder, дѣти» Troj. 10.) = kabardin *iko*, šapszug *okko* «sohn» (Erck. 129.); dido *egüë* «jung» (u. o. 167.).

9. Magy. **ar**: *anyam ara, anyad ara* «avunculus; onkel (mütterlicherseits)»; l. Nyr. 18 : 134.

Vogul: LV. *ą̄r, oąr* «verwandter (свой; родня)». A közbeszédben nem használatos, elavúlt szó, mely Reguly déli vogul énekeiben mindig mint a *jäi'* «atya» szó párhuzamos kifejezése szerepel *(ąring ur, jäen ur* «atyafiúi, atyai vér»; Vog. Népk. Gyüjt. I : 114. | *täu jommas jägänne kults, jommas ąrennä kults* «ő jó atyáitól, jó atyafiaitól elmaradt»; u. o. III : 232. | *perr kultim jommas jäten, jommas ąritén ąẋri* «hátramaradt jó atyjához, jó atyjafiához kapaszkodik»; u. o. IV : 117.); tehát valószínűleg idősebb férfirokont, nagybátyai részről való atyafiságot jelent szorosabb értelmében.

Osztják: ÉO. *ōrti* «onkel (bruder der mutter)»; *ort-nē* «schwägerin (schwester des mannes»; Ahlq.).

V. ö. osszét: dig. *arwāde, erwāde* «bruder», tag. *arwād, ärwād* «verwandter, freund» (Hübschm. ÉO. 23, 108.) = óperzsa *brātar-*; av. *brūtar-*; pahl. *brātar, brāt*; parszi *brad*; ujper. *birādar, berād* «bruder»; szkr. *bhrātar-* id. = kurd *barā*; kurmandzsī *berā*; zaza *berár, berá*; afghán *wrōr*, balūčī *brāt, brās, birāð, brað, barās* «bruder»; mazāndaranī, gelānī *barār*, szamnānī *berār*, tātī *biruar*; vakhī *wrūt*, šighnī *wrod*, szangličī *wurd*, szariqōlī *wrōd*; rōšnī *warād*, yidgāh *wrai* (Justi Hb. 218; Horn 45; Tomasch. Pam. 775; Geiger Bal. 116.).

Alakilag megfelel az osszét *arwāde*-nak az osztják *ōrti* közbülső hangzójának az előtte álló hangsúly miatt való enyésztével (v. ö. a végzetre nézve: ÉO. *karta, karti* «eisen» = osszét *khard*, av. *karĕta* messer»); a vogul alak pedig ehhez ép úgy viszonylik, mint vog. *kēr* «eisen» az osztj. *karti*, votj. *kort*, zürj. *kört* másokhoz. Valamint emitten a végzet csonkulása iráni területen is kimutatható (kurd *ḳēr*, kurmandzsī *khēr*, szangličī *kiẏ* «messer»; v. ö. leszgh *ger* «eisen»), a vog. *ą̄r*, magy. *ar*-nak is föl lehet tennünk ilyen iráni előzményét (v. ö. kurd *barā*, kurmandzsī, zaza *berá)* annál is inkább, minthogy ilyes hangviszonylás a finn-magyar nyelvek más árja elemein is jelentkezik, így: zürj. *ord* «seite», votj.

urdäs id. = vog. *ur* «seite» = av. *arəδa-* «seite»; v. ö. magy. *ar-ánt* «in der richtung, gegen» (l. alább 13. sz.) | magy. *para* «schwimmholz auf fischer-werkzeugen», vog. *pōrä, por, pərə* «floss, fähre», osztj. *por*, zürj. votj. *pur* id. = av. *pərətu-* «furt, brücke», pahl. *pahr, pahl*, kurd *per, pîr, purd, pird*, gelānī *purd* id. | magy. *szer* «art, gattung; reihe», vog.-osztj. *sir* «art, gattung; ordnung, regel, gebrauch», zürj. *ser* «regel, gebrauch» = av. *sarəδa-* «gattung, art, sorte» | mordE. *reve* «lamm»: v. ö. osszét: déli *ravod*, tag. *rod* «kalb» | mord. *śuŕä* «zwirn, faden»: v. ö. cser. *šürtö*, permi *šört* id. és szkr. *sūtra* «faden, schnur», vakhī *žūtr* «wollfaden». Ily kopott végzetű, de az osszét *arvād* alaknak *v*-je helyett még az eredetibb *b*-vel (av. *brātar-*) jelentkeznek: lapp-Fm. *oarbe-n, orbe-n*, déli *oarpene*, Pite *orēpēna*, kolai *vi̯ərpen, vi̯ərpen* «schwester», *vi̯orpi* «schwester!» (beim anreden einer älteren schwester; Genetz Wb. 161.), déli *orbo-le, oröbole, oərbelā: aika-o.* «cousin, cousine; vaterbruders tochter» (Halász), finn *orpa-na* «geschwister kinder von seiten der mutter (d. h. des mutterbruders oder der mutterschwester kinder»; Ahlq. Kulturw. 213.); v. ö. a képzésre nézve: *pääkkä* és *päkkä-nä* «axt», *aivo* és *aive-na* «schläfe» stb. (l. Budenz: Összehas. Alakt. 250.). Ezekben a «férfitestvér, bruder» jelentés részben «nőtestvérekre» nyer alkalmazást, úgy mint a magy. *öcs* is jelent a régi nyelvben s nyelvjárásokban ma is «húg»-ot (soror minor natu). Az általánosabb «nőrokon»-féle jelentésfejlődés révén idetartozóknak látszanak még szoros alaki egyezésüknél fogva: mordE. *uŕva* «schwiegertochter», mordM. *ərśä, eŕ'ä* «weib, gattin», *ərśä-nä* «junge verheiratete frau, schwiegertochter» (Paasonen: Kielellisiä 22.); továbbá votják *var-mumi* «schwiegermutter», *varm-aj, warmaj* «schwiegervater, frauenvater», *varm-aka* «schwiegermutter» (v. ö. *mumi* «mutter», *aj* «vater», *aki, ako, aka* «tante, muhme»). Ez utóbbiakban a *var, war* előrésznek a mordvin megfelelőével egyező «weib, gattin»-féle jelentése következik, a *-m* végzet pedig valószínűleg nem más, mint az első személyű *-m* birtokosrag nyoma (v. ö. magy. *név-nap: nevem-napja*, vog. *up-ǟjkä* «ip-öreg»: *upėm-ǟjkä* «ipam-öreg»), mely ugyan ma az egyes számban nem hangzik (votj. *val* «pferd»: *val-ä* «mein pferd»), de hogy egykor itt is megvolt a többes első személyű *-mi* birtokosrag (*valmi* «unser pferd») bizonyítja. Ilymódon Pápai-Páriz szótárának amaz adata, mely szerint «nurus: menyem, menyed; antique: *aram*» — mely után a mai irodalmi nyelv *ara* «nurus» szava képződött — elvégre szintén hiteles lehet fölvevén, hogy ez s az «avunculus» jelentés külön nyelvterületeken voltak használatban.

10. Magy. ár «fluctus, æstus; flut» (*ár-víz* «inundatio aquarum; überschwemmung»; *víz-ár* «wasserflut»; *ár-patak* «scatebra;

quelle»); *árad-*, *árrad-* «exundo; fluten, strömen»; *áraszt-* «exundare facio; ausgiessen, ausströmen» *(el-áraszt-* «diluvio; überschwemmen»); *ár-* : *el-ár* (Szatmár-m.) «eláraszt, elönt (vizével a folyó» ; NySz., MTsz.).

< Szkr. *vār-* «wasser; nass, flüssigkeit (von der milch); regen (= milch der kühe)» || av. *vara-* «regen», *vār-* «regnen» | pahl. *vāran*, ujper. *bārān*, kurd *vārin*, *bārin*, osszét *wārun*, *várin* «regen» ; pahl. *vārī-*, ujper. *bārī-* «regnen» | vakhī *vūr*, szariqōlī *varéiǯ*, *varéša*, balūčī *gvāriš* «regen», *gvār-* «regnen» (Grassm. Wb. 1260; Justi Hb. 274; Horn 36; Tomasch. Pam. 755; Geiger Bal. 127.). — Kaukázusi nyelvekben: lák *b'ar*, arcsin *bari**) «see, pfütze» | kürin *ör*, agul *ör*, *jör*, *ur* id. | chürkilin *urhu* (genit. *urhwa*, plur. *urhni)* «meer», kaitach, akuša *urχu*, varkun, kubacsi *uχu* «meer» (v. ö. az utóbbi adatok utórészére nézve: abadzech *χχo*, *χö*, kabardin *χǯ*, šapszug *χe* «meer; see», kaitach *kav*, akuša *kov*, chürkilin *khaua*, ingiloi *gub*, grúz *gube* «see»; Erckert: Kaukas. Spr. 127, 100; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 130.).

A kaukázusi alakokkal való egyezésre már Dankovszky utal («*ár* = kauk. *uor*, *or* fluxus»; Magy. Nemz. Marad. 18.) és nyomában Erdélyi (Stammverw. d. Hung. 8.). — A magy. *ár* = szkr. *vār-* «wasser» azon «grosses wasser»-féle jelentés-megszorítással, melyet a kaukázusi adatok tükröznek. Minthogy az értelem az utóbbiakkal szorosan egyezik s másrészt az *ár* alak is hű mása a lák *b'ar*, arcsini *bari* fölvehető **var*, **vari* előzményének, nincs kizárva azon eshetőség, hogy a magyar szó közvetetlenül kaukázusi területről került, vagyis benne úgy mint a *bocskor*, *agár*, *piczurka* s más szók esetében (l. e czikkeket fönt 2. sz. és alább 35. és 26. sz.) kaukázusi réven került árja szóval van dolgunk. Ezen fölvételt javalja, hogy a rokon nyelvek magashangú (s ennélfogva rokonsági alapon a magy. *ár*-ral nem egyeztethető) megfelelői, jelesen a cserem. *jär*, *jer* «see, teich» | mordv. *järʹke*, *ärʹkä*, *ärʹke*, *erke* «see», finn *järve-* (nomin. *-vi)*, lapp *jaure*, *javrre* id. (l. Budenz:

*) Ugyanily hangmegfeleléssel viszonylanak egymáshoz: arcsin *bate*, lák *barz* «mond, monat» és chinnalug *vaate*, buduch *vaaz*, kürin *varz* id. (Erck. 103.) | arcsin *barq*, lák *bargh*, avar *baq* «sonne» és akuša, chürkilin *varχhi*, rutul, czachur *viriχ* id. (u. o. 130.) | arcsin *bokl*, lák *burk*, ud *boq* «schwein» és czachur *vok*, buduch *vaak* id. (u. o. 126.) | arcsin *bek* «schaf» és czachur *voka*, rutul *vuga* id. (u. o. 121.).

MUgSz. 750.) is inkább a kaukázusi *jör, ör, ur,* ill. *urhu, urχu* alakok nyomán érthetők. V. ö. ezekhez még: ÉO. *jert* «regen», *jertļ-* «regnen» (AHLQU.).

11. Magy. **ár, árr** «pretium; preis»; *áros* «venditor, mercator; venalis; pretiosus; carus; verkäufer, kaufmann; verkäuflich; wertvoll, teuer». — *árú* «pretium, merx; preis, ware»; *árúl-* «vendito; prodo; paciscor; verkaufen, feil bieten; handeln, feil schen; verraten»; *árús* «mercator; kaufmann».

Finn *arvo* «pretium æstimando constitutum, conjectura; wert, achtung, preis»; *arvaa-* (infin. *arvata)* «conjectando æstimare, conjicere, arbitrari» *(hinta a.* «den preis schätzen») | észt *aru* «berechnung, anschlag, ansicht, überlegung, verstand»; *arva-* «schätzen, raten, meinen, erachten; zählen, rechnen».

Lapp: Lule *ārĕvvuo, ārĕßuo'* «wert»; *ārvieti-* «verstehen, erraten», *ārāvātalla-* «beurteilen» | Pite *arĕvvĉ̣ĉ-* «mutmassen, erraten, denken» | déli *ārveti-, arvieţ-* «denken, mutmassen; bemerken, in acht nehmen, verstehen» (HALÁSZ) | Fm. *arvvo* «wert, achtung»; *arvede-* «verstehen», *arvvale-* «vermuten, erraten» | teri *ārva,* kildïni, notozeroi *ārv, arv* «wert, preis»; akkalai *arvəda-* «schätzen», teri *ā¸rv'de-*, teri, kildïni *a¸rvē-*, akkalai *a¸rvede-* «erraten», *ā¸rvdūs, ārvχos* «rätsel, gleichniss» (GENETZ Wb. 7.).

MordE. *artśe- (arće-)* «denken, vermuten, meinen, überlegen» (NyK. 24 : 49.) | mordM. *arse-* «denken».

Zürjén *art-* «überschlagen, überschlag machen»; *artal-* «denken, bedenken, nachdenken, überlegen, erwägen, meinen, mutmassen, schliessen; zählen, herzählen, berechnen, ausrechnen»; *artaś-* «sich mit jmdem berechnen» (WIED.).

Vogul: ÉV. *ārtél-* «überlegen, bedenken, erwägen, klügeln»; *ārtiñ* «klug, überlegt» | KLV. *ārtél-* id. || KV. *ōrm-*, ÉV. *ąrém!-*, PV. *ōrém!-* «kosten, versuchen, schmecken».

Osztják: ÉO. *artaļa-* «kosten, schmecken, versuchen; schätzen»; *armat-* «verstehen» (AHLQ.).

< Szkr. *arghá-* «wert, preis», ebből: *arh-* «etwas aufwiegen, d. h. ebenso viel wert sein» *(áti-a.* «vorzüglich wert sein», *prá-a.* «an wert übertreffen»; *arhāṇā* «verdienst, gebühr»; GRASSM. Wb. 110, 121.) || osszét *arγ* «preis, wert»; örm. *yargem* «ehren, schätzen» (HORN 17; HÜBSCHM. EO. 23.). — Av. *arĕš-*

«verdienen, wert sein», *arežah-* «wert, preis» (JUSTI Hb. 29.), *arěža-* «wert, würdig, wertvoll» (GEIGER Hb. 192.) | pahl. *arž*, ujper. *arž-*, *erž* és *arz*, *arz*, *erz-* id. (HORN 17.).

Hogy a magy. *ár* «pretium» szónak köze van az ujperzsa *arz*, *erz* szóhoz, már BEREGSZÁSZI említi (Ähnl. d. Hung. Spr. 98.); l. még: Ethnogr. V: 177. — Igen természetesen kerülhetett át az ókori iráni kereskedelem révén számos egyéb műveltségszóval a «pretium» szava is a finn-magyar nyelvekbe. A magy. *ár*, *árr*, szabályosan megfelelő mása az osszét *arɣ*-nak s szintígy a finn *arvo*, *arvaa-* alapszava a szkr. *arh-* av. *arěž-* igei alakok hangbeli előzményének (szkr. *arh-* < **argh-*; *arghá-*). Nincs szükségünk tehát arra, hogy — mint BUDENZ teszi (MUgSz. 749.) — e szavaknak s továbbképzéseiknek (zürj. *art-*, vog. *ārt-* denom. *-t* képzővel, mely mása a finn-lapp *d*-nek ezekben: *arvaa-*, *arvade-*; l. BUDENZ: Összeh. alakt. 120—127.) további «spectare»-féle alapértelmét kutassuk, illetőleg az ily jelentésű vogul *āñkwät-*, *āñyhurmät-* szókkal családosítsuk.

12. Magy. **ár**, *árr* (acc. *ára-t*, *árra-t*) «subula; ahle, pfriem» (NySz.); *varga-ár* «schuhmacher-pfriem».

Finn *ora* «terebra minor (clavus ferreus candens, quo terebratur) | észt *oɹa*, liv *ora*, *vora* «brennbohrer, pfriem, dorn (im schloss), insectenstachel».

Lapp: teri *vierre*, kildini *uo,rr*, notozeroi *ua,rr* «ahle, pfrieme» (GENETZ Wb. 158.).

MordE. *uro*, mordM. *ura* «grosser pfriem» (PAASONEN: Kielellisiä 21.).

Cseremisz *vèrèž* «ahle, pfriem» (ШИЛО; TROJ. 8.), *verež*, *vürüž* (BUDENZ: MUgSz. 751.).

< Szkr. *árā-* «ahle, pfriem» (wahrscheinlich von *ar-* «hineinstecken, hineinsetzen, einfügen»; GRASSM. Wb. 182, 98.).

Már MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL megvan: «*ár* = szkr. *ārā-* subula, vargaárr» (Finnit. törekv. 20.). — A cser. *vèrèž* nyilván diminutiv képzés (mint: *kutkuž* «adler»: finn *kotka*, *pomuž* «sinus»: mordE. *pongo* id.; l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 236.); szókezdője pedig parasiticus *v*, úgy mint ebben: cser. *vadar* «euter» = f. *utare-*, mord. *odar* id. = szkr. *ūdhar-*, gör. οὖθαρ id. A különös alaki és jelentésbeli találkozás az árja alakkal igen valószínűtlenné teszi BUDENZnek ama nézetét, mintha az idézett finn-magyar szavak «fúró, forgó, csavaró» alapértelemmel a magy. *örvény-*, *örül-* stb. családjához tartoznának (MUgSz. 857.).

13. Magy. ar: ar-ánt, *éránt, iránt* 1. «e regione, e directo, juxtim; erga, versus; in der richtung, gegen» (*«hegy aránt megy»* = «hegy *felé* megy, erga montem»; NySz., MTSz.); — 2. «quoad, circa, de, respectu; hinsichtlich, bezüglich, betreffs» (*«ujjabb bú ér a fiam aránt»* = «fiam miatt, mihi angescit de filio aegritudo»; NySz.); «-ért, miatt, végett; für, wegen» (*szemem aránt vátam a doktornál;* MTsz.); — 3. «modo; in ... weise, in ... zustande» (*«ha jelen lenne maga, mindenek jobb aránt esnének»* = «jobb módon»; *egy-aránt* «æqualiter, æquo modo»).

Vogul: ÉV. *ūr, ur,* KLV. *ur,* TV. *ǫr,* KV. *rǫr* 1. «seite, gegend, richtung» (pl. TV. *khgtël ǫntantnė ǫr* «sonnenuntergangsseite»; *urä-urä jąūχäsi* «wendet sich von einer seite nach der anderen»; *nil' urél sa'irėstä* «schnitt es so, dass es vierseitig wurde»; Vog. Népk. Gyüjt. II, 129, 295; *uriñ jiw* «oldalas, szögletes fa»); KV. *kwäl-rǫr* «wand» (*kwäl* «haus»), *mǫl rǫr* «vordere wand»; — 2. «ursache, sache» («ok, *pričina*» Reg.; pl. *nē-mät ur ātim* «es hat gar keine ursache»; KV. *khgjėr rǫr khǫlǫrėm* «ich höre eine listige sache»; Vog. Népk. I: 167.); — 3. «art, weise» (pl. *man urél* «auf welcher weise?» *ti urätél väräln!* «mache es auf solcher weise»; TV. *mäñ uru* «szerintünk; nach unserer weise»).

Osztják: ÉO. *ūr, vūr* 1. «ursache» (Ahlq.); *vorna* «für, wegen»: *si-v.* «darum», *muj-v.* «warum», *lī vorelna* «ihretwegen» (NyK. 11:166.); — 2. «art, weise»: *ār ūrna* «auf vielerlei weise» (Ahlq.).

Zürjén *ord* «seite, umgebung (des hauses)»; *ord-in* «bei», *ord-iś* «von, von aussen her», *ord-ö* «zu»; *ord-li* «rippe», *ordsa tui* «seitenweg», *ordjöd-* «bei seite lassen, auslassen, vorübergehen» (Wied.) | permi *ord-li* «rippe», *órtsen* «bei seite, bei», *órtse* «zur seite, zu», *órtsiś* «weg von» (Genetz OP. 9, 10.).

Votják *urd* «rippe», *urd-li* «rippenbein», *urd-kič* «fledermaus» (*kič* «dünne haut»). — *urdäs* «seite; futter, unterfutter»; *urdäs-kuton* «tasche». — *urtsä, urtsi, urtčä* «nebeneinander, zusammen» (*urtsä kariñi* «vereinigen, zusammenbringen»); *urtsin* «neben, an der seite».

CseremM. *ördö* «seite (сторона»; Trog. 43.), cserS. *örtösö* «a latere situs» — cserS. *örtöž,* cserM. *ördäž* (Trog. u. o.), *ördež* (Castr.) «seite»; *ördöž-lu* «rippe». — *örtöžes, örtöškö; ördeškä* «oldalra,

félre; ad latus»; *örtöštö, ördeštä* (loc.) «a latere»; *örtözgeč; ördežgič* (abl.) «a latere».

MordM. *iŕďəs*, mordE. *iŕďes, iŕďis* «rippe» (Paas. Mordv. Lautl. 92.).

Lapp: teri *jierhte*, kildîni *ie¿rht*, notozeroi *iart, iert* «seite»; *jiert-čirk* «rippe» | Lule *iertik*, *ʿerṭik* «seite», *ie.-taktie* «rippe» | Pite *îrhtik* «rippenseite», *î.-takte* «rippenbein» (Halász) | Fm. *ärteg* «costæ, latus».

< Szkr. *árdha-* (nom. *árdhas)* «seite, hälfte; gegend, ort» (a *ŕdhak* «abgesondert, fern, abseits» alapjául szolgáló *ŕdh-* igei tőből; Grassm. Wb. 114, 115, 290.) || av. *arəδa-* «seite, teil» (Geiger Hb. 192.). — Osszét: dig. *ardäg*, tag. *ärdäg, ärdäg* «seite, hälfte, halb»; postpositió gyanánt alkalmazva: tag. *uərdama, vərdämä*, tag. *ürdäm* «dahin, dorthin» *(vo-* «jener»), dig. *ärdämä*, tag. *ärdäm* «hierher», *alärdäm* «nach allen seiten» *(alï* «jeder»; Hübschm. EO. 24.).

A zürj. *ord* egybevetése az av. és osszét egyezésekkel megvan már Stackelbergnél (Irano-finskija leksik. otnoš. 8.); l. még: Ethn. V: 178. — A finn-magyar nyelvek árja elemeiben gyakori *a*~*ä* hangmegfeleléssel (mely az osszét *ärdäg* alakban is tapasztalható) hangalak és jelentés tekintetében hű másai a szkr. *árdhas*-nak a cser. *ördöž, örtöž*, mord. *iŕdes* s talán még az eredeti mélyhangúság megőrzésével:*) votj. *urdäs, urts-: urtsä, urtsïn*; z. *orts-: ortson, ortso*. Kopottabb, jelesen a szkr. *árdha-* tőalakot, illetőleg az av. *arəδa-* nominativusának *(arəδô)* változatát tükrözik a cser. *ördö*, votj. *urd*, zürj. *ord*, továbbá parasitikus *j* előtételével: lapp *iert, jiert*. Az utóbbi mellett a finnmarki *ärteg*, lule *iertik*, pite *îrhtik* az osszét *ärdäg* képzésre emlékeztetnek. Ismét különnemű átvétel a vogul-osztják *ūr, vǫr, vōr*, melyben a szóvégzetnek ugyanazon alakulatát tapasztaljuk, mint fentebb a magy. *ar* «avunculus» szó tárgyalása kapcsán említett eseteknél (l. 9. sz.). Hogy a kondai vogul és éjszaki osztják alakok szókezdő *v*-je is — ép úgy mint a lapp megfelelők *j*-je — járulékmássalhangzó lehet, azt néhány biztos analogia igazolhatja: ÉV. *vāñkər* «haken, griff, krümmung», ÉO. *vāñχrəp* «krücke: ofenkrücke»: osszét *ängur* «haken, angel»;

*) Zürjén *o*, votják *u* hangzó ugyanis sok esetben magas *(i)* hangzó képviselője (pl. z. *lol*, votj. *lul-* = magy. *lél-ek*; z. *lop*, v. *lup* = magy. *lép* «milz»; l. NyK. 25: 173.); votj. *urdäs*, permi *orts-: ortson* stb. lehet tehát hangrend tekintetében is egyező mása a cser. *ördöž*-nek.

v. ö. av. *añku-*, szkr. *āñka-* «haken» (l. fönt az *ág* czikkben; 1. sz.) | KLV. *wạntér* «magen», ÉV. *ạntér* «mutterleib, inneres» = av. *añtara-*, osszét *andạr* «das innere», szkr. *āntrá-* «eingeweide» | KV. *vǫrèχ* «sichel» = tat. *urak* id. (Budagov I: 120.) | KV. *vǫrl-* «ernten»: tat. *ur-* id. (u. o.) | PV. *vulu* «vorspann» = tat. *ulau*, csag. *olak* «zugtier» (u. o. 152.) | KV. *vǫrlèχ* «gabonamag» = tat. *urluk* id. (u. o. 126.). Jelentésben és hangértékben egészen azonos vog. *ur* szóval a magy. *aránt* alapszava (v. ö. a végzetre nézve: magy. *szer-ént; orczént, arczint* «szemtől szembe» MTsz.; *gyanánt, hasmánt, magyaránt* stb.; l. Balassa-Simonyi: Tüz. MagyNy. 684.), melynek e szerint «oldal» alapértelmet kell tulajdonítanunk, vagyis: «hegy *aránt* megy» = «hegy *felé*», vog. *ūṛr-pālne* (v. ö. *fél*, vog. *pāl* «seite, hälfte»). Megjegyzendő, hogy az *aránt*-nak *éránt, iránt* mellékalakjait a NySz. írott nyelvemlékbeli adatai még nem ismerik, tehát nem alkalmasak arra, hogy pl. belőlük a szókezdetnek *j*-s előzményére következtessünk (l. Szilasi: Nyr. 24: 290.). Az *aránt* népetimologiai elemzésével (így: *arán-t*) vélhetjük az *arányoz* (később: *irányoz-*) «in einer richtung gehen, trachten; zielen; dafür achten, mutmassen» ige keletkezését, melyből egészen újkori elvonás az *arány* «scopus, meta» (Sándor Istvánnál; l. Simonyi: Magy. Nyelv I: 250; tehát nem a *sová-ny, kemé-ny* stb. képzése, mint: Nyr. 24: 289.). A nyelvújításból divatba hozott «proportio» jelentés (l. Nyr. 25: 212.) tudákos alkotás lehet (mint a lappból szerzett *minta*, vagy az oszmanliból való *arszlán*): v. ö. oszm. *oran* «maass, proportion (мѣра, пропорція»), *oran ile* «aránynyal, mit proportion», *oransız* «aránytalan» (Budagov I: 120.).

Az av. *arəδa-* «seite, teil», szkr. *ardhá-* «halb; hälfte», *árdha-* «seite, teil» jelentései mellett alig lehet bonne kétség, hogy a zürj. *ord*, votj. *urd*, cser. *ördö* árja képmásának megfelelője a vogul *ūrt, urt* «teil», KV. *vǫrt*, PV. *vurt*, TV. *ūrti*) szó is, melyből szabályos denom. képzés: *ūrtti-, ūrt-* (*vǫrt-, vurt-*) «teilen», ÉO. *ort-, ortil-* «teilen, zerteilen; entzweien» (Ahlq.), IO. *ōrd-*, SO. *ūrd-* «teilen». Sőt hihető, hogy az *ar-ánt* alapszava mellett megvan a magyarban is a vog. *urt*-nak megfelelő teljesebb alak, jelesen az oldal «seite» szó előrészében, mely szó a maga egészében a votják *urd-li* «rippe» másának tetszik igen természetesen érthető assimilatióval (t. i. *oldal* e h. **ordal*); v. ö. a végzetre nézve: magy. *nép* «populus», mely Budenz szerint a votj. *nil-pi* «kinder» megfelelője (MUgSz. 402.). Hogy miként nyerhette az eredeti «oldalcsont»-féle értelem az «oldal»-ét, arra találó analogia a magy. *homlok* «stirn», mely Budenz szerint (MUgSz. 109, 705.) voltakép «homlokcsont»-ot jelent s így tagolódik: *hom-* (= votj. *kim*, észt *kulm* «stirn») és *-lok* (= vog. *luw, lu*, votj. *li* «bein, knochen» megtoldva dimin. *-k* képzővel). Megjegyzendő e pontnál,

hogy az ÉV. *q̃ñtil*, KV. *q̃ñtél*, PV. *q̃ńtèl*, TV. *anťél* «rippe», illetőleg ÉO. *oñti-l̥ū* «rippe» (AHLQ.), melylyel BUDENZ (MUgSz. 837.) a magy. *oldal*-t egyezteti, az utóbbinak szóközépi *l*-jét meg nem magyarázza, mely pedig a nyelvemlékek tanúsága szerint nem járulék-, hanem régi elem.

14. Magy. **arany** (székely *arangy* «aurum; nummus aureus; gold; dukaten» *(szín arany* «gediegenes gold», *koronaarany* «krontaler»; *arany-állú* «sárga rigó», *arany-málingó* id.); *aranyoz-*, *aranyaz-* «auro, inauro; übergolden, übeziehen mit gold»; *aranyász-* «gold waschen», *aranyász* «aurilegus, aurilotor; goldwäscher» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *sąrńi*, *sorńi*, *sorni*, KLV. *sąrńi*, ALV. *sarėń*, KV. *sarėń*, *surіń* «gold»; *sorńi-ūln* «aranypénz; dukaten»; *Sornikwė!* «Herr Gott!» (ÉV.)

Osztják: ÉO. *sarni*, *sorni* «gold», obdorszki *sarniñ oχ* id. *(oχ*, *voχ* «metall»; AHLQ.) | SO. *sarńa*, IO. *sorńa* id. (CASTR.), *sareń* id., *sarńeñ vaχ*, *sąrńe-vąχ* «goldmünze» (PÁPAI).

Zürjén *zarńi* «gold», *zarńial-* «vergolden» (WIED.) || votják *zarńi* «gold»; *zarńi-kondon* «goldmünze»; *zarńial-*, *zarńijal-* «vergolden».

Cserem. *šörtńö*, cserM. *šörtńe*, *šörtńä* «gold».

MordvinM. *śiŕńä*, mordE. *siŕńe* «gold» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 79.).

< AV. *zaranya-* «gold; golden» (a *zar-* «glühen, gelb sein» tőből; JUSTI Hb. 122; GEIGER Hb. 241.) | pahl. *zarīn* «golden», ujper. *zerīn*, *zernī* (HORN 145; HÜBSCHMANN: Pers. Stud. 69.). || Osszét: dig. *suɣzarine*, *suɣzärine*, tag. *sïzɣarin*, *sïzɣärin*, *sïzɣärīn* «gold; golden», melynek előrésze HÜBSCHMANN szerint (EO. 56.) a dig. *suɣdäg*, tag. *sïɣdäg* «rein, heilig» előrésze *(suɣd-* = av. *suχta-)* volna, úgy hogy *suɣzärinä* ezt jelentené: «reines gold». — Szkr. *hiraṇya-* «gold, goldschmuck, goldschatz; golden» a *har-* (eredetileg: *ghar-)* «zürnen» tőből, melynek «glühen» alapértelme kitetszik a szkr. *hári-* «feuerfarben, goldgelb, glänzend gelb» képzésből (GRASSM. Wb. 1666, 1647, 1648.).

Említik már ezen egyezések egyes adatait: KLAPROTH («votj, *sarne*: osset. *suchsarine*»; Asia Polyglotta), SJÖGRÉN «Zur Metall-

kunde der alten Finnen u. anderer tschudischen Völker» értekezésében hivatkozva már az av. és szkr. alakokra (Gesamm. Schrift. 632.), MÁTYÁS FLÓRIÁN («*arany* = szkr. *hiranjah*, zend *zaranja*, *zara*, ujper. *zer*»; Magy.-árja Nyelvhas. 17.), CUNO («wog. *zorni*, sir. *zarni*: skr. *hiranya*, zend *zaranya*» Forschungen: 57.), AHLQUIST (Kulturw. 72.), DIEFENBACH (Völkerkunde II: 221.); DONNER (Vgl. Wb. 65.), SCHRADER (Sprachvergl. 257.), KÖPPEN («Matjerialy: 59, 60.), TOMASCHEK (Ausland 1883, 705. és Sitzungsber. d. Akad. in Wien, Phil. Hist. Cl. 117. köt.), KUUN GÉZA (Relat. Hung. I: 22.) és STACKELBERG (Irano-finskija leks. otnoš. 6.); l. még: Ethnogr. V: 8, 17, 179, 180. — Jellemző az *ń* előfordulása a finn-magyar nyelvek alakjainak végzetében, mi legalkalmasabban az av. *zaranya*- hangzás nyomán érthető. Az árja elemekben gyakori *a*∼*ə* hangmegfeleléssel jelentkeznek: mord. *śirńä* és cser. *śörtńe* (v. ö. az összétban: *suɣzärine* és *suɣzarine*); e mellett a *t* betoldás az utóbbiban a cser. *kürtńö* «eisen» hangalaki hatása lehet, mely viszont a *-ńö* végzetet vette át az «arany» szavától (v. ö. zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen»).

Tekintve, hogy az egymáshoz hasonló fémek nevezetei egyébként is gyakran fölcserélődnek egymással (pl. magy. *ón*, cser. *vulne* «zinn» = vog. *ālŋ*, *oalŋ* «silber»; finn *vaske*- «kupfer» = magy. *vas* «eisen»), igen könnyen lehetséges, hogy a KLV. *tɑrïń*, ALV. *tarėń*, FKV. *tārėń*, PV. *tarïń*, *tarńė* «kupfer» sem más, mint az egészen hasonló hangzású vog. *sarėń*, *sɑrńi* «gold» mintaképe valamely változatának átvétele. E pontnál figyelembe veendő, hogy az ó-iráni *z*, mely az Avesztában is *z*, az ó- és ujperzsában is igen gyakran ölt *d* alakot, pl. av. *zasta*- «hand» = óper. *dasta*-, ujper. *dast* id. = szkr. *hasta*- id. | av. *zaredaya*- «herz», szkr. *hrdaya*- = (alapréssében) ujper. *dil* id. | av. *zrayah*- «meer» = óper. *draya*-, ujper. *daryā* id. stb. (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 220.); sőt — bár kétséggel — egybeveti is ez alapon HORN az idézett iráni szavakkal a görög írók δαρειϰός szavát. Másrészt nincs kizárva azon eshetőség sem, hogy a szókezdő *z* (*ð*, *s*) > *t* változás vogul nyelvterületen ment végbe, természetesen nem egyidejűleg a *sɑrńi* átvételével; v. ö. erre nézve: vog. *tɑw* «zweig», f. *hako*: szkr. *çākhā*- «ast, zweig» | vog. *tās*-, EO. *sos*-, magy. *asz*- «trocken werden»: szkr. *çuṣ*- «trocken, dürre werden» | vog. *ātėr*, osztj. *wrt* «herr, fürst» (istenekről is mondva): av. *ahura*- «herr, herrscher (von göttern u. von fürsten)», melyet a szkr. *ásura*- «himmlisch, göttlich» szóval vetnek egybe (l. alább a magy. *úr* czikkét) | vog. *sātėr* «tausend», osztj. *śorés*, *ťaras*, *ťores* = szkr. *sahásra*-, av. *hazaŋra*- id. | magy. *szekér* «wagen», SO. *ťiker* «schlitten» = szkr. *çakaṭa*- «karren, wagen».

15. Magy. **arasz** *(araszt* Palóczság, Torontál-m.) «palmus, spithama; spanne»; *araszol- (arasztol-)* «spithama metior; mit der spanne messen».

Osztják: ÉO. *sōres, sūrt* «spanne» (Ahlqu.) | DO. *sort* id., *aj sort* «kis arasz» (Pápai).

Vogul: ÉV. *tą̄rės*, KLV., KV., PV. *tōrės* «spanne» (PV. *kāś t.* «nagy arasz», *kersém t.* «kis arasz»), ALV., TV. *tą̄ras* id.; *tą̄rsl-, tōrsl-* «mit der spanne messen».

< Balūčī *sarōš, šārōš, surušk* «ellbogen» (Geiger Bal. 146.) | šighnī *čerost* «vorderarm» (Tomasch. Pam. 785.).

Minthogy a magyarféle nyelvek «arasz» szavának további rokonsága ki nem mutatható, másrészt eredeti értelme sem fejthető ki e nyelvek köréből, igen valószínű idegen származása, különösen midőn a legépebb osztják *sōres* alaknak oly hű és jelentésben is alkalmasan egyeztethető párja találkozik az iránság terén, minő a balūčī *sarōš*. Itt csak azt kell fölvennünk, hogy az «arasz» (bizonyára már az eredeti iráni nyelvterületen) kissé nagyobb mértéknek, t. i. a «könyök»-nek kifejezéséből fejlődött, mire találó analogiát nyujt az ujper. *bāz* «spanne», mely az av. *bāzu-*, szkr. *bāhu-* (= ujper. *bāzū)* «arm» szóval függ össze, tehát eredeti értelme: «armlänge, elle» (Vullers a *bāz*-t «klafter; spanne» jelentésekkel magyarázza; l. Horn 38.). Hasonló viszony van ezek közt is: finn *vaaska*, mordM. *vaska*, votj. *viś*, zürj. *veś* «spanne» és cserem. *vážĕk*, cserM. *vočik* «klafter» (Troj. 5, 7; v. ö. a *-sk* = cser. *-ž, -č* hangmegfelelésre: Budenz Összeh. Alakt. 30.), valamint a német *elle* (középfeln. *ęlle, ęlne*, ófelném. *ęlina*, gót *aleina* = gör. ὠλένη «ellenbogen, arm», lat. *ulna* «ellenbogen, arm; elle») sem jelentette eredetileg azt a mértéket, melyet ma, t. i. a «röf»-öt (a kinyújtott kéznek az ujjak hegyétől a vállig számított hosszúságát), hanem csak a «könyök»-öt (az alkar hosszúságát a könyöktől az összeszorított markig; l. Kluge VI. kiad.). Megjegyzendő, hogy a tájnyelvi *araszt* végzete is magyarázatot nyer ilymódon a šigh. *čerost* «vorderarm» útján.

16. Magy. **ármány** «cselszövény; list, hinterlist, ränke» (székely; Nyr. 17 : 133.); *ármányos* «más ellen áskálódó, a maga hasznát kereső, martalékos; intriguant, selbstsüchtig, egoist, habsüchtig» (Nyr. 17 : 273.); Csúzinál (1723.) egyértelmű az «ördögi» szitokszóval («improbus, pravus; lasterhaft, gottlos» NySz.): *pogánynyal czimboráló, ördöggel szövetkező ármányos pribék* | egészen *fene ellenségünknek, a pokolbéli sátánnak, ármányos szaggatással*

adjuk [életünket] | *ármányos eretnekségre* nem vetemedtünk | templomúl magának választott szívünkből *ármányosan kiűzzük*, kirekesztjük (NySz.). — Otrokocsinál (1693.): «*ármányos* accipiunt pro illis rusticis, aliisque incolis, qui nonnunquam milites passim liberius diversantes persequuntur» és «Constat apud nos .... velut convitii loco, sive ab irato, sive jocum vel petulantiam exercente, vibrari in alium idiomate nostro, a militibus imprimis, τὸ *Ármányos*» (Origines Hung. II: 150, 151, 256, 326.). — Szabó Dávidnál (1792.): «*ármányos*, lator, kalóz, tolvaj; tsintalan; *ármányos gyermek; ennye ármányos!* (Kisded szótár, 12.). — Kresznericsnél: «latro, prædo, nequam».

V. ö. pahl. *āharman, ahr(a)man*, ujper. *āhriman, aharman, ahraman*, av. *aŋrō-mainyuš* «der verderbende geist, name des obersten der dämonen» (az *ahra* «quälend, peinigend, böse, verderblich» és *mainyu* «geist, genius» szavak összetétele); innen: örmény *arhmn, haraman, χaraman*, gör. Ἀρειμάνης (Geiger Hb. 295; Hübschm. Arm. Gramm. I: 26.).

Bár az *ármány* névszónak elterjedtségét a székelyben és Debreczen vidékén hiteles közlők igazolják, nincs kizárva, hogy az mégis az *ármányos* melléknévből való ujabb elvonás. De ez utóbbi szóval már Otrokocsi Fóris Ferencz foglalkozik (az *ármény* = lat. *aramaeus* és szkitha *arimasp* népnevekkel egybevetve); utána pedig Cornides, Jerney (Kel. Ut. 175.), Ipolyi, Kállai Ferencz stb., legujabban Kuun Géza (Relat. Hung. I: 23.) ugyancsak a perzsa *Ahriman* mithologiai alakra való utalással. Minthogy régibb korból a szó használatára nincs adatunk, azt tehetjük föl, hogy az mint tájszó élt s maradt fönn a honfoglalást megelőző időkből. Alakilag az *ármány-* alapszónak mindenesetre igen jól megfelel a pahl. *āharman*, vagy mint Hübschmann olvassa *ahr(a)man* s a jelentés is egészen fedezi az *ármányos*-ban az «ördögi»-t, mi alatt tudvalevőleg szintén «ravasz, rosszakaró, gonosz» lényt értünk. A perzsák régi vallásának és mithologiájának számos nyelvbeli és folklorisztikus ténynyel bebizonyíthatólag óriási hatása volt a környező alacsonyabb műveltségű népekre; kétségtelenül innen kerültek hozzánk az *isten* és *manó* mithologiai nevezetek is s hogy az *ahr(a)man* szintén közismeretes volt a szomszédos altaji népeknél, mutatja, hogy a kirgizeknél az izlám révén került *Eblisz* fogalma és neve máig sem volt képes kiszorítani az *Arman*-t, továbbá hogy e név fönnmaradt a votjákban is, hol *Tušmon-Aman* (az utóbbi e h. **Arman*, mint votj. *kumi* «fischerangel» = tör. *karmak* id.; votj. *kwamil'* «muschel»: v. ö. mong.

gurbil, gürbel «eidechse») az embereknek és állatoknak vészthozó dæmona; l. minderről bővebben: Ethnogr. VII: 220—222. ll. Hogy a magyarban az *ármány* nem jutott nagyobb nyelvbeli szerephez s elterjedtséghez, annak az *Ördög* és *Sátán* lehettek okai, melyek mellett alkalmazására, minthogy emezekkel ugyanegy fogalmat jelölt, nem volt különös szükség. Fennmaradhatott azonban a szó az *ármányos* melléknévben, melyben a mithikai képzet elhomályosodván az értelem az *ahr(a)man* tulajdonságait emeli ki. Az *ármány* szónak e története egyszersmind bizonyítja, hogy az *ördög*-nél fiatalabb, vagyis körülbelől a szasszanida korban kerülhetett hozzánk; mire külömben a pahl. hangalak is utal.

17. Magy. **árva** 1. «orphanus, pupillus; waise»; — 2. «viduus, solitarius; verwitwet, einsam» (NySz.); — 3. «hitvány, ügyefogyott, élhetetlen; schlecht, dürftig, ungeschickt» (székely); *árva jószág* «silány holmi, v. hitvány, göthös, beteges ember, marha» (székely); *árva leves* «hús nélkül készített vékony rántott leves» (Kolozsvár); *árva szájú* «kevés szavú, csendes, jámbor ember» (Pestm.). — *árvahod-ik, árvászod-ik* (székely) «waise werden» (MTsz.).

Finn *orpo, orvo* «verwaist, waise»; *orpo-lapsi* «waisenkind».

Lapp: Lule *arāpāć* «witwe» | Pite *ôrhpês, orhpês* «waise» | déli *arbuje* «wittwe»; *arbues*: *a. kārmānejja* «wittwer» (*k.* «mann»; Halász) || Fm. *oarbes* «waise, verwaist».

MordE. *uros, urus* «waise» | mordM. *urəs, u.-id* id., *u.-ava* «wittwe» (Paasonen: Kielellisiä. 22.).

< Szkr. *árbha-, arbhaká-* «klein; schwach; jung, im kindesalter befindlich» (Grassm. Wb. 115.), melynek rokonsága: lat. *orbus*, gör. ὀρφανός «waise».

Megvan a magy. és szkr. alakok egyeztetése Mátyás Flórián-nál (Magy.-Árja Nyelvhas. 14.), a többi rokon nyelvi megfelelőkre nézve pedig Paasonen (Kielellisiä: 22.) fejezi ki abbeli véleményét, hogy indogermán eredetűeknek látszanak. — Tényleg alaki szempontból egészen egyeznek a lp. *oarbes*, mordv. *uros* (< **urvₒs*) a szkr. *árbha-* hímnemű *-s* nominativus végzettel való alakjával (így: *árbhas* «kind»); a finn *orpo*, magy. *árva* pedig ugyanennek tő-, illetőleg iráni fajta nomin. alakjával (av. *-ō*). Látván, hogy az eredeti «schwach, jung» jelentésből az indogermánság terén is fejlődött «waise» értelem, bizvást fölvehetjük, hogy a finn-magyar nyelvek megfelelő szavainak ily értelme már az átadó árja nyelv terén képződött; bár a magyar nyelvjárások alkalmazásában elég

világosan kitetszik a szóhoz fűződött eredeti fogalom is: *árva jószág, árva leves* körülbelől annyi, mint «gyönge (beteges) jószág, v. leves».

18. Magy. **asszony**, a HB.-ben: *achscin* (oklevélbeli adatok: villa *Ahchyn* 1150; villa *Ascennepe* 1197; villa *ohzynfolua* 1234; *Oxunteluke* 1268; NySz.), szókely *ajszon* (MTsz.) 1. «domina, hera; frau, herrin»; — 2. «mulier, femina; weib» *(fejedelem-asszony* «fürstin; ältissin»; *király-asszony* «königin»; *kis-asszony* «fräulein»; *gazd'-asszony* «hausfrau»; *úr-asszony* «domina»; *boldog-asszony* «beata domina, Maria»; *barát-asszony* «nonne»; *leány-asszony* «virgo, puella; jungfrau»; *meny-asszony* «braut; schwiegertochter»; NySz.). — *asszonyol-* «dominam agnosco; als herrin anerkennen»; *asszonykod-ik* «dominor; herschen»; *asszonyság* 1. «dominatio; herrschaft (d. frau)»; 2. «matrona, domina; matrone, ansehnliche frau» (u. o.).

Votják *kíšno*, Kaz. *kĕšno* «weib» *(kíšnoli bíźni* «heiraten, jemandes weib werden», tdk. «nőül futni»; *kíšno baśtíni* «für sich eine frau nehmen, heiraten»; *vil' kíšno* «junge frau», *mil-kíšno* «weib im allgemeinen», *ďurt-kĕšno* «hausfrau», *vedin-kíšno, obĕro-kĕšno* «hexe»).

< Osszét: *æχsin* «königin, herrin (княгиня, царица»; Schiefner: Osset. Etjudy 19.); tag. *äχsīn* «herrin», *vád-æχsīn* «herrin der winde» (Hübschm. EO. 38.).

Minthogy a magy. *asszony*-nak kétségtelenül «frau, herrin» az alapértelme, melyből a «weib» (magy. *nő*)-féle csak másodrendű fejlemény, egész pontos az egyezés az osszét *æχsin* szóval különösen tekintetbe véve a régi magyar *achscin* alakot. Nagy kétséggel («sehr fraglich») veti egybe Hübschmann az osszét szót az av. *χši-*, szkr. *kši-* «herrschen» igével, melyből: av. *χšaya-* «herrscher, herrschaft; mächtig» (Justi Hb. 94.) és óperzsa *χšāyaθiya*=ujper. *šāh* «könig, herrscher» (v. ö. osszét *æχsæz* «sechs» = av. *χšvaš, æχsær* «nacht» = av. *χšap, æχsîr* «milch» = szkr. *kšīra-* stb.; l. Hübschm. EO. 79. s a végzetre nézve: tag. *æfsin*, dig. *æfšinä* «hausfrau, wirtin, schwiegermutter»). De hogy az osszétban az *a, ä* tényleg a *χs, rw, rf, rt', fs, ws* szókezdő mássalhangzó-csoportok elé altaji nyelvek módjára helyezett járulék-mássalhangzó, kitetszik az osszét *æχsīn*, magy. *asszony* szónak egyébként pontosan megfelelő votj. *kíšno* «weib» hangalakjából, mely az osszét *æχsīn*, **χsīnä* előzményéből a szókezdő mássalhangzó-csoportnak olyszerű szétbontásá-

val keletkezhetett, minő pl. a votják *kinaǯ* (= КНИЗЬ) «fürst», *kĭrašin* (= крещеный) «getaufter», *pĭrostoj* (= простой) «einfach» szókban is észlelhető. Egész pontosan tükrözik az osszét szókezdet hangsajátosságát a megfelelő av. *χšaya-* «herrscher; mächtig» alakjával szemben a votj. *äksej* «kaiser, fürst» *(budžin ä.*, Kaz. *bădzĕm ä.* «seine majestät, der kaiser», *äksej-uǯ* «kaiserdienst, militärdienst», *äksej-ulos, äksej-muźem* «reich, land»), zürj. *öksĭ* «herr» (votjMal. *uskĭ* «kaiser, fürst»), melyeknek egybefüggését a magy. *asszony* szóval már BUDENZ észrevette (MUgSz. 759.). V. ö. itt a szkolot-szkitha Κολά-ξαΐς, Λιπό-ξαΐς, Ἀρπό-ξαΐς fejedelemneveket, melyeket MILLER VSZEVOLOD, MÜLLENHOFF és TOMASCHEK az av. *χšaya-* szóval magyaráznak (l. NyK. 25 : 385; Ethnogr. V : 20.). Ugyanez iráni szó nyomai a vogul-osztjákban: ÉV. *vit-kéś*, KV. *vĭt-kiś* (PATKANOV: Irtysch-Ostj. 123.), *vot-kéś* (Vog. Népk. Gyüjt. II : 226.) «vízi manó; wasserteufel, wassergeist» és «mammut», mely olyan kifejezés, mint ÉV. *vit-χ̮ŋ̑n*, votj. *vu-kuźo*, tatár *sĕw ějäsĕ* «wassergeist», tdk. «wasserherr» *(χ̮ŋ̑n* «fürst», votj. *kuźo*, tat. *ějä* «herr»); v. ö. KO. *vĕś* «mammut» | KV. *pa̯jrėχ́*, *po̯jrėχ́* «herr», KO. *Pairāχ́a* (PATKANOV) a «Világügyelő-férfi» *(Mir susnė-χum)* kondai osztják jelzése («Herr»): v. ö. ÉV. *pŏ̯jĕr*, *pŏ̯jĕr* «herr, reicher mann» | ÉV. *utśi*, *uśśi (vor-u., ur-u.)*, KLV. *utć*, *utś (wŭt-u.)* «geist; waldgeist, berggeist, wassergeist»: v. ö. ÉV. *urt*, zürj. *ort* «schatten (v. verstorbenen), schutzgeist, gespenst», votj. *urt* «geistesgegenwart, mut». Ujabb hangfejlődésű alakot tükröz a cserem. *kugu-žă* (TROJ. 23.), *kugo-ža*, cserM. *kugi-žă*, *kugi-žă* «rex, imperator»; v. ö. pāzend, ujper. *šāh* «könig, herrscher» (HORN 170.) és cser. *kugo* «gross»; tehát tkp. «grossfürst».

19. Magy. babuk *(babuk* JordC.), *babuka* (Zala-m.), *babuta*, *bábuta* (Soprony-m.), *babutka* (Somogy-m.) «upupa epops; wiedehopf» (NySz., MTsz.). — *szar-***búb** id. (Moln. Alb.)

< Kurd *papū*, *pāpū* «wiedehopf» | ujper. *būbū*, *būbek*; *pūpū*, *pūpe*, *pūpek* id. — Lat. *upūpa*, gör. ἔποψ id. (HORN 74.) — ujp. *pūp*, *pōpek* id. (VULLERS 379.).

Már MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL: «*babuk* = ujp. *bobek*, upupa, epops'» (Nyhas. 16.). — Megvan a szó a törökségben is: oszm. *bubu*, *bubu kušu*, csag. *bübük*, *püpük*, *pübek*, *pupuš* «wiedehopf» (ZENKER 213; BUDAGOV I : 272.); de innen a magyar alak hangzói nem magyarázhatók. Jobban megfelel e tekintetben a *babuk*-nak kurd *papū*, *pāpū*, melynek valamely régi iráni dialektusban az ujper. *būbū*, *būbek* mellékalakok tanúsága szerint **babuk*-féle változata lehetett. A *szar-búb* összetétel utórésze a képzőtlen ujp. *pūp* alakot tükrözi. A *babuka* s ennek *babuta* mása (v. ö. *előte* < *előke*, *pacsirta* < *pa-*

csirka) magyar képzésnek tekintendő. Eredeti alkotásában a szó hangutánzó lehet. — V. ö. permi *babnka* «gluckhenne» (Wied.).

20. Magy. **badár** «szép; schön» *(badár idő* «heitres wetter»; «vén ember mellett *gyönyörű badár fiatal menyecske*» Csongrád-m.; MTsz.). — *badi* «szép; schön» (Hajdu-Hadház; MTsz.).

V. ö. szkr. *bhadrá-* «glänzend, strahlend, herrlich, schön, trefflich, tüchtig» a *bhand-* «glänzen, strahlen» tőből, honnan egyszersmind *bhand* (nom. verb.): *bhand-išṭha* (superl.) «glänzendste, strahlendste, trefflichste» (Grassm. Wb. 926—7.).

Hasonlók a kaukázusi nyelvekben: rutul *batra-d, butra-d,* czachur *batrajna,* agul *battarf,* arcsin *buthulu, muthub, muthut* «schön» (Erckert: Spr. d. Kauk. St. 17 2.) s a t ö r ö k s é g b e n: volgai tatár *matér, matur* «schöner mann» (Краснвецъ; Budagov II: 195.), baskir *matur* «schön, lieb» (NyK. 17: 378.); ezekből: votj. *motor* «schön, lieblich, schönheit». — Hangalaki s jelentésbeli okokból nem gondolhatunk az ószlov. *vedrъ,* ujszlov. *veder, vedro,* szerb, horv. *vedar,* orosz *vedro* «heiter, heiteres wetter» (=ófelném. *wetar,* ujfeln. *wetter;* l. Miklosich EW. 377.) átvételére.

21. *Magy. **baglincza** «apró légy; kleine fliege» (Baranya-m.); *pakelêncs* «poloska; wanze» (Erdővidék); *paklincs, pákulancs* «kullancs, birkatetű; schafzecke» (MTsz.); *pákeléncz* «cimex; wanze, wandlaus» (Moln. Alb.).

Vogul: FTV. *päχlêńś,* ATV. *puχlêńśi* «bremse, pferdebremse».

< Kaukázusi: grúz *baglinǯo,* ingiloi *balghunž* «wanze» (Erckert: Kaukas. Spr. 146.).

Már Horváth Géza ráutalt ez egyezésre (l. Ethnogr. VII: 341.); de a kaukázusi szó szerkezete és eredetisége nem egészen világos. Tekintve, hogy a «wanze» szokásos kifejezései a kaukázusi nyelvekben többször «wand-laus, brett-laus» értelmüek (így: avar *χoršol-natc* «wanze» = lák *kkurdča* «mauer» + genit. *-ol* rag + *natc* «laus»; ud *divarun-netc, barun-netc* «wanze» = *divar, baru* «mauer» + genit. *-un* + *netc* «laus»; dzsek *kuldža-liš* «wanze» = *kul, gul* «brett» + genit. *-dža* + *liš* «laus»; a tatárban is: *taχta-biti* «wanze», tkp. «brettlaus»), hihető hogy a *balghunž* változat az eredetibb alak, a midőn a szó összetételkép így tagolható: *bal-* (v. ö. perzsa, ud, kürin *baru,* ingiloi *baruj* «mauer») és *-ghunž* (v. ö. chürkilin *χhunz* «mücke», tkp. «wurm»; l. alább a *hangya* czikket). Bármiként álljon a dolog, nem lehet benne kétség, hogy az idézett magyar, vogul és georgiai szavak azonosak.

22. *Magy. **bajusz**, *bajsz* (ragozva: *bajszom, bajsza)*, *bajc* (Göcsej, Gömör-m.), *bojsz* (Szolnok-Doboka-m.), *bajucc* (Csallóköz), *bajúc* (Esztergom), *bausz* (Halas) «mystax, tittex; schnurbart» NySz.; MTsz.); *bajuszos, bajcos, bajszos* «schnurbart-habend», *bajszi* (Vas-m.) id. (MTsz.).

< Kaukázusi: kabardin *paače'* «schnurbart» | avar *megéž, mejež, migež* (instrum. *magžica*, plur. *mágžul)*, and *megažu*, karata *migaž*, csecsencz *mäž*, thuš *maž* «bart» | osszét *bo'dso* «bart; schnurbart» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 44; USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 163; ROSEN: Osset. Sprlehre; MILLER VSZEVOLOD: Osset. Etjud. 80, 85; NyK. 23 : 120.). — A szó úgy látszik összetétel: v. ö. csecsencz *bagi*, grúz *bage* «mund» és csecsencz *čuo*, šapszugi *č'e* «haar» (tehát úgy mint: vog. *tus-pun* «bart, schnurbart», tdk. «mund-haar»).

Eddigelé a *szakál* «bart» szó eredetének területén, a törökségben kerestük a magy. *bajusz* másait, hol azonban az ismeretes alakok (oszm. *bîjîk*, tatár *mêjêk*, altaji *mîjîk*, csuvas *mêjêχ* «schnurbart» = jakut *bîtîk* «bart»; a törökségből: avar *miχ*, csecsencz *mīχ* «schnurbart») a magy. szó végzetét meg nem magyarázhatják. A pontosan megfelelő alakot a kaukázusi nyelvek ismeretes alakjai sem mutatják még; de a kabardin *paače'*, osszét *bo'dso*, avar *mejež, megež* egybevetése jogos alapot nyújt egy oly (esetleg ma már nem létező) változat fölvételére, melynek a magy. *bajcz, bajsz, bajucz* minden hangtani eltérésével együtt mása, illetőleg átvétele lehetett.

23. Magy. **bal** 1. «lævus, sinister, sinistra; link, die linke hand» *(b. kéz, b. oldal)*; 2. «malus, malignus; böse» *(b. ítélet, b. fátum, balhír; bal a fél fülére* «nem jól hall», *bal fülű* «süket», *bal körmű* «zsivány, feslett életű», *bal-szemëz* «félrenéz, sandít»); *balság* «casus adversus, infortunium, calamitas; unfall, unglück», *balúl* «male; böswillig» (pl. *balúl elárult ifjú)* — *balog* 1. «sinister, lævus, scæva; link, linkisch»; 2. «malignus; böse, böswillig» *(balog szerencse, történet)*; *balos* «ügyetlen, félszeg; süket, hóbortos; ungeschickt, taub; närrisch»; *balka* (Székelység), *balócz* (Hont-m.) «balog, balkezes» (NySz., MTsz.).

Votják *palľan* «link» *(p.-ki* «linke hand», *p.-pid* «linker fuss») = *pal* + tat. *jan* «seite» (BUDAGOV II : 341.); *palág* «narr toll, albern; brausekopf, windbeutel, flatterhaft».

< Ujper. *bad*, *bed* «schlecht, schlimm» (innen: afghán *bad*, balūčī *bad*, *baδ*, kurd *bed* id.) = gabrī *vad*, kāšānī *vad*, *ved*, pāzend *vaδ (vad)*, pahl. *vat*, *vatak* id. (eminnen: örmény *vat* «schlecht, müssig, faul, feig»; Horn 44; Hübschm. Pers. Stud. 26, 155; Arm. Gr. I: 243; Geiger Bal. 445.).

A magy. *bal*-nak s képzéseinek értelemköre jól megvilágítja, hogy az alapjelentés «malus», melyből a «sinister» ép oly fejlődés, mint a *jó* «bonus»-ból: *jobb kéz* «dexter» (v. ö. votj. *bur ki* «rechte hand», vog. *jąməs kāt* id.: *bur*, *jąməs* «gut»). Hogy a votj. *pal*, magy. *bal* vég-mássalhangzója eredetibb *d*-ből való, arra a tavgyszamojéd *badi'e*, jenisszei *badi'o*, jurák *vādisei* «link» alakok nyomán is következtethetünk (l. Halász: NyK. 23: 447.) s hogy a *d* > *l* hangváltozás a keleti finn-magyar nyelvek árja elemeiben is jelentkezik, azt fentebb az *ágyú* szó tárgyalásánál volt alkalmunk igazolni. Ép így mutatható ki, hogy ama szókezdő *v* > *b* hangváltozás, mely az ujperzsát (s néhány példában az osszétot) jellemzi, egyes iráni nyelvjárásokban már a finn-magyar nyelvekkel való érintkezés korában is dívhatott, úgy hogy ebből következőleg olyan esetek is vannak a finn-magyar nyelvek iráni elemei közt, melyekben *b (p)* szókezdő *v*-vel váltakozik. Ilyenek: magy. *-vëz*, *-vöz: id-vëz* «sospes, salutatus, salvus» *(id-vez légy!* «salve, salutatus sis!») = zürj. *viź (ǯon-viź* «gesundheit, unversehrtheit»): *viźa (ǯon-viźa* «gesund», *viźa olan?* «bist du gesund?» [grussformel], mint votj. *ǯeč-na-a?* «ist dir gut?» [grussformel]) = votj. *vožo (vožo karińi, vožo-buro karińi* «jmden begrüssen») = ÍO. *viśa*, *uśa* (a permiből) «gruss beim begegnen» *(v. ula!* «sei begrüsst!» Ahlqu.) = szkr. *vásu-* «gut, heilsam», av. *vañhu-* «schön, gut, trefflich», ujper. *bah* (Geiger Hb. 317.) ezek mellett: tavdai vogul *piś: śąv-piśėn ąląnten-li?* «bist du gesund, heil?» (grussformel beim begegnen; előrész: tat. *saw*, *say* «gesund, heil») = votj. *-baś: śabaś* «sei gesund, будь здоровъ» (grussformel) = vogul: ÉV. *paśä*, KLV. *päśä*, osztják: IO. *peťa*, *peďa*, VJ. *pöťe* «grussformel beim begegnen u. scheiden» (melyekben az *-ä*, *-a* utórész nyilván a vogul *-ä* kérdő-szócska) | vogul: KLV. *wuś*, KV. *viś*, ALV., PV. *iś* «klein» *(iś-khar* «kind»; *iśkė* dim.) = votják *ići*, Glaz. *ići: i. meń* «junge frau, braut», zürjén *ićet*, permi *ućet* «klein, jung» (dimin. képzővel) = ujperzsa *baća*, *baćća*, māzandarānī *vaća*, kāšānī *većā*, pahl. *vačak* a magy. *bëcze*, *becze*, lapp *pāća* «knabe, bursche» stb. alakok mellett (l. alább a *bëcze* czikket») | cseremisz *eštarás*, *ešteráš*, *štráš* «tuch, wollstoff» (szókezdő *v* enyészettel) = szkr. *vástra-*, av. *vastra-*, ujper. *vastr*, *vastarak* «kleid, gewand» e mellett: mordv. *pakštra* «fusslappen» (v. ö. tatár *čštr* «fusslappen» = árja *vastra-* a tatárból: cserem. *eštör* «fussfetzen») | vogul: ÉV. *vāńi'*, KLV. *voąni*, PV. *vąni* «gebirgswald» = szkr. *vána-* «baum; wald», av.

vana-, pahl. *van*, afghán *vana* «baum» = osszét *-bun*, *-bin* «wald» *(k'ärttu-bun* «birnbaum-wald»), ujper. *-bun* (pl. *gōz-bun* «wallnussbaum»): v. ö. permi *ban* «birkenrinde», zürj. *bon*, votj. *bun* «lindenbast» (valószínűleg «linde» és még általánosabb «baum» jelentésből fejlődve, úgy mint a magy. *hárs* «bast» és «linde») | magy. *becs* «wert, preis» = votj. *vuz* «waare» = ujper. *bahā*, pahl. *vahāk*, pāzend *vahā*, szkr. *vas-nā-* «kaufpreis, wert». Ugyanígy mutatkozik szókezdő *b* iráni *v*-vel szemben ezeknél: zürjén-votj. *bad'* «weide» = av. *vaçiti-*, pahl. *vēt*, ujper. *bēd* «weide» (l. alább a *fűz* czikket) | magy. *bársony* «sammet» = šighnī *waršum*, vakhī *waršüm* «seide»; l. alább e szó tárgyalását s még az *ágyú*, *beteg*, *birge* és *bürök* czikkekét. — A magy. *balog*, votj. *palág* képzések úgy látszik teljes alakjukban külön átvételek (v. ö. pahl. *vatak)*. Ide tartozóknak gondolhatók még az eredeti iráni *v* szókezdő enyészetével: osztják: ÉO. *ādém* «schlecht, böse; bosheit; schaden, unglück» (Ahlqv.), IO. *ādem*, SO. *ātem* «böse, schlecht, schlimm» (Castr.), KO. *ātėm*, VJ. *ettėm*, *etté* id. (Pápai), melyekhez jól illik: ÉV. *ālėm*, KV. *ąlmėχ*, TV. *ąlmąχ* «link». Az *-m* végzet ezekben úgy látszik nem más, mint az észt *vasam* (gen. *vasama)*, «link» szóban is föltetsző *-m* comparativus-képző; v. ö. finn *parempa-* «dexter», magy. *jobb* (kéz), észt *pahem (käsi)* «bal (kéz)», tkp. «rosszabb (kéz)». Másrészt megvan a magy. *bal* és votj. *palʼlan* szókezdőjének s e mellett a vog. *aʼïr*, *äʼïr* «euter» (= cser. *vodar*, *vadar*, zürj. *vŏra*, votj. *vera* id. = szkr. *ūdhar-* id.) és vog. *maʼï* (tő: *maχ-)*, IO. *mag* «honig» (= mordv. *med* stb. = szkr. *mādhu-)* szóközépi hangváltozásával (l. NyK. 27 : 158.): ÉO. *pėχa pėlek* «die linke seite» (Ahlqv.). A különböző alakulatok különböző korok, nyelvjárások, illetőleg nyelvterületi közvetések révén érthetők.

24. Magy. **bársony** *(barsan* Beszterczei Szójegyz. 670. sz.) sz.) «ostrum, porphyra; purpura; holosericum; sammt» (NySz.); *bíbor-bársony* «purpura», *kender-bársony* «plüschsammt» (u. o.).

< Vakhī *waršüm*, šighnī *waršum*, szariqolī *waraχüm*; afghán *wrēšam*, *rēχam* «seide» (Tomasch. Pam. 806; Horn 16.) | ujper. *barēšam*, *abrēšum*, *ebrēšem* «seide»; innen: kurd *avrīšim*, *avrēšum*, arab *ibrīsam*, balūčī *abrēšam* || örmény *aprišum*, *aprešum* (pahl. **aprēšum*, **aparēšum*-féle alakból; Horn u. o., Hübschm. Arm. Gramm. I: 107.). Geiger (Bal. 116.) a balūčī *brēsaχ*, *rēsaχ* «spinnen» (= ujper. *rišten*, *rēsīden)*, de Lagarde és Tomaschek a szkr. *kšāuma* «gewobene seide» *(*upara-kšāuma-)* szavakkal vetik egybe (Horn, Tomaschek u. o.).

Van a csuvasban is: *puŕźiń (poŕźen* Zolotn., *porśum, poŕśin* Ahlq.) $\frac{p}{b}$«seide», a honnan: cser. *porsẽn* (Troj.), cserM. *parsan* (Zolotn.) s mint régibb átvétel: votják *burčin, burčin* «seide» (l. Votj. Nytanulm. 540.). De a csuvas alak szóvégi mássalhangzójának egyeztetése az iráni megfelelők *m*-jével nehézségekbe ütközik; mert a mily közönséges a magyarban a szóvégi *m*-nek *n*, *ny* hangokká való változása (l. Balassa-Simonyi: Tüz. MNy. 120, 121.), oly példátlan ez a csuvasban; v. ö. *eđem* «mensch» = arab-tatár *adam, ädäm; χúlĕm* «kalym, brautpreis» = tat. *kalĕm; kam* «wer» = tat. *kem; salám* «gruss» = tatár-arab *salam; śĭwlĕm* «tau» = altaji *čalĭm; śeräm* «wiese» = tat. *čĕräm; söm* «dunkel» = tat. *sŏm; śom* «haar, feder» = altaji *jum; čĕlĕm* «rauchpfeife» = tat. *čelem* stb. E nehézséget legalkalmasabban oly fölvétellel oszlathatjuk el, hogy az *m* ~ *n* váltakozás eredeti területe már az iránság volt, a hol t. i. a *warśum, berĕśem*-féle alakok végzete előbb *n* lehetett, mely a szókezdő labialishoz való alkalmazkodással alakúlt csak át idővel *m*-vé, úgy a mint ezt Hübschmann (Pers. Stud. 254.) a következő esetekben fölveszi: ujper. *bām* «dach, terrasse des hauses», afghán *bām* id. = pahl. *bān*, kāšānī *bōn, būn* «dach» (l. Pers. Stud. 24.) | ujper. *Bahrām*, örmény *Vahrām* (személynév) = pahl. *Varahrān* = av. *vereθraγna-* «sieg, sieghaftigkeit» (l. Arm. Gramm. I: 78.) | pāzend *avastām* «confidence» = pahl. *apastān*, örm. *apastan* «vertrauen, zuflucht» | pahl. *padām*, pārsī *panām* = av. *paitidāna-* «ein stück tuch, wches der Parse beim beten vor dem mund befestigt» (Justi Hb. 177.). Ily módon a magy. *bársony* és csuv. *puŕźiń* ugyanazon iráni szó egymástól független átvételeinek tekinthetők; mert hogy a magyar nem egyenesen, hanem csuvas, illetőleg ugor-török közvetítéssel jutott volna a szóhoz, azt semminemű jelenség nem igazolja. E csuvas-magyar egyezés azon irányban tartalmaz különös tanulságot, hogy a szókezdő *v* > *b* változás, melyet a finn-magyar nyelvek több árja (iráni) elemén tapasztalunk, eme területen tényleg igen régi, a mint ezt már föntebb is fölvettük (l. a *bal, bĕcze* és *becs* czikkeket). A közös eredet, mint a hangzókalkotásából is kitetszik, kétségtelen; de a leghasonlóbb minta nem az ujperzsa *abrĕšum, barĕšam*, hanem a pamir nyelvjárások *warśum, varšüm* alakja s ez is úgy, ha már a magyar és csuvas (ugor-török) népek közös szomszédsága korában — tehát legkésőbbi időt véve a VII. században — *b* szókezdős változatát is föltesszük. A *puŕźiń* szókezdete ugyanis eredetibb *v*-ből semmiesetre sem lehet csuvas nyelvtörténeti fejlemény, legalább bizonyító analogia ily csuvas hangváltozásra nem kínálkozik; sőt az arab *vakt* «zeit» szó, mely a tatárban *vakĭt* mellett *baγĕt*-nak is hangzik, a csuvasban csak: *vĕγĕt*. Volt tehát már a pahlavi korban (III—VII. század) is az iránság irodalmi emlékek nélkül

kiveszett (valószínűleg nyugati) területein *v* > *b* szókezdő változás; noha ezt a hiteles iráni nyelvtörténet csak az ujperzsa korból ismeri.

Magyarból való átvételek: ujszlov. *baršun*, szerb *baršun*, rumuny *baršon* «sammt» (MIKLOSICH: Sitzungsber. d. Wien. Akad. 15 : 77.). Egészen más szó a mordE. *paŕćej, parsi*, mordM. *pürʲäći* «seide», melylyel PAASONEN a tárgyalt csuvas és magyar szókat egybeveti (Türk. lehnwörter im mordw. 43.). Ez t. i. nem más, mint a perzsa-török *pārče* (پارچه) «kleidungsstoff, kleidung» (tdk. «stück», diminitivuma az ugyanily jelentesü perzsa-török *para* پاره szónak), mely különösen a kirgizeknél a többnyire selyemből készült női felöltő (ХАЛАТЪ) jelölésére szolgál (BUDAGOV I : 309.); v. ö. kürin *ipekkẓdi-parče* «seidenstoff» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 27; ezekből: tör. *ipek* «seide» és *pārče* «stück»). Az oroszban s más szláv nyelvekben is: *parča* «art stoff» (MIKLOSICH EW. 232.).

25. Magy. **bátya** *(bagya* DomC.; NySz.), *bágya (bágyá-m;* Drávamellék), *bácsa (bácsá-m;* Baranya-m.); *báty (báty-om, báty-od;* Székelység), *bács (bács-om;* Udvarhely; MTsz.) 1. «frater natu major; älterer bruder»; 2. «patruus; onkel»; «verbum alloquendi; anredewort (zu einem älteren»; NySz.); *bátyó (bágyó;* Toroczkó) «bruder, vetter»; *bácsi, bácsikó* (Szolnok-Doboka-m.), *bacsó* (Moldva) «anredewort zu einem älteren manne» (MTsz.).

Vogul: KLV., ALV. *pań́t*, KV. *pq̄ńt*, PV. *pąńt*, ATV. *pāntə́* «der mann wird so genannt von dem jüngeren bruder, od. von der jüngeren schwester seiner frau» (REGULY); «schwager; der mann einer älteren schwester» (AHLQ.), FTV. *pāntī́* «der mann der schwester meiner frau wird so von meinem sohne genannt». — ÉV. *pāńt*, (dim.) *pāńťukwė (pāńťėkė-m)* «meine frau nennt so meinen jüngeren bruder», REGULYnál: *pānt* «neveu des mutteronkels, ПЛЕМЯННИКЪ».

< Szkr. *bándhu-* «verwandter, angehöriger» a *bandh-* «binden» tőből (GRASSM. Wb. 898.); «verwandter, freund, gatte; bruder; verwandschaft, genossenschaft» (BR. Skr. Wb. 5 : 19.), melyekkel egybefüggő: gör. πενθερός «socer, uxoris pater» (SCHRADER: Sprachvergl. 183.).

A vogul alakokban figyelemre méltó a szóvégi mássalhangzócsoport *ń*-je, melynek palatalisatioja a tőhöz csatlakozó s a *pāntukwė*, TV. *pāntī́* képzésekben világosabban fölismerhető *-j* diminutiv képző nyoma; vagyis *pāńt* = **pānť (pānť-ukwė)* < *pānt* +

*-j.**) Hangalakjában pontosan megfelel ezen vogul szónak az *aty-a, any-a, öcs-e (öcsé-m), ip-a, nop-a, nén-e* képzőjével bővült dialektus *bágya* (< **bád-j-a*), mely az *atya* szó analogikus hatásától is támogatott dissimilatio útján könnyen válhatott a közejtésben *bátyá*-vá. Jelentés tekintetében a magyar és vogul szavak annyiban egyeznek, hogy mindakettő «idősebb férfirokont» jelöl; de a szkr. *bándhu-* általános «verwandter» jelentéséből jól érthető az is, hogy az «idősbik sógor» szavát az éjszaki vogul az ifjabbra alkalmazza, sőt Regule szerint az «unokaöcs»-re.

Tudvalevőleg a magy. *bátyá*-val hasonló szót ismer a szlávság is, így: orosz *batja, batjuška, batjka* «vater; priester»; kisorosz *batjko* id.; bolgár *batjo, bati, baćjo, bajo* «älterer bruder»; cseh *báťa*, ruthén *baďo* «vater»; továbbá az ószlovént és bolgárt jellemző hangváltoztatással: bolgár *bašta* «vater», ószlov. *baština* «das erbe» (tkp. «atyai birtok»), szerb *baština* «fundus» (l. Nyr. XI: 115.); de e szláv szónak nincs rokonsága az indogermán nyelvekben s idegen eredetűnek tartja Miklosich is, bár e nézetét meg nem okolja («der stamm *batja* ist türkisch»: EW. S.). Tekintve, hogy a magyar szót egész hangalakjában és jelentésében mint a vogullal közös régi árja átvételt megmagyarázhatjuk, a szláv megfelelőt a finn-magyar és szláv nyelvek között létezett, más nyelvi adatokkal is igazolható régi érintkezés maradványának lehet tartanunk (l. Ethnogr. VIII: 22—30. ll.). Megjegyzendő ehhez, hogy a szláv nyelvek alakjának eltérő «vater» jelentésével is található a zürjénben: *baťi (baťi-mam* «eltern», tkp. «vater-mutter»; *baťsa* «väterlich»), melynek eredetiségét az orosz *batja*-val szemben a hiányzó magánhangzói szövég teszi fölvehetővé (v. ö. zürj. *ďuďa* «oheim», *gira* «gewicht», *kösa* «flechte», *kŕisa* «ratte», *mjata* «minze», *niga* «buch», *praža* «schmalle», *pčela* «biene», *pusta* «wüst», *smola* «harz», *soja* «hüber; *köbĺa* «stute», *lopata* «spaten», *nevežа* «grobian», *pečera* «höhle», *rögöža* «matte» stb. = дядя, гира, коса, крыса, мята, книга, пряжа, пчела, пуста, смола, соя; кобыла, лопата, невѣжа, пещера, рогожа).

Igen felötlő a hasonlóság a magy. *bátya* és IO. *paďa, paďa* között, mely utóbbinak jelentését Castrén a következőkép hatá-

*) Ilyen dimin. *-j* elemet sejthetünk egyéb rokonságnevek palatalis mássalhangzót tartalmazó végzeteiben is, minők: ÉV. *āś, āńś* «vater», *śāń, śāńi* «mutter», *apśi* «jüngerer bruder», *äś* «jüngere schwester», *ǫńi*' «schwägerin»; KV. *käś* «jüngerer bruder», *äś* «jüngere schwester», *oń* «mutterschwester», *mäń* «schwiegertochter», PV. *śiś* «mutter», *äś* «grossvater (mütterlicherseits)», *śäś* (1. sz. *śäśśem)* «onkel (mütterlicherseits)», *śäńk-oǫń* «grossmutter (mütterlicherseits)» stb.

rozza meg: «so wird der ältere bruder der frau vom manne genannt»; de számbavéve azt, hogy e nyelvben eredetibb č, ǯ, š gyakran ť, ď-re változik (pl. IO. *ťötχa* «sense» = tat. *čalkı̆*; *sörot* «meer» = zürj. *zarıǯ*; *χomďe* «peitsche» = tat. *kamčı̆*; *peďar*, *peǰar* «eberesche» = vog. *paśér*, *päšér*; *peťa*, *peďa* «grussformel» = vog. *paśä*, *päšä*), rájövünk, hogy a kérdéses irtisi osztják szó a tatár *baǯa* «schwager» átvétele, mely megvan a mordvinban is, igy: mordM. *paźä*, *baźa*, mordE. *baľźa* «schwager» (l. PAASONEN: Türk. Lehnw. 43.). De csakugyan egynek vehető a magy. *bátyá*-val a mordM. *paťa*, *paťäj* «onkel; tante», mordE. *paťa* «tante» a szóközépi *ť*-t eredetibb *nť* helyett valónak tekintvén; v. ö. mord. *lomań* «mensch»: plur. *lomaťť*, mordE. *lomať* (< **lomań-t*); *paňan* «ich treibe»: mordM. *paťťama* «wir treiben» (l. PAAS. Mordv. Lautl. 40.). Így vélem egyeztethetőnek a mordvin *aťa* «alter mann, greis» szót is a vog. *āńś* (< **ańť*), *āś*, ÉO. *asi*, *asa*, IO. *aťa* (< **aťa*, **aśa*) «vater» szóval, mi szerint a magy. *aty-á*-ban is: *ť* < *nť*.

26. Magy. **bëcze**, *becze* (Székelység, Göcsej), *bëczcze* (Soprony-m.), *böczcze* (Somogy-m.), *beczi* (u. o.), *böcze* (Baranya-m.) 1. «borjú; kalb»; 2. «kényes, kényeztetett gyermek; verzärteltes kind»; 3. (Tata) «serdülő leány; erwachsenes mädchen». — *böczëk* (Somogy-m.) «kis borjú». — **boczi** (Tiszántúl) id. — **bocs** «bivaly, medve és borz kölyke, borja; junges (büffel; bären-, dachs-j.; MTsz.)».

Osztják: ÉO. *pōšǯ*, *pōďǯ* «eier; junges tier; kind» (AHLQV.).

Vogul: ÉV. *posǯ* «kindchen (schmeichelwort)», *posǯukwė* (dimin.).

Lapp: déli *pāča*, *pahča*, *pāče*, *pāhče*, *pāhčʲe* «knabe, bursche» | Lule *pähčča*, *pʲähčča* id. | Pite *pahhča*, *pāhča*, Fm. *bača* «knabe, bursche, bube» (HALÁSZ).

Mordvin: mordM. *vaša* «füllen, fohle», *vašenä* (dimin.) | mordE. *vaš*, *vaše* id., *vašej*, *vašev* «trächtig» (NyK. 5: 221.).

< Ujper. *bača*, *bačča*, *beče*, *bečče* «junges (von tier u. menschen) | gabri *vače*, kāšāni *večá*, *večé*, māzandārāni *vača* | pahl. *vačak*, *bačak* id. — Átvételek: osszét-dig. *biču*, *bitʲǯu* «kind, knabe» | balūčī *bačak*, *bačik* «knabe, kind, sohn», afghán *bačai* id. | kurd *vačahā* «familie» (HORN 43; HÜBSCHM. EO. 121; Pers. Stud. 43; GEIGER: Bal. 445.).

Kaukázusi nyelvekbe került különböző kor- és területbeli átvételek: avar *vaṣ* «sohn, knabe, jüngling», *baṣ* «sohn, junges

der tiere», *basí* «öchslein», *bheče*, *bečé* (genit. *bačil*, plur. *bačál*) «kalb» | karata *vaš* «kind, knabe» | tabasszarán *baž*, grúz, mingrél *baši*, *bošt* «kind», grúz *boča-la* «kalb», arcsin *biš* id. || (szókezdő *b*>*m* változással, melyre nézve l. alább a *hirs* czikket): dido *meši* «kalb», andi *moči* «kind» (Erckert: Kaukas. Spr. 88, 91; Uslar-Schiefner: Avar. Stud. 152, 154, 175.). Minthogy a szókezdő *v*>*b* (*p*) változás a vogul-osztják és lapp alakokban is mutatkozik, ennek eredete semmiképp sem gondolható ujperzsa nyelvterületen, hanem úgy magyarázandó, mint fentebb a *bal* és *bársony* szóknál. A mordv. *vaša* még az eredeti iráni *v* szókezdővel jelentkozik, tehát különnemű viszonyok közt került átvétel. A magy. *böczök*, osztják *pōšəχ*, vog. *poseχ* végzete iráni képzés (v. ö. pahl. *vačak*, *bačak*). A *bocs* alak (*o* magánhangzója miatt) kaukázusi réven kerültnek gondolható, szintígy a *boczi* (v. ö. grúz *boši*, *boča-la*). A *böcze* hangzóinak megfelelése a rokon és iráni nyelvek *a* hangzójával szabályszerű.

Alakban és jelentésben igen közel állók az idézettekhez a következő rokon nyelvi adatok: mordE. *veš*: *veškine*, *viškine* «klein, jung», *vežeńće*, *vešińšne* «der kleinste, jüngste», *vežakške* «kleiner finger» (NyK. 5 : 226.) | finn *vähä* «parvus, exiguus» (v. *poika* «puer parvus»); észt *vähe* «wenig», *vähetse*, *vähese-* (nomin. *-hene*) «klein, wenig, gering» | lapp: Lule *uhccie*, *uhcies* «klein, wenig, gering», *uhcekač* «kleines kind, klein»; Pite *uhhcë*, *uhcës* «klein, wenig»; déli *uhče*, *uhči*, *uhči*^{e}, *ǫhče* id. (*u*. *uhmuǫe* «kind»); Fm. *ucce*, *ucca*, *ucces* id. (Halász); teri *ucc*, kildini *u*$_{ǫ}$*cc*, notozeroi *u*$_{ǫ}$*hc*, akkalai *oc* «klein» (Genetz Wb. 150.) | permi *ïči* (dimin. *-i* képzővel): *ïči-pi* «schwager (mannesbruder»; Genetz OP. 8.), *ïč-moń* «braut, junges weib» (Wied.); votják *ïči*, Glaz. *ïči*: *i. meń* «junge frau, braut»; permi *ïčet* (Genetz), *učet* (Wied.), zürj. *ïčet* (dimin. *-t*<*-nd* képzővel) «klein, jung»; permi *ïča* «wenig» (Genetz) | vogul: KV. *viś*, KLV. *wṷś*, ALV., PV. *iś* «klein, jung» (*ćiś nĕ* «mädchen», *iś-khar* «kind»), TV. *ūś* «klein, wenig». Alig választható el ezektől a magy. iczi-*piczi* (*iczinke-piczinke*) «sehr klein» ikerszó előrésze, mely eredetileg ép olyan önálló szó lehetett, mint pl. az *apró-cseprő*, *izeg-mozog*, *ámúl-bámúl*, *szán-bán* stb. ikerszavaké.

Figyelembe veendők itt még a kaukázusi nyelvek köréből: agul *bici*, *biciv*, *pici* «klein, jung», ingiloi *pitcajs* id.; továbbá andi *miči* «jung», chinnalug *misi* «klein» (Erckert: Kaukas. Spr. 168, 167.), melyek egyezők a fent idézett osszét-dig. *bit'ĕu* «kind, knabe» szóval. Itt látható, hogy a *m*-vel váltakozó szókezdő *b* a szóközépi *c*-hez való hasonulás folytán lett *p*-vé. A kaukázusi *pici* alakkal szorosan egyeznek: magy. piczi (dimin. képzővel: *piczi-ny*, *piczin-ke*) «sehr klein, winzig» | votják *piči* «klein, wenig, gering» (*piciat-* «verkleinern»), melyektől el nem választhatók: mordvin *p'ižé* «klein» (NyK. 23 : 48.), finn *pisku* «parvus, infantalus» (a *-ku*

már dimin. képző), *piskaise-*, *piskuise-* (nomin. *-ainen, -uinen)* «parvulus, pusillus, exiguus»; észt *pizut* (gen. *pisku)* «wenig, klein», *piskuse-* «wenig, gering», *pizikeze* (nomin. *-kene)* «klein»: compar. *pizem* (l. MUgSz. 436.). — V. ö. ezekhez a törökség köréből: jakut *biči-kän* «sehr klein», *bičikan* «klein» (a mongolban is: *bičiken, bičiχan, bečiχan* «peu, petit, petit enfant»; Böhtlingk: Jak. Spr. 136, 139.) | csuvas *pĕǰĭk, pĕǰĭkś* «klein, gering», melyet már Zolotnyiczkij egyeztet a perzsa *beče* «kind» szóval.

A kaukázusi közvetés fölvételét javallja a magy. *piczi*-re és társaira nézve azon körülmény is, hogy az *iczurka-piczurka* ikerszó képzése is kaukázusinak mutatkozik; szorosan egyeznek t. i.: tabasszarán *bicur, picur*, grúz *mcire* «klein» (l. a képzőre nézve fönt az *agár* czikket). Végül a kaukázusi alakok *m* szókezdője is fölismerhető ebben: TV. *muś* «klein» *(muśkéľeχ* «sehr klein, wenig», úgy mint TV. *vuśkéľeχ*, PV. *iśkhĝli* id.); *miś: miś-äχ, mič-äχ* «junges mädchen» (az utórész az *äu* «mädchen» dimin. képzése; v. ö. KLV. *wüś oqi*, KV. *viś nē* «mädchen»), *miś-kéreχ* «jüngling» (v. ö. PV. *iś-khar* «kind»).

27. Magy. **bëcs**, *bëcs, bëcsü, böcsü* 1. «æstimatio, valor, pretium; wert, preis»; 2. «honor, dignitas, existimatio; ehre, würde, ansehen»; *bëcsës* «præstans, pretiosus, dignus; vortrefflich, würdig, schätzbar»; *becstelen* «wertlos; unehrlich»; *becsül-* 1. «æstimo, censeo; schätzen, taxiren»; 2. «honesto, veneror; achten, ehren, würdigen»; *becsmérez-, becsmélł-* «vitupero; herabsetzen» (NySz.).

V. ö. ujperzsa *behā, bahā*, pazend *vahā*, pahl. *vahāk* «wert», melynek további rokonsága: szkr. *vasná-* «kaufpreis, wert» (az egyező **vas-* tő *-na* képzővel megtoldva) = gör. ὦνος «kaufpreis, wert», latin *vēnum* «verkauf», ószlov. *vĕno* «gabe, brautpreis» (Horn 55; Hübschm. Pers. Stud. 32; Miklosich EW. 389.).

Minthogy az iráni *bahā, vahā* szóközépi mássalhangzója eredetibb *s*-ből való,*) árja alapon pontos az egyezés a magy. *bëcs*, szóval, melyben ismét a gyakori $a \sim_s$ hangmegfelelést tapasztaljuk. A *cs*-re nézve v. ö. magy. *kacs-int* «scheel blicken», vog. *kāsel-* «erblicken»: osszét *khas-*, av. *kas-* «anschauen» (l. alább) | magy. *keszeg, keczeg, keszege* «leuciscus» és mellette: *köcsög, këcsëge, köcsöge* «sturio» = TV. *käśeñ* «leuciscus», osszét *khäsag*

*) Ez mutatkozik talán a kürini *mas* (plur. *masár)* «preis» szóban is; szókezdőjére nézve v. ö. avar *munáh* «sünde» = lák *bunah* = gabrī *venāh* (l. u. i. a *bëcze* és *bűn* szókat). — Középperzsa alak: chürkilīn *vaha* «preis» (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 181.).

«flussfisch» | magy. *harkács* «specht», oroszlapp *mürr-koarjis* «specht»; svédlp. *kierkeč'* «falke»: av. *kahrkāsa-* «geier» | magy. *sekély* és *csekély* «seichte stelle im fluss» stb. Tanúságos ez egyezésben azon körülmény, hogy az iráni *h* ellenében megőrzött eredetibb sibilans mellett ugyanegy szóban a szókezdő *v>b* változást is mutatja; ebből t. i. szintén az következik, mit már fönt bizonyítottunk (l. a *bal, bársony* és *bëcze* czikkeket), hogy e hangváltoztató hajlandóság a finn-magyarság árja elemeit közvető nyelvterületen régibb, mintsem irodalmi megjelenése után itélnők. — A *becsü* végzetét, mely nyiltabb hangzóval sem a nyelvjárásokban, sem a nyelvemlékekben nem váltakozik s röviden ejtődik az ország legtöbb vidékén, ugyanolykép vélem magyarázandónak, mint az *ürü* végzetét (l. u. i. 33. sz.), vagyis nem magyar képzőtoldaléknak, hanem az eredeti árja szó véghangzójának. Hübschmann szerint az iráni nyelvekben mutatkozó *a, ā, ī, ū, ō* = pahl. *-ak, -āk, -īk, -ūk, -ōk* képzők az arszakidák korszakának (256 Kr. e.—226 Kr. u.) nyelvtörténeti fejleményei s pl. pūzend *vahā*, ujper. *bahā* a szkr. *vas-na*-hoz képest nem az eredeti bővebb hangtestet tartalmazzák, hanem ujabb képzőbövületet (óper. **vahā-*). Ebből folyólag talán a magy. *becs* a régibb egyszerű, *becsü* pedig valamely bővült tönek tükrözése. — A képzésnek látszó *becsmérel-, becsmérez-* alkatát teljesen megvilágitja a székely *bëcsmërës* «drúgás» szó (*bëcsmërës ember* Csik-m.; MTsz.); kitünik t. i. ebből, hogy a *becsmér-el* denominativ képzés, minél fogva úgy vélhetjük, hogy a **becsmér* alaprész összetett névszó. Alkalmasan kinálkozik itt egybevetésre a pahl. *mar*, ujper. *mar, mer* «zahl» (Horn 217.), vagyis *becsmérel* = «becsmértéket szab»; ebből a *bëcsmël*-ben jelentés-megszorítással: «vkinek becsmértékét kicsinyre szabni», tehát «leszólni, gyalázni».

Az itt tárgyalt árja szóval egyeztethető a permi nyelveknek következő szava is: votják *vuz* «ware, handelsartikel» (*ruz baśtiń* «ware kaufen», *vuz karińi* «handel treiben»): *ruzal-* «verkaufen»; *vuzaś* «kaufmann, händler»; *vuzës* «ware zum verkaufen» | zürj. *vuz* «kauf, handel» (*vuz-vot* «abgabe, steuer»), *ruzal-* «verkaufen», *vuzaś-* «handeln, handel treiben»; *vuzas, vuzës* «verkauf, abgang, absatz» (Wied.). A jelentés tekintetében itt olyan fejlődéssel van dolgunk, mint a magy. *árú* «ware» (dimin. képzés ebből: *ár* «wert, preis»), *áros* (pl. *bor-áros* «weinhändler»; tkp. «wert, ware habender»), *árús* (pl. *könyv-árús* «buchhändler»), *árúl-* «verkaufen», vog. *tinel-* «verkaufen» (*tin* «wert, preis») szavakban. Alakilag a megőrzött eredeti árja *v* szókezdő mellett a zürjénben és votjákban közös *u* (mely eredetében különbözik azon gyakran magashangú előzményből fejlett votják *u*-tól, melynek a zürjénben *o*, vagy *ö, e* felel meg, pl. votják *lul* «seele», zürj. *lol* = vog. *lili*, magy. *lél-ek* id.; vagy votják *śulem* «herz», zürj. *śölöm*, permi *śeläm* = finn

sydäme-, vog. *sim*, magy. *szív* id.) eredetibb mélyhangnak, még pedig legvalószínűbben az árja másoknak megfelelőleg *a*-nak változata; v. ö. votj. *muś*, zürj. *muś* (: *maľa-m.*) «biene» = szkr. *mákša-* «fliege, biene», av. *maχši-* «fliege» | zürj. *śurs*, votj. *śurěs*, *śurs* «tausend» = szkr. *sahásra-*, av. *hazaŋra-* id. | zürj., votj. *vug* «griff, henkel, bügel» = szkr. *aŋka-* «haken». — A vogulból idetartozó lehet szóközépi *s* > *t* változás fölvételével (v. ö. vog. *sātèr* «tausend» = szkr. *sahásra-*; vog. *ātwèś* «zinn, blei»: v. ö. zürj. *oźiś* id.; vog. *ātèr* «herr» = mord. *azir*, *azoro* id., av. *ahura-*, szkr. *asura*: l. NyK. 25: 378. s fent 142. l.): TV. *vāta* «kaufmann» = ÉV. *vāta* ebben: *vāta-χum* «kaufmann» és *vātalaχt-* «handeln, handeltreiben». Budenz e szóról azt hiszi (NyK. 19: 322.), hogy etymonja: «partember» (ÉV. *vāta* «ufer, rand»); de ha a vogul tényleg azon jellemző oldalát akarja vala föltüntetni a kereskedőnek, hogy csolnakon hozza árúit, mindenesetre inkább nevezhette volna «csolnakos, v. hajós ember»-nek (*χāpiñ χum*, *karapľiñ χ.*), semmint «part-ember»-nek.*) Azonban ha a *vāta-χum* névszó még valahogy megmagyarázható volna is így, nehezen érthető a *vātalaχti* «kereskedik» jelentése, mint valami «partoskodik» fejleménye. Inkább vélhető ezért a vog. *vāta* a zürj. votj. *vuz*, iráni *vahā-* megfelelőjének «ware» értelemben, melyből: *vātalaχti* annyi mint: «sich mit waren beschäftigen» (v. ö. zürj. *vuzal-* «verkaufen», *vuzaś-* «handel treiben»).

28. Magy. **bércz** (*börcz* Vas-m.; MTsz.) «clivus, jugum montis; bergspitze, gipfel des berges» (NySz.); «domb, dombocska; hügel» (MTsz.).

< Av. *bərəza-*, *barəza-* «höhe, berg, gebirge», *barəzah-* id. (a *barəz-* «gross sein, hoch sein» igéből; Geiger Hb. 291.); *berez-* «hoch» (Justi Hb. 217.) | pahl. *burz*, *burzāk* (innen: *Elburz* az Elborusz hegység neve) | ujperzsa *burz* «hoch; höhe» innen: kurd *berz*, balúci *burz*, *burzā*, *burzaγ* «hoch»; *burzā* «empor») | osszét: dig. *bärzónd*, *barzond*, tag. *bärzond* «hoch» (= av. *bərəzant-* «hoch», part. præs. a *barəz-*, *bərəz-* igetőből = szkr.

*) Ma a vogulokkal való kereskedés nem a folyó partján, hanem fönn a faluban történik, mi azonban nem zárja ki, hogy régebben csakugyan nem volt tanácsos a kereskedőnek árúival a faluba merészkednie. Az *erza-mordvinokra* nézve legalább határozottan írják a X. századbeli arab írók, hogy: «a kereskedők nem lépnek Arṭânîa földjére, hanem a hajón maradva a folyóban üzérkednek (l. Tomaschek: Skyth. 14. l.).

brhánt- «gross, erhaben, hoch» a *brh-* «gross, stark sein» igéből; HORN 46; HÜBSCHM. EO. 28; GEIGER: Bal. 447; GRASSM. Wb. 911.).

Már MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL található: «*bérez* = szkr. *brhat* magas, zend *berezat*, *berezanh* magasság, ujper. *berz: ez berz i koh* a hegy bérczéről, magasságáról; örmény *parezr* magas» (Árja Nyelvhas. 17.) és «*bérez* = szkr. *barhasz* magas, zend *berezat*, ujper. *berz*: ‚ad summitates montium, qui *berch* vocantur', 1253-iki oklevél» (Finnit. törekv. 24.). — Az egyezés az av. *barəza-*, *bərəza-* alakokkal pontos: a hangzó a *bérez* mellékalak után itélve eredetileg *ē* volt, mely a hangsúlyos szótagban (mint különösen török jövevényszavaknál, pl. *kék, bélyeg, béke, béka, bér, kéve, kép* stb., igazolható) megnyúlt. A végzet *rz*>*rcz* változása közvető (talán csak a magyarban a szókezdőtől való dissimilatio következtében keletkezett) *rsz* fejlődés útján gondolható, mely utóbbiban a *sz*>*cz* olyan, mint ezekben: *bajcz* < *bajsz*, *bajusz* «schnurbart», *féczi* < *fejsze* «beil», *kopacz* < *kopasz* «kahl», *árbocz* «mastbaum» < lat. *arbos* (l. Nyr. 10: 442.).

29. Magy. **berek** (acc. *berke-t*, adj. *berke-s*) «nemus, saltus, lucus, virgultum; hain, gebüsch»; *ag-berek, faz-berek, zilberek, somberek* árpádkori oklevelekben (NySz.); «vizjárta rét, posványos hely», *berek alja* «berek melletti föld, mezőség»; *berek-fa, berök-fa* «égerfa» (MTsz.).

V. ö. av. *marəγā-* «wiese» | ujper. *marγ, merγ* «wiese; zum viehfutter dienendes gras» (innen: örmény *marg*, szir *margā* «wiese») | kurd *mirk, meryа* «prairie», *mērk* «rasen, wiese» (HORN 219; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 193; Pers. Stud. 98.).

A jelentés egyezése mellett azonosnak vehető a magyar és iráni szó alaki tekintetben is a *m* szókezdő több más példával is (l. alább a *bocskor* szónál: 35. sz.) igazolható *b*-re való változásának, a gyakori $a \sim \bar{e}$ hang-megfelelésnek, végül a szóvégi *g* talán csak dissimilatio útján a magyarban támadt *-k* ejtésének fölvételével (v. ö. az utóbbira nézve egyébként: kurd *mirk, mērk*).

30. Magy. **bergány** «tüzes ló; feuerigos pferd» (Baranya-m.; MTsz.).

Vogul: ÉV. *pārén*, LV. *pärwen, puärn* (REG.) «táltosló; zauberpferd»; *pārén-pī* «zauberfüllen».

< Kaukázusi: dzsek *barkan* «pferd» (*migila-barkan* «hengst»), chürkilin *burχan: b.-urči* «hengst» (*urči* «pferd»),

kaitach *burchar-urči* id., akuša *burga* id. | kürin *balkhan, palkhan* «pferd» *(erkek-p.* «hengst»), czachur *balkan* id. (ERCKERT: Kaukas. Spr. 112, 82.)

ERCKERT tatár eredetűnek jelzi a kaukázusi szót; de más forrásból ily török szót nincs módunkban igazolni. Különben is föltetszik, hogy a szónak előrésze az ujper. *bāre* «pferd» szó (= óper. *bara-: asa-bāra* «pferdereiter», ebből: óper., av. *bar-* «reiten»; pahl. *bāra-k*, pāzend *bār* «reittier», szangliči *worak* «pferd»; HORN 36, 37; HÜBSCHM. Pers. Stud. 22.), a midőn az utórészt a karata *χoane, χoani*, avar *χoani* «pferd», chürkilin *koni* «füllen» (v. ö. szláv *konь* «pferd») szóval azonosíthatjuk annál is inkább, minthogy a *balkhan* alaknak van lák *balčan* változata is, melyben az utórész szintén jól egyezik az abcház *čan, dčan* «stute» szóval v. ö. ingiloi *cχen*, grúz, mingrél *cχeni* «pferd» = zürj. *čań*, votj. *čuńi* «füllen») s szintilyen összetétel: karata, avar *barthi* «hengst» (v. ö. avar *thaĥ* «hengst»). Kaukázusi réven jött iráni szó volna ezek szerint a *bergúny* is ép úgy mint a *bocskor* (l. alább 35. sz.). Jelentésben és alakban pontosan egyezik a kaukázusi adattal a vogul *pārėn* is, melynek REGULY ma már elavult lozvai alakját *pāruen*-nek (ejtsd: *pārwėn)* írja, hol még a szóközépi *rg* mássalhangzó-csoport közvetetlen fejleménye a *rw* (ebből: $>r'$) látható. Talán ide vonható még: mordM. *parna*, mordE. *parne*, *parni* «füllen (im zweiten jahre)»; *parnĭń* id. (NyK. 24 : 55.).

31. Magy. beteg *(betek* Margl. *betec* Heltai, *betekődek* BodC.) «æger, ægrotus; krank»; *kór-beteg* id.; *betegség* «morbus, ægritudo; krankheit»; *beteged-ik, betegül-* «ægroto, in morbum incido; erkranken, krank werden» (NySz.).

V. ö. pahl. *vatak* «schlecht»; ebből: *vat*, pāzend *vad*, ujperzsa *bad, bed* «schlecht» (l. fentebb a *bal* szó czikkét: 23. sz.).

Igen valószínűvé teszi a magy. *beteg*-nek idegen eredetét már az is, hogy sem a magyarból, sem a rokon nyelvekből biztos szófejtéssel meg nem magyarázható. Alapszavához hasonló szót már BEREGSZÁSZI idéz a zendből *(«beantao* krank ~ *beteg»*; Ähnl. d. Hung. Spr. 122.); csakhogy az alakilag különben jól megfelelő av. *bańta-* szónak (v. ö. magy. *ját-ék, ját-sz-* = ÉO. *jont-*, IO. *jantk-* «spielen») «æger» jelentése fölötte kétséges (JUSTInál megkérdőjelezve s egyéb szakértőktől máskép fordítva: Hb. 209.). Alkalmasabban vethető vele egybe a pahl. *vatak* «schlecht», mely alakilag az ismeretes $v>b$ szókezdő és $a\sim_{\ddot{a}}$ hang-megfelelések, továbbá a végzetnek (pahl. *-ak* = osszét *-ag*, *-äg*, av. *-ka)* a *méreg, üveg, keszeg, húg* stb. szavakban is jelentkező alakulatának fölvéte-

lével pontosan megfelel: jelentésileg pedig egész természetes fejlemény lehet, lévén a «betegségek»-nek szokásos kifejezése a «rosszullét» (v. ö. «es ist mir *schlecht*», v. «*übel*»; fr. *malade*, régi *malabde*, ol. *malato*, prov. *malaptia* lat. *male aptus*, Diez I : 261, vagy mint Becker tanár velem közli: *male habitus*); finn *paha-t* «bajok, sérülések» : *paha* «rossz». Különben arra, hogy a *beteg* alakjában és jelentésében, úgy a mint van, betörzött az irásnyelv terén, valószínűséggel utal a kirgiz *bötön*, *bötük* «gehirnkrankheit mit kopfschwindel» («болѣзнь головнаго мозга, отъ которой дѣлается головокруженіе»; Ostrowmov 29.); «die drehkrankheit beim vieh» (болѣзнь скота, отъ которой онъ все кружится и ничего не ѣсть; Budagov I: 248.) szó is, melyet a törökségből meg nem magyarázhatunk s jó okkal az újperzsa *bad*, *bad* képzésének vehetünk. Ilymódon a *beteg* ugyanazon szó volna, mint a magy. *balog* (l. föntebb 23. sz.), helyesebben kifejezve ugyanazon iráni szónak különböző nyelvjárásokból, illetőleg kulturkörökből való átvétele.

Hogy iráni eredetűnek tartsuk a *beteg* szót, azt javalja a palócz bëtrëngës, *bitrimpës* tájszó is, melynek jelentése: «beteges, göthös» (Borsod-m., Heves-m.); «rossz lábu, fájós lábu» (Eger); innen: *bitringeskedik* «betegeskedik, gothoskodik, nyavalyog» (MTsz.). E szó alakban és jelentésben elegge hasonlít a *beteg*-hez; de viszonyukat még sem gondolhatjuk pusztán alaki változatnak. Megmagyarázza az eltérő veggetet az összet (tag.) *rin*, *rën*, (dig.) *ran* «krankheit; bes. ansteckende, seuche, pest» (*rinťin*, *rëntin* «krank»; Szögren: Osset. Sprl. 131, 131.), úgy hogy *bët-rën-g-es* tdk. annyi mint «rossz nyavalyás» : az első szótag zárt *ë*-je (a *beteg* nyílt *e*-je helyett a többi szótagokhoz való alkalmazkodás, a *-g* pedig akár az összet elmin. képző (v. ö. *mozgó*, *csikú-g*, *bojtorján-g*, *fájin-g*) lehet.

Budenz a magy. *bet* «vitium physicum (labes, vulnus, defectus)» (vitium moralet szóval rokonítja (MUgSz. 455.); de kulonboség van a hangrendben s ezenkívül a *bet-* alapresz eredetileg *i*, *ü*, *ö* fe hangzónak a szóközépi hangokban semmi nyoma. Vannak ugyan: *szekely bitonya* «seb, fekély», *bitonyás* és *batos* «nyavalyás», gothos; sebekkel, fekélyekkel ellepett; fájós lábu», melyeket Budenz a *beteg* családjába von; ámde a *bitonya* alakja nagyon is nem magyaros s alkalmas az idegen eredet gyanujának felkeltésére. Határozottan nem eredeti szó a Budenztől szintén idevont zurj. *vis* «krankheit» (*vid-a* «krank, unwohl»), zurj., votj. *vis-* «schmerzen, weh tun, kranken, krank sein» melyből: zurj. *višem*, votj. *višem* «krankheit»; votj. *viśiś* «krank, leidend». Megfelel ugyanis-nek az irásnyelv terén: av. *vaŋšah-* (nev. *vaŋšu-*) «leiden, pein» (Justi 116. 2661.) ezek mellett: *θbaŋšah-*, *dvaŋšah-* «peinigung» skr. *dvēšas* «hass, feind-

schaft, anfeindung»; GRASSM. Wb. 653.) és av. *ṭbaęš-*, *dvaęš-* «peinigen», mely utóbbi alakokból: pahl. *bēš* «leid, unheil» és igei képzés *bēšī-* (HORN 270.); v. ö. még az örményben: *višt* «schmerz, pein, leid, not, trübsal, gefahr», melyből: *vštanam* «leide» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 247.). A zürj. *viś* «krankheit» származhatott av. *vaęšah-* (<**vaęšas-*; v. ö. szkr. *dvéšas-*), vagy még inkább az av. *ṭbaęša-*, *dvaęša-* «peinigung» (= szkr. *dvéša-* «hass, abneigung») egyszerűbb végzetű változatok nyomán következtethető av. **vaęša*-féle névszói alakból, míg zürj., votj. *viś-* «schmerzen, weh tun» (mely transitive is felfogható, pl, «mein kopf tut mir weh») a *ṭbaęš-*, *dvaęš-* igék **vaęš-* ejtésére utal.*)

A magy. *bet-eg* szó alaprészének eredetileg mélyhangú iráni másával összefüggőknek látszanak még: finn *pote-*, *poto-*, *poti-*, *posi-* «krank sein», *poti*, *poto* «krankheit»; észt *pode-* «krank sein», *podi* (gen. *po'e*) «krank, kränklich»; továbbképezve: *podise-* id. | lapp: Lule *puoce-*, *puohca-*, *puohhca* (<*puot-se-*) «krank sein», *puo'ccie*, *pūocas* «krank»; Pite *pūhca-* «krank sein», *pūhcaj*, *pūcas* «krank» (HALÁSZ); Fm. *buocca-* «krank sein», *buöcce*, *buocas* «krank»; oroszlp.: teri *pi̯cci-*, kildini *pūcce-*, notozeroi *puehce-* «krank sein»; teri *pi̯cce*, kildini *pū̯ccej*, notozeroi *puehcij* «krank» (GENETZ Wb. 128. l.). Alakilag pontos volna a megfelelés a pāzend *vad* «schlecht» szónak a magy. *bal*, votj. *palʼlan*, magy. *beteg* nyomán föltehető dialektikus **bad* (**baδ*)-féle változatával (v. ö. a finn *o* hangzóra nézve: finn *kota* «casa, culina» = av. *kata-*; finn *onke-* «angel» = av. *áñku-* «haken»); de bizonytalanná teszi az egyeztetést, hogy a finn *poti-*, *pote-* stb. nem igazolhatók denominativumnak. Természetesen nincs kizárva, hogy a tárgyalásban levő iráni szónak — melynek multját eddigelé csak a pahlavi korig van módunkban visszavezetni — a finn *pote*-hoz hasonló igei használata is dívott.

32. Magy. bír-, *bir-* 1. «compos, potens sum alicujus rei; valeo; macht über etwas haben, in seiner gewalt haben; vermögen»; 2. «possideo, habeo, teneo; occupo, subigo, in ditionem redigo; haben, besitzen, inne haben; besetzen, unterwerfen»; 3.

---

*) A teljesebb szókezdettel való av. *dvaęša-* névszói alakot tükrözik: ÉV. *tis* «trauer, kummer», ÉO. *téš* «betrübniss, kummer», melyekből: ÉV. *tist-*, ÉO. *téšta-*, IO. *tišt-* «trauern, bekümmert sein»; továbbá zürjén *töž* : *töztömmöd-* «beruhigen, von sorgen befreien» (melyből az alapszónak «sorge, kummer» jelentése következik; ehhez *-töm* suff. carit.); *töžd-* «sich sorge machen, sich kümmern, sich beunruhigen, traurig sein», *töždöd-* «sorge machen, bekümmern, beunruhigen».

«sustineo; aushalten» *(terhet bír* «last ertragen», *munkát bír* «arbeit aushalten»; *elbír-* «fero, perfero, sustineo; devinco, subigo; tragen, ertragen; besiegen, unterwerfen»; *meg-bír-* id.). — *bír-ik* «in ditionem venio; unter die herrschaft kommen» *(rëa birik a jószág, az örökség:* «reá jut», *torára se birjon:* «temetésére se maradjon» Székelység). — *bíró* «habens, potens; prætor, judex; besitzend, vermögend; richter» *(maga-bíró* «validus, robustus; potens; rüstig; mächtig»); *bíróság* «regnum, potestas; judicatus, prætura; herrschaft, macht; richteramt». — *birodalom* «possessus; imperium, regnum; besitz, herrschaft, macht». — *bírság* «judicium; muleta; gericht; strafgeld». — *birtok* «possessio; potestas, jus; besitz; macht». — *birkód-ik, birkóz-ik* «contendo, certo; kämpfen, streiten». — *biralkod-ik, biralkoz-ik* (Székelység) «bír vmivel, van neki». — *biraszkod-ik* (Göcsej) «támaszkodik; sich lehnen, stützen» (NySz., MTsz.).

Vogul: KLV. *pērm-* «dulden, ertragen, überwinden, überwältigen» (pl. *äń-ťė aum at pērmēm, tār-ütéñ* «diese krankheit kann ich nicht ertragen, sie ist schwer: не могу терпѣть) | KV. *pērm-* id. (pl. *täu sąu pōťė pērmi* онъ много бѣды терпитъ; *pērménė oąméľät oątim* «nincs mód, hogy kibírja»; Vog. Népk. Gyűjt. II: 225.) | ALV. *pērm-* id. (pl. *äń-ťi paśėmtė at pērmēm* «ebben a füstben ki nem bírom»).

< Szkr. *bhar-, bhṛ-* (præs. 1. *bhárāmi)* «tragen; stützen, aufrecht erhalten; hegen, pflegen, ernähren; mieten, dingen; davontragen, erführen, wegnehmen; verschaffen, verleihen, erfüllen» *(úd-√bhṛ-* «herausholen, herausnehmen; auslesen, auswählen»); «hintragen, bringen, herbeibringen»; *bhára-* «tragend, erhaltend; das tragen, erhalten, erlangen; bürde, last; gewinn, raub; kampf, streit» (Grassm. Wb. 955—6; Capp. 301—2.). || av. *bar-* «tragen, bringen, hervorbringen, wegbringen» *(ā-baraiti* «er besitzt») | pahl., ujper. *bār* «last, bürde». — örmény *ber-e-m*, gót *baira-*, gör. φέρω, lat. *fero* «tragen, bringen» stb. (Hübschm. Arm. Gr. II: 429; Justi Hb. 209; Horn 36.).

A magy. *bír-* igének és származékainak «tragen, ertragen (kraft, macht haben)» alapértelme, valamint ennek «halten, besitzen»-féle fejleménye benne foglaltatnak a szkr. *bhar-* jelentéságazatai közt. A *bír-ik* «jut; hinzukommen» alapértelme = «her-

beigebracht werden»; a *bírság* «strafgeld» olyan jelentésalakulat, mint szkr. *bhára-*, pahl. *bār* «last, bürde»; a *birkóz-ik* «kämpfen», mint szkr. *bhára-* «kampf, streit», sőt a göcseji *biraszkod-ik* «sich stützen» jelentésárnyéklatának is megvan mása a szkr. *bhar-* «stützen» jelentésében. Minthogy pedig a hangtani egyezés kifogástalan (v. ö. a mélyhangú tő *i*-jére nézve alább a *csiga, csilla, iparkod, ín* stb. czikkeket) a két szót azonosnak is vehetjük s hozzávonhatjuk még a momentán *-m* képzős vogul *pērm-* igét is, mely csupán az «ertragen» értelmet mutatja. E vogul szót már Budenz egyeztette a magy. *bír*-ral (MUgSz. 456.); de pusztán finn-magyar hasonlítási alapon bajos magyaráznunk, hogy miként felelhet meg vogul *ē* hangzó magy. mélyhangú *i*-nek. Megvilágítja a hangzók viszonyát a szkr. *bhar-* megfelelő *a*-ja (v. ö. ehhez még: szkr. *bhārá-* «bürde, last», *bhārin* «tragend; schwer belastet» hosszú *ā* hangzóval), mely a vogulban, mint sok más esetben *e* (ill. *ē*) alakulatot is öltheretett (l. erre nézve alább az *ad-dég* czikket).

A szkr. *ud-bhar-* «herausnehmen, auslesen, auswählen» értelmének ujjmutatása nyomán ide vonandók még: ÉV., LV., KV. *pērj-* «herauswählen, aussuchen», *pērjil-* id. (frequ.) | zürj. *börj-* «wählen, auswählen, aussondern» | votj. *birj-*, Kaz. *bĕrj-*, Sar. *burj-* id. (a képző: frequ. *-j*; l. Budenz: Össz. Alakt. 36.).

33. (I.) Magy. birge (Heves-, Csongrád-m.), *bürge* (Kecskemét, Torontál-m.), *birke* (Debreczen), *berke* (Ádámnál) «ovis; schaf» (NySz., MTsz.).

(II.) Magy. ürü, *örü* (*örö* BécsiC., *ewryw* Pesti) «vervex; hammel» (NySz.).

MordM. *veŕäs*, mordE. *viŕeś* «lamm»; *viriśkä* (dim.; Paasonen: Mordw. Lautl. 95.).

Lapp: Lule *vierĕhca* (plur. *vierhca*; Lindahl *värca*) «hammel» | Pite *värĕhca, vêrhca, vĭrhca* id. | Fm. *viercca, vierca* id. (Halász) || notozeroi *vierc* «schaf, hammel» (Genetz Wb. 160.).

< (I.) Ujper. *bara, bere* «lamm; männliches schaf» | kurmandzsī *bęrk, bęrh*, kurd *barχ, barχik*, gelānī *barre*, szariqōlī *barqå* id.

(II.) Osszét *ur* (Klaproth), dig. *warik, wrek*, tag. *väriġ* (Hübschm. EO. 31.) | gabrī *vare*, szamnānī *vara*, māzandarānī *vare*, kāšānī *verá, verrá, veré*, zaza *varā*, (dim.) *varék* | vakhī *vwrk*, šighnī *varg* | kurd *vark, garik* | balūčī *gvarak'*, *gvarak* «lamm» || pahl. *varak* id. — Szkr. *úrā-* «schaf», *úraṇa-* «widder, lamm» (Horn 49; Tomasch. Pam. 767; Geiger Bal. 126.).

A magy. *birgé*-vel egyértelmű s hasonló hangzású *birka* «ovis, schaf» szót egyenesen a törökből valónak kell tartanunk, hol t. i. kirgiz *marka* «valamennyire megnőtt kövér bárány» és oszm. *marja* «schaf (weiblich)» egyezések találkoznak (NyK. 21 : 115.), melyekkel szemben a magyar alak *a*>*i* hangmegfelelése a csuvasszerű (ugor) törökség jellemző vonását mutatja (l. Ethnogr. 4 : 179; 5 : 22.). Mint Budenz Dal szótárából kimutatta, a középoroszországi nyelvben is van бырка, бырка «lamm, junges schaf», meg «schaffell, lammfell» (NyK. 20 : 154.). Ezt legalkalmasabban ugyanazon ugor-törökségből való átvételnek gondolhatjuk, a honnan a magy. *birka* is való (l. e nyelvterület hatásának egyéb szláv nyomaira nézve: Ethnogr. 8 : 27—29.). Maga a kirgiz *marka* s a magy. *birka* nyomán föltehető régi török **barka* (= ugor **bŕka*) ugyanoly szó, mint a szariqōlī *barqå*, mely az ujper. *bara* képzése; tehát iráni jövevény. Más szó a magy. *birge*, *bürge*, melyben az *i*-vel váltakozó *ü* hangzót s a *g*-t a törökből nem magyarázhatjuk;[1]) ellenben jól érthetjük az árja elemekben szokásos *a*∼$_{\ddot{a}}$ hang-megfeleléssel az első szótag *i*, *ü* hangzóját (v. ö. *fist*, *füst* = osszét *fazd-ag* «rauch»; *csirke*, *csürke*=afghán *čirk* «huhn, henne» = av. *kahrka*; *tíz*=osszét *däs*, av. *dasa-*; l. ugyanitt alább) és a *ge* végzetet a *keszege* (*keszeg* = osszét *khäsug* «fisch»), *kecsege*, *mérge-* (nomin. *méreg* = osszét *marg* «gift», av. *mahrka-* «tod») analogiák révén, mint az osszét *-g* (< *-g*$_{ä}$) = av. *-ka* diminutivum egyértékesét. A *birge* e szerint a *birká*-tól független, egyenes iráni átvételnek veendő a szókezdőnek már az eredeti területen régi korban föltételezhető *v*<*b* változásával (l. ez utóbbira nézve fentebb a *bal* czikket: 23. sz.).

Ugyanezen iráni szónak képzőtlen s még az eredeti *v* szókezdőt tükröző külön magyar átvétele az *ürü*, melynek véghangzója az ujperzsa nyelvjárások következetesen megőrzött véghangzójával (*vara*, *vare*, *vere* = szkr. *úrā-*) azonos, vagyis oly minőségű, mint a *becsü* szóé (l. fentebb 27. sz.). Vámbérynak szorosan egyező türkmen *ürü* «hammel» szavát (Čag. Sprachstud.) egyéb forrásból nem igazolhatjuk[2]) s így megbízhatósága (a közlőnek ismeretes eljárásánál fogva) fölötte kétes. Komolyabban számbajöhetnek a magy. *ürü* eredete szempontjából a szintén iráni származásúaknak tetsző mongol *irge* «mouton châtré» és burjét *irge* «hammel, schöps», melyekkel Budenz egyezteti a magyar szót (NyK.

[1]) V. ö. csuv. *tĭna*, tör. *tana* «färse» = magy. *tinó* (de sohasem: *tine*, *tüne*); csuv. *sĭsna* «schwein» = magy. *disznó*, *desznu* (de nem: *dĭszne*, *düsznő*) | tatár *sėrkä* «nisse» = magy. *serke* (de nem: *serge*).

[2]) Sejk Szulejman csagataj szótárában: *ürī* (اوری): *kojrugu kalkik hejvan dir* («farka felálló állat»).

20 : 151.); ámde itt nehézséget alkot, hogy a mongol alak *g*-jének a magyarban semmi nyoma, holott a vele egészen hasonlatos alkotású török *bozγu, bozau, bozaγu* = magy. *borjú, borgyu, bornyu*; török *kĭrgaj* (szláv *kragulj*) = magy. *karvaly* (v. ö. török **japχu*: oszm. *japak* «wolle» = magy. *gyapju*). A mennyiben az *ürü*-nek tényleg *ürjü* ejtése valahol kimutatható volna (v. ö. Pesti *ewryw* írását), ezen alakot mindenesetre az utóbb említett nyelvkörből valónak kellene tekintenünk oly viszonylással a régibb *ürü* alakhoz, mint *bürge* a *birkához*. Már Erdélyi József (Stammverw. d. Hung. 10.) egyeztette az *ürü*-t az osszét *ur, urek* «lamm» szóval.

Híven egyeznek az itt tárgyalt árja alakokkal a mordv. *veŕəś, viŕeś* «lamm» és lapp *värca, vierca* «schaff, hammel» szavak is ugyanolyan *a*∼*ə* hangmegfeleléssel, mint a mordv. *mäkš, meš* «biene» = av. *maχši-* «fliege», szkr. *mákš, mákšā-* «fliege, biene»; mord. *med, mäd*, kolai lapp *mieht, mītt* «honig» = av. *maδu-*, szkr. *mádhu-* id. szavakban. A mordvin alak végzete nyilván ugyanolyan, mint a mord. *v'eŕ́es, v'eŕ́is* «wolf» (= szkr. *vṛka-*, nom. *vṛkas*, av. *vĕhrka-*), *pavas, paz* «gott» (= szkr. *bhága-*: nom. *bhágas*; av. *baγa-*; l. alább a *boldog* czikkben: 39. sz.), mord. *uros, urəs* «waise», lappFm. *oarbes* «waise» (= szkr. *árbhas*; l. fentebb 17. sz.) szavakban, vagyis az árja *-s* nominativusképző. Egyezteti a mordvin alakot (s a magy. *birká*-t) a pamir nyelvjárások megfelelőivel már Tomaschek (Pam. 767.).

34. *Magy. birs, *bis*: *birs-alma, bis-alma* «cydonium; quittenapfel» (NySz.); *birsóka, bisóka* id. (Nógrád-m.; MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: abadzech *mearis*, kabardin *mŷ'arŷse*, šapszug *meris* «gartenapfel» ezek mellett: abad. *mme*, kab. *mŷ*, šap. *möe, mïe* «waldapfel» (Erckert: Kauk. Spr. 42.).

Nem lévén a magy. *birs* szónak egyezése a környező európai nyelvekben, joggal gondolhatjuk eredetét a kelet azon tájairól, honnan az *alma, körte, köhény* és sok más gyümölcsnév is származott, annál is inkább, minthogy Perzsia és a Kaukázus vidékein e növény még vadon is terem s valószínüleg innen terjedt el már a távoli ókorban a görög kydonok földére, kikre a κυδώνιον μῆλον, cydonium malum nevezet utal. Alakilag a magy. *birs*-nek jól megfelelnek az idézett kaukázusi szavak a szókezdőnek gyakori *m*∼*b* váltakozásával*) s a második szótag *i*-jének afféle elisiójával, mint á *haris*-nak

---

*) L. e hangjelenség példáit ugyanitt a *bajusz, bogár* és *bëcze* szók tárgyalásánál. V. ö. még: kubacsi *meχka* «brust»: kabardin *bgha*, šapszug *bghe, bgho* id. (Erckert 50.) | udi *muχ*, lák *miχ*

tájnyelvi *hors* változatában, vagy mint a *táris*-ból (VirgC.; NySz.) lett: *társ* (= szláv *tovaryšь*, csuvas *tavraš*; l. Ethnogr. VIII.: 29.). Ha a kaukázusi népek révén ismerkedtek meg a keleti magyarok a birsalmával, igen természetes, hogy a valószínüleg már akkor ismert *alma* mellett a birsalmának jelzésekép is használt kaukázusi «alma» nevet az eddigelé ismeretlen fajtára alkalmazták. — Számba jöhető adat ezeken kívül: udi *p'uša* «quitte» (Uslar-Schiefner: Ud. Stud. 99.), melyben *p'*<*b*-ből való lehet, mint ebben: *p'oršuq* «dachs» = török *borsuk* (magy. *borz*).

35. *Magy. **bocskor** «pero, carbatina; riemenschuh» (NySz.); «calciamentum rusticum» (Gyöngyösi Szt. 3978. sz.); *telekes bocskor* «carbatinæ» (NySz.).

V. ö. pahl. *mōčak* «schuh» (innen: örmény *mučak* «kleiner schuh, frauenschuh») az av. *maoč-: paiti-m.* «schuhe anziehen» = szkr. *mōč-: upa-m.* id. tőből | ujper. *mōza* «schuh»; innen: afghán *mōza*, balūčī *mōzaγ*, *mōžaγ* «socken, stiefel, beinkleider» (Horn 223; Hübschm. Arm. Gr. I: 196; Geiger Bal. 455.).

Igen jól érthető a magy. *bocsko-r* előrésze a pahl. *mōčak* alapján, de magyarázatra szorúl a *-r* végzet, melyet magyar eredetünek az előbbi egyeztetés föntartásával nem tekinthetünk. Segítségünkre jönnek e tekintetben az iráni szónak k a u k á z u s i átvételei, minők: karata, dido *maći*, akuša *maćaj*, kaitach *maćik* «schuh» | kürin *mäs* (plur. *mäsírar*; instr. *mäsíni*), kubacsi *masu*, czachur *mas*, chinnalug *mas*, buduch, dzsek *mias*, arcsin *mase*, grúz *mašia*, lák *maχsi* és agul *mahsar* «schuh» (Erckert: Kaukas. Spr. 125; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 233.). Az utóbbi adatban az *-ar* pluralis képző (Erck. II: 40.), a mint hogy a két darabból álló lábbelit sok egyéb nyelv is többessel jelöli (pl. orosz ботиньки, башмаки, сапоги; ném. *schuhe, strümpfe, socken* stb.) s a mint a lák nyelvjárásban is a plur. nom. *us-ru* alak járja a sing. *us* «stiefel, schuh» helyett (Erck. 125.). Ezek szerint a *bocskor* irányságból kaukázusi réven került s kaukázusi többesképzővel (kürin *-ar*, *-er*, pl. *palkan-ar* «pferde»; rutul *-ar*, *-ur*; agul *-ar*; lák *-ru*, *-ri*, ud

«huf»: avar *boχ* (85.) | chinnalug *mikir*, karata *mijar* «kopf»: avar *biker*, varkun *bikh*, kaitach, akuša *bekh* id. (92.) | avar *motc* «mond»: dido *botci*, varkun, kubacsi, kaitach *batc* id. (103.) | dido *muri* «nähnadel»: varkun *bira*, kubacsi *birro* id. (106.) | csecsencz *moryχ*, *malχ* «sonne»: lák *bargh*, kaitach *barhi*, akuša, chürkilin *varχhi* id. (130.) | csecsencz *muoχ*, *moχ*, tabasszarán *mik*, *miki* «wind»: szvanét *bykhv* id. (150.)

-ra, -la stb.) megtoldott jövevényszó lehet. A szókezdő *m>b* váltakozásra nézve l. u. i. a *berek, birs, bogár, bogyó, bot, böde, buczó* és *bajusz* czikkeket.

36. Magy. **bog** «nodus, tuber; knoten, kolbe» (*«fának, vagy szőlővesszőnek boga»* PárizP.; *«bogot kötni»* = «csomót, görcsöt k.»), *ág-bog* «frondes, frutices, arboris frondosi rami; gezweige»; *csögösbogas* «nodosus; knotig»; *bogoz* «nodos necto; knoten machen» (NySz.).

< Balūčī *bōg, bōγ* «gelenk, knöchel; knoten (im holz)» = szkr. *bhōgá-* «biegung, krümmung» (Geiger Bal. 117.).

Budenz (MUgSz. 458.) a magy. *bog*-ot a zürj. *bugīl'* «hervorstehendes, buckel, beule», észt *pung* (genit. *puñña, puñni*) «hervorragendes, rundliches (knolle, knospe, beule)» szókhoz csatolja s a finn-magyar nyelvekben kimutatható *p*$_{ə}$*ng*$_{ə}$ «tumor, tumidum» és *p*$_{ə}$*ng-* «tumere» alapszókra utal, melyekből a magy. *pofa* és *poffad*- szók is valók. Ámde a szoros alaki és jelentésbeli egyezés az iráni területen található *bōg* «knoten» szóval gyanússá teszi ez egyeztetés értékét különösen számba véve, hogy a *bog*-nak nincsenek régi jellegű képzéssarjai,*) sem oly bő jelentésköre, minőt a neki tulajdonított alapértelemből s ősrégi eredetből folyólag várhatnánk. Inkább vélhetjük, hogy a rokon nyelvek idézett alakjainak magy. *buga* a megfelelője, melynek jelentései: 1. «némely növények bogos feje, magtokja, virága (len, kender feje, magtokja, mákfej; napraforgó tányérja; dohánynak ki nem nyílt bimbója)»; 2. «gubacs» (Somogy-m.); 3. «szemgolyó» (Székelység; MTsz.), mely utóbbi jelentés különösen találkozik a zürj. *śin-bugīl'* «augenstern, pupille» jelentésével. Itt tehát eredeti s idegen merőben különböző származatú szók véletlen alaki és jelentésbeli közeledésének esetével volna dolgunk. — V. ö. ezekhez: török *bogun, bogum*, kirgiz *bowum* «knoten, schlinge; knoten (im holz od. schilfrohr); gelenk, glied, knie», csagataj *boγdak* «knote, ast (am baume»; Budagov I: 284.).

37. *Magy. **bogár** (*bugár* Somogy-m., *bugâr* Gömör-m.), 1. «insectum, vermis; käfer, wurm»; — (Somogy-m., Soprony-m.) 2. «légy; fliege»; *baromkergető-bogár, fene-b.* «bremse», *légy-b.* «fliege»,

*) A Budenztől ilyennek vélt magy. *boglya* «acervus, cumulus fœni» eredetisége kétes: v. ö. tobolszki tatár *mogōl*, altaji *puul* «haufen, schober, heuschober (Kotiha»; Budagov II: 264.) = PV. *mąkhwél* «heuschober» = szariqōlī *maghául* «ein arm voll», melyet Tomaschek (Pam. 785.), aligha helyesen, iráni eredetűnek magyaráz.

dongó-b. «brummfliege», *kőris-b.* «spanische fliege», *selyem-b.* «seidenwurm», *bor-b.* «weinmücke», *csere-b.* «maikäfer», *szarvas-b.* «scarabæus» (NySz., MTsz.).

Vogul: KV. *päkwér* «kleine stechfliege (мошка)», PV. *päkwér, päkwér-pälem* «eine art kleiner bremse (маленькій паут)».

Lapp: Lule *muokir* (plur. *muohkira'*; HALÁSZ), *muoker, muokker* (LINDAHL) «eine art mücke».

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: szvanet *maar* «fliege», mely a lák *beha*, varkun *biha*, agul *bog-bogaj, bug-bugaj* «wespe», czachur *bok* «schmetterling» (ERCKERT: Kauk. Spr. 64, 123, 149.), továbbá a szkr. *mákha-* «fliege» (BR. Skr. Wb. 5 : 420.) egybevetésével képzésnek bizonyúl (l. fönt az *agár* czikkét: 121. l.).

Már ERDÉLYI JÓZSEF hivatkozik KLAPROTH nyomán egy kaukázusi *bochor* «wurm» szóra, mint a magy. *bogár* megfelelőjére (Stammverw. d. Hung. 16.) s szintígy BESZE JÁNOS valamely avar *bokher* szóra (Voyage: 82.); de ERCKERT és USLAR műveiben a «wurm; schlange» avar szava: *boroχ*, mely alakilag a magy. *bogár*-ral nem egyezik. Van azonban a didoban *bikori* «schlange», mely «wurm» alapjelentésében (v. ö. magy. *kígyó-féreg* «schlange») csakugyan a magyar *bogár* eredetije magashangú másának vehető, amint ez a vogul *päkwér* alakban is tükröződik. A szó legeredetibb területe az árjaság (szkr. *mákha-* «fliege»; továbbképezve: pahl. *magas, makas*, ujperzsa *magas, meges* «fliege»; innen: kurd *magás* «biene», balūčī *makask, magisk, mahisk* «fliege, mücke», mindzsānī *moɣa* «fliege»; HORN 221; GEIGER Bal. 134; TOMASCH. Pam. 770.), innen juthatott ősrégi korban a kaukázusi nyelvekbe, hol fölismerhető változatai a fent idézett alakok. A magy. *bogár* hangalkata az agul *bogaj*-éval*) egyező azon különbséggel, hogy a szvanét *maar* (<**maɣar*, **magar*) és dido *bikori* képzőjével van szerkesztve. A *maar* eredetibb hangzását hiven tükrözi a lapp *muokir, muoker*, melyben a szóközépi *k* eredetileg *g* helyett való. A szvanét *maar* módjára elenyészett szóközépi mássalhangzóval s ezenkívül a kau-

*) *bog-bogaj* olyan játszi ismétlő kifejezés, mint kürin, tabaszszarán *miz-miz* «mücke» (ERCKERT 104.): v. ö. kubacsi *muzze* id. | kürin *ger-ger*, rutul *ger-gel*, agul *gar-gar* «hafer»: v. ö. abcház *ker*, mingrél *kheri*, láz *kzeri* id., örmény *gari, kari* «gerste» (u. o. 76, 72.). Gyakori az efféle az ud nyelvben: *qum-qum* «auster», *dam-dam* «morgen», *p'ųš p'ųš* «lunge», *by-by* «brücke», *χaš-χaš* «mohn», *läng-läng* «kranich», *lip-lipkal* «schläfe» (l. USLAR-SCHIEFNER: Ud. Stud. 14.).

kázusi *m>b (p)* változással van meg ugyane szó a következőkben: lappFm. *boaro* (genit. *borru)*, oroszlp. *poara, poar'* «bremse» (WIKLUND: Urlapp. Lautl. 217; GENETZ Wb. 133.) és votják *pir : pirnimi* «art sehr kleiner fliegen (MOUHA»; *nimi* «mücke»). V. ö. ezekhez még: magy. birke (Somogy-m.) «tetű» (MTsz.). — Más szó a finn *paarma, parma*, vót *pārmas, pārma*, vepsz *pārm*, észt *parm* (genit. *parmu)*, lív *pārmas, pārma* «tabanus» | svédlp. *pąrew, pąrrew* «bremse» (WIKLUND u. o.) | mordM. *pȅrȅm, burim*, mordE. *puromo, promo* «bremse» (NyK. 5 : 215.) | cserem. *purmo* id. (СѢНЕНЬ; TROJ.) | osztják: ÉO. *pūrėm* «bremse» (AHLQU.), melylyel mint magashangú változatok *(r>l* hangmegfeleléssel) egyeznek: vogul: LV., PV., TV. *pälėm, pälm*, ÉV. *palėm, palm* «bremse» | IO. *pėdem*, KO. *pelėm* id. (CASTRÉN, PÁPAI); v. ö. ezekhez még jurák szamojéd *piľo, piľu* «bremse». Ezek nyilván a szkr. *bhrama-rá-* «biene» (tkp. «brummerin»; l. HORN 255.) szóval függnek össze, mint már ANDERSON vélte (Stud. 315—6.) s ily módon kapcsolatban vannak a német *breme, bräme, bremse* (ettől: germ. *brëmon-, brimisjo-*: ófelném. *brëman* «brummen»; l. KLUGE VI. kiad. 57, 59.) szavakkal is.

Elemei szerint egészen egyazon szó a *bogár*-ral a magy. bögöly, *bögöj* (székely *bégéj*, fehérmegyei *bögő*, őrségi *bögü)* «tabanus, asilus; bremse» azon különbséggel csupán, hogy ez magashangú, mint a vogul *päkwėr* (nyilván valamely kaukázusi *beha, biha, bikori*-féle változat nyomán) s hogy végzete a kaukázusi *-r (-ri)* képzőnek *-l (-li)* mása.*) Megvan különben ezen magashangú és *-r* helyett *-l* képzős változatnak nyoma a törökségben is, hol már régebben (Nyőr 13 : 259.) kimutattam a *bögöly*-nek emez egyezéseit: ozm. *bükelik* (dimin. *-ik* képzővel) «eine blaue od. grüne fliege, welche pferde u. andere viehe belästigt» (ZENKER), kirgiz *bügölök* (ILYMINSZKINÉl), *büñelek, büñülek* «asilus crabroniformus» (BUDAGOV I : 287.). V. ö. ezekhez: volgai tatár *bögäl-čän* «libellula; wasserjungfer» (стрекоза) és «allerlei insecte, welche das vieh stechen» (OSTROUMOV). A votjákban megfelelő szó: (Kaz.) *bugĕli-papa* «schmetterling» (dimin. *-i* képzővel), melyben az utórész *papa* «vogel» *(učĭ-papa* «nachtigal», *dĭdĭk-papa* «taube») úgy szerepel, mint ezen rovarnevekben is: *karnan-papa* «wasserjungfer» *(karnan* «schulterjoch zum wassertragen»), *čuž-anaj-papa* «marienkäfer, coccinella» *(čuž-anaj* «grossmutter»). Figyelemre méltó a *papa* «vogel» szónak ily alkalmazása azért is, mivel hasonló fogalmi

*) V. ö. kubacsi, varkun, akuša *tcika* «floh» : mingrél *tčki-ri* id. — grúz *tcqi-li*, ingiloi *tcqui-l*, csecsencz *tcgi-l, sagha-l* id. | szvanét *žegh, žuva* «hund»: mingr. *ǯogo-ri*, láz *ǯogo-r* id. — grúz *zagh-li*, ingiloi *zagh-l* id. (l. fönt 121. l.).

átvitel fölvételével megtaláljuk a magy. *bogár*, vog. *pākwēr* pontos alaki egyezéseit a georgiai nyelvekben is, melyekben a «sperling» neve: mingrél *baghĕre*, *baghire*, abcház *bhagirej*, *baχirej*, grúz *beghura-hare* (v. ö. az utórészre nézve: andi *χakvara* «sperling», csecsencz *hozu*, *χiūzu* id.; Erckert 131.). — A *bögöly*-nek Duna-Penteléről közölt *bögöcs* változata is (MTsz.) megfejthető, mint kaukázusi képzés; v. ö. abadzech *pce* «fisch» és *pce-ži* «kleiner fisch», abcház *psiz* id. | cserkesz *ko*, *kö* «schwein»: ingiloi *ghor*, mingr. *ghe-ži*, láz *ghe-dži* id. | agul *χad*, kürin *ghed* «stern»: buduch *gaǯ*, tabasszarán *χač* id. | chinnalug *kind* «brücke»: mingr. *χinǯi* id. (Erckert).

38. Magy. **bogyó** (*bugyo* Melius; *bogya* Vas-m.; *bugya* Göcsej, Őrség; *bolyó*, *bojó* Jász-Kúnság, Bodrogköz, Szeged, *bolyᵃó* Palóczság, *bolyᵃ* Gömör-m.) «vacca; beere» (*fagyal-b.*; *kánya-b.* «fructus genistæ»); «éretlen kis alma» (Székelység), *bolyó*: «fejletlen paradicsomalma» (Kassa), *bugya*: «gubacs» (Göcsej; NySz., MTsz.); *bogyó*: «apró alma, v. más gyümölcs; tsaliton, tserebokron termő kopáts, buga» (Szabó Dáv.). — **mogy** «bacca» (Sándor Ist.).

Votják *muľi*, Kaz. *moľi* «beere; nuss» (*kudi-m.* «heidelbeere», *kwaka-m.* «schellbeere», *ńur-m.* «moosbeere», *ľag-m.* «preisselbeere», *ľegeǯ-pu-m.* «hagebutte»; *paš-m.* «haselnuss», *tĕk-moľi* «eichel», *puš-moľi* «nuss»); *muľal-* «beeren od. nüsse tragen».

Zürjén *moľ*: *ńur-m.*, *turi-m.* «moosbeere (oxycoccus palustris)» | permi *múľ(i)* : *tor(o)-m.* id. (Wied.; Genetz OP. 33.).

Vogul: ÉV. *moraχ*, *morēχ*, KLV. *mąrēχ*, ALV. *mōrēχ*, KV. *mąrēχ*, PV. *mąrēχ*, TV. *mąrąχ* «sárga mocsári málna (gelbe sumpfbimbeere; морошка)».

Osztják: ÉO. *moraχ*, IO. *mūraχ*, ASO. *mōrak*, FSO. *mōreñk* «moltebeere» (Ahlqu., Castrén); *ńuχēs-morēχ* «калина (juharbogyó)», *pŭčkė-morēχ* «земляника (földi eper»; Pápai).

Cseremisz *mör* «beere; bes. erdbeere (ягоды вообще; земляника»; Troj. 35.) | cserM. *mŏr* «erdbeere» (Castrén.).

V. ö. ujper. *mul* «genus piri maius et insipidum, quod خر مل (خرمل) dicunt Borháni (1818.) et Farhangi» (1742.); *χar-mul* «genus piri magni vilioris, nil sapientis» (Vullers II: 1208, I: 681, 667.) = pahl. *mur*: *χar-mur* (*χar* «esel»; v. ö. ujper. *χar-buz* «melone», tkp. «eselsgurke»), zaza *meróe*; vakhī *mūr* «apfel» (Tomasch. Pam. 791.). — Kaukázusi nyelvek-

ben: kürin *mer* «brombeere, himbeere» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 235.).

Más értelme az ujperzsa *mul*-nak «wein», melyet Hübschmann a gyakori ujper. *l* = iráni *rd* hangmegfelelésre való utalással a szkr. *mṛdvīkā-* «weintraube» alapszavával (**mṛdu-*) vet egybe (Pers. Stud. 260; Horn 222.). Közös alapjelentés gyanánt itt a «beere» vehető, mely a finn-magyar nyelvek kicsinyitő képzőkkel megtoldott alakjainál mutatkozik. A magy. *bogyó, bolyó*-ban mutatkozó szókezdő-váltakozással s az eredetibb *r* megtartásával idevalónak látszik még: votják *borî, borê* «grosse wald-erdbeere (fragaria collina)»; ellenben külön választandó: vogul: LV., PV. *pul*, KV. *pol*, ÉV. *pil* «beere, frucht» = szkr. *phála-* «frucht, insbesondere reife frucht des baumes (als die bei ihrer reife berstende», ettől: *phal-* «bersten, platzen»; Grassm. Wb. 896.). A vogul-osztják *moraχ* szóval egészen egyező az orosz *moroška*, lengyel *mroszka* «rubus chamæmorum», melyet Miklosich (EtWb. 201.) eredeti szláv szónak tart **morška-* ősalakból (gyök: *mers-*: ószlov. *mrъzěti sę* «fœdari»), de aligha helyesen (l. Ethnogr. 8: 27.). A latin-görögben is találkozik szoros egyezés, jelesen: gör. μόρο-ν, lat. *mōru-m* «brombeere», később «maulbeere» (innen: ujfelném. *maul*-beere = ófelném. *mûr-beri, môr-beri*), gör. μορ-έ-α, lat. *mōru-s* «maulbeer-baum». Nem valami ősrégi keleti (iráni) jövevényszóval van-e itt dolgunk, mint sok más latin-görög növénynév esetében? A keleti közös forrásterület magyarázhatná meg mindenesetre legalkalmasabban a szoros alaki és jelentésbeli találkozást a finn-magyar nyelvek elősorolt szavaival.

39. Magy. **boldog**, *bódog (bovdug* HB., *bodog* EhrC., BécsiC., MünchC.; *bódog* Bihar-, Szabolcs-, Udvarhely-m., *bôdog* Göcsej), 1. «beatus, felix, fortunatus, prosper; selig, glücklich»; 2. «reich» (Göcsej); *boldog-asszony* «beata Domina = Maria»; *boldogúl-* 1. «beatus fio; selig werden»; 2. «prosperor; glücken, gedeihen»; *boldogúl-* «beo, felicito; beglücken, beseligen»; *boldogság* «beatitas, felicitas, prosperitas; seligkeit, glückseligkeit» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *puuñ* «reich; reichtum» *(taw puuñ χum, saw puuñ ǭńśi* «er ist ein reicher mann, hat viel reichtum»).

MordM. *pavas, paz* «gott», *ška-bas* id. (= *škaj* «gott; himmel» + *paz)* | mordE. *paz* id. (Paasonen: Mordv. Lautl. 63.)

V. ö. szkr. *bhága-* (nomin. *bhágas)* 1. «der zuteiler, beschenker, segenspender, der reiche gaben austeilt, der reiche herr (überall von göttern)»; 2. «das von den göttern zugeteilte

gut, wolstand, glück, segen» (a *bhaǯ-* «zuteilen» tövéből, tehát tdk. «zuteilende», ill. «zugeteilte»); *bhágavant-* «glückselig, herrlich erhaben, heilig; reich, segensreich, heilbegabt» (GRASSM. Wb. 921—3; CAPP. 300.) || óper. *baga-*, av. *bayə-*, pahl. *bag*, püzend, ujper. *bay* «gott» (HORN 184, 269; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 113.) = szláv *bogŭ* «gott» (v. ö. *bogatŭ* «reich»).

A magy. *boldog* a nyelvemlékekben csakis *boudog*, *bodog* jelzéssel fordul elő, s ezt egybevetve a mai rendkívül elterjedt *bódog* ejtéssel, joggal vélhetjük, hogy a *boldog* hangalak *l* mássalhangzója csak olyan járulékelem, mint a *bölcső*, *gyümölcs* (= török *bešik*, *jimiš*), vagy *pálpa*, *szólda* szavakban. Maga a *bódog* alak eredetibb *boudog* helyett való, mit világosan tükröz még a HB. *bovdug* írása, mely egy 1211-ből való oklevélben is előfordúl (így: *Boudugh*; l. SIMONYInak e tárgyra vonatkozó fejtegetését: Nyőr 9: 55.). Jelentés szempontjából figyelemre méltó a göcseji «gazdag» értelem, mely kitetszik ezen ismeretes közmondásból is: «*szegény* ember szándékát *boldog* isten bírja» (ahol t. i. a «boldog» a «szegény»-nek ellentéte).*) E körülmények rávezetnek, hogy a *bou-dog* alaprésze megvan a vogul *puu-ñ* «reich» szóban is s mindakét nyelvi adat a szkr. *bágha-* «wohlstand, glück, segen» szót tartalmazhatja (*bou-*, *bó-* < **bav-*, **bay-*, mint *hó*, *só*, *tó*, *jó*, *szó*: a *hav-*, *sav-*, *jav-*, *tav-*, *szav-* tövekből), azaz *puu-ñ* a rendes *-əñ*, *-iñ* nom. possessoris képzővel megtoldva olyan alakulat, mint *śuń-iñ* «glücklich» ettől *śuń* «glück», vagy *luuñ*, *luwiñ* «beinig», ettől: *luw*, *lu* «bein». Ugyane szkr. szónak *bághas* nominativus alakját ismerte föl PAASONEN a mordvM. *pavas* «gott» szóban (tkp. «segenspender»; l. NyK. 25: 379.), s evvel egybehangzik, hogy a régi keresztény terminologia a magy. *boldog* szót is alkalmazza «szent» értelemben (*Boldog-asszony* = «Heilige Jungfrau», *Boldogságos Szűz* id.; *boldog isten!* = «szent isten!»). Kérdés csupán, hogy miként magyarázhatjuk a *bó-dog* utótagját, melynek megfelelő képzést az árja *bhága-* ismeretes származékai közt nem találunk. Erre nézve nem hivatkozhatunk a székely *küs-deg*, *küs-dég* (= *kisded*) képzésre, minthogy emennek hangzója nyíltságával különbözik a *bódog* végzeteétől. Talán inkább számba jöhet a *bódog*-hoz értelmileg is igen közel álló magy. *gazdag* melléknévnek (l. tárgyalását alább) osszétdig. *ghaz-dug*, tag. *kházdíg* «reich» megfelelője, melynek *-dug* képzőjével szerkesztve az av. *bayə-*, ujper. *bay* (tehát osszétféle **bay-dug*) pontosan egyező mását adja a *bódog*, *boudog* alaknak.

*) L. erre nézve még ZOLNAI Gyula közlemenyét (Nyőr 27: 323. l.), hol több más adat is található a *boldog*-nak «gazdag» értelemben való használatára.

MÁTYÁS FLÓRIÁN (Észrev. a finnecző vélem. 52.) a magy. *bódog*-ot a szkr. *bhand-* «glänzen, strahlen» igéből eredteti, melynek származékai: *bhandánā-* «glanz, herrlichkeit; glück, segen», *bhadrá-* «erfreulich, glücklich, gut, günstig; glück, heil», *bhadāka-* «glück, heil» (GRASSM. Wb. 927; BR. Skr. Wb. 5 : 193.). Bár e szó rokonságához hozzávethető még az osszét-tag. *bondïn*, dig. *bonjin* «glücklich, bemittelt, vermögend, wohlhabend, reich» melléknév is — a *bondïn* képzést (v. ö. *nom* «name» : tag. *nom-dïn*, dig. *nomjin* «namhaft» ; l. MILLER : Osset. Etjudy II : 104; SJÖGREN : Osset. Sprl. 69.) t. i. **bond-dïn* helyett valónak véve s ennek tövét az osszétot jellemző nasalis előtti *a*>*o* változással (l. HÜBSCHM. EO. 86.) a szkr. *bhand* nomen verbaleval azonosítva — mégis emígy bajos megmagyaráznunk a *bódog* előtagjának röviddel nem váltakozó hosszú *ó*-ját; mert a hol egyébként ily *nd, mb* > *d, b* mássalhangzó-egyszerűsítések árja elemeken tapasztalhatók, sehol sem jár nyomukban az előző *o (u)* magánhangzónak megnyujtása (v. ö. alább a *köd, gödör, odor, dob* és *göbe* czikkeket;*) másrészt javallja az árja *bhága-* (av. *baγa-)* szóval való egyeztetést azon körülmény, hogy eme szónak mássai a rokon nyelvekben is föltetszenek. Alaki és jelentésbeli hasonlatossága mellett sem vethető egybe a magy. *bódog*-gal a lapp : Lule *poqnta, poqntas*, Pite *ponnta, pontā, ponntas*, déli *poǫ́ntā, poqntas*, Fm. *boanda, boantā, boantās* «reich, vermögend» (HALÁSZ); mert a magy. *d*-nek a svéd-lapp nyelvjárásokban csak *dd (d)* lehet egyértékese, nem pedig *nd (nt)*. Ez utóbbi hangcsoport a svéd-lappban csak ujabb keletű jövevényelemekben**) szokott előfordúlni (l. BUDENZ : Verzweig. d. ugr. Spr. 9, 58.).

Ugyancsak a szkr. *bhaǯ-* «zuteilen» ige alapjából származik *bhāgá-* «teil, anteil, erbteil, loos; glück, segen» (GRASSM. Wb. 932.), melynek *bhāgya-* «glücklich; (neutr.) los, schicksal, glück» származéka alakilag és jelentésben jól illik a köztörök *baj* «reich, vermögend; genügend; herr» szóhoz (innen : *bajdak* «genügend, viel»; BUDAGOV I : 239.). A mongol *bajan*, burjét *bajen, bajeń, bajin* «tunguz-

---

*) Eredeti finn-magyar szókban fölveszek ily nasalis enyésztéből eredő pótló nyujtást; de az e jelenségre fölhozható példák (l. NyK. 25 : 175.) mind *á, é* hangzóra s nem *ó, ú*-ra vonatkoznak, a minő eset árja eredetű elemek közt is mutatkozik pl. az *ág* (= szkr. *áñka-)* szóban.

**) QUIGSTAD is fölemlíti e lapp szót (Nordische Lehnwörter 112.) a *boandda, bonda* «hausherr; bauer» szó tárgyalása kapcsán s azt véli, hogy míg ezen szó ónorvég eredetű (= *bóndi*, norvég, svéd *bonde* «bauer»), a «reich» jelentésű hasonló szó inkább a finn *pontise-* (nomin. *-inen)* «mit grosser macht versehen» szóhoz tartozik, a midőn természetesen szintén csak jövevényszó lehet (t. i. a finnből).

mandsu *bajan* «reich» (= csuvas *pujăn* id.) képzés is árja jellegű: v. ö. szkr. *bhagín-* «glücklich, herrlich».

40. *Magy. **bóné** «széles háló, melylyel a vizet szóltében elfogják»; «háromszögletű, súlyozott fakeretre alkalmazott fenékháló, melyet csónak után vonszolnak; más nevén: keczeháló» (Tiszavidék); *bóné-fa* (Körös-Tarcsa) «a hosszú kecze fakerete» (Herman Ottó: Magy. Halászat).

Osztják: ÉO. *pon, pun* «fischreuse, aus weide geflochten», *χulta-pun* «kleines zugnetz, welches beschwert mit einem steine von dem rudernden fischer mit einem strick tief im wasser stromaufwärts geschleppt wird» (Ahlqu.) | SO., középobi *pŏn, pon*, KO. *pun* «art fischreuse» (Pápai) || ÉV. *pon, χultne pon* id.

< Kaukázusi nyelvekben: kabardin, csecsencz *bonaχ* «zaun, einfassung» (Erckert: Kauk. Spr. 155.).

Az alapértelem e szerint: «(vízi) sövény, kerítés», mihez számba veendő, hogy az ÉV. *ūsém*, ÉO. *vošĕm, ušĕm* «ein stehendes, ein weilnetz» (Reg.), «eine art fischreuse» (Ahlqu.) KV. *ūsém*, PV. *ušmä* mássai a «czégé»-nek nevezett halászalkotmányt jelzik, mely sűrű karó-, vagy rúdkerítésből áll (helyenként nyílásokkal a varsák számára); tehát itt is a fejlettebb víz-elzáró függő háló a régibb s egyszerűbb szerkezet, t. i. a sövény nevezetét örökölte. Különben is a háló eredetileg nem más, mint a czégének, vagy vejszesövénynek egyenes fejleménye, ezeknek vesszőkből fonott, könnyen mozgatható alakulata (l. erre nézve: Ethnogr. 4: 194.). Alakilag *bóné* *(*bonaj*, *bonaχ* helyett) pontosan megfelel a cserkesz *bonaχ*-nak.

41. Magy. **bot** «baculus, fustis; stock, stab» *(hadi bot* «streitkolbe»; *pásztor-bot* «hirtenstab»); *botol-* «batuo, verbero, fustigo; prügeln» (NySz.). — *botló* «zurboló fa, v. rúd (a végén talpszerűen rászegezett bőrdarabokkal, a halaknak a kövek, bokrok, kákás, gyékényes közül való kizavarására; MTsz.).

Votják *bodi*, Kaz. *bodĕ* «stock, stab; stengel, halm, rohr (der pflanzen)». — *botal-* «im wasser umherschlagen mit einer stange um die fische ins netz zu scheuchen».

Zürj. *beď* «stock, stab» *(joś-beď* «spiess, speer, lanze»), *beďjal-* «mit dem stocke schlagen, prügeln» (Wied.) | permi *beď* «stock, stab»; *beďok* «stöckchen» (Genetz; Wied.). — permi *botait-* «mit der stange od. plumpkeule fische treiben» (Wied.).

CserM. *panda* «stock, stab» (палка), *pando* «rohr, staude» (трость, кусть; Troj.) | cserS. *vondo* «rohr, staude» (Troj.); «halm; stock, stab» (Reg.).

MordM. *manda*, mordE. *mando* «stock, stab».

< Szkr. *math-*, *mathí-*, *mathā-* «rührstock, quirl»; teljesebb tő: *mánthā-* (nomin. *mánthās*, acc. *mánthām*) ezen igei tőből: *manth-*, *math-* (præs. 3. *máthati*, *mánthati*) «kräftig» (mit überwindung des widerstandes) hin u. her bewegen; quirlen, rühren; zersausen; durcheinander rühren, zerstören« (Grassm. Wb. 977, 976; BR. Skr. Wb. 5 : 465.).

Igen természetesen fogható föl a «bot»-nak eredeti rendeltetése gyanánt, hogy vele az ember mint elemi szerszámmal valamit szétüssön, szétbontson, fölzavarjon. Még világosan kitűnik ezen etymonja a magy. *botló*-ban, mely a legősibb foglalkozás, a halászat műszavakép alkalmazva annyit tesz, mint «zurboló fa; fischtrampe, rührstange, quirl», a mint ugyanezt teszi a vele azonos tövű votj. *botan*, melynek igei származását feltüntetik a votják *botal-*, permi *botait-* «im wasser umherschlagen mit einer stange». Alakilag híven tükrözi a szkr. *mánthā-* névszói tövet a mordv. *manda*, melytől nem választhatók külön a cserM. *panda* s az evvel (a permiséget jellemző *nd*>*d* változással) megegyező diminutiv *(-i* < *-j)* képzős votj. *bodi*, zürj. *bed'*. A magy. *bot* hangalakulatában az *o* = szkr. *a* megfelelésére nézve v. ö. magy. *odor* «öblös üreg» = vog. *q̄ntèr*, osztj. *untèr* «bauch, inneres» (l. MUgSz.) = szkr. *āntrá-* «eingeweide», av. *antara-* «der innere»; magy. *ostor* = szkr. *áṣṭra-* «stachel zum antreiben des viehes», av. *aštra-*: e mellett a *t* = *nt*, mint ebben: magy. *jár-ék* = ÉO. *jont-* «spielen». A szintén *t*-vel való votj. *botal-*, permi *botait-* igei alak szemben a névszói *bodi*, *bed'* alakkal a szkr. *math-* igei másának gondolható. Van a szlávságban is: or. *botъ* «stock, prügel; fischerstange (die fische ins netz zu treiben)», *botogъ*, *batogъ* «stock zum schlagen» | ujszlov., bolgár, szerb, lengyel *bat* (oláh *bĕt*, *bĕtĕ*) «stock»; de ezen nyelvterületen a szó eredetinek nem bizonyítható (l. Miklosich EW. 8.) s másrészt hangzójának eltérésénél fogva a magy. *bot* sem vehető a környező szláv nyelvek *bat* alakja átvételének. A finnmagyar alakokkal való egyezés alapja inkább valamely közvető kapcsolat lehet. — A mord. *manda* szóhoz alakilag és jelentésben közel álló finn *mäntä (mänttä)*, *mäntty* «butterstössel, quirl», vót *mäntä* id., észt *mänd* (gen. *männa*, *männu*) *mänä* (gen. *männi*) «quirl»; lapp *mändde* «pistillum butyro faciendo», mint már Budenz jelezte (MUgSz. 389.) s Thomsen tüzetesebben igazolja (Beröringer 201.) a lettből való, hol *mente* «kleine holzschaufel zum umrühren, maischholz, ruder» (=litván *menté* «rührschaufel,

knetscheit zum umrühren des breies, maischholz»). Ezen utóbbi a szláv *ment-* (ószlov. *męta-)* «turbare» szóval egyetemben ugyancsak a szkr. *manth-* «rühren, quirlen» rokonságához tartozik (l. MIKLOSICH EW. 189.).

42. Magy. **böde** «kis gömbölyű, piros hátú bogár; coccinella» (Csongrád-m.; MTsz.).

< Av. *maδaχa-*, pahl. *madag*, parszi *matah*, balūčī *madag*, *madaγ*, *madaχ*, ujper. *maig*, *meig*, afghán *mlaχ*, vakhī *milaχ* «heuschrecke» | osszét *mät'iχ* id. — örmény *maraχ* id. < arszakida-perzsa *maδaχ* (HORN 227; HÜBSCHM. EO. 48, Pers. Stud. 100, Arm. Gr. I: 192; GEIGER Bal. 134.).

Nem várva el szoros azonosságot a hangtanilag egyeztethető rovarnevek alkalmazásaiban (l. erre nézve alább a *hangya* czikket) a *bödé*-t a középperzsa *maδaχ (madag, madaγ)* másának tekinthetjük a szókezdőnek *m* > *b* változásával (l. fönt a *bocskor* czikket) s az árja elemekben sűrűn jelentkező *a*~*ö* (*e, ö*) hangmegfeleléssel. A végzetnek hasonló enyészetét a *holló* és *buczó* szavaknál tapasztaljuk (l. alább), mi szerint *böde* a szabályosan következő **bödő* alakhoz képest olyan változat lehet, mint *szüle, hegede, keszte* a *szülő, hegedő, kesztyű* mellett (l. BALASSA-SIMONYI: TüzMNy. 288.). — V. ö. az av. *maδaχa*, középper. *maδaχ* alakokhoz még: csag. *möček* «käfer, ungeziefer», tatár, oszm. *böžek* «reptil, insect, wurm» (l. Votj. Nyelvtanulm. 317. cz.) = magy. *pőcsik.*

43. Magy. **böjt**, tájejtéssel: *bőt, büt (beyt* JordC., ÉrdyC., *bwyt* VirgC.) «jejunium; quadragesima, carnis privium; das fasten»; *böjt-nap* «fasttag»; *böjtöl* «jejuno; fasten»; *böjtös* «jejunans; fastend» (NySz.).

Cserem. *pütö* «das fasten, fastzeit» (ПОСТЪ; TROJ.).

< Av. *paititi-* «sühne, sühnung, reue», melyből: örmény *payit: boz-p., baz-p.* «sünden-sühnung» (ujper. *baza*, pāzend *baźa* «sünde») a *paiti* «gegen, gegenüber» igekötő s az *i-* «gehen» ige *iti* «gang, wandel» nomen verbalejának összetétele (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 122; JUSTI Hb. 177.) | parszi *pitēt, patēt* «reue, patēt» (HORN 289.).

A magy. *böjt* régi *bejt* alakjához közel áll a német *beichten*, középfelném. *bîht-* hangzása is (ahonnan: *beichte, beicht* «gyónás»); de «gyónás ideje»-kép mégsem gondolhatjuk a magyar szót német jövevénynek, nemcsak a tőle bajosan különválasztható cserem. *pütö* egyezés miatt, hanem mivel vallási fogalmak és műnevek hozzánk

nem a németből, hanem főkép szláv, olasz és latin réven kerültek. Tekintve, hogy ezen fogalomkörből több fontos kifejezés (pl. *isten, manó)* nyelvünkben kétségtelenül az iránság területéről való, jó okkal kereshetjük itt a *böjt*-nek is származását annál is inkább, minthogy jobbadán nem keresztény alapú nevezeteket alkalmaznak e czélra a rokon nyelvek is. Ez úton haladva, alkalmasan kínálkozik az egyeztetésre «vezeklés; sühnung» értelmével — aminek t. i. a böjt rendesen külső kifejezése — az av. *paitiți-*, főkép azon iráni területen keletkezett, szabályos fejleményű változatában, melyet az örmény *payit* alak tükröz (v. ö. e hangalakulatra nézve: Hübschm. Pers. Stud. 191, 192.). Az efféle alakból akár a *j* szomszédsága miatt is könnyen fejlődhetett a *böjt* magashangúsága, melyben a szókezdő változását is megértjük mint a szóvégi mássalhangzótól előidézett s a gyakran használt *böjt-nap* összetételtől is támogatott dissimilatiót.

A szóvégzet eltérésénél fogva nem egyeztethető a magy. *böjt* a vogul *piś* «das fasten» szóval (innen: *piśel-* «fasten»), melylyel Budenz rokonítja (MUgSz. 470.). Ennek másai: zürjén *viź* «fasten» *(arśa-viź* «fasten vor weihnacht», *viź kutni* «fasten, fast halten»), votják *viś* «das fasten» *(viś kutini, viźal-* «fasten»); mint zürjénből eredt jövevényszó: ÉO. *viś, uś* «das fasten», *uśltĭ-* «fasten» (Ahlq.) | oroszlapp: teri *pa¡sse,* kolai *pa¡ss,* notozeroi *po¡ss,* akkalai *po¡s* «das fasten». Az utóbbi szónak jelentése egyszersmind: «heilig» *(pa¡sse-piejve* «sonntag, feiertag»; déli lapp *pisse, pissе,* Lule *passie* «heilig»; Fm. *bāssĕ* «heilig; feiertag»; Wiklund: Urlapp. Lautl. 247.) s így nyomra vezet, hogy itt tulajdonkép a zürj. *vič-ko* «tempel» (tkp. «heiliges haus») előrészével van dolgunk, mely eredetibb «gut» jelentésben van meg a *ǯon-viź* «gesundheit», *ǯon-viźa* «gesund» összetételben, s a TV. *piś* «gesund», finn *pyhä* «heilig; heiliger tag, feiertag, sonntag» stb. szavakkal egyetemben a magy. *-vöz (id-vöz)* rokonsága körébe tartozik (l. f. 158. l. s alább: a *-vöz* czikkben). Az utóbb idézett «böjt» szavak alapértelme ezek szerint: «heiligkeit, heilighaltung», úgy mint a szláv *govêti* «fasten» szónak is az ófelném. *gawīhjan-* nyomán «heiligen, heilighalten» az eredeti jelentése (l. Miklosich EW. 75.).

44. Magy. **búb** «cirrus avium, crista, vitta turrita mulierum; strauss, schopf» (NySz.), *búbos (bobos* Heves-m.) «bóbitás, kontyos; schopfig» *(búbos tyúk); bubás* (Arad-m.), *bóbás* (Torna-m.) id. (MTsz.) — *bóbita* «avium pinnula, cirrus; vitta turrita; schopf, strauss; schopfhaube»; *bóbitás* «cirratus; mit einem schopf versehen» (NySz.).

< Ujper. *pōb* «cirrus avium» (Vullers 379.).

L. fönt a *babuk* czikkét (19. sz.). A *bóbita* képzés e h. **bóbika* olyan alakulat, mint *babuta* «upupa epops» e mellett: *babuka* id. (l. u. o.).

45. Magy. **bubor** «pacsirta; lerche» (Nyitra-m.; MTsz.).

< Ujper. *bubur, bübür* «luscinia; nachtigall»; *bōbōrd* id. (Vullers I: 273.); a törökben is: *böber, böberd, böberdek* id. (Budagov I: 272.); oszm. *böbürdek* id. (Samy-bey).

46. Magy. **buczó** (Csongrád-m.; *búczú* Torontál-m.) «aspro vulgaris, aspius rapax» (Tisza-Földvár); «tinca vulgaris»; *buczókeszeg* (Körös-Tarcsa) «aspro vulgaris»; *buczok* (Zala-Tapolcza) id. (Herman Ottó: Magy. Halászat). — **macza** (Csongrád-m.) «acerina cernua» (MTsz.).

Osztják: ÉO. *muχsañ, muχseñ* «coregonus moksun» (Ahlqu.) IO. *moχsañ, moχseñ* id. (Castrén), KO. *muχseñ* id. (Pápai). — KO. *muɣi* «cyprinus carassius» (Ahlqu.), *muɣuj*, VO. *muχe* id. (Pápai).

Cseremisz *mokšénde* (Troj. 34.), *mokšunžo* (NyK. 4: 420.) «quappe; gadus lota (налимъ)».

Zürjén *mik* «(eine cyprinusart) weissfisch, döbel», *bád-kor-mik* «weissfisch (leuciscus alburnus»; Wied.) | permi *mok* «weissfisch (cyprinus leuciscus»; Genetz OP. 32.).

V. ö. pahl. *māhīk*, ujper. *māhī*, szamnānī *maï*, māzandarānī *mōī*, gōlanī *mōhī* «fisch»; az ujperzsából: balūčī *māhī, māhīg, māhīɣ*, afghán *māhai* id. | av. *masya-*, kurd *māsī*, gabrī *mūsū* id. || szkr. *mátsya-* id. (Horn 216; Geiger: Bal. 454.).

A magy. *buczó* hangalkotásában teljesen megfelel az osztják *muχsañ*-nak, melyhez végzetét tekintve úgy viszonylik, mint magy. *holló* és SO. *kölañk* «rabe» (= ujper. *kulāɣ* «rabe»), vagy magy. *hattyú* és vogul *χątäñ* «schwan». Az eredetibb *m* szókezdőt tükrözi a *macza* halnév, mely azonban első szótagjának *a* hangzója miatt nem tekinthető a *buczó* puszta változatának, hanem ugyanazon idegen szó más viszonyok közt (pl. külön közvetéssel, vagy külön nyelvjárásból) került változatának. Maga az osztják *muχsañ, moχsañ* a déli osztják *muɣi, muχe*, zürjén *mik, mok* halnevekhez viszonyítva képző szerkezetnek bizonyúl, melynek végzete föltetszik ezekben is: ÉV. *lą̄ñχsäñ*, KV. *ląnsiñ*, TV. *lą̄ñsąñ* «cyprinus phoxinus» (v. ö. obdorszki osztják *lounīñ* «opprinus idus») és TV. *käsēñ*, PV. *koąsēñ* «cyprinus rutilus» (v. ö. magy. *keszeg, keczeg* «sturio» = osszét *k'äsag* «der frische flussfisch», mely utóbbi osszét *-ag* = iráni *-ka* képzővel alakúlt bővülete a kaukázusi: akuša *kavš*, varkun *χavš*,

chürkilin *ghavš* «fisch» szónak s ez ismét képzésnek ismerszik föl a lák *χhaba*, andi *χami*, arcsin *χalχi* «fisch» = osszét *k'äf*, *k'af* «seefisch» tőhöz képest; l. alább a *keszeg* czikkében.). Maga a képzőtlen osztj. *muɣi*, *muχe* nyilván az ujper. *māhī* (v. ö. a vogul-osztják *u*, *o* = árja *a* hang-megfelelésre nézve u. i. az *ara*, *arányt*, *arany*, *becze* és *hagymáz* szók czikkeit s az osztják szóközépi *ɣ*, *χ* = perzsa *h*-ra nézve a *falu*-ét), a zürjén *mĭk*, *mok* pedig ehhez képest oly képzés, mint pahl. *māhīk*, melyben az *ā* hosszusága (*a* helyett) aránylag ujabb keltű fejlemény (l. Hübschm. Pers. Stud. 133.). A magy. *buczó*-nek *u* (= perzsa *a*) hangzójára nézve utalhatunk a *gulya* és *kupa* («hinterer schädel») analogiájára: eredetének területe ugyanaz lehetett, mint az osztják *muχsañ*, *moχseñ* szóé (v. ö. gēlānī *mōhī*, māz. *mōī*). — A *buczó* szóközépi mássalhangzójának a *muχsañ*-éhoz közelebb álló eredetibb alakát tükrözi a tiszamelléki **baksa** «aspius rapax» halnév, mely végzetével a fönt emlitett kaukázusi *kavš*, *χavš* «fisch» szóra emlékeztet (v. ö. *kesze* «leuciscus» a *keszeg* mellett) s mindenesetre szintén külön eredetterülettel magyarázandó.

Az itt tárgyalt iráni alapszó sejthető még a következő halnevekben: ÉV. *mäwèl*, LV. *mäul*, KO. *meul* «coregonus albula» (v. ö. a végzetre nézve az ujperzsa *-le* diminutiv képzőt, mely megvan az éjszaki vogulban is, pl. *tĕrém-lé* «istenke», *āp-lé* «apuska»; l. Horn 207.); osztják *milek* «apró hal» (Pápai) | IO. *megdeñ* (helyesen bizonyára: *meɣdeñ*) «cyprinus dobula» (Castrén), ÉO. *meudañ*, *meudeñ* «eine art leuciscus» (Ahlqu.); TV. *moutèk* «kis jászkeszeg (недопзекъ, язенокъ)»; KO., JgO. *meɣutèk* «мохтикъ, рыбка (apró hal»; Pápai) | cseremisz *mökto* «seepferd (жерихъ, рыба; Troj. 35.). — Az obi halászat révén behatolt az ÉO. *muχseñ* az oroszba муксунъ alakban s nyilván csak ezen alak átvételei: ÉV. *moχsun*, PV. *muksèn* «coregonus moksun» (melyben ha a szó eredeti, *ñ* végzet volna elvárható) | jakut *muksun*, török *muksum* «salmo eperlanus». Hasonlít az orosz szóhoz a cserem. *mokšĕnče* is, de itt az eltérő jelentés teszi fölvehetővé a külön eredetet (*mokšĕnče* < **mokšĕñče*). Ellenben az iráni szót tartalmazhatja a jakut *majaɣas* «salmo lavaretus». — Magyarból került jövevényszó a szerb *bucov* «alburnus mento (fisch)»; l. Ethnogr. 4 : 182.

47. (I.)Magy. **büdös** (*bidës*, *bidös* régi íróknál, *bödös* Bereg-m.) «fœtidus, putidus, olidus, olens; stinkend» (NySz.); «kelletlen, nem tetsző; unangenehm» (MTsz.); *büdösség* «fœtor, putor; gestank»; *büdöske* «wanze» (Somogy-m. MTsz.); *büdösöd-ik* «stinken».

Magy. **bűz** (*byz* ÉrdyC., *bewz* ÉrsC.; *büz* Székelység, *biz* Soprony-m.) 1. «odoramen, odoramentum; geruch» (*cedrusnak byze* NySz.; *jó büzű virág*, *füszereseknek büze* Székelység; MTsz.); — 2. «fœtor, putor; gestank» (*kénkö-büz*, *bak-bűz*); *büzhöd-ik* «pu-

tesco, fœtere incipio; stinkend werden, faulen», *büzhösz-ik* id.; *büzheszt-: meg-b.* «fœtere, putrescere facio; stinkend machen» (NySz.); *büzlegël-, büzlat-, büzlög-* «szagol, szimatol; riechen» *büzöl-* 1. «riechen»; 2. «gestank machen» (MTsz.).

(II.) Magy. **bű**, *bü* «ronda, ocsmány, undok, utálatos; eckelhaft, garstig» *(bű szag* Temesköz; *bű állat* «undok lény», *bű személy* «förtelmes ringyó», *majd megeszi a bű* Székelység, Szatmár-m. MTsz.).

< Av. *baoiδi-* «wohlgeruch» az av. *bud-* «riechen, duften» (= szkr. *budh-* «merken, wahrnehmen») igetőből | pahl. *bōd, bōī* id.; *bōyāk* «riechend» (ige: *bōyīnītan)*; ujperzsa *bōi, bō* «geruch, weihrauch»; *bōyīden, bōyānīden* «duften»; *bōyā* «riechend» (az ujperzsából valók: afghán *bū, bō*, balūčī *bō*, šighnī *bói* «geruch») || osszét *bud* «weihrauch» | balūčī *bōd, bōō, bōz* «balsamstrauch» (balsamodendrum mukul) | szarigōlī *bāo* «geruch, duft; missduft» (Horn 54; Hübschm. EO. 29; Tomaschek. Pam. 754; Geig. Bal. 117.).

Világosan kitetszik ez iráni adatokból, hogy a *büd-ös* alapszava — melynek *d*-je a szóvégre kerülve a *víz* ~ *vidra, íz* ~ *édes, ez* ~ *ide, az* ~ *oda, ház* ~ *honn (< *hadon)* ismeretes hangváltozásával alakult *z*-vé a *bűz*-ben s származékaiban — régibb s a *bű* ujabb korú átvétele ugyanazon szónak. Amannak megfelel az av. *baoiδi-*, melynek szóközépi hangalkata megmagyarázza a magashangúságba való átcsapást s a *bűz* hosszú hangzóját. Megjegyzendő, hogy az utóbbinak mai köznyelvi «rossz szag» értelme mellett a régi nyelvben és nyelvjárásokban «jó szag, illat» jelentés is előfordúl, mi a szónak eredeti általános «geruch»-féle értelmére utal. Szemben ezen magyar alakokkal a *bű* — mely a *bű szag*-ban egyértelmű a «büdös»-sel, egyébként pedig hasonlóan a *büdös*-nek is nyelvjárásbeli «kelletlen, nem tetszö» jelentésfejlödéséhez, általánosabb «utálatos» jelentést vett föl — a pahl. *boī*, ujper. *böi*, esetleg a továbbképzett *bōyā* «riechend» mása.

Így állván a dolog a magy. *büdös, bűz* eredetével, igen kétes ennek egybetartozása a finn *mätä* (gen. *mädän)* «putridus, putris», észt *mäda* «eiter, fäulniss; faul, überreif, morsch» szóval, melylyel t. i. Budenz egyezteti (MUgSz. 476.) s melyben nemcsak a jelentés eltérő, hanem a nyílt *ä* hangzó sem megfelelő az iráni adatoknak.

48. Magy. **bűn** *(byn* JordC., ÉrdyC., *bewn* EhrC.) «peccatum, culpa, scelus, noxia; erratum, delictum; sünde, laster, verbrechen» *(bűnt vallani* «peccare, delinquere, peccatum committere, confi-

teri») — (Moldva) «tartozás, adósság; schuld, was einer zu zahlen hat» *(«kifizetkezett büneiből könyörgésvel a boérnál, hat aranynyal vót adósza»;* Nyőr 10 : 150.); *bünhöd-ik, bünhösz-ik* **1.** «pecco, delinquo; sündigen»; 2. poenam luo, peccati reus fio; büssen»; *bünhet-, bünhöt-* «punio; strafen»; *büntet-* «concastigo; punio, plecto; strafen» (NySz.).

< Kaukázusi: lák *bunah*, avar *munáh*, chürkilin *vunah* «sünde» (Uslar-Schiefner: Avar. Stud. 165; Hürk. Stud. «schuld, sünde, 184; Kasikum. Stud. 123.) = ujper., pāzend *gunāh*, balūčī *gunās* vergehen, verbrechen», gabrī *venāh* id. = pahl. *v(i)nās* «sin, offence, fault, crime» *(vinās-kār* «sinner», *vināsītan* «to hurt»); innen: örmény *vnas* «unrecht, schuld, vergehen; schade, verlust» *(vnasem* «schaden, schaden zufügen», *vnasa-kar* «schaden anrichtend; unrecht tuend, sich vergehend; schädlich») = szkr. *vināça-* «das verlorengehen, vernichtung, untergang» (Hübschm. Arm. Gr. I : 248; Horn 208.).

Már Mátyás Flórián irányítja figyelmünket a *bün* szempontjából a «parszi *vinah*, ujper. *gunah*» szóra (Nyhas. 19.), mire azon alkalomból, hogy Patrubány Lukács ez észrevételt megujította (Nyőr 26 : 289.) azt a megjegyzést tettem, hogy nem lehet szó az adott esetben ujperzsa $v > b$ szókezdő változásról, minthogy az ujperzsa megfelelő ismeretes *gunāh* alakban (Nyőr 26 : 364.). Másra tanít azonban bennünket e perzsa szónak kaukázusi nyelvekben előforduló *bunah, munah* változata, melynek alapján föl kell tennünk, hogy az ujperzsa *gunāh* alaknak **vunāh (< *vināh* = gelānī *venāh)* előzményéből (l. Hübschm. Pers. Stud. 154.) nyugati nyelvjárásokban $v > b$ szókezdős fejlemény is alakult. A magy. *bín, bün* még *i* alakjában tükrözi az első szótag hangzóját. Teljesebb alakja a szónak jóformán **bin(e)he-, *bün(e)he-* volt, mire nézve megjegyzendő, hogy a szóvégi $s > h$ változás már a VI. században végbement, mint a Koránban (VII. század) előforduló arab *ǧunāḥ* «sünde, schuld» jövevényszó igazol (l. Hübschm. Pers. Stud. 162.). Egészen hasonló alakulata a szóvégnek mutatkozik ebben: *vén* «senex» = finn *vanha*, zürj. *vaź*, votj. *vuž (< *vənsə)* «alt» s nevezetes, hogy mindkét esetben a gyérebb alkalmazású *h* denominativummal találkozunk *(bünhöd-, bünhet-; vénhed-)*, mi azon sejtelmet költi, hogy itt a *h* voltakép a névszói tőhöz tartozik s eredeti teljesebb hangtestének a továbbképzésben föllépő eleme; v. ö. még: *árva: árvahod-ik* és mordv. *uros*, lappFm. *oarbes* «waise» = szkr. *arbha-*: nomin. masc. *arbhas* (l. fönt 17. sz.). A jelentés tekintetéből *bünhödni* «peccare» olyan, mint *büzhödni, gazdagodni* («büzössé, gazdaggá lenni»), ehhez képest a

második «poenam luere» értelem a *bün*-nek moldvai csángó «adósság»-féle értelmén alapúl, mely a «vitium» mellett akkép fér meg, mint a német *schuld* szó esetében, mely: 1. «hiba, vétek, tartozás oka»; 2. «adósság, a tartozás maga, a fizetség», vagy mint a finn *syy*, lapp *sivva* «culpa, crimen, causa rei, causa mali», mordE. *śive* megfelelőjének «lohn, miete», tkp. «fizetség» jelentésében (l. Paasonen: Kielellis. 35.). A *bünhet-* képzés a *bünhöd-* párja (l. Szilasi: NyK. 24: 178.); a *büntet*-re nézve pedig Simonyi véleménye fogadható el, mely szerint az «alkalmasint a *bünhet-* igéből módosúlt a *szüntet, vontat*-féle műveltetők példájára. Hogy *bün-* «poenam dare, solvere» igei tőt vegyünk föl, mint Budenz teszi (MUgSz. 477.), pusztán ez alapon nincsen eléggé megokolva.

Az avar *munah*-ban is mutatkozó szókezdő-változással ide vonható talán a rokon nyelvek köréből: zürjén *mĭž* «schuld, sünde, vergehen» (*mĭža* «schuldig, sündig; krankheit als *strafe* gottes oder der verstorbenen eltern»; *mĭžal-, mĭžt-* «beschuldigen, anklagen, verurteilen»; *mĭžji-* «*strafen* mit krankheit» Wied.) | permi *mož* «schuld, vergehen», *možti-* «beschuldigen» (Genetz OP. 33.) || votják *mĭž* «eine von der gottheit als *strafe* zugefügte krankheit; unerfülltes opfergelübde». V. ö. a szóvégzetre nézve: votják *vĭž-, vĕž-, vĭž-*, zürjén *vudž-* «übersetzen, hinübergehen (durch ein wasser), durchwaten» = vogul: ÉV. *ūns-* id. | votj. *važer* «hauer, hauzahn» = vog. *aṅśėr* id. | votj. *ožo, oǯo* «rasen» = vog. *vāns* id. | votj. *vuž*, zürj. *važ* «alt» = finn *vanha* (< **vansa*). — Egészen a magy. *bín, bűn* hangalkatával jelentkezik: zürjén *mĭn* «bezahlung», *mĭnt-* «bezahlen, vergelten, lohnen» (*mĭntög* «lohn, bezahlung, vergeltung»), *mĭntĭś-* «quitt werden, ausgleichen, seine schuld abtragen od. bezahlen, auszahlen» (Wied.) | permi *montĭ-* «bezahlen» (Genetz OP. 33.), mely tehát az előbb tárgyalt *mĭž* szóhoz képest ujabbkori átvétele lehet ugyanazon iráni szónak. Kevésbbé gondolhatunk itt a vogul *mäj-, maj*, osztj. *mŏj-, mij-* «geben» (mordv. *mije-*, finn *myy-, myö-* «verkaufen») szóra; mert ekkor nem *mĭn* alakú volna a nom. verbale, hanem olyan mint: permi *lijan* «flinte, büchse, schiessgerät» (zürj. *lĭj-* «schiessen» = vog. *läj-, laj-*, magy. *löv-, lö-* id., finn *lyö-* «schlagen, stossen»), *śojan* «speise» (zürj. *śoj-* «essen» = finn *syö-*, mord. *seve-*, vog. *täj-, taj-* id.), *juan* «trank» (zürj. *ju-* «trinken» = finn *juo-* id.), *loan* «entstehung» (zürj. *lo-* «werden» = finn *lie-*, magy. *lev-* id.).

49. Magy. **bürök** (*bevrök, berők, bűreg*, NySz.), *bireg* (Nyitra-m.), *börög* (Nógrád-m.), *bürög* (Háromszék) «cicuta, abiotos, conion; schierling» (NySz., MTsz.).

Egész sereg vad, s részben mérges növény magyar nevezetében találjuk a «farkas» jelzőt, így: *farkas-alma* «aristolochia», *farkas-*

bab «faba alba; wolfsbohne», *farkasfog* «aizoon; hauswurz», *farkas-fű* «consolida regalis; wolfswurz», *farkasölő-fű* id., *farkashárs* «granum gnidium» (NySz.), «daphne mezereum» (MTsz.), *farkas-húzag-gyökér* «aristolochia», *farkas-maszlag* «nux vomica», *farkas-répa* «aconitum; wolfswurz»; *farkas-tej* «tithymalus, esula; wolfsmilch» (NySz.), *farkas-csengőfű* «convallaria polygonatum» (MTsz.). Jó okkal föltehető tehát, hogy az ugyane növények fajtájába tartozó «cicuta virosa»-nak *bürök, bireg, bürög* neve is ilyetén jelölés lehet annál is inkább, minthogy az összétban alakilag szorosan egyezik vele a digori *bīräɣ, beräɣ*, tagauri *bīräɣ, biräɣ, biraɣ* «wolf», mely szót — bár kétséggel — az av. *vĕhrka-*, szkr. *vṛka-*, szamnāni *verk*, kurd *varg*, kāšāni *varg, verg, var*, māzandarāni *vurg*, yidgāh *wurɣ*, yaɣnōbī *aurak*, ujper. *gurg* (innen: balūčī *gvark, gurk)* «wolf» szóval vetnek egybe (Hübschm. EO. 28; Horn 202; Geiger Bal. 126.). Egészen hasonló s ez idézett árja szóval bizonyára összefüggő szó a törökségben: csagat., volgai tatár *büri*, kirg. *böre*, altaji tatár *pöri, pörü*, kojbal *bür*, karagasz *bürü*, szojot *pür*, jakut *börö* «wolf» (l. NyK. 24: 407.), kumyk *boru* (Ercxert: Kauk. Spr. 154.), mely alakokkal szemben a magy. *bürök, bireg* képzős végzetével inkább az összét megfelelőhöz szít. A régi árja (szkr. *vṛka-s*) nomin. alakot tükrözik mordM. *vŕgas*, mordE. *veŕges, veŕgis* «wolf», zürj. *vörkaś* «vielfrass (gulo)».

53. Magy. czakó «ciconia; storch» (NySz., MTsz.).

(I.) Osztják: ÉO. *śak-voi, ďak-voi* «anser ruficollis». — *śoka* «rebhuhn» (Ahlqu.).

Finn *hakki* «dohle». — MordM. *čofks* «nachtigall» (NyK. 5: 187.).

(II.) Vogul: ÉV. *sākwaľēɣ*, KLV. *šakwaľēɣ*, ALV. *šäkwēľēɣ*, KV. *sąkuľäɣ*, PV. *šakweľäɣ*, TV. *šäkuľēɣ* «elster (сорока)».

MordM. *čokol* (Wied.), *čokov, čokuv, čoko* (Paasonen: Mordv. Lautl. 47, 108.) «nachtigall».

Osztják: ÉO. *śagil-voj* «dohle» (Ahlqu.).

(III.) Vogul-osztják: ÉV. *śakajiɣ*, KLV. *śäkäjiɣ*, KV., PV. *śäkējäɣ*, TV. *čäkējēɣ* «schwalbe» || ÉO. *säkijak, sikijak* «schwalbe» (Ahlqu.) | DO. *cēgajem* id. (Castrén).

(IV.) Osztják: SO. *śiglei*, JgO. *siglej*, FO. *süglej*, IO. *śudai* «haselhuhn» (Castrén, Pápai).

Zürjén *śöla* «haselhuhn (tetrao bonasia»; Wied.); permi *śöla* id. (Genetz OP.) || votják *śala* id.

< Szkr. *çákā-* «vogel» (BR. Skr. Wb. 7: 9.). — *çakuná-* «vogel; bes. eine grössere art, etwa häher od. haselhuhn»,

çakuni- id. (Grassm. Wb. 1470.). Schrader szerint szkr. *çakuná*-= gör. κύκν-ος (lat. *cygnus)* «schwan» (Sprvgl. u. Urg. 184, 366.).

Bálint Gábor (Magyar-mongol Párh. 8.) és Budenz utalásai (NyK. 20 : 152.) nyomán eddigelé a magy. *czakó*nak a keleti altajságban voltak ismeretesek egyezései, jeleson: mongol *caχolaj* «reiher» (Schmidt: Mong. Wb. 317.), *caχalaj* «reiher, taucher» (Kowalevskij 2080.) | mandsu *čaku* «weisshalsiger vogel od. hund», *čakuχa* «weisshälsige elster», *čakulun* «weisskehlchen (Ойлошейка: dohle, krähe»; Zachar.), *čakō, čakōχa, čakōlun* id. (Gabelentz), melyekhez még hozzácsatolandók: burjét *caχalai* «mövenart» (Castrén: Burj. Sprl. 163; itt: mong. *caχalaj* id.), kalmuk *caχon* «möwe» (Zwick: Kalm. Wb. 358.). Most látjuk, hogy ugyanily hangzású madárnevek mély- és magashangú változatokban el vannak terjedve a finn-magyar nyelvekben is. További terjedtségi köre a szónak észlelhető a kaukázusi nyelvekben, hol ide tartozó adatok: kaitach, akuša *čako, čakvaj* «kleiner vogel, sperling», chürkilin *čäkoa* «sperling» | agul *džagu, žak*, tabasszarán *džagu, džaka* «sperling» | varkun, kubaesi, kaitach *čaka*, akuša, chürkilin *dčaka* «adler» | kürin *çag* «saatkrähe» | varkun *ciga* «rabe»*); czachuri *saχorak* «schwalbe» (Erckert: Kaukas. Spr. 115, 131, 40 | Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 190.). Nyilván összefüggnek ezekkel a következő ujperzsa madárnevek is: *čakāw, čakawā* «lerche»l balūčī *čakūg, čagū* id. (melyekhez v. ö. ujper. *čukūk, čuγūk, čuγūk, čuγū*, kurd *čeγūk*, afghán *čuγuk* «sperling»; **) Geiger Bal. 447.), Látni való, hogy itt ugyanazon szónak, illetőleg képzett származékainak különböző korokban, különböző nyelvek és nyelvjárások révén történt sok irányú vándorlásával van dolgunk, melynél bajos tüzetesen megállapitanunk, hogy miként, hol és mikor történt az átmenet egyik nyelvből a másikba. A legvégső forrás, mint sok más esetben, itt is az árjaság lehet; legalább a szkr. *çákā*-, illetőleg a *çaku-ná*- alapszava általános «madár» értelmével alkalmas kiinduló pont a különböző alaki és képzésbeli változatok megértésére. A magy. *czakó*-t (melynek eredetibb **czakol* alakjának fölvételére semminemű alapunk) úgy foghatjuk föl, mint az *üsz-ő, czip-ó* szavakat (v. ö. osszét *väss* «kalb», kaitach *čapa* «brod»), vagyis magyar *-ó, -ő* diminitivummal való képzésnek. Másnemű diminutiv

*) Azt vélhetnők a nagy alaki hasonlatosság alapján, hogy ezekhez vonható a votj. *ǯaki* (Sar.), Jel. *ǯaki, žaki* «nussheher» madárnév is; ámde itt a zürj. *raka* («krähe» Wied.) megfelelő azt mutatja, hogy a szókezdő *ǯ, ž* a rendes szabály szerint *r*-ből keletkezett.

**) A tibeti nyelvben: *čōga* «lerche» (Pongrácz: Tibeti-magy. nyelvtanulm. I : 105.).

képzések: finn *hakk-i* (< **šakk-i*) és mordM. *čof-ks* (< **čoχ-ks*, *čov-ks*; mint mordM. *kafta* «zwei» = finn *kahte-*, votj. *kĺkt-*, nom. *kĺk* id.). A tiszta árja tőt tükrözi az osztják *śak-voi*, melyhez képest mindenesetre külön viszonyok közt került átvétele ugyanazon árja szónak az ÉO. *šoka* «rebhuhn» (= hangelemeiben: kauk. *čaka*, *džaka*). A *-la (-l)* képző mely finn-magyar és kelet-altaji változatokon jelentkezik, szanszkrit diminutivumnak vélhető (v. ö. pl. *çiçu-* «kind»: *çiçu-la-* «kindchen»), mely gyakran szerepel állatnevekben, pl. szkr. *čhāga-* «ziegenbock» és *čhagalá-* id., *kapiñǰala-* «haselhuhn», *çṛgālá-* «schakal», *biḍāla-* «katze», *nakulá-* «ichneumon», *pipīlá-* «ameise» stb. E *-la* képző-nek közönséges *-ra* változata ismerszik föl a czachur *sazorak* «schwalbe» szóban,*) melynek végzete még az árja *-ka* diminutivumot is tartalmazza, úgy mint a vogul *sakwalěχ*. A vogul-osztják *śäkäjiχ*, *säkijak* is ugyanily értékű képzővel jelentkezik; a megelőző *j* elem pedig nyilván azonegy benne a kaukázusi *čakvaj*-éval, mely diminutiv értékű, aminő *-j* képző tudvalevőleg finn-magyar téren is van. Az osztják *śigḷei* (= zürj. *śöla*) egészében a mongol *caγulaj* alkatát mutatja; de emettől magashangúságával különbözik, mely ép úgy mint a *śäkäjiχ*-nél a *-j* képzőelem hatása folytán is alakúlhatott (v. ö. ezekhez még: kürin *čig'lit'* «rebhuhn»; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 190.). Közvetetlen átvételre e nyelvek között aligha gondolhatunk.

Még egy másik magyar madárnév is magyarázatot nyer az itt elősorolt adatokkal, jelesen a **csóka** «dohle», mely a mišär *čauka*, volgai tatár *čäwkä* «dohle» (innen: mordvin *čavka* id.) egyezésekkel együtt eredeti **čaγu-ka* mintaképre vall. A szomszédos szláv nyelvekben (szerbben, tótban és ujszlovénban) is van *čavka* dohle; de hogy a magy. *csóka* éppen innen való volna, nem bizonyos.

51. *Magy. **czankó**, *czangó* (Abauj-m., Székelység) «savanyú bor, vinkó; megsavanyodott sör»; *czankóz-ik* «czankót iszik» (MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: šapszug *san*, kabardin *sane*, karata *žana*, andi *žone* «wein»; šapszug *sane-šig* «weinstock» (*čigge*, kabardin *žig* «baum»), abadzech *sane-sakotan* id. (tkp. «traubenast»; ERCKERT: Kaukas. Spr. 148—9.). — Innen: osszét: tag. *sän*, dig. *sänä* «wein» (MILLER: Osset. Etjudy II: 35.).

---

*) Ugyanily *l*∼*r* megfeleléssel a tárgyalt szók körébe vonható még a török *šiγir-čik* (volgai tatár *šeγer-ček*, kirgiz *širšik*) «staar» szó, melyhez v. ö. ujszlov., orosz *skvorec*, *škvorec* id.

A szőllő tenyésztése a Kaspi tengertől délre eső vidékekről terjedt el kelet és nyugat felé s nem merő véletlen, hogy az ingiloi *ghüneǰ*, grúz *ghvino*, mingrél *ghvini*, szvanét *ghvinal* (innen: örmény *gini*) «wein» oly föltünő hasonlóságot láttat a görög οἶνος, latin *vinum* (> ófelném. *vîn*, ujfelném. *wein*, szláv *vino*) stb. szavakkal. Ma is híres s egész Oroszországban kedvelt a kissé savanykás ízü kaukázusi bor, melynek cserkesz nevét sejtjük a mi *czankó* szavunkban, ennek végzetét a *vinkó* (= szláv *vinko*) hatása alatt keletkezettnek gondolva. Tanúságos e szempontból, hogy a mi *csigér*, *csíger*, *csigör* «lőre, vinkó, silány bor» szavunknak orosz *čegir* megfelelője is «kaukasischer wein» értelmü (= chürkilin *čäghir*, kubacsi, kajtach, akuša *čaghir*, csecsencz *čagur*, *čagr*, avar, lák, agul, tabasszarán, buduch, dżek, chinnalug *čaǯir*, kürin, rutul, czachur *čaǯur* «wein» = ozmanli *ča'îr*, *čaǯîr*, csagataj *čaǯîr*, *čakîr*, azerbajdzsán *čaǯîr*, kún *čager* «wein», tarancsi-tatár *čäyir* «branntwein»; Erck.: 148; Budagov I: 457; NyK. 21: 159; Ethnogr. 8: 476.), valamint hogy ennek is vannak *csingér*, *csengér*, *csenger* változatai, melyben a *n* mássalhangzót csak a *vinkó* analogiai hatásából (*csinger* = *csigér* + *vinkó*) magyarázhatjuk.

52. *Magy. **czipó**, székely *czepó* (Udvarhely-m.) 1. «libum, panis albus; weissbrod» (már az Érdy-codexben és Schlägli Szójegyzékben: *chipo* «libo»: Szamota, 1854. sz.; NySz.). — 2. «kenyér czipója, gyürkéje, forradása» (Szentes). — 3. «kukoriczapattogtatásnál ki nem pattogott ropogós kukoriczaszem» (MTsz.).

< Kaukázusi: kaitach *čapa* «brot» (Erckert: Kaukas Spr. 48.).

Joggal kereshetjük a *czipó*-nak is eredetét ott, a honnan a *kenyér* való, vagyis a Kaukázusban, bár a kaitach *čapa* törzsökös volta itt bizonytalan (v. ö. ujper. *čāpātī* «ungesäuertes brot»; de kaukázusi nyelvekben is: lák *ččat*, *čat*, avar *čed*; abadzech *čaǯo*, *š'ak*, kabardin *š(s)ago*, abcház *čakua*, *a-ča*; Erckert u. o.). A magyar alak *cz* szókezdője valamely kaukázusi változatnak veendő; *i* hangzója ellenben magyar nyelvtörténeti fejlemény is lehet; v. ö. magy. *csilla*, *czilla* = ingiloi *čalaǰ*, grúz *čala* (l. alább 66. sz.); *csiga* = szkr. *çaṅkha-* (u. i. 63. sz.), *csupor* és *csipor* stb. Az *-ó* végzetet magyar kicsinyítőnek foghatjuk föl, úgy mint az *üszö* szóban (v. ö. osszét *väss* «kalb»); jól is illik a kicsinyítő képzés a *czipó* «kis kenyér» értelméhez. — Megjegyzendő, hogy a vogul-osztják, zürjén-votják *ńań*, cser. *kinde* és mordv. *kši* «kenyér»; továbbá a «liszt»-nek több nevezete (pl. votj. *piź*, mordv. *poćf*, vog. *pasèn*) is délkeletről, iráni területről való. Igen tanulságos, hogy a *czipó* Hajdú-megyében és Biharban a megperzselt,

de ki nem pattogott kukoriczaszemet is jelenti: a gabonamagvak tűzön való pörkölése ugyanis a kenyér ősi előzménye, melyről a bibliában is szó van (pl. Móz. III : 23, 14. v.).

53. *Magy. csábal (Túrkeve), *csával* (Bodrogköz), *csálé, csáli* (Dunántúl) «balra [ökörterelő szó]»; *csábali* (Székelység), *csálés* (Dunántúl) «balfelőli [ökör]; *csáléra-hajszra* «balra-jobbra»; *csálé ökör* «balfelőli» (MTsz.); *csá* = *csálé*; *csás* = *csálé* (u. o.).

< Kaukázusi: kürin *čapla*, agul *čappul*, *čafpul* «links» (Erckert: Kaukas. Spr. 33.); *čaplá pad* «linke seite», *čapláyan* «linkischer mensch» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 185.); a perzsából, hol: ujp. *čap*, *čep* «link», *čappa* «ein linkser» (innen jövevényszók: kurd *čep*, balūčī *čap*, vakhī *čap*, szariqōlī *čāp* «link»; Horn 97; Hübschm. Pers. Stud. 52.).

Mint az *agár*, *bocskor* s több más szóban, itt is kaukázusi réven került iráni jövevényszóval van dolgunk. Az alapszó perzsa, a végzet kaukázusi. Teljes hangtestü magyar alak: *csábal, csával*, melynek összeráncsa az *al-á, fel-é, od-é-bb* határzók ragjával szerkesztett *csál-é* (v. ö. *hojsza, hojszá-ru* «jobbra»: székely *hojczos, hóczos* «jobb felöli»). Hogy a székelyben *hóczbali, hócsbali, hóczbeli* («jobb felöli») alakok is előfordúlnak, nyilván népetimologia műve a *csábali* mintája nyomán; mert hogy itt nem a *-beli* képzővel van dolgunk (pl. *abbeli, ebbeli, láb-beli*), mutatja a *csábal, csával* határzói használata, továbbá a *csálé* határzói ragvégzete, melylyel együtt az alapszót nem elemezhetjük *csá-belé*-nek. De van erre egy más bizonyítékunk is, jelesen a csába, *csápa**) «bárgyú, bamba, fél-

*) Az itt váltakozó *b*~*p* szóközépi mássalhangzó, úgyszintén a *csábal*-nak *b*-je szemben a kaukázusi és iráni alakok *p*-jével, az átvétel közvetetlen területén a mediáknak határozatlan zöngéjét sejteti, melyből az átvevő nyelvben egyképpen lehetett pl. *p* és *b* is. Ily kaukázusi hangok létezésére Erckert leirásai nyomán következtethetünk (l. pl. a *ph*-hoz adott magyarázatot: fentebb 109. l.; a *th*-hoz is megjegyzi: «ist im awarischen oft mit *d* identisch»); de különben is sűrűn váltakoznak hangzóközi és szóvégi zöngétlen mássalhangzók zöngésekkel, pl. lák *cuppi* «dreifuss» = kaitach *cübi*, chürkilin, akuša *cuvi* id. (Erck. 54.) | varkun *cuppi* «himmel» = kubacsi *caba* id. (83.) | kubacsi, lák *qapa*, varkun, kaitach *gapi* «mütze» = akusa *gaba* id. (105.) | tabasszarán *thup* «finger» = kürin, czachur *thub*, agul *thuv*, *thu* id. (63.) || avar *khetha* «katze», mingrél, láz *katu*, chürkilin, kaitach *gata* = and *gedu* id. (89.) | abadzech *vuate*, šapszug *uate* «hammer» = kabardin *uade* id.

kegyelmű» szóban (innen: *csábít-* = «bolondít», *csábál-*), melyet bizvást azonegynek vehetünk a «bal» jelentésű *csábal* szóval, tudván azt, hogy a *balos*-nak is van «ügyetlen, félszeg, hóbortos» értelme (l. fönt 23. sz.). Ismeretes magyar hangjelenség, hogy a szóvégi *l*, ha rá következő rag, vagy képző nem védi, elenyészik; ezért tűnhetett el emitt az eredeti *-l* végzet, ellenben megmaradt a határzói *csábal* (< **csábal-é : csál-é*) alakban. Ide vonható talán még a rábaközi *csaba, csabajkos* «csámpás» szó is (MTsz.), mihez hasonló jelentésfejlődés: *balogos körmü ló*: «befelé álló körmű», *balog ökör*, «melynek az egyik szarva előre, a másik hátra áll» (MTsz.). Megjegyzendő különben itt, hogy a perzsa *čap, čep* «link» szónak éppen «krumm» az alapjelentése (v. ö. szkr. *čāpa* «bogen»; Horn 97.), a mi kiderül az ujperzsa *čefte, čeft, čafta, čaft* «krumm», *čaftan, čeftīden* «incurvari», balūči *čōt* «krumm» tovaképzésekből is (Hübschm. Pers. Stud. 52.). Sejthető, hogy ezen utóbbi perzsa *čafta, čefte* képzésnek valamely régi dialektikus változatát tükrözi a tiszántúli magy. sete, *setye* «balog, balkezes» szó *(sete kéz* «bal kéz»; MTSz.), melynél az idegen eredet gyanuját költi az is, hogy mélyhangú suta, *sutya* változatai is szerte el vannak terjedve *(suta kéz* «bal kéz», *sete-suta, setye-sutya = sete)*, sőt e mellett Dunántúl: *süti, sütü* «balog, balkezes» *(balog-süti = balog-sete* id.). A «bal» szokásos jelentésváltozatai itt is jelentkeznek: a székelyben *suta ember* «félszeg, idétlen, ügyetlen, sületlen, mulya»; más helyütt: *suta* «fél fülére süket» (v. ö. *bal a fél fülére* «nem jól hall»; MTsz.). A jelentéseltérést legalkalmasabban úgy magyarázhatjuk, hogy amaz iráni nyelvjárásban, honnan a magy. *sete, suta, süti* való, a *čafta, čefte*-féle képzés is követte a *čap, čep* alapszónak jelentésfejlődését; a szókezdő *č>š* változásra (az átadó nyelv területén képzelve) világos analogiák a magy. *sátor* és *só* szavak (l. u. i. alább.). V. ö. ezekhez még: votják *čut* «lahm, krüppel», *čut-* «hinken», *čutŕäs* «kreisend, gebogen, krumm», *čutŕt-* «krümmeln, kraus machen», *čutért*, «lahmen, lahm machen» | zürj. *čot-* «hinken», *čotik* «hinkend, hinker», *čotnī-* «lahm werden»; továbbá magy. csuta, *suta, sutya* «kurta, rövid, csonka (-szarvú, v. -farkú juh, tehén, tyúk stb.), *sütke* «kissé ügyetlen, nem egészen ép kezű» (MTsz.).

(78.) | tabasszarán *χutu* és *χudu* «pflaume» = agul *χudu* id. (113.) || chinnalug *mukur* «besen» = udi, agul, rutul *mugul* id. (46.) | chinnalug *lak* «kalb» = buduch, dzsek *lag* id. (88.) | arcsin *leke*, varkun, kubacsi *liχa* «knochen» = akuša, chürkilin *liga* id. (92.) | abadzech, šapszug *pako* «mütze» = abcház *paguo* id. (105.) | agul, tabasszarán *lukh* «sklave» = und, lák, varkun *lagh* id. (129.) | kaitach, akuša *čako*, tabasszarán *džaka* «sperling» = agul *džagu* id. (131.).

A *csábal, csálé* ellentétének, a «jobbra» értelmű hajsz szónak *(hajszszal* v. *hajszra menni:* «jobbra tőled»; *hun csárú, hun hajszárú ütötte;* székely *hóc:* «jobbra!» *hojcás* «jobb felől befogott marha», *hojczos* id.; MTsz.) is akad hasonlata a pamir nyelvjárásokban, ez t. i. a homályos eredetű s magában álló szariqōlī *ẏéiz, ẏéiž* «recht» szó (u. i. *ćāp* «link»; Tomasch. Pam. 784.), melynél az *ei* hangtani értékére nézve v. ö. sar. *téiz* «scharf» = av. *taẹža-* (Horn 92.), sar. *véin-am* «ich sehe» = av. *vaẹnāmi* (u. o. 59.), sar. *spéid* «weiss» = av. *spaẹta-* (u. o. 157.).

54. *Magy. csahaj, *csajh* «lucsok, csatak; schmutzige nässe, kotwasser»; *csajhos* «lucskos, csatakos, sáros; schmutzig und nass, kotig» (MTsz.). — *csajt, csajtos* id. (NySz.) — *csajkos* = csajhos. — *csajla* «piszkos, sáros» (MTsz.).

V. ö. kaukázusi: karata *tcaj*, and *tca*, akuša, chürkilin *zav*, kaitach *zav, zav* «regen» | avar *tcad* id. | dzsek *ǯabiz* id. — lák *čatnu*, udi *šajnne*, czachur *čivada*, buduch *ǯavi*, dzsek *ǯaba* «nass» (Erckert: Kaukas. Spr. 116, 170.).

Fogalmi szempontból előre bocsátandó, hogy a magy. *lucsok* «kotwasser» alaprészének finn *lossa* mása is «schnee und regen» jelentésű (v. ö. *losko* «schneeschlamm», *losma* «schneewasser, schneeschmutz»), továbbá hogy ugyanígy viszonylanak: szkr. *vār-* «wasser» és av. *vāra-* «regen». Alakilag a *csahaj* változat tükrözi az eredeti állapotot, melynek t. i. a *csajh, csajhos* ejtéshez olyan a viszonya, mint ezeké: szláv *kuχńa* és magy. *konyha*, mai *enyhít* és régi *ehnyít, teher* (IO. *tāgert* «schwer») és *terhe-t* (acc.), *terhe-s* (adject.) stb. Maga a *csahaj* alak a karata *tcaj* föltehető régibb **tcoaj*-féle diftongussal ejtett másának hiatuspótló *h*-val bővített egyértékese lehet olyformán, mint nyelvjárásainkban: *bihal, küher, csihány* ezek helyett: *bial, küer, csiány*, illetőleg *bival, kövér, csijány (csalán, csóvány)*. Ez a diftongus t. i. jó okkal következik a *zav, zav, ǯabi-z* «regen» és *čiva-da, ǯav-i, ǯab-a* változatokból s egészen egyező hangalkotású más kaukázusi szavakban tényleg kimutatható, így: karata, dido, kürin, rutul, agul, czachur *tcaj* «feuer» ezek mellett: avar, andi, varkun, kubacsi, kaitach, akuša *tca*, chinnalug *ǯa* ~ grúz *tcua, tcva*, csecsencz *tce, tci* id. (Erckert: 62.) | andi, dido *ca* «stern» ~ avar *tca, tcoa, tcua*, akuša *ǯua-ri* (kaitach *zu-ri*, lák *tcu-ku)*, csecsencz *šie-da, se-ti* id. (u. o. 135.) | and *sej*, karata *sij*, kürin *sev*, dzsek *suva-r* (buduch *so-r)* «bär» = dido *ze*, rutul, czachur *si* (varkun *si-ka*, kubacsi *si-kka)*, csecsencz *ča, ǯa* ~ udi *šš̆uë, šuë*, tabasszarán *šoje, šce* (u. o. 43.) | kürin, akuša, chürkilin *ši*, kaitach *ši, šči*, varkun, kubacsi *šče*, abadzech *ši-lle* «dorf» = szvanét *sope-l*, mingrél, grúz *sophe-li*,

sofe-li id. ~ chinnalug *soa* id. (u. o. 54.) | aguli *ǯa-k*, csecsencz *ǯā-ra*, udi *ča-li* «fisch» ~ avar *ǯu'a*, *ču'a*, karata, kaitach *ǯu'a* id. (v. ö. láz *čomi*, *cekomi*, mingrél *ckomi* id.; u. o. 64.). A magy. *csajt* változat élénken emlékeztet az avar *tead* képzésre*) mely a lák *čat-nu*, czachuri *čiva-d-a* «nass» szókban is fölismerszik); de lehet a *lustos* analogiai utánzata is.

Az avar *tead* «regen» szóra emlékeztető hasonlatok az altaji nyelvcsalád távoli területein: finn *satee-* (nom. *sade*) «regen», *sata-* «regnen, schneien» | észt *sadu* (gen. *sau*, *saju*) «regen», *sada-* «regnen, schneien» | vót *saa-* id. | lív *sad* «regen», *sada-* «regnen». — Ezeket Schott («Über das Altaische Sprachengeschlecht» I: 134.) a mongol *zata*, *zata* «regenwetter, stürmische witterung» (Schmidt 298.) egyezteti; Donner ellenben a finn *sato* «jahrwuchs, ernte, das verlieren der feder bei den vögeln» (*lintu on sadolla* «a madár vedlésben van», *lehti-sato* «levélhullás»), *sata-ma* «hafen» (= «platz, wohin man anlangt») szókkal családosítja alapúl egy **sat-* igét föltételezvén «kommen, eintreffen, fallen, entstehen»-féle értelemmel (l. Vgl. Wb. I: 173.).

55. Magy. csal «dolus; list, hinterlist» (NySz.); *csalt vetni* «lesbe állani, cselt vetni, gáncsot vetni; hinterlauern, überlisten» (NySz., MTsz.), *csalba hannyi* (Mátra-vidék), *csóba hanni* (Baranya-m.) «megcsalni; betrügen»; *csal-tojás* «a fészek fenekén a végből hagyott tojás, hogy a tyúk onnan el ne kapjon» (Abauj-m.; MTsz.). — *csala: a csere családdal jár*: «a ki cserél, az családdhatik» (Őrség), *csere-csala* (Kecskemét), *csele-csala* (Szeged) «cserebere» (MTsz.). — *csalfa* «halophanta; betrüger» (NySz.). — *csalafurdi* «astutus, versutus; schlau, verschlagen, verschmitzt» (NySz.).

csel «insidiæ, dolus, astutia; list, hinterlist» (NySz.); «selyemből, tollból és disznósertéből készült mesterséges légy, a melylyel a pisztrángot fogják» (Mármaros-m.; MTsz.). — *cselez-* «meg-

*) V. ö. e képzésre vonatkozólag: avar *ċed*, lák *ǯat*, *ċċat* «brot»: kaitach *čapa* id. (Erckert: 48.) | avar *meħed* «brust»: dzsek *maχa-r*, tabasszarán *muχar*, *muχur*, varkun *miχka-j*, kubacsi *meχka*, kaitach *miχ-ri*, *miχke-re*, akuša *meχke-re* id. (u. o. 50.) | avar *batcad* «falke»: tabasszarán *bazi* id. (u. o. 59.) | avar *beċed* és *biši* «reich; gott»: udi *biyažugh* «gott» (u. o. 74.) | avar *qed* és *qc* «mauer»: andi *khen*, karata *khuǰn*, dido *khuido* id. (u. o. 131.) | avar *ghud* «löffel» és *khuze*, karata *ghcru* id. (u. o. 97.) | avar *gojnd* és *gvon* «brunnen» (u. o. 49.).

csal, rászed; betrügen, überlisten» (Fehér-m.; u. o.). — *cselfe* «ravasz» (MTsz.).

csal- «fraudo, fallo; allicio; betrügen, hintergehen; locken»; *csalakoz-ik* «decipior, fallor; irren»; *csalatkoz-ik* id. (NySz.). — *csalárd* «fraudulentus, falsus, pellax; falsch, trügerisch». — *csali* «pietatem simulans; scheinheilig» (NySz.); «csalétek» (MTsz.). — *csalmár* «vafer, versipellis; schlaukopf, verschmitzt» (csupán Matkótól; NySz.). — *cselvény* «csel, csalfa fogás» (Kapnikbánya; MTsz.).

< Szkr. *ċhala-* «betrug, list, hinterlist, schein, vorspiegelung, täuschung; vorwand, absicht», *ċhalana-* «das betrügen, hintergehen, überlisten, täuschen»; *ċhalay-* (præs. 3. sz. *ċhalayáti*, part. pass. *ċhalitá*) «täuschen, hintergehen, überlisten» (BR. Skr. Wb. 2 : 1083; Capp. 128.).

Mátyás Flóriánnál: «*csal* = szkr. *cshala*, ujp. *dsual* ‚csalás', szláv *csalovati*» (Nyhas. 19.); Patrubány is megemlíti a *csal-*, *csalás* mellett a szkr. *ċhala* egyezését («im nom. *ċhalas;* davon viell. *csal-ás*, als wäre *-as* ung. suff. *-ás, -és*»; Abhandl. 4.). — A nyelvi hatás általános irányát tekintve, tényleg a rokon nyelvekből meg nem fejthető magy. *csal, csel (csala)* főnevet, valamint a hozzá tartozó *csal-* igét az alakban és jelentésben oly pontosan egyező szanszkrit *ċhala-* stb. tanúsága szerint árja eredetűnek vehetjük. Vámbéry ugyan a törökben is talál hasonló szavakat (ujgur *ċal* «csalás, álnokság», oszmanli *ċalim* id. [NyK. 8 : 134. l.], Čag. Sprachstud.: *ċalïm* «list, geistesbehendigkeit»); de ezeket Zenker, Budagov és Barbier de Meynard szótárai az adott jelentésben nem ismerik; ez pedig számbavéve Vámb. ismeretes török-magyar egyeztető módszerét, a pontos jelentésbeli egyezést igen kétessé teszi (v. ö. ozm. *čal-* «stehlen»). Az árja elemekben gyakori *a* ~ *e* hangmegfeleléssel igen jól érthetjük a *csal*-nak magashangú *csel* változatát, mely az előbbihez képest szűkebb körben (t. i. csak mint főnév s nem egyszersmind igéül) lévén használatos, evvel is bizonyságát nyújtja másod-fejlemény voltának. Több különös képzése az alapszónak analogia útján magyarázható, így: *csalárd* (v. ö. *falárd*), *csalafurdi* (v. ö. *szeleburdi*), *csalmár* (v. ö. *kalmár*, mint Simonyi is véli: Tüz. MNyelvt. 377.), melyek mellett a *cselvény* tájszó is aligha régi alakulat. Más a régi *csal-fa* (dial. *csel-fe*), mely összetételt sejtet (talán: *csal-faj*, vagy *csal-fej*).

56. Magy. csap- «infligo, ico, ferio, decortico; schlagen, hauen, brechen»; *el-csap-* «præcido, amputo; abhauen, abschnei-

den»; *ki-csap-* «excutio; aus der hand schlagen»; *csapás* «ictus, flictus; plaga; schlag, streich; plage, unglück»; *csapó* «levis, inconstans; flatterhaft»; *csapodár* id.; *csapong-* «oberro, discurso, fluctuo; herumschweifen, hin und her laufen, wanken» stb. (NySz.); *csap* «pof, arczúlütés; ohrfeige» (Hétfalu), *csap-* «tilól; hanf brechen» (Rimaszombat); *csapa* «nyom; spur», *csapás* id., *csapda, csabda* = csapodár (Veszprém-m.), *csapdi, csabdi* id.; *csapint-* «egyet csap; eins schlagen»; *csapod-, csapkod-, csápol-* (Tiszántúl) frequ. «oft schlagen» stb. (MTsz.).

Zürj. *čap : vartan-čap* «schlägel am dreschflegel», *čapki-, čapkal-* «werfen, schlagen» (Wied.), permi *čapki-* «werfen» (Genetz OP. 19.) | votj. *čapki-* «schlagen, zuschlagen, hinschlagen», *čapkil-* id. (frequ.)

Lapp: Lule *čuohppa-* «hauen, schneiden»; Pite *čohhpa-;* Fm. *čuoppa-;* dóli *čuohpg-, čuōhpo-* «hauen, schneiden, abhauen, abschneiden, ernten» (Halász) | orosz-lp. *čĕhpĭ-, čĭhpĭ- čuhpe-, čuohpe-, čuppo-* «schneiden, hauen, hacken» (Genetz Wb. 71.).

MordM. *čepade-* «einmal hauen», *čepiče-, čepende-* «oft hauen», (NyK. 5 : 186.) | mordE. *čapude-* «einmal hauen» (u. o.). — L. Budenz : MUgSz. 362. l.

V. ö. vakhī *čap-* «zerschneiden, abschneiden» (præs. ind. *čup-am,* inf. *čup-n,* præt. *čaw-dam,* part. præt. *čef-tk)* | osszét: dig. *cav-,* tag. *cäv-* «schlagen, hauen, zuschlagen, zuhauen, einschlagen, einhauen» (Tomasch. Pam. 883; Sjögren: Osset. Sprl. 468.) || av. *čap-: paitis-čapti* «vernichtung» (tkp.? «zerschlagung»; Justi Hb. 178.) || szkr. *čapeṭa (-ṭâ, -ti)* «schlag mit der flachen hand» és *čapalá-* «beweglich, rührig, schwankend, flüchtig, unstät, leichtfertig» (Capp. 120; BR. Skr. Wb. 2 : 947, 948.).

Figyelemre méltó a magy. *csapó* («levis, inconstans»), *csapodár, csapdi, csapong*-jelentéseinek találkozása az utóbb idézett szanszkrit alakéval, mi azon fölfogásra nyujt alapot, hogy nemannyira az «ütés, vágás», mint inkább ennek «könnyed, hirtelen módja, a kéznek vele járó gyors mozgása» a *csap-* igének és társainak értelemmagva, mi csakugyan megkülömböztető vonása a «csapás»-nak a «vágás» többi nemeitől (pl. a «szabás», «ütés», «metszés», «rovás»-féléktől). Megvan a szó a törökségben is, még pedig, a mi igen föltünő, mindakét jelentésárnyazatban, így: ozm. *čap-* «(mit dem schwerte) einhauen, abhauen, verwunden; feindlich anfallen, einfallen, angreifen» és «laufen, rennen, galop-

piren; einen einfall od. eine streiferei in ein land machen» (v. ö. magy. *becsap az országba, csapat)*; továbbá: ozm. *čapuk, čapïk* «schnell, gewandt, geschickt, rasch», *čapkun, čapkïn* «schnell laufend, läufer; pferd, welches galopp läuft; herumstreicher, lump», *čapala-, čabala-* «sich bewegen, regen, sträuben» etc. (Zenker 338, 337. ll.). Budagov szótárában (I : 451.) a *čap-* jelentései közt találjuk ezeket is: «рубить, сѣчь, косить (сѣно); ударять, колоть (hauen, schneiden, mähen; zuschlagen, abstechen)»; ugyanott: *čapï, čapkï* «ударъ, рана (hieb, schlag, wunde)», *čapaw* «быстрое нашествіе, набѣгъ (plötzliche ankunft, einfall, einsturz)» stb. További kapcsolat a mongolban: khalkha *capcï-* «hauen; mähen», burjét *capče-, sapše-, sapša-* id. (Schmidt 317; Castrén: Burj. 157.). — Mivelhogy a magyar szó másai a nyilvánvaló közös eredet bélyegével a többi rokon nyelvekben is előfordúlnak, nem gondolhatunk benne török jövevényelemet; hanem az egyezések egész körét legalkalmasabban úgy magyarázhatjuk, hogy, mint oly sok egyéb esetben, itt is az árjaság volt ama közös alap, honnan ősrégi időben mind a finn-magyarság, mind a törökség külön-külön a szót átvette. Természetesen nem zárkózhatunk el a fordított viszony lehetőségétől sem, vagyis hogy a szó az altaji nyelvekben őseredeti s az árjaság az átvevő fél; döntő bizonyítékok mindkét irányban hiányzanak.

57. Magy. csatak «lucsok, locs-pocs; nässe, nasser schmutz, kotwasser»; *csatakos, csatkos* «lucskos, sáros; nass und schmutzig, kotig» (MTsz.).

MordvM. *šada-ved* «flutwasser» (Ahlqu.: Mordv. Gr. 174.).

< Osszét: dig. *ċadä*, tag. *ċad, ċad* «see, sumpf», balūčī *čāt, čʿāð, čʿās* id. | kurd *čāl, čālaw*, vakhī *čal* id. | av. *čāṭ-* «brunnen» | pahl. *čāh*, ujper. *čāh* (> afghán *čāh, čah* ‚a pit, a well') || čitrārī (hindu) *čaṭ, čoṭ* «see, pfuhl» (Horn 97; Hübschm. Pers. Stud. 51; Tomasch. Pam. 757.). Iráni alaphangzás: *čāt-* és *čað-* (Horn, Hübschm.).

Igen közel álló fogalmak a «kotwasser» és «sumpf, pfuhl». Mutatja ezt a magy. *sár* is, mely a *Sár-rét, Sár-víz* nevekben, valamint török *saz*, csuvas *šor* másaiban «sumpf, moor» jelentésű; szintígy a *locs-pocs* (= csatak) utórésze a *pocs*, mely «lache, pfütze» (Pápai-Pápai); v. ö. *pocsér* «álló víz, hol a kacsák butykáznak», *pocsék* «pocsolya, lucskos sár» (l. Ethnogr. IV : 185.). Tudván, hogy az iráni régi hangzás a tőközépen *t* volt, bizvást egynek vehetjük tehát a magy. *csatak*-ot pl. az osszét *ċadä, ċad* «sumpf» szóval, amazt ugyanazon *-k* képzővel megtoldottnak vélvén, melyet

árja eredetű elemeinken oly gyakran találunk. E képzés különben analogiai hatás is lehet; v. ö. *lacsak, lucsok, lucskos* = *csatak, csatkos*. A mordvin *šada-ved* «árvíz» értelmére nézve v. ö. magy. *ár, ár-víz* «flut» és szkr. *vâr* «wasser» (l. fönt 10. sz.).

58. *Magy. csécs *(csécs* Vas-m., *csícs* Soprony-m., *csücs* Dunántúl) «himlő, kanyaró; blatter, masern»; *csécs-helyes* «himlőhelyes» (NySz., MTsz.).

< Avar *çeç* (plur. *çéçal*, v. *çúçdul)* «geschwulst, beule; masern« *(dir wáṣasda çeç han hágo* «mein sohn hat die masern»; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 131.).

Eddigelé töröknek tartottuk a magy. *csécs* «masern» szót; de a törökség terén kútfőileg ismeretes hasonlatok (ozm. *čiček*, csag. *čeček*, volgai tatár *čäčäk*, tobolszki tatár *seček*, baskir *čečeke, čečke*, kirgiz *šešek*, csuvas *čeček* s a keleti altajságban is: mongol *čeček*, burjét *cicik, sisik* «blatter, pocke»; l. Votj. Nyelvtan. 232. cz.) mindannyian bővebb végzettek s a magyarba átjövé bizonyára a szabályos **csécső* (v. **csecseg)* alakkal jelentkeznének. Az avar *çeç* «masern» alakilag és jelentésben pontosan megfelel; tehát a *csécs*hez való viszonya vagy valamely eddigelé ismeretlen közös harmadik (esetleg török) eredetterület, vagy közvetetlen kaukázusi nyelvi hatás.

59. *Magy. csëka «disznó; schwein» (Udvarhely-m.); «malacz; ferkel» (Háromszék; MTsz.). — czikus «malacz; ferkel» (Zemplén-m.; u. o.).

< Kaukázusi: kubacsi *ǯika*, kaitach *ǯuka*, varkun *ǯaka*, avar *ćuka* «schwein» | (a *-ka* helyett *-ra* képzővel:) akuša, chürkilin *cura*, kaitach *suira* id. (Erckert: Kauk. Spr. 126; Uslar-Schiefner: Avar. Stud. 130.). — Valószínűleg ősi árja átvétel: v. ö. szkr. *sūkará-* «eber, schwein» | av. *hū* «eber», pahl. *χūk*, ujper. *χūk* «schwein» | afghán *χūg*, balúčī *hīk, χīχ*, vakhī *χüg*, szariqōlī *χaug* id. | osszét: dig. *χui*, tag. *χui, χu* = lat. *sū-s*, gör. σῦς, ὗς, ófelném., angolszász *sū*, ószlov. *sv-inija*, óporosz *swintian*, lett *sivenis* («ferkel»), gót *svein*, ófelném. *svīn*, ujfelném. *sau, schwein* stb., melyeknek alapját indogermán nyelvészek az állat nagy termékenységére czélzó indogerm. *su-* «gebären, werfen, ausschütten» gyökben találják (Horn 113; Hübschm. EO. 71; Tomasch. Pam. 763.). —Az iráni *s*>*h* (>*χ, γ*) hangváltozással jelentkeznek: csecsencz *ha-ga, χjaχka*, abcház *a-χva, a-χua*,

«schwein» | grúz *gho-ri*, ingiloi *ghor* id. | mingrél *ghe-ži*, láz *ghe-ǯi* id. (v. ö. abadzech *ko*, kabardin *go*, šapszug *kö* id.; ERCKERT: u. o.).

Bár a magyar tájszó csak kis területen ismeretes, mint az idézett alakok mutatják, igen régi koroknak lehet maradványa. Alakilag pontosan megfelel a *csëka* a kaukázusi *ǯika*, *cuka* szavaknak, melyeknek szókezdője eredetileg is *c*, *č*-féle hangnak (azaz nem: *ǯ*-nek) fölvéve az árja egyezésekkel is egybehangzó (v. ö. még a *cura*, *suira* változatokat). — Hasonló szó a finn-lappban: finn *sika*, vót *sika*, észt *siga*, *tsiga*, vepsz *siga*, lív *siga'*, *šiga* «schwein» | orosz-lapp *ša¡kke*, *ša¡kk* (plur. *šegij*) id. (GENETZ Wb. 71. l.; v. ö. a hangzó-megfelelés szabályosságára nézve: WIKLUND: Urlappische Lautlehre, 252. l.); továbbá eltérő hangzóval: norvég-lapp *sokke*, enare *sohe*. Ezeket AHLQUIST (Kulturw. 17.) a svéd *sugga* (dial. *sigge*, *sigg*) «sau» átvételéből eredteti; de SETÄLÄ (Ääännehist. 8—9.) és PAASONEN (Kielellisiä: 31.) tekintettel a mordM. *tuva*, mordE. *tuvo* «schwein» szóra ettől különválasztják; DONNER (Vergl. Wb. I: 166. l.) és ANDERSON pedig (Stud. 167.) az eredeti alapértelmet is megállapíthatónak vélik bennük a finn *sikka*, *sikko* «brunst bei tieren», *sikota-* «brunstig sein, sich paren», *sikiä-* «fruchtbar sein, sich vermehren», észt *sigiv*, *sugu* «eine art, welche sich stark vermehrt», finn *suku* «frucht, kind, zuwachs; generation, geschlecht, familie» stb. szókkal való családosítás révén, tehát olyformán, mint az indogermán nyelvészek a lat. *sūs*-hoz tartozó szavakat magyarázzák. TOMASCHEK (Pam. 763.) magát a mordv. *tuva*, *tuvo* szót is egyeztethetőnek tartja a fölsorolt iráni alakokkal; de ezzel szemben PAASONEN a szókezdő mordvin *s*>*t* hangváltozás fölvételének nehézségére utal, úgy hogy az összefüggés egész kérdése egyelőre homályos.

A kaukázusi *cura*, *suira* «schwein» szóval vethető talán egybe a magy. csürhe «fiatal, hizlalóba még be nem fogott disznók csordája» (MTsz.), a midőn a szónak utóelemére vonatkozólag számba jöhet: osszét-tag. *räɣ-au*, dig. *ärɣ-au*, csecsencz *ragh* «heerde» (avar *reχed*, karata *reχeth* id.; avar *reχén* «heer, schaar», plur. *reχá-bi*; *reχáda* «in der heerde», *reχádé* «in die heerde» MILLER: Osset. Etjudy II: 112; ERCK. 80; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 169.). E szerint a *csürhe* alak előzménye **csürr(e)he* lehetett. — L. alább a *hülye* és *konda* czikkeket.

60. *Magy. csekély (*tsőkel*, *tsőkely* Ver.; *csökel* Baranya-m.) 1. «exiguus, modicus; klein, wenig»; 2. «vadum, brevia; furt, untiefe» (pl. *a hajót a csekelyekről elűzik*; *az viznek csekléje, gazoltato helye vagyon*). — sekély (*sikér* Dunántúl) «nem mély (víz

tányér, tál, tepsi); vadum, brevia» (pl. *sekély, lábló hely); csekélyes, sekélyes* «brevis; vadosus; kurz; seicht»; *csekélység* «res parva, kleinigkeit»; *csekélyít-* «imminuo; verkleinern» (NySz., MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: rutul *čüka*, abadzech *teŷku, teŷkŷ (kulage-cyk* «kleiner fluss»), kabardin *teŷku* «klein» a következőkben mutatkozó alapszótól: šapszug *cu (peiχo-cuk* «kleiner fluss»), abcház *ʂʂa*, lák *ʒawa* «klein, wenig» (ERCKERT: Kauk. Spr. 168; USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 54; Kasikum. Stud. 103.).

A *csekély*-hez hasonló szó a csuvasban *saγàl* (innen: cserem. *šagal*, cserM. *šägäl)* «wenig, ungenügend», mely egyébként ismeretlen levén a törökségben s másrészt kezdő mássalhangzójával lényegesen különbözvén a magyar alaktól, nem lehetett emennek közvetetlen mintaképe, hanem legfeljebb oly kapcsolatban áll vele, hogy mindakettő egy közös idegen forrásterületről különböző útakon, illetőleg eltérő nyelvjárások révén került. Ezzel szemben jól megmagyarázza a *csökély, csekély* alaprészének hangalakját a kaukázusi *čüka, teŷkŷ* (melyben *ŷ* = franczia *e* muet) s megértjük a végzetet is, ha számbavesszük a kaukázusi nyelvekben igen elterjedt *-l (-il)* melléknévi képzőt.*) Megjegyzendő, hogy a *csekély*-lyel egyértelmű *kecsély (kecsëly* Palóczság, *kecsíly, kecsi* Tiszadob, Kúnság) kaukázusi alapon magyarázva nem okvetetlenül amannak metathetikus alakja, hanem külön szó: kürin *ghvadči*, mingrél *khidče* «klein» (ezen alapszótól: rutuli *kade, kaade* «klein»; l. a *kölyök* czikket). A szókezdő *k*~*gy* hang-megfelelésre nézve v. ö. a *kuvasz* szó magyarázatát (u. i.). — BUDENZ magyarázata szerint a magy. *csekély* a lapp *coke*, Fm. *coakke* «vadum, brevia» szó mása

*) V. ö. erre nézve: chürkilin *ara, ara-l* «gesund», *uršu, uršu-l* «dick», *akk, akk-il* «hoch», *χam, χam-il* «stolz», *säi, säjil* «seicht», *uc, ucil (d-ucil, v-ucil)* «dick», *uz, uzil (d-uzil, v-uzil)* «dicht», *'asi, 'asil* «böse», *χävš, χävšil* «krank», *kic, kicil* «nah», *kumk, kumkil* «leicht»; idegen szókban is, mint: *azghin* «faul» (tör.): *azghinil, miskin* «arm» (tör. ar.): *miskinil, kam* «mangelnd» (per.): *kamil* stb. (l. ERCKERT II: 125; USLAR-SCHIEFNER Hürk. Stud.). Szintígy egyéb nyelvekben: kubaesi *χula* «gross»: akuša *χolol* (ERCK. I: 165.) | akuša, chürk. *šiniša* «grün»: varkun, kaitach *šinišil* (167.) | chürk. *akk* «hoch»: agul *aχil* (167.) | kürin *meki* «kalt»: agul *mikil* (168.) | varkun *luc-ziv* «leer»: kaitach, akuša *bacal*, chürk. *bateil* (169.) | kubaesi *ithin-ziv* «rot»: kaitach *ithinil* (171.) | mingréli *dcitha* «rot»: ingiloi, grúz *teithel* (171.) | akuša *žuruga* «rund»: kaitach *žurukil* (171.) stb.

volna (MUgSz. 338.); de ez egyeztetésnek alaki nehézsége van az adatok különböző hangrendjében s értelmi annyiban, hogy a lapp szónak a magy. *csekély* «exiguus» alapértelme nem világlik ki.*) HALÁSZ (NyK. 23 : 275.) a szamojédból mutat ki idevonható egyezést: OS. *čagebal, čagembadi, čekambedal* «seicht», *čagemba, čekamba* «es ist seicht».

A kaukázusi *čika, tcjkj* kimutatott *cu, čawa* alapjának szerkesztése: lák *čawalun* «klein werden», melynek végzete: *lun* «werden» (frequ. *χanan* «fortdauernd werden») = kürini *lun* (inf. *lunuh*, perf. *hána*), šapszugi *χun-er* «sein, werden» (ERCK. 197; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 33, Kasikum. Stud. 25.). Ezen *čawalun* igen emlékeztet a magy. csűn-, *csün-ik* igére, melynek értelme: «kicsiny marad, növéseben elmarad (gyermek, állat, gabona»; MTsz.); sőt ezen nyomon tovább indúlva azt vélhetjük, hogy a *csökken-, csökken ik* (*csökön-ik* Kis-Kún-Halason s a régi nyelvben) «minder werden, in abfall kommen, nachlassen» (*csökken az ereje, a gabona ára*) ige is, mely mellett hiányzik a durativ értelemhez jobban illő **csökked-*, a *csökély, csekély* melléknévvel függ össze s egészében nem is magyar momentán, hanem kaukázusi denominativ képzés (a *čika*-féle származékból). Igaz, hogy van *csök-ik* (*csek-ik* Udvarhely-m.) «növéseben elmarad, kicsiny marad; kisebb lesz, összeesik» egyszerűbb alak is (melyből *csökevény, csökevész, csöki* «kis növésű, törpe, satnya, csenevész»; MTsz.); de ez lehet akár analogikus elvonás (v. ö. *buk-: bukkan, bök-: bökken, szök-: szökken* stb.), akár valamely más kaukázusi mintán alapuló kapcsolat (?).

61. *Magy. csepe (Zala-m.) «fiatal tölgyfa», *csepe-fa* id.; *csepeles* «tölgyes». — cseplye «bokor, cserje» (Palócz ság); «tőről fakadt fiatal erdő» (Heves-m.), «sűrű, terjedelmes és fölkapó cserjékből, bokrokból álló, v. fölkapó félben levő erdő» (Nógrádm.); *csepőte* (Somogy-m., *csepéte* Győr-m., *csöpőte* Csallóköz, *csöpéte* Vas-m.) «cserjés, bokros, harasztos hely; növendékerdőcske» (MTsz.).

< Kaukázusi: avar, ingiloi *tciphel*, grúz *tcifeli*, mingr *tcipuri, tcifuri*, láz *sipri, ciphuri*, szvanét *tcüfra* «buche» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 50.).

---

*) A magy. *sekély* szóval tőlem egybevetett s ERCKERT könyvének kéziratából idézett aval *ča'al* «furt» olvasási hibának bizonyúl *ra'al* helyett. Mint a magyarázatból kitetszik, ezen szó is nem «furt», hanem tdk. «ufer, rand» jelentésű (Kauk. Spr. 67.).

A *csepe* tájszónak *csepeles* képzése a végzetnek olyan alakulatára utal, minő a magy. *hangya, körtve, estve* szavaké, melyek tudvalevőleg eredetibb *hanggyál, körtvély, estvél* hangzások kopásai. Így a *csepe* a kaukázusi *teiphel* másának vehető, mely a «tölgyfá»-hoz hasonló «bükkfá»-nak a neve. A palóczsági *cseplye* változatot a grúz *teifeli* alak magyarázza, valamint a jelentésbeli eltérést a *csere* szó tárgyalásánál fölhozott analogiák (l. alább 62. sz.). A *csepő-te, csepé-te* nyilván olyan képzés, mint: *cselő-te* = *cselő-ke* «dorong», *elő-te* = *elő-ke* «a boglyakemenecze sárral megtapasztott ajtaja».

62. Magy. csere «cserjés, bokros hely» (Abauj-m.; MTsz.); «gebüsch» (*«erdő, tsere, haraszt:* silva»; «az *vadon erdőket, cserék*et nem mívelik az emberek»; «menten a *tserére*, vagy a *bokros helyek* felé repül»; «*előcsere nevű erdő*» stb. (NySz.). — *cserő* «sűrű tüskebokor; dornbusch» (Arad-m.), *cseröke* id. (Torontál-m.; MTsz.). — *cserés* «sáros, gyökényes és kúkás hely» (Ecsed), *cseret* «nádas, kákás sűrűség a vizenyős réten» (Bihar-m.; MTsz.).

< Kaukázusi nyelvekben: tabasszarán *čere* «strauch» — szvanét *čirth* id. (Erckert: Kaukas. Spr. 136.).

A *cseret* e szerint a *cseré*-hez viszonyítva nem magyar, hanem kaukázusi képzés. — Egészen egyező hangzású a magy. csere «quercetum, veprum, vepres; eichenwald», *cserés* «fiatal tölgyerdő», *cserény* id. (NySz., MTsz.), mely azonban nem választható el a székely *csere*, csángó *sere (csere-fa)* «quercus; zerr-eiche» szótól. Igen valószínű, hogy ez a két *csere* voltakép azonegy szó; vagyis az alapjelentés: «baum», melyből a «strauch, gebüsch, wald»-féle fejlemény. Ugyanígy viszonylanak egymáshoz: szkr. *vṛkšá-* «baum» és av. *varəša-* «wald» (Horn 59.) | av. *vanā-*, pahl. *van* «baum» és szkr. *vána-* «baum» és «wald», osszét *-bun, -bīn* «wald» (= vog. *vāni'*, *voqni* «gebirgswald»; u. o. 52.) | avar *ghvet, ghojth*, udi *χod*, arcsin *kute* «baum» = osszét dig. *ɣädä, ɣade*, tag. *qad, qäl* «baum, balken, holz» és «wald» = akuša, chürkilin *qada*, kaitach *qada, qoatha*, lák, varkun *khatta*, dido *gatt* «strauch» (Hübschm. EO. 32; Erckert: Kauk. Spr. 44, 136.) | and *reš-i*, karata *roša* «baum» és «wald» (v. ö. vog. *rēs* «wald» ebben: *rēs-jiw* «waldbaum») = avar *roχ* «wald» (Erck. 44.) | vogul *ńul*, votj. *ńil-pu* «pechtanne» és votj. *ńuläs* általában «wald» | magy. *gaz* «unnützes gewächs, gras»: Szilágyban «cserjés erdőcske» (MTsz.). Közönséges jelenség más részről a jelentés-megszorítás esete is, vagyis hogy az általános «baum» nevezet egyes különös növényfajok jelölésére alkalmazódik; így: czachur *juv* «baum» = rutul *juχ* «birke» (= vog. *jiw*, osztj. *juχ* «baum») | vogul *ńir*, votj. *ńor* «gerte, rute, zweig,

reis» = magy. *nyír* «birke» | szkr. *dāru-* «holz», pahl., ujper. *dār* «baumstamm, holz» = buduch, džek *dar*, kürin *ttar* «baum» = lák *ttar* «fichte» = vog. *tarí'*, *täri* «fichte». A szkr., av. *dr-u-* «baum», ószlovén *drъvo* «holz», albán *drû* «holz, baum» görög δρῦς mása is «eiche» jelentésű s szintígy viszonylanak egymáshoz: szkr. *dāru-*, av. *dāuru-* «holz» és makedoni δάρυλλος, ir *dair*, *daur* «eiche» (I. SCHRADER: Sprachvgl. u. Urg. 395. l.). Idéz is ERCKERT az «eiche» czikkében (56. l.) egy ide tartozónak látszó szvanét *žiira* szót, mely a kabardin *žyghaj*, šapszug *sšixaj*, abadzech *šiga'j*, *šü'zi* «eiche» szókból következtetve az *agár* szónál (l. ugyanitt 2. sz.) tárgyalt *-ra*, *-re*, *-ri* képzővel szerkesztettnek vehető,*) miből folyólag összetartozás esetén a tabasszarán *ćere* «strauch», valamint a nyilván ide tartozó agul *ćovar* «eiche» szintén ilyen alakulatnak tekinthető. A Kaukázusból való eredet fölvételével egybehangzó, hogy a magy. *tölgy* és *makk* hasonmásai szintén csak itt találhatók (l. alább u. i.). Bizonyára egy a magyar *csere* «eiche» szóval a mordM. *ćeŕä*, *ćeŕä*, *šeŕä*, mordE. *seŕa* «eichel» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 29.) ugyanazon természetes átvitellel, melylyel pl. a magy. *cser* «quercus» egyszersmind a fának «kérgét» («cortex coriarius; lohe, gärberlohe»; innen: *cserez-* «lixivio macero; gärben») jelenti.

Függő kérdésnek hagyjuk, vajjon véletlen találkozás, vagy összefüggés alkotja-e viszonyát a székely *cseré*-nek a közmagyar *cser* «quercus» *(cser-fa)* szóhoz, melylyel kifogástalanúl egyezik az ószlovén *cerъ*, ujszlovén, bolgár, szerb, cseh *cer* «terebinthus; zerr-eiche» (= albán *ćer*, latin *cerrus*, ném. *zerr*-eiche), úgy hogy ennek alapján MIKLOSICH és mások a *cser*, *csere* «quercus» szót szláv eredetűnek tekintik (Nyőr, XI: 119; EtWb. 28.). Bizonyos, hogy az ószlovén alak véghangzója *(ŭ)* a magyar véghangzót a székely *cseré*-ben meg nem magyarázhatja (l. erre vonatkozólag ÁSBÓTH OSZKÁR «Szláv szók a magyar nyelvben» cz. értekezését: 32—37. ll.). — A keleti altaji nyelvekben hasonló szó: mongol *cara-sun* «eiche» (SCHMIDT Wb. 319.), melyet *cara-so*-nak irva a magy. *csere*-fa szóval már BÁLINT GÁBOR egyeztet (Párhuzam: 6.).

Érdekes találkozások: magy. *cser-vessző* «kétéves szőlő-

---

*) A szóközépi torokhangú spirans hasonló enyészetének analogiái a szvanét-grúzban: *čaaž* «stute» e mellett *žag* (= grúz *žaki-cxeni)* «stute», hol egyszersmind a szókezdő *č—ž* váltakozás mutatkozik (ERCKERT: 138.) | grúz *ma-žari* «junger wein»: v. ö. perzsa-tatár *čaγîr* «wein», magy. *csigér* (148.) | szvanét *zäa* «sommer»: v. ö. udi *zoghul* id. (130.) | szvanét, láz *thviri* «schnee» = mingrél *theri*, grúz *thovli*, *tholi* id.: v. ö. kaitach *duγa*, varkun *duχhi*, akuša *dahe* stb. (124.)

vesszŏ» (Kecskemét), *cser-bajor* «egy szőlőfaj» (Balaton-mell., MTsz.) és kürin *ćeré* «weinstock» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 190.). Ha a magyar szó régi, a közös «strauch» alapjelentés közös alkalmazását láthatnók ez adatban.

63. Magy. csiga 1. «concha, cochlea, ostreum; schnecke»; 2. «vertebra; wirbel»; 3. «trochlea, orbiculus; rolle, walze, winde», *csiga-biga* «schnecke», *gyöngytermő csiga* «concha margaritifera; perlenmuschel»: *far-csiga* «coxa; hüfte»; *nyak-csiga (nyaka csigája*, Kolozsvár) «vertebra cervicis, occiput; halswirbel». — *csigolya: nyak-cs.* «halswirbel» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *çaṅkhá-* «muschel (als blasinstrument, auch als schmuck); schläfe, schläfenbein» (BR. Skr. Wb. 7 : 35.) = gör. κόγχη «concha, ostreum marinum».

A jelentése mellett pontosan megfelel a magy. *csiga* a szkr. *çaṅkhá-* szónak alakban is, jelesül azon *ą>i* hangváltozás révén, melyet a *tidó-, csillapod-*, s az itt tárgyalt *ipa, czipó, vissza, iparkod, ín, bir, iránt, iramlik, juh* stb. szavak tőszótagjában is tapasztalunk (l. NyK. 25 : 280.). A szóvégzetre nézve l. fentebb az *árva* szó magyarázatát (17. sz.). A *csigolya* képzése szintén árja eredetű lehet (l. u. i. a *czakó* és *kupolya* szók magyarázatait; továbbá: Whitney Ind. Gramm. 428. és 446. ll.). Irodalmilag is fönmaradt egy szkr. *çaṅkhalá-* képzés, de ennek más az értelme («eine perle von der grösse eines taubeneies, die in muscheln gefunden werden soll»; BR. Skr. Wb. 7 : 35.).

64. *Magy. csík (acc. *csíko-t)* «cobilis fossilis; schlammbeisser» («lampetra, lacertus, lumbricus aquaticus»; NySz.) *csikász-* «schlammbeisser fangen», *csikász* «csíkfogó, csíkhalász» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *śi'* (tő: *śiγ-)*, LV. *śĭ, śi*, KV. *śeĭ*, PV. *śĭ*, TV. *śəu* «quappe; gadus lota (налимъ)».

Osztják: DO. *seg, seχ* «quappe» (Castrén) | KO. *sög*, középobi *süγ, süge, siχ* id. (Pápai.) — ÉO. *soχ, suχ*, IO. *sŏχ*, SO. *soχ, souχ* (Ahlqu., Castrén), középobi *sąχ, soχ* «stör; accipenser sturio (осетръ»; Pápai).

< Kaukázusi nyelvekben: avar *č'uʿa* (plur. *č'uʿ-bi)*, *dčuʿa*, karata, kaitach *dčuʿa* «fisch» | aguli *dčak*, csecsencz *dčā-ra*, thuš *ča-r*, ud *ča-li* «fisch» (Erckert: Kauk. Spr. 64; Uslar-Schiefner: Avar. Stud. 125; Ud. Stud. 88.).

A volgai törökségben is vannak: tatár *čögä*, *čögä-balék* «sterlet», *čögä* (Budagov I : 497; Ostroumov 229; Troj. 58.), csuvas *šöggö* id. (innen: cserem. ciore Troj., *sügö-kol* «acipenser ruthenus» NyK. 4 : 400 s a tatárból: votj. *čuke* «sterlet»; Wied.); de ezekkel a magyar alak mélyhangúságánál és végzeténél fogva, a vogul-osztják alakok pedig szókezdőjüknél fogva sem egyeztethetők (t. i. tatár *č*-nek a vogul-osztjákban *ś*, nem *s* volna szabályos megfelelője). Alkalmasak azonban az egybevetésre a kaukázusi *č'u'a*, *dčak* alakok azon *a*, *u* ~ *i* hangmegfeleléssel, melylyel az itt tárgyalt *czipó*, *csikó*, *csina*, *csilla* stb. kaukázusi eredetű szavaknál is találkozunk. A vogul-osztják *s* szókezdő a kaukázusi *dč*, *č* szókezdő *c*, *z*-féle válltozatára utal (v. ö. vogul *selkori* «rubel» = or. цѣлковый, *sep* «dreschflegel» = or. цѣпь); e mellett vog. *śi'*, osztják *seg*, *seχ* és osztják *soχ*, *suχ* mindenesetre külön nyelvjárásokból való alakok. Lehet, hogy a kaukázusi szó, mint már Erckert is véli, az örmény *zukn* «fisch» szóval függ össze, melyben a *-kn* végzet képzés (mint: *mu-kn* «maus», *armu-kn* «ellenbogen»). Ez utóbbi indo-germán szó, melynek alaprészbeli egyezései: litván *žuvìs*, óporosz *suckis*, görög ἰχθύς «fisch» (l. Hübschm. Arm. Gr. II : 471.). Magyarból valók a szomszéd szláv nyelvek körében: tót, cseh *čik*, szerb *ćik*, rutén *čyk* «cobitis fossilis»; továbbá az erdélyi szász *schäk* id. (v. ö. *fäsch* = *fisch*). L. alább a *keszeg*, *sőreg* és *sügér* halnevek tárgyalását. — Úgy látszik, hogy a magy. csík «streifen» szó, melyre a NySz.-ban nem találunk adatot, egészen új keletű alkalmazása a *csik* «cobitis fossilis» szónak (v. ö. azonban: avar *ćoa* «streifen»; Uslar-Schiefner: Avar. Stud. 127.).

65. *Magy. csikó (birt. 3. sz. *csika-ja*) «equuleus, mannulus, pullus equinus; füllen»; *csikó-ló* id.; *szamár-csikó* «pullus asini; eselsfüllen»; *csikós* «custos equorum; stutereiwärter» (NySz.); *csika* (Vas-m.) «csikócska»; *csukás* (Szilágyság) «csikós» (MTsz.).

< Kaukázusi: avar, lák *ču*, abadzech *šu*, *šü*, *šÿ*, kabardin *šÿ*, *ši*, šapszug *ši*, *šš̈*, abcház *č'y* (determ. *a-č'y*, *č'y-k*) «pferd» | abadzech *šeχu*, šapszug *šiχu*, kabardin *šeχ* «wallach» (Erckert: Kaukas. Spr. 112, 145; Uslar-Schiefner: Abchas. Stud. 49.). — Eredeti terület talán az árjaság: v. ö. skr. *ǰū-* «rasch, eilend; ross» (Capp. 138.).

Eddigelé a magy. *csikó* szót a csuvas *čiγà*, *čiga* «füllen» szóval vetettük egybe (Nyőr 13 : 259; NyK. 23 : 434.), melynek azonban szorosan egyező mongol *daγa* «zweijähriges füllen» (Schmidt: Mong. Wb. 266.) mása olyan előzményre utal, melyből a magy. *cs* szókezdő alakulata nem magyarázható (v. ö. magy. *tyúk*, *tik*

«henne» = csuvas *ťĕχ, čĕχ* id. = tör. *tavuk*, tatár *tawčk*; de a magyarban mégsem: **csúk*). A tájnyelvi *csika, csuka (csukás)* alakok után indulva bizvást vehetjük a *csi-kó*-t (talán a cserkesz *šiχu, šeχu* alakot utánzó) magyar kicsinyítő képzésnek s alapszavát a kaukázusi *ć'y, ću* «pferd» szóval azonosnak annál is inkább, minthogy kaukázusi alapon nyerik magyarázatukat a *csina, csinu, csura* «csikó» nevezetek (l. alább 67. sz.) szintígy a *bergány* «tüzes ló» s maga a *ló* szó is több más rokon nyelvi lónévvel egyetemben (l. u. i. fent 30. sz. és alább).

Különös alakok a székely *csitkó* (moldvai *szitku*) és a bodrogközi *csidu* (MTsz.), melyeknek magyarázatára alkalmas adatok ugyancsak a kaukázusi nyelvekben: abadz. *šÿd, šide*, kabardin *šÿd, šid*, šapszug *šide*, abcház *ččad, dččad, č'ad* «esel» (Erckert: Kauk. Spr. 59; Uslar-Schiefner: Abchas. Stud. 49.). Megjegyzendő ehhez, hogy a mongol *daγa*, csuv. *ťiγa* alakokkal egyező agul *dagi, dag*, arcsin *dugi*, lák *dukku* is «esel» jelentésűek (Erck. u. o.). Az idézett cserkesz szavak egyébként az abadz. *šu, šÿ*, kabardin *šÿ*, abch. *čÿ* «pferd» képzésének látszanak, úgymint más képzés alapján ugyancsak ide valók: kabardin *šiža, šyš*, abadzech *šihe, šüšia*, šapszug *šičöχ*, abcház *ččĕ, dčtcyss* «füllen» (Erck. 67.). A keleti törökségben is van: *satag, sïtag* «ein füllen, welches noch nicht unter sattel war» (Budagov I: 620.); de ennek közvetetlen átvételével a magyarban **šitó, *šitu* alak következnék (semmiesetre sem *č* szókezdővel).

66. *Magy. csilla «zöld gyékény, vagy sás, melylyel a szőlőt kötözik; grünes rietgras, mit welchem man die weinstöcke bindet» (Csallóköz, Szeged); «gyékényből, a melyet nyár elején a gyékényből és kötősásból kifejtenek és megesznek» (Csongrád-m.); *czilla* «nádhegy, a melyet zölden learatnak s a marháknak eledelül adnak; schilfrohr, dessen grüne spitze man abmäht und als viehfutter gebraucht» (Fertő-mellék; MTsz.).

< Kaukázusi: grúz *čala*, ingiloi *čalaj* «schilfrohr» (Erckert: Kaukas. Spr. 118.).

A grúz alakok valószínűleg képzések, mint a magy. *csuhu* «káka, sás» mellett idézett kaukázusi szavakból következtethető (l. alább 70. sz.). A *csilla* hangalkata a kauk. *čala, čalaj*-féléből akár magyar nyelvtörténeti fejlemény is lehet (mint: *csalán* > dial. *csollán, csilán*), de esetleg már az eredeti mintakép fölvehető régibb hangzásában (**čaχla, *ča'la, *či'la*; v. ö. lák *čaχa*, varkun *čaχ*, kaitach *čiχ*, akuša *dči'a* «schilfrohr») bírja okát.

67. *Magy. csina (Nógrád-m.), *csinu* (Hegyalja), *csinuska* «kis csikó; füllen» (MTsz.).

Zürjén *čań, čań* «füllen», *čańa* «trächtig (v. stuten)», *čańal-, čańaś-* «füllen werfen» (Wied.) | permi *č'ań* «füllen» (Genetz OP. 18.) || votják *čuńi, čuńe* id., *čuńjal-* «fohlen, füllen gebären».*)

< Kaukázusi: grúz, mingrél, láz *cxeni*, ingiloi *cxen* «pferd»; abcház *a-čan, a-dčan* «stute» (az *a-* elörész névelő) | lák *bal-čan* «pferd» (úgy szerkesztve, mint: kürin *bal-khan, pal-kan*, czachur *bal-kan* «pferd» = pāzend *bār* «reittier» + avar *χoani*, karata *χoane, χvane* «pferd»; l. fönt a *bergány* czikket: 30. sz.). Alapszó: abcház *a-dč, a-ččy, a-čče*, šapszug *ši, šš̈*, kabardin *ši, šÿ*, abadzech *šu, šü, šÿ*, avar, lák *ču* «pferd», melyre nézve l. a *csikó* czikket (fent 65. sz.).

Megjegyzendő, hogy a zürjén *a*, votják *u* eredeti szókban is gyakran mutatkoznak *e*-féle hang fejleményeinek (l. NyK. 25 : 173.). A magy. *csina* mélyhangú szóban mutatkozó *i*-je a kaukázusi megfelelő alapszavának *ččy, šy, ču* változataiból érthető. Kaukázusi *-n, -ni* képzőre egyéb példák: lák *tcu*, varkun *tci*, kaitach *ce, zeï*, akusa *zi* (kabardin *šugh*, šapszug *šugu*) «salz» : karata *tcaïn*, and *tcon* (v. ö. magy. *só*, tö : *sav-*; vog. *śäχ* stb; Erckert: 119.) | and *ziu*, dido *zija* «kuh»: karata *zini* (rutul *zer*, buduch *zar*) id. (94.) | kaitach *anźi*, karata *unši* «lehm» : varkun *ančin* id. (95.) | grúz *khua, khva*, mingrél *khua* «stein» (= magy. *kova*): tabasszarán *goan*, aguli *goan, gan, goun*, kürin *χkghvan* id. (134.) | dido *thli*, kurin *ci*, «wasser» : avar *thlin*, and *thlen*, lák *šči̇n* id. stb. (l. alább 68. sz.) — (Anderson Wandl. 133.) a zürjén-votják *č'ań, čuńi* szavakkal még a finn *sonni* «taurus nondum castratus, initor», észt *sońń* (gen. *sońńi*) «bull, stier; hengstfüllen, widder»; dorpati-észt *sońń* «hengstfüllen», lív *sonn* «schafbock» szókat is egybeveti.

A somogymegyei csura «csikó» szóhoz (MTsz.) álljon itt egybevetéskép: and *čor*, svanét *čaar* «hengst», dido *suirjo* «stute» (Erck. 82, 138.).

68. *Magy. csinód (Gyergyó-Ditró, *csinót* Csík-m.) «víz-ér víz-árok» (MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: lák *šči̇n, šši̇n, sši̇n (šin)*, varkun, kubacsi, kaitach, akuša, chürkilin *šin*, avar *thlin*, and,

*) V. ö. e szóra vonatkozó régibb magyarázatomat (NyK. 27 : 163.), melyet a kaukázusi eredet fölvételével immár elejtendőnek tartok.

karata *thlen* «wasser» | dido *thlí*, kürin *ci* «wasser» | and *thlanso*, karata *thlensa* «fluss» (Erckert: Kaukas. Spr. 147, 65.).

A *csinód* végzetu a *Nyárád, Disznód, Egred, Füzegy, Szilágy* stb. folyónevekre emlékeztet, melyek mellett van «stagnum *foloard*» (= «folyó-árd» 1194-iki oklevélben), «piscatura *kys ered*» (= «kis éred, víz-erecske» 1297-iki oklevélben) is (l. Ethnogr. 4: 178; Balassa-Simonyi: TüzMNy. 555.).

69. Magy. **csirke**, székely *csürke* «pullus gallinaceus; hühnchen» (NySz., MTsz.); szélesebb értelemben: «pullus; junges geflügel» *(kakas-cs., lúd-cs., holló-cs., ölyv-cs.;* NySz.); palócz *csirüke* «csibe» (MTsz.).

< Afghán *čirk, čiry* «huhn, henne» = ujper. *kark*, kāšānī *karg, kerk*, pahl. *kark*, osszét *k'ark'*, vakhī *kŕk*, zaza *kêrge* = av. **kahrka-: kahrkāsa-* «geier» (tdk. «hühner-fresser»), szkr. *kṛka- : vāku-kṛka-* «hahn» (Horn 189; Tomasch. Pam. 770.).

Az afghán alakra Frók utal elöször (*«csirke* szavunknak az afghán *čirk* ‚tyúk' szó hatása adta az életet az indoszkitha korban»: Árják és ug. 21.); de már Beregszásziné is található *csirke* szavunkra egyeztetés árja körből («hindosztáni *tschirge* ‚vogel'»: Ähnl. d. hung. Spr. 133.). — Korántsem kell szükségképpen egyenes afghán átvételre gondolnunk; mert hogy a magyar nyelv árja érintkezéseinek területén, másutt is volt az afghánéhoz hasonlatos hangtani változata az iráni **kahrka-*, **karka-* «huhn» szónak, mutatja az osszét *çärgäs* «adler» (= av. *kahrkāsa-* ‚geier', pahl. *kahrkās, kargas*, ujper. *kerges* id. > afghán *gargas*, balūčī *k'argaz, gjargas)*, mely sibilans szókezdövel jelentkezik a vogul *śārkeś*, vot ák *žuges* «adler» szavakban is. A magy. *csirke*, melynek Mihálykónál (1603.) *czerke* irása olvasható (NySz.), ezen osszét *çärgäs* alapszavának mása, még pedig az *rg* hangcsoportnak eredetibb *rk* alakjával. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi alak az osszétban sem eredeti (v. ö. osszét *k'ark'* «huhn, henne»), hanem kétségtelenül valamely rokon iráni nyelvjárásból eredt jövevény, a honnan közvetetlenül a magy. *csirke* is magyarázható. V. ö. a hangzók viszonyára nézve: magy. *birge, bürge, birge, birke, berke* «schaf» és ujper. *bara, bare* «lamm» stb. (l. fönt 33. sz.)

Elejthetjük e szerint Szarvas Gábornak ama véleményét, hogy a *csirke* a bánsági szerb *ćurka* «truthenne» (= közszláv *kur-ka* «huhn, henne»; innen: *kurъ* «hahn») mása volna (Nyr: 321, 167. ll.) annál is inkább, minthogy a jelentés is eltér, de másrészt a hangbeli átmenetek sem igazolhatók. — A *csirke* árja megfele-

lőjének más úton kicsinyítő képző nélkül került változata a magy. *gór* szó (l. alább.).

70. *Magy. csuhu (Vas-, Zala-, Győr-m.), *csuhi* (Somogy-, Fehér-m.) «vékony káka, árva káka, békaszittyó, békasás; síma, csomótlan, gömbölyű szárú sásféle növény, melyet szárítva szőlőkötözésre használnak; juncus effusus; eine art rietgras, od. binse». — *csuhit, csuit* (Somogy-m.) id. (MTsz.).

< Kaukázusi: lák *čaχa*, varkun *čaχ*, kubacsi *čiha*, kaitach *čiχ, čiaj*, akuša, chürkilin *dči'a*, tabasszarán *če* «schilfrohr» (Erckert: Kaukas. Spr. 118.).

Hogy kaukázusi eredetű szavakban a tőszótag *a*-jának *o, u* felelhet meg a magyarban, annak fentebb a *bogár, bugár* szónál láttuk másik esetét. Álljon itt e hangváltozás igazolására még néhány adat a kaukázusi nyelvek köréből: akuša-osszét *barda, varda* «beil»: chürkilin *burida, vurida* id. (Erckert: 45. l.) | varkun *daku* «ei»: kubacsi *dake* és *duχk* id. (56.) | kürin *raq* «eisen»: agul *ruq, rugh* id. (57.) | avar, and *tca*, karata *tcaj* «feuer»: lák *tca* és *tcu*, grúz *tcua* id. (62.) | aguli *natcu* «fluss»: rutuli *nutcur* id. (65.) | dido *makha, makχa* «gerste»: varkun *muχki*, kaitach *muχka* id. (72.) | kaitach *khali* és *khul*, akuša *χkale* és *χkul* «haus» (79.). — A *csuhi, csuhu* mellett a *csuhit* képzés olyan, mint *csere* mellett *cseret* (tabasszarán *čere* «strauch»: szvanét *čirth* id.; l. fentebb 62. sz.). V. ö. mint efféle képzéseket: dido *sebiχ, sibihχ*, and *sibi-ru*, chinnalug *cvi* «herbst»: lák *ssut*, arcsini *sot* id. (82.) | csecsencz *maχa* «nadel»: grúz *maχathi* id. (106.) | buduch *ke*, dzsek *kia*, udi *ghi*, avar *qo* «tag»: chinnalug *kat*, dido *gudi* id. v. ö. lák *geni, gini* id.; 138.)

71. Magy. csüllő «rissa; sirályfajta madár» (Herman Ottó: Nomencl. Avium Regni Hung. 12.).

< Szkr. *čilli-* «art raubvogel», *čilla* «eine falkenart; falco cheela» (BR. Skr. Wb. 2: 1035.).

A magyar alak *ü*-jét, mint a legtöbb esetben igazolható, *i* helyett valónak véve a végzetet az ugyancsak árja eredetű *üsz-ő, kígy-ó* szavakéval azonosíthatjuk. — A törökségben hasonló hangzású madárnevek: volgai tatár *čil, čel*, kirgiz *šel* «haselhuhn» (Budagov I: 507.), ozm) *čil, čel* «auerhuhn» (Samy-bey); csagataj *čül-čül* «eisvogel» (Budagov I: 499.). Egyenesen a törökségből valónak gondolható a mélyhangú csélya (Heves-m.), «vízmelléki madárfaj» (MTsz.): v. ö. *čajlak, čilak* «habicht» (Bud. I: 467.).

72. *Magy. csülök (acc. *csülkö-t)* 1. «a négylábú állatok lábtövének legalsó csontja, szökcsont» *(csülökre legények!* = «talpra!», «*csülökre kap* a lövés után összerogyott vad, midőn fölocsúdik és tovább iramlik»); 2. «némely állatok hasított körme»; 3. «leginkább disznó lábszárának alsó részéből nyert hosszúkás, gömbölyded csont, melyet a játszó gyermekek bottal, v. kézzel egy földbe ásott gödröcskébe hajítanak» (Ballagi).

V. ö. kaukázusi: udi *çilik* «klaue» (Schiefner: Ud. Stud. 89.).

Kétségtelen, hogy a magyar *csülök* mása az idézett kaukázusi szónak, de a nagyon is szoros alaki és jelentésbeli egyezés azt az egyelőre részemről nem igazolható gyanút költi, hogy tulajdonkép a törökség volt ama terület, honnan a közös szó mindkét nyelvbe került.

73. Magy. csür (Ormányság) «a pörgőnek orsója»; *csüröl-, csöröl-, csőröl-* (Székelyföld, Göcsej) «fonalat gombolyít a csőre, vagyis a vetélőben levő hengerded fácskára (weberspule)», *csörlő, csőrlő* «szövőszékhez tartozó rokkaforma eszköz, melylyel a fonalat a csőre rágombolyítják; spulrad» (MTsz.).

< Ujper. *čahra, čehre,* kūšānī *čōrá, čōrá, čīr* «spinnrad»; ebből: <ujper. *čarχa* «gyrus, orbis, spinnrad» (innen: afghán *carχa* «spinnrad»; örmény *čaχr* «drehung», *čaχr-em* «kreise», *čaχarak* «drehbank, dreheisen»; kurd *čarχ* «rad», balūčī *čark* «rad, maschine, mühlstein») = av. *čaχra-*, pahl. *čark* (recte: **čaχr*) «rad» | osszét *çalχ* «rad, scheibe (des mondes)» || szkr. *čakrá-* «rad, scheibe, kreis», *čakrī-* id. (Horn 98; Hübschm. Pers. Stud. 52; Geiger Bal. 117; Grassm. Wb. 429.). — Kaukázus nyelvekben: udi, kürin, buduch, dżek, chinnalug *čarχ*, kabardin *šarχ*, abadzech *šerəχ*, šapszug *šerχe* «rad» (az ujperzsából; Erckert: Kaukas. Spr. 115.).

A mássalhangzó-csoport egyszerűsítése az ujper. *čarχa-* és magy. *csür*, **csör* (ebben: *csöröl-*) viszonyában olyan mint a magy. *ár* «wert, preis» és osszét *arγ*, szkr. *arghá-* «wert, preis» szavak közt (l. fönt 11. sz.). Eredeti szavakban tudvalevőleg *γr (kr)* mássalhangzó-csoportok is *r* alakkal jelentkeznek a magyarban (l. Budenz MUgSzótárában a *kör, forr, jár, zúr* stb. szók magyarázatát); lehetséges tehát, hogy a magyar szó a gyakori *a*~*ö* hangmegfeleléssel régi iráni átvétel. — A kūšānī nyelvjárásban *čarχ*

egyszersmind «wetzstein» értelmű. Ennek számbavételével ide vonhatók a rokon nyelvek köréből is: votják *šer* «schleifstein, wetzstein» s IO. *ťor* «runder schleifstein» (CASTRÉN).

74. *Magy. **dal** *(dan* Somogym.) «cantus, modulamen; gesang, melodie»; *dali* «canorus; wohlklingend»; *dalol-, danol-* «modulor, cano; singen»; *danaj* (Vas-m.), *dana* (u. o.), *danu* (Szeged) «dal, dalolás; gesang», *danikál-* (Háromszék), *danogat-* (Vas-m.) «dalolgat» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: chürkilin *dalai* «lied» (plur. *dalniti)*, *dirg'la dalai* «kampfeslied», *digâ-dalai* «liebeslied», *dalai'is* «ein lied singen» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 174.).

A chürk. *dal-ai* végzete képzés (v. ö. chürk. *huoï, huoaï* «same»: lák *kuva* id.; chürk. *šuraj* «see»: kaitach *šire* id.; chürk., akuša *mačaj* «schuh»: kubacsi *masu*, czachur, chinnalug *mas* id.; ERCKERT: Kaukas. Spr. 120, 127, 125.), mely nem azonos a hasonló hangzású, de ujabb keltű magy. *dan-aj*-éval (l. BALASSA-SIMONYI TüzMNy. 486.). Egyeznek azonban az alapszók: magy. *dal* = kauk. **dal*.

75. Magy. **-dég**, *-dig* «bis»: *ad-dig (ad-dég* BécsiC., Háromszék; *azdygh, azzig, acczig, adzeeg* nyelvemlékekben; *adzig* Csallóköz; *aggyig, aggyit* Palóczság) «adusque, eatenus, eousque; tamdiu, tantisper; bis dahin, so weit, so lang» | *ed-dig (ed-dég, ezzig, edzig)* «hactenus, adhuc; bis hieher, bisher» | *med-dig (med-dég, medzig, meggyig, meggyit)* «quousque, quatenus; donec, dum; wie weit, wie lange?; so lange; eine weile, eine zeit lang» (NySz., MTsz.).

< Pahl. *tāg, tāī*, ujper. *tā* «bis; damit» | pāzend *an-dāk an-dā* «bis dorthin» *(ān* «jener») | kurd *dā* «damit»; balūčī *dā-in (dā* + pron. *īn), dā-nī (dā* + adv. *nī* = *nū), dā-nk'ō* «bis jetzt, noch» (HORN 81; GEIGER Bal. 119.).

SIMONYI (TüzMNy. 680. l.) az *ad-dég, ed-dég* hosszú *dd*-jét az *-ég, -ig* rag föltett eredetibb *-vég* (= *vég* «finis») hangzásából véli megmagyarázhatónak, mi szerint a második *d* elem a rag kezdő *v*-jének az **ad, *ed* (= *az, ez)* névmás mássalhangzójához való hasonulás volna. Ámde bajos megértenünk, ha az *-ég, -ig* csakugyan újkeletű, azaz kész szó összetételéből, vagy névutói használatából fejlett rag, hogy miért nem mutatkozik sehol, sem nyelvemlékekben, sem nyelvjárásokban a *vég* szóval fölvett azonosságából következő *v*-je, midőn ez világosan jelentkezik a szintén új

keletű *-vel* és *-vá*, *-vé* ragokban. Tekintve, hogy névmásaink tő- és képzéscsoportjai oly sok ponthan egyeznek az árjasággal (l. erről u. i. a névmások fejezetét), azt hisszük, az árja érintkezés nyomait egyéb névmási szerkezetekben is kereshetjük. A jelen esetben erre különös alkalmat szolgáltat az *ad-dég*, *ed-dég* határzói végzetével alakilag és jelentésben szorosan egyező régi iráni *dāk*, *tāg* «bis» szócska, mely épúgy mint a magyarban szerepel a pāzend *an-dāk* = magy. *ad-dég* névmási határozóban is (v. ö. a hangzók viszonyára nézve: magy. *kéncs*, *kincs* = pahl. *ganj*, magy. *hét* = av. *hapta*, szkr. *sápta*; magy. *méz* = szkr. *madhu-*, av. *maδu-*; magy. *méreg* = osszét *marg* «gift« = av. *mahrka-* «tod»; magy. *név* = osszét: dig. *nām*, tag. *nän* stb.).

Ezzel a szóval, illetőleg a pahlavi *tāg*-nak *tāī* változatával vélem megmagyarázhatónak a «mintegy, körülbelül» jelentésű baranyai dej *(dê, dëê, deji)* szót is (MTsz.), melynek jelentését bajosan képzelhetjük a *de* («hanem») kötőszó értelmi fejleményének. E mondatokban pl.: «Hány terő mustunk lëssz? Lëssz *dej* öt», «Kell *dej* öt napszámost foganni» (MTSz.) a *dej* egész jól fordítható a német «bis» határozóval («es wird sein *bis* fünf» = «*ungefähr* fünf»). — Ugyancsak az itt tárgyalt végzetet vélem fölismerhetőnek az *ek-kédig* «hactenus, adhuc» határozóban (l. erről alább a *hát* czikket).

76. Magy. dërék (accus. *dereka-t*; *darak*, *darok*, *darék*, *dárék* Székelység, *darik*, *dorik* Moldva, *dërok*: *dërokam*, *dërkam* Csallóköz, Nyitra-m., *deraka* Debreczen, *derik* Soprony-m., *dörék* Somogy-m.) 1. «corpus, dorsum; rumpf, leib» *(derék szorító köntös, görbederekú; az faknak deraki)*; 2. «pars principalis, præcipua, media; hauptteil, das beste, mitte» *(az nepnek dereka; bőjtnek dereka)*; 3. «præcipuus, insignis, præclarus, summus; haupt; vorzüglich, trefflich» *(derék ember; derék út* «országút»); *derékpénz* «tőkepénz»; *dërékas* «corpulentus; solidus, bonus, probus; dickleibig; brav, tüchtig»; *darókol-* (Bereg-m.) «derékon átfog»; *derékső* (Orosháza) «középső» (NySz., MTsz.).

< Ujper. *dār* «baumstamm, holz» (innen: balūčī *dār* «holz, stamm», kurd *dār* «fichte»), szanmānī *dörek*, *dār* id. = pahl. *dār*, av. *dāuru-* «holz», szkr. *dāru-* «holz; schwimmender balken» (Horn 116; Geiger Bal. 448; Grassm. Wb.595.).

A *derék*, *darak* alapértelmét megvilágítja a vele egyező jelentésben használatos *törzsök* szó, melynek főjelentése: «fatörzsök; baumstamm» s ebből átvive: *test törzsöke* «rumpf, leib». Szintígy váltakozik a *derék* használatával a *tőke* «stamm, stock» szóé:

derék-pénz = «tőkepénz»; «*törsök, tőke, emberderék*, vállától fogva lábáig: truncus» (PP.); «az élő fa három részből áll: egyik az gyükere, másik *az tőkéje, avagy az derékfa*» (Alvinczy; NySz.). E szerint a *darok, darék*, mely képzésében egészen hasonlít az árja eredetű *fazok, fazék* szóéhoz (l. alább 103. sz.), a perzsa *dār* «baumstamm» magyar, vagy árja (szamnāni *doreh*) kicsinyítő képzése. Ugyane szó a vogul *tări* «fichte» (l. alább a *fenyő* czikkben: 109. sz.). Miklosich a magyar *derék* szót a cseh *drík*, tót *drék* «truncus» átvételének tartja (v. ö. cseh *dríčny*, tót *dryčny človek* «derék ember» s az oláhban is: *drik* «halottas kocsi; ágyúagy, közepe, dereka vlminek» (Nyőr 11 : 162, 19 : 408.); de ez a székely *darak, darok* alakot, valamint a köznyelvi *derék* alaknak mélyhangúságát meg nem magyarázhatja, minélfogva tekintettel a szláv szónak csekély elterjedtségére s másrészt a magyar szónak bő jelentésfejleményeire is az átvétel irányát megfordítva, azaz a magyarból a cseh-tótba gondolhatjuk (l. Nyőr 12 : 100.).

77. [Magy. **dévaj** «petulans, nequam, dissolutus, devius; schlau, listig; mutwillig unbändig» (Adámi, Sándor István; NySz.). — *dévai* «esztelen» (Baranya-m.; Régi Tájszót.). — *dévajkodik* «részeg állapotban lármáz, káromkodik» (Pozsony-m.; MTsz.).

Már Jerney egyezteti e szót az ujper. *dev* dæmon-nevezettel (l. fönt a bevezetésben) s Kuun Géza szerint is az iránság volna eredeti hazája («hung. *dévaj* ‚petulans' suffixo *j*, cf. *hav-i, szőllő-i*, a *déva* derivatum cum zendico *daêva* idem est»; Relat. Hung. I: 22.). Ujabban Patrubány Lukács vallja e nézetet (Nyőr 26 : 241.) hivatkozva a zend *daęva-*, pahl. *dēv*, ujper. *dēv* «dämon, teufel» alakokra, melyek mellett a *dévaj* a zend *daęva-*nak *-ya* denominativ képzővel megtoldott származékát tükrözné, vagyis *dévajkod-ik* ezt jelentené: «ördögi dolgokat végezni, ördöngösködni». Simonyi szerkesztő is helyesli e szószármaztatáshoz fűzött jegyzetében e fölfogást utalván Thaly kuruez korbeli adalékára («kár bizony amaz emberséges ember, hogy olyan kutya *dévaj* eb»), melyben a kérdéses szó «gonoszat» jelentene. Ámde a szó régisége szerfölött kétes s az a támasztékunk sincs meg ehhez, a mi megvan a szintén csak késő korban följegyzett *ármányos* szónál (l. fentebb 16. sz.), hogy t. i. a *dévaj*-hoz hasonló alakot (v. ö. av. *daęvya-* «dämonisch, den bösen geistern angehörig») a kelet népei, különösen a törökség ismernének, a mi t. i. legalább azt tanusíthatná, hogy a fölvett «ördögi, ördöngös»-féle alapjelentés csakugyan az igazi s hogy a szó keletről való. Másrészt igen közel állanak hangzásban s jelentésben hozzá a szlávságban: ószlov. *divij* «wild», *divija* «stultitia» (v. ö. a baranyai *dévai* alak «esztelen» jelentését), *divijati* «wild sein», *divijak* «ein wilder»; ujszlov. *divji, dovji; divjak*; szerb

divlji, divljak; cseh *divi;* kisorosz *dyvyj* stb. (l. MIKLOSICH EtWb. 46. l.). Ha azt tapasztaljuk, hogy a török *diran* Zalában *dévány*-nak hangzik («gyűlés» MTsz.) s a szláv *divo* «wunder», *divan*, szerb *divan* «wunderbar» mellett Dunántúl «pompás, díszes, kitünő, becses» értelemmel *déványos, dévályos* alakok járják (MTsz.), bizony igen könnyen lehetséges, hogy a *dévaj* is a föntebbi szónak valamely délszláv nyelvjárásbeli ejtésével függhet össze s így távoli s régi eredetének vitatása alapját veszti.]

78. Magy. dob «tympanum; trommel, pauke»; *dobos* «tympanista; tambour»; *dobol-* «tympaniso; trommeln» (NySz.).

V. ö. ujper. *tunb-ak, tanb-ak* «tympanum», melynek átvétele, az örmény *t'mbuk* «pauke, trommel» **tumb-uk* előzményre, illetőleg változatra vall (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 154. l.).

BEREGSZÁSZI a perzsa *daph* «trommel» szóval egyezteti a magy. *dob* szót (Ähnl. d. hung. Spr. 99. l.) s MÁTYÁS FLÓRIÁN szerint is ez az ujper. «*dap* kézi dob» szóval volna azonos (Nyhas. 12. l.). Legujabban PATRUBÁNY LUKÁCS eleveníti föl az ujper. *dap* s innen került örmény *dap* «handtrommel» adatokra való hivatkozással e szószármaztatást (Abhandl. I: 4. l.); ámde bajos ez esetben a magyar *a*∼*o* hang-megfelelést magyaráznunk. Inkább véljük ennélfogva, hogy a magy. *dob* az örmény *t'mbuk* alaktól föltételezett ujper. **tumb-uk*, illetőleg ujper. *tunb-ak* képzőtlen alapszavával függ össze (v. ö. ozmanli *dümbe-lek* «handtrommel», csagat. *tümb-ek* «kleine trommel»; ZENKER, 327, 443. ll.), vagy akár a *tanb-ak*-éval, a mely utóbbi esetben az *a*>*o* hangváltozást az oszszétnak nasalis előtt kedvelt ilynemű hangsajátságával magyarázhatnók (l. alább a *hombár* és *odu* czikkeket.). Megjegyzendő ehhez, hogy a magyar hangtörténet régibb korszakának amaz ismeretes szabálya, mely szerint eredeti *ñg, nd, mb* hangcsoportok a nasalis enyésztével *g, d, b* mássalhangzókká egyszerűsödnek, nemcsak törzsökös finn-magyar, hanem árja területről való elemeken is mutatkozik, így pl. az *ág, agg-, csiga, kád, göbe, gödör, odor, had, szeg* szókban (l. itt az illető czikkeket). Az ilykép föltételezhető eredetibb **tob* (? < **tub*) hangzásból egész természetesen fejlődhetett az assimilatio révén a mai *dob* alak, úgymint a *dob-* «jacio» igéé, melynek régebben *tob-*, *top-* hangzása is volt (v. ö. *dobzódik* és *tobzódik*; mai *doboz* = régibb *taboz* «schachtel»; NySz.). — SZILASI szerint (Nyőr. 28: 148. l.) a magy. *dob* a köztörök *top* «gömbölyű test» átvétele volna.

79. Magy. dorgál- «castigo, adjurgo, culpito, increpito, reprehendo, objurgo; rügen, verweisen»; *dorgol-* «reprehendo; rügen» (NySz.).

Finn *tora* «jurgium, rixa, reprehensio», *toru-* «rixari, objurgare, increpare» | észt *tora* «aufruhr, zank, streit», *torú* id., *torele-*, *torele-* «zanken, streiten, keifen, schelten».

CserM. *torl-* (præs. 1. *torlem)* «increpare».

MordM. *ťure-*, mordE. *ture-* «sich schlagen, kämpfen, balgen»; *turgadĭ-*, *turgado-* «in streit geraten».

Lapp: Lule *toqrruo* «schlacht, krieg, kampf», *toqrriet-* «folgen, nachfolgen, jagen» | Pite *tõrrũ* «streit, krieg, zänkerei», *tõrrũ-* «streiten, zanken», *tõrrũm* «streit, zänkerei, kampf», *torrẽt-* «folgen, verfolgen» | déli *ṭoarā*, *ṭoqruo*, *ṭuqruo* «krieg, schlacht», *ṭoara-*, *toarra-* «kämpfen, sich schlagen, krieg führen» | Fm. *doarro-*, *doarro-* id. (Halász) | orosz-lp. *toarra* «zank, streit, krieg, kriegsheer»; *toarra-* «streiten», *tormuš* «krieg» (Genetz Wb. 55. l.).

V. ö. szkr. *dhur-* (præs. 3. sz. *dhũryate)*, *dhurv-* (præs. 3. sz. *dhũrvati)* «leid antun, beschädigen (besonders durch täuschung, oder arglist, aber auch durch gewalt)», *dhur:* (instrum.) *dhurā́* «mit gewalttat», *dhũrti* «beschädigung, angetanes leid» (Grassm. Wb. 690; BR. Skr. Wb. 3 : 984—5.).

L. Budenz: MUgSz. 257. l. — Az átvétel csak a rokon nyelvekkel közös ősiségben történhetett. A szkr. szó *drõh-* (præs. 3. sz. *drúhyati)* «schädigen, zu schaden suchen» tőbővülése (melylyel, *antaka-drúh* «durch unrecht erzürnend», *abhí-drúh* «leid antuend: feindselig»; v. ö. *drúh* «beschädigend, feindselig; leid, unheil; arglist»: Grassm. Wb. 648.) megvan az irányságban is; de itt már különös «lügen, betrügen» jelentéssel (óper. *draŋž-*, av. *draož-*, ujper. *druž-* = gót *driug-an*, ujfelném. *be-trüg-en;* Horn 273.).

80. Magy. **döng** (Székelység) «hátbaütés»; *döngöl (dëngël-*, *déngöl-* Székelység) «keményre lever (földet vmi bunkó-, v. sulyokfélével); dönget, püföl, hátba ütöget» *(le-döngöl-*, *meg-döngöl-* id.); *dönget- (denget-)* «ököllel ütve veszekedik» (MTsz.).

< Ujper. *deng* 1. «lignum forma capitis et colli equini, quo oryza nondum decorticata tunditur, ut granum a cortice separetur»; 2. malleus, quo ope aquæ pulvis pyrius contunditur»; 3. «prelum olearium» (Vullers I: 315, 914.); gelānī *dangeh* «flegel» (Beresin). — A perzsából: kaukázusi: kürin *ding* «stampfe» *(k'waćin ding* «fussstampfe», *g'ilin ding* «handstampfe»), *dingér* (plur. nom.) «wasserstampfe»; ud *ding*

gel» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 217; Schiefner: Ud. Stud. 96.).

Vámbéry az ozmanli *döj-*, *döv-*, azerbajdzsán, csagataj *dög-*, *tög-* (tatár *tǫj-*) «schlagen, hauen, mahlen, zusammenbrechen» (Budagov I : 572.) igével veti egybe a magy. *döngöl-* igét (NyK. 8 : 139.); de látni való, hogy nincs meg a teljes alaki egyezés. A hangtanilag pontosan megfelelő ujperzsa adat világánál a *döngöl-* alapértelme gyanánt ez tetszik ki: «bunkózni, sulykozni».

81. Magy. **düh**, székely *dühü* «rabies, furor; wut» (*dühübe hozni vkit* «jemanden in wut bringen»; MTsz.); *dühös*, székely *dihös*, őrségi *döhös*, *dühüs*, rábaközi *gyihos* «rabiosus, furiosus; toll, rasend, wütig» (*dühös eb* «toller hund»; *dühüs medëczina* «mérges orvosság»; *döhös kő* «mennykő»); *dühöd-ik* «insanio, furore corripior; wüten, unsinnig sein»; *dühül-* «furo; wüten» (NySz., MTsz.).

Zürjén *dözmî-*, *dözmödči-* «sich ärgern, unwillig, empfindlich sein, sich beunruhigen, sich langweilen, erbittert werden»; *dözmöm* «verdruss, langeweile; verdriesslich, lästig, langweilig»; *dözmög* «ärger, unwille, verdruss», *dözmöd-*, *dozmöd-* «ärgern, verdriessen, erzürnen, belästigen, grob, unhöflich sein» (Wied.).

Finn *tuho*, *tuhu* «vész, romlás, pusztulás, kár, veszteség; vészes, romlást okozó, káros, gaz; übel, verderben, schade, verlust; verderbnissvoll, schädlich, arg» (Szinnyei: Finn Szót.).

< Óperzsa *duš-* (ebben: *duši-yāra* «misswachs»), av. *duš*, *duž-*, pahl. *duš-*, ujper. *duš-*, *duž-*, *diž-*, *dež-* «übel, böse» (Horn 126.); av. *duš-* «verderben, schlecht werden», *dušiti* «elend», *dus-kereta* «übeltat», *dus-χšaθra* «schlechter könig», *dus-mainyu* (= ujper. *dušmen*) «feind»; *duž-ūχta* «schlecht gesprochenes», *duž-vačah* «schlecht redend» stb. (Justi Hb. 157—9.); innen átvétel: örmény *dž-*: *dž-kamak* «ärgerlich, aufgebracht, zornig; unfreundlich» (= ujper. *diž-kāma* «abstinens, iracundus»: *kāma* «wille, wunsch»), *dž-χem* «schlecht, böse» (= ujper. *duž-χīm*, *diž-χīm* «von schlechtem character»: *χīm* «natur-anlage, character»; Hübschm. Arm. Gr. I: 141, 142. ll.) || szanszkrit *dus-* (*duš-*, *duḥ-*) «übel, schlimm, böse, mis-» összetételekben: *duš-kṛta* «übel getan; übeltat, sünde», *duš-pād* «schlimmfüssig», *duš-prāvī* «unfreundlich, hartherzig, gästig», *duḥ-çāsu* «böswillig, böse», *duḥ-çéva* «misgünstig, unheil-

voll» (*çéva* «hold, lieb»), *duš-* «verderben (intrans.); verderben (trans.), versehren, verletzen» (GRASSMANN Wb. 618—9. ll.).

Hogy szóközépi *h* árja eredetű magyar szóban *s*, *š* (*ź*) hangoknak is lehet fejleménye, annak az árja eredetű *êh* és *juh* szókban látjuk további világos eseteit (l. alább.). A finnben is tudvalevőleg egész közönséges a *s*>*h* hangváltozás hasonló helyzetben, még pedig nemcsak eredeti, hanem aránylag ujabb keltű, pl. litván jövevényelemekben is (l. ez utóbbira nézve: THOMSEN Berör. 80. l.). Alakilag tehát mi sem akadályozza, hogy az idézett finn-magyar szavakat a velük egyeztetett árja megfelelő átvételének tekintsük annál kevésbbé, minthogy a *dihös* és *gyihos* változatok eléggé világosan mutatják, hogy a *dühös*-ben az *ü* eredetibb *i*-ből, ez pedig valamely mély hangzóból (föltehetőleg *u*-ból) fejlett (l. erre nézve fönt a *csiga* szó czikkét: 63. sz. és BALASSA-SIMONYI: TüzMNy. 100. l.). A jelentés tekintetében mindenelőtt az jegyzendő meg, hogy a főnévi *düh* alak a NySz. adatai közt nem fordul elő, tehát nyilván ujabb keltű elvonás a *dühös* melléknévből s a *dühöd-*, *dühül-* igékből. Egybehangzó ezen tény avval, hogy az árja *duš-*, *duž-*, *dus* megfelelő is melléknév («böse, übel»), azután ugyanegy alakkal egyszersmind ige («verderben, schlecht werden»). A *dühös* e szerint illő magyar képzővel való megtoldása a már alaprészében is melléknévi értelmű idegen szónak (úgy mint ma pl. *snájdig-os*, *virtigli-s*), a *dühöd-* pedig denominativum (mint: *fehér-ed-ik*, *dühös-öd-ik*). Az általános «böse, übel» jelentés a magyarban és zürjénben a szellemi állapot szükebb körére szorítódik: «lelkében rosszúl lesz, bosszankodik, dühössé válik» (v. ö. német «*böse werden*» = személyre alkalmazva: «*zornig werden*»). Még az eredeti általános jelentés tetszik azonban föl az *-o*, *-u* végzeténél fogva deverbalis képzésnek vehető finn *tuho*, *tuhu* «verderben, schade, übel» szóban (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 183. l.). A zürjén *dözmi-* (< **dozmi-*: *dozmöd-*) alapja lehet akár névszó, akár ige (l. u. o. 54. és 145. ll.).

82. Magy. éd-: édes, *ides*, *ides* (palócz *êldes*) «dulcis, musteus; suavis, lepidus; süss, lieblich». — *édetlen* (Szombathely) «nem édes; nicht süss» (NySz., MTsz.).

íz, palócz *êz* (*ez*, *éz* EhrC., Káldi) «sapor, condimentum; sensus, ingenium, elegantia; geschmack» (NySz., MTsz.); *üz*, *üz* (Székelység) «szag, illat; geruch» (MTsz.). — *ízës* «sapidus, conditus; schmackhaft, gewürzt»; *izes* (Zala-m.) «büdös szájú; schlechten mundgeruch habend». — *ízel-*, *ízelít-*, *ízlel-* «gusto, saporem percipio; kosten»; *üzöl-*, *üzül* (Székelység) «szagol; riechen» (NySz., MTsz.).

< Osszét: dig., tag. *ād, ad* «geschmack» *(ad unin* «schmecken, kosten», tkp. «geschmack sehen»; dig. *ādkin, ādǵin*, tag. *āddin, adǯin* «schmackhaft, süss») — a latin *odor*, gör. ὀδμή «geruch», litván *ûdìmas* «das riechen» alaprészének mása (Hübschm. EO. 18.).

Első tekintetre igen tetszetős Budenz rokonítása (MUgSz. 764. l.), mely a magy. *édes, íz* szavakat az ÉO. *ēbeļ*, IO. *ēbet*, SO. *āpeļ* (ezekhez: KO. *ēpet)* «geruch, geschmack»s a vogul *ät, at* (TV. *ät)* id. *(ätiñ, atiñ* «süss, wohlriechend») szavakkal hozza kapcsolatba. Ámde e szavak további másai a rokon nyelvekben: cserem. *üpš* «odor» *(üpšan* «olens»), *üpš-* «olere», zürj. *is* «geruch, gestank» *(isa* «riechend, stinkend», *isal-* «riechen, beriechen»), mely alakok hang-megfelelésének egyéb eseteiben, t. i. midőn a vogul-osztjákban *t, ļ, l* szóvégi mássalhangzó áll szemben a nyugati nyelvek *s (š)*-jével (ÉO. *ēbeļ* = cser. *üpš)*, a magyar változat rendesen *j* végmássalhangzójú (így: *máj, ijj, háj, ujj, héj;* l. NyK. 27 : 148. l.), esetleg megmarad az eredeti *s* (pl. *fész-ek* = vog. *pīli, piļ*, IO. *pit*, SO. *pet*, VI. *peleñg* id. = finn *pesä*, mordv. *piza, pize*, cserem. *püžakš, pižaš*, lapp *pesse, bässe* id.); de magy. *d* hangmegfelelés nem igazolható. Hajlandóbbak vagyunk ezért a magy. **éd- (édes)* s a vele azonos *íz* szót ugyanazon területről származtatni, a honnan a hasonló váltakozású **büd- (büdös), bűz* is való, t. i. az iránságból (l. fentebb 47. sz.), hol az osszét *ād, ad* jelentés és alak tekintetében kifogástalan egyezés (l. az *ā, a* ~ *é* hangmegfelelésre nézve fentebb a *-dég : ad-dég* czikket, 75. sz.). Összefügg-e ezekkel a finn *yte-lä, äite-lä* «subdulcis, nauseolus» (v. ö. *vete-lä* «wässerig»), melyet Budenz a cserem. *üpš* szóval s társaival kétség nélkül hibásan egyeztet? — Nyilván az osszét *ad* átvétele a k a u k á z u s i nyelvek körében: ud *ad* «dunst, geruch, gestank» *(adesun* «stinken», *ad-bigsun* «riechen», *adba* «dunstig»; Schiefner: Ud. Stud. 75.).

83. Magy. **ëggy**, *egy (eegy* JordC., ÉrdyC., *égy* LevT. stb., *ig, igg* HB., *ygy* EhrC., KulcsC. *éggy* Deés) «unus; eins» (NySz., MTsz.); *ëggy, egy-azon, azon-ëggy* «idem, æqualis; identisch, gleich»; *ëggyetlen-ëgy* «unicus, unigenitus; einzig»; *egyben* «simul, una; beisammen, zugleich»; *ëggyed-: tizën-ëggyed* «undecimus; der eilfte»; *ëggyedül* «solus, solum, solitarie; allein»; *ëgyemben, ëgyembe* «simul, una; beisammen, zugleich»; *ëggyes* «singularis, simplex, unicus; einzeln, vereinsamt»; *ëgyetëmben* «simul, una; zugleich»; *ëggyez-* «convenio, concordo; sich vertragen, gleichen, übereinstimmen»; *ëggyik* «unus eorum; einer von ihnen»; *ëggyül*

«semel; einmal»; *eggyütt* «uno loco, una; an einem ort, zusammen» stb. (NySz.).

Vogul: ÉV. *akwė, akw'* «eins» *(akw' ërt* «einmal», *akw'-mūs* «immer», *akw'-ti* «eben derselbe, eben so»; *akw'-torî'* «auf einmal»); [jelzőileg:] *au* «einer» (pl. *au χ̣ātėl* «an einem tage», *au χumitä* «der eine; der eine mann»). — *akwäî'* «immer; bis auf eins, insgesammt»; *akwėś* «auf einmal» | KLV. *äkwė, äkw'* «eins» *(äk: äk-por* «einmal», *äk-khąjip-lou* «eilf»), *äkwät* «zusammen» (locat.), *äkwän* id. (lat.), *äkwėps* «sobald» | ALV. *äkw* «eins», *äkwän* «zusammen» (lat.), *äkėñ alpä* «alles eins» | KV. *äkwäî'* «eins» (önállóan, mint *kitäî'* «zwei»; míg jelzőileg:) *äkw'* (pl. *äkw' lǫ* «ein pferd»), *äχ-khąjip-ląu* «eilf», *äkw'-ąmk* «ich selber», *äkw'-ton* «derselbe, ein u. derselbe», *äkw'-mät* «der eine, jemand», *äkwėt* «zusammen» (loc.), *äkwėñ, äkėñ* «auf einmal, plötzlich», *äkwėps* id., *äk-mąs* id., *äkwė-pėl* «immer», *äkw'-täkw* «allein, selber», *äkw'-por* «einmal» | PV. *okweî* «eins» (önállóan, mint: *kiteî), khus äri okw,* «einundzwandzig», [jelzőileg:] *ou; okw'-šäš* «einmal», *oku'-vuil* «auf einmal» | TV. *uki* «eins» (önállóan: v. ö. *kiťi* «zwei»), *lu-turum-uχ* «eilf», *voit-uχ* «einunddreissig», *šätuχ* 101, *šątėr-uχ* 1001; *uχ-khǫr* «einer», *ńēlūχ* «einundvierzig» (v. ö. *ńēlǫ-kiťi* 42), *uχitėl* «zusammen», *uχ-vail, uχwäl, uk-äil, uχ-äitėl* «völlig, im allgemeinen», *ukiń* «zusammen» (lat.), *uχ-pąr* «einmal».

Osztják: ÉO. *it,* [jelzőileg:] *ī* «ein, eins, ein und derselbe» *(ī-kam* «einerlei, von derselben art», *ī-mort* «gleich», *ī-sayat* «in derselben richtung»; *ī mis-pōšėχ* «ein kalb»; AHLQ.); *idem, iden, idel* «egyem, egyed, egyje» (NyK. 11 : 84.) | IO. *it, i, ja,* SO. *ei, ī* «eins, ein», *ja-χat-joñ* «eilf» *(kāt-χat-joñ* «zwölf»), *χūs-it* «einundzwanzig», IO. *i-pis,* SO. *ei-pa* «einmal» (CASTR.) | VJ. *ej* «eins», KO. *ėj-χėt-joñχ* «eilf» (PÁPAI).

Zürjén *ötĺk, ötik, ötî, öti* «ein» *(öti möd* «eins und das andere»; *ötikön* «einzeln»; jelzőileg:) *öt (öt-moza* «gleich», *öt-pom* «dicht zusammen», *öt-kod'* «ähnlich, übereinstimmend», *öt-pir* «einmal»), *ötla* «dieselbe stelle, lage, gegend», *ötkös* «einsam, einzeln» (WIED.) | permi *ötik* «ein», *ötikon* «einzeln»; *öt-kud'* «ähnlich», *öt-por* «einmal», *ötlaə, ötla* «zusammen, auf eine stelle» (GENETZ OP. 7.).

Votják *odiġ,* Jel. *odiġ,* Kaz. *odik* és *og, ok* «ein, eins; einzig gleich, einerlei» *(og uj* «eine nacht», *ok kil* «eine sprache»), *og-ak*

«plötzlich», *og-ažä* «zusammen», *og-kaď* «gleich», *og-pol* «einmal», *odigtäm* «bis zu einem, alle», *ognam, ognad, ognaz* v. *odignaz* «ich, du, er allein», *ogja* «in einem fort, immer».

Cserem. *ikte* «eins, der eine»; [jelzőileg:] *ik: ikvéreš* «zusammen», *ikana (ik-kana)* «einmal»; *iktók* «derselbe, gleich», *iktegeč* «einzeln», *iktaže* «jemand» | cserM. *ikta, iktä, ik, iktaža* id.

Finn *yhte-* (nomin. *yksi*, gen. *yhden)* «eins, ein», *yhteen* «zusammen» (lat.), *yhdässä* id. (locat.), *yksin* «allein», *yhty-* «sich einigen», *yhä, yhäti* «immer, in einem fort» | észt *üks* (gen. *ühe)* «eins, ein», *ühte* «zusammen», *üksi* «allein» | vót *ühsi* (gen. *ühe)* id. | vepsz *ükš* (gen. *ühťen)* id. | liv *ükš* (gen. *ü'd)* stb. (SETÄLÄ: Äännehist. 204.)

Lapp: Lule *akta, akt* «eins, einer, jemand» (gen. *ouhta, ouhto), aktai* «zusammen» (lat.), *aktan* id. (locat.), *aktak* «jemand», *aktu* «allein», *akti* «auf einmal» | Pite *akkta, aktan, aktak, akti* és *ákte* id. | déli *akta, aktą, akte* «eins, einer, jemand», *kie-akt* «jemand», *aktene* «mit einander, zugleich», *aktsne* «beisammen», *aktn* «in einem fort», *aktąk, aktok, oktok* «allein» (HALÁSZ) || Fm. *ofto, oft* «ein, eins» | Em. *ohta, oht* id. | kildini *akt* (gen. *avti, afti)*, notozeroi, akkalai *oχt, ovt* «ein; derselbe»; *ovtest* «zusammen», kildini *ni-oχt* «keiner», *akteana, aχtan* «auf einmal, plötzlich», *aχte-, oχteđe-* «sich vereinigen», *oχto, oχtu* «allein» (GENETZ Wb. 1, 2.).

MordM. *iťkä, ťkä* «ein, eins»; *vest* «einmal», *viχcôk, viscôk* «zusammen» | mordE. *veĺkä, veĺke, vejke* «ein, eins» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 53, 73, 35. ll.; jelzőileg:] *ve* (pl. *ve lomań* «ein mensch»; l. BUDENZ: Mordv. Nytan 59.); *vejkes, vejks, vejs* «zusammen» (NyK. 5 : 220.).

< Szkr. *éka-* (nom. *ékas*) «ein, einer, eins» (GRASSM. Wb. 295.), az *e-tá* «dieser hier», *e-na* «er, [sie», *evá* «so, auf diese weise» előrészét tevő mutató szócskának *-ka* képzős bővülete.

Óperzsa *aiva-*, av. *aęva-*, pahl. *ēv*, ujperzsa: kāšānī *yav, y, ī* «ein» | osszét: dig. *yeu, yevä*, tag. *yu* id. | afghán *yō*, vakhī *īv, ī*, szariqōlī *ív, ī*, šighnī *yīv, yū, yu, yi*, yaghnōbī *ī*, mindzsānī *yao*, zaza *yau* id. — [*-ka, -k* képzővel szerkesztve:] pahl. *ēvak*, pāzend *yak*, ujper. *yek*, kāšānī *ikī, ik* «ein», kurd *īkī* «jemand», balūčī *ēyōk* «einzeln», szangličī *vak* «ein» (HORN 252; HÜBSCHM. EO. 42; TOMASCH. Pam. 819.).

A szkr. *éka* hasonlóságát a magy. *egy*-hez emlegetik már Pecz Leopold (Tud. Gyüjt. 1833, III : 90. l.) és Cuno (Skyth. 52.). A pahl. és perzsa megfelelőket is vizsgálatuk körébe vonják Cassel (Magy. Altert. 113.) és Mátyás Flórián (Nyhas. 2.). Fiók szerint (Árják és Ug. 26.) a szkr. *éka-* «ugor eredetű, osztjákból került számnév» (l. erről fönt a bevezetésben). — Fontolóra véve, hogy a számlálás végpontjain levő s ennélfogva jelentősebb *hét, tíz, száz, ezer* számnevek s rokon nyelvekbeli másaik az árjaságból (ill. iránságból) kerültek, nem zárkózhatunk el eleve azon eshetőségtől sem, hogy a számlálás kezdőpontját alkotó «egy» számnév is végső eredete szerint innen való. A finn-magyar «egy» számnévnek Budenztől kifejtett $v_ägd_ä$, $v_ägt_ä$ alaphangzása (MUgSz. 769—70.) természetesen az árja «egy» számnevekkel nem egyeztethető; de jól megfigyelve ama $v_ägd_ä$, $v_ägt_ä$ már ősnyelvi képzésnek derül ki, melyről biztosan igazolható, hogy töve, vagyis az «egy» értelem valódi kifejezője a $-t_ä$, $-d_ä$ végtag*) elhagyásával maradó rész. Már az a tény, hogy a finnben az *yhte-*, *kahte-*, *viite-*, *kuute-* számnévtövek egyezően *-te-* végzetűek, alkalmas ama gyanú fölkeltésére, hogy ez utórész képző értékű elem lehet; de hogy tényleg az, mu-

*) Ez a $-t_ä$ $(-d_ä)$ végzet aligha más, mint determináló elem, vagyis a finn-magyar $t_ä$ mutató névmás. Hasonló eljárást tapasztalunk a kaukázusi nyelvekben, hol pl. az avar számnevek alakjai jelző szerepben a következők: *co* 1, *kigo* 2, *labgo* 3, *ungo* 4, *šugo* 5, *anlgo* 6, *anl'go* 7, *nul'go* 8, *ic'go* 9, *anęgo* 10, *gógo* 20, *lebérgo* 30, *kiqógo* 40, *kiqójalda anęgo* 50 (tdk. «40-hez 10»), *labqógo* 60, *labqójalda anęgo* 70 (tdk. «60-hoz 10»), *unqógo* 80, *unqójalda anęgo* 90, *núsgo* 100, *azúrgo* 1000 (Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 23.). Ez a *-go* végzet, mely az önálló számlálásban (nem jelzőileg használva) elmarad, nyilván azonos a *g'ou* mutatónévmással, mely alattunk levő tárgyra utal (az avar nyelv ugyanis nemcsak a közelséget és távolságot emeli ki külön mutató névmással a magy. *ez, az, amaz* módjára; hanem ilyenekkel is él: *g'ou* «ez v. az alattam», *lou* «ez v. az fölöttem», *dóu* «ez v. az velem egy vonalban»). Erckertnél: *ghov* «er» (agul *go*, chinnalug *ghu* «er»), *ghoj* «sie» (= agul *go*, chinnalug *gha* «sie»). — Az agulban ezek a sarkszámnevek: *sad* 1, *qed, odu* 2, *χibud* 3, *jaqud* 4, *ixfad, afud* 5, *irχad, jerχid* 6, *jarid, jerid* 7, *mujad* 8, *jarčüd, jarčad* 9, *itoud* 10, *qad, gad* 20, melyekben a közös végzet nyilván az agul *te, ti* «er, sie» (= avar *dóu*, lák *tha, ta*, arcsin *tav, tou* «er») mutató névmás (Erckert: Kaukas. Spr. 23—31.). V. ö. itt még a nepali és tibeti nyelvek következő alakjait: kiránti *ektai*, valing *aktai* «eins» | gyámi *iku*, phákja *jek*, jákha *ikko*, báláli *ikku*, tháru *jek*, kócs *ek*, szingál *ekaj*, lohorong *jekko*, denvár *ek*, kuszvár *ek*, csenczu *jek* id. (Pongrácz: Tibet-magy. nyelvtanulm. II : 122.)

tatja az *yhte-* rokonságának több nyelvben fönmaradt *-tš-, -dš-* végzet nélküli való változata. Ilyenek: 1. az osztják *ī, i, ja, ej* alakok az *it* mellett, mely utóbbi teljes hangalkatában a finn *yhte-* egyértékese (v. ö. vog. *kit*, osztják *kāt, kat* «zwei» = finn *kahte-*), míg az előbbi csak az *yh-* alaprésznek lehet mása, nem pedig az egész *yhte-*, vagyis az osztják *it*-nek hangtani változata; — 2. a vogul *au, äu, ou* jelzői alak az önállóan és jelzőkép használatos *akw'*, *äkw'*, *okw'* mellett, mely szintén nem lehet a finn *yhte-* nyomán elvárható **at-*, **ät-* ejtés mellékalakja, hanem csakis **aγ-*, **äγ-* (> **aw-*, **äw-*) előzmény fejleménye, vagyis az *yhte-* előfelének egyértékese; — 3. a mordE. *ve* jelzői alak, továbbá a mordM. *vest* «einmal» határzó tőrésze, melyekről biztos, hogy az *yhte-* szóközépi mássalhangzócsoportjának *t* elemét nem tartalmazzák, míg a *veźke* alakról mégis föltehető, hogy eredetibb **veźťke* helyett való; — 4. a votják *og* mellékalak az *odig, odik* mellett, mely úgy látszik az utóbbinak végzetét nem azon teljes hangtestű alapszón bírja, mely a finn *yhte*-nek pontosan megfelelő *odi-g, odi-k*, zürj. *öti-k* képzésében, valamint a *-k* képző nélkül való zürjén *öt, öti* alakokban jelentkezik. Az így kibontakozó képzőtlen ősi finn-magyar «egy» számnév hangalakját *eg$_š$*-nek képzelhetjük, melynek *g*-jéből természetesen fejlődhettek a vog. *au, äu*, osztják *ej* végmássalhangzói, a mint érthető ily alapon a mordE. *ve* (< **vej*, **veγ*) is. Ezen *eg$_š$-* a *-t$_š$* képzővel egyesülve *eg$_š$t$_š$-* (*eg$_š$d$_š$-*), *ekt$_š$-* ősalakot alkot, mely a finn *yhte-*, cserem. *ikte, ikta*, lapp *akta* s *kt, gt* > *t, d* hangegyszerűsítéssel a zürjén *öt*, votj. *odig*, osztják *it* szavakban tükröződik világosabban. Igen kétes a szókezdő *v*-nek ősisége, mely csak a mordvinnak egy nyelvjárásában fordul elő; ellenben a vog. *akw'*, *äkw'* s lapp *akta* vele szemben nyílt (nem labialis) szókezdő hangzót láttatnak s az osztják *it*, cser. *ikte* sem mutatják a labialis spirans előhang nyomát.

Ha számbavesszük, hogy amennyiben a finn-magyar alapnyelv szókincsének hangalkotását eddigelé megállapíthattuk, nem akadtunk őseredetinek biztosan igazolható többeli hangzóközi *k*-nak nyomára (úgy a mint ezt tudjuk pl. a diminutiv és momentán *k* képzőre nézve): csak természetesnek találhatjuk, hogy egy szkr. *eka*-féle alak ide átkerülve, *eg$_š$*-féle ejtéssel honosodott meg, más szóval, hogy a finn-magyar *ekt$_š$* «egy» számnév alaprészének idegen *ek, eka*-féle hangzású szó is lehetett mintája. Abból, hogy az éppen egybevágó *eka* alak ma a szanszkritból ismeretes, még korántsem következik, hogy csakis ez lehetett az átadó nyelvterület, ép oly kevéssé, mint általán oly esetekben, midőn a finn-magyar nyelvek árja elemei csak szanszkritból igazolható ősrégi árja alakot tükröznek. Mint a fönt elősorolt adatokból kitetszik, a szkr. *éka*-val azonos képzés széltében el van terjedve az irániságban is, még pedig kétségkívül ősi alapon. Az óperzsában föltehető **aivaka-* fejleményei

közül figyelmünket különösen felhívják a képzős *yak, yek, ēvak, vak, ik* s képzőtlen *yeu, īv, ī* alakuak, melyek t. i. a finn-magyar alakok szókezdő hangzóiban mutatkozó eltérések magyarázatára alkalmasak. A régi magyar *igy* (tájnyelvi és nyelvemlékbeli *égy)* ejtés egyben a cserem. *ikte*, osztják *it, ī, ja* alakokkal szókezdő *j* mássalhangzós, tehát *yak, yek*-féle, míg a vog. *äu, äkw'*, lapp *akta*, zürjén *öt*, votják *odi-g*, szkr. *éka*, pahl. *ēvak*-félc mintát képviselő előzményt sejtetnek -$t_ə$ képző nélkül való alaprészeikre nézve. Az utóbbi a finn *yhte-* és mordv. *ve, veyke, if'kä* ejtést is megérteti olyképpen, hogy a finn *y*, mordM. *i-* kezdőhangzó az av. *aeva-*, pahl. *ēv*, vakhi *īv* hangtestét a hangzóközi *v*-nek a megelőző magánhangzóba való olvadásával tartalmazná (azaz úgy hogy *yhte-* < **iükte-*, **eükte-*, **ev-k-te-;* mordM. *if'kä* < **if'tkä*, **iüχt-kä*, **iükt-kä* fejleménye volna), míg a mordvin *će, ćeyke* ugyanezt a szókezdő hangzó elejtésével (v. ö. mordE. *umaŕ* «apfel» = mordM. *maŕ;* mordM. *ufams* és *fams* «blasen» ; mordE. *ilišćan* és *lišćan* «ich schlage» ; l. Paasonen : Mordv. Lautl. 103.). Látnivaló ezekből, hogy midőn a finnmagyar «egy» számnév képzős s képzőtlen alakjait $ekt_ə$, $eg_ə$ hangzással reconstruáljuk, a kezdő hangzó adott határozatlanságában is *(e = ə :* Budenz jelölése szerint bármily magas hangzó) csak a legutolsó fejlődési pontot jelöli, melynek még régebben bővebb *(iə-, evə-)* hangalakok lehettek előzményei.

Magyarázatra szorúl a magy. *éggy* mássalhangzója. Ha a rokon nyelvekben az «egy» és «két» számnevek alakjait összehasonlítjuk, a szóközépi mássalhangzó-csoportnak, illetőleg egyszerűsítésének egyező alakjait tapasztaljuk a finnben *(yhte-, kahte-)*, lappban *(akta, kuekte)*, cseremiszben *(ikte* és *kok* mellett *koktot, kokta* «kettő») s osztjákban *(it, kāt);* de eltérnek a fejlemények a zürjén-votjákban, hol az «egy» alakjai *öt, öti, öti-k* és *odi-g*, míg a «kettő»-é : zürj. *kik (kiköd* «zweite»), votj. *kik* (tő : *kikt-: kikto* «doppelt, paarig», *kiktäti* «zweite»). Ez a kétféleség a fejleményekben legalkalmasabban úgy magyarázható, hogy az előbbi csoportban az egyszerű alapnyelvi $eg_ə$- alak a -$t_ə$ *(-də)* képzővel egyesülve $ekt_ə$-, tehát a $k_ə kt_ə$-éhez hasonló hangalakot öltött, míg az utóbbiban a második szótag magánhangzójának elisioja nem történt meg, minélfogva az alakok egybeesése is elmaradt (zürj. *öt* = alapnyelvi $eg_ə$-$t_ə$, $eg_ə$-$d_ə$; míg *kik, kikt-* = $k_ə kt_ə$). Nem ok nélkül való, hogy a votják *odig*-ban a szóközépi mássalhangzó media; ez t. i. azt mutatja, hogy az alapszónak előzménye **öd-* < **övd-* (< *$eγ_ə$-$d_ə$), nem pedig **öt-* < **övt-* volt. A zürjén *öt* hangalakja e fölfogás ellen kevéssé jöhet számításba tudva azt, hogy a permi az *nd*-ből keletkezett *d*-t is *t*-vé változtatja a szóvégen (pl. a sorszámnévképzőben : permi *ńoľet* «vierte» = finn *neljänte-*, magy. *negyed)* s hogy az *öt* az önálló *ötik* analogiai hatása folytán is elváltoztathatta eredeti *d*-jét, maga az *ötik* pedig assimilatio útján keletkez-

hetett **ödik*-ből. Minthogy a magy. *eggy*-nek is zöngés a mássalhangzója, ezt is csak úgy magyarázhatjuk, mint a votj. *odig*-ét, azaz hogy nem ugyanoly alak az előzménye, mint a magy. *két, kettö* számnévé, hanem emezétől eltérő, vagyis nem *ekt$_{\ddot{e}}$-*, hanem *eg$_{\ddot{e}}$-d$_{\ddot{e}}$-*, *eg$d_{\ddot{e}}$-*. BUDENZ is így fogja föl az *eggy*-ben a mássalhangzó történetét; csakhogy ő evvel az egész hangtestet megmagyarázottnak véli, holott a hosszú *ggy* nem lehet alapnyelvi *gd*-nek egyértékese, hanem legfeljebb *-d (-z)* megelőző hosszú, vagy labialis színezetű magánhangzóval (v. ö. *tűz* = SO. *tūget* «feuer»). Az *eggy* e szerint többet tartalmaz, mint a votják *odi-g* alaprésze, vagy az osztják *it* s ez a bővület alig lehet más, mint afféle diminutiv képzés, minő a vogul *äkwé* (< **ät-kwé)*, zürj. *öti-k*, votj. *odi-g*, mordv. *if'-kä, ve'ǯ-ke* «egy» számneveknél is tapasztalható. Ismeretes magy. diminutiv képző a *-d*-vel váltakozó *-gy* (helynevekben: *Somogy, Nyüvegy, Almágy: Somod, Nyüved, Almád* alakok mellett; l. BALASSA-SIMONYI: Tüz. MNy. 556.), melylyel szerkesztve a magy. *eggy* e helyett való volna: **ëd-gy* (v. ö. *kedd = kettëd*, göcseji *keddëd)*. A régi zártabb ejtés *(iggy, igy)* csak elősegíthette a dimin. *-d*-nek *gy*-re való változását (v. ö. *szelid*: tájnyelvileg *szölégy, pedig*: *pegyig, addig*: *aggyig* stb.).

84. Magy. **éh** (dial. *êh, é, e^{i})* 1. «fames; hunger» *(éhet szenved; éhhel* = «éhen»); 2. famelicus, jejunus; hungrig» *(eeh farkas* ÉrdyC.; *örökké êhök, szomnyak); éhom, éhjom, éjom* «jejunitas, inedia; nüchterner magen» (= *éh jonh).* — *éhség* «fames, esuries; hunger». — *éhëz-ik* «fameo, famesco; hungern» (NySz., MTsz.).

MordM. *vaća vačëda* «hungrig» *(vaća kizä* «hungersjahr»), *vačin-sedí* «nüchtern»; *vače-* «hungrig werden» | mordE. *vačo, vačodo* «hungrig», *vačomo-* «hungrig werden» (NyK. 5 : 221.).

< Ujperzsa: kāšānī *veš, vešá, vešé, vešegī* «hunger», kurd *váša, vúrší, vursigī* id.; gabrī *vašne, vašnegī* «hungrig» = közperzsa *gurs*, pahl. *gursak* «hunger», közper. *gušna, gursina* «hungrig» (honnan: balūčī *gušnag, gužnag*, šighnī *gušna* id.). | afghán *važai* «hungrig» (HORN 202; HÜBSCHM. Pers. Stud. 92.).

Megjegyzendő, hogy az óperzsa *rš* hangcsoportnak *š*-vé való egyszerűsítése, úgy mint ez a mai iráni nyelvjárásokban jelentkezik, igen régi: szasszanida, részben arszakida korú (l. HÜBSCHM. u. o. 200—1. ll.); továbbá hogy az ujperzsa *gu-* szókezdet régibb *va*-ból fejlődik több más esetben is (pl. *gurāz* «eber» = av. *varāza-*, szkr. *varāha-; gurz, gurza* «keule» = pāzend *vazra*, pahl. *vazr; gurs, gars* «locken» = pahl. *gars, vars*, av. *varesa-*; l. u. o. 157. l.). Az ekkép kifejlő régi *vaša-* (< **varša-)* alaknak jól megfelel a

mord. *vaća* «hungrig», magy. *éh* «hunger» és «hungrig»; az utóbbi a tőbeli *š*-nek olyan változásával, minőt a magy. *juh* és *düh* szavakban is tapasztalunk (l. az utóbbi szónál: 81. sz.) s a *v* szókezdőnek az árja eredetű magy. *ének* és *enyész-* szókban is mutatkozó eltüntével (v. ö. ehhez: MUgSz. 879. l.). Az *a* ~ magy. *é* hangmegfelelésre fentebb (a *-dég : addég* szó tárgyalásánál: 75. sz.) idéztünk több analogiát. — Ezekkel szemben valószínűtlen, hogy a magy. *éh* a zürj. *čïg* «hunger, hungrig», finn *hiuka* «stimulatio stomachi» szóknak legyen mása, a mint t. i. ezt Budenz véli (MUgSz. 771. l.). Főakadály erre nézve, hogy a zürjén *g*-vel szemben a magyarban is *g*-t várnánk, de ilyes — vagy akár *nh*-féle (v. ö. *joh, éh* «viscera» = régi *jonh, énh, inh*) — előzményre a tárgyalásban levő *éh* szónál semmi nyom.

85. *Magy. **ék** «cuneus; keil», *ék-szög* (Háromszék) «a marha patájába vert jégszeg», *ékel-, felékel-* (Háromszék) «ketté hasít (épületfát az ács); zerspalten (holz)», *ékez-* (Göcsej) id. (MTsz.).

< Kaukázusi: tabasszarán *jejkho, jaukho, jakha, jakho*, buduch *jökh*, dzsek *ijekh*, kürin *jöakh jakh, jakhv*, czachur *öoakh, jakh*, agul *jakhu, jakh, jaukh* «beil»; abcház *ejχa* «beil; eisen» (Erckert: Kaukas. Spr. 45, 57; Uslar-Schiefner: Abchas. Stud. 43.).

Csak látszatos az egyezés a Budenztől első sorban egyeztetett IO. *jāñk* «nagel» szóval (MUgSz. 772.); mert ennek társalakjai, a KO. *ľuñk*, FO. *ľiχ*, ÉO. *ļuñk* «pflock, nagel, keil» és ÉV. *ľēnk, ľēñχ*, LV., KV., TV. *ľiχ* (tő: *ľinkh-*) «holznagel, pflock» kétségtelenül igazolják, hogy itt a déli osztják nyelvjárásokban dívó szókezdő *l (ļ, ľ)* > *j* változással van dolgunk*) (l. NyK. 26 : 11.): már pedig szókezdő *l* enyészetére a magyarban nincsen biztos adatunk s különben is kétessé teszi az egyeztetés helyességét az *ñk* ~ *k* megfelelés, mely helyett szabály szerint *ñk* > *g* volna elvárható (v. ö. *jég* = ÉV. *jāñk, ég* = ÉV. *sēñχw* «dampf, nebel»). Alakilag pontosan egyezik a magy. *ék* az idézett kaukázusi adatokkal (pl. tab. *jejkho*, dzsek *ijekh*, abch. *ejχa*); a mi pedig a jelentést illeti, arra nézve meg kell jegyeznünk, hogy a fejsze kezdetleges alakjai pl. a köszerszámok fokán miben sem különböznek az ékétől; az ék alkalmas módon fanyélhez kötve minden változtatás nélkül szolgál fejsze gyanánt. Ez azonosság nyelvileg is kifejezésre jut a szigvai

*) V. ö. a magánhangzók viszonyára nézve: IO. *jāg-*, SO. *jīk-* «tanzen» = ÉV. *jēkw-* id.; *kāt* «zwei» = vog. *kit*; IO. *ńaḍem* «zunge» = ÉV. *ńelm*; *jāntļ-* «nähen» = ÉV. *jīnt-*; IO. *sābet*, ÉO. *sābél* «hals» = ÉO. *sip-lu* id.

vogul *ľēńkwi* «éle veszett, tompa fejsze» szóban, mely nyilván a *ľēńk* «nagel, pflock» származéka. A cser. *iške* (Rec.), *iško* (Troj.) egyképpen jelzi az «ék»-et akár «fejszenyélben, akár fahasításra» alkalmazzák. Mint diminutiv képzés nyilván összefügg ez a vogul *išt* «faszeg» szóval, melynek «fa» jelentésű előrészszel kapcsolatos összetétele a TV. *poišt, pāšt* «beil, axt» szó (v. ö. avar *išthi* «beil»; l. alább a *fejsze* czikkben: 105. sz.).

86. Magy. **ének**, *ének (ünök, ünök* Göcsej, Örség) «cantio, cantilena, hymnus, psalma; carmen, musica, poema; gesang, lied» *(tor-ének, zsoltár-ének, virág-ének); énekël-, énekel (ünököl-)* «cano, canto, incino, modulor, psallo; singen» (NySz., MTsz.).

Finn *ääne-* (nom. *ääni)* «vox hominis et animalium, sonus»; *ääntä-* «vocem edere, sonare» | vepsz *äń* «stimme, laut, ton».

Lapp: Lule *jietna* (plur. *jiena'), jäna, jedna* «stimme, laut»; *jänate-* «vocem edere» | Pite *jētna, jēna* | Fm. *jiena, jiedna; jednade-* id. (Halász) | kolai *jīnn, jienn* «stimme, laut» (Genetz Wb. 44.).

< Szkr. *vāṇá-* (nomin. *vāṇás)* «musik», *vāṇī* (nomin. sing.) «gesang, musik; getön, klang» (Grassm. Wb. 1256—7.); «musik (plur. ein chor spielender, od. singender), concentus; ton, stimme; rede, worte» (BR. Skr. Wb. 6: 905.). — V. ö. ehhez kürin *wan* (plur. *wanér)* «stimme, laut» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 250.)

A szókezdő *v* elenyésztének példáját árja eredetű magyar szóban már fönt láttuk az *éh* eredetének tárgyalásánál (l. 84. sz.). Hogy ilyen hangváltozás a finnre nézve is fölvehető ősrégi elemeknél — a minő mindenesetre árja származatának föltevése mellett is a finn *ääne-* — mutatják a finn-észt *aja-* «treiben, fahren, jagen» (v. ö. zürj. *voj-, vojöd-* «durchgehen mit etwas, schnell fortbringen», *vöt-, vötli-* «treiben, jagen, verjagen, verfolgen») s finn *askele-* «schreiten, gehen, treten» (v. ö. zürj. *voślal-, voškolt-* «schreiten, gehen, treten») nem szólván az oly példákról, melyekben a szókezdet elenyészett *v*-jének nyomát a kezdő hangzónak zártabb *(o, y)* színe is mutatja (minők pl. a finn *olka* «schulter», *ytime-*, nom. *ydin* «mark», *ole-* «esse» = magy. *váll, velő, val-* stb.; l. Budenz: MUgSz.). Nem bizonyít a finn *ääne-* eredeti *v* szókezdőjének fölvehetősége ellen a lapp megfelelőnek *j* szókezdete; mert ez (mint sok esetben a *v* szókezdő) többször világosan járulék-mássalhangzó egészen új keletű skandináv elemekben is, pl. svédlp. *jalla, jaella, jaelli, elli*, Lule *jalā, jalē* stb. «oder» = ónorv. *ella* | *jaltest* «sonst» = norv. **eldest* > *ellest; jiessa-* «sauer werden (v. milch)»

= norv. *aesa* | *jiehkke, jaehkke, jehkkie* «gletscher» = norv. *aeka* | *jiellō, jillō, jellō* «regen; od. windschauer, windstoss» = ónorv. **éla* (v. ö. ónorv. *él*, norv. *el)* | *jiltoi, hildoi, hildo, ildo* «wandgestell» = norv. *hylla, hylde* | *juglo, jūlo* «nachteule» = norv. *ugla, ula* (l. Qvigstad: Nord. Lehnw. 201—3. ll.). Végül tekinthetjük a finn *ä* magas hangzót is a szkr. *ā* egyértékesének, számba vevén, hogy hasonló módon — t. i. árja *ā*, *a*-val szemben álló magas hangzóval — viszonylanak egymáshoz: finn *terä*, észt *tera* «schneide, schärfe» és szkr. *dhāra-*, av. *dāra-* «schneide (des schwertes od. messers)» | finn *mete-*, *mede-* (nom. *mesi)* «honig» és szkr. *mádhu-*, av. *maδu-* «honig» | finn *nime-* (nom. *nimi)* «name» (v. ö. a mord. *lem*, magy. *név*, vog. *näm* nyíltabb hangzóit) és szkr. *nā́ma*, av. *nama* id. | finn *myrkky* (lapp *mirko)* «gift» és osszét *marg* «gift», szkr. *marka-*, av. *mahrka-* «tod» | finn *seit-semä-* (nom. *seitsemän, seitsen)* «sieben» (v. ö. magy. *hét*, TV. *sät*, KV. *soät)* és szkr. *sapta*, av. *hapta* stb. Hogy ugyanily hangviszonylás a magyarban is igazolható, ismételve volt alkalmunk rámutatni (l. pl. fönt 75. sz.).

87. Magy. **enyész-ik** «occido, evanesco; abscondor; verschwinden, vergehen; sich verbergen» *(el-enyészik* «abscondor, lateo; sich verbergen»; *el-enyészedik* «evanesco; verschwinden»; *be-enyészik* «illabor, immittor, imbibor; insinuor; sich verbergen, eindringen»); *enyészt-* «abscondo, recondo; verbergen, verwahren» *(el-enyészt-* «evanescere facio; abdo; verschwinden lassen; verbergen»); *enyészet, nap-enyészet* «occasus solis; sonnenuntergang» (NySz.); *be-enyészlődik* (Székelység) «beszívódik, beszivárog (pl. olaj a fába)» (MTsz.).

< Szkr. *ví-naç-* «untergehen; verlustig gehen (einer sache), wirkungslos bleiben, vereitelt werden»; [causat.] «vertilgen; zerstören, auseinander treiben» = *ví-* «(præp.) «auseinander, hinweg, hindurch» + *naç-* (præs. 3. sz. *náçati* és *náçyati)* «verloren gehen, sich verlieren, abhanden kommen; verschwinden, sich davon machen; vergehen, umkommen» [causat.] *nāçyá-* «vertreiben, forttreiben» (Grassm. Wb. 717.) || av. *vi-nas-* (præs. 3. sz. *vi-nasyeiti)* «verschwinden, vergehen»; [causat.] «verschwinden machen» = *vi-* «auseinander, fort» + *nas-* «verschwinden» (Justi Hb. 169.) | pahl. *vi-nāsīnītān*, ujper. *vi-nāstan* «verletzen, vernichten» (v. ö. ujper. *nāsīden* «abmagern») | šighnī *bi-nās-*, szariqōlī *bi-nās-* «verlieren» (vakhī *nüs-* id.). Innen: szkr.

vināça- «das verlorengehen, vernichtung, untergang» = gabrī *venāh*, ujper. *gunāh* «sünde» = magy. *bín*, *bűn*; l. fent 48. sz. (HORN 300, 228, 208. ll.; TOMASCH.Pam. 864. l.).

A jelentés és alak tekintetében egyébként pontosan megfelelő magy. *enyész-* igében csupán a szókezdő *v*-nek olyan eltünését kell fölvennünk, minőt fentebb az *él* és *ének* szóknál (l. 84. és 86. sz.) is észlelhettünk. — A MOLNÁR ALBERTnél található magy. *enyeget-* «celare, occultare, palliare» az *enyh* szóhoz tartozik (l. alább 81. sz.).

88. *Magy. **enyh**, *enny* 1. «árnyék; schatten» *(ház enyhibe:* «árnyékába, hüvösébe», Szentes; *taszídd a kocsit az epërfa enyhibe, në süsse a nap*, u. o.; *menjünk valami enyhelyre a forró nyári nap heve elől*, Kis-Kún-Halas); 2. «védett hely, a hol a szél, eső, hó, nap heve nem éri az embert, állatot; schutzort» *(essö elű enyhêre húzottam*, Szentes; *a ház enyhibe ül, a hol a hideg ajër nem éri*, u. o.; *halomnac es eynec ennyeben bekeuel el menenec* Decsi; *vannak több hegyeydis, kiknek enyekben megoltalmazhatod magadat)*; *enyves* «opacus, umbrosus; dunkel, schattig» *(enyves setétség*, Pázmány; *szép mező és enyves források*, Otrokocsi); *enyëget- (enyhegetés* MA.) «palio, celo, occulto; protego, foveo; verbergen, bemänteln; schützen, beschirmen»; *enyëlt (énvett, ennyett* Székelység) 1. «által» *(enyette kaptam meg a hivatalt)*; 2. «-ért, miatt, végett» *(enyetted tűrtem)* | *enyhő* «mitis; mild»; *enyhít- (elhűeyt* MünchC., CornC.) «domo, refreno, commitigo; zähmen, besänftigen, mildern, erquicken», *enyhöd-ik, enyhül-* «lenior, placor, mitigor; sich besänftigen, besänftigt werden»; *enyhes* (Hajdu-m.) «langyos» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: kürin *äχ̣ün* «schatten» *(ţarcí äχ̣ün* «der schatten des baumes»; USLAR-SCHIEFNER: Kürin. Stud. 119.).

A magy. *enyh* és képzései jelentésfejleményeinek igen tanulságos analogiája kinálkozik a zürjén-votják és vogul-osztják *saj* és származékai különböző alkalmazásaiban. E szó a perzsából való, hol *sāya, sāye* «1. schatten; 2. schutz» (= pahl. *sāyak*, balūčī *sāī, sāig*; szkr. *čhāyā-* «schatten»; HORN 154.), mely kettős értelemmel jelentkeznek: *a)* votj. *saj* «schatten, kühlung» (WIED.), «kühle, frische» (MUNKÁCSI); innen: *sajkìt* «kühl, frisch», zürj. *sajkíd* «kühl, erfrischend, kalt» ezek mellett: *sajkal-* «erkalten, sich abkühlen», *sajköd-* «abkühlen, erfrischen» (WIED.) | vogul: ÉV. *ti jäni' jiw*

sajin ūnteuw! «setzen wir uns in den schatten dieses baumes!» (Regely); *sajik* «kühl». — *b)* zürj. *saj* «raum hinter etw.» (*kar-saj* «vorstadt», *šondi-saj* «schattiger ort», *töl-saj* «zufluchtsort vor dem winde»; Wied.) | vogul: ÉV. *χ̮ātél saj-mān*, v. *sajnūw mān ūnteuw, tit χ̮ātél-ťaľt saka kwotėraχti* «hinter die sonne (tkp. ‚naptól védett helyre') müssen wir uns setzen, hier in der sonne brennt es zu stark» (Reg.); KLV. *saj-mōn untiwen, wuotnė ul khąjąñkhwąu* «üljünk csendesebb (védettebb) helyre, hogy a szél ne érjen bennünket (на тихое мѣсто сядемъ, на заволущье гдѣ-нибудь, чтобы погода не хватила)», *räχw-poąl jiw-sajne tuńśpēm* «az eső elől a fa enyhibe állok», *khątél-sajne untimen, ťit rēñ* «a naptól védett helyre üljünk, itt meleg van». Ezen használatok látnivalólag teljesen egyeznek a magy. *enyh, eny-hely, enyhibe* alkalmazásaival; sőt tovább fejlődve egészen az *enyhibe* «mögött» értelmét mutatják a következő névutók: zürjén *sajin, sajö* «hinten, hinter» *(zamök sajin viǵnī* «verschlossen halten», tkp. «lakat mögött tartani»), *sajiś, sajśan* «von hinten», *sajöd, sajtī* «hinter...vorbei, hinter... hin» | déli osztják *saja* «nach hinten», *saina* «hinter», *sajīvet* «von hinten her» | vogul *sajit* «mögött», *sajin* «mögé», *sajnél* «mögől» (ÉV. *au-kit χ̮ātél sajit jelpiñ χ̮ātél ąls* «egy-két nap mögött, v. előtt ünnep volt», *sam-sajt* «szem mögött, látatlanúl», *χ̮asäp-sajiñ* «kárpit mögötti»). Az *enyëget-* «verbergen, bemänteln; schützen» jelentése van meg ez igei képzésekben: zürj. *sajal-* «vorhalten, vorhängen, schützen», *sajaś-* «vor sich halten, sich schützen», *sajlaś-* «sich verbergen, verstecken, bedecken», *sajmöd-* «decken, schützen, verdecken, verhehlen, verheimlichen, beschatten» (Wied.)| vogul: *vēltėm lap-sajlilėm* «ich bedecke meinen antlitz (лицо закрою)», *χ̮ātél-rē'inel lap-sajlaχ̮ts* «er bedeckte sich vor der sonnenhitze». Végül az *enyhö, enyhít* «sanft, mild» alapértelme tetszik föl ezekben: ÉO. *saj* «still, ruhig» (Ahlqu.) | vogul *vōt sajji' jēmti* «a szél csendessé válik» (Reg.); v. ö. az *enyhes* «langyos» értelméhez a fent említett vog. *sajik*, votj. *sajkīt* «kühl, frisch» adatokat.

Igen alkalmasan vehető föl ezek szerint az *enyh* alapértelmének az «árnyék», melyből egyrészt «oltalom, rejtek, védett hely» s ebből «vlminek möge», másrészt az *enyh-hely* főtulajdonságát kiemelve «szelid, lágy, hűvös, langyos» jelentések fejlődtek (pl. *haraghya meg ehnyedik* = «lehűl, szelidül»; *az heuseg meg enhitetik* = «hűvösebbé, langyossá válik»; NySz.). Az «árnyék» fogalom alapjából fejlődik az *enyëget-* «elrejt, palástol; megvéd» (tkp. «sötétbe, ill. oltalomba helyez») értelme (v. ö. a denominativ képzésre nézve: *igazgat-, édesget-;* l. Nyőr 6 : 193.); továbbá a régi *enyves* (= **ennyüves, *enyhüves*) «árnyékos, sötét, hűs»-féle jelentése *(enyves források* = «árnyékos, hűs források»). Az *enyett* határzó alkalmazásainak alapja az «által»-féle *(enyette* kapta a hivatalt = «oltalma, védelme, közreműködése útján»). Jelentéseiknek

ily módon megmagyarázható kapcsolatánál fogva mindenesetre egy tőnek sarjait láthatjuk mind e szókban s nem szorulunk különválasztásukra, mint ezt Négyesy László véli (Nyr 17 : 211.). Alakjában az *enyh* eredetibb **ehny* helyett való, mi a régi *ehnyít, ehnyedik* hangzáson kívül a hasonló végzetű *tunyha, tunyhó, tunya* = *tohonya* (Balaton-mellék), *renyhe* (= finn *röhmiä* «inhabilis et tardus»; Budenz MUgSz. 655.) és *konyha* (= szláv *kuχńa)* hangtörténetéből is következik. Pontosan megfelel pedig alakilag, úgy mint értelmileg ezen régibb *ehny* (< **eheny)* hangzású s «árnyék» jelentésű szónak a kaukázusi *äχün* «schatten».

89. Magy. ér (accus. *ere-t*, plur. *ere-k; ęr* Heltai; *ër* Zemplén-m., *ir-kilis* «ér-kelés» Debreczen) 1. «vena; ader»; 2. «fluentum; bach» *(Eer rivus, fyzes eyr rivulus* oklevelekben); *élet-ér* «arteria; pulsader», *szív-ér, ezüst-ér; eres* «venosus».

Osztják: Jg. *jër* 1. «ader» *(vèrèñ jër* «blutader», *mögh-jer* «regenwurm», tkp. «földi ér»); 2. «wurzel (корень), FO. *lër* «wurzel» (Pápai), SO. *ļor, ļort*, IO. *turt* «wurzel» (Castrén) | ÉO. *ļër* «wurzel», *mĕ-ļër, mū-ļer-voi* «wurm» (Ahlqu.).

Vogul: ÉV. *tār*, LV., PV. *tą̄r*, KV. *toąr*, TV. *tą̄rčęχ* «dünne wurzel, faserwurzel» *(pum-tār* «graswurzel», *āt-tār* «haarwurzel»; *mā-tār* «regenwurm»); ÉV. *tārés* «wurzelchen» *(āt-tārés; simtārsèm* «szívem gyökere»); *kĕlp-tārés*, LV. *kelp-toarś* «blutader» (Reg.).

Votják: *ser : vir-ser*, Kaz. *vèr-sèr* «ader (жила)»; *sera* «blutigel» (v. ö. *vir-juiś* id., tkp. «bluttrinker») || zürjén *vir-ser mannі* «verbluten» (tkp. «ader gehen»; Wied.).

< Szkr. *çiri-, çirī-* «ader» (Capp. 446.).

Árja eredetű szó kezdetén enyészik a sibilans a magy. *arany, ezer* és *ín* szók eseteiben is (l. itt 14. és 90. sz.). A hangzók megfelelésére vonatkozólag v. ö. a *fenyő* és *fest-* czikkeket (u. i. 109. és 111. sz.).

90. Magy. **és**, *s (eis, ews* nyelvemlékekben; *iés* Palóczság, *is* Szatmár-m.) «et, etque, que, ve; und» (NySz.; «eggy ember *is* eggy asszony», «megharagudhat *is* osztán tüzes üszköt viszen a házra»; MTsz.). — **is** (régi nyelvben általánosan: *ees, es*, székely *ës, és, ēs*, ormánysági *izs)* «et quoque, etiamque; auch» (NySz., MTsz.). — *ismég, ësmég, ësmëg (ëssëg, ësëg* Dunántúl) «iterato,

vicissim; rursus, rursum, iterum; wiederum, abermals», *ismét, ësmét* (székely *ësmént, esmett, ösmént, üsmét, esméng*) = *is-mëgént, is-megint* id.; *még-is* «etiam num, adhuc; noch, noch immer»; *sëm, së* = *s-nem, s-ne* «nec, neque; auch nicht» (u. o.).

Vogul: ÉV. *ą̄s* «szintén, megint, még; is; hát; vagy pedig; auch, noch, wieder, und»; *man-ą̄s* «oder» (pl. *taw ą̄s man-jotūw mini* «er geht auch mit uns», *χumin ą̄s χot ą̄li?* «und wo ist dein mann?» *ti puśkät manėr ūnleptawė: vinä man-ą̄s manėr* «was wird in diesem fass eingelegt: brantwein oder was?») | KLV. *ōs* «noch, und noch» (pl. *ōs mänᵈėr voqrėn?* «und was wirdst du noch machen?»; [enclytice:] *-ės: -ės at, -ės oqťėm* «sem, sincs; auch nicht, es gibt auch nicht» (pl. *poñkēñ uj äm ōšäm pušėn tēsän, äkwᶜ ōš-ės at äritäpts* «der wolf hat alle meine schaafe aufgefressen; [auch] nicht ein einziges schaf hat er überlassen»; *tė poeltė äkwᶜ oqi-ės oqťėm* «in diesem dorfe gibt's kein einziges mädchen» = «auch nicht ein einz. m.») | ALV. *ōs* «noch» (pl. *täu am-pą̄ltėmnė ōs jörmi* «er wird noch auf mich angewiesen sein») | KV. *ūs, us*, FKV. *ōs* «noch, wieder, abermals» (pl. *us äkwᶜ-por lattėn!* «sage abermals!», *täu ūs tėt at ōls* «er war noch nicht da»); «jedoch» (pl. *täu lōń khǫm, oqmnän us at koqrėχ* «er ist ein guter mann; jedoch brauche ich ihn nicht») | PV. *ōs* «wieder, noch, abermals» (pl. *ōs šūnśės, ōs loqśkats* «wieder schaute, wieder lauerte er»; *äń ōs at joχts* «noch jetzt ist er nicht gekommen» | TV. *ą̄s, ąs* id. (pl. *marš ąs ōnēm* «ich sitze noch ein wenig», *tū ąs ă̄ jis* «er ist noch nicht gekommen»; *iń ąs vukǫtst* «jetzt packten sie wieder einander an»).

Osztják: IO., SO. *ōs, os* «noch, wieder» *(os äipe* «noch einmal» Castr., Pápai).

< Av. *apąš*, pahl. *apāč, apāž*, pāzend *awāš, awāz*, ujper. *abāz, bāz* «rückwärts, zurück, wieder» | vakhi *wāz*, szariqōlī *wūz* «zurück, ferner, überdies»; kurd *wāšī, vāšī* «zurück» (Horn 37; Hübschm. Pers. Stud. 22; Arm. Gr. 462; Tomasch. Pam. 818.) | Szkr. *ápāč* «rückwärts gewandt; westlich» (= *ápa* «ab, fort, hinweg» + *vač-* «biegen»; Grassm. Wb. 75.).

Hogy «et, etiam, rursus»-féle kötőszók, illetőleg határzók eredetibb «retro»-féle jelentésből fejlődnek, arra már Simonyi utal a magy. *mëgént* «wieder», *mëg* «und, auch» (v. ö. *mëg, mög* «hinterteil, rückseite») s a vele azonos alapszóból való finn *myös* (e h. *myö-ksi*) «auch, ebenfalls», valamint a finn *taka* «dorsum» szóból

származó finn *taas* (e h. *taa-ksi)* «wieder» és a lat. *rursus* (= *revorsus)* adatokra való hivatkozással (Magy. Kötőszók I : 89.). Ugyancsak ő említi előbb a magy. *és* és vog. *ās, ōs* egyezését (u. o. 7.) a nélkül azonban, hogy a lényeges alaki eltérések okát adhatná. Az árja megfelelések világot derítenek erre is, valamint igazolják, hogy a magy. *és, is*-nek tényleg «retro» az eredeti értelme. Az av. *apąš*, pahl. *apāč*-hoz képest olyan hangtani alakulást tükröz a magy. *és*, minő a hangzót tekintve a magy. *hét* (= szkr. *sápta*, av. *hapta)* s a mássalhangzót illetőleg a magy. *vásár* (= pahl. *vāčār)* szókban is jelentkezik. Nem egészen egy a vog. *ąs, ōs* története, melynek mássalhangzója az iráni *š*, *č*-nek megfelelőleg *ś* volna s eltérésével arra mutat, hogy eredetije a későbbi fejlődésű iráni *z* (v. ö. pāzend *awāz*, ujper. *abāz*, vakhī *wāz)*. Az átvétel különböző kora és más területe magyarázza meg a hangrendi eltérést a magyar és vogul alakok közt; amott, mint sok más régi keltű árja jövevényszóban *a* ~ *ā* hangmegfelelést tapasztalunk *(és* < **eveš* = pahl. *apāč*, mint *étel* < **evetel; lén, lőn* = *leve-*+*n)*, míg itt az eredeti mélyhangúság megmaradt s az elenyészett hangzóközi *w* (< *p)* a magánhangzó hosszúságában és labialis szinezetében tartotta fönn nyomát (vog. *ōs, ąs* = pāzend *awāz)*. Az ujabbkori eredetből érthető, hogy az árja megfelelők régibb alakjaiban mutatkozó szóközépi *p* az osztják *os*-ban sem jelentkezik, holott a magy. *hét*, vog. *sāt* osztják másai: *tābet, ļābét (*sebet, *sepet* = szkr. *sápta)*.

Közeleső s már Simonyitól fölvetett eszme (Magy. Kötőszók I : 7.), hogy az *és, is* rokonságával együtt a magy. vissza (régi *viszha)* «retro, re-; zurück», *viszont, viszontag* «rursus, contra, invicem, vicissim» szóval függhet egybe, melynek alapszóban egyező másai a finn *vasta* «oppositus, adversus, contrarius» *(vastaan* «contra»), mordvM. *vasen, vasiń* «adversus» *(vasiń-pejelht* «scheere», tkp. «cultri adversi»), *vasíft-* «begegnen»; mordE. *vaśon (: vaśon-peelt* «scheere»), *vasode-* «begegnen», cser. *vaš, vāš* «exadverso, contra», lapp *vuoste, vuostai* «contra», zürj. *veśtiń* «gegenüber, entgegen», *voćča* id. stb. (l. Budenz MUgSz. 585.). Tényleg nagyon egyezik mindenkép e szó az élő iráni nyelvjárások *wāz, bāz* «zurück» szavával, melyről a sejtett kapcsolat esetén azt kellene föltennünk, hogy a benne mutatkozó hangváltozások régibb keltüek irodalmi megjelenésük koránál, vagyis hogy voltak hasonló változatok amaz irányság körében is, melyből a finn-magyar nyelvek efféle jövevényszavai kerültek. Ily fölvétellel megmagyarázható volna az ÉO. *pa* «und, auch, noch, wieder» szó is *(aśa, ma pa manļem jaχ-pilna* «vater, ich gehe auch mit den leuten», *ńeļjaŋ ātńen pa χatlńen* «vierzig tage u. vierzig nächte»; Ahlq. Ostj. Tex. 13, 43.), mint az ujper. *bā, abā, ebā* «mit, zu» (= pāzend *awā* «mit», pahl. **apāk: apākīh* «assistence, cooperation» < óper.

*upāka-, szkr. upāka- «verbunden, nahe zusammengefügt», upākē «in nächster nähe, gegenwärtig»; l. Horn 34; Hübschm. Pers. Stud. 21.) egyértékese, mert hogy «mit»-féle postpositio az «und, auch» jelölésére alkalmas, azt kétségtelenül mutatja az ÉO. *pi̯na* «mit» névutó *(lu-pi̯na* «mit ihm») alapszavával, a *pi̯* «gesellschaft, gefolge; gesellschafter, freund» *(pi̯-χo* «gefährte») szóval azonos vog. *-pél*-nek ilyetén használata (pl. *täu-pél joχti* «er kommt auch»; v. ö. *jurt* «kamerad, gefährte», TV. *jǫrt* id.: *ńǭlu-jǫrtél* «mit der schlange», *äm jǫrtlém* «mit mir»), továbbá hogy a tavdai vogulban a rendes *-nąt, -nèt* comitativus-rag alkalmazása közönséges eljárás a kapcsoló «und, auch» kötőszó értelmében (pl. *khątélnèt ji* «tag und nacht», *jukänet äńśuχ ǭlst* «eine frau und ein mann lebten»). — Alakilag egybeesettnek tekinthető az itt tárgyalt ÉO. *pa* «und, auch» szóval ama másik ÉO., SO. *pa* szó, melynek «anderer, fremd» a jelentése (pl. *pa mū* «fremdes land», *pa-sir* «andere sitte, andere gegend; anderer, fremder» Ahlq.; SO. *pa-ku* «fremder, fremdling» Pápai). Itt már az IO. *peg* («ein fremder, ein anderer») változat mutatja a kapcsolatot a szkr. *ápāka-* «von ferne kommend» (innen: *apākā* «fern») szóval, a szkr. *ápa* «ab, fort, hinweg» præpositio származékával (= óper. *apa-*, av. *apa-*, pahl. *ap-*, pāzend *abē-*, *bē-*, ujper. *bē-*, *bi-*, zaza *ve-*; l. Justi Hb. 22.).

91. Magy. es-ik 1. «cado, labor; ruo; fallen»; 2. «incido; geraten»; 3. «obtingit, accidit; es geschieht, es trifft sich, es kommt vor» *(alá-esik, le-esik* «delabor, decido, ruo, delabor; fallen; niederfallen»; *be-esik* «incido; hineinfallen, einfallen»; *el-esik* «cado, labor; fallen» stb.); *esés, eset* «lapsus, casus; fall» *(nap-eset* «occasus solis, occidens; sonnenuntergang»). — *ejt-* «sino, labi; facio cadere; facio accidere; fallen lassen; geschehen lassen, hervorbringen» *(le-ejt* «dejicio, occido s türzen, fällen»; *meg-ejt-* «cadere facio; zu falle bringen») stb. (NySz.)

Vogul: ÉV., LV., PV. *is-* «sich niederlassen, setzen, herabsteigen (von schwebenden wesen, z. b. vögeln, luftgöttern etc.» pl. *χulaχ paul-tältèn isès* «a holló a falu kikötőjébe szállott»); *isγésl-* (iterat.), *isil-*, *isilal-* (frequ.), *isäp-* (mom.) id. (pl. PV. *iś vuj khöltärm nuńk isäps* «a kis madár a nyírfa tetejére szállott»).

Zürjén *uś-* «fallen, herabfallen, sich werfen, sich stürzen; zufallen, zu teil werden; herkommen, zum vorschein kommen»; *uśköd-* «fallen lassen, hinwerfen, niederwerfen, abwerfen, hinunterlassen; verlieren»: *uśkal-* «niederfallen, sich niederwerfen» stb. (Wied.) | permi *iś-* «fallen», *iśkót-* «fallen lassen» (Genetz OP. 9.).

Votják *uś-*, *üś-* «fallen, umfallen; einfallen, einstürzen (z. b. grube); abfallen (z. b. regen, baumblatt); irgend wohin geraten, kommen; einen preis kosten»; *uśil-* (frequ.); *uśon*, *üśon* «fall, sturz»; *uśkŏt-*, *üśkĕt-* «stürzen, fallen lassen, hinunterwerfen, abwerfen».

MordM. *oza-* «sich setzen», *ozadĭ-* «sitzen», *ozaftĭ-* «setzen (trans.)»; *ozama* «sitz, sitzplatz» | mordE. *oza-*, *ozado-*; *ozamo* id. (NyK. 5 : 163. l.)

Finn *istu-* «sedere, considere; sich setzen, sitzen»; *istahta-* (mom.); *istutta-* (caus.) «setzen, verpflanzen»; *istau-* «sich niedersetzen» | észt *istu-* «sitzen, sich setzen».

Cserem. *voz-* «fallen; sich legen»; *vozed-* (frequ.) | cserM. *vaz-*; *vazal-* (mom.); *keča vazalma* «sonnenuntergang»; *vazakt-*, *vazekt-* «fallen lassen; legen, setzen» (NyK. 4 : 417.).

< Szkr. *ās-* (præs. 3. *āste*) «sitzen; sich auf einen sitz setzen od. niederlassen; sich setzen, sich niederlassen»; *ádhi-ās-* «sich auf etw. niederlassen; darüber tronen, herrschen» (*ádhi* «oben auf, hinauf, auf»); *antár-ās-* «sich in etw. hineinsetzen od. hineinsenken» (*antár* «ins innere hinein»); *āsá* «sitz, wohnsitz» (Grassm. Wb. 187—90.) || Av. *āh-* (præs. 3. *āstē*) «sich setzen, sich niederlassen, sitzen; verweilen, bleiben, sein»; gör. ἧμαι, ἧσται (Geiger Hb. 204.).

L. Budenz: MUgSz. 797. l. — A «fallen» jelentésnek itt föltetsző «sitzen, sich setzen, sich niederlassen»-féle alapja jelentkezik még a magy. *es-ik* székely alkalmazásaiban, melyek közt: *mëg-esik* = «megülepszik (a fölzavart folyadék)» és «megapad»; *lë-esik* = «leszáll, lelohad (a kelő tészta, a daganat»; MTsz.). Alaki szempontból megjegyzendő, hogy a vogul *is-*, mordv. *oza-*, cserem. *voz-*, *vaz-* megfelelőkben egyszerű *s* (> *z*) s nem *š*, *ś*, vagy *č* áll szemben a magy. *es-ik* többeli mássalhangzójával; minélfogva emitt a *š* nem tekinthető a közösség alapjául szolgáló legeredetibb ejtésnek (úgy mint pl. a magy. *savanyú* = mordv. *šapama*, *čapamo*. cser. *šapa*, *šopo*, zürj. *šom*, votj. *šum* stb., vagy a *les-* = vog. *läš-*, *läś-*, *loąś-* szavakban), hanem csak a *s* valamely okból keletkezett változatának (úgy mint pl. az *ös*, *is* = vog. *jis*, *is*, osztj. *is* «alt», cser. *izäj* «frater senior, patruus» szóban; l. MUgSz.). Van ugyan a permi nyelvekben is *ś-* nem egyszerű *s*-vel; de ennek bizonyságára nem sokat építhetünk, látván hogy a magy. *szív*, vog. *sim*, osztj. *sem*, *sam*, mordv. *sedi* «herz» szónak is zürj. *śölöm*, votj. *śulem* áll szemközt s szintígy felelnek meg *az* árja *sata* (szkr. *çata-*,

av. *sata-*, osszét *sade, sädä)* «hundert» szónak: zürj. *śo*, votj. *śu* (= magy. *száz*, ÉV. *sāt*, osztj. *sāt, sōt;* de: mordv. *śada, śado*, cserem. *śuda, śüdö*, tehát az *ś* közös fejlesztésével*), valamint a szkr. *sahasra-* «tausend» szónak: zürj. *śurs*, votj. *śurés, śurs* (= vog. *sātér, sōtér*, mely mellett ÉO. *śorés*, déli *ćores, ćaras* valószínűleg zürjén jövevényszó). A *száz* szó itt idézett megfeleléseinek példája láttatja, hogy az eredeti *s*-nek *ś* felé való hajlása már azon árja területnek lehetett hajlandósága, honnan a finn magyar nyelvek ily eredetű szavainak egy része került. E fölvételre alapot nyujtanak a magy *sör, sarok; köles, haris; kast, ostor, ezüst, üst, üstök, isten; becs* és *köcsög* szavak is (l. e czikkeket), melyekben t. i. szintén *ś*, illetőleg ebből fejlettnek vehető *ć* áll szemben árja *s*-nek. Jól meg is érthetjük e jelenséget, ha számbavesszük, hogy eredeti árja, illetőleg indogermán *s* igen sok esetben s többféle helyzetben (többek közt a *st* hangcsoportban is) változott *ś*-vé az iránság terén (l. Hübschm. Pers. Stud. 232. s köv. ll.). Ezzel magyarázhatjuk az egyébként értelemben és alakban pontosan egyező szkr. *ās-* «sitzen, sich setzen, sich niederlassen» viszonyát is a magy. *es-* és zürj., votj. *uś-* igéhez, melyek egyszersmind úgy mint a vogul *is-* s a *-tu* reflexivummal (l. Budenz: Összeh. Alakt. 95.) képzett finn *is-tu-* az árja elemekben gyakori magashangúságba való hajlást észleltetik**) (l. erre nézve fönt az *ének* czikkét; 86. sz.). A mord. *oza-* és cserem. *voz-, vaz-* alakok az eredeti mélyhangúságot tükrözik az árja *ā (a)* hangzó oly alakításával, mint pl. ezekben: mordE. *ćokol* «nachtigall» = szkr. *çakulā-* «vogel» (l. fönt 53. sz.) | cserem. *ongo* «türangel», finn *onke-* «angel» = szkr. *áñka-*, av. *añku-* «haken» (u. i. 1. sz.) | mordv. *uro, ūra*, finn *ora* «pfriem» (magy. *árr)* = szkr. *ārā* «ahle, pfriem» (u. i. 12. sz.) | finn *orpo, orvo* «waise», mordE. *uros, urus* id. (magy. *árva)*=szkr. *árbha-* «klein, schwach» (u. i. 17. sz.) | finn *kota*, mord. *kudo*, cser. *kuda* (magy. *ház)* = av. *kata* (l. u. i. alább). A cseremisz szókezdő *v* járulék-mássalhangzónak analogiái: *verež, vürüž* «ahle, pfriem» (l. fent 12. sz.) | *vadar, vodar* «euter» (mordv. *odar*, finn *utar)* = szkr. *ūdhar-* id., gör. οὖθαρ (a litvánban csak: *ūdrůti* «eutern, trächtig sein meistens von säuen»; a finn-mordv.-cser. alakoknak eminnen való származása kétesnek jelezve: Thomsen Berör. 234. l.). — Látszólagos nehézséget képez a szkr. *ās*-igével való egyeztetés ellenében azon körülmény, hogy a zürj., votj. *uś*-nak causativuma: *uśköd-, uśkit-*, minek alapján

*) Setälä és Genetz (Journal de la Soc. Finno-Ougr. 16.) az ily esetekben a *ś*-t a finn-magyar nyelvközösség ősi korából származó hangnak magyarázzák.

**) A zürjén-votják *uś*- előbbi magashanguságára nézve v. ö. NyK. 25 : 173. l.; a finn *istu*-ban a képző hangzója még őrzi az eredeti mélyhangúság nyomát.

Budenz az *es-* igének és rokonságának eredeti alakját *sk*-val (így *eskʒ-*) képzeli. Ámde, hogy az *sk*-val történő ejtést régibbnek vegyük, az ellen a mordv. *oza-*, cser. *vaz-*alakok szólanak; mert e nyelvekben a szóközépi *sk* teljes épségében (vagy *ś*, *š*-vé változva) szokott megmaradni (pl. finn *keske-* «mitte» = mordv. *kesk, keska* «hüfte», *kučka* «mitte»; észt *kośk* «grind am kopfe» = cser. *kokša;* frequ. *-sk* képző = mord. *-ks, -kš*, cser. *-š;* finn *kahdeksan* «acht» = cser. *kandakše*, mordv. *kafksa, kavkso; yhdeksän* «neun» = cser. *indekše*, mordv. *vehksa, vejkse;* finn *paska* «merda»: v. ö. mordv. *piskeze-*, cser. *puśked-* «durchfall haben» stb.). Másrészt az egyszerű, továbbképzés nélkül való zürj., votj. *uś-* «fallen» ige nem is mutatja a *śk* hangcsoportot (pl. nom. verb. *uśon, uśiś;* nem: *uśkon, uśkiś*), míg a hol a *śk* hangcsoport tényleg eredeti, ez mindenütt szokott jelentkezni, pl. *miśk-* «waschen» (= mordv. *muśke-*, cserem. *mošk-, mušk-*, észt *mosk-* id.): nom. verb. *miśkon, miśkiś;* szintígy a votj. *kus, kiś* «hüfte» nominativus mellett a *tő*: *kusk-, kisk-* (pl. birtokosragokkal: *kuskí, kuskíd, kuskíz*, instrum. *kuskín*). Mindez azt mutatja, hogy az *uśköd-, uśkit-* causativumban a *-k* már nem a tőhöz tartozó; hanem — a mint már Budenz maga is fölveszi összehasonlító alaktanában (68. l.) — képzőelem (v. ö. zürj. *petköd-* «herausführen, herausziehen»: *pet-* «herauskommen»; votj. *čapki-* «schlagen», causat. *čapkit-*: magy. *csap-*). Nem jöhet tekintetbe a magy. *es-* és társai eredetibb hangalakjának megállapításában a magy. *esső, ess* «pluvia», melynél okaink vannak annak fölvételére, hogy az *es-ik* igével csak a népetimologia kapcsolta együvé. (l. u. i. 92. sz.). — Megjegyezzük még, hogy Tomaschek (Pam. 855.) a cser. *vaz-* «fallen» szót a vakhī *vaz-* «mit wucht niederfallen» egyezteti; de ebben éppen a «fallen» jelentés a járulékelem: v. ö. av. *vaz-* «wuchtig u. stark sein (= szkr. *vaǯ-* «kräftig sein»); innen: av. *vazra-*, szkr. *vaǯra-* «keule».

92. *Magy. **esső**, *eső* «pluvia, imber; regen (*dara-eső* «psecas; graupenregen»; *havas eső* «pluviæ nivibus mixtæ; schneeregen»; *jég-eső* «grando; hagel»; *zápor-eső* «imber, nimbus; platzregen»). — *ess (ees* KeszthC.) «pluvia; regen» (*urnak essi es harmati:* «omnis imber et ros domini», BécsiC.; *megbevllyen mynt az ess en tudomanyom* JordC.; *esseth aad* u. o.; NySz.); *es, ês* (Szilágy-m.) id.; *essës* (Göcsej, Zala-m.) «esős; regnerisch» (MTsz.). — *ess- (esseni, essétt, essene, essëget;* Székelység), *és-, ês-* (Baranya-m.; Szilágyság, Kolos-m.) «pluere; regnen» (*ess az essö, esseni akar, ês az ês;* MTsz.).

< Kaukázusi: abadzech *vuäš'χü, uaž'χi*, kabardin *ošχ, ošχrr*, šapszug *vuošχi*, szvanét *učχa* «regen» — abadzech *vuäš'χü,*

uaž'si, kabardin *uäs*, abcház *as'i*, *assĕ*, *atci*, udi *üžž*, buduch, dzsek *iiž*, dido *isi*, avar *ezu*, *'azo* «schnee» (Erckert: Kauk. Spr. 116, 124.). — Összetétel ezekből: abadzech *(v)uaše*, šapszug *(v)uašo*, *(v)uaziié* (abcház *ž'ɣ'an* Uslar; *a-zχvan* Erck.) «himmel» éscsecsencz *χi*, ud *χe* «wasser» (rutul *χed*, buduch, dzsek, chinnalug *χad*, agul *χär*, *χed*, arcsin *χan*, *χän*, czachur *χon* id.; u. o. 147.); grúz *χevi* «bach», csecsencz *χuoa*, ingiloj *χkev* id. (u. o. 43.). V. ö. az utóbbiakhoz még: kürin *ci*, abadzech, kabardin, šapszug *psi*, tabasszarán *šar*, *šed*, varkun, kubacsi, kaitach, akuša *šin*, lák *šši*n, *sši*n, *sćin*, avar *thlin*, and, karata *thlen*, dido *thli* «wasser» (u. o. 147.). L. alább a *hinár* czikket.

Mi sem látszik természetesebbnek, minthogy a magy. *esső*, *eső* «pluvia» az *es-ik* «cadere» igenevo annál is inkább, minthogy köznyelvhasználat szerint is: «*az eső csik*». Mégis van a szó ily magyarázatában egy-két bökkenő. Az egyik a hosszú *ss* az *esső*, *ess* («pluvia»), *ess-* («pluere») alakokban, melynek az *es-ik* («cadere») igénél, mint föntebb láttuk (91. sz.), nincs semminemű etimologiai alapja. A másik a névszói *ess*, *és* alak a régi nyelvben s nyelvjárásokban (s ehhez a göcseji *essë-s* = esős), melyet igenévnek bajos magyaráznunk hiányozván végzetéről az *-ő*, vagy másféle alkalmas képző. Nem nyugtathat meg bennünket e tekintetben az az eddigelé dívott magyarázat, hogy itt hangváltozás útján kopott volna az igenévi képző; mert ezt nyelvtörténeti alapon nem lehet bizonyítani s érthetetlen is, hogy miért történt volna ez éppen egy ily esetben, az **éső*-nél, vagy *esső*-nél, midőn nem történt a *véső*-nél, *késő*-nél és *áső*-nál. Végül figyelembe veendő, hogy a régi nyelvemlékek különbséget tesznek az *es-* «cadere» és *es-* «pluere» igék ragozásában; amaz ugyanis i k e s, ez pedig i k t e l e n, pl. a Domonkos-codexben: «legottan *eseek* az ev suppriorank labahoz»; de «essev *ees* vala»; a Müncheni codexben: «a vac verembe *esic*»; de «fel fenleti ő napiat iocra es gonozocra, es *es* igazacra es hamissacra» (NySz.). Mindez okok a két szónak különválasztását javallják s jogossá teszik a kérdést, vajjon nem volt-e a magyarban is valamikor egy különálló (azaz nem csupán jelző, vagy körülíró) nevezet az «eső»-re, úgy a mint van ilyen minden rokon nyelvben (vogul *räχw*, ÉV. *rakw*, TV. *ruχ* «regen»; *räkw-*, *rakw-*, *rukhul-* «regnen» | ÉO. *jom*, *jert* «regen», *jertļ-* «regnen»; IO. *jert*, SO. *jom*, *lopaŧ* «regen» | zürj. *zer* «regen», *zer-*, *zermå-* «regnen»; votják *zor*, *zor-* id. | cserem. *jur*, *jur-* id. | mordvM. *piź-*, *piś-* «regnen, schneien», *pizem*, *pisem* «regen»; mordE. *piś-*, *pizeme* id. | finn *satee-*, nom. *sade* «regen», *sata-* «regnen, schneien»; észt *sadu*, gen. *sau*, *saju* «regen», *sada-* «regnen, schneien»; lív *sad*, *sada-* |

kolai lapp *a,br, obr* «regen» stb.) s mint van sajátos szó a magyarban is a «hó»-ra. Tapasztalván, hogy árja, illetőleg kaukázusi eredetűek a magyarban az *ár* («fluctus»), *csatak, csajh, köd, hó, felhő* s több más e fogalomkörrel kapcsolatos szó, lehetségesnek kell elfogadnunk, hogy ugyane területekről az «eső» igazi nevezete is kerülhetett. Alkalmasan kínálkozik e czélból egybevetésre a kaukázusi nyelvek *vuëš'χü, vuošχi, ošχ, učχa* «eső» szava, illetőleg a közös «égi víz» értelem alapján ehhez csatlakozó, ugyanazon összetéti elemekből álló *vuëš'χü, uaž'si, uäs, ussé, üžž, iiž* «hó» szó, mely egész jól megmagyarázhatja az *ess, és* alakok egész hangalkotását; úgy hogy e mellett az *esső*-t, s különösen az *eső* ejtést népetimologia eredményének gondolhatjuk, mely Gömörben már *esős (esás)* képzést is alkalmaz a «pluvia» fogalmára. Az igei («pluere») megfelelőt sajnálatomra nem találom kaukázusi forrásaimban.

93. Magy. est «vesper; abend»: *est-vel, estve, este* (székely *östve*, palócz *esve*; «*estueleiglen* es holualiglan», MünchC.; «*estvelere* marad» DomC.) «vesper, serum; abend» (NySz., MTsz.); *est-ig, estën-estig* «ad vesperum; bis abend»; *est-i, est-véli, estveli* «vespertinus; abend-» *(dél-esti* «postmeridianus; nachmittags-»; *esti idő, délesti imádság); estelëd-ik, estül-* «vesperascit, advesperascit; es wird abend» (NySz.); *esteleg-* (Székelység) «esteledni kezd; es fängt an abend zu werden»; *bë-estëll-ik* (Heves-m.) «beesteledik»; *estendén, estenden, estennen, estünnen* «estefelé; gegen abend» (MTSz.).

Vogul: ÉV. *ēt* «abend», *ētï, ēliän* «abends, zur abendzeit» *(ēti-pālāi' jēmts* «este felé vált az idő»); *ētä-χātélätél, ētä... χātélä, ētiñ-χātél* «tag und nacht» | KLV. *ītï* «abends» | ALV. *īt* «abend; nacht» *(not īt* «gestern abends»; *tīt* «heute nacht», *īt-āla* «durch die nacht») | KV. *īt* «abend» *(īt-poqläi' päts* «este felé jutott az idő»), *ītï* «abends», *īti-lätél* «esténként» | PV. *jēt* «abend» *(jētäi joχts* «er kam abends») | TV. *ītu, jītu* «abend» *(jītu sūs* «der abend kam»), *ītun, ītutin* «abends».

Osztják: ÉO. *jētéñ* «abend», *jētna* «abends», *jētna-pelka* «gegen abend» (AHLQ.) | IO. *idai, idaina* «abends» | SO. *itn*, FO. *ittën* id. (CASTR., PÁPAI).

Finn *ehtoo, ehto* «vesper, tempus vespertinum» *(päivä on ehtoolla* «sol ad occasum vergit»; *ehtoona* «vesperi»); *ehtoise-* (nom. *-oinen)* «vespertinus» | észt *ohtu, ohta* «abend» *(ohtul* «am abend») | vót *ohtago*, lív *ü'dəg*, vepsz *eht* «vesper».

Lapp: Lule *iektu, ikto* «gestern») | Pite *iktu, èktu* id. (Hallász) | Fm. *jifti, jikti* «gestern» | En. *jehti* id. | kolai *jiekta, jekta, ieχta, joχta* «gestern», *jiktij* «gestrig» (Genetz Wb. 42.).

V. ö. szkr. *aktú-* (nomin. *aktús*, acc. *aktúm*) «nacht», *aktā-* (nomin. *aktā*) id. (Grassm. Wb. 4, 5.); *aktú-* «dunkle farbe; dunkel, nacht» (BR. Skr. Wb. 1 : 12.).

L. Budenz: MUgSz. 799. l.; Setälä: Äännehist. I : 198. és NyK. 25 : 347—350, 26 : 194—197, 310—315. ll. — Pontosan egyezik a szkr. *aktú* az idézett finn-magyar adatok hangalkatával, számbavéve a szokásos *a* ~ *e (i)* hangmegfelelést (l. fönt 75. sz.), mely mellett a finn *ehto*, lapp *ikto* végbangzójának mélyhangúsága az árja megfelelő *(ā, u)* hangsúlyos voltával magyarázható. A lappban jelentkező *j* szókezdőt járulék-mássalhangzónak vehetjük (l. erre nézve fönt az *ének* czikkét: 86. sz.); szintígy az egyes vogulosztják nyelvjárásokban mutatkozót.*) A magy. *est*, vogul *ēt, īt* stb. egyezésére nézve e tárgyról írott külön fejtegetésemre hivatkozhatom (l. különösen: NyK. 26 : 315. l., hol az *es-t*-et a vog. *ēti, īti*, illetőleg *χoli-t* «reggel» alakoknak megfelelőleg az *éjt-szaka, éjt által, holtal, holtá kelve* határozók *-t*-jével szerkesztve **et-t* helyett valónak értelmezem). A finn-magyar megfelelők sajátos «vesper» jelentését érdekesen világítja meg azon tény, hogy a szkr. *aktú-* nemcsak «nacht», hanem ennek ellenkezője «licht, tageshelle, glanz» értelemmel is járja (Grassm. Wb. u. o.), mely alapon összefüggnek még vele a gót *ûhtvo* «die allerfrühste morgendämmerung, eigentlich noch die vorausgehende letzte nachtzeit» és gör. *ἀχτίς* «erster morgenstrahl». Az *est*-nek s társainak már az árja eredetiben gyökerező**) alapértelme e szerint a «világossággal küzdő homály».

*) V. ö. erre nézve: ÉV. *āpər* «gewandtheit, list»; *āpriń* «gewandt», *āpərl-* «geschickt sein» —PV. *jəpriń* «geschickt»: szkr. *āprá-* «tätig, eifrig» (Grassm. Wb. 180.) | ÉV. *ērĭ'* (tő: *ērγ-*) «gesang», *ērγ-* «singen»; ÉO. *ār* «gesang», *ārĭl-* «singen»; IO. *āra*, SO. *ārεχ* «gesang», IO. *ārg-, ark-*, SO. *irg-* «singen» — LV. *jēri*, TV. *jēru, ēru* «gesang»; TV. *jerk-* «singen»: szkr. *arká-* «lied, preisgesang», *arč-* «singen» (u. o. 108—9.) | ÉV. *ēsərmä* «scham, schande», *ēsəmtaχt-* «sich schämen», KV. *ēsərəm* «scham» — ALV. *jēsərmä*, PV. *jēsərəm* id.; ALV. *jēsəmtäχt-*, PV. *jēsəmtaχt-* «sich schämen»: osszét: dig. *äfsärmi*, tag. *äfsärm* «schande», av. *fšarəma-* «scham», ujper. *šarm* id. (Hübschm. EO. 38.) | TV. *jimlät-* «heilen»: tat. *im* «arznei», *imlä-*, csag. *ämlü-* «heilen» | ALV. *jēs* «verstand», TV. *īs* id.: tat. *is*, csag. *es* id. | ÉV. *jipĭ'*, IO. *jiba*, SO. *jipεχ, jivεχ* «uhu (strix bubo)», ÉO. *ipi, jipi* id.: v. ö. török *ibek, ebek, ibik, ipik* «wiedehopf (потатуйка»; Budagov I : 176.).

**) Grassmann szerint ez a két *aktú-* összefügg egy harmadik

vagyis a «szürkület». Ugyanily értelmi viszonylás észlelhető a ném. *morgen*, gót *maúrgins* és ószlov. *mrъknati* «dunkel werden» (kisorosz *zmrôk* «dämmerung»), valamint a német *dämmerung* és a szkr. *támas-* «finsterniss», magy. *reg*, *reg-vel* és éjszaki osztják *rîñîm*, *rîñkîm* «nebel, dunkelheit» közt (l. SCHRADER: Sprachvgl. u. Urgesch. 452. és BUDENZ: MUgSz. 649. l.). — Igen hasonló szó a magy. *est*-hez a szkr. *ásita-* «nacht, dunkel» és «dunkelfärbig, schwarz» (GRASSM. Wb. 154.) = av. *āhita-* «unrein» (JUSTI Hb. 54.); de tekintettel a közölt rokon nyelvi alakokra, melyekkel nézetem szerint a magy. *est* is egyeztethető, inkább véletlennek tulajdoníthatjuk az alaki és jelentésbeli találkozást.

94. Magy. **ester** (Erdővidék), *ëstër* (Háromszék) «meddő, magtalan; unfruchtbar, gelt» (MTsz.); *ester paréj* «blitum; mangold» (PÁRIZ-PÁPAI; NySz.).

MordM. *äšťəŕ*, *jäšťəŕ* «gelt, güst» | mordE. *äšťiŕ* id. (PAASONEN: Kielellisiä 7.).

Finn *ahtera* «gelt, güst» | észt *aher* (gen. *ahtra*) «güst, nicht milchend; nicht einbringend, unfruchtbar».

< Szkr. *starî-* (nomin. *-îṣ*) «unfruchtbar, nicht gebärend» (weib, kuh; GRASSM. Wb. 1589.) || Ujper. *satar-van*, *sutur-van*, *astar-van* «unfruchtbar» (HORN 158.) || örmény *sterǯ* «unfruchtbar» (*sterǯ-ana-m*, *sterǯ-i-m* «unfruchtbar sein») | gör. στεῖρα «unfruchtbare (kuh)»; lat. *sterilis* «unfruchtbar» | gót *staírō*

---

aktú- szóval, melynek jelentése: «salbe» (*añǯ-* «schmieren, salben, schmücken»). Szerinte: *aktā-* «nacht, als göttin neben *uśás* genannt, ursprünglich: ‚die gesalbte, geschmückte' [von *añǯ-*, part. *aktá-*]. Die schwarze, mit funkelnden sternen gezierte farbe erschien den vedadichtern, ebenso, als ein schmuck des nachthimmels, wie die rote als schmuck der morgenröte (*uśas*). — *aktú-* «ursprünglich die ‚salbe'. Dieser begriff spaltet sich dann ferner nach dem unter *aktá* bemerkten in zwei scheinbar entgegengesetzte begriffe, indem *aktú-* einerseits die lichte tageshelle, anderseits das sternengezierte dunkel des nachthimmels als schmuck bezeichnet». — UHLENBECK etimologiai szótára szerint: *aktúṣ* «dunkel, nacht, licht, strahl», eigl. «zwielicht, dämmerung»; vgl. *aktā* und ausserhalb des indischen lit. *ánksti* frühe, apreuss. *angstainai* «frühe, morgens», gr. ἀχτίς «strahl», got. *ūhtwō*, anord. *ótta*, ags. *uhte*, ahd. «frühe, morgendämmerung» (2. l.).

«unfruchtbar», ujfelném. *stärke* «junge kuh, die noch nicht gekalbt hat» (Hübschm. Arm. Gr. I: 493.).

Ide valók még a szlávság köréből: bolgár *sterica* «gelt» *(ovci sterici* «meddő juhok)», szerb *štirkinja*, tót *štira, štiriak, ščuriak* «hermaphroditus» (Miklosich EW. 322.), mely utóbbiakhoz csatlakozik mint átvétel a magy. *csira* «hermaphroditus» (tájnyelvileg: *stira, scsira)*. Már régebben kifejeztem azon nézetemet, hogy összefügg ezekkel a magy. *ester* is (l. Ethnogr. 8 : 20.); de ha a magyar szó közvetetlenül a szlávságból került volna, a szláv *stera* másául **esztera*, **esztere*, **osztora*-féle alakot várhatnánk. Tekintetbe véve ehhez, hogy a magy. *ester*-nek a mordvinban és finnben is akadnak szoros egyezései a nélkül, hogy ezeket a történeti kor nyelvi érintkezéseiből magyarázhatnók, e szavak kapcsolatát árja területről való közös régi átvételnek tarthatjuk. Hangtani szempontból jelentős körülmény a magy. *ester* és mordvin *äšťeŕ, äšťiŕ* alakokban egyezően mutatkozó *št (šť)*, mely *st* helyett ejtve iráni hangsajátságot tükröz (l. erre nézve fönt az *es-ik* czikkét: 91. sz.). Hasonló irányban tanúskodik az egyező magánhangzói előtét, a minő jelenség már az óperzsából is igazolható, de főkép az ujperzsában és az osszétban gyakori (v. ö. pl. ujper. *abrū* «augenbraue» = szkr. *bhrū-; istāk, sitāk* «zweig» = pahl. *stāk; ustun, sutun* «säule» = av. *stūna-; ustōr, sutōr* «ross» = av. *staora-* «zugtier»; *aspand* «raute» = av. *spenta-* | osszét *äfsad* «heer» = av. *spāda-; ärwad* «verwandter» = av. *bratar* «bruder»; *äχsäz* «sechs» = av. *χšvaš; äχsäw* «nacht» = av. *χšap; ärfig* «augenbraue» = szkr. *bhrū-*; l. Hübschm. Pers. Stud. 171—174. és EO. 74—83. ll.). Hogy ekkép, azaz iráni alapon magyarázzuk az *ester*-ben s rokonnyelvi másaiban a magánhangzói előtétet s nem a finn-magyar (illetőleg altaji) nyelveknek jövevényelemek szókezdő mássalhangzó-csoportjain alkalmazott ismeretes eljárásával, arra különösen a finn *ahtera* alakja szolgáltat okot; a mennyiben t. i. a finnben a szókezdő mássalhangzó-csoport eltávolítása nem ily módon, hanem az alkalmatlan hangelemek egyikének (esetleg többjének) elejtésével történik, így: finn *seivās*. észt *teivas* «zaunstange, pfahl» = litván *stẽ'bas*; finn *rastas* «drossel» = litv. *strázdas*, f. *lauta* «kost» = litv. *szlúta* (l. Thomsen: Berör. 83.); f. *luotanen* «teller, schüssel» = or. блюдо; f. *raamattu* «heilige schrift, bibel» = or. грамота; f. *rääkkä* «peccatum» = or. грѣхъ; f. *risti* «kreuz» = крестъ; keleti finn *tautsa* «hölzerne schale» = vepsz *stautś*, or. ставецъ (l. Mikkola: Berührungen zwischen den westfinnischen u. slavischen sprachen 89, 109, 110, 129, 164. ll.).

95. Magy. **ezfek** *(ézfök* BécsiC.) «partes Aquilonis, septemtriones; norden» *(«napkelet* ellen es *napnugat* ellen, *ezfec* ellen es

del ellen»; *delzegi* kiralnenac leána iö *ezfeknec* kiralahoz: filia regis Austri veniet ad regem Aquilonis»; «elvalaztatic ő hegenec fele *ezfelre* es ő fele *delre*: separabitur medium montis ad Aquilonem et medium ejus ad meridiem»; «a fekete louac ki mennec vala *ezfeknek* földebe, es a feierec ki menenec *delnec* földere» BécsiC., NySz.).

V. ö. osszét: tag. *äχsäw*, *eχsäw*, *aχsaw*, dig. *aχsawa*, *aχsawe* «nacht» | óperzsa *χšapa-*: *χšapavī* «des nachts»; av. *χšap-*, *χšapan-* «nacht» (locat. *χšafnē*, ablat. *χšafnō*, plur. nom. *χšafna*); pahl. *šap*, *šawāk*, ujper. *šeb*, *šab*, *šaw*, kāšānī *šew*, kurd *šew*, afghán *špa*, *šapak*, balūčī *šap*, vakhī *šub*, šighnī *šab*, szariqōlī *χab*, mindzsānī *χšáwa*, *χašáwa*, zaza *šau* «nacht» || szkr. *kšáp-* (nom. *kšapá*) «finsterniss, nacht», gör. σκέπω etc. (Horn 171; Hübschm. EO. 26; Tomasch. Pam. 750; Justi Hb. 94; Grassm. Wb. 362.)

Hangzásában a Bécsi codex *ezfek* szava az osszét *äχsäw*-hez csatlakozik legszorosabban, melyhez képest még a pahl. *šawāk* képzőjét mutatja, vagyis összerántással e helyett való: **äχsäw-äk*. A *χs* hang-csoport mutatkozó egyszerűsítése olyan mint az *asszony* szó (v. ö. *achscin* HB. és osszét *aχsin* «herrin»; l. fentebb 18. sz.). A középső *ä* elisiója akár iráni területen is történhetett (v. ö. osszét *χärgäfs* «maulesel» = osszét *χäräg* «esel» + *äfs* «stute» és magy. *öszvér*, a Schlägli Szójegyzékben: *ezper* = av. *aspa-* «pferd» és av. *χara-* «esel»; l. alább); de lehet magyar hangtörténeti fejlemény is, mint ezekben: *sárkány* = kún *sazugan*, *ecztes* = eczetes (ószlov. *осьтъ*, újszlov. *ocet* «essig» stb.); v. ö. *Asawanthu* (oklevélbeli helynév = ásványtó), *Erezteven* (= eresztvény), *Keseken* (= keskeny) stb. (l. NyK. 25 : 147, 148. ll.) Igen különös, hogy az *ezfek*, mely eddigelé csupán a Bécsi codexből ismeretes, emitt többször mint a «meridies, partes Austri» fordítása is szerepel, mi sehogysem egyeztethető a szónak azon éppen ellenkező értelmű alkalmazásával, melynek példáit föntebb idézzük. Hogy ez utóbbiakban a fordító határozottan csak «éjszak»-ot ért az *ezfek* alatt, világosan kitünik abból, hogy a «délleI» szembeállitja; de ezen körülmény kizárja azt, hogy ugyanazon fordító másutt meginl «dél» jelentésben használja ugyane szót. Nyilván tévedéssel van itt dolgunk, melynek képzelhető alapja az lehet, hogy az *ezfek*-nek kétféle alkalmazása nem ugyanegy fordítótól ered*), vagyis hogy

*) Megjegyzendő, hogy a codexnek első és második kézirásában egyképpen előfordúl mind az «éjszak»-ra, mind a «dél»-re való alkalmazás; de mint Volf György a kiadás bevezetésében

mástól származnak a Bécsi codex eredetijének ama részei, melyekben az *ezfek* «éjszak» s mástól, melyekben «dél» értelemben fordul elő. Ez utóbbiról azt kell föltennünk, hogy a magy. *ezfek* igazi jelentésével nem volt tisztában, mit könnyen megérthetünk abból, hogy a szó etimonja itt nem oly világos, mint pl. a *napkelet, napnyugat, dél,* vagy *éjszak* kifejezésekben. Hasonló jelenség, hogy a *csá, csálé* marhaterelő szót, melyet a közlők nagy többsége «balra» értelemben ismer, némely közlő «jobbra» magyaráz (l. MTsz.), mi ha nem egyenesen hibás adat, magánál az illető vidék népénél is csak összetévesztés lehet, minek jó oka van abban, hogy a szó eredeti értelme nem tetszik úgy ki, mint pl. a *jobb* és *bal* szavaknál, melyeknek helyes használatát sok mindenféle egyéb nyelvi alkalmazás biztosítja. — Talán az itt tárgyalt iráni szó van a rokon nyelvekben egyedül álló mordE. *čokšne, čokšnet* «abends» szóban is, melynek utórészekép t. i. igen jól illik a mordE. *ška* «zeit» szó (*te škane* «jetzt, zu dieser zeit», *te škas* «bis zu dieser zeit», *kona škasto* «als, wann, zu welcher zeit»). Az itt föltett metathesis (t. i. *čo-kšne* e h. **čoškne,* **čo-škane* «zur abendszeit») analogiái: mordM. *äškä* «kühl» = mordE. *ekše* id.; mordM. *aksôrks* «aufgeräusperter schleim» = mordE. *aksurks*'és *askurks* id. (l. PAASONEN: Mordw. Lautl. 69. l.)

96. Magy. **év,** *ev* (accus. *eve-t)* «pus, sanies; eiter»; *eves* «purulentus, saniosus; eiterig»; *eved-: evettség* «pus, sanies; eiter»; *evedz-ik* (Moldva) «gyűlik, gennyed» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *sai* «eiter» (*sam-sai* «augenbutter»); *sajj-* «in eiterung übergehen, faulen, verfaulen» (*γulaněm γot-sajje'it* «meine fische verfaulen»), *sajt-* (causat.) | KLV. *säi* «eiter» (*ńulm-säi* «eiter der wunde», *šäm-säi* «augenbutter»); *säj-, säjent-, säilaγt-* «faulen» (*ńoul pušn kwän-säjim* «das fleisch ist ganz verfault», *säjentì* «es fault»), *säit-* «eitern» (*ńulmėm säitì* «meine wunde eitert», *kwän-säits* «ist eiterig geworden», *pel-säitälts* id.) | ALV. *säi* «eiter» (*šäm-säi; päl-säi* «ohrenschmalz»; *ŭt-säi* плисвень на водѣ) | KV. *säi (säm-säi)* id.; *säi-* «verfaulen» (*kwälėm khwątė säis* домъ изгнилъ) | PV. *säj-* «verfaulen», *säit-* «faulen lassen» | TV. *sėi (šom-sėi); sėj-* id. (*jiw il-sėis, sėjänt).*

---

jó okkal fölteszi (XV. l.), a BC. már maga nem az eredeti fordítás kézirata, hanem erről való másolat. Lehetséges tehát, hogy az eredetiben csakugyan különböző szerzőktől ered az ellentétes értelmi alkalmazás.

Osztják: ÉO. *lĭj-* (præs. *lĭlem)* «faulen», *lĭjim, lĭm* «verfault, faul, sauer» (AHLQU.) | IO. *tei*, SO. *ṭüi* «eiter» (CASTRÉN).

Lapp: Sv. *säja, seja*, Pite *sêdđa (sêja)*, Fin. *siegja (sieja)* «eiter», *seje-* «eitern», *säjak* «eiterig» (HALÁSZ; BUDENZ: MUgSz. 802.) | teri *sijj*, kîldîni *sījj*, notozeroi *siejj* «eiter; eitergeschwulst»; *sijduvvu-* «geschwüre bekommen» (GENETZ Wb. 83.).

Mordvin (M. E.) *sij, si* «eiter» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 68.); mordM. *sĭi*, mordE. *sĭjav* «eiterig», *sĭjavt-* «eiterig werden» (NyK. 5 : 201.).

V. ö. kaukázusi: chürkilin *šaχa* «eiter» *(šaχâ däχi* «eitrige wunde»; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 165.).

A magy. *ev* s a rokon nyelvek *säj*-féle alakjainak összehasonlításából **säγ*, **säχ*-féle alaphangzás következik, melylyel a kaukázusi *šaχa* «eiter» annál inkább egybevethető, minthogy kaukázusi eredetű a finn-magyar nyelvek több más testrész- s ilyenekkel kapcsolatos fogalmakat jelölő nevezete is (l. alább a *láb, lok, seb* s különösen a *mell* czikkét). Egészen hasonló a hangtani viszonylás ezek közt: vogul *sẽi* «sand», ÉO. *sei, sai, säi*, középobi *séghe* id. és az ud *šą, šąg* «sand» (= abcház *ča'kuo*, abadzech *pšaχo*, šapszug *pšaχo, pšaχuo* id. USLAR-SCHIEFNER: Ud. Stud. 91; ERCKERT: Kaukas. Spr. 120.).

97. Magy. ezer «mille; tausend»; *ezered, ezred-ik* «millesimus; tausendste»; *ezredes (ezëredës* Háromszék, *ezöredös* Somogy-m.) «chiliarcha, chiliarchus; millenarius; oberst» (NySz., MTsz.); *ezres, ezërës, ezörös* «milliarius, millenarius; tausender» (u. o.).

Vogul: ÉV. *sąṭèr*, KLV. *šoąṭèr, šõṭèr*, ALV. *šõṭèr*, KV. *sõṭèr*, PV. *šąṭèr*, TV. *šąṭèrà* «tausend». — ÉV. *ṭąrèm sąṭrèñ χąṭèl kastèl* «isten ezer napjára» = «örökre». — ÉV. *sąṭèrnė*, KLV. *šoąṭèrnė*, TV. *šatèrèn* «ezren». — ALV. *šõṭèrt*, TV. *šąṭèràt* «der tausendste».

Osztják: ÉO. *šorés* (VOLOGODSZKIJ), *šaräs* (REGULY; NyK. 11 : 87.) «tausend» | IO. *ṭaras*, SO. *ṭoras* id. (CASTR.); KO. *ṭoras, ṭoros*, középobi *ṭūrès, ṭuros* (PÁPAI) id. — IO. *ṭarasmet* «der tausendste» (CASTR.).

Zürjén *šurs* «tausend»; *šursöd* «der tausendste» (WIED.) || votják *šurs*, Kaz. *šurês* «tausend»; *šurêsün* «zu tausenden»; *šursjem* «tausender».

< Szkr. *sahásra-* (nom. *-ram*) «tausend» («vielleicht von *sáhas* ‚mächtig, stark', also: ‚die gewaltige, d. h. grosse zahl'»

GRASSM. Wb. 1500.). || av. *hazañra-* (nom. *-rəm*), pahl. *hazār*, ujper. *hezār* «tausend»; innen: örm. *hazar*, kurd *hazār*, zaza *henzār* id. | afghán *zar* id. — Kaukázusi nyelvekben: csecsencz *ezer*, *ezir*, dzsek *azar*, kaitach, akuša *azir*, chürkilin *a'zir* | kürin *azur*, *aghzur*, agul *azur*, *agzur*, tabasszarán *agzur*, czachur *azür*, *agzür* | ud *hazar*, rutul *hagzür*, *agzür*, buduch *ghazar*, chinnalug *gazir*, *azar* | kubacsi *ozij*, varkun *azi* | dido *azal*, *azargo*,*) avar *'azargo*, and *ozurugu* | karata *azareda*, arcsin *izardo* | lák *āzarba* *(-va, -ra)* «tausend» (JUSTI Hb. 316; HORN 244; ERCKERT: Kaukas. Spr. 29.).

A magy. *ezer* iráni egyezése egyike a legrégibb e körbeli észrevételeknek, melyről már FISCHER JOHANN EBERHARD megemlékszik «De origine Ungrorum» művében (l. fönt a bevezetésben). Utána említik SCHLÖZER, BEREGSZÁSZI (Aehnl. d. hung. Spr. 111, 121.), FESSLER («Gesch. d. Ungern» függelékében), DANKOVSZKY, ERDÉLYI JÓZSEF, PECZ LEOPOLD (Tud. Gyüjt. 1833. III, 90: már a szkr. megfelelőre hivatkozva), MÁTYÁS FLÓRIÁN (Nyhas. 4., Finnít. Törekv. 56.), JUSTI (Hb. 316.), THOMSEN (először idézve a vogul-osztják és zürjén-votják megfelelőket: Einfl. 3.), CUNO (Skythen: 53.) és DIEFENBACH.**) L. még: NyK. 25 : 378. és Ethnogr. 5 : 17, 136, 139, 179. ll. — Az árja eredet ellen nyilatkozik HALÁSZ IGNÁCZ, ki «a magy. *ezer* és perzsa *hezar* találkozását csak véletlennek» mondja, a vogul *sātér*-t pedig mint összetételt (*«sāt-er»*) a vog. *sāt*, magy. *száz* szóval véli összekapcsolhatónak (Nyör 21 : 248.); továbbá ANDERSON, ki elismervén a magy. *ezer* iráni eredetét, kétségesnek tartja a vogul-osztják és zürjén-votják «ezer» szavak összefüggését a szkr. *sahásra*-val. A vog. *sātér* szerinte is a *sāt* «centum» szót tartalmazhatja előrészében, míg az ettől különválasztandó osztják *taras*, *toras*, zürjén-votják *śurs* inkább a SO. *tāras*, IO. *sōroť*, ÉO. *śāras*, *śāres*, *śōres*, vog. *śāriś* «meer» szóhoz volna csatolandó, úgy hogy az «ezer» fogalom alapja ez volna: «meer, flut, überfluss, grosse menge», mint a gör. μόρτοι is összefügghet a μόρομαι «fliessen» és πλημμορίς «flut, überfluss» szavakkal (l. Wandl. 111. l.).

Hogy. a vog. *sātér* a *sāt* «centum» szónak volna származéka, az ellen nemcsak a megkülömböztetett hangalak (KLV. *śōt*, *śeāt*,

*) A kaukázusi számnevekben a *-go*, *-da*, *-do*, *-ba* végzetek determináló névmási elemek; l. fönt az *eggy* czikkben.

**) «Völkerkunde» II, 238: «*ezer* = krimgot. *hazer*, südslav. *jezer*, *jezero*, woher das magyarische wort zunächst entlehnt sein mag; wog. *sater* ist, wenigstens in seiner eran. form, zu trennen».

KV., PV. *šōt:* KLV. *šoqtèr, šōtèr,* KV. *sōtèr,* PV. *šqtèr;* ÉO. *sot,* DO. *sāt, sōt:* ÉO. *śorés,* DO. *ťaraś, ťores, ťurés)* szól, hanem főképpen, hogy az *-ér* végzetnek semminemű magyarázatát nem nyujthatjuk. Különben is, ha ez jelző volna, a jelzett *sāt* szót megelőznie kellene (v. ö. pl. *jänĭ' sāt* «nagy száz», azaz «igazi száz»; nem egyszerű *sāt,* azaz «hét»). Nincs is okunk ily erőltetett kisérletre; mert ha árja (iráni) eredetűek a *hét, tíz, száz* számnevek és rokonaik, bizvást vehetjük ilyennek a legmagasabb *ezer* számnevet is annál is inkább, minthogy kétségtelenül idegen eredetűek a finn *tuhante-* (nom. *tuhat),* lapp *duhat,* mordv. *ťožäń,* cser. *tišem* «mille» szavak is (= litv. *túkstantis),* mint ezt THOMSEN kimutatta (Berör. 233.). A többször említett *s*>*t* hangváltozással pontosan megfelel a vog. *sqtèr, šoqtèr, šōtèr, sōtèr* a szkr. *sahásra-* alaknak, vagy az av. *hazaŋra-* ebből következő előzményének.*) Még az eredeti szóközépi *s, z* mássalhangzót mutatják az osztják *śores, ťaraś, ťoraś* és zürjén-votják *śurs, śurés* megfelelők. Az itt mutatkozó metathesisnek egyéb esetei: vog. *qtèr, ōtèr* «herr, fürst», mordM. *azôr,* mordE. *azvr, azoro* «herr» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 85, 86, 89. ll.) = ÉO. *ūrt,* SO. *ort* «herr, fürst» = av. *ahura-* «herr, herrscher; nom. propr. des höchsten gottes» (v. ö. *āhu-* «herr»: JUSTI Hb. 45.) = szkr. *ásura-* «geist, gott (von göttern überhaupt; GRASSM. Wb. 155.) | ÉV. *ārés,* KLV. *oqrés* «feuer; feuerstelle» = osszét *art'* «brennendes feuer, flamme; feuerstelle im zimmer» = av. *ātar-* (gen. *āθrō),* pahl. *ātur, ādur,* ujper. *āδer,*

*) Tekintve, hogy a *száz* és *tíz* rokon nyelvi másaival egyetemben inkább iráni, mintsem ind, vagy ősárja alapon magyarázható, valószínűbbnek kell elfogadnunk a vog. *sqtèr*-nél is az iráni származást; noha (a sajátos szkr. szóközépi indogerm. g^1, $g^1h > h$ = iráni *z* változással jelentkező) szkr. *sahasra-* közvető *sa'asra* ejtés fölvételével egész akadálytalanúl vezet a vog. *sqtèr* alakhoz, míg az av. *hazaŋra-* s óper. **hazahra-* (= pahl. *hazār;* l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 218.) föltehető **sazasra-* előzménye a végzetek megfelelésének kérdéspontját homályban hagyja. Ez utóbbi szempontból figyelembe veendő, hogy mint az av. *hazaŋra-* mutatja, más volt az árja *s* fejlődésének útja az iránságban midőn a szó kezdetén magánhangzó előtt állott s más a *sr* hangcsoportban szóközépen. E kétféleséget tükrözi a vog. *sqtèr* is, mely a szókezdő *s*-t változatlanúl megőrzi, míg a *sr* hangcsoportét a szóvégen elenyésztette. Nincs módunkban megállapítani, hogy az utóbbi folyamat miképpen történt: az av. *hazaŋra-* ujjmutatását követve lehetne a vog. *sqtèr* ősiráni **sazara (*sazaŋra)* megfelelője; de az óper. **hazahra-* (= pahl., ujper. *hazār)* oly esetőséget is megenged, mely szerint a vogul alak mintaképe **sazahra*-féle hangzás lett volna.

āder «feuer» (HORN 4; HÜBSCHM. EO. 24.) | votják *suzer* «schwester»; birtokosragokkal: *surzi, surzid surziz* = mordE. *sazor*, mordM. *sazər*, cserem. *šužar, šəžar*, cserM. *šošar* = szkr. *svasar* id. || zürj. *vurd* «flussotter» *(vurdis* «ratte, maulwurf») = votj. *vudor* «flussotter» = osszét *urd, urdä* = av. *udra-* «otter», szkr. *udrá-* «krabbe, fischotter» (HORN 295.) | magy. *vért* «schild» = osszét *vart'* (< **varrt'*) = av. *vereθra* «panzer, schild»; l. Ethnogr. V : 165. l.

Bármily tetszetősnek látszik is ama régi fölfogás, melynek legujabban VÁMBÉRY adott ismételt kifejezést (pl. Magy. Ered. 357.), hogy t. i. a magy. *ezer* egyenesen az ujperzsa *hezār*-nak megfelelője: alaposan megfigyelve kitűnik helytelensége. Természetesen nem lehet szó éppen a jelenkori *hezār*, hanem legfeljebb a régibb ujperzsa *hazār* alak átvételéről; ámde ez is ama legyőzhetetlen akadályba ütközik, hogy nem tudunk rá esetet, melyben a szkr. *s*-nek megfelelő iráni *h (χ)* szókezdő a magyarban eltűnt volna; ellenben megmaradt ez a *hád* (= osszét *χīd, χēd*, av. *haętu-*, szkr. *sētu-), hág* (= pahl. *χūk*, av. *χvaŋha*, szkr. *svasā)* és *hang* (v. ö. szkr. *svaná-* «geräusch, das klirren, das brausen», av. *χvan-* «klirren») szókban *) (l. az ezekről szóló czikkeket ugyanitt alább). Másrészt nehézséget alkot az ujper. *hazār* és magy. *ezër* egyeztetéseiben a második szótag hangzójának időmértékbeli eltérése, a mennyiben t. i. ez utóbbiban nem lehet az *ë*-t eredetibb hosszú hangzó *(ē, ê)* rövidülésének tartanunk, nem lévén e fejlődésnek semmi történeti nyoma (v. ö. acc. *ezre-t*, plur. nom. *ezre-k; ezredik)*, holott világosan mutatkozik az iráni hangzó hosszúsága hasonló föltételek mellett ezekben: *vásár* = pahl. *vāčār, bāčār*, ujper. *bāzār* «markt» | *hambár* = ujper., pahl. *anbār*, örm. *hambar* «speicher» (v. ö. av. *ham* +√*par-*, szkr. *sam*+√*par-: sampuray-* «anfüllen»); sőt néha eredetileg rövid hangzó nyúlik meg, mint pl. ezekben: *szekér* (v. ö. szkr. *çakaṭa-* «karren, wagen»), *öszvér*, a Schlägli szójegyzékben: *ezper* (= av. *aspa-* «pferd» +*γara* «esel»). Minthogy a *hét, tíz, száz* számnevek is a rokon nyelvekkel való közösség korából valók, bizvást föltehetjük ugyanezt a magy. *ezër*-re nézve is, a midőn alapja csakis ugyanazon hangzás lehetett, melyből a vog. *sātėr* is keletkezett. Ez esetben a szókezdő sibilans eltűntének biztos analogiája a magy. *arany* szó (l. fentebb 14. sz.), az *a*∼*ä, e (ë)* hang-megfelelés pedig úgy történt, mint az

---

*) Nem idézzük itt a magy. *hét* szót, melynél mint a vog. *sāt* s egyéb rokon nyelvi egyezések tanusítják, a szókezdőnek mai ejtése a magyar nyelvtörténeten belül fejlett, tehát nem a szkr. *sapta* alakkal szemben álló av. *hapta-*, ujper. *heft* szókezdőjével azonos (l. alább).

ad-dég szó tárgyalásánál (l. fönt 75. sz.) említett példákban. A második szótag hangzójának rövidségét az árja *sr (zr)* hangcsoportnak iráni, vagy akár magyar nyelvtörténeti fejleménynek vehető *hr* változatával *(ezer < *ezehr, *sezehr, *sazasra)* érthetjük; a mint a mordv. *azôr, azoro*, vog. *qtèr* «herr, fürst» szónak megfelelő magy. *úr* (acc. *ura-t*, plur. *ura-k*) mássalhangzója is e fejlődést mutatja (l. ennek czikkét alább).

98. Magy. ezüst *(ezysth, ezist* KulcsC., JordC.) «argentum; silber»; *ezüstös* «argentosus; versilbert»; *ezüstöz-* «inargento; versilbern» (NySz.). — üst «argentum; silber» *(«pénzemet, östömet, aranyamat* elköltöttem»; «nem keresek *üstöt, aranyt* és *drágakövet*»; NySz.); *üst* (Rába-, Csalló-köz, Bácska) «ezüst; silber»; *eleven üst* (Ipoly völgye) «kéneső; quecksilber» (MTsz.); *üstös* (Vas-m.) «ezüstös; silbern, versilbert» (u. o. *üstös lajbi:* Mátyusföld, Nyőr 19 : 559.); *üsti* «variegatus, versicolor; gescheckt, vielfärbig» (NySz.).

[Vogul: ÉV. *ātwéś* «blei», KLV. *ātwéš*, ALV. *atwéš* id. *(khaim atwéš* «zinn»; *khaim* «männchen bei vögeln»), PV. *oqtwéś* «blei» *(khqim oqtwéš* «zinn») | KV. *oqtkwés* «blei, zinn», FKV. *ātkhwés: péskèn-ā.* «blei» *(péskèn* «flinte»), *mańś ā.* «zinn» *(mańś* «wogule»); TV. *äitkluś* «blei».]

Zürjén *ezíś, eziš* «silber»; *ezíšöś* «silberhaltig»; *ezíšal-* «versilbern». — [*ozíś, özíś, ozíš* «zinn, blei»; *ozíšal-* «verzinnen»; *oziśa* «zinnern, bleiern»] (WIED.).

Votják *azveś* «silber»; *azveśo* «silberhaltig»; *azveśal-* «versilbern». — [*uzveś* «zinn», *śod uzveś* «blei», *lulo uzveś* «quecksilber»].

< Osszét: dig. *awžeste*, tag. *äwzist, äwzīst'* «silber» (HÜBSCHM. EO. 119.); *awsist don* «quecksilber» *(don* «wasser»; KLAPROTH: Asia Polygl. 97.).

Már KLAPROTH észrevette a votják *azveś*-nek egyezését az osszét megfelelővel (l. fönt a bevezetésben), mely adatokhoz POTT a magy. *ezüst*-öt,*) TOMASCHEK (Zschrift f. ö. Gymn. 1875 : 538;

*) L. STEINTHAL: Zeitschrift für Völkerpsychologie II, 121: «*Aevzist*, digor *avžeste* ‚silber', womit in auffallender weise ung. *ezüst* zusammenklingt, so dass hier wahrhaffte verwandtschaft vorliegen möchte». BUDENZ ehhez a következő megjegyzést csatolja

Skyth. 41. l.) pedig az idézett vogul szót csatolja. A magy. és osszét alakok találkozásáról megemlékszik Diefenbach is (Völkerkunde II : 238.); szintígy Schrader, ki e szócsoport eredeti területét a permi-ugor népeknél keresi*) (Sprachvgl. u. Urgesch. 261.). Egybehangzó ez utóbbi felfogással Hübschmannnak (EO. 119.) és Stackelbergnek (Irano-fin. Otn. 5.) abbeli nézete, hogy az *awžeste, äwzist* nem eredeti eleme az osszétnak. Finn-magyar téren Anderson tesz először kisérletet a szó elemzésére (Wandl. 107.) hivatkozván az IO. *et-vāχ* «eisen» és vog. *ātwéś* «blei» alaki hasonlóságára, melyből kifolyólag ő a magy. *ezüst*, votj. *azveś* stb. szókban összetételt sejt olykép, hogy az utórész a magy. *vas*, finn *vaski* («kupfer»), az előrész pedig a fémnek valamely illő jelzője volna, olyan mint pl. az EO. *sül-voχ, navï-voχ* «silber» szóban, melynek valódi jelentése: «helles, weisses metall». Wichmann Yrjö is ez alapra helyezkedve magyarázza a votj. *azveś* szót (Virittäjä I. évf. 23—25. és NyK. 27 : 165.) ennek utórészében szintén a magy. *vas*, finn *vaski* mását keresve, előrészében pedig a votják bűvölő ige *Aziz-gureš, Aziz-kun* («*A.*-hegy, -fejedelem») homályos tulajdonnevének előtagját, melynek a közlő «igen kemény, fehér kő» jelentést tulajdonít. E szerint *az-veś* elemeire bontva ennyit jelentene: «fehér vas, fehér ércz».

Tekintetbe véve, hogy a magy. *arany* és társai kétségtelenül az iránságból kerültek hozzánk (l. fönt 14. sz.) eleve is föltehetjük, hogy innen kerülhetett az «ezüst» nevezete annál is inkább, minthogy alakilag a magy. *ezüst* és votj. *azveś* kifogástalanúl egyeznek az osszét *awžeste, äwzist* «silber» szóval. Nem támaszkodhatunk e részben Anderson fölvételére; mert nem látjuk okát a magy. *vas* magashangúságba való hajlásának az önálló *üst* «silber» szóban s

---

(NyK. II : 159.): «Mondhatnók inkább, hogy a két szó azonossága s egyszersmind valami kölcsönvétel tünik elönkbe».

*) Ugyanígy vélekedik Schrader az osszét *andun, ändón* «stahl» és votj. *andan*, zürj. *jendon*, valamint az osszét *arkhoy, arkhüy* (helyesen: dig. *arχī*, tag. *arχvi, arχii* : Hübschm. EO. 120.) «kupfer» és votj. *ïrgon*, vog. *ärgin*, cserem. *vörgeńe* viszonyáról is (u. o. 279, 295.), noha e szavak finn-magyar alapon meg nem fejthetők s másrészt bő alaki változatokkal jelentkeznek a kaukázusi nyelvekben, így: mizdzsegh *andun* (Klaproth : Sprachatlas V.), chinnalug *aldan*, tabasszarán *ildan, jaldan*, agul *haldan, huldan*, kürin, rutul *hildan*, czachur *χandan*, dzsek *galdan*, chürkilin *šandan*, varkun *šaldan*, kaitach *šöndän*, kubacsi *ćaldan*, akuša *ćandan*, lák *šendon, ćanan*, avar *ćaran* «stahl» (Erckert: Kaukas. Spr. 132.) | láz *erkina*, grúz, mingréli *rkina*, ingiloi *kinaj* «eisen»; tabasszarán *roghel, rugh*, agul *ruq, rugh*, kürin *raq* id. (u. o. 57.)

nem értjük ily alapon a végzet *-t*-jét, mely az osszét megfelelőkben is előfordúl. Az IÓ. *et-vāχ* találkozása a vog. *ātwéś* hangzásával merő esetlegesség; hiszen CASTRÉN magyarázata szerint: *et* «einfach», *et vāχ* «einfaches metall», azaz «eisen». Még kevésbé bízhatunk az *aziz* értelmezésében, mely votjákúl jól tudó tolmácsomnak «érthetetlen szó» volt (l. Votj. Népk. Hagyom. 187.), más forrásból nem igazolható s adott magyarázata mindenesetre sokkal kevésbé hiteles, hogysem reá következtetést építhetnénk. Különben is a «fehér» jelzőnek kiemelése egészen önkényes; épúgy lehet a közlés szerint az *az-iz* előrészének alapértelme a «kemény», «kő», vagy más egyéb. Helyeselhetjük azonban ama felfogást, hogy az *ezüst*-ben, *azveś*-ben s a velük egybevetett többi szókban összetétel lappanghat. Erre vall t. i. egyrészről a magy. *üst* szó, mely korántsem gondolható az *ezüst* puszta hangtani változatának (l. Nyör 19 : 559.), más részről a megkülömböztetett előhangzóval és jelentéssel egymás mellett használatos votják *azveś* «silber» és *uzveś* «zinn», valamint zürj. *eźiś* «silber» és *oźiś* «zinn, blei», mely utóbbiakból ugyanis világosan kitetszik, hogy a két szóban közös és eltérő elemek foglaltatnak. Ha azt látjuk, hogy a magy. *ón* és cser. *volne, vulna* «plumbum, stannum» vog. *āln* mása «argentum» jelentésű, bizvást föltehetjük, hogy az *azveś, ezüst* utórészét szintén valamely «ón, ólom»-féle szó alkothatja. Tényleg hasonló ehhez a «plumbum»-nak osszét nevezete: dig. *iždī*,*) tag. *zdīi* (HÜBSCHM. EÓ. 125.), *iždi* (KLAPROTH: Asia Polygl. 89.), úgy hogy egészében ez lehetne a magy. *üst* «argentum» szó a jelentés oly változásával, mely a vog. *āln*-ban mutatkozik elénk. A szóvégi hangzó rövidülésével s érthető dissimilatióval, vagy talán a régibb hangállapotból folyólag (v. ö. magy. *ezüst*, votj. *azveś*) mai *žd* helyett *st*, *st'*-vel, ugyane szó mása lehet az osszét *awžeste, äwzīst'* utótagja. Az előtagra nézve számba veendő az ÉO. *sēl-voχ, navė-voχ* «helles, weisses metall» kifejezés, továbbá az «ezüst»-nek finn *hopea* (észt *hõbe*, gen. *hõbeda*; vepsz *hobed*, lív *õbdi, übdi*) nevezete, melyet SJÖGRÉN, TOMASCHEK és legutóbb ANDERSON (Wandl. 107.) a szkr. *çvētá-* «silber» (tkp. «licht, weiss» = av. *spaęta-*, pahl. *spēt*, ujper. *siped, sefed, ispēd* «weiss») szóval hoznak kapcsolatba. Igen jól illenék ezek szerint az «ezüst» összetételnek mutatkozó osszét szavában az előtag «fehér, világos» értelme s talán nem is más az *awzī-st'*, *awže-ste*, mint az előbb említett «plumbum» szónak a szkr. *çvētá-*, av. *spaęta-* szó másával egybekapcsolt jelzős kifejezése. Önállóan ugyan az av. *spaęta* nak egyértékese nem található az osszétban;

*) Talán kaukázusi eredetű ezen szó is, mint az osszét *andun* «stahl» és *aryī* «kupfer». V. ö. erre nézve: lák *dċuthi, dċath* (abcház *atsa*) «blei» s a hangváltozásra nézve: osszét *aryī*: tabassz. *roghel, rugh*, agul *ruq, rugh*, kürin *raq* «eisen» (?).

de kiindúlva abból, hogy az eredeti *sp* hangcsoport az osszétban többször *fs* alakban jelentkezik*) (pl. *äfsän* «eisen» = afghán *ōspanah; yäfs, äfsä* «stute» = av. *aspa-;* l. Hübschm. EO. 108.) s hogy ez magánhangzói előtétet vesz föl a szó kezdetén a tag. *äfsād*, dig. *afsād* «heer» (= av. *spāda-*) szóban; megfontolva továbbá ehhez, hogy az av. *aę* diftongusnak szabályos megfelelője a tagauriban *ī*, digoriban *ē, e* (u. o. 85.), végül hogy hangzó után az iráni *t* osszét megfelelője *d* (u. o. 97; v. ö. szkr. *sētu-*, av. *haętu-* «brücke» = osszét: tag. *χīd*, dig. *χēd* = magy. *híd*): arra jutunk, hogy az av. *spaęta-*nak lehető mása az osszétben éppen **äfsīd* (tag.), **afsēd* (dig.); illetőleg föltehető assimilatióval: **äwzīd*, **awzēd* volna. Valószínű ezek szerint, hogy a tag. *äwzīstᶜ* e helyett való **äwzīdstᶜ*, **äwzīctᶜ*; vagy pedig a jelző szónak olyan szóvégi kopásával van benne dolgunk, mint az ujperzsa nyelvjárásokban: kāšānī *esbēd, esbē, söbö*, kurd *sipī*, mindzsānī *supī* «weiss» (Horn 157.). Ha e magyarázat alapjában helyes az osszét *äwzīstᶜ*, mint «fehér ólom» csak olyan összetételes kifejezés, mint az «arany»-nak osszét *suyzarine, sizyarin* szava, mely alkotó elemeire bontva «tiszta arany» értelmű (l. fentebb 14. sz.).

Bármiként álljon a dolog az osszét *äwzīstᶜ* eredetével, nem szenvedhet kétséget, hogy az átvétel innen, nem pedig megfordítva történt. Ha kétségtelenül iráni, illetőleg kaukázusi eredetűek a votják *zarńi* «gold», *kort* «eisen», *irgon* «kupfer», bizonyára ily irányban terjedt az *ezüst* ismerete is, azaz nem éjszakról délnek, mint Schrader és mások vélik, hanem délről éjszaknak. Alaki tekintetben fontos körülmény, hogy a tag. *äwzīstᶜ* hosszú hangzóját sem a magy. *ezüst*, sem a votj. *azveś*, zürj. *ezíś* nem magyarázhatják; ellenben könnyen érthető a rövidülés az utóbbi nyelvekben. Eredetileg *-śt* végzettel kell fölvennünk a permi alakokat is azon szóvégi mássalhangzó-csoport-egyszerűsítéssel, minővel a votj. *śuś* «wachs» viszonylik a képzős *śušto* («mit wachs bestrichen, wächsern») alakhoz, a votj. *piś* «mehl» az ujper. *piśt* «mehl» (mord. *pušto* «törött zab») megfelelőhöz s az elativus *-iś* rag a birtokosragos *-iśtim, -iśtid* stb. bővülethez. A nominativus alakjának analogiai hatása okozza, hogy a föltett eredetibb *-śt* végzet az *azveśo, azveśal*-képzésekben sem mutatkozik: ugyanígy hangzik a szarapuli *śušto*-nak kazáni változata is *śušo*-nak, birtokosragokkal pedig a szó mindenütt: *śušä, śušed* stb. Mint már föntebb érintettük, nem

*) Az osszét *awżeste, äwzīstᶜ* itt föltett, régibb *zw* hangcsoportú alakjáról tanúskodnak a votj. *azwéś*, vog. *ătwéś* alakok, úgyszintén a magy. *ezüst*, melynek szókezdő hangzója, ha közvetetlenül *w* következik utána inkább labialis *(ö, ü)* volna, mintsem nyílt *e*. Inkább vélhetjük, hogy a *w*-nek része van az *ezüst* második hangzójának alakulásában, bár ez *i*-vel *(ezist)* váltakozik.

gondolhatjuk azonosnak az *uzveś, oźiś* «zinn, blei» szó előrészét az *azveś, eźiś* «silber» szóéval; bár föl lehet tennünk, hogy eredetileg jobban eltérő alakok bennük analogiai hatás folytán egymáshoz közeledtek.

Nehéz kérdés, hogy miképpen vélekedjünk az itt tárgyalt «ezüst» szóknak az «ón, ólom» jelentésű vogul *ātwéś-, atwéś*-hez való viszonyáról. Tekintve hogy emitt, ép úgy mint a permi nyelvekben hiányzik az osszét *äwzīst'* vég-mássalhangzója, tetszetős lehet az a fölvétel, hogy az ismeretes vogul-osztják *s (z)* > *t* változással vog. *ātwéś* = votj. *azveś*. Ámde a permi jövevényszók a vogul-osztjákban nem a votjákból valók; zürjén *e*-nek pedig nem lehet a vogulban *ā, ą, a* megfelelője átvett elemekben, bár e hangváltozás az eredeti szókincsben egész közönséges (l. NyK. 25: 172, 257—261. ll.). Ennél is nagyobb baj, hogy az ÉV. *ātwéś* kondai változata: *ątkhwés, oątkwés*, melynek *kh*-ja megvan a tavdai *äitkhuś* ejtésben is. Ebből ugyanis az derül ki, hogy az ÉV. *ātwéś*-nek *tw* hangcsoportja *tkhw (*ātkhwéś, *ātχwéś)* egyszerűsítése s hogy a votják *azveś*-hez való nagy hasonlóság csak ujabb keltű. A KV. *oątkwés* elemeire nézve már AHLQUIST mondott véleményt «Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen» értekezésében (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja VIII.) utalván a szamojéd *kues* «metall» s a tatár *ak* «weiss» szóra, úgy hogy *oątkwés* mint összetétel ezt jelentené: «weisses metall». Nem gondolhatjuk, hogy valamely vogul fémnév a szamojédból került volna különösen midőn az osztjákban nem találunk megfelelőt; de joggal kereskedhetünk ott, honnan valószínűség szerint a szamojéd szó is került, t. i. a kaukázusi nyelvekben. Itt találhatók: abadzech *ghuće*, kabardin *gχuć, gχuš(s)*, šapszug *ghuće* «eisen» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 57.), mely ha csakugyan a vogul *ątkhwés* utórészét teszi, az előrész az osszét *äwzī-st, awže-ste* szóéval lehetne azonos *(ątkhwés* > **ątwkhwés)*. Ezzel talán a zürj. *oźiś*, votják *uzveś* «zinn, blei» szók is megmagyarázhatók olyképen hogy az *azveś, eźiś* kezdő hangzói amott az utótag (kaukázusi *ghuće, ghuš)* hangzójához alkalmazkodva váltak *o, u*-vá, azaz: *uzveś* > **uzv-γéś, *uzw-γuś, *äzv-γuś* («weisses eisen»).*) Így magyarázva az *azveś, eźiś* «ezüst» és *uzveś, oźiś* «ón, ólom» szavaknak éppen ma különböző részei lettek volna eredetileg közösek s ma (talán analogiai hatás közreműködésével támadt) egyező utótagjai eredetileg különbözők. Mint más eshetőség ujjmutató adatai számbajöhetnek a vog. *ątkhwés* magyarázatánál a következő kaukázusi adatok is: szvanét *tqvi*, mingrél *tq'via*, grúz *tqvia*, ingiloi *tqüej, tqviej, tkïehi* «blei»

*) Vagy talán votj. *uzveś* e helyett való: **urz-γveś*; v. ö. osszét: tag. *ārs, urs*, dig. *uors, ors, vors* «weiss» (= av. *auruša* id.; HÜBSCHM. EO. 61.)?

avar *tuχij*, *thoχi*, and *tuši*, karata *toše*, csecsenez *daš* id. (ERCKERT u. o. 47.), melyeknél a *tkïehi*, *tuχij*, *tuši* alakok egybehasonlítása *š* > *h*, *χ*, *j* hangfejlődési menetet sejtet. Ily szó iráni (pl. osszét-féle) réven magánhangzói előtéttel gyarapodva szintén mintája lehetett a vogul *ɣtkhwés*-nek.

99. Magy. **faggyú** «sebum, sevum; talg, unschlitt»; *faggyas* «sevosus, adipalis; talgig»; *faggyaz-* «sebo; mit talg beschmieren» (NySz.).

Osztják: SO. *polť* «talg» (CASTRÉN) | KO. *puťeñ* «talgig» (PATKANOV: Irtysch-Ostjaken II: 92.).

< Pāzend *paδ* = pahl. *pit* «fett» (HÜBSCHM. Pers. Stud. 84.) | ujper. پیه *(péd)* «axungia, sebum» (= tör. *ič jaɣï)* «Farhang-i ǯehāngīrī» régi szótárból idézve VULLERSnél (391. l.).

Elfogadva BUDENZnek ama jól megokolt fölfogását (MUgSz. 486.), hogy a magy. *fagy-gyú* utórésze az «inneres» jelentésű magy. *juh*, *gyuha* szó s a belőle képzett *faggyas*, *faggyaz-* olyan alakulat, mint az ugyancsak e *juh* szóval szerkesztett *szom-jú*, *szom-joh* mellett *szom-jas*, *szom-jaz-*: mindenesetre inkább fölvehető a *fagy*-előrésznek «kövér» értelme *(fagy gyú* = «fettes inneres»), mint a «*megfagyott*» (azaz: «keményebb zsír»)-féle, melyet neki BUDENZ Czuczor-Fogarasi MNySzótárát követve tulajdonít. Így a *fagy*-pontos mása a pāzend *paδ* alaknak az árja elemekben is kimutatott ismeretes *d* (*δ*) > *l*, *ľ* váltakozással (l. fönt az *ágyú* czikkben: 6. sz.), mely a SO. *polť* alakban is látható *(fagy-gyú* < **fal-gyú*, **faľ-gyú)*. Ezen utóbbinak végzete nem lehet az IO. *-da* nom. verbalének *(menda* «gehend») változata, mint BUDENZ véli; hanem inkább *ś* helyett való (v. ö. IO., SO. *ruť* «russe» = vog. *ruś*; SO. *sinť*, IO. *sent* «lindenbast» = ÉV. *śĕnś*; IO., SO. *sōreť*, *soroť* «meer» = vog. *śāriś*; IO., SO. *pať* «dreck» = ÉV. *poś*, magy. *fos*; *peťa*, *peďa* (grussformel) = ÉV. *paśä*; *peďar* «eberesche» = ÉV. *paśär* stb.) s talán egynemű képzés ezekével: SO. *ļor*, *ļor-t* «wurzel» = ÉO. *ļer*, ÉV. *tār* és *tārės*: *sim-tārsėm* «szivem gyökere» (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 237.), a midőn *polť* e helyett való volna: **polś* < **poľs* (v. ö. IO. *χoniť* «fieber», CASTR. és ÉO. *χońs-*: *χońsļ-* «krank sein»; AHLQU.*) Nem tartozik az IO. *polť*-hoz a vogul *polwės* «kerze», mint előbb hittem (l. NyK. 27: 138.); mert ezt, mint eredetileg «viaszgyertyát» egész hangalkatában jobban megmagya-

*) Figyelemre méltó PATKANOVnak *puťeñ* írása, melyből t. i. az sejthető, hogy CASTRÉNnak *polť* jelzésében a szóvég tulajdonképen *ļ*'-féle hang.

rázza a tatár *balauz*, *balawĕz* «wachs» szó (Budagov I : 236.), a mint tényleg a pelimi vogulban : *pałwēs-vuoj* «wachs» (*vuoj* «fett»); v. ö. zürjén *śiś*, *śiś* «licht, kerze», *gos-śiś* «talglicht», *jen-śiś* «wachslicht, wachs» (*jen* «gott, heiligenbild») és votj. *śuś* «wachs» (*śuś-tĕl* «wachslicht»).

Setälä a magy. *faggyú*-hoz vonja (NyK. 26 : 400.) a finn *maha-paita* «isterhinna (fetthaut)» összetétel utórészét is; de ez talán csak a közönségesen ismert *paita* «hemd» szó, vagyis *maha-paita* mint «bauch-hemd» képes kifejezés a has kövérjét burkoló irha («fetthaut») jelzésére. Az ugyancsak idevont s előbb (NyK. 6 : 450.) Budenztől is egybetartozónak vélt lpF. *buoidde* (gen. *buoide)*, *buoides* «pinguis, pingue; fett, speck», svéd-lapp: Lule *puiᵉte-* (gen. *pūcitē)*, *puojĕtie* «das fett», *puoites*, *puoitak* «fett»; déli *puoitie*, *puitie* «speck», *poąitąka*, *puóitka*, *puĕitke* «fett»; Enare-lapp *puöide*, *puoidak*, *puöitak* «fett», orosz-lapp *pŭjte*, *pujt*, *puejt*, *puojt*, *pujte* «fett, speck, ungeschmolzener talg» szó diftongusát a pāzend *pad* alak meg nem magyarázhatja. Helyesen jegyzi meg Setälä, hogy ez szókezdő mássalhangzójánál s hangzójánál fogva nem lehet a germ. **faita(-z)* = óskand. *feitr* mása, úgy mint t. i. ezt Thomsen véli; de ép oly kevéssé valószínű az ő saját föltevése, hogy a lapp szó a finnből eredt, már csak azon oknál fogva is, hogy finn *paita* «fett, speck, talg» szó eddigelé nincs igazolva. Alkalmasabb lehetne e lapp alak magyarázatára az av. *pōiδva-: anu-p.* «fett» (a vadkan, *varāza* jelzője; Justi Hb. 21.), ha jelentése egész biztos volna. Vagy talán a szkr. *pī-*, *pi-* «schwellen, strotzen (bes. von fett od. milch)» = av. *pi-* «fett machen» ige *paya-* tövének valamely szerkezetével (v. ö. szkr. *payoda-* «milch gebend» BR. Skr. Wb. 4 : 469.) volna itt dolgunk?

100. Magy. falu (plur. *falva-k)* «vicus, colonia; dorf» (*Hutenfolua, Chezfolua, Adryanfalva* régi okievelekben: NySz.). — *fal, fa* id.: *Betlenfala, Só-fala, Agyag-fala; betlenfali, sófali* stb. (Székelység), *Apát-fa, Boldog-fa, Mike-fa* stb. (Zala-m.); *fal-nagy, fal-nagy* «villicus; verwalter» (NySz.), «falu birája; dorfsrichter» (MTsz.). — *falus* «paganus; possessionatus; dorf-; mit gütern begabt» (NySz.); *falus-bíró* «falu birája»; *falusi* «villicus, paganus»; *faluz-* «circumeo pagos; die dörfer besuchen» (NySz.); *falúl-* «a szomszédban jár és soká odamarad» (Csík-m.; MTsz.).

Vogul: ÉV. *paul*, KLV. *poėl* (tő: *pąil-)*, ALV. *pōl*, KV. *poul*, *pöul*, PV. *powėl*, TV. *pąol* «dorf»; *pauliñ*, KLV. *pąiliñ*, KV. *pouliñ* «dorf-; vom dorfe stammend».

Osztják: ÉO. *pōγol*, *pūγol* «ansiedelung, dorf» (Ahlqu.) | IO.

pūgot, SO. *pūgoļ* (CASTRÉN), KO. *pūɣét*, VO. *puɣél*, VJO. *poɣél*, középobi *puɣél*, *puwél* id. (PÁPAI).

< Ujper. *pahlū*, *pehlū* «stadt» (a Sahnāme-ban s a Farhang-i ǯehāngīrī régi szótárban); innen: arab: *fahlū* «stadt» (HORN 76.); «nomen urbis in confinibus Indiæ; nomen regionis a qua lingua pehlevica nomen duxit; پهله provincia urbium اصفهان, وری et دینور; *pahlu(v)ānī* «urbanus; dialectus urbanus; lingua antiqua Persarum» (VULLERS 385.). Eredeti jelentés szerint ujper. *pahlū*, *pehlū*, māzandarānī *pālī*, gelānī *pālū* (> balūčī *pahlī*, kurd *pāl*), pahl. *pahlūk*, *pahrūk* «seite, rippe» (HORN 76; HÜBSCHM. Pers. Stud. 44.).

Ha számbavesszük, hogy a magy. *vár*, *várda*, vogul-osztják *ūs*, *voš* «stadt», zürjén-votják *gort*, *gurt* «dorf», a *ház* és egész rokonsága, valamint több más e fogalomkörbe tartozó szó árja eredetű: bizvást kereshetjük itt a *falu*-nak és társainak is származásterületét annál is inkább, minthogy igen csekély értelmi különbözéssel egész pontosan egyező szó találkozik itt az ujperzsa volta mellett is igen régi *pahlū* szóban,*) melyet a *falu*-val már MÁTYÁS FLÓRIÁN egybevetett (Nyhas. 11; Észrev. 48.). Megjegyzendő, hogy a magyarban a *falu* az egyetlen genuin nevezet a társas letelepülés folytán támadt lakosoportokra; mert a *város*, *város* már jelzős kifejezés, t. i. e helyett való: «város hely», esetleg «város falu». A vogul *paul* sem kisebb terjedelmével különbözik az *ūs*-tól; sőt ellenkezőleg némely *paul* (pl. *Jänï'-paul* az éjszaki Szoszva forrásvidékén, vagy *Xārém-paul* a Szigva mellett) nagyobb mint akárhány *ūs*. A különbség itt csak az, hogy az *ūs*-ban erődféle alkotmányok vannak, vagy voltak, míg a *paul*-ban nincs ilyes; tehát a *paul* valamely *ūs*-nak védelmi vidékébe tartozik, épúgy mint a *falu* a városnak. Ezen «vidék, tartomány»-féle jelentés a *pahlū* eredeti «seite» értelmének természetes fejleménye; a *pahlū* első sorban a *šahr*-nak, vagyis a «város»-nak (= óper. *χšaθra-*, av. *χšaθra-*, pahl. *šatr*, pāzend *šahr* «reich; land»; l. HORN 167.) «oldala, tája, melléke» s ezen réven egyszersmind a város egész területének kifejezője. Alakilag a magy. *falu* egészben a perzsa *pahlū*, tehát nem dimin. *-m* képzős, mint BUDENZ vélte (MUgSz. 483.). A magy. *fala*, *fal* a *pahlah* (پهلاء) változat nyomán érthető; *Sófala*,

*) Kevésbé találó egybevetés volna a szkr. *palli-* «ein kleines dorf, insbes. eine ansiedlung wilder stämme» (BR. Skr. Wb. 4: 595.), melyből az osztj. *pōɣol*, vog. *paul* alakok meg nem magyarázhatók. Figyelemre méltó azonban UHLENBECK megjegyzése (EtWb. 160): «wahrscheinlich aus einer nicht-arischen sprache Indiens entlehnt».

Agyagfala alig lehet «sónak falva, agyagnak falva», hanem csak: *só-falu, agyag-falu*, úgy mint *Sóvár* (mely mellett nincs: *Só-vára*). A *hl* > *l* megfelelés olyan mint a *csörül-* szóban a *χr* > *r* (l. fönt 73. sz.). Az osztják *pŏγol, puχél* alak, melynek a többi vogul-osztják változatok csak fejleményei, a perzsa *hl* hangcsoport előrészének erősbült mását mutatja. Hasonló esettel találkozunk az ÉV. *maγ-* (nomin. *ma'i*, adj. *maγiñ*) «honig» = ÉO. *mavé*, IO. *mag* (talán helyesebben: *maγ?*), KO. *meü* szóban, mely a mordv. *med*, magy. *méz*, finn *mede-* (nom. *mesi*) s ezek eredetije az av. *maδu-*, szkr. *mádhu-* «honig, met» tanúsága szerint *γ*-jét eredetibb *δ*-ből fejlesztette, közvetetlenül bizonyára *h* átmeneti hang révén, a mely *δ*—*h* változás a pāzendben és ujperzsában egészen közönséges (l. Hübschm. Pers. Stud. 198.). Más ilyen eset az ÉV. *a'ïr* (= **aγér*), PV. *ä'ïr* (= LV. *äïr*, TV. *eur*) «euter», melynek hangzóközi *γ*-je a mordv. *odar*, cserem. *vodar, vadar* (= zürj. *vöra*, votj. *vera, vera*) «euter» = szkr. *údhar*, gör. οὖθαρ egyezések vallomása szerint szintén *δ*>*h* előzménynyel alakult (l. NyK. 27 : 158. l.). Megjegyzendő, hogy Hübschmann szerint (Pers. Stud. 44, 207.) az ujper. *pahlū-* is óperzsa **parθu-* (< iráni **parsu-*: av. *paresu-*, szkr. *parçu-* «rippe») előzményből fejlett a szokásos *θr* (= *hl*) metathesissel s így a hangtörténet a fölsorolt adatokban egészen egynemű. Vegyük itt tudomásúl, hogy ugyane szó alapja az óperzsa *Parθava-* «Parthien», gör. Πάρθοι : ujper. *pahlav* «Parthien», *pahlavī* «partisch» (örmény *Pahlar, Palhar* «Parthien, Parther», *pahlavik, palhavik* «parthisch») tartomány- és nemzetneveknek (Hübschm. Pers. Stud. 207.), mi azt jelenti, hogy a mi *falu* szavunk s a *párthus, pehlevi* nevek egyazon tő különböző alkalmazású sarjai.

Az itt tárgyalt ujper. *pahlū* (= palul. *pahlūk*) képzőtlen alaprészének másа lehet az eredetibb «seite» értelmet tükröző magy. fal «paries, murus; wand, mauer» (*fő* Gömör-m.; MTsz.) szó is. Hogy a «wand» kifejezésére «seite»-féle szó alkalmas, mutatják az ÉO. *χōt-puñgél* «wand» (tkp. «haus-seite»; *pūñgél, puñgél* «seite»; Ahlq.) s a votják *bord* «wand» (*korka-bord* «hauswand»; *bord-dor* «wand»; v. ö. *bordïn* «neben, bei», tkp. «auf der seite»), zürj. *berd* «wand» (*berdïn* «bei, an», *berdö* «an, zu»). Különben a tájnyelvi használatok még mutatják is az eredeti «seite» jelentést, így: *az edény fala*: «hordó dongája» (Háromszék), *ruha fala* «külső színe a ruhának» (Baranya-m.), *kerék fala* «a kerék küllőire kereken körül ráhúzott fák» (Székelyföld), *fal-fa* «keréktalp», *falaz-* «összeállítja a hordó dongáit; talpakat rak a kerék küllőire» (MTsz.). Budenz tudvalevőleg ugyancsak eredetibb «seite» értelem alapján magyarázza e szót s a magy. *fél* (acc. *fele-t*) «seite; halb» mélyhangú másának tekinti (MUgSz. 491.). Ámde figyelembe jön e pontnál, hogy míg emitt a hosszú hangzó (úgy mint a vog. *pāl, pāl* «hälfte, seite», IO. *pālek*, SO. *pālek, pilek*, cserem. *pāle* id. megfele-

lökben) meg van őrizve, a *fal*-nál ennek semmi nyoma, holott emitt a hosszúság még inkább volna elvárható, miután a vélt osztják egyezés (ÉO. *pūñgél*, SO. *poñal*, IO. *puñat* «seite») szóközépi *ñg*, *ñ* mássalhangzói elemet tartalmaz (v. ö. ÉO. *ńoñél* «schleim, rotz» = magy. *nyál* «schleim, speichel»). Inkább gondolható ez idézett osztják szó magyar másának a faj «geschlecht, art, gattung», úgy mint a finn *puole-* «halb, hälfte; seite» az ily alkalmazásokban: *mies-puoli* «sexus masculinus», *vaimo-puoli* «sexus femininus», *juoman-puoli* «getränke» («italfajta»; l. BUDENZ: MUgSz. 487.), a midőn a *j*-t *γ*-l helyett valónak magyarázhatjuk, mint a *máj* (= ÉO. *mūgoļ*, SO. *muχél*, *mughél* «leber» = ÉV. *majt* id.), *újj* (= ÉO. *jūgoļ*, SO. *jōgoļ*, VJ. *joghél*, FO. *javoľ* = ÉV. *jgut*) és *új* «manica» (= ÉV. *tajt* id.) szavakban*) (l. NyK. 27 : 148—150. ll.).

A «seite» értelmű magy. *fal* szóhoz csatlakozik a diminutiv képzős magy. falka, *fóka* «pars» szó is: «frustum, frustulum, portio, offa, crustum; pars; teil, stück» («Ew batgya ymmar el ment az wton *egy falka fewldet*» ÉrsC.; «az városbeli emberek kisérék ki az városból *egy falykáig*» = «egy darabig»; «erős viadalt tartának *egy falka ideig*»; «*jó falkaig* vezteg alla» = «jó darabig» VirgC.; NySz.); «rész; teil» (*«a gabonának egy fókáját learattuk»; «egy fókája vetésemet elverte a jég»; «a búzámnak egy fókáját eladom»; falkáz-* «egyenlő részekre oszt, darabol» MTsz.). A «pars» jelentés itt ép oly fejlődés, mint a *fél* «seite» *(jobb fél, bal fél)* szónak «dimidius, dimidium» s ugyancsak «pars» értelme (pl. «Ez vylagnak kewlewmb *feleet* meg yegezette: partes orbis varias» ElnC.; NySz.). További fejlődés a «pars» alapján a «cohors, caterva; schaar, horde» és «acervus; haufen» jelentés (pl. «elől talal tégedet a prophetáknac *egy falkaia*»; «*jó falka hadat* hagya»; «*egy falka levél*»; NySz.). Az időre vonatkoztatva az «oldal» értelmet az «oldalt eső»-ből «mult, minapi» értelem fejlődik, így: *fóka esztendő:* «mult év» (Baranya-m.); *a falka esztendőben:* «az alig múlt esztendőben» (Karczag); *a falkában* (Hajdú-Szoboszló), *a fókába, a fókán* (Csallóköz): «a minapában, nemrégiben» (MTsz.).

Mint SZARVAS GÁBOR kimutatta (Nyőr 20 : 529—532.) ezen *falka* szóval összefügg a magy. folt, melynek régi jelentései: 1 «portio, pars; stück, teil» (pl. *mynd fottra szaggataa az orozlanth* JordC.; egi teknőt el törőt, zent Benedök vette *ah ket foltiat a*

*) BUDENZ a magy. *faj* szót a POPOV-féle kondai vogul Máté-evangelium *χajer puχ* «лукавый родъ» («listiges geschlecht») adata alapján magyarázza; de az itteni «родъ» értelemben vett *puχ* szót közlőim nem igazolhatták. Talán az osztják *poχ* «sohn» szó tévedt itt a fordító tollára, kinek szülőföldje Nachracsiban éppen a kondai osztjákok földén volt s ki ennélfogva kétség nélkül osztjákúl is jól tudott.

tekenőnek DebrC.); 2. «supplementum, appendix; assumentum, additamentum; zusatz; flicklappen» (pl. *kóntősnek foltya)*; 3. «grex, agmen; herde, schwarm, horde» (pl. *a ráczoknak egy foltyát megveré; egy folt ökret, nyaj juhot ki ne merjen haytani)*; 4. «macula; flecken». Szintúgy jelent ma is a nép nyelvében a *folt* «falkát, csordát, csapatot» (Hajdú-, Szilúgy-m.); sőt ép úgy mint a *fal*, «keréktalpat» (Baranya-m.; MTsz.). Hangzójával a *folt* úgy viszonylik a *fal, falká*-hoz, mint *holt, volt* a *hal-, val-* tőalakokhoz. Tudva azt, hogy az ujper. *pahlū* óper. **parθu*- előzményből fejlődött, vajjon nem tekinthetnők-e az egész *folt* szót a közvető **palθu*-alak képviselőjének, azaz egy oly régibb iráni dialektus hatásának, mely a később újból átvett *pahlū* szót még régibb hangalakjában ejtette. Így elemeiben a *folt* azonos volna a magy. *part* szóval, mely tulajdonkép szintén a *pahlū* régibb alakját tükrözi (l. alább). Úgy is van — mint ez összefüggést már Szarvas kiderítette (Nyőr 20 : 531.) — a *folt, fót* szóéval egészen azonos «supplementum, appendix, additamentum; zusatz, anhang» jelentéssel Pápai-Páriz szótárában pót, melyből ma közkeletű igei származék: *pótol*- «suppleo, compenso».

101. Magy. farcsok, *farcsik (forcsok* MünchC., *forchik* Heltai, *farczika* Moln. Alb.; *forcsok, farcsuk* Székelység, *farcsika* Csallóköz) «uropygium; coxa, coxendix; lumbi, femur; hüfte, bürzel, der hintere» (NySz., MTsz.); *diszno farczikája:* perna (Moln. Alb.); *farcsokos, farcsokoló* «félrejáró farú» (Székelység; MTsz.).

Finn *pursto, pyrstö* «cauda (piscis, v. avis)», *pyrstö-tähti* «cometa» — *persee-* (nom. *perse')* «natis, podex» | észt *perse* «podex; hinterster od. unterster teil, boden, grund, ende» | vepsz *perseh*, liv *pérz* id.

Cserem. *poč, pöč* «cauda», *puš-poč* «gubernaculum»; *počes* «post, a tergo, postremo» (NyK. 4 : 408.); *počrudo* «kreuz eines menschen od. tieres (крестецъ»; Troj.). — *paštak* «post, a tergo» (NyK. u. o.), *paštáke* «nach, hinten, rückwärts (послѣ, вослѣдъ, позади»; Troj. 47.) | cserM. *pač* (Troj.), *paš* (Castrén) «cauda», *pačes* «postremo». — *paštek* «post, a tergo», *paštényge* «postremus», *paštényeš* «postremo» (NyK. u. o.).

Zürjén *böž* «schwanz, schweif, schleppe, hinterteil; überrest, nachbleibsel»; *böž-vil* «ende des rückgrats»; *böža* «geschwänzt, schwänzig; hermelin» (Wied.) | permi *bož* «schwanz» (Genetz OP. 29.) || votják *bož*, Kaz. *bež* «schwanz, schweif»; *bžo, bežo* «schweifig, geschwänzt», *bžok kiźiľi* «komet».

< Szkr. *pr̥ṣṭhá-* (nom. *-ám*) «der rücken der tiere, als der hervorragende (=*pra-stha-*), rücken des menschen; bergrücken, gipfel» (GRASSM. Wb. 860.). || av. *paršti-*, pahl. *pušt*, ujper. *pušt*, kāšānī, māzendārānī *pašt*, kurd *pišt*, zaza *pašt*, vakhī *part*, balūčī *p'ut* «rücken», afghán *pušt* (perzsából való jövevényszó) id. (HORN 71; HÜBSCHM. Pers. Stud. 42.).

Ha elfogadva BUDENZ és SIMONYI magyarázatát (MUgSz. 497, Összeh. Alakt. 238, Tüz. MNy. 544.) a *farcsik*, *farcsok* szót *-csik*, *-csok* képzővel egyenesen a *far* «der hintere, hinterbacken, hinterteil» származékának tekintenők, ez a maga nemében egyedül álló képzés volna, mely más réginek igazolható szón elő nem fordúl. Nincs is szükségünk e kivételes magyarázatra; mert mint az idézett rokon nyelvi adatok mutatják a *cs* a tőhöz tartozik s a képző tulajdonkép olyan, mint az árja eredetű *faz-ék*, *faz-ok*, *faz-ik* szóban, vagyis a szó így tagolandó: *farcs-ok*, *farcs-ik*, mely utóbbi mellett az ujabb keltű *farcsika* a *ládika*, *pálczika*, *csészike* stb. analogiájára alakúlt. Jól egyezik az ekkép kiváló alaprész a zürjén *böž*, votj. *biž* szóval, melynek *ž*-je *rž (rš)* egyszerűsítése, a mint a finn *perse'* megfelelőből is látható (v. ö. e hangváltozásra nézve: NyK. 25 : 61. s alább a *féreg* czikket: 110. sz.). Ugyanilyen alakulat a zürj. *böž*-től elválasztha tatlan cserem. *poč* (e h. < **porš*), mely mellett az adverbialis *pošt-ek*, *pašt-ek* alak a finn *pursto*, *pyrstö* szóban jelentkező *t* elemet is föltünteti, a hogyan e tényt (a cser. *košt-* «fájni» = cserM. *karšt-* id. analogia fölemlítésével) már BUDENZ is magyarázza.

Gondolhatjuk-e merő véletlennek, hogy a finn *pursto* alakilag oly híven egyezik a szkr. *pr̥ṣṭhá*-val a midőn a jelentések is oly közel állanak egymáshoz? Az a tény, hogy mellette magashangú *pyrstö* változat is találkozik, csak megerősítheti ama fölfogást, hogy itt ősi árja átvétellel van dolgunk; mert tényleg egy szkr. *pr̥ṣṭha*-féle alakból egyaránt fejlődhettek, mint változatok, az első szótagban *u* és *ü* hangzók. Elfogadva az árja eredetet, a cserem. *pač*, *poč* és magy. *farcso-k* hangzóikkal az av. *paršti-* alak előzményére vallanak, míg a finn *perse'* és zürjén-votják *böž*, *biž* az árja jövevényszavakban ismeretes *a* ~ *e* (*ö*, *i*) hangmegfeleléssel jelentkeznek. A régi iráni *-ršti* végzetből (pl. *ršť* alakulat révén) könnyen fejlődhetett a magyarban *rč*, a zürjénben és votjákban a szabályos szóvégi egyszerűsítéssel (l. fönt az *ezüst* czikkben: 98. sz.) *rž (rš)*, illetőleg ebből *ž*, végül a finnben *rs* (< *rš*). Abból hogy a *pursto* alakban megvan a *t* elem, míg a *persee*-ben hiányzik, az következtethető, hogy amaz más viszonyok közt került átvétel (pl. = szkr. *pr̥ṣṭhá-*). A cseremiszben ugyanilyen kettős alakot mutatnak a *pač*, *poč* s más részről a *paštek*, *poštek* adverbiumok. Igen hasonlí-

tanak az előbbihez a kurd *böč* «vogel-, od. fuchsschwanz» (Tomasch. Pam. 783.) és örm. *poč* «schwanz», melyekkel Stackelberg a zürj. *böž*, votj. *biž* alakokat egyezteti (Irano-fin. Otn. 4.) kétség nélkül hibásan.

De föltehetjük-e, hogy a magy. *farcsok* és *far*, *farok* szók alaki és jelentésbeli találkozása merő véletlen műve? A magyarban mindenesetre kivéve a sajátszerű *-csok*, *-csik* képzést, mi sem szólhat a családosítás ellen; de ha figyelmesen nézzük azon rokon nyelvi megfelelőket, melyekkel Budenz a magy. *far* szót egyezteti (MUgSz. 495.), az eltérést lényegesebbnek találjuk. A déli vogul *päri*, (igekötői alkalmazásban) *pär* «zurück», az IO. *pira* «zurück», *pirna* «hinten, nach, nachher», *piretta*, *pirïvet* «von hinten», zürj. *bör*, votj. *ber* «das hintere», *berïn* «hinten, nach», *berïś* «von hinten, hinten nach» s a finn *perä* «pars postica, extremum v. infimum rei», *perään*, *perästä* «nach», észt *perä*, *pära* «hinterteil, das hinterste, letzte», *pärast* «nach» nem jelölnek testrészt, úgy mint a magy. *far*, s ezenkívül mindannyian magashangúak. Már ezen utóbbi körülmény, t. i. a hangrendi váltakozás sejteti az idegen eredetet s tényleg találkozik az árjában az eredetinek föltehető helyzetjelölő («pars extrema») értelemmel jól egyező szó, u. m.: szkr. *pára-* «entfernter, ferner; ferner gelegen; fernst, äusserst; der vordere, voranstehende, erste (einer reihe); der frühere (zeitlich); der äusserste, höchste, trefflichste; (adverb. *paré*) fernerhin, künftig»; *párā* (præpos.) «fort, weg, über» stb. (Grassm. Wb. 779, 782.), av. *parā-*, *para-*, pahl. *par-*, ujper. *per-* (præfix.) «vor, weg»; av. *paro* (adverb.) «vorher, zuvor, früher» (Horn 65; Geiger Hb. 277.), melyekkel Anderson is egyezteti a finn *perä*, magy. *far* stb. szókat (Stud. 235.). Hogy a finn-magyar szavak a «pars extrema» alapjelentést általában «pars postica» értelemben fejlesztették, olyan eset, mint midőn a vogul *päńk* «kopf» szónak megfelelő votják *puń*, *pum* nem «anfang», hanem éppen ellenkezőleg «ende, gränze» jelentésű (v. ö. *pum-ak* «endlich, zuletzt», *puñaz* id.). Különben is igen gyakran váltakozik a «vissza» jelentés az «elő»-vel (l. Budenz MUgSz. 586—587. ll.). Így fogván föl a dolgokat a magy. *far* nem jelent többet, mint a *mög*, vagyis eredetileg elvont helyzetjelölő szó; nem a *szekér*, v. *hajó fara* az átvitt alkalmazás, hanem az, midőn a *far* szót «podex», vagyis testrész értelemben használjuk. Ezzel szemben a *farcsok* igazi testrészt, még pedig «hátat, hátrészt» jelentő szó, melynek rokon nyelvi megfelelői a *far*-ától különböznek.

102. Magy. fasz «penis, membrum virile».

Lapp: Svlp. *puoča* «penis, membrum genitale virile» (Budenz: MUgSz. 498.) | kolai *pčč* «das männliche glied» (Genetz Wb. 127.).

< Szkr. *pásas-* (nomin. *pásas)* «das männliche glied», *pas* (fem.) «schamgegend» = gör. πέος «penis» (BR. Skr. Wb. 4 : 614.), melyekkel még a latin *pēnis (< *pesnis)*, litv. *pīsti* «coire», gör. πόσθη «penis», középfelném. *visel* «männliches glied», ófeln. *fasel* «junges, nachkommenschaft» szókat veti össze UHLENBECK (EtWb. 161.).

A hangzóközi lapp *ć* ~ *s* hangmegfelés más példái: lp. *uće, učes, uce, uces* «parvus» = finn *vähä*, vog. *viś* id. | lp. *meće* «remotus», *mečen* «procul» = magy. *mesz-sze* (l. MUgSz.).

103. Magy. **fazék**, *fazok (fazík, fazik* Tiszántúl; *fazak* Szilágy-m., Csík-m.) «olla; testa, testaceum fragmen; topf»; *vas-fazék* «cacabus, cucuma, lebes; eiserner topf»; *hús-fazék* «olla carnis; fleischtopf»; *fazëkas, fazokas* (Szatmár-m.; *fazakas* Szilágy-m.) «ollarius, faber vascularius; töpfer». — *fazëcska* «ollula; töpfchen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *pūt*, LV., PV., KV. *put*, TV. *pot* «kessel»; ÉV. *rakt-pūt* «irdener topf», *sulí-pūt*, KV. *sul'-put* «topf von gusseisen (чугунка)»; ÉV. *χol-pūt* «frühstück», *χātél-pūt* «mittagmal», *īti-pūt* «abendmal».

Osztják: ÉO., IO., SO. *put* «kessel», *put-vaχ* id. (AHLQ., CASTR., PÁPAI).

Cserem. *pot*, cserM. *pat, pad* «kessel» (NyK. 4 : 408.).

Finn *pata* «olla, cacabus; topf, grapen» | vepsz, lív, karjalai *pada* «irdener od. eiserner topf» | észt *pada* (gen. *paa, paja)* «grapen, eiserner kessel, kochtopf» | vót *pata* «irdener krug» (SETÄLÄ: NyK. 26 : 404.).

Lapp: Fm. *patte* (gen. *bađe)* «olla» | Svlp. *pate, pāti* id. (u. o.)

< Szkr. *puṭa-* (nom. *-as* m., *-am* n.) «trichterförmiger, ausgebauchter, hohler raum; falte, tasche»; *puṭa-grīva-* «butterfass, ein kupferner topf» *(grīvā-* «hals, nacken; hals eines gefässes»; BR. Skr. Wb. III : 754—5.). — Ujper. بوتة «receptaculum, horreum, thesaurus; catinus liquatorius»; innen: keleti török *pota* «vase en terre creuset» (BARBIER DE MEYNARD I : 413.), azerbajdsán *puta* «gefäss, tiegel (сосудъ, тигель; BUDAGOV I : 273.).

Már Thomsen utalt reá (Berör. 146.), Halász Ignácz pedig részletesen kimutatta (Nyr 22 : 193.), hogy az idézett finn-magyar adatok nem lehetnek az európai nyelvek hasonló szavainak (svéd *potta*, ónord. *pottr*, dán *potte*, alnémet, angol, franczia *pot*, litván *pũdas*, lett *puds* «topf» stb.) átvételei. A finn *pata* tőhangzója nem lehet a litván *u*-nak, sem a svéd *o*-nak megfelelője; szintígy nem egyezik a *d*-vel váltakozó *t* a svéd *tt*-vel s a végzet nem a litván-lett alakokéval. Azon körülmény, hogy a szó társai a vogul-osztjákban s régi jellegű hangmegfeleléssel a magyarban is előfordúlnak, kétségtelenné teszi eredetiségét a környező nyelvek hasonló szavával szemközt. Másként mutatkozik a dolog, ha a magy. *faz-ék*-nak s másainak viszonyát az árjaságban található hasonértelmű szóhoz vizsgálgatjuk. Homályos ugyan a későbbi (nem védai) szanszkritból igazolt *puṭa-* és ujperzsa *puta* eredete; de hogy e szó egyenesen «edény» értelemben élt e nyelvkörben, mutatja a perzsa szóhoz fűződő «catinus liquatorius (olvasztó tál)» jelentésen kívül az innen került*) keleti török *pota*, *puta* szónak «gefäss, tiegel» értelme. E szanszkrit-perzsa *puṭa*, *puta* alak úgy viszonylik a magy. *fazék*, *fazok* alaprészének hangzásához, mint a kései szkr. *kuṭa-* «hütte» szóé a magy. *haz-a*, *haz-ál*, *ház*-éhoz (l. e czikket alább): de valamint emitten nem a szkr. alak, hanem az av. *kata-*, ujperzsa *kadah*, *kad* nyomán szabályszerűen következtethető régi összététele **kad* változat szolgál a magy. hangkép magyarázatának alapjául, úgy kell fölvennünk a jelen esetben is, hogy a vogul-osztják *pūt*, *put* alakokat megértető *puta* mellett volt a finn-magyarsággal egykor érintkezett árja területen az av. *kata*-éhoz hasonló viszonylással **puta*, **pud* változat is, mely ismét a magy. *faz-ok*, finn *pata*, cserem. *pat*, *pud*, *pot* megfelelőknek lehetett mintaképe. Kérdés csupán az, hogy ki tudjuk-e tényleg mutatni az ily **puta*, **pud*-féle hangzatnak a nyomát. Minthogy az árjaság terén tudtommal ilyen alak ma nem igazolható, annak keresésére azon nyelvkörökhöz fordúlhatunk, melyek az árjaság hatásának ép úgy területei voltak a hajdankorban, mint a finn-magyarság. Ilyenek tudvalevőleg a törökség és kaukázusi nyelvek, melyekben csakugyan találunk kérdésünket megvilágító adatokat, minők: agul, tabasszarán *batil***) «gusseisener kessel» (Erckert:

*) Hogy a törökkel szemben az árja megfelelő eredeti, mutatja a szkr. *puṭa* általánosabb «ausgebauchter, hohler raum» értelme, melynek a török «gefäss, tiegel»-féle csak szorosabb körre vont alkalmazása.

**) V. ö. a végzetre nézve az *agár* és *hagár* szók magyarázata kapcsán (l. fönt 2. és 37. sz.) tárgyalt kaukázusi *-li*, *-l* képzőt, valamint a következő adatokat: tabasszarán *kakal* «baum»: rutul

Kaukas. Spr. 90.), továbbá a szkr. *ṭ* ejtéséből, illetőleg eredetéből*) könnyen érthető hangmegfeleléssel: tör. *bardak*, *bardag* «krug; lehmtopf (кувшинъ; горшокъ глиняный»; Budagov I: 252.) | kaukázusi: avar *parḍ-či*, udi *parḍe* «wasserkrug, trinkgefäss» (Erckert: 93, 141; v. ö. a képzésre nézve fönt a *bogár* szó czikkének jegyzetét), melyek mellett egyenesen a törökből való avar *bardaχ*, lák *burdak* id. (az utóbbi talán valamely kaukázusi tatár nyelvjárásnak *u* tőhangzós változata alapján; Erck. 141, 139.). Ezen alakok nyomán föltehető a votják *purt-i*, zürj. *pört* «kessel» szónak is összefüggése a vog. *pūt*, *put* szóval olyképpen t. i. hogy amaz a szkr. *puṭa* (< **purta*), emez a perzsa *puta* alakot tükrözné. Az eredetibb «tartó, kivájt üreg»-féle jelentés alapján ide tartozónak látszik még: votj. *purtäs* «scheide, futteral; hülse, schote», zürjén *pörtas*: *si-p.* «samengehäuse».

Érdekes analogiája az itt tárgyalt hangviszonylásoknak mutatkozik a magy. *nád* szó kapcsolataiban, melyek közt a *nád*-dal szorosan egyező szkr. *naḍá-* (=gabrī *nad* id.) mellett **narda* (=gör. νάρδος) helyett való szkr. *naḍá-* «schilfrohr» külön alak találkozik (l. alább). Az előbbi szkr. *nadá*-val azonos a mordE. *nudej*, *ńude*, mordM. *ńudi* «schilfrohr; schilfrohrflöte» csupán azon eltéréssel, hogy — épúgy mint a magy. *ház*, IO. *χāt* «haus» és mordv. *kudo*, egyezésének esetében — emitt is a szkr. *nada*, ujper. *nad* alaknak valamely régi úrja nyelvjárásbeli *u* tőhangzós változata szolgálhatott mintaképül. A finn *pata*, cserem. *pad*, *pat*, *pot* szavaknak

---

χuk id. (Erck. 44.) | tab. *rugh* és *roghel* «eisen»: agul *rugh* id. (u. o 57.) | agul *χur-cil* «ratte» = karata *χerkhχoa*, varkun *qurka* «ratte» + mingrél *ḍǒuli* «maus», mely utóbbi a kabardin *žȳgho*, *zugo*, šapszug *cgo* «maus» útmutatása szerint képzés.

*) A szanszkrit lingualis *ṭ*, *ḍ*, *ṇ* hangokban, mint Whitneynek fönt (93. l.) közölt meghatározásából következik, némi *r*-hang hallik, a miért is pl. a szkr. *çakaṭa-* «karren, wagen» másai: magy. *szekár*, SO. *liker* («schlitten»), v. ö. agul *čukar*, *čugar* «zweirädiger karren» (Erckert: 88.). Világosan *rt*, *rd*, *rn* hangsoportokból való a szkr. lingualis ezekben: *kāṭá-* «grube, tiefe» = *kartá-* «grube, loch» (a *krt-* «schneiden» igéből; l. Grassm. Wb. 322.) | *kaṭuka-* «scharf, beissend (bes. von geschmack)»: v. ö. szkr. *kart-* «schneiden» | *naḍá-* «schilf, schilfrohr» = **narda*: perzsa-görög νάρδος, lat. *nardus*, héber נֵרְד (l. Horn 237; Hübschm. Pers. Stud. 103; Grassm. Wb. 705.) | *kāṇa-*, *kāṇá-* «ausgestochen, durchbohrt», ebből: *kar-* = *çar-* «verletzen, verwunden» a partic. *-na* képzővel (Grassm. Wb. 322.) | *paṇate* = *parvate* ettől: *paṇ-* «einhandeln, eintauschen, kaufen» (Grassm. Wb. 760.). V. ö. szkr. *héḍa-*, *héḍas-* «zorn», *hīḍ-* «zürnen» és szkr. *hṛd* «herz» (mint LV. *šimiñ* «zornig», *šimt-* «zürnen» ettől: *šim* «herz»).

ezek szerint föltehető iráni **pad (<*pata* ; e mellett: **parta)* eredetijéhez képest a magy. *faz-ok, faz-ak* iráni alapú képzés, olyan mint az *üstök* (v. ö. szkr. *stúkā-* «locke» ettől *stú-* «gekräuseltes haar» ; Grassm. Wb. 1593.), *méreg, üveg, beteg, balog* stb. szavaké ; sőt magát a *faz-ék* változatot sem tekinthetjük magyar területen végbement fejleményének, hanem az árja *-aka* (pahl. *-ak)* végzet iráni nyelvjárásokban gyakori *-äk* alakulata másának (v. ö. pl. osszét *zimäg, zumäg* «winter» : av. *zima-*, szkr. *hima-* id. ; osszét *valjäg* «frühling» : av. *vañri-*, pahl. *vahār* id. ; ossz. *baräg* «reiter» = pahl. *bārak* «reittier», sangl. *worak* «pferd» ; ujper. *pušek, pōšek* «katze»: šighnī *paš*, balūčī *pūšī* id.; *pūpak* «wiedehopf»: *pūpū, pūpe* id. stb.). Sejthető, hogy az egész *fazok* szónak egyértékese a magy. **bádog** szó, mely az ország több vidékén «bádogból való kisebb fajta vízmeregető és ivó edényt» jelent (MTsz.), úgy hogy közönséges «blech» értelme — az eszköz nevének azon anyagra való átvitelével, mely általa válik először ismeretessé — oly fejlődésnek vehető, minő pl. a zürj. *kört*, votj. *kort*, ÉO. *karta* «eisen» szóban is jelentkezik az iráni megfelelők (av. *karəta-*, pahl. *kārt*, osszét *k'ard)* «messer» jelentéséhez viszonyítva. Már a szónak alaki változatai *(batok* JordC., *bátoc* Moln. Alb., *badoc* BécsiC.; a nyelvjárásokban is: *bátok* Kis-Kún-Halas, Arad-m., *bádok* Palócság, *bádik, bádig* Székelység; NySz., MTsz.) mutatják, hogy itt különböző irányú assimilatióval van dolgunk, minek történetét úgy gondolhatjuk, hogy a *fazok* föltehető iráni **pad-ₒk* eredetijének alapján valamely későbbi keltű, esetleg más nyelvterületről is való külön átvétellel a magyarban egyrészt a szóközépi mediához alkalmazkodva *bádok, bádog*, másrészt a szóvégi tenuishoz illeszkedve *bátok* alakok fejlődtek. A székely *bádik, bádig* ejtés e fölfogás mellett a *fazok*-nak *fazék, fazik*-féle változatával volna egybehangzó.

104. Magy. fëcs-*téj* «colostrum, lac a partu primum; biestmilch» (NySz.); *fecs-tej* (Abauj-m.), *fücs-tej* (Zala-m.), *fös-téj* (Csík-m.), *fesz-téj* (Háromszék), *fösz-tej* (Baranya-m.); *pëcz-tej* (Palócság) «az a rossz ízű, sürű tej, a melyet a tehén a megborjazása utáni napokban ad; biestmilch» (MTsz.).

MordM. *p'iśt'ə-*, *p'iźt'ə-*, *ftij'ə-* «buttern» | mordE. *p'iśte-*, *p'iź't'i-* id. (Paasonen: Mordv. Lautl. 36, 71.).

Finn *pyöhtä* «buttern».*)

< Szkr. *páyas-* (nom. *-as)* «milch» (a *pī-* «schwellen, strotzen» tőből; Grassm. Wb. 773.) || av. *payah-* (nom. *payō)*

*) A mordvin és finn alakok egybevetese Paasonentől való (l. Setälä : Восточные Финны : 8. l.).

«milch» = afghán *paī*, vakhī *pái*, šighnī *pāi*, szariqōlī *pōi* «geronnene milch, lab, quark» (Horn 289; Tomasch. Pam. 797.).

A magy. *fëcs* az iráni alakokkal szemben még a szanszkritban mutatkozó sibilansot őrizte meg ép úgy mint a *bëcs* szóban (l. fönt 27. sz.). Ugyanez áll a mordvin megfelelőre nézve, melynek **piš* alapszavát «sűrű tej» értelműnek vehetjük; ebből denominativ *-χt*, *-ft* képzővel (l. Budenz: Összeh. Alakt. 161.) **p'išýťe-* helyett *pižťe-* stb., úgy mint mordM. *liśťə-* «hinausführen» mellett: *liýťə-*, mordE. *livťe-*, *lif'ťi-* (v. ö. *liśə-* «hinausgehen»; l. Paasonen: Mordv. Lautl. 36.).*) Talán ide tartozik még a cseremM. *pātal* «fecstej, gulászta; colostrum, cremor» szó is (NyK. 4 : 404.), melynek előrészét az iráni *payah-*, *pāi*-féle alakokkal, utórészét pedig a magy. *tej*-jel azonosíthatnók.

A «tej» neve az ujperzsában *pēm*, melynek előzménye az av. *paęman-* (nom. *paęma*) «milch» (*paęmainī* «säugend», *paęmavañt* «reich an milch»). E szó pahl. *pīm* változatával már Klaproth (Asia Polygl. 68.) és Justi (Hb. 181.) egyeztették a finn *piimä* «lac coagulatum», észt *pīma* «milch» szót, melynek e szerint legfeljebb úgy lehet köze a magy. *fej-*, lapp *paje-* «melken» igéhez (l. erre vonatkozólag: Budenz: MUgSz. 504. és Halász: Nyőr 21 : 530.), ha ez valami módon az av. *payah-* «milch» iráni törzsével v. sarjaival összefügg.**) Alkalmasan indulhatunk ki a finn alak végzetének magyarázatában a nomin. alakból annál is inkább, minthogy a finn-magyarság egész vonalán elterjedt finn *nime-* társaival együtt hasonlóan a nom. végzettel jelentkezik az av. *nāman-* (nom. *nāma*), szkr. *nāman-* (nom. *nāma*) «name» tőalakokhoz képest. Ugyane szó diminutiv képzésének tetszik a mordE. *p'eńkś* (e h. **p'em-kś*) «häutchen auf der aufgekochten milch», melynek változatai: mordE. *p'eńź*, *p'äńź*, mordM. *p'ejəś*, *p'äjś* (Paasonen: Mordv. Lautl. 43, 61.).

---

*) Melich János a *fëcs-tej* magyarázatául a német *biest-milch* dialektikus változataira hivatkozik (Nyőr 26 : 435—9.), melyek: karinthiai *piest*, *piess*, bajor *biəscht*, *bies*, szepesi-szász *pîz*. Nem szólván egyéb nehézségekről, a magyar alak *f* szókezdője a «lehetséges» *b>w>f* változással (mint: *bibel* = bajor *wibel* = ujfelném. *fibel*) még nincs megfejtve.

**) Nincs kizárva az a lehetőség, hogy a *fej-* «tejet szerezni, előhozni» alapértelemmel olyan igei alkalmazása az av. *payah-* «milch» valamely kopottabb iráni változatának, mint az av. *vāta-*, pahl. *vāt*, szkr. *vāta-* «wind» szóval azonos vogul *vōt*, osztják *vāt*, *vōt* «wind» névszó mellett a *vōt-* «wind machen, wehen, blasen» ige (*vōt vōti* «der wind weht»). V. ö. ugyanez eljárást más testi váladékoknál is: *húgy* és *húgyik*, *szar* és *szarik*, *fos* és *fosik*, *köp* és *köp-*, *köh* és *köhög-*, *kóhint*.

105. Magy. fejsze (*fejszy* JordC.; *fêjsze, fêjszi, fésze, fészi* Székelység; *fészi* Moldva; *fäszö* Heves-m.) «securis; axt, beil» (NySz., MTsz.).

Vogul: TV. *poišt*, ATV. *päšt, pošt* «axt, beil». — LV. *išt*, KV. *išti* (Reg.) «pflock, holznagel».

V. ö. avar *išthi, 'ašth, ažd̄i* (Uslar: *'aš(t)i*) «beil, axt» | and *andžidi*, karata *andžito* id. | grúz *cco*, mingrél *ccva* id. — csecsencz *eškh, cdäik* «eisen» (Erckert: Kaukas. Spr. 45, 57.).

Az egyébként egészen egyező magy. *fejsze* és vog. *poišt* alakokban magyarázatra szorúl a végzet eltérése. Segítségünkre jön e részben a déli vogul *išt, išti* szó, melynek mai szorosabb «faék, faszög» értelmét az alapréészében vele azonosnak vehető képző́s cserem. *iške* (Reg.), *iško* (Troj.) «keil» tanúsága szerint eredetileg általánosabbnak, illetőleg szinten «ék»-nek gondolhatjuk (v. ö. ÉV. *lẽñk* «pflock, holznagel» = ÉO. *luñk* «pflock, nagel, keil»; zürj. *tul* «pflock, keil [auch im kleide], zapfen, nagel, schraube, spund», *kört-tul* «eiserner nagel», *potködan tul* «keil», *pu-tul* «pflock»). Ha ezen «ék» értelmű vog. *išt* szót a *po-išt* utórészének vesszük, az előrészt bátran azonosíthatnók a finn *puu*, cserem. *pu*, zürjén-votják *pu*, magy. *fa* szóval, úgy hogy az egész összetétel tulajdonkép ezt jelentené: «holz-keil», a mi lényegében ugyanazt teszi, mint az «axt, beil», lévén a fejszének kezdetleges alakja az ék (v. ö. magy. *ék* = kaukázusi *jejkho, jöakh* «beil, axt»; l. fönt 85. sz.). Ma ugyan a vogul-osztjákban más nevezet járja a «fá»-ra (t. i. ÉV., KV. *jiw*, PV. *ju*, ÉO., IO. *juχ* «baum, holz» = kaukázusi: czachur *juv* «baum», rutul *juχ* «birke»; l. Erckert: Kaukas. Spr. 44, 47.); de hogy régebben a finn *puu*-nak s társainak itt is volt megfelelője, mutatják a következő adatok: TV. *salṗą* «linde», PV. *sołp-ju*, ALV. *sołp-jiw*, KV. *sołp-jiw* id.: v. ö. KLV. *sołt-jiw* id. és ÉV. *sält*, KV. *sełt*, TV. *sält*, KLV. *sołt* «lindenbast: мочало»; tehát TV. *salt-pą* tulajdonkép: «bast-baum» | KLV. *tippé*, PV. *tippé* «salix arenaria, sandweide; тальникъ»: v. ö. ÉV. *tip-jiw* id.; *tip-āmp*, KLV. *tip-rünt* «barka; weidenkätzchen; верба у тальника»; *tip-śaχl* «fűzfa-bokor»; tehát PV. *tip-pé* «fűzfa» | ÉV. *ulpä*, KLV. *ulpé*, PV. *ulpé* «pinus cembra; czirbolyafenyő» (Reg. jegyzeteiben: PV. *ul, ulc* id.) | PV. *khoppé*, KLV. *khoppä*, ALV. *khoppä* «espe»: v. ö. ÉV. *χäpχä, χäpχä*, KV. *khopkhé, khöpré* (s ezek utórészére nézve: grúz *χé*, ingiloj *χej* «baum»; az előrészre nézve: lák *χhlubi* «baum», abadzech *χub'a* «pappel»; Erckert: 44, 111.).*) Így elemezve a TV. *poišt* szót, föltünik az

*) Azt vélhetnők, hogy az ALV. *khoppä* ugyanaz mint a KV. *khöpré* oly assimilatióval, mint az ÉV. *papi* «hálványyszellem»

utórésznek pontos egyezése különösen az avar *išthi* «beil, axt» alakjával, melyben a *-thi* végzet képzői jellegét*) a testesebb and *andžidi*, karata *andžito* másokon kívül a nélküle jelentkező grúz *eĉo*, mingrél *eĉva* változatok mutatják (l. az utóbbi alakok mással-hangzó-csoportbeli egyszerűsítésére nézve alább a *gatya* czikket: 118. sz.). Az abcház *ejχa* «beil, axt» s eredetibb «eisen» jelentését szem előtt tartva, fölismerjük, hogy az avar *išthi*, *ažđi* «beil, axt» is egybetartozó a más képzővel szerkesztett csecsencz *eškh*, *eđčik* «eisen» szóval, vagyis hogy az alapjelentés: «vas», ebből fejlődve: «ék» s a mi ez utóbbival azonegy: «fejsze» (l. fönt az *ék* szó magyarázatát: 85. sz.). Egészében azonos eme kaukázusi *eškh* alakkal a cserem. *iške* «keil», míg a vogul *ist* «pflock», úgy mint a *poist* utórésze az avar *išthi* előképre vall. A magy. *fejsze*, *fejszi* alakot a vogul *poist* mintájára kell tagolnunk, miszerint előrésze a *fa* szó, utórésze pedig az avar *išthi*, *ažđi* képzőtlen előrésze lehet, mely az *andži-di*, *andži-to* társalakok útmutatását követve éppen a *fejsze*, *fészi* alakokkal egyezőleg *-i* végzetűnek gondolható. Igen találó analogia a szóközépi *js* < *jc* (*jč*) hangváltozásra a magy. *bajsz*, *bajusz* ezek mellett: *bajcz*, *bajucz* = kabardin *paŭe'*, osszét *bod'so* «bart; schnurbart», avar *mejež*, *megež*, csecsencz *māž* «bart» (l. fönt 22. sz.).

106. Magy. **fekély** *(fökély* JordC.; *fekíj* Szilágy-m., *feki* Tiszántúl, *fökény* Vas-m., *fököny* Baranya-m., Székelység, *fököm*

---

3. személyű birtokosragos *pupγä*, *pupχä* alakja az alsólozvaiban *poppät*; ámde ugyanez alak a pelimi vogulban: *pupät* (1. sz. *pupeim*, 2. sz. *pupeïn* = ÉV. *pupχém*, *pupχén*); tehát a hangalakulat más, mint a *khoppĕ* szónál, melynek végzete ép olyan, mint ezeké: PV. *tippĕ*, *ulpĕ*. A fejlemény különbözése az eredeti alak különneműségére utal.

*) V. ö. erre nézve: avar *gordi*, *gordo* «fenster» ~ csecsencz *gordo* és *kor* id. ~ and *in-gur*, rutul, czachur *gul* id. (Erckert: 62.) | dido *qvadi*, avar *ghedo*, lák *χkathu*, agul *χvatu*, tabasszarán *kuitte* «rabe» ~ karata *ghonde* id. ~ and *kyanni*, kaitach *gana*, *χkana*, ud *ghajna* stb. id. (u. o. 115.). — A leszgh nyelvekben *-di*, *-du*, *-ttu* elterjedt képző különösen melléknévnek főnévi alkalmazása esetén, pl. a kürinben *χisén* «gut, schön», *g'vaçi* «klein»: *χiséndi* «der gute», *g'vaçidi* «der kleine» (Schiefner-Uslar: Kür. Stud. 22.); a rutulban: *jiχ* «gut»: *üχdü*, *uχdu* «gut», *thövörkyd* «lahm» (Erckert: Kaukas. Spr. II: 21.); az agulban: *saghdi* «gesund» = tör. *sağ* id. (u. o. II: 41.); az arčinban: *bagajtu* «billig», *χayatu* «braun», *sindatu* «faul», *kedžato* «feig» stb. (u. o. I: 160, 161, 163.).

Csík-m.) «ulcus; geschwür»; (Székelység) «szemölcs; warze»; *fügefekély* «ficus, condyloma; feigwarze»; *fekélyes* «ulcerosus; voller schwüren, schwärig»; *fekélyet* (Bodrogköz) «fekély, kelevény» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *pākala-* «zum eitern bringend», ettől: *pāká-* «eiterung, geschwür, entzündung» (tkp. «das reifen, reif werden», mely megint átvitele a *pāka-* «das kochen, backen» értelmének; l. alább a *főz-* czikket; BR. Skr. Wb. 4 : 622—3.).

Az alaki egyezés a gyakori árja *ā*, *a* = magyar *e*, *ö* hangmegfelelés tekintetbe vételével teljes; a magy. *fekély* alapértelme e szerint: «gennyes, gennyedtséges». V. ö. a rokon nyelvekből (az árja *pāká-*, *pākala-* mélyhangúságával): ÉO. *puv*, *pū* «geschwulst» = TV. *puj*: *iqr-puj* «geschwulst, blase (пирей)» | KV. *pūl* «geschwulst», *pūllaχt-* «aufschwellen», ÍV. *pūlaχt-* id.; ÉÓ. *pūlal-* «anschwellen» (Ahlqu.) || zürj. *bil munni* «schwellen, aufschwellen» (intr. Wied.).

107. Magy. *fẽlhő*, *fölhö (felyhő* Káldi; *fölyhö* Csongrád-m., *föjhő* Baranya-m.) «nubes; wolke»; *felhöz-ik (fölyhöz-ik, föjhöz-ik)* «nubilor; sich umwölken»; *felhös* «nubilosus; wolkicht, trüb». — *fẽlleg*, *fölleg (fẽllyeg, föllyeg)* «nubes; wolke»; *fẽlleges* «nubilo sus wolkicht» (NySz.; MTsz.).

Finn *pilve-* (nomin. *pilvi)* «nubes»; *pilveise-*, *pilvise-* (nomin. *-inen)* «nubilus» | észt *pilve* «wolke», *pilvetse-*, *pilvese-* (nomin. *-vene)* «wolkig, bewölkt».

Lapp: Lule *paläva* (plur. *palva')* «wolke»; déli svédlp. *paļöwa* (plur. *paļöw')* id. (Halász); *palvas*, *palves* «nubilus»; *palvate-*, *palvete-*, *palve-* «nubibus contegi, nubilum fieri» | Fm. *balva* «wolke», *balvade-* «sich bewölken» | kolai *palv*, *polv* «wolke» (Genetz Wb. 140.).

MordE. *pel*, *päle* «wolke»; *pelev*, *pälev* «wolkicht» (NyK. 5 : 214.).

Cserem. *pil'* «wolke», *pil'-góm*, *pil'-gom* «himmel», *pil'ängén* «der himmel bewölkte sich» (Troj. 45.); *pilän* «nubilus» | cserM. *pil*, *pül* «nubes»; *pil-kom* «cœlum» (NyK. 4 : 407.).

Zürjén *pil*, *piv* «wolke»; *pila* «wolkig» (Wied.) | izsmai *pĭ (pil)*; *pĭja*, *pila* id. (Castr.)

Votják *pil'em* (tő: *pil'm-*: iness. *pil'mi'n)* «wolke»; *in-pil'em* id.; *pil'mašk-*, *pil'd-* «sich bewölken, bewölkt werden».

Osztják: ÉO. *pāḷeñ* «gewitter, gewitterwolke» (Ahlq.) | SO. *pēḷeñ*, IO. *pētəñ* «wolke» (Castr.), IO. *pèléñ*, KO. *peteñ* id. (Pápai).

V. ö. szkr. *phaligá-* «behälter, namentlich behälter des wassers, wolke» (Grassm. Wb. 896.).

L. Budenz: MUgSz. 511. l. — Mátyás Flórián a külső hasonlat után indúlva a szkr. *phaligá-* mását a magy. *felleg*-ben látja (Nyhas. 17; Finnít. Törekv. 32.); de a *felhő* s a rokon nyelvi alakok közt különösen a finn *pilve-* és lapp *palāva* világosan mutatják, hogy az alaphangzás ez utóbbiaknál: p_ilg_i, minélfogva az egybevetett szkr. alak egészében csak a törész egyértékesének, nem pedig a képzős bővület *(felh-ő, felle-g)* másának veendő. Az alaki egyezés egészen pontos; a több nyelvben mutatkozó *i* hangzóra nézve analogia: magy. *név* «nomen» = finn *nime-*, zürj. votj. *nim*, cserem. *lim, liim* = osszét dig. *nām, nōn*, tag. *nām, nōm*, szkr. *nāman-*, av. *nāman-* (l. egyébként a finn-magyar alakok magashangúságára nézve fönt az *ad-dég* czikket: 75. sz.). A szkr. megfelelő útmutatását követve azt vélhetjük, hogy a finn-magyar p_ilg_i alaphangzás $p_ilg_ig_i$ előzményből fejlett s talán innen ered, hogy a magy. *felhő*-ben az ősi *g* mása *(h)* hangzóközi helyzetéből folyólag épen megőrződött s nem enyészett el, úgy mint pl. a *gyalo-g* (v. ö. mordv. *jalga* «zu fuss», finn *jalka-* «fuss»), *mély* (v. ö. finn *melkeä-*, lapp *mälked* «aliquatenus magnus, spectabilis»), *til-*, *tilos* (v. ö. finn *sulke-*, mordv. *śolgə-* «claudere») szavakban; sőt esetleg e *felyhő, föjhő* változatok *ĺ (j)*-je is a kiesett *i* hangzónak a nyoma. Az hogy a finnben és lappban *v* felel meg az eredeti *g*-nek s nem mint más *lg* hangcsoport esetén *g (k)*, szintén ily alapon magyarázható.

108. Magy. **fenyér**, *fenyer (fenér* Szabolcs-m.) «lóhere, luczerna; luzerne, klee, dreiblatt»; (Szeged) «vékony szálú réti fű, a mely leginkább a vízjárta földeken terem»; (Szabolcs-m.) «mezei moha» (MTsz.); «ad aruk que vocatur *wyzes fener*» (1239. oklevélben), «*fenyéren*, avagy *pázsiton*» (NySz.).

V. ö. ujper. *penīrek* «malva rotundifolia», tdk. «käschen» ettől: ujper. *penīr*, pahl. *panēr*, afghán *panīr*, balūči *p'anēr*, vakhī *panīr*, szariqōlī *panér* «käse», a mint e növénynek német neve is: «*käsepappel*» (Horn 289.), vagy *katzenkäse* (Sanders Wb. 873.) s szintígy magyarúl: *papsajt* «vad mályva» (MTsz.).

Kerek és sötét sávos leveleivel hasonlít a lóhere a mályvához, könnyen érthető volna tehát a név átvitele ily alapon is; de lehet, hogy itt egyenesen a lóherének «lósajt»-féle kifejezésével van

dolgunk, úgy mint a németben a «sauer*klee*, oxalis acetosella» tájnevezete: gugker*käs*» (Sanders Wb. 873.); v. ö. pahl. *asp-ast*, ujper. *espist*, *uspust*, *ispist* «luzerne», tkp. «pferdefutter» (Horn 19.).

109. Magy. fenyő, *fenyü* (plur. *fenyve-k*; *fènè-fa* BécsiC., *fenyefa*, *fenyefew* oklevelekben, *fennyifa* Heltai) «abies; tanne, tannenbaum»; *apró-fenyő* «juniperus; wachholderbaum», *gyalog-fenyő* id., *lúcz-fenyő* «pinus picea; weisstanne», *szurkos fenyő* id., *vërës-fenyő* «larix; lärchenbaum»; *fenyős*, *fenyves* «pineus, pinetum; fichten-, fichtenwald» (NySz.).

Cseremisz *piń* «eine art fichte (сосна-сѣмянникъ»; Trof. 45.). — *pänžö* «pinus silvestris» (NyK. 4 : 413.), пюнчу = пинь; пюнчѣр «fichtenwald (сосновой боръ»; Trof. 51.), *pänžerla* «pinetum» (NyK. 4 : 413.).

Permi *ponoľ*, *ponuľ* «wachholder; juniperus», *ponuľa* «mit wachholder bewachsen» (*ponuľa-in* «wachholder-gebüsch») | zürjén *ponöľ* «dünner, schlanker baum (z. stangen)», *koz-ponöľ* «junge fichte», *ponöľ-vör* «junger wald, anwuchs». — *požöm*, permi *požum* «kiefer; pinus silvestris» (Wied.), *pôžem* id. (Genetz OP. 27.)

Votják *puźim*, *puźim*, Kaz. *puźím* «fichte, tanne, kiefer», *puźimo*, *puźmo* «fichtenwald, tannenwald».

V. ö. szkr. *pīnāka-* (nom. *-am*) «stab, stock» (BR. Skr. Wb. 4 : 723.). Uhlenbeck (EtWb. 166.) az ószl. *pĭnĭ* «baumstamm, baumstumpf» szóval veti egybe.

Föltűnt már Budenznek a magy. *fenyő* hasonlatossága a cserem. *pänžö* s az evvel hangtanilag egyeztethető zürj. *požöm*, votj. *puźim* alakokhoz*) (NyK. 6 : 457.); de pusztán ezen adatokat véve tekintetbe nem érthetjük a példátlan *nź* = magy. *ny* hangmegfelelést, annál kevésbé, minthogy az utóbbinak sehol sem

*) Megtaláljuk ugyanez egyeztetést később Europaeusnál («Объ Угорскомъ Народѣ»; St.Pb. 1874 : 4. l.), ki itt előttem ismeretlen forrásból való, kétséges osztják *pintś*, *pitś* alakokat is idéz. Szerinte a magyar *fenyő*, zürjén *požöm*, cser. *pyntše* a mord. *pitše*, lapp *petšä*, finn *petäjä*, észt *pedajas* «fenyő» szavakkal együtt a szkr. *pitu*, gör. πίτ-υς, lat. *pinu-s* (< **pitnu-s*), albán *pise*, litván *pušis*, ógermán *fiehta* szavakkal volnának közös eredetűek; l. ezekről alább.

találjuk a *nž (nš)* előzmény nyomán szabály szerint elvárható *gy* változatát, a melylyel t. i. legalább a *kégyó* > *kényó*, *ágyú* > *ányú*-féle hangváltozás lehetőségére gondolhatnánk. Szerencsére Trojiczkij szótárában megtaláljuk a cserem. *pünžö* alaprészét is *piń* alakban, a melylyel a magy. *feny-ő* minden akadály nélkül egyeztethető, ennek képzését olyannak vevén, mint az *üsz-ő*, *kígy-ó*, *csip-ó* s több más szóban. A *piń* tőalakhoz viszonyítva a cserem. *pünžö* akár olyan képzés is lehet, mint a *mokšun-žo* «menyhal», *kuvul-žo* «nyírfajd» (l. erre nézve alább a *gyolcs* czikket); de lehet, hogy utórészében a mingrél *dža*, *ndža*, láz *dža* «baum» szót tartalmazza (Erckert: Kaukas. Spr. 62.), mely megvan az ÉO. *undi*, IO. *unža*, SO. *onžeχ* «fichte, kiefer» (Ahlqu., Castrén) szóban is. Hogy összetételre gondoljunk, arra a zürjén *požom*, votj. *pužim* «fenyő» szó szerkezete is utal, a melynek utórészében t. i. a *ž*-t több analogia szerint *nž (nš)* helyett valónak tekintve a tobolszki tatár *šam*, *čam* «tanne, rottanne, pinus abies» szót (Budagov I: 662.) ismerhetjük föl, a mely megvan a kaukázusvidéki tatár nyelvjárásokban is, a mint Erckertnek rutul *šam-agač*, buduch, chinnalug *šam-agači*, láz *dčami* «fichte» adata bizonyítja (Kauk. Spr. 63.); v. ö. ehhez tatár *šam*, *šäm*, kirgiz *čäm* (= arab شمّ *šem')* «kerze» (tehát: *šam-agači* tdk. «gyertyafa», így nevezve a fenyőszilánknak gyertyakép való használata alapján). A cserem. *piń*, *pünžö* és zürjén-votják *požom*, *pužim* kapcsolatát megvilágítja, másrészről a permi *pon-oľ*, *pon-öľ*, *pon-uľ*, melynek alaprésze hangtanilag jól egyezik a cserem. *piń*, magy. *feny-ő* szavakkal s jelentésében is, mint a «gyalog fenyő»-nek szava igen közel áll (v. ö. a képzőre nézve: Wied. Gramm. d. Syrj. Spr. 68, 56.). A zürjén *ponöľ* «dünner, schlanker baum (z. stangen)» jelentése egyszersmind megmutatja az összefüggést a szkr. *pīnā-ka* «stab, stock» szóval, mi szerint a magy. *fenyő* alapértelme voltakép «szálfa», úgy mint a *nyírfáé* «vessző» (vog. *nir* «zweig, rute, gerte»); v. ö. ezekhez a régi oklevelekben található *zal-dob*, moldvai csángó *szadop-fa* «tilia» szót (l. NyK. 25: 153. és MTsz.), mely a magy. *szál* és szláv *dub* «eiche» összetétele.

Hogy a magy. *fenyő*-nek és rokon nyelvi másainak az árjaság terén keressük eredetét, arra azon körülmény is buzdít, hogy innen való a vogul *täri* (KV., KLV., PV. *täri*, TV. *torì*, ÉV. *tarí'* «fichte» szó is, mely t. i. a lák *ttar* «fichte», kürin *ttar*, buduch, dzsek *dar* «baum» szóval egyetemben (Erck. 63, 44.) a kurd *dar* «kiefer», ujper. *dār* «baumstamm, holz» (= pahl. *dār*, av. *dāuru-*, szkr. *dāru-* «holz») mása. Ugyancsak az árjaság területéről valónak látszik a finn *petäjä* (észt *pedaja*, lív *pedâg*) «pinus sylvestris» (*pettu* «fichtenrinde»): v. ö. szkr. *pīta-dāru* «pinus longifolia» (BR. Skr. Wb. 4: 743.), vakhī *pit* «fichte» (a szkr. *pī-*, *pi-* «schwellen, strotzen» tőből: part. *pīta;* tehát alapértelmében: «mézgától duzza-

dozó»).*) — Kaukázusi eredetűek a mordM. *pičä* (plur. *pič-t*), mordE. *piče* «pinus sylvestris»; lapp-Lule *piehcie*, Pite *pêhcê*, déli *piecie*, Fm. *bäcce* «fichte» (Halász), teri *piecce*, kildini *pieʒcc*, notozeroi *piehc* «fichte; fichtenrinde (zur speise»; Genetz Wb. 128.), melyekkel egyeznek: georgi *p'ičvi* «fichte, kiefer», örmény *p'iči* «eine art fichte» (Hübschm. Arm. Gr. II: 397.), mingrél *pičvi* «fichte» (Erck. 63.), az avar *pič*, lák *piç* «harz, mastix» (Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 149.) származékai | vogul: ÉV. *χąut*, KLV. *khąut*, KV., PV. *khąut* «tanne, rottanne«, ÉO. *χōl̮*, *χul̮* «fichte» (Ahlqu.), IO. *χūt*, SO. *kōl̮* id. (Castrén) = avar *ghvet*, *ghojth*, ud *χod*, arcsin *kute* «baum» stb. (l. u. i. a *csere* és *gaz* czikkekben: 62. és 120. sz.) | vogul: ÉV. *nāñk*, KV., PV. *ńiχ* «rottanne»; v. ö. avar *nakχ*, dido *neχho* «fichte» s ez utóbbiakhoz grúz *nadzvi*, mingrél *nuzu* id. (Erck. 63.), thuš *naz* «tanne» (Schiefner) = ujperzsa *nōž*, *nōž*, *nōz* «pinus», örmény *noć*, *noći* «cypresse» (Hübschm. Arm. Gr. I: 207.) = oszszét-tag. *näzi*, dig. *näži* «fichte» = balkar *nazy* «красное дерево» (Hübschm. EO. 135.) s az ÉV. *nāñk* alak *ñ*-jére nézve: SO. *kolañk* «rabe» = vog. *χulaχ*, ujper. *kulāγ* id., vog. *vontér*, *vąntér* «fischotter» = av. *udra-* «otter», szkr. *udrá-* «krabbe; fischotter» s osszét *χīd* «brücke» (= magy. *híd*) = grúz *χidi*, ingiloi *χkid* id. = chinnalug *kind*, mingrél, láz *χindži* id. (Erck. 49.)

110. Magy. **férëg**, *férög*, *fíreg* (acc. *férge-t*, plur. *férge-k*, adject. *férge-s*) 1. «vermis; wurm, insect»; *büdös féreg* «cimex; wanze»; *essö-f.* «lumbricus; regenwurm»; *tatk-f.* «pediculus; laus»; *körös-f.* «cantharis; spanische fliege»; *skarablya-f.* «scorpio»; *pillangó-f.* «papilio; schmetterling» (NySz.). — 2. «fera bestia; wildes tier, bestie» (*«kygyo-fecregh; meerges fergők*: serpentes» ÉrdyC.; *a farkas a legtorkossabb féreg* Com. Jan.; NySz.); «mindenféle kártékony állat: egér (Székelység, Győr-m., Bihar-m.), patkány (Sopron-m.), görény (Rábaköz, Bihar-m.), farkas (Bara-

*) Ezen alapértelemmel a magy. *fenyő* és társai a szkr. *pīna* «fett, feist, dick», v. *pinva-* «schwellend» igenévi alakkal is egyeztethetők volnának (BR. Skr. Wb. 4: 735.); mégis a zürjén *ponöl* «dünner, schlanker baum» értelme az előbbi egybevetést javallja. De talán a szkr. *pínāka-* «stab, stock» is ezen szavakkal függ össze, vagyis alapjelentése: «dick». V. ö. erre nézve hogy a későbbi irodalomban rendes értelme: «die *keule* u. der bogen Rudra-Çiva's» (BR. 4: 723.). — Megjegyzendő itt, hogy a *fenyő* szónak Ádámi «pech» jelentést is tulajdonít (NySz.); de azt hiszem, ez az irodalomból és népnyelvből nem igazolható.

nya-m., Zemplén-m.), medve (Székelység); «schädliche tiere: maus, ratte, wiesel, wolf, bär» (MTsz.).

Vogul: ÉV., LV. *pērk (pērik* Reg.) «wurm, ungeziefer»; ALV. *vąnplén' pērk* «horgászó giliszta; erdwurm».

< Vakhī *pürk*, szariqōlī *pürg*, šighnī *purg*, mindzsānī *pargh* «ratte, maus» (Tomasch. Pam. 769.).

A pamir szó eredete homályos; de föltehetőleg kapcsolatosak vele: avar *buruχh*, *boroχ* «schlange, wurm», and *berečo*, *berča* «schlange» (Erckert: Kaukas. Spr. 122.). Az utóbbi adat végzetével a vakhī *prič* «wurm» szóra emlékeztet (*χur-prič* «skorpion», *mīr-prič* «ameise»; v. ö. kurd *mīro*, av. *maoiri-* «ameise»), melynek a hindu nyelvjárásokban másai: astorī *príže*, kištvarī *prišū* «floh» (Tomasch. Pam. 769.), szintígy a rokon nyelvekben: votják *pič*, *pič*, Kaz. *pěš*, zürjén *pič'*, *pič* «floh» (l. a zürjén-votják *rč* > *č* mássalhangzócsoport-egyszerűsítésre nézve NyK. 25 : 61, 368.), s mint innen került átvétel: déli osztják (Vach-vidéki) *počče*, *pąče* «floh» (Pápai). Nem választható el ezektől a volgai tatár *bürčä*, csuvas *pŏrža*, kirgiz *büršö* «floh», melynek csagataj *bürke*, *bürge*, ozmanli *pire*, *bire**) «floh» megfelelője a vakhī *pürk*, szariqōli *pürg*, illetőleg magy. *féreg*, vog. *pērk* képzésével látszik szerkesztve. V. ö. közszláv *blъcha*: ószlov. *blъha*, bolgár *blъha*, ujszlov. *bouha*, szerb *buha*, cseh *blecha*, tót *blcha*, lengyel *pchła*, orosz *błocha* (magy. *bolha*), litván, lett *blusa* (Miklosich EtWb. 15.). Tomaschek a vakhī *prič* eredetére nézve a szkr. *pru-* «eilen, springen, hüpfen» igetőre gondol (< **pruč*, szkr. **puruka*). — Budenz (MUgSz. 516.) a magy. *féreg* megfelelői közt ÉO. *puriń voj* «spinne (паукъ)» szót is idéz; de Vologodszkij szótárának Hunfalvytól eszközölt kiadásában (NyK. 11 : 162.) ezen adat: *pirîm*, *purêm voj* «darázs, pók», mi tulajdonkép: ÉO. *pürém* «bremse; bögöly» (Ahlq.) = finn *paarma* (l. fönt a *bogár* czikket: 37. sz.). A «bremse» orosz паутъ nevének összetévesztése a паукъ («spinne») szóval lehetett alapja, hogy a *purêm voj* «pók» fordításban is szerepel íróinknál. A «pók» éjszaki osztják szavai Ahlquistnál: *pursèń voj*, *jimsar-imi*, *nimsar-imi*; Castrénnál: *rima*, *jemra rima*.

111. Magy. fëst-, *föst-* (*festetek* EhrC., *festetőc* MünchC., *föstés* Zvon.) «tingo, coloro; mangonizo; depingo; fuco; färben, anstreichen, eine farbe geben; schminken, beschönigen»; *fësték*

---

*) A somogymegyei *birke* «tetű» szó, melyet fentebb a *bogár* szónál említettünk, alkalmasabban vonható ezen török szókhoz.

«tinctura, color; farbe, schminke»; *festés* «tinctura; pictura; fucatio; das färben; gemülde; das schminken, beschönigung»; *festő* «fullo, tinctor; färber»; *festett irás* «bild, gemälde» (NySz.).

Votják *puži*, Kaz. *pužé* «gesticktes muster (auf zeug), buntwerk; masern»; *siľ-pužé* «sommersprossen, sommerfleck» (*siľ* «dreck»); *pužijal-*, *pužjal-* «sticken, steppen, ausnähen, brodiren»; *pužijo*, *pužieś* «gestickt, gemustert; maserig».

Cserem. *pöštür* «ingelőn való hímzés; pictura acu facta in antica parte indusii» (NyK. 4:410; v. ö. csuvas *ťĕŕ* «узоръ, вышивка; stickerei» Troj. 64; Zolotnjickij).

< Szkr. *piç-* (præs. 3. sz. *piñçáti)* «figuren in den stein einritzen, mit bunten farben figuren in ein gewebe einsticken; schmücken, verzieren; kunstreich bilden»; *piç-* «schmuck»; *péças-* «stickerei; gesticktes, buntes gewand; zierat, schmuck; gestalt, form»; *peça-* id. (Grassm. Wb. 818, 861.) || óperzsa *ni-pis-* «schreiben»; osszét: tag. *fiss-*, *fis-*, dig. *finss-* «schreiben», tag. *fist*, *nifista* (= óper. *niþišta)*, dig. *finst* «geschrieben, schrift» (v. ö. a szkr. *piç-* második *piñça-* tő változatát). — av. *pis-* «schmücken», *pisa-*, *paçsak-*, *paçsa-* «schmuck, gestalt»; *paçsa-* «bunt (rind)» és «aussätzig»; óperzsa πισάγας = ὁ λεπρός; pahl. *pēsak* «aussatz», *pēsīt* «geschmückt»; ujperzsa *pēs* «aussatz», *pēst* «leprös», *pēsi*, *pēse* «schecke»; gabrī *pīšk*, kurd *pis*, *pisa*, afghán *pēs*, *pēsai* «aussatz» (Horn 79; Hübschm. EO. 66; Justi Hb. 181, 190.).

A «festeni» másik kifejezése a magyarban: «írni» *(kép-író* = «festő; pictor»; *iratos* «picturatus, perpictus, depictus; wolgeziert, künstlich gemacht»; *iratos ruha* «gesticktes kleid»; NySz.), melynél mint török *jaz-*, csuvas *šĭr-* másánál biztosan tudjuk a «schreiben, zeichnen» eredetiségét. Hasonló eset a vogul *χans-* «schreiben, zeichnen; sticken», melyből *χansä* «musterbild, stickerei; zeichnung, abriss», *χansäñ* «bunt; gestickt; geschmückt». A finn *kirja* is a mellett, hogy «schrift, buch, brief» jelentésű egyszersmind «stickerei, schmuck» értelmű s belőle *kirjava* «bunt, geziert», *kirjanto* «malerei; festés». A vog. *χans-* igével azonos votj. *gož-*: *gožjal-*, *gožjaśk-*, *gožt-* «schreiben» ezen alkalmazásában: *śulder gožtėmź* szintén «ein bild abzeichnen, abmalen», valamint *gožmo* «gestreift, streifig»; ugyanígy a zürjén *giž-* megfelelő «schreiben» és «zeichnen, malen», *gižiś* «schreiber; maler» (Wied.). Jó alapunk van tehát arra, hogy a magy. *fest-* (régi ejtésben: *feset-)* igét momentán *-t* képzővel szerkesztettnek gondolva a szkr. *piç-*.

óperzsa *pis-* «schreiben, zeichnen, schmücken» másának vegyük s Budenznek a finn *pese-*, mordv. *peze-*, lapp *passa-*, vog. *pos-*, permi *pestal-* «waschen» igével való rokonítását (MUgSz. 519.), mint jelentésileg távolállót elejtsük. Alakilag a magy. *fëst-* hangzójával inkább a képzések (szkr. *pêças-*, av. *paęsah-*, *paęsa-*, pahl. *pêsît* stb.) tövéhez szít, míg *š*-je az árja *ç*, *s* mássalhangzóval szemben a *kast*, *ostor*, *üst*, *üstök*, *esik* stb. alakulatát mutatja (l. fönt az *es-ik* czikket: 91. sz.). Jelentésében a votják *puži* az árja megfelelők «schmücken, zieren, mit bunten farben figuren in ein gewebe einsticken» értelmét tükrözi s alaprészében az av. *paęsa-* másának vehető (dimin. *-i* képzővel). Az *u* hangzó benne mint számos más esetben (l. NyK. 25 : 173.) eredetibb magashangzó mása; *ž*-je pedig = szkr. *ç*, esetleg az osszét-digori *finss-*, szkr. *piñça-* tőalakokban mutatkozó *ns* helyett való (l. erre nézve u. i. a *bűn* és *főz-* czikkeket: 48. és 114. sz.). Egyenesen av. *paęsa-*féle alak mintaképére vall a cserem. *pöštür* előrésze a cseremiszben gyakori hangzóközi *s* > *š* változással.

Figyelemre méltó a votják *puži*-nak «masern» jelentése, mely mint a jelzős *sit-puže* összetétel «sommersprossen, sommerfleck» értelme is igazolja, tulajdonkép olyan kifejezés, mint a magy. *himlő* «masern» (v. ö. *hímes* «gestickt, bunt», *hímez-* «sticken, zieren, schmücken»), vagy török *čeč-ek* «blume» és «blattern», tehát mintegy «a testnek kivirágzása, kihímződése». Ugyanez a jelentésfejlődés szerte el van terjedve az irányságban is (av. *paęsa-* «aussätzig», óperzsa πισάγας = ὁ λεπρος, pahl. *pêsak* «aussatz» stb.), mely körülmény útmutatást tartalmaz arra nézve, hogy az itt tárgyalt szók körébe vonjuk a következőket is: zürjén *piśki*, *piśti* «pocke, blatter», votj. *pośki*, *pośkê* «haut-ausschlag; blatter, pocke». Ezeket a votj. *puži*-hoz viszonyítva ujabb átvételeknek tekinthetjük; v. ö. pahl. *pêsak*, gabrī *pišk* «aussatz»; ujperzsa *pêst* «leprös» (= pahl. *pêsît*).

A szkr. *piç-* «geschmückt» szónak képzése: *piçú-* «dammhirsch (wegen seiner rötlichen farbe»; v. ö. *piçáṅga* «goldfarben»; Grassm. Wb. 818.), melynek megfelelnek: vakhī *pös*, szariqōlī *pīs* «unze, leopard» (tkp. «bunt»). Ezen szónak másai a finnmagyar nyelvekben: votják *puźej*, Sar. *puźej* «rentier» | zürjén *pež* «junges, ungehörntes rentier» (Wied.) | ÉO. *pēš*, *pēsi* «kalb des rentieres» (Ahlq.) | ÉV. *pāsi'*, KLV. *pāsi* id. (*ā* < *ē*; l. NyK. 25 : 172.). || cserem. *pèče* «rentier», *šordo pèče* «elentier»; cserM. *puča* «rentier» (Troj. 50.) | lapp: Lule *poącuj* (plur. *poąhccu'*, v. *pohccu'*), Pite *pōcuj*, *poącuj*, déli *ŋūce* (plur. *ŋūc'*), *pūče*, *pōče*, *poaca*, *pouhce*, *puoca*, *puoča* id. (Halász); Fm. *boaco*, *boccu*; oroszlapp *poazaj* (gen. *pîoccî*), *poaz*, *poac* id. (Genetz Wb. 129.). Az utóbbi alakok első szótagjának mély hangzója az utótaghoz való hangrendi illeszkedésből magyarázható.

112. Magy. fi, *fiu* (plur. *fiu-k*, accus. *fiu-t*; *fiúm* Brassó-m., *fiu-m*, *fiu-k* Tiszántúl) 1. «filius, natus, gnatus; sohn»; 2. «liberi; kind»; 3. «pullus; junges»; 4. «parvus; klein»; *atya-fi* «frater; cognatus, consanguineus; proximus; bruder; verwandter»; *barom-fi* «pecus», *fér-fi*, *férj-fi* «vir; mas, masculus; mann; männchen», *-ü* (*fia-ija*) «liberi, proles; kinder»; *madár-fi* «pullus, avicula; junger vogel»; *fias* «fetuosus, liberos habens; junge, söhne habend», *faz-ik*, *fiad-ik* «pario, gigno; pullulasco; gebären»; *fiók* «pullus, avis plumescens; junges» (*fiók-rúzse*, *borjú-fiók*), *fiacskó* (Drávamelléke) «állatfi, fia állat», *fiall-ik* (Borsod-m.) «megfiadzik, megellik (kül. sertés)»; *fiatal* (*fétal* Moldva, *fiadal* Gyergyó) 1. «növendékfa, ág»; 2. «ifjú, fiatal ember» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *pl'* (tö: *pĭ-*: *pĭ-ém*, *pĭ-ét*), KLV. *pu* (személyragokkal: *pum*, *pan*, *puä* és *paj-ä*; *jäli-pyaciń́s* és *-pyj-iń́s*), ALV. *pu* (*pum*, *puät*), KV. *pau* (*paum*, *paät*), FKV. *pöu* (*pöj-ém*, *pöj-ät* v. *pöw-ä*), PV. *pa* dual. *paj-wi*, ATV. *pu* (*pim*, *pin*, *piwi*), FTV. *pou* (*poum*, *poan*, *powi*) «sohn; kind, junges»; *kuw-pl'* «füllen», *ämp-pl'* «hundejunges», *aj-i-pl'* «kinder»; *pĭ-iń* «sohn, junges habend»; *pĭ-riś*, *pĭ-kwe* «söhnchen».

Osztják: EO. *poɣ*, DO. *poɣ*, *paɣ* (Castrén, Ahlqu.), KO., SO. *paɣ*, VJ. *paɣ* (Pápai) «sohn, knabe»; *ewi-paɣ* «kinder».

Zyrjén *pi* «kind, junges, sohn»; *nĭl-pi* «kinder», *baľa-pi* «lamm», *porś-pi* «ferkel», *pan-pi* «hundejunges», *čipan-pi* «küchel»; *pid* «kinder od. junge habend», *pial-* «gebären, junge bekommen», *pian*, *pijan* «kind, junges» (Wied.) | permi *pián* «junges», *pu-pian* «kleiner baum, bäumchen»; *pid: poč-p.* «trächtig von kuhen»; Gesetz OP. 26 7.

Votják *pi* «kind; junges von tieren; sohn, mann, bursche»; *iš-pi* «lamm», *už-pi* «hengstfüllen», *keś-pi* «zicke!», *kuča-pi* «hündlein», *porś-pi* «ferkel», *nil-pi* «kinder»; *pijo* «kind od. junges habend»; *pipl-* «gebären, junge werfen»; *pinal* «jung, kind, jüngling».

Finn *poika* (gen. *pojan*) «sohn, kind, jüngling; junges von tieren» (*kanan poika* «kuchlein»); *poju* «knäblein» | észt *poeg* (gen. *poja*) «sohn; junges» (*kana p.* «küchlein») | liv *puoga* «sohn, knabe, junges» — vot *poika* «sohn», *poju* «knabe» (Budenz: MUgSz. 523.).

Szkr. *putra-* (nom. *-as*) 1. «ganz jung; das junge eines

tieres, kind»; 2. «einfältig; redlich, schlicht; unkundig, unwissend». A *pā-* «trinken» igéből származtatják «säugling» alapértelemmel (BR. Skr. Wb. 4 : 621.; UHLENBECK EtWb. 161.)

A szkr. *pāka-* alaknak szabályosan megfelel az osztják *paχ, poχ*, mely a vég-mássalhangzónak egyéb esetekben is jelentkező változásával (l. u. i. az *egy* és *főz-* czikkeket) lesz a vogulban *pĕr-, pow-* (nomin. *pĕ', pou, pū*) s további *r* > *j* gyöngüléssel a finnben *poi-ka*, a magyarban *fi- (fij-a-m)*, a zürjén-votjákban *pi (pij-al-)* alakúvá maga után vonván az utóbbi adatokban egyszersmind az eredeti mély hangzónak *i*-re való változását a szomszédos *j* hatása alatt. BUDENZ magyarázatától eltérőleg azt vélem, hogy a *fija-s, fia-z* képzéseknek *a* eleme nem a tővégi hangzó, hanem a *fi-ú* képzőjének olyan változata, mint *szülе, hegede* a *szülő, hegedű* mellett, vagy mint a *disznó, szőllő* ragos alakokban: *disznaja, szőlleje*. A *fia-tal* képzésére nézve sem találom kielégítőnek BUDENZnek ama föltevését (Összeh. Alakt. 217.), hogy benne a vogul *ta'il* «voll» szó lappang, vagyis «*fia-tal* jung', tkp. ‚grösse, alter eines *fiú* (sohnes, knaben) habend' = vog. *māń-ta'il* «kis-kor(ú)'». Mert nem szólván arról, hogy a vog. *māń-ta'il* nem «fiatal, kis korú», hanem határozói szerkezet (*jäṛém minėm porät māń-ta'il am χūlīsėm* «midőn atyám elment, én fiatalon maradtam el»; Vog. Népk. Gyüjt. 4 : 340.) számbaveendő, hogy a régi nyelvben a *fiatal* értelme: «novellus, germen, stirps; junger baum, neuer stamm» (*«a jó gazda kertében neveli a szép fiatalokat*, Pázmány; az jószág gyükerere kell tekintenünk es nem *az ágra, avagy fiatallyaira*, NySz.) s «növendék fát» jelent ma is a *fiatal* a Székelységben (*fenyő-fiatal, csere-fiatal*), valamint «ágat» Gömörben (MTsz.). E tényeket figyelembe véve, nem gondolhatjuk merő véletlennek, hogy a keleti törökben *tal* (= ozm., azerbajdzsán *dal*) «zweig, ast, stengel (ствол дерева, вѣтвь)» jelentésű (BUDAGOV I : 335.) s a vogulban is van: ÉV. *tāl*, KV. *toql* «tűleveles ág (хвоя)». Ezek szerint *fia-tal* olyan szerkezetnek bizonyúl, mint *fia-csizma* «kölyökcsizma, bakkancs», *fia-galamb, fia-verёb* «galambfi, verébfi» s eredeti jelentése voltakép «fiatal hajtás, v. ág», melyből az általános «juvenis»-féle értelem csak későbbi fejlemény.

113. Magy. **fizet-**, *fizet-* 1. «compenso, solvo, expendo; bezahlen»; 2. «retribuo, reddo; rationem reddo; poenam luo; vergelten; rechenschaft ablegen, büssen» (*meg-fizet* «persolvo, repenso; bezahlen, abtragen»; *ki-fizet* «auszahlen»); *fizetés* «pensio, compensatio, solutio; retributio; bezahlung; vergeltung»; *fizetség* «fizetés, fizetni való» (NySz., MTSz.).

112. Magy. fi, *fiú* (plur. *fia-k*, accus. *fia-t*; *filyu* Brassó-m., *fija-m, fija-k* Tiszántúl) 1. «filius, natus, gnatus; sohn»; 2. «liberi; kind»; 3. «pullus; junges»; 4. «parvus; klein»; *atya-fi* «frater; cognatus, consangvineus; proximus; bruder; verwandter»; *barom-fi* «pecus», *fér-fi, férj-fi* «vir; mas, masculus; mann; männchen», *i-fi (ija-fija)* «liberi, proles; kinder»; *madár-fi* «pullus, avicula; junger vogel»; *fias* «fœtuosus, liberos habens; junge, söhne habend», *fiaz-ik, fiadz-ik* «pario, gigno; pullulasco; gebären»; *fiók* «pullus, avis plumescens; junges» *(fiók-réeze, borjú-fiók), fiacskó* (Drávamelléк) «állatfi, fia állat», *fiall-ik* (Borsod-m.) «megfiadzik, megellik (kül. sertés); *fiatal (fétal* Moldva, *fiadal* Gyergyó) 1. «növendékfa, ág»; 2. «ifjú, fiatal ember» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *pī̆'* (tő: *pī̆ɣ-: pī̆ɣém, pī̆ɣét)*, KLV. *pu̯* (személyragokkal: *pu̯m, pu̯n, pu̯ä* és *pu̯ɣä; jäi-pu̯wiń́* és *-pu̯ɣiń́)*, ALV. *pu̯ (pū̆m, pū̆ät)*, KV. *pou (poum, poät)*, FKV. *pŏu (pŏɣém, pŏɣät* v. *pŏwä)*, PV. *pū̆* (dual. *pū̆ɣeǐ)*, ATV. *pū (pūm, pūn, puwi)*, FTV. *pou (poum, poun, powi)* «sohn; kind, junges»; *lūw-pī̆'* «füllen», *āmp-pī̆'* «hundejunges», *āɣi-pī̆'* «kinder»; *pī̆ɣiń* «sohn, junges habend»; *pī̆riś, pī̆kwé* «söhnchen».

Osztják: ÉO. *poχ*, DO. *poχ*, *paχ* (Castrén, Ahlqu.), KO., SO. *paχ*, VJ. *paχ* (Pápai) «sohn, knabe»; *evi-poχ* «kinder».

Zürjén *pi* «kind, junges, sohn»; *nĭl-pi* «kinder», *baľa-pi* «lamm», *porś-pi* «ferkel», *pon-pi* «hundejunges», *čipan-pi* «küchel»; *pia* «kinder od. junge habend», *pial-* «gebären, junge bekommen», *pian, pijan* «kind, junges» (Wied.) | permi *piań* «junges», *pu-pian* «kleiner baum, bäumchen»; *piď: poč-p.* «trächtig (von kühen»; Genetz OP. 26—7.).

Votják *pi* «kind; junges von tieren; sohn, mann, bursche»; *iž-pi* «lamm», *už-pi* «hengstfüllen», *keč-pi* «ziekel», *kuča-pi* «hündlein», *parś-pi* «ferkel», *nĭl-pi* «kinder»; *pijo* «kind od. junges habend»; *pijal-* «gebären, junge werfen»; *pińal* «jung, kind, jüngling».

Finn *poika* (gen. *pojan)* «sohn, kind, jüngling; junges von tieren» *(kanan poika* «küchlein»); *poju* «knäblein» | észt *poeg* (gen. *poja)* «sohn; junges» *(kana p.* «küchlein») | liv *puoga* «sohn, knabe, junges» | vót *poika* «sohn», *pojo* «knabe» (Budenz: MUgSz. 523.).

< Szkr. *pā́ka-* (nom. *-as)* 1. «ganz jung; das junge eines

tieres, kind»; 2. «einfältig; redlich, schlicht; unkundig, unwissend». A *pā-* «trinken» igéből származtatják «säugling» alapértelemmel (BR. Skr. Wb. 4 : 621.; UHLENBECK EtWb. 161.)

A szkr. *pāka-* alaknak szabályosan megfelel az osztják *paχ, poχ*, mely a vég-mássalhangzónak egyéb esetekben is jelentkező változásával (l. u. i. az *ëggy* és *főz-* czikkeket) lesz a vogulban *pĭγ-, pǫw-* (nomin. *pĭ', pǫu, pū*) s további $\gamma > j$ gyöngüléssel a finnben *poi-ka*, a magyarban *fi- (fij-a-m)*, a zürjén-votjákban *pi (pij-al-)* alakúvá maga után vonván az utóbbi adatokban egyszersmind az eredeti mély hangzónak *i*-re való változását a szomszédos *j* hatása alatt. BUDENZ magyarázatától eltérőleg azt vélem, hogy a *fija-s, fia-z* képzéseknek *a* eleme nem a tővégi hangzó, hanem a *fi-á* képzőjének olyan változata, mint *szüle, hegede* a *szülő, hegedű* mellett, vagy mint a *disznó, szőllő* ragos alakokban: *disznaja, szőlleje*. A *fia-tal* képzésére nézve sem találom kielégítőnek BUDENZnek ama föltevését (Összeh. Alakt. 217.), hogy benne a vogul *ta'il* «voll» szó lappang, vagyis «*fia-tal* ‚jung', tkp. ‚grösse, alter eines *fiú* (sohnes, knaben) habend' = vog. *māń-ta'il* «kis-kor(ú)'». Mert nem szólván arról, hogy a vog. *māń-ta'il* nem «fiatal, kis korú», hanem határzói szerkezet *(jäγém minèm porät māń-ta'il am χŭltsém* «midőn atyám elment, én fiatalon maradtam el»; Vog. Népk. Gyüjt. 4 : 340.) számbaveendő, hogy a régi nyelvben a *fiatal* értelme: «novellus, germen, stirps; junger baum, neuer stamm» (*«a jó gazda kertében neveli a szép fiatalokat*, Pázmány; az jószág gyükerere kell tekintenünk es nem *az ágra, avagy fiatallyaira*, NySz.) s «növendék fát» jelent ma is a *fiatal* a Székelységben *(fenyő-fiatal, csere-fiatal)*, valamint «ágat» Gömörben (MTsz.). E tényeket figyelembe véve, nem gondolhatjuk merő véletlennek, hogy a keleti törökben *tal* (= ozm., azerbajdzsán *dal)* «zweig, ast, stengel (стволъ дерева, вѣтвь)» jelentésü (BUDAGOV I : 335.) s a vogulban is van: ÉV. *tāl*, KV. *toal* «tüleveles ág (хвоя)». Ezek szerint *fia-tal* olyan szerkezetnek bizonyúl, mint *fia-csizma* «kölyökcsizma, bakkancs», *fia-galamb, fia-verék* «galambfi, verébfi» s eredeti jelentése voltakép «fiatal hajtás, v. ág», melyből az általános «juvenis»-féle értelem csak későbbi fejlemény.

113. Magy. **fizet-**, *fizet-* 1. «compenso, solvo, expendo; bezahlen»; 2. «retribuo, reddo; rationem reddo; poenam luo; vergelten; rechenschaft ablegen, büssen» *(meg-fizet* «persolvo, repenso; bezahlen, abtragen»; *ki-fizet* «auszahlen»); *fizetés* «pensio, compensatio, solutio; retributio; bezahlung; vergeltung»; *fizetség* «fizetés, fizetni való» (NySz., MTSz.).

< Osszét: tag. *fīd-*, dig. *fēd-* «zahlen, bezahlen» (MILLER: Osset. Etjudy II : 33; *fid-*, *fed-* SJÖGRÉN : Osset. Sprl. 457—8.).

A hangzóközi $d > z$ változásnak analogiái árja (iráni) eredetű magyar elemekben a *bűz*, *íz*, *gaz* («strauch»), *gázol-*, *gúz*, *húz*, *szúz* és *méz* szók (l. e czikkeket); ezenkívül egyszersmind a *fizet*-képzésére nézve tanúlságos a magy. *vezet-*, melynek szintén transitiv alaprésze a finn *vetä-* (pr. 1. *vedä-n)*, észt *veda-*, mordM. *väte-*, mordE. *vete-*, *veďa-*, cserem. *vid-* «führen, leiten, ziehen» rokon nyelvi másokkal egyetemben megfelel a következő szavakban mutatkozó árja tőnek: av. *vāδayēiti* «er führt», *vademnō* «bräutigam» (tkp. «braut-führer»), szkr. *vadh-: vadhū-* «braut» (tkp. «die heimgeführte»), szariqōlī *wadh-* «an der hand führen, einführen, bringen» (TOMASCH. Pam. 854.) = szláv *vod-* «ducere». BUDENZ (Összeh. Alakt. 64.) a *vezet-* képzőjét, úgy mint a *szeret-*, *nevet-*, *siet-*, *sirat-* igékét momentán (intensiv) képzőnek magyarázza; SZILASI a *sirat-* példáján causativ alapértelmet igyekszik igazolni (NyK. 24 : 172.).

114. Magy. *főz-* *(fez* JordC., ÉrsC.) «coquo, lixo, elixo; kochen», *meg-főz-* «concoquo, incoquo, percoquo, decoquo; kochen, abkochen, absieden»; *főzet* «coctio; das kochen»; *főzelék* «pulmentum, edulium coctum, cibus elixus; gekochte speise» (NySz.), *főzel-*, *főzögél-*, *főzgöl-*, *főzgörél-* (frequ.) «kochen» (MTsz.).

Vogul: KV. *pans-* «heiss werden, aufkochen, gekocht werden» *(šoaj pansės* «der thee kochte auf; чай сорѣлся») | PV. *panš-* id. *(lą̄m panšės* «каша варилась») | TV. *punš-* id. *(ńoul punšąnt* «das fleisch kocht; варится»; *ńoul pulłu punšąs* «das fleisch hat sich zerkocht; разварилось») és «backen» (intrans.; pl. *itmäχ il-punšąnt* «a kenyér megsül; спекется»). — ÉV. *ponsl-* «braten, rösten» *(χul ulăl ponsle'im, ńawél ponsle'im* жарю на огнѣ рыбу, мясо), *ponsäsl-* (frequ.) | KLV. *pąnšl-* id.; *pąnšlaχt-* (reflex.: *šoąrtém khul pąnšlaχts* жаренная рыба поспѣлась, изжарилась) | TV. *punšl-*, *ponšl-* «backen (z. b. brot)» | KV. *pąnsl-* «dörren (высушить); *pąnslaχt-* «gedörrt werden».

Votják (Ufai) *ponšt-*, Sar. *pośt-*, *pošt-*, Kaz. *püšt-* «kochen, aufkochen (trans.); *sur, arak pośtini* «bier, brantwein brauen, brennen»; *šěd-püštiś* «kochmeister» — *poź-*, Kaz. *püź-* «kochen, sieden» (intrans.).

Permi *piź-* «kochen, aufkochen (intrans.)»; *piźed-* «kochen (trans.), kochen lassen» | zürj. *puś-* «kochen (intrans.), in wallung

geraten»; *puźed-* «kochen, aufkochen (trans.)», *puźan* «gekochtes, kochspeise», *puźeg* «abgebrühtes, brühfutter» (Wied.).

< Osszét: dig. *fiç-*, tag. *fiç-*, déli osszét (tuali) *fiç-* «kochen (trans.)»; part. perf. dig. *funχt'*, *funχ*, tag. *fiχt'*, *fiχ* «gekocht»; imperf. dig. *funχt'on* és *fuχt'on* (Hübschm. EO. 67, 84, 111.).

(II.) MordM. *pušt-* (inf. *puštôms)* «rösten, braten (am feuer)» mordE. *puśt-* (inf. *-oms)* id. (Paasonen: Kielellisiä: 22.).

Finn *pahta-*, *paahta-* «braten, dörren» *(päivä paahtaa* «die sonne brennt»), *pahtee-*, *paahtee-* (nom. *pahde'*, *paahde')* «hitze, wärme».

Cserem. *püž-vüd* «schweiss», *püžalt-* «schwitzen» (Troj. 51.).

Zürjén *pöś* «heiss, hitze, schweiss»; *pöśal-* «heiss werden, sich erhitzen, schwitzig werden, schwitzen», *pöśamî-* id.; *pöśed-* «erwärmen, erhitzen, bähen; schwitzen machen, in schweiss bringen», *pöšedčî* «sich erhitzen, heiss werden» (Wied.).

Votják *poś*, Kaz. *püś* «heiss, glühend; hitze, glut»; *pośal-*, *püśal-* «warm od. heiss werden; schwitzen»; *pośat-*, *püśat-* «durchwärmen, erhitzen; schwitzen machen»; *pośäkjal-* «hitziges fieber haben»; *pośäkton-* «hitziges fieber».

< Szkr. *pač-* (præs. 3. sz. *páčati)* «am feuer gar machen, kochen, braten; reifenlassen, zur reife bringen; (med.) kochen (intrans.), reifen, reif werden»; nom. verb. *pač: odana-pač (odana* «brei, mit milch gekochte körner»); *pača-* «kochend, backend, bratend»; passivum-tö: *pačyá-* (Gbassm. Wb. 758, 759; Capp. 229.).

Av. *pač-* «kochen, zubereiten» *(fra-p.* «verbrennen»), *pačya-* «das kochen» (Justi Hb. 182; Geiger Hb. 275.) | pahl. *paz-* (præs. *pāzēm)*, inf. *puχtan* id. | ujper. *paz-*, *pez-* (præs. 1. *pazam*, *pezem)*, infin. *pezīden*, *peźīden*, *puχtēn* «coquere» *(puχte sāχten* «gekocht machen»); «coqui; præparare, adornare» (Vullers: Supplem. 48.); part. præt. *puχte* «coctus, maturus»; kāšānī (inf.) *patán*, kurd *pātin*, balūčī *pačag*, *p'ašay* id. (Horn 64.) | vakhī *pöč-* (præs. *pöčam)*, szariqōlī *péz-* (præs. *pézam*, inf. *pekhtao)*, šighnī *pez-* (præs. *pezam*, inf. *pizdao)* «kochen, reif werden» (Tomasch. Pam. 859.).

Hübschmann az osszét *fiç-* «kochen» alakjának magyarázatánál kiemeli, hogy az av. *pač-*nak megfelelőleg szabályszerűen tag. **fäz-* (inf. **fäzîn*, nem: *fiçun)*, part. **fäχt'* (nem: *fiχt')* következ-

nék s hogy a nasalissal jelentkező dig. *funχtʿ*, *funχtʿon* alakok nyomán eredeti gyanánt, nem *pać-*, hanem **pañć*-féle tő volna fölveendő (EO. 67, 84.). Ezen **pañć*- változat egyébként sehol az árjaság terén ki nem mutatható; de hogy ősi maradvány az osszétban, kitetszik ez analog esetekből: tag. *säz*, *ssäz* «zwanzig» = dig. *insäi* (av. *vīsaiti-*, pahl. *vīst*, ujper. *bīst*; Horn 58.) és tag. *fïss-*, *fis-* = dig. *finss-* «schreiben» (tag. *fïst* = dig. *finst* «geschrieben, schrift»; l. fönt a *fest-* czikkben: 111. sz.), a melyeknél t. i. a digori változat nasalisát sehol az irúnság terén meg nem találjuk, de megvan szerencsére a szanszkritban *viñçatí-* s mint tőváltozat *piñçá-* (a *piç-* mellett; Grassm. Wb. 818.), úgy hogy a digori *n* ősi volta kétségbe nem vonható. Azon körülménynyel, hogy a finn-magyar nyelvekben a különböző árja hatások közül különösen az osszétféle nyelvnek befolyása domborodik ki jellemző sajátságaival, jól egybehangzó ama tény, hogy a keleti finn-magyar nyelvekben a «főzni» fogalomra olyan hangképpel találkozunk, mely az árjaság terén legszorosabban az osszét megfelelővel mutat egyezést. A vogul *pans-*, *pańś-* «kochen (intrans.)» híven tükrözi a dig. *funχtʿ*, *funχtʿon* alakokból következő ősi osszét **pańć-* (**pans-*) tő hangzását s világosan föltetszik ennek mássalhangzó csoportja az ufai votják *ponšt-* causativ képzésben is, melyhez viszonyítva a többi nyelvjárások *pośt-*, *pošt-* alakjában, úgyszintén a *poź-* = permi *piś-* intransitivumban a *ś* mint több más esetben *ńć (ńś)* helyett valónak veendő (v. ö. votj. Kaz. *kźe*, *kiź*, Sar. *kźj* «urin» = vog. *χuńś* id.; közvotják *kiź* «zwanzig» = mordv. *komś* id.; votj. *kiźili*, *kiśili* «stern» = TV. *khōńś* id. + *-ili* képző; votj. *aźj*, *aj*, *aś* «vorderteil, vorderraum» = cserem. *onž-ol*, *an-zal* id.). Ezekhez csatlakozik a szokásos s a votj. *poź*-ban is föltetsző *a* ~ *ź* hang megfeleléssel a magy. *főz-*, illetőleg régibb *fáz-* is, a melyben a *z* megelőző hosszú hangzóval eredetibb *nz (ns)* helyett olyan alakulat, mint *húsz* = mordv. *komś*, vog. *χūs* «zwanzig». Azon tény, hogy a zürjén-votjákban és magyarban egyezőleg *z*, *ź* (s nem *s*, *ś*, *š*) jelentkezik, arra vall, hogy amaz osszétféle iráni nyelvjárásban, melyből a *főz*, votják *poź-*, permi *piś-* valók, az eredeti *nć* ejtésnek olyan változása fejlett, minő az av. *pać*-hoz képest a pahl. *paz-* (vog. *pans-*, votj. *poź-*, permi *piś-*, magy. *főz-* < iráni **panz-*). — Más a causativ képzésű mordv. *pušt-*, finn *pahta-* alapszavának hangtörténete, mely t. i. a nasalis nélkül való árja *pać-* tőt tükrözi (f. *pahta-* < **paš-ta-*, **pać-ta-*). A cserem. *püž* (ebből: *püžalt-*) s vele egyező zürjén-votj. *poś* (innen: *pośal-* stb.) szkr. *pać*, *paća*, vagy av. *paćya*-féle nom. verbalénak lehet mása.

A jelentéseket illetőleg figyelembe veendő, hogy az árja *pać*- tő egyképpen szolgál a «coquere» transitivum és «coqui» intransitivum jelölésére csupán a személyragon alkalmazva a medialis alaki megkülömböztetését (pl. a szanszkritban: præs. indic. 3. sz.

az activumban: *páčati* «főz», med. *páčate* «fő»; v. ö. a zendben: a *bar-* «tragen» tőből: act. præs. indic. 3. sz. *baraiti*, med. *baraitê)*. Innen van, hogy míg a votj. *poź-*, permi *piś-*, vog. *pans-*, *pons-* intransitivum, az alakilag pontosan megfelelő magy. *főz-* transitivum. Igen természetesen fejlődött a rokon nyelvekben a «coquere» megkülömböztetésére a causativ képzés (votj. *poźt-*, permi *piśed-*, mordv. *pušt*, finn *pahta-)*, a minő a vogul *ponsl-*, *pąnšl-* is a gyékerebb használatú *-l* causativummal, mint pl. ezekben: ÉV. *tąsl-*, KLV. *tösl-* «száritani; trocknen, trocknen lassen» (pl. *χul tąsli* «halat szárít; рыбу сушить»; *äń-ťe rekäś kwän-tošluχ jëri* «ezt a gyékényt ki kell szárítani; высушить надо») ettől: *tąs-*, *töš-* «száradni; trocknen (intrans.)» | ÉV. *sürl-*, KLV. *šurl-* «szárítani» (pl. *χul surle'im* «halat szárítok»; *khul jel-šurläslém* «a halat megszárítottam») ettől: *sür-*, KLV. *šurr-* (pl. *sąw jol-suri* «a bőr megszárad; кожа засохнетъ», *ńoul' kwän-šurri* «a hús megszárad») | ÉV. *sawl-*, KLV. *šäul-* «säuern; квасить, кислымъ дѣлать» (pl. *ńań sawli* «kenyeret, tésztát savanyít») ettől: *saw-*, *šäu-* «sauer werden» (pl. *šäum šüχ-üť* «megsavanyodott tej») | ÉV. *ńūusl-*, ALV. *ńonšl-* «kinyujtani; etw, ausdehnen, in die länge ziehen» (pl. *isėm kër vąχpėl ńūnsli* «az izzó vasat kalapácscsal nyujtja») ettől: *ńūns-*, *ńūnsent-* «sich ausdehnen, sich strecken» (ALV. *kwali il-ńonšės* «a kötél megnyúlt; вытянулась»; TV. *il-ńonšąntąyté* «er streckt sich aus») | PV. *vötl-* «räutern; (gabonát) szelelni» ettől: *vöt-* «wehen, blasen» *(vöt vöti* «der wind weht»); v. ö. a magy. *aszal-*, *forral-*, *növel-* transitivumokat az *asz-*, *forr-*, *nő-* intransitivumok mellett (l. Budenz: Összehas. Alakt. 88.); szintígy: *szorgal-*, *sürgöl* «sürgetni» az intrans. *szorog- (szorgalom)*, *sürög-* tövekből (l. Szinnyei: Magy. Nyhasonlítás 63.). Jegyezzük meg, hogy a vog. *pąnšl-*, *ponsl-* jelentésköre a «braten, backen, rösten» fogalmára szorult, míg az alapszó «kochen (intrans.)» jelentésű. Az utóbbihoz csatlakozik mint mellékértelem: «reifen, reif werden» (pl. ALV. *pul panšės* «a bogyó megérett; ягода поспѣла»; *ponsėm sosi'* «érett zelnicze»), úgy mint a szkr. *pać-*nál is megvan ugyane jelentésfejlemény.

A magy. *főz-* igének ilyetén magyarázata mellett*) külön kell választanunk tőle a *fő-*, *föl-* «coqui» igét, melylyel a mai nyelvérzék szerint oly szorosan egybetartozik. E különválasztásra okot ad a *főz*-nek transitiv értelme is, mely t. i. a *fő-* intransitivumhoz viszonyítva nem gondolható a *-z* képzőtől eszközölt jelentésmódo-

*) Már Mátyás Flóriánnál találunk erre nézve utalást, ki szerint «*főz-* = ujper. *pez-*, *pôz-* ‚coquere'; görögben is φωγνόω, φώγνυμι ‚uro, in foco torreo', φωΐς vagy φῶς, φῶδος ‚ustio'» (Finnít. Törekv. 26.). Még előbb gondolt a szó árja eredetére Kőrösi Csoma (l. Duka: K. Cs. d. Dolg, 419.).

sításnak, minthogy a *-z* képző egyébként causativ szereppel a magyarban elő nem fordúl. Föltetszik e nehézség BUDENZnek is (MUgSz. 539.), ki avval véli eloszlathatónak, hogy a *-z-t* gyakorító képzőnek (= finn-magy. *-sk)* veszi s a transitiv jelentést már az alapszónak tulajdonítja hivatkozván a zürjén *pu-*, permi *pul-* «kochen, főzni» igére, melyből szerinte a zürj. *pöž-* «dämpfen, schmoren», *pözal-* «backen, braten», votj. *pǐž-* id. ugyanolyan gyakorító képzős származékok, mint a magy. *főz-*. Ámde az ősi *-sk* frequ. képzőnek zürjén-votják másа egyébként sohasem *ź*, hanem *-śk (-ś, -ź;* l. MUgSz. 28.) s különben is, mint alább látjuk, a zürj. *pöž-*, votj. *pǐž-* egészen más, ide nem tartozó szó. Szorosan egyezik azonban a magy. *főz*-zel a votj. *poź-*, permi *piź-*, zürj. *puź-;**) csakhogy ez éppen intransitiv jelentésű s hogy benne a *-ź* nem frequ. képző, azaz *-śk* helyett való, kétségtelenül mutatja az ufai votják causativ *ponšt-* (= szarapuli *poźt-)* alak, mely a vogul *pons-*, *pąnš*-féle hangzást tünteti föl a *poź-*, *piź-* előzményének *(ź = nś, ńź;* nem *-śk).* A magy. fő- (præs. 1. sz. *fövö-k;* part. *fővő, főtt)* «coqui» rokon nyelvi másai: mordv. *ṕije-*, *ṕi-* «coqui» (causat. *ṕiďe-* «coquere») || vogul: ÉV. *paj-: pajélti* (inchoat.) «forrni kezd; fängt an zu sieden», *pajéltāli* «forr, fő; siedet, kocht»; caus. *pajt-* «főzni; kochen (trans.)», *pajtaχt-* «főni; kochen (intrans.)» | KLV. *pāj-: pājilti;* causat. *pąjt-*, frequ. *pąjtent-; pąjtaχti* «kocht (intrans.)», *pąjtentaχti* id. (frequ.) | ALV. *pąj-: pąjti* «kocht (trans.)» | KV. *poąj-: vil-poąji* «das wasser kocht», causat. *pąjt-;* reflex. *pąjtaχt-* | PV. *pąj-: wüt pąji* «вода кипитъ»; *pąjelt-* (inchoat.) | TV. *pīt-* «kochen, aufkochen (trans.)», *pītänt-* (frequ.) || zürj. *pu-* «kochen (trans.)», *puöd-* (frequ.); permi *pul-*, *puv-; puläd-; pulśi-* id. Ezekből, különösen a magy. *föv-* és vog. *paj-*, *mordv. pije-* alakokat tartván szem előtt *pąjź*-féle alaphangzás következik, melynek nemcsak intransitiv («coqui»), hanem mint a zürj. *pu-* mutatja, transitiv («coquere») alkalmazása is lehetett. Már ez a finn-magyar nyelvszellemmel ellenkező jelentésbeli vonás is felkeltheti az idegen eredet gyanuját s tényleg igen közel áll hangzásban a finn-magy. *pąjź-* az árja *pač-* «coquere; coqui» tőnek a szláv *pek-* (ószlov. *peką, pešti* «backen, braten», *pekъ* «hitze» stb.; l. MIKLOSICH EtWb. 234.) és görög πέσσω (< *πεκ-σω), πέττω «coquo, maturo» rokon nyelvi megfelelőkből következő régibb ejtéséhez, melynek tővégi torokhanggal megőrzött maradványai a szkr. *pakti-* «gekochtes gericht», *pakvá-* «gekocht, reif», pahl. *puχtan*, ujper. *puχten* (infin.) «kochen», *puχte* (part.) «gekocht» stb. A *pač-* alak előzménye az

*) A zürj. *puś-* magánhangzójánál a *pu-* «kochen» analogiai hatását vehetjük fel. A *-ź* nem lehet sem reflex., sem frequ. *-sk* egyértékese; mert ennek az adott helyzetben *ś* a szabályos mása, mint pl. ettől: *šu-* «sagen» : *šuś-* «gesagt werden».

árjaság régibb korszakaiban szintén *pek-* volt, melynek a finnmagyarság területén *pεgε-* hangzásra kellett változnia, úgy a mint ezt az *egy* «unus» szó alapnyelvi megfelelőjénél is tapasztaljuk*) (l. fönt: 77. sz.). Megjegyzendő, hogy a főzés és sütés tudománya már előhaladottabb műveltségi foknak sajátja s hogy az éjszaki Obvidék népeinél a nyers hús evése mai napig is legnagyobb divatjában van (v. ö. az éjszaki vogulok egy részének *nārĕ'-sir māχém* «nyershús-fajú nép» nevezetét; l. Vog. Népk. Gyüjt. III: 314.).

Más szó, mint említettük, a zürj. *pöž-* «bähen, brühen, schmoren, brüten», *pöžal-* «backen, braten (trans.)», *pöžaś-* id. (intrans.), *pöžši-* «bähen, schmoren (intr.), gebrüht werden», votj. *pìž-*, Kaz. *pĕž-* «(trans.) backen, braten» (intransitive is, pl. *nïläz gurä kuštäm, so otsĕ pĕžäm* «a leányt a kemenczébe dobta s az ott *megsült*; она тамъ испекласъ»). Egyeznek t. i. ezekkel: pahl. *briš-tan*, ujper. *biriš-ten* (infin.) «braten, rösten», kurd *biržín-din*, *brāž-tin*, balūčī *briž-ag*, *breǯ-ag* id. (pahl., ujper. *barĕǯan* «backofen»), vakhī *wareš-* (præs. *vareš-am*, inf. *wareśn*), szariqölī *wirz-* (præs. *wirz-am*, inf. *wirz-dao*) «braten, getreidekörner rösten»: mindannyi ősiráni *briž-* tőből (Horn 47; Hübschm. Pers. Stud. 27; Tomasch. Pam. 858.) ugyanazon *rž* (*rš*) > *ž* mássalhangzócsoport-egyszerűsítéssel, melylyel az egészen hasonló alkatú zürj. *böž*, votj. *biž* «cauda» szónál is találkozunk (l. fönt a *farcsok* czikket: 101. sz.). Ujabbkori külön átvétele ugyane szónak: votj. (Kaz.) *pĕrsal-* «braten (intrans.), gebraten werden» (*pĕrsäm siľ* «gebratenes fleisch»), *pĕrsat-* «braten (trans.)». Hogy a permi nyelvekben szókezdő *b* esetleg *p*-re is változik, annak példáját már fentebb láttuk a magy. *bal*, *balog* votják *paľ-ľan*, *paläg* megfelelőinél (l. 23. sz.); hasonló esetek még: votj. *paťak* «weibliches schamglied (bei alten), *piťik*, Kaz. *pĕťĕk* id. (bei jungen), mordv. *pada*, *pad* «weibliches schamglied» = szkr. *bhedá* «spalt, spaltrand; weibliche scham» (Grassm. Wb. 964.) | votj. *pos-* (tő: *pos-* és *posk-*: 1. sz. birtokosr. *posï*, *poskï*) «handwurzel», *poskäs* «armband» = av. *bāzu*, pahl. *bāzīh*, *bāzak*, ujper. *bāzū*, kurd *bāsk*, *bāsik*, balūčī *bāzk* «arm» (kurd *bāzbänd*, ujper. *bāzū-band* «armband»; a digori osszétban mint jövevényszó *bázug* «oberarm»; Horn 38; Hübschm. Pers. Stud. 23; EO. 120.) | votj. *puš* «sieb, reuter», *puźnï-*, *puźnal-* «sieben, reutern»; zürj. *pož*, *požnal-* id.:

*) Az átvétel rendkívüli régiségének bizonysága, hogy megvan a tárgyalásban levő szó a szamojed nyelvekben is, így: JurS. *pi-* «coqui», *pirie-*, *piri-* «coquere»; *piu*, *pivï* «gekocht» | TavgyS. *fadi-* «kochen»; *fï-* «reifen» | JenS. *fedi-*, *feri-* «kochen»; *fi-* «reifen» | KamS. *phi-* «reifen» (l. Halász: NyK. 23: 438.).

v. ö. ujper. *bez-* (præs. *bēz-em;* infin. *bēγten, bēzīden)* «sieben», *per-vēzen* «sieb», szkr. *vēč-* «durch schwingen od. worfeln aussondern», kurd *bītin* «sieben», *bēžink* «sieb», vakhī *faraχ-bēz*, szariqolī *farag-beiz* «sieb», balūčī *gečag* «sieben», *gēčin, gēšin* «sieb», afghán *bēzaḳl, pēzaḳl* «sieben» (Horn 57; Hübschm. Pers. Stud. 33.) | votj. *pǐž, pǐž*, zürj. *pǐž* «boot, schiff» = mordM. *veńaš, veńš, veńč*, mordE. *veńš, veńč*, finn *venhe, vene*, vepsz *veneh* «kahn, boot» (Paasonen: Kielellisiä 41.); tehát úgy mint a votj. *paľ-ľan*-nál: *p* < *b* (< *v)* | zürj. *puš* «schnauze». = ÉO. *venš, veš* «gesicht, schnauze».

115. Magy. **füst** *(fyzt* ÉrdyC., *fyztőlők* JordC.; *fist* Drávamellék, *fisztel* Moldva) «fumus; vapor; rauch; dampf; dunst»; *füstös* «fumosus; rauchicht»; *füstöl-* «fumigo, fumifico, suffumigo, räuchern; rauch machen» (NySz., MTsz.).

< Osszét: déli o. *fazd-ag* «rauch» (Rosen: Osset. Sprl.).

Az osszét szó etimologiája még nincs kiderítve; de egész alkata iráni jellegű. A végzet az osszétban is rendkívül gyakori, ujabb keltű *-ag, äg* (= óperzsa *-a-ka)* képzővel látszik azonosnak (v. ö. Hübschm. Pers. Stud. 240—242. ll. s fönt a *beteg* szó czikkét: 31. sz.), melyet elhagyva a **fazd-* alaprész mássalhangzó-csoportja úgy viszonylik a régi *fist* hangzáshoz, mint pahl. *yazdān, yaztan*, ujper. *yezdān* «gott» (Horn 252.) a magy. *isten*-hez. A *fist* mellett, mint a nyelvemlékek *fyzt* írásából következik, az osszét ejtéshez közelebb álló *fiszt (*< **fizd)* változat is élhetett. A magy. *i, ü* = iráni *a* hangmegfelelésnek analogiái: magy. *birge, birke, bürge* = dig. *warik*, tag. *vārīg*, ujper. *bara, vara* stb. «lamm» (l. fönt: 33. sz.) | magy. *csirke, csürke* = afghán *čirk, čirg* «huhn, henne», pahl. *kark*, osszét *k'ark'* id. (u. i. 69.. sz.) | magy. *csüröl-, csöröl-*: v. ö. av. *caγra-* «rad» (u. i. 73. sz.) | magy. *íz, űz, üz (éde-s, ide-s)* = osszét *ād, ad* «geschmack» (u. i. 82. sz.) | magy. *tíz* = zürjén-votj. *das*, osszét *däs*, av. *dasa-*, szkr. *dáça-* id.

Midőn így a magy. *füst, fist* szót egész hangtestében iráni eredetű szónak magyarázhatjuk, el kell ejtenünk Budenznek ama véleményét (MUgSz. 551.), hogy az mint az *ira-t, ese-t* nom. verbale képzőjével szerkesztett alak az ÉV. *posim*, KLV. *pąšm*, ALV. *paššém*, TV. *pošém*, ÉO. *pūšéń* «rauch» szóval volna közvetetlen rokonsági kapcsolatban, bár helyeselhetjük ama felfogást, hogy eme vogul-osztják szó ép oly alapértelemmel fejlődhetett, mint a szkr. *dhūmá-* «rauch» (= szláv дымъ, lat. *fūmus* id., gör. θυμός «animus») mely az indogerm. *dhū-* «spirare, flare» igének származéka: v. ö. TV. *pošuląχtąl* «füstöl» s e mellett KV. *polwés jąlposγeläχw* «a gyertyát elfujni» (TV. *šäm täuti il-pūllem* «a gyertya lángját elfúvom»), PV. *jel-pišši* «elfújja (a gyertyát)», KLV. *ńalät*

kwän pišγi «kifújja az orrát». Különben sem jól illik a vogul *ą, o, a* hangzó a magy. *ü, i*-hez. Az sejthető, hogy mint a mély- és magashangú változások számos esetében itt is a közös árja alap *a* hangja a rejtelmek nyitja; vagyis hogy az osszét *faz-d-ag* alaprésze már az osszét *t', d* (= árja *-ta)* képzővel szerkesztett nomen verbale (mint *çard* «das leben» ettől: *çar-* «leben»; tag. *zond*, dig. *zund* «verstand» ettől: *zōn-* «wissen»; *zad* part. perf. ettől: *za-* «bleiben»; l. Hübsch. EO. 98.) s a vogul *posim* mint nomen verbale képzés ezen **faz- (< *paz-)* tőnek valamely árja mását tükrözi. A magy. *füst* ily módon nem a nyelvrokonság, hanem a közös idegen területről való különböző viszonyú átvétel révén volna a vog. *posim, pąšm* szóval egybefüggő.

116. Magy. **fűz**, *fűz-fa* (Árpádkori oklevelekben: *fyz, fyuz, fyzu; fiz-fa* Kalotaszeg, *fic-fa, fic-fa* Szatmár-m., Bereg-m., Segesvár, *fűdz-fa, füdz-fa* Szilágyság, Hunyad-m.) «salix; weidenbaum»; *füzes* (régi *fyzes)* «salicetum; ort, wo viele weiden stehen» (NySz., MTsz.).

Votják *baď-pu* «weide»; *baďo* «weidicht, weidenwald» || Zürjén *baď, baď-pu* «weide»; *baďöś* «voll weiden», *baďa-in* «mit weiden bewachsener ort, weidengestrauch» (Wied.).

Osztják: IO. *maχta*, SO. *magdi* «weide; salix pentandra» (Castrén).

< Av. *vaẹiti-*, pahl. *vēt*, ujper. *bēd, b(i)ðe*, gabrī *vīd*, kāšānī *vīd, vēt* «weide» | kurd *vē, bī*, balūčī *gēθ* id. (Horn 58.); afghán *vala* id. (Hübschm. Pers. Stud. 33.). — V. ö. ófelném. *wîda*, ujfelném. *weide*, gör. ἰτέα, lat. *vitex* (Schrader: Sprachvgl. u. Urg. 394.).

A szókezdő $v > b$ változással, melynek több példájára már fentebb utaltunk (l. a *bal* czikket: 23. sz.), pontos mása a zürjén-votj. *baď* az av. *vaẹiti-* alaknak s további szókezdő $b > m$ változással (v. ö. SO. *mores* «mähne» = IO. *paraś*, ÉO. *poréś*, zürj. *buríś* id. = av. *barəšа-* «rücken des pferdes», örmény *barš, baš*, pahl., ujper. *buš* «mähne, hals des pferdes», afghán *vraž* «mähne»; osszét *barze, bärz* «nacken»; Hübschm. Arm. Gr. I: 118; Horn 50.) a déli osztják *maχta, magdi* (talán helyesebben: *maγdi)*. Igen tanulságos emitt a χ; mert azt muta ja, hogy épúgy mint a magy. *tehén* «kuh» (= av. *daẹnu-* «weibchen von tieren») esetében látjuk, az iráni *aẹ* diftongus ejtése olyan lehetett, hogy a hiatuspótló *h*, illetőleg ebből alakúlva az osztjákban χ, γ (l. fönt a *falu* czikket: 100. sz.) fejlődésére adott az átvevő nyelvekben alkalmat. A magy.

fiz, fűz előzménye ezen adatok tanúsága szerint **víz, *vűz (< *vejd)* lehetett, melyben a *fa* szóval való összetétel *(fíz fa < *víz-fa)* hatása alatt annál könnyebben történhetett a szókezdőnek változása, minthogy az külömben összeesett volna a *víz* «wasser» szóval. A *z* ejtésre nézve megjegyzendő, hogy bár a pahl. alak is *vēt*, a a zürjén-votják *baď* hangalak nyomán föl kell tennünk, hogy az ujperzsa *vīd, bēd* alakokban mutatkozó *t > d* változás az iráni nyelvjárásokban régibb, mint irodalmi föllépése; minélfogva belőle ép úgy, mint a *hűz, szúz, íz, fazék, méz* szavakban a magyarban még *z* is fejlődhetett. A media ejtés régiségére vall a zürjénben és votjákban egyezően mutatkozó *a* hangzó is, mely alkalmasabban egyeztethető az av. megfelelő *aę* diftongusával *(baď < *vajt;* v. ö. permi *baďeg, baďuk* «rebhuhn» = zürj. *baidög, baidök* id. = vog. *poltä*, magy. *fajd)*, mint a későbbi fejlemények *ē, ī* hangzójával. Már Mátyás Flóriánnál (Nyhas. 16.) találjuk: «*fűz-(fa)* = szkr. *vetasz*, ujp. *bid*, pehl. *vith*, zend *vaêtadsô* salix».

117. Magy. **gagó** (Bereg-m., Székelység) «gólya; storch» (MTsz.).

Osztják: SO. *kagi, kogi, kavi*, IO. *kova* «kuckuck» (Castrén), *käghöi, käghi* id. (Pápai).

Zürjén *kaj* «vogel» *(źib-kaj* «stieglitz», *görödan-kai* «nachtigall», *görd-kai* «eule», *ćeri-kaj* «möwe») || votják (Glaz.) *kej-kaj, ki-ka* «tier» (v. ö. az előrészre nézve: Kaz. *kijik* «tier» = tat. *kejek*, csag. *kiik*, altaji *kijik* «wildes tier»; l. Votj. Nyelvt. 379. sz.).

MordM. *gaganä* «gans» (Ahlqu.).

< Szkr. *khaga-* «vogel» (= *kha-* «luftraum» + *ga-* «gehend, sich bewegend», th. voltakép: «sich in luftraum bewegend»; BR. Skr. Wb. 2 : 586.).

Magy. *gag-ó (< *kag-ó)* diminutiv képzés, úgy mint *üsző, czakó, kígyó, csikó* s több más árja, vagy kaukázusi eredetű állatnév. Másnemű, de ugyancsak kicsinyítő értékű képzések: osztj. *köghö-i, kog-i, kag-i* és mordv. *gaga-nä* (l. Budenz: összehas. Alakt. 243, 249.). A zürj. *kaj* vég-mássalhangzójának változása az átvétel régi korát mutatja (v. ö. zürj. *toj* «laus» és lapp *tikke* id., zürj. *śoj-* «essen» és mord. *seve-*, magy. *ev-* id.; l. u. i. a *fi* és *ev* czikkeket). V. ö. ez utóbbi alakhoz: ÉV. *χə̄jéχ*, KLV. *khajéχ*, KV. *khąjéχ*, PV. *khąjiχ* «möwe» (чайка, мартышка), melyben a *g > j* változás analogiái gyanánt a vogul *taj-* «enni», *aj-* «inni», *laj-* «lőni» stb. eseteire hivatkozhatunk.

A keleti altajság köréből ide tartozónak látszik: tunguz *gage, gagχ* «schwan» (Csekanovszkij). | török *kogu* «schwan»,

altaji tat. *ku* id. (= thuš *quqa*, kürin *χ'uh* «schwan»; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 144.). V. ö. még: ozm., azerbajdzsán *kek-lik*, csagataj *kiklik* «rebhuhn (куропатка; Budagov II: 131.) | kojbal, karagasz *kögön*, jakut *köγön* «enterich» | csuvas *kĕvaγal* «ente». — Igen jól illik a magyar gém «ardea; reiher» (NySz.) és «storch» (Brassó-m.; MTsz.) hangalkatához: szkr. *khagama-* «sich im luftraum bewegend, fliegend (= *kha-* + *gama-* ‚gehend, sich bewegend'); vogel» (BR. Skr. Wb. 2: 586.); de lehetséges az is, hogy benne a szkr. *kāñka-* «reiher» (u. o. 13.) = balūčī *kang* «reiher, kranich» (Geiger Bal. 131.) valamely ugor-török réven került másával van dolgunk (v. ö. a csuvasos *ĕ* > *i* szóvégi változásra nézve: NyK. 21: 121.). Ez utóbbi szóval egyeznek ugyanis: altaji tatár *küŋkenäk* «túzok; otis tarda (дрохва)» || burjét *χoŋ*, mongol *khon* «schwan» (Castrén) || zürjén *kön: kön-tar* «auerhahn» *(tar* «birkhuhn, tetrao tetrix»), votják *ken: ken-dukła* «tetrao urogallus» *(dukła* id.) || kaukázusi: arcsin *gungo* «gans» (Erckert: Kauk. Spr. 69). | chürkilin *qunq* «kranich»; avar *qúngra* id. Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 138; Awar. St. 101.).

A szanszkrit *khaga-* másainak tetszenek a kaukázusi nyelvek körében: kürin *k'wag'*, arcsin *quakk*, grúz *quav*, *qvavi*, ingiloi *qov* «rabe» | csecsencz *χoχu* «taube», thuš *χauχ* id.; lák *χ''agu* «elster». (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 157; Tschetsch. St. 50; Kasikum. St. 86; Erckert: Kaukas. Spr. 115.). Az előbbi alakokkal egyezik: votj. *kwaka* «krähe», melynek szókezdete a szintén kaukázusi eredetű votják *kwala* «hütte» szóéval egynemű. — V. ö. itt még a következő egyezéseket a tibet, nepali és indiai nyelvek köréből: rúngcsenbung *kága*, magar, kócs, pákhja, csepáng *kág* | csingtángya *ghákva*, brahui *khákhó*, kol *ka*, *káka*, khond, szavara *káka*, malajálma *kákka*, badaga, irula *káke*, tamil *kákkei*, tuluva *khákke*, toduva, toda *kák*, *kak*, munipuri *kvák* | kiránti *kahva*, dárhi *kává*, murmi *kává*, denvár *kova*, akimál *kava*, kuszunda *kaáva*, gondi *kaval* stb. «varju» (Pongrácz: Tibet-magy. Nyelvtanulm II.: 167—8.).

118. Magy. **gatya** *(gagya* Székelység) «femorale, subligar; perizoma, subligaculum, caliga; unterhose»; *gatyás* «caligatus; mit hosen bekleidet»: *gatyás tyúk*, v. *galamb* «huhn od. taube mit langen federn auf den füssen» (NySz., MTsz.).

Finn *kaatio*, *kaatia* 1. «hüfte, hüftbein, lende»; 2. «hosenbein», plur. *kaatiot* «leinene hosen, unterhosen; halbhosen von der mitte des körpers bis zu den schenkeln» | karél *koadĭat*, *koadĭet* «hosen, unterhosen» | olonetzi *koadĭed*, *koadĭaized* id. | veps *kadjad* «unterhosen»; *kādī-vö* «ziehband an den unterhosen» || észt *kats*,

katsas «schenkel eines ochsen; pumphosen» | vót *kātsat* «unterhosen» (MIKKOLA: Slav. Lehnw. 108.).

Zürjén *gač'* «hose, unterhose»; *döröm-gač'* «wäsche, leinenzeug» (WIED.).

Vogul: ÉV. *kāś* «schamgürtel der frauen» | KLV. *kāš* «hose, unterhose».

Osztják: ÉO. *kāś* «kurze unterhosen aus sämisch» (AHLQ.).

Ismeretesek e szó másai a szlávságban: orosz гачи 1. «lende, hüfte, teile des fusses von den knieen bis zu den oberschenkeln»; 2. «beinkleider, hosen, gamaschen»; 3. «die langen federn an den füssen der raubvögel»; dial. гати «hosen, beinkleider»; óorosz гаща (dual.) «beinkleidung», гащи «stiefeln» (MIKKOLA: u. o.) | ószlovén, bolgár *gašti*, ujszlov. *gače*, szerb *gaće*, cseh *hace*, lengyel *gacie* (honnan litván *gocės* «lange hosen», míg litván *gaĩžės* «unterhosen» eredetinek látszik). Általános nézet ezek alapján, hogy az előrebocsátott finn-magyar szók a szlávból valók, jelesen a finn *kaatio* az oroszból (MIKKOLA u. o.) s a magy. *gatya* a szerbből (MIKLOSICH EW. 27; ÁSBOTH OSZKÁR: Szláv szók a magyarban, 18.), mi ellen azonban néhány, ha nem is döntő jelentőségű, de mindenesetre számba veendő körülmény szól. Tudvalevő ugyanis, hogy az oly tipikus magyar gatyaviselet nem a jelen haza néprajzi alakulata, hanem ép úgy mint kiegészítő része az *ing*, keletről hozott öltözék, mely széltében el volt terjedve a szasszanida korban a perzsáknál, parthusoknál s bizonyára az ő kulturhatásuk alatt álló egyéb nyugatázsiai népeknél is (l. erre nézve: Ethnogr. 9 : 56.). Bajos volna ily viszonyok közt föltennünk, hogy ama név, mely az egész magyarságban egyformán (t. i. székely *gagya* csak assimilált ejtése a *gatyá*-nak) s egyedül jelzi e ruhafajtát, itten, a szerb révén került volna nyelvünkbe s jutott volna oly nagy elterjedéshez. E mellett a rokon nyelvi megfelelők sem egész kifogástalanúl egyeztethetők az orosz alakkal; a vogul *kāś*, osztják *kāś* helyett ugyanis az orosz гащи, гачи, гаща ejtések alapján mindenesetre *-i*, *-a* véghangzós alakot várhatnánk, a mint tényleg van is az osztjákban *kātsi* «kurze unterhosen» (AHLQ.), mely az előbbi alakkal szemben csakugyan orosz jövevényszónak vehető. Igen föltünő a finn *kaatia*, *kaatio* végzete is, midőn az orosz гати (> гачи) alapján teljesen megfelelne a nyelv hangszerkezetének egy *-a*, *-o* véghangzó nélkül való alak is, ép úgy, mint ezekben: finn *kotti* «schuh» = or. коты; *saani* «schlitten» = сани; karél *voassi-hivi* «alaun» = квасцы, *lintti* «seidenes band» = ószlov. *lentij*; a mi pedig a singul. *гатя alakot illeti, melyből MIKKOLA a finn hangzást magyarázza, ez csak következtetett alak, melynek tényleges használata sehonnan sem bizonyítható. Eloszlatható volna minde

nehézség, ha egy harmadik területre akadnánk, melyből úgy a szláv, mint a finn-magyar alakok külön-külön egyenesen, vagy közvetve történt átvételkép magyarázhatók volnának. Ilyen jelentkezik számunkra a kaukázusi nyelvekben, a hol egyszersmind e szláv és finn-magyar alapon nem elemezhető szónak nagy valószínűséggel alapját s jelentésbeli fejlődését is fölismerhetjük. Ide tartozó szavak ugyanis: csecsencz *χači*, *χeči* «unterhose»; továbbképezve: lák *χaša-χ*, *χaža-g* «hose»; *jaltu-χχažag* «hose» (v. ö. lák *jalu* «oben»; th. voltakép: «obere hose»); *ultu-χašaχ* «unterhose» (v. ö. *lu* «unter»; th. tulajdonkép: «untere hose»; l. Erckert: Kauk. Spr. 142, 85; 33.); tabasszarán *χüček* «unterhose» | kürin *va-χčagh*, *va-χččeg*, *vä-χčegh*, rutul, czachur *vaχčegh*, agul *vagčak*, varkun *vačag*, kaitach *vačaχ*, buduch *aχčak*, dzsek *uχčag*, kubači *učag* «unterhose»; chürkilin *uočag* «hose» (v. ö. az előrészre nézve: chürkilin *uväh*, csecsencz *uaχja* «unten», mely szerint *va-χčag* való értelme szerint ugyanoly kifejezés, mint a lák *ultu-χašaχ*, azaz: «unterhose», l. u. o. 34.). Bővebb hangtestét tapasztaljuk ugyane szónak a kabardin *ghonšeg*, šapszug *uguanšejge* «hose» változatokban, melyeknek hangbeli viszonylása az előbbiekhez*) mutatkozik a föltehető alapszóban is. Ez t. i. valószínűleg nem más, mint a kürin *khvač*, kaitach, akuša *kaš*, láz *kučχi* és dido *konča* «fuss» szó a képzésnek**) olyatén jelentésmódosításával, minőt a dimin. képzős né-

---

*) A szóközépi mássalhangzócsoportok nasalis elemének kiesése egészen közönséges hangjelenség a kaukázusi nyelvekben, így: and *inči*, akuša *enč*, *inc*, kaitach *enč*, *inč* «apfel» = ud *eš*, kürin *ič*, rutul *eč*, buduch *ječ*, csecsencz *aš* id. (Erckert 42.) | and *anžidi*, karata *anžito* «beil» = avar *'ašth*, *ažđi*, *išthi* id. (u. o. 45.) | and *unso*, akuša, chürkilin *unc* «bulle» = avar *oc*, rutul, kürin *jac*, abcház *ašv*, *atcv* id. (u. o. 51.) | varkun (perzsa-török) *χkinžal* «dolch» (magy. *handzsár*) = kubači *χidžal* id. (u. o. 53.) | lák *kanča* «haar» = avar *khvas*, varkun, kubači *gis*, kaitach *χiz*, agul *kač*, tabasszarán *kuš* id. (u. o. 76.) | avar *ghanica* «haken» (= török *ganča*) = chürkilin *khidč*, arčin *kiči* id. (u. o. 77.) || and *thentha*, kaitach, akuša *thenth*, chürkilin *thanth* «fliege» = avar, karata, dido *thuth*, varkun, kubači, ud *thath*, kürin *theth*, *thčeth* id. (u. o. 64.) | karata *čante* «floh» = avar *žeth*, kürin *žut*, *žüt*, chinnalug *žüt* id. (u. o. 64.) | and, karata *kunta* «ehemann»: v. ö. dido *χedio* id. (u. o. 55.) || karata *inχe* «bach» = avar *eïh*, varkun *ekh* id. (u. o. 43.) | kaitach, akuša, chürkilin *sinka* «bär» = kubači *sikka*, varkun *sika* id. (u. o. 43.) | akuša, chürkilin *anχk* «garten» = kaitach *angh*, *aχk*, *ak*, avar, *aχ*, *iχ*, and *aχi*, karata *aχe* id. (u. o. 70.) | chürkilin *ankχi* «herd» = and *akhui*, kaitach *akhi*, varkun *aki* id. (u. o. 80.) etc.

**) V. ö. a *-g*, *-k* képzésre nézve: avar *teindi*, grúz *teinda*

met *arm-el, leib-chen*, szintígy a mordvin *kirga-ks* «halsband», *kuro-ks* «zaum», *pile-ks* «ohrring» szavaknál is észlelünk (v. ö. *kirga* «hals», *kurgo* «mund», *pile* «ohr»; l. Budenz: Össz. Alakt. 236.), úgy hogy a *χači, χašaχ, χačagh* alapértelme ilyes volna: «füsschen», illetőleg: «zum fusse gehörig, lábbeli» (v. ö. avar *χheti* «fuss»: dido *ghethlu, getlu* «hose, unterhose»; ófranczia *gamache* «beinkleidung» az olasz, spanyol, portugal *gamba* «schienbein» szóból származtatva Dieznél: EtWb. d. Roman. Spr. 115. Másod. kiad.). Bármiként álljon is azonban a dolog e kaukázusi szó etimologiájával, annyi bizonyosnak vehető, hogy az itt tárgyalt finn-magyar és szláv szavakkal összefügg, még pedig a nélkül, hogy emezek átvétele gyanánt volna magyarázható. Számba véve immár a fönt előadott nehézségeket, inkább vélhetjük az ellenkező esetet, vagyis hogy mind a szlávság, mind a finn-magyarság *gatya*-féle szavát — ép úgy mint a *kutya* szó másaira nézve fölvettük (l. ugyanitt alább) — még keleten olyan néptől szerezte, melynek nyelvét a mai kaukázusi népek tartották fönn. Mintául szolgáló ejtések gyanánt egybevetve a kabardin *ghonšey*, lák *χašaχ*, csecsencz *χači* alakokat, **gači*, **gač'*, **gat'* (< **ganči*),*) illetőleg

---

«strumpf»: ud *tcindak* id. (Erckert 137.) | rutul *duχul* «stein»: csecsencz *thulag, tholug* id. (u. o. 134.) | akuša *thul* «finger»: csecsencz *tolg* id. (u. o. 63.) | csecsencz *ler(j)e* és *lerig* «ohr» (u. o. 109.) | csecsencz *naul* és *naulik* «lerche» (u. o. 96.) | avar *ber* «auge»: csecsencz *berig, barig* id. (u. o. 43.) | csecsencz *gē* és *gaïg* «bauch» (u. o. 44.) | avar *χono*, dido *kenač* «ei»: lák *kkunuk*, arčin *khenukh* id. (u. o. 56.) | csecsencz *ghanth* «stuhl», kubači *guta*: šapszug *χetek'*. — A *χači* alak véghangzója a szomszédos nyelvek *khvač, kaš* («fuss») szavához képest úgy látszik csak a teljesebb tőalak (v. ö. láz *kučyi*, dido *konču*) kiegészítő része. A magy. *gatya*, finn *kaatio* végzetéhez való viszonyára nézve fontos, hogy sok szóban az ilyen *-i* véghangzó más hangzóval váltakozik; így közli Erckert egymás mellett a következő csecsencz alakokat: *šatta, šialti* «dolch»; *bahä, behi* «schaufel»; *verta, verti* «mantel»; *sieda, seti* «stern»; *eka, egi* «tier»; *mokka, mezki* «egge» | *nane, neni* «hahn»; *dēle, dēli* «gott» | *doghu, doghi* (czachuri *djögi*) «regen»; *došu, deši* «gold»; *datu, deti* «silber». Néha az *-i* szóvégzet eltünt *-j* elemet tartalmaz, pl. török *kalaj* «zinn»: avar *qalaj*, akuša, tabasszarán *galaj* = csecsencz *ghali, ghalio* | csecsencz *galaj* és *gali* «sack, tasche»: v. ö. akuša *gavlag*, avar *gulag*, kaitach *kovlak* id. | csecsencz *mezi* «laus» = andi, dido *notci* id. = varkun *načaj* id.

*) Ezen alaknak a törökségben mutatkozó nyomai: ozm. *konǯ*, volgai tatár *kọnė, kọnĕč*, kirgiz *konš*, altaji *konš* «stiefelschaft» (v. ö. csizma-*szár*, mint: láb-*szár*; orosz гачи «gamaschen»; гащи «stiefeln»; l. Budagov II: 95.).

**gaĉ*$_{e}$, **gaťe*-féle nyelvjárásilag váltakozó hangalakokat sejthetünk; az előbbieknek a szláv, vogul-osztják és zürjén, az utóbbiaknak a magyar és finn megfelelők lehetnének másai. — A keleti eredet fölvételével még mint külön nyelvjárásból került alak idevonható volna az alföldi kutya «lábikrára csavart czókmók» (MTsz.) szó is a szókezdőknek azon *g* ~ *k* váltakozásával, melyet a mai kaukázusi nyelvjárásokban is észlelünk (v. ö. az első szótag hangzójára nézve: láz *kuĉχi* «fuss» s a jelentésre nézve: or. ган «gamaschen», ган «stiefeln», török *konč* «stiefelschaft» = dido *konču* «fuss»). Megjegyezzük még, hogy a magy. *gatyá*-nak kaukázusi alakokkal való egyeztetése előfordúl már Dankovszky Gergelynél (*«chat'si* caligæ»: Magy. nemz. marad. 22.) és Erdélyi Józsefnél is (*«chat'schi* hosen»: Spr. d. Stammverw. 8.).

119. Magy. gaz[1] *(gacz* Székelység) «pravus, improbus, vitiosus; böse, schlecht, gottlos»; (Székely) «szigorú, kegyetlen, mordiás» *(«gaczúl megverték:* erősen, kegyetlenül»), *gaz-ember, gazonfutó* «bösewicht, unmensch»; *gazos* (Alföld) «ravasz, fortélyos»; *gazol-* (Moldva) «gyaláz, szid, gazemberez», *meg-gazol* (Székelység) «megszaggat, megsebesít (marhát vlmely vadállat)»; «vasto, contumelia afficio; verheeren; schmähen, beschimpfen» (NySz., MTsz.).

< Av. *gaδa-* «mörder, räuber», pâzend *gad* (Justi Hb. 101; Geiger Hb. 228.) | afghán *γaḷ* «dieb, räuber» (Hübschm. EO. 32.).

Mátyas Flórián (Nyhas. 21.) szerint: «*gaz* = parszi *gaz(ista)* legrosszabb, gazabb». — Csak látszatos egyezés: zürj. *guś* «räuber, dieb», mely *guźś* helyett a *gu-* «stehlen, entwenden, rauben» származéka (l. alább a *gúz* czikket: 137. sz.). Inkább idevalónak tetszik «gaz nő» alapértelemmel: zürj. *guza* «lüderliches frauenzimmer, hure» (Wied.), melynél a *d (ð)* > *z* változás más esetekkel is igazolható (l. NyK. 27 : 375.).

120. Magy. gaz[2] (Szilágyság) «kis erdő, cserjés erdőcske; kleiner, sträuchiger wald»; *gaz-fa* (Székelység) «leégett, vagy magától kidőlt korhadt fa; abgebrannter od. von selbst niedergebrochener, vermorschter baum» (MTsz.).

< Osszét: dig. *γade, γädä,* tag. *qad, qäd* «baum, balken, holz, wald» (Hübschm. EO. 32.).

Hogy az eredeti «baum» jelentés könnyen fejlődhetik «strauch, gebüsch, wald» értelemmé, annak többszörös példáját láttuk fönt

a *csere* szó tárgyalásánál (62. sz.). Ilymódon a czímbeli *gaz* szó alkalmasan egyeztethető az osszét *ɣade*-val, számbavéve az árja (iráni) eredetű magy. *méz, húz, szúz, bűz* stb. szavakon észlelhető *d* > *z* változást. Hübschmann az osszét *ɣade, ɣad* szót az av. *gaδa-*, szkr. *gadā-* «keule» szóval veti egybe; de egyszersmind kétkedését fejezi ki az összeállítás helyessége iránt, minthogy az árja szónak a «keule» bizonyára eredeti jelentése (v. ö. av. *gaδa-* «mörder, räuber»). Tényleg van a kaukázusi nyelvekben alkalmasabban idevonható szó, melyek az osszét hasonlatot innen való jövevényszónak bizonyítják, ilyenek: akuša, chürkilin *qada*, kaitach *qada, qatha*, abadzech *kad*, šapszugi *kuad*, dido *gutt*, lák *χatˁa*, varkun *kkatta* «strauch»; továbbá avar *ked, ghvet, ghojth*, ud *χod*, arcsin *kute* «baum»; dido *ghod*, arcsin *χat* «pappel» (Erckert: Kauk. Spr. 136, 44, 111. ll.; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 137; Kasikum. St. 85.). Ez utóbbiakhoz sorakozik, mint kaukázusi eredetű szó: vogul: ÉV. *χ̣aut*, KLV., KV., PV. *khaut* «weisstanne, pechtanne (пихта)» osztják: ÉO. *χ̣ōl, χ̣ūl*, IO. *χ̣ūt*, SO. *kōl* «fichte» (Ahlq., Castr.); v. ö. itt a vog. *jiw*, osztják *jɨχ* «baum», továbbá a vog. *rēs* «wald» kaukázusi eredetét (l. fentebb a *csere* szónál: 62. sz.). A szamojéd nyelvekben is van: JurS. *hādi*, JenS. *kadi, kari*, OsztS. *kāde, kūt, kūtö*, KamS. *ko'd*, TavgyS. *ku'a* «tanne», mely adatok ellene szólnak annak, hogy a vog. *χ̣aut*, osztj. *χ̣ōl, χ̣ūt* szavakat a finn *kuuse-* (nomin. *-si*) «pinus abies», lpFm. *guossa*, lpS. *kuossa* «abies excelsa», mordv. *kuz*, cser. *kož* «silbertanne» szavakkal rokonítsuk, vagyis *t, l* mássalhangzójukat eredetibb *s*-ből származtassuk (l. Halász: NyK. 23: 32. és Castrén: Ostj. Sprl. 84.).

121. Magy. gaz,[3] *giz-gaz* «unnützes gewächs, unkraut» («szittyó, *kinároš gaz* a vízben: ulva»; Páriz-P.); *gaz* (Baranya-m.) «fű, zöld takarmány; gras, fourage»; *gazos* «voll unkraut» (*gazos mező, kert*; NySz., MTsz.).

Cseremisz *kosa-táľe* «fehér virágú, szúrós fű a gabonában; art unkraut im fruchtfelde»; cserM. *kusa-táľa* «bogácskóró; distel» (NyK. 4: 360.), *kosa-taľa* «flachskraut; antirrhinum genistifolium (жабрей трава); *kuzi-vondo* «eine art staude, strauch (клещевникъ, кустъ»; Troj. 22, 23.).

MordE. *kusu* «hamvas áfonya; heidelbeere» (Wied.).

Zürjén: *kuz: kuz-turîn* «kälberkropf (anthriscus sylvestris)», *kök-kuz, mort-kuz* «waldschachtel-halm (equisetum sylvestre)», *porś-kuz* «haarstrang (peucedanum)», *raka-kuz* «sumpf-schachtelhalm (equisetum palustre)», *turi-kuz* «waldgeranium» (Wied.).

< Újper. *gaz* «carduus, spina» (Vullers II: 595.), balūčī

gaz «tamariske»; a perzsából: örmény *gaz* «tamariske» és «ein halbkugelförmiges am boden sitzendes dornengewächs, von dessen einer (roter) sorte das *gazi χēž* tragantgummi kommt» (Hübschm. Arm. Gr. I: 124; Geiger Bal. 449.). — V. ö. kaukázusi: cserencz *qâž*, thuš *g'oǫ́* «rohrgras, rietgras» Schiefner: Tschetsch. Stud. 49.).

Már Beregszászinál egyeztetve: «hindosztáni *gasch* ‚kraut, unkraut'» (Ähnl. d. Hung. Spr 133. Erdélyi Józsefnél pedig kaukázusi nyelvből: «*gasz* heu» (Spr. d. Stammverw. 8.). — Jól megfelel hangzásában az «unkraut» jelentésű magy. *gaz* az ujperzsa s innen való örmény *gaz* növénynévnek, mely ha ma csak egy-két apró bokor és tüskefajra alkalmazódik, régebben tágabb értelmű lehetett, a mint a finn-magyar egyezések jelentésbeli elágazásából következtethető (v. ö. csecsencz *qâž*, gen. *qôžuñ*, plur. *qâžniš* «rohrgras, riedgras»; thuš *g'oǫ́* id.; Schiefner Tschetsch. Stud. 49.). A zürj. *kuz* hangzójára *(u < a)* nézve l. fentebb a *becs* czikket (27. sz.); szókezdő *k*-ja akár iráni területen is keletkezhetett (v. ö. a tagauri-osszét *g > q* változást: Hübschm. EO. 99.). A mordE. *kusu* első hangzójára nézve v. ö. mordv. *uro*, *ura* «pfriem» = magy. *árr*, szkr. *ārā-* id.; mordE. *nudej* «schilfrohr» = magy. *nád*, szkr. *nadá-* id.; mordv. *kud*, *kudo* «haus» = magy. *haz-a*, *ház*, av. *kata-* id. (l. u. i. 12., 101. és alább a *ház* czikket). Hiven egyezik a magy. *gaz* jelentésével a cserem. *kosa-táľe* «unkraut, distel» értelme (melyre nézve az ujper. *gaz*-on kívül is kinálkozik hasonlat: osszét-dig. *χoase*, *χvasä*, tag. *χos* «kraut, heu, arznei»; Sjögrén; Hübschm. EO. 91.); de az összetétel utórészének mivolta előttem homályos. Feltünően hasonlít az utóbbihoz: FLV. *kasäp*, *kasäp-täl*, KLV. *käšäp- toǫl*, ALV. *käšäp-tal* «wachholder, juniperus (вересъ, верескникъ»; *täl*, *toǫl* «zweig mit nadelblättern») =EV. *χašép-jiw*, PV. *khwaśpé jū* id. A *-pé*, *-p* végzet e vogul szóban a magy. *fa* «baum» megfelelője lehet (l. ennek egyéb vogul maradványait fent a *fejsze* czikkben: 103. sz.); úgy hogy a *kas-*, *käš* előrész a magy. *gaz*-zal egyeznék.

122. *Magy. **gazda** *(kazda* DomC., TelC., Beythe) «herus, dominus; possessor, œconomus; hausherr, wirt; inhaber, besitzer; verwalter» (NySz.); *gazdám* (Palóczság) «férjem; mein mann»; *házi gazda* «herus; pater familias, dominus domus; familienvater, hausherr»; *gazd'-asszony* «heru, mater familias; hausfrau»; *gazdálkod-ik* «hospitor, hospites excipio; beherbergen, bewirten» (NySz.); újabban: «wirtschaften»; *gazdál-* (Kalotaszeg) «wirtschaften» (MTsz.).

< Kaukázusi: czachur *qasda*, *χkasta*, rutul *qasdu*, *χkasdu* «alt, greis» (czach. *khasti χana* «greisin»), dżek *χkosat* «alt» ettől: *χkosa (χk. furi* «alter mann», *χk. χiniḃ* «alte frau») = buduch *χkusu*, kürin *qüzü* «alt» (buduch *χkosu furi* «greis», *χk. gec* «greisin»; kür. *q. ṭim* «alter mensch», *q. ṭar* «alter baum»; Erckert: Kaukas. Spr. 160, 75; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 135.).

A patriarchalis családi élet fokán a ház logidősebb tagja a «gazda», melynek vogul *ańśuχ*, *ājkä*, osztják *iki*, *iga* nevezetei is tulajdonkép «alter mann, greis» jelentésűek *(kwoliń ājkä* «házi gazda», *ājkäm* «mein mann» = palócz *gazdám)*, úgy mint a votják *kuźo* «herr, eigentümer, besitzer» (= csuvas *χoźa*, cserem. *χoza*, *oza* «herr vom hause, wirt») szó is azonos a perzsa-török *χoǰa* «greis; herr, meister», csagataj *koǰa* «alt, überreif, altersschwach» szavakkal (l. Votj. Nytanulm. 562. cz.). Így fogván föl a magy. *gazda* alapértelmét, ez különösen régi *kazda* ejtésében pontosan egyező mása a kaukázusi nyelvek *qasda*, *qasdu* szavának, mely a maga területén világosan fölismerhető képzés.*) A szlávság *gospodь* szavához (ószlov. *gospodь*, ujszlov. *gospod*, cseh *hospoda* «herr, frau»), melylyel Miklosich egyezteti a magy. *gazdá*-t (EtWb. 74.), mindenesetre már alaki nehézségeknél fogva sem lehet szavunknak köze (l. Budenz: NyK. 6: 303.). Magyarból valók: szerb *gazda* «pater familias», *gazdašag* «wirtschaft».

---

*) E képzés egyéb adatai Erckert művében: czachur *mučaχta* «dunkel»: rutul *mučakha*, agul, tabasszarán *muču* id. (162. l.) | rutul *issal-du* «eng»: kürin *usal* id. (162.) | arcsin *kedža-to* «feig, furchtsam» = dzsek *khidžid*, rutul *giced*, kürini *kiced*, *gicad* id.; v. ö. buduch *kič-ru*, agul *guččaf*, *kučaf*, tabasszarán *kučub* id. (163.) | rutul *juχdö* «fleissig»: v. ö. *uχdu*, *jiχ*, czachur *jug-na* «gut» (163, 166.) | akuša *buχuta*, kaitach *büχüta* «gelb»: v. ö. kaitach *bukuči*, varkun, kubacsi *buχku-ziv* id. (165.) | czachur *mukhada*, rutul *mukhdu* «kalt»: kürin *mäki*, *meki*, agul *mikil*, varkun *baχaziv*, kubacsi *buχe-ze* id. (168.) | rutul *χkardu* «leer»: v. ö. czachur *χkaran* id. (169.) | czachur *čivada* «nass»: buduch *dżavi*, dzsek *dżaba* id. (170.) | rutul *irdu* «rot»: tabasszarán *irü*, dzsek *iru*, kürin *jaru* id. (171.) | czachur *kürgirada* «rund»: varkun *gurgur-ziv*, csecsencz *guorgan* id. (171.) | rutul *liχdö* «schwarz»: dzsek *laga*, buduch *la-a*, lák *luχχhessá* id. (172.) | rutul *idda* «süss»: v. ö. chürkilin *vidzi* id. (173.) | czachur *kuruda* «trocken»: tatár *kuru*, kürin *kuruj* id. (174.) | czachur *gumada* «warm»: ud. *gam* id. (175.) | rutul *džagardo* «weiss»: czachur *džagoran*, agul *žagarf*, *čagarf* id. (176.).

123. Magy. gazdag (az írott nyelvemlékekben általában s ma Moldvában: *kazdag*) «dives, locuples, opulentus; reich, vermöglich, begütert»; *dús-gazdag* «perdives; sehr reich»; *gazdagság* «divitiæ, opes, gaza; reichtum»; *gazdagod-ik, gazdagsz-ik* «ditor; reich werden»; *gazdúl-* (Szeged) id.; *gazdagít-* «dito, locupleto, opulento; reich machen, bereichen» (NySz., MTsz.).

[MordM. *kožä*, mordE. *koža* «reich»; mordM. *kožäši* «reichtum», *kožakëd-, kozagad-* «reich werden», *kozagaft-* «reich machen» (NyK. 5 : 178.).

Finn *koso* «reich, reichlich, überflüssig, zahlreich» (*kosolta* «reichlich») | észt *kozu-* «gedeihen, zunehmen, sich erholen, reich werden» (*üpris väga k.* «sehr reich werden»; Budenz MUgSz. 56, Donner Vgl. Wb. I: 26.).]

< Osszét: dig. *ɣazdug*, tag. *qäzdïg* «reich, reichlich» (Sjögren: Osset. Sprl. 378, 410.), dig. *ɣäzdïg* (Miller: Osset. EtjudyI: 108.), déli osszét *gaznig* (Rosen) id.

Már Kalmár György (Prodromos: 35.) sejti a magy. *gazdag* iráni eredetét, ki szerint e szó a perzsa *ghazdar* «thesaurum possidens, divitias habens» mása volna. Mátyás Flórián is e területen keresi előképét, azonban a tőle idézett «parszi *qaszta* ‚vagyon, jószág'» (Nyhas. 21.) — helyesen: pahl. *χᵛāstak* «besitztum», ujper. *χᵛāsta* id. (ebből: pahl., ujper. *χᵛāstan* «wollen, wünschen» = szkr. *svad-* «sich schmecken lassen, gefallen finden»; Horn 110.) — a kezdő mássalhangzó lényeges eltérésénél fogva (t. i. iráni *χ* = magy. *h*) a régi magyar *kazdag*-gal semmiképen sem egyeztethető. Az osszét megfelelőt Erdélyi József említi először (*«kchezdig* ‚reich'»: Spr. d. Stammverw. 11.), utána foglalkoznak vele a *gazdag* magyarázata céljából Tomaschek (Ausland, 1883: 706.) és Stackelberg (Irano-finsk. Otn. 5.), míg Donner és Budenz — kik közül az utóbbi a fent előrolt rokon nyelvi adatokon kívül még a finn *kasea* «grandis, magnus, uber, copiosus» és *kasva-* «wachsen» szókat is hozzáveti a magyar szóhoz — azt nyelvünk eredeti elemének tartják. Ha így állana a dolog, a magy. *gazdag*-tól külön nem választható osszét *ɣazdug, qäzdïg* «reich» szót magyarból eredt jövevénynek kellene tartanunk, mi egyrészt ellene szól a nyelvi befolyás általános irányának s egyéb biztos adattal nem igazolható; másrészt azon hangtani nehézségbe ütközik, hogy a nyelvjárásilag váltakozó osszét *ɣ, q* szókezdő szabály szerint eredetibb *g*-ből való (pl. dig. *ɣarm*, tag. *qarm* «warm» = av. *garema-* id.; dig. *ɣos*, tag. *qus* «ohr» = av. *gaoša-* id.; dig. *ɣog*, tag. *qug* «kuh» = av. *gāo-* id.; l. Hübschm. EO. 33—34.), holott a régi

magyar *kazdag* alak szókezdő *k*-val s nem *g*-vel jelentkezik. Végül bajos volna ez esetben megmagyaráznunk a magy. *gaz-dag* végzetét is, mely a mordE. *koźa*-hoz viszonyítva csak denominativum lehet, de mint ilyennek nyelvünkben nem találkozik biztosan fölismerhető, szorosan egyező párja (v. ö. székely *küzsdeg, küzsdég* < *kisded* és *vas-tag*, mely azonban sehol sem **vazs-dag*). Eltűnnek e nehézségek, ha a szó vándorlásának irányát a szokott módon, t. i. valamely osszétféle nyelvből a magyarba, vesszük föl; mert ekkor a *kazdag*-ot szókezdőjében a tagauri ejtésnek vehetjük s nem szükséges a *-dag* végzetet a magyarból igazolnunk, lévén így a szó egészében s kész alakjában idegenből került jövevény.

De kérdés, miként felelhet meg a második tagjában zárt hangzójú osszét *ɣazdug, qäzdïg* alaknak a magyarban nyílt hangzós *kazdag?* Ennek megfejtéséhez a *gazdag, kazdag* szóhoz alakilag egészen hasonlatos magy. *gazda, kazda* eredeti megfelelői segithetnek bennünket. Itt t. i. azt látjuk, hogy a régi *kazda* alakilag szorosan egyező *qasda, χkasta* mása a szomszédos nyelvjárásban *qasdu, χkasdu*, illetőleg hogy a *-da* melléknévi képző *-du* alakkal váltakozik. Már ez a találkozás fölkelti a gyanút, hogy az irányságból megfejthetetlen osszét szó kaukázusi nyelvkörből való lehet, még pedig olyképen, hogy végzete ezen kaukázusi *-du* képzőnek az osszét *-g* melléknévi képzővel való szerkesztése (l. e képzőre nézve: Miller: Osset. Etjudy II: 101—2. s u. i. a *balog* és *részeg* szók magyarázatait). S tényleg találkozik a kaukázusi nyelvekben az osszét *ɣazdug, qäzdïg* megmagyarázására alkalmas szó ebben: arcsin *χos*=lák *χkus, χus* «vermögen, besitz, eigentum» (Erckert: Kauk. Spr. 56, 171; Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 84.), miszerint a rendes arcsin *-tu* melléknévi képzővel*) *χostu* «vermögend, reich» volna (v. ö. Erckertnél ezen összetételt: *χosdunurtu* «reich»). Alakilag ezen arcsin *χos* úgy viszonylik a magy. *kaz-dag*, osszét *ɣaz-dug* alaprészéhez, mint az arcsinhoz legközelebbi rokonságban álló buduch és dzsek nyelvekben *χkosu, χkosa, χkusu* «alt» a czachur *qas-da, χkas-ta*, rutul *qas-du, χkas-du* «alt, greis» (= magy. *gaz-da*) alapszavához; a lák *χkus* hangzójára nézve pedig v. ö. lák *dčuthi* és *dčath* «blei» | lák *dukku* «esel» = agul *dagi, dag* id. = arcsin *dugi* id. | lák *tca* és *tca, tcaj* «feuer» = avar, and *tca*, karata, dido *tcaj* id. | lák *čurχ* «körper» = varkun, kubacsi, kaitach (perzsa) *čarχ* id. | lák *qun* «stein» = aguli *gan, goan*, kürin *χkghwan* id. | lák *tcuku* «stern» = avar *tca, tcoa*, and *ca* id. (Erck.)

*) V. ö. arcsin *bagaj-tu* «billig», *najlu-tu* «blau», *χaχa-tu* «braun», *sinda-tu* «faul», *kedža-to* «feige», *marš-tu* «geizig», *χivato* «gut», *χeto-to* «kalt», *bicu-du* «krank», *eχon-tu* «warm» (l. Erck. I: 160—175. és II: 59.).

Egészen egyező hangviszonylást tapasztalunk a következő kaukázusi és osszét szavak közt is: ud *χod*, arcsin *kute* «baum» = avar *ghvet, ghojth* id. = osszét-dig. *γädä, γade*, tag. *qad, qäd* «baum, balken, holz» (Erck. 48; Hübschm. EO. 32.). Ezek szerint a magy. *gazdag* nem is a mai osszétból ismeretes hasonló alakoknak pontos megfelelője, hanem ezeknek — esetleg valamely régi, kiveszett osszétféle nyelvjárásban föltehető — olyan változatáé, mely a kaukázusi *-du (-tu)* melléknévképző *-da (-ta)* mását tartalmazta.*) Ellenben pontosan egyező képző a mai osszét *γazdug, qäzdig* szóéval a magy. *bou-dog*-é (l. fönt a *boldog* czikket: 39. sz.), mely egészében árja-kaukázusi-osszét kerülő utakon kerülhetett hozzánk. Ezen eshetőség a *gaz-dag* alaprészére nézve sincs kizárva; föltünő ugyanis annak alaki és jelentésbeli találkozása a pahl. *ganj* «schatz» (magy. *kincs, kincs*), szir ܓܢܙ, gör. γάζα változatával: így a szókezdő változatainak egybevetéséből következő eredetibb *g* is magyarázatot nyerne.

Hogy az osszét *γazdug, qäzdig* szóban a *-dug, -dig* utórészt képzőnek vegyük, arra utal a déli osszét *qaznig* változat is, melynek története annyiban különbözik a *qäzdig*-étől, hogy benne nem a kaukázusi *-du (-tu)*, hanem a *-na (-nu, -n)* melléknévképző szerepel, melylyel pl. ezek vannak alkotva: akuša *uχna*, chürkilin *uχkna*, varkun *ikhna*, kaitach *vikhna*, arcsin *oχkχun* «alt»: ettől kubacsi *ukhu-ziv*, and *vozo-r* id. (Erck. 160.) | lák *uttanu* «breit»: v. ö. *uttasa* id. (161.) | lák *χkunna* «gross»: v. ö. *χkunsa* id. (165.) | czachur *jugna* «gut»: v. ö. rutul *jiχ* és *uχdu*, aguli *igu* id. (166.) | czachur *mökhna* «jung»; ettől: karata *mikho* id. (167.) | lák *darkunu* «kalt»: v. ö. *darkusa* id. (168.) | czachur *χkaran* «leer»: v. ö. rutul *χkardu* id. (169.) | lák *laχnu* «niedrig»: v. ö. *lah, lahsa* id. (170.) stb. Magát az osszét szó alapszavát tükrözik a mordvin *koźa, koźä* «reich» és finn *koso* «reich, reichlich», melyeknek *o* tőhangzója a kaukázusi alakokéhoz szít; végzete pedig, úgy látszik, képzővel bővült.

124. Magy. gázol- «vado; waten, durchwaten»; *gázló* «vadum; wasserfurt»; *gázlat-* «folyón lóval, szekérrel átmegy; durch den fluss mit pferd u. wagen hinüberfahren» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *gādhá-* (nom. *-ám*) «ort im wasser, wo man festen fuss fassen kann; seichte stelle, furt» (Grassm. Wb. 395.);

*) Más magyarázata lehetne a *gazdag* utótagja *a* hangzójának a *gazda* analogiai hatásának fölvétele; ámde ez esetben mégis elvárható volna, hogy a *gazdag*-nak föltett eredetibb **gazdog* alakja valahol a nyelvemlékekben és nyelvjárásokban előkerüljön.

adj. (nom. *-ás*) »eine furt darbietend, seicht» (l. UHLENB. Wtb. 79.).

E szerint *gázol-* a rendes *-l* denom. képzővel alkotott ige, melynek névszói alapja mutatkozik is még a Decsinél fenntartott *gázos* «vadosus» (NySz.) szóban. — V. ö. itt még grúz *gezi* «furt» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 67.) s ehhez: ÉV. *χas*, KLV. *käš*, *jä-käš*, ALV. *khaš* «seichte stelle im flusse». Ez utóbbiak sem a magyar, sem a szkr. szóval közvetetlenül nem egyeztethetők.

125. Magy. gërjed- (*gőryed* CzechC., *gyerjed* NémGl., ThewrC., *győryed* Komj.) «succendor, flammesco; entflammen»; *föl-gërjed-* «inardesco; ira exardesco; entbrennen, entflammt werden»; *gërjedelem, gerjedet* «ardor, inflammatio, passio, affectio; entflammung, leidenschaft»; *gërjëget-* «iteratim excito; wiederholt entflammen»; *gërjeszt-* «inflammo, excito, incendo; entzünden (trans.)»; *gerjesztő, gerjeszke* (Alföld, Udvarhely-m.) «tűzgyújtásra való apró fa» (NySz., MTsz.).

Észt *kirg, kīrg* (gen. *kire, kīre, kirje*) «glut, flamme, funke; begierde, leidenschaft, verlangen, drang» | finn *kiira, kiirka* «flamme, glut».

Mordvin: mordM. *kərᴮta-*, mordE. *kirta-*, *kurnta-*, *kʲirʁta-* «anbrennen, sengen»; *kirvaźa-* «sich entzünden»; mordM. *kərćäźa-* id. (PAASONEN: Mordv. Lautl. 82.).

< Szkr. **ghar-* (præs. 3. *ghṛṇóti*) «glühen, warm sein» *gharmá-* (nom. *-ás*) «sonnenwärme, sonnenglut; feuerglut»: *ghṛṇá-* (nom. *-ás*) «sonnenglut»; *ghraṇsa-* «sonnenglut, sonnenhelle, sonnenschein» (GRASSM. Wb. 422, 423, 427.) | av. **gar-*: *garəma-* (nom. *-ō*), pahl. *garm*, ujper. *garm*, *germ* «warm»; pahl. *garmāk*, ujper. *garmā* «wärme» | osszét: dig. *ɣarm*, *ɣar*, tag. *qarm* «warm», kurd, balūčī *garm*, šighnī *garm*, szariqōlī *gürm, žürm* id., afghán *ɣārmą* «mittag, heise zeit des tages» (HORN 203; HÜBSCHM. EO. 33; UHLENB. EtWb. 85.).

Örmény *žep-nu-m* (aor. *žep-ay*) «wärme mich, werde warm erglühe, brenne (von der sonne), werde versengt», *žer* «wärme, schönes wetter, warm», *žerin, žerm* «warm, heiss» | szláv *grê-ti, gorê-ti* «brennen», óporosz *gorme* «hitze» | gör. θέρος «sommer», θέρομαι «werde warm, wärme mich», lat. *formus* «warm» | gót *warmjan* «wärmen» stb. (HÜBSCHM. Arm. Gr. II: 486.).

Budenz (MUgSz. 58.) a magy. *gerjed-* rokonságához sorozza még a cserem. *er-*, cserM. *irej-* «melegedni; calescere», *erekt-*, *irejekt-* «melegíteni; calefacere», cserM. *χirikt-* «excitare» szókat; de kihagytuk itt ezeket, mivel csuvas jövevényszók: v. ö. csuv. *χĕŕt-* (= török *kïzït-)* «wärmen, warm machen», melyhez képest a cserem. *χirikt-*, *erekt-* csak avval különbözik, hogy a török *-t* causativum képző helyett eredeti *-kt* causativummal van szerkesztve csuv. *χĕŕ-* = tat. *kïz-* «sich erhitzen, erglühen» = cserem. *er-;* csuv. *χĕŕăl-* «warm, heiss werden» = cserM. *irej-*. A magy. *gerjed-* inchoativ («succendi, inardescere») jelentése útmutatást foglal magában arra nézve, hogy az árja *ghar-* (iráni *gar-)* tőnek finn-magyar bővületes változatát frequentativ *g* (> *j*) képzővel szerkesztett alaknak vegyük, mely képzőnek világosan inchoativ értéke van a lappban (l. Budenz: Összeh. Alakt. 36—40.) s a vogulban is (v. ö. vog. *pēleji* «gyúlad, gyúlni kezd»). Megjegyzendő egyébként a hangalakra nézve, hogy a *ger-je-d*-nek megfelelő rokon nyelvi alakok eredetileg mélyhanguak (mordE. *kirta-* < *kuʙta-*) a' mint ez az árja tőhangzó alapján érthető (v. ö. a mord. *u* ~ árja *a* hang-megfelelésre nézve fent 121. sz.).

Az árja *a* hangzó alapján érthetők, mint ide tartozó intens. képzős változatok: az észt *korbe-* «anbrennen, brennen (intr.)», észt *korveta-* «sengen, versengen, anbrennen», finn *korventa-*, *korvetta-* «ustulare, deurere, assare, urendo maturare», svédlapp *kvorbe-* «ardere», *kvorbete-* «exurere regiones, incendio vastare», melyek mellett causativum: déli lapp *koarṭih* «brennen (von der sonne); égetni, sütni (a napról)», svédlapp *piejĕvie kōrĕtā* «die sonne brennt» (Halász). Ez utóbbiakat Budenz (MUgSz. 97.) a magy. **hervad-** «verwelken», *hervaszt-* «welken machen, versengen» szóhoz csatolja (v. ö. *horvaszt-* Gyergyó; *jól hĕrvad ma a nap;* Mezőtúr; MTsz.). Elfogadhatjuk ezt a szóegyeztetést az árja *ghar-* gyökből való eredet nézete mellett is; mert ugyanily előzményét tapasztaljuk a *h* szókezdőnek a *had*, *hús* és *hagymáz* szavakban is. Mindenesetre azonban föl kell tennünk, hogy a páros (magas- és mélyhangú) alak fejlődése már a finn-magyar alapnyelvi közösség korába esik.

Tekintve, hogy a szkr. **ghar-* «glühen» igének *har-* változata (præs. 3. sz. *hṛṇīté)* «zürnen, grollen, böse sein» jelentésű (innen: *hāras-* «flamme, flammenglut», *hāri-* «feuerfarben»; Grassm. Wb. 1647—8.) talán ide vonható még a vogulból: KLV. *khārji, khōrji* (præs. 3. sz.) «zürnen, erzürnen, grimmig werden» (pl. *ńäürś pälkhārjäsėm* «ich erzürnte stark; шибко осердился»), *khārmėltaχt-* (mom.), *khārkhat-* (frequ.), *khārrėlt-* (inchoat.) «in zorn geraten, anfangen zu schimpfen» | PV., KV. *khwąri, khwąr- khat* «schimpfen». Ezzel nyilván egybetartozik a magy. **harag** 1. «ira, indignatio; zorn»; 2. «iratus; zornig» *(harag zemmel tekinte; harag bezedekkel ellene alla);* innen: *haragusz-ik, haragud-ik* «irascor; zür-

nen, zornig sein» (NySz.), melynek képzése az igei alapból a *csillag, szalag, daganag* szókával azonosítható. Ha ez egybevetés helyes, a *gerjed*-hez való viszony külömböző árja nyelvterületekről való, illetőleg külömböző korbeli átvétellel magyarázható.

126. *Magy. **goda** (Szatmár m.) «szalonkaféle madár; limosa». — *hóda* (Tiszántúl, Háromszék) «wasserhuhn; fulica» (Herman Ottó: Nomencl. Avium Regni Hung. 28, 32; MTsz.).

*Magy. **guvat** «rallus aquaticus» (H. O. u. o. 30.).

< Kaukázusi: abcház, mingrél *kvata*, grúz *kvate* «ente». — kabardin *goad, ged*, abcház *kutĕ (kuty* Schiefn.) «huhn, henne», *dyše-ged* «pfau» (tkp. «gold-henne»); abadzech *ketü* «hahn»; kürin *ǯwed* «feldhuhn» | csecsencz *kuot-ām, koth-ām*, grúz *kathami*, mingrél *kothomi* «hahn» (úgy látszik az arcsin *uma*, karata, and *ima* «vater» szóval összetéve: v. ö. mordv. *aťa-kš* «hahn» ettől: *aťa* «vater; alter mann, greis») | szvanét *khathal* «hahn», arcsin *χatel* «pfau» (Erckert: Kaukas. Spr. 58, 82, 77, 111; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 146.).

Ugyanazon szónak külömböző nyelvterületekről került változataival van dolgunk az egymástól eltérő magyar alakokban: *goda, hóda* = abch., ming. *kvata* a szókezdőnek ugyanoly-féle, már kaukázusi területen keletkezett váltakozásával, mint a *gölye, hülye*, ill. *góré* szavakban; *guvat* pedig kab. *goad*-féle változat mása, úgy mint a magy. *kuvasz* = avar *guaži*, chürk. *goadža* «hündin» (l. alább). — Lehetséges, hogy a kaukázusi szavak árja területről eredtek, hol t. i. alkalmasan egyeztethető adatok: szkr. *kapóta-* «taube; grau, bleigrau, taubenfarbig» = balūčī *kapōt, kapūt, kafōt*, vakhī *kibit*, szariqōlī *čabáud*, yidgāh *kowū* «taube» = pahl. *kapōt* (innen: örmény *kapoit)*, ujper. *kabūd* «blau, dunkelblau» (v. ö. volgai tatár *kögärčän*, ozm. *gögerǯin, göverǯin*, kirg. *kögüršün*, altaji *kogorčin*, csuvas *kĕwaγarđin* «taube» és tat. *kök*, csuv. *kĕwak* «blau»; Horn 187; Hübschm. Arm. Gr. I: 166; Geiger Bal. 132; Tomasch. Pam. 771.). E szónak, valamint pahl. *kapōtar*, ujper. *kabūtar, kebūter, kefter, kūtar*, szamnānī *kūtar*, gabrī *kūbtar*, kurd *kūftar, kōtir*, afghán *kautar, kavntar*, balūčī *kōñtar* «taube» képzésének (Geiger Bal. 133.) egyenesen iráni területről került másai a rokon nyelvekben: vogul: KV. *kāptér*, TV. *käptär* «taube» = cser. *küďor* (Genetz), *küdör*, cserM. *keder* «tetrao tetrix» | cserM. *keďe* (Genetz), *kädä, küda* «columba», cserS. *kú-kede* «palumbus», *turgede* «turtur», cserM. *čodra-kede* «ringeltaube» (вяхирь»; Troj. 18, 28, 23; NyK. 4: 356.) | zürj. *gaďa* «möwe» (Wied.). — V. ö. itt

még: mongol *küdege* «die wilde taube» (Schmidt: Mong. Wb. 187.), «turteltaube», burjét *χudū, kidū* «rebhuhn» (Castrén: Burj. Gr. 129.) | jakut *kitalik* «der weisse storch» (Böhtlingk).

Külön választandók: lák *χkathu*, agul *χvatu*, didó *qvadi*, tabasszarán *kuitte*, avar *g'edo* «rabe» (*čar-g'edo* «elster», tkp. «bunte rabe», Erck. 115; Uslar-Schiefner: Avar. Stud. 121.), melyekhez hasonló: tibeti *kháta* «varju» (Pongrácz: Tibet-magyar Nyelvtanulm. II: 117.). A rokon nyelvekben inkább társíthatók ezekkel: finn *kot-ka* «adler», cserem. *kutkuž* id., zürjén *kuč* id., votják *kočo, kočo, košo* «elster» (v. ö. az utóbbiak szóközépi hangmegfelelésére nézve alább a *keserű* czikket).

127. Magy. **gólya** «ciconia; pelargus; storch» (NySz.).

Zürjén *guľu* «taube», *vör-guľu* «wilde taube» (Wied.).

MordM. *kulä, gulä* (Reg.), *guľa, guľu* (Ahlqu.) «taube», *guľka* id. (NyK. 5: 182.).

V. ö. szkr. *kúlāla-* «eine hühnerart, phasianus gallus; eule» | *kulīka-, kaulika-* «ein best. vogel» (BR. Skr. Wb. 2: 357, 359, 465.). Ezen *kulīka-* alakot Uhlenbeck (EtWb. 60.) az orosz *kulik* «schnepfe», lengyel *kulik* «möwe», lett *kulens* «blaubeerschnepfe» szavakkal veti egybe.

A magy. *gólyá*-hoz s a vele hangtanilag egyező rokon nyelvekbeli madárnevekhez eddigelé a keleti altaji nyelvek köréből ismertünk hasonlatokat, ezeket t. i.: burjét *galuń, galun, galū* «gans», mongol *ghalaγun* «gans; oft auch der collectivname für schwimmvögel überhaupt» (Schmidt Mong. Wb. 192.) | tunguz *galaf* «gans» (Castrén), mely alakok azonban a *gólya*, illetőleg zürj. *guľu*, mordv. *guľa, guľu* első szótagjának zártabb hangzóját nem magyarázzák s közvetetlen mintaképnek ennélfogva nem vehetők. Inkább egyeznek az altaji alakokkal: zürjén *kaľa* «möwe; larus canus»; (az izsmaiban:) «weihe; milvus» (Wied.) | osztják: IO. *χaleu*, SO. *kallek* «meerschwalbe» (Castrén); *kąllik, khąttèχ*, KO. *χaleu* «halászmadár (мартынка»; Pápai), ÉO. *χaleu* «sterna caspia; auch larus» (Ahlqu.) | vogul: ÉV. *χaleu, χalleu* «möwe (чайка)»; de emezeknél sem vélhető a kapcsolat közvetetlen átvételnek a mongolból, vagy tunguzból, hanem olykép, hogy mindkét nyelvkör egy közös harmadik területről nyerte egyező szavát. E felfogásra nyujtanak ugyanis alapot a következő adatok: szkr. *kālaka-* «ein best. vogel» (tkp. *kāla-, kālaka-* «dunkelblau»), *kālika-, kālīka-* «eine reiherart, ardea jaculator; turdus macrourus» (fem. *kalī-* = *kāla-*; BR. Skr. Wb. 2: 251, 261, 263.), melyeknek átvételével egyik irányban tunguz *galaf* (<**galau*, **galaγ*), mong. *ghalaγ-un*

(ill. ezen teljesebb alak összevonásával: burj. *galun, galuñ)*, másik irányban osztják *kallek, kallik (>khattéχ)* = *χaleu* alakok keletkezhettek (v. ö. az előbbiek kettős *ll*-jére nézve: ÉV. *χulaχ*, KV. *khwǫléχ*, TV. *khuláχ*, ÉO. *χuléχ*, IO. *χūlaχ* «rabe» = ALV. *khullέχ*, obi osztják *kqllaχ*, magy. *holló* = ujper. *kulāγ*, cserkesz *χulaχ* «rabe»; a *χaleu* végzetére nézve pedig: ÉV. *jānteuw* «bogensehne» = SO. *jündeχ* «zugseil», finn *jänteke-* «chorda, nervus»; l. BUDENZ: MUgSz. 808.). Magát a diminutiv *-ka* képző nélkül való alakot látjuk a zürj. *kaľa* szóban, melynek alapján megértjük a mordv. *kuiä, guľa*, zürj. *guľu* alakoknak is viszonylását a képzős szkr. *kulā-la, kulī-ka, kauli-ka* megfelelőkhöz, míg magy. *gólya* (akár a *hangyál* > *hangya, körtvély* > *körtve, harkály* > *harka* változásával) a képzős *kulala-* (< **kaula-la-*) alaknak is lehet mása. Természetesen nem gondoljuk, hogy a mordvinnal és zürjénnel közös *g* szókezdő a *gólyá*-ban és társaiban külön-külön fejlődött volna, sem azt, hogy a közvetetlen átvétel éppen a szanszkritból történt: itt amaz egyelőre meg nem határozható közvető nyelvvel van dolgunk, melyből árja, ill. kaukázusi *k (kh)*-nak megfelelő *g* szókezdős *gazda, gagó, góda, góré, gödör*, szavaink is valók (l. e czikkeket). — V. ö. itt még a nepáli bódo nyelvből *golia* «rigó» (PONGRÁCZ: Tibet-magy. nyelvtan II: 21.).

Bizonyára összefügg az itt tárgyalt madárnevekkel a magy. **küllő** *(küllü* Vas-m., *külü* Zala-m., Székelység) «harkály»; (Marczalmellékén:) «fekete rigó»; (MOLNÁR ALB. és PÁRIZP. szótáraiban:) «merops; meer- od. seeschwalbe» szó is, melynek *ü*-je a szkr. *kulika-, kaulika-* tőhangzója alapján úgy érthető, mint a *dühös*, vagy akár a szkr. *kūlaka-* alapján, mint a *füst, csür, csürke, ünök* = *ének* szavaké (l. e czikkeket), *ll*-je pedig a *holló* esetével magyarázódik. A kapcsolat legalkalmasabban valamely közvető nyelvterület révén gondolható.

128. Magy. **gór** (Vas-m.) «nagytestű, hosszúlábú, kevés és fölálló tollú, csaknem egészen tollatlan nyakú s vastag hangú tyúkfaj; eine art huhn (langfüssig, mit wenigen u. aufrechtstehenden federn u. fast ganz blossem halse)»; *gór-tyúk* (Dunántúl, Szabolcs-m., Abauj-m., Székelység), *gór-kakas, gór-csibe; gór-lúd* (Szatmár-m.) «nagyobb fajta lúd» (MTsz.). — *gór-tyúk* «gallina medica, gallus medicus; eine zur arznei dienliche henne» (PÁRIZ-PÁPAI; NySz.).

Votják *kuräg*, Kaz. *kuräk* «huhn, henne» *(ńemič kuräg* «truthenne», tkp. «deutsche henne») || zürjén *kurög* «huhn, henne» *(ai kurög* «hahn») | permi *kureg* «henne» (WIED.; GENETZ OP. 12.). — zürj. *körög* «spiessente (anas acuta)»; WIED.).

Vogul: LV., PV. *kwärèχ* «henne» (*khaim kwärèχ* «hahn»; *khaim* «männchen») | ÉV. *korék*: *śiś-korék* «henne» (*śiś* «mutter»).

Osztják: ÉO. *sis-kurek*, *süs-k.* «henne» (*χo sis-k.* «hahn»; *χo* «mann»), *kurek* «anas acuta» | IO. *kurek* «anas acuta» (Castrén).

< Av. *kahrka-*: *kahrk-āsa-* «hühner-fresser» = «geier»; pahl. *kark*, ujper. *kark*, *kerk*, kasānī *karg*, *kerk*, kurd *kurk*, vakhī *körk*, zaza *kęrge* «huhn», osszét *k'ark'* «huhn, henne» | afghán *čirg*, *čirk* id. (Horn 189; Tomasch. Pam. 770.).

Szkr. *kṛka-*: *kṛka-vākuṣ* «hahn» (tkp. «*kṛka*-rufer», hangutánzó); *kṛka-ra-* (nomin. *-as*) «art rebhuhn» (Uhlenb. EtWb. 62.).

A magy. *gór* szót eredetibb **kór* helyett valónak véve (v. ö. *göte* «salamander» = tatár *kältä* «eidechse», *gazda*: régibb *kazda*, czachur *qasda*; l. fentebb) végzetében az árja alakokhoz képest ugyanazt a változást mutatja, mint ezekben: *ár* «pretium» = szkr. *arghá-*, osszét *arγ* id. (l. fönt 11. sz.), *varr-* = cserem. *org-* «suere»; *eper*, *szeder* = *eperj*, *szederj*: vogul *äpérèχ* «erdbeere». Az *o* esete olyan mint a *holló* (= ujper. *kalāγ*, *kulāγ* «rabe») szóban, vagyis kurd *kurk*, vakhī *körk*-féle változaton alapszik, mire a rokon nyelvi megfelelők következetes *o*, *u* hangzója is utal (LV. *kwärèχ*: ÉV. *korék* = LV. *kwäll*: ÉV. *kwoll*: ÉO. *kutèp* «mitte»). A hosszúság valószínűleg pótló nyujtás (mint: *ór* = *orr*: *óro-m*, *ór-a*: *virrad-*: *vírad-*; *forr-*: *fór-*, *fóró*). A zürj. *kurög*, votj. *kuräg*-ben csak a *r* az iráni *rg* (< *rk*) egyértékese, a végzet pedig diminutiv képzés (v. ö. votj. *ǯaǯ-äg*, *ǯaǯ-äk*, zürj. *ǯoǯ-ög* «gans», melynek alaprésze: finn *hanhe-*, litván *žansìs*, lett *fûss* id.). A vogul-osztják *kurék*, *korék*, *kwärèχ* alakokban a végzet lehet az iráni *rk* mássalhangzó-csoport szétbontása; de nincs kizárva a zürjénből való átvétel sem, úgy hogy ÉO. *kurék* = zürj. *kurög*. Más úton került változata ugyanez iráni eredetű szónak a magy. *csirke* (l. fent 69. sz.).

Az ujperzsából való: csagataj *kurk* «henne, welche aufhört eier zu legen, bruthenne» (Vámb.) = ujper. *kurg* «nicht mehr legendes, geiles huhn» (Horn 189.). Bizonytalan az iránságból való eredet a volgai tatár *kurka*, *kürkä*, mišär *kǫrka*, csuvas *kǫrkka* «truthenne» (innen: mordv. *kurka* «truthuhn») szónál; mert az oroszban is van: *kurka*, *kurica* «henne» (*kurъ* «hahn»), mely a közszláv *kurъ* «hahn» (ószlov. *kurъ*; *kurica*, ujszlov. *kur* cseh *koura*, *kura*; *kure*; lengyel *kur*, *kura*, *kurczak*; bolgár *kurnik* «hühnerhaus»; Miklosich: EtWb. 148.) képzése; szintígy a litvánban: *kurka* «truthenne» (lett *kurkje* id.; litv. *kurens*, *kurkins* «truthahn»). Egyenesen a szlávságból való a biharmegyei kura «farkatlan tyúk» (MTsz.), mely egyszersmind azon szempontból tanul-

ságos, hogy nyilván mutatja az általános «tyúk» értelmű idegen szónak egy különös tyúkfajtára való alkalmazását, úgy mint ezt a *gór* szónál is fölvesszük. A szláv *kur* szót tükrözi a dunántúli **kur**-*hája* «kánya; milvus» (v. ö. kisorosz *kuro-chvat* «hühnerhabicht», tkp. «tyuk-ragadó»; av. *kahrk-āsa-* «hühnerfresser; geier»).

129. *Magy. **góré** *(górê* Dunántúl) 1. «casa, tugurium; hütte» (NySz.); «csősznek magas oszlopokon álló vigyázó helye, csőszkunyhó, halászkunyhó» (Balaton-mellék, Szeged, Palóczság); 2. «vesszőből font, v. léczekből összerótt kalitkaszerű szellős alkotmány, melyben a csöves kukoriczát tartják» (Dunántúl, Tiszántúl); 3. «istálló padlása» (Somogy-m.; MTsz.).

V. ö. kaukázusi: grúz *kavari* «dach» a következőkben mutatkozó tőből: tabasszarán *goa*, rutul *khau*, kürin *χau*, *χkghav (χ'aw)*, agul *gva-d* «dach, zimmerdecke» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 51; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 142.).

A kaukázusi nyelvekben igen gyakori s a jelen adatnál is igazolható szókezdő *k*∼*g* váltakozással (l. alább a *hülye* czikket) híven egyezik alakjában a magy. *góré* a grúz *kava-ri* képzéssel (l. erre nézve fönt az *agár* és *bogár* czikkeket) s igen jól fogható föl az alapértelem is «tető»-nek, a mi minden sátorféle alkotmánynak főalkotórésze (v. ö. votj. *ľipät* 1. «dach, hausdach»; 2. «schirmdach, schuppen, hütte, laubhütte» a *ľip-* «bedecken» tőből). Talán csak metathetikus alakjai a grúz *kavari* «dach» szónak: grúz *karavi*, mingrél *karee*, szvanét *karav* «zelt» (ERCK. 156.). Más számbajöhető adat a *góré* magyarázatánál: láz, mingrél, gruz *ghoberi* «zaun» e mellett: ingiloi *ghobej*, grúz *ghobe*, min. *ghope* id. || abcház *guara*, dido *khvira*, *kau* id. (u. o. 155.).

130. Magy. **göbe**, *göbő*, *gübe*, *gübü*, *gübő* (Székelység) «patak-, v. folyómeder fenekén levő víz vájta mélyedés; sárral, vízzel telt gödröcske, pocsolya; tiefe stelle im flusse; kleine grube mit wasser, pfütze». — *göbölye* (Tolna-m.) «pocsolya; pfütze». — *göbéz-*, *göbésít-* (Székelység) «patakmedret öblöz»; *göbedék* (Hegyalja) «folyó, v. patak medrének fenekén levő vízvájta mélyedés». — *göböd-* (Székelység) «hosszú rúddal beszurkál a folyó medrének mélyedéseibe és partszéli üregeibe, hogy onnan a halakat kizavarja»; *gübül-* id.; *gübü*, *göbü*, *gübű* «a halriasztó bunkós végű rúd» (MTsz.).

Zürjén: *gib-: gibid*, *gibad* «morastig, schwankend (v. boden),

sumpfig, wo man einsinkt» *(gibïd in, gibïda in* «sumpfige stelle, sumpf»), *gibjal-, gibal-* «morastig sein» | permi *gubïan* «wasserriss, vom wasser ausgespültes bach» (Wied.).

Votják *gibäd* «die torfschichte, o. brennerde im sumpfigen boden»; *gibädo* «torfig».

Vogul: KV. *kömp-: khul älés-kiwérné kömpoχ* «a halat a halfogó szerszámba gübülni, rúddal kergetni».

< Szkr. *gámbha* (nomin.), tő: *gambhan-* «tiefe, abgrund» az idg. **ghembh-* «klaffen» igei tőből (v. ö. lengyel *gęba*, cseh *huba* «maul», or. *guba* «lippe» stb.; Uhlenb. EtWb. 77.), mely mutatkozik e képzésekben is: *gabhīrá-, gambhīrá-* «tief, unergründlich; die tiefe; der tiefe, unergründliche raum»; *gambhára-* «tiefe, abgrund» (Grassm. Wb. 397, 396, 385, 368. ll.).

Pontosan egyezik a szokásos *a* ~ *ę* hangmegfelelést mutató magy. *göbe* «vízmélyedés» a szkr. *gambha* szóval, melynek szintén «mélyedés» a jelentése. A szkr. **gambh-* (=idg. **ghembh-*) igei alapot tükrözik a magy. *göböd-* (melynek értelme valójában: «in die tiefe eindringen») s igeneve: *gübü, gübü*, továbbá az ezeknek tövét még az eredeti szkr. *mbh* szóközépi mássalhangzó-csoporttal fölmutató vog. *kömp-*. A *göbölye* a szkr. *-ra* névszóképző *(gambhára-) -la* változatával van szerkesztve (v. ö. *ǰáṭhara-* és *ǰáṭhala-* «leibesgrösse»; Grassm. Wb. 465. és Whitney: Ind. Gr. 427, 428.). Talán egyenesen az említett szkr. *gambhára-* képzés mása a zürjén *kabreg, köbrög* «keller» *(<*gabr-eg, *gabïr-eg:* úgy képezve mint *śiś-eg, śiś-ög* «liebchen»; *ǰoǰ-ög*, votj. *ǰaǰ-äg, ǰaǰ-äk* «gans»; v. ö. vog. *śiś, śiśkwė* «liebchen», ill. litv. *žansìs* «gans» s a jelentésre nézve: zürj. votj. *gu* «grube» és «keller»), mely aligha az orosz погребъ «keller» eltorzítása, lévén ez utóbbinak szabályos mása a zürjénben: *pogrèb, pögreb* «keller». — A törökség köréből hasonlít ez árja szóhoz: kirgiz *kabu* «kleine pfütze, vertiefung mit wasser von einem teiche abgetrennt (небольшая лощина отдѣляющаяся отъ озера; Budagov II: 4.). A mongolság teréről való egyezések: *köb* «tiefe wasserstelle, das wasserbasin» (Schmidt 180.), *khoba* «ein kleiner kanal, od. graben». V. ö. még a kaukázusi nyelvekben: grúz *gube*, ingiloi *gub* «sumpf» (Erckert: Kauk. Spr. 138.).

131. Magy. **gőböly**, *göböl* (Szeged, Balatonmellék; *güöböl* Soprony-m., *göböj* Torontál-m.) «hízott marha; mastvieh»; «ceva; armentum; eine niedrige kuh»; *göbölyös* «custos armenti; viehhirt» (NySz., MTsz.).

V. ö. av. *gāō-* (nom. *gāuš*, acc. *gaom*, dat. *gavē*, plur. gen.

gavàm etc.) «rind, vieh, kuh, stier»; óperzsa *gau : Gau-brūva-*, Γωβρύας, pehl. *gō*, ujper. *gāv*, *gō* «rind» | kurd, szamnāni *gā*, afghán *γvā*, vakhī *γáu*, *γü*, szariqōlī *ǯáu*, šighnī *ǯáo*, szangličī *γáo*, yaghnobī *gova* «rind» | osszét: dig. *γog*, tag. *gūg* «kuh», balūčī *gök*, *göχ* «rind, kuh, ochs», ujper. *gog* «kalb» (Horn 198; Hübschm. Pers. Stud. 90; Justi Hb. 103; Geiger Bal. 124.). || Szkr. *gó-* (nom. *gấuṣ*, acc. *gām*, *gấvam*, gen. *gávas* etc.) «rind, stier, kuh» (Grassm. Wb. 407.) = örm. *kov* «kuh», ószlov. *gov-ędo* «ochs», lett *gũnos* «kuh», gör. βοῦς, lat. *bōs* «rind», ófeln. *cluo*, ujfeln. *kuh* stb. (Uhlenb. EtWb. 83.).

Ezen szónak összetétele az iránság terén: pahl. *gāvmēš*, ujper. *gāvmēš* (innen: örmény *gomēš*), balūčī *gāmēš*, *gvāmēš* «büffel», afghán *gāvmēš* «a male buffalo» = av. **gāo-maəša-* «kuhschaf» (Horn, Hübschm. u. o.), mely annak föltevésére bátoríthat, hogy a magyar *gő-böl*-ben is hasonló összetétel foglaltatik, amidőn az utórész a zürjén *baľ* «lamm», *baľa* «schaf, mutterschaf» (*bala-pi* «lamm», *baľaaś-* «lämmer werfen»), permi *báľa* «schaf», éjszaki vogul *pāľä* «schaf», votják *piľi* «lamm» szóval volna egybevethető, s az egész *gő-böly* összetétel ezt jelentené: «kuh-schaf», vagyis «vieh, rind» (v. ö. vogul *lū-mis*, v. *lǫ-sąǫr* «vieh, rind», tkp. «pferd-kuh», vagy K.V. *lǫ-khwõuχé* «rind; скотъ», tkp. «pferd-renntier»; votják *nåmi-kut* «insect», tkp. «mücke-fliege»). Maga az itt említett zürj. *baľ*, *baľa* is valószínűleg árja eredetű szó: v. ö. szkr. *bāla-* «jung, unreif; kind, knabe», *bālaka-* «das junge eines tieres» (BR. Skr. Wb. 4: 701.).

132. Magy. **göbre**, *gëbre* (Palóczság, Komárom-m.) = **bögre** (*bëgre* Abauj-, Gömör-m., *bögöre* Drávamellék, *börge* Dunántúl, *bödre* Erdély) «urceus, topf, töpfchen» (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *kumbhá-* (nomin. *-ás*), *kumbhī-* «topf, krug, kochtopf» (BR. Skr. Wb. 341—2.) || av. *χumba-*, pahl. *χumb* «topf», ujper. *χumb*, *χunb*, *χum* «topf, krug», zsidó-perzsa *χumra* (כומרה) id. (Horn 109.). Uhlenbeck (EtWb. 59.) árja **khumbha-* alaphangzást vesz föl, melyet a görög κύμβος, κυμβίον «gefäss, becher», német *humpe*, *humpen* «trinkgefäss» szavakkal vet egybe.

A magy. *göbre*, illetőleg metathetikus *bögre* változata a zsidó-perzsában megőrzött *khumra* (< **khumbra*) képzést tükrözi; *g* szókezdője pedig (*k* helyett) valamely közvető nyelvterületnek a szkr. *kumbhá*-hoz hasonló változatát. L. egyébként a hangalakra nézve

fent a *göbe* czikket (130. sz.). — A *-ra* végzet nélkül való iráni alak átvétele: zürj. *kub* «becher, gefäss, destillirkolben» (WIED.) | votj. *kobi*, Kaz. *kobĕ* «schöpfkelle»; a permiségből: ÉV. *χūp* «löffel». V. ö. itt még: abcház *k'uab* «kessel» (USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 47.) = ingiloi *khob*, grúz *khvabi* id. (ERCKERT: Kaukas. Spr. 90.).

133. Magy. **gödör** (accus. *gödrö-t*, plur. *gödrö-k*; *gedrek* 1420-iki oklevélben; *göndör* Háromszék, *gödĕr* Hunyad-m., *güdör* Palóczság) 1. «caverna, fovea; höhle, gruft, grube»; 2. «völgy; tal» (Moldva); *gödrös* «cavernosus; grubig»; *gödörcsös* (*gödröcsös* Háromszék) «gödrös, sok gödrü» (NySz., MTsz.).

Votják: Kaz. *gud-* «graben», *gudiśk-* (frequ.), *gudon* «grabschaufel, spaten»; *gudʒĕ-*, *güdʒĕ-*, Sar. *gudʒĭ-*, Ufai *gĭddĕ-* «graben, erde wühlen».

Zürjén *gudji-* «aufgraben, scharren, aufscharren, stochern, graben», *gudjös* «grube». — *kodji-* «graben, aufgraben, aushöhlen, meiseln, ausmeiseln, auswaschen (v. regen)», *kodjaś* «graben, grube» (*va-kodjaś* «teich»), *kodjöm*: *va-k.* «vom wasser ausgehöhlte stelle, wasserriss», *kodjiś-* «wühlen, scharren, sich vergraben, sich durchgraben» (WIED.).

< Kaukázusi: avar *goind*, *goinț* (plur. *góindal*) «grube; brunnen», dido *gvandi*, karata *gando* «loch, vertiefung» (USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 119; ERCKERT: Kauk. Spr. 97.) = av. **kañta-* (part. perf. pass. a *kan-*, pahl., ujper. *kan-*, *ken-* «graben» tőből): *us-kañta-* «ausgegraben», *ni-kañta-* «eingegraben; eingrabung» (JUSTI Hb. 77, 171.) = osszét *ni-kgänd* «keller», *ni-gäd* (part. perf. a *ni-gän-* «begraben» tőből; HÜBSCHM. EO. 51; HORN 194, 286.).

Tekintve a háromszéki *göndör* változatot is bizvást vehetjük a *gödör* hangzóközi *d*-jét eredetibb *nd* helyett valónak ugyanazon hangváltozással, melyet nemcsak törzsökös, hanem árja eredetű elemeken is tapasztalunk a magy. *had*, *köd* és *odu* szókban (l. e czikkeket alább). Midőn ily módon a magy. *gödö-r* alaprésze jól egyezik azon iráni előképpel, melyet a fent idézett kaukázusi jövevényszók tükröznek, legalkalmasabban ugyane téren vélhetjük az egész képzős szerkezetnek is eredetét a magy. *od-ú*, finn *onte-*, mord. *unda*, *undo* «höhlung», SO. *ont* «das innere» (= szkr. *anta-* «inneres») és magy. *odor* «höhlung, vertieftes loch (in einem flussbette)», vog. *q̈ntər*, ÉO. *undĕr*, *ondĕr* «bauch, inneres» (= szkr.

antra- «eingeweide», av. *añtara-* «das innere»), illetőleg finn *onke-*, lapp *vuoggʹ* «angel» (= szkr. *aṅká-* «haken») és cserem. *änger*, zürj. *vugĭr* «angel» (= osszét *ängur* id.) egyszerű és képzett alakok viszonylása szerint,*) bár van ily *-r* denominalis képző a magyar és vele rokon nyelvek terén (l. Budenz: Összeh. Alakt. 294.), sőt gondolhatunk e szempontból kaukázusi közvetésre is (l. fönt az *agár* és *bogár* szók czikkeit). A zürjén *kodjĭ-*, *gudjĭ-*, votj. *gudʒĭ-* a magy. *gödör* alapszavának megfelelőjéből való denominativ képzések, úgy mint permi *nimjĭ-* «nennen», *pasjĭ-* «bezeichnen», *mĭžjĭ-* «beschuldigen», *kodʒĭ-*, votj. *kudʒĭ-* «betrunken werden, sich berauschen» ezektől: *nim* «name», *pas* «zeichen», *mĭž* «schuld», zürj. *kod* «betrunken, berauscht» (l. Budenz: Összeh. Alakt. 125. és Wiedemann: Syrj. Gramm. 79.); az igen csekély nyelvterületre, t. i. csak a kazáni votjákra szorítkozó *gud-* igei tövet pedig ezek mellett úgy lehet fölfognunk, mint a kétség nélkül denominalis, de minden hallható képzőexponens nélkül alkotott votj. *tol-* «wehen, blasen», *ćut-* «hinken», *śĭm-* «rosten, verrosten» igéket ezekkel egybevetve: *tol* «wind», *ćut* «lahm, krüppel» (zürj. *ćot-mi-* «lahm werden»), *śĭm* «rost» (l. Budenz: Összeh. Alakt. 140.). Az *o, u* hangzók ezekben, mint sok más esetben (l. NyK. 25 : 173.), eredeti magashangzó *(e, ö, ü)* képviselői; az pedig, hogy magában a zürjénben tenuis és media kezdetű *kodjĭ-* és *gudjĭ-* változatok találhatók különböző iráni nyelvjárásokból való átvétellel magyarázandó. — Más szó a zürjén-votják *gu* «grube, gruft, grab» = csecsencz *ghu* «brunnen» (tkp. «grube») = av. *χāo* «quelle; fundgrube», szkr. *khā-* «quelle, brunnen» az árja *khan-* «graben» tőből (Justi Hb. 90; Horn 102; Grassm. Wb. 373; Ercк. 49.).

134. Magy. **göröngy** *(göröngd* Orczy; *garangy* Székelység, *gorongya* Somogy-m., *garancs* Szolnok-Doboka-m., *güröngy* Palóczság, *göringy* Kiskún-Halas, *göröncs* Torna-m., *göröncse* Alföld) «gleba, grumus; erdscholle, erdkloss, erdklumpe»; *göröngyeg (gerengyek* ÉrsC.; *garangyag* Brassó-m.) id. (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *grantha-* (nomin. *-as)* «knoten, gefüge», ettől: *grath-*, *granth-* (præs. 3. *grathnáti, granthâyati)* «knüpfen, winden, an einander reihen»; középind *gaṇḍá-* «knoten, anschwellung, wange», szkr. *granthí-* (nomin. *-is)* «knoten» a görög

*) V. ö. ehhez: szkr. *kandara-* (nomin. *-as, -am), kandarā-, kandarī-* «höhle, schlucht», melynek etimologiája homályos (l. Uhlenbeck, EtWb. 41.).

γρόνθος «geballte faust» szóval egybevetve (Uhlenb. EtWb. 83, 76.).

A magy. *göröngy* alapértelme e szerint «csomó» lehet s ebből átvive «földcsomó»; a *göröngyeg* valamely árja nyelvjárásbeli **granthaka-* képzésre vall.

135. *Magy. **gulya** 1. armentum, vacca; hornvieh» (PárizP.), «gőbőly, alatson wnő, gulya: ceva» (Calep.), «tehén» (Szabó Dáv.); 2. «grex armentorum; rindvieh-heerde»; *gulyás* «vaccarius, pastor boum; ochsenhirt» (NySz.).

< Kaukázusi: chürkilin *gula* (gen. *gulula*, plur. *gullumi*) «grosses mastvieh» (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 158.), *gula*, *gili* «vieh» (Erckert: Kauk. Spr. 143.).

A mai «grex armentorum» értelem az eredetibb «armentum, vacca» fejlődése lévén, akadálytalanul egyeztethető a magy. *gulya* a kaukázusi *gula* «mastvieh» szóval annál is inkább, minthogy ugyanily jelentésfejlődést tapasztalunk a *konda* «schweinheerde» szónál, melynek kaukázusi *χunta* megfelelője csupán «schwein» értelmű (l. alább).*) — Hasonló szó: ujper. *gala*, *galla*, kurd *gal*, *galak*, afghán *ghēlah*, szariqōlī *gal*, sighnī *galla* «heerde, schafheerde» = balūčī *gal* «anzahl, schar» (plur. képző gyanánt is alkalmazva: *ǰan-gal* «weiber», *bīng-gal* «hunde»), *galaγ* «eine anzahl von pferden od. reitern» (Tomasch. Pam. 767; Geiger Bal. 121.), melylyel Beregszászi («ung. *gula*, *gulya* = pers. *gala* ‚ochsenherde'»; Ahnl. d. Hung. Spr. 103.) és Besze János («per. *ghela*»; Voyage 82.) egyeztetik a magy. *gulyá*-t. Ámde ujperzsa *a*-nak magy. *u* megfelelőjét nincs módunkban egyébként igazolni s másrészt a jelentés is nem a *gulya* eredetibb «armentum, vacca» értelmét, hanem ennek «grex» fejleményét mutatja. — A magyarból valók: ruthén *guľā* «rindheerde», *guľáš* «viehhirt» (NyK. 16 : 279.), szerb *guľa*, oláh *guľă* «rindheerde», *guľeš* «viehhirt» (Nyőr 16 : 449.).

136. Magy. ***gúz**: *gézen-gúz* «calophanta, circumforaneus; spottvogel» (Moln. Alb.; NySz.); «alávaló, jellemtelen, semmirekellő, sehonnai ember; niederträchtiger, charakterloser, nichts-

---

*) V. ö. itt egyébként: szkr. *kúla-* (nomin. *-am*) «heerde, menge, geschlecht», melylyel Uhlenbeck (EtWb. 59.) a szláv *čeljadь* «hausgesinde» szót is egybeveti. Ha a kaukázusi szó ennek átvétele, talán régebben «viehheerde» értelme is volt.

würdiger mensch» (Ballagi); «bitang, bokorból ugrott, gézengúz» (Szabó Dávid).

Zürjén *gu-* «stehlen, entwenden, rauben», *guś* «räuber, dieb». — *guś* «geheimniss» *(guśön, guśön moz* «heimlich, verstohlen», *guśön viźni* «geheim halten, verheimlichen, verhehlen»), *guśa* «geheim, verborgen, heimlich», *guśal-* «stehlen, entwenden», *guśan* «geheimniss», *guśaś-* «stehlen, entwenden» (Wied.) | permi *gîś: gîśon, gîśińken* «verstohlen, heimlich», *gîśal-* «stehlen» (Genetz OP. 14.).

< Vakhī *ghūdh* «dieb» (Tomasch. Pam. 877.), ettől: óperzsa *gud-, gaudaγ-*, av. *gūz-, guz-* (præs. 3. *gaozaiti)* verstecken, verbergen, sich verstecken» (Geiger Hb. 231; Justi Hb. 105.); *zəmarə-gūz* «sich in die erde verbergend» = szkr. *guh-* (præs. 3. sz. *gūhati)* «verhüllen, verbergen» *(ápa-guh-, ni-guh-* «verstecken, verbergen; beseitigen»; *gūdhá-* «verborgen, versteckt»), honnan: *gúh-* «versteck», *gúha-* «versteck; im versteck, im verborgenen, geheim», *gúhya* «zu verbergen, zu beseitigen; verborgen, geheim; das verborgene, geheimnissvolle; das geheimniss» (Grassm. Wb. 403, 404; Uhlenbeck, EtWb. 81.).

A magy. *gézen-gúz* olyan szerkezetű ikerszó, mint: *torzon-borz, merödön-merö, inczen-bincz, zenden-zaj, kettyen-fitty, kottyon-fitty* (v. ö. e közmondást: «az kinek *gezőngúz* az wra, *kettien fity* az szolgáia: mulier imperator et mulier miles» Decsi, NySz.). A *d (ð)* > *z* változás magyar nyelvtörténeti fejlemény, mint az árja eredetű *száz, méz, ház, gaz, búz, íz* szavakban (l. e czikkeket). Talán a **géz* előrész is külön iráni eredetű szó: v. ö. osszét-tag. *gäd* «falsch, betrügerisch, schmeichlerisch» (Hübschm. EO. 32.). — A zürj. *gu-* alakilag az óperzsa *gud-* oly megfelelője, mint zürj. *śo*, votj. *śu* «hundert» a mordv. *śada*, cser. *šuda*, osszét *sade;* zürj. *va*, votj. *vu* «wasser» a mordv. *ved*, magy. *víz* stb. alakoknak. Alapértelme: «verstecken, verbergen» (v. ö. *guś* «geheimniss», *guśa* «geheim, verborgen»), melyből a «stehlen»-féle olyan fejlemény, mint vog. *tūlment-* «stehlen», *tūlmaγ* «dieb» a *tūli* «verbergend, versteckend» mellett *(tūli jiw* «elrejtő fa, mely mögött a vadász elbúvik»; v. ö. finn *sala* «geheim; geheimniss», *salaa-* «verstecken, verbergen»), vagy maga a zürj. *guś* mellett *guśal-* «stehlen». Egyenesen a *gu-* «stehlen» nom. agentis képzése: *guś* «dieb, räuber» (e h. *guîś: čeri-guîś* «strandläufer, phalaropus», tkp. «fischdieb»), míg a vele hasonló alakú *guś* «geheimniss» talán végzetével együtt árja képzés: v. ö. szkr. *gúhya-* «geheimniss» és av. *guz-* «verbergen».

137. Magy. gyaníť-, *gyanakod-ik*, *gyanakoz-ik*, *gyanaksz-ik* «suspicor, suspecto; argwöhnen, mutmassen» (NySz.); *gyanaksz-ik* (Kükűllő-mellék): «azt hiszi, azt gondolja; meinen, glauben» (*«gyanakszam, ëmúlt már délebéd»*; *«gyanakszam, ő keme is att van»*, MTsz.); *gyanú* (*gyanó* Székelység) «suspicio; argwohn, verdacht», *gyanús*, *gyanós* «suspicax; suspiciosus; argwöhnisch; verdächtig»; *gyanúság* «suspectio, suspicio; opinio; argwohn, verdacht, vermutung» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *ǰan-*, *ǰña-* (præs. 3. *ǰānati*) «kennen, wissen; erkennen, wahrnehmen, erfahren; merken, anerkennen» || av. *zan-* (præs. 3. *zānāiti*) «wissen, kennen» (*ava-zan-* «bemerken, wahrnehmen», *paiti-zan-* «annehmen, hinnehmen») = osszét *zōn-* «wissen, kennen, erfahren», kurd *zān-*, balūčī *zān-* «wissen, verstehen, einsehen, denken» = óperzsa *dān-* (*adānā* «er wusste»), pahl., ujper. *dān-* (præs. 1, *dānam*) «wissen» (Grassm. Wb. 500; BR. Skr. Wb. 3 : 135; Horn 118; Hübschm. EO. 40; Geiger Hb. 239, 240; Geiger Bal. 152.; Uhlenb. EtWb, 99.).

A magy. *gyanít-*, *gyanakodik-* igével egyértelműek a *vél-* és *sejt-*, melyeknek pedig a rokon nyelvekben «wissen, verstehen» jelentésű másaival találkozunk, így: vogul *va'i-* (frequ.), *va'il-* «kennen, wissen, verstehen», zürjén *velal-*, votj. *valal-* «begreifen, verstehen» | cserem. *ši-nž* «scire, nosse» (l. Budenz: MUgSz. 571, 337.). Nincs tehát abban semmi nehézség, hogy a **gyan-* igetőnek is ilyen jelentést tulajdonítsunk annál kevésbé, minthogy az alakilag egészen egyező árja igének is vannak «merken, wahrnehmen», sőt «annehmen» jelentésfejleményei, melyek a *gyanít-* értelméhez még közelebb állanak. Meg kell jegyeznünk, hogy bár a szkr. *ǰān-* hangzása áll legközelebb a magy. **gyan-*éhoz, nem következik szükségkép a szanszkritból való közvetetlen átvétel; mert lehetett bár a *gy* szókezdő itt valamint az alább következő esetekben valamely régi iráni nyelvjárásnak is hangsajátsága, a mint ez t. i. az iráni *z* (= árja *ž*, indogerm. g^1) és óperzsa *d* szembenállásából következtethető. Van különben szókezdő *ǰ* ~ *d* váltakozásnak a magyarban is példája, így: *dsindsa* (Rábaköz) «bozótos, nádas, zsombékos hely» = *gyingya* (Tolna-m.) «zátony» | *dsámbász-* «tépász, tépdes» (Háromszék) = *gyámbász-* (Székelység). V. ö. itt: *gyömöszöl-* és *csömöszöl-*, *gyűrkés* és *csürkés* (Győr-m.) «kiforradt szélű kenyér»; továbbá a *csúszik* és *csizma* palócz *tyúszik*, *tyizma* változatait (l. MTsz.).

138. Magy. *gyar-: *gyarat-* (Csallóköz) «koptat; abnützen, abwetzen»; *gyarló (gyalló* Csallóköz, *gyall"ó* Palócság) «debilis, infirmus, invalidus, imbecillis, fragilis; schwach, gebrechlich, hinfällig» *(gy. test, gyarló és erőtlen hajszál)*; «félkegyelmű, gyüge» (Csallóköz), *gyarlód-ik (gyallódik* Csallóköz, *gyállódik* Ipoly-mellék) «debilitor, infirmor, labefactor; schwach, entkräftet werden»; (Ipoly-m.) «töri a fejét, töprenkedik, aggódik», *el-gyarlódik* «elgyengül, elerőtlenedik, gyarlóvá lesz» *(napról-napra gyallódik, kallódik a test; vénségére elgyallódik a legserényebb ember is;* NySz. MTsz.).

< Szkr. *ǰar-* (præs. 3. sz. *ǰárati)* «aufreiben, gebrechlich machen, alt machen; gebrechlich, morsch werden, altern, auf gezehrt, zerrieben werden»; (part.) *ǰárat-* «gebrechlich, alt» (GRASSM. Wb. 479.) || av. *zar-* «altern», ujper. *zar* «greis»; osszét-dig. *zarond*, tag. *zärond* «alt» = szkr. *ǰarant-* «alt» (HÜBSCHM. EO. 39.).

A magy. *gyarló, gyarat-* jelentésköre nem vág össze a török *jarlu, jarlï*, csag. *jarlïk, jarlïg*, kirg. *ǰarlï* «arm, dürftig» szóéval (BUDAGOV II : 326.), melylyel VÁMBÉRY egyeztette (NyK. 8.) s melyet BUDENZ is elfogadott a szó eredetije gyanánt (NyK. 10 : 82.). Mindenkép pontosan egyezik azonban az idézett szanszkrit adat, minélfogva a *gyarló* alaprésze a *gyarat*-ban is mutatkozó **gyar-* tő frequ. képzésének veendő.

139. *Magy. gyík *(gyék* JordC.; Tolna-m., Székelység; accus. *gyíko-t*, plur. *gyíko-k)* «lacerta; eidechse»; *vízi gyík* «lacerta aquatica», *tűzi gyík* «salamandra»; *torok-gyík* «angina, cynanche; kehlsucht, halsgeschwür» (NySz., MTsz.).

V. ö. kaukázusi nyelvekben: mingrél *ǰiki* «ratte» | kabardin *dzÿgho, zugo*, šapszug *cgo* «maus» | czachur *šok*, abadzech *šage* «ratte» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 116, 100.) s ezekhez szkr. *ǰahakā-, ǰāhaka-* «iltis; katze; blutegel» (BR. Skr. Wb. 3 : 70, 94.).

A népképzelet gyakran egyesít s nevez egyazon szóval különböző csúszómászó és futó állatkákat, pl. egér (patkány, menyét), kígyó, gyík és béka-féléket, így: német *otter* «vidra» és «siklókígyó» | köztörök *baka, baga* «frosch»: karagasz *baga* «wassermaus» | orosz *jaščerъ*, lengyel *jaszczur* «eidechse»: orosz *jaščurъ* «haselmaus (mogyoró-pele)», felső szorb *ješčel* «eidechse» és *ješčer*

«otter» (MIKLOSICH: EtWb. 101.) | abcház *dagh, daghj* «frosch»: csecsencz *daχka*, ingiloi *thaq*, grúz *thagvi*, láz *tugi, mtugi* «maus» (ERCK. 66, 100.) | bolgár *sъsel*, orosz *suslъ, susликъ*, cseh *sysel* «mus citellus»: v. ö. vog. *sossél* «eidechse» stb. (l. még alább a *kígyó* czikket). Így fogva föl a jelentések viszonyát, alakilag jól egyezik a mélyhangú *gyík, gyék* a kaukázusi *ǯiki, dzǯgho (šok, šage)* alakokkal a *gy* szókezdőt eredetibb *ǯ* fejleményének véve, úgy mint a *gyolcs* szóban (l. alább: 140. sz.). Különös okunk, hogy éppen a kaukázusi nyelvek körében keressük a *gyík* szó eredetét, az, hogy több rokon nyelvnek «gyík» szava is ide utal. Ilyenek: zürjén *ǯoǯul*, permi *ǯoǯil* «eidechse» (WIED.); vogul: ÉV. *sossél*, LV. *soslä, sosla* «gyíkféle mithikai állat» (l. Vog. Népk. Gyüjt. I: 219.), SO. *sasaḷ*, IO. *sast* «eidechse» (CASTRÉN), *sosél* id. (PÁPAI); finn *sisälisko, sisalisko, sisilisko* «eidechse»: v. ö. akuša, chürkilin *dčidčala (čičala* SCHIEFN.), láz *cicila* «schlange», melyeknek alapszava kitetszik ezekből: kaitach *čeče* «schlange». grúz *ghva-dčidča* «frosch» (előrész: abcház *kua* «schildkröte»; l. alább a *kígyó* czikket); dido *sosro* «frosch» (ERCK. 122, 66.). A cserem. *šenk-šäle, šemšale* «eidechse» és votják *keń-ǯali*, Glaz. *keńǯali*, Kaz. *keńžali* «eidechse» (Glaz. *vu-keńǯali* «cobitis fossilis; schlammbeisser») közös utórésze is egyeztethető talán a mingréli *dčuli* «maus» szóval (v. ö. az *u* hangzóra nézve: ming. *thuntki*, láz *thuthi* «bär» = grúz *dathvi*, ingiloi *dath* id.; ming. *nuzu* «fichte» = osszét *nazi*, grúz *nadzvi* id.; ming., grúz *buzi* «fliege» = kabardin *baza*, abadzech *badze* id.; ming. *mumuli* «hahn» = grúz *mamali* id. stb.). A mordM. *meťkas, ńeťkas*, mordE. *meďkas* «eidechse» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 39.) elemeire nézve v. ö. abcház *math* «schlange» és chinnalug *kaz* id. (ERCK. 122.). Sajnálatos, hogy ERCKERT művében nincs meg az «eidechse» czikk, minélfogva nincs módunkban kikutatni, hogy az itt idézett kaukázusi szavak közül egyik-másik nem alkalmazódik éppen a gyíkra is.

140. Magy. gyolcs, *gyócs* «sindon, tela, linea mundissima, tela polita; leinwand» *(före való gyolcs* «calantica; weibertüchlein, schleier»; *gyapot-gyolcs* «xylina tela; wollenes gewebe»; *len-gyolcs* «linteum; leinwand»); *gyócsa* (Kis-Kun-Halas) «gyolcs» (NySz., MTsz.).

Cseremisz *šovulǯo, šobulǯo, šoǧulǯo* «manutergium, mappa» (NyK. 4: 382.); *šovčlčo* «kopftuch (головной платокъ)», *šovčč* «tuch, lappen, fetzen (платокъ, всякій лоскутъ ткани»; TROJ. 79.); *šowočo* «kopftuch, handtuch, tischtuch; kittel aus grober leinwand» (PORKKA), *šobočo, šoboć* id. (GENETZ).

Vogul: KV. *saul* «hausleinwand, leinwand (холстъ)»; *šoul, šověl, šouěl* «grobe leinwand» (Ahlqu. Wog. Wörterverz. 54.).

Osztják: IO. *tāgat* «leinwand» (Castrén), KO., SO. *taχét* «tuch; kopf-, handtuch (платокъ»; Pápai) | ÉO. *taχta: oba-taχta* «grobe leinwand *(oba-taχta saχ* «frauenkleid im sommer»; v. ö. tör. *aba*, árab عبا «ein grober wollenstoff»; Radloff: Türk. Wb. 620.), *ūŋél-taχta* «leinwand» *(ūŋél* «schlitten»; Ahlqu.).

V. ö. ujper. *ǯōlaχ* «genus telæ laneæ, e qua hippoperas conficiunt, quæque pauperes et dervîshi et monachi se vestiri solent» (Vullers I: 541.), kurmandzsī *ǯul, ǯulli, ǯil* id. (Tomasch. Pam. 806.) | kurd *ǯau* «leinwand, weisswäsche» (Jaba). — Az ujperzsából: arab *ǯull* «wollene pferdedecke» (Budagov I: 498.).

A szókezdő ujperzsa és pahlavi *ǯ* legtöbb esetben régi *j* fejleménye (pl. ujper. *ǯām*, pahl. *ǯām* «glas, becher» = av. *yama-* «glas»; ujp. *ǯādū*, pahl. *ǯātūk* «zauberer» = av. *yātū-* id.; ujper. *ǯigar*, pahl. *ǯakar* «leber» = av. *yākar* id.; l. Horn 92—96. ll.); az ujperzsa és pahlavi *ō* hangzónak pedig *au*, illetőleg *-ava-* a szabályos előzménye (pl. ujper. *rōz* «tag» = óper. *raučah-* id.; pāzend *tō* «du» = av. *tava-;* ujper. *furōd* «hinunter» = szkr. *pravátā-;* ujper. *rōd*, pahl. *rōt* «fluss» = óper. *rautah-;* ujper. *ǯō, ǯav* «gerste», pahl. *ǯav* = av. *yava-* id.; l. Hübschm. Pers. Stud. 142, 169.). Az ujper. *ǯōl-aχ* alaprészére nézve nincs ugyan módunk ily előzménynek kimutatására az óperzsa, vagy avesztai nyelv alapján; de számbavehető e tekintetben a törökségnek következő adata: *jauluk*, volgai tatár *žauléḱ*, kirgiz *ǯauluk*, azerbajdzsán *jaγluk* «tuch; weisses tuch, mit welchem sich die frauen den kopf umhüllen» (Budagov II: 345.), melyet annál inkább tekinthetünk régi iráni átvételnek, minthogy a törökségben az *-uk* végképző nélkül való (ill. a kurm. *ǯul*-nak megfelelő) alak hiányzik, másrészt egyéb esetekre is hivatkozhatunk, melyekben a törökség az ujabb perzsa *ǯ* szókezdő ellenében a régi *j* ejtést megőrizte, így: csagat. *jam*, ujgur *ǯam, ǯama* «irdener krug (глиняный кувшинъ»; Budagov II: 341.) = ujper. *ǯām* «glas, becher», av. *yāma-* «glas» (Horn 92.) | csuvas *jém* «hose, unterhose» = ujper. *ǯāma*, afghán *ǯāma*, balūčī *ǯāmaγ* «kleid, hemd, rock» = pahl. *ǯāmak*, ill. *yāmak* id. (Horn 93; l. alább az *iŋ* czikket) | csagat. *jan*, tobolszki tatár *jan*, ozm. *ǯan*, volgai tatár *žan* «seele, leben» (Budagov I: 428.) = ujper. *ǯān* «leben, seele» (Hübschmann szerint: = szkr. *dhyāna-* «nachsinnen»; Pers. Stud. 49.) | ozm. *jük*, kirgiz, baskir, altaji *ǯük* «bürde, last; bündel, pack (auf einem zugtiere)», *jük, ǯük-* «satteln, die last auf ein zugtier aufsetzen» (Budagov II: 379, 380.) = ujper. *ǯuγ*, kurd *ǯūk*, balūčī *ǯōγ* «joch» = szkr. *yugá-*

«joch», szariqōlī *yūγ* (HORN 95.) | csagat., ozm. *jan*, tatár *žan*, kirgiz *žan* «seite, richtung» (BUDAGOV II : 341.) = ujper. *žan* «richtung, seite» (HORN szerint: = szkr. *yāna-* «weg, bahn», mely egybevetés helyességét azonban HÜBSCHMANN kétségbe vonja; l. Pers. Stud. 50.); v. ö. ezekhez: ozm. *jal*, csagat. *jalu*, kirgiz *žal* «mähne» és szkr. *žāla-* «mähne, büschel» (CAPP. 136.) | tobolszki tatár *jälem*, *jilim* «fischernetz», volgai tatár *žĕlĕm*, csuvas *šilĕm*, jakut *ilim* id. (magy. *gyalom*, vog. *jąlem* stb.) és szkr. *žāla-* (nomin. *žālam*) «netz, geflechte, fanggarn», *žālamālā-* id. (u. o.; BR. Skr. Wb. 3 : 91.). Fölismerjük ezek nyomán, hogy a cserem. *šovul-čo* és az ujper. *žōl-aχ* alaprészeikben egyeznek, valamint egyezők jelentésértékükben a képzők is, a mennyiben t. i. amottan a *-čo* a perzsa *-ča* kicsinyítő képző másául vehető (pl. *bāγ-ča* «gärtchen», *ālū-ča* «mirabelle»; l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 227.). Magát a képzőtlen alaprészt tünteti föl a vogul *šoul*, *šovél*, melynek az ismeretes hangváltozásokkal híven felel meg az osztják *taχét*, *tāγat* (talán helyesebben: *tāγĕt*). A hangzóközi *χ*, *γ* emitt hiatuspótló hang gyanánt vehető, úgy mint az IO. *maχta*, SO. *magdi* «weide» szóban (= zürj., votj. *bad*, ujper. *bēd*, av. *vaęiti-* szóban; l. fönt a *fűz* czikket). Ugyanily természetű a *g* a cserem. *šoγulžo* (helyesen bizonyára: *šoγulžo*) változatban, úgy mint ezekben: *aγun* «gabonaszárító szérü; riege» = cser. *awún*, *awon* id = or. ОВИНЪ id. | cser. *aγotan*, *aγtan* «hahn» = *awdan*, *autan* id. = csuvas *awdan*, *aldan* id. | *aγul*, *awol*, *aul* «dorf» = tat. *aul* | *aγur* «tiefe stelle im wasser» = csuv. *ĭwĕr* (NyK. 28 : 437.) | cser. *sagur-*, *saur-* «drehen» (NyK. 4 : 396.) = csuv. *šĭwĕr-* id. A cser. *šobulžo*-hoz hasonló fejlemények: cser. *abun* «riege», *abtan* «hahn»; v. ö. *tugur* és *tubur* «hemd» (NyK. 4 : 393.). A magy. *gyolcs*, *gyócsa* alak ugyanazon perzsa eredetit tükrözi, mint a cser. *šovĕlčo*.*)

141. Magy. **győz-** *(gyez* EhrC., JordC., ThewrC.) 1. «vinco, supero; überwinden, übertreffen, siegen»; 2. «possum, valeo; vermögen, im stande sein» *(mëg-győz-* «vinco, pervinco, subjugo, de-

*) A per. *žōlaχ* szóval való egyeztetés megvan már MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL (Nyhas. 13.). MELICH JÁNOS szerint a *gyolcs* a bajor *golsch (golisch, kölisch, kölnisch)* «gewöhnlich weiss u. blau, oder weiss u. rot gewürfelte leinwand» (innen: cseh *kolč* «lintei species») = középlat. *golcea*, *golcia* mása volna (l. Német Vendégszók 79. l.). De igazolható-e a szókezdő *g* > *gy* változás s másrészt különválasztható-e a magy. *gyolcs* az oly szorosan egyező cser. *šovulžo*, vog. *šoul*, *sąul* szavaktól? Megjegyzendő, hogy perzsa eredetű a *vászon* és *bársony*, a mint bizonyosan keletről való a *selyem* is.

bello, profligo, triumpho; siegen, überwinden»), *győzedelëm* «victoria, triumphus; sieg» (NySz.).

< Szkr. *ji-* (præs. 3. *jáyati)* «siegen, besiegen, überwältigen, überflügeln, übertreffen», *jáya-* «siegend, gewinnend», *jayá-* «sieg, gewinn», *jyá-* «übergewalt» || av. *ji-* (præs. 3. *jayeiti)* «siegen, besiegen, überwältigen, erobern», *jayañt-* (part. præs.), *jaya-* «eroberung, gewinn» (GRASSM. Wb. 478, 486; JUSTI Hb. 116, 114; GEIGER Hb. 237.).

BUDENZ a finn *jaksa-* «können, vermögen», lapp *jokse-* «erreichen, einholen» igékkel veti egybe a magy. *győz* szót (MUgSz. 164.); ámde ha találó is a jelentés, az alaki egyeztetés nehézségekbe ütközik; mert: 1. biztos adattal nem igazolhatjuk, hogy finn hangzóközi *ks*-nek a magyarban *z* felelhet meg (v. ö. finn *syksy* «autumnus» = magy. *ősz*, mord. *akša* «albus» = magy. *ősz* «canus», cserem. *kokša* «rühes sebek a fejen» = magy. *kosz*, vog. *qχsä* «teil»: magy. *oszol-* «sich teilen»; l. MUgSz.); 2. a magyar tő röviddel sohasem váltakozó hosszú hangzója a rövid finn *a*-nak sohasem lehet megfelelője; 3. a föltett rokonság esetén az volna elvárható, hogy a *győz*-nek korábbi mélyhangúsága ha nem is a tőnek, de legalább a bővítő végzeteknek hangzójában mutatkozzék (v. ö. pl. finn *juo-* «bibere»: magy. *iv-: ivás, ivó;* finn *joutse* «arcus»: magy. *íj: íjat).* Igen jól érthető ezzel szemben a *gyö-z* az árja *jaya*-tő alapján akár mint frequ., akár mint denom. képzés: régi *gyéz* < **gyej-z-*. Említve ez egyezés már KŐRÖSI CSOMÁNÁL (l. DUKA K. Cs. d. dolgozatai, 417. l.).

142. Magy. **gyúl-** «accendor, flammesco; entflammen, entbrennen», *gyulad-, gyullad-* «flammesco, inardesco; angeflammt werden» *(mëg-gyulad-* «inflammo, inardesco; entbrennen»), *gyulaszt-* «incendo, inflammo; anzünden, anflammen», *gyulás* «inflammatio, incensio; brunst, feuer»; *gyújt (gyoith* JordC., *giut* DebrC., *gyójt* Vas-m., *gyút, gyut* Szatmár-m., Nógrád-m., Baranya-m.) «incendo, inflammo; anzünden, anflammen», *gyujtovány, gyujtomány, gyujtvány* «ignis, flamma; febris ardens, æstus; feuer, flamme; hitziges fieber, hitze» (NySz., MTsz.).

Cseremisz: cserM. *čukt-* «anzünden (lampe, kerze; засвѣчаю лампу, свѣчку) | cserS. *čükt-* id. (TROJ. 74; NyK. 4 : 377.).

Lapp: Lule *čuouk-*, *čuovak-* «leuchten», *čuoukas* «licht (lux)», *čuoukis* «hell, licht, klar», *čuoukot-* «hell sein, leuchten»; *čuona, čuonam* «funke» | Pite *čo'wka, čûwka* «licht», *čûwkač* (dim.) id.,

čœwkes, *čoukes*, *čœwkat*, *čoukat* «licht (adj.)», *čœ'wk-*, *čûwk-* «leuchten», *čûwkuṭ-*, *čûkuṭ-*, *čǭkuṭ-* «tag werden», *čūotna*, *čüona* «funke» | déli *čuouk-*, *čuowąk-*, *čū^{u}k-* «leuchten», *čuoukse* (plur. *čuouks'*) «licht (lux)», *čuœn^{c}k* «blitz» | Fm. *čuovgga*, *čuovga* «licht (lux)», *čuvggis* «licht (adj.)», *čuovgga-* (præs. 1. *čuovgam*) «leuchten», *čuvgod-*, *čuvgud-* «tag werden», *čuonam* «funke» (Halász) || kildini, akkalai *čūvv*, *čuvv* «licht», *čuvve-*, *čuvve-* «leuchten», akkalai *čuvvate-* «beleuchten», *čūvveð*, *čuvveð*, notozeroi *čuovveð* «licht, hell», *čūvne-* «hell werden, hervorleuchten» (Genetz Wb. 72.).

< Szkr. *dyú-*, *dyó-*, *dív-* (nom. *dyāúṣ*, acc. *dyā́m*, *dívam*, gen., abl. *dyóṣ*, *divás*) 1. «licht, lichtglanz, feuerschein, flamme, himmelsglanz»; 2. «himmel»; 3. «tag»; *dív-* (part. *dyūtá-*; præs. 3. sz. *dívyati*) «leuchten, glänzen», *dyut-*, *ǯyut-* (præs. 3. *ǯyótate*) id. (innen: *ǯyótis* «licht, schein, glanz»; Grassm. Wb. 601, 600, 608, 503—4; BR. Skr. Wb. 3 : 157.).

Azon körülmény, hogy a lappban és cseremiszben *č* szókezdő áll magy. *gy*-vel szemben, kétségtelenül mutatja, hogy a közös előzmény *ǯ*, *ď*-féle hang lehetett, a mint ezt a szkr. megfelelő mutatja. A rokon nyelvi alakok a *div-* (= **dyu-*, **ǯyu-*: *dyut-*, *ǯyut-*) igei tő alapján érthetők; de az oroszlapp *čuvv* «licht» s talán a magy. *gyú-l**) alaprésze is névszói elemek (= szkr. *dyú-*). A *gyújt*-képzést Simonyi a *dűl* ~ *dűjt* (< *dőlt-*), *fül-* ~ *fűt-* (< *fült-*), *hűl* ~ *hűt-* (*hült-*), *tanúl-* ~ *tanít-* (*tanojt-*) páros alakok analogiai hatásának magyarázza (TüzMNy. 427.). — Figyelemre méltó adat a magy. *gyapon-ik* «inflammor, exardesco; entflammt werden», *gyapont-* (*gyopont-* ÉrdyC.) «inflammo; entzünden» (NySz.) szempontjából: szkr. *dīp-* (præs. 3. *dī́pyate*) «flammen, strahlen, glänzen» (BR. Skr. Wb. 3 : 646.), mely régi értelmében causativum: «entzünden» (*ā-dīp-* «in flammen setzen, erhellen», *sám-dīp-* «entzünden, entflammen»; Grassm. Wb. 610.); tehát a régi *gyopon-ik* (< **gyipon-ik*) olyan alkotás lehet, mint a transitiv *csap-* mellett: *csaponik* = *csappan-*, vagy *fog-* mellett: *fogan-ik*, *fogan-*.

---

*) Pusztán a magy. *gyúl-* alakot tekintve számbajöhetne a következő szkr. adat is: *ǯval-* (præs. 3. *ǯválati*) «hell brennen, flammen, glühen, leuchten» (*ǯvalita* «flammend, glühend, leuchtend», *ǯvalá-* id. és «flamme, glanz»; BR. Skr. Wb. 3 : 169, 171.), a mint erre már Kőrösi Csoma gondolt (l. Duka könyvében 417. l.); de valószínűbb, hogy a magyar szó az idézett rokon nyelvi alakokkal függ össze, a midőn végzete magyar képzésnek veendő.

143. Magy. **had** 1. «exercitus; heer, kriegsvolk»; 2. «bellum, pugna, proelium; krieg, schlacht» (NySz.); 2. «familie, geschlecht, sippschaft» (MTsz.); *had-sereg* «armee», *had-vezér, hadnagy* «heerführer»; *hadat visel* «krieg führer»; *hadaz, hadakoz-ik* id.

Vogul: ÉV. *χą̄nt*, KLV. *khönt*, ALV. *khąnt*, KV. *khōnt*, TV. *khānt* 1. «heer, armee, schaar»; 2. «krieg, schlacht»; KLV. *khōntmōm*, TV. *khąnt-khąlēχ* «schaar, truppe, kriegsvolk»; PV. *khōntpoñk* «heerführer»; *χąntlaχt-*, KV. *khōntlaχt-* «krieg führen»; PV. *khōntpą̄lēχtul* «krieg».

Finn *kunta* «complexus, collectio»: *heimo-kunta* «cognati collective sumti; stamm, geschlecht, familie»; *kymmen-kunta* «decas; eine truppe von zehn leuten», *sata-kunta* «centurio»; *perhekunta* «familie, hausgesindel», *kansa-kunta* «volk, nation» | észt *kond* (gen. *konna*) «gesammtheit, zusammengehöriges ganzes»: *kumme-kond* «haufe v. zehn», *pere-kond* «familie, hausgenossen», *nōda-kond* «fischergesellschaft», *ma-kond* «land, kreis, district» (MUgSz. 65.).

Lapp: kolai *ieṁńe-koṇt* «gegend» (*ieṁne* «erde, land»; GENETZ Wb. 49.) | Fm. *sokka-godde* «geschlecht, stamm», *bärrngodde* «familie, hausgesindel», *valdde-godde* «land».

< Pahl. *gund* «heer» (innen: örmény *gund* «abteilung eines heeres, corps, heerschaar, schaar»; arab *ǧund* «heer», szyr *guddā* «schaar», mandaei *gundā* id.; HÜBSCHM. Arm. Gr. 130; Pers. Stud. 83.) | Ujperzsa *γund, γunda, γunde* «schaar, menge; versammelt» | kurd *gūnd, ǧund* «dorf» (HORN 179.).

L. ugyanez egybevetést PATRUBÁNY LUKÁCSnál (Sprachw. Abhandl. 17.). — Hogy a magyarban iráni *g* (> *γ*) szókezdőnek is megfelelhet *h*, annak másik világos példája a *hús* szó (= av. *gāuš*), melynél az alapszónak osszét mása (tag. *qū-g*, dig. *γo-g* «rind»; l. ugyanitt alább) arra utal, hogy az átvételt közvetetlenül valamely osszétféle nyelvjárásból eredőnek magyarázzuk (l. még erre nézve alább a *hagymáz* szót: 144. sz.). A vog. *khōnt, khąnt*, lp. *koṇt, -godde* és finn *kunta*, észt *kond* egybevetéséből a rokon nyelvekbeli megfelelők közös többeli hangzóját *o*-nak vehetjük, melyhez képest a magy. *had* nyiltabb hangzóját — bár a régi oklevelek *hodu-t* írnak (l. SZAMOTA: NyK. 25 : 135.) — tekinthetjük akár prähistorikus fejleménynek (l. u. o. 272—275. és SZINNYEI ide vágó értekezéseit: Nyr. 24 : 145—156, 193—205, úgyszintén NyK. 241—272, 361—385. ll.), akár ama hangmegfelelés esetének, melyet a magy.

fazék és *haza* szókban is tapasztalunk (l. ennek magyarázatát az ill. czikkekben).

PAASONEN (Kielellis. 15, 16.) a finn *kunta* rokonságát kimutatja a mordvinban is, hol: mordM. *kuńdä* «freund, kamerad» szó található (v. ö. a jelentésekre nézve: észt *sõbr* «freund» és f. *seura* «gesellschaft»).*) Ugyanide tartozik szerinte: mordE. *końda-mo*, mordM. *koda-ma* «ähnlich, gleich» (pl. *loćiń k.* «dem schnee ähnlich») a jelentés oly fejlődésével, minőt a finn *laji*, *lai* «geschlecht, familie, gattung, art, beschaffenheit» szónak *-lainen* (tő: *laise-*) «gleich, ähnlich» képző-, illetőleg összetételbeli alkalmazásában találunk (pl. *vanha-lainen* «öreges; ältlich», *uuden-lainen* «neuartig»).

144. Magy. *hagy: *hagymáz* (*hagymász* az 1592-iki kolozsvári Cisioban; *hajmász* Göcsej) «phrenesis, phrenetis, febris maligna; hitziges fieber, wobei man immer phantasiret» (NySz., MTsz.); «forró és dögös hidegleléseknek neme»; *bolond hagymáz* «nyughatatlankodás, háborgó álmodozások, sok héjába való beszéd, főnek nagy hévsége» (PÁRIZ-PÁPAI Pax Corporis művéből: SZILASI MÓRICZ; Nyőr 26: 145.): *hagymázos* «phreneticus, febrilis; mit fieber behaftet, fieberhaft»; *hagymázat* (Hegyalja) «tifusz» (*hagymázatban van:* «eszméletén kívül van, félrebeszél»; Tisza-Dob), *hagymás-betegség* (Eger), *hajmás-betegség* (Göcsej) id. (MTsz.).

Vogul: ÉV. *χul'* «krankheit»; *tērėn-χul'* «verzehrende, hinraffende krankheit, landseuche, pest». — *χojt-*, *χajt-* «krank liegen, krank sein», *χojtil* «krankheit» | KLV. *khojt-* «krank sein» (*lül' ɣumėl khojti* «er kränkelt in einer üblen krankheit»); ALV. *khwajt-*, PV. *khwojt-* id. — KV. *khōl*, PV. *khɣl* «hitziges fieber (горячка)»; *khōlėl khojti* «er ist krank (не можетъ, хвораетъ)»; *pɣś-khōl* «diarrhoe, durchfall (поносъ)».

Votják *kil'* «schwere, ansteckende krankheit», *kil'-däj* id. (*kil'än niśnî* v. *killiní* «an einer schweren krankheit leiden, danieder liegen»).

---

*) Másrészt számbajöhet a mord. *kuńdä* «freund» szóra nézve: kaukázusi, and, karata *kuntha* «mann» (EROK. 97.), amint PAASONEN is egybeveti a mord. *lomań* «ember; idegen» szót az osszét *lämän*, *liman* «freund» szóval. V. ö. ÉV. *ruma* «orosz ember» (a barátságos szólításban s a róla való jóindulatú beszédben) = votják *ėromä*, *oromä* «barátom» (l. NyK. 25: 379.); vog. *rumalaχti* «barátkozik».

Finn *kitu-* «moleste et misere vivere, morbo laborare», *kidutta-* «quälen, peinigen» | észt *kidu-*, *kide-* «kränkeln», *kide* (gen. *kide*) «kränklicher zustand».

< Av. *gaδa-* «eine krankheit», *apa-gaδa-* «schlechte krankheit» (Justi Hb. 101, 23.) || szkr. *gada-* (nom. *-as*) «krankheit»: *a-gadá-* «frei von krankheit, gesund, heil» (Grassm. Wb. 376, 7.), melyet Uhlenbeck a litván *gadinti* «verderben» (trans.), ófelném. *quist* «verderben, vernichtung» szókkal veti egybe (EtWb. 76.).

A vog. *χuľ*, votj. *kiľ* es finn *kitu-* egybetartozására Setälä figyelmeztet először bennünket (NyK. 26 : 398.); annak észrevétele pedig, hogy ezeknek csoportjához csatlakozik a magy. *hagy-máz*-nak előrésze is, Szilasi érdeme (Nyr 26 : 147.). Az idézett av. és szkr. adatok világításában az egész szórokonság az árjaság területéről valónak látszik, hol a vogul és votják megfelelők *ľ*-jének, valamint a magyar alak *gy*-jének a finn egyezés alapján következő *d, ð*-féle előzmenye mutatkozik*) (l. fönt az *ágyú* szó magyarázatát: 6. sz.). A magyar *h* szókezdő, mint árja *g*-nek megfelelője (a szabályszerű osszét *g*, vagy *γ* változat révén) jelentkezik a *had* és *hús* szavakban is (l. u. i. 143. és 171. sz.). A vog. *u* hangzó eredeti szavakban is szabályos megfelelője a magy. *a*-nak nyilván a középső *o* hangnak különirányú fejlődése révén (l. NyK. 25 : 268. és fentebb az *arány* czikket: 13. sz.). Ez a hangzó mutatkozik is a *χojt-*, *khwojt-* denominativumban (l. Budenz : Összeh. Alakt. 124.), melynek még nyiltabb változata: ALV. *khwajt-*.**) A votj. *kiľ* hangzása úgy viszonylik a vog. *χuľ* és magy. *hagy-máz*-éhoz, mint votj. *kiľ-*

*) A *hagy-máz*-nak *gy*-jét sem vélem az őseredeti *d, ð* változatának, hanem *ľ, j* közbeneső fejlemények után keletkezett alakulatnak (l. erre nézve NyK. 26 : 137, 138.); vagyis *hagymáz* < *hajmász*, a mint ez utóbbi alak Göcsejben dívik. E hangváltozásra a *hagyma* analogiája hathatott, mi világosan kivehető a dialektikus *hagymás* v. *hajmás betegség* kifejezésekben is. — A *d*-féle hangból való végső eredetre nézve v. ö. osztják-szamojéd *köd, küde*, JenS. *kaťe*, TavgyS. *koiťa* «krankheit» (l. Donner : Vglch. Wb. 21.).

**) Az itt fölvett vogul *l, ľ* > *j* változásnak analog esetei: ÉV. *qj-* «schlafen» (*jol-qjucs* «elaludt»; *qjilt-* «einschläfern») e mellett: vog. *ūlém* «schlaf» (l. NyK. 26 : 142.) | vog. *χuj-* «liegen» = votj. *kiľ-*: *kiľ-li-* «liegen». Az osztjákban rendesen *j*-t találunk az ily vogul *ľ* (< *d, ð*)-vel szemben, pl. vog. *tuľä* «finger» = osztj. *tuj, lui* (magy. *ujj*) id. | vog. *χuľém* = osztj. *χujém* «laichen» (zürj. *kuľmi-*, finn *kutea-* «leichen») | vog. *χuľ-* «lassen, zurücklassen» = osztj. *χaiľ-* id. (l. u. o. 139.).

«bleiben, ablegen, ausziehen (das kleid)» ezekhez: vog. *χūl'-* «verlassen» és magy. *hagy-* id. (l. BUDENZ: MUgSz. 68.).

De mi a *hagy-máz* utórésze? SZILASI (Nyr 26 : 147.) a német *mase* (ófelném. *másа*, középfelném. *máse)* szó másának véli, melynek jelentései: «wundmal, fleck; mal am leibe, das nicht von einer verwundung herrührt, fleck, muttermal od.: *krankheitszeichen*» (pl. «blattermasen»). Nagy súlyt helyez ennek fejtegetésében arra, hogy a hagymáznak egyik faja a *foltos hagymáz* «typhus exanthematicus», melyben az ú. n. «roseolák, v. hagymáz-szeplők» mutatkoznak a testen, továbbá hogy a *mase* német *maus*, *mäus'n* változata ezt is jelenti: «herumgehende seuche, epidemie», minélfogva valószínű szerinte, hogy «a *mase* szónak is megvolt valahol a járványos betegség jelentése» (148. l.), vagyis *hagy-máz* olyan összetétel, melynek elő- s utótagja úgyanazt fejezi ki (mint: *ének-nóta*, *fék-zabola*, *fene-rák* stb.). De miképpen gondolhatjuk, hogy midőn az eredetinek elismert **hagy* «betegség» előrész sem a nyelvtörténetben, sem a nyelvjárásokban sehol önálló alkalmazásban nem igazolható, az egy német szóval társúlt volna a XVI. század második felében*) a nyelvérzéknek fölismerhetetlen összetétellé? Különös, hogy SZILASI; ha már észrevette a magy. *hagy-máz* előrészének azonosságát a vog. *χul'* «betegség» szóval, nem kereste ugyancsak a vogulban a *-máz* utórésznek is párját, holott a saját vogul szójegyzékében is megvan a pontosan egyező ÉV. *mos* «krankheit» *(mostal* «ohne krankheit, gesund», *mosiñ* «krank, gebrechlich»; *aum-mos* «krankheit»; *mosm-* «kränklich werden»;

*) Abból, hogy a *hagymáz* első irodalmi nyomát a NySz. csak 1557-ből idézi, még korántsem következik, hogy a szó nem lehet régibb. Azon történeti adat, hogy a tifusz 1542-ben jelentkezett először a német birodalmi sereg budai táborában, mitsem bizonyíthat a magy. *hagymáz* nevezet ujabb eredete mellett; mert élhetett mint népies kifejezés a szó a legrégibb hajdankor óta valamely a tifuszhoz hasonló tünetekkel járó más betegség (pl. a hideglelés, v. más láz) jelzésére. Nem a németektől terjedt hozzánk a betegség, hogy az ő nevezetük átvételére alkalom nyílott volna, hanem megfordítva, mitőlünk a németekhez; világosan írja PÁRIZ-PÁPAI, hogy azt a nyavalyát, «mellyet a Magyarok *Hagymáz*-nak, vagy *Hagymázi Hideglelésnek* hínak, egyéb Nemzetek híják *Magyar Nyavalyának*, vagy *Magyar Hideglelésnek (Morbus Hungaricus, Febris Hungarica)*, mivelhogy e nyavalya elsőben Magyar országról áradott Németországra: midőn Anno 1566. II. Maximilián Császár Szolimán Török Császárral Komáromnál táborba szállott volna; akkor esék e nyavalya elsőben a Német táborba, onnan juta Bécsbe és az egész Német s egyéb szomszéd országokra».

mostl- «einem die glieder beschädigen; nyomorékká tenni») = KV. *mąs, ąum-mąs* «kränklicher zustand (нездоровье)», *mąsiń* «krank»; ÁLV. *maš: maštal khop* «fehlerfreier kahn» *(maš at ăúši)*, valamint az éjszaki osztjákban: *moš, muš* «äusserliche krankheit, gebrechen, fehler» *(mośļa* «ohne gebrechen»; *mušiń* «krank»; *kāš-muš* «krankheit»; előrész: *kāš, kāši* «innerliche krankheit»; AHLQ.), szintígy a cseremiszben: *mož* «krankheit» (болѣзнь; *mužańče*, cserM. *mužan* «javas, kuruzsló»; TROJ. 35.); v. ö. a hangzók megfelelésére nézve: NyK. 25 : 178. Mindenesetre a magy. *hagy-máz* (= vog. **χuľ-mos)* inkább vehető az *üd-vöz, özvegy, le-ány, né-p* stb. szókhoz hasonló elhomályosúlt elemekből szerkesztett összetételnek, mintsem egy önálló használatában ki nem mutatható, tehát réges régen elavúlt törzsökös szó s egy modern keletű, idegen szó összeforradásának. Megjegyezzük még ezekhez, hogy a magy. **máz* = vog. *mos*, osztj. *moš, muš* «krankheit» szónak pontos egyezése találkozik a kaukázusi nyelvekben: georgiai (szvanét) *mazil* «krankheit», abcház *a-či-mazara, a-čšỹ-mazahuč*, abadzech *se-medjan* «krankheit»: *s'madj, s'modž, sỹ-magh*, šapszug *sỹ-madž* «krank»; abcház *čč-mazaiop, a-čč-mazahuč* «krank» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 93, 168.); abcház *čy-mazaghy, a-čy-mazaghy* «krank», *a-ǧy-mazara* «die krankheit», *s-čy-mazaghup* «ich bin krank» (USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 49.).*)

A vogul *χuľ* «krankheit» szón kívül van még egy másik szó is a vogul-osztjákban, mely a *hagy-máz* előrészének minden tekintetben pontosan megfelel s ez az IO. *χont* «fieber» = ÉO. *χonś: χonśļ-, χośļ-* «krank sein», *χońsépsa* «krankheit». E szónak vogul mása: *kańś-* «auszehren, hinschwinden (in einer krankheit)»; *kańśiłāl-, kańśl-* id. (frequ.), mely *k* (nem *χ)* szókezdőjével s *a (< ä)* hangzójával eredetibb magashangúságot, tehát az osztják *χońsļ-*hoz képest mintegy «megyer» alakot tükröz nyilván, úgy mint a magyarban, jelentésmódosító értékkel (v. ö. *omol-* és *ömöl-, kavar-* és *kever-, rándúl-* és *rendül-, lobog-* és *lebeg-, karom* és *köröm;* l. NyÖr 14 : 63—64. ll.). Megvan külön ezen magashangú alak is az oszt-

*) Ez alakokra nézve megjegyzendő, hogy USLAR-SCHIEFNER szerint az abcházban *-ra* nomen actionis és acti, *-ghy, -ghu* pedig nomen agentis képző (pl. *syččueit* «ich lache»: *á-čča-ra* «das gelächter»; *sc'yueit* «ich weine»: *á-c'yuara* «das weinen»; *izghueit* «ich schreibe»: *a-ghyghu* «der schreiber», *izblueit* «ich verbrenne»: *a-blghu* «der verbrenner»; Abchas. Stud. 27.). A *čy-, či-* præfixum, úgy látszik, reflexiv képző (v. ö. *izbueit* «ich sehe»: *s-čy-zbueit* «ich sehe mich», *isyrš'ueit* «ich werfe»: *scyrš'ueit* «ich werfe mich»). Az *a-* előtét névszóknál névelő. A *s-* előtét a præs. 1. személyének ragja (pl. *syblueit* «ich brenne», *ublueit* «du brennst», *iblueit* «er brennt»; u. o. 16.).

jákban: ÉO. *kāš, kāši* «innerliche krankheit» *(kāš-muš* «krankheit, elend; gram, betrübniss»; *kāšaṅ* «krank»; *kāšėlḷ-* «krank sein»; AHLQU.) | IO. *keǯe, köǯe*, SO. *kiče* «krankheit» *(keǯed-, köǯed-* «krank sein»; *keǯeṅ, köǯeṅ* «krank»; CASTRÉN); l. a *ń* enyészetére nézve alább a *hüǧǧ* «stella» czikket (170. sz.). Ezekhez csatlakozik a zürj. *kezmi-* «sich langweilen, sich sehnen, s. grämen, s. betrüben, s. gekränkt fühlen, s. ärgern» (v. ö. ÉO. *kāš-muš* «gram, betrübniss»); *kezmöd-* «ärgern, beunruhigen, belästigen, kränken, betrüben, langweilen, zur last fallen»; továbbá a magy. **köszvény** «podagra, ischias; gicht» (v. ö. az alakra nézve: magy. *húsz* «zwanzig» = mordv. *komś* id.) a vog. *kańś-* (ÉO. *χońśėpsa)* biztosan igei alapjából. V. ö. BUDENZ: MUgSz. 55., hol a *köszvény* a *küzd-, küszköd-* ige alapjából van származtatva. — Úgy látszik ez a szó is kaukázusi eredetű; v. ö. chürkilin *kävšil, χkävšli*, lák *kašavaj, kašajnu* «krank» (ERCK. 168.), chürk. *χävš, χävšil* «krank» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 139.), melyben a *vš (> š)* ép úgy mint a chürk. *ghavš*, varkun *χavš*, akuša *kavš* «fisch» szóban *mš, bš* helyett való lehet (l. alább a *keszeg* czikket). Talán ide tartozik még: ud *qąc* «schmerz» (SCHIEFNER: Ud. Stud. 80.).

145. *Magy. **haj**, *héj* (accus. *héja-t; héjj, héjju, héju, hájj* Háromszék, *hëj* Csík-m.) 1. «cortex, crusta; rinde, schale»; 2. «squama; schuppen»; 3. «theca pulvinaris; polster-überzug» *(alma-h., dió-h., csiga-h., fa-h., hal-h., kenyér-h., párna-h., szem-h.); héjal- (héjjal-)* «hámoz, héjától megtisztít», *héjaz-* «crusto; mit rinden überziehen» (NySz., MTsz.).

Zürjén *kiľ* «haut, schale, hülse», *kiľǰi-* «auskernen, aushülsen, abschälen» (WIED.) || votják *kiľ* 1. «die dünnen, gelben, sich abschälenden schuppen an der rinde der tannenbäume» *(puźimkiľ* id.); 2. «die schuppen auf dem kopfe».

Vogul: ÉV. *χaľp* «a nyírhéj kérgének külső leváló fehér, v. sárga hártyája».

< Kaukázusi: and *kχal*, karata *kχilu*, lák *kil*, kaitach *kule*, varkun *kuli*, kubacsi *kulle*, chürkilin *guli, gh(j)uli* «haut, fell, leder» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 95, 61.); ud *qol* «rinde, fruchtschale» (SCHIEFNER: Ud. Stud. 81.).

BUDENZ (MUgSz. 128.) a vogul *sąw, sąu*, osztják *sōχ, saχ, souχ* «haut, fell, rinde» szókkal veti egybe a magy. *haj, héj* «cortex, crusta» szót; ámde az éppen ugyanily hangalkotású vog. *sąu (kajsąu* «istenidéző ige, bűvszó», *ťuś-sąw* «siralomszó»), SO. *touχ, toχ* «see» (= TV. *tō*), IO. *teu* id., SO. *ťauχ, loχ*, IO. *tau* «pferd» (=

vog. *lūw*, ÉO. *low* id.) szavaknak a magyarban *szó, tó, ló* (tő: *szava-, tava-, lova-*) alakok felelnek meg, melyeknek *v*-je *j*-vel nem váltakozik. Ezzel szemben könnyen érthető a magy. *haj*, mint az idézett kaukázusi alakokból következtethető **χaľ (< *χali, *kali)* változat mása (v. ö. magy. *új* «neu» = votj. *vil'*; magy. *ujj* «finger» = vog. *tuľă)*; a zürjén-votják *kil'* alak pedig, mint a kauk. *kil* megmegfelelője. Alakilag és értelmében pontosan megfelel a magy. *haj*-nak, illetőleg kaukázusi eredetijének a vogul *χalp* alaprésze is, mely egészében ily értelmű lehet: «hártyás, v. pikkelyes» (t. i. kéreg). — L. alább alaki szempontból a *héj* s jelentés tekintetéből a *hám* czikket (157. és 147. sz.).

146. Magy. **hályog**, *hályag*: *hályag-fa* «staphis, nux vesicaria; pimpernussbaum» (NySz.); *hályag-fa*, *halyag-fa* (Zala-, Veszprém-m.) «cserje, a melynek keresztező ágai vannak s apró bogyókat terem» (MTsz.).

V. ö. szkr. *kaliñya-* (nomin. *-as*), *kaliñgā* (fem.) «name verschiedener pflanzen: acacia sirissa, ficus infectoria, ipomoea turphetum» (BR. Skr. Wb. 2 : 163.), melyet a Koromandel-part tájékán lakott *kaliñgās* nép nevével hoznak kapcsolatba (UHLENBECK: EtWb. 48.).

Másnemű egyeztetésre kínálkozó adat: szkr. *kālā-* «name verschiedener pflanzen: indigofera tinctoria, piper longum, ipomoea turphetum, ipomoea atropurpurea, nigella indica, rubia munjista, ruellia longifolia, physalis flexuosa, bignonia suaveolens» (u. o. 2 : 247.), ettől: *kāla-* «blauschwarz, schwarz». Ehhez viszonyítva a magy. *hályag* fanevet, végzetében az árja *-ka* diminutivumképzőt láthatjuk (v. ö. *kālaka-* «name einer pflanze», u. o. 251.).

147. Magy. ***hám**[1] «schale an früchten, rinde»: *hámoz-* «decortico; rinden, abschälen» *(almát hámoz, kenyeret h.)*, *hámol-* (Melius, Decsi), *hámlik* «sich schälen» *(a hársfa, az ember bőre hámlik)*, *hámt-*, *hánt-* «excortico, decortico, glubo; abschälen» *(hársfát hánt)*. — **háncs** *(háncsú, hancsu* Székelység) «abgeschälte baumrinde», *háncsol-* «(einen baum) abschälen», *háncsuz-* (Székelység) id. (NySz., MTsz.).

Votják *kom*, Kaz. *kŭm* «rinde, kruste, schale (v. früchten, ei, brod)»: *ńań-kom* «brotrinde», *kuräk-pĕzlän kŭmez* «eischale»; *komeś*, *komo* «rindig, schalig».

Cseremisz *kom* «rinde, kruste» *(kinde-kom* «brotrinde»); *kumuž* «birkenrinde (береста»; Trof. 21, 24.) | cserM. *komoš* id. (NyK. 4 : 365.).

< Kaukázusi: chürkilin *kam* (plur. *kumri)* «schale (v. äpfeln, weintrauben u. s. w.)» | kürin *χam* (plur. *χamár)* «haut, fell», varkun *χam*, kaitach *kam* «leder» — lák *χ'anša* (plur. *-šri)* «rinde, schale»; *murḫiral χ'.* «baumrinde», *iċul χ'.* «apfelschale» (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 151; Kür. Stud. 105; Kasikum. St. 84; Erckert: Kaukas. Spr. 95.).

Minthogy a magy. *hámoz-*, *hámlik* igék alapját tevő **hám* «schale, rinde» szónak alakilag és jelentésben szorosan egyező mása jelentkezik a kaukázusi nyelvekben s emitt a «haut» alapjelentés is mutatkozik: kétessé válik Budenz szóegyeztetésének értéke, mely a magy. **hám* szót a lapp *kvolmes* «cortex (imprimis abietis)» szóval társítván a magyar alak *m*-jének (úgy mint a *szem* szóban) *lm* előzményt tulajdonít (MUgSz. 85—6.). Ellene szól ily fölvételnek a magyarral pontosan egyező votj. *kom* is; mert *lm*-nek nem *m* a szabályos votják megfelelője, hanem *nm*, illetőleg a szóvégen ennek kopásával *n* (pl. finn *silmä* «auge» = votj. *šiń*, tő: *šinm-*; f. *kolme* «drei» = votj. *kwiń*, tő: *kwińm-*; f. *kylmä* «kalt» = votj. *kiń* «frost, kälte», tő: *kińm-*).*) Különválasztjuk e szerint a lapp *kvolmes* szót, mely a vogul *χul-* «hámlik, sich schälen» *(χult-*, PV. *khult-*, LV. *khelt-* «schälen, abschälen») tanúsága szerint nom. verb. képzés s etymonja nem is szorosan «haut, rinde», hanem: «was man abschält». Mindenesetre elejtendő a Budenztől idevont finn *julmukse-* (nomin. *-mus)* «membrana corticis betulinæ exterior», minthogy szókezdő *k (g)* > *j* változás a finnben nem igazolható. — A lák *χ'anša* tanúsága szerint a *hánc*s nem magyar téren keletkezett dimin. képzése a *hám*-nak, hanem egészében kaukázusi szó, a mint ez alapon talán ilyennek veendő a cserem. *komoš, kumuž* is.

Figyelemreméltó a cserem. *kom* alkalmazása ezen összetételben: cserM. *piž-kom, piž-gom* «hand-schuh» *(piž-gam* «рукавицы» Trof. 44.), melynek előrésze cserS. *pež* (= votják *poź, poži;* vogul: ÉV. *pāssä*, LV. *pēssä*, KV. *pēsýe*, TV. *pɹskha;* osztják: ÉO. *pōs*, IO. *pos*, SO. *pās)* «fausthandschuh». Itt az utórész nyilván «leder», ill. «schuh» értelmű (v. ö. német «hand-*schuh*»), mi azon sejtelemhez vezet, hogy a «czipő, csizma» nevezete a nyugati rokon nyelvekben, ielesen a mordvin *kämä, keme* «stiefel», cserem. *kem* id.,

*) A zürjénben van csakugyan *keń, kiń, kiń* «schale, dünne haut, häutchen»; de az elvárható teljesebb *nm* végű tő ennél sem mutatkozik (v. ö. *keńa* «häutig, schalig»; Wied.).

lapp: Lule *kāma*, *kapma* «czipő, bocskor» (Lind. *kabmak)*, Pite *kāma*, *kāmak (kāpmaka)*, déli *ką̄maka*, *ką̄muka*, *kāmoka*, Fm. *gama*, *gabmagu* id. (Halász), teri *kām* (genit. *ką̄mmĭge)*, kildini *kąm* (plur. *kąmgijt)* «winterschuh» (Genetz Wb. 37.), zürjén *köm* «fussbekleidung (strümpfe, schuhe, stiefel)», valamint ezeknek dimin. képzős változata a finn *kenkä*, észt *king* (genit. *kiñña)* «schuh» szintén a fent idézett «bőr» jelentésű kaukázusi szók másai az anyag szavának a belőle készült ruhaneműre való oly átvitelével, mint pl. a magy. *suba* «pelzrock» (= szláv *šuba* «tierfell mit haar»), *szoknya* (= szerb *suknja* «weiberrock»; v. ö. orosz *sukno* «leinwand»), *kozsók* «pelz» (= oláh *kožok*, szerb *kožuh* id.: or. *koža* «fell») szavakban. A hangzók eltérése itt nem okozhat nehézséget; mert egyrészt az *a* ~ *e* váltakozás igen közönséges a kaukázusi nyelvekben (l. alább a *köpecz* czikket), másrészt árja elemeknél is gyakran tapasztaljuk, hogy a nyugati rokon nyelvekben *ä*, *e* hangzó áll szemközt az eredeti terület *a*-jával. V. ö. alább a *kengyel* czikket.

Támogatja az itt tárgyalt szavak kaukázusi eredetének fölvételét, hogy egyéb rokon nyelvi «bőr» szavaknak is ezen területen találjuk egyezéseit, minők: finn *nahka* «leder», osztják: ÉO. *ńuka*, *ńuga*, *ńuki*, *ńugi* «sämisch, leder»: v. ö. csecsencz *neha*, *nea* «leder» | vog. *tąuľ*, *tąwēl*, *tąuľ* «fell»: v. ö. ud *tol* «fell, leder» (ezek mellett: kaitach *taa*, kubacsi *tuj* «pferdefell», szvanét *tuf*, grúz *tqavi*, ingiloi *tqav*, mingrél *thχa* «leder, fell») | vog. *sąw*, *sąu* «haut, fell, rinde», osztj. *sōχ*, *soχ*, *souχ* id.: v. ö. abcház *c'a*, *cva* «haut; leder», abadzech, šapszug *šo* «leder», csecsencz *saur* «pferdefell» | votják *kič*, *kič*, *kiš* «dünne haut, schale», zürj. *kučik* «fell, haut, balg, leder, schale (v. früchten)»: v. ö. chürkilin *kavc*, kaitach *kovz*, *kavz* «fell, leder», akuša *kaš* «pferdefell», *kačalaj* «leder», karata *χhuči* «schaffell» (Erck. 95, 61.). Talán a magy. **bőr** is innen való: v. ö. lák *burću* «fell» (nepali nyelvekben: angámi-nágá *bikhr*, bodo *bigur* «bőr», melyekhez v. ö. dido *bikh*, andi, karata *bakol* «fell»; l. Ethn. 10 : 59.). — L. még fönt a *haj* czikket.

148. *Magy. hám[2] «helcium, epirhedium, averta; pferdegeschirr» *(far-hám* «postilena; schwanzriemen»; *elő-hám*, *szügyhám* «avertæ»); *hámoz-* (Marczal-vid.) «hámba fog» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: avar *χhama* «packsattel» (Erckert: Kaukas. Spr. 110.).

A «pferdegeschirr» jelentésű magy. *hám* kaukázusi eredetének fölvételét javallja az is, hogy innen valók a *kengy-el* és *nyereg* is. Hasonlók ugyan még: mongol *khom* «das kummet, die unterlage für die last der kameele» (Schmidt: Mong. Wb. 166.), honnan: altaji *ḳom* «packsattel (ярмо, вючное сѣдло»; Verbiczkij: Altaji Szót. 140.); de török *o* hangzóval magy. *á* nem egyeztethető.

149. *Magy. **hamis** *(homus* HB., *hamos* sűrűn a nyelvemlékekben s ma Göcsejben) 1. «vad; wild» (pl. *hamis eb, ló)*; 2. «pajkos, dévaj; ausgelassen, mutwillig» (pl. *hamis leány, menyecske)*; 3. «iniquus, iniustus; ungerecht, unbillig» (pl. *nem hamyss az wr ysten*, JordC.); 4. «fallax, falsus, mendosus; betrüglich, falsch»; *hamisít-* «calumnior; confuto, refuto; falso; verleumden, lästern; widerlegen; fälschen» (Ballagi, NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: kürin *χam* «wild» (pl. *χam χalqár* «wilde völker», *χam ṭam* «wilder wald», *zi balk'an χámḥana* «mein pferd ist verwildert»), lák *χām, χān, χānṣa* «wild, ungewohnt» (pl. *χānṣa ću* «wildes, nicht eingefahrenes pferd», *χānṣa ḥ'an* «starkes getränk»), chürkilin *χam, χamil* «stolz» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 165; Kasikum. Stud. 95; Hürk. Stud. 156.).

A *hamis* sokféle jelentésárnyéklatai közül legalkalmasabban tekinthető a fejlődés alapjának az, mely a «jámbor, szelíd»-nek az ellentéte (tehát mely a «hamis eb, v. ló» kifejezésben szerepel»); ebből könnyen származhattak a «rossz, álnok, csalfa» jelentések melyek közül az első mutatkozik a magyarból átkerült horvát *hamišija* «malitia» és oláh *«mënčăt'ă hămuṣu:* egyen meg a manó!» (tkp. «rossz, gonosz») kifejezésekben is (l. NyK. 6 : 304. és Nyőr 16 : 490.). Így az alaprészre nézve pontos az egyezés a kauk. *χam, χām* szóval s csak azt kell föltennünk, hogy a *hamo-s* (innen: *hamis*, mint *lapos*-ból: *lapis, kódus*-ból: *kódis, napos*-ból: *napis, kavacs*-ból: *kavics)* afféle fölös melléknévi képzés, mint a régi nyelvben: *szentes, restes, siketes* stb. (l. Balassa-Simonyi TMNyv. 570.).

150. Magy. **hang** «tonus, sonitus, sonus, vox; laut, stimme, ton, klang»; *hangos* «sonans, sonabilis; schallend, klingend»; *hangicsál* «incino, resono; wiedertönen, wiederschallen» (NySz.).

Finn *sana* «vox, verbum; rede, wort»; *sano-* «dicere; reden, sagen, erzählen» | észt *sõna* «wort, rede, botschaft»; *sõna-* «besprechen» | lív *sǫna* «wort, botschaft» | vepsz *sanu-* «sagen».

Lapp: kolai *sāⁱnne, sāⁱnn, sāⁱn* «wort» (Genetz Wb. 86.) | Fm. *sadne*, Enare *sāne* «wort».

MordM. *šna-* «loben, rühmen» | mordE. *kšna-* id. (Paas. Mordv. Lautl. 54.).

Zürjén *šĭn* «dumpfer ton, klang», *šĭnöd-, šĭnödči-* «klingen, tönen», *šĭnjan* «glocke» (Wied.).

< Szkr. *svan-* (præs. 3. sz. *svánati*) «klingen, tönen; rauschen»; *svaná-, svāná-* «geräusch, prasseln (der flamme), klirren (der waffen); rauschen (des regens); brausen (des meeres); donner» (Grassm. Wb. 1625, 1637.) || av. *χᵛan-* «klirren» | pahl. *χᵛān-, χūn-*; ujper. *χᵛān-* «rufen, lesen»; *χunyā* «musik» (Horn 110.) | kurd *χᵛān-, χūn-* «lesen» | vakhī *χan-* «reden, sagen, sprechen»; *χanák* «reden; rede» (Tomasch. Pam. 881, 843.) | osszét *χōn-* «nennen, heissen, rufen» (Hübschm. EO. 69.) = lat. *sonere, sonāre* «tönen», ófelném. *swan* «schwan» (tkp. «der singende»; Uhlenb. EtWb. 354.).

A szanszkrit egyezésre való utalás megtalálható már Andersonnál (Stud. 242.), a finn és magyar alakok egybevetése pedig Budenznél (MUgSz. 131.). A magy. *han-g* végzete a *méreg* (tő: *mérge-*: acc. *mérget*) iráni (osszét) képzőjére emlékeztet. — Az árja eredetű elemeknél gyakran tapasztalható *a* ~ *e* hangmegfeleléssel s az eredeti sibilans megtartásával ide tartozónak látszik még a magy. **zen-g-**, *zenëg-, zönög-, zönög-* «crepo, sono, insono, tono; tönen, brummen, schallen», *zen-dül-, zöndül-* (inchoat.) «ertönen», *zen-dít-* (caus.) «ertönen lassen» tője is, továbbá a vogul *sāñkwèlti, šāñghulti* «die saite schlagen, tönen lassen» igéé (v. ö. képzésére nézve: magy. *zen-g-*), melyből ÉV. *sāñkwèltëp*, LV. *šañghultëp* «die wogulische harfe», TV. *čāχèltąp* «harmonika». Egyezik az alapszóban ezzel a magy. **hegedű**, *hegedő* (> *hedegű, hedegő*) «geige, violine»; a régi nyelvben még: «cythera, lyra» (l. Nyr. 19 : 149, 150.). V. ö. még ÉV. *sankän*, KLV. *šäñkwën*, ÉO. *šañkan* «glocke»; KLV. *šäñkwènti* «leuten» (úgy mint zürj. *žĭnjan* «glocke»); magy. *csëng-, csönög-* «klingen, schellen»; *csënget, csönget* «läuten»; *csengő, csengetyű* «glöckchen, schelle».

151. *Magy. **hangya*** (*hangyál* az 1650-iki bécsi kalendáriumban, Dunántúl; *hangyály* Sopron-m.; *hangyal*, plur. *hangyalok* Nyitra-m.; *hengya* Szatmár-m.) «formica; ameise» (NySz., MTsz.).

Vogul: KLV. *khuńś-khąššèi*, ALV. *khuńś-khąšši*, TV. *khuńš-khaškhaj* «ameise». — ÉV. *χūńś*, KLV. *khūńś*, TV. *khöś* «bandwurm». — [ÉV. *χūssuj, χūśśei*, KV. *khōs'i, khōsi* PV. *khąšši*, KLV. *khąššèi* «ameise» | ÉO. *χašña* «ameise» (Ahlq.).]

Zürjén: permi *koǯil, köǯil* «ameise», izsmai *kot-koǯul*, zürj. *koǯul-kot* id. (*kot* «kleine schwarze ameise»; Wied.).

Votják *kuǯili*, Mal. *kuǯili*, Kaz. *kuźili*, Jel. *küźili* «ameise»;

in-kut-kužiľi «siebengestirn» (*kut* «fliege», *nimi-kut* «insect überhaupt»).

< Kaukázusi: chürkilin *χhunz* «mücke», kürin *χuz* (plur. *-zar*) «wespe», ingiloi *bal-ghunž* «wanze» (Erckert: Kaukas. Spr. 104, 149, 147; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 168). — V. ö. rutul *χanšakal* «spinne» (u. o. 131.).

Nincs meg Erckert művében a «hangyá»-nak kaukázusi névjegyzéke; de az idézett adatok is mutatják, hogy a keleti finn-magyar nyelvek felsorolt szavainak egyezése találkozik a kaukázusi nyelvekben. A vogul *χuńś* = chürk. *χunz*; mindakettőnek eredetileg általánosabb «insectum»-féle jelentése lehetett, a mint a különböző fajokra való alkalmazásból is kitetszik. Döntő jelentőségű a kaukázusi eredetre nézve a magy. *hangyál*, zürjén *kožul* és votj. *kužiľi* képzése, mely a két utóbbi adatban ép olyan, mint a zürj. *kožul* és votj. *kižiľi* «stern» szóban, tehát a gyakori kaukázusi *-li, -l* képzővel azonos (l. alább a *húgy* «stella» czikket: 170. sz.). Régebben a magy. *hangyál* alakot a tatár *kandala* és csuvas *χĕndĕla* «wanze» szóval egyeztettem (Nyör 11 : 193.); e nézetemtől most azért is el kell állanom, mivel török *nd* hangcsoportnak a magyarban nem felel meg szabályosan *ngy* s a rokon nyelvi megfelelő alakok azt mutatják, hogy eme hangcsoportnak *ńd* az eredetibb hangzása (v. ö. *langy-os* és vog. *lą́ńś-iń* id.; *kengy-el* és vog. *kēńś;* l. e czikket alább). De a végzetek találkozása még sem véletlen; mert a tatár *kanda-la* is kaukázusi eredetű szó, mit az bizonyít, hogy ez utóbbi nyelvterületen a képzőtlen alapszót is megtaláljuk: kubacsi *kanda*, kajtach, akuša, chürkilin *khanda* «wanze»*) (v. ö. csecsencz *qandluj*, šapszugi *ppaśće-kandelaj* «wanze»; tabasszaráni *khadžakh*, aguli *khadrakh*, abcház *katc'a* id.; Erck. 146.). Itt is tehát ugyanazon kaukázusi *-l*$_2$ képzővel van dolgunk, mint a *hangyál*-ban és társaiban. — A magyar *hangyál* első szótagjának *a* hangzójára nézve ugyanilyen kaukázusi változatot kell fölvennünk (l. fent 207. l.), mihez v. ö. rutul *χanšakal* «spinne». Egyenesen a kaukázusi *χunz*, vog. *χūńś* alakot tükrözi: kojbal *koñza* «fliege» (Castrén). V. ö. a kelet-bengaliai népek nyelvéből: khári-nágá *hungzah* «hangya» (Pongrácz: Tibet-magy. nyelvtanulm. II : 28, 163.).

Több ilyen apró rovar nevét köszönhetik a finn-magyar nyelvek a kaukázusiaknak. A magy. *bogár, bögöly* és *baglincza* nevekről s rokonságukról már fentebb (21. és 37. sz. alatt) megemlé-

*) Tovább kutatva e szónak árja eredete ismerszik föl a következőkből: szkr. *gandhá-* «geruch, duft» (= av. *gaiñti-*, pahl. *gand* «gestank»; l. alább a *köd* czikkben), *gandhin-* «einen geruch habend; wanze, baumwanze», *gandholī-* «wespe» (BR. Skr. Wb. 2 : 663.).

keztünk; ilyenek még: ÉV. *sūns*, KV. *sǫns*, ALV. *šuš* (tő: *šunš-)*, TV. *šǫš* «floh», ÉO. *šunš* id. (Ahlq.): v. ö. avar *soansoa* (plur. *suns-bi)* «wanze» (Erck. 146; Uslar-Schiefn. Awar. Stud. 133.) | mordM. *śarh-ka*, mordE. *śar-ko* «nisse» (v. ö. magy. *serke* = volgai tatár *sérkä* id.): kürini *śar* «wurm» (ennek *śarar* pluralisához v. ö. votj. *serär*, *śeräl*, permi *śerol* «nisse»; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 198.) | IO. *kaiñi* «mücke» (Castrén), vachvidéki *kajñi*, KO. *keńe* id. (Pápai): v. ö. buduch *gujni-mičakh*, szvanét *kÿχnj*, *kuχlj*, láz *koghoni*, mingrél *koghona* (és *kogho)* «mücke» (u. o. 104.) | ÉO. *muši* «ameise» (Ahlq.): v. ö. avar, ingiloi *mučakh*, ud *motcak*, lák, agul, dzsek *mičakh* «mücke» (u. o.; Erck. szerint az örményből, hol: *mocak* «mücke»); tabasszarán *mučuku* «fliege» (u. o. 64.) | votj. *niźili*, *niśili* «wurm, regenwurm»: v. ö. chinnalug *nimc*, tabasszarán *nic*, ud *netc*, avar *natc*, lák *noc* és *naculu* (itt a votj. alak képzése), varkun *načaj* «laus» (l. alább a *nyü* czikket) | votj. *kol* «bauchwurm, darmwurm», zürj. *köl* id.: v. ö. ingiloi *göl*, grúz *gveli*, mingréli *gveri* «schlange» (tdk. «wurm») | votj. *bazla* «kotkäfer, dreckkäfer»: v. ö. kabardin *baza*, *badze*, abadzech *badze*, šapszugi *nadze*, csecsencz *mozu*, grúz *buzi*, ingiloi *buz* «fliege» (a jellemző kaukázusi *-la* képzővel; u. o. 64.) | mordE. *čanžav* «spinne»: v. ö. tabasszarán *čamču* «fliege», mingrél *dčanži* id., agul *džimžak*, *žimžak* «spinne» (u. o. 64. 131.) | zürjén *gag* «wurm, insect, ungeziefer»: v. ö. kürin *kχwakχw* «wurm» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 165.). — Talán a *χāssuj*, *khąššei* «ameise» előrésze is ezen területről való (v. ö. szvanét *ghazv* «wespe» és Regulynak vogul *kāsvei* jelzését); az utórész bizonyosan az *uj* «állat» szó, úgy mint ezekben: *ľām-uj* (PV. *ľąmi*, KLV. *ľäm-ojkw)* «mücke», KV. *ńiχ-vuj* «wurm» (= ÉV. *ńińk)*, *pǫm tōslėp vuj* «tücsök» (tkp. «fű szárító állat»). Az ÉO. *χašña* «ameise» végzetére nézve v. ö. ÉO. *peḷéñña* «mücke» (= IO. *petñai*, SO. *piḷñi* id.).

152. Magy. haris, *hars (hors* Zemplén-m.) «rallus crex; wachtelkönig» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *χąrs-χąrs uj*, LV. *khors-uj*, PV. *khors-khors* «wachtelkönig (коростель)».

Mordvin *kȇrši* «haris» (NyK. 5 : 175.).

Cseremisz *karše*, *kärš* «hariskakas (дергачъ)»; Troj. 17, 28.), *karöš* id. (NyK. 29 : 194.).

Votják *kwažî* «crex pratensis (коростель).

< Pahl. *χrōs*, ujper. *χurōs*, *χurūs*, kurd *korōs* «hahn», balūčī *krōs*, *kurus* «hahn; männchen (bei vögeln)» | vakhī *khörz* «schneehuhn; tetraogallus tibetanus» a szkr. *krōç-* (præs. 3. sz. *krṓçati)*, av. *χraos-*, ujper. *χurōš-* «schreien, lärmen, heulen»

tőből (Horn 106; Tomasch. Pam. 711; Geiger Bal. 133; Uhlenb. EtWb. 68.).

Van a csuvasban is: *kárčš* «hariskakas (дергачъ)»; de erről már Budenz megjegyezte (NyK. 10 : 101.) Vámbéry egyeztetése alkalmából, hogy «az egy csuvas után ily szónak *török* volta még nem biztos», utalva egyszersmind a «Szóegyezések»-re, mely a *haris*-t az idézett mordvin és cserem. megfelelőkkel először veti egybe (l. még NyK. 21 : 117.). Hogy a csuvasban idegennek (pl. a cseremiszből valónak) vegyük a szót, arra a mélyhangú szó kezdetén álló *k* is mutat, mely helyett szabály szerint *χ*-nak kellene hangoznia. Igen jól érthető a «kakas», vagy «kiáltó» nevezet átvitele a hangos szavú «hariskakas»-ra s általában a «haris»-ra (v. ö. ném. «*schnarrwachtel*»; zürjén *gerskan, gerčkan* «wachtelkönig, wiesenschnarre» ettől: *gerčkí-* «schnattern [von enten], quaken»). Alak tekintetében jellemző a több nyelvben közösen előforduló *š*-féle hang, mely az iráni (árja) *s (ç)*-vel szemben olyan eset, mint a magy. *es-ik, és* és *köles* szavakban (l. e czikkeket). A votják *kwaži*-ban mutatkozó mássalhangzó-egyszerűsítésre vonatkozólag v. ö. votj. *koži* «borsó» és litván *garšva*, lett *gāršas* «giersch, ægopodium» | *žož* «tücsök» és tör. *sarèska* id. (l. Votj. Nytanulm. 350. sz.) | *kwaž* «idő, időjárás, ég; istenség» = vog. *kworés* (l. NyK. 25 : 61.) || *pič* «bolha» és csuv. *porśa*, tat. *borča* id. — V. ö. az itt tárgyalt szócsoporthoz még a következő hangzásilag egyező mordvin adatot: mordM. *koriš, korčš*, mordE. *korš, korč* «eule», mely mellett a «haris» jelentésű *kĕrśi* talán valamely szomszéd nyelvből eredt átvétel (v. ö. cserem. *karše, kärš*).

153. Magy. **harkály** *(horokály, harokály, harakáj, harukár* Székelység; *hërkál, hërkáj* Mátyusföldе; *harkány* Rábamellék; *harka* Soprony-m.) «picus; specht» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *χarχëj*, LV., KV. *khwarkhei*, PV. *khgrkhi*, TV. *kharkhaj* «picus varius; buntspecht (дятель)».

< Szkr. *khargála-* «eule, od. ein anderer nachtvogel» (tkp. «krächzer», ettől: *kharǯ-* «krächzen, kreischen»; Grassm. Wb. 373.).

A végzetek viszonylása a magyar és vogul alakok közt olyan mint ezekben: ÉV. *turuj*, LV. *turrei* «fekete sas» = keleti török *toryul* «kis fekete sólyom» (l. Ethnogr. 6 : 452.). Nem szabályszerű a hang-megfelelés az árja *rg* és magyar-vogul *rk (rχ)* mássalhangzócsoportok közt (v. ö. fentebb az *ár* «pretium» czikket); ezért valamely közvető nyelvterületet kell fölvennünk. Az árja *a* tőhangzó esetén gyakran tapasztalható magashangúsággal idevonandónak látszanak: jakut *kirgil* «schwarzspecht» s a szkr. *-la* diminutivum

elmaradásával jelentkező rokonnyelvi szavak: észt *kärg* (gen. *käru*) «schwarzspecht»*) (*mere-k.* «storch») | cserem. *kerge* «schwarzspecht (желна, черный дятель»; Troj. 18.) | zürj. *kïr* «schwarzspecht; picus martius», *lel-kïr* «regenpfeifer; charadrius» (Wied.) | votj. *kïr* «schwarzspecht», *vož-kïr* «grünspecht» | vogul: ÉV. *kar*, LV. *kär*, KV. *kwar-kwär* «schwarzspecht» | osztják: ÉO. *kar* «picus» (Ahlqu.), mely adatok egy részével már Budenz és Donner egybevetették a magy. *harkály*-t (l. NyK. 6 : 397. és Vgl. Wb. 139. sz.). V. ö. még ezekhez: mord. *kiŕks*, *kiŕhks* «sperling». A szkr. *khargála*- alapjával egészen egyező hangutánzók: permi *kárgi*- «krächzen», *kurgi*- «schreien (von geier»; Genetz OP. 12.); zürj. *kurgï*- «girren», *kurksï*- «krächzen, schnattern» (Wied.). — Elejtendőnek tartom ezúttal a végzet eltérésénél fogva is a magy. *harkály*-nak régi egybevetését a törökség és keleti altajság következő adataival (NyK. 21 : 117.): csagataj, volgai tatár *kïrkaul*, *kïrgaul*, ozm. *kïrgawul* «fasan, perlhuhn» (Zenker; Budagov II : 102.) | mongol *γorγoul* id., tunguz *horöki*, *oröki* «auerhahn», *hurukī* «eine art haselhuhn» | csagataj *karkara* «ein dem kranich ähnlicher vogel» (Zenker), «названіе большой птицы, строусъ (strauss»; Budagov II : 50.), Vámbérynál czélzatosan: «specht». Ezekkel egybefüggöknek látszanak: szkr. *kṛka-vāku* «hahn; pfau», (tkp. «*kṛka*-schreier»), *krkara*-, *krakara*- «eine art rebhuhn», *krkālikā*- «ein best. vogel» (ĖR. Skr. Wb. 2 : 387—8.) stb. (l. fönt a *csirke* czikket).

Minthogy a *harkály* ily módon végzetével együtt idegenből került, nem társítható vele magyar alapon a heves- és borsodmegyei **harkács** «harkály; specht» (MTsz.), melynek a rokon nyelvekben külön egyezései kínálkoznak, így: lapp: kildini *koarγîs (mürr-k.)* «specht» | cserem. *kargéč* «wachtelkönig (дергачъ»; Troj.); magashangú változatban: lapp: Lule *kirgeć* «aquila» (Lindahl), *ķierkeć'*, *ķierkće*, *ķierksá* «falke» (Halász). Fölismerszik eredeti gyanánt: av. *kahrk-āsa* «geier» (tkp. «hühner-fresser») = pahl. *kahrkās*, *kargas*, ujper. *kargas*, afghán *gargas*, balūčī *kargaz* «geier» (Horn 189.). A szóvégző *č*-re nézve l. fent a *becs* czikket (27. sz.).

154. *Magy. **hát** «tum; igitur; da; darum; also» (pl. «mykoron meg akarnaak mosny, lataak *haat* aazzonyallat» = «láták *akkor*»; «ha ysten volt, *haat* embery teste nem lehetett» = «*akkor* nem lehetett»; ÉrdyC.); *ta-hát*, *te-hát* «tunc, tum; igitur, qua-

*) Anderson (Stud. 131.) ezen észt adatot több más ide nem tartozó finn szóval egyetemben a gör. χρέξ «wasservogel», litv. *krakis* «schwarzspecht» és szkr. *karkata* «reiher» szókkal veti egybe.

propter; da; darum, demnach; also» (pl. «*tahat* a neep megen vala vtanna» = «*akkor*»; WinklC.; NySz.).

Zürjén *kad* «zeit, zeitpunkt, termin» *(bur kad* «passende zeit», *vundan kad* «ernte zeit», *kod kadö?* «zu welcher zeit?», *kadiś kadö* «von zeit zu zeit»), *kadja, kadsa* «zeitig» *(bur kadsa* «rechtzeitig»; WIED.).

Cseremisz *kot, kod*, cserM. *god* «zeit» *(śudo-kod* «heuzeit, zeit des mähens», *türetme kot* «erntezeit»), *kodom*, cserM. *gódom* «zur zeit» (NyK. 4 : 359; TROJ. 8.).

V. ö. kaukázusi: chinnalug *kat*, dido *gudi* «tag» | avar *qo* (genit. *qol*, plur. *qójal)* «tag» *(ł'íjabqo* «wohlstand», tkp. «guter tag»), dzsek *kia*, buduch *ke*, ud *ghi* «tag» | lák *qeni, qini* id. *(ṭuin qini durḳundi* «mit mir ist ein unglück geschehen», *qini marçsa adamina* «ein mensch guter herkunft», *daχ'aṣa adamina* «ein mensch niedriger herkunft», *buṭal qini* «väterlicher beruf»; ERCKERT: Kauk. Spr. 138; USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 99; Kasikum. St. 80—81.).

Sokkal elvontabb fogalom az «idő», hogysem föltehetnők, hogy midőn ennek több rokon nyelvvel közös magyar szava találkozik, ennek ne valamely könnyebben érthető jelentés volna az alapja. Legbiztosabban észrevehető és megkülömböztethető időegység a «nap (dies)», melynek általánosabb «idő» értelemben való alkalmazása a legtöbb nyelvben igen közönséges, így beszélünk mi is a *hajdankor napjairól, ifjú napjainkról*, nevezzük *mai napság*-nak a «jelenkort», *idő-nap előtti*-nek a «korait», sőt használjuk e szót egy nagyobb határozott időegységnek jelölésére is a *hó-nap, hold-nap* összetételben. Ugyanilyen viszony gondolható a mordM. *śi*, mordE. *ćі, ćį* «tag» és vogul: LV., PV. *śi*, TV. *ćou, śou*, KV. *śǫu, śǫ̈u* «zeit» *(soąt-śi* «eine woche», *te-śit* «zu dieser zeit», *ton-śit* «zu jener zeit», *ton-śǫ̈t* id., *piśelénén śǫ̈t* «wann du fastes») szavak közt is, minélfogva alkalmasan fölvehetjük, hogy a régi magyar *ta-hát* «akkor» szintén tulajdonképpen ily értelmű volt eredetileg: «az időben», illetőleg «az nap» = vog. *ton-śit*. Ily alapon talán a magy. *hát* «tempus» szóhoz vonható még a rokon nyelvekből: vogul: ÉV. *χ̄ātl-*, *χ̄ātél-* (præs. 3. sz. *χ̄ātli, χ̄ātäli)* «tagen, tag werden», KV. *khōtl-* id.; osztják: ÉO. *χotḷ-* (præs. 3. sz. *χotḷaḷ*, præt. 3. sz. *χotḷas)* «es tagt, es wird tag» (AHLQU.), melyet a kaukázusi nyelvekben mutatkozó *kat, gudi* névszói alapszóhoz képest denominativ *-l* igeképzővel való szerkesztésnek, míg a hozzátartozó ÉV. *χ̄ātél*, LV. *khątél*, KV. *khōtél*, PV., TV. *khotél*, ÉO. *χotl, χatl*, IO. *χatt, χat*, SO. *kaḷ*, KO. *khątél*, VJ. *kątél* «tag; sonne»

szót oly alkotásnak vehetjük, a minő a magy. *húgy* «stella», TV. *khōńš* id. mellett (= kauk. **yunč;* l. alább a *húgy* czikket) a zürj. *koźul*, votj. *kiźiľi* «stern». Megjegyzendő, hogy a «tag» és «sonne» jelentések közül nem okvetetlenül az utóbbi az eredetibb; amint a mordvin *ši, či* «tag» szónak is van «sonne» értelme (v. ö. *či-paz* «sonne» : *paz* «gott», *kov-paz* «mond»), noha a vogul *ši, čou, šou* és finn *sää* «tempestas, witterung» megfelelők, továbbá az «élet, állapot, lét»-féle értelem az ily összetételekben, mint *par-ši*, mordE. *paro-či* «jószág, jólét, egészség» (*para, paro* «gut» : v. ö. avar *ľ'ijab qo* s ez idézett lák példákat), *šumbra-či* «egészség», *šupav-či* «gazdagság» (l. Budenz : Nyőr I : 348.) — világosan mutatják, hogy a «tag» jelentés, illetőleg «zeit» fejleménye a régibb.

Budenzzel (MUgSz. 8.) egyetértve, azonosnak vehetjük a *tahát* utórészével az *ek-kédig* «hactenus, adhuc, huc usque» határzó utótagjának is tőelemét olykép gondolva, hogy a *hát*-nak eredetibb **kát* alakja benne az előtag hangzójához alkalmazkodva vált magashangúvá. A végzet itt azonos az *ad-dig, ed-dig, med-dig* határzókéval (l. fentebb 75. sz.), úgy hogy *ek-kédig* e helyett való : **ek-kétdig* (v. ö. *ekkétig* Moln. Alb.; NySz.), úgy mint *kedd* = *ketted*. A *ta-hát* alakban sem szükséges az utórészt **-hádott* összerántásának tartanunk, mint Budenz gondolja; mert lehet a szerkezet olyan ragtalan határzó is, mint az *az-nap, ak-kor* stb. — Függőben hagyhatjuk egyelőre a finn *kotva* «temporis spatium» (*kotwaksi* «némi időre», *kotvase-* «egy kis idő») = lapp *kotfo* «intervallum temporis, v. locorum» idetartozásának kérdését (l. MUgSz. u. o.); melynél a *-va* végzetnek értéke homályos.

155. Magy. ház «domus, cubiculum; haus, zimmer» (*ëgy-ház* «templum; kirche»; *fog-ház* «custodia; gefängniss, kerker»), *házas* «maritus, uxoratus; verheiratet, beweibet»; *házasság* «matrimonium; ehe»; *házagol* (Székelység) «házról házra jár» (MTsz.). — *haza* 1. «domum; nach hause»; 2. «patria; heimat»; *hazól, hazul* «domo; von hause»; *honn, hon* 1. «domi; zu hause»; 2. «patria; heimat»; *itt-honn, ott-honn; ide-haza* stb.

Osztják: IO. *χāt, χōt*, SO. *kāt* «haus, zelt» (Castrén) | VJ. *khat*, KO. *khąt, χąt* id.; *mök-k.* «földház; erdhaus, erdhütte», *törém-k.* «kirche» (Pápai) | ÉO. *χāt, χōt* «zelt, jurte, haus, wohnung» (Ahlq.).

Cserem. *kudo* «haus, hütte»; *kudoško, kudíško, kudeš* «nach hause», *kudošto* «zu hause»; *kudogeč* «von hause» | cserM. *kuda; kudeške* etc. id.

MordM. *kud* «haus, wohnung», *kudńä* dim. (Paas.); *kudu,*

kuts «nach hause», *kutsa* «zu hause», *kutsta* «von hause» (Reg.) | mordE. *kudo* «haus»; *kudoso* «zu hause», *kudov* «nach hause» (Wied.).

Finn *kota* «casa, culina», *koto, koti* «haus, heimat»; *kotona* «domi», *kotia, kotiin* «domum», *kotoa* «domo» | észt *koda* (gen. *koa, koja*) «haus, gebäude, sommerküche der bauer»; *kodu* (gen. *kodu, kou, koju*) «haus, heimat»; *kodu, koju* «nach hause», *kodunt, kodust* «von hause», *kodu* «zu hause» | liv *kʷodā* «haus, küche», *kʷodā'j* «nach hause» | vepsz *koda* «hühnerstall» (Setälä: NyK. 26 : 402; Budenz MUgSz. 94.).

Lapp: Lule *koǫhtie, kohtie* «zelt, hütte, haus»; *koǫhtasin* «nach hause» | Pite *kōhtê, kōtê* «lappisches zelt»; *kōhtai* «nach hause» | déli *koatie, koǫtie, kuǫtie, kuotie, kuoťie* «haus, zelt»; *koatān, kuatan, koatâtâ, koatete, kuatera, koatre* «nach hause», *koatšte, kuotste* «von hause», *koǫtsne, kuotšne, kuotšen* «zu hause» (Halász) | Fm. *goatte* (gen. *goaδe*) «tentorium, tugurium, domicilium» | En. *kuate* id.; *kuatu* «zu hause» | orosz-lapp *kuoˌtt, kuoˌht, koˌt, kîoˌtte* «lappländische hütte; tasche, beutel»; *kîoˌdeses* «zu hause», *koattaˌś* «nach hause» (Genetz Wb. 16.).

Zürjén *-ka: ker-ka* «haus, wohnhaus, wohnstube» (*ker* «balken»); *-ko: vič-ko* «kirche, tempel» (Wied.) | permi *-ku: ker-ku, kör-ku* «haus, wohnstube» (*ker* «balken»); *vić ku* «kirche» (eig. ‚heiliges haus' Genetz OP. 12, 30. ll.).

Votják *-ka: kor-ka* «haus, zimmer» (*kor* «balken»); *kuno-ka* (Kaz.) «gasthaus, herberge, quartier» (*kuno* «gast»); *giď-ka-aś, giďk'-aś* (Kaz.) «hof» (*giď* «stall», *aś* «vorderraum»). — *-ko: vu-ko* «mühle» (*vu* «wasser»). — *kwa* (birtokosragokkal: Sar. *kwaä, kwaed, kwaez;* Mal. *kwää, kwäed, kwäez;* iness. *kwalan*, elat. *kwalaś*, illat. *kwala*) «das wotjakische sommerzelt»; Sar. *kuno-kwa* «gasthaus», *budžin kwa* «das heilige opferzelt», *gid-kwaś* «hof», *kwa-tîr* «ein zelt voll».

< Av. *kata* 1. «graben»; 2. «bezeichnung einer grube, in welcher die leichname unter gewissen verhältnissen provisorisch untergebracht werden müssen»; 3. «haus»; *kati-* «hausherr, familienoberhaupt» (Geiger Hb. 217, 81.) | pahl. *kata-k* «grabstätte; haus»; *katīk* «häuslich, zum hause gehörig» | ujperzsa *kada, kad* «haus» (általánosan az av. *kan-* «graben» igenévi képzésének magyarázva: «kiásott üreg, gödör»; Justi Hb. 77;

Schrader: Sprvgl. u. Urgesch. 491.) | vakhi *ket*, szariqōlī *čēd*, šighnī *čid* | mindzsānī *kēi*, zaza *kei*, kāšānī *ke*, *kiyá*, *kī*, szamnānī *kīāh*, tali *kai* id. (Horn 188; Tomasch. Pam. 809.).

Hasonló szók a kaukázusi nyelvekben: lák *χ'aṭa* «haus, zimmer, familie» (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 85.), *khatta*, mingrél *qude*, ud *kodž* «haus, zimmer» (Erckert: Kauk. Spr. 79.); a szlávságban s a vele szomszédos nyelvek körében: *kotъ*: ószlov. *kotьcь* «cella», ujszlov. *kotec* «hühnerhaus, schweinestall», szerb *kot*, *kotac* «kleiner stall», cseh *kot* «geringes haus», *kotec* «behältniss», lengyel *kociec*, *kojec* «steige, käfig», fehérorosz *kotuch* «umzäunter ort für hühner», orosz *kotcy*, *kotuch* «hütte» [a környező szlávságból: magy. *kotecz* «hütte», oláh *kotets*, albán *kotets*, *kutets* id.]; a litvánban: *kutìs*; a germánságban: skand. *kot* «hütte», angolszász *cyte*, ófelnémet *chuti*, középfelném. *kote*, ujfelném. *kot*, *kote*, *kotte* «ein bauernhaus ohne hofstätte; eine kohlenhütte; die hütte, wo salz gesotten wird». Van még ujfelném. *kate* «hütte, häuschen» s az oroszban, mint az előbb idézettektől különálló szó: *chata* «hütte, zimmer»; végül a szanszkritban: *kúṭa-* (nom. *-as*), *kūṭa-*, *kuṭi-* (nom. *-iṣ*, *-ī*) «haus, hütte», *kuṭīra-* id. (Miklosich EtWb. 135; Sanders; BR. Skr. Wb. 2 : 311—2.). A nagy alaki egyezés s jelentésbeli azonosság mellett föl nem tehető, hogy mindez elősorolt szavak egybefüggők ne volnának; bár kétségtelen, hogy a szó nagy elterjedésében a legkülömbözőbb közvetéseknek és keresztező befolyásoknak van része. Thomsen utal már (Einfl. 45. l.) a finn és skand. alakok egyezésére (összevetve a szkr. *kuṭa-*, *kuṭi-* szavakkal is), melyet a finnségnek a germánra gyakorolt visszahatásával magyaráz. Schrader hivatkozik először az iráni *kata*, *kad* szavakra, de a finn-magyar megfelelőknek innen való átvételét egyelőre csak kérdésképen veti föl (Sprachvgl. 491.). Fiók Károly (Árják és ugorok: 26.) elfogadva magy. *ház*-nak s társainak iráni eredetét, sajátos elméletének megfelelőleg viszont a szkr. *kuṭa-*, *kuṭi-* szót a finn *koto*, *koti* átvételének gondolja, miből annyi mindenesetre lehetséges, hogy az idézett szanszkrit alakok e nyelvben nem eredetiek.*) Magamnak is volt már többször alkalmam a

*) A lingualis *ṭ*, *ṭh*, *ḍ*, *ḍh*, *ṇ* hangokról ugyanis Whitney a következőképen nyilatkozik: «Zum teil kommen sie in wörtern vor, *die keine verfolgbare indogermanische verwandtschaft haben u. vielleicht aus den sprachen der urbewohner Indiens stammen*» (Indische Grammatik; 1879 : 16. l.). Megjegyzendő ehhez, hogy a *kuṭa-*, *kuṭi-* a legrégibb szkr. nyelvi kútfőben, a Rigvédában is előfordul (valószínűleg «ház» jelentéssel; l. Uhlenb. EtWb. 56.). A *kuṭi-* «hütte» szót Uhlenb. *rt*-ből való *ṭ*-vel magyarázva az idg. **kert-* «binden, flechten» tőhöz csatolja, melyből: *kāṭa-* «geflecht, matte» (u. o.).

finn-magyar *ház*-féle szavak iráni eredetével foglalkozni (Ethn. V: 177, 17; NyK. 25 : 383; 27 : 131, 134.); de minden részletében a kérdés még tisztázottnak nem tekinthető. — A magy. *ház*, mord. *kud*, *kudo*, cser. *kudo*, *kuda* alakok s ezekhez hasonló hang-megfelelések (l. NyK. 27 : 131.) tanúsága szerint a közös ősalak többi mássalhangzóját *d*-nek (nem *t*-nek) ismerhetjük fel, mit az av. *kata-* alakkal szemben az osszét nyelv alapján érthetünk meg, melynek t. i. kedvelt hangsajátsága az árja *t*-nek *d*-re változtatása (pl. *mad* «mutter» = av. *mātar-*, *fid* «fleisch» = av. *pitu-*, *vad* «sturm» = av. *vāta-*; l. Hübschm. EO. 97.). Ugyanily eset látható a magy. *száz*, mordv. *śada*, *śado*, cserem. *šuda*, *šüdö* s a magy. *híd* «brücke», mord. *sede*, *seď* id. alakokban is, melyeknek *d*-je szintén eltér az av. *sata-* (szkr. *çata-*) «hundert», av. *haetu-* (szkr. *sētu-*) «brücke, furt» megfelelők hangzásától, de egyezik az osszét *sade*, *südä*, *χīd* másokéval. A mai osszétban nincs meg ugyan az av. *kata*-nak megfelelő alak (hol t. i. a «ház» nevezete *χazār* = arab ﺧﺎﻥ «stabulum camelorum»; Sjögrén: Osset. Sprl. 461.); de hogy ennek *d* hangú változata volt elterjedve az iránságnak a finn-magyar nyelvekkel érintkező területén, mutatják az av. *kata-* alapjelentését föltüntető magy. *kada* («folyó fenekén levő vízvájta *gödör*») tájszó s ennek zürj. *kad*, votj. *kud* megfelelői is (l. u. i. alább), melyekhez számbaveendő e pontra nézve még a kaukázusi nyelvekben: mingrél *qude*, ud *kodž* «haus».

Nehezebben fejthető meg az a hangtani jelenség, hogy míg az av. *sata-* (szkr. *çata-*, osszét *sade*) megfelelői a finn *sata*, észt *sada*, mordvin *śada*, *śado* alakokban ép oly híven tükrözik az eredeti *a* hangzót, mint a magy. *száz*, éjsz. vogul *sāt*, déli osztják *sāt*; az av. *kata-* finn-magyar másaiban eltérés van; a nyugati nyelvekben ugyanis *o*, *u* a tőhangzó (f. *kota*, *koto*, mordv. *kud*, *kudo*), míg a keletiekben (magy. *ház*, *haza*, osztják *χāt*, *χōt*, *khat*, *khǫt*) az eredeti ejtéshez közelebb álló nyílt hangzók is mutatkoznak. Minthogy a finnre és mordvinra nézve nincs okunk föltenni, hogy a magyarban *a* megfeleléssel jelentkező árja *a*-t saját nyelvtörténetükben változtattak volna el *o*-, illetőleg *u*-vá, legalkalmasabban azon föltevéssel oldhatjuk meg a fölmerülő kerdést, hogy itt, valamint egyéb hasonló esetekben (l. u. i. a *gaz* és *jó* «fluvius» czikkeket) az eltérő hangzós alakok külön-külön árja nyelvterületről valók. Ilyen *o*, *u* hangzós régi változatra mutatnak jelen esetünkben az idézett kaukázusi alakok, talán a szkr. *kuṭa*, továbbá a keleti török *kutu*, kirgiz *kotu* «valaminek a tartója, tokja, skatulyája; behälter, futteral, schachtel (коробка, футляръ, пороховница»; Budagov II: 71; v. ö. a jelentésre nézve orosz-lapp *kuo tt* «hütte; tasche, beutel», cseh *kotec* «behältniss»; finn *lapsen kota*, *vasikan kota* «involucrum fetus»; *kotelo*, *kotero* «häuschen; futteral, kapsel, hülse» és «involucrum fetus»; Setälä NyK. 26 : 402.).

A szláv és germán alakok is jobbadán *o*, *u* hangzósak, mi — akár a finnségből történt legalább részben átvételük (l. Ethn. VIII : 26.), akár közvetetlenül valamely iráni dialektusból — mindenesetre bizonyít annyit, hogy az *o* hangzás is igen régi keletű.

Különválasztandónak tartom az itt tárgyalt finn-magyar szavaktól a vogul: LV., KV. *kwäl*, ÉV. *kwol*, TV. *khul*; zürj. *kola*, votják *kwala* «zelt, hütte» szókat (melyeknek másai: osszét dig. *k'ölä*, tag. *k'ül* «zimmer», kurd *köl* «cabane, chaumière» s a kaukázusi nyelvekben: varkun *khal*, *χkali*, kürin *khval*, *khel*, *khol*, kaitach *khali*, akuša, chürkilin *χkale* stb.; l. NyK. 27 : 134.); ellenben szabályos mása azoknak a zürj. votj. *-ka*, *-ko*, *-ku* épúgy, mint zürj. *va*, votj. *vu* «wasser» = magy. *víz*, vog. *vit*, mord. *ved*, cser. *vit*, *vid*, finn *vesi* (gen. *veden*) id.; zürj. *śo*, votj. *śu*, *śü* «hundert» = magy. *száz*, vog. *sāt*, mord. *śada*, finn *sata*; zürj., votj. *ki* «hand» = magy. *kéz*, vog. *kāt*, mord. *käd*, finn *käsi* (gen. *käden*) stb. A votják *kwa* alakot előbb a *kwala* mellékalakjának véltem, olyannak fogván föl viszonyukat, mint a votj. *tuala* és *tuä* «heuer» alakokét (NyK. 27 : 135.); de minthogy emitten voltakép nem hangváltozással, hanem egyszerű és összetétellel bővített szavakkal van dolgunk;*) másrészt a *kwa*-nak birtokosragozása: *kwaä*, *kwaed*, *kwaez* (nem: *kwalaä* stb.): ezt helyesebben a *-ka* társalakjának tekinthetjük, mely parasitikus *w* hangelemét részben az összetétel útján támadt hangtorlódás következtében vesztette el, így: *kor-ka* e h. **kor-kwa*; *kuno-ka* mellett tényleg van is *kuno-kwa* s szintígy *gidk'-aź* mellett *gid-kwaź*. Hogy e mellett a helyragok a *kwala-* tőhöz csatlakoznak (*kwala-n*, *kwala-ś*), könnyen érthető a szinonim s alakilag is hasonlító, bár merőben külön eredetű *kwala* szó nyelvtani rábatásából, mely a *kor-ka* es *vu-ko* szóknál külömben nem tapasztalható (*kor-ka-n*, *kor-ka-ś*; *vu-ko-in* etc.). A jelentés tekintetében megjegyzendő, hogy a finn-magyar nyelvek itt tárgyalt «ház» szavai, ép úgy mint az av. *kata-* eredetileg jóformán földházakra, földbe ásott mélyedésekre vonatkoztak. Ilyen oldalt s tetején gerendákkal béllelt, földbe ásott s földdel fedett pitvaros házikókban laknak még ma is vogulok és osztjákok Berjozov környékén; a népköltési hagyományokban pedig élénken fönnmaradt emlékezete, hogy ilyen «földházak» (vog. *mā-kwol*) előzték meg mindenütt a «gerendaházakat» (vog. *nor-kwol*, votj. *kor-ka*, zürj.

*) A *tu-ala* ugyanis, mint most fölismerem, a votj. *nun-al*, Kaz. *nẽn-al* «tag» szó utórészével van szerkesztve: az előrész amott a mutató névmás, emitt a votj. *lun*, Kaz. *nẽn*: *lun-aźä*, *nẽn-aźä* «bei tag; mittags» (a végzetre nézve v. ö. *ta nunal-ä*, vagy összerántva: *tunnä* «heute», *lun-aź-ä* etc.). Ez az *al* tágabb «tempus» értelem alapján a vog. *ēl*, *jēl*, szurguti osztják *āl*, *ōl*, IO. *ōt* «jahr» szókkal azonosítható.

ker-ka; l. Vog. Népk. Gyüjt. I. kötet III. sz. 487. s. és IVb. sz. 5 : 1—8. s. s a hozzájuk fűzött jegyzeteket). «Gödör» jelentésű iráni megfelelését találjuk a zürj. *gort*, votj. *gurt*, éjszaki osztják *kort* «haus» (= av. *gereda-* «höhle») szónak is; v. ö. zürj. *gort*-nak ezen második jelentését: «unterirdische wohnung, gruft» (Wied.). Vámbéry török-tatár etymologiai szótárában (47. sz.) a keleti török *öj, öjü* «haus» szót az *oj* «grube, graben», *oj-* «aushöhlen» szavakkal hozza összefüggésbe s ugyanígy fejtegeti az *oda, otag* «zimmer» szónak is alapértelmét eredetibb «grube» jelentésből. Schrader (Sprachvgl. 491—492. ll.) tüzetesen tárgyalja a földházaknak indogermán népeknél fönnmaradt emlékeit, fölemlítvén, hogy ilyenek a skitha népeknél is nagy divatban voltak. Így írja Strabo (351. l.): «Ἔφορος δὲ τοὺς Κιμμερίους προσοικῶν φησι αὐτοὺς ἐν καταγείοις οἰκίαις οἰκεῖν, ἃς καλοῦσιν ἀργίλλας» (v. ö. a Suidasnál ἄργελλα alakban említett utóbbi szóra nézve: török *jer, er* «erde» és *oj, oju, ejü* «haus» = kojb. *ög* «jurte, zelt»; Budag. I: 105; Castrén: Kojb. Sprl. 145.). Szintígy Vergilius (Georgicon III : 376.):

> «*Ipsi in defossis specubus secura sub alta*
> *otia agunt terra, congestaque robora totasque*
> *advolvere focis ulmos ignique dedere*».

156. Magy. **hazud-**, *hazud-ik* «mentior, ementior, confingo; lügen, fälschlich türgeben», *hazudoz-* «nugor, mentior; unnütz schwatzen, lügen», *hazudtol-* «aliquem mendacii arguo; lügen strafen»; *hazug* «mendax, fallax, falsiloquus; lügenhaft, lügnerisch», *hazugság* «mendacium, falsitas, nugæ; lüge, geschwätz», *hazugol-* (Kapnik-vid.) «hazudtol» (NySz., MTsz.).

V. ö. osszét-tag. *gäd* «falsch, betrügerisch, schmeichlerisch» (Sjögrén: Osset. Sprl. 377.), *gädï* «falsch, lügenhaft; falschheit, täuschung» (лживый; обманъ; Miller: Osset. Etjudy II : 67.).

Számbavéve, hogy az osszét *ä* legtöbb esetben régibb *a (ā)*-nak változata (l. Hübschm. EO. 76.), s másrészt hogy a magyar-iráni elemekben szókezdő *g* > *h* és hangzóközi *d* > *z* változás több adattal igazolható (l. u. i. a *had, hús* és *édes* czikkeket): alakban és jelentésben egyezés ismerhető föl a magy. *hazu-g* alaprésze és az osszét *gädï* közt, a midőn az előbbinek képzőjét is a *balog, beteg, üveg, méreg* stb. iráni eredetű szavunkéval azonosíthatjuk. A *hazu-d-* ige alkotása e szerint denominativum: olyan mint *víga-d, álmo-d-ik, haragu-d-ik* (a *gäd-ï* végzetének megfelelő *u* tővégi hangzóval).

157. *Magy. **héj** (accus. *héja-t; haj* Otrokocsi, Heves-m.) «tectum; hausdach» (pl. *palotác heyára* sokan menenek»; «*eggy haj alatt lakik velem*» = «egy tető alatt»), *ház-héja* «tectum domus; hausdach»; *héjaz-, hajaz-* t. «tectum induco; das dach decken» (*«badokkal hajazott templom»*); 2. «superbio; übermütig sein» (*«fennyen heazó beszéd»; fel-hajaz-* Heves-m., *fen-hiaz* Háromszék = *fen-héjáz); héjáz- (föl-héjáz-, fönn-héjáz-)* «superbio, caput altius tollo; hochmütig sein»; *héjazat (hélyazat* Szalárdi, *héjjazat* Székelység, *hajazat* Kecskemét) «tectum, culmen domus hausdach»; «eresz, ereszalja» (Kecskemét; NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: chürkilin *χalḥ* (plur. *χulḥ-ri), χkalχ*, buduch, dzsek *χal*, rutul *khau*, kürin *χ'aw* (plur. *χ'awár), χau, χkghav*, csecsencz *tχav, tχauv*, tabasszarán *ka* «dach; decke des zimmers» (Erckert: Kauk. Spr. 51, 52; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 142.).

A nyelvtörténetileg igazolt *hélyazat* alak is mutatja, hogy a *haj, héj* «tectum» szónak *j*-je eredetibb *l'* mása, mely megint egyszerű *l*-nek lehet változata, úgy mint különösen a szóvégi *ly* legtöbb esetben (v. ö. pl. *süly, suly, hüvely, zugoly).* Egyébként a *ly* ejtés afféle mássalhangzó-csoportnak is lehet eredménye, a minő a chürk. *χkalχ* alakban mutatkozik. V. ö. a hasonló alaki fejlődés szempontjából a *haj, héj* «cortex» czikket (l. fentebb 145. sz.).

158. Magy. **her**, *here: ló-her, ló-here* «trifolium; klee» (*«ló-here:* timotima» Schlägli Szój.; «trifolium» Beythe); *here-hura* «alaczon földen el terült három leuelő fü» (Melius; NySz.); «ló-here-féle» (Heves-m., Bihar-m.; MTsz.).

< Kaukázusi: avar *χer* (Uslar), *χer, χir (χrrer)* «gras, heu»; agul *qär*, kaitach, akuša, chürkilin *qar* (plur. *qurri)* «gras» | and *χordo* id. (Erckert: Kaukas. Spr. 74, 83; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 137.).

Nincs okunk hinni, hogy a trifoliumnak *ló-here* nevezete a ló heréjéhez való hasonlításon alapszik; bár a hangalak, jelesen a végzet képződésére tényleg hathatott a *here* szó. A pahl. *asp-ast*, ujperzsa *espist, uspust, ispist* «trifolium» elemeire bontva tulajdonkép «pferdefutter»; ilyes kifejezés lehet a magy. *ló-her* is (*her* = avar *χer* «fü»). A kaukázusi szó talán perzsa eredetű; v. ö.: ujper. *χar, χer* «carduus, spina, aculeus» (Vullers I: 634.).

159. Magy. **hét** (régi *hêt*; acc. *hete-t*) 1. «sieben»; 2. «woche» (*hét-fő*, dial. *het-fű* «monntag»); *het-ven* «siebzig»; *heted*, *heted-ik* «der siebente»; *hetes* «siebner, siebenfach; wöchner; hausknecht»; *hetevény* (Székelység, Ormányság) «plejades; siebengestirn» (MTsz.); *hetel-* «eine woche zubringen».

Vogul: ÉV. *sāt*, LV. *soąt*, *są̄t*, KV. *soät*, PV. *sāt*, TV. *sät* 1. «sieben»; 2. «woche». — ÉV. *sāt-puñk-χą̄tél*, KV. *soätėn tūm khą̄tél*, PV. *sāt pąnšém khątél*, TV. *sät khąl* «sonntag» (tdk. «hétfő-nap», «hétbe menő n.», «hét-befejező n.», «hétköz»). — ÉV. *sāt-pėn*, v. *sāt-lou*, KLV. *soąt-lą̄u*, ALV. *są̄t-lą̄u*, KV. *soät-lą̄u*, PV. *sät-lą̄u*, TV. *sät-lu* «siebzig». — ÉV. *sātit*, KLV. *soątit*, ALV. *są̄tt*, KV. *soätėt*, TV. *sätėt* «der siebente».

Osztják: ÉO. *ļābėt*, IO. *tābet*, SO. *ļābėt* (Ahlq., Castr.), KO. *tapet*, középobi *lepėt*, JO. *jēvet* (Pápai) 1. «sieben»; 2. «woche». — ÉO. *ļabėt-oχ χatl* «sonntag» (tkp. «hétfő nap»). — ÉO. *lābėt-jañ*, IO. *tābet-joñ*, KO. *tapėt-joñχ*, JO. *jēvi-jöñχ* (sic! Pápai) «siebzig». — Az irtisi osztják hagyományos népköltésben: *kāt tābet* «vierzehn» (tkp. «zwei sieben» e h. *ńeda-χat-joñ*), *χūdem tābet* «einundzwanzig» (tkp. «drei sieben» e h. *χūs-ei*), *tābet tābet* «neunundvierzig» (tkp. «sieben sieben»; Patkanov: Irtysch-Ostjaken I: 39.). — ÉO. *ļābėtmėt*, IO. *tābetmet*, JO. *jēvetėmėtė* «der siebente».

< Szkr. *saptán-* (nomin. *saptá*) «sieben»; jelzőileg: *sapta-* (pl. *saptá-nāman* «siebennamig», *saptá-putra* «sieben söhne habend»); *sā́pta-*, *sāptá-* «gesammtheit von sieben»; *saptatí-* «siebzig»; *saptátha-* «der siebente»; *sapta-ŕšayas* (plur.) «die sieben hauptsterne des grossen bären» (Gbassm. Wb. 1474, 1512, 292.). Ujabb ind nyelvjárásokban: kalaša *šatt*, kāfir *sūt*, čitrāri *sot*, paštō *sat*, laghmāni *ϑat*, dhīrí *šat*, tirhaï *sath* (Tomasch. Pam. 825.).

Av. *haptan-* (nomin. *hapta*) «sieben», jelzőileg: *hapta-* (pl. *hapta-māhya* «sieben monatlich»); *haptāiti-* «siebzig», *haptatha-* «der siebente»; *haptō-iringa* «nom. propr. des sternbildes des wagens, des bären, wches als der heerführer des nördlichen sternenheeres und speciell als gegner des planeten Bahram (Mars) gilt u. das tor der hölle umkreist» (Justi Hb. 320.) | pahl. *haft*, ujper. *haft* «sieben», *hafta* «woche» (Horn 246.) || osszét: dig. *aft*, tag. *avd* | kurd *haft*, afghán *ōva*, *ava*, vakhī *hüb*, *hub*, *ub*, szariqōlī *üvd*, šighnī *vuvd*, szangličī *hoft*, mindzsānī *ēδ*, yagnōbī *au*, zaza *haut* (Horn u. o.; Tomasch. Pam. 821.).

A magy. *hét* szónak a perzsa *heft* és «kurd *aft*» hasonmásokkal való egyeztetését már Beregszásznál megtaláljuk (Ähnl. d. Hung. Spr. 110, 121.), ki után Cassel az ujper. és pahlavi *haft* adaton kívül az osszét *avd*-ra is utal (Magy. Altertüm. 113.). Mátyás Flórián hivatkozik először a szkr. *sapta* és av. *hapta* alakokra megjegyezvén, hogy bár a magyar szó kezdő mássalhangzója eltér a szanszkritétól, «de hasonlít a görög ἑπτά-hoz s ujper. *heft*-hez»; a $p > f$ pedig «úgy esett ki a magyar *het*-ből, mint a *septem*-nek *p*-je az olasz *sette* és franczia *sept* (szett)-ből» (Nyhas. 3.). Tágasabb körben ismeri föl az árja «hét» számnév elterjedését a finn-magyar nyelvek területén J. G. Cuno, ki szerint «anklingend an das skr. *saptan*- lat. *septem*, lit. *septynì*, griech. ἑπτά sind finn. *seitsemän*, od. *seitsen*, ostj. *sabat*, *sebet* (sic!), wotj. u. perm. *sizim*, magy. *héte*» (Skythen 52.). Bővebben fejtette ki ez eszmét Ahlquist «*Suomen kielen lukusanoista*» című s a Societas scient. Fennica 1888-iki ünnepi évi gyülésén felolvasott értekezésében, hol «arra figyelmeztet, hogy az egyszerű ugor számnevek bizonyos egyformasággal alakúlt sora már a ‚hat'-nál szakad meg, a mennyiben addig teljes tő alakjában két tagú szók szolgálnak (finn *yhte*, *kahte*, *kolme*, *neljä*, *viite*, *kuute*); de a ‚hét'-re való szó részint három tagú (finn *seitsemä*, nom. *seitsen* = mord. *sisem*, cser. *šim*, zürj.-votj. *sizim*), részint nem teljes egyezésű szó: f. *seitsemä* ellenében: osztj. *ļābet* (dial. szinte *sābet*) s a magy. *hét*. Hozzáveszi még azt a körülményt, hogy e nyelvek ‚hét' számnevei egyes indogermán nyelvbeliekhez igen hasonlók: az osztj. *ļābet* (*sābet*) a szkr. *saptan*-hoz, a finn *seitsem*, vagy a szerinte fölvehető eredetibb alakja *seittem* a szláv *sedem*-hez (or. семь, семь), meg a lat. *septem*-hez; végre a magy. *hét* a perzsa *hefta*, *heft*-hez és gör. ἑπτά-hoz. Ennek alapján azt véli Ahlquist, hogy az ‚ugor' nyelvek ‚hét' számneve hármas alakjában csakugyan az indogermánságból került (úgymint a «tíz»-nek egyik alakja: zv. *das*, magy. *tíz*, f. *deksan*, meg a ‚száz': f. *sata*, magy. *száz* stb.) és pedig mindegyik alakja különkülön olyan időben, mikor a kölcsönvevő nyelvek már egymástól elváltak volt». Budenz, kitől Ahlquist e nézetének ismertetését idézzük (NyK. 21 : 200—201. ll.), ehhez annyiban csatlakozik, hogy eltérve régibb véleményétől — mely szerint a finn-magyar nyelvek «*hét*» számnevei alapnyelvi közösségből eredő azonos szavak az egész vonalon (MUgSz. 133.) — immár szintén úgy hiszi, hogy tényleg kétféle külön «hét» számnév van e nyelvekben, melyek közül az egyik, jelesen az osztják *ļābet* (*sābet*), vog. *sāt* s magy. *hét* alapalakja az indogermánság területéről való. Közvetetlen átadónak azt a nyelvet tartja, mely szerinte a «száz»-at is szolgáltatta, t. i. «valamelyik szláv dialektust, természetesen már olyan korban, midőn a szláv *sedem*-ből magából sem kopott volt még ki a labialis, hanem ennek még **sebdem*, illetőleg a litván

septyni szerint még **septe-m*-féle alakja volt» (NyK. 21 : 203.). Megjegyzi Budenz e mellett, «hogy éppen csak azon két ‚ugor' főnyelvben, mely a *septe*-féle ‚hét'-vel él, a vogul-osztjákban és magyarban, van e számnévnek egyszersmind a ‚septimana, woche' jelentése», mi szerinte igazolni látszik Ahlquistnak ama sejtelmét, hogy «e számnévnek éppen időmérő jelentése okozta annak átvételét, természetesen a megvolt eredeti ugor számnév (f. *seitsemä)* mellé» (u. o. 204.). Ezen eredeti számnévnek véleménye szerint meg is van nyoma a régi magy. *eszten* szóban, «mely többnyire mint a mutató névmás határozója a. m. ‚egy hétnyi időközzel' *(eszten ez napon*, pl. ha éppen szerda van, azt teszi, hogy ‚a következő, vagy múlt hét szerdáján'); de a NySz. elég példát hoz föl arra is, hogy mint a *nap* szó közvetetlen jelzője egyszerűen ‚hetet (septem)' jelent, pl. «*ezten napyg lakozanak* (demorati diebus septem)». Alakilag szerinte az *esz-ten* előrésze a kezdő *s* hang hijával (úgy mint *epe, ev-* = f. *sappe-, syö-*, mord. *säpä, sev-)* a finn *seitse-(m)*, mord. *sise-(m)* tövének felelne meg; a *-ten* utórész pedig «lehet eredetileg ‚teljességet, egészet' jelentő képző (e h. *tel* = vog. *ta'il;* v. ö. *éj-ten éjjel, egye-ten-ben)*, miszerint az *eszten nap* tkp. annyit mondott, mint: *‚volle sieben tage'*» (u. o.). Tekintet nélkül Budenz e fejtegetéseire Anderson a magy. *hét* rokon nyelvekbeli másait még egyre mint eredeti szót tárgyalja (Wandl. 12.). Az iráni műveltséghatás magyar nyelvhagyományait tanulmányozva magam úgy vélem (Ethnog. V : 138, 139.), hogy a magy. *hét* s vele együtt a vogul-osztják «hét» szavak a szkr. *sapta*, av. *hapta* megfelelői; de nem eredetiek a nyugatibb nyelvek szavai (f. *seitsemä-*, mord. *sisem*, zürj.-votj. *siźim*, cser. *šem, šim*, lapp *čieča)* sem, hanem — mint már Ahlquist állította — az ószlov. *sedmь (<*sebdmь* = lat. *septem)* másai. Hogy a szláv *d*-nek a finn-magyar nyelvekben *ts (č), s, ś, č* hangok felelnek meg (miben Budenz az egyeztetés nehézségét látja): ezt akkori nézetem szerint «megmagyarázhatja a *d*-nek *ď, dz*-féle hangzása az ugorsággal érintkezett szlávság nyelvében, aminő hanghajlandóság *e, i* hangok szomszédságában tudvalevőleg uralkodik a mai szláv nyelvek egy részében is. Ujabban foglalkoztak a magy. *hét* eredetének kérdésével Fiók Károly (Árják és ugorok: 19.), ki azt, úgy látszik, egyenesen «a zend *hapta*-ból» származtatja (tehát a vog. *sāt, săt*, osztj. *ļābėt* alakoktól függetlenül már *h* szókezdővel átkerült jövevényszónak tekinti); továbbá Patrubány Lukács, ki az örmény *evth-n, evth (< *hevth-n, *hevth-ə)* «sieben» szóban látja eredeti mintaképét (Nyr. 26 : 394.).

Nem lévén az örménységnek semmi biztosan kimutatható hatása a finn-magyar nyelvekre, az utóbbi nézetet bizvást figyelmen kívül hagyhatjuk; de hogy a vog. *sāt, săt*, magy. *hét*, osztj. *ļābėt (< *sābėt)* az ószláv *sedmь (< *sebdmь)* alakból sem szár-

mazhatott — a mint t. i. ezt Budenz gondolja — az kétség nélkül kitetszik abból, hogy a vogul-osztják és magyar nyelvekben a szláv *-mъ* végzetnek semmi nyoma, sőt ezen kívül a magy. *hét* vég-mássalhangzója *(t)* sem egyeztethető a szláv *d*-vel. Ellenben egészen jól illik az osztják *l̮ābėt, tābet, tapet, lepėt* alakoknak a vog. *sāt, soät, sät* megfelelőkből következő **sāpėt* (illetőleg **sābėt*, vagy **sebėt)* alaphangzása*) az árja *sapta, hapta* nominativus alakokhoz a véghangzónak olyatén elejtésével, mint ezt a *ház*, osztj. *χāt* (= av. *kata-)* és *száz*, vog.-osztj. *sāt* (= av. *sata-*, szkr. *çata-)* szavaknál is tapasztaljuk (l. e hangalakulat pontosan egyező mását alább a *név* czikkben). Hogy az árja *a* tőhangzónak a vog. *sät, soät*, osztják *lepėt, j̮ēvet*, magy. *hét* alakokban magashangzó felel meg, az — valamint egyéb hasonló esetekben (l. fent 75. sz.) — bizonyára az eredeti nyelvterület árja ejtésében bírja alapját. Szemben ezen magas hangzóval korántsem vehető biztosnak, hogy még az osztj. *l̮ābėt, tapet, tābet*, vog. *sāt* alakokban is az árja *a* eredeti minősége volna híven megőrizve; mert ép oly lehetséges, hogy az *ā, a* ezekben ujabb alakulat, vagyis előbbi magas hangzónak elváltozása.**) Tovább fejlődve az osztják **sābėt, *sēbėt* középső mássalhangzója a vogul *sāt, soät, sät* megfelelőkben oly módon enyészett el, mint ezekben: KV. *ät*, TV. *äit*, ÉV. *at* «geschmack; geruch» = ÉO. *ēbeḷ*, DO. *ēbet*, *āpeḷ* id. | ÉV. *āt*, TV. *āt* «haar» = ÉO. *ūpėt, ubėt* id. | ÉV. *n̮at* «zeitalter» = ÉO. *nūpėt, nūbėt* id. | ÉV. *nāt-* «schwimmen» (pl. *χāp nātawė* «a ladik úszik aláfelé»): ÉO. *nopeṭlaj-* «schwimmen» *(noptėm jux* «treibholz») | ÉV. *āl : āl-ta'il* «armvoll» : ÉO. *ābėl* «umarmung; armvoll, bürde». A vog. *sät* alakhoz szorosan csatlakozik a magy. *hét*, melynek szókezdője bár egészen azonos az av. *hapta*-éval, mégis *s*-ből elváltozott sajátos magyar nyelvtörténeti fejleménynek veendő, úgy mint magy. *hüvely* «vagina, scheide» = vog. *sipeḷ* «degenscheide»; *hideg* «kalt; kälte, frost» = lpF. *čavadak* «frost» (l. árja eredetét u. i.); *halk* «tacitus, lentus» = lpF. *suolga* «sachte, gemach, langsam», zürj. *čöl, čel* «schweigsam, still, ruhig»; v. ö. még magy. *zavar* és *habar; háború* és moldvai csángó *záború* (Nyr. IX : 488.), *hurka* és *csurka* (Győr 1 : 380, 6 : 36.), *csámporodik* és hétfalusi csángó *hámporodik*

*) Az osztják *l̮* hangnak (melylyel dialektice *s, sl̮, t, l* hangok váltakoznak) ejtésére és etimologiai értékére nézve l. NyK. 26: 10—12. és 27 : 148—150. ll.

**) Efféle mélyhangúságba való hajlás t. i. gyakori eredeti szavakban, pl. magy. *kéz*, finn *käte-* = vog. *kāt, koąt* (KV. *koät*, TV. *kät)*, ÉO. *kātl-* «greifen» | magy. *tél* = ÉV. *tāl*, LV. *toąl* (TV. *tēl)*, ÉO. *taḷ* (IO. *tede)* | magy. *kés* = ÉV. *kasäj* (KV. *käsi)*, DO. *kāčeχ, kōčeχ* | magy. *két* = ÉO. *kat*, DO. *kāt* | magy. *nyél* = ÉV. *nal* (KV. *näl)*, ÉO. *naḷ* (DO. *nül̮)*.

«megerjed, megsavanyodik» (MTsz.), *csülled* (székely) «kidülled, kiáll» és *hülled* id. (Régi Tájszót. 320.). Meglévén e magyar számnévnek szorosan egyező párjai a legközelebbi testvérnyelvekben, nincs okunk azt emezektől különválasztani, illetőleg a *h* szókezdőt (a vog. *sāt* alak *s*-jétől függetlenül) egyenesen az iránságból magyarázni: annál kevésbbé, minthogy e szorosabb körben egyeznek a «nyolcz» és «ezer» számnevek is.

Így állván a dolog, ujabb megfontolást érdemel az a kérdés is, hogy vajjon a nyugati finn-magyar nyelvek «hét» számnevei — jelesen a finn *seitsemä* (nom. *seitsemän*, vagy *seitsen)*, észt *seitse* (gen. *seitsme)* | lapp: Lule *čīhča, čīča*, Pite *čēčau* (gen. *čēčan)*, déli *čīče, čʲīča, čʲīče, čēʲče*, Fm. *čieča*, orosz-lapp (Notozero) *čihčem* | mord. *śiśəm, śiśim* (Paasonen: Mord. Lautl. 85, 86.) | cserem. *šem, šim* | zürj. *śiźim*, votj. *śiźim, śiźim, śiźem* — tényleg a szláv *sedmь* átvételei, úgymint Ahlquist nyomán magam is véltem (l. fönt), vagy eredeti összók-e, mint Budenz tanítja, vagy végül nem magyarázhatók-e szintén az árjaságból, úgy mint a magyarféle nyelvek «hét» szava? Annak támogatására, hogy a finn-magyar nyelvek eredeti «hét» szava éppen ez a finn *seitsemä*-féle, Budenz arra hivatkozik, hogy az idegen *hét* mellett a magyarban megmaradt az ősi szónak is nyoma az *esz-ten* előrészében. Ámde hogy az *eszten* nem jelent szorosan éppen «hetet», hanem részben bizonyos körforgással visszatérő időpontra vonatkozik, részben pedig egyenesen «ab hinc die» értelmű: kétségtelenül kitetszik az *esztendő (= eszten+idő)* összetételből (v. ö. a NySz.-ban: «a tűle eretnekeztetet Joachim Camerarius penig élt 1530 *eszten* tájban» = «esztendő tájáu»), valamint a NySz. következő adataiból: «*ezten szombat felé* Filek felé közelítünk» *(csütörtökön* irja; tehát «ezten sz. felé» = «a jövő, v. ettől számított szombat felé»); «az uj vezért *ezten hétfőre* várják be Budára» (szerdai nap irja); *eztenez nap* «octavo ab hinc die» (MA. PP.); *ezten wrnapian, ezten vasarnapra* stb. Nyilvánvaló ezekből, hogy az *eszten* az *ez* mutató névmásnak olyan szerkesztése, mint *régen-ten, maj-dan* s rokon az *el-esztebb* «prius, früher» szóval (v. ö. *el-eddig, el-továbbra)*, mely annyi mint «előbb eszten, előbb ennél».*) Az indogermán megfelelők (szláv *sedmь*, lat. *septem*, litv. *septyni)* nagy alaki hasonlatosságával szemben nincs semmi bizonyítékunk, mely a finn *seitsemä* és társai törzsökös voltát megerősíthetné s minthogy a magyarféle nyelvek «hét» szavára amúgy is kiderült, hogy idegenből való: még inkább nő a valószínűség, hogy a nyugati rokon nyelvekbe is máshonnan

*) A régi nyelvben az *eszte* is jelöl «esztendőt», ép úgy mint az *eszten*: «38 *eztey* volna az beteghseghben = 38 annos habens in infirmitate sua» (JordC.); «teb vagyon annak 30 *ezteynel*» (ÉrdyC., NySz.).

került e számfogalom nevezete. De vajjon a szlávság volna-e az a nyelvterület, hol eredeti hazáját kereshetjük? Hogy a szlávság s a magyarral rokon népek közt az ethnikai és nyelvi érintkezés tetemesen régibb azon kornál, melyben annak kezdeteit eddigelé képzeltük: azt magam is igyekszem bizonyítani egyik értekezésemben (l. Ethnogr. VIII: 25—27. ll.); mindamellett nem vélném, hogy oly igen is távol eső régiségbe nyúlna vissza ez az érintkezés, hogy még a finn-magyar számnevek eredeti sorozatának kiegészítésében is közreműködhetett volna a szláv nyelvi hatás. BUDENZ s még előtte SJÖGRÉN azt hitték, hogy a magy. *száz*, finn *sata* számnévnek a szláv *sъto* az alapja (l. NyK. 21: 202. és MIKKOLA: Berührungen zw. d. Westfinnischen u. Slav. Spr. 5.1.); de e nézetnek téves volta már a hangalakok viszonyából nyilvánvaló s ujabban tudjuk is biztosan, hogy az árjaság volt ama terület, honnan e számnév a magy. *tíz* s *ezer* rokon nyelvekbeli másaival egyetemben kerültek. Hogy a finn *seitsemä*-t és rokonságát a szláv *sedmь*-ból származtassuk, annak a szóközépi mássalhangzó megfelelésén kívül is van némi hangtani nehézsége, az t. i. hogy a rövid szláv *e* hangzóval szemben a finnben és lappban diftongusok *(ei, ēi, ie)* szerepelnek, melyeknek régiségét a mord. *śiśim*, cser. *šim*, zürj., votj. *śiźim*, *śiźim* első szótagjának következetes *i* (< *ei*) hangzója mutatja. Mindezen körülmények számbavételével fölmerül az eszme, hátha megmagyarázhatók volnának ezen számnévi alakok is a magyarféle nyelvek «hét» számnevével egyező alapon, vagyis az árjaság révén, a midőn a számneveknek megszakítatlan közössége az egész finn-magyar nyelvterületen a tizes előtt dívott régi számolásrendszer ezen főtagjára nézve is bebizonyúlna. S tényleg, ha azt tapasztaljuk, hogy a nyelvjárásilag *ei*-vel váltakozó *öy* diftongus (pl. f. *heisi* és *höysi* «galandféreg», *leiju-* és *löyhy-* «lebegni», *meiska-* és *möyhää-* «zajongani», észt *leida-* «finden», *leil* «vapor» és f. *löytä-*, *löyly)*, úgyszintén az *äy* diftongus és *yy* hosszú hangzó gyakran tartalmaz utóelemében eredetibb *g*, *b* mássalhangzóból fejlett *v*-t (pl. *märyä* «borz» = karjalai *mägrä* | *myyrä* «vakondok» karj. *mügrä*, *kyyrä* «púpos, görbehátú» = karj. *kügrä*, *syylä* «szemölcs» = lív *sü'gl* | *äuräs* «meredek» = oloneczi *äbräs*; v. ö. vog. *awraχ* id.; *käyrä* «görbe» = karj. *käbrü*; l. SETÄLÄ: Yhteissuom. Klus. histor. 129, 145. ll., melyekhez v. ö. még f. *täyte-*, nom. *täysi* és vog. *ta'il* «voll», lpF. *dievda*, *dievas*, Svlp. *teuvas* id.; f. *tyyntу-* «tranquillum fieri», *tyynä* «tranquillus» és *tyventy-*, *tyvenä*, ÉV. *tawänt* id.; finn *säyly* «bewahrung, geborgenheit» és ÉO. *šavel-* «bewahren, erhalten, hüten» stb.): meg lehet engednünk, hogy az osztják *tābet*, *ļābèt*, vog. *sāt*, *soät* közös **sēbet*, **sebet* alaphangzásának megfelel a finn *seit-semä* előrésze ennek *ei* diftongusát eredetibb *äü* (azaz: *seit-* < *seüt-*, *sewt-*, *sebt-)* helyett valónak tekintvén. Csak az immár a kérdés, hogy meg tudjuk-e alkal-

masan magyarázni az ekkép tagolt szónak *-semä* utórészét is. Erre nézve figyelembe veendő, hogy megtalálható a nyugati finn-magyar nyelvek egész vonalán, így: mord. *śiśim*, cser. *šem*, *šim* (az előbbi alaknak összerántása), zürj.-votj. *śiźim*. Megvan a lappban is: notozeroi *čihčem* s a szókezdő változásával: küldini *kiččem*, teri *kiččim* (Genetz Wb. 18.), úgy mint a Lule-lappban: *kiäkča*, *kieča* = Fm. *čieča*, mely utóbbi olyan analogikus rövidítés, mint lpF. *nuovca* «nyelv» a *nuoʃčama-* tő mellett (l. Budenz NyK. 21 : 204.). Ezen következetes egyezés a szó végtagját illetőleg arra vall, hogy ez nem valami jelentéktelen képző, mely el is maradhatott volna, hanem a szó eredeti értelmében lényeges, határozó alkatrész. Számba jön e mellett, hogy a többi számok szavaiban ezen képző sehol sem szerepel, mi önként vezet azon gondolathoz, hogy általa a «hét», mint a számsor feje, vagy vége lehet kiemelve ilyetén formán: «éppen» v. «ugyancsak hét», esetleg: «egész hét». Ezt az esetet tapasztaljuk az ujabb számrendszer főtagjára, a «tíz»-re vonatkozólag a szurguti osztjákban, hol *ei erχ joñ* «kilencz» (tkp. «egy fölös tíz») mellett a «tíz»: *joñ*, vagy pontosabban kifejezve: *čam joñ* «g e r a d e zehn» (v. ö. IO. *čama* «recht, gerade, in gerader linie, in ordnung»; Castrén: Ostj. Sprl. 34, 88.). Ha a finn *seitsemä* utórészének is ilyen értelmet tulajdonítunk, találón kínálkozik az egybevetésre: a finn *sama* «derselbe, selber, nämlicher», lapp *seämma*, *sämma*, *siemä* id., mord. *semä* «all», mely közös szó szintén árja eredetű (= szkr. *samá-*, av. *hama-* «derselbe, gleich» és «all, jeder, ganz») s a tulajdonképi «hét» *seit-* szóhoz hangrendileg alkalmazkodva kiemelő «éppen»-féle értelemmel ép úgy lehet hátuljárólag szerkesztve, mint ma is ezen észt kifejezésekben: *nüd-sama* «eben so», *nüd-sama* «eben jetzt». Az így kiemelt «éppen hét» ugyanolyan szólás, mint az osztják *čam joñ* s igen érthető egy oly számnévnél, mely a számsor végén áll, tehát az «olvasás»-t befejezi. Midőn a lapp *lokke*, *luhkē*, a vog. *lqu*, *lou*, cserem. *luo*, *lu* (a lp. *lokke-* «numerare, legere», f. *luke-*, vog. *lowint-*, cser. *lud-* id. = magy. *olva-s-* igei képzések alapjai) a «tíz» jelölésére szolgálnak, eredetibb «szám»-féle értelmüknek ezen átvitelével tulajképpen szintén a «tíz»-nek, mint számsor-végnek hasonló kiemelését mutatják.

160. Magy. **hév**, *hő* (*hé* Székelység, *hié* Vas-m.) «fervidus, calidus; æstus, calor, tepor; warm, heiss; wärme, hitze» (*hé nap*, *hé üdő*, *hé vérü*); *hé-víz* «thermæ», *Heyyou* (folyónév) = *Hé-jó* «hő víz»; *héven*, *heven* «fervide; repente; hitzig, heftig; eilig»; *hevenyében* «in calore, in æstu; in flagranti; in der hitze; in der eile»; *hevës* «æstuosus, vehemens, concitatus, præceps; hitzig, heftig»; *hévség* «calor, æstus, fervor, ardor; hitze»; *hevül-* «ca-

lesco, æstuo; hitzig sein», *hevít-* «fervefacio; heiss machen, wärmen» (NySz., MTsz.).

V. ö. kaukázusi: csecsencz *hevgho*, kabardin *χoabe*, abadzech, šapszug *fabe* «warm» | chürkilin *χhev* «sommer» (Erck.), *ḫ'ev* «frühling» (Usl.), lák *ghe (g'e)*, *g'ent* (genit. *g'enil* v. *g'entlil*), varkun *χa* «sommer» | ud *gam*, czachur *gumada* «warm»; kabardin *ghamaχo*, šapszug *ghemafe* «sommer»; v. ö. abcház *a-phχ* «wärme; sommer», *a-phχa* «warm»; karata *khuinu*, and *khunu* «sommer» és avar *χin*, *χinau*, kaitach, varkun *χana* «warm» (Erckert: Kauk. Spr. 175, 130; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 149; Kasikum. St. 99; Ud. St. 86.).

Nem fogadható el Budenz egyeztetése az észt *kē-* «kochen, heiss sein»: *kēb* «kochend, heiss», *kēt-* (finn *keittä-*) «kochen, glühen (trans.)», cser. *kü-* «coqui, assari», *kükt-* «concoquere» szavakkal (MUgSz. 96.); mert törzsökös eredeti szóban magyar *k* kezdő mássalhangzó nem lehet előbbi gutturalis *(k, χ)* fejleménye. Látszólag alkalmasabbak a rokonításra: ÉV. *sāñk* «hitze, sonnenhitze» *(sāñkiñ* «heiss, warm»), KLV. *saχ* «sonnenhitze; warm, heiss» *(saχ χātėl* «warmer tag»), ALV. *saχ* «sonnenschein» | ÉO. *šañk* «hitze» *(šañk-jiñk* «schweiss», tkp. «hitze-wasser»), *šañkmīl-*, *šañkimḷaj-* «schwitzen» (Ahlq.), IO. *čenk* «hitze, heiss», *čeñmāj-*, SO. *čeñkmōj-* «heiss werden» (Castrén); ámde ha megfelel is a KV., KLV. *päñk*, PV., ALV. *poñk*, TV. *poñ*, ÉV. *puñk* «kopf, haupt» szónak a magyarban *fé*, *fő* s szintígy az ÉO. *veñ* «schwiegersohn» és *neñ*, *në* «weib» szóknak: *vő* és *nő*: a teljesebb tő nem *v*-t, hanem *j*-t tartalmaz a *ñ* (< *ñg*) másképpen *(fejedelem, fejes, fejez, fejű; nejű; vejű)*, tehát nem úgy mint a *hév*, *hő* szónak *heves*, *hevít* stb. képzéseiben. Pontosan megfelelnek alak és jelentés tekintetében az idézett kaukázusi adatok, különösen: chürk. *χhev* és csecs. *hev-gho* (v. ö. abadzech *gi'ož-g* és *ghöže*, kabardin *ghož*, šapszug *gože*, abcház *a-hvaž*, csecsencz *až-χa* «gelb»; abadzech *ši-ko*, šapszug *ši*, ingiloi *civi* «kalt»; Erck.: 165, 168.), mely utóbbi nyelvben a *h* gyakran *χj* változata, úgy hogy egymás mellett vannak: csecs. *hiun* és *χjunq* «wald» (u. o. 145.), *χaž* és *χjaž* «stirn» (mingrél *kua*, láz *kva*: u. o. 135.), *hozu* és *χiāzu* «sperling» (131.), *haqa* és *χjaχka* «schwein» (126.), *heri* és *χjajara*, *χiχajra*, *χajra* «windmühle» (104.) s a *χ* elem enyésztével: *hö'h* és *juo'* «mädchen» (97.), *höl*, *jöl*, *öl* «heu» (83.).

161. Magy. **híd** *(heed* ÉrdyC.) «pons; brücke»; *hidas* 1. «ponte instructus; mit einer brücke versehen»; 2. «hypagus, ponto; schiffbrücke»; 3. «disznóól; schweinstall»; *hidal* «pontem

construo; brücke legen»; *hídlás* «boden; brückung, kuhbrücke» (NySz., MTsz.).

Mordvin: mordE. *sed, śeď* «brücke» | mordM. *śeď* id. (Paasonen: Kielellisiä: 31.); «brücke; fussboden, holzbekleidung»; *sed-a* «keller unter dem fussboden»; *sedan* «mit einer brücke od. brettern belegen» (Ahlq.); *seďaf* (Reg.), *sedaf* (Ahlq.) «brett, steg».

Zürjén *sod, soid* «brücke; treppe, leiter; grad, stufe» (Wied.).

< Osszét: dig. *χet, χēd,* tag. *χīd, χid* «brücke» (Hübschm. EO. 68.) | av. *haętu-* (loc. *haętō*) «brücke, weg» (Justi Hb. 312.), «furt, brücke» (Geiger Hb. 343.) || Szkr. *sétu-* (nomin. *sétuṣ*) «band, fessel; brücke» (a *si-*, præs. 3. *syáti* «binden, fesseln» tőből; Grassm. Wb. 1578; Uhlenb. EtWb. 341.).

Megvan a kaukázusi nyelyekben is, nyilván mint az osszét alak átvétele: grúz *χidi,* ingiloi *χkid* «brücke» (Erckert: Kaukas. Spr. 49.), mely szókörnek hasonlóságát a magy. *híd*-hoz észrevették már Dankovszky (*«híd:* kaukázusúl *chid* pons»; Magy. Nemz. maradékai: 19. l.), Erdélyi József (*«híd:* kaukasisch *chid* brücke»; Spr. d. Stammverw. d. Hungarn: 6. l.) és Besze János (*«híd:* osszét *khid»;* Voyage: 82. l.). Parrot az osszét *«chid:* brücke» szót az észt *sild* id. szóval veti egybe (Erl. No 28.), melynek finn *silta* mását már Gyarmati egybevetette volt a magy. *híd*-dal (Affinitas: 82. l.). Ez utóbbi nézetet még Budenz «Szóegyeztetései» (NyK. 6: 406.) is említik; de már a MUgSz. utal reá, hogy «a f. *silta* aligha az igazi ugor szókincsből való; nyilván azonos vele a litván *tiltas* ‚brücke', a melynek pedig indogermán etymonja van: szkr. *tīrtha-* ‚landungstreppe (hidas)' a *tar-* (præs. 3. *tarati, tīrjati*) ‚übersetzen' igétől» (98. l.). Ehhez képest Budenz a magy. *híd*-at a felső-lozvai vogul *χajtėp, χajtpä* «palló» szóval rokonítja (mely a *χajt-* «futni» ige származéka, tehát tkp. «laufbrett» értelmű), föltévén, hogy a vogul alaknak *-t* képzője helyett a magyarban frequ. *-d* (< *-nd*) szerepel, a végéről pedig az *-ó* igenévi képző (*híd* < **hidó*) elveszett. Ahlquist is úgy véli, hogy a mordv. *sed* és magy. *híd* különválasztandó a litván eredetű f. *silta,* észt *sild,* lapp *šaldde* «brücke» szótól (Kulturw. 110.), mely nézet helyességét bár Thomsen is tüzetesebben bizonyítja, sőt az osszét *χīd, χēd* megfelelőkre s ezek av. *haętu-*, szkr. *sētu-* másaira utal (Beröringer: 232. l.), Anderson mégis visszatér a régi elavult felfogáshoz s a mily hosszasan, oly erőtlenül bizonyítgatja mind e szavak törzsökös finn-magyar eredetét (Wandlungen: 200—202. ll.). Ujabban mindinkább tért hódít a magy. *híd* és mord. *sede* árja eredetéről való vélemény, melyről magamon kívül (Ethnogr. V: 76, 179; NyK. 25: 280, 285.) megemlékeznek Paasonen (Kielellisiä:

32.) és FIÓK KÁROLY, ki szerint «*híd* szavunk pehlevi úton zendből került («z. *haētu-*, pehl. **hīd, Hilmend);**) jelentése: ‚kötés, zátony', átv. ért. ‚híd'» (Árják és ugorok: 19. l.).

Az idézett árja alakok közül mindenesetre az osszét *ɣēd, ɣīd* az, mely hangzásában a magy. *híd*-hoz legközelebb áll. Más árja nyelvkörre utalnak *s* szókezdőjükkel a mord. *śeď, sed* és zürj. *sod, soid* alakok, melyek közül az utóbbi, úgy látszik, az av. *haętu-* diftongusát tükrözi. Tekintettel arra, hogy az ugyane diftongussal való av. *daęnu-* «weibchen von tieren» *(gāo-daęnu-* «kuh») szónak a magyarban *tehén* (acc. *tehene-t)* alak felel meg, tehát a diftongus elemeit hiatuspótló *h* választja szét: lehetségesnek tartom, hogy az itt tárgyalt szavak csoportjához tartozik az IO. *sāgat* (helyes írással bizonyára: *sāɣat),* ÉO. *sōɣoļ* «brett» annál is inkább, minthogy az éjszaki osztjákban *nōr* «brücke» = ÉV. *nor, ŋar* «gerenda»; v. ö. IO. *nart* «brücke» (plur. képzővel), zürj. *nar* «pritsche», ÉO. *nori, nari* «breite wandfeste bank od. bett, pritsche» (AHLQ.). — A közös árja alapszó révén a magy. *híd,* mordv. *śeď* rokonsága körébe tartozik a vog. *sētēp* «czérna» szó is (= szkr. *sētu-* «band» + vog. *-p* melléknévi képző; tehát tkp. «binder»).

162. Magy. **hideg** *(hidêg* Sylv.; *hydek, hidec* viz NagySzC.) «frigidus, gelidus, algidus; frigus, algor; febris; kalt, frostig; kälte, frost; fieber»; *hidegëd-ik, hidegsz-ik* «inalgesco, perfrigesco; erkalten»; *hidegül-* id.; *hidegít-* «frigefacio; kalt machen, kühlen» (NySz.).

Finn *siitehe-* (nomin. *siide')* «staubregen, welcher sogleich friert; schneeschlacke»; *siity-* (præs. 1. *siidyn)* «frieren, kalt werden» — *hyytehe-* (nomin. *hyyde')* «reif», *hyytä-, hyyty-, hyypy-* «erfrieren, einfrieren, erstarren», *hyy* «eisschlacke, reif, schneebrei» | észt *süvele-* «erstarren, vor kälte erfrieren». — *hūbi-, hūbü-*

---

*) JUSTI szótárában: «av. *haętumañţ-* (von: *haętu-* «brücke»): nom. propr. des flussgebietes des Etymandros, des heutigen *Hindmend,* woher auf dem Koh-i-Bâbâ bei Kabul entspringt u. in den Zarehsee fliesst»; hozzávetve, hogy e szó pahlavi mása: *hétômand,* ujperzsa *hilmend* (Hb. 312.); GEIGERnél is pahl. *Hétômand* = av. *Haętumañd,* melynek jelentése tkp. «mit furten versehen» (Hb. 343.). Hogy honnan veszi FIÓK a pahl. **hīd* alakot, meg nem jegyzi, pedig ennek igazolása nélkül nincs semmi támasza, hogy éppen innen került volna a magy. *híd* alak s nem a mi sokkal természetesebb, az osszét *ɣīd* révén.

«gerinnen, zu gallerte werden» | vót *ӣ* «eisbrei» (Budenz: MUgSz. 138, 139; Donner: Vgl. Wb. II: 119, 120.).

Lapp: Fm. *čavadak* «frost»: *č.-dalkke* «frostwetter», norvégl. *savadak* «schnee in körnern» (Donner u. o.).

Vogul: ÉV. *sēkw* «kühl» *(sēkw ăp* «прохладный воздухъ», *sēkw vit); sēkwt-* (caus.) «kühlen, abkühlen» *(vit sēkwte'im* = *pōlle'im* «воду прохоложу, простужу»); *sēkwät-* «sich abkühlen» *(saka rēγiñ, mošśākwė χot-sēkwäte'im* «es ist sehr warm, ich kühle mich ein wenig ab»); *sēkwtaχt-, sēkwėmtaχt-* id. | KLV. *šēkw* «kühl» (не холодно, и не тепло); *šēkwät-* «sich abkühlen» *(išmiť išėm, kwän voss šēkwäti* «dio suppe ist heiss, sie soll sich auskühlen»); *šēkėmtaχt-* id. *(kwän-šēkėmtaχtēm, jel-mańentauwäsėm* «ich kühle mich ab, denn ich bin voller schweiss») | KV. *sēkw* «kühl» *(s. khotėl* «kühler tag»), *sēkwėnt-* «abkühlen (прохолодить)», *sēkwėntaχt-* «sich abkühlen».

Votják *sijal-* «kühl werden, erkalten»; *sijat-* «abkühlen; lau od. kalt werden».

< Szkr. *çī-* (præs. 1. *çīyáte)* «gefrieren, gerinnen»; *çīta-, çītalá-* «kalt, kühl; kälte, frost»; *çītaka-* (fem. *çītikā)* id.; *çyā-* (præs. 1. *çyāyati),* «gefrieren, gerinnen machen» (Capp. 452, 446.) | vakhī *šak,* szariqōlī *χok* «reif, frost»; šighnī *šitágh* «kalt» (Tomasch. Pam. 754.).

Alakilag és jelentésben híven egyeznek a szkr. *çī- (çīya-)* passivum igetővel a votj. *sij-al-, sij-at-,* finn *hyy-py-, hyy-tä,* észt *süve-le, hӣ-bi-* alaprésze, továbbá a szkr. *çītaka-,* šighnī *šitágh* képzéssel a magy. *hideg* (régi: *hidek),* finn *siitehe-* és *hyytehe-,* végül a lapp *čavadak,* ez utóbbinak *v*-jét úgy magyarázva, mint az észt *süvele*-ét, vagyis hogy a *v* járulék-mássalhangzó eredetibb *ü* elemet tartalmazó *(üö, üe, üi)* diftongus hiatusának pótlására (l. ily esetekre nézve a lappban: Wiklund: Urlapp. Lautl. 313—14, 316—18. ll.). A finn *siity-, hyyty-* érthető a szkr. *çīta-* participium alapján is, mint *mustu-* «schwarz werden», *täyly-* «voll werden» ezek mellett: *musta* «schwarz», *täyte-* (nomin. *-si)* «voll». Figyelemre méltó, hogy a finn *hyy* mellett nincs meg a *hyyty-* ~ *siity-* megfelelések nyomán elvárható *s* szókezdős változat; megtaláljuk ezt a lappban, hol: *sueve* «schnee», Fm. *sụöwve* «gemisch von wasser u. schnee», melyet Budenz helytelenül rokonít a magy. *hó* «schnee» szóval (l. alsbb 362. l.), Érthetők ez alakok afféle nomen verbale alapján, melyet a vakhi *ša-k* alaprésze (Tomaschek szerint: = szkr. *çyāya-* «reif, frost» tükröz. Végül a vog. *sēkw* alak, tekintetbe véve

hogy az *äkw* «ein« számnév is **ätékw*, **ätkw* (= zürj. *ötik*, votj. *odig*) bizonyára szintén egészében a magy. *hideg*, finn *siitehe-*, illetőleg szkr. *çîtaka-* šighnī *šitágh* mása.

BUDENZ (MUgSz.) a magy. *hideg* szót a *hivës* «kühl» névszói alaprészéből képzettnek véli; de a hasonló végzetű néhány tájszó (*hervadag*, *lebedag* «uva, epiglottis», *rothadag*) igei alapú. Másrészt a *híves*-nek székely *hímes* változata azt igazolja, hogy amott a *v* eredetibb *m*-ből való (l. alább: 174. sz.), mit a *hideg*-gel egyébként oly jól egyező finn *siitehe-* (< **siidege-*) alakról semmiképen sem állíthatunk. Nem gondolhatjuk merő véletlennek, hogy a *hideg* utótagja négy rokon nyelvben egyező, vagyis hogy egymástól függetlenül képződött volna — mint BUDENZ véli — a finn *hyytä-* (**siitä-*) denominativ igéből a *hyytehe-*, *siitehe-* s a magy. **hīv* alapszóból *hi-deg* (melyben a *d* semmiesetre sem tartható, úgy mint a finn *-tä-*, denominativumnak) s szintígy a lapp *čavadak*, meg a vogul *sēkw* (< **sētékw*). Alkalmasabban magyarázható ily testes képző közössége ugyanazon idegen szónak külön-külön, vagy esetleg közösségben történt átvétele révén, mi mint láttuk, nem állja útját, hogy ugyanily módon az itt jelentkező alapszókat is megértsük.

163. Magy. **hínár**, *hínár* (*hinnyár* Gyöngyösi; *hinyár* Zala-m. *hénár* Komárom-m., *heénár* Somogy-m.; *csinár* Torontál-m.) 1. «alga; meergras»; 2. (Gyergyó) *hinyár* «nyálka, köpet; schleim»; *hináros* «algosus»; *be-hinárlik* «algis obducitur; wird vom meergras überwuchert» (NySz., MTsz.).

V. ö. kaukázusi: csecsencz *hin* «bach» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 43.) = arcsin *χän*, *χan* «wasser», czachur *χon* id. — varkun, kubacsi, kaitach, akuša, chürkilin *šin*, lák *ščin*, *šši*n id. = avar *thlin*, and, karata *thlen* id.; alapszó: csecsencz *χi*, ud *χe* «wasser»; kürin *ci*, abcház *dzĕ* id. = dido *thli* id. (u. o. 147.).

A *hín-nyár* utórészét bizvást tekinthetjük azonosnak a magy. *nád*-nak *nár* változatával ebben: székely *nár-máz* «nádméz», mely a szkr. *naḍá-* «schilf, schilfrohr» mása (l. alább a *nád* és *nyárs* czikkeket), úgy hogy az egész szó értelme: «vízi növény, vízi fű». A nyelvjárásbeli *csinár* a *hinár* mellett más kaukázusi nyelv megfelelőjének alakját tükrözi, mely megvan a székely *csinód* «vízér» szóban is (l. fent 68. sz.).

164. Magy. **hív-**, *hí-* «voco; calo; incalo; nomino; rufen; nennen» (*heny*, *hewat*; *hiutta*: «vocavit»; *hiotoc*: «vocatis»; nyelvemlékekben); *hívás* «vocatio, vocatus; das rufen, beruf, einladung»;

hivatal «accersitus, vocatio; officium; berufung, ruf; beruf, amt, pflicht» (NySz.); *hivogat- (hiogat-* Őrség), *hivácsol-*, *hivákol-* (Békés-m., Szatmár-m.), *hivoglál-* (Borsod-m.) «hivogat; öfters rufen» (MTsz.).

< Szkr. *hū- (huvá-, háva-:* præs. 3. *hváyati, hávate, huváte)* «rufen, anrufen (besonders götter u. göttliche wesen); auffordern, anrufen; jemanden rufen, einladen; (ruf, preis) rufen, laut aussprechen»; *háva-* (nom. *-as)* «ruf, anrufung» (Grassm. Wb. 1672, 1653.) || Av. *zu-* (præs. 3. *zavaiti)* «anrufen, beten; fluchen», *zava-* (nom. *-ō)* «ruf, das rufen» (Justi Hb. 125, 124.). Uhlenbeck a szkr. *hávate*, av. *zavaiti* igét az ószlov. *zovą* «rufe», litván *žavėti* «besprechen, zaubern» szókkal rokonítja (EtWb. 359.).

A magy. *h* szókezdő nem a szkr. *h*, hanem eredetibb sibilansból keletkezett magyar nyelvtörténeti fejlemény, úgy mint a *hang*, *hét* és *hőre* szavakban (l. u. i. 150, 159. és 167. sz.). Az *i* hangzó eredetibb *u* (vagy *a)* helyett szintén magyar változásnak veendő úgy mint ezt a *csiga*, *iparkod-*, *iránt*, *iramod-* s több más árja eredetű szóban. Budenz (MUgSz. 32.) a *hív-* igét a *kíván-* alaprészével azonosítja; de ez esetben a jelentések eltérők s a különválasztást az is javallja, hogy az utóbbi igének eltérő árja egyezése találkozik (l. alább).

165. Magy. **holló** *(halló* Zemplén-m.) «corvus; rabe» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *χulaχ*, KLV. *khulėχ*, ALV. *khullėχ*, KV. *khwolėχ*, PV. *kulėχ*, TV. *khulóχ* «rabe».

Osztják: ÉO. *χolėχ*, *χulėχ* «rabe» (Ahlq.) | IO. *χūlaχ*, SO. *kōlak*, *kōlañk* id. (Castrén), *kąlląχ*, *kąląχ* id. (Pápai).

< Ujperzsa *kulāγ*, *kalaγ*, *kālaγ* «rabe» | szamnānī *kalā*, kašānī *kelő* «krähe» (Horn 192; Hübschm. Pers. Stud. 87.). — Kaukázusi nyelvekben: šapszug *χūlaχ* «rabe» | varkun *χuluχ*, kaitach *guluχ* «falke» (Erckert: Kaukas. Spr. 115, 119; l. Ethnogr. 5 : 75, NyK. 23 : 119.). — V. ö. szkr. *kāla-* «blauschwarz, schwarz», *kālaka-* «ein bestimmter vogel» (BR. Skr. Wb. 2 : 247, 251.).

A tibet-burmai nyelvek köréből ide tartozó kapcsolatok: szerpa *kálak*, mányak *kali*, horpa *kale* «varju» (Pongrácz: Tibetmagy. Nyelvtanulm. II: 167.). A szamojédságban vannak: JenS. *kuḷuke*, *kureke* «rabe» | TavgyS. *kula*, osztjákS. *kule*, *kuleä*, *kulli*,

kulä, *külä*, KamaszS. *khüli* id. (l. Halász: NyK. 23:28.). — V. ö. még ezekhez: orosz *galka* «dohle», kisorosz *hałka*, *hałyča*, fehérorosz *kalica*, ószlov. *galica* «dohle», szerb *galić* «rabe», melyeket Miklosich (EtWb. 60.) a szerb *gao* «schmutzig», *galiti se* «schwarz werden» családjába sorol.

Az ujperzsa *kālaγ*, *kalā* alaknak megfelelő változat a magy. **héja** (*hʿélya* Palóczság, *héjja* Szabolcs-m., *hejjő*, *hejjű* Székelység, Bodrogköz) «milvus, accipiter palumbarius, vultur; falke, habicht» (NySz., MTsz.). Még az eredeti ejtéshez közelebb áll az erdélyi *gája* «milvus; weihe» (v. ö. *kánya* mellett: *gánya*), melynek átvétele az oláh *gaje*, *kaje* «geier» (Miklosich EtWb. 110.).

Az ujperzsa *kalāγ* afghán mása: *kārγą* «krähe», mely az eddig idézett alakok *l* mássalhangzójának a görög κόραξ «rabe», κορώνη «krähe», lat. *corvus* «rabe», *cornix* «krähe» stb. megfelelőkből (l. Hübschm. Pers. Stud. 87.) is következő eredetibb *r* ejtését tartotta fenn (v. ö. ujper. *zelū* és *zerū* «blutegel»; *zāl* és *zar* «greis»: av. *zar-* «altern», gör. γέρων; ujper. *sūraχ* és *sūlaχ* «loch»; l. Horn 147, 143, 166; Hübschm. Pers. Stud. 263.). Ezen *r* mássalhangzóval való régibb alakja a tárgyalásban levő szónak el van terjedve az altajság összes ágaiban. Ilyen adatok: KLV. *khwörèγ*, PV. *kworèχ*, KV. *kworèχ*, ALV. *sąpla-kkworèγ* «krähe (ворона)», melyekben *ō*, *o* = *ū*, *u* (mint ezekben: KLV. *ōχwtèś* «stein» = ÉV. *āχwtès* id.; KLV. *mō* «erde» = ÉV. *mū*; KV. *ōt* «haar» = ÉV. *āt*; KV. *pōsźė* «handschuh» = ÉV. *pāssä*; KLV. *poėl*, PV. *poul* «dorf» = ÉV. *paul* stb.); teri-lapp *kārv* «seerabe» (Genetz Wb. 30.) | köztörök (volgai tatár, kirgiz, altaji, csuvas) *karga* «krähe», kojbal *kārga*, *karga* (= afghán *kārγą*); karagasz *kargan* «krähe». Közvetetlenül innen valók: permi *karga* «krähe», izsmai zürjén *kuvarkan* (talán helyesebben: **kwarkan* = karag. *kargan*) id. | mongol *kerige*, burjét *kereä*, *kirē*, *χirē* «rabe» (Castrén) | tunguz *kärie*, *käŕe* «rabe» (u. o.). Talán idevonandó az osztják: ÉO. *kurėk* «adler» (Ahlqu.), IO. *kuruk* (Castrén), VJ. *korėg*, *kuroχ* (Pápai) id. szó is. Kaukázusi nyelveknek ide sorakozó szavai: csecsencz *χarga* «adler», agul, buduch, rutul *karga* «rabe» (esetleg közvetetlenül a törökségből) | mingréli *kwaria*, láz *kwari* «rabe» (Erckert: Kaukas. Spr. 159.) | grúz *khori*, ingiloi *khor* «falke» (Schiefner: Kasikum. Stud. 85; Erok. 59.). — V. ö. még mordvin *karga*, *kargo* «kranich».

Némi alaki változással jelentkeznek: török *kŕgî*, *kŕgu* «falco apivorus; bienenfalke» (копчикъ»; Budagov II: 50.), *kŕgai* «name eines raubvogels» (Vámb.), melyekhez mint törökből való átvételek csatlakoznak: lák *χ'irg'u*, avar *ḳerg'u* «habicht», továbbá a magy. **herjó**, *hérjóka*, *hirjóka* «héja-féle madár».*) Egybevetve ezekkel

*) Moln. Alb. és Párizs-Pápai szótárában a *hërjó* értelme:

az ószlovén *kragulj*, bolgár *karguj*, *kargo*, ujszlovén *kragulj*, szerb, orosz *kraguj*, cseh *krahuj*, lengyel *krogulec* «sperber» madárnevet egy kiveszett régi török **kargul* (**kargaul*: v. ö. török *torγul* «falke», volgai tatár *kirkaul* «fasan, perlhuhn», mongol *χorγoul* id.) alakra következtethetünk, mely a magyar **karvoly**, *karvaly*, *karoly* (palócz *karvᵃó*, háromszéki *karuj*, erdövidéki *kara)* «sperber, falconisus» (MTsz.) szóban is mutatkozik. Egyenesen szláv átvételnek azért nem tarthatjuk e magyar szót; mert ekkor *karaguly* hangzásúnak kellene lenni, a mint tényleg megvan ez ejtés a *Karaguly* családnévben.

A görög κορώνη, latin *cornix* képzésével mutatkozik szavunk az osszét *χalon*, szariqōli *χērn*, šighnī *χurn* «krähe» szóban (Tomasch. Pam. 771; Hübschm. EO. 68.), mely alaknak kaukázusi másai: grúz, mingrél *qorani*, abcház *qoran* «rabe» (Erck. 115.). Ezt a képzést ismerjük föl a következőkben is: észt *kāren* (gen. *karna)* «rabe» || jurák-szamojéd *χarña*, *harña* (Budenz NyK. 22 : 332.), *harona*, *harna*, *harña* «rabe» (Castrén). Kétségkívül összefüggő adatok ezekkel: finn *kaarnis*, *kaarne* (tő: *-nee* e h. *-nehe*, *-*nese*), észt *kārnas*, lív *karnos* «rabe» | lapp: déli *karanes* (Lindahl), *kāreñes*, *kārᵉñese* (Halász), teri *kārnas*, kildïni *kāṛnes*, *kāṛnas*, notozeroi *kārnas* (Genetz Wb. 29.), Fm. *garanas* id. | mordM. *krantš* (Reg.), *krandåš* (Ahlqu.), *krandôš*, *kraṅć* (Paasonen: Mordv. Lautl. 53.), *kränš* id. | cseremisz *kurmuž* «воронъ, коршунъ» (Troj. 24.), *kúrnoš* (Reg.), cserM. *kurtnaž* «rabe» (úgy mint cserem. *šörtńö* «gold» = vog. *sarńi*, zürj.-votj. *zarńi)* | zürjén *kŏrniš*, *kirniš* (Wied.), permi *kornîš* (Genetz OP. 13.) id. | votják: Sar. *kŏrnĭš*, Jel. *kŏrniš*, Mal. *kŏrnĭš*, Kaz. *kŏrnĕš* id. Thomsen (Beröringer: 146.) az ezekkel alakilag egyező lett *kārnis* «fischreiher (gém)» szót nem tartja egyeztethetőnek, mi azonban nem teszi kétségessé, hogy ez idézett rokon nyelvi szavak végzetükkel együtt indogermán téren termettek.

Az utóbbi csoportbeliekhez hasonló alkotásoknak tetszenek a kaukázusi nyelvekben: ud *g'aina* «krähe» (Schiefner: Ud. Stud. 87.), kaitach *χkana*, *gana*, akuša *kχana*, chürkilin *kχäna (k'äna* «krähe»; Schiefner: Hürk. Stud. 154.), kubacsi *χküna*, and *khanni*, arcsin *χoan*, czachuri *kan* «rabe» (Erck. 115.), melyekben a *nn*, *jn* > *n*, úgy látszik, *ln* helyett való (v. ö. osszét

---

«perdix, tetrao Europæus»; de a MTsz. Kassai Szókönyvéből vett adata szerint a szabolcsmegyei *hérjóka:* «héja». Csakis ezen s nem «perdix» jelentéshez illik a *hérjókáz*, *hirjókáz* «magasban repül»-féle értelme (*«Itt is mint egy herjóka fen akar röpülni Calvinus»* Pázm.; *«a levegö égben hirjókáznak»* Pósa; NySz.); mert a fogoly éppenséggel nem magasan repülő madár. Ugyanily irányban tanúskodik a szó fölvehető eredete is.

χalon «krähe» < **χalan*; l. HÜBSCHM. EO. 86.). Fölismerszik ezekben a magy. **kánya** (*gánya* Győr-m.) «milvus; weihe» (MTsz.) mintaképe, minélfogva az ujszlov. *kanja* «geier», cseh *káně*, lengyel *kania, kaniuk*, szorb *kańa*, rutén *kańa, kańuk, kańuka*, orosz *kanjuk* (MIKLOSICH: EtWb. 110.), melyeknek etimonja a szlávságból meg nem fejthető s további rokonsága az indo-germánság terén ismeretlen, vagy a magyarból kiindúlva terjedhettek el egyik nyelvből a másikba, vagy valamely más közvetés révén kerülhettek a kaukázusi nyelvek teréről.

166. Magy. **hombár**, *hambár* (*hámbár* Székelység) «granarium; kornboden, kornkasten»; *gabona- és liszttartó hambár* «farrarium» (NySz.); «gabonatárház, gabonatartó épület v. kamara»; (Győrvidék) «gabonaszállító hajó belseje» (MTsz.).

< Av. *ham*+√*par-* «zusammenfüllen» = szkr. *sam*+√*par-* id. = pahl. *an-bāštan*, ujper. *en-bāšten* «anfüllen, anhäufen» (præs. 1. *enbār-em*), melynek megvolt nom. verbaleját tükrözi az örmény *hambar* «speicher, magazin, vorrath» régi jövevényszó (5. század), honnan: ud *hambar* «magazin, speicher» = pahl., pāzend *anbār*, ujperzsa *anbār*, *enbār* «speicher» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 178; Pers. Stud. 216; HORN 26; SCHIEFNER: Ud. Stud. 82.).

A magyar *hombár*, *hambár* szónak legrégibb adatát a NySz. csak PÁRIZ-PÁPAI szótárából (1708.) ismeri, mégis e szót nyelvkincsünk keletről hozott elemének kell tartanunk; mert szókezdő *h*-ját a környező nyelvek megfelelő alakjai nem magyarázhatják. Ezek: oszmánli *ambar, anbar* (< ujper. *anbār*); innen: bolgár, szerb *ambar*, kisorosz *ambar, vinbar*, orosz *ambarъ*, ujgörög ἀμπάρι, albán *ambar* «scheune, speicher»; csak az ujszlovénben és horvátban van még *hambar*, mely azonban, minthogy e nyelvek a szókezdő *h*-t nem fejleszthették, bizonyára a magyarból való (MIKLOSICH: EtWb. 3.). Már MÁTYÁS FLÓRIÁN figyelmeztet arra, hogy a «*hambár* valódi ópersa alakú szó = zend *hambaraiti* ‚összehordani'; összétét *ham*, szkr. *sam*, lat. *cum* és *bara, bere*, lat. *ferre* igéből; ujpersa *ambar* ‚tele, megtölt'» (Finnít. Törekv. 20.). Régiségre vall a *hombár* első magánhangzója is, mely a nasalis előtt *a*-ból keletkezve igen emlékeztet az osszétnak ilyen hangfejlődési szabályára (pl. osszét *fonz* «fünf» = av. *pañča-*, *oñ* «glied» = szkr. *aṅga-*, *nom* «name» = av. *nąman-*, *k'om* «wille» = av. *kāma-*; l. HÜBSCHM. EO. 86.).

167. Magy. **hőre** (Fertő-melléki tájszó) «lakodalom utáni napon a fiatal pár házánál tartott vendégség; hochzeitschmaus»; *hérész, hőrész, herész* 1. «lakodalmasok, a kik a menyegző után hajnalban nagy hejehujával, hegedűszóval bejárják a falut s azután meglátogatják az új házasokat» (Nagy-Kúnság, Eger, Hegyalja); 2. «lakodalom utáni napon, v. vasárnapon a fiatal pár házánál tartott vendégség» (Heves-, Nógrád-, Borsod-, Zemplén-, Tornamegyékben); lakodalom (Szatmár-m.); *heőrész* «kézfogó, kézfogói vendégség» (Gömör-m.); *hire* «böjt utáni lakoma a görög szertartásuaknál» (Kapnikbánya); *hérészesek* = *hérészek* «lakodalmasok» (MTsz.).

< Ujper. *sur* «fest, gelage», šighnī *sur* «gelage, hochzeitsfest» (Tomasch. Pam. 796.) | balūčī *sīr* «hochzeit, verlobung» *(sīr k'anay* «verheiraten»), afghán *šūrah* (plur. *sure)* id. = pahl. *sūr* «morgenmahl, mahl», av. *sūirya-* «banquet» Darmesteter fordításában, melyet azonban Hübschmann (Pers. Stud. 77.) nem talál eléggé biztosnak; Horn szerint (166. l.) «morgenessen». — V. ö. kaukázusi: chürkilin *širi* (genit. *širê)* «ehe» (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 167.).

A magy. alak szókezdő $s > h$ változása magyar nyelvtörténeti fejlemény, a mint ezt biztosan igazolhatjuk a vog. *sāt, sāt* «sieben» alakkal szemben álló magy. *hét*-nél. A hangzók viszonyára nézve v. ö. magy. *sör, ser*, zürj.-votj. *sur* «bier», vog. *sor : sor-vit* «branntwein» és szkr. *sūrā-*, av. *hura-* «geistiges getränk»; magy. *tölgy* «eiche» és osszét-tag. *tulz*, dig. *tolge* «eiche»; a hangváltozás alapja azonban iráni területen keresendő (v. ö. av. *sūirya-)*. A magy. *höre* véghangzóját az afghán *surah*-féle bővület teszi érthetővé. E mellett a *hérész* olyan képzés, mint *erdé-sz, bányá-sz* s «lakodalmas» értelme az eredetibb, melyből a «lakodalom, vendégség» értelem bizonyára a *hérész-nép, hérész-vendégség*-féle összetételek nyomán elvonás útján fejlődött. A jelentés ily alakulatát elősegítette az is, hogy a *hőre* alapszó a *hőrész, hőréz* használatának területén jobbadán kiveszett.

168. Magy. **hős** *(héss* Heltai; *hés* Zala-m., *hiés* Göcsej) 1. «juvenis; junger mann» («nőtelen rideg avagy *hős legény:* cœlebs seu innuptus» Comen.; *hős legény* «nőtelen» Őrség); 2. «heros; held» *(hős cselekedet* Pesti); 3. «futurus, sponsus, procus; der zukünftige, bräutigam, freier» (Páriz-Pápai; NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: chürkilin *ghuavza, g'wavza* (plur. *g'uvzni,*

gen. *g'wavzala)* «mann», szvanét *ghvaž-mare* id. *(mare* «mann») | grúz *kac*, ingiloi *kac* id.; mingrél *koči*, abcház *ɣatca* «mann; held», láz *koži* «ehemann», *khomoli-koči* «mann; held» | varkun *gavza*, kubacsi, kaitach *kobza*, akuša *aχ-gobza* «held» | abcház *ghva* «held», tabasszarán *mur-guvi*, *mur-giži* «held» (v. ö. az előrészre nézve: akuša *mur'ul*, kaitach *murgul* «ehemann» = szvanét *mare*, csecsencz *majra*, *mär*, grúz *khmar* «ehemann» + kürin *ghül*, *gil* id.; ERCKERT: Kaukas. Spr. 98, 55, 81; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 160.).

Bizonyára azonos e kaukázusi szavakkal az örmény *k'aǯ* «valoroso, gagliardo, valente, bravo, corragioso», melylyel a magy. *hős* szót PATRUBÁNY LUKÁCS egyezteti (Sprachw. Abhandl. I: 17.); de nem lehet szó örményből való egyenes átvételről. Mint az idézett adatok egybehasonlításából kitetszik, a szó kaukázusi téren kétségtelenül eredeti: az alapszót az abcház *ghva*, tab. *guvi* alakokban láthatjuk, a *-ži*, *-či*, *-č* képzőre fentebb a *bogár* szó tárgyalásánál (37. sz.) közlünk több példát. A magyar alak *h* szókezdője *γ* vagy *χ* kaukázusi megfelelés alapján érthető, úgy mint az iráni eredetű *hús*, *had* és *hagymáz* szavakban; l. u. i.); a hangzót illetőleg *(hés* > *hős)* egybevethető: magy. *és*, *ĉss*, *ĉs* «regen» és abadzech *uaž'χi*, kabardin *ošχ* id. stb. (l. fönt 92. sz.).

169. Magy. **húg** *(húgo-m; hugá-m* Arad-m.) 1. «soror minor natu; jüngere schwester»; 2. «soror; nonne»; *húgfiú* «consobrinus» (Schlägli Szójegyz. 209, 203. sz.; Beszterczei Szójegyz. 23 17. sz.; NySz., MTsz.).

< Pahl. *χūk*, ujper. *χūh*, *χōh*, kūšānī *χūh*, *χōh*, szamnānī *hūāk*, kurd *χōh*, *χūha*, *χūhek*, kurmandzsī *χoéñg* «schwester» = parszi *χvah*, av. *χᵛañha* (nom.; tő: *χᵛañhar-*) id. = osszét-tag. *χo* (< **χvä*, **χvaa*, **χvaha)*. — Az av. *χᵛañhar-* tőnek megfelelő alakok: pahl. *χwāhar*, ujper. *χwūhar*, gabrī *χōhr*, afghán *χör*, osszét-dig. *χvärd*, *χore*, balūčī *gvahār*, *gvāhar*, *gōhar*, *gvār* «schwester» = szkr. *svásṛ-* id. (HORN 111; JUSTI Hb. 86; HÜBSCHM. EO. 70; GEIGER Bal. 125.).

MÁTYÁS FLÓRIÁN is megjegyzi már, hogy: «magy. *húg* = parszi *khuh*, ujper. *khu* soror» (Finnít. törekv. 22.). Tulajdonkép pahl. *χūk* a megfelelő alak a *-k* képzőnek (= av. *-ka)* osszétféle *-g (-ag*, *-äg*, *-åg)* változatával, melyet iráni eredetű *méreg*, *üveg*, *beteg*, *balog* szavainkban is tapasztalunk (l. e czikkeket és HÜBSCHM. EO. 93.). — Figyelemre méltók a pamiri nyelvjárások következő ala-

kulatai: szariqōlī *jaχ (yakh)*, mindzsānī *jáχvá (yakhwá)*, szanglīčī *iχvá* «schwester» (ezek mellett: vakhī *χüi* «schwester», szariqōlī *χajūn*, vakhī *χüjūn* «schwester des mannes»; Tomasch. Pam. 775.). Hasonló t. i. ezekhez: PV. *jąk*, KLV. *joąk* «ältere schwester», melyekhez v. ö. PV. *oąkw* «tante; frau des onkels», ÉV. *ākw*, KLV. *oąkw* (1. sz. *oąkum*) «tante (mütterlicherseits)», KV. *oąkw*, ALV. *ąk*, TV. *ăχ* (1. sz. *ăkem*) «schwiegermutter (теща, свекровка)». A csuvasban is van: *akká* «ältere schwester», melyből: mordM. *aka* «ältere schwester; vater- u. mutterschwester» (Paasonen: Türk. Lehnw. 27.).

A szkr. *svásṛ-* (accus. *svásāram*) tőt tükrözik: votják *suzer* (birtokosragokkal: *surzi, surzid, surziz* v. *suzerä*) «jüngere schwester» | cserem. *šužár, šéžár* (Troj. 82, 84.), cserM. *šošar* id. | mordE. *sazor*, mordM. *sazór* id. (Paasonen: Kieiellisiä 32.), melyeknek első szótagbeli hangzója alkalmasabban magyarázható árja, mintsem litván alapon (v. ö. litv. *sesů́*; tő: *seser-* «schwester»). Így véli e szavaknak viszonyát már Anderson (Stud. 244, 326.), míg Ahlquist (Kulturw. 212.) és Tomsen (Beröringer 217.) — az utóbbi a votjákra nézve cseremisz közvetést vévén föl — a finn *sisar, sisär*, karél *sizar*, olonetzi *sizär*, észt, vót *sozar, sohar*, lív *süzär, süzär* szókkal vetik egybe, melyek kétségtelenül litván eredetűek. — A szkr. *svasā* nomin. alakkal társítható a luzai és vicsegdai zürjén *šoč* «schwester» (Wied.).

170. Magy. **húgy** (elavult szó) «stella; stern» *(«hold ees hwgyak:* luna et stellæ» FestC.; *tengernek hwgya:* maris stella» DöbrC.); *kasza-húgy* (Palóczság) «kaszás csillag; orion, jugula» NySz., MTsz.).

Vogul: TV. *khōńś, khōńś* «stern» *(ńu-khōńšét* «das bärengestirn», tkp. «jávorcsillag, or. лось» = «gönczölszekér»; *sal'khul-khōńšét* «das siebengestirn», tkp. «keczerécze-háza csillag» = fiastyúk) | ÉV. *χōs* «stern» (csakis az énekekben, mint osztjákból való jövevényszó).

Osztják: ÉO. *χōs, χūs* «stern» (Ahlq.) | IO. *χūs*, SO. *kōs*, VJ. *kąs* id. Castrén, Pápai).

Zürjén *koǵul, jen-k.* «stern» *(jur-jil k.* «siebengestirn», *voi-k.* «plejaden»), *koǵlal-* «glänzen, schimmern, funkeln», *koǵulöś* «gestirnt, sternhell» (Wied.).

Votják *kiǵili*, Mal. *kiǵili*, Kaz., Glaz. *kiźili* «stern» *(in-k* «himmelsstern», *tarazi-k.* «oriongestirn», *žok-kuk-k.* «bärengestirn», *čulpon-k.* «morgenstern»).

< Kaukázusi: šapszug *χuc*, tabasszarán *χač*, buduch *gadž*, dzsek *gaadž*, chinnalug *piχunc* «stern» (Enckert: Kaukas. Spr. 135.).

Megjegyzendő, hogy a chinnalug *piχunc* szókezdete nem egyéb, mint a cserkesz nyelvjárásokban gyakori *pχ* (= etimologiai értéke szerint: *χ)* fricativa kényelmesebb ejtése, illetőleg a szó kezdeten való afféle szétbontása, mint nyelvünkben a *karajczár, geréta, falaskó* (e h. *krajczár, kréta, flaskó)* előresze. Ugyanígy viszonylanak egymáshoz: chinn. *piχa* «hund» és chürkilin *χha*, ud *χā*, czachur *χoa* id. (Erck. 86.) | chinn. *phχu, pχu, pfu* «fünf» és tabasszarán *χuv*, ud *χko*, varkun, kubacsi *χu, χü* id. (u. o. 24.), míg a csecsenczben szintén oly szókezdettel: *pχij, phχi'h* (= abadzech *t'fe*, kabardin *tχu, tχrru)* id. | chinn. *yami-phχu* «ruder» (tkp. «schiff-schaufel») és abcház *zûo-kχo, atvur-gχu* id. (u. o. 118.). Hasonló jelenség, midőn más kaukázusi nyelvek *š (ċ, s)* szókezdőjével szemben a chinnalugban *pš*, s ennek fölbontásával *piš-* megfeleléssel találkozunk, mint pl. ezekben: chinn. *pši, piši* «pferd» = kabardin, šapszug *ši, šÿ, šš̈*, abadzech *šü, šu, šÿ*, avar, lák *ċu* id. (u. o. 112. és II: 82.) | chinn. *piša* «brot» = abcház *ċa* (névelővel: *a-ċa)*, abadzech *š'ak, ċaχûo* (u. o. 48.) | chinn. *pišla* «fuchs» = arcsin *sol*, ud *ššul*, buduch *cäkhul*, dzsek *säkhul*, csecsencz *cogal* id. (u. o. 66.) | chinn. *psi* «bär» = rutul, czachur *si*, karata *sij*, and *sej*, kürin *sev*, ud *šuë, šš̈në*, tabasszarán *šee, šoje*, avar *ci* id. (u. o. 43.) | chinn. *pšo, phšo* «drei» = abadzech *šši, še, ši*, kabardin, šapszug *ši*, tabasszarán *šibu, šubo* (u. o. 23.). Éppen ugyanazon hangelemekben, mint a chinn. *piχunc* és dzsek *gaadž* «stern» találkoznak: chinn. *piχunc* és dzsek *gaadž*, szvanét *ghvaš* «steinbock» (u. o. 134.), mely két merőben különböző értelmű szó bizonyára nem azonos (pl. képletes alkalmazás révén). A chinn. *piχunc* «stern» ilykép kifejlő eredetibb **χunc* alakjával — melyhez képest a többi kaukázusi nyelvek *χuc, χač, gadž* alakjai csak olyan nasalis vesztett változatok, minőknek fentebb (a *gatya* szónál: 118. sz.) több példáját idézzük — jól egyeznek a vogul *khŏńš*, magy. *húgy*,*) zürj. *koǯul* és votj. *kiǯiľi*, sőt ez utóbbiak végzetében is a kaukázusi *-l, -li* képzőjét ismerhetjük föl (l. fönt az *agár* és *bogár* czikkekben: 2. és 37. sz.). Az is javallja a kaukázusi eredet nézetét, hogy a finn-magyar nyelvekben egyedül álló permi *kod* «stern» szónak is a kaukázusi nyelvekben akad egyezése: agul, tabasszarán *χad*, rutul *χadë*, kürin *ghed*, czachur *χare* «stern». Talán még az ÉV. *sqw*, KLV. *squ*, KV. *squ* «stern» *(khwql-squ* «morgenstern», *īt-squ* «abend- stern») is kaukázusi eredetű: v. ö. avar *tcoa, tcua*,

*) L. a vog. *ńš* = magy. *ǵy* = zürjén-votják *ǯ, ź* hang-megfelelésre nézve: Ethnogr. S: 217. l. jegyz.

tca, karata *coa*, dido, and *ca*, lák *tcuku* «stern» és *-ri* képzővel: akuša *zuari*, kaitach *zuri*, *iri*, chürkilin *urʿi* (Erck. 135.).

Budenz (MUgSz. 104.) a magy. *húgy* «stella», osztj. *χūs*, zürj. *koźul*, votj. *kiźiľi* szavakat a magy. *hó* «mensis», finn *kuu* «luna» stb. szavakkal családosítva egy «ugor» *kₛgₛ-* «lucere, splendere» tőből származtatja olykép, hogy az osztj. *χūs* a lapp *kvokso* «aurora» mása volna. Még nem volt előtte ismeretes a TV. *khōńś* változat, mely világosan mutatja, hogy az osztják szó *s*-je *ns (ńś)* helyett való, úgy mint ezekben: ÉV. *χańśi* és *χāsi* «tud; er weiss»: v. ö. ÉO. *χasḷ-* «kennen, wissen»; KV., ALV. *ńiś* (tő: *ńinś-)* «fischmilch»: v. ö. ÉO. *nisèñ* «milch der fische»; ÉV. *sāns. sās* «knie»: v. ö. ÉO. *šānś, šāś, sās* id.; ÉV. *śēńś, śēś* «bast» = ÉO. *seńs, sēs* id. stb.

171. Magy. **hús** (accus. *hús-t)* «caro; fleisch» *(bárány-hús, disznó-hús, marha-hús, vad-hús)*; *húsos* «carnosus, carnulentus; fleischig»; *húsol-* «lefaragja a húst a bőrről» *(husalo kes* «scalprum»; Schlägli Szójegyz. 1233. sz.; NySz., MTsz.).

< Av. *gāuš* (nomin. a *gāv-* tőből) 1. «rind, ochs, stier, kuh»; 2. «fleisch» (tkp. «rindfleisch») | pahl., ujper. *gōšt*, kurd *gūšt*, balūčī *gōšt, gōžd*, vakhī *gušt*, mindzsānī *γoš*, szariqōlī *gïχt*, šighnī *goft*, afghán *γvaše (γvaźa)* «fleisch» ebből: pahl. *gō*, ujper. *gāv*, kurd *gā*, afghán *γvā*, balūčī *gōχ*, vakhī *γau, γü*, mindzsānī *γáo*, osszét-dig. *γo-g*, tag. *gū-g* «rind, kuh, ochs» (Horn 210, 198; Tomasch. Pam. 777; Geiger Bal. 125, Hb. 227.).

Megvan lényegében ez egyeztetés Beregszásznál *(«hús* = pers. *kusch*, hindost. *huz, hus»*; Ähnl. d. Hung. Spr. 103, 133.), valamint Mátyás Flóriánnál is *(«hús* = ujper. *kúst, gúst»*; Magyarárja Nyhas. 13.). — Végzetében a magy. *hús* az av. *gāuš* alakkal egyezik, szókezdőjében pedig (melyet *g*-ből fejlett *γ* alapján magyarázhatunk) osszét hangsajátságot tükröz, mely nyelvben t. i. az av. *g* szókezdőnek dig. *γ*, tag. *q* a szabályos mása, pl. dig. *γo-g*, tag. *qū-g* «kuh, rind» = av. **gava-ka-* (l. fentebb); dig. *γar*, tag. *qarm* «warm» = av. *garĕma-;* dig. *γēsă*, tag. *qīs* «borste» = av. *gaęsa-;* dig. *γos*, tag. *qus* «ohr» = av. *gaoša-;* dig. *γun*, tag. *qun* «haar, farbe» = av. *gaona-* «farbe» (Hübschm. EO. 32—34, 99.). Ugyanily hang-megfelelést tapasztalunk a magy. *had, hagy-máz* és iráni megfelelőik közt is (l. e czikkeket fentebb).

Ép úgy, mint ezen iráni szavakban, a «rind, ochs» szava szolgál a «rindfleisch» jelölésére az orosz *govjadína* szóban (v. ö. ószlov. *govędo*, or. *govjado* «ochs»; Miklosich: EtWb. 75.) s azt

vélem, hogy ily alapon a rokon nyelveknek néhány más «hús» szavát is megmagyarázhatjuk. Föltünően hasonlít ugyanis a vogulban és osztjákban az ÉV. *ńąwël, ńąul*, KLV. *ńoul*, KV. *ńoul*, PV. *ńąul*, TV. *ńoul*; SO. *ńoχej, ńoγej* (Pápai), *ńögoi* (Castr.), IO. *ńögo, ńöga* (Castr.), ÉO. *ńoγa, ńoγi* «fleisch» (Ahlq.) előrészes a középobi osztják *ńoχ*, VJ. *ńuχ*, SO. *ńoχ, ńouχ* (Pápai, Castr.) «elentier; jávor» (v. ö. KV. *ńpu* «jávorcsillag, gönczöl» = ÉV. *sγrp-sąw* «jávorcsillag», or. лось «jávor» és «jávorcsillag») szóhoz, mely állat jóízű s szárítva is élvezhető húsa miatt (or. лосина «jávorhús») az éjszak vadász népeinek ma is legbecsesebb vadja; a réntenyésztés meghonosodása előtt pedig mindenesetre a legjelentékenyebb húsadó állat volt. Ha e szavak tényleg összefüggnek, az utórészt (melyet képzőnek nem tekinthetünk), a cserM. *oľa* «fleisch, rindfleisch» (Troj.) szóval vethetnők egybe, mely talán utórésze a mordE. *sijeľ, śivaľ*, mordM. *śivəľ* «fleisch» (Paasonen: Mordv. Lautl. 79.) = cser. *šil*, cserM. *šël, šel*, votják *šil*, Kaz. *šiľ* id. szavaknak is; v. ö. az előrészre nézve mordE. *śeja*, mordM. *śava* «ziege» (Paas. u. o. 33.).*) Egészben azonos a vog. *ńąwəľ*, osztj. *ńoχej, ńoγej* alakokkal a zürj. *jaj* «fleisch» (*jaj-li* «leib, körper»; *li* «knochen»), mely assimilatióval **ńaj*, **ńaľ* helyett valónak veendő. Külön szó azonban a zürj. *jöz* «volk, leute, genossenschaft», melylyel Budenz az itt említett vogul-osztják és zürjén szavakat a magy. *nyáj* «grex; herde» hozzávonásával rokonítja. Ez t. i. nem más, mint a magy. *íz* «membrum; gelenk» zürjén másа, mi kitetszik a votják *joz* «gelenk» következő értelmi fejleményeiből: 1. «paar; was mit einer person, od. einem gegenstande in gleichen verhältnissen ist»; 2. *joz-kalik* «altersgenossen» (*kalik* «volk»); v. ö. magy. *íz* «generatio; verwandschaftsgrad, geschlecht» (*harmad íz* «tertia generatio»; NySz.).

171. Magy. **husáng** (Kemenesalja) «hajlós csibar, hajlós tölgyágból verő eszköz», (Csík-m.) «vessző», (Duna-mellék) «nagy bot, gerundium» (Régi Tájszót.), (Gömör-m.) *husáng* «dorong» («mondják azt is: ‚*nagy husáng legény*'»; Nyör 22 : 286.), *husángol-* «megbotozni, elpáholni, elvesszőzni, jól elverni» (Régi Tájszót.).

*) Paasonen a mordvin szót a finn *silava, silevä* «fett, speck» szóval veti egybe (Kielellisiä 31.) metathesis fölvételével (úgy mint a mordv. *kaval* «weihe» és *kalava* id. alakokban); de a rokon nyelvek megfelelői (cser. *šël*, v. *šiľ*) inkább a mordv. *śivəľ* hangzása nyomán érthetők; ha előzményük a f. *silava* hangzása lett volna, magánhangzót kellene a szóvégen találnunk. V. ö. a finn szóra nézve: zürj. *šil* «fett, talg» (Wied.).

< Ujper. *gōšank, gāvšank* (غاوشنك, غوشنك) «stimulus cuspide ferrea instructus, quo asini et boves impelluntur» (Vullers II : 626.) = *gō, gāv* «rind» + *šañk* «nimium studium» (tehát tdk.: «marha-ösztön»).

Már Beregszászinál említve: «pers. *guschank* eine beugsame ruthe = *husang*» (Aehnl. d. Hung. Spr. 167.). A hangfejlődés az előrészben ép olyan mint a *hús* szónál (l. fent 171. sz.). A népetimologia közreműködésével lett szokatlan metathesissel: *suhúng* (Vas-m., Szatmár, Szabolcs), *suhang* (Háromszék): v. ö. *suhog* (a vessző, mikor vele ütnek).

173. Magy. **hülye** (Palóczság) «hízott disznó; gemästetes schwein» (MTsz.); a köznyelvben: «idiot, cretin» — **gőlye**, *gőjje, gője, göje, gönye, gönne* (Székelység) «nőstény disznó, kocza; mutterschwein» (MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: abcház *χua, χva* (Erck.), *h'a* (Uslar-Schiefner: Abchas. Stud. 46.), šapszug *kö*, kabardin *qo*, abadzech *ko* «schwein»; képzőkkel: csecsencz *ha-qa, χjaχka*; mingrél *ghe-ži*, láz *ghe-dži*; grúz *gho-ri*, ingiloi *gho-r* «schwein» (Erckert: Kauk. Spr. 126.).

Számbavéve a *csëka, kocza* és *konda* disznónevezetek kaukázusi eredetét (l. i. 59. sz. és alább), az itt idézett alakok ugyanezen nyelvterületen sejtetik *hülye* és *gölye* szavainknak is származását. Ehhez csak azt kell fölvennünk, hogy mint egyéb esetekben igazolható, volt a *ghe-ži, gho-ri* képzések mellett ama nyelvjárásokban, melyekkel egykor a magyar érintkezett, *-la, -le, -li* képzős változat is (l. e képzőre nézve fent az *agár* és *bogár* czikkeket). Így a *hülye* és *gölye* egyazon szónak különböző kaukázusi nyelvjárások révén került alakjai volnának; v. ö. a szókezdőnek itt föltett váltakozására nézve: agul *χad*, rutul *χade* «stern» = kürin *ghed* id. (Erck. 135.) | tabasszarán *χač* «stern» = buduch *gadž* id. (u. o.) | lák *qun* «stein» = kürin *χkghvan* id. = agul *goan, goun, gan* id. (134.) | varkun *šaldan* «stahl» = kürin *hildan*, czachur *χandan* id. = dzsek *galdan* id. (132.) | arcsin *kute* «baum» = ud *χod* id. = avar *ked, ghvet, ghojth* id. (44.). A *gönye* alak viszonylása a *gőlyé*hez olyan mint: *kígyó, kijó* > *kényó*.

174. Magy. **hűvös**, *hívës*, székely *hímës, himes* (Csík-m.) «frigidus, algidus, frigidulus; suavis algor, amoenum frigus; kühl, etwas kalt; erquickende kälte, kühle»; *hüvöske* «frigidulus, etwas kühl». — *hüt- (hyvőt* DebrC., *hüvét, hivét* Páriz-Pápai, *hüvít*

Pázm.) «refrigero; (trans.) kühlen, erkühlen»; *hűl- (hyuel* EbrC., *hűvül* Pázm.; *hivël* Palóczság, *hívül* Baranya-m.) «refrigeo, refrigeror; (intrans.) erkalten, auskühlen»; *hülemed-ik, hüleped-ik* «hül, hűsül; kühl werden» (Szatmár-m., Székelység); *hivedëz-ik* (Sopron-m.) «fázik; kälte fühlen» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *hím-* (instr. *-ā́*) «kälte, frost»; *himá-* (nom. *-ás*) «kühlung; frost», (nom. *-ám*) «schnee»; (adj.) «kalt, kühl» (Grassm. Wb. 1665—66.) || av. *zim-* (nom. *zyāo*) «winter, winterkälte», *zima-* (nom. *-ō*) «winter; jahr» (Justi Hb. 125.), pahl. *zim id.* — lat. *himus : bimus* «zweijährig» (= *bi-himus*), gör. δύσχιμος «hibernus, procellosus» (Geiger Hb. 243.).

A magy. *híves, hivës*, székely *hímës, himës* változata igazat ad Fióknak, ki ez adat tudta nélkül a *híves*-t a szkr. *hima-* szóval egyezteti (Árják és Ug. 21.). Az *m* > *v* változás itt ép olyan, mint az ugyancsak árja eredetű *név* és *kevés* szavakban (l. ezek czikkeit alább). A szókezdő *h* változat eredetibb sibilansból magyar nyelvtörténeti fejleménynek veendő (l. fönt a *hang, hét, hív, hideg* és *hőre* czikkeket). A *híves, hívül, hűt* alapszavának értelme az árja megfelelők tanúsága szerint: «kälte; kalt». — V. ö. a kaukázusi nyelvekből: ingiloi *civi*, grúz *civi, civad, civa*, šapszug *ši*, kabardin *šỹ'a*, abadzech *še-e, šiko* «kalt» (Erckert: Kaukas. Spr. 168.).

Figyelembe jöhetnek a magyar szófejtés szempontjából az iráni *zim-*, szkr. *him-* tőnek következő alaki és jelentésbeli változatai, illetőleg bővületei: vakhī *zam*, szariqōlī *zaman* «schnee» (pahl. *zam* «winter», ujper. *zam, zem* «kälte»; v. ö. av. *zyāo* «frost, winter», melynek accusativusa *zyąm* a *zimō* genitivus mellett) | hindu: kāfirī *zaim, zim, zem* «schnee», kištwarī *himān, hiwān* «lawine», šinagī *hinn* «schnee» | šighnī *zimǯ, zinǯ* «schnee» (= osszét: tag. *zïmäg, zimäg*, dig. *zumäg, zumäk* «winter»), melyekhez hasonló jelentésfejlődések az ugyanazon tőből való örmény *ziun* (gen. *zean*) «schnee» = gör. χιών «schnee» szóknál is jelentkeznek. (v. ö. χειμών «winterwetter, sturm. u. regen»; lat. *hiems*, szláv *zima*, litván *žëma* «winter»; l. Tomasch. Pam. 755; Horn 147; Hübschm. Arm. Gr. II: 470, 471; EO. 40; Pers. Stud. 70.). Ezek t. i. azon sejtelemhez vezetnek, hogy a magy. hó (tő: *hav-*: acc. *hava-t*, plur. *hava-k*) «nix; schnee» szó = melyből: *havas* (*hovas* Esztergom) «nivosus, ningvidus; alpes», *havaz-* (*hovaz-, hoaz-* Brassó-m., Moldva) «schneien» (NySz., MTsz.) — a *hívës* alapszava mellett ugyanolyan változat, mint az árja *zim, him* mellett az iránság *zam* szava, vagyis a két magyar szó egyazon árja tő különböző alakjainak tükrözése. Megjegyzendő, hogy a lapp *sueve* «schnee», Fm. *suöwwë* «gemisch von wasser u. schnee, melyekkel Budenz a

magy. *hó* «nix» szót egyezteti (MUgSz. 136.), eredetileg magasbangú s inkább a finn *hyy* «reif, schneebrei» szóhoz vonható (l. WIKLUND: Urlapp. Lautl. 316. és fönt a *hideg* czikket: 163. sz.). Még kevésbé tartozik ide a BUDENZtől egyeztetett finn *suve-* (nomin. *suvi*) «sommer», mely a vogul *tūw* «sommer» rokonságához tartozik.

175. Magy. id, *üd: id-nep, üd-nep* (EhrC., PeerC., Sylv.) = = *innep, ünnep* «festum, feriæ; fest» (vagyis: **id-nap*) — *idlüdöl-* (PeerC.) = *üll-, ill-: ünnepet üllök* «ferior, festum diem celebro; feiern» (*«wdwlwk az wdnepeth»*; Komj.) — *idvez, üdvöz:* «sospes, salutatus, benedictus; selig, willkommen» (*üdvöz légy!* «salve, salvus sis!» *iduezzek legyetek!* GömC.); *üdvözöl-, idvezel-* «saluto, benedico; begrüssen, willkommen heissen»; *üdvözít-, idvezít-* «salvo, beo, salvum facio; selig machen»; *üdvösség, üdvösség, idvezség* «salus; heil» — *egy-ház (ygyhaz, yghaz* ÉrdyC., DebrC.) «templum, ædes; kirche, tempel» (= **id-ház*); *egy-kő, igy-kő* (régi okiratokban: *Egki, Eg-kü, Ig-kü*) = *Hegykő* (helynév), németül: «Heilig-stein» (NySz.; FÁBIÁN ISTVÁN: NyK. 7: 120; BUDENZ: MUgSz. 807.).

< Szkr. *íḍ-* (nomin. *íḍā*) «verehrung, preis» (*íḍya, īḍia* «zu verehren, zu preisen, verehrungswert») ettől: *iḍ-* «flehen, anflehen, anrufen, bitten, auffordern; verehren (ein göttliches wesen durch opferhandlungen); preisen (durch lieder); etwas (dem gotte) weihen»; *prá-iḍ-* «verehren, preisen» (GRASSM. Wb. 230, 231.). UHLENBECK szerint e szkr. szó a gör. ἀλδαίνω «lasse wachsen», αλδήσκω «wachse», lat. *alō* «ernähre», gót *alan* «wachsen» családjába tartozik s *ḍ*-je = idg. *ld* (EtWb. 23.).

E szerint magy. *id-nap* eredeti jelentésében annyi mint: «tiszteletben tartott, v. istennek szentelt nap», *egy-ház:* «istennek szentelt ház, v. imádság, istentisztelet háza», *«id-vez légy»* pedig: «magasztalva, dicsőítve légy!» Alaki szempontból megjegyzendő, hogy *d*-s változat (*nadá-* schilfrohr» = magy. *nád*; l. alább) van a szanszkrit lingualis *ḍ* esetében a szkr. *naḍá-* «schilfrohr» szónál is (l. ehhez még fönt a *fazék* czikket.*) — Árja alapon magyarázhatjuk az *id-vez, id-vëz* utórészét is, melynek másai, mint részben már BUDENZ is kimutatta (MUgSz. 808.), a rokon nyelvekben: zürj.

*) A szkr, *íḍ-* szóhoz vonja a magy. *id*-vezeld részét már KŐRÖSI CSOMA (l. DUKA: K. Cs. 5. Dolg. 416.).

viź: ǯon-viź «gesundheit, unversehrtheit», *ǯon-viǯa* «gesund»; *viǯa olan?* «bist du gesund?» (grussformel)»; *vič-ko* «kirche, tempel»; *viź-mu* «gut, landbesitz» (*mu* «land, erde»; v. ö. magy. *jószág*, ném. *gut*); *vičmöd-* «zuteilen, versehen, versorgen, aushelfen mit etw., leihen, belohnen» (*burön vičmödni* «beglücken»); permi *vičku, vič-kua* «kirche, tempel» (Wied.); innen átvéve: ÉO. *viśa, uśa* «gruss beim begegnen od. eintritt in ein haus»; *uśa verl-* «grüssen»; *uśa ula*, v. *viśa ula!* «sei gegrüsst!»; *vuškuv, uškuv* «kirche» (Ahlq.) | votj. *vožo: vožo karênê, deč-vožo karênê* (Kaz.), Glaz. *vožoburo karini* «jemanden begrüssen, bewillkommen». Megfelelnek ezeknek: av. *vañhu-* (nomin. masc. *vañhuš*, neutr. *vohū*) «gut», comp. *vahyah-*, pahl. (comp.) *vēh, vēhīh* (superl. *vahišt* = av. *vahišta-*), ujper. (comp.) *bih* «besser; gut» (superl. *bihišt, behišt* «paradies»; Geiger Hb. 316; Horn 55, 56.) | szkr. *vásu-**) (adj.) «licht, herrlich; gut, fromm (von menschen); gut, heilsam (von sachen); *vasu* (neutr., nom.) das gute, besitztum, habe, reichtum»; *vásyas* (comp.) «besser, wilkommener; reicher, glücklicher»; (neutr.) «höchstes glück, od. heil» (Grassm. Wb. 1234, 1239; Uhlenb. EtWb. 279.); mert hogy a zürj. *viź*, votj. *vožo* szavaknak alkalmasan tulajdonítható «jó»-féle alapértelem, kiviláglik abból, hogy a zürj. *viǯa olan?* kérdő köszöntés votják megfelelője: *ǯeč-na-a?* (Sar.), Kaz. *deč-a?* v. *deč uliśkod-a?* «geht's dir gut? bist du gut?» (találkozáskor való köszöntő) s hogy az elhomályosult értelmű votj. *vožo* éppen a «jó» jelentésű *ǯeč* és *bur* szavakkal társúl összetétellé. A zürj. *vič-ko* «kirche» kifejezés analogiája az ÉO. *jemiñ-χōt* «kirche», tkp. «heiliges haus» (*jemiñ* «heilig» ettől: *jem* «gut»); végül ugyancsak a «jó» alapjelentést tükrözi a *vičmöd-* «versehen, versorgen, aushelfen, belohnen» ige is, melynek értelme tulajdonkép: «jóval ellátni, vkinek javát eszközölni; begütigen». Ugyane zürjén votják szó $v > b$ hangváltozással jelentkező változatai (l. fentebb a *bal* czikket: 23. sz.): votj. *śabaś* «sei gesund; будь здоровъ!», melynek *śa-* előrésze a tatár *saw, say* «gesund», a mint kitetszik következő tavdai vogul megfelelőjéből: *śaw-piśen ałánten-li?* «bist du gesund, heil? (живой, здоровой живешь-ли? köszöntés) | (a votj. *śa-baś* utórészének megfelelő régi permi útvételek:) ÉV. *paśi*, KLV. *päšä*, IO. *peťa, peďa* (Castr.), VJ. *pöťe* (Pápai) «grussformel (beim begegnen)», melyekben az *-ä* véghangzó nyilván a vogul *-ä?* kérdő szócska (v. ö. votj. *ǯeč-na-a? deč-a?*). Alakilag a zürj. *viź*, votj. *vožo* úgy viszonylik az av. *vañhu*-hoz, mint votj. *zareź, zariź, zariǯ* «meer» az av. *zrayañh- (zrayah-*; nom. *zrayō* = óper. *draya-*, ujper. *daryā* «meer» (= szkr. *ǵráyas-* «ausgedehnte fläche») szóhoz; vagyis bennük a *ǯ, ź, z* eredetibb *nz*

*) E szkr. szót Uhlenb. a gör. ἐΰς, ἠΰς «gut, tüchtig», εὖ (adv.) «gut» szóval veti egybe.

(us) helyett való, a mint az av. *ñh (h)* előzményét a szkr. *s* megfelelővel szemben joggal föltehetjük. A magánhangzót illetőleg megjegyzendő, hogy az eredetihez közelebb álló ejtésben van meg a votj. *śa-baś*, vog. *paśä, päšä*, magy. *-vez, -vöz* alakokban azon árja (iráni) alapú *a* ∽ *ä* hang-megfeleléssel, melyet számos egyéb esetben is igazolhatunk. A votj. *vožo* szemben a *śa-baś* végzetével úgy látszik a *vañhu-* neutrumának a *vohū* (nomin.) alaknak mása s hozzá képest a zürj. *viž* olyan alakulat, mint: zürj. *piśki* «pocke, blatter» a votj. *pośki* id., zürj. *giž* «schreiben» a votj. *gož-t-* (vog. *χans-*) id., zürj. *viž-* «halten, beobachten» a votj. *vož-, voǯ-, voź-* id. alakok mellett.*) Arra nézve, hogy ide tartoznak «heiliger tag» alapértelemmel a «bőjt» jelentésű zürjén *viž*, votj. *viź*, ÉO. *viś, uś*, vogul *piś*, orosz-lapp *pa¡sse, poiss*, finn *pyhä* szavak is l. fönt a *böjt* czikket (43. sz.). További rokonsága ugyane szónak: TV. *piś* «gesund» | mordM. *péćk-, pićk-* «zu etw. tauglich sein; heilen, genesen»; *pećkaft-* «heilen, gesund machen»; *pećkäjks* «jóravaló» *(a f p.* «haszontalan»); mordÉ. *pićk-* «genesen, heilen», *pićkaft-* «heilen (trans.)»; v. ö. magy. *gyógyúl-, gyógyít-* a *jó* «bonus» alapszóból s szintígy: votj. *burmi-* «genesen, gesund werden» és *burmit-* «heilen» ugyancsak a *bur* «gut» szóból. — Alakban és jelentésben közel áll e szócsaládhoz: permi *vež*, zürj. *veža* «hell, glänzend; heilig» *(veža dir* «feiertagszeit», *veža lun* «sonntag; woche»; *vežatïra* «heilig»), *vežaal-* «heiligen, heilig halten»; *vežamöd-* «heiligen, weihen (Wied.). Itt az alapjelentés a «hell, glänzend», minélfogva egybevethetők: szkr. *vas-, uš-* (præs. 3. *uććhati)* «leuchten, aufleuchten, hell werden» (nom. verb. *uś, ušās* «morgenröte»; Grassm. Wb. 1229, 267.) | av. *vañh-* (præs. 3. *usaiti)* «leuchten, strahlen» *(ušañh-, ušah-*; nom. *ušao* «morgenröte» = szkr. *ušás-* id.; Geiger Hb. 316, 213.). Megjegyzendő, hogy ugyane szkr. *vas-* igéből származtatja Grassm. a *vásu* «gut» szót is, melynek t. i. szintén «licht, herrlich» az alapértelme (masc. plur. «die lichten' herrlichen, guten als bezeichnung der götter überhaupt»; Grassm. Wb. 1234.). Zürj. *viž* és *vež* tehát, ha e szófejtés helyes (?), ugyanazon árja szónak különböző viszonyok közt történt átvételei volnának.

176. Magy. **idegën** *(ydeken* Beszterczei Szójegyz. 51. sz.; *ődegen* Heltai, Melius) «alienus, alienigena, hospitus, extrarius, extraneus, hospes, hospita; terra alinea; fremd, ausländisch, fremde»; *idegenség* «peregrinitas; alienum, obsonum; aufhaltung an einem fremden ort; fremd, absonderlich»; *idegënëd-ik* «alienor,

*) Avagy zürj. *viž* = av. *vahyah-*, szkr. *vasyas-* (comp.)?

avertor; entfremdet, abgeneigt werden»; *idegenít-* «alieno, abalineo; entfremden, entäussern» (NySz.).

V. ö. ujper. *dihgān*, régebben *dihkān*, gelānī *dehkān* «paganus, rusticus, vicanus, agricola» (Vullers 942.); «dorfbewohner» (innen: arab *dihqān* «land-edelmann, ortsvorsteher, bauer»; örmény *dehkan-utʿiun* «das dehkan-amt»); alapszó: ujper. *dih, dīh*, pāzend *deh* «dorf», balūčī *dīh, dēh* «land, gegend» = av. *daźyu-, daŋhu-* (nomin. *-uš*), óper. *dahyu-* «land, gau, bezirk» (Hübschm. Arm. I: 139; Horn 131; Justi Hb. 144.) = szkr. *dásyu-* «die volksstämme, welche die götter nicht verehren, die ungläubigen (dem gläubigen arier, *árya*, gegenüber, gestellt»; Grassm. Wb. 584.).

Az av. *daźyu-* összetételei: *ā-daźyu-* «einheimisch, der im lande ist», *antarə-daźyu-* «innerhalb des landes seiend», *uz-daźyu-* «auswärtig» (Justi Hb. 51, 17, 61.), minő az örmény *nždeh* «fremdling» is, mely t. i. eredetije gyanánt óperzsa **nižḍahyu-* «der ausserhalb seines landes ist» összetételre mutat (Hübschm. Arm. Gr. I: 203.). Hasonló összetétel másának gondolhatjuk a magy. *idegen (ideken)* szót, melyet «külső, v. más vidéki» alapértelemmel magyarázva így taglalhatunk: *i-degen*, s ekkor az utórész jól egyeztethető az ujper. *dihgān, dihkān, dehkān* szóval, számbavéve, hogy ennek jelentése voltakép általánosságban: «landsbewohner, zum lande gehörig» (v. ö. *bāzār-gān* «kaufmann», ettől: *bāzār* «markt»; l. Horn 119.). Az előrészt illetőleg tekintetbe jöhet az av. *uz-daźyu-*, pahl. *uz-dihīk* «auswärtig», a midőn a magy. *idegen, üdegen* alakot az árja eredetű *méh, éh, juh, düh* szavakban is mutatkozó *s, z (š, ž)* > *h* változással **üh-degen* (= középperzsa **uz-dehkān*) előzményből kellene levezetnünk; de lappanghat benne az av. *anya*, pahl., pāzend *ān, hān* (osszét *inne, innä*) «anderer» szó is s ez esetben: *idegen* < **édegen, *éndegen* (= középperzsa **ān-dehkān*); v. ö. az *nd* > *d* változásra a *hud, köd* és *gödör* czikkeket (u. i. 114, 133. sz. s alább). Talán éppen ez az összetétel a vakhī *anday*, szariqōlī *indīž* «sklave», melyet Tomaschek av. **hañ-daźyu-* «zur gesammtheit der unterworfenen, zum sklavenstand gehörig» másának tart (Pam. 776.). — Az av. *daźyu-* van meg valószínűleg a votják *kiďok*, Kaz. *kuďok* «ferne»: *kiďokin* «weit, in der ferne», *kiďokä* «weit hin, in die ferne», *kiďokiś* «aus der ferne» szó utórészében is, a mely fölvétel mellett a *ku-, ki-* előrészt az osztj. (ÉO.) *χū, χuv* «lang, weit», (IO.) *χou* «langentfernt», mordv. *kuvaka*, lapp *kukke* «longus», finn *kauka (kauka-maa* «terra remota», *kaukana* «procul», *kau'aksi* «weithin») szavakkal azonosíthatnók (l. Budenz: MUgSz. 116, 17.).

177. Magy. ín[1], *in* (acc. *ina-t*, plur. *ina-k*) «nervus; capreolus, clavicula; spannader, nerv, sehne; ranke» (NySz.); «növényszár, inda, kocsány; ranke» *(szőllő ina, tök ina, dinnye ina:* Göcsej, Székelység); «hálókeretül szolgáló vastagabb kötél, vagy zsineg; horgoknál az a zsineg, melyre a pelle reá van burkolva»; (Rábaköz) «sásból sodort kötélféle, a melyet a gyékény-szövésnél használnak» (MTsz.); *háló-ín* «tomex retibus perficiendis; netzspagat»; *húsos-in* «musculus, pulpa; muskel»; *halló-ín* «nervus audiendi; hörnerv» (NySz.); *inadék* «lábikra»; *inal-* «gyorsan lépked, gyalogol»; *el-inal* «eltakarodik, elszalad»; *inas hús* «mócsing» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *tān*, KLV., KV., PV. *tōn*, TV. *tăn* «ader, sehne; zwirn aus fasern der sehne»; ÉV. *sāñkwĕltēp-tān* «saite, darmsaite»; *tāniñ* «aderig; mit saiten versehen».

Osztják: ÉO. *l̥ōn* «ader, sehne, saite» (Ahlqu.) | SO. *l̥ān*, IO. *ton* «sehne» (Castr.).

Zürjén *sön* «ader, nerv, sehne»; *kĭlan-sön* «nerv»; *söna, sönja* «geadert, adern od. sehnen enthaltend»; *sönöd* «muskel» (Wied.) || votják *sən* «sehne, flechse».

Cserem. *šön*, cserM. *šün* «nervus» (NyK. 4 : 383.).

MordM., mordE. *san* «sehne, ader»; *koške-san* «sehne», *véŕsan* «ader» (NyK. 5 : 198.).

Finn *suone-* (nom. *-ni)* «vena» *(«veri-s.* id.; *liha-s.* «nervus») | észt *sõń* (gen. *sõne)* «ader, sehne, muskel».

Lapp: Svédlp. *suona, suon* «sehne»; *suonak, süönak* (déli) «seil od. zügel aus sehnen geflochten» (Halász) | Fm. *suodna* «sehne» | kolai *sīnn, sūnn, suonn* «sehne, ader; aus sehnen gemachter faden; faden; zwirn» (Genetz Wb. 86.).

< Av. *sna-* «sehne, darm»: *gava-sna* «sehne, darm eines rindes» (gen. *gavasna-hē; gāo,* tő: *gava-* «rind»), *snāvya* «aus sehnen, därmen bestehend»; ebből *snā-* «dehnen», honnan egyszersmind: av. *snāvar-* «sehne» (úgy mint: *dasvar-* «gesundheit», *uruθvar-* «wachstum» ezektől: *das-* «gesund, reich sein», *uruθ-* «wachsen») = osszét: dig. *nawr*, tag. *nvar, nuar* «ader», gör. νεῦρον = ófelném. *snuor* «schnur, band, seil» (Justi Hb. 301, 103; Hübschm. EO. 50.). — V. ö. szkr. *snāyu-* (nom. fem. *snāyus*, neutr. *snāyu)* «band, sehne (am körper u. bogen)», *snāvan-* (nom. *snāva, snavá)* «band, sehne» (Uhlenb. EtWb. 348.).

L. MUgSz. 817; továbbá Halásznak szamojéd egyeztetését (NyK. 23 : 270.): JurS. *tean, tea, tẽ', tön, teañ, tĩ', ti* «ader, sehne»; TavgyS. *tãñ*, JenS. *tĩ', ti*, OsztjákS. *ten, ćen, ćän, ćäne* id.; KamS. *then* «ungetrocknete sehne». — Egy av. *sna*-féle árja szó átkerülve a finn-magyarság terére itt szabályszerűleg nyerhette a szókezdő mássalhangzó-csoportot közbevetett hangzóval eloszlató alakját, a midőn természetesen ama segédhangzó lehetett akár *e, i*, akár *u, a*-féle, úgy hogy ebből folyólag a vogul *tãn, tön, tän* (az ismeretes *s* > *t* változással), permi *sön, søn*, cserem. *šön, šün* magashangúak, míg az osztják *ton, l̮ön, l̮än*, finn *suone-*, mordv. *san* s a magy. *ín* (tő: *ina-*) mélyhangúak. Hogy árja eredetű magyar szóban is elenyészhetik, ép úgy mint eredetiben, a kezdő sibilans, az *arany, ér* és *ezer* szók szolgáltatnak további biztos adatokat (l. fönt 14, 89. és 97. sz.). Közönséges eset idegen szókban is, hogy a vogul-osztják eredeti rövid tőhangzót hosszúvá fejleszt (pl. ÉV. *ämpėr* = tat. *ambar* «magazin, kornboden»; KV. *oqtėm*, ÉV. *ätėm* «mensch; volk» = tatár *adam, ädäm; χą̄n* «fürst» = tat. *χan*, KV. *khölėχ* «volk» = tat. *kalĭk*); de föltünő a mordv. *san* mellett a finn *suone-* diftongusa, melyet ugyanazon — még homályban levő — ok idézhetett elő, melynél fogva a mordvin *sal* (cserem. *šan-žal, šin-žal*) «salz» szónak is finn másza: *suola* (észt *sõl*, lív *suol*, vót *sõla*, vepsz *sola*); v. ö. ennek kapcsolatait az indogermán nyelvekben: lett *sāls*, gör. ἅλς, lat. *sal*, gót *salt*, ném. *salz*, örmény *ał*, szláv *solь* stb. — Számbavéve a votj. *son* «flechse (mócsing)» jelentését, továbbá a magy. *inas hús* «mócsing» és *húsos ín* «muskel» kifejezéseket, mint az osszét *nawr, nuar* változat közvetetlen átvételei látszanak ide tartozóknak az ÉV. *ńārĭ', ńą̄rĭ'*, KV. *ńori*, KLV. *ńäri*, TV. *ńärĭ* «knorpel (хрящь)» (*pal-ńārĭ'* «ohrenknorpel», *ńol-ń.* «nasenknorpel», *χul-ń.* «halporczogó»; KLV. *päl-ńäri*, KV. *päl-ńöri*, PV. *päl-ńärĭ* «fülporczogó») és ÉO. *ńor* «knorpel» (Ahlq.). Végül megemlítendő itt azon lehetőség, hogy a *háló-ín* összetételben szereplő *ín* — melyhez a «növényszár, inda, kocsány» jelentésű *ín* is szorosabban csatlakozik — nem azonos a «nervus» jelentésű *ín* szóval, hanem ettől eltérőleg a szkr. *yūna-* (nom. *-am*) «band, schnur» (ettől: *yāuti, yuváti* «bindet an, verbindet»; Uhlenb. EtWb. 240—1.) mása. Az *in-da* szerkezet utórésze talán a *fia-tal* szóval azonos (l. fentebb —. sz.), úgy hogy az egész szó a *hangya* < *hangyál, körte* < *körtvély* stb. végzetváltozásával **ín-dal*, **ín-tal* helyett való volna.

178. Magy. **ín**[3], *ũn* (acc. *wneeth* FestC.) «servus; sklave»; *ínség (ősneg* DöbrC., *ũnseeg* SándorC.) «servitus, servitium; sklaverei, knechtschaft» (NySz.).

< Av. *yuvan-* (*yvan-*), *yūn-* pahl. *yuvān*, ujper. *ǰuvān, ǰavān*,

ǯevān, māzandarānī *ǯavān* «jung, jüngling»: innen átvételek: kurd *ǯuvān*, afghán, balūčī *ǯavān* id.; örmény *yavanak*, *yovanak* «das junge (von esel, pferden etc.), füllen» (Horn 96; Hübschm. Arm. Gr. I: 198.) || Szkr. *yúvan-*, *yūn-* (nom. *yúvā*) «jung, jügendlich; (masc.) jüngling, junger mann, junger held» (Grassm. 1123.); lat. *iuvenis*, *iuventa*, litv. *jaunas*, ószlov. *junъ* «jung», Wb. *junoša* «jüngling» (Miklosich EtWb. 106.).

Bizvást fölvehetjük Budenzzel (MUgSz. 817.), hogy a régi *ín*, *ün* «servus jelentésének «iuvenis» lehetett alapja, hiszen «servus» jelentésben alkalmazzuk eléggé a *legény*, *fiú*, *apród* neveket, úgy mint más nyelvekben is (pl. *bursch*, *garçon*; vog. *χum-pī'* stb.) dívnak a hasonló kifejezések. Így fogván föl a dolgot, a magy. *ín*, *ün* alakilag jól egyezik az árja *yuvan-* «iuvenis» szóval, a midőn a hangzónak labialis színezetét *(ünség, önség)* s magashangúságát is megértjük. Tetszetősnek látszik ugyan első pillanatra, hogy a magy. *ín* «servus» szót inkább a szláv *junъ* átvételének tartsuk; ámde ily új keletű jövevényszónál föl nem tehetjük, hogy a szókezdő *j*-nek ne maradt volna meg nyoma s még kevésbé, hogy az eredeti mélyhangúságnak se mutatkozzék maradványa *(ínség, ünét)*. Más az eset a magy. *inas* «famulus» szóval, melyet magyar diminutivumnak más egészen hasonló esettel nem igazolhatunk; de egészében egyezik hangalkata a szláv *junoša* «jüngling» képzésével (v. ö. a végzetre nézve: magy. *szombat* = ószlov. *sąbota*; *robot* = ujszlov. *robota*, *rabota*; *lapát* = szláv *lopata* stb.) s azonos jelentése is különösen a felvidéken és székelyben használatos «fiú» értelemben. Érdekes, hogy míg az *ín* csupán a nyelvemlékekben jelentkezik, az *inas* a NySz. adatai szerint a XVI. század második felében lép föl; ez t. i. azt sejteti, hogy az idegenből került szó a réginek alakjához való simulása következtében *(*junoš*, **jinaš* helyett *inas)* idézte elő emennek teljes kiveszését. Budenz egyeztetése a vog. *māń* «klein», lapp *māna* «kind», IO. *mańa*, *mońa* «jüngerer bruder» szavakkal hangalaki akadályba ütközik.

179. Magy. in-[3]: inség, székely *énség (eenseg* JordC., Moln. Alb.) «calamitas, ærumna; angustia, anxietas; jammer, mühe, elend; angst»; *inked-ik* «nyomorog; leidet elend» (Pápa; MTsz.). — *ínnal-kínnal* (Csongrád-m.), *énnâ-kénnâ* (Szeged) «nagy nehezen, ajjal-bajjal, kelletlenül; mit grosser mühe, überaus schwer» (u. o.).

< Av. *in-* (præs. 3. *inaoiti*) «drängen, treiben, zwängen», *inita-* (part.) «bedrängt», *initi* «bedrängung» (Justi Hb. 56.) ||

szkr. *in-, inv-* (præs. 3. sz. *inóti, ínvati)* «treiben, forttreiben; eindringen, vordringen; bewältigen, in seine gewalt bringen; fördern, betreiben (ein werk)»; *énas* «gewalttat; bedrängniss, unglück; frevel, sünde» (GRASSM. Wb. 300, 217.) = av. *aęnah-* (nom. *aęnō)* «rache, strafe» (JUSTI Hb. 6; UHLENB. EtWb. 36.).

Hogy a magy. *in-ség* igei alapú képzés (mint: *fárad-ság, vesződ-ség)* bizonyítja az *inked-ik* frequentativum (mint: *csipked-, lépked-, nyomkod-),* mely mellett nem bizonyíthat névszói értéket az *inség*-re czélzó *innal-kínnal* játszi ikerszó. Az *inség* értelmét egészen jól foghatjuk föl «drangsal»-nak az árja *in-* «drängen» igéből, melynek további nyomai is mutatkoznak a magyarban, így: incselked-ik *(eenczelkődyk* ÉrdyC., JordC.) melynek alaprésze az *in-* tőből a *szürcsöl-, lépcsel-, kencsel-* képzésével bővült s különösen régi «studeo; trachten» értelmével (pl. «*kyk regulat enczelkedtenek tartany:* qui regulam servare studerent», EhrC.; «*minden enczelkedeseket vetetek tudoman keresetyre:* omne studium ponunt in acquirendo scientiam», u. o. NySz.) közel jár a szkr. *in-* «treiben, fördern» jelentéséhez («incselkedni» = «vlmin rajta lenni, vlmit nagyon hajtani, űzni»). E szónak dialektikus formája *incserked-ik* (Debreczen) s mai köznyelvi «infestare, insultare; hetzen» értelme (MOLNÁR ALBERTnél: *incselkedik* «insidior; lauern, hinterlistig nachstellen») nagyon emlékeztet az ingerkedik *(inderkëd-ik* Vas-m., Szeged, Palóczság) «insulto; reizen, necken» igére, melynek alapját tükrözik az *ingërël-* «infesto, lacesso, irrito, insulto; incesso, incito; reizen, anreizen», *ingerség* «harag» (Háromszék), *ingerít-* «ingerel» (Szatmár-m.), *ingeri* «ingerkedő» (Háromszék), *ingësztel-* (Palóczság), *égesztel-, ígesztel-* (Csallóköz) «ingerel; kéréssel, követeléssel kínoz, gyötör, zaklat» (MTsz.). Itt is nyiltan kitetszik a «treiben, auftreiben, drängen»-féle alapértelem s a képzések is egészen világosak. BUDENZ (MUgSz. 819.) az *ingerel-* igének *in-* részét az *em-el-* ige alapjával azonosítja, mintegy: «folytonosan vkit (nyugtából) emelgetni; einen aufbringen».

180. Magy. ing, *imeg (eng* EhrC.; *ymeg* ÉrdyC., *imeg* Baranya-m., *ümög* Soprony-, Zala-, Somogy-m., *ümmög* Csallóköz) «interula, indusium; hemd»; *alsó-ing* «perizona, subligar, castula; unterhemd», *felső-ing* «amictorium; schurz, kittel», *páncél-ing* «lorica manicata; kleid über den harnisch, eisern hemd», *szőr-ing* «cilicium», *ümög-báttya* (Baranya-m.) «vékony szövetű mellény v. ujjas» (NySz., MTsz.).

< Pahl. *yāmak,* ujper. *ǯāma* «kleid, gewand»; innen: afghán *ǯāma,* balūčī *ǯāmag* «kleid, hemd, rock» (HORN 93;

Hübschm. Pers. Stud. 49; Geiger Bal. 452.). Müller Fr. óperzsa **yāhma-* alak fölvételével a görög ζῶμα «vestimentum, quo cingitur; cingulum, tunica» szóval rokonítja (WZKM: 8, 93.).

Budenz a magy. *imeg, ing* szót a mongol *ürmüge* «gyapjúszövet» («tissu de laine, drap grossier», Kovaleszkij 589; «grobes graues tuch» Schmidt 74.) másának tartja*) (NyK. 22 : 320.); de *rm* > *mm, m* hasonulásra nincs igazoló adat nyelvünk török és kelet-altaji elemei között. Ezzel szemben hangtanilag pontosan megfelel a pahl. *yāmak* a magy. *imeg*-nek a szókezdő *j*-nek könnyen érthető enyészetével, illetőleg a magyar megfelelő *i* kezdőhangzójába való olvadásával s e mellett a szóvégi mássalhangzók oly viszonylásával, mint ezekben: pahl. *χūk* = magy. *húg* (l. fent 169. sz.). Jelentés szempontjából figyelemre méltó, hogy a balūčī változatnak az általános «ruha» értelmen kívül szorosabb alkalmazása is van az «ing»-re. Ezt a jelentésfejlődést a magy. *ing* szónál is föl lehet tennünk olykép, hogy e nevezet eredetileg — mint iráni másainál tapasztaljuk — általában a testet borító felső ruhára vonatkozott. Megvan ugyane szó a csuvasban is, még pedig az iráni *-ak* képző nélkül, így: *jĕm* «hose, unterhose (порты, подштанки)», melynél az eredeti általános «kleid» értelem a lábszár ruházatára szorosbúlt.

181. Magy. **ipar**, székely *ipor* 1. «iparkodó, igyekvő, serény, dolgos; strebsam, fleissig, arbeitsam» (Mezőtúr, Csík-m.); 2. «bátor, erélyes; kühn, energisch» (Gyergyó-Ditró); 3. «iparkodás; strebsamkeit» *(iparja van:* iparkodik; Hajdu-m.); *iparos* «iparkodó, igyekvő» (Háromszék; MTsz.). — *iparkod-ik (iporkod-ik* Székelység; *ipirkod-ik* Hétfalu) «nitor; adlaboro, adnitor; festino; streben, sich bestreben; eilen» (NySz., MTsz.); *iperkëd-ik* «ágaskodik vlmi után» (Hétfalu; MTsz.).

Vogul: ÉV. *āpėr* «gewandtheit, geschicktheit» *(kāt-āpėr, la'il-āpėr vāri* «kézbeli, lábbeli ügyességet visz végbe», midőn hadakozik, vagy táncol), *āpriñ* «gewandt, geschickt» *(kātäγä āpriñi'* «seine hände sind geschickt, arbeiten schnell u. gut»), *āpėrl-* «sich befleissen, streben, geschickt sein» *(tēn'-ut vārim āpėrli* «ételt készítve ügyeskedik; онъ бойко, успѣшно стряпаетъ»), *āpėrlānt-* id. (frequ.); *āprämt-* «zum fleiss bewegen, beschleunigen,

*) Ugyane szó megvan a törökségben is: volgai tatár *ärmäk* «zubbony (зипунъ, армякъ»; Ostroumov 20; «верхнее платье» Budagov).

betreiben» *(ānėm āprämti* «engem siettet; МЕНЯ ТОРОПИТЬ»), *āpräntaχt-* «sich befleissen um etw. schnell u. geschickt auszuführen» | KLV. *oąpėr, oąpriñ, oąpėrl-* id. | ALV. *aprėñ: a. lū* «flinkes pferd (БОЙКАЯ ЛОШАДЬ)» | PV. *jepriñ* = *āpriñ; jeprl-* = *āpėrl-* || ÉO. *āpėr: āpėrli-tōsli tusājem* «akarva, nem akarva viszünek engem« *(-li* fosztó képző; PÁPAI JÓZSEF).

Finn *uuppera, upera* «gnavus, assiduus, diligens».

< Szkr. *āprá-* (nom. *-ás)* «tätig, eifrig», melyet GRASSM. (Wb. 180.) az *ā* «an» (gör. *ἀνά*, gót *ana)* s *pṛ-* «beschäftigt sein» nom. verbalejának összetételekép magyaráz, UHLENBECK pedig (EtWb. 21.) a szkr. *ápa-* (nom. *-as*) «werk, handlung» = lat. *opus* szóval hoz kapcsolatba.

Pontosan megfelel jelentésben s alakilag a szkr. *āprá*-nak a vog. *āpėr*, nem vevén lényeges különbségnek, hogy az *āpriñ* képzés mellett az abstractumnak («ügyesség, iparkodás») jelölője. Mindakét alkalmazás («iparkodó» és «iparkodás») együtt található a magyar *ipar*-ban, melynél a melléknévi jelentés eredetibb voltára mutat az *iparkodik* igei képzés is (mint: *ügyeskedik, szerénykedik* ezektől: *ügyes, serény).* Az *ipar, ipor* alak *i* hangzójára nézve l. fentebb a *csiga* czikket (63. sz.). A finn alak *uu, u* magánhangzójára nézve v. ö. f. *uroho-* (nom. *uros)* «vir strenuus, heros, vir adultus» = osztj. *ūrt* «herr, fürst», szkr. *ásura* (l. fönt az *ezer* czikkben: 97. sz.); f. *ympäri* «umkreis» = szkr. *ámbura-* id. (GRASSM. Wb. 96.), f. *jyvä* «getreide» = szkr. *yáva-* id. (u. o. 1098.); magy. *háj* = f. *kuu* «adeps», magy. *száj* = f. *suu* «os».

182. Magy. ir-: iram-ik, *iraml-ik, iráml-ik* «velociter, tolutim curro; rennen, geschwind u. trabend laufen»; székely *iroml-ik, irom-tal* «szaporán lépked (pl. a ló)»; *iram-ik* (Hont-m.) «korcsolyázik; schlittschuh laufen»; *iramkod-ik, iramod-ik* «curro; rennen» (NySz., MTsz.). — *irúl-* (Háromszék) «illan; fortlaufen»; *el irran* id. (u. o.). — *irongál-* (Borsod-m.), *iringál-* (Pest-m., Bács-m.) «jégen csúszkál; auf dem eise glitschen»; *ironga, iringa* «csúszka» (MTsz.).

Zürjén *irmaś-* «eilen, sich beeilen», *irmaštöm* «träg, langsam, saumselig»; *irśal-* «eilen»; *irs-köb, irs-köbön* «plötzlich, über hals u. kopf» (v. ö. az utórészre nézve: votj. *kabzä* «ganz, vollständig», *kábän* «plötzlich, sogleich»), *irsköbti-* «sich stürzen, laufen aus allen kräften»; *irśöd-* «aufregen, beunruhigen, in bewegung setzen» (WIED.).

MordM. *ardĭ-* «rennen, laufen, galoppiren» | mordE. *ardo-* «sich erheben, rennen, losfahren» (NyK. 5 : 158.).

Lapp: kolai *urhče-*, *urče-* «laufen, fliehen»; *urč'ste-* «weglaufen, entfliehen» (Genetz Wb. 160.).

V. ö. szkr. *ar-* (præs. 3. *íyarti*, *árti*) «in bewegung setzen; aufwirbeln; erregen; (med. præs. 3. *ĭrte*) sich in bewegung setzen, sich bewegen; eilend kommen (wind); sich wirbelnd erheben (rauch); sich erregen, regen»; *arí-* «regsam, strebsam»; *árvan-*, *árvat-* «rennend, eilend, schnell; der renner, ross»; *īrmă-* «rasch, alsbald, auf der stelle» (Grassm. Wb. 98, 99, 105, 116, 233, 235; BR. Skr. Wb. 1 : 399.). || av. *ar-* «gehn», *fra-ar-* «kommen, vorwärtsgehn»; *ir-* «sich erheben, aufgehn (von gestirnen»; Justi Hb. 29, 56.; Geiger Hb. 191, 205.).

A magy. *iram-*, *irúl-*, *irongál-* alaprészének árja megfelelője lehetne bár az *īr-*, *ir-* tő is — a midőn mélyhangúságának analogiája a magy. *híd* «brücke» (acc. *hidat*, plur. *hidak*) = osszét-tag. *χīd*, *χid*, av. *haętu-*, szkr. *sétu-* (l. fönt 161. sz.) — a mordv. *ardĭ-*, *ardo-* mégis azt a fölfogást javallja inkább, hogy a magy. *ir-* tőt is **ar-* változatának vegyük, úgy mint a szintén árja eredetű *iránt* = *aránt* szóban (l. fönt 13. sz.). A magy. *ira-m-*, *iro-n-gál* (< **iromgál*), zürj. *ĭr-m-aś-* momentán *-m*, a mordv. *ardĭ-* mom. *-t*, a zürj. *ĭrśal-*, lapp *urče-* frequ. *-sk* képzős bővületeknek gondolhatók (l. Budenz: Összeh. Alakt. 54, 56, 61, 29, 31. ll.).

183. Magy. **irigy**, *irígy*, *irégy* «invidus, malevolus, æmulus lividus; missgünstig, neidisch»; *irigység* «invidia; missgunst, neid»; *irigyel-* (*iréll-* Pest-m.) «invideo; missgünstig sein, neiden, beneiden», *irigyked-ik*, *irilked-ik*, *irigykez-ik* (Vas-m.) id. (NySz., MTsz.).

< Szkr. *īršyú-* «neidisch, eifersüchtig», *īrśyaka-*, *īrśyālu-* id., *īrśyă* (fem.; nom.), «neid, eifersucht», *īrśy-* (præs. 3. sz. *ĭrśyati*) «beneiden, eifersüchtig sein» (BR. Skr. Wb. 1 : 851.); *irasyáti* «zürnt, ist übelgesinnt»; *irasyă* (nom.) «übelwollen». || vakhī, szariqōlī *ariś* «eifersüchtig, neidisch» (Tomasch. Pam. 815.) | av. *araska-*, pahl., pāzend *arašk*, ujper. *arašk*, *ereśk*, *rašk*, *rešk* «neid, eifer» (innen: afghán *rašk* «malice, envy»), balūčī *hirs* «neid» (Horn 18; Hübschm. Pers. Stud. 13; Geiger Bal. 128.). Uhlenbeck szerint a latin *errare* rokonsága körébe tartozik (EtWb. 25.).

Föltéve, hogy a magy. *irigy* második hangzója csak ejtéskönnyítő az eredetibb **irgy* hangzás helyett (v. ö. *torony* = ném. *turn*, *hors* és *haris*), jól megértjük ezt, mint a szkr. *īrṣyú-* mását, látván, hogy a vog. *šolši*, KV. *sōliś* «hermelin» magyar mása *hölgy*, szintúgy mint az osszét tag. *tulʒ*, dig. *tolge* «eiche» szóé *tölgy*. Talán ide vonhatók még: zürj. *vež* «neid, eifersucht, eifer, begierde» *(vež kutni* «neidisch sein», *vež petködni* «beneiden, neidisch sein»), *vežal-* «neidisch sein, beneiden, wetteifern, lüstern sein», izsmai *vežgi-* id. (Wied.) és votj. *vožal-* «eifersüchtig sein», *vožjaśk-* «beneiden, neidisch sein» számba véve az e nyelvekben gyakori *rš (rž)* > *š* mássalhangzó-egyszerűsítést (l. fönt a *farcsok* szónál: 101. sz.) s hogy szókezdő *v* járulékmássalhangzóval jelentkeznek a zürj. *vug*, votj. *vug* «henkel, griff», zürj. *vugir* «angel» (= szkr. *aṅka-*, av. *aŋku-* «haken», illetőleg osszét *ӓngur* «haken, angel»; l. fönt az *ág* czikkben: 1. sz.) és zürj. *vežör* «sinn, verstand» (= av. *ušuru-* «verstand u. seele»; l. alább az *ismer-* czikket: 184. sz.) szavak is. — Megemlítjük, hogy a magy. *irígy* árja hasonlatait már Mátyás Flórián észrevette (Nyhas. 22.).

184. Magy. ismer-, *ësmer-*, *ösmer-* *(ësmér*, *ismér* Kalotaszeg; *üsmer* Székelység) «nosco, agnosco; kennen, erkennen» *(mëg-ismer-* «cognosco, agnosco, recognosco; erkennen, erfahren»), *ismeret*, *ismerés* «cognitio, agnitio; das kennen, erkentniss, kentniss», *ismerked-ik* «notesco, innotesco, notitiam ineo; bekanntschaft machen, bekannt werden»; *ismersz-ik* «noscor; zu kennen sein, zu merken sein, erkannt werden (NySz., MTsz.).

< Szkr. *smar-*, *smṛ-* (præs. 3. sz. *smárati)* «sich erinnern, sich sehnen, gedenken», *smṛta-* «in erinnerung gebracht, o. gehalten, überliefert, geltend als, erklärt für, heissend»; *smar-* «erinnerung, gedächtniss, sehnsucht, liebe», *smāra-* «erinnerung, sehnsucht», *smṛti-* «erinnerung, gedüchtniss, tradition, traditionswerk, gesetzbuch» (Grassm. Wb. 1614; Capp. 519.).

Av. *mar-* (ebből: **hmar-*, **šmar-*, præs. 3. *maraiti)* «sich erinnern, sinnen, kennen; abrechnen» (Justi Hb. 227.), *mārayeiti* «bemerkt, merkt» (Horn 176.); összetételekben: *-šmar-*: *hi-šmarəñtō* «sich erinnernd, sinnend (auf etw.)», *paiti-šmar-* «gedenken, nach etwas verlangen» (Justi u. o.) | pahl. *ušmur-*, ujper. *šumur-*, kurd *ašmār-*, *žimār-* «zählen» (ujper. *ber-šumurdan* «erzählen»), pahl. *ušmār*, ujper. *šumār*, kurd *ižmār* «zahl, anzahl» (Horn 176; Hübschm. Pers. Stud. 80, 173.). Uhlenbeck

(EtWb. 352.) ez árja szavakat a gör. μέριμνα μέρμηρα «sorge», μάρτυρ «zeuge», latin *memor, memoria* szavakkal rokonítja.

L. MÁTYÁS FLÓRIÁN: Észrev. 53. l., hol a szkr. adatra találunk utalást. — Igen közel áll az árja *smar-*, iráni *šmar-* «sich erinnern, bemerken, merken» jelentése a magy. *ismer*-éhez, hiszen valamit «megismerni» csak intensivebb foka az «észrevevésnek» s az árja *smar-* rokonságában is a gót *merjan* «kund tun» = «ismertté tenni, megismertetni» és középfelném. *maere* «bekannt». Alakilag az egyezés pontos: *ësmer-* úgy viszonylik az árja *smar-*tőhöz, mint *ester, ësztër* «meddő» a szkr. *starí* alaprészéhez (l. fönt: 94. sz.). BUDENZ a magy. *ismer-* igét a finn *ymmärtä-* «intelligere, mente capere» *(ymmärtävä* «intelligens, prudens») szóval rokonítja (MUgSz. 822.), ennek alaprészét **yhmär (< *ysmär)* helyett valónak magyarázva (v. ö. *hyhmiö* és *hymniö* «hóvizes hely»; *huhmare-* és *hummaree-* «nagy famozsár. zúzóteknő»). Helyt adhatunk e felfogásnak az árja eredet fölvétele mellett is, a midőn az *ymmärtä-* képzését momentánnak vehetjük (v. ö. magy. *ért-* «intelligere»; l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 62.) s az előrész alkatát a pahl. *ušmar-*éval vethetjük egybe (l. az utóbbira nézve a magy. *ester* = finn *ahtera* szó tárgyalását fönt 94. sz.).

Nem vonhatók ellenben az *ismer*-hez a BUDENZtől vele családosított «ész» jelentésű szavak, melyeknek eredete a maguk körében is öt irányban ágazódik szét, u. m. 1. cserem. *uš* «verstand, gedächtnis» *(ušan* «klug, weise», *uštumo* «dumm, töricht»), cserM. *oš* «verstand» (NyK. 4 : 349.), mely mellett csuvas eredetű az *us* alak (TROJ. 68.) = csuv. *ọs* id. | ÉO. *oś: ožla* «unverständig, unüberlegt» (VOLOGODSZKIJ: BUDENZ MUgSz. 801.); *ośl-* «finden, wissen, kennen» (AHLQ.). Ezeknek egyezései iráni nyelvekben: av. *uši-* «verstand, einsicht, geist, sinn», pahl. *ōš, hōš,* pāzend *hōš,* ujper. *hōš, huš* «einsicht, klugheit, verstand, geist» (innen: örmény *uš* «gedächtniss, erinnerung, verstand, sinn»; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 216; Pers. Stud. 106; HORN 248.).*) V. ö. ezekhez még a mordvin *jož* «verstand, gedächtniss» szót (mordM. *jožu,* mordE. *jožo, jožov* «klug, gescheidt, verständig») szót, melyben a *j* talán a perzsa megfelelő *h*-jának változata, mint esetleg ebben is: mordM. *jär* «jeder» (= perzsa *her)* e mellett: *är* id. (= tatár *är).* — 2. Zürj. *vežör* «sinn, verstand, urteilskraft, gedächtniss» *(vežörtöm* «dumm», *vežörmi* «klug, verständig werden», *vežört-* «verstehen, begreifen»,

*) Már PATRUBÁNY LUKÁCS egybeveti az itt idézett osztják és cseremisz adatokat az av. *uši-*, perzsa *hōš* stb. szavakkal (Nyör 26 : 393.), hozzácsatolván azonban még az ide nem tartozó magy. *ész* szót is, melyet előtte MÁTYÁS FLÓRIÁN is egybehasonlított volt az av. *uši-* stb. szavakkal (Nyhas. 21; Finnit. törekv. 31.).

vežöral- «beurteilen, begreifen, klug sein, sich erinnern, eingedenk sein»), permi *vížor* «verstand» (Wied.; Genetz OP. 31.). Ezzel egybevethető: av. *ušuru-* «verstand u. seele» = *uši* «verstand» + *urva* «seele» (tő: *urvan-*; Justi Hb. 70.). — 3. Votják *viź, viz* (tő: *vizm-*: elat. *vizmiś)* «verstand, sinn, gedächtniss» *(viźmo* «klug, vernünftig», *viśtäm* «dumm, töricht», mely utóbbinak alakja föltetszik ezekben is: ÉV. *uśsam*, ÉO. *oťam* «dumm, verrückt; wild [von rentieren]»; Ahlq.). Ez sehogysem egyeztethető a zürj. *vežör* rel, mint Budenz véli, hanem külön alak. Számbajöhet erre nézve a szkr. *vidmán-* «weisheit, verstand»: *vidmánä* «kundig» tudva azt, hogy a *d* > *z* változásnak néhány nyoma a votjákban is igazolható*) s hogy a szkr. *nāman-* (nom. *nāma)* «name» (pahl. *nām)* is hasonló megfeleléssel jelentkezik a votjákban *(ńim, ńém* «name») s vele rokon nyelvekben (vog. *näm, nam*, magy. *név* stb.). — 4. KLV. *ūs*, ALV. *us* «verstand (умъ)»; innen: *ūsiń* «klug», *ustal* «dumm». Ez török szó: csagat. *us* «verstand, vernunft; bescheidenheit (смыслъ, понятіе, разумъ, скромность)», *uslu* «intelligent, gerecht, bescheiden» (Budagov I: 139.). — 5. ALV. *jēs* «verstand» (együtt alkalmazva a fönt említett *us* szóval, pl. *jēsémnä at pati* «nem jut eszembe; на умъ не падетъ»), *jēsélt-* «bemerken (замѣчать)»; TV. *īs* «verstand» és magy. ész «verstand, vernunft» (tő: *esze-: eszem, eszed; eszes* «klug, vernünftig»), székely *esz*, melyek ismét más török, jelesen a volgai tatár *és* «gedächtniss, sinn, verstand», csagataj *es, ės* «gefühl, gedächtniss, verstand (чувство, память, умъ»; Budagov I: 193.) szónak átvételei. A szoros alaki és jelentésbeli egyezés mellett nem vonhatjuk kétségbe a magy. *ész* török származását annál kevésbé, minthogy a rokon nyelvekben pontos egyezése csakis a déli vogulban találkozik, mely tudvalevőleg ugyancsak bővelkedik török elemekben. De ezen tény kizárja, hogy az *ész*-nek *eszmél-, eszmél-* «reputo, considero; denken, bedenken, auffassen» (NySz.) képzését úgy magyarázzuk, mint Szinnyei, ki benne a «valamivé tevést» jelentő votják *-mal* (pl. *śod* «fekete»: *śod-mal-* «feketíteni», *gord* «vörös»: *gord-mal-* «veressé festeni») egyértékését, illetőleg a rokon nyelvekben találkozó denom. *-m* s a magy. *-ál, -él* gyakorító képzőknek társulását látja (NyK. 26: 1—8. ll.); — mert föltévén, hogy csakugyan volt a magyarban ily *-mél* de-

*) Ilyenek: votj. *muzon, mĭzon* «anderer, fremd» = vog. *mōtėn* «más, másik», finn *muutama* «nonnullus, quidam» | votj. *śuźal-, śüźal-* «reinigen», *śuźaśk-* «gereinigt werden»: v. ö. osszét *suγdäg, siγdäg* «rein, heilig» | votj. *oź* (tő: *ozm-*: iness. *ozmĭn)* «kampf, krieg», *ozmaśk-* «kämpfen, kriegen»: v. ö. szkr. *yudh-* «kämpfer; kampf schlacht», *yudhmá-* «kämpfer, krieger».

nominativum,*) az mint rég elavúlt s mindenesetre igen ritka képző *török* eredetű szóhoz nem csatlakozhatott, a mint nincs török eredetű szón pl. réginek igazolható *álom, jonál*, vagy *vékony, szegény*-féle képzés. Figyelemre méltó, hogy a NySz. legrégibb adatai az *eszmél-* igére csak MOLNÁR ALBERT korából, a XVII. század elejéről kelteződnek, mi azon sejtelmet költi, hogy nem egyéb e szó, mint a jócskán elterjedt *eszmélkedik* «gondolkozik, töri a fejét; emlékezik» (Hajdu-m., Bihar-m., Tolna-m.) képzés nyomán támadt elvonás (v. ö. *eszelkedik: eszel, reménykedik: remél, irigykedik: irill, gondolkodik: gondol, búslakodik: búsúl* stb.), mely megint egész alkatában a régi, már codexirodalmunkban sűrűn található *elmélkedik* utánzása. Meglévén egyszer az *eszmélkedik* és *eszmél*, a népnyelv analogiai úton mindenféle egyéb képzést is alkothatott; így támadt: *eszmül: fő-eszmül* «fölébred» (Zala-m.), mint *álmélkodik* mellett *ámúl, eszméletes* «gondolkodó, elmélkedő» (MTsz.), mint *kíméletes, örületes*, székely *eszmédik, eszmédik* «föleszmél, fölébred», mint *eszédik, eszédik* (l. NyK. 26 : 7.) stb. Csak ilyen analogikus képzés, s nem *-m* denominativum példája a székely *mëg-eszént, mëg-szent* «észrevesz, megsejt» (v. ö *tapént, érént, teként, pillánt, búsint* stb.), melyből továbbképzéssel: *eszënkedik, eszinkedik* (e h. **eszentkedik*) «magához tér, eszméletre tér», mint ez utóbbit SZINNYEI is fölteszi (NyK. 26 : 8.).

185. Magy. **ispán** *(espán* DöbrC., Zemplén-m.) «quæstor, præfectus, prætor, quæsitor; vicarius domini, subdominus; comes; vogt, amtmann, rentmeister; graf» (NySz., MTsz.); *fő-ispán* «supremus comes comitatus; obergespan»; *nádor-ispán* «comes palatinus; palatin»; *kamara-ispán* «vogt, rentmeister»; *királyfalusispán, ország-ispán, megye-ispán* (NySz.). — *ispán:* «alsóbb rendű gazdatiszt, a ki rangra és fizetésre a kasznár után áll» (BALLAGI).

< Pahl. *špan, šupān* «hirt» (= av. *fšu-pāna-* «vieh-hüter»),

---

*) SZINNYEI e képzésre még két adatot idéz, u. m. *becsmél-* és moldvai csángó *kegymél-* «kényesztet, gondosan ápol, dédelget»; de az utóbbinak régisége nem igazolható, úgy hogy lehet az akár a *becsmél*-nek is analogiai mintázása. A mi magát a *becsmél*-t illeti, ennek *becsmélll-* és *becsmérel-* változatai kétségtelenül mutatják a székely *becsmérës* «drágás» szóval való összefüggést, vagyis hogy itt *becs-mér* összetett névszóból való denominativummal van dolgunk (l. erre nézve fönt a *becs* czikket: 27. sz.). Megjegyzendő, hogy van *észmérieskel-* «ésszel föl akar fogni» alföldi tájszó is (MTsz. 513.), tehát az itteni **észmér* is lehet az *eszmél-* alapja.

ujper. *šuban*, *šuwān*, kurd *šiwān*, afghán *špun*, balūčī *šipank*, *šawānk'*, *šafank'*, vakhī *špūn*, *šüpün* «hirt, schafhirt» (Horn 171; Tomasch. Pam. 767.).

Eddigelé Miklosich nyomán a magy. *ispán* szót a szláv (ószlov.) *župan* «beherrscher eines bezirkes; vorstand» szóval, a *župa* «regio» származékával azonosították (l. EtWb. 413.); ámde ez ellen a hangalak szól, melynek a szlávból való eredet esetén **zsupán (*zsopán)*-félének kellene lennie. Egész szabályszerűen felel meg ezzel szemben a magy. *ispán*-nak a pahlavi *špan* (úgy mint: *ispotály* = ném. *spital*, *istálló* = ném. *stall*, *iskola* = lat. *schola* stb.), melynek «pásztor» jelentéséből könnyen fejlődhetett a magy. *ispán* «gazdatiszt» értelme, illetőleg alkalmazva a «király, ország, megye stb. tisztje», lévén a keleti nomád magyarnak legfőbb gazdatisztje mindenesetre «nyájainak számadója», vagyis a «pásztor». E szerint az *ispán* nevezet ugyanazon területről való volna, honnan ellentéte az *úr*. Szerb *išpan* «œkonomieverwalter», ruthén *išpan* «gespan», középlatin *hispanus* «schaffner, gespan» (ném. *gespan*) a magyarból valók.

186. Magy. **isten** «deus; gott»; *úr-isten* «dominus deus; herrgott» *(vromc isten kegilme* HB.), *bálvány-isten* «idolum; götze, götzenbild»; *istenës* «divus, divinus, pius; göttlich, gottgefällig»; *istenkëd-ik* «quiritor, querulor, obsecro per deum; um gottes willen bitten» (NySz.); *isten nyila* «fulmen; blitz» (u. o.).

< Pahl. *yaztān*, *yazdān*, ujper. *yezdān* «gott» = av. *yazatanąm* gen. plur. ebből: av. *yazata-* «verehrungswürdig; beiwort verschiedener höherer wesen» (part. pass. innen: *yaz-* «opfern, preisen»; Justi Hb. 242.) = pahl. *yazd*, ujper. *īzed* «gott» (honnan: osszét *izäd* «engel»); szkr. *yaźatá-* «ehrwürdig, verehrungswert»; (plur. masc.) «die anbetungswürdigen; götter» (Horn 252, 33; Grassm. Wb. 1074.).

Az *isten* egyike azon szavainknak, melyeknek iráni eredetét legrégebben fölismerték. A *yezd* alakra való utalást már Fischer János Eberhard «De origine Ungrorum» művében találjuk (l. fönt a bevezetésben). Ugyane szerzőnek «Sibirische Geschichte» könyvében (I: 133.) találjuk a perzsa *Jisdan* első egybevetését. Utána említik e hasonlatot: Schlözer (Nordische Gesch. 422.), Bereczszászi (Ähnl. d. Hung. Spr. 109. és 13. ll.: *jezdan*, *izdan)*, Cornides (Commentatio 25.), Révai («cum nostro Dei nomine *Isten* pulchre convenit et persica Dei appellatio *Isdan*; de eadem ut mihi videtur origine»: Antiquit. Lit. Hung. 125.), Besze János

(per. *izdan*: Voyage 82.), CASSEL (Magy. Altert. 102.); JERNEY (Kel. Útaz.), MÁTYÁS FLÓRIÁN (az av. *yazata-*, szkr. *yažatá-*, ujper. *ized* és *jezdan* alakokra hivatkozva hő fejtegetéssel: Nyhas. 7; hibásan idevonva a szkr. *iṣṭavan-* «opfer habend» szót: Finnít. törekv. 19.), KÁLLAI FERENCZ («A pogány magyarok vallása, 1862»: 252.), DIEFENBACH (Völkerkunde II: 238.). Ujabban: VÁMBÉRY (Magy. Ered. 365.) és KANDRA KABOS (Magy. Mythologia 65.); l. még Ethnogr. 5: 138. A rokon nyelvek szókincséből kisérlették meg az *isten* magyarázatát: BUDENZ (MUgSz. 824.), ki előrészében a finn *isä*, lapp *aćće* «pater» szót, utórészében a *nős-tény* végzetét látja s az egész szónak «atyácska» értelmet tulajdonít. — VASVERŐ RAJMOND, ki a cseremisz *eśt-*, *iśt-* «facere, creare» (*išten* «creavit»: præt. 3. sz.) igét tartja e kérdésben számbavehetőnek (Nyőr 16: 97—103.) arra gondolva, hogy ezen præt. alakot BUDENZ eredete szerint igenévnek magyarázza (NyK. 4: 77.) s így cserem. *išten* esetleg «creator» jelentésű is lehetett; — végül STEUER JÁNOS, ki ez utóbbi nézet gyöngéit kimutatva BUDENZ véleményét igyekszik ujabb adattal igazolni, a minő szerinte a *nőstény*-éhez hasonló végzetű *aggastyán* volna (Nyőr 16: 337—343.), melyet azonban NAGYSZIGETHI KÁLMÁN az *Ágostyán*, *Ágoston* «Augustinus» névből fejlettnek igazolt (u. o. 17: 529—532.).

A fő ellenvetés, melylyel BUDENZ az iráni hasonlatot figyelmen kívül hagyhatónak vélte, az hogy «a perzsa *izdan-*, *jezdan*nak soha sem volt igazi divatja a török nyelvekben is, a melyek azt az ugorságba bele vihették volna; még az sem hihető, hogy abból a magashangú és *š*-vel ejtett *isten* vált volna». Ma már tisztán látjuk, hogy nagy tévedés volt BUDENZnek ama nézete, mintha csakis a törökség útján kerülhettek volna a magyarba s vele rokon nyelvekbe iráni elemek s bizvást azonosíthatjuk ennélfogva a magy. *isten* szót a pahl. *jaztān*-nal, melylyel a jelentésin kívül a hangtani egyezés is egészen szabályszerű; v. ö. a hangzók viszonyára nézve: magy. *birke*, *berke* «schaf» (=pahl. *varak*; l. fönt 133. sz.), magy. *böcző*, *becze* «kalb» (= pahl. *vaća-k*, *baća-k*; u. i. 26. sz.), magy. *beteg* (= pahl. *vatak*; u. i. 31. sz.), magy. *ezer* (= pahl. *hazār*), magy. *ismer*, *ösmer* (= iráni *-šmar-*, pahl. *ušmar-*; u. i. 184. sz.) stb. s a *st* ~ *št* hangmegfelelésre — t. i. az etimologikus írású *yaztān* helyett az igazi *yastan* ejtést véve — magy. *ester* (= szkr. *starī-*), magy. *eszüst* (= osszét *äwzist*), magy. *üstök* (= osszét *stʻug* «locke, büschel haare», szkr. *stukā-* «zotte»; l. fönt az *es-ik* czikket: 91. sz.). Vélhetjük, hogy valamint a *st* > *št* változás, úgy a szókezdet *ya* > *i* alakulata sem magyar nyelvtörténeti fejlemény, vagyis a magy. *isten* ezen hangalakjában készen került az iránság teréről. Ugyanazon változás t. i., mely az egyes számi ujperzsa *ized* alakban jelentkezik elénk, megvan már egy TACITUSnál (Ann. 12,

14.) található óperzsa tulajdonnévben *(Izates)* s így valószínüleg a nép ejtésében régibb korú, mint irodalmi följegyzése.

Az egyes számú av. *yazata-*, pahl. *yazd*, ujper. *ized* alak mása a votják istennevek előtt szereplő *osto* (első szem. birtokosraggal: *ost-ä)*, pl. *óstä Inmarä!* «herrgott!», Aminoffnál: *osto Inmarä!*, *óstä Inä-Vuä!*; *óstä kozma!* «hilf gott!»; *osto karni*, *ostä karčnč* «beten u. die dazu gehörenden riten vollziehen». Látnivaló ez alkalmazásokból, hogy a szó nem az ujperzsa *ustad*, *usta* «magister, opifex» (mely szintén megvan a votjákban *usto*, *sto* alakban), mint Budenz véli; hanem alakilag is különbözik tőle: votj. *osto* = av. *yazata-* a pahl. *yazd* alakban mutatkozó elisióval; v. ö. a szókezdő *j* enyészetére nézve: votj. *umoj* «gut» = (alaprészében) osztj. *jem*, vog. *jąmes*, magy. *jó* (tő: *jov-)* «gut» és votj. *ul-* «leben» = lapp *jele-* id.

187. Magy. íz *(ísz* Göcsej, *iz* Gömör-m.) «fene, rákfene; a foghúst pusztító rút betegség, kis gyermekek szájpenésze; krebsgeschwür; krankheit der mundhöhle» (MTsz.): *Íz egyen meg!* (= a fene egyen meg), *Rontson meg az íz! Emésszen meg az íz!* (káromkodások); «a ki nem gondozza fogait, annak megeszi az *íz* a száját» (Zala-m.; MTsz.).

V. ö. pahl. *īsk*, *yask*, av. *yaska-* «krankheit», ujper. *ǰesk* «unglück» (Horn 94.).

Több esetben tapasztaljuk, hogy árja elemek a magyarban olyan hangváltozásokkal jelentkeznek, minőket csak a rokon nyelvekkel közös szókincsben szoktunk egyébként észlelni, a minők pl. a szókezdő $p > f$, $s > h$, $s > ^{c}$, vagy a hangzóközi $d > l$, $d > z$ és $m > v$ alakulatok. Bátran fölvehetjük tehát az *íz*, *ísz* s a vele különben alakilag és jelentésben egyező pahl. *īsk* (av. *yaska-)* azonosságát számba vevén, hogy a rokon nyelvek *-sk* frequentativ képzője is *-z*, *-sz* alakú a magyarban (pl. *hordo-z*, *üldö-z*, *ú-sz-ik*, *ját-sz-ik)* s ugyanígy viszonylanak magy. *köz*, *közép* és finn *keske-* id., magy. *húz-* és zürj.-votj. *kišk-* id. nem szólván ama gyakori esetekről, melyekben a rokon nyelvek *sk* hangcsoportjának, úgy mint a göcseji *ísz*-ben, *sz* felel meg.

188. Magy. jó «fluvius» (a következő folyónevekben): *Sajó* (Anonymusnál: *Soyou*, régi oklevelekben: *Soviou* = német nevén: *Salzach*, szláv nevén: *Slana*; tehát annyi mint: *Sav-jó* «sófolyó») | *Héjő* (folyó neve Borsodban; Anonymusnál: *Heuyou* = szláv nevén: *Teplica* «meleg víz»; tehát annyi mint: *Hév-jó* «hő

folyó»); *Hájó* (falu neve a nagyvárad-vidéki hévizek mellett, melyekből a Pecze folyó ered) | *Berettyó* (régi oklevelekben: *Berukyou, Berekiou, Berkyov* = *Berek-jó* a Körös egyik mellékfolyójának neve) | *Két-jó-köze* («pratum quod *Kethyoukyzi* vocatur» 1246-iki oklevélben; v. ö. *Két-adovány-köz* erdőnév Zalában; *Adovány* csatorna neve u. o.; l. Pesty Frigyes: Magyarország helynevei: 4. l.) | *ugró-gyó* «flumen» («essew eswek, *ugrogyok* ywenek: descendit pluvia et venerunt flumina»; l. Albert János czikkét: Nyőr 19: 468.) | *Soma-jó* (a Marosnak mellékfolyója Erdélyben *Csomafalván* alúl; l. NyK. 6: 352.) | *Diszna-jó* (falunév Maros-Tordamegyében; v. ö. *Disznó-patak* Aranyosmegyében, *Disznó-pataka* Szolnok-Dobokamegyében) | *Somlyó* (v. ö. *Sum* aqua 1193-iki oklevélben, *Sum-chud* = *Somkút, Sum-potoch, Sumus-Potokh* Vasmegyében) | *Jokud, Jochud* (halastó Komárommegyében; Jerney szerint annyi mint: *Jó-kút* «folyó forrása») stb.; l. Ethnogr. IV: 179—181. ll.

Vogul: ÉV. *jā* (plur. *jā-t*, lat. *jā-nė*), KLV., ALV., PV., TV. *jā*, KV. *jō* «fluss»; *Lūsm-jā, Ta'ĭt-jā, Khōntėñ-jō, Täut-jā* folyónevek (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV: 429—440. ll.).

Osztják: IO. *jeaga* «kleiner fluss, nebenfluss» (Castrén) | ÉO. *joɣan, juɣan, jogan* «kleinerer fluss» (Ahlq.); SO. *jaχon, joχon*, JuganO. *jaghon*, VJO. *jąχėn*, VachO. *joghon* id. (pĕчка; Pápai).

Zürjén, permi *ju* «fluss» (Wied.; Genetz OP. 15.).

Finn *joke-* (nom. *joki*), észt *jõgi* (gen. *jõe*), lív *jog, joug* «fluss, bach». — f. *juokse-*, észt *jõkse-*, lív *juokse-* «laufen, rennen, fliessen». — finn *juotta-*, észt *jõt-* «löten, schweissen». — észt *jõm* (gen. *jõma*) «strömung, strom». — észt *jõgev* (gen. *-va*) «fliessend, strömend»; *jõgenda-, joenda-* «strömen».

Lapp: Lule *johko* (plur. *jokõ'*) «fluss»; Pite *johko*, déli *juhko, juhka*, Fm. *jokka, joɣa* id. (Halász) | kolai *jokk, jökk, johk* «grösserer bach, fluss» (Genetz Wb. 41.). — Sv. *juedde-* «cursu progredi, celeriter moveri, motu pergere».

Cseremisz *jogo-vüd* «fliessendes wasser, fluss (текучая вода, рѣка»; Troj. 12.).

< Szkr. *yahvá-* (nom. *yahús, yahvás, yahvãn*) «schnell dahin schiessend, rasch strömend; eilend, rastlos; vogel, als der schnell dahinschiessende», (fem.) *yahvī-* «strom», melynek **yah-* tőjét Grassmann és Uhlenbeck «eilen» alapjelentéssel az ófelném. *jaγôn* «jagen, eilen, ereilen» s a szkr. *yakš-: prá-yakš-*

«schnell vordringen, hindringen» igékkel társítják (Wb. 1101, 1069; EtWb. 237.) s így *h*-ját, mint e hang legtöbb esetben fejlődni is szokott, eredetibb *gh*-ból származtatják (l. WHITNEY: Ind. Gramm. 23.).

L. BUDENZ egyeztetését (MUgSz. 150.), melynek adatai közül itt kimaradt a mordv. *jovksta-* «schieben» *(salmoksos j.* einfädeln», *keme j.* «stiefel anziehen»), mivel a «currere, fluere» alapjelentés benne nem elég világos; továbbá a cserem. *jog-* «fluere», melynek csuvas eredete is gondolható (v. ö. csuv. *joɣ-*, hangzóközi helyzetben: *joɣ-* «fliessen» = köztörök *ak-* id.) annál is inkább, minthogy causativuma, a cser. *joktar-* «giessen, ausgiessen, fliessen lassen» (TROJ. 13.) biztosan a csuv. *joɣtar-* id. — A szkr. **yagh-* «currere, fluere», mely a *yahvá-, yahvī-* nomen verbaleban mutatkozik elénk (v. ö. *pak-vá* «reif» : *pač-* «reif werden; reifen lassen»; *vákva* «rollend, wogend» : *vak-* «rollen», *ṛkvá* «singend» : *arč-* «singen», *éva* «eilend, rasch»: *i-* «gehen, eilen») pontosan egyezik a finn-magyar nyelvek hasonértelmű *jₛgₛ- (jₛɣₛ-)* tőjével; a finn *joke-*, cserem. *jogo*, zürj. *ju* tőhangzójának viszonya hozzá képest csak olyan, mint ezekben: finn *onke-* «hamus piscatorius», cserem. *ongo* «türangel», zürj. *vug* «henkel, bügel» = szkr. *áñka-* «haken» (l. fönt az *ág* czikkben: 1. sz); v. ö. még finn *ora* «ahle, pfriem» = szkr. *ā́rā-* id. (u. i. 12. sz.); finn *orpo* «waise» = szkr. *árbha-* stb. A magashangú vog. *jā, jō, jā* hangzója az árja **yagh-* ejtés alapján úgy érthető, mint vog. *sāt, sā̆t, soät* a szkr. *saptá* alapján. Az osztják *joɣan, joɣon* mellett még mutatkozik is az eredeti nyiltabb *jąɣon, jaghon* változat (v. ö. *sarni, sorni* «gold» = av. *zaranya-*; EÖ. *ōrti* «onkel, bruder der mutter» = osszét *arwāde* «bruder»). Végül a magy. *jó* az eredetibbnek foltehető **jav- (< *jaɣ-)* előzményből ép úgy fejlődhetett, mint a *jó* («bonus»), *só, tó, szó, hó* a *jav-, tav-, sav-, szav-, hav-* (illetőleg: *javₛ-, savₛ-* stb.) tövek mellett. Pusztán a finn-magyar téren vizsgálódva nem vesszük észre, hogy a *jₛgₛ-* «fluere» mellett a finn *joke-*, cserem. *jogo*, vog. *jā* stb. «fluvius» szóknak nom. verbale képzésük lenne; de a szkr. *yahvá-* megérteti ennek elenyészetét (v. ö. szkr. *yahú* «rastlos», tkp. «rasch»). Jól megérthetjük az osztják *joɣan* alakot is, mint a szkr. *-van* nomen agentis képzővel alkotott **yahvan (< *yaghvan)* mását; de nem az osztják nyelvtan alapján, melynek *-an* nom. agentis képzője nincsen.

189. Magy. **juh** *(ioh* BécsiC., MünchC., Heltai, Beythe, *iúh* KárolyiBibl.; *ih* DebrC., DomC.; Vas-m.; *joh* Székelység, *joho* Moldva) «ovis; schaf»; *juhász, ihász* «opilio; schäfer, schafhirt» (NySz., MTsz.); *juhó* «juh» (Brassó-m.; MTsz.).

Vogul: ÉV. *ᾱs*, KLV. *ōš*, ALV. *ą̄š*, KV. *os*, PV. *ą̄š* «schaf»; ÉV. *ᾱs-pun* «wolle» (*pun* «haar»), KV. *khor-os* «widder» || ÉO. *os*, *oš* «schaf», *oš-pōšéχ* «lamm» (Ahlq.); IO. *ōš*, SO. *ᾱč* «schaf», *ōš-pun* «wolle» (Castrén).

Zürjén *iž* «schaf», *iž-pi* «lamm» (Wied.) | permi *ož* «schaf» (Genetz OP. 9.) || Votják *iž*, Kaz. *éž* «schaf», *iž-pi* «lamm», *iž-taka* «widder», *iž-gon*, Kaz. *éž-gon*, *žgon*, Uf. *žigon* «wolle» (*gon* «haar»).

Finn *uuhe-* (nomin. *-hi*) «schafmutter»; észt *uhe* id.

< Szkr. *ávi-* (nomin. *áviṣ*) «schaf, schafmutter», *aviká-* id. (Grassm. Wb. 129, 130.), *avilā-* «schafmutter» (Böht.-Roth: Skr. Wb. 1 : 501.) = lat. *ovis*, gör. ὄϊς, szláv (ószlov.) *ovьca* (dimin.) «schaf» (*ovьnъ* «widder»), litván *avis*, *avinas*, óporosz *awins*, ófelném. *auwi*, ir *ói* «schaf» stb. (Uhlenb. EtWb. 16.).

A finn *uuhi* és szkr. *ávis* egyezése már Cunonál (Skythen: 56.), a magy. *juh*, vogul-osztják *ᾱs*, *oš* alakok idevonása Fióknál is megtalálható (Árják és Ug. 19.); l. még: Ethnogr. 5 : 74. — A szkr. *ávis* hangsulytalan második hangzójának elisiojával, vagy tiszta *i* hangszínének elmosódásával könnyen fejlődhetett az ÉV. *ᾱs*, KV. *os*, ÉO. *os*, míg a *š*-vel hangzó többi alakok, valamint a zürjén-votják *iž*, *ož* az elenyészett *i* nyomát is mutatják (*š*, *ž* < *ś* = szkr. *-is*). A SO. *ᾱč* hangzásra nézve v. ö. ÉV. *ūs* «festung, stadt» = PV., TV. *uš*, ÉO. *vas*, *voš* = középobi *vąš*, *vąč*, FO. *vuač*, SO. *vąč* id. (Pápai). A zürjén-votják *iž*, *ož* zöngés ejtését egymás mellé került *vś* (> *vž*) előzmény magyarázhatja; v. ö. a hangzóra nézve: votj. *ib-* «schiessen» = finn *ampu-* id., *kil-* «hören» = magy. *hal-l-* id., *vil-* «esse» = magy. *val-*, vog. *ᾱl-* stb. A finn *uuhe-* (valószínűleg ilyen alak közvetésével: **ouse-*, **uuse-*) szintén érthető a szkr. *ávis* alapján; de mint Thomsen is véli (Berör. 205.), nem gondolható a litván *avìs* átvételéből keletkezett fejleménynek. Végül a mi a magy. *juh*, *joh* alakot illeti, ebben a *h* eredetibb sibilansból úgy keletkezhetett, mint az *éh*, és *düh* szavakban (l. e czikkeket fentebb); a mi pedig az előrészt illeti, ez jóformán *iuh*, *ioh* helyett való (a mint e szót még ujabbkori nyomtatványok is jelzik), vagyis benne az árja *a* szókezdő előbb oly változáson ment át, mint az *ipar*, *iránt*, *iramodik*, *csiga* szavakban (l. e czikkeket fentebb): *juh*, *joh* < **iv$_u$h*, **iv$_o$h* = szkr. *áviṣ*. Ugyanígy lett *tyúk* ebből: **tjuk*, **tiuk* = török *taγuk*, *tavuk*, csuvas *tĕχ*, tat. *tawĕk* «henne». A hétfalusi csángó *juhó* magyar diminutiv képzés, mint az árja eredetű *üsző* szón.

Nem azonosítható az itt tárgyalt szavakkal a mordM. *uča* «schaf»; mert különösen véghangzóját a szkr. *ávis* meg nem vilá-

gíthatja. Bár nagyon hasonlít hozzá az orosz *ovca* «schaf», evvel sem vélhető egynek, mert ily új keletű átvétel esetében még szorosabb egyezés volna elvárható (v. ö. mordv. *ťica* «vogel» = or. птица; nem: *ťica*). Paasonen (Kielellisiä: 38.) a finn *uuttu, uutu* «schafmutter» szóval rokonítja, a midőn az utóbbi szót szokásos finn hangváltozással **uutsu* helyett valónak vehetjük (l. Setälä: Äännehist. I: 172.) s mindkét szóban a szkr. *avi-* tőnek valamely árja diminutivumát sejthetjük (v. ö. szkr. *aviká, avilā* «schafmutter» s a perzsa *-ča* kicsinyítő képzőt).

190. Magy. **kacsint-**, *kacsont-* «limis specto, limis oculis intueor; amatorios oculos defigo; schielen, scheel anblicken; verliebte augen machen»; *kacsingat- (kacsonʒat-* Balatonvidék) id. (frequ.; NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *kāsėl-* «erblicken, wahrnehmen, bemerken» *(kāsėlawėm* «man erblickt mich»); KLV. *koąšėl-*, KV. *kāšėl-* id. *kāšėloąl-* (frequ.); *kāšėlaχt-* «hin u. her schauen».

Osztják: ÉO. *kaśaļaļ-, kaisļaļ-, kaisaļaļ-, kaiseļaļ-* «sehen» *(χūs ļolėmtėm kaśaļamna ļi āmėtset* «megpillantván a csillag megállását, ők örülének»; Máté Ev. 2, 10; Ahlqu. Ostj. Texte 41.).

< Osszét: dig. *k'as-*, tag. *k'äs-* «anschauen, betrachten; sich beziehen (spectare); scheinen (von sonne u. mond»); *k'äs!* «siehe!», *k'äsiˊ* «er blickt», *bá-k'astˊī* «beschien» = av. *kas-* ansehen, erblicken» *(ā-kasat* «er erblickte»); pahl. *ākās*, pāzend *āgāh*, ujper. *āgāh* «kundig»; innen örmény: *akah* «kundig»; v. ö. ujper. *ni-gāh* «anblick, aufmerksamkeit», balūčī *nikāh* «aufmerksamkeit», pahl. *nikās* «look, observation, care»; Hübschm. EO. 44; Arm. Gramm. I: 94; Horn 10.) || Szkr. *kāç-* (præs. 3. *kāçate)* «sichtbar sein, erscheinen, überblicken» (Horn u. o.); *abhí-kāç-* «beschauen». *áva-kāç-* «erblicken», *prá-kāç-* «überschauen», *ví-kāç-* «strahlen; erschauen, wahrnehmen» (Grassm. Wb. 324.).

Hogy a magy. *kacsint-*, vog. *kāsėl-*, noha mélyhangúak, szókezdő *k* (s nem *χ, h)* mássalhangzóval jelentkeznek, annak oka idegen, jelesen árja eredetükben keresendő. Vannak ugyan *h*-val kezdődő szavaink is, melyekben e hang árja *k*-nak megfelelője (l. fentebb a *ház* és *holló* czikkeket); de ezeket régibb érintkezés jövevényelemeinek tarthatjuk, melyeknek átvétele megelőzte a *k* > *χ (h)* hangfejlődés megszűntének korát. Hogy a magyarban *cs* is megfelelhet árja *s*-nek, annak egyéb példái a *bocs* és *karcsú* sza-

vak (l. u. i. 27. és 195. sz.); *kacsint-* e szerint momentán képzés és sajátos «liebäugeln» jelentésfejleménye tulajdonkép ezen alapszik (az e nélkül való **kacs-* alapszó t. i. «blicken» értelműnek veendő). Az osztják *kaśaḷaḷ-* alaknak *kaisḷaḷ-* változatában az *i* elemnek nincs etimologikus értéke; hanem olyan mint a zürjén *kwait* «sechs» = votj. *kwaṫ* (magy. *hat*, vog. *χạt*), vagy *koid* = permi *kod'* «ähnlichkeit» = votj. *kaḋ* «gleich, so wie»; vagyis az erősebben ejtett *ś* = *sj* metathesise: *js* (v. ö. ÉO. *aijim* «leim» = IO. *ājem*, SO. *ējem, eijem*, vog. *ēlém*, magy. *enyv* = tat. *jilém* id.; ÉO. *śoit* «rute, zweig» = zürj. *śaṫ, śač, śaǯ* és *śait* «rute, gerte, zweig», votj. *śaća, śuco* id. = csuvas *śaĺḋá, śəḋə* «rute, stange, pfahl»; IO. *oiḋa* és *öḋa* «sauer» = tatár *aču* id.; IO. *χaint* «korb aus birkenrinde» = vog. *χūnt*, finn *kontti* «nyírhéj-tarisznya»). — Valószínűleg ide tartozik a finn *katso-*, dial. *kahto-, katto-, kasso-*, vepsz, észt *kaco-, kacu-* «betrachten, anschauen» ige is, mely azonban úgy látszik végzetében többet tartalmaz, mint a vog. *kāsél-* s talán e helyett való: **kah-tso* (illetőleg: «*kah-ϑϑo-*); l. Setälä: Äänne *hist.* 178, 179. és Budenz: Összeh. Alakt. 113, 114. E szónak magashangú párja: lapp-Lule *keähčča-, kiehčči-* «sehen, schauen; achten, acht geben auf etw.» (*keähčče, kiehčče* «aufseher, hüter, hirt»), Pite *kähčča-, kähhče-* «schauen, betrachten; acht geben»; *kêhčaṭe-* «betrachten, nachsehen», *kêhčaśtė-* «blicken, einen blick werfen»; déli *keähč'* «siehe!», *kiähčeṭe-, keähčid.-* «ansehen, betrachten, nach etw. sehen»; Fm. *gäčča-, gäča-* id. (Halász) | kildini *kiehči-*, notozeroi *kähče-*, akkalai *kiehče-* «blicken, betrachten» (Genetz Wb. 18.), melyeknél a magashangúság az árja *a* hangzó alapján érthető, mint sok más esetben (v. ö. tagauri *kʿäs-*). A szkr. *kāç-* jelentésével s a finn *katso-*, lapp *keähčča-* végképzője nélkül sorakozik ezekhez: Pite *kêssaṭe-* «sich zeigen, sich weisen, erscheinen» (Halász). Vegyük számba, hogy a lappban mutatkozó «acht geben, hüten»-fél, jelentés is megvan az osszétban: *χäzär-gäs* «wächter des hauses»e *rod-gäs* «kälberhirt», *qóm-gäs* «hirt» (*qom* «heerde»; Hübschm. EO. 44.).

191. Magy. kada (Tiszavidék) «folyó fenekén levő vízvájta gödör, a melyben a halak télen át tanyáznak» (MTsz.).

Zürj. *kad* «morastiges ufer, sumpf (am wasser), tundra» (Wied.).

Votj. *kud, kud-inti* «sumpfiger ort»; *kudeś* «sumpfig».

< Av. *kata-* «graben; bezeichnung einer grube, in welcher die leichname unter gewissen verhältnissen provisorisch untergebracht werden müssen» (Geiger Hb. 217, 81.) | pahl. *kata-k* «grabstätte» (a *kan-* «graben» igéből; Horn 188.) || Szkr. *khāṭā-*

(nomin. *khātás)* «grube; brunnen» (a *khan-* «graben, ausgraben» participiuma; Grassm. Wb. 372.).

Ugyanezen árja szó alapja a magy. *ház*-nak s rokon nyelvi társainak is (l. fönt 155. sz.), melyekhez képest, tekintve ezeknek nagy elterjedését a finn-magyar nyelvekben s a magy. *kada* alaknak még föntartott árja véghangzóját, az utóbbit permi másaival egyetemben aránylag ujabbkori átvételnek tarthatjuk. Alakjukban a magy. *kada*, permi *kad*, *kud* ugyanazon osszétféle $t > d$ hangváltozást mutatja, melyet a *ház* rokonságában is észlelünk; a votj. u = zürj. *a* megfelelésre nézve pedig l. Wichmann: «Vokalismus im Wotjakischen» (74. l.). — Az eredeti «grube jelentés alapján ugyancsak az itt említett árja szó átvételeinek tekinthetők a kaukázusi nyelvekben: chürkilin *k'ada* «thal» (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 153.) || szvanét *kved* «brunnen», and *kudi-inči* id. (and *inči* «quelle»; l. Erckert: Kaukas. Spr. 49.), továbbá a törökségben és egyéb keleti altaji nyelvekben: csagat. *kudu-k*, altaji *kuduk*, kojbal-karagasz *kutuk* «brunnen» | volgai tatár *kojə* id. (innen: > votj. *kij* «brunnen»), *kuja* (e h. **kuda)* «loch im eise, wuhne, grube» (Budagov II, 106.), ozm. *kuju* «brunnen» || mongol *kuduk* id. (Schmidt 174.); burjét *χodek*, *χodok*, *χudek*, *kudek* | tunguz *kuduk* id. Tudvalevőleg ezen altaji szó a törökség révén átkerült a magyarba is: **kút** «brunnen» (régebben: «fons *Hydeg-kut*, gyznou-kwth»), teljesebb alakjában: *kutú*, *kotú*, *kutu* «tócsa, pocsolya, kátyú, sárral telt gödör; halas tavakban levő gödör» (MTsz.). V. ö. a török u, o = árja *a* hang-megfelelésre nézve: oszm. *buzaγu* «kalb, lamm, junges von rotwild», csagat. *bozγu*, volgai *bəzau* etc. «kalb» = av. *pasu-*, szkr. *paçú-* «kleinvieh» (l. NyK. 24 : 406.).

192. *Magy. **kan** «mas, masculus; männchen» *(kan eb, disznó, veréb; falu kanja)*; *kani*, *kanyi* (Palóczság, Arad-m., Szeged) «nagyon érzékies ember, latorkodó; férfi, legény; férfias természetű nő; kan, kandisznó, kanmalacz» *(kani kutya* Abauj-m.); *kanoz-* «meghág» *(a póka kanozza a nőstényt* Balaton-mellék; NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: szvanét *gkan* «ochs». — arcsin *kan* «ziegenbock», kürin *qun*, agul *kun*, *gun*, tabasszarán *khun* id. — agul *suvan-kun*, tabasszarán *sivun-kun* «steinbock» *(suv*, *siv* «berg»). — kürin *čurun-kun* «rehbock» (kaitach *šur* «berg»; Erckert: Kaukas. Spr. 109, 158, 117, 134; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 134.).

A «mas, masculus» kifejezésére gyakran szolgál a nyelvekben a «kutya» nevezete, így: kabardin *χūo*, *χu* «männchen» (chinnalug

khi-phiši «hengst» : *piši* «pferd» ; kürin *ghi-ajghur* «hengst» : tatár *ajγïr* id.): chürkilin *χuoi*, and *χoj*, avar *huj*, *hoj*, *hoë*, *χe*, karata *χvaj*, dido *huaj*, varkun *χoë*, tabasszarán *χoj*, *χu*, agul *χui*, *χoi* «männlicher hund» = ÉV. *χuj* «männchen bei kralligen tieren» ; ÉO. *χui*, *χoi*, *χo* «mann, männchen», IO. *χui*, SO. *kui*, *ku* «mann, männchen; mensch» (Ahlq., Castrén), VJ. *kuj* «männchen» *(kuj emp* «männlicher hund», *kuj ťuť-kuruχ* «hahn» ; Pápai), KO. *khu* «mann, ehegatte», középobi *kǫ* id. (u. o.) = kola-lap *kujj*, *kijj* «ehegatte» (Genetz Wb. 14.) | finn *koira* «canis», különösen «canis mas» : *koirakse-* (nomin. *koiras)* «mas, masculus» *(koiras-susi* «hímfarkas», *koiras-teiri* «hím-nyírfajd») = zürj. *kïr (kïr-pon* «männlicher hund», *kïr kań* «kater») = dzsek *χoar*, buduch *χor* «hund» (Erck. 86.). Ezen alapon az idézett magyar és kaukázusi szavakkal összefüggőknek látszanak alaprészeikben: volgai tatár *kan-čĕk*, *kan-ča*, csagataj *kančïg*, kirgiz *kanšik*, ozmanli *kandïk* «hündin», kirgiz *kandĕl* «hündchen» (Budagov II : 27, 28.) = ud *kandžügh*, czachur *kkχandžiγ* «hündin», mint törökből való átvételek (Erck. 86.). Hasonló «eb» nevek a rokon nyelvek terén: zürjén *köin*, votj. *kion* «wolf», zürj. *kŏń* «polarfuchs, eisfuchs; canis lagopus»; IO. *kāń*, SO. *kŏń*, *kōń* «steinfuchs; canis lagopus» (Castrén); *köcń* id. (песецъ; Pápai), melyekhez v. ö. még: zürj. *kań* «katze» *kïr-kań* «kater», *mu-kań* «maulwurf» : *mu* «erde» ; Wied.). Bizonyára összefüggnek ez ebnevek az indogermán nyelvek egészen hasonló szavaival is, minők: gör. κύων, lat. *canis*, gót *hundas*, szkr. *çván-*, *çún-* (nom. *çvā*, gen. *çúnas)* «hund, hündin», av. *sūni-* (gen. *sūnō*, dat. *sūnē* ; nomin. *spā*, acc. *spānem*, plur. nom. *spānača)*, örmény *šun* id. (e fölvétel már Stackelbergnél: Iranofinsk. Leks. Otn. 13; NyK. 25 : 384.). Megjegyzendő, hogy az indogermán nyelvek idézett szavai sem éppen szorosan a «canis domesticus» fajt jelölik; v. ö. Justi szótárában (303.): *spā* «hund, hundartiges tier (auch der biber, fuchs, wiesel, igel werden zum hundegeschlecht gerechnet)». Az árja szókezdő változással jelentkezik a kaukázusi nyelvek terén a láz *tcuna* «hündin», melynek a fentebbi példákéhoz hasonló alkalmazásai: *tcuna-cγeni* «weibliches pferd, stute» *(cγeni* «pferd»), *tcuna-tĕχuri* «kuh» (mingrél *čγu*, ud *čur* «kuh»).

193. Magy. **kanál**, *kalán (kalány* Dunántúl, *kanyál* Tolna-m. *kánâ* Gömör-m.) «cochleare; lebes; löffel; tiegel» ; *főző kanál* «tudicula : kochlöffel» ; *vas-kanál* «spatha ferrea» ; *kanáloz-*, *kalánöz-* «lingula haurio; mit dem löffel od. einer schaumkelle abschöpfen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *χūn-*, LV., PV., KV. *khūn-*, TV. *khōn-* «schöpfen; speise (vom kessel od. teller) herausnehmen» ; ÉV. *χūnĭt-*, LV.

khūnit- id. (mom.). — ÉV. *χūntėp*, KLV. *khuntėp*, TV. *khōntėp* «schaufel, spaten» *(kĕr-χūntėp* «eiserner spaten»).

Zürjén *gumal-*, *gumlal-* «schöpfen», *gumolt-* «schöpfen, abschöpfen; eintauchen»; *gumoltči-* «einsinken, untertauchen»; *gumoltan* «schöpfkelle, schöpfgefäss» (WIED.) | permi *gumal-* «schöpfen», *gumošt-* id. (mom.; GENETZ OP. 14.) || votják *gumilt-* «schöpfen».

< Av., óperzsa, pahl. *kan-*, ujper. *kan-*, *ken-* «graben» || szkr. *khan-* (præs. 3. *khánati)* «graben, ausgraben»; *khanitra-* «werkzeug zum graben, spaten» (HORN 194; GRASSM. Wb. 372; UHLENB. EtWb. 74.).

A «fodere» és «haurire» (azaz; «vízből kiszedni, kiásni») jelentések rokonságára világos példa: déli lapp *koąjĕvut* (inf.), *koivat* (HALÁSZ), kolai *koajva-*, *koajve-* (GENETZ Wb.) «schöpfen» = Lule *koąjĕvuot* «graben; den schnee wegschaufeln», Pite *koivūt* «graben, schaufeln» és «schöpfen», finn *kaiva-* «graben, stochern». Hogy a vog. *χūn-* «schöpfen» igének is «graben» az eredeti értelme, világosan kitetszik még a *χūntėp*, *khōntėp* «ú s ó lapát» *(= *χūnentėp)* igenévi szerkezetből, úgy hogy e szerint a *fed-él*, *fon-ál* képzésével jelentkező magy. *kan-ál*-nak alaprészét is bizvást egyeztethetjük az árja *khan-*, *kan-* «graben» tővel, melyből a vog. *χūntėp*-hez hasonlóan: szkr. *khanitra-* «schaufel, spaten». Sajátos kifejezés a «haurire» fogalomra a finn-magyar nyelvek egész vonalán: magy. *mer-*, vogul *āmėrt-*, osztj. *amėr-*, *emerd-*, votj. *omirt-*, mordv. *amela-*, finn *ammelta-* stb. (l. BUDENZ: MUgSz. 615.).

194. Magy. kar «brachium, cubitus, lacertus; arm»; *karkézön* (Szeged) «karöltve», *kar-tő: kartőn fogta* (Udvarhely-m.) «karon fogta»; *karos* «brachia habens, brachialis; arme habend» (NySz., MTsz.).

Zürjén *kar: ki-kar* «handwurzel». — *gĭrža*, *gĭrža* «ellenbogen, elle» (WIED.) | permi *gorižá* «ellenbogen» (GENETZ OP. 14.); v. ö. az utórészre nézve: permi *už*, zürj. *vož*, votj. *až* «vorderes, vorderraum» (zürj. *jur-vož* «stirn», *pel-pom-vož* «oberarm») és finn *kyynär-pää* «cubitus, apex cubiti» *(pää* «kopf; ende»), észt *kŭnarnukk (nukk* «vorstehendes ende»), votj. *gĕr-puñ* id. *(puñ* «ende, spitze»). — sziszolai *gir-viltči-* «sich auf die ellenbogen stützen» (WIED.).

Votják *kur: ki-kur* «handfläche (ладонь)», *ki-kür-pĕd* (Kaz.)

«handwurzel». — *gĭr-pum*, Kaz. *gĕr-puñ* «ellenbogen; elle», *gĭr-puñkĭ-* (Sar.) «sich mit dem ellbogen auflehnen».

Lapp: Lule *kardńel*, Pite *karĕgñĕl*, *karèñĕl*, déli *kardńel*, Fm· *garnjel*, *gardnjela* «ellbogen» (Halász) | kolai *ka¸rñel*, notozeroi *ko¸rñel* «ellenbogen; unterarm; ellenmaass vom ellenbogen bis zu den fingerspitzen» (Genetz Wb. 28.). A végzetre nézve l. Budenz: MUgSz. (5.), hol a vog. *ńol* «nase; spitze» szóval van egybevetve.

< Szkr. *karā-* (nomin. *-ās*) «die hand (als die tätige)», tdk. «machend, wirkend, tätig» a *kr-* (*kar-*) «tun, machen» névszói származéka (Grassm. Wb. 314.).

Egybevetették a szkr. *karā-* «hand» szóval a magy. *kar*-t már Kőrösi Csoma, Cassel (Magy. Altert. 91.), Mátyás Flórián (Nyhas. 22.) és Anderson (Stud. 191.). Noha testrészt jelentő szó, nem ütközünk meg idegen eredetén, ha tekintetbe vesszük, hogy több más finn-magyar testrész-nevezettel egyetemben biztosan árja eredetű a votj. *pĭd* «fuss» (=szkr. *pād-*, *pād-* «fuss» a *pad-* «gehen, schreiten» igéből szó is, valamint kaukázusi eredetű a zürj. *kok* «fuss, bein» és votj. *kuk* «lábszár; bein» (csecsencz *khog*, *qog* «fuss» és osztj. *kur* «fuss» = agul, tabasszarán *kark* «tierfuss; pfote»); l. még alább a *láb* és *mell* czikkeket. Az sem különös, hogy az árja «hand» szó a magyarban az «arm» jelentésnek hordozója, hiszen közönséges eljárás a nyelvekben az egészet jelentő «kéz» szavának alkalmazása annak egy részére, a «kar»-ra (v. ö. pl. zürj. *ki* «hand» és «arm»; KV. *kŏät-päs* «könyök», PV. *koąt-sar* «alsó kézszár»). Külömben nem szorosan a «kar»-ra vonatkoznak a zürj. *ki-kar* «handwurzel» és votj. *ki-kur* «handfläche», melyek alakilag a szkr. *karā-*hoz úgy viszonylanak, mint zürj. *dar* és votj. *durĭ* «kochlöffel» a szkr. *dārvi-* «löffel», zürj. *taśtĭ* és votj. *tuśtĭ* «napf, schüssel, schale» az av. *tasta-* «schale» szókhoz. Ezekhez képest a *gĭr* hangzati eltérése valószínűleg szókezdő helyzetéből ered, a mely esetben az eredeti *k* többször változik a permi nyelvekben *g*-vé (pl. zürj. *gumal-*, votj. *gumĭlt-* «schöpfen» : v. ö. magy. *kan-ál*, zürj. *gos* «fett, talg» : v. ö. magy. *háj*; votj. *gur* «gesang» : v. ö. szkr. *kārā-* id.), az *a*, *u*-val váltakozó *ĭ* hangzó pedig olyan lehet, mint ebben: votj. *pĭd* «fuss» és *pud-o* «füssig» = szkr. *pād* «fuss» (v. ö. votj. *kĭl-* «bleiben» : finn *kato-a-*, mord. *kadĭ-*, magy. *hagy-*, ÉO. *χaj-*). — Mint sok más esetben, az árjából való közös ősrégi átvétel tényével magyarázhatók a törökségben mutatkozó egyezések, minők: csagat. *karĭ* «ellbogen; elle» (Budagov II : 13.), «arm» (Abuška); jakut *χarĭ* «die gegend oberhalb des handgelenkes» (Böhtlingk: Jakut. Wb. 81.), melynek valószínűleg továbbképzése a köztörök *karĭš*, jakut *χarĭs* «spanne des daumens u. des mittelfingers» (u. o. 82.). V. ö.

még ezekhez: avar *kojr* «hand» (USLAR: Avarsk. jaz. 113.), úgy mint avar *kojn* «speise» = karata *ghani*, and *ghan* «brod» (l. alább a *kenyér* czikket: 203. sz.).

195. Magy. **karcsú** 1. «gracilis; schlank, lang, geschmeidig, geschlang» (pl. *karcsú szúnyog; karcsuak, avagy ösztövérec* Comen.); 2. «exiguus; karg, kärglich» (pl. *karcsu böjti étel;* NySz.); *karcsú eszű* «együgyű, buta; einfältig»; *karcsi* (Háromszék) «schlank»; *karcsúod-ik* (Székelység) «schlank werden» (MTsz.), *karcsúd-ik* id. (NySz.).

Vogul: ÉV. *χarès: χ. tūjt* «dünner schnee (тонкой снѣгъ)», *χarès takwès* «vékony havú ősz».

Lapp: Lule *karĕčie, kahrčies*, Pite *karèčê, karhčês*, Fm. *garžže, garžes* «eng, schmal» (HALÁSZ).

< AV. *karĕs-* «schlank, mager sein»; *kerĕsa* «mager, schlank, lang» (JUSTI Hb. 80, 84; GEIGER Hb. 218, 221.) || szkr. *kṛçá-* (nomin. *kṛçás)* «abgemagert, hager, kränklich; schlank, dünne; schwächlich, unbedeutend; dürftig»; *karç-* (præs. 3. *kṛ́çyati)* «abmagern, mager werden» (BR. Skr. Wb. 2: 409, 142.). — V. ö. kaukázusi: chürkilin *g'wärç, -ça, -çil* «dünn» *(g'wärça g'wi* «dünner faden», *g'wärça wai* «schmale taille», *g'w. vik'ak'* «knappe mittel zum leben»; ÚSLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 160.).

BUDENZ (MUgSz.) a magyar és lapp adatokhoz vonja a mordM. *kerža, kirža* «wenig» szót is, melynek azonban *ž*-je nem látszik a töhöz tartozónak (v. ö. mordM. *kiŕ-* «wenig werden», *kèrft-* «wenig machen»), a mint ezt a magy. *karcsú* és lapp *karĕčie* szókban a *č*-re nézve az árja egyezések mutatják. Ezen *č* árja *s, ç* helyett való, úgy mint a *becs* és *kacsint-* szavakban (27. és 190. sz.). A *karcsú* végzete fölös melléknévi képzés, úgy mint a *savany-ú* és *könny-ű* szavakban, melyeknek már alapja is melléknév (v. ö. mordv. *šapama, čapamo* «sauer»; KV. *kèĭnä*, TV. *kuńgä*, ÉO. *kēna* «leicht»). Ugyanily szerkezet a székely *karcs-i*.

196. (I.) Magy. **kard** «gladius, machæra, ensis; schwert» (NySz.), *card* «dolabrum» (bárd; Schlägli Szójegyz.); *fringia-kard, misziri-kard; kardol-* «digladior; die waffe führen»; *kardos* «gladiator; fechter»» (NySz.).

Cseremisz *kerdo* «säbel, schwert, dolch (сабля, мечъ, кин-

жалъ» ; Troj. 18.)., *kerde, kerde, kerda, kerdo* id. (NyK. 29 : 201.).

(II.) Osztják : ÉO. *karta, karti* «eisen» (Ahlq.).

Votják *kort* «eisen» *(tədî kort* «blech», tkp. «weisses eisen» ; *taj kort* «messing», tkp. «messing-eisen» ; *širmät-kort* «gebiss» ; *pid-kort* «fessel, fusseisen»); *kortnal-* «aufzäumen (das pferd)», *kortnät* «zaum, gebiss».

Zürjén *kört* «metall, bes. eisen ; eisernes werkzeug, fessel, kette» *(kört-vom* «zaum, gebiss», tdk. «eisen-mund») | permi *kört* «eisen» (Wied., Genetz OP.).

Cseremisz *kürtńö*, cserM. *kirtńe* «eisen» *(ošo-k.* «blech» ; *ošo* «weiss» ; Troj.), *kirtńi* (NyK. 29 : 226.); *kirtnil-* «catenis vincire ; mit ketten fesseln»)NyK. 4 : 366.) *kürtnel-* (NyK. u. o.)

(III.) Vogul : ÉV. *kēr* «eisen» *(ńemeś kēr* «blech», tkp. «deutsches eisen»), KV., PV. *kēr*, TV. *kèr* «eisen» *(ńimeś kēr* «blech»).

< (I. II.) Osszét *k'ard* «messer, schwert» *(k'ärd-* «schneiden, zerschneiden, mähen») = ujper. *kārd*, pahl. *kārt*, av. *karěta-* «messer» *(karěd-* «schneiden») || szkr. *kart-* (præs. 3. *kṛṇátti*, később : *kártati)* «schneiden, zerschneiden, spalten», *kṛtí* «dolch, schlachtmesser» (Hübschm. EO. 43 ; Horn 185 ; Grassm. Wb. 346, 347.).

(III.) Kurd *kīr, kārd, kēr*, kurmandzsī *khêr* (Justi Hb. 79 ; Horn 185.) | szangličī *kiṛ* «messer» (Tomasch. Pam. 801.). — Kaukázusi : dido *ger* «eisen» (Erckert : Kaukas. Spr. 57.). V. ö. kabardin *ghuš, ghχuć*, šapszug *ghuće*, abadzech *ghuće* «eisen»*) (u. o.) és balūčī *kārć, kārća* «messer», mely utóbbit Geiger (Etym. des Balūčī : 132.) diminutivumnak magyaráz a perzsa alakhoz képest.

Széltében el vannak terjedve a magy. *kard* másai a szlávságban is, így : ószlov. *korъda* «gladius», szerb *korda, ćorda*,

---

*) A hangváltozás itt olyan, mint ezekben : kabardin *quž*, abadzech *kuže*, šapszug *kuze* «birne» = arcsin *χert*, lák *χkort* id. = osszét-tag. *k'ärdo*, dig. *k'ärttu* id. stb. (l. alább a *körtvély* czikket) | kabardin *quaže*, šapszug *kuadž*, abadzech *kaaže* «dorf» = zürj. *gort*, votj. *gurt* «dorf» és «haus, wohnplatz; unterirdische wohnung» = av. *gereδa-* «höhle» (Erck. 47, 54.).

djorda, orosz *korda* «dolch», lengyel, cseh, kis-orosz *kord*, ujszlovén *korda* «framea», *kordec* «sica»; hasonlókép a környező nyelvekben: litván *kardas*, makedon-oláh *koardĕ*, albán *kordĕ* «gerader säbel», bosnyák-török *kurdé* id. (Miklosich: Türk. El. 106; Fremdw. 100; EtWb. 132.). Hogy a magy. *kard* a perzsából származik, már Beregszászi állította (Ahnl. d. Hung. Spr. 99.), szintígy Besze János («perzsa *kard*, osszét *kurd*»: Voyage 83.). Mátyás Fl. is említi ez egyezést: «*kard* = ujp. *kard*, kés, vágóeszköz» megjegyezvén egyszersmind, hogy «Kézainál a meghívott, de a kitűzött helyre helyes ok nélkül meg nem jelenő magyar karddal *(cultro:* mint a perzsa használat) vágatott ketté» (Nyhas. 12.). Justi szintén megjegyzi: «aus den eranischen sprachen stammt das slav. *korda*, ungar. *kard*, altnord. *kordi* etc. (Hb. 80.). Thomsen utal először a zürj. *kört* és társai kapcsolatára a zend *karĕta-* «messer» szóval» (Einfl. 165. s ujabban: Beröring. 218.); mindemellett Ahlquist (KultW. 70.) bizonytalannak véli származásukat.*) Donner ezekkel szemben törzsökös nyelvkincsnek tartja a keleti rokon nyelvek idézett «vas»-nevezeteit («eine weiterbildung aus der wurzel *kar-* «hart sein»; vgl. auch estn. *karedus* ‚härte, rauheit' u. syrj. *kur-id* ‚bitter'»; VglWb. 41.) s hozzájuk csatolja a finn *karta* (gen. *karran)* «eisenblech», észt *kard* (gen. *karra)* «blech, tresse», lív *kārda* «blech» szót is, noha ez utóbbiakra nézve már Ahlquist figyelmeztetett a lett *skārde, skārda, skarda, skārds* (= litv. *skardas, skarda)* «blech, weissblech» átvételének tényére (KultW. 70; jegyz.), mely felfogás helyességét ujabban Thomsen is megerősíti (Beröring. 218.). Anderson (Stud. 344—7.) szintén egybetartozónak magyarázza a zürj. *kört* és f. *karta* szavakat s hozzávonva csoportjukhoz a merőben külön való mord. *kšni* «vas», lapp *girddo, gierddo, gärddo* «cingulum ferreum, vel ligneum, quo vasa constringuntur», zürj. *körtöd, körtös* «band, fessel» szavakat**) is, mindezeket egyrészt a finn *kara* «metallrost», *karna*

*) «Der ursprung u. die verwandschaftsverhältnisse dieses namens (zv. *kört, kort*, vog. *kĕr* etc.) können jetzt nicht genau bestimmt werden, da die genauere kentniss der meisten ostfinnischen sprachen noch so gering ist. Aber mag derselbe nun genuin sein, oder nicht, soviel ist klar, dass er erst entstanden ist nach der trennung der westlichen Finnen von den östlichen stammverwandten, denn in den westfinnischen sprachen wird dieses wort nicht angetroffen».

**) A mordv. *kšńi, kšńä, kšne*, mordE. *kšińe* «eisen» (Paasonen: Mordw. Lautl. 53.) iráni eredetére nézve v. ö. vakhī *išn*, pahl. *āsīn*, ujper. *āhan*, semnānī *ōsūn*, kurd *āsin*, balūčī *āsin* «eisen» (Horn 14.), melyek Hübschmann szerint óperzsa **āsaina-* előzményre vallanak. Ebből a mordv. *kšińe (> kšńe)* a kezdő hangzó enyésztė-

«erstarrender schmutz an der fläche eines gegenstandes», *karsi* «hartgewordener russ» etc., másrészt ősrokonsági alapon az indogermán **skar-*, **skuar-* gyök származékaival (pl. ószlov. *skvara* «nidor, sordes», ónord *skarn* «mist») veti egybe, illetőleg családosítja. Ujabban foglalkoznak e szócsoport eredetével és műveltségtörténeti jelentőségével: Tomaschek (Ausland, 1883, 705. l.; Zschr. f. ö. Gymn. 537.), Schrader (Sprachvgl. u. Urgesch. 304.), Stackelberg: Irano-fin. Otn. 7.). L. még: Ethn. 5 : 7, 178. és NyK. 25 : 383.

Bár a NySz. a magy. *kard* előfordulását az irott nyelvemlékekből nem igazolja, a Szamota szerint 1400—1410. közt iródott Schlägli Szójegyzék adata után alig kételkedhetünk nagy régiségében. Figyelemre méltó itt a mai értelemtől eltérő «dolabrum» (recte: dolobrum = *bárd)* fordítás, mely az iráni alakok «kés, vágókés» jelentéséhez némileg közelebb áll. Tekintve a déli szláv alakok *-a* végzetét (ószlov. *korъda*, szerb *korda)* nem igen gondolhatjuk a magy. *kard* alaknak innen való közvetetlen átvételét (mint Miklosich hiszi: Slav. El. 337. sz.), minthogy egyébként kéttagú szókban az ilyen *-a* végzetek meg szoktak maradni (pl. *csorda, szolga, szerda, rozsda, bolha, donga, gárgya* stb.); ha pedig az éjszaki szláv nyelvekből (lengy., cseh *kord)* vettük volna át a szót, ez aránylag későbbi időben történvén, mindenesetre még az eredetibb *o* hangzónak is nyomát kellene találnunk a régiségben, vagy tájszólásokban (v. ö. NyK. 17 : 96.). Inkább hihetjük, hogy a magyar és szláv alakok igen régi időben külön-külön jöttek át az iráni nyelvekből, a mint több más régi hadi műszónk (pl. *vár, vért, tör)* is innen eredt (l. Ethn. 5 : 16. és Vámbéry: Magy. Ered. 319, 321.). — Az iráni megfelelők szorosabb «kard»-féle jelentése mutatkozik a cserem. *kerdo* szóban is, melyhez képest a cserem. *kürtńö* «eisen» mindenesetre külön, talán permi közvetéssel (v. ö. zürj. *kört),* esetleg régibb időben szerzett átvétel. Igen jól érthetjük a zürj. *kört,* votj. *kort,* osztj. *karta,* vog. *kēr* «vas» jelentését abból, hogy kés-, kard-féle fémeszközök voltak bizonyára az első tárgyak, melyekkel az iráni kereskedelem révén a jelzett éjszaki népek a

---

vel s a *š*-nek *kš*-vé való erősbítésével fejlődött (l. az utóbbiakra nézve: Paasonen: Mordw. Lautl. 53—55, 103. és Ethnogr. V:10.). — A lapp *gier'do, gir'dō* «fassreifen» szót Qvigstad az ónorvég *gjørd* átvételének bizonyítja (Nord. Lehn. 169.): — A zürj. *körtas, körtöd* Wiedemann szótára szerint: «band, binde, strick z. anbinden» a *kört-, körtal-* (= votj. *kert-)* «binden, anbinden, zubinden» származéka. Hogy ez utóbbi szó, mint Budenz véli (MUgSz. 48.), a *kort, kört* «vas» szónak «lappangó képzésű származéka» volna s tulajdonképpen ezt jelentené: «vasalni, vasra verni, láncolni» s csak ezután általán kötözni»: kellő alap nélkül való fölvétel.

vassal megismerkedtek (l. fent az *ék* czikket: 85. sz. és SCHRADER: Sprachvgl. u. Urgesch. 304.). Kétségtelenül idegen szók a «vas»-ra a mord. *kšni* és a finn *rauta*, lapp *ruovdde*, *route* (= ónord *raudi* «ferrum ochraceum») is. — Alaki tekintetben a magy. *kard* az ujperzsa *kārd*, illetőleg osszét *k'ard* mása, minél megjegyzendő, hogy a hangzó hosszúsága az ujperzsában ujabbkori fejlemény. Az osztj. *karta* ezzel szemben a zd. *karĕta*-val mutat szorosabb egyezést. A cserem. *kürtńö* és zürj. *kört* alakoknak az iráni a hangzó alapján könnyen érthető magashangúsága mellett nem vehetjük bizonyosnak a votj. *kort* hangzója mélyhangúságának sem eredeti voltát; mert fejlődhetett az akár eredetibb *ö*, *ë*-ből is, mint pl. az *odïg*, *oŋ* «egy» (= magy. *egy)*, *lobal-* «repülni» (v. ö. magy. *leb-eg-)*, *šog* «szeg» (= magy. *szëg*, *szög)*, *žog* (v. ö. magy. *rög-tön)*, *ožon* «véső» (v. ö. magy. *vés-)* szavakban. A vog. *kĕr* kopott végzetével nem lehet közös alapú az osztj. *karta*, zürj. *kört-* szókkal, hanem legalkalmasabban külön tájszólásból valónak gondolható, mely fölvételre kielégítő támasztékot nyujtanak a kurd *kĕr*, *kīr*, kurmandzsī *khĕr*, sangličī *kiṛ* változatok; fölvehető e részben a kaukázusi közvetés is (dido *ger* «eisen»), hiszen biztosan innen ered az ÉV. *arγén*, KV. *ärγén* «kupfer» (= láz *erkina*, grúz, mingrél *rkina* «eisen»; ERCK. 57.) s nagy valószínűséggel a TV. *poišt* «axt, beil» szó is (l. fentebb a *fejsze* czikket: 105. sz.). Végül a cserem. *kürtńö* a cserem. *šörtńö* végzetéhez alkalmazkodó analogikus alakulatnak tekintendő (l. Ethn. V : 8. jegyz.).

[197. Magy. **kast** (Tiszántúl) «lucsok; nässe, beschmutzung durch nässe», *kastos* «nass, feucht, durch nässe beschmutzt», *kastol-* «durch nässe beschmutzen» (MTsz.).

Finn *kasta-* «nass, feucht machen, begiessen, taufen», *kastu-* «nass werden», *kastehe-* (nomin. *kaste)* «nässigkeit, tau»; *kosta-* «benetzen», *koste* «feuchtigkeit», *kostea* «feucht, nass», *kostu-* «nass werden» | észt *kasta-* «benetzen, begiessen», *kaste* «tau, befeuchtung», *kastus* «begiessung, befeuchtung» | vót *kassa-* «benetzen» | vepsz *kasta-* id.; *kasteh* (plur. *kasthed)* «tau».

Lapp: Lule *kāstas* «feucht», *kāstate-* «befeuchten; taufen»; Pite *kāstahtêt*, *kāstaṭet* «taufen» (HALÁSZ) | Fm. *gastas* «feucht», *gasta-* «befeuchtet werden», *gastade-* «befeuchten» | En. *kāstaδ* «nass werden» | notozeroi *kastĕ-* «nass machen, feuchten», *kastam* «nass» (GENETZ Wb. 23.).

Jelentésbeli és alaki hasonlatossága mellett is igen kétes ezen szónak egybetartozása a szariqōlī *γast*, vakhī *χaiš* «nass, feucht, saftig»; szariqōlī *γásti*, vakhī *χaiši* «nässe» szóval, melyet

Tomaschek (Pam. 814.) az ujper. *χušta* «befeuchtet» szóval társit; minthogy a pamir nyelvjárások *χ* szókezdője rendesen árja *s*-féle hangnak, nem pedig *k*-nak fejleménye (v. ö. mégis az utóbbira nézve: vakhī *χuf*, szariqōlī *χef* = av. *kafa*, pahl., ujper. *kaf* «schaum»; Horn 192.). L. Budenz: MUgSz. (7.) és Donner: Vgl. Wb. (25.). Mindkét helyen az idézett rokon nyelvi alakokhoz még hozzávetve: mordM. *gaśe-* «beschmutzen, verunreinigen», melyet Tomaschek (Pam. 894.) a szariqōlī *ghažd* = ujper. *γastah*, *gastah* «schmutzig, gemein» szóval vet egybe.]

198. Magy. **kaszró** (Bereg-m.) «sás alakú, hosszúkás levelű növény, mely a buza s különösen a kukoricza közt terem; schilfartiges gewächs am felde» (NySz.).

Vogul: ÉV. *χasli*, KV. *kāslä-pǫm*, KLV. *käslä-pom*, ALV. *käsél-pom*, PV. *kosél-pum*, TV. *kišlä* «schilf, schilfrohr, binse (камышъ, ситникъ; *pǫm* «gras»).

V. ö. szkr. *kūça-* «ein zu matten, dächern u. anderem gebrauchtes rohrartiges gras; saccharum spontaneum» = balūč *kāh* «frisches, grünes gras», pahl., ujper. *kāh* «stroh» (Horn 186; Hübschm. Pers. Stud. 87; Uhlenbeck EtWb. 52; Grassm. Wb. 325.).

A magy. és vogul alakok végzetei a szkr. *-ra*, *-la* képzőt tükrözik: v. ö. szkr. *kuçá-* «gras», *kuça-ra-* «art schilf» (BR. Skr. Wb. 2 : 364—5.). A magy. *kaszr-ó* ezenkívül az *üsz-ő*, *kígy-ó* képzését tartalmazhatja. — V. ö. itt még: szkr. *kaçeru-* (nomin. *-uṣ*), *kaçeru* (neutr.) «eine grasart mit knolliger wurzel» (Uhlenb. 49.).

199. Magy. **kaszúr** *(kacur* Szatmár-m.) «a csíkhalászatnál alkalmazott kurtanyeles kaszadarabból álló nád- és lápvágó eszköz; stück sense auf kurzem stiele, womit man schilf schneidet» (Herman Ottó: Magy. Halászat; MTsz.).

V. ö. av. *gao-sūra-* «lanze» (= *gāo* «hand» + *sūra-* «spiess, lanze»); pahl. *gāsūr* id. (Justi Hb. 100.).

A szókezdő *g* > *k* változást iráni szóban tapasztaljuk a *kincs* és *köles* szavakban is (l. e czikkeket alább); különben az iráni jövevényszavaink szempontjából leginkább számba jövő osszét nyelvnek tagauri dialektusában szabályos hangváltozás az av. *g* szókezdővel szemben a *q* (l. Hübschm. EO. 99.). — Hangzásban és jelentésben egészen közel álló szó: magy. *kaczor* (Erdély), *kaczar* (Soprony-m.), *koczor* (Székelység), *kuczor* (u. o.), *koczér* (Heves-m.),

koszér (Drávavidék) «nádvágó sarló, v. kasza: görbe kertész-, szőlőmetsző-, timár-, szíjgyártó-kés» (MTsz.); ez azonban egyenesen a déli szlávságból való, hol: szerb *kosor* «art messer disteln zu schneiden», *kosir* «rebmesser» (Popović), horvát, szlovén *kose* «gartenmesser» megfelelők találkoznak (v. ö. a *cz*-re nézve: *keczele* «kirchenkleid» = lat. *casula*; *fúczán* = ném. *fasan*; *keszeg* és *keczeg* «leuciscus»). Más szó lehet a *kaszúr*, melynek hosszú *ū*-ját a szláv alakok nem magyarázzák; ellenben jól megértetik az idézett iráni alakok. A szláv eredetű *kasza* (= szl. *kosa*) s török eredetű *sarló* (= csuvas *sŭrlé* id.) átvétele előtt a tájszólásilag fenmaradt *kaszúr*-t gondolhatjuk az efféle szerszám régibb magyar nevének; mert hogy ilyes eszköz ismerete és használata nem lehetett idegen a kelet magyarjai előtt sem, az jó okkal következtethető halász- és baromtenyésztő életmódjukból, mely bizonyára tüske- s nád-irtásra, szénagyüjtésre s más hasonló munkákra is utalta őket (l. Ethnogr. IV: 176.). Nem lényeges különbség, hogy az iráni adatok «lándzsát» jelentenek; mert ez sem más régibb alakjában, mint fanyélre alkalmazott széles kaszaféle kés, ép úgy mint a kaszúr.

Hogy nyelvünk régi elemének tartsuk a *kaszúr* szót, arra nézve jelentős ama körülmény, hogy szorosan egyező másai ismeretesek a keleti altaji nyelvek területén is, minők: burjét *χaśur*, *χaǯur*, *χaδur*, mongol *khaciyor* «sense», továbbá a gyakori *s* > *t* változással (l. Böhtlingk: Spr. d. Jakuten 189.) jakut *χatĭr*, *χotur* id. Ezeknek viszonyát a magy. *kaszúr*-hoz olykép foghatjuk föl, hogy mint sok más esetben, mindkét nyelvtény különböző utakon egyazon végforrásból került; vagyis burjét *χaśur*, mongol *khaciyor* (mely régies írásában tulajdonkép a burjétéhez hasonló *khaćor*, *khacior* ejtést tükröz), jakut *χatĭr* = av. *gao-sūra-*. Az sincs kizárva, hogy a szerb *kosor* is összefügg ezekkel, a midőn a *koser*, *kosir* alakulatokat népetimologiai képzéseknek vehetjük (v. ö. szláv *kositi* «mähen», *kosa* «sense»).*)

---

*) A szerb *kosor*-t Vámbéry (Magy. Ered. 659.) török eredetűnek magyarázza, szemre vetvén Miklosichnak, hogy «idézi ugyan a tatár *kusur* = ‚culter curvus hortulani' szót; de mégis azt állítja, hogy a szerb, horv. *koser*, *kosor* eredeti szláv szavak». Baj azonban e pontnál, hogy a Miklosich-féle tatár *kusur* nem hiteles; amennyiben egyetlen forrása Gyarmathy (Affin. 223.), kinek «Vocabularium Tataricum»-a pedig teljesen megbízhatatlan, több nyelv szójegyzékének egybekeveredéséből támadt egyveleg. Ime minő adatok találkoznak itt a török szavak sorában: «aqua, víz: tatarice: *wed*, *wessi*, *wüt*»; «auris, fül: tat. *pel*»; «butyrum, vaj: tat. *wui*»; «digitus, ujj: tat. *luj*»; «ferrum, vas: tat. *kóse*»; «glacies, jég: tat. *jenk*»; «ignis, tűz: tat. *tule*»; «lignum, fa: tat. *pu*, *fua*»; «lapis,

200. Magy. **ké-** «wollen, wünschen»: *kételen, kéve-kételen, ké-kételen, ké s kételen* «coacte, necessarie; gezwungen, wider willend» (tkp. «nicht wollend», ill. «wollend-unwollend», pl. «*nem keeve-keetelen* az leleknek el keel valny az testnek barathssagatwl», ÉrdyC.; «*keketelen* az kőuetkezic», Magyari; «*késketelen* kellett engedniek», Czeglédi); *kéjén: önönkeyen, maga kéjén* «pro lubitu, sponte sua»; *kies, kijes* «amoenus; angenehm»; *kietlen, kijetlen, kéjetlen* 1. «inamoenus; unangenehm»; 2. «solitudo, vastitas, desertum; einöde, wüste, einsamkeit» (NySz.).

< Av. *kā-* «wünschen» (præs. 1. *kayū* «ich begehre», *pairiākayayañta* «sie sollen verlangen», part. perf. pass. *kāta)* = szkr. *kā-* «etwas zu erlangen suchen, es gern haben, woran gefallen finden, sich dessen erfreuen»: (part.) *kāyamānas* «begehrend, liebend», *ā-kāyía* «begehrungswert» (Justi Hb. 82; Grassm. Wb. 321, 171; Uhlenbeck EtWb. 52.).

Az itt mutatkozó árja tőt híven tükrözi a *ké-ve* gerundium és *ké-telen* képzés igei alaprésze ezt **kéj (< *kāj-)* helyett valónak véve «wünschen, begehren» értelemmel (tehát: *kéve* = «kívánva», *kételen* = «kívánatlan»). A *kéj* névszói alak ehhez képest nyilvún a *tolvaj, szilaj, mezej-telen*-félék nom. verbale szerkezete (l. Budenz: Összehas. Alakt. 198.). Máskép, még pedig merőben különböző értelmű rokon nyelvi szavakkal egybevetve magyarázza Budenz e szavunkat (MUgSz. 10.), melyek közül a mord. *ki* «weg», lapp *käja* «vestigium», *käino*, finn *keino* «weg» a vogul (LV., PV., KV.) *kwäj-* = ÉV. *koj-*, TV. *kuj-* «nyomon járni, nyomozni; követni» (ettől: *kwäjmét-, kojmít-* «követni, üldözni, űzni») igéhez csatlakoznak, magyar másuk pedig — mint ezt már Hunfalvy állította (NyK. 5 : 256.) — a régi **kégy** «stadium» szó, melyet a nyelvemlékek *keed, ked* írása nyomán dimin. *-d* képzővel szerkezettnek vélhe-

---

kő: tat. *ku, kiw*» (Affin. 222—226.). Ezekben látnivalólag a «tatár»-nak közlött szó finn-magyar nyelvekből való s ezek helyén áll: tat. *sïu, su* «víz», *qolak* «fül», *maj* «vaj», *barmak* «ujj», *timér* «vas», *boz* «jég», *ot* «tűz», *agać* «fa», *taš* «kő». Vámbéry sem igazolja egyébbel felfogását, mint a kirgiz, csagat. *keser* «nagyobb fajta kés» (ettől: *kes-* «vágni») szóval, melyet Budagovnál (II, 128.) így találunk: krimi tatár *kiser*, oszm. *keser* «fejszécske, vájó fejsze (топорикъ, тесло)»; ez azonban a déli szlávságban, jelesen a szerbben így hangzik: *keser, ćeser* (Miklos. Türk. Elem. 109.) s vele egyezőleg a magyarban, mint déli szlávságból való átvétel: **keszer** «vájó balta, kapa alakú fejsze» (MTsz.).

tünk. A vogul *kwäj-* alapján értjük meg a magy. **kém** «explorator; späher, spion» szót is, mely az *álo-m, nyo-m*-féle szavak nom. verbale képzőjével (l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 207.) alakítva tulajdonkép «nyomozó»-nak értendő. Megjegyzendő ugyanis, hogy a *kém*-mel BUDENZtől rokonított vogul *kälm* szó «követ» jelentése félreértésen alapúl s ez voltakép mithikai tulajdonnév (l. Vog. Népk. Gyüjt. I: 244.). Alakilag és jelentésben egészen egyezik a vogul *kwäjmét-, kojmít-* «folgen, verfolgen» igével azonos képzésű magy. **követ-**, *követel-* «sequor, persequor; quæro» (régi íróknál: *keuet)*, melynek *v*-jét eredetibb *l*-ből származtatni s az egész szót a *kélt-, költ-* igével azonosítani semmi okunk (l. BUDENZnek ily nézetét: MUgSz. 14. l.). A vog. *kwäjm-ét-* képzés *-m* előrésze van meg csupán a **követ** «legatus, nuncius» névszó igei tövében, miszerint a «követ» tulajdonkép: «nyomozó, tudakozó, hírhozó».

201. Magy. **kény**, *kíny* «delicium; lust, freude, ergötzlichkeit»; *kényén, kévén: önnön-k., maga-k.* «sponte, sponte sua, ultro»; *kényére él* «juxta gustum suum vivit», *kényen tartott* «molliter altus, educatus»; *kény-szerít, kény-szerget-* «zwingen, bezwingen»; *kényes (kéves, kévös, kiévös* Dunántúl) «petulans, delicatus, protervus; mutwillig, frech, zärtling», *kénytelen* «coactus; gezwungen»; *kényeztet-* «hätscheln» (NySz., MTsz.). — *kéntet-, kéntat-* «urgeo, sollicito; zwingen» (NySz.).

< Óperzsa, av. *kāma-* (nomin. *kāmō)*, pahl., pāzend, ujper. *kām* «wunsch, wille»; osszét *k'om* «wille» *(ängom* «freundlich, friedlich» = av. **hama-kāma-;* dig. *ärwád-ängon* «bruderliebend»). — pahl. *kāmak* (innen: örmény *kamk')*, pāzend, ujper. *kāma, kāme* «wille, wunsch». — av. *kamya-* «begierde». — pahl. *kāmītān*, pāzend *kāmistan* «wünschen» (innen: örm. *kam-i-m* «ich will, wünsche»); osszét *k'om-* «wollen, gehorchen» (HÜBSCHM. EO. 45; Arm. Gr. 163; HORN 186; JUSTI Hb. 83.) || szkr. *kāma-* (nomin. *-as)* «begierde, verlangen, wunsch»; *kāmya-, kāmia-* «begehrenswert, lieblich», *kam-* (causat. *kāmáyati)* «begehren, verlangen, lieben» (GRASSM. Wb. 322, 314.).

A *kényes*-nek nyelvjárási *kéves* változata (v. ö. *kévén* = *kényén)* nyiltan mutatja, hogy amott az *ny* előzménye ugyanolyan, mint a *savanyú* (= mordv. *šapama), szirony (= szirom), fény* (v. ö. *fém-lik), táplony (= templom)* stb. szavakban, vagyis *m* (l. BALASSA-SIMONYI: Tüz. MNyt. 120.). Tudva e mellett azt, hogy az árja *ā*-nak gyakori hang-megfelelése a magyarban *é* (l. fönt 75. sz.), bizvást egynek vehetjük a magy. *kény*-t az árja *kāma-*

«wille, wunsch, begierde» szóval, legfeljebb még azt vélhetjük, hogy a *kény* végmássalhangzója esetleg az árja *kāmya-* képzést is tartalmazza szemben a *kéves* alakkal, melynek *v*-je = árja *m* (egymagában). A *kéntet-* igei alakot a NySz. csak a XVII. század második felétől kezdve igazolja; lehet tehát analogikus képzés a *készтet, biztat, áltat* stb. mintájára; de ha ősi volna az igei alapszó, megtalálhatnók ennek is mását az árja *kam-* (= osszét *k'om-* «wollen, gehorchen») igében, miszerint *kéntet-* eredeti értelme: «wollen machen». V. ö. BUDENZ: MUgSz. (12.).

Ugyanezen árja igei alapszóval vélem megfejthetőnek a magy. **kíván-**, *kéván-* (*kêván-* Görör-m.) «cupio, opto, desidero; begehren, wünschen, verlangen» igét is, melynek alaprésze ugyanegy a *kév-es, kév-én* szavakéval, az eredeti mélyhangúságot tükröző végzete pedig a *sírán-koz-, déván-koz-, fogan-, illan-*féle igék képzője lehet (v. ö. BUDENZ: Összehas. Alakt. 58.).*) Megjegyzendő itt, hogy a finn *kaipaa-* igének alkalmazásai közt, melylyel t. i. BUDENZ a *kíván-* szót rokonítja (MUgSz. 31.), a «desiderare» értelem csak másodrendű fejleménynek tetszik ezen eredetiből: «sentio, quid deesse» (SZINNYEI finn-magyar szótárában: «nélkülözni, szükségleni; panaszolni, panaszkodni; vádolni, megkövetelni» s ily úton természetesen egyszersmind: «megkívánni»); v. ö. észt *kaeba-* «klagen» s ezen jelentésükben messze eltérő képzéseket: finn *kaipastu-* «rosszat sejteni», *kaipattele-* «gyanuba venni; utálni, üldözni», *kaippene-* «megzavarodni, megütközni vlmin, elámúlni», *kaivahta-* «hirtelen tudakolni, kérdezni» (u. o.).

202. Magy. **kengyel** «stapedes, subex ephippiarius; bistapia, stapia, strefa, staffa, subsellares; steigbügel, steigreif» (NySz.); «nadrág talpalója, mely a nadrágszárat nem engedi följebb csúszni» Balatonmellék; MTsz.); «a darócznadrág alsó végén levő darócz-csík, a melylyel a nadrágot a lábszárhoz kötik» (u. o.).

*) Érdekes a *kíván*-nak *kíván-csi* képzése, mely ma ugyan általánosan el van terjedve, de a NySz. adatai közt elő nem fordúl. Ez nyilván olyan, mint a *hazug-csi* (Nyör 12 : 252.), *foga-csi* (u. o. 2 : 207.), *zubbony-csi* «zubbonycsináló» (NyK. 3 : 157.); v. ö. *töksi, buksi, nyaksi, vaksi.* Van *kíváncsik* változata is a palóczban (= «kíváncsi») s ebből *kíváncsikos* (Pest-m.) «mindenfélét kívánó» (MTsz.), melyek közül az előbbit Rákóczy Fer. levéltárából a NySz. is idézi «desiderium; wunsch» értelemmel (pl. «az silesiai menyecskének *kíváncsikja* nem megvető dolog»); v. ö. az utóbbihoz: *kíváncs* (Bereg-m.) «kíváncsiság» (MTsz.). Minden körülmény arra mutat, hogy itt a török *-či, -čik* képző játszi alkalmazásával van dolgunk.

Osztják: ÉO. *kenď, kēš, kes* «innere stiefel von renntierfell, die anstatt strümpfen getragen werden» (AHLQ.) | déli *kenč* «strümpfe von weichem renntierleder» (CASTR.); Jug. *künč* «strümpfe aus renntier-fell» (PÁPAI).

Vogul: ÉV. *kēńś, kēś*, KLV. *keś* «lederstrumpf mit halbem haar».

< Kaukázusi: buduch *kämdž, kämadč*, chinnalug *kamadč* «strümpfe» (ERCKERT: Spr. d. Kauk. St. 137.).

BUDENZ (MUgSz. 17.) a magy. *kengy-el* szót összetételnek ismervén fel, előrészét a mordvin *käma, keme*, cserem. *kem* «stiefel», zürj. *köm* «fussbekleidung (strümpfe, schuhe, stiefel)» szókkal egyeztette, melyeknek nyilván csak dimin. képzései: finn *ken-kä*, észt *king* (gen. *kiñña*), lapp *kabmak* (e mellett: Lule *kāma*, lpF. *gama*, kolai *kām, kąm*) «schuh»; utórészének pedig a magy. *al* «unterteil» szót tartja, a mint van *fej-el* is e h. *fej-al, fej-alja* «kissen». Ámde a rokon nyelvek *m*-jének, még ha a *-ka, -ke* kicsinyítő képző következnek is utána, semmiképpen sem felelhet meg a magyarban *ngy*, úgy hogy e miatt az itt említett egyeztetést legalább az előrészre nézve mindenesetre el kell ejtenünk. Ezzel szemben egészen szabályszerű az osztj. *kenď*, vogul *kēńś* egyezése a magy. *kengy-el* előrészével (v. ö. magy. *langy, langy-os* és vog. *łąńśiń* «lauwarm»; l. több analogiát: Ethnogr. 8: 217.), mi mellett számba veendő, hogy a szibériai tatárok nem a nyugati fajta kemény bőrből készült, sarkos csizmában lovagolnak, hanem harisnyaszerű, szattyánbőrből készült sarkatlan csizmákban, melyre gyalog járáskor sarkos papucsot húznak. Ilyenféle lábbeli a vogul *kēńś* is (ama lágy bőrből készült sarkatlan, belső csizma, melyre külső csizmaképpen a szintén sarkatlan, ékesen kivarrott *vajä*-t húzzák); fontosabb különbség köztük csupán az, hogy a melegtartás czéljából emennél a befelé fordított részen kissé nyírottan meghagyják a természetes szőrt. Igen jól érthetjük tehát a magy. *kengy-el*-t az effajta botos aljának annál is inkább, minthogy a «steigbügel» kifejezése a szariqolíban is hasonló, t. i. *padh-būn*, szószerint: «fuss-grund» (l. TOMASCHEK: Pam. 805.). Az idézett mordvin, cserem. és zürjén szavakra nézve l. fönt a *hám*[1] czikket.

203. Magy. **kenyér** *(kynyer, kyner, kynyr* ÉrdyC., JordC., VirgC.; *kenyer* Székelység, *kinêr* Moldva, *kinyér* Szeged, Bácska, Háromszék, *kinyir* Drávamellék, tő: *kenyere-*: acc. *kenyere-t*, plur. *kenyere-k*) «panis; brod»; *czipó-kenyér* «kleines brod», *zsemlye-kenyér* «semmel»; *disznó-kenyér* «cyclaminus; saubrod»; *kenyerez-* «panem manduco; brot essen».

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: and *ghan*, karata *ghani*, agul *guni*, arcsin *χoni* «brod» | avar *koin* (genit. *koanil*), dido *kon* «speise, nahrung»: nom. verbale a *koanaze (khunazi)*, *kuǰne* (infin.) = lák *kanan* (infin.) «essen» igéből | csecsencz *qāllar* «brod», *galar* (infin.) «essen; speise» | láz *ǧiari*, *kuali*, *khobali*, mingrél, szvanét *khobali* «brod»; láz *gvjari*, *gvüri* «speise», mingrél *adč-komali*, *odč-kumali* «speise» (v. ö. az előrészre nézve: abcház *a-ča*, *ačč'aqχüua*, *čakua* «brod», *ačanaχdu* «speise»), mingrél *dčkomua*, láz *oškuma*, *odčkumu*, *dčkomala* «essen»; karata *kamathla* «essen» (Erckert: Kaukas. Spr. 48, 131, 182; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 112, 113; Uslar: Avarsk. Jaz. 178, II: 113.).

A homályos eredetű magy. *kenyér* szónak Budenz olykép kisérlette meg magyarázatát, hogy *kenyere-* tövét eredetibb **kereny-e* helyett valónak vevén a *kére-g* szóval családosította, mi szerint a régebben lepény formára sütött kenyeret tulajdonképpen «kéreg»-nek nevezték volna, «minthogy úgyszólván csupa ‚rinde, kruste' volt» (MUgSz. 18.). Ezen semminemű nyelvi adattal nem támogatott fölvétel ellenében komolyabb figyelemre tarthat számot Cassel nézete, mely a leszgh nyelvek *ghan* «brod» szavára utal (Magy. Altert. 91.) annál is inkább, minthogy kaukázusi területen találtuk meg a *czipó* szónak is eredetét. Ez a *ghan*, illetőleg változataiban: *ghani*, *guni*, *χoni* «brod» szó az avar *koin*, dido *kon* «speise, nahrung» mása s alkata szerint nom. verbale képzés az avar *koan-*, lák *kan-* «essen» igei tőből (v. ö. az avarban infin. *bérhine* «siegen» és *berhín* «sieg», *gáržine* «sich wund reiben» és *garžín* «schund, quetschung», *réṩine* «herabsteigen» és *reṩín* «herabkunft»; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 4, 170.). Hasonló módon alakúltnak vélhetjük azon mai ismeretforrásainkból egészen egyező tőbeli megfeleléssel ki nem mutatható képzést, melyet a magy. *kenyér*, *kinyir* tükröz; lehet pl. ez az avar *-ro* nom. verbale (pl. *qoṭáro* «schneideinstrument»: *qótize* «schneiden»; u. o. 5.), az abcház *-ra* (pl. *áčara* «das gelächter»: *syččueit* «ich lache»; *ážra* «das graben, canal»: *iżżueit* «ich grabe», *ápʿšra* «das sehen, der anblick»: *spʿšueit* «ich schaue»; Uslar-Schiefner: Abchas. Stud. 27; egyszersmind infinitivus, pl. *a-χvara* «bitten», *a-dzra* «braten»; így is: *-er*, pl. *kuaner* «dreschen», *šχener* «essen»), az abadzech és kabardin *-r* participium (pl. *thlaghü-n* «sehen», *thlaghü-r* «sehender», *thlaghü-ār* «gesehen habender», *thlaghü-or* «sehen werdender», Erckert: Kaukas. Spr. II: 267.), a csecsencz *-ar* nom. verbale (egyszersmind infinitivus; pl. *ličar* «sich baden», *āχar* «geackert werden», *dāgar* «brennen»; u. o. 240.), melylyel a *χâllar* (*qāllar* Erck.) «gebackenes brot, das laib» (Schiefner:

Tschetschenz. Stud. 50.), *galar* «speise» (Erck.), thuš *χallar* «das essen» szó is képezve van (v. ö. kubacsi *u-kalla*, kaitach, akuša *berkalla*, chürkilin *vir-koalla*, ud *o-χal*, arcsin *bu-kel* «speise»; szintígy u. o. 13.) kürin *kálar* «gedörrte getreidekörner, welche man so isst, oder noch einmal mahlt» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 152.; v. ö. az utóbbihoz: magy. *czipó* «kis kenyér» és «pattogatott kukoricza»; l. fent 52. sz.), a chinnalug *-ir*, *-ri* nom. verbale és infinitivus (pl. *kilori* «beraubeu»; *iv-ri-val* «schiessen»: chürkilin *ivhi-s*, kaitach *ibi* id.; *šic-ir-val* «schreiben», *čik-ir-val* «sprechen»; *-val* nomen abstractionis képző, pl. *dušman* «feind»: *dušman-val* «feindschaft», *χuantura-val* «durst»; u. o. II: 82.); végül a szvanét *-re*, *-ri* nom. verbale és infinitivus (pl. *lith-re* «das trinken; trinken» *lidga-ri* «tödten», *lišpa-ri* «tanzen»). Nyilván ilyen képzés a láz *giari* «brod» = *gvjari*, *gväri* «speise» szó is, melynek *kuali*, *khobali* változatai a mingrél *kumali*, *komali* (*adè-k.* «speise») alakhoz vezetnek: ez pedig a mingrél *kom-*, *kum-* «essen» (= arcsin *kum-*: *kumü-s*, *kunmu-s* «essen»; Erck. I: 184, II: 56. = karata *kam-*: *kamathla* «essen» = lák *kan-*: infin. *kan-an*) származéka, tehát etimologiai hangértéke szerint a magy. *kënyér* mása (< kauk. **kan-er[i]*, **kiner[i]*, **kunr[i]*-féle alakból). A *kenyér* etimonja ezek szerint: «enni való, étel».

Az előrész nagy hasonlatossága mellett sem vonható a magy. *kënyér*-hez a cserem. *kinde*, cserM. *kindä*, *kinda* «panis; fruges» szó (NyK. 4: 357.), melynek az iránság terén akad alkalmasan egybevethető mása: av. *gunda*, pahl. *gunda-k* «teigklumpen, kloss», vagy «brotlaib, fladen», ujper. *gunda* «hefenballen für ein brot» (Hübschm. Arm. Gr. I: 130.). V. ö. a hangzók viszonyára nézve: cserM. *tirvä*, *tîrbä*, cserS. *türvö* «lippe» = mord. *tîrva*, *turva* «lippe», finn *turpa* «schnauze»; cserem. *pizir-*, *pizirt-* «premere» = finn *puserta-* «comprimere».

204. Magy. **kert** 1. «septum, septimentum; zaun, umzäunung» (pl. *faragott fából elé-csinált fedeletlen kert, az mely elkertelte az convictus udvarát az seminarium udvarától;* NySz.); «kerítés, sövény» (pl. «*kert-ág* elhasznált kerités romja»; MTsz.); — 2. «körülkerített tér, hely; umzäunter raum, ort» (pl. *csűr-kert*, *széna-kert*, *barom-kert);* — 3. «hortus; garten»; *kertël-* «sepio, obsepio; zäunen, umzäunen» (NySz.).

< Osszét *kärt* (Stackelberg: Irano-finsk. Otn. 6.), *k'art'* (Rosen) «hof». — Kaukázusi nyelvekben: csecsencz *kerth*, *karth* «zaun, einfassung, geflochtener zaun» (Erckert: Kaukas. Spr. 155.). V. ö. középind *kâta-* «geflecht, matte» ebből: **karta-* az indogerm. *kert-* «binden, flechten» tőből, melyből: óporosz

korto «gehege», gör. χορτία «flechtwerk», lat. *crātēs* «flechtwerk, hürde», gót *haúrds*, ófelném. *hurt*, ném. *hürde* stb. (l. UHLENBECK, EtWb. 39.).

Mint már THOMSEN (Einfl. 141.) és DONNER (Vgl. Wb. 51.) kimutatták, előfordúlnak e szónak másai, a cseremisz kivételével, a finn-magyar nyelvek egész vonalán, így: ÉV. *kārtă* «umzäunter ort, hof (ограда, дворъ)»; *karda* «hof» (AHLQ.) | ÉO. *karta* «hof», *karta-ɣar* «hofplatz» (AHLQ.) | zürj. *karta* «hof, viehhof, viehburg» (WIED.); permi *korta* «hof» (GENETZ) | mordM. *karda*, mordE. *kardo* «stall», mordE. *kardas* «hofraum» | finn *kartano* «hof, hofraum, landgut»; lív *kārand*, *karn* «bauerhof, gehöft, gesinde» | Svlp. *kedŕěta* «kerítés; zaun»; *kārāta*, *karětie* «kert, bekerített hely; garten, umzäunter platz»; Pite *kārěta* «karám, állás; hürde, umzäunung (wohin die renntiere eingetrieben werden»; HALÁSZ); kolai *kārt*, *kart* «erker, hausflur, vorstube» (GENETZ 28.); finnmarki *garden* «hof» (a finnből). DONNER mindezeket (hozzávetve még a jurák-szamojéd *ɣārad*, *hārad* «ház» és norvég-lapp *gardde* «ring, kreis» szót is) őseredetieknek tartja;*) de vele szemben THOMSEN ujabban is (Berör. 170, 171.) tüzetesen bizonyítja, hogy míg a finn és lapp alakok az ógermánból (v. ö. gót *gards* οἶκος, οἰκία; *garda- / lambe / αὐλὴ* [τῶν προβάτων]), a mordvin megfelelők a litvánból (v. ö. litv. *gardas* «hütte, offener stall für die schafe») kerültek. Kérdésnek marad azonban ő előtte is, hogy mit véljünk a vogul-osztják alakok eredetéről. Ennek megoldására, nézetem szerint, útmutatást nyújt azon körülmény, hogy az utóbb említett nyelvekben a *karta* szó csakis a legéjszakibb tájékon, a zürjének kereskedelmi vonalán ismeretes, miért is bizvást zürjén jövevényszónak vehető, a mint sok más hasonlóval**) kétségtelenül ilyen az ÉO. *kort* «ostjakische wohnung od. ansiedelung» (= zürj. *gort)* szó is a déli *pūɣėt*, *pūɣėl*, *puwėl* «dorf» ellenében. A mi pedig a zürj. *karta*-t illeti, erre nézve figyelembeveendő, hogy e szó a votják társnyelvben ismeretlen (a hol t. i. a «hof» kifejezésére a *giď-ka-aś*, *giď-k'aś* «istálló-ház-eleje» s a tatár eredetű *azbar* szókat használják), mi tekintetbe

*) BUDENZ is eredetinek magyarázza a magy. *kert* szót (MUgSz. 22.), mint a mely «bekerített hely» értelmében a *kerek*, *kör*, *kering* szó családjához tartoznék.

**) L. e tárgy bő kifejtését AHLQUIST «Ueber die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen» című értekezésében, mely a «Journal de la Société Finno-Ougrienne» VIII. kötetében jelent meg. Magam is közöltem e tárgyhoz adalékokat «Votják Nyelvtanulmányaim»-ban (195—197. ll.).

véve a hasonló finn, lapp és mordvin szók történetét szintén annak jeléül vehető, hogy nem őseredeti birtoka a zürj. nyelvnek. De hogy az osszét *kärt*, *k'art'* alakból származtassuk a zürj. *karta*-t, azt bajossá teszi a szónak vocalismusa, melyben különösen a végh angzó fönnmaradása volna ez esetben szabályszerűtlen (v. ö. zd. *karĕta*-, osszét *khard* «kés» = zürj. *kört* «vas»; zd. *kahrka*-, osszét *k'ark'* = zürj. *kürög* «tyúk»; zd. *arĕda*-, osszét *ardäg*, *ärdäg*: zürj. *ord* «seite»). Alkalmasan kereshetjük azonban a zürj. *karta* eredeti területét ott, a honnan mordvin társai is kerültek, t. i. a litvánlettben, számba véve, hogy bár eddigelé részletesen kimutatva nincs, e nyelv hatása a permi nyelvekre is kétségtelen. V. ö. e szempontból pl. a következőket: votj. *ǯaǯäg*, *ǯaǯäg*, *ǯaǯäk*, zürj. *ǯoǯög* «gans» = (dimin. képzővel bővült alaprészében) litván *žansìs*, lett *fûss*, óporosz *sansy* id. (a szóközépi mássalhangzócsoport oly egyszerűsítésével, mint ezekben: votj. *vaǯer*, *vaǯer* «hauer, hauzahn» = vog. *aúśer*, *äńśer* id.; votj. *kiǯ*, *kiǯ*, *kĕǯ* «urin» = vog. *χuńś* id.; votj. *viǯ-*, *viž-* «übersetzen, hinüberfahren, durchwaten» = vog. *ūns-* id.; *kiź* «zwanzig» = mord. *komś* id. zürj. *giž*, votj. *giži* «nagel, klaue» = vog. *kwons* id.) | votj. *koži*, *kožĭ* «erbse» = litván *garšva*, lett *gāršas* «giersch, ægopodium»; orosz горохъ (l. a szóközépi hangalakulatra nézve u. i. 257. l.) | zürj. *ruǯeg*, permi *rïčeg*, votj. *ǯiǯek*, *ďiǯeg*, *ǯeg*, *ǯek* «roggen» = lett *rudſis* (plur. *rudſi*; nem or. рожь, mint rendesen vélik) | votj. *sogi* «hanfhechel, flachshechel; gereben» = litv. *szùkos* «kamm; flachshechel; wollkämmel»; lett *suka* «bürste, pferdestriegel» (= finn *suka*, észt *suga* «bürste, striegel; hechel»; l. Thomsen: Berör. 226.) | votj. *tuǯ*, *tuź* «sumpfspierstaude; spiræa ulmaria; лабазникъ; szakálas bajnócza» = lett *dadſis*, litván *daggys* «klette» | zürj. *agas* «egge», *agsal-*, *agsaś-* «eggen»; votj. *usi*, *usĕ* «egge», *usjal-*, *usval-* «eggen» = lett *ezeschi*, *ezeschas* (plur.), litván *ekėczios*, óporosz *aketes* «egge» (= veps *äges*, tő: *ägeha-*; finn, észt *äes*, *äke*, lív *äggos*, *egš* «egge»; l. Thomsen: Berör. 169.) | votj. *śuś*, zürj. *śiś*, *śiś*: *ma-ś*. «wachs» (zürj. *ma* «honig») = litván *syva* «honigseim, seim», lett *syvas* «saft» (Thomsen a f. *hiiva*-, észt *hĭv*- «schaum auf dem bier, hefe, bodensatz» szóval egyezteti; Berör. 218.) | votj. *parś*, *parĕś* «sau, schwein» = litván *pàrszas* «ferkel (bei Memel das erwachsene schwein»; l. Thomsen: u. o. 209.).

Máskép áll a dolog a magy. *kert* szóval, melyet sem az ógermánból, sem a litvánból nem származtathatunk, a szláv *gradъ* «kerítés, kert» szóval sem egyeztethetünk; de merő véletlennek sem tarthatjuk a fenti rokon nyelvi és indogermán szókkal való nagy hangzás- és jelentésbeli közelségét. Van ugyan a volgai tatárban is még: *kirtä* «zaun, pfahlzaun», *kirtälä*- «um-, einzäunen» s vele egyezőleg a csuvasban szabályos hang-megfeleléssel: *kardà*

«zaun, hinterer hof (ограда, задній дворъ)», *kartla-* «umzäunen (переородить»; honnan: cserM. *kerteľni* «umzäunung»; Zolotn.); de ez hangzásában nem jól illik a magyar alakhoz, főkép mivel török eredetű magyar szókban nem szokott elenyészni a nyílt *-a, -ä* végzet (pl. *alma, béka, bika, kúka, árpa, balta, béke, kéve, göte, serke)*. Egész pontosan megfelelő azonban az osszét *kärt, k'art'* s a hozzá szorosan csatlakozó (egyik, vagy másik irányban átvett) csecsencz *kerth, karth* nemcsak alakban, hanem jelentésében is; mert forrásaink szűkszavú meghatározásában az osszét *kärt* nyilván csak olyan «hof», mint akár a vogul *kärtä*, zürj. *karta*, azaz igazában: «kert, körülkerített hely, baromkert»-féle*) (v. ö. csecs. *kerth* «geflochtener zaun»). Bár etimologiája s eredete még bizonytalan,**) nem követhetjük Stackelberget azon nézetében, mely szerint az osszét szó a finn-magyar nyelvek területéről eredt volna (Irano-finsk. Otn. 6. és NyK. 25 : 383.); mert ezek maguk is olyan korban szerezték e szót a nyugateurópai nyelvekből, melyben az osszéttal való érintkezést már aligha lehet föltennünk. Különvaló szók: a zürj. *gort* «haus; unterirdische wohnung, gruft, sarg», *(gortö* «nach hause» stb.), votj. *gurt* «wohnplatz; dorf» melyekkel az ittenieket rendesen egy csoportba foglalják (= av. *gərəδa-* «höhle»).

205. Magy. **kés** *(kès* BécsiC., *kęs* Heltai) «culter; messer».

Osztják: ÉO. *keši, kesi* «messer» (Ahlqu.) | IO. *kēžę*, SO. *kāčeχ, kōčeχ* (Castr.), *keccęχ* (Pápai) id.

Vogul: ÉV. *kasäj, käsäj*, KV. *käsi* «messer» (egyéb nyelvjárásokban: KLV., PV. *jäpėt*, ALV. *jäpt*, TV. *jäpt* id.).

Cseremisz *küzo* (NyK. 29, 230.), *küzö* (Troj.), *küz* (Reg.) «messer» | cserM. *kizä, kize* id. (Castr.).

< Vakhī *kōž* «messer», mely Tomaschek szerint (Pam. 802.) «starke entstellung aus **kartaka-*, szkr. *kṝṭaka-*, von baktr. *karĕt-* ‚schneiden,», míg Geiger szerint (Bal. 132.) a balūčī *kārċ, kārċa* «messer» mása s ez az av. *karĕta-* = ujper. *kārd* diminutivuma volna (l. fönt a *kard* czikket: 196. sz.). — Kaukázusi nyelvek idetartozó változatai: szvanét *gäč*, arcsin *kas, kos* «mes-

*) Az osszét és permi alakokat már Klaproth vetette egybe «Asia Polyglotta»-jában (88—97. ll.).

**) Horn gyanítása szerint talán a városneveket képző ujperzsa *-gird*, óperzsa **-kṛta*, pahlavi *-kart* szóval függ egybe (Neupers. Etym. 201, jegyz.).

ser», *χeč* «pike, lanze», avar *χéč (χrreč)* «speer», varkun, akuša *guc*, kaitach *χuc*, agul *χuč* «pike, lanze», buduch, dzsek, chinnalug *gača* «pflug», melyekhez v. ö. még: abadzech *ghuče*, kabardin *gχuč, ghuš (s)*, šapszug *ghuče* «eisen» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 101, 113, 57; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 117.).

Árja eredetűnek magyarázzák *kés* szavunkat már BEREGSZÁSZI («pers. *kis* ‚messer' = *kés*»; Ähnlichk. d. Hung. Spr. 110.), CASSEL («= pers. *kis*, cf. skr. *kut*»; Magy. Altert. 95.) és MÁTYÁS FLÓRIÁN («=ujper. *khīs* dens, seu culter aratri»*); Finnít. törekv. 21.). Szókincsünk eredeti elemének fejtegeti BUDENZ (MUgSz. 22.) egybevetvén vele a vogul-osztják megfelelőkön kívül a lapp *kēče, gāčče* «spitze, ende» szót (déli-lapp *kiečie, kiče*, Lule *kiehčie* «ende»; kolai *kiečče, kiečič, kiehč, kēč* «ende, schluss»; HALÁSZ, GENETZ: Wb. 18.), melynek azonban idetartozását kétessé teszi eltérő jelentése. A cser. *küzö* «kés» szót BUDENZ nem tartja a *kés* rokonsági körébe valónak, mivel szerinte ez a csuvas *χéš* «kard» (= tör. *kīlīš*) átvétele (l. NyK. 4 : 366. és 3 : 416.); de nem helyezvén súlyt az értelmi különbözetre, bajos e fölvétel azért, mivel csuvas *χ*, *ĺ* szókezdőnek a hegyi cseremiszben ugyancsak *χ*, vagy pedig úgy mint általában az erdei cseremiszben enyészet, illetőleg magánhangzós szókezdet (nem pedig *k*) szokott egyébként megfelelni, pl. csuv. *χuźa* «gazda, kereskedő» = cserM. *χoza*, cserS. *oza*; csuv. *χújrĕ* «gond, fájdalom, bú» = cser. *ojgo, ojχo*; csuv. *χak* «ár» = cserS. *ak*, cserM. *äk*; csuv. *χéžér* «meddő barom» = cser. *išīr, iser*; csuv. *χir* «puszta föld» = cserM. *χir*, cserS. *ir*; csuv. *χúrlĕχ* «nyomorúság» = cser. *órluk*; csuv. *χomlá* «komló» = cser. *umla, omla, umula*; csuv. *χoná* «vendég» = cserM. *χuná*, cserS. *uná*; csuv. *χondor* «hód» = cser. *undur*; csuv. *χĕndĕlá* «poloska» = cser. *úndula* stb.

Alakilag és jelentésben híven megfelelnek a közös szóközépi *š*, *č* mássalhangzói alkattal egymáshoz szorosabban csatlakozó magy. *kés* és osztják *kēši, kēje, kecceχ, kāčcχ*, a kaukázusi *gāč, gača, χeč* szavaknak, melyekben a szókezdőt annál inkább vehetjük eredetileg *k*-nak, minthogy nagy valószínűséggel iráni területről származva ugyanazon alakulat másai, mely ma a vakhī *köž* és balūčī *karča* szavakban jelentkezik. Ezek szerint a georgiai *ghuče, ghuš* szavak «eisen» jelentése talán ugyanoly fejlemény az eredetibb «mes-

*) Az itt említett szó: ujper. *χēš, χīč* «instrumentum ad sationem faciendam, quo intelligitur aut dens, seu *culter aratri*, aut *vomer*, cui dens, seu culter aratri infigitur, aut iugum bovis aratoris» (VULLERS I : 773.). Ezt a magy. *kés*-sel s társaival azért nem lehet egyeztetni, mivel újperzsa *χ* szókezdő sohasem *k*-nak fejleménye. Különben is homályos a szó története.

ser»-féléből, mint a fentebb tárgyalt votj. *kort*, zürj. *kört*, osztj. *karta* stb. «vas» jelentésű szavaké (l. a *kard* czikkét: 196. sz.). Az osztják *käši* véghangzójában a vog. *käsäj* képzőjét tartalmazza, míg a déli osztják *kēǯe*, *kāčeχ*, *keccеχ* végzete iráni *-a*, *-ak (-aka)* képző mása lehet (v. ö. balūčī *karč*, *karča* és kauk. *gača)*. Ezen csoportbeli adatokkal szemben a vog. *käsäj* és cser. *küzö*, *kize*, minthogy bennük nem *š*, hanem *s (z)* szóközépi mássalhangzó szerepel s ez e nyelvekben nem vehető *š*-féle hang változatának: más kaukázusi nyelvterületről valóknak magyarázandók (v. ö. arcsin *kas* «messer»).

206. Magy. **keserű** *(kesere* Csongrád-m., *köserü* Göcsej) «amarus, acerbus; bitter»; *keserv* «tristitia; betrübniss»; *keserves* «amarulentus; moestus, luctuosus; sehr bitter; traurig, betrübt»; *keserëd-ik*, *keserësz-ik* «amaresco; contristor; bitter werden; erbittert werden, betrübt werden»; *keserít-* «acerbo, exacerbo; bitter machen, verbittern»; *keserëg-* «plango, lugeo, moerco, fleo; trauern, leid tragen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *kwośértaχt-* «einen scharfen, herben, bitteren geschmack od. geruch haben» (pl. *kwort vinä kwośértaχti* «az erős pálinka csíp, csípősnek érzik») | KLV. *kwašértaχt-* id. *(saj-pul kwašértaχti* «die preisselbeere ist bitter»), *kwašért : tūsëm kwašértau* «im munde ist mir herb, bitter (во рту горчитъ)» | PV. *kwaśért-: šämäm pąšémnė kwaśértaweł* «szemeimet csípi, égeti a füst».

Finn *katkera*, *kitkera*, *kätkerä* «herb, bitter». — *katku*, *kitka* «brandgeruch, rauchgeruch»; *katkua-* (infin. *-uta)* «brandgeruch verbreiten, nach diesem stinken».

Cserem. *kočo* (NyK. 4 : 358.), *koče* (Troj. 22.) «bitter, herb», *kočlan-* «bitter werden», *kočešt-* «напорчить въ роту, горькнуть» (Troj.), *kočem-* «bitter werden», *kočemd-* «bitter machen» (NyK.) | cserM. *kača*; *kače* (Troj. 18.) «bitter, herb»; *kačlan-* «alt, hart werden (v. brot; черствѣть)».

Votják *koš* «bitter, herb» || zürjén *kočis-duk*, *köčis-duk* «stechender geruch, brandgeruch» *(duk* «geruch»; Wied.).

< Szkr. *kaṭuka-* «scharf, beissend (besonders vom geschmack)»; Grassmann szerint (Wb. 309.) valószínűleg a *kart-* «schneiden» tőből *(ṭ < rt;* ugyanígy Uhlenbeck, ki a litván *kartùs* «bitter» szóra hivatkozik, EtWb. 39.); *kaṭú* «scharf, beissend; scharfer geschmack, schärfe», *kaṭutā-* «schärfe» (BR. Skr. Wb. 2 : 23.). — V. ö. a kaukázusi nyelvek köréből:

chürkilin *quťqu*, *quťqul* «bitter» (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 138)..

A vogul *kwośértaχt-*, *kwaśért-*, továbbá a finn *katku*, *kitka*, zürjén *kočis* jelentései világosan igazolják, hogy a magy. *keserü*, finn *katkera* «amarus» értelmének alapja a szkr. *kátuka-* «scharf, beissend» jelentése, úgy hogy bizvást egyeztethetjük ez alakokat csupán a hangsúlyos szótagot követő rövid *u* elisióját vévén föl a finn magyar nyelvek megfelelőjének alaphangzásában. Magából a finnből is kétségtelenül kitetszik, hogy a *-ra* végzet képző; de ez is lehet árja bővület, mert a szanszkritban a *-ra* mint melléknévképző igen gyakori (l. Whitney: Ind. Gramm. 427—28. és 446. ll.) s több példával igazolható az avesztai nyelvből is (l. Justi Hb. 369.). Lehet egyébként finn *katkera* ez is: szkr. *kaṭú-kara-* «scharfen geschmack machend, verursachend». A finn-magyar alakok kettős hangrendje, mint több más hasonló esetben, az árja *a*-val magyarázódik. — Tekintetbe véve a *ṭ* = *rt (tr)* etimologiai értékét, a *-ka* képző nélkül való szkr. *kaṭú-* külön eredt másának tekinthető az ÉV. *kwort* «herb, scharfen geschmack habend» szó (pl. *kwort vinä* «erős pálinka», *kwort rëtkä* «csípős ízű retek»), melyhez még a következők csatlakoznak: ÉO. *kutreñ* «bitter; heiss» | votj. *kurît* «scharf, beissend (an geschmack, wie z. b. rettig, branntwein, rauch); bitter, bitterkeit» (Kaz. *kurĕt kuśman* «meerrettig, kren»); zürj. *kurîd* «bitter, scharf schmeckend; bitterkeit», izsmai *kurda* «bitterkeit», zürj. *kurdas* «bitteres, bitterkeit», *kurdöl* «bitterlich, etwas bitter, scharf, ranzig», *kurdöd* «bitteres, bitterkeit». Megjegyzendő itt, hogy a *kurît*, *kurîd* alakokban a végzet alakulására a hasonló képző analogiai hatása lehetett befolyással; továbbá hogy a szkr. *ṭ* ugyanilyen *(rt)* hangmegfelelésével találkozunk a zürj. *pört*, votj. *purt-i* «kessel» szónál is (l. fönt a *fazék* czikket: 103. sz. s alább a *nád* szó tárgyalását).

207. Magy. **keszeg** *(keczeg* Ipolyvidék) «általánosan minden úgynevezett fehér hal, egyesíti az abramis, leuciscus, aspius, idus, scardinius stb. nemeket» (Herman Ottó: Magy. Halászat); *keszege* (Balaton) «abramis brama», *kesze* (Szeged) «abramis; leuciscus» (u. o.).

Vogul: TV. *kāśéñ* «leuciscus rutilus (чебакъ, copora)», PV. *koqséñ*, KV. *koaséñ*, ALV. *kąsi*, KLV. *kāsi*, ÉV. *kāseuw* id.

Osztják: ÉO. *kaśeu* «leuciscus rutilus» (Ahlq.).

Zürjén *kevös*, *kelɛs*, *kebös* «schnäpel (coregonus lavaretus)». — *giť*, *gič* «karausche (cyprinus corassius»; Wied.).

< Osszét *kʿäsag*, *kʿäsäg*, *kʿasag* «der frische flussfisch»,

tag. *falér-k'äsag* «forelle» (előrész: or. форель id.); osszét *-ag* képzővel szerkesztve kaukázusi eredetű alapszóból, melynek másai: akuša *kavš*, varkun *χavš*, chürkilin *g'avš (ghavš)* «fisch» (plur. *g'uvšri)* | kürin *k'ez-ri* «forelle» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 155.). Ezen alak maga is képzés, mint a lák *χhaba*, and *χami*, arcsin *χabχi*, mingrél *čχomi*, láz *čcomi* «fisch» változatok bizonyítják. V. ö. ezekhez: osszét *k'äf*, *k'af* «gesalzener fisch, seefisch», yidghah *k'ap (kòp)* «fisch» (Hübschm. EO. 45, 145; Erckert: Kaukas. Spr. 64.).

L. Ethnogr. IV: 174; V: 75; VII: 484. — Magy. *keszeg* = osszét *k'äsag*, melynek szóvégi *g (γ)* > *w*, *u* változással megfelelnek az ÜV. *kāseuw*, ÉO. *kaśeu* is, valamint másirányú, t. i. *g (γ)* > *j*, *i* változással a LV. *kāsi*, *kąsi*. A TV. *kāśeń*, PV. *koqśeń*, KV. *koaseń* alakok végzete az eredeti *g*-hez csatlakozó nasalis járulékelemet tartalmaz, úgy mint a SO. *kòlañk* «holló» szóban (l. fönt a *holló* s alább a *könyök* czikkeket). A magy. *kesze*, valamint zürjén *kevös*, *kebes* alakok az osszt *k'äs-ag* alapszavát (akuša *kavš*, varkun *χavš)* tükrözik. A zürj. *kebes*, *kebös* változat e mellett szóközépi *b* mássalhangzójával a kaukázusi nyelvekben mutatkozó eredetibb hangállapotot őrizte meg (lák *χhaba*, arcsin *χabχi*, yidghah *k'ap)*; tehát nem osszét alapú. A *gič* halnév szintén más, valószínűleg egyenesen kaukázusi dialektikus változat képviselője (v. ö. chürkilin *ghavš)*.

A *keszeg* dialektikus *keszege* alakjához (mely végzetével az osszét *-g*, *-ag*, *-äg* képzőnek av. *-ka* másából következő teljesebb hangtestét mutatja) hangzásilag egészen közel áll egy másik, t. i. az «acipenser ruthenus, sturio» halfajnak **kecsëge** *(köcsöge, köcsög)* neve. Ezt az előbbivel annál inkább azonosithatjuk, minthogy a régi szótárak a «sturio»-t is *keszeg*-nek magyarázzák (pl. Páriz-Pápainál: «*hegyesorrú keszeg*», Majornál: «*keszeg*: sturio»; NySz.), másrészt a *keszeg*-nek nyelvjárási *keczeg* változata is előfordúl. Jól érthető a szóközépi *č*, ha a kaukázusi *kavš*, *χavš* alakokra gondolunk, vagyis az osszét *k'äsag*-nak jelenleg ki nem mutatható régi *č*-s változata nyomán. E szerint a szerb *kečiga*, *keča*, ujgörög κέτζιγα, rumuny *kečugĕ*, lengyel *czeczuga* megfelelőket, melyeknek *ke-* szókezdete amúgy sem mutat szláv eredetre, egyenesen, vagy közvetéssel a magyarból származtathatjuk, a mint bizonyosan innen való a szerb *kesega* «weissfisch».

208. Magy. **kevés** *(keves* Répcze-vidék, Szlavonia, Palóczság; *kövösz, köösz, köesz* Moldva) «paucus, exiguus; parum, modicum; wenig, gering»; *kevesel-* «parvum puto; gering halten»;

kevesed-ik «minuor; weniger, geringer werden»; *keveses, kevesded* «pauxillus» (NySz., MTsz.).

< Pahl. *kam* «wenig, gering, klein», *kam(i)st* (superlat.); ujper. *kam, kem*, afghán, balūčī *kam*, kurd *kām* id. | óper., av. *kamna-* «wenig» (Horn 193.). — Kaukázusi nyelvekben (a perzsából): chürkilin *kam, kamil* «mangelnd, fehlend» (adv. *kamli; kamdiš* «mangel»); ud *kʿąm* «mangelhaft» (*kʿąmo* «mangel»; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 151; Ud. Stud. 84.).

Budenz (MUgSz. 27.) «levis» jelentésű szavakkal (finn *kepiä, keviä*, lapp *keppe*, osztS. *kabak*, votj. *kapči*) rokonítja a magy. *kevés* melléknevet, melynek alapszava azonban alkalmasabban egyeztethető az azonos jelentésű iráni *kam* szóval a gyakori *a* ~ *e* s a *név* és *hüvös* szavakban is mutatkozó *m* > *v* hang-megfeleléssel (l. u. i. 174. sz. és alább). A *-s* végzetben a *feketé-s, sárgá-s, sötéte-s* képzőjét láthatjuk, melynek régebben nagyító értelme volt (*restes* «subpiger», «*setétes* nagy gond» stb.; l. Balassa-Simonyi: Tüz. MNy. 570.); tehát *kevé-s* = «sehr wenig». Az elavult **keve-* alapszó is képzés már az iráni *kam*-hoz képest, még pedig valószínűleg kicsinyítő (v. ö. *nén-e, nén-é-m; öcs-é-m* s a szintén kicsinyítő képzős *kis-ded, röv-id, könny-ű*, moldvai *kinnê, könnyed, könnyid, könnyüd*, comp. *könnye-bb* szerkesztéseket).

209. Magy. kígyó (*gyó* JordC. két helyen, *kyo* EhrC., TelC. *kilgyo* MA.; *kégyó* Zala-, Somogy-, Arad-m., *kényó* Szeged, Bánság, *kíjó, kijó* Bácska, Palócság, *kinyó* Békés-m.) «serpens, anguis; schlange»; *mérges kígyó* «vipera», *zomok-k., kurta-k.* «coluber» (NySz., MTsz.).

V. ö. osszét: dig. *χeláge* «schlange» (Sjögren: Osset. Sprl. 464.) valószínűleg a kaukázusi nyelvek köréből, hol: kürin *ghülägh* (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 184.), *ghülagh* «schlange» | ud *kʿala* «kröte» (Uslar-Schiefner: Ud. Stud. 101.) | ingiloi *göl*, grúz *gveli*, mingrél *gveri* «schlange» | rutul *gar* id. (Erckert: Kaukas. Spr. 122.). Mint esetleg összefüggő adatokat idézzük itt a következőket: tabasszarán *gol, kuil*, czachur *khol*, rutul *khul*, buduch *kaal*, dzsek *kial* «maus», lák *χkulu, qulu, kʿulu* «ratte» (*kʿulu* «maus», Uslar-Schiefner: Kasikumük. Stud. 95.), tabasszarán *rusul-gül, kül* «ratte» (tdk. «grosse maus»; Erckert: Kaukas. Spr. 100, 116.*)

*) A szó eredetének további nyomozása szempontjából figye-

Eddigelé csak a keleti altajságban ismertük a magy. *kígyó* egyezéseit, minők: mongol *χaliγun* «fischotter, biber» (SCHMIDT: Mong. Wb. 136.*a*), burjét *kaľuñ, χaľuñ, kaľu*, tunguz *kaľuñ*, mandsu *lajlun* «otter» (v. ö. német *otter* «vidra» és «siklókígyó»), melyekkel alaki és jelentésbeli közelállásuknál fogva egybefüggőknek tetszenek: tunguz *kulin* «schlange», *kuluguna, kulguna* «maus», *kulikan* «wurm», mongol *χuluγana* «maus» (SCHMIDT 168 *a*), burjét *χulguna, kulguna* «maus» (l. NyK. 21 : 119. és Ethnogr. IV : 296.). Alig lehet benne kétség, hogy ezen adatok az előbbiekkel valamikép összefüggnek, vagyis hogy egyazon szónak különböző irányú elterjedésével lehet bennük dolgunk, úgy a mint ezt ily messze eső nyelvterületeken tapasztaljuk a *gyík, holló, harkály, kutya* s több más itt tárgyalt szó esetében. Összefüggésre mutató jelentős körülmény az is, hogy ép úgy mint a keleti altajságban az *o, u* hangzós változatok a kaukázusi nyelvekben is különösen az «egeret» jelölik, bizonyára közös «wurm» alapértelem nyomán (v. ö. aguli *χarčaj* «maus» és arcsin *karši* «schlange»; l. még fentebb a *féreg, gyík* és *bogár* szavakat). Az ingiloi *göl*, grúz *gveli* (= ming. *gveri*, rút. *gar*) egyszerű alakokhoz képest kétségtelenül képzés a kürin *ghülagh* s az evvel hasonalkotású osszét *χeläge* (v. ö. dig. *rüge* «staub» = tag. *rüg* = kürin, rutul, agul *rug, ruk* id.), minél számunkra mellékes, hogy a képzés kürini területen keletkezett-e (v. ö. kürini *khwagh* «rabe»: ingiloi *qov*, grúz *quav* id.; *gwedég* «büffelkalb», *šarág* «junges v. tieren», *lapág* «schaf», *gürnügh* «ferkel»), vagy az osszétén (v. ö. dig. *k'izge* «tochter, mädchen»: tatár *kiz* id.).Mindenesetre egyezik a magy. *kígy-ó* alaprésze — melyet a *kégyó, kilgyó, kíjó* alakok egybevetése nyomán eredetibb **kéljó* hangzással kell fölvennünk — az osszét *χeläge* alakkal szakasztott oly módon, mint *borjú, borgyú* a török *bozaqu, bozayu* megfelelővel. Megjegyzendő e pontnál, hogy az osszét *χ* szókezdő, mint a kaukázusi egyezések mutatják, *kh* (*q*) előzményből való; továbbá hogy a *kígy-ó*-éhoz hasonló képzés az osszét eredetű *üsz-ő* (= osszét *väss* «kalb»). Így fogva föl a *kégyó* eredetét készen kapjuk a magyar *é* hangzót s a «schlange» jelentést, míg a mongol *χaliγun* «fischotter» közvetetlen képmásnak alig gondolható.

Kaukázusi eredetűnek gondolható a rokon nyelveknek is néhány «kígyó, egér», illetőleg «féreg» jelentésű szava (l. erre nézve még fentebb a *baglincza, bogár, féreg, gyík* és *hangya*, valamint alább a *nyű* czikket). Ilyen a mordvin *kuj*, votják *kéj*, kazáni *kéj* «schlange» szó, melylyel egyező a varkun *kaj* «schlange»

---

lembe jöhet talán az árjaság területén: szkr. *kālaka-* «wasserschlange» (tkp. «dunkelblau»), ettől: *kāla-* «schwarz, blauschwarz» (BR. Skr. Wb. 2 : 251, 247.).

(a mordvin *n*-ra nézve v. ö. mordE. *uro*, mordM. *ura* «pfriem» = szkr. *ārā-*, magy. *ár* «subula»; mordE. *uros* «waise» = szkr. *árbhas*, magy. *árva;* mordv. *nudej, nudi* «schilfrohr» = szkr. *nadá-*, magy. *nád).* A cserem. *koľa*, cserM. *kaľa* «maus» *(kukoľa, kogo-kaľa* «ratte», tdk. «grosse maus») szóhoz vonható a tabassz. *gol, kuil*, czachur *khol*, rutul *khul*, lák *χkulu* «maus, ratte»; a cser. szó *-a* végzete talán a kaukázusi alak régi ejtésén alapszik (v. ö. *k'ala* «kröte»). A finn *kyy*, észt, lív *kũ* «schlange, otter» szóhoz, mely mellett a lapp: kolai *kūvt, kuvt*, enare *kuövte, kuovdde*, norvég-finnmarki *guov'dë* »schlange» képzésnek mutatkozik, v. ö. a kaukázusi nyelvekből: abcház *kua*, grúz *ku*, mingrél *ku*, ingiloi *kuv* «schildkröte» és ud *qoda* id. (Erck. 122.); továbbá: tabasszarán *qav-qav* «frosch», grúz *ghva-ḍĕiḍča* id. (akuša, chürkilin *ḍĕiḍčala*, láz *cicila* «schlange») | buduch, dzsek *gub*, kürin *χkghib* és tabasszarán *gubatha*, kubacsi *χitha*, kaitach, akuša, chürkilin *'atha*, varkun *atha* «frosch» (u. o. 66.). Az abcház *kua*, grúz *ghva* alakoknak talán csak ikerítése a kürin *kχwakχw* «wurm» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 165.); egyező ewel a zürj. *gag* «wurm, insect, ungeziefer» *(nomĭr-gag* «raupe», *ľoľö gag* «schnecke», *va-vir gag* «blutegel»; Wied.). Az ingiloi *göl*, grúz *gveli* mása lehet a «schlange» eredetibb «wurm» jelentése alapján a zürj. *köl*, votj. *kol* «bauchwurm, darmwurm». A kürin *χkghib* alakhoz csatlakozik szintén az eredeti «wurm, ungeziefer»-féle jelentés alapján a votják *kib-i* «raupe, made, wurm; art kleiner fliegen, blasenfuss» *(numĭr-kibi* «gewürm, kriechendes»), *kibiľi (numĭr-kibiľi)* id.; l. a végzetre nézve fönt a *hangya* czikket (151. sz.). A hasonlóság mindezekben föltünő, bár a kapcsolat természete világosan nem észlelhető. — Még számbaveendők itt a törökség köréből: csagataj *keläs*, altaji *keleski*, kondomi *kelisken* «eidechse» (Budagov II: 132.); kojbal *käleskä*, karagasz *keleskä* id.; továbbá a szamojédben: tavgy. *kalšua, kolšu'a*, jurák *halsu, halco*, jenisszei *koďuluo, koďoluo, koďulue* «angelwurm» (Halász: NyK. 23 : 29.).

210. Magy. **kincs**, *kéncs* «thesaurus, gaza; schatz», *kincsës* «thesauro abundans, opulentus; reich an schätzen»; (Drávamellék) «kedves; lieb»; *kincsëz-* «thesaurizo, schätze sammeln, sich verschaffen» (NySz., MTsz.).

< Pahl. *ganǰ* «schatz» (innen: örm. *ganz* «schatz», ujabb szkr. *gañǰa-* «schatzkammer», hindu *gañǰu*, szyr גנז, gör. *γάζα*, héber-aram גָּנַז «schätze», גָּנַז «zusammentragen, einsammeln»), ujperzsa *ganǰ, genǰ*, balūčī *ganǰ* «schatz» (Hübschm. Arm. Gr. I: 126; Pers. Stud. 232; Geiger, Bal. 449; Gesenius).

Említik ez egyezést már Beregszászi («pehl. *gandjo*, pars.

kendsch = kincs, kéncs»: Ähnl. d. Hung. Spr. 110, 123.), BESZE JÁNOS («per. *kindje = kincs*»: Voyage 87.), CASSEL («szkr. *ganja*, pers. *kendsch*, pehl. *gandso*, gör. γάζα, héber גנז»: Magy. Altert. 91.), MÁTYÁS FLÓRIÁN («*kincs* = ujper. *gencs*; az első magyar nyomtatványban: *draagha genche**) *neepeunknec*»: Finnít. Törekv. 20.), VÁMBÉRY — kinek régebbi véleménye (NyK. 8: 188.), hogy a perzsa szó «az ujabb magyar-török érintkezés» idejében, közvetetlenül az ozmanliból került volna hozzánk, melylyel ellenkezőleg a «Magyarok Eredete» szerint (408.) «a török közbenjárás teljesen ki van zárva» —; végül SIMONYI (NyK. 25: 303.). Óperzsa szókezdő *k* az ujperzsa nyelvjárásokban nem változik *g*-vé, tehát a magy. *kincs* szókezdőjének alakulatát a magyar nyelvtörténetben nyerte, vagy pedig — mint a *koszt, köd köles* és *kaszúr* szavak esetében is fölvesszük (l. e czikkeket u. i.) tagauri-osszét *(g > q)* hangsajátsággal van benne dolgunk. Eredetibb alak a *kencs*, melyből *kincs*, mint *mënd*-ből: *mind*. Magyarból való jövevényszók: szlovén *kinč* «thesaurus», horvát *kinč* «schmuck, zier», *kinčiti* «schmücken» (NyK. 17: 97.).

211. *Magy. **kocza** «emedisznó, porca; sau» (NySz.).

V. ö. lák *kaća (kkatca)*, varkun *kvatca*, kubacsi *katca*, kaitach *katca, goza*, akuša *kaza*, chürkilin *gvaza (goaza, guoazu*, plur. *guzni)*, arcsin *kosü* «stute» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 138; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 158.).

A jelentéseltérésre nézve v. ö. a magy. *kancza* «stute» szónak ily alkalmazásait: *kancza birka* (Jász-Nagykún-Szolnok-m.), *kancza borjú* (Kalotaszeg), *kancza tinó* (Szilágy-m.; MTsz.). Nyilván ugyanegy az ittenivel az a *kocza* szó, mely a következő kifejezésekben szerepel: *kocza-gyerék* «törvénytelen gyermek» (hol a jelző bizonyára az anya megbélyegzésére czéloz) s aztán általában «apátlan, anyátlan csecsemő» *(kocza-testvér:* «tejtestvér»). Átvive az állatokra: *kocza csibe, malacz, csikó, bárány, borjú* stb. «anyátlan, árva (házi állat)»; v. ö. még *kocza-fa* (Kiskún-Halas) «az a sík mezőkön *magánosan* álló vadkörtefa, melyet az erdőirtás megkímélt» (MTsz.). A *kocza-fene* = «nőstény fene v. vad»; v. ö. *fias fene, fészkes fene*.

212. *Magy. **konda** (Székelyföld, Debreczen) «disznócsorda; schweinheerde»; *kondás* (közkeletű szó) «schweinhirt», *kondász* (Csallóköz, Pápa), *kandász* (Székelyföld), *kondár* (Tolna-, Bars-m.) id. (MTsz.)

---

*) A NySz.-ban hiányzik e fontos alakváltozat adata.

Észt *kunti-* (nomin. *kunt, kult)* «eber».

< Kaukázusi: and *χunta* «schwein» (Erckert: Kaukas. Spr. 126.).

Már Erdélyi (Spr. d. Stammverw. 14.) egybeveti a magy. *kondász*-t a kaukázusi «*chunda:* schwein» szóval s tényleg e magyar szó aligha különbözhetik alkatában a *juhász, lovász, kanász, ökrész*-féle képzésektől, melyeknek megfelelőleg a *konda* alapszó legalkalmasabban «schwein» értelműnek vehető. Hogy ezzel szemben azon kis területen, hol ez alapszónak is igazolva van használata, nem «disznó», hanem «disznócsorda» az értelme, könnyen érthető abból, hogy a szóban forgó állat sokféle jelölése mellett, a *kondá*-t a nyelvgazdálkodás a «konda nyáj»-ra alkalmazta, miben a *kondás* «kondanyáj-őrző» jelentése is közreműködhetett az analogiai jelentés-elvonás révén. Alaki szempontból megjegyzendő, hogy az and *χ* szókezdő magában ugyane nyelvjárásban s különösen egyéb kaukázusi nyelvekkel szemközt többször váltakozik *k (g)*-val, pl. and *χono* és *kono* «hell»: karata *kono* (Erckert 167.) | *χur* és *kaur* «ackerfeld» (u. o. 40.) | *χora* «hammel»: czachur *gark* id. (78.) | *χašthli-rothlučal* «gürtel»: tabasszarán *gačel*, arcsin *kotol* id. (76.) | *χelčamu* «säbel», karata *χelčoan* id. (119.) = kirgiz *kalžan* «dolch» (Budagov II: 62.) | *χinco* «stein»: avar *ganadč*, agul *gan, goan* id. (134.) | *ghum* «sand» (120.) = tatár *kum* id. — A *konda* mellett más nyelvjárásból került változat lehet a hunyadmegyei **góda** «nőstény disznó» (MTsz.).

213. Magy. **koszt** (Székelység) «hosszú karó, pózna; lange stange, pfahl»; *kosztol-* «póznával lever, megver; mit einer langen stange schlagen, abschlagen» (MTsz.).

V. ö. av. *gav-āz* «ochsenstecken, ochsenstachel» *(gav-, gāo-* «ochs», *√az-* «treiben»), ujper. *gavāz* «stimulus, quo asini et boves impelluntur» (innen: örmény *gavazan* «stab, hirtenstab, gerte, rute, zweig» = szkr. *go-ájana-* «rinder antreibend», t. i. *daṇḍa-* «stock» : *aj-* «treiben»; Hübschm. Arm. Gr. I: 126.).

A magy. *kosz-t* előrészének viszonylása az ujper. *gavāz* alakhoz úgy képzelhető mint a *köles*-é az ujper. *gāvars* (kurd *gāriz)* «hirse» szóéhoz (l. alább 218. sz.); l. még a szókezdő *g* > *k* változásra a *kincs* és *kaszúr* szók magyarázatait (fentebb 210. és 199. sz.). A *-t* végzetre nézve azt vélhetjük, hogy a *gav-āz* igei utórészéhez csatlakozó *-ta* participiumképző (= osszét *-t'*), a mint ezt a hasonló alkotású magy. *füst* szóra nézve is sejtjük (l. fentebb 115. sz.).

214. *Magy. **kova** (*kava* Otrokocsi, *koa* Dávid Fer.; *koha* Csanád-m.) «silex, igniarium; kieselstein, feuerstein»; *kovacs, kavacs* (dim.). — **kavics** (*kovics* Kalotaszeg, *kabics* Veszprém-m., *gabics* Göcsej) «kleiner stein» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: ingiloi *khuvaj*, grúz *khua*, *khva*, mingrél *khua, kχua*, láz *khua* «stein» | (*-n* képzővel*):) agul *goan, goun, gan*, tabasszarán *goan*, abcház *gʒanŭa*, kürin *χ'wan (χkghvan)*, lák *gun* id. (Erckert: Kauk. Spr. 134; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 145.)

Kaukázusi nyelvek adataival egyeztették már a magy. *kova* szót Dankovszky («*kou* lapis»; Magy. nemz. maradv. 18.), Erdélyi («*koch, küvi* stein»; Spr. d. Stammverw. 13.), Besze János («abadzech *kou*»; Voyage 83.) és Cassel («georgi *kwa*, mingrél *kuo*, abcház *kau, kauch*»; Magy. Altert. 89.), míg Parrot (Erl. No. 31.) az észt *kivi* «stein» szót veti egybe a georgi «*kua* stein» szóval. Föltünő hasonlatossága van a magy. *kavacs, kavics, gabics* képzésnek az avar *gamalč'* (pl. *gánč'al*) «stein» szóhoz (Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 118.), mely szerint a kaukázusi, valamint magyar alakok hangzóközi *v*-je *m*-ből valónak látszik.

215. Magy. **köcsög** (*köcsök* Dunántúl, *kőcsög* Karczag, *kö-csöge* Csallóköz, *kécsége* Hont-m.) «alúl öblös, felül kevéssé szükes, mintegy két itczés fazék, melyben leginkább tejet szoktak tartani; szélesebb szájú vízhordó edény agyagból; art milchtopf od. krug» (Ballagi, MTsz.). — *göcs* (Dráva-mellék) «köcsög» (MTsz.).

MordM. *kavs* «krug», *kavs-kä* dimin. (Ahlqu.)

V. ö. av. *χavza-*, pahl. *χafzīk* «topf» (Horn 194, Hübschm. Pers. Stud. 56.), «gefäss» (Justi Hb. 91.).

Pontosan egyezik alakjára nézve a mordM. *kavs* ez iráni szóval, csekély jelentéseltérése pedig olynemű, mint ezen szavak közt: magy. *korsó* «krug» (= török **korčak*: ószlov. *krъčagъ*, szerb *krčag*, orosz *korčag* «krug») és cserem. *korčak* «topf» (orosz *goršok* id.), permi *korčaga* «eiserner topf». Ellenkezik eme felfogás Thomsennak azon nézetével (Berör. 184.), mely szerint a mord. *kavs* az orosz ковшъ «schöpfkelle, suppenlöffel, trinkgeschirr, kornkasten in der mühle» szó átvétele volna; azonban itt elterés van alakban (az orosz *š*-vel szemben t. i. a mordvinban is ugyanily hang volna

*) V. ö. csecsencz *ghu* «brunnen» és avar *gvon* id.; l. több példát fönt 205. l.

elvárható) s még inkább jelentésben; de egyébként is döntően bizonyítja a különvalóságot azon körülmény, hogy az orosz КОВШЪ-nak tényleg megvan mása a mordvinban ekkép: mordE. *kovš* «kornkasten in der mühle». Hasonló szó a finn *kousa*, *kousi* «schöpfkelle», melyet THOMSEN ugyancsak az orosz КОВШЪ másának tart (u. o.), MIKKOLA ellenben svéd eredetűnek bizonyít (Slaw. Lehnw. 121.). Ettől különvaló a finn *kauha*, vepsz *kauh* «trulla, cochlear maius; schöpflöffel», melynek ugyancsak THOMSEN lett eredetét (litv. *káuszas*, lett *kaus-s* «grosser schöpflöffel; schale, schüssel») igazolja. Ehhez csatlakozik mint régi átvétel közvetetlenül a finnből: lapp *kauča* «patella, crater» (THOMSEN u. o.). Ujabb átvétel a lettből: észt *kauš* (genit. *kauzi*) «schale, schüssel» (MIKKOLA u. o.), míg az orosz КОВШЪ másai a rokon nyelvekben: zürjén *köš* «schöpfgefäss»; vogul: ALV. *köš*, KLV. *kuš* «schöpflöffel». MIKKOLA szerint az említett orosz szó közvetetlenül a litvánból került, melyet a szkr. *kóša-*, *kóça-* (nomin. *kóšas*, *kóças*) «behälter, kufe, fass, eimer, trinkgeschirr» szóval vetnek egybe (pl. UHLENBECK EtWb. 66.). Kétségtelenül egybefüggnek ezekkel, mint árja területről került régi átvételek a kaukázusi nyelvekben: ingiloi *kovz*, grúz *kovzi*, *kobzi*, mingrél *kovzi*, *kĕzi*, *kizi*; láz *kizi*, szvanét *qkhešj*, *qoš*, dido *kaši*, lák *χkkusa*, akuša *kuco* «löffel» s *-li*, *-l* képzővel: varkun *kucul*, chürkilin *kutcul*, kaitach *kucli*, *kucul* id. (ERCKERT: Kauk. Spr. 97.); továbbá a törökségben: *kašik* «löffel». A kaukázusi közvetés fölvételével végül ezekhez sorakozik még: mordE. *keče* «schöpfkelle» (NyK. 24 : 45.).

Bizonyára kapcsolatos az itt tárgyalt szavakkal a magy. *köcsög* is, melynek még képzőtlen alapszavát a drávamelléki *göcs* változat mutatja. Minthogy az iráni *χ* szókezdőnek a magyarban nem lehet *k (g)* megfelelője, nem gondolhatunk arra, hogy iráni *χavza-* (vagy mint DE LEGARD olvassa: *γavža-*; l. HORN 107.), illetőleg **γavza-ka* (pahl. *χafzīk*; *χafzak*: l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 56.) lehetett volna közvetetlenül mintaképe; hanem vagy arra kell gondolnunk, hogy ez iráni szónak az érintkező területen **kavza-* (ill. *kavža-*) mellékalakja is dívhatott — s ezt tényleg fölveszi más okból HORN is (195. l.) —, vagy hogy valamely közvető nyelvterületen ment végbe a *χ* > *k*ᶜ *(k)* változás. V. ö. az utóbbi eshetőség szempontjából e kaukázusi adatokat: ud *kʿoci*, grúz *kʿoco* «gefäss» (SCHIEFNER: Versuch ü. d. Spr. d. Uden 84.) | lák *qača* «schlauch» (v. ö. *γʿači* «grosses henkelloses irdenes gefäss, um flüssigkeiten od. korn zu vermessen»; USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 79, 86.) | chürkilin *gažin* (genit. *gažê*) «irdener krug, oder glasgefäss für das wasser» (Hürk. Stud. 157.), kürin *gečin* (*kečin* ERCK.) «thönernes od. gläsernes gefäss für flüssigkeiten» (Kür. Stud. 173; ERCKERT 141.)*) | chürk. *kivza* (plur. *kivz-ni*) «grosser mehlkasten»

*) Ugyanígy látszik képezve: orosz КУВШИНЪ, КУКШИНЪ =

Hürk. Stud. 152.). Szintígy vannak, mint MELICH kimutatta (Nyör. 28 : 515.), a magy. *göcs, köcsög* alakokkal szorosan egyező megfelelők a törökségben: lebed-tatár *kŏč* «napf, topf», teleut, kumandu *kŏš* id. *(tobrok kŏš* «ein irdener topf», *tämir kŏš* «ein gusseiserner topf»), teleut *kŏžök* «ein kleiner topf» (RADLOFF Wb. 2 : 1287, 1304, 1307.). Mindezek árja (iráni) alapúak; de a szók vándorlásának útja egyelőre tisztán föl nem ismerhető.

216. Magy. **köd** «nebula; nebel»; *ködös* «nebulosus; nebelig» és «mámoros; rausch habend» (MTsz.).

Votj. *-ked : čeñ-ked* «schwacher nebel, dunst, ausdünstung» *(čiñ, čeñ* «rauch»).

< Szkr. *gandhá-* (nomin. *-ás)* «geruch, duft» (GRASSM. Wb. 376.) || av. *gaiñti-* (nomin. *-iš)* «gestank» = pahl. *gand*, ujper. *gand* id.; pahl. *gandak*, ujp. *ganda* «stinkend»; az ujperzsából: balūčī *gand* «kot, mist» (HORN 208; GEIGER Bal. 121.).

A jelentések viszonyára nézve v. ö. vogul *sēñχw* «nebel, dunst» és «rausch» = votj. *ziñ* «geruch, wohlgeruch, duft» és «gestank; stinkend» = permi *zĭn* «gestank», zürj. *sĭn-öd* «luft» = észt *hing* «atem, hauch, luft, duft, geruch» (l. MUgSz. 264.) Az *a* ~ *ä* hang-megfelelés szabályszerű; a szókezdő *g* > *k* változásra kétségtelen példa a *kincs* szó (l. fent 210. sz.), valamint a szóközépi *nd* > *d* változásra a *had* és *gödör* szavak (l. fent 143. és 133. sz.).

217. Magy. **köh**, *keh* «tussis; husten»; *kehës* «tussiculosus; der immer husten hat» *(k. ló)*; *köhög-* «tussio; husten»; *köhécsel-* (székely *kehëcsël-)* frequ.; *köhént-, köhint- (kehint* Veszprém-m.), *köhejt-* moment.; *köhej* «der husten» (Őrség; MTsz.).

Finn *köhä, köhkä* «trockener husten»; *köhi-, köhise-* «heiser husten, räuspern» | észt *köha, köhi-* id. | vót *čöhä* «der husten», *čöhi-* «husten» — finn *kahja* «trockener husten»; *kohjo, kohko* id.; *kähü, kähö, kähä* id.

Lapp: kolai *kŏss* «der husten», *kŏsse-* «husten» (GENETZ Wb. 21.) | svédlp. *kosse-, kossote-* «husten», *kossos, kossotes* «der hu-

---

permi *kuvšin*, mord., cser. *kukšin*, tatár *kuvšin, kupšin, kükšin*, csuv. *kukšum*, finn *kuksina* «krug, gefäss». A szlávságban idegen e szó.

sten» | finnmarki *gössa-* id. | déli *ķŭssiə-* id. (Wiklund: Urlapp. Lautl. 276.)

Mordvin: mordM. *koz* «der husten», *kozov* «der husten hat»; *koz-* «husten», *kozikst-* (moment.) id. | mordE. *kozamo* «der husten»; *kozkst-* (moment.) id.

Zürjén *kiz-*, *kizmi-* «husten», *kizöm* «der husten»; *kizišt-*, vicsegdai *kizöbt-*, sysolai *kizökt-* «aushusten (transit.)» || Votj. *kiź-*, *kiś-*, (Kaz.) *kźź-* «husten»; *kiźil-*, *kiźil-* (frequ.) id.; *kiźon*, *kźźon* «der husten». — *kiźni-*, (Kaz.) *kiźnź-* «niesen»; *kiźnon*, *kiźnon* «schnupfen, katarrh».

Osztják: IO. *χūt* «der husten»; *χūdes-* «husten» | SO. *kōl̦* «der husten» | ÉO. *χūl̦*, *χolt* «der husten»; *χūl̦ema-* (moment.), *χūl̦étlī-* (frequ.) «husten» (Ahlq.).

< Szkr. *kā́sa-* (nomin. *-as*), *kā́sā-*, *kā́s-* «der husten», *kās-* (præs. 3. *kā́sate*) «husten»; Uhlenbeck (EtWb. 53.) az ószlov. *kašĭlĭ*, litv. *kosulỹs* «husten», *kosiù* «huste», ófelném. *huosto* «husten» (subst.) szavakkal veti egybe.

Megvan már ez egyeztetés Donnernél (Vgl. Wb. I: 33.), Andersonnál (Stud. 326; az árja megfelelő nélkül: Wandl. 239.) és Tomascheknél is (Pam. Dial. 778.). A szkr. alak *ā* hangzója szerint a magy. *keh*, *köh*, úgyszintén a finn *köhä* tőhangzói a gyakori *a*, *ā* ~ *ä* hangmegfeleléssel magyarázandók (l. fönt 210. l.), míg finn *kahja* (e h. **kahija* oly jelentésfejlődéssel, mint f. *kuolia* «mortuus», észt *kõlja* «leiche»; l. Budenz: Össz. Alakt. 192.) s a többi rokon nyelvi alakok az árja, mély hangrendet mutatják. A magy. és finn *h* < *s*, úgyszintén osztj. *l̦*, *t* < *s* hangmegfeleléseikre nézve l. fönt 215, 326, 342. ll. és Anderson Wandl.

218. Magy. **köles** *(kwles* Schlägli Szójegyz. 999. sz., *keles* u. o. 888; Besztercei Szój. 472. sz.) «milium; hirse»; *bor-köles* «panicum; heidekorn»; *mohar-köles* «ervum; rosswicke»; *madár-köles* «milium solis; meerhirse, perlhirse» (NySz.).

V. ö. kurd *gāriz*, *gāris*, pāzend, ujper. *gāvars* «hirse»*) |

*) E szó összetételnek látszik; v. ö. erre nézve: ujper. *gāv* «rind» és afghán *vrīže* (plur. fem.), *vrīža* «reis, reiskorn» = szkr. *vrīhí-* (nomin. *-íṣ*) «reis», melylyel egyeznek (mint árja területről való átvételek): gör. ὄρυζα «reis» (= olasz *rizo*, franczia *riz*, középfeln. *rīs*, ujfeln. *reis*, angol *rice* stb.), keleti török *uruz*, *urz*; tehát alapjelentés: «marha-rizs» (mint: *ló-bab*, *ló-gesztenye*)?

örmény *gavars* «eine art hirse» (HÜBSCHM. Arm. Gramm. I. 126.).

A magyar alak különösen kedvelt osszét hangsajátságokkal jelentkezik, a minők a szóközépi $r > l$ hangváltozás (l. HÜBSCHM. EO. 107.), a szókezdő $g > k$ hangmegfelelés (a tagauriban ugyanis mindig gutturalis *q* felel meg a zend *g* szókezdőnek; l. u. o. 99.) s az első szótag *ā*, *a* hangzójának magashangúságba *(ä)* való hajlása (számos példa u. o. 76—77. l.). Az iráni alak eltünt *v*-jének nyomát a *köles*-nek labialis *ö* hangzójában láthatjuk, melyet a Schlägli Szójegyz. *kwles* írása régi ejtésnek bizonyít; v. ö. itt mint hasonló hang-megfelelést: magy. *kosz-t* és av. *gav-āz* (l. fentebb 213. sz.). — MÁTYÁS FLÓRIÁN is utal már az itt bemutatott szóegyezésre: «*köles* = ujper. *gauresz* : *r* és *l* csere» (Magyar-árja Nyelvhas. 16.). — V. ö. mint esetleg idetartozó adatot: abcház *χuz* «hirse» (USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 47.).

219. Magy. **kölyök** (acc. *kölykö-t*; birtokosragokkal: *kölykö-m*, *kölyk-e*; *kelk* KulcsárC., *kelek* LevT.; *külyök*, acc. *külykö-t* Palóczság) 1. «catulus; junges hündchen, junges tier» *(kutya-k., eb-k., macska-k., oroszlán-k.)*; 2. «puer; kind» (Moldva: «*néd kölykünk van már*, de eddik szem tud madarúl»); *kölykös* «junge habend»; *kölykez-ik*, *meg-k.* «junge werfen» (NySz., MTsz.).

Zürjén *koľk* «ei», *koľkjal-* «eier legen» (WIED.) | permi *kuľk* «ei» (GENETZ OP. 13.).

< Ujper. *kōdak* «kind, kleines, fœtus, embryo» = pahl. *kōtak* «a child, an infant»; innen: örmény *kotak* «der kleine (beiname des armen. königs Chosrov bei Faustus von Byz.)»; v. ö. av. *kutaka-* «klein» (HORN 194; HÜBSCHM. Pers. Stud. 89., Arm. Gr. I.). — Kaukázusi nyelvekben: kabardin *gedȳkhe* «ei» (v. ö. akuša, chürkilin *gidga-ri* id.) = rutul *gülüq*, *guluq* «ei» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 56.).

Hogy a keleti finn-magyar nyelvek árja elemeiben is mutatkozik az eredeti szókincsben igazolt $d\ (ð) > l, l'$ változás, már fentebb igazoltuk (l. 6. sz.); ehhez itt még csak azt jegyezzük meg, hogy nem akadály a hangváltozás fölvételében azon körülmény, hogy a hangzóközi *d* az irániság terén *t*-ből való másodrendű fejlemény. Ugyanily esettel találkozunk a *bal* = votj. **pal* : *paľ-jan* «link» (= ujper. *bad*, pahl. *vat* «schlecht») szónál (l. fent 23. sz.) s efféle még: vogul *χul* «madárganéj» *(tauliñ uj pos)*, *χulγili* «ganéjt potyogtat (a madár)» = votj. **kĭj* : *kĭjäd*, *kĕjäd* «dünger» = ujper. *köd* 1. «acervus frumenti»; 2. «stercus»; 3. «collectus»:

v. ö. örmény *koit* (gen. *kuti)* «haufen», honnan: *kut-em* «häufen» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 173.). Különben az óperzsa és pahl. hangzóközi *t*-nek átváltozása pāzend *ð*-vé s innen ujperzsa *d*-vé, mint HÜBSCHMANN kimutatta (Pers. Stud. 189.) már a Kr. utáni 5. században be volt fejezve s így korántsem oly ujkeletű, hogy a keleti finn-magyar nyelvek *d (ð)* > *l, l'* hangváltozásának magyarázatánál az ily eseteket figyelmen kívül kellene hagynunk. A hangzó alkata a magy. *kölyök*-ben és az eredetileg szintén magashangúnak vehető zürj. *koľk*-ban afféle mint a *hőre* és *sör* szavakban (l. fent 167. sz.), vagyis az ujperzsa *ō* ejtést megelőző *au* diftongusnak *äu*-féle mellékejtésére vezetendő vissza. — Messze keleten, a mongolban is találkozunk szorosan ide illő egyezéssel, jelesen: *gölöge, gölige, gülüge* «ein ganz junger hund» (SCHMIDT Wb. 207; KOVALEVSZKIJ 2602.). Nagyon hihető, hogy a három külön irányban felentkező *l* ejtés a közös eredeti dentalis spirans (pāzend *ð)* ilyes jejleményt elősegítő (talán osztják *ļ*-féle) változatán alapszik.

220. *Magy. **könyök** *(könyék* Csongrád-m., Debreczen) «cubitus, brachium; ellenbogen, arm»; *könyököl-* «innitor brachiis, cubitis me fulcio; sich auf die ellenbogen stützen» (NySz., MTsz.).

Osztják: ÉO. *kavan: još-k.* «ellenbogen» *(još* «hand», AHLQU.) | IO. *kuñnuj*, SO. *kunχñi* «ellenbogen» (CASTRÉN), *kungi* id. (PÁPAI).

Finn *kyynärä* «ulna, cubitus» *(kyynär-pää* «apex cubiti», *kyynärä-varsi* «brachium inferius») | észt *kũnar* (gen. *kũnra)* «vorderarm, elle» *(kũnar-pea* «ellbogen») = mordM. *kener, keńer* «unterarm, elle» *(k. pakár* «ellbogen»); mordE. *kenere, käniŕ* id. = cser. *kéńeŕ: k.-vuj* «ellbogen»; cserM. *k.-vurdo* id. (TROJ. 26; *vuj* «kopf, spitze»). L. BUDENZ: MUgSz. 43—44.

< Kaukázusi: ud *qoqnik* «ellbogen, hacke» (melyben *o* = *ö*; l. fent 106. l.) | chürkilin *quqa* (plur. *ququ-vi)* «knie» || csecsencz *guôla*, thuš *gaug* «knie; ellbogen» (USLAR-SCHIEFNER: Ud. Stud. 81; Tschetsch. Stud. 54; Hürk. Stud. 138.).

Az ÉO. *kavan* és a finn *kyynä-rä* hangalkata nem hagy fenn kétséget az iránt, hogy a *könyök, könyék* előtagja szótagösszevonással keletkezett, melyben a lappangásba jutott hangzóközi *v* előzménye *g (γ)*-féle lehetett. Ez következik t. i. az IO. *kuñna-j* alakból, melynek *ñ*-je eredetibb *g* helyett olyan másodrendű fejlemény, mint ezekben: IO. *varñai* «krähe» = av. *vāraγna-*, pahl. *varāγ, varāk* «krähe» (= magy. *varjú)* | SO. *kölañk* e mellett *kölak*

«rabe» = ujper. *kulāγ* id. (l. fent 165. sz.); v. ö. IO. *pegni* és *peñai* = SO. *pegi* «link», SO. *loñd-*, IO. *tuñd-* «lesen» = ÉV. *lowint-* (finn *luke-*, észt *luge-*, mordv. *lovĭ-*). Ugyanígy lesz az ÉV. *kēγén*, *kéïn* (= PV. *kīń*) «knopf» mellett a második szótag magánhangzójának elisiója folytán egymás mellé került *γn* mássalhangzó *ñn*-vé a birtokosragos alakokban: ÉV. *kēñnėm*, *kēñnėn* stb. Az így következő *kᵢγᵉn-* alaprész pontosan egybehangzó alakkal van meg az értelmileg is egybevágó ud *qoqn-ik* (olv. *qöqnik*) szóban, melynek *-n*-je az idézett többi adatokhoz viszonyítva már szintén képzésnek tetszik (v. ö. dido *aχ* «bauch és rutul *uχun*, czachur *vuχun*, ud *bukhun* id.; ud *kakanik* «kreis» és thuš *gogo* id.; Erck. 44; Uslar-Sch. Ud. Stud. 82.), maga az egész szó pedig, mintha a magy. *könyék* (> *könyök*) szónak végzetével együtt szolgált volna mintaképe gyanánt. Nincs kizárva, hogy a finn *kyynä-rä* és társai szintén kaukázusi *-re* képzővel vannak szerkesztve (l. u. i. az *agár*, *bocskor* és *láb* czikkeket). Megjegyezzük még ezekhez, hogy a zürjén *gum*, melyet Budenz a *könyök*-kel szintén egybevet, nem idetartozó szó; jelentése ugyanis: «szár, csöves szár» (v. ö. votj. *gum-i* «röhriger stengel, halm; rohrpfeife»: *koń-gumi* «kapor», *tuj-gumi* «trombita», *sapăg-gumi* «csizmaszár» stb.); Wiedemann szótárában is így: «halmstück zwischen zwei knoten, röhrenstengeliges gewächs» (*aź-gum* «bärenklau», *pon-gum* «sauerampfer», *zara-gum* «pfeife, flöte»; *guma* «röhrig). Így természetesen lehet még: *kok-gum* «unterbein, schienbein» (tkp. «láb-szár») és *gum* «knochen im vorderarm» is átvitellel.

221. Magy. **köp**, *pök*, székely *töp* «sputum; speichel»; *köp-*, *pök-*, székely *töp-* (ikesen is: *köp-ik*, *töp-ik*, *pök-ik*) «spuo, exspuo; speien»; *köpés*, *pökés* «exspuitio; speichel»; *köpedelem*, *pökedelem* «res absurda, sputo digna»; *köpdös-*, *köpdöz-*, *köpöd-*, *pökdös-*, *pököd-* = *köp-* (frequ.; NySz., MTsz.).

< Szkr. *kapha-* (nomin. *-as*) «phlegma, schleim» (BR. Skr. Wb. 2:70.) = av. *kafa-* (nomin. *-ō*), pahl. *kaf*, ujper. *kaf*, *kef*, kurd *kaf*, vakhī *χuf*, szariqōlī *χef*; balūčī *kap*, gabrī *kap* «schaum» (Horn 192; Geiger Bal. 131.). — V. ö. osszét: dig. *χäfä*, tag. *χäf*, ud *χaf* «schleim, rotz», melynek szókezdője az idézett árja adatokhoz képest nem szabályos megfelelés (Hübschm. EO. 68.).

A NySz. régi adatai csakis a *pök-* igei alakot ismerik; de hogy a *köp-* alak is régi, mutatja egyrészt az új keletűnek alig gondolható s *köp-* előzményre utaló székely *töp-* változat, másrészt hogy a *pök* alakban a *p*-nek szókezdő helyzete van, holott tudvalevőleg a mássalhangzónak — ha szókezdő helyzete csakugyan

ősrégi — *f*-re kellett volna szabály szerint változnia. Arra sem helyezhetünk nagy súlyt, hogy a *pök* névszói alaknak csak CALEPINUS szótárából ismerjük legrégibb irodalmi adatát (1594); mert ugyanitt van tudomásunk szerint először jegyezve a *fos* és *húgy* szó is, holott emezeknél a névszói és igei alakok ősrégiségét a rokon nyelvek kétségtelenül igazolják (v. ö. vog. *poś* és *poś-*, *χuńś* és *χuńś-*). A magy. *köp* az árja elemekben gyakori *a*∼*e*, *ë*, *ö* hangmegfeleléssel (l. fönt a *bëcze*, *böcze* czikket: 26. sz.) pontos megfelelője a szkr. *kapha-* alaknak, melynek *ph*-ja az iránság terén sem változott mindenütt *f*-vé. V. ö. *köh* (fönt: 217. sz.).

222. *Magy. **köpecz** (Székelység) «komondor; bauernhund, schäferhund» (MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: kabardin *χabz*, šapszug *χabze*, *χabzü*, abadzech *χabzü*, *χabzĕ*, *χābzy*, *gχχabz* «hündin» (a cserkesz *χa* «hund» mellett nőnemű képzés, mint abcház *la* «hund» mellett *la-ps* «hündin», vagy šapszug *ćetu* «kater» mellett *ćetuhz* «katze»; l. ERCKERT: Kaukas. Spr. 86, 89, 263, 268.).

Az alaki eltérésre nézve megjegyzendő, hogy a kaukázusi nyelvekben gyakori a szókezdő *k*-nak *χ*, *kh*-féle elváltozása különösen mélyhangú szavakban (l. pl. a *kutya* szó megfelelőit alább 230. sz. alatt) s az *a* ∼ *ä*, *ü* váltakozás is több példával igazolható (így pl. varkun *χkar* «birne» = chürkilin *χkär*, rutuli *χür*; kaitach *gata*, tabasszarán *kathu*, láz *katu* «kater» = avar *kethu*, and *geda*, kabardin *gedu*). A *köpecz* utórészének hangzását a cserkesz *-bzĕ* képző abcház *-ps* változata magyarázhatja (v. ö. kabardin *fyz*, *ifiz* «ehenweib»). — Összefüggőnek látszik e szóval a régi magyar **kamasz** «silens» ebnevezet is (NyK. 22 : 524. és NySz.), melyben a *b* > *m* hangváltozást kaukázusi alapon igazolják a következő adatok: and *χami* «fisch», mingrél *čχomi*, láz *čcomi*, *čekomi* = lák *χχhaba*, yidgah *kąp* «fisch», osszét *khaf* «gesalzener fisch» (l. u. i. a *keszeg* czikkében 207. sz.) | lák *kamu* «garbe» = arčin *kaab* id.; v. ö. volgai tatár *kŏbä*, magy. *kepe*, *kéve* id. | and *χajman* «hammel» (tkp. «vieh») = csecsencz *hajba*, lák, varkun *χajvan* «vieh», arab-török *hejvān*, *hajvān* id. | avar *thamanča* «pistole», dido *thamanča* = karata *thapanča*, oszmanli *tabanǧa* id. | grúz *tomara*, szvanét *tomaro*, ingiloi *tumaraj* «sack» = abadzech *torbe*, chinnalug *torba*, perzsa-török *tobra*, *torba*, *dorba* id. | avar, and *qaman* «wildschwein» = karata *qaban*, köztörök *kaban* (csupán az altaji tatárban szintén: *kaman*) id. | karata *karmuz* «wassermelone» = avar *χarbuz*, perzsa-török *χarbuz*, *karpuz* id. V. ö. még kürin *gham* «teppich» = arčin *gaba* id. | chürkilin *šam* «schaf» = rutul *čab*, agul *hob* id. | czachur *umul* «wolf» = rutul *ubul* | czachur *kümül*

«wolke» = rutul *kubul* | chinnalug *čimi* «finger» = tabasszarán *šib, šiv* | avar *χuma*, and *gom* «napf» = kürin *χkghab* | ud *gamak* «wasserkrug» = csecsencz *gaba*, rutul *kubutaj* id. | mingrél *χvama* «gebet» = kürin *kkχap*, chinnalug *khob* || šapszug *χamzij*, abadzech *hamcy* «roggen» = kabardin *χhapcij* | and *χumča*, karata *χunča* «heu» = tabasszarán *gibca-uq* | avar *halmagh* «freund» = arčin *χalbaχ-tu* | kabardin *šχomlahe* és *šχoblenk* «zügelleine» (Erckert). Mindezek szerint a magy. *köpecz* és *kamasz* egyazon kaukázusi szónak kétféle nyelvjárás révén átkerült változata lehet. Talán idevonható az ozmanli *köpek* «hund» szó is (*-k* dimin. képzővel a kaukázusi megfelelő végzete helyett), melynek tudvalevőleg mélyhangú ugor-török változata a magy. **kopó** «jagdhund». V. ö. itt még: ozm. *kopoj* «jagdhund» (Ahmed Vefik után idézve Vámbérynál: Magy. Ered. 289.) és kirgiz *kumaj* id. (гончая собака; Budagov II : 93.)

Az itt tárgyalt hangváltozásokkal megfejthetőnek látszik a dunántúli délvidéken messze elterjedt **göbe** «kocza, emse, nőstény-disznó» tájszó is (MTsz.), melylyel ily alapon egyeznek: chinnalug *gma* és szvanét *χam* «schwein» Erckert: 126.). Tekintetbe vehető itt, hogy a *csëka, konda, góda, hülye, gölye, kocza* sertésnevezetek is kaukázusi eredetűeknek igazolhatók (l. e czikkeket fentebb).

223. *Magy. **kör** «kreis, runde»: *körül* «circum; umherum, umher», *körös-körül* «circumcirca; ringsherum, um und um»; *környül, körös-környül* id.; *környék (kernek, kernik* nyelvemlékekben) «circumferentia, peripheria; umgebung, umkreis», *környelék* (Pest-m.) «keret, káva». — **kerék** «rota; orbis, circulus; rad; kreis», *kerek (kŏrgc* Helt.) «rotundus, circularis; rund» (NySz., MTsz.).

Zürjén *gögör* «kreis; umher, herum, um» *(gögörön* «rund umher», *gögör-in* «umgebung»), *gögört-* «herumgehen, kreisen», *gögral-* id.; *gögĭl'* «rad, kreis; silberrubel», *gögĭla* «rund», *gögĭlmi-* «rund werden» (Wied.) | permi *gögor, -o, -on, -iś* «um, herum, in die, in der, von der nähe» (Genetz OP. 13.).

Finn *käyrä (< *kägrä)* «curvus, incurvatus» = észt *kär* (genit. *kära)* «krümmung, beugung, wendung», lív *kõr, kür* «kör, kerék» stb. L. Budenz: MUgSz. 19—20. ll.

< Kaukázusi: thuš *gogri*, csecsencz *guorgaň* «rund» *(guorgdar* «runden»), grúz *gorgali* «knäul, kreis», *gogora* «rad», avar *gurginau, -nab*, and *gurguša* «rund», *girgi-maci* «rad», karata *gergašob*, lák *kurki, kurkisa* «rund» *(kurkidān* «abrunden»,

kurkurťun, *kurulagan* «rollen», *kuruišin* «sich wälzen»), varkun *gurgur-ziv*, kubacsi *gulgul-ziv*, czachur *kürgira-da*, agul *girganf*, tabasszarán *gergnib*, ingiloi *gürgal* «rund», *urmi-gorgola* «rad», mingrél *gorgole* «rad», abadzech *χuraj*, kabardin *χrrursj*, šapszug *χuraj* «rund»; alapszó: thuš *goǥ*, csecsencz *guō* «kreis» (thuš *goǥbar*, csecs. *guōbar* «umringen»; v. ö. ud *kakanik* «kreis, kopeke»; Erckert: Kauk. Spr. 171, 115; Uslar-Schiefner: Tschetsch. Stud. 54; Kasikum. St. 93; Ud. St. 82.).

Teljes az egyezés a finn-magyar nyelvek idézett «rotundus; circulus» szavának kifejthető $k_{\check{s}}g_{\check{s}}r_{\check{s}} > k_{\check{s}}gr_{\check{s}}$, illetőleg (tekintettel a zürj. *gögör* s az ide tartozó magy. *görö-g-*, *gör-dül-* változatokra) $g_{\check{s}}g_{\check{s}}r_{\check{s}} > g_{\check{s}}gr_{\check{s}}$ alaphangzása s a kaukázusi nyelvek «rotundus» szava közt, melynek világosan kifejthető képzett volta a thuš *goǥ-ri* «rund» szóban: v. ö. *goǥ* «kreis». Sejthető, hogy a *kör-ny-ül*, *kör-ny-ék*-beli *ny* képző is (v. ö. ezekhez még: *görnyed-*) kaukázusi alapú: v. ö. csecs. *guorgañ*, vagy avar *gurginau*, tabasszarán *gergnib*, agul *girganf*: sőt ilyen lehet a magyar alapon bajosan magyarázható gör-be «curvus; krumm« szóé is, melynek alaprésze a *kör* családjához csatolva azon képzővel alakúltnak képzelhető mint ezek: avar *gurgin-ab*, tabasszarán *gergni-b* «rund», grúz *partho-b* «breit» e mellett *fartho*, láz *partho* id. (Erck. 161.), avar *betca-b* «dunkel»: v. ö. kürin *midče* id. (162.), dido *khoaχal-ab* «faul»: v. ö. arab *kāhil* id. (163.), tabasszarán *kučn-b*, agul *gučča-f* «feige»: v. ö. buduch *kič-ru*, arcsin *kedža-to* id. (163.), avar *khudab* «gross» e mellett: *khodo*, rutul *khuda* id. (165.), karata *χherco-b* «hoch»: v. ö. and *χirci* id. (167.) stb.

224. Magy. **körtvély**, *körtve*, *körte* (már az 1055-iki tihanyi alapító levélben: *kurtuel-fa* NyK. 25 : 138; nyelvemlékekben: *kerthwel*, *kyrtuuil*, *körtövély*; székely *körtövély*, *körtöve*, Maros-Tordán *körtebe*, Drávamellékén *körféj*, Balatonvidéken *körtíly*, Biharban *körtí* etc.) «pirum; birne»; *körtvélyes* «piris abundans» (gyakori régi helynév, pl. *Kurthuelys* egy 1093-iki oklevélben; l. NySz., MTsz.).

Eddigelé csak a törökségben ismertük e szónak párját, jelesen a Petrarca-codex kún *chertme*, Radloff olvasása szerint *kärtmä* adatában, mely mint a perzsa *amrud* (oszm. *armud*) egyértékese (*«armut ul chertme»*; l. Kuun Géza: Cod. Cumanicus 125. l.) «birne» jelentésű; — továbbá Budagov szótárának (II : 148.) nogaji tatár كورتمه (így olvasva: к у р т м а) «wilde birne, дикая

грушa» közlésében. Hozzávethetjük most még ezekhez Miller Vszevolod balkar (kaukázusi tatár) *kärtmä* «birne» adatát (Osetjinskije Etjudy II, 115.), úgyszintén Klaproth karačaj-tatár *körtmö* «wilder birnbaum» szavát (l. Hübschmann EO. 127.), melyek azonban mind látnivalólag a régi magyar *körtvély* alak végzetét meg nem magyarázhatják. Jobban körültekintve a szó összetételnek bizonyúl, melynek előrészét több kaukázusi nyelvnek «körte» szava mutatja, így: arcsin *χert*, lák *χkort*, varkun *χkar*, akuša *χkar*, chürkilin *χkär*, *χkäl* (Erck.), *χär* (plur. *χvärvi*; Uslar-Schiefner, Hürk. Stud. 139.), rutul *χür*, ingiloi *χal*, *sχal*, grúz *sχali*, mingrél *χuli*, *sχali*, láz *sχali* «birne» (Erck.), thuš *χor* «apfel» (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 84.), végül osszét: tag. *khärdo*, dig. *khärtlu* (l. Erckert: Spr. d. Kaukas. Stammes 47. l. és Hübschmann EO. 127.). Az utórész tekintetében figyelembe jöhet a perzsa *mul* «wilde, schlechte birne» (= pahl. *mur*: *khar-mur*, zaza *merőe*; vakhī *mür* «apfel»; l. fent 38. sz. és Tomaschek: Pam. 791.), melynek zárt hangzója — ha az összetétel ily fölvétele helyes — még a hangrendi hasonulás után is megőrzötte nyomát a magy. *körtvély*, *körtály* zártabb *é*-jében. V. ö. csuvas *kĕ̆mĕ̀l* «preisselbeere (брусника)», mely jelentésbeli eltérése mellett egészben a magy *kört-vély* párja (v. ö. csuv. *tĕwatt*ĕ «négy» = jakut *tüört*, köztör. *dört* id.). = baskir *kürtmäli* «preisselbeere».

225. Magy. **kulacs** «kemény fából kivájt, többé-kevésbbé kidomborodó, szűknyakú ivóedény; hölzerne, weitbäuchige feldflasche (bes. für wein)»; Ballagi).

V. ö. szkr. *kaláça-* (nomin. *-as*) «krug, topf, becher», melyet a görög κώλιξ, κάλυξ, lat. *calix* s a szkr. *kalikā-* «knospe» (v. ö. κάλυξ id.) szókkal vetnek egybe (Grassm. Wb. 317; Uhlenbeck EtWb. 48.).

Bár nyelvemlékeinkből s régi szótárainkból nincsen igazolva neve, nagy valószínűséggel föltehető, hogy az egész magyarságban elterjedt s alkotásával a keleti nomád életre oly élénken emlékeztető «csikóbőrös kulacs» régi eleme a magyar tárgyi néprajznak s szókincsnek. Simonyi szerint ugyan «lehet, hogy olasz kalmárok hozták hozzánk e szót; mert az olasz szótárban találunk hasonlót: *culaccino* ‚was unten im glase von wein übrig bleibt' s az olasz nyelvnek szülője, a latin két rokon szóval is kínálkozik: *culeus* ‚tömlő' és *culigna* ‚ivó edény' (Magy. Nyelv: 107.)»; ámde látnivaló, hogy ez idézett alakok nem szoros alaki és jelentésbeli egyezések. Mindkét irányban jól megfelel a magy. *kulacs*-nak a szkr. *kalaça-*, természetesen nem egyenesen a szanszkritból értve az átvételt, hanem valamely vele kapcsolatos nyelvterületről, melyen

az *a* ~ *ä* hang-megfelelés keletkezését ugyanazon nyelvtörténeti folyamatnak tulajdoníthatjuk, melynek következtében *u*-t találunk árja (iráni) *a*-val szemben *lugas* és *kupa* («cranium») szavainkban is (v. ö. még: magy. *guba* és ujper. *kaba*, abcház *kaba* «beschmet, halskleid der tataren»). Ajánlja e felfogást, hogy a szkr. *kaläça*-val a kaukázusi nyelvekben is találhatók egyezések, jeléül annak, hogy e szó messze el volt terjedve már régen Nyugatázsia népei közt. Ilyenek t. i. kaitach *kaluc* «krug» s a kaukázusi nyelvekben igen gyakori *l* ~ *r* váltakozással: kubacsi *ɣarace*, agul *ɣaraci*, lák *ɣarazi* «krug», arcsin *ɣarča* «trinkgefäss» (Erckert: Kaukas. Spr. 93, 141.). Talán ugyancsak ily *l* > *r*, illetőleg *l* > *n* váltakozással csatlakoznak ezekhez, mint a szkr. *kaläça*- másai: mordE. *keres* «cseber, kád» és permi *könes*, *köńes* (Wied.), *köńis* (Genetz OP. 12.) «kufe», mely utóbbinak átvétele: ÉV. *kēnäs* «cseber, kád». Tekintve az osszét *färäth* «axt» = *paraçú*- (gör. πέλεκυς) hang-megfelelését talán az ide vonható adat még: osszét *kartha* «wasserkübel, eimer» (l. a hangzó elisiojára nézve: Hübschm. EO. 75.). — Úgy látszik, hogy ugyancsak az itt tárgyalt árja szóval függ össze a mi ugor-török hangalkatú **korsó** «krug» szavunk, melynek teljesebb végzetű török **korčak* mását tükrözik a törökség eredetterületére valló őszlovén *krъčagъ*, orosz *korčag* «krug», cserem. *korčak* «topf», permi *korčaga* «eiserner topf». V. ö. ezekhez: altaji tatár *ḳurčuḳ*, *ḳurḍuḳ*, mongol *khurče* «schlauch»; továbbá: kürin *kvar*, ingiloi *khevr* «krug» (Erckert 93.).

226. Magy. **kuncsorog-**, *kunczorog-*, *koncsorog-*, *kuczorog-* «kuporog, összehúzódva ül, guggol, lekuporodva didereg; sich krümmen, zusammenziehen; krümmend sitzen», *kuczorod-ik*, *kutyorodik* «zsugorodik, kuporodik» (MTsz.).

< Szkr. *kuńč-*, *kuč-* (præs. 3. *kuńčate*, *kučati*) «sich zusammenziehen, krümmen»; (part.) *kuńčita* «zusammengezogen, gekrümmt, kraus, geringelt (von haaren)», *kočá-* (nomin. *-ás*) «das einschrumpfen» (BR. Skr. Wb. 2 : 307, 442.), melyet Uhlenbeck a lengyel *kuczać*, *kusznąć* «hocken», szerb *čučati*, cseh *čučeti* id. szókkal rokonít (EtWb. 56.).

A hasonló értelmű *kuporog-*, *kuporod-ik*, *gugorod-ik*, *zsugorod-ik* igék analogiai hatásával könnyen érthető a *kuncsorog-* képzése az alapszónak árja eredete mellett is. A *kunyorál*-lal való vegyülésből keletkezik *kuncsorál* (Székelység) «kunyorál», *kunczog* «objecte insto; etwas öfters u. unverschämt begehren» (PárizP.) s a *kujtorog*, *kuntorog* «kószál» ráhatásával: *kuncsorog* «ŏgyeleg, csavarog, lézeng», mely jelentés t. i. a «guggol, kuporodik»-féléből nem fejlődhetett.

227. Magy. **kupa**[1] (Göcsej, Zala) «mélyedés: kátyú, gödör; mély völgy; öble valaminek; vertiefung: grube, tiefes tal, höhlung» (MTsz.).

Finn *kuoppa* «grube, höhle»; *kuoppi-* «grube graben, aushöhlen». — *koppa* «ausgehöhlter gegenstand».

Lapp: kolai *koppe* «grube» (Genetz Wb. 34.) | svédlp. *koppe* «cavus, concavus».

Zürj. *göp* «vertiefung, grube, höhle, krater; pfütze, teich»; *göpa* «vertieft, grubig» (Wied.) | permi *göp* «grübchen» (Genetz OP. 14.).

Votják *gop* «tal; vertiefung»; *šur-gop* «vom wasser ausgewaschene höhlung»; *gopjal-* «höhlen, loch od. vertiefung machen».

Cserem. *kup* «turfiger sumpf, teich (торфяное болото»); *kupan* «sümpfig (болотистый»; Troj. 24.).

Vogul: PV. *khop-śél* «hohlweg, tal, grube (логъ, логотина, яма) | ALV. *khapśél* id. (v. ö. a képzésre nézve: ALV. *khąmšél* «hügelchen im walde; бугоръ въ лѣсу» és ÉV. *χąmli, χąmali* id.).

< Szkr. *kūpa-* (nomin. *-as*) «grube, höhle» (Grassm. Wb. 332.), melyet Uhlenbeck a görög κώπη «becher», latin *cūpa* «tonne» stb. szavakkal egyetemben idg. **keup-* «sich wölben» tőből származtat (EtWb. 61.).

A cser. *kup* «sumpf, teich» ide tartozását eléggé megmagyarázza a zürj. *göp* «pfütze, teich» jelentése ezek mellett: «grube, höhle». Képzett alakok: magy. **kupolya**, *kopolya (kopola, kopoja:* Kis-Kun-Halas; *kobolya:* Pest-m.) 1. «vízállás, állandóan vizet tartó gödör, áradások után mélyedésekben megmaradt víz; pfütze, wassergrube»; 2. «kisebb, de hirtelen mélyedés a patakok, folyók medrében; tiefe stelle im flusse»; *kopolya-kút* (Szeged) «ásott kút, a mely nincsen kővel kirakva» (MTsz.) | zürj. *göpöl, göpöv* = *göp; göpölöś* «voll gruben, vertiefungen» | votják *gopal* «kleine grube» | finn *kuoppero, kuopura* «kleine grube», *kopera* «ausgegraben, ausgehöhlt», *kopare, kopero* «grube für rüben» (Donner Vgl. Wb. I: 78.). Maga a képzés is árja eredetű lehet (v. ö. *göbe* és *göbölye* ugyanitt 130. sz.; magy. *kupa* és szkr. *kapāla* «cranium» 228. sz.). — A keleti altaji nyelvek teréről ide való: mongol *khoba* «ein kleiner canal, od. graben» (Schmidt 132, *c*).

228. Magy. **kupa**[2] «tarkó; hinterer schädel» *(fejem kupája* Somogy, Balatonvidék; *uk kupábo vákto, hom mingyá elesëtt* Göcsej; MTsz.).

Vogul: ÉV. *χąpi: puñk-χąpi* «koponya, fej; cranium, caput»; *kāt-χąpi* «a lecsüggesztett kézfő felső domborulata».

Finn *koppa* «vorderteil des kopfschädels, stirn».

Lapp: kildini *kĭppe, kĭoppe: vĭšne-k.* «hirnschale, schädel» *(vĭšne* «hirn»); notozeroi *kuehp: uejv-k.* «hirnschale» *(uejv* «kopf, haut»; GENETZ Wb. 151, 147.).

MordM. *kopa-ška: pŕea-k.* «hirnschale» *(pŕea* «kopf») *kopĕŕ* «rücken, boden eines gefässes»; *käd-kopĕŕ* «kézhát» (NyK. 5: 178.).

Cserem. *kopra-k: vuj-k.* «schädel, hirnschale (черепъ головы»; *vuj* «kopf»; TROJ.) | cserM. *kaval: jal-k.* (WIED.), *jal-kavalža* (TROJ.) «ferse (пятка)».

< Szkr. *kapāla-* (nomin. *-am*) «schale, schüssel; hirnschale, schädel, schädelknochen» (BR. Skr. Wb. 2: 62.), melyet UHLENBECK az angolszász *hafola* «kopf» és lat. *capillus, caput* szókkal rokonít (EtWb. 42.).

A szkr. *kapā-la-* képzéssel szemben (v. ö. lat. *caput*) pusztán az alaprészre szorítkozik az egyezés a finn *koppa*, lapp *kĭppe, kuehp*, mordv. *kopa-ška* megfelelőkben, melyeknek tehát e részt ép olyan a viszonya hozzá, mint a finn *koru*, észt *kärg*, cserem. *kerge*, vog. *kär* «harkály» szóknak a magy. *harkály*, vog. *χąrχėj, khąrkhĭ* = szkr. *khargálā-* alakokhoz (l. ugyanitt 153. l.). Ez utóbbi analogia egyszersmind mutatja, hogy a vog. *χąpi* szóvégi *i*-jében *(-j* < *l* helyett) még a teljesebb képzős alak végzete lappang s tekintve, hogy a *harkály* mellett dialektice *harka* alak is előfordúl (sőt *hangyál* mellett éppen a *hangya* közkeletű), ilyenűl vehetjük a magy. *kupa* alaknak is magánhangzói végzetét, bár nincs kizárva az a másik eset sem, hogy mint több más példában (l. u. i. 145. és 166. l.) a magy. *-a* szóvégzet a puszta árja *-a* (nem *-ala*) kihangzásnak egyértékese. Szóvégi *l* > *r* változás fölvételével idevonható még a cserem. *koprak* «cranium» (dimin. *-k* képzővel, mint: *laksa-k* «fovea»; v. ö. finn *laakso* «vallis»), továbbá a némi jelentésváltozást mutató mordM. *kopĕŕ* «rücken» (v. ö. a mordvin *l* ~ *r* váltakozására nézve: PAASONEN Mordv. Lautl. 44.); mely mellett: *käd-kopĕŕ* = vog. *kāt-χąpi*. — Megvan az itt tárgyalt árja szó a törökségben, még pedig a *-la* helyett *-k* dimin. képzővel: *kabak* «augenbraue; szemöldök», kojbal *kamak* «stirn», kondomi *kabak* «stirn», telengut *kabak* «augenbraue», csagat. *kabak*, volgai tatár *kөz kabaγı*, csuvas *kөś-χoppi* «augenlid», karagasz *kabak* «augenbogen», *kabak-tük* «augenbrauen» (> votj. *śiń-kabak* «augenlid»; l. Votják Nyelvt. 146 czikk). V. ö. a «koponya» és «homlok» jelentések váltakozására: finn *koppa* «vorderteil des

kopfschädels, stirn» = lappK. *kīppe, kuehp* «hirnschale, schädel»: a «homlok» és «szemöldök» azonos kifejezésére nézve pedig; magy. *hom-lok*, zürj. *kïmös*, votj. *kïmäs*, észt *kulm* «stirn» = éjsz. osztj. *χulėm* «augenbraue» s szintígy zürjén *śin-kïm*, lapp *čalme-kulme* id. (MUgSz. 109.). A magy. *u* tőhangzóra nézve l. fent 426. l.

Mátyás Flórián a szkr. *kapāla-* szóval a magy. **koponya**, *kaponya* (a régi nyelvben: *agy-koponya, fő-koponya*) «cranium» szót veti egybe (Finnít. Törekv. 27.) s tekintve, hogy a magyarban elég gyakori az *ly* ~ *ny* váltakozás (v. ö. *vőfély* és *vőfény, sármály* és *sármány, lapályos* és *lapányos, zákályos* és *zákányos* stb.) alaki szempontból ez ellen alig lehet kifogást emelni. A jelentés tekintetéből nehézséget látszik okozni azon körülmény, hogy a Drávamelléken a *koponyá*-nak *kapinya* változata «rövidszárú lopótök, tökkobak», illetőleg «tökkobakból készült kanálforma meregető eszköz» értelmében használatos (MTsz.), mivel egyezőleg a Schlägli szójegyzék *capina* adata is «hausorium» szóval magyarázódik (Szamota kiadásában az 1516. szám) s Calepinus, valamint Pápai Páriz-Pápai szótáraiban is megvan a *koponyá*-nak «situla, crater; wassereimer, wassergeschirr» fordítása. Azt lehetne t. i. ennek alapján vélni, hogy a magy. *koponyá* nak «cranium» jelentése csak másodrendű, átviteles alkalmazás, olyan mint a *feje kobakja* szólásban (= «koponyája»), melyben a *kobak* tulajdonképpen «tök»-öt jelent (v. ö. török *kabak* «kürbiss»). Ámde ha emitt a nép tréfás kifejezése a hasonlóság alapján az emberi fejet, illetőleg koponyát nevezi «tök»-nek, viszont lehetőnek kell elfogadnunk az ellenkező esetet is, vagyis hogy ugyancsak e hasonlóság alapján a nép játszi gondolkozása a «tököt» nevezi el «koponyá»-nak. Ezzel vélem megmagyarázhatónak a török *kabak* «kürbiss» szót is, nem tekintvén puszta véletlennek a fent említett *kabak* «stirn» (tkp. «schädel» = szkr. *kapā-la-*) szóval való alaki azonosságát (v. ö. káposzta-*fej*). Másrészt az az eshetőség sincs kizárva, hogy a drávamelléki «tök» jelentésű *kapinyá*-nak semmi köze a «cranium» *koponya* szavához; gyanítható t. i., hogy az egész szó délszláv eredetű a gyakori *-ina* képzővel (pl. magy. *kóró*: horvát *korov, korovina* «unkraut»; magy. *szűr*: horvát *surina* «brauner bauernrock»). V. ö. Katona Lajos nézetét e tárgyról (Nyr 19 : 421.).

229. Magy. **kutak** «törpe; zwerg» (*kutak ember*: Kiskún-Halas, Hegyalja; MTsz.).

< Av. *kutaka-* «klein» | ujperzsa *kūtah* «kurz» (Horn 194; Hübschm. Pers. Stud. 89.) = lák *kuťa* (*kuťa-ṣa*) «kurz» (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 91.).

L. ugyanitt a *kölyök* és *kutya* szók tárgyalását (219. és 230.

sz.). Ezekhez képest a magy. *kutak* mindenesetre ujabb keletű átvételnek tekintendő.

230. (I.) Magy. kutya «canis; hund»; «catellus, caniculus; kleines hündlein» (Molnár Alb., Páriz-P.). — *kutyó, kutyócska* «caniculus; hündlein» (u. o.); *kutyi* (Mátyusföldе) «hund», *kutyika* (Eszék vidéke), *kutyka* (Nógrád-m.), *kutyúsz* (Somogy-m.), *kutyus, kutyuska* «kleiner hund» (MTsz.). — *kutyaság* «malitia, v. nequitia canina»; *kutyálkod-ik* «sich hündisch benehmen» (NySz.).

Vogul: ÉV. *kūťuw, kūťuriś*, LV. *kuťu*, KV. *kuťkė* «kleiner hund, hündlein».

MordM. *kuťu, kuťu-ťefks* «hündlein, hundejunges» | mordE. *kuťka, kuťka-ťevks* id.

Permi *kuti* «hund» (Wied.).

(II.) Magy.: moldvai csángó kusa «hund», székely *kuczika* id. (Bálint Gábor: Párhuzam, 32.).

Vogul: TV. *kučurė* «hündlein, kleiner hund» | déli vogul *kuša* «hund» (Regulʏ: Vog. Népk. Gyüjt. IV: 125.).

Votják *kuča-pi* «hündchen, hundjunges» *(pi* «sohn, kind, junges») || zürj. *kiči* «junger hund, hundejunges»; *kiči-pon* id.; *kičiaś-* «hundejunge werfen» (Wied.) | permi *kička* «hündchen» (Genetz OP. 11.).

Észt *kuťs* (gen. *kuťsi), kuts* (gen. *kutsu), kutsik, kutsikas* «hündchen» | lív *kutški* id.

MordE. *kiśka* «hund»; *väšńi-k.* «jagdhund».

< Osszét: tag. *kʿuz*, (déli) *kʿuž*; dig. *kʿui* «hund» (Sjögren; Hübschm. EO. 127.) | yaghnōbī *kutt*, šighnī *kud, kūdh*, szariqolī *küd*, szangličī *kod* «hund» (Tomaschek: Pam. 761.) || ind *kuṭṭa* || pahri *kuǯu*, kiránti *koću*, lambicsong *koćū*, brahui *kučak*, szunvar *kūčūñg* id. (Pongrácz: Tibet-magy. Nyelvtanulm. 169.).

Széltiben el van terjedve e szó keleten; igy a kaukázusi nyelvekben: 1. tőszótagbeli *u (o)* hangzóval: avar *khuča*, lák *khučča*, kubacsi *khuć*, rutul *khχač* «hündin, weiblicher hund», arcsin *koč* «hund (überhaupt)» — 2. tőszótagbeli *a* hangzóval: varkun *khača*, akuša *khadža*, chürkilin *goadža*, kürin *khχač*, agul *khχač*, arcsin *khačč*, dżek *khχač-χuar*, melyekhez sorakozik örmény *khač* «weibchen der hunde u. anderer tiere» — 3. tőszótagbeli *i* hangzóval: kürin *khχitc, khitc*, agul *khiš* «hund (überhaupt)». V. ö. még:

kaitach *khežaj-khaj* «hündin» (Erckert: Kaukas. Spr. 86; Kuhn: Zeitschrift 32 : 86; l. NyK. 23 : 343.). — A törökségben: altaji *kučuk* «hündlein (щенокъ)», volgai *köčök* id. (собачка; Ostroumov); kumük *kueči* «welp» | a mongolban: *kičik* id. (Budagov II : 146.) | a tunguzban: *kači-kan, kači-kan* «junger hund» (Castr.). — Az ujperzsában: *kūčak*, a kurdban *kūčik* «junger hund» (Tomaschek: Pam. 761; Hübschm. EO. 127.). — A szlávságban: keleti orosz (dial.) кутя, кутька, кутенокъ «kleiner hund, hundejunges», кутють (a vjatkai vidéken) «kleiner hofhund, дворняжка (Dahl szótárában; l. NyK. 22 : 410.), tót, kis-orosz *koťuha* «hund» | ószlov. *kučьka*, ujszlov. *kučka, kujsa*, szerb, horvát *kučak, kučov* «hund», *kuče, kučiť* «hündchen», *kučka, kučica* «hündin», bolgár *kučka, kučina* id. | lengyel *kuczuk* «hundenname» | orosz кучки «plejaden» || albán *kuć* «hund» (l. NyK. 17 : 80. és Miklosich EW. 1. 45.). — A lettben: *kuca* «hündin», *kucens* «welp».

Bár a magy. *kutya* első irodalmi följegyzése csak a XVI. század végéről igazolható, nem lehet föltennünk, hogy az csak pár százados eleme szókincsünknek. Nem tekinthetjük ugyanis déli szláv jövevényszónak *ty* mássalhangzója miatt, mely helyett *cs* következnék s szintén valószínütlen, hogy a keleti orosz tájbeszédek кутя alakja volna benne átvéve. Nyomós adatok a szó régiségének föltevésében a vogul *kūťuw, kuťu* és mordvin *kuťu* megfelelők, melyek végső hangzójuknál fogva sem tekinthetők az orosz кутя másainak. Bizvást gondolhatjuk ez alapokon, hogy a magy. *kutya* mint tájszó élt már ősidőktől fogva irodalmi megjelenése előtt is s hogy az idézett szláv alakokhoz — eltérőleg eddigi nézetemtől (l. NyK. 17 : 80. és Ethnogr. 8 : 24.) — csak annyiban van köze, hogy ezekkel együtt egy közös harmadik forrásból, t. i. az iránság területéről eredt, a honnan való a «kutyá»-nak közkeletű orosz собака neve is (v. ö. τὴν κόνα καλέουσι σπάκα Μῆδοι; Herodot I : 110.). Leghívebben tükrözik a szóban forgó iráni eredetit az osszét *khuz, khuž, khui* alakok, melyek egybevetve a pamir nyelvjárások *kutt, kud, kod* alakjaival, továbbá az ind *kuṭṭa*-val — mint ezt már Stackelberg megjegyezte (l. NyK. 25 : 384.) — iráni **kuti* előzményre utalnak (v. ö. tag. *sšäz* «zwanzig», dig. *insäi* = av. *vīsaiti*; tag. *nïmäg* «zahl» = av. **ni-mati* e mellett: osszét *nimād, nïmād* «gezält, zahl» = av. *ni-mata* s a pamir alakokra nézve: szariqolī *vrōd*, šighnī *vröd* = av. *brāta* [nom.], pahl. *brāt*, pāzend *brad* «bruder»; l. Hübschm. EO. 94. és Tomaschek: Pam. 775.), még pedig természetesen *-ti, -t* > *d, ž (š)*, illetőleg *t* > *j, i* végzetbeli hangfejlődések során. Az osszét alakok **kuti* eredetijét egész épségében, vagy talán már dimin. *j* (> *i*) képzővel megtoldva tartalmazza a permi *kuti*, melyet Wiedemann jegyzésmódja szerint talán helyesebben *kuťi*-nak olvashatunk. Másnemű a mord.

kuťu, vogul *kuťu, kūťuw* alakok végzete, melyet finn-magyar alapon puszta tővégi hangzónak nem magyarázhatunk; hanem valószínüleg az alapszóval együtt idegenből került elemnek (v. ö. mordM. *-guťa, guťu* «taube».). Ezzel szemben kétségtelenül magyar területen nyerték kicsinyítő képzővégzetüket: a *kutyó, kutyú, kutyika, kutyka* dialektikus változatok (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 251, 244, 248. ll.), bár az utóbbi szorosan egybetalálkozik az orosz КУТЬКА alakkal. Nem tekinthetjük ilynemünek a magy. *kutya* alak végzetét, melynek *-a*-ja, mint láttuk, több kaukázusi nyelvben is jelentkezik s ezekével bizonyára egybefügg, éppen úgy mint a csángó *kusa*, votják *kuča* alakoké. Kicsinyítő *-j* képzővel való alakításnak vehetjük a zürj. *kiči*, észt *kuťs**) (gen. *kuťsi*), székely *kuczi-ka* (v. ö. *kutyi-ka*) alakokat is; míg a TV. *kuču-rē* végzetével az ÉV. *kūťu-riś*-ra emlékeztet. Az eredeti forrásterületről való lehet az orosz КУТЬ, lett *kuca* véghangzója is, bár tekintve az utóbbinak «hündin» (tehát határozottan nőnemű) jelentését, nincs kizárva a végzetalakítás eredeti volta sem. Hogy mi lehet e nagyterjedtségű szónak eredeti etimonja s hogy tényleg az árjaság-e keletkezésének területe, biztosan meg nem magyarázhatjuk. TOMASCHEK (Pam. 761.) az av. *kuta-ka-* «klein», pahl. *kōtak* «kind, junges» alaprészével való összefüggésre gondol, melylyel alakilag igen jól egyeznek a pamir *kutt, kudh, kud* «eb» jelentésű szók s magyarázatot nyerhetne azon körülmény, hogy a finn-magyar, török, ujperzsa és orosz megfelelők általában «kis kutya, kutyakölyök» értelmüek, sőt a magyarban *kutyúka-gyerek, kutyúka-leány* «kis gyermeket, leányt» jelez (Alföld; MTsz.). Így fogja föl BUDENZ is a magy. *kutya* s rokon nyelvekbeli társai etimonját, mely alapon a finn *kotti* «pusio, pusus; bube, junge» szót is hozzájuk vonhatónak tartja (MUgSz. 52.). Ha e magyarázat helyes, a kaukázusi *khuča, khuč* stb. alakok «hündin» jelentését eredete szerint ekkép értelmezhetjük: «kölykös; junge habend», a mely jelentésnek t. i. az av. *kuta-ka-* tövéből alkalmas kifejezése **kut-ya* (esetleg epenthesissel: **kuit-ya*) lehetne, mint: *sūra-* «spiess, lanze» mellett: *sūirya-* «mit einem spiess versehn», *yāna-* «glück» mellett: *yānya-* «glücklich», *yāre-* «jahr» mellett: *duž-yāirya-* «misswachs od. schlechtes jahr habend» (l. JUSTI Hb.). A mi pedig a kaukázusi *khuča* hangzásnak alapjakép föltételezett ezen **kutya* (v. **kuitya*) képzés mellett az osszét megfelelőkből következő **kuti* alakot illeti, ez úgy volna érthető, mint zd. *sūirya-* mellett: *sūiri-* id., vagy *kavya-* «königlich» mellett: *kavi-* (l. u. o.). Ilymódon a magy. *kutya* a *kölyök* szóval

---

*) MIKKOLA e szót a lett *kuca* «hündin» átvételének gondolja (Berühr. d. Westfinnischen u. Slav. Spr. 133.); de THOMSEN «Beröringer etc.» műve nem említi az ily eredetű elemek sorában.

kerül származási kapcsolatba (l. ugyanitt 219. sz.), mely első sorban szintén «kutyakölyköt» jelent.

Figyelemre méltó, hogy a magy. *kutya* másai kettős alakban (t. i. *ť* és *č*, *c* szóközépi mássalhangzóval) találhatók a rokon nyelvekben, sőt többször egyazon nyelvben is, úgy mint: magy. *kutya* mellett: csángó *kusa*, székely *kuczika*; vog. *kūťu* mellett: TV. *kuču-rĕ*, déli *kuša*; permi *kuťi* mellett: zürj. *kiči*; mordM. *kuťu* mellett: mordE. *kiška*. Ezek nem okvetlenül az illető nyelvekben végbement hangváltakozások; hanem nagyobb valószínűséggel különböző területről való, esetleg egyazon területről különböző korban végbement átvételek; mert hogy ilyen viszonyuk lehetséges, sejtetik az eltérő osszét *khuǯ* és *khui* alakok. Nincs kizárva maga a kaukázusi nyelvek közvető szerepe sem, annál kevésbbé, minthogy ezt a magy. *kuvasz* és *agár* ebneveknél biztosnak vehetjük (l. ugyanitt a 232. és 2. számokat). Ezen felfogás mellett a zürj. *kiči*, permi *kiča*, mordE. *kiška* ebnevezetek is szorosabban a kaukázusi nyelvek fönt idézett *i* hangzós megfelelőihez volnának csatolhatók. Megjegyezzük még, hogy a magy. *kutya* szónak az ind *kuṭṭa*-val való egyeztetése megvan már Beregszászinál (így írva: *kutta* és *kuta*: Ähnl. d. Hung. Spr. 133, 134.) és Mátyás Flóriánnál («Észrevételek a finnező véleményre» 51.); az észt *kutsik*-ot is már Perrot egyezteti osszét megfelelőjével (így írva: *kχuds*; Entwick. d. Spr. d. Liven, Esthen etc. Erl. No. 28.), szintígy Europaeus (Оõл Уроpск. Народъ.), ki a többi rokon nyelvek adatait is idézi. Ahlquist is árja eredetűnek mondja az észt szót («scheint arischen ursprungs zu sein»; Kultw. 2. l.), bár csak orosz és lett másait ismeri. Kaukázusi hasonlatait idézem: NyK. 23 : 119, 343. és Ethnogr. 5 : 72.

231. Magy. **kuvasz**, *kuasz (koasz* Csúzinál; NySz., MTsz.) «canis grandior; grösserer hund, hirtenhund».

< Avar *guaži*, chürkilin *goadža* (Erckert), *gwaža* (Uslar-Schiefner) «hündin» (l. fentebb a *kutya* szó kaukázusi másait 231. sz.).

A *kuvasz* alak *v*-je e szerint hiatuspótló, mint a magy. *fuvar* (= német dial. *fuor* = *fuhr*), csángó *kuvarcz* (= ném. *kurz*) szókban, a hogy ezt már Szarvas Gábor sejtette (Nyőr 6 : 510.). Más hasonló, sőt jelentésileg még közelebb álló szó: szariqoli *káuǯ* «wilder hund, schäferhund (gross von gestalt, mattgelber färbung, mit kleinen, aufrechten, schwarzen ohren und schwarzer schnauze und mit dünnem, geradem schwanze, verwandt mit der tübetischen race)», melyet Tomaschek az afghán *kōž* «schakal, hyäne», vakhī *kük*, *kīk* «schäferhund», szkr. *koka* «wolf» szókkal egyeztet (Pam.

781.) s mint képzést a szkr. *ku-* «schreien, heulen» igével hoz kapcsolatba.

232. Magy. **láb** «pes; basis; pars infima; mensuræ genus, pes; fuss, fussgestell, postament; der untere teil; fuss-maass» (*asztal-láb, ágy-láb, híd-láb, harang-láb*; *a szőlő lába* «alvége», *az udvar lábja* «belső, nem utcza-felőli része»); *lábcsa* (Eszék) «láb», *lábka* (Székelység) «faláb»; *lábó, lábbó* «embert megbíró, járható zsombék a lápon; keskeny gát a járásra; tutaj» (Szatmár-m.); *lábit-* (Székelység) «lábbal mozdít»; *lábító, lábittó, lábtó* (Szatmár-m.) «láb alá való zsámoly», (Dunántúl) «létra»; *lábol-* «lábbal úszik, vizet tapos»; *láboló, lábboló* (Háromszék) «gázló», *mëg-láblik, mëg-lábúl* (Soprony-, Komárom-m.) «megbotlik» (NySz.; MTsz.).

Vogul: ÉV. *la'il*, KLV. *lol* (birtokr. *lạilém, lạilén* stb.), ALV. *lol*, KV. *łol (łạilém)*, PV. *łol (lailém)*, TV. *laél* «fuss».

Osztják: VJ. *lakkė* «fuss des bären» (Pápai).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: agul *lak, lek*, tabasszarán *lik* «fuss» | abadzech *thlako, tcako*, kabardin *thlaqo*, šapszug *thlaka* «fuss, pfote» | chürkilin *thoux, thuaäẓh* «fuss» (Erck.), *t'wäḥ'* «fuss unterhalb des knies» (Usl.), kaitach *thaa*, kubacsi *thuj*. varkun *thu* «fuss» (Erckert: Kaukas. Spr. 68, 112; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 174.).

Nincs okunk eleve elzárkózni azon fölvételtől, hogy a magy. *láb* és vog. *la'il* kaukázusi eredetűek lehetnek, tapasztalva, hogy ilyenek a zürj. *kok*, votj. *kuk* «fuss» (= csecsencz *qog, khog, quag* «fuss») és osztj. *kur* «fuss» (=agul, tabasszarán *kark* «pfote»), magy. **lok*: *hom-lok, mell* több más testrészt jelentő szóval egyetemben (l. erre nézve különösen a *mell* czikket), valamint árja eredetűek a votj. *pid* «fuss» és rokonságával együtt a magy. *kar* (l. fönt 194. sz.); más részről pedig hogy van egy más nagyobb körben elterjedt «láb» jelentésű szó is a finn magyar nyelvekben: finn *jalka*, lapp *juolke*, cserem. *jol*, mordv. *jalga*, magy. *gyalo-g* (l. MUgSz. 160.). Jól érthetők az idézett kaukázusi adatok alapján a vogul *la'il, laél, lạil-* (< **laɣél, *laɣél)* és magy. *láb* közös alaprésze; de mik az eltérő végzetek? Semmi valószínűség Budenznek ama magyarázatában, hogy a *láb* e h. **lál-b* (mint: *több* < **tel-b*: v. ö. *tele)* comparativus képzés lenne «inferius» alapértelemmel; mert ha van ugyan jelzői alkalmazásban: *jobb* (kéz) a *bal*-lal szemben, vagy a finnben *vasempa-* «sinister», még sincs arra példa, hogy valamely akár ellentétesen képzelhető testrész önálló főnévi alkalmazásban fokképzővel legyen szerkesztve. Ezzel szemben igen jól illik a «láb»-hoz, mint többes

testrészhez a többesképző s tényleg csaknem az összes kaukázusi nyelvekben el van terjedve egy *-bi, -be (-phi, -phe), -b* alakú többes képző, így az avarban: *-bi* (pl. *očá* «kreuz»: plur. *očá-bi, ulká* «reich»: *ulká-bi, bugha* «stier»: *bugh-bi, hoi* «hund»: *ha-bi)* és *-ab* (pl. *ros* «mann»: *ros-áb, durc* «schwager»: *durc-áb;* Uslar-Schiefner: Avar. Stud. 8; Erck. II: 171.) | and *-bi* (pl. *anžita* «beil»: *anžita-bi;* Erck. II: 193.) | dido *-bi* (pl. *gulu* «pferd»: *gulu-bi;* u. o. II: 216.) | czachur *-bi* (pl. *jak* «beil»: *jak-bi;* u. o. 28.) | buduch, dzsek *-bi* (u. o. 72, 75.) | varkun *-bi* (pl. *utc-bi* «bruder»; u. o. 98.) | kaitach *-bi* (u. o. 105.) | imer, grúz, chevsur *-bi, -ebi* (pl. *cχen* «pferd»: *cχen-ebi, cul* «beil»: *cul-ebi;* u. o. 333.) || chvarši *-ba* (pl. *hoko-ba* «karren»; u. o. 217.) || kubacsi *-be* (pl. *uc-be* «brüder»; u. o. 111.) || ingiloi *-b, -eb* (pl. *cul-eb* «beile», *zm-eb* «brüder»; u. o. 333.) || mingrél *-phi -ephi* (pl. *cχen-ephi* «pferde»; u. o. 344.) láz *-phe* (pl. *cχen-ephe* id.; u. o. 350.) || chürkilin, akuša *-vi* (pl. ak. *uc-vi* «brüder»; u. o. 124, 121.). Hasonlókép vehetjük a vogul *la'il* végzetét kaukázusi többesképzőnek, mert kisebb terjedelemben bár, de ilyenféle is található, jelesül a következőkben: avar *-al, -ul, -il* (pl. *adam* «mensch»: plur. *adam-al, me'er* «berg»: *mu'r-ul, ču* «pferd»: *čuj-al;* u. o. 171.) | and *-il, -ul* (pl. *kothu* «pferd»: *koth-il, voci* «bruder»: *voc-ul;* u. o. 183.) | karata *-li* (pl. *unsa* «ochs»: *unsa-li;* u. o. 193.) | szvanét *-l* (pl. *kada* «beil»: plur. *kada-l;* u. o. 359.). V. ö. itt egyébként: avar *ļélgo* «zu fuss» *(ļélgo ine* «zu fuss gehen», *ļêlau* (plur. *ļaláb)* «fussgänger» (Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 142.). A többesképzővel való átvétel világosabb esetét szemlélhetjük a kaukázusi réven iráni területről került *bocskor* szóban (l. fentebb 35. sz.), mely szintén úgy mint a «láb» páros fogalmat jelöl. — Az osztják *lakkė* «medveláb» szóra vonatkozólag megjegyezhetjük, hogy hasonló nyelvemlék az ÉV. *tāp*, LV. *toąp* «medveepe» szó is, mely t. i. megőrizte a TV. *tēp* «galle», magy. *epe*, finn *sappe-* (nomin. *-pi*), ÉO. *sîp* «galle» szónak megfelelőjét az éjszaki nyelvjárásokban.

233. Magy. le *(lee* PeerC., ÉrdyC. *leue* JordC., ÉrsC.; «*lé*-vágák, *lé*-menének», Pethő) «de, deorsum; ab, hinab, herunter, nieder-» *(le-menni, le-vetni* stb.; NySz.); *lejebb, lejjebb (lëllebb* Vas-, Győr-m.) «weiter hinab, mehr herab» (MTsz.); *lenn, lent* «unten».

Vogul: ÉV. *lui* «altáji, alvidéki; der untergegend gehörend, von der untergegend stammend» (pl. *lui vŏt* «alszél», *lui śāriś* «alsó tenger»); *luin* «az alvidéken», *luil* «az alvidékről»; *lą̄ñχä, lą̄ñχäl* «aláfelé, lefelé (a folyóhoz mérve)»; *lą̄* (*māχum* v. *lātiñ*) «alvidéki osztják (nép, nyelv)» | KLV. *lui* (pl. *lui poąl* «a folyó alvidéke», *lui-kė poėl* «alsó falu»); *ląñkhą, ląñkhal* «aláfelé, le-

felé» | ALV. *loi (loi-kė pōl ōl* «alsó faluvég»), *lūn* (loc.), *ląngha* (lat.) | KV. *luï; lą̄ŋ̇é, lą̄χaľ, lą̄ñkhaľ* (lat.) | PV. *lui; lą̄ghė, lą̄ghäľ* (lat.). — TV. *tail* «le, alá» (pl. *vą̄ñkhą-khuln tail vailsėm* «a gödörbe leszállottam, спустился внизъ»), *tailnėl* «alúlról» (pl. *uť-tailnėl nuñ-lėtkänt* «a víz alúlról fölbugyog»); ÉV. *talkwė*, LV. *tälkwė*, TV. *tälki* «niedrig, kleine statur habend».

Osztják: ÉO. *lą̄ña-jaχ* «alvidéki osztják» (Pápai Józs.). — *l̥ēl̥* «klein vom wuchse» (Ahlqu.), «niedrig (низкій»; Vologodszkij) = IO. *tēt* «niedrig» (Castrén).

Cseremisz: *lüväl* «alj, fenék; imum, fundus» (pl. *vüt lüvälše* «fundus aquæ»); *lüvälne* (loc.) «alatt», *lüvälan, lüväk* (lat.) «alá», *lüväč* (ablat.) «alól» | cserM. *liväl, löväl; livälna, lövälnä; livälan, liväka, löväke, löväk; liveč* (NyK. 4 : 428.); львяль: «низъ» львячын: «снизу, изъ подъ», львяко: «подъ (на вопр. куда?)», лывально: «внизу» (Troj. 32.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: lák *lū* «unter» (pl. *ǯatlul lū* «unter dem hause»; *šinal urša lū bahnu buri* «das wasser im kruge hat abgenommen»), *luwātu* «von unten», *lulṭu* «unter»; (lat.) *lūnai* «nach unten hin», *lūša* «unterer»; *lah, lahša* «niedrig» (pl. *lahša χ'aṭa* «niedriges haus», *l.-ču* «leise stimme»); thuš *laχu* «niedrig» (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 133, 130.) csecsencz *laχah* «unten» (*laχdalar* «herabsteigen», *laχadaχχar* «herablassen»), *loχuñ* «niedrig» (*loχulla* «niedrigkeit»; u. a. Tschetsch. Stud. 70.), *loχo, loχum* «unten», *loχu, loχun(g)* «niedrig» (Erok.) | abcház *laqu* «niedrig» (u. a. Abchas. Stud. 61.), *laχu, laq'u* (Erok.); šapszug *thlakše*, kabardin *thlaχrrše*. avar *thluχk* «niedrig» (Erckert: Kaukas. Spr. 170.).

A magy. *le* (régi *lé*), *lejjebb, lellebb, lent* egészen olyan hangalakulatok, mint *be* (dial. *bé*), *bejjebb, bellebb, bent*, mely utóbbira nézve világosan tanúskodik a nyelvtörténet arról, hogy alapszava a *bel-é, bel-ül* tőrésze, illetőleg a «belső»-t jelentő *bél* szó, úgy hogy *be, bé* = *belé; beljebb* olyan mint *feljebb, kiljebb* (s ebből: *fellyebb, killyebb*, ill. *fellebb*); v. ö. dunántúli *gazdag-jabb, öreg-jebb*. É szerint a *le, lé*-nek is **lél*, **lel*-féle alapszava következik, melylyel azonosnak vehető az ÉO. *l̥ēl̥* = IO. *tēt* «niedrig», vagyis «*le*-tenni» = «*nieder*-legen», *le*-vágni = «*nieder*-hauen». Ezen osztják *l̥ēl̥*, mint képzés összefügg a vogul *lu-i* «alúl levő, alrészbeli, alvidéki» szóval (v. ö. *ēl-i* «előtti», *ju-i* «hátul levő», *jol-i* «alúl levő», *äl-i, num-i* «felül levő»), melynél a *lą̄* (= ÉO. *lą̄-ña*) változat (v. ö.

szigvai vogul *χᾱ* «wer» és ÉV. *χᾱ-ñχä)*, valamint a *lᾱ-ñχä* lativus (v. ö. *nu-mi* ~ lativ. *nᾱ-ñχä* ebből: **nᾱ-m-χä) *lɑχ-*, **loχ-* (> **low-)* előzményre utalnak (v. ö. vog. *ju* «vissza» = ÉO. *joχo*, IO. *joχ*, SO. *jok ;* vog. *lū, lu* «ló» = ÉO. *lou*, IO. *tau*, SO. *loχ*, magy. *ló, lova-)*, úgy hogy az ÉO. *l̨ēl̨* magashangúsága voltakép az eredeti *χ*-ből fejlett *j* hatása alatt keletkezhetett (v. ö. ÉO. *l̨ét* «ärmel» = ÉV. *tajt*, cser. *šokš*, magy. *ujj* id.; *il* «das untere» = ÉV. *jol*, magy. *al-*, finn *ala-)*. Ugyanígy magyarázandó a *le*-nél föltett **lél* alapszó is *(< *lajl)*, a mint mindezekre a testesebb hangalkatú cserem. *lüvăl* (a *-l* végzet nélkül való *lüvä-k*, *lüvä-č* határzók mellett) is utal, melynek hangzóközi *v*-je a föltett *g (γ)* másának vehető, *ü* tőhangzója pedig mitsem bizonyít a következtetett eredeti mélyhangúság ellen, lévén a cseremisznek egyéb szavakban is sajátsága az ily *u* > *ü* változás (pl. *šüdö* «száz» = finn *sata-*, *türvö-* «lippe» = finn *turpa* «schnauze», *ül* «unterraum» = f. *ala* stb.; l. Budenz MUgSz. 729.).

Így fejtegetvén a *le* szót és rokonságát, igen szembeötlő a közös *lₑgₑ- (lₑγₑ-)* féle alapalak egyezése a fentebb idézett kaukázusi adatokéval, sőt tekintve, hogy a *-l* igen gyakori alkalmazású melléknév-képző a kaukázusi nyelvekben (l. fent a *csekély* czikket: 60. sz.), azt sejthetjük, hogy maga a *lₑgₑl- (lₑγₑl-)* féle képzés is, így egészében kerülhetett a kaukázusi nyelvek területéről. Támogatja e felfogást azon körülmény, hogy a finn-magyar nyelvek helyhatározó adverbumai közt egyéb esetekben is mutatkoznak egyezések kaukázusi nyelvek hasonértelmű szavaival, ilyenek: IO. *kāmen, kēmen* «aussen», *kāmetta, kēmelta* «von aussen», *kēn, kīm* «hinaus», ÉO. *kim* «äussere seite, hinaus«: v. ö. szvanét *khamen, kamšχen* «auswendig, aussen», grúz *gamoćenith* id. (Erdk. 32.) | cserem. *tül* «külső, künt való» *(tüan* «ki», *tüž-val* «külső oldal»): v. ö. varkun *tala*, kaitach *tura*, chürkilin *dura*, akuša *durab* «auswendig» (u. o.) | ÉV. *al*, KV. *äl* «felső rész», *alγä, alγäl'* «fölfelé (a folyón)», zürj. *vel: vel-dor* «oberfläche, oberteil», mord. *velks* «das oben belegene» *(velksńs* «hinauf», *velf, velfka* «über hin»), finn *yle-* (nomin. *yli)* «quod supra est, superus», cser. *val, vül* «pars summa, superficies» (l. MUgSz. 848—9.): v. ö. ud *ala*, rutul *eli*, agul *vart*, buduch *varan*, dzsek *varǯan* «oben» (Erdk. 33.). A kaukázusi eredet fölvételével érthetővé válik az ÉO. *l̨ēl̨* és a kicsinyítő *(-kwė)* képzős vog. *täl-kwė* «niedrig», valamint az utóbbihoz szorosabban csatlakozó épebb hangtestű TV. *tail* «le, alá» határzó szókezdőjének hangtani viszonylása is, melyet t. i. mivel magy. *l*-nek megfelelő vogul *t* szókezdő egyéb biztos adattal nem igazolható, pusztán a nyelvrokonság alapján nem értelmezhetnénk, de megmagyarázhatunk avval, hogy a kaukázusi *l* szókezdőnek *thl (l̨)* változata magán a kaukázusi nyelvterületen is jelentkezik, ez pedig eredeti szavakban is többször változik a vo-

gulban *t*-vé, pl. finn *syle-* (nom. *syli*), mord. *sel*, zürj. *śil* «klafter» = ÉO. *ļaļ* id. = vog. *tal, täl* id. (vog. *t* < *ļ* < *s*) | mord. *šejer*, zürj. *šir* «maus» = ÉO. *ļenger* id. = DV. *täñer* id. | cser. *šokš* «ärmel» = ÉO. *ļet* id. = ÉV. *tajt* id. | finn *suksi* «schneeschlittschuh» = ÉV. *tąut* id. v. ö. ÉO. *ļoχ, toχ* id. | finn *sappe-* (nomin. *sappi*), mord. *säpä*, zürj. *söp, sep* «galle» = TV. *tēp* id., ÉV. *täp* «medveepe» stb.

Nagy valószínűséggel vonható a *le* szó családjához a magy. lüki, *lyüki* (Pozsony-, Abauj-m.; *gyüki* Vas-m.) «apró ember, v. gyerek, törpe» (MTsz.), *lyüki ember* «pomilio, pymæus; törpe, kutak ember» (NySz.) szó is, mely alakilag a vog. *lui-ke* szónak lehetne mása, azaz végzetében a *-k* kicsinyítő képzőt tartalmazhatja (v. ö. vog. *täl-kwe* «niedrig») fölösen megtoldva az *-i* képzővel, mint pl. ezekben is: *póri, falusi ember; kani legény; magyari, lengyeli király* stb. A NySz. e szót a *lyuk* «foramen» származékának tekinti, mely azonban seholsem hangzik *lyük*-nek.

234. Magy. **legény** (*legén* Székelység) 1. «juvenis, adolescens, cælebs; junger mann, junggesell»; 2. «minister, famulus; officinæ administer; miles; diener; gehülfe; soldat» (*bérës-legény* «famulus mercenarius; mietling»; *hajós-legény* «nauta, remex; matrose»; *köz-legény* «gregarius; gemeiner soldat»; *katona-legény* «homo bellator; kriegsmann»; *mester-legény* «administer; handwerksgesell»; *vő-legény* «sponsus; bräutigam»); *legényke* (Palócz-ság) «kis fiú» (NySz., MTsz.).

< Osszét: tag. *läg*, dig. *lag* «mensch, mann» (Sjögren: Osset. Sprl. 411—12.) a kaukázusi nyelvekből, hol: avar, and lák, varkun, kaitach, akuša, chürkilin, arcsin *lagh*, csecsencz *lai, laï* (genit. *lêñ*), kürin' agul, tabasszarán *lukh* (kürin: plur. *luk'war*), rutul *likh* «sklave», tkp. «mann», mint ezekből kitünik: chinnalug *ligid* «mann», abcház *lygaž'* «greis» (*až'* «alt»; Erckert: Kaukas. Spr. 129; Uslar-Schiefner: Abchas. Stud. 61; Tschetsch. Stud. 69; Kür. Stud. 249.). — V. ö. kurd *lau* «junger mann» (Geiger Bal. 139.).

Már Besze János egybeveti a magy. *legény*-t a «dugur *leg*» szóval (Voyage: 83.); de nem bizonyos, hogy éppen osszét közvetéssel került volna a szó hozzánk, mert a tag. *läg* hangváltozása könnyen föltehető kaukázusi területen is. A *leg-ény, leg-én* utórészét a *nőst-ény, szeg-ény, kem-ény, sov-ány* dimin. képzőjén kívül gondolhatjuk a régi magyar *ín (ön)* «servus» szónak is, melynek valószínű «iuvenis» alapértelme (l. fönt 178. sz.) különösen jól

illik a «legény»-éhez. Nem vehetjük itt tekintetbe Budenznek vogul *lengü kum* adatát, melynek «junger verheirateter mann, bräutigam» állítólagos értelme fölötte kétes, a mennyiben t. i. Reguly eredeti kéziratában (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 88, 89, 91.) az orosz *ljubeznij* «kedves, szeretetreméltó» szóval van magyarázva s mint más helyeken található írásváltozataiból *(jommas lạng ạai ;* u. o. III : 232. l., 122. s.) | *jommas läń pi, läń oai ;* u. o. 116. s. | *läj oai, läj pi ;* u. o. 224. l. 36, 37. s.) következtetni lehet az ÉV. *lai*, KLV. *läi* «zsenge, erőtlen, ifjú» *(läi pū*, v. *oąi* «жиденькой, молодой, не въ силахъ») szónak képzése ; v. ö. KLV. *jämēñ*, FLV. *jäniñkwė* «gross, alt; öregecske» e mellett : *jäni'*, *jäni* «gross» és ÉO. *ev-ļeñgi* «kleines mädchen, stieftochter» *(evi, eu* «mädchen»), *poχ-ļeñ, poχ-lañ* «stiefsohn» *(poχ* «sohn»), *jiv-leñgi* «stiefvater» (Ahlqu.). — Ellenben idevonhatónak látszik: ÉV., LV. *lėkw* (birtokosragokkal : *lėkum, lėkun, lėkwät)* «az asszonynak a férj öccse» (=ÉO. *ļēγo* «schwager; mannes-bruder»; (Ahlqu.), mely már dimin. *-kwė* képzővel alakúltnak vehető. Az egyszerű alapszó lehet ebben : ÉO. *levi* «diener, helfer, stütze» (Ahlqu.) — melyből *Lėwė-poal*, *Lo-us* felsőkondai helynevek (= KO. *Tiwės)* — tkp. «mann».

235. *Magy. **légy** *(legy* Göcsej) «musca ; fliege» ; *dongó-légy* «asilus ; brummfliege», *eb-légy* «cynomya, cyniphis ; hundsfliege» ; *ló-légy* «asilus ; pferdefliege», *varga-légy* id., *spanyol-légy* «cantharis; spanische fliege»; *legyez-* «muscas flabello, abigo, pello ; fliegen verjagen» (NySz., MTsz.).

Zürjén *löź* «breme (tabanus)», *šöd-löź* «raubfliege (asilus)», *löźöš* «woll bremen» (Wied.) | permi *löź* «bremse» (Genetz OP. 26.).

Votják *luź*, Kaz., Jel. *luź* «breme, bremse, pferdefliege».

< Kaukázusi nyelvekben : avar *thentha, thuth, čot* (Erck.), *ṭuṭ, ṭoṭ* (Usl.), and *thentha*, kaitach, akuša *thenth*, chürkilin *thanth* (Erck.), *t'ant'* (plur. *t'unt'ri ;* Usl.), thuš *tut*, varkun, kubacsi, ud *thath* (Erck.), *tat* (Usl.), kürin *theth, thčeth, tčēth* (Erck.), *t'et'* (Usl.), karata, dido *thuth*, agul *tuth*, rutul *dud* «fliege» | tabasszarán *čamču*, mingrél *dčanži* «fliege» (Erckert : Kaukas. Spr. 64; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 141 ; Hürk. St. 173 ; Ud. St. 94; Kür. St. 212.).

A magy. *gy*, valamint zürj. *ź*, votj. *ž*, *ź* szóvégző mássalhangzók *nš (ns)*-féle előzményre vallanak (l. Ethnogr. VIII : 217. és fönt a *bün* és *föz* czikkeket : 48. és 114.) s számbavéve a kaukázusi nyelvek *th*-jának (angol *th*-féle) hangértékét, hasonló hangcsoport-

nak vehető a leszgh nyelvek *thentha*, *thenth* szavának végzete is, a mint ezt a *čamču*, *dčanši* változatok még világosabban mutatják. A magyar és permi nyelvek szókezdő *l*-jét illetőleg megjegyzendő, hogy a leszgh és georgiai nyelvek *th* szókezdője többször váltakozik *l*, *thl* (*l*) mássalhangzókkal, mint pl. chürk. *thoaχ*, *thuaäχh*, kaitach *thaa*, kubacsi *thuj*, varkun *thu* «fuss» = agul *lak*, *lek*, tabassz. *lik*, abadzech *thlako* és *teako* id. (Erck. 68.) | kürin *thar*, *tar* «baum» = and *thlor* «buche» (u. o. 50.) | karata *thame* «dach» = and *thlom* (u. o. 51.) | avar *theχ* «schaffell» = czachur *lekva*, rutul, tabassz. *li* id. (61.) | kubacsi, kaitach *thup*, kürin, czachur *thub* «finger» = varkun *thlup* (63.) | mingrél *thasi*, grúz *thesli*, ingiloi *thesl* «same» : v. ö. szvanét *laši* id. (120.) | grúz *thovli*, *tholi*, ingiloi *thovl*, láz *thviri*, mingrél *theri*, *thiri* «schnee» : v. ö. csecsencz *luo*, *lo* és kaitach *duχa*, varkun *duχhi* stb. id. (124.). Ugyanily hangmegfelelésnek néhány biztos példáját közli Budenz (MUgSz. 688; l. még Setälä : NyK. 26 : 434—5.) finn-magyar téren is. — Budenz egybevetése a finn *lentä-*, észt *lenda-* «fliegen», mordv. *lije-*, *liende-*, *liinde-* igével (MUgSz. 690.) azért sem állhat meg, mivel a magy. *légy*-gyel szorosan egyező zürj. *löž*, votj. *luž*, *luź* vég-mássalhangzója semmikép sem lehet *nd* mássalhangzó-csoport egyszerűsítése. Ellenben ide vonható talán még: TV. *reñsei* «fliege» (a végzet vog. *uj* «állat» ; l. fentebb a *hangya* czikket: 151. sz.).

236. Magy. **léha** (*líha* Abauj-m.) 1. «lenge, könnyű, ritka, silány (szövet, kötés); leicht, dünn, schütter, schlecht (zeug, stoff, gebinde)» ; 2. «üres (gabona, mag); polyva; leer (korn); spreu» ; 3. «bolondozó, tréfálkozó, mókázó, kópé; spassmacher, schelm, schalk» ; 4. «rest, tunya; faul, träge» ; *léhás* (*líhás* Hegyalja) «üres (gabona, mag)», *léháskod-ik* (Erdély) «bolondozik, tréfálkozik, mókázik». — *lajhó* (Szatmár-m.) «jókedvű, könnyű vérű, mindent könnyen vevő, bohókás; gutgelaunt, leichtsinnig, alles leicht aufnehmend, spasstreiber» ; 2. (Székelység) «rest, lomha, renyhe, puha, energiátlan; faul, träge, schwach, energielos» ; *lajkó* (Hétfalu), *lajha* (Vas-m.), *lajhár* (Balaton-vidék) id. ; *lajhog-* (Pest-m.), *lajhál-* (Bács-m.), *lajhálód-ik* (Hont-m.) «aprózik, szitál, permetezik (az eső» ; MTsz.).

< Szkr. *laghú-* (fem. *laghvī-*) 1. «leicht, nicht schwer; leicht von statten gehend, rasch, schnell, behende» ; 2. «klein, kurz, winzig, gering, unbedeutend» ; 3. «schwach, elend, unansehnlich, gering geachtet» ; 4. «leise» (*laghiman* «leichtigkeit; leichtsinn; geringes ansehen»); *laghīya-* (compar.), *laghiṣṭha-*

(superlat.); *laghaya-* «erleichtern, vermindern, schwächen, lindern»; *lāghavá-* «leichtigkeit, erleichterung; leichtsinn, übereilung, unüberlegtheit; geringheit, wenigkeit, unbedeutendheit; geringes ansehen» (BR. Skr. Wb. 479—80, 526.), a szláv (ószlov.) *lŭgŭkŭ*, litván *lengvas*, *lengvùs* «leicht», gót *leihts*, lat. *levis*, gör. ἐλαχύς «gering» szókkal egybevetve UHLENBECKnél (EtWb. 257.).

Mindenelőtt jegyezzük meg alaki szempontból, hogy a *léha*, *liha* a teljesebb hangtestű *lajha* változata s hogy ez alkatára nézve olyan, mint *renyhe*, *terhe-s*, *tonyhó (tunya)*, *enyhít*, melyek mellett a finn *röhmiä* «inhabilis et tardus», a *teher* névszó és osztIrt. *tāgert* «schwer», a régi *ehnyít* és a balatonvidéki *tohonya* világosan mutatják, hogy a *h* eredetileg a tőnek hangeleme s csak metathesis útján került a végzetbe. A *léha*, *lajha* alakot igy előbbi **lahja* helyett valónak véve a *lah-* alaprész hangzásában pontosan megfelel a szkr. *laghú*-nak, a mint egyezik a különböző értelemfejlemények alapját tevő «levis» jelentés is (v. ö. a «rest» értelemre nézve: *lágy* «lanyha, energiátlan», pl. *lágy ember; langyos*, *lagymatag* id.). A *-j*-nek igeképző értéke nyiltan kitetszik a *lajhog-*, *lajhál-* «aprózik, gyöngén esik» szavakból, úgy hogy benne a finn-magyar *j* denominativumot ismerhetjük föl (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 129—145.), mely lappangásba jutva megvan az *-ász*, *-ész* (pl. *halász-ik*, *fúrész)* és *-ál (használ)* denominativumban is.

Denom. *-j* helyett *-ny* képzővel (Össz. Alakt. 149.) idetartozó szavak: **lanyhó** (Háromszék) «lágy, puha, tunya, rest; weich, faul, träge»; *lanyha* (Tokaj), *lanya* (Veszprém) «kevés, lassú, csendes eső, permete, nyári futó eső»; *lanyhál-* (Tokaj), *lanyhácsol-* (Zemplén-m.), *lanyház-ik* (Székelység) «szitál, permetezik az eső» | *lenyhe* (Szeged) «lágy, szelid, enyhe (idő); lassú, csendes (eső)»; (Dunamell.) «renyhe» | *lunyha* (Csallóköz) «renyhe, rest» (MTsz.). Az *-ny* képző a *véko-ny*, *kicsi-ny*, illetőleg *kem-ény*, *sov-ány* szavakéval vethető egybe ezekben: **lany** (Győr-m.), *langy* (Csallóköz) «folyóvíznek nagyon csendes folyású helye, a hol a víz állani szokott» | **lohány** (Moldva) «rest, tunya, dologkerülő; ravasz álnok» (MTsz.). Az előbbi *-ny* képzőnek eredetibb *m* hangzását tükrözik: **lomha** *(lohma* Székelység, *lamha* Halas, *lemhe* Szeged, *lemhes* Baranya-m.) «faul, träge» (MTsz.). — A szkr. *laghiṣṭha-* superlativus másának vélhető a **lusta** 1. «lassú» (pl. víz); 2. «csunya, ocsmány, ledér»; 3. «renyhe» (MTsz.); alapértelem: «sehr leise», ill. «sehr elend, unansehnlich» (az *u* hangzóban az eredetibb *gh*-nek *v* változata lappanghat). E mellett *lusnya* (Tiszamell.) «tunya és ronda» kombináczió ezekből: *lusta* + *tunya*. V. ö. mindezekhez még: **lédz-ik** (Háromszék) «gyenge erőben van», *lédzed-* (u. o.) «betegségtől elerőtlenedve alig-alig bír lépegetni» | **lézeng-** (Székelység), *lézengel-* (Szatmár-m.), *lézërög-* (Háromszék), *lázzeg-* (Vas-m.) «erőtlenül

tántorogva nagy nehezen elmegy; beteges állapotban valahogy elvan, eltengődik» (alapértelem: «schwach, elend sein»; *lédz-ik* «schwach sein», úgy mint: *éhez-ik* «hungrig sein» ettől: *éh* «hungrig»).

237. Magy. lék *(lyék* Balaton-mell., *vék* Zemplén-m., Székelység) «fissura, foramen, hiatus; rimei in glacie; spalte, ritze, loch» *(léket vágni a jégben, dinnyén)*; *lékel- (lekel-* Pest-m., *vékel-* Székelység, *vekel-* Bodrogköz) «findo; spalten» *(«az Dunát teletszaka lekelik»*; NySz., MTsz.).

Osztják: ÉO. *lek* «weg» (Ahlq.) | SO. *lēk, lök* «spur» (Castrén), *lökk, löχ* «weg, spur» (Pápai).

< Szkr. *lékha-* (nomin. *-as), lékhā-* (fem. nom. *-ā)* «strich, streifen, linie; zeichnung, bild» ettől: *likh-* «ritzen, kratzen, einreissen, aufreissen, furchen; zeichnen, schreiben» *(ud-l.* «aufritzen, furchen; einritzen; ausschnitzeln», *samud-l.* «rings umfurchen und ausheben, ausstechen»; BR. Skr. Wb. VI: 535.).

A magyar *lék* a vele hangtanilag egyező szkr. *lékha-* szónak eredeti «bevágás»-féle értelmét mutatja, míg az előbbivel már Donnertől (Vgl. Wb. III: 170.) egyeztetett osztják *lēk* «weg» a «strich, linie» jelentés oly fejleményét, minő a votják *śuräs* «weg» (v. ö. magy. *sor* «linie», osztják *śur* «furche; linie») és cseremisz *korno* «via» és «linea, stria» szavaké (l. MUgSz. 347, 367.). Melich János a magy. *lék*-et a német *leck* (Sandersnél: «eine lecke stelle, ein spalt, der wasser etc. durchlässt», pl. «das fass, od. schiff hat ein *leck* bekommen») átvételének gondolja (Nyr 24: 303.) hivatkozva arra, hogy «a hajó a magyarban *léket* kap, ha víz szivárog belé». Ez utóbbi azonban úgy látszik egészen modern kifejezés, mely tényleg a német *leck* hatása alatt keletkezhetett, míg vele szemben régi «jég léke» kifejezést már csak azért sem gondolhatjuk német eredetűnek, mivel erre nem illik a «leck» s másrészt a német eredet fölvételével megmagyarázhatatlan a csakis régi elemeknél tapasztalható *vék* változat (v. ö. *lép* ~ *vép, lápa* ~ *vápa).* Budenz a finn *leikkaa-* (infin. *leikata)* «secare, scindere (cultro), amputare, metere», észt *leiku-* «schneiden, hauen, heftig schlagen» *(leik*, genit. *leigu* «schnitt, ernte, abgeschnittenes stück») igével rokonítja a *lék*-et (MUgSz. 692.), ez utóbbit a *szitok, vétek, titok* módjára alakult «képzővesztett nom. verbale-nak» s magát az igei alapot a magy. *lő-*, finn *lyö-* «cædere» (= ugor *lεgε-)* momentán *-k* képzős bővületének tekintvén. De jellemző a «lékelés»-ben éppen a vonalak szerint való «bemetszés» (nem a határozatlan «vágás»), mely jelentés csakis a szkr. hasonlatnál van meg. Ja-

vallja az árja eredet fölfogását az is, hogy így készen kapjuk a *lék* szót s nem szorulunk a nom. verbale képző nyom nélkül való eltüntének problematikus értékű fölvételére, mely különben az osztj. *lēk* szónál semmiesetre sem alkalmazható.

238. *Magy. lepke «papilio; schmetterling»; *lepe* (Palócz ság, Gömör-m.), *lipe* (Heves-m.), *lípe* (Szászság) id.; *lependék, leppendék* (*lependek* Csallóköz), *lepencsék* (*repencsék* Csallóköz), *lepencs* (Győr-m.) id. (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *lāpéχ*, KLV. *loąpéχ*, ALV. *lāpéχ*, KV. *loäpéχ*, PV. *lāpéχ*, TV. *lāpäχ* «schmetterling (бабочка, метлякъ)»; *labati* «schmetterling» (*subi-l.* «ein roter schm.», *sąrąχ-l.* «ein grauer schm.»; Reg.).

Osztják: ÉO. *lèbéndè* «schmetterling» (Ahlqu.), *läbändä* (Pápai Józs.) id. — DO. *lipp* «nyári madárka neve» (Pápai Kár.).

Cseremisz: cserM. *lippè*, cserS. *lèvè* (Troj. 32.), *lóve* (NyK. 4: 426.) «schmetterling» (innen: csuvas *libe*, bujinszki *lébéš* id.); *lopšáñge* «bremse (шершень»; Troj. 31.).

MordM. *lepide-* «fliegen» (NyK. 235.); *libirdĭ-*, mordE. *libirde-* «flattern» (u. o. 236.).

Finn *lippu-* «flattern», *lippu* «fahne, flagge» | észt *lippu-*, *lipp* id., *liperda-* «flattern (wie flaggen)».

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: rutul *lep-: lepχun**) «fliegen», szvanét *lip-: lipanal***) id. (Erckert: Kaukas. Spr. 183.).

A kaukázusi szó, úgy látszik, már képzés: v. ö. lák *liχχ'an* (Ercк.), *leχ'ān* (præs. 3. *leχ'lai*) «fliegen» (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 132.); kürin *luv* «flügel», *luv-g'un* «fliegen» (*χúšdi luv g'úzawa* «der vogel fliegt»), *luf* «taube» (u. a. Kür. Stud. 249.) = chürkilin *lawha* (plur. *lawhni*) «taube» (u. a. Hürk. Stud. 191.).

---

*) A rutul *-χun* végzet nyilván a *χuun* «machen» ige; ugyanígy vannak szerkesztve: rutul *χhörmat-χuun* «achten, hochachten» (Ercк. 176; v. ö. arab-török *hürmet* «achtung»), *kkaraul-χuun* «bewachen», *geš-χunn* «ernten» (182.), *χir-χun* «gehen» (185.), *neqi-χun* «schlafen» (195.), *ub-gun* «schneiden» (u. o.), *giχ-kin* «tödten» (varkun *kaχi*, kaitach *kiχara* id.), *sid-ghun*, *sivil-ghur* «waschen» (200, 202.).

**) A *-nal* végzet nom. verbale, mely egyszersmind infinitivus értékű, pl. *licv-nal* «lachen (substantivum)», *ligne*, *lignal* «stehen (subst.»; Ercк. 188, 198.).

A lák alakkal külön egybevethetők: mord. *lije-* «fliegen», *liende*, *liinde-* id. (frequ.) = észt *lenda-* «fliegen», finn *lentä-*: *lentime-* (nomin. *lennin*) «volandi instrumentum, ala»; továbbá: SO. *legel-* = IO. *tēgd-*, ÉV. *tĭl-* «fliegen» (v. ö. dido *lel-athl* «fliegen»; csecsenez *liel-ar* «fliegen»; Erck. 183.). L. Budenz: MUgSz. 689—90, 696. ll.

239. Magy. **liba** (*riba* Tolna-, Baranya-m.; *zsiba* Sopron-Vas-, Zala-, Somogy-m.) «pullus anserinus, anserculus; gänslein, junge gans»; *libó*, *libócska* (Zemplén-m.) id. (NySz., MTsz.).

< Szkr. *labá-*, *lāba-* «wachtel; perdix chinensis» (BR. Skr. Wb. 496, 530.).

A szoros hangtani egyezés mellett azonosnak vélhetjük e két apró, földön járó madár nevét, ha természetrajzilag külön fajtákat is jelölnek, tapasztalván, hogy mily gyakori az ily csere különösen idegen szók átvételénél (l. a magyar alak *i*-jére nézve fentebb a *csiga*, *bír-*, *iparkod-*, *iránt* és *iramod-* czikkeket). Azon körülmény, hogy a *liba* mellett *riba* változat is találkozik, csak növeli az árja eredet valószínűségét; mert emitt (különösen az irányság terén) több esettel igazolható indogermán szókezdő *l*-nek *r*-vé való változtatása (l. alább a *ravasz* czikket, továbbá: Hübschm. Pers. Stud. 258, 262.). A *zsiba* ejtésre nézve v. ö. *libár* (Székelység) «vézna, sovány» = *zsibár* (Szeged), *rigolyás* és *zsigolyás* «szeszélyes» (Székelység = oláh *regulaš*; Szinnyei: Nyör 23 : 488.). Nem pontos egyezések a Budenztől egybevetett (MUgSz. 701.) finn *lapse-* (nomin. *-si*), észt *laps* (genit. *lapse*) «kind» és mordM. *lefks*, mordE. *levks* «junges; kind» (melyeket Paasonen egymással is kétkedve egyeztet: Kielellis. 18.), minthogy magy. hangzóközi *b*-nek nem *p*, *v* az elvárható finn-mordvin megfelelője.

240. *Magy. **ló** (tő: *lova-*: acc. *lova-t*, plur. *lova-k*; *lú* Tiszántúl, *lu* Soprony-m., *lo* Bereg-m.) «equus, caballus; pferd, ross»; *csikó-ló* «equuleus; fohlen»; *mén-ló* «equus admissarius; springhengst»; *lovas* «eques; equum habens; reiter; pferd habend»; *lovász* «hipponomus, stabularius; stallknecht, pferdeberichter»; *lovag*, *lovagos* «eques; reiter»; *lovagol-* «equito; reiten» (NySz.); *loviga* (Baranya-m.) «ló, lovacska» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *lūw*, LV. *lū* (tő: *luw-*: dual. nom. *luwi*), KV. *lǫ* (tő: *lǫγ-*: *lǫγém*, *lǫγén*, v. *lǫ̈γén*, *lǫ̈γät*), TV. *lu* (tő: *luw-*) «pferd»; *χār-lūw* «hengst», *paitėl-lūw* «stute»; *lū-pē'* «füllen».

Osztják: ÉO. *lou*, *lovi* «pferd», *χor-lou* «hengst», *nē-lou*

«stute» (AHLQ.) | IO. *tau*, SO. *ɭoχ*, *ɭauχ*, *lōχ* «pferd», *lokhēñ khu* «pferdereiter» (CASTRÉN, PÁPAI).

< Kaukázusi: chinnalug *lak* «füllen» és «kalb», buduch, dzsek *laq* «kalb» | avar *thah* «hengst» s mint összetétel utótagja ebben: avar, karata *bar-thi* «hengst» (l. fönt a *bergány* szó czikkét: 30. sz.). — V. ö. csecsencz *lū* «gemse» (genit. *lūi-niñ*), továbbá *gila* «hengst, pferd», buduch *χilā*, dido *·gulu*, *gullu* «pferd» s ez utóbbiak alkotó elemeire nézve: kürin *ghi-ajghur*, chinnalug *khi-phiši* «hengst» (tatár *ajgïr* «hengst», chinn. *phiši* «pferd»; kabardin *χŭo*, *χu* «männchen», chürkilin *χuoi* «männlicher hund»; l. fent a *kan* czikkben: 192. sz.; ERCKERT: Kaukas. Spr. 67, 82, 88.).

Hogy a magy. *ló* szót és rokon nyelvi másait a kaukázusi jövevényelemek közé sorozzuk, azt különösen javallja ama tény, hogy a finn-magyar nyelvek több más lóneve is innen került. Ilyenek: magy. *bergány*, vogul *päruen*, *pārėn*, mordv. *parna*, *parne*, *parni* «füllen» (l. fentebb 30. sz.) | ÉV. *sūpėl*, KV. *sūpėl-vuj*, TV. *sōpėl* «másodfüves csikó» = szvanét *sabol* «füllen» (ERCK. 67.) | magy. *csina*, *csinu*, zürjén *čań*, permi *ćań*, votj. *ćuńi*, *ćuńe* «füllen» (l. fentebb 67. sz.) | magy. *csikó*, *csura* (l. fentebb 65. és 67. sz.) | ÉV. *jēwėr*, *jėur* «füllen» = agul *ivra*, *ivura* «füllen» (v. ö. arcsin *uri*, avar *uriah*, czachur *urge* «füllen»; u. o. 67.) | finn *orhi*, *orihi*, *orii*, *oris* «hengst», zürj. votj. *už*, cserem. *ožo*, *oža* «hengst», Lule *orries* «männchen (bei tieren)», kildini *oᵢres*, *vieᵢres* «männchen, männlich» = osszét: tag. *urs*, *wurz*, *vurz* «hengst» (HÜBSCHM. EO. 32.: av. *varšni-* «männliches schaf», szkr. *vršni-* «mannhaft, widder», *vršan-* «männlich, mann» szavakkal egybevetve); v. ö. akuša, chürkilin *urči*, kaitach *urči*, *irči*, varkun *urči*, *učі*, kubacsi *učа*, *uče* «pferd»; kaitach *burχar-urči*, chürk. *burχan-urči* «hengst», and *iča*, karata *ečoa* «stute» (ERCK. 82, 88, 138.). Alakilag az IO. *tau* (< **lau*, **laγ*: v. ö. KV. *ɭoγ-*, SO. *ɭoχ*) hű mása a kaukázusi *lag*, *lak* «füllen, kalb» szónak, melynél a jelentések váltakozása olyan, mint ezeknél: mordE. *liśmʹe*, mordM. *liśmʹä* «pferd, ross» = finn *lehmä* «kuh»; finn *sonni* «stier» = észt *soŋŋi* «stier», de a dorpati nyelvjárásban: «hengstfüllen» (PAASONEN: Kielellis. 19.); ALV. *päwėl*, *päul* «másodfü csikó» = ÉV. *pūwėl* «jávortulok». A magy. *ló* (*lú*), illetőleg *lov-* töve az eredeti *au* (< *av*, *aγ*) diftongusnak olyan alakulatát tükrözi, mint *kő* (*kű*) s *köv-* töve a vogul *käu* (*käw-*), *kaw* «mühlstein» szó alakjához viszonyítva; v. ö. *só*: *sava-k*, *tó* : *tava-k*, *hó* : *hava-s* (dial. *hovas*).

241. Magy. **lóbál-** *(lómbál-* Répczemell.), *lóbáz-* «herabhängen lassen, herabhängend hin u. her bewegen» (pl. *lóbálja*, v. *lóbázza a lábát* = «lógázza»); *lóbita (lóbbita* Balaton-mell., *lómbita* Sopron-, Vas-m.) «lógó, fityegő valami; hinta; fa, a melyre a harangkötél van kötve»; *lóbba-fa* (Dunántúl) «kecskeláb, a milyenekre a mezei bölcsőt függesztik» (MTsz.); *lóbitál-, lómbitál-* «himbál, lómbál» (MTsz.).

MordM. *lambafti-* «aufhängen (auf eine stange), *lambafńe-* (frequ.; NyK. 5 : 234.).

< Szkr. *lamb-* (præs. 3. *lámbate*) «herabhängen, hängen an; herabsinken, sich senken; sich hängen an, sich klammern»; *lambaya-* (caus.) «herabhängen lassen, herablassen, aufhängen»; *lambita* «herabhängend, hängend; gesenkt, hinabgefallen, hinabgeglitten»; *lamba* «herabhängend» (BR. Skr. Wb. VI : 505.), a latin *lābor* «gleiten», *labāre* «wanken», szláv *slabŭ* «schwach», ófeln. *slaf* «schlaff» stb. szókkal egybevetve UHLENBECKnél (EtWb. 259.).

Elvonva a frequ. *-l* és *-z* képzőket, híven megfelel a magy. *lóbál-, lóbáz-*, ill. dialektikus *lómbál-* alaprésze a szkr. *lambaya-*causativumnak (v. ö. az *a* > *o* hangváltozásra nézve a *hambár, hombár* szó magyarázatát fentebb 166. sz.), míg a *lómbita, lóbbita* a szkr. *lambita* igenév mása, a causativ képzésű mordv. *lamba-fti-* alaprésze pedig (intrans. «herabhängen» értelmével) a szkr. *lamb-* képzőtlen tőt tükrözi. Nyilván ide tartozik a magy. **lóg-** *(lóng-* Sopron-m., *lógg-* Drávamellék) «pendeo; hängen» ige is, melyből *lógat- (lóngat-* Sopron-m.) «herabhängen lassen, schlenkern (z. b. mit den füssen)». Ez intransitiv értelmű *ló-ng-, ló-gg-* gyakorító képzés (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 43.) s alaprésze *(ló-* < **lovo-, *lobo-* = szkr. *lamb-*) a *lóbál-*éhoz úgy viszonylik, mint *levegő* a dial. *lebegő*-höz (v. ö. votj. *lobal-* «fliegen», melyben *b* szintén = *mb*). BUDENZ (MUgSz. 704.) szintén **lovog-, *lobog-* előzményekből származtatja a *lóg-* igét; csakhogy ő egyszersmind azonosítja ez előzményt a *lobog-* «flattern, wehen» igével, ennek értelmét («schweben») tartván a «hängen» jelentés kiinduló pontjának. Minthogy a szkr. *lamb-* egyenesen «hängen» jelentésű, s más részről a *lobog-* «flattern» magashangú *lebeg-* párjának a rokon nyelvekben ugyanily értelemmel egyezései találkoznak, a *lóg-* igét emezektől külön kell választanunk.

242. Magy. lok[1] (Székelység) «két hegy közötti keskeny tér, alantabb fekvő hely, völgylapály; schmaler zwischenraum zwischen zwei bergen; talebene»; *lök* (Udvarhely-m., Háromszék) «hegytetőn levő tisztás térség, hegylapály; freier raum am berggipfel, hochebene» (MTsz.); «planities; ebene» (Páriz-Pápai).

V. ö. szkr. *loká-* (nomin. *-ás*) «freier raum, das freie; raum (überhaupt); ort, platz, stelle; strecke, gebiet; zwischenraum» (BR. Skr. Wb. VI : 378.) = litván *laũkas* «das freie, feld», latin *lūcus* «wald, hain», ófelném. *lōh* «gebüsch» (Uhlenb. EtWb. 264.).

Edelspacher és Szinnyei (Nyr 23 : 351.) az oláh *lok* (= lat. *locus*) szóval egyeztetik; de a szorosabb «zwischenraum», ill. «freier raum» jelentés közössége, továbbá a *lök* hangtani változat — melyhez hasonló (t. i. magy. *ö* = oláh *o*) esetet a Szinnyeitől kimutatott oláh eredetű magyar jövevényszók közt nem találunk — az árja eredet felé billentik a nagyobb valószínűség mértékmutatóját. — Talán idevonható még a «zwischenraum»-féle jelentés alapján a rokon nyelvek köréből: vogul: ÉV. *lāɣ*, KLV. *loakh*, *lōkhw*, PV. *lōkw* «bucht (im flusse); winkel» (*jā-lāɣ* «folyóöböl», *kaɣr-lāɣ* «kebel zuga», *sūp-lāɣ* «száj ürege»), ÉO. *loɣ* «bucht» (Ahlq.), IO. *löɣ* «bucht; busen» (Castrén), *löɣ* «bucht» (Pápai). V. ö. finn *lahte-* (nomin. *lahti*, *laksi*) «bucht, meeresbusen» (= észt *laht*, genit. *lahe*, *lahi*, norvég-lapp *luokta*, *luofta* id.) és vót, észt *lahti* «offen, los, frei» (l. Donner: Vgl. Wb. III : 168.).

243. Magy. *lok-[2]: hom-lok «frons; frontispicium, pars antica; stirne; front, vorderseite» (NySz.).

Vogul: ÉV. *luw* «knochen, bein» (*ɑntél-luw* «rippe», *kāt-luw* «handbein», *sis-luw* «rückgrat») | KLV. *šip-lu*, KLV. *sop-lo*, PV. *šip-lu*, *tur-lu* «hals» (ÉV. *sip* «hals», *tur* «kehle»). — ÉV. *lusćm* «fischgräte» | LV. *lušm*, KV. *lǫsm*, TV. *lǫšém* «knochen, bein» (KLV. *kuɣr-lušm* «rippe», *šiš-lušm* «rückgrat»; ALV. *ātér-lušm* «schädel»; KV. *ńōri-lǫsm* «knorpel»; TV. *antél-lǫšém* «rippe»); v. ö. a végzetre nézve: TV. *tuläšém* «finger» (ÉV. *tulä* «finger») és zürj. *li-śöm*, votj. *li-śom* (l. alább).

Osztják: ÉO. *lū* «knochen» (Ahlq.) | IO. *teu*, SO. *louɣ* «bein, knochen» (Castrén), *loɣ*, KO. *luɣ* id. (Pápai).

Zürjén *li* «knochen, gräte» (*jur-li* «hirnschale, schädel», *kaǯ-li* «hüftknochen», *ord-li* «rippe», *čer-li* «kinnlade»; *li-śöm* «gerippe»; Wied.) | permi *lo* «knochen; gräte» (Genetz OP. 25.).

Votják *lĭ*, Kaz. *lĕ* «knochen, bein; gräte; die knöchelchen im babki-spiele» *(urd-lĭ* «rippe», *jĭr-lĭ* «schädel», *śur-lĭ*, Kaz. *śĕr-lĕ* «rückgrat»; *lĭ-śom*, Kaz. *lĭ-śĭm* «haut u. bein; alles zusammen, was im körper compact ist»); *lĭeś* «knochig, grätig».

Cseremisz *lu*, cserM. *lu*, *lū* «knochen» (Troj., Castrén).

Finn *luu* «knochen, bein; gräte» *(kulma-luu* »schlafbein») | észt *lū* id.

MordE. *lovaža* «knochen» *(pilge-l.* «schienbein», *pŕa-l.* «hirnschale»; Budenz: MUgSz. 705.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: chürkilin *liga* (plur. *liguvi)* «knochen, gräte» *(vikʿla liga* «hirnschaale, schädel»), akuša *liga*, kaitach *liga*, *likha*, varkun, kubacsi *liχha* | arcsin *leke* «knochen». — czachur *liga* «stirn», abcház *laχj*, *á-lahχ*, *á-laχj*, dido *thlako* «stirn» (Erckert: Kauk. Spr. 92, 135; Uslar-Schiefner: Abchas. Stud. 61; Hürk. Stud. 191.).

A hangzók különbségére vonatkozólag megjegyzendő, hogy a leszgh nyelvekben az első szótag *i*-je igen gyakran *u (o)*, vagy *a* hangnak változata, mint pl. a következőkben: varkun, kaitach *mika*, lák *miχ*, akuša *nika* «huf»: ud *muχ*, and *muχla*, dido *mohlu* id. (Erck. 85.) | varkun, kubacsi *nisa*, lák, agul *nis*, rutul, czachur *nise*, tabasszarán *nisi*, dzsek *nici*, csecsencz *neχči* «käse»: kaitach. *nise* és *nuise*, akuša *nuse*, chürkilin *nusiā*, buduch *nusu*, arcsin *nos*, kürin *nasu*, *nesi* id. (89.) | varkun *bira*, kubacsi *birro*, kaitacd *birera* «nadel»: akuša *bureba*, chürkilin *buriba*, dido *muri iči* (106.) | kaitach *irči* és *urči* «pferd»: varkun, akuša, chürkilin *ursi* id. (112.) | kaitach, akuša, chürkilin *khimi* «schwanz»: kubac-*khume* id. (126.) || varkun, kubacsi *miq*, akuša *mig*, avar *miqq* «eiche»: rutul *maχ*, ud *magna-χod*, dido *naχui*, czachur *nok* idh (56.) | varkun, kubacsi, akuša *tcika*, dido *čiki*, chürkilin *tcikni* «floh»: lák *dčaka* id. (64.) | kaitach *niχa*, kubacsi, akuša, chürkilin *niχka* «hafer»: varkun, kaitach *naχka* id. (76.) | varkun *bik*, *bikh*, *bek*, kubacsi *bikk*, chürkilin *vikh* «kopf»: lák *bakh*, *bakha* id. (92.) chürkilin *liχhi*, akuša *lehe* «ohr»: kaitach *lii* és *laʿa* id. (109.) kubacsi *čiha*, kaitach *čiχ*, akuša, chürkilin *dčiʿa* «rohr, schilfrohr»: lák *čaχa*, varkun *čaχ* (118.) | kubacsi *bitc*, chürkilin *bic*, *vitc*, varkun *vitc* «wolf»: lák, avar *batc*, karata *batca*, and *botco*, dido *botci*. *boc* id. (154.) — A mordE. *lovaža* végzetére nézve v. ö. mordE. *pumaža*, *kumaža* «knie»: mordM. *polmanža*, *pĭlmanža*, mordE. *puľaza* id. (finn *polve-* id.) és a cserem. *-žo*, *-že* képzőt l. fönt a *gyolcs* szónál: 140. sz.). Föltünő az eredeti «knochen» jelentésnek egyező alkalmazása a magy. *hom-lok* és abcház *laχj*, dido *lako* «stirn» szavakban, melyekben a hangelemek etimologiai értéke is azonosnak vehető, olykép hogy magy. *k* = kaukázusi *k (χ, kh)*,

nem pedig magy. *-k* dimin. képző, mint BUDENZ a *fog* és *fok* szavak viszonyára való utalással véli (MUgSz. 705.).

244. Magy. lop- «furor, clepo, subripio; stehlen, heimlich entwenden», *lopva, loppal* «furtim, furtive; heimlich, verstohlen»; *lopó* «fur; dieb»; *lopódz-ik* «furtim abeo, discedo; heimlich weggehen», *lopakod-ik* (Palócz.), *lopaskod-ik* (Nógrád-m.), *lopánkod-ik* (Tiszafüred) id.; *lopacsol-* (Háromszék), *lopászol-* (Halas), *lopísz-* (Balatonvidék) «lopogat»; *lopént-* «kicsit lop» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *lup-* (præs. 3. sz. *lumpáti*) «rauben, plündern, zerstören; beseitigen, vertun; verschwenden; zerbrechen, beschädigen», *lupta* «beschädigt, geraubt, um etw. gebracht; verschwunden, vergangen»; (caus. præs. 3.) *lōpayati* «verletzen, jmd. um etw. bringen, von etw. abbringen; etw. unterlassen» *lōpa-* «abfall, schwund; mangel, störung, unterlassung», *lōptra-* «raub, beute» (BR. Skr. Wb. 6 : 560—1, 590; HORN 135.). UHLENBECK (EtWb. 263.) az ószlov. *lupiti* «abziehen, schälen» (innen : *lupežĭ* «raub), litv. *lupti* «schälen», ófelném. *louft* «bast» stb. szókkal veti egybe.

Ugyanez igegyök iráni *r* szókezdős mása tükröződik a magy. *ravasz* és *róka* szavakban (l. ezeket alább). MÁRMÁTYÁS FLÓRIÁNnál (Nyhas. 22.): «*lop* = szkr. *lûp*; ujper. *robuden l* és *r* csere; szláv *lupezs* ‚tolvaj', *lupezsiti* ‚lopni'».

245. Magy. lúd (acc. *luda-t*, plur. *luda-k*) «anser; gans» (NySz.).

Vogul: ÉV. *lūnt*, LV. *lunt*, KV. *lǫnt*, TV. *lōnt* «gans» || ÉO. *lunt*, *lǫnt*, IO. *tunt*, SO. *lōnt* «gans» (AHLQ., CASTR.), VJ. *lǫnt*, KO. *lǫnt* id. (PÁPAI KÁR.).

Finn *lintu* (genit. *linnun*), észt *lind* (genit. *linnu*) «vogel».

Lapp: Lule *loddie* (plur. *lottie'*), Pite *loddê*, déli *ļattie*, *ļättie*, *ļottie*, *ļättie*, Fm. *lodde* «vogel» (HALÁSZ) | kildini *lo̯nte*, akkalai *lo̯nt*, notozeroi *lo̯tt* «vogel» és «auerhuhn» (GENETZ Wb. 117.).

V. ö. ujper. *rund*, *runda* «in reisfeldern lebender vogel» = óper. ῥυνδάκης: «ὀρνίθιον μικρόν, μέγεθος ἴσον ὠοῦ· ῥυνδάκην Πέρσαι τὸ ὀρνίθιον καλοῦσι» (Ktesias, Photiusnál: 44ᵇ 3, 4.); «γίνεται μικρόν ἐν Πέρσαις ὀρνίθιον, ᾧ περιττώματος οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ὅλον διάπλεων πιμελῆς τὰ ἐντός καὶ νομίζουσιν ἀνέμῳ καὶ

δρόσῳ τρέφεσθαι τὸ ζῷον· ονομάζεται δὲ ῥυντάκης» (Plut. Artoch. 19, 3.); «ῥυνδάκη ἡλίκον περιστερά» (Hesych.). De Lagarde (Ges. Abh. 225.) nyomán idézve Hornnál (138.).

A perzsa *r* szókezdő eredetibb *l*-nek lehet változata, úgy mint a *ravasz* megfelelőiben (l. fent a *liba* czikkét: 239. sz.); de ez esetben is bizonytalan az egyező perzsa és finn-magyar adatok összefüggésének természete, nem lévén eldönthető, hogy nem-e éppen a perzsa szó egyenes, vagy közvetett úton átvétel a finn-magyar nyelvterületről. Kétes a cserem. *ludo, luda* «anas» idetartozása is (MUgSz. 709.); mert szabály szerint a finn *nt* szóközépi mássalhangzó-csoportnak itt is *nd* megfelelése következnék

246. Magy. **lugas** «vitis arbustiva, arcella vitis, concamerata. laube» *(lugas karó* «cantherius», *lugas vessző* «rumpi», *lugas szőlő, lugasra eresztett szőlő* «vitis pergulana», *lugas szín* «topiarium»; *szőlő-lugas* «compluvia vitis; weinlaube»; NySz.).

V. ö. szkr. *laṅka-* «zweig» (BR. Skr. Wb. VI: 486.).

A melléknévi képzős *lugas* szó alaprészének legalkalmasabban «ág» értelmet tulajdoníthatunk *(lugas* = «ágas, ágakkal borított»), a midőn a *ñk* > *g* hang-megfelelésre az *ág, csiga, agg-, szeg* s az *a* ~ *u* váltakozásra a *kupa* («cranium») és *guba* szók szolgálhatnak analogiák gyanánt (l. fönt 426. l). A Budenztől egybevetett finn *lanka* (gen. *langan*), észt *long* (gen. *loñña*) «zwirn, garn, faden» szót (MUgSz. 710.) azon fölvétellel vonhatnók ide, hogy a «filum»-nak «szál»-féle etimonja van («czérna-szál»), mi mellett megjegyzendő, hogy a vesszó, illetőleg hasított vesszőszál a «fonal»-nak legkezdetlegesebb fajtája. Így idetartozhatnék még a mordM. *lengä, lenga*, mordE. *länge, leńge* «bast» szó is (l. a mordvin *ä* ~ *a* hangmegfelelésre nézve fönt a *birge* czikket: 33. sz.).

247. Magy. **madár** (accus. *madara-t*, plur. *madara-k*; *mádár* Gömör-m., *madër* Nógrád-m.) «avis, volucris; vogel» *(éneklőmadár* «singvogel», *vízi madár* «wasservogel»; *madárka (madarka* Károlyi, Haller; *madirka* Nógrád-, Hont-m.) dim. (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *mandra-* «lieblich klingend, redend, wohllautend»; *madira-* 1. «erfreuend, lieblich, berauschend»; 2. «eine brünstige bachstelze; bachstelze überhaupt» a *mánd-, mád-* (præs. 3. *mádati, mándati*) «sich freuen, fröhlich sein; sich ergötzen, berauschen; brünstig sein» igei töből (BR. Skr. Wb. 5: 555, 478.).

A rejtelmes magy. *madár* szónak nem ismeretes semminemű rokonsága, vagy egyezése a szomszédos idegen, illetőleg a török s keleti altaji nyelvekben. Hogy eredeti, sajátos — vagyis kizárólag csak erre vonatkozó — kifejezése legyen a fogalomnak, melyet jelöl, bajos föltennünk már csak azért is, mivel a rokon nyelvek «madár» nevezetei is vagy körülíró, jelzős kifejezések (mint: vogul *tąuliñ uj* = ÉO. *toχlėŋ voi* «vogel», tkp. «szárnyas állat»; votják *tilo-burdo* «vogel», tkp. «tollas-szárnyas»; zürjén *lobač* «vogel», ettől: *lobal-* «fliegen»; mordvin *narmĕn* «vogel»: v. ö. *narva-* «költeni, kotlani» ?!), vagy idegen szók (mint cserem. *kajĭk, kek* «vogel» = csuvas *kájĕk* id.; zürj. *kaj* «vogel» = szkr. *khaga-* «vogel»; l. fent a *gagó* czikkben: 117. sz.; zürj. *potka, pötka* «vogel» = szkr. *pataga-* «vogel»), vagy egy különös madárfaj nevének átvitelével jelzik az egész állatosztályt (mint: finn *lintu*, lapp *lodde* «vogel» = magy. *lúd*, vog.-osztják *lunt* «gans»). Minthogy a *madár* magából a magyarból, vagy a rokon nyelvekből jelzős, körülíró, vagy átviteles kifejezésnek nem magyarázható, egész természetesen kínálkozik idegen, még pedig keleti eredetének fölvétele. E czélból hangzásában jól illik hozzá a szkr. *mandra-* (a *köd, gödör, had, odor* szavakban is mutatkozó *nd* > *d* változással), vagy akár a szkr. *madira-* (v. ö. dial. *madër, madir-ka*), mely utóbbinál megtaláljuk az eredeti «lieblich klingend» jelentésből kifejlődött «madár» («bachstelze») értelmet is. Javallja e fogalmat, hogy a szkr. szókincsben egész sereg madárnévvel találkozunk, mely ez állatok «kedves hangját, éneklését», vagy általában «kedvességét» emeli ki, a minők pl. *mādaka-* «eine hühnerart» (ettől: *māda-* «heiterkeit; erheiternd»; BR. Skr. Wb. 5: 713.), *mada-rāja-* «hahn» (*rāga-* «liebe zu, freude an»; u. o. 477.), *madotkaṭa-* «taube» (= *mada-* + *utkaṭa-* «aufgeregt, brünstig»; u. o. 479.), *madana-pāṭhaka-* «der indische kuckuck» (= *madana-* «lieblich klingend, redend, wohllautend» + *pāṭhaka-* «hersager»; u. o. 475.), *madana-çalākā-* «eine drosselart, turdus salica» (*çalākā-* «finger, zehe»; u. o. 476.) | *madhu-vāṇa-, madhu-svara-* «der indische kuckuck» (= *madhu-* «süss, lieblich, angenehm; süssigkeit, honig» + *vāṇa-* «musik», *svara-* «ton, stimme»; u. o. 494, 496.), *madhu-gāyana-* id. (*gāyana-* «sänger»; u. o. 486.), *madhu-ghōṣa-* id. (*ghōṣa-* «lärm, getön, geschrei»; u. o.) | *kalakaṇṭha-* «eine wohlklingende stimme habend; name verschiedener vögel: des indischen kuckucks, der taube und der gans» (u. o. 2: 153.); *uṣā-kala-* «hahn» (tkp. «früh tönend»), *kalādhika-, kalāvika-* «hahn», *kalaviṅka-* «sperling», (ettől: *kala-* «leise tönend»; UHLENBECK EtWb. 48.). V. ö. csuvas *avdan* «hahn» ettől: *avda-* «schreien (v. hahn u. kuckuck)»; orosz пѣтухъ «hahn» a пѣть «singen» igéből, továbbá fentebb a *harkály* szó árja megfelelőjének magyarázatát (153. sz.). Megjegyzendő, hogy van a szanszkritban a *madhu-* szó-

nak is *madhura-* «süss, lieblich; lieblich tönend, lieblich schreiend» származéka (BR. Skr. Wb. 5 : 492.), mely szintén alkalmas a *madár* (< *madar*) magyarázatára látván, hogy *d* felel meg iráni *δ*-nek a *büdös* szóban is. Nem akadály itt, hogy ugyancsak az itteni árja alapszónak a magyarban magashangú *méz* mása találkozik; mert lehet a *madár* ujabb keletű átvétel más árja területről, melynek a sok esetben észlelhető *a* ~ *ə* hangmegfelelés nem volt sajátsága.

248. *Magy. **mag** (plur. *magva-k*, accus. *magva-t*, v. *mago-t*; «*magw* gyanánt» Heltai; *mog* Bánffy-Hunyad, Moldva) «semen, granum; sperma; posteri; kern, samen; same der tiere; nachkommenschaft» (*búza-mag, árpa-mag, kender-mag, fenyő-mag*); *magdisznó, mag-ló* «szaporitás végett tartott disznó, ló»; *magvas* «granatus, seminarius; kern habend»; *magz-ik* «semento; samen bringen», *magzat* «fœtus, soboles, proles; leibesfrucht, nachkommen, kinder» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi nyelvekben: avar *muh* «korn, getreide (ВСЯКОЕ ХЛѢБНОЕ ЗЕРНО»; USLAR: Avarsk. jaz. 134.) | dido *makha, makχa*, chinnalug *makha*, arcsin *maχa, muχa*, akuša *moχke, muki*, kürin *moχ, muχ* (locat. *muχvá*, pl. *muχvár*, adject. *muχván*), varkun *muχki*, kubacsi *muχke*, kaitach *muχka, muχi, müχa*, chürkilin *muχi* (*muχki* ERCK.), *mukki*, agul, tabasszarán, buduch, dzsek *muχ* «gerste»; csecsencz *muχ* (genit. *mēχiñ*), *muχk* (ERCK.) «gerste, hafer», abadzech *muχk* «hafer»; ud *mu* «korn» (ERCKERT: Kauk. Spr. 72, 76; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 236; Hürk. Stud. 187; Tschetsch. Stud. 68.).

BUDENZ (MUgSz. 598.) a magy. *mag* szót az ÉV. *mūñi* (= KV. *mōñ*) «ei» szóval egyezteti; de ennek alapértelme, mint az IO. *mōχ, moχ*, SO. *mōk* «junges tier, ei» (*χar-mōχ* «ei»: v. ö. votj. *kar* «nest», *amp-moχ* «welp, junger hund», *sāgar-moχ* «junge kuh», *mōgoñ*, SO. *mōkñ* «trächtig»; VJ. *loχ-mąk* «füllen», *iχ-mąk* «medvebocs»; CASTRÉN, PÁPAI), ÉO. *moχ, moñχ, moñk* «maulwurf» (AHLQ.), továbbá az éjszaki osztjákból kerültnek látszó ÉV. *mąχi, moχi, moki* «junges, liebes kind» megfelelőkből kitetszik: «junges» (v. ö. magy. *kölyök* és zürj. *koľk* «ei»; votj. *puz* «ei» és ÉO. *pōšéχ, pōďéχ* «eier; junges tier; kind»), mi pedig kissé távol áll a *mag*-nak «granum, semen» törzsértelmétől. Hívebben egyezik a külömböző «granum»-fajtákat jelölő, az avarban pedig általánosan «granum (ХЛѢБНОЕ ЗЕРНО)» értelmű idézett kaukázusi szó, melynél a végzet megfelelése egészen olyan, mint a *hús, beteg* s más hasonló sza-

vakban (l. fent). Figyelemre méltó a *magv-* tő egyezése a kürin *muχv*-tővel (ebben is: *muχvá-t'il* «gerstenkorn»).

249. *Magy. magas, *magos* «altus, sublimis, celsus, excelsus, arduus; altitudo; hoch, erhaben; höhe» (*Higmogos* «Hegy-magas» 1225-iki oklevélben; «*Mogusd, mons*» 1252-iki okl.); *magasság* «altitudo, höhe». — *magaszt-* «exalto, sublimo; erhöhen, erheben» (*felmagaztatac orzaga* BécsiC.); *magasztal-* «erigo; concelebro, dilaudo; magnifico, exalto, sublimo; erheben; erhöhen, lobpreisen» (*satorokot magaztalnak* «erigunt tentoria»; ElrC.), *magosztal-* (Székelység) «följebb emel (pl. párnát vkinek a feje alatt), fölpóczol (pl. rövid széklábat); fölépít» (Moldva); *magasztat-* «exalto, magnifico; erheben, preisen» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: grúz *maghali*, *maghlath*, láz *maghali*, mingrél *moghali*, ingiloi *maghla* «hoch» (Erckert: Kaukas. Spr. 167.) | ud *boχo* «hoch, lang», thuš *boχo* «gross», dzsek *bugu-d* id., lák *b'oχ'-tul* «hoch» (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 123; Ud. Stud. 102; Erckert 165.).

A *-li*, *-la* végzet mellékneveken gyakran szereplő képző nemcsak a leszgh, hanem a georgiai nyelvekben is. Az előbbire fentebb a *cselély* szó tárgyalásánál (60. sz.) idéztünk több példát, az utóbbira nézve álljanak itt a következők: ingiloi *thbili*, grúz *thfili* «warm»: mingrél *thibu*, szvanét *tebdi* id. (Erck. 175.) | ing. *seveli*, *söveli*, grúz *soveli*, *sobeli* «nass»: buduch *džavi*, dzsek *džaba* id. (170.) | kubacsi *šilali*, kaitach, chürkilin *šalali* «hell»: varkun *šala* id. (167.) | ing., grúz *natheli*, szvanét *načhili* «hell» (u. o.) | ming. *sinthe*, *sinathe* «hell»: grúz *sinathle* id. (u. o.) | grúz, mingr. *kethili*, szvanét *kethil* «gut» (166.) | láz *dambali*, grúz, mingr. *dabali*, ing. *dabla*, szvanét *dambalj* «niedrig» (170.).*) A *magha-li*, *mogha-li* alakok képzett volta különben világosan kitűnik az egyazon jelentésű ud *boχo*, dzsek *bugu-d* stb. változatokból is. Az imígy kifejlő georgiai alapszóhoz igen jól illik a *magos* és *magasztal-* közös **mag-* elavult tőrésze, melyből az előbbi olyan képzés, mint *kevés* (hol szintén elavult a tőrész; l. fent 208. sz.), az utóbbi pedig analogiai alakulat az effélék mintájára: *híresztel*, *neheztel-*, *vígasztal-*

*) Ezen eredeti képzővel egybeesik némely új keletű jövevényszóban a török *-li* tulajdonságképző, minő pl. láz *phaχa-li* «teuer» e mellett: buduch, dzsek, rutul, chinnalug *baha* id. = tör. *bahali*, *pahali* «teuer», *baha* (ujper. *behā*) «preis» és «teuer» (l. Erck. 174.).

s valamint ezek mellett volt *híreszt-*, *vigaszt-* a *magasztal-* mellett is képződött: *magaszt-*.

250. Magy. magyar *(moger, Hetu moger* Anonymus, *maǵer* DebrC., *magyer* CornC., DomC., *mager* MargL.) «ungarus, hungarus; ungar» *(maǵer zo, mageri kyral, maǵerol vgy erthyed); magyaráz- (magyeraz* HorvC., DomC., CornC.) «interpretor, perputo; declaro, expono; verto; erklären, deuten; übersetzen» (NySz.). — V. ö. Μουαγέρις Theophanesnél egy 520-ban élt hún király neve | Marcerь: egy legfeljebb a XIV. századból származtatható bizantin forrású szláv szövegben («az *ugrok* kik magukat *mager*-oknak nevezik»; Thallóczy: Századok 30 : 199.) | *Majeria, Mager*: olasz szerzetesek írásában a kaukázusvidéki *Mažar* városnak és vidékének neve 1314-ből és 1400-ból (l. Vámbéry: Magy. Ered. 180.) | ujgörög μαντζιάρικο φλωρί «magyar arany» (melyben az ντζ írás = *nẽ*; l. Ethnogr. 7 : 33.). — *Megyer* helynevekben (pl. *Káposztás-Megyer, Békás-Megyer* Pestmegyében, *Puszta-Megyer* Nyitramegyében; «villa *Meger, Megere*» XIII. századbeli oklevelekben); v. ö. Μεγέρη Constantinus Porphyrogenitusnál a honfoglaló hét magyar törzs egyikének neve (De admin. imp. 40. fej.).

Vogul: ÉV. *mańśi*, KLV. *mąńś*, ALV. *mańś*, KV. *mąńś*, TV. *mäńśi, mäńśi* a vogulok és osztjákok közös népneve; *mańśiñiś*, KV. *mąńśiñiś*, TV. *mäńśiñiś*, KLV. *mańśä* «wogulisch od. ostjakisch».

< Szkr. *mánuža-* «mensch» (tkp. «von *Manu* stammend» = *manu-*, nomin. *manus* «mensch, menschheit; *Manu-* der stammvater der menschen» + *ža-* «geboren von, entstanden aus»), vagy szkr. *mánuša-* «mensch» (ettől: *mánus-* «mensch»), ill. *manušya-, manuśia-* «menschlich, menschenfreundlich; mensch; mann» (BR. Skr. Wb. 5 : 528—9; Grassm. Wb. 997—8.).

A vogul *mańśi* és *magyar* népnevek egybefüggésére már Reguly gondolt*); de tüzetesebben legelőször Patrubány Lukács

*) A M. Tud. akadémiához 1841-ben küldött egyik levele erre vonatkozólag a következőket tartalmazza: «(A vogulok) szirjän határosaiknál a *jögra* nevet viselik, mi nagyon emlékeztet a régi *ugor*, vagy *jugor* névre; legalább az orosz, kinek *ö* hangja nincsen, ezt csak így ejtheti. A *jögra* néprül nevezték hajdan az egész tájékot *Jugriá*-nak. De nevezetes az is: az oroszok a magyart

fejtegeti (Philologiai Közl. 7 : 953—69.) fölhíván a figyelmet arra, hogy a nyelvemlékek *magyer, maggyer* írásában tükröződő régibb ejtés szerint a különböző hangrendhez tartozó *a* és *e* magánhangzók a szónak összetett voltára mutatnak s hogy az ekkép kifejlő *magy-* előrésznek a vogulok és osztjákok közös vogul *mańśi, mąnś* népneve teljes szabályossággal megfelel (l. ez utóbbinak bővebb igazolását: Ethnogr. 8 : 217.). Tényleg a *maggyar* szó összetett voltára utal a *meggyer* változat is, mely mint egy bizonyos törzsnél dívó dialektikus ejtés úgy érthető, hogy benne a *magy-er* előrésze hangrendjében az utótaghoz alkalmazkodott (v. ö. *bös-törö, sö-ha* = *bors-törö, së-ha*), míg a *magy-ar*-ban az illeszkedés rendes szokás szerint előreható volt. Más helyütt (Ethnogr. 1 : 290. és 8 : 217.) kifejtettem, hogy a *magy-er* utórésze még a magy. *férj* és *ember* szóban is lappang, lévén amaz mint a cserM. *pü-erge, pü-erga* «mann» szó mása **fi-erj* helyett való s benne az utórész: cserem. *ergä, erga* «sohn», finn *yrkä* «legény, vőlegény», *yrkö* «mann», lapp *irke, irge* «procus, vőlegény» megfelelője (l. MUgSz. 517.); az *em-ber* pedig oly szerkezet, mint a vogul *ēlėm-χ̮ālės* «mensch» (= *ēlėm* «atmoszféra, levegő» + *χ̮ālės* «halandó, ember»), vagyis összetétel, melynek előtagja a vogul *ēlėm*, utótagja a *férj*-nek*) régi alaki változata *(em-bër* < **em-për, *em-pérj*, mint *szeder, eper* ezekből: *szederj, eperj* = vog. *äpėrėχ* «földi eper» és *fűr* ebből: *fűrj*; v. ö. *förfi, firfi=férj-fi)*. Így értelmezve a *magy-er* tulajdonkép ezt jelentené: «*mańśi-ember*», vagy «*mańśi-fi*»; ez utóbbi esetben a *fi* szónak oly alkalmazásával, mint az effélékben: *haza-fi, jobbágy-fi, polgár-fi, magyarországi fi* stb. Nemcsak az idegenek nevezik tehát a magyarokat, vogulokat és osztjákokat közös *ugor (jugor)*, ill. *un-ugor* nevezettel, hanem közös a maguktól alkalmazott *mańśi* = *magy-(er)* népnév is.

Most kiderül, hogy maga a *mańśi, mąnś* népnevezet árja eredetű, a szkr. *mánuža-*, vagy *mánuša-* «mensch» szó mása. Nem fog ez oly hihetetlenül hangzani, ha meggondoljuk, hogy a votjákok *ud-murt* = «Vjatka (folyóvidéki) ember» és a zürjének *komi-mort*

---

is *jugri*-nak nevezik s minthogy a vogul magát *mansi*-nak nevezi: talán így a *magyar* név eredetére is juthatunk» (l. Hunfalvy: Vogul föld és nép 47. l.).

*) A *férj* szó csaknem mindenütt a dunántúli vidékeken, továbbá a palóczban és Csíkszékben «feleség»-et jelent, mi úgy érthető, hogy eredeti szorosabb «fi-ember» értelméből korán általános «ember»-féle jelentése fejlődött, mely a nőre is alkalmazható volt. Mint ily «ember» jelentésű szó alkalmasan illik az *em-ber* utórészének.

«Káma(-vidéki) ember» nevezetében a *murt, mort* «ember» = szkr. *márta-*, av. *marĕta-*, pahl. *mart* «mensch», tkp. «sterblicher» (a *mar-* «sterben» tőből), úgy mint a vog. *ēlém-χ̣ālēs*, déli *khāles*, *khols* is «mensch», tkp. «sterbender» (a *χ̣āl-*, *khól-* «sterben» tőből) nyilván az árja kifejezés fordításával. Ugyane szó jelentkezik a *mordva* (JORDANESnél: *Merdae*, RUBRUQUISnél: *Mordens*) népnevezetben: v. ö. mordv. *mirdä, mirde* «mann». Hasonló eredetű a cseremiszek *mari* népneve, mely egyszersmind «férjet, férfiút» jelent s a szkr. *márya-* «mann, namentlich ein junger mann, geliebter, freier; (plur.) leute» (BR. Skr. Wb. 5 : 589.) szó mása. Tudvalevő, hogy a népnevek leggyakoribb kimutatható etymonja az «ember» s így a fentebbiek számbavételével nem habozhatunk ezt a *mańśi* és *magyar* szók alapértelmeül is elfogadni. Nem jöhet ez ellenében számba HUNFALVYnak ama véleménye, mintha a *mańśi* a vogul föld egyik patakjának *Mäń-jä* («Kis folyó») nevével függne össze, mely nézetnek fogyatkozásairól már volt alkalmam tüzetesen szólani (l. Ethnogr. 6 : 357—59.). Alaki szempontból figyelemre méltó, hogy a *mańśi* szóközépi mássalhangzó-csoportjában az orrhang sehol nem enyészik (úgy mint pl. *χańśi* «tud» mellett van *χāsi; āńś* «atya» mellett van *āś*), mi jól egyezik avval, hogy az árja megfelelőben hangzó választja szét a két mássalhangzót, úgy hogy bizonyára csak miután e magánhangzó a hangsulyos szótag után kiesett, jutottak egymás szomszédságába a *n* és *ś* (< *ǯ*, v. *š*) mássalhangzók s éppen ezért az orrhang a *ś* előtt nem enyésző. Az *-i* végzet a *mańśi*-ban aligha egyéb, mint az árja *-a* véghangzó változata; mert ha képzőelem volna, a déli nyelvjárásokban is következetesen meg kellene maradnia. Végül megjegyzendő, hogy a TV. *mäńći* magashangúsága a szomszédos *ń*-től befolyásolt másodrendű fejlemény, úgy mint több hasonló esetben (l. Vogul Nyelvjár. 256.).

251. *Magy. **makk** «glans, balanus; eichel» *(bükk-makk, tölgy-m., cser-m.)*; *makk-fa* «esculus, quercus; eiche» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi nyelvekben: rutul *maχ* «eiche», tabasszarán *ma'-χunub* id. *(χunub* «baum»), ud *mäχ* «eiche» (SCHIEFNER), *magna-χod* (ERCK.), kürin *mäg'w, mägün-tar* id. *(χod, tar* «baum»; *mägü-n* genitivus) | avar *miqq, mikχ*, varkun, kubacsi, kaitach *miq* (kait. *migla-urcul)*, akuša *mig*, chürkilin *migh (migla-galga;* plur. *mig'wi)*, «eiche; eichel» | ingiloi *muχaj*, grúz *muχa*, thuš *muχ* «eiche» | dido *naχui*, czachur *nok* id. (ERCKERT: Kaukas. Spr. 56; USLAR: Avarsk. jaz. 132; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 233; Ud. Stud. 104; Hürk. Stud. 186.).

A kürini *mägʻw* pluralisa *(mägʻwér)* az utóbb idézett forrás szerint: «eichel» s így érthetők a genitivus szerkezetek is mint «arbor glandis». A *makk* végzetét az avar *miqq, mikχ*, kürin *mägʻw* magyarázzák. L. u. i. a *csere* és *tölgy* czikkeket. — Tekintetbe véve a dido *naχui* és czachur *nok* szókezdőváltozását s hogy a *-r* pluralisképzéssel a kürinben különösen az «eichel» fejeződik ki, ide vonhatónak látszik az ÉO. *nōgor*, IO. *nāgar* = ÉV. *nāyér* «cedernuss» = ALV. *nōr* «nuss; cedernuss» szó is a «makk» nevének a hozzá hasonlító «mogyoró»-féle magra való átvitelével.

252. Magy. **manó** «rossz lélek; malus genius, dæmon, manducus» (Szabó Dáv., Sándor Ist.), «gonosz lélek, sátán» (Gömör-m., Kemenesalja, Székelység; Tsz.), «kisértet, vagy nem egész hatalmú ördög» (Horváth Ádám; Nyőr 17 : 508.); *viggye a manó!* «hol's der teufel!», *a manóba!* «zum teufel», *hol a manóban jársz?, hiszi a manó!, hol teker a manó?* «hol hordoz az ördög?» (Nyőr u. o.; Göcsej); *szegények ajtaját nem őrzi a manó* (közmond.; Dugonics).

< Osszét: tag. *mon: däli-mon* «unterirdischer geist» *(dälie* «unten»), *väli-mon* «himmlischer geist» (Hübschm. EO. 50.), mandæi מאנא «geist» (Horn 215.). V. ö. av. *manah-*, nomin. *manō* «geist, sinn, gesinnung», *Vohu-manō* «nom. propr. eines genius, des ersten unter den *Ameša-spenta*, welcher für die lebenden geschöpfe, besonders den menschen sorge trägt» (Justi Hb. 226, Geiger Hb. 298.) = szkr. *manas* «sinn, geistiges vermögen; geist, seele (welche mit dem tode aus dem körper entflieht»; BR. Skr. Wb. 5 : 519.).

Bár a NySz. csak a múlt század végéről jegyzi fel a *manó* első adatát, nincs okunk kétségbevonni annak ősiségét, legfeljebb azt vélhetjük, hogy úgy mint az *ármányos*-nak ujabb időkig tájnyelvi divatja volt. Alakilag magy. *manó* = av. *manō*, melynek az osszét *mon* is megfelelője lehet; v. ö. a végzetre nézve: av. *sarah-*, szkr. *çiras-* «kopf» = osszét *sar, sär* «haupt, kopf»; av. *pivah-*, szkr. *pīvas* «fett; speck» = osszét *fiw, fiu* id.; av. *garah-* «kehle» = osszét *qur* id. (Hübschm. EO. 54, 67, 46.) s az *o* = av. *a* magánhangzóra nézve nasalis előtt: osszét *don* «wasser», *bon* «tag», *nom* «name», *kʻom* «wille», *zon-* «wissen», *χon* «nennen» = av. *dānu-, bānu-, nąman-, kāma-, zan-, χvan-* stb. (u. o. 86.). Az av. *manō* szóval egyeztetik a magy. *manó*-t már Mátyás Flórián (Észrevét. finn. vélem. 47. és Finnít. Törekv. 19.) és Kuun Géza (Relat. Hung. 22.). — A vogul *mēñkw*, ÉO. *meñk* «waldgeist, teufel» (Ahlqu.), déli osztj. *möñk ejunk*-féle lény» (azaz: «szellem»; Pápai) = pahl.

mënük «geist», mely az óper. **maniyu-* = av. *mainyu-* «geist» szó képzése (l. Hübschm. Pers. Stud. 100.). Az alvilág finn *Manala* nevét a finn nyelvészek a *maan ala* «föld alja» szerkezet összerántásának tartják s a *Mana* mythologiai személynevet («alvilág, halál ura») ennek alapján támadt elvonásnak (*Manalle saada* = *Manala-lle*).

253. (I.) Magy. **méh**, *méhe* (*mêhe* Veszprém-m., *míhe*, *mîhe*, *mihe* Dunántúl, *mihi-k* Őrség) «apes; biene»; *dongó-méh* «bombilius», *here-méh* «fucus; drohne»; *méhes* (*míhis*, *mihis* Dunántúl) «apiarium»; *méhész* «apiarius; bienenzüchter» (NySz., MTsz.).

(II.) Votják *muš*, Kaz. *müš* «biene»; *muškal-* «honig sammeln, bienen pflegen».

Zürjén *muš*: *maľa-muš* «biene» (v. ö. *maľa-zľ* «biene, wespe»; *maľa* «mézes»: votj. *məl'* «baumhonig, süsser baumsaft») ¦ permi *moš* «biene, hummel», *baľa-moš* «grosse biene, hummel» (Wied.).

Cseremisz *mükš*, cserM. *müχš* «biene» (Troj. 36; NyK. 4 : 422.).

MordvinE. *m'ekš*, mordM. *m'eš* «biene» (Paasonen: Mordv. Lautl. 60.).

< Szkr. *makša-* (nomin. *makšas*), *mákšā-* (nom. *-ā*), *mákšikā-* «fliege; biene» (Grassm. Wb. 969.) || av. *maχši-* «fliege, mücke», kurd *miš* «fliege», afghán *mač* «fliege» (Horn 211; Hübschm. Pers. Stud. 98.).

L. Anderson (Stud. 315.) és Stackelberg (Irano-finsk. leks. otn. 8.). — Jól megmagyarázhatók a rokon nyelvi alakok a számos esetben mutatkozó *a* ~ *ə* hang-megfeleléssel a szkr. *makš-*, av. *maχši-* alapján; de nem a magy. *méhe*, *méh* szó *h*-ja, mely legfeljebb csak az eredeti *kš* mássalhangzó-csoport oly egyszerűsítéséből fejlődhetett, a minő a kurd *miš* és afghán *mač* változatokban jelentkezik (l. fönt az *élh*, *dülh* és *juh* czikkeket), melyek mellett még számbajöhet e szempontból: szkr. *maça-* *maçáka-* «stechfliege, mücke». A magyar s a mellette idézett rokon nyelvi alakok tehát, ha egyazon árja szónak is másai, semmi esetre sem egységes átvételek. A magy. *méhe* magyarázatának különben más lehetősége is kínálkozik a szkr. *mákha-* «fliege», *mákhika-* «fliege, biene» szó alapján (BR. Skr. Wb. 5 : 420.), a midőn természetesen a rokon nyelvek «méh» szavaival nem volna semminemű kapcsolata. A hangzó hosszúsága benne mindkét esetben csak másodrendű fejlemény lehet, úgy mint a *kéncs* és *méz* szavakban. — Halász Ignácz az idézett rokon nyelvi alakokhoz csatolja még a finn *mettiäise-*, *mesiäise-*, *mesiläise-*, *mehiäise-*, *mehiläise-*, észt *mesilase-* (nomin.

-lane), *mehise-* (nomin. *-ine)* «biene» szót is a *t*-t *ts*, emezt pedig *ks* változatának tartván (v. ö. *metsä*, *mettä*, *meδδä*, *messä* «wald» és finn *joutse-* «bogen» = lapp *juokse-*; l. Nyr 21 : 482.). SETÄLÄ (Äännehist. 273.) a *mehi-se-* alaprészét **meši-* fejleményének (= mordM. *meš*, zürj. *moš*, votj. *muš* «biene») gondolja; a *mesiäinen* változatot pedig a *mesi* «honig» szóra támaszkodó népetimologiai alakulatnak. — Az ÉO. *muši* «ameise» (AHLQU.), melyet SETÄLÄ (u. o.) a mordv. *mekš* stb. «méh» szavakhoz von, mély hangzójánál fogva nem vehető szabályos egyezésnek; hanem vagy a zürj. *muš* átvétele s más fajra való alkalmazása, vagy pedig egészen külön szó (v. ö. erre nézve is a fent idézett szkr. *maçá-*, *maçáka-* «mücke, stechfliege» szót; BR. Skr. Wb. 5 : 604.).

254. Magy. **mell** *(melly* Palóczság, *mejj* Tiszántúl, *mej* Székelység) «pectus, thorax; brust»; *mellék*, *mellyék* «latus; vicinia, vicinitas, confinium; seite, umgegend»; *mellett* «juxta, penes; neben, bei», *mellől* «de latere, ex vicinia; von der seite, von weg», *mellé* «ad, penes, juxta; neben, hin»; *mellesleg* «lateraliter, simul, una; an der seite, seitwärts, nebenbei» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *ma'il*, KLV. *maăl*, ALV. *maăl*, KV. *mąul* (tő: *mąil-: mąilém*, *mąilén)*, PV. *ma'il*, TV. *moul* «brust»; *ma'il-torés* «neben einander».

Osztják: ÉO. *megél*, *mevél*, *meél* «brust; reihe, anteil»; *meélna* «nach der reihe, wechselweise» (AHLQU.) | IO. *meget*, SO. *maugel* «brust»; *meyde* «vorüber, vorbei» (CASTRÉN) | KO. *mejet; mögel* «brust» (PÁPAI).

Votják: Sar. *meľa*, *meľ*, Glaz. *miľa* «brust, brststück (z. b. eines ochsen); wamme (z. b. fuchs-w.); brust am hemde»; Jel. *mil-aś*, Ul. *mil-ąšką* «brustteil, brustgegend» *(aś*, *ąšką* «vorderteil»). — *muräs* (Glaz.) «busen, brüste»; (Sar.) «brust am hemde; der ausgestickte od. mit münzen verzierte vorderteil des frauenhemdes».

Zürjén *morös*, permi *moros* «brust» (WIED.) *moros* id. (GENETZ: OP. 33.).

Cseremisz *meľ* «stickerei an der hemdbrust»; *meľ*, *meľ-vuj* «ende des brustbeins (ложеча подъ ребрами»), *meľ-poldiš* «spange am hemdbrust (застежка на груди»; TROJ. 33, 34.).

Lapp: Pite *mä'lĕ̄ka (mêlhka)* «brust; bruststück (fleisch)»; Fm. *mielga*, *mielgga*, déli *miälļka* id. (HALÁSZ) | kolai *milk* «mitte der brust, brustbein» *(milki-tāikte* «brustbein»; GENETZ Wb. 178.).

Mordvin *mälhkä*, *mälhkenä* «az alsó széles melldísz» (NyK. 26 : 195.).

Észt *mälv* (genit. *mälve*) «vogelbrust» (Setälä: NyK. u. o.).

Szamojéd: OS. *muñát*, *muñet*, *mūt* «busen» | KamS. *mü'*, *mü'i* id. | JurS. *mā'*, *ma'* «busen (am kleide»; Halász: NyK 24 : 446.).

< Kaukázusi: avar *mehed* «brust» | akuša *meχkere*, kaitach *miχkere*, *miχri*, chürkilin *miχkiri* (Erck.), *miχiri* (Schiefner), rutul *muχur*, tabasszarán *muχar*, *muxur*, dzsek *maχar* id. | varkun *miχkaj*, kubacsi *meχka* id. | kabardin *bgha*, *bgga*, šapszug *bghe*, *bgho*, abcház *a'-bga*, abadzech *bghäg*, *brrög* id. (Erckert: Kauk. Spr. 50; Schiefner: Hürk. Stud. 186.).

Kaukázusi eredetű testrész-nevekkel már fentebb foglalkoztunk a *láb* és **lok*: *hom-lok* szók tárgyalásánál (252. és 243. sz.); ilyenek még: ÉO. *oχ*, *uχ* «kopf», IO. *ūχ*, *uχ*, SO. *ōχ*, *oiχ* (Castr.), *qχ* (Pápai) id. = abadzech *oχh*, abcház *aχ'*, *aχkë*, *akha* «kopf» (Erck. 92.), *aχk'ua* id. (Uslar-Schiefn.: Abchas. Stud. 45.) | zürj. *śi*, votj. *śi* «haar» *(jur-śi*, *jir-śi* «kopfhaar»), finn *hiu-kse-* (nomin. *hius)* «haar, kopfhaar», vogul: ÉV. *sąwēs*, *sąus*, ALV. *šąu* «bärenhaar» = csecsencz *ćuo*, šapszug *c'e*, abcház *a-χcv* «haar» (Erck. 76.) | mordv. *näŕ*, *neŕ*, cserem. *ner*, *nēr*, zürj., votj. *nŏr* «nase» = kürin *ner* «nase» (v. ö. avar *me'er*, buduch, dzsek *meal*, and *mahar*, karata *maχar*, dido *mali*, lák *maj*, kajtach *male*, csecsencz *mara* «nase»; Erck. 107.) | magy. *száj* (tő: *szá-: szá-m*, *szá-d)*, vog. *sūp*, *sōp*, finn *suu* «mund»: v. ö. arcsin *sob*, tabasszarán *šu*, kürin, agul, buduch *siv*, dzsek *süv*, abadzech *že*, *ži*, šapszug *že*, *žže* «mund» (Erck. 105.). Igen lehetséges tehát, hogy nem merő véletlen az egyezés a «mell» fent idézett kifejezései közt, vagyis osztják *meget*, *megėl*, zürj. *mor-os*, votj. *mur-äs* = avar *mehed*, akuša *meχkere*, chürkilin *miχkiri*, mi mellett jól érthetjük a finn-magyar nyelvekben mutatkozó *l* hang-megfelelést, mint a kaukázusi *-ri* képző (v. ö. kubacsi *meχka*, kabardin *bgha*, šapszug *bghe)* ismeretes *-li* változatának képviseletét (l. fentebb az *agár*, *bogár*, *hangyál* és *hülye* czikkeket). V. ö. a varkun *miχkaj* alak mellett a rokon lák nyelvjárásban *maj* «nase» = dido *mali*, kaitach *male*, buduch *meal* id. Megjegyzendő, hogy a vog. *ma'il*, osztj. *megėl* végzete már a szamojéd nyelvek világításában is képzőnek ismerszik föl.

255. Magy. **mëny** 1. «nurus; schwiegertochter»; 2. «sponsa; braut» *(szenth Katalin Christusnak igaz menie* ThewrC.); 3. «mulier juvenis, neonupta; junge frau, jungvermählte» *(meniek es*

leanniok, menieк es azzoniok CsomaC.; *menyek és szüzek* Balassa); 4. (Somogy-m.) *mënyëm:* «így szólítja és nevezi a bátya meg a néne az öccse feleségét», *mënyëm-asszony* «így szólítja az öccs a bátyja feleségét»; *jegyës-mëny* «sponsa; braut» (ÉrdyC.), *mëny-asszony* «sponsa, nupta, nympha; nurus; braut; schwiegertochter»; *mënyecske (menyeske* Szilágy-m.) «neonupta, juvenis mulier; junge frau»; *mënyez-* «sponso, desponso; verloben» *(fyrjunak menyezet zñz* MünchC.); *mënyekëz-ik* «nubo, nuptias celebro; hochzeit halten», *mënyekëző, mënyekző, mënyegző (menekező* Moldva, *mënyekëző* Soprony-m., *menyegző* Szatmár-m.), *mënyekëzet* «nuptiæ; hochzeit» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *mań*, KLV. *mäń*, ALV. *mäń* «schwiegertochter», KV. *mäń* «schwiegertochter; die frau des jüngeren bruders», PV. *mäń* id., TV. *miń* «schwiegertochter».

Osztják: ÉO. *meń* «schwiegertochter», *meń-nē* «braut» (AHLQU.) | IO. *meń, meńeñ* «schwiegertochter» (CASTRÉN), SO. *méń* id. (PÁPAI).

Zürjén *moń* «schwiegertochter», *iċ-moń* «braut, junges weib» (v. ö. *iċet* «klein, jung», *iċ-eń* «stiefmutter; tante, mutterschwester»; permi *iċi-pi* «schwager, mannesbruder»; WIED.) | permi *muń* «schwiegertochter» (GENETZ OP. 33, S.).

Votják *meń: iċi-meń*, Glaz. *iċi-meń* «junge frau, weibchen; schwägerin (die frau des jüngeren bruders zu der frau des älteren); braut», *ken-meń* «schwiegertochter».

Lapp: Lule *mańńie* (plur. *mańie'*) «schwiegertochter», Pite *mańńe* id., déli *mąńńā* «schwägerin (die schwester heisst so die frau des bruders) | Fm. *maññe, maññje, mañe* «schwiegertochter» (HALÁSZ) | kildini *mańńa*, notozeroi *mańń* «schwiegertochter» (GENETZ Wb. 174.).

Finn *miniä*, észtD. *minij* (genit. *minijä)*, liv *mïńa* «schwiegertochter».

< Szkr. *ména-, ménā-* (nom. *-ā*) «weib; weibliches tier» *(a-mená* «unbeweibt»; GRASSM. Wb 1064, 96; BR. Skr. Wb. 5: 903.).

Bár a finn-magyar nyelvek közössége kifejlesztette már a «nurus» értelmet, nyiltan kitetszik az eredeti általánosabb «mulier» jelentés a magy. *meny, menyecske*, zürj. *iċ-moń*, votj. *iċi-meń* «junge frau, weibchen», illetőleg «schwägerin» és «braut» (magy. *meny-asszony)* jelentéseiből, a mint a *menyekez-ik* is voltakép:

«sich beweiben». A zürjén-votják jelzős kifejezés egyszersmind megmutatja számunkra az utat, melyen a szorosabb «nurus» jelentés alakúlt, ezt «mulier juvenis», v. «m. parva»-féle szerkezet maradványának tüntetvén föl az idővel fölösnek tetszett jelző elhagyásával. Alaki szempontból megjegyzendő, hogy a szkr. *é* előbbi *ai* diftongus változata, mi a *meny* s megfelelői közös *ń* mássalhangzóját magyarázza.

256. Magy. **mënny** *(munki uruzag* HB., *mvnybe* KB., *meniebe* VirgC., *menyebelel* KulcsC.) «cælum, dium; himmel»; *mënny-kő (mënkő, mën-kü* Erdővidék, Vas-m., Zala-m.; *mén-kü* Őrség, Göcsej, Veszprém-m., Bács-m., Hajdu-m.), *mënnyütő-kő* (Heltai, Melius, MA.) «fulmen; blitz, donnerstrahl, donnerstein»; *mënny-ég* (WinklC., Csúzi, Faludi; Székelység, Gömör-m., Torontál-m., Bihar-m.) «cæli, sedes beatorum; himmel»; *mënny-ütés* (JordC., ÉrdyC., GuaryC., TelC.) «fulmen; blitz, blitzschlag»; *mënny-dörög- (mön-dörög* Hódm. Vásárh.) «tono; donnern», *mënnydörgés* «tonitru; donner», *mënnydörgös (mendergös ménkü, möndörgüs m.* Somogy-m.); *mënny-ország* «cælum beatorum, regnum cælorum; himmelreich»; *mënnyei (meńńy, meńńi* BécsiC., MünchC.) «cælestis; himmlisch» (NySz., MTsz.).

MordE. *meńeľ* «himmel» (Paasonen) | mordM. *menel, menil* id. (Ahlqu.).

< Av. *mainyu-* «geist, genius; himmel» *(mainyū-tāšta-* «von den himmlischen geschaffen», *mainyū-šūta-* «vom himme herbeieilend», *mainyū-sāsta-* «auf himmlischen befehl gemacht»; Justi Hb. 220—1; Geiger Hb. 295.); *mainyava-* «geistig; himmlisch» = ujper. *mīnō (*mēnō)* «himmel, paradies; smaragd» | pahl. *mēnūk* (Hübschm. olvasása szerint: Pers. Stud. 100.), *mēnōī* (Horn szerint: 227.) «geist; himmel».

Nem merő véletlenség, hogy szemben a szintén «cælum» jelentésű *ég* szóval, a mithikai és vallásos mozzanatokat tartalmazó kifejezések a *mënny* «cælum» szóval kapcsolódnak: *a menny dörög, a menny üt mënnykövével*, az égi birodalom *mënny-ország* (talán már a kereszténység kora előtt is, mint a «dicsők, magasabb lények» = pahl. *yaztān*, magy. *isten* laka). Összefügg t. i. e jelenség avval, hogy a magy. *mënny* alakkal szorosan egyező av. *mainyu-* (= óper. **maniyu-*) «himmel» jelentése a «geist, genius» fejleménye s benne tulajdonkép az ég személyesítve van. Így megérthetjük a mordvin *meńeľ* szót is, mint a finn *-la, -lä* helyképző másá-

val szerkesztett képzést, vagyis mint «*mainyu*-lak»-ot (v. ö. a Kalevalában: *Päivä-lä*, *Kuuto-la* «Nap-laka», «Hold-laka» = «ég, menny», *Tuonela* «Tuoni laka» = «alvilág»), mihez megjegyzendő, hogy e helyképzőnek egyéb nyomai is mutatkoznak a mordvinban (pl. mordM. *iŋgeĺ* «vorderteil»: *iŋksa* «für»; l. Paasonen: Kielellisiä 9. és Budenz: Összeh. Alakt. 295.). V. ö. a hangzóra nézve fentebb a *birge* czikket (33. sz.), bár a szomszédos hangelemek külömben is érthetővé teszik a tőszótag magashangúságát. A magy. *mennye-i* képzés tőhangzónak látszó bővületében talán már az av. *mainyava-* képzés rejlik; innen kerülhetett a főnévi tőbe *(menïebe, menyebelel)*, a mint a főnévi tő is belevegyül a melléknévibe *(meńńi* e h. *mennyei)*.

257. Magy. **mér-** *(mír-* Tiszántúl) 1. «metior, mensuro; messen, wägen»; 2. «zumessen, zuteilen»: *kőhöz legyen mérve, neki legyen mérve* (MTsz. I: 1435, Nyőr 2: 554.), *ütést méreget hozzá*: «intentat ictum» (Com. Jan.). — *mérték (mertőke* ÉrdyC.) «mensura, metrum, modulus; modius; pondus, libra, bilanx; mass; gewicht; wage» *(mértékël-* «pondero, metior; æstimo; messen, wägen; abmessen, abwägen; abschätzen»; *mértékletës* «moderatus, temperatus; massvoll, mässig, gemässigt») — *mérsékël-* «mensuro, demetior; abmessen, abwegen»; (ujabban:) «tempero; mässigen» — *mérel-* (Csík-m.), *mërkël-* (Palócz.), *méricsgél-*, *mëröcsgël-* (Csallóköz), *mércsigél-* (Heves-m.), *méregél-* (Háromszék), *mírsekél-* (Nagy-Kúnság) «méreget» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *mā-* (præs. 3. *mímāti, māti)* «messen, ermessen; zumessen, zuteilen; errichten, bauen, schaffen» *(úpa-mā-* «jmdem etwas zumessen, zuteilen», *sám-mā-* «abmessen; zumessen»), *mā* (nom. verbale) «mass» *(pra-mā* «massstab») | av. *mā-* «messen; schaffen» *(fra-mā-* «zähmen»), *mā* «mass» (Grassm. Wb. 1023, 878; BR. Skr. Wb. 5: 681, 687; Justi Hb. 230—1.). V. ö. osszét *ni-māy-un* «bemessen, abschätzen, rechnen, zählen».

A szkr. *mā-* «messen» igének — melylyel már Kőrösi Csoma egybevetette volt a magy. *mér*-t (l. Duka: K. Cs. S. Dolg. 417.) — egyik származéka: *mātra-*, *mātrā-* «mass, massstab» (BR. Skr. Wb. 707—8.), mely melléknevekhez fűződve ily értelemben is használatos: «so lang, hoch, breit, dick, tief, weit, gross» stb. Tekintve, hogy az av. *udra-* «otter» a zürjénben: *vurd* «flussotter» (= osszét *urd, urdä)*, az av. *udra-* «unreine flüssigkeit» = zürj. *ord* «eiter»,

a vogul *ɑ̈tér*, *ötér* «herr, fürst» (= mordv. *azoro*, *azȯr* «herr») = osztj. *ärt*, *ort* id. s hogy a finn-magyar nyelvek árja elemeinél első sorban számba jövő osszét nyelvben az ily metathesis több más hasonló esetben is igazolható (pl. *ärtʿä* «drei» = av. *ϑrāyō*, szkr. *tráyas*; *artʿ* «flamme» = av. *ātarə-*, genit. *āϑrō*; *vortʿä* «dort» = av. *avaϑra*; *fȉrtʿ* «sohn» = av. *puϑra-*, szkr. *putrá-*; l. Hübschm. EO. 108. s fentebb az *ezer* czikket: 97. sz.) — bizvást fölvehetjük, hogy, bár a mai osszétban ki nem mutathatjuk, ezen szkr. *mātra-* osszétféle alakulatával van dolgunk a következőkben: ÉV. *mörť*, ALV. *mɑ̈rt* «mass (мѣра)»; Regulynál is: LV. *mɑ̈rt* «mass» | ÉV. *mörť-*, ALV. *mɑ̈rt-*, KLV. *mört-*, PV., TV. *mɑ̈rt-* «messen» (KLV. *tė mė nuk-mortilėm* «ezt a földet fölmérem», TV. *läχ mɑ̈rtėm ɑ̈l* «jól meg van mérve»); TV. *mɑ̈rtėp* «mass», PV. *mɑ̈rtėp jüt* «massstab» | KLV. *mörtės* «mass» (*mortäsėl mörtwės* «mértékkel mérték», *äm mörtüsėm äkw'täl* «az én hosszam egy öl», *äm mörtsėm khum* «velem egyenlő mértékű ember; со мной ровной мужикъ», *mörtsėñėś mörtėsnäm* «mérték szerint egyenlően mértem; на ровнѣ раздѣлилъ»), ÉV. *mörts*, *mortės*, *mɑ̈rtės* (*tëntën akwʿ mörts mis* = *akwʿ sawit* «egyenlő mértékben adott nekik»; *taw kätä mɑ̈rtės* «az ő kezéhez mért», *mortės χɑ̈tél* «megszabott nap»), KV. *mörtės* «mass, gewicht, hohlmass (мѣрная посуда)», PV. *mɑ̈rtės* id. || ÉO. *mort* «mass» (*si-mort* «der massen»), *mortaļaļ-* «messen, wägen», *mortėñ* «selten» (Ahlq.) | IO. *mardad-* «messen» (Castrén) || zürjén *murtal-* «messen, abmessen, ausmessen», *murtan* «mass-», *murtas*, *murtös* «mass» (*murtasa*, *murtösa* «das mass haltend»; Wied.) || votják *mertal-* «messen, wägen», *mertaśk-* id. (frequ.), *mertan*, *mertaśkon* «mass, gewicht; massgerät, wage; das messen, wägen», *mertät* «mass, gewicht». Ezekre vonatkozólag az ÉV. *mörť*, LV. *mɑ̈rt*, ÉO. *mort* «mass» névszói adatok kétségtelenül igazolják, hogy a *-t* nem igeképző, mint Budenz véli (MUgSz. 618.) s hogy hozzájuk képest az igei *mört-*, *mɑ̈rt-* alak (e h. **mörtt-*) denominativumnak veendő ép úgy, mint a zürjén *murtal-*, votj. *mertal-*, mely utóbbiak mellől hiányzik az igéből való képzettség esetén elvárható **murt-*, **mert-* igei alapszó. A vogul *mortės* képzés a zürjén *murtös*-sel azonos s minthogy ez a képzés a zürjénnek sajátja (l. Wiedemann: Gramm. d. Syrjän. Spr. 61. és Budenz: Összeh. Alakt. 189.) legalább a képzést illetőleg kölcsönhatásra kell gondolnunk, mi egybehangzó azon körülménynyel, hogy régi idők óta zürjének a kereskedelem közvetői a vogulok földén s ezen fogalomkörhöz tartozik a «mérték» is.

Ha a vogul-osztják *mört*, *mɑ̈rt*, *mort* a szkr. *mātra-* mása, megértjük, hogy miért nem találunk sehol a rokon nyelvekben a magy. *mér-* igének megfelelő egyszerűbb alakot. A *mér-* mellett a *mérték* egészen olyan alakulat, mint *ér-* «valere» mellett: *érték* «valor»; az előbbiben a *mért-* előrészt csak azon esetben egyez-

tethetnők a vogul-osztják *mōrt, mort* szóval, ha a végzetet a *faz-ék (fazok)* szóéval azonosítanók, mely felfogás illenék abhoz, hogy a *mérték* mellett is van *mértök, mértëk*. Magát a *mér-* igét rokonsági alapon bajos egyeztetni a képzésnek biztosan nem igazolható vogul-osztják *mort, mort* névszóval, már csak azért is, mivel emez mélyhangú; de hogy mi voltakép a *mér* , arra nézve fölvilágosítást nyújt a **méltó** *(mylthо* PozsC., *miltan* TelC.) «dignus» szó, melyet Budenz is a *mér-* igével kapcsol össze, mivel «vlmire *méltó*, vkihez *méltó*» tényleg tkp. «angemessen, entsprechend, wozu passend», tehát oly kifejezés, mint a vogul *mqrtsiñ* «gemessen, entsprechend» (pl. *am mqrtsiñ puuñ χum* «magamnak megfelelő gazdag ember»), vagy osztják *mortёñ* «das mass habend, gemessen» *(an-m.* «ungleich»). Itt a *r*-nek *l* változatával találkozunk s ezt számbavéve, a *mél-t-ó* képzését a *mér*-hez képest Budenzzel együtt olyannak tarthatjuk, mint a *fél-t-ő* («was zu fürchten ist») szóét; mindenesetre igei benne a *mélt-* alaprész, mi a *melt-at* és *mélt-atlan* képzésekből is kitetszik. Az ekkép kiváló **mél- (= mér-)* immár mint gyakorító, vagy denominativ képzés az árja *mā-* «messen», illetőleg *mā* «mass» szóval vethető egybe (v. ö. az utóbbi esetre nézve fentebb a *gázol-* és *csür, csörül-* czikkeket: 12.4 és 73. sz.), a midőn magyarázatot nyer a *méltó* mélyhangúsága is, melyet az alakilag különvált *mér*-ben nem védett meg oly állandó képzés, a minő az előbbi szónak végzete (v. ö. egyébként az *ä ~ é* hangmegfelelésre nézve a *név, kény, édes, ének, -dég : addég* czikkeket). Befolyással lehetett a *mér-* < **mél-* alaki változásra különösen a szláv *mĕriti* «messen» (mellette: *mêra* «mass»), melynek egyik származéka, a *mérce (= mêrica)* «scheffel, getreidemass» már a müncheni nyelvemlékben található régi szó (l. NySz.); továbbá a *becs-méres, becs-mérel*-ben fönmaradt régi magyar *mér* névszó, melynek fentebb (27. sz.) másnemű eredetét láttuk.*) Már a magy. *mér-* hatása alatt keletkezett ugyanily hangváltozás a *mérföld* a régi *mély-föld* helyett. Nem lehet szó a *mér*-nek egyenes szláv eredetéről, mivel a szlávból átjött igék mindannyian *-l* képzővel vannak szerkesztve (l. Nyőr 25 : 113—116.) s mivel szláv eredetű igéből *mérték, mársékel*-féle képzések nem alakúlhattak.

258. Magy. **mérëg** (tő: *mérge-*: acc. *mérge-t*, plur. *mérge-k*) 1. «venenum, virus; gift»; 2. «furor, ira; zorn, ärger» *(étető-méreg*

*) Az ottan idézett pahl., ujper. *mar* «zahl» szónál talán még alkalmasabb az egybevetésre: perzsa μάρις, pontusi μάρης «mensura liquidorum» = örmény *mar* «mass für flüssigkeiten», melyet Hübschmann pahl. **mār* = **māhr* = óperzsa **māθra* fölvételével a szkr. *mātrā-* «maass» szóval egyeztet (Arm. Gr. I : 192.).

«toxicum, venenum, pharmacum», *kígyó-méreg* «venenum serpentis», *körröm-méreg* «paronychia»); *mérges (mërgës* Őrség, *mörges* Somogy-m., *mörgös* Baranya-m.) «venenatus, virosus, virulentus; iracundus; giftig; zornig» *(mérges pók, kígyó)*; *mérgel-* (Háromszék), *mérgít- (mörgít-* Baranya-m.) «mérgesít, haragít»; *mérged-* (Csallóköz), *mérgedzik, mérgül-* (Székelység) «mérgesedik, méregre fakad» (NySz., MTsz.).

Finn *myrkky* «gift», *myrkyttä-* «vergiften», *myrkyllise-* «giftig» | észt *mürki* (nomin. *mürk)* «gift».

Lapp: Fm. *mirkko* «gift» (Wiklund: Urlapp. Lautl. 246.).

< Osszét: dig., tag. *marg* «gift» = av. *mahrka-*, pahl. *marg (margēh)*, ujper. *marg, merg*, balūčī *mark*, kurd *merk* «tod; seuche» a *mar-* «sterben» tőből (Hübschm. EO. 48; Horn 219; Geiger Bal. 135.).

A finn és osszét alakok egyezését Klaproth vette legrégebben észre (Asia Polygl.), az észt adatot pedig Parrot (Erl. No. 28.) csatolja legelőször hozzá. A magy. *méreg* egybetartozása az osszét *marg* szóval szintén régen, már Dankovszkynál említődik (Magy. Nemz. Maradv. 20.), utána Erdélyinél (Spr. d. Stammverw. 8.). Mátyás Flórián (Finnít. Törekv. 28.) az av. *mahrka*-ra irányítja a figyelmet, melyet hibásan fordít «venenum»-nak (Justinál: «tod; todsünde»; Hb. 230.). Ujabban Tomaschek (Ausland 1883: 706. l.) ír a szóegyezés egész köréről; l. még: Ethnogr. 5: 20, 177; NyK. 24: 128. — A magy. *méreg* eredetibb alakját a *mérge-* tő s a nyelvjárási *mörges, mërgës* alakok tükrözik, melyekben a magánhangzó alkata a szokott *a* ~ *ë* hang-megfeleléssel hívebben felel meg az iráni rövid *a*-nak. Egészen hasonló viszony van ezek közt is: magy. *kéncs, kincs* és pahl. *ganǰ*, magy. *méz* és av. *maδu-*, szkr. *madhu-* (l. u. i. 210. és 259. sz.). A finn *y* = árja *a* hangmegfelelésre analogia: finn *pyrstö, pursto* «cauda (piscis, v. avis)» = av. *paršti-* (l. fent a *farcsok* czikkben); v. ö. még finn *köhä* «husten» = szkr. *kāsa-* id. (l. u. i. 217. sz.). A lappFm. *mirkko* finnből való jövevényelem.

259. (I.) Magy. **méz** *(míz* Tiszántúl) | «mel; honig»; *lép-méz, lépës-méz* «favus, favum mellis; scheibenhonig», *nád-méz* «saccharum; zucker»; *mézes* «mellitus, melleus; honig-»; (Lozsád) «édes» *(mézes alma, szilva)*; *mézel-* (Udvarhely-m.) «mézzel édesít» (NySz., MTsz.).

Mordvin *meď* «honig» (Paasonen: Kielellisiä 21.).

Finn *mete-* (nomin. *mesi*, genit. *meden)* «honig» | karjalai

mede- (nomin. *mezi)* | vót *mete-* (nomin. *mesi)* | észt *mezi* (genit. *mee)* | vepsz *mʲeźi* (plur. *mʲedêd)* | lív *meʲʒ* (genit. *mʲeʲd*, part. *mʲetäʲ)* id. (Setälä: NyK. 26, 403.).

Lapp: Lule *mieta* «honig» | Fm. *mietta* (genit. *mieđa)* «met» || kildĭni *mītt*, notozeroi *mieht* «honig» (Genetz Wb. 172.).

Zürjén *ma* «honig» *(puöm ma* «met», *ma-śiś* «wachslicht», *ma-zi* «biene»), *maa* «honig-», *maal-* «mit honig beschmieren od. versüssen» — *maľa: maľa-muš, maľa-zi* «biene, wespe» (Wied.; tkp. «mézes méh, darázs») | permi *ma* «honig» *(ma-śiś* «wachskerze») — *maľa-muš* «biene» (Genetz OP. 32, 33.).

Votják *mu*, Kaz. *mü* «honig» *(śuśo mu* «scheibenhonig»; *mu-sur*, Kaz. *mu-sĕr* «met»). — *moľ* (Sar.) «baumhonig, süsser baumsaft» — *maj-si*, Kaz. *maj-sĕ* «hummel».

(II.) Vogul: ÉV. *ma'i* (tő: *maɣ-)* «honig», *ma'i-vit* «met», *maɣiñ, māɣiñ* «mézes» *(māɣiñ tēp* «mézes étel»).

Osztják: EO. *mavė* «honig» *(mavė-verta voi* «biene», tkp. «honig-machen-tier»), *mavėñ* «honig-» *(mavėñ ńań* «pfefferkuchen, honigbrod»; Ahlq.) | IO. *maɣ* «honig» (Castrén), KO. *meü: ńar meü* «сырой сахаръ; nyers, nedűs czukor» (Pápai).

Cseremisz *mü*, cserM. *mü, mű* «honig» (NyK. 4: 422.), *mükinde* «pfefferkuchen (пряникъ»; Troj. 36.).

< Av. *maδu-* «honig» = szkr. *mádhu-* «süss, lieblich schmeckend; süssigkeit, süsser trank u. speise, met; honig» = osszét: tag. *mîd, mid*, dig. *mud, mut* «honig, met» (Justi Hb. 225; Hübschm. EO. 50, BR. Skr. Wb. 5: 483.) = szláv *medŭ* «honig, met», német *meth* stb. = kaukázusi: kürin *med* (plur. *meṭer)* «sirup» (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 234.). — V. ö. csecsencz *muoz*, thuš *moç*, lák *niç* «honig»; innen: ud *muça*, thuš *maçri*, lák *niçuša, nacusa*, and *mitca*, karata *mitcab*, varkun *mizi-ziv*, kubacsi *midi-ziv* «süss», melyekben a *z*, *ç* nyilván az árja *dh (ð)* fejleménye (Schiefner: Ud. Stud. 105; Tschetsch. Stud. 68; Erckert: Kauk. Spr. 173.).

(II.) Pahl., pāzend *mai*, ujper. *mei* «wein» = av. *maδu-* (Hübschm. Pers. Stud. 199.), melyet Darmesteter a hagyomány alapján ugyancsak «bor»-nak jelez Aveszta-fordításában, míg Horn szerint (225. l.) a pahl. *mai* «wein» szóban az av. *maδu-* «honig» (= szkr. *mádhu-* id.) és av. *maδa-* «rauschtrank» (=

szkr. *mádа-* id.) alakilag összeesvén az utóbbi jelentés az előbbit kiszorította.

Az észt és osszét alakok egyeztetését már PARROTnál találjuk (Erl. No. 28.). Ujabban utalnak a viszony tisztázásának kisérlete nélkül az indogermán egyezésekre: AHLQUIST (Kultw. 43.), THOMSEN (Einfl. 2., Berör. 200.) és ANDERSON (Stud. 67, 194.). SCHRADER abból kiindúlva, hogy az osztatlan ősi indo-germánság méhtenyésztéssel nem foglalkozott, lehetségesnek tartja, hogy a finn-magyar «méz» szavak szemben az indo-germán megfelelőkkel eredetiek s éppen a **medhu-* (= szkr. *mádhu-*, av. *maδu-* «süsser trank, met») italnév volna jövevény (Sprvgl. u. Urgesch. 464, 465.). Eredetinek igyekszik bizonyítani a *méz*-et és társait HALÁSZ is (Nyőr 21 : 337—41.); de itt kifejtett okoskodása iránt már SETÄLÄ kifejezte bizalmatlanságát (NyK. 26 : 403.). Helyes megjegyzés az utóbbitól, hogy a vogul *ma'i*, osztják *maγ*, *mavė* alakok a többi finn-magyar «méz» szavaktól különválasztandók; bár nem kell éppen a finn *makea* «süss, lieblich» szóhoz magyarázata czéljából folyamodnunk; a mennyiben elég jól megmagyarázza az alaki eltérést a pahl. *mai* (= av. *maδu-*) alak, melyhez képest a vogul *ma'i* (*maγ-*) azt az átmeneti hangot tükrözi, mely az óperzsa és zend *δ*-ből az ujabb nyelvjárások *h*, illetőleg *i* = *y* fejleményéhez vezetett (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 200.). Szakasztott ilyen eset még: ÉV. *a'ïr*, PV. *äir*, LV. *äir*, TV. *our* «euter» = szkr. *údhar*, görög οὖθαρ, ófelném. *ûtar*, ujfelném. *euter* = mordv. *odar*, cserem. *vodar*, *vadar*, finn *udar* (*utare-*) id. = zürjén *vöra*, votják *vora*, *vera* id. (l. NyK. 27 : 158.). Az ÉO. *mavė*, *meü* alakokban a *v* eredetibb *γ* kiestéből származott hiatus pótlója. Az ujabb iráni alak változatának vélem most a cserem. *mü*, *mü* alakot is, minthogy egyébként a finn-mordvin *d* (*t*) szóvégnek a cseremiszben is *d* (*t*) szokott megfelelni, mint pl. mordv. *käd*, *keď* «hand», finn *käte-* (nomin. *käsi*), magy. *káz* = cserem. *kid*, *kit*, *ket* | mordv. *ved*, *väd* «wasser», finn *vete-* (nomin. *vesi*), magy. *víz* = cserem. *vid*, *vit*, *vüt* | mordv. *śada*, *śado* «hundert», finn *sata*, magy. *száz* = cserem. *šüdö*, *šüde* stb. (l. NyK. 27 : 136.). Tanulságos a vogul-osztják *ma'i*, *mavė* az iránságra nézve jelentés szempontjából is; mert azt mutatja, hogy a pahlavi korban divott még a «bor» mellett a szkr. *mádhu-* és osszét *mid*, *mud* jelentéseiből következő eredetibb «méz», vagy «méhsör»-féle értelem is. — A többi finn-magyar alakok közös árja jövevényszónak magyarázhatók. Hogy a szó eredeti területe emitt van s nem mint SCHRADER vélte a finn-magyarságban, bizonyítja a szkr. *mádhu-* kiterjedt jelentésbeli ágazása, melynek a «méz» csak egyik hajtása.

260. Magy. **mező** *(mezzw* VirgC., *mezző* KulcsC., *mezzején* Gvadányi; *meze* VeszprC., KulcsC.; *mezzïö* Répcze-mell., *mezzü, mezzï* Göcsej, Őrség) «campus, rus, ager, pratum, fundus, territorium; feld» *(kenyér-mező* «ager; acker», *legelő-mező* «pascuum; wiese»; *szántó-mező* «arvum»; *tér-mező* «campus, planitus; feld, ebene»); *mezei* «campestris, rusticus, agrarius, ruralis: feld-»; *mezőség* «locus, campestris, planities; ebene» (NySz., MTsz.).

Votják *mu-źem* «erde, land, gegend» *(äksej-muźem* «land, reich, fürstentum», *šajïr-muźem* «fremdes land, ausland», *muźem-vïl* «oberfläche der erde»). — *mu* «erde» *(kartopka-mu* «kartoffelfeld», *darźe-mu* «rübenfeld; reutgrund, rodeland»; *mu-vïr* «hügel, anhöhe; ufer; insel»).

Zürjén *mu* «erde, erdboden; feld, land» *(viǯ-mu* «gut, landgut, landbesitz»; *mu-vïl* «land, feld; erdoberfläche»); *mua* «erd-, erden-, irden-», *musa* «land-, erd-, landes-, ländisch» (Wied.) | permi *mu* «erde» (Genetz OP. 32.).

Vogul: ÉV. *mā* (locat. *mā-tė*, plur. *mā-t*, dual. *māɣ-ï'*), KLV. *mō* (birtokosragokkal: *mōɣėm, mōɣėn, mōɣät*), ALV. *mō*, KV. *mȯ* (loc. *mō-t*; birt. *mɔɣém, mɔɣėn, mɔɣät*), PV. *mō* (birt. *mōm, mōn, mɔɣät*), TV. *mă* (translat. *măwí*) «erde, land»; ÉV. *mā-χum, mā-χém*, LV. *mōm* «volk» (tkp. «leute des landes»); *māɣiñ, mōɣėñ* «zu einem lande gehörig, land habend»; ÉV. *māɣėj-* «sich niederlassen, einen ort in besitz nehmen».

Osztják: ÉO. *mĭ̄, mĭw, mū, mu* «erde, land», *mĭ̄ñ* «von erde» (Ahlqu.) | IO. *meg, meɣ* «ton, erde» (Castrén), SO. *möɣ*, FO. *mögh* «erde» (Pápai).

Finn *maa*, észt *mā* «erde, land».

Cseremisz *mülände, melände*, cserM. *mülände, mülända* (NyK. 4 : 422.), *mľandė* (Troj. 34.) «erde» (v. ö. a *-lande, -lände* végzetre vonatkozólag: votj. *lud* «feld, ackerfeld», zürj. *lud* «wiese, waldwiese, weide, weideplatz» és ószláv *lenda*: ószlov. *lędina* «terra inculta», orosz *ljada, ljadina* «mit jungem holze bewachsenes feld»; Miklosich: EtWb. 164.).

V. ö. szkr. *mahī-, mahi-* «erde, land, reich; boden, grund, erdboden», tkp. «gross» (nőnemű alakja a szkr. *mah-* «gross, gewaltig; reichlich» = av. *maz-* «gross» melléknévnek; BR. Skr. Wb. 5 : 610, 666.). — A votj. *mu-źem* utórésze: ujper.

zamī, zemī (pahl., balūčī *zamīk)* «erde» = av. *zem-* (nomin. *zāo*, genit. *zem-ō)* «erde», szkr. *ǰmá* «auf der erde» (Horn 148.).

Az osztják *meg, meχ*, vog. *mōγ, māγ-* alakokhoz egészen hasonlók a kaukázusi nyelvekben: avar *megh* «erde» (Erck.), *meg'* (plur. *még'ál)* «jegliches als garten od. feld bebaute land», dido *mighi* «weideplatz» | csecsencz *muoχk* «erde», abcház *mχy* «acker, feld» (Erckert: Kaukas. Spr. 58, 148; Uslar-Schiefner: Avar. Stud. 163; Abchas. Stud. 59.), melyek mindannyian jól érthetők a szkr. *mah-, mahī-* szabályosan következő **maγ-, *maγī-* előzménye alapján (v. ö. gör. μέγα; l. Uhlenbeck: EtW. 220.) az ismeretes gyakori *a* ~ *ä (e,ø)* hangzó-megfeleléssel. Ezek szerint a finn *maa* is **maγa* helyett valónak veendő, ugyszintén a kopott végzetű magashangúnak vélhető zürj., votj. *mu*, valamint a cseremisz *mü-lände, me-lände* szintén magashangú előrésze. V. ö. mindezekhez: tavgy. szamojéd *mou* «erde» (Halász: NyK. 24: 446.). — A magy. *mező*, mint dialektikus *mezzű, mezzüö* változataiból is következik, ezeknél többet tartalmaz*) s bizonyára a votj. *mu-źem* összetétellel azonos, vagyis *mez-ző (< *meh-ző)* utóelemében = av. *zāo* «erde» (vagy akár *m* > *v* s folytatólagos enyészet fölvételével: av. *zem-)*. Efféle összetételeknek tetszenek a fent idézett alakok mellett a következő kaukázusi hasonlatok is: karata *medč* «weideplatz», grúz *mitca*, ingiloi *mitcaj* «erde» | varkun *musa* «erde», dido *moča, moči* «ackerfeld» (v. ö. még e képzéseket: arcsin *močor* «weideplatz», varkun *mičil* «wiese»; Erck. 40, 58, 148, 150.). — Előbbi nézetemtől (NyK. 27: 158.) eltérve most különvalónak tartom a mordv. *moda* «land, erde, erdboden» szót (v. ö. ehhez: cserem. *müdo-vuj* «erdhügel; земляная кочка» Troj.; *vuj* «kopf, spitze»), melyet alkalmasabban lehet a pahl. *matā* (= av. *daŋhu-* «bezirk, land, gegend») szóval egyeztetni**) (Geiger Hb. 254.); v. ö. a *d*-re nézve: mordv. *sede, sed'* «brücke» = szkr. *sétu-*, av. *haętu-* id. s a mordv. *o*-ra nézve fentebb az *esik* czikket (91. sz.). Ide tartozónak látszik ellenben a mordvinM. *mastər*, mordE. *mastor* «land, erde» (pl. *ćaćí mastorom* «mein geburtsland», *mastor alga* «unter die erde»; Paasonen Mordv. Volkslitteratur I: 12, 18.), mely olyan összetétel, mint zürjén *mu-tor*

*) A szkr. *mahī-* «föld» szóval hozta kapcsolatba a *mező*-t Mátyás Flórián is (Nyhas. 17.), úgy vélekedvén, hogy «a *h* átmehet *z*-re, mint szkr. *sahasra-* = av. *hazaŋra-*».

**) Számbajöhetnek az av. *māta* (tő: *mātar-*), szkr. *mātā́* (tő: *mātúr-*) «mutter» pahl. *mat*, osszét-tag. *mād, mad*, dig.. *madä, mādä* változatai is; mert ép úgy mint a vogul énekekben mindig, «föld-*anyá*»-ról *(Mā āńkūw)* van szó a szanszkritban is: *mātár-=pṛthivī-* «erde», tkp. «muttererde» (BR. Skr. Wb. 5: 699.).

«landstück, feldstück» (v. ö. *mu-dör* «boden, hausboden» és votják, *Mu-dor* mythikai alak), vagyis utórésze a zürjén *tor* «glied, stück, teil», előrésze pedig talán szkr. *mahi-* iráni változata, vagy pedig a kaukázusi alakokkal (varkun *musa* «erde» = ud *musu* «platz, stelle»: SCHIEFNER: Ud. Stud. 188) függ össze. — Bizonyos, hogy a votják *muz* «fussboden, diele» (melyből: *muzä* «nieder, auf die erde», *muziś* «herauf, von der erde empor», *muzin* «auf der erde unten») nem a *mu* «erde» teljesebb mása; de hogy mi voltaképen, homályos; lehet hogy a mordvin *mas-tor* előrészének mása. Különös a votj. *mud-* «graben, wühlen» képzés is, mely talán analogiai utánzás; v. ö. *gu* «grube» és *gud-*, *gudźi-* «graben» (l. fönt 133. sz.).

Világosabban láthatunk az akkalai lapp *mant* (genit. *mand*), notozeroi *mätt* (genit. *mädd*) «land, erde», Fm. *madde* «der innerste teil des festen landes, süden» szó esetében (GENETZ Wb. 175.), mely megvan a finnben is így: *mantu* «szilárd, v. száraz föld». Ezeknek viszonya t. i. a finn *maa* «erde» szóhoz olyan, mint a finn *suu* «mund» és ter-lapp *čont* (genit. *-tŋe*), kildini *čont* (genit. *-teγ*), notozeroi *čodd*, Enare *čuud*, Fm. *čodda*, Lule *tšotto* «speiseröhre, schlund» szavaké (GENETZ Wb. 67, és WIKLUND: Urlapp. Lautl. 313.), mely utóbbiak mellett a finn *suu*-nak pontosabb megfelelője: déli lapp *čuuwą* «gurgel, kehle» (HALÁSZ). Emitten a végzet a finn-magyar *-nd* kicsinyítő képző (lapp *čont* = vog. *sūnt*, magy. *szád*; l. MUgSz. 267.), a minek a finn *maa*-hoz képest a lapp *mant*, finn *mantu* is vehető.

261. Magy. **mirígy**, *mirigy* (*meregy* DomC., *merig*, *merigy* TelC., Pázm., *mérigy* Heltai; *mirvigy* Bács-m., *mörvigy* Bars-m., *mörvény* Hont-m.) 1. «pestis; pest» (*«dög auagy merig»* TelC.; *«ragadó dögös mirigy:* pestis contagiosa» Comen.); «süly, dögvész» (*«a mirigy essék beléd!»*, *«a mirigy fojja bé a torkadot»* Székelység); 2. «abscessus, apostema; glandula; geschwür» (*«meregy kele ev torkaban»* DomC.), «apró, mérges kiütés a testen» (Bács-m.), «kis csomó, mely kelés támadásakor a hozzávezető fájós ínon keletkezik» (Háromszék, Csík-szék); 3. «mérges, haragos» (Székelység); *futosó-mirigy* «scrophula, ganglion», *torok-mirigy*; *mirígyës* «glandulosus, apostematicus» (*«mirigyes döghalál»* Pázm.; NySz., MTsz.).

V. ö. av. *mara-*, *māra-* «tod» (ebből: *mar-* «sterben») = szkr. *marā-* «tod», *māra-* «tödtend, vernichtend; tod, pestilenz; tödtung»; *māri-*, *māraka-*, *mārika-* «seuche, pestilenz» (JUSTI Hb. 228, 231; BR. Skr. Wb. 5 : 565, 736—8.).

A *mirigy* előrésze különösen régi *mérigy* s tájnyelvi *mörvigy* alakjában egyező a *méreg, míreg, mörge-s* szóéval, melynek fentebb az iránság terén osszét *marg* «gift», av. *mahrka-*, pahl. *marg* «tod» másait mutattuk ki (258. sz.). Ez utóbbiaknak jelentése is igen közel áll a *mirigy* «pestis, süly, dögvész» szóéhoz, úgy hogy kapcsolatot sejthetünk a két kifejezés közt olykép, hogy a *méreg* és *mir-igy, mör-vigy* szavakban a tő azonossága mellett csak a végzet volna különböző. Alkalmas volna ez utóbbinak magyarázatára az árja *-vant-* (szkr. nom. *-vān, -vat)* képző (pl. szkr. *kéça-vant-* «haarig», *hiraṇya-vant-* «goldreich», *çáčī-vant-* «kräftig», *pad-ván-* «füsse habend»; av. *puθra-vañt-* «mit söhnen versehen», *pusa-vañt-* «mit kopfputz versehen», *viša-vañt-* «giftig», *ṭbaêša-vañt-* «peinigend»; l. Whitney: Ind. Gramm. 449; Justi Hb. 376.), melylyel szerkesztve **mara-vant-*, **mārа-vant-* «halálos, halálthozó (betegség v. kelés)» a *mer-égy, mör-vigy* (ebben: *gy* < *d* = *nd)* előképének tekinthető.*) Azt is gondolhatjuk, hogy a *mör-vigy* afféle összetétel, mint a *hagy-máz* s utórésze valami elavult eredeti szó: v. ö. erre nézve zürj. *mĭl'* «schwäre, geschwür, verhärtung (im körper)» = lapp *mäkta* «tuber, grumus»; az *m* > *v* változásnak példái hasonló helyzetben *körtvély* (l. fent 228. sz.) és *márvány* (ném. *marmor).*

262. Magy. **mocsok** (accus. *mocsko-t; mocsög* Rábaköz) «macula, sordes, squalor, labes; schmutz, fleck, mackel, unflat» *(fül-m., pipa-m.), mocskos (mucskas* Szolnok-Doboka-m.) «maculosus, sordidulus; schmutzig», *mocskol-, mocskond-* «maculo, sordido, fœdo, contamino; beschmutzen, beflecken», *mocskolód-ik,* (Háromszék) *mocsolkod-ik* «maculor; beschmutzt werden» (NySz. MTsz.).

< Kaukázusi: rutul *mučakha,* czachur *mučaχ-ta,* agul *muču, muči,* tabasszarán *muču, mič-ri,* kürin *miči* (Uslar-Schiefn.), *midče* (Erck.), buduch *midži,* dzsek *midža,* šapszug *mezaχe* «dunkel» (pl. kürin *miči jif* «dunkle nacht»); chinnalug *midža,* szvanét *mešχe* «schwarz» | avar *béça-b* (plur. *béça-l)* «dunkel» (pl. *béçab-roḥ* «finsterer wald»), *beçli* «dunkelheit», and, karata *beče-dir* «schwarz» (Erckert: Kaukas. Spr. 162, 172; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 235, Awar. Stud. 155.).

Budenz (MUgSz. 292. és 627.) több példával igazolja, hogy a «fekete, sötét» és «mocsok» jelentések váltakozása közönséges

*) Megjegyzendő, hogy középperzsában az av. *vant-* képzőnek nomin. alakja *-vand,* pl. pahl. *amāvand* «stark», *arvand* «stark, schnell», *darvand* «ungläubig» stb.

jelenség egyazon szók értelmi fejleményeiben s így nincs semmi akadály, hogy a magy. *mocsok* szót ne azonosíthassuk a vele egészen egyező hangalkatú rutul *mučakha* «dunkel» szóval, melynek eredetisége a kaukázusi nyelvterületen bizonyos (v. ö. a kauk. alakok *č*-jének eredetére nézve: and *boti* «dunkel»). Bizvást vonhatjuk ide a Budenztől rokonított finn *musova* «dunkel, schwärlich», *musta* «schwarz» szókat is, melyeknek *s*-je eredetibb *š* (< *č*) helyett valónak vehető.

263. Magy. **moh**, *mohó* «hirtelen, gyors, sebes, nagyon kívánó» (SzD.), «avidus, cupidus, appetens; gierig» (Sl.); *mohon* (Székelység), *mohón* «avide; gierig» («ne akary *moh* lenned mynden gyenyerkődethez» ÉrsC.; *mohón eszik, iszik, olvas, neki esik, neki kap, iparkodik)*; *mohság, mohóság* «aviditas; gier, gierigkeit» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *máhu* «plötzlich, augenblicklich, im nu»; *máhur* id. (*muhur-gír* «auf einmal verschlingend»; Grassm. Wb. 1052; BR. Skr. Wb. 5 : 845.).

Nem az «aviditas» a *mohó*-nak első rendü és fegfőbb fogalmi alkatrésze, hanem a «hirtelen gyorsaság», melylyel valaki valamely cselekvéshez fog; ezért jól értelmezheti Szabó Dávid a «hirtelen, gyors, sebes» kifejezésekkel is. Alaki szempontból megjegyzendő, hogy a szkr. *h* rendesen *gh* fejleménye (l. Whitney: Ind. Gramm. 23.) s hogy az *u* ~ *o* hangmegfelelésnek hasonló esete a *holló* szónál is tapasztalható (l. fent 165. sz.). — Kevésbé illik a magy. *mohó*-hoz az av. *mošu* «schnell, rasch, alsbald» = szkr. *makšú* «eilend, schnell; (superl.) sehr eifrig; (adv.) rasch, bald» (Geiger Hb. 302; Grassm. Wb. 969.), bár hasonló hang-megfelelés a magy. *méh* szónál kínálkoznék (l. erre nézve fent 253. sz.).

264. *Magy. **mórágy**: «silva regalis *Mooragy* nuncupata» (1267-iki oklevélből: MUgSz. 630.).

Lapp: Lule *muorra* (plur. *muora')* «baum, holz», Pite *mōrra, mârra (nōra, mūra)*, Fm. *muorra, muora*, déli *muora, muorra, muore, muqra* (plur. *muor')* id. (Halász) | teri *mĕrr*, kildini *mūrr*, notozeroi *muorr*, akkalai *mur* id. (Genetz Wb. 176.).

< Kaukázusi: lák *murḥ* (plur. *murḥ-ru), murχ* «baum» (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 126; Erckert: Kaukas. Spr. 44.).

Jó okkal véli Budenz, hogy az oklevélbeli *mórágy* valamely fának nevétől olyan képzés, mint *Füzegy, Szilágy, Szilvágy, Egregy* stb., a midőn a kifejlő alapszónak mása gyanánt tekinthető az itt

idézett lapp szó; de eltérő jelentésüknél fogva nem a zürjén *mïr* «stumpf, baumstumpf; stütze; bildsäule» = votják *mïrk* «stumpfe seite od. ende eines scharfen gegenstandes; klotz, baumstumpf» (v. ö. permi *morol* «baumstumpf») s nem az ÉV. *mūŋér, jiw-mūŋér, ma'ïr*, KLV. *mäïr* «fatuskó, sulyok», melyekkel Budenz a magyar szót szintén egybeveti. Tekintve, hogy több más fanév is került a magyarba s vele rokon nyelvekbe a kaukázusi területről, bizvást ilyennek vehető a czímbeli szó is, melynek a lák *murḥ* hangzásában pontosan megfelel (v. ö. *ár* = osszét *arɣ*, szkr. *argha-*; l. fent 11. sz.).

265. Magy. **mű** (tő: *műve-*: plur. *müve-k; miel* «mü-vel» VirgC.; *méhel* id. Gyöngyösi; *myre, mibeli* a régi nyelvben; *mív* Palóczság) 1. «opificium, artificium; handwerk» (*«semmi mesterséget, auagy miuet nem tud», «kit műre, kit kalmarsagra tanitanak», «zabo miuet tanultal»*); 2. «opus, fabricatum; werk, fabricat» (*«nagy draga myvetli zereztete, egy feredew hazat», «mind ez egy mű, egesz es merő aranybol»*); 3. «factum, opus, opera; arbeit» (*arany-mű* «goldarbeit, goldwerk», *ezüst-mű* «silberwerk», *csipke-mü, fa-mű, varga-mű* «schusterhandwerk», *szőlő-mű* «weinbau»; *műhely: má-hely* Veszprém, Torontál, *mihely, mű-hely* Rábaköz «officina, fabrica; werkstatt»); *műves, míves* (*kő-mies, kä-mijes* Székelység, *kü-mies* Göcsej) «operarius; artifex; cultor, elaborator; arbeiter; handwerker; bearbeiter, bebauer» (*ács-műves* «faber; zimmermann», *arany-műves* «goldarbeiter», *kő-müves* «steinarbeiter; maurer», *föld-míves, mező-műves, szántó-müves* «agricultor»); *művel, mível* (*miel* Abauj-m.) «operor, laboro; facio; excolo; arbeiten; tun, machen; bearbeiten, bebauen» (*földet mível, mielő nap* Abauj-m., *mélü-nap* Zala-m., *méllü-nap* Göcsej «hétköznap»); *művelkëd-ik* «operor, laboro; arbeiten, tun, handeln» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *māyā-* (nom. *ā*) «kunst, ausserordentliches vermögen, wunderkraft, kunstgriff; list, anschlag, trug, gaukelei» (BR. Skr. Wb. 5: 732; Grassm. szerint a *mā-=man-* «denken» tőből: Wb. 1034.) || av. *maya-* «kunst, geschicklichkeit, weissheit», *māya-* «wissenschaft», *hu-maya-, hu-māya-* «gute wissenschaft; (adj.) gute wissenschaft habend, heilsam, dienstwillig, bereitwillig, dienlich» (Justi Hb. 227, 231, 329; Geiger Hb. 299.).

A magy. *mű* alkalmazásaiból kétségtelenül kitetszik, hogy alapértelme nem a puszta «handlung, tat», hanem a «különös

ügyességet és tanúltságot feltételező munka», vagyis «mesterség» (*műves:* «valamely mesterség gyakorlója»). Ezért igen jól egyeztethetők vele a szkr. *māyā-* «kunst, kunstgriff» és av. *maya-*, *māya-* «kunst, geschicklichkeit»; hiszen pl. *szabó-mű*, *varga-mű* régi értelmükben bátran fordíthatók akár «schneiderkunst, schusterkunst» szavakkal is. Különben lehetséges, hogy a magy. *mű*-ben két árja szó esett egybe; mert a szkr. *mā-* «messen; zurichten, zubereiten; bilden, verfertigen, machen, bauen» igéből is van képzői szerepben: *-maya-* «verfertigt, daraus gebildet» és «nom. propr. eines *Asura*, eines vollendeten werkmeisters und kenners aller zauberkünste» (BR. Skr. Wb. 5 : 560. és GRASSM. Wb. 1006.). Alakilag a *mé-hely, mí-hely, miel-, mijes, mies*-féle változat tekintendő eredeti hangzásnak (*mí, mé* < **méj* = szkr. *māya-*), mely helyett a *mives, mivel-* alakokban a *v* hiatuspótló, mint a *fuvar, kuvarcz, kuvasz* szavakban (l. fent 231. sz.).

266. Magy. **nád** (accus. *náda-t*) «arundo, canna, calamus, rohr» (*tengeri nád* «arundo indica; mehrrohr»; *nád-síp* «flöte»); *nár-méz* (Székelység) = «*nádméz*, czukor»; *nádas* «arundinosus; arundinetum; rohrig; rohrbusch» (NySz., MTsz.).

MordE. *nuďej* «schilfrohr, rohrpfeife», *ńude* id., *ńudejks* «schilf» (REG.) | mordM. *ńudi* «rohrpfeife» (*ńudi-prä* «rohrkopf»; NyK. 5 : 209; PAASONEN: Mordw. Lautl. 51.), *nudi* «rohrpfeife», *nudiks* «rohr» (AHLQ.).

< Szkr. *nadá-* (nom. *-ás*) «schilfrohr» = óperzsa **nada-* «schilf»: gabrī *nad* «rohr» = pahl., ujp. *nai* «schilf» = örmény *net* «pfeil» = yaghnōbī *nuda* «flinte» (tkp. «rohr»; HORN 237; HÜBSCHM. Arm. Gr. 478; UHLENB. EtWb. 141; TOMASCH. Pam. 801.).

A magyar és ujperzsa alakokat egybeveti már BEREGSZÁSZI («pers. *naj* ‚rohr' = *nád*»; Ähnl. d. Hung. Spr. 99.) s utána BESSE («pers. *nai*»; Voyage 84.), valamint VÁMBÉRY*) (Magy. Ered. 296.).

*) Szerinte: «*Naj*, vagy *nej* ‚nád' úgy viszonylik a *najza, nejze* ‚lándzsa', tulajdonképen ‚nádbot' alakhoz, mint a török-tatár *žijde, žide* ‚eleagnus angustifolia' ehhez: *žida* ‚lándzsa, dzsida', minthogy ezt a fegyvert nagyon valószínűen először ebből a fanemből készítették. Ez a viszony maga elég arra, hogy az említett és perzsának tartott *naj* szóban a *törökből kölcsön vettet* lássunk». Ez nyilvánvalóan tévedés. Az idézett szó: ujper., afghán *nēza*, balūčī *nēzaγ, nēzo* «spiess, speer» (GEIGER, Bal. 456.).

A régi iráni alakra figyelmeztet KUUN GÉZA («*nád* ‚arundo' cum antiquiore forma iranica *nada*, cf. hod. pers. *naj*, *nej* convenit»; Relat. Hung. I : 22.), melyre már előbb utalt TOMASCHEK (Skyth. 13.), hozzávonván egyszersmind a mordvin adatot. A szkr. *nada*-val veti egybe *nád* szavunkat KŐRÖSI CSOMA (l. DUKA: K. Cs. S. Dolg. 417.). BUDENZ, ki előbb (NyK. 6 : 437.) szintén egybevetette volt a *nád*-ot a mordv. *nudej*, *ńude* szóval, MUgSzótárában eláll e véleményétől, mivel szerinte a *ń* szókezdet eredetibb magashangúságra vall (úgy mint *śat* nomin. plur. ettől *sä* «az» s mordE. *uďeme* «mark, gehirn» = finn *ytime-*) s más a hangzóközi *d* története a magyarban (= *nd*), más a mordvinban (= eredeti *d*). Ez ellenvetések közül az elsőnek helyesebb magyarázatát adja PAASONEN (Mordw. Lautl. 51.), ki szerint a mordM. *ńudi* kezdő mássalhangzójának palatalisatioja a szóvégi *j* (mordE. *nuďej*) hatásának eredménye; a mi pedig a szóközépi mássalhangzónak rokonsági alapon való szabályszerűtlen megfelelését illeti, ennek nyitja az, hogy a két szó tényleg nem rokonsági alapon kapcsolatos egymással, hanem közös forrásból külön került jövevény; v. ö. az árja *a* ~ mordv. *u* hang-megfelelésre nézve a *gaz* szónál (121. sz.) erre vonatkozólag idézett adatokat. — Tekintve, hogy az árja *d* fejlődési menete az ujperzsa *j*-hez *ð* közvető hangzást föltételez (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 198—201.), régi iráni jövevényszavakkép érthetők a következő kaukázusi adatok is: kürin *naç* (plur. *naçár*) «rohr, schilf; mit rohr od. schilf bewachsene stelle», tabasszarán *nac*, avar *nuc'i* «schilfrohr» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 118; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 220; Awar. Stud. 148.), úgy mint: csecsencz *muoz*, thuš *moç*, lák *niç* «honig» = av. *maδu-* (l. fent a *méz* czikkben). Végül a vog. *ma'ń*, ÉO. *mavė* «méz» hangalakulatának magyarázatával (l. u. o.) idevonható még: KLV. *ńqu* «bachweide».

A szkr. *nadá-* mellett külön alak *naḍá-* (nomin. *-ás*) «schilf, schilfrohr» = középind *naḷá-*, *naḷú-* «schilfrohr» = ujper. *nāl* «rohr, stengel, röhre» = afghán *nāṛa* «stengel» (HÜBSCHM. Pers. Stud. 103; UHLENB. EtWb. 141.), melyben a *ḍ* eredetibb *rd* helyett való, a mint a görög νάρδος, lat. *nardus*, héber נֵרְד «calamus» jövevényszavakból kitetszik (GRASSM. Wb. 705; HORN 237.). Alig gondolható merő véletlennek, hogy evvel egybehangzóan a székelyben *nár-méz*-nek ejtik a *nád-méz*-et, holott a *d* ~ *r* hangváltakozás ily hangkapcsolatban egyéb esettel nem igazolható. Itt a *nár-méz* előtagja egyezik a *hin-nyár* (< **hin-nár*) utórészével (l. fent 163. sz.), esetleg azonban **nárd-méz* helyett való, mihez számba jön, hogy a perzsában is van, valószinűleg mint szanszkritból való jövevény: *nard*, *nārd* (GRASSM. u. o.). — Tekintettel a szkr. *çakaṭa-* «wagen» = SO. *ļikər* «schlitten», magy. *szekér* hang-megfelelésre a szkr. *naḍa-* egyik alakulatának, a *nāḍí-* (nomin. *-ís*) «röhre, musikinstrument aus rohr, flöte» szónak mása gyanánt vehető: DO. *nāres-juγ*, ÉO.

naras-jux «saiteninstrument, fidel», *naras* «musik» (Castr., Ahlq.) az egyik zeneszerszámból a másikra való átvitellel.

Különös tanúlságot foglal magában az árja *nada-* «schilfrohr» szónak «p f e i l» jelentésű örmény *net* változata, melynek t. i. ily értelme azon alapszik, hogy a nyílvas előzménye sokfelé a hegyezett nád volt. Ezt fontolóra véve igen szembeötlő a hasonlóság a középind *nálá-, naḷá-* (= ujper. *nāl)* «schilfrohr; von schilfrohr» — melyből: *nālīka-* «eine art pfeil» (v. ö. *nārāča-* id. < **nāḍāča-;* Uhlenb. EtWb. 146.) — s a finn-magyar nyelvek «nyíl» szava küzött, minők: magy. **nyíl** (acc. *nyila-t)* | vogul: ÉV. *ńāl*, KLV. *ńāl*, KV. *ńōl*, PV. *ńäl*, TV. *ńēl* | ÉO. *ńol*, IO. *ńot*, SO. *ńaḷ*, KO. *ńąt*, középobi *ńąl*, VJ. *ńal* «pfeil» és «flintenkugel» | zürjén *ńöl*, permi *ńol;* votják *ńil, ńel, ńol* | mordvin *nal* | finn *nuole-* (nomin. *-li), észt nõle-, nõli-* (nomin. *nõl')* | lapp-Sv. *ńuol, ńuola*, Pite *ńûlla* (l. Budenz MUgSz. 416.); v. ö. még: jurák-szamojéd *tū-ńi* «flinte» (tkp. «tűz-nyíl»; Halász, NyK. 24 : 459.). Megjegyzendő ehhez, hogy a középindnek már a Kr. előtti 3. századból föliratos nyelvemlékei vannak s alakjainak szerepe az élő népnyelvben bizonyára még régibb keletű. A szókezdő *ń* fejlödésének oka ugyan egyelőre homályos; de egyéb példáink is vannak rá, hogy mélyhangú szóban árja (iráni) *n* szókezdőnek *ń* felel meg a keleti finn-magyar nyelvekben; ilyenek: zürjén-votják *ńań*, vogul-osztják *ńań* (KV. *ńoqń*, KLV. *ńäń*) «brot» = pahl., ujper., kurd *nān* «brot» = balūčī *nagan, naγan* «brot» (Geiger, Bal. 137.) | vogul: ÉV. *ńąt-*, KV. *ńōt-* «helfen» = szkr. *nāth-* (præs. 3. *nāthate)* «hülfe suchen» *(nāthá-*, nomin. *-ám* «hülfe»; Uhlenb. 146.) | vogul: KV. *ńūp* «hochzeitsleute», TV. *ńōp* «brautwerber» = szkr. *nābhi-* (nomin. *-is)* «verwandtschaft; verwandte» (Grassm. Wb. 723.) | vogul: ÉV. *ńasmäp-tąr* «leichentuch», KV. *ńąsém* «antlitz der leiche», *ńąsém-tąr* «leichentuch»: v. ö. av. *nasu-* «leiche, leichnam» (accus. *nasaum, nasūm;* Justi Hb. 169.); l. még alább a *nyaláb* czikket.

267. Magy. **në** «ne, non; noli; nicht» (pl. *ne lopj!* «du sollst nicht stehlen!»; *hogy úgy ne legyen* «dass es nicht so geschehe!»); *se (see* nyelvemlékekben) «nec, neque; auch nicht». — **'nëm** *(num* HB.) «non, haud; nicht» *(csak-nëm* «fere; fast»; *ha-nëm* «præterquam; sed; ausser als; sondern» stb.), *sëm (seem* Pesti) «neu, nec, neque; auch nicht». — **nincs**, *nincsen (nenczen* EhrC.) «non est; es ist nicht».

Vogul: ÉV. *nē: nē-mätėr* «gar nichts», *nē-mat-χątpä, nēm-χątpä* «keiner»; *nēm-χot* «nirgends», *nēm-χotél* «von nirgendsher», *nēm-χotäl'* «nirgendshin», *nēm-χūńt* «nie», *nēm-χotém* «keinerlei weise».

Osztják : ÉO. *nem-χojat* «keiner» (Ahlqu. Ostj. Tex. 50.), *nem-moḷti* «nichts» (u. o. 48, 59.), *nem-χundi, nem-χuntta* «nie, niemals» (u. o. 57, 27.), *nem-tagana* «nirgends», *nem-urna* «keinerlei weise» (NyK. 11 : 89.).

Zürjén *ne : ne-kin, ne-kod* «niemand», *ne-kodïr, ne-kor* «nie», *ne-kïtön, ne-kön* «nirgends», *ne-kutšöm* «keinerlei», *ne-kiž* «auf keine weise», *ne-kïtiś, ne-kiś* «von nirgends her», *ne-kïti, ne-kïtčö* «nirgendshin», *ne-dïr* «nicht lange», *ne-jir* «untiefe, seichte stelle», *ne-mort* «menschenscheuer», *ne-una* «nicht viel, etwas, ein wenig», *ne-veślïd* «unrichtig, falsch» ; *ni-nö : ni-nö-kod* «niemand», *ni-nö-kor* «nie» ; *ni-nö-kïtčö* «nirgendshin» — *nem, nem abu* «nichts, bagatell» *(nem-jandïtög* «vor nichts sich schämend, unverschämt», *nem-poltög* «nichts fürchtend, furchtlos», *nem-bośttöm* «nichts nehmend, uneigennützig» ; *nem-śama* «keinerlei», *nem-nogtöm* «missgestaltet», *nem-śamtöm* «unsittlich», *nem-tor* «nichts, ein nichts») ; *ni-nöm, ni-nöm-abu* «nichts, ein nichts», *ninömïś* «ohne grund», *ninöm-koď* «nichtig, leer, eitel» *(ninömö voni* «herunterkommen, verloren gehen, verfallen, zu nichte werden» ; *ninöm-tor, ninöm-tui* «ein nichts» ; *ninöma* «nichtig, leer, eitel») | luzai *nek, neĺk* «ist nicht» | udori *ńöm* «nichts» (Wied.) | permi *nom : ńi-nom* «nichts» (Genetz OP. 23.).

Votják *ńe*, Kaz. *ni : ńe-no-kiži-no*, Kaz. *ni-no-kiźe* «auf keinerlei weise» ; *ńe-no-kïtïn-no*, Kaz. *ni-no-kętęn* «nirgends» ; *ńe-no-kin-no, ni-no-kiń* «keiner» ; *ńe-no-ku-no, ni-no-ku* «nie» ; *ńe-no-mïr-no, ni-no-męr* «nichts».

< Szkr. *ná* «nicht», *ná-kis* «niemand ; nichts ; nicht, nimmer» *(kis* «wer ?»), *na-kīm* «nimmer, nicht» (Grassm. Wb. 700—3.) || av. *na* «nicht» = osszét-dig. *ne-*, tag. *nä* «nicht» ¦ óperzsa *naiy* «nicht» *(< *na-id* = szkr. *néd* «durchaus nicht, damit nicht») = av. *nōiṭ* «nicht» = pāzend *nē*, ujper. *nā-, na* «un-, nicht» (régebben : *nay, na*, pl. *nay āmad* ‚er kam nicht', *nē-st* = pāzend *nēst, nēsti*, óper. *naiy* + *asti* «ist nicht» ; ma : *na-hmar* «zahllos») = osszét-dig. *nie-, nē-*, tag. *nī-* : dig. *nieçi, nēçi*, tag. *niči, nīçi* «nichts» (= av. *naęčiṭ* «nichts» = *ne-quid)*, dig. *nēk'e*, tag. *nīçī* «niemand», tag. *nīk'u*, dig. *ne'k'äd* «nie, niemals» (Horn 228, 236—7 ; Hübschm. Pers. Stud. 100 ; EO. 51.).

A magyar és árja tagadó szócskák egyezése föltűnt már Ászinak, ki e pontban az ind *nei*, kurd *na* «nein, nicht»

adatokra utal (Ähnl. d. Hung. Spr. 121, 133.). — Kimaradtak a fent idézett rokon nyelvi adatok sorából: cserem. *ni-kö-at, ni-küž-at* «keiner», *ni-m'-at* «nichts», *ni-kušt'-at* «nirgends», *ni-kunam-at* «niemals» (NyK. 4 : 402.), melyek egészben csuvasos szerkezetek, a csuv. *ńi-kam-da* «senki, bárki-is», *ńi-miń-de* «semmi», *ńi-χuśśan-da* «soha» utánzatai; ezek pedig, valamint kolai-lapp *ni-mī, ni-mī-gen* «kein, nichts», *ni-kie, ni-kie-gen* «niemand», *ni-koˌste-gen* «nirgendswo, n.-woher» stb. (Genetz Wb. 169, 11.) igen emlékeztetnek az előrész egész hangtani alkatában szorosan egyező orosz ни-кто «keiner», ни-что «nicht», ни-гдѣ «nirgends», ни-когда «niemals» alakokra, úgy hogy az innen való eredet gyanujába foghatók, a mint kétségtelenül orosz mintát követő szerkezetek a vogulban: KV. *ńe os, ńe squr oqti-năr at äńśi* «ни овца, ни коровы не имѣетъ» («sem juha, sem tehene, semmije sincs»), TV. *ńi niti, ńi χwi-puwi ĩkem* «ни жены, ни дѣтей нѣту» («nincs sem felesége, sem gyermeke»). Másként áll a dolog a vogul *nē-mätėr*, zürjén *ne-kin*-féle összetételek előtagjával, mely hangalkatában is különbözik az orosz hasonlatok *ńi-* előrészétől s ezzel azért sem vethető egybe, mivel három fönyelvben egyezőleg régi jellegű *nĕm, nem* bővülete találkozik. A kapcsolat itt legalkalmasabban úgy magyarázható, hogy a keleti finn-magyar nyelvek *nē, ne* tagadó szócskája közös árja, illetőleg iráni átvétel, minek fölvételére annál is inkább rá vagyunk utalva, minthogy alkalmazása aránylag szűk körű (a vogul-osztjákban pl. csak néhány, főkép névmási alapú adverbiumra szorítkozó) s területileg sem kiterjedt: az ÉV. *nē-mätėr, nĕm-χot*-féle kifejezéseknek pl. egyetlen déli vogul nyelvjárásban sincs nyoma. Alakilag egészen egyezik szavunkkal a középperzsa *nē* (= *nay*, óper. *naiy*), vagy [osszét] *nē*: v. ö. osszét *nē-k'é* «niemand» és zürj. *ne-kin* id., osszét *nē-k'äd* «nie» és zürj. *ne-kodĭr* id., úgy hogy immár csak az a kérdés, hogy midőn a *nē, ne* szócskát az iránságból valónak tartjuk, miként magyarázzuk *nĕm, nem* bővületét s ennek alkalmazását, továbbá hogy minő alakulat a magy. *nincs*.

E kérdések elsejének megfejtésére rávezet bennünket a vogul *nĕm-χątpä* «keiner», mely mellett bővebb szerkezet: *nē-mat-χątpä* «keiner» = «nem + valami + ki», azaz «senki»; ellentétben ezzel: *mat-χątpä*, vagy *akw'-mat-χątpä* «jemand» = «egy + valaki + ki», azaz «valaki». E szerint: ÉV. *nĕm-χot* = «nem-valami-hol», azaz: «sehol», *nĕm-χotėm* = «nem-valami-hogyan», azaz: «sehogyan». Látnivaló, hogy itt a finn-magyar nyelvek *mi* «quod, quid» (= finn *mi: mi-kä, mi-tä*; cser. *mo, ma*) névmásával van dolgunk,*) mely

*) Így magyarázta *nem* tagadó szavunkat már Simonyi (Nyör 13 : 247.) azon különbséggel, hogy ő a *ne-* (régi: *nec-*) előrészben a *né-ki, né-mely, né-ha, né-hol* összetételek jelző tagját látja s a

egyébként a vogul-osztjákban, magyarban és zürjén-votjákban csak képzővel bővült alakjában maradt fenn (vog. *mān, mānä, mät, mätėr*, osztj. *met, mada* stb., zürj. *mĭj, muj*, votj. *ma* < **maj, mar*, magy. *mi* < **mij*; dial. *mije-n, miönn* = *min*; l. NyK. 25 : 287; *med-dig, men-nyi*). Így érthető a zürjén *nem, ni-nöm* «nichts» is, mint: «nem + mi». Ezen *nēm, nem* a vogulban csakis kérdőnévmásokhoz s származékaihoz csatlakozik; az osztjákban ilyeneken kívül csak kevés más alapú határzói alakulathoz (*nem-tayana* «nirgends», *nem-urna* «keinerlei weise»: *taga* «ort», *ur* «art, weise»); a zürjénben bővebb alkalmazású: lehet jelző (pl. *nem-śama* «keinerlei»: *śama* «förmig, -artig»), tárgy (pl. *nem bośttöm* «semmit nem vevő»), sőt a *ni-nöm* összetételben egész önálló szóként ragokat is fölvesz: *ni-nömĭś, ni-nömö*. Mindezeknél jelentősebb szerepkörhöz jutott a *nem* a magyarban, hol a rokon nyelveket jellemző tagadó ige (pl. finn *en, et, ei*, votják *uj, ud, uz*, præt. *oj, od, oz*) teljes kiszorulásával ennek egész terét elfoglalta, nyilván ily gondolat-fejlődés menetén: «ez *nem fehér*» = «nem-mi fehér», «*nem él*» = «nem-mi él». Ugyanilyen a német *nicht* tagadó szó fejlődése, melynek ófelném. *neowiht* előzménye = *ni eo wiht* «nie etwas» (l. KLUGE: EtWb. 6. kiad. 282); v. ö. itt még a szkr. *ná-kis* «niemand, nichts» (tkp. «non-quis») «nicht» értelemben való alkalmazását. Csupán a fölszólító, illetőleg tiltó szólásban maradt meg az egyszerű tagadó *ne* (régi *nee*) szócska, nyilván mivel a felszólítás közvetetlenségét

---

jelentés fejlődését úgy képzeli mint ezekben: tatár *ber kėšė* «valaki» (tkp. «egy ember»), *bėr kėšė-dä* «valaki is» = «senki», finn *ku-kaan* «ki is» = «senki». Itt számon kívül hagyja a magyarázat: 1. hogy a *nem*-nek ilyetén elemzése mellett éppen a fontos kiemelő «is» hiányzik (*nem* t. i. szerinte annyi mint: «né-mi, vala-mi»; de nem: «némi-is, valami-is»); 2. hogy a *ne-m* kétségtelenül a *ne* bővülete s hogy ez már ily egyszerű alakjában is tagadást jelent, még pedig nemcsak a magyarban, hanem a vogulban és zürjénben is (vog. *nē-mätėr* «semmi»: *mätėr* «valami»; zürj. *ne-una* «nicht viel»: *una* «viel»); 3. hogy az «is»-es szerkezetek mellett szükséges, hogy az állítmányban ki legyen fejezve a tagadás (pl. tatár *bėr-dä kėrmädėm* «egyszer is *nem* láttam» = «soha»); de ha a *nem*-ben magában nincs bennefoglalva a tagadás, érthetetlen, hogy miként válik a minden részében állító mondat tagadóvá (pl. egy ilyen mondat, mint: ‚*ez nem fehér*', ha eredeti értelme: ‚*ez né-mi fehér*' miként fejlődhetik éppen ellenkező értelművé az alany ‚fehér' voltának tagadásával). Mindezen nehézségek eltünnek, ha követve a rokon nyelvek tanulságát, a *ne*-ben igazi tagadó szócskát látunk, melynek a *né-ki, né-hol* előrészéhez semmi köze.

alkalmasabban juttatja kifejezésre, mint a «nem-mi»-féle körüliró szerkezet. Talán még a *nem* és *ne* eredeti értelmi azonosságán alapszik, hogy a *sem* és *se* (= *s-nem*, *s-ne*) alkalmazásaiban nincs meg az a szigorú különbség, mely a *nem* és *ne* használataiban kifejlődött, mondjuk pl. «*se* lát, *se* hall», «*se* híre, *se* hamva» s általában használatosak még a régiségben is: *sehol*, *sehova*, *sehogy* stb. ilyenek mellett: *sem-ki* (= **sem-ki*), *soha*, régebben: *somha*, *sonha* (l. Simonyi: Magy. Kötőszók I: 62, 77.). A *ne* egyszerű tagadó volta még nyiltabban mutatkozik a zürjénben, hol az ilyen összetételek, mint *ne-una* «nicht viel», *ne-veśkid* «unrichtig» magyarúl így fordíthatók: «nem sok», «nem igazságos». Ugyanily szerepe van tagadó szócskánknak a szamojédben, hol a személyragokat is fölveszi: JurS. *ńi-m*, *ńi-dm* «ich nicht», *ńi-n* «du nicht» e mellett *ńi* «er nicht»; JenS. *ńe-ro* «ich nicht», *ńe-ddo* «du nicht», *ńe* «er nicht» (Halász; NyK. 24: 463.).

Kétségtelenül összefügg a *ne*, *nem* tagadó szókkal a *nincs*, *nincsen**), melynek csupán végzete szorúl magyarázatra. Itt számbaveendő, hogy a Müncheni Codexben e szónak *inċ*, *inċen* írásával találkozunk, mi ha tényleges ejtésen alapúl, arra vall, hogy a *n-incsen* utórésze a *ne*-vel egyező előrész nélkül, magában is kifejezi a tagadást. Igen lehetséges, hogy ez az *incsen* nem más, mint az ismeretes tagadásnyomatékosító *ingyen* szó (*ingyen nem*, *ingyen sem* «éppenséggel nem; gar nicht, durchaus nicht», pl. ¦«a mely horaban *yngyen nem aloyttyatok*, embernek ew ffya el jew: qua hora non putatis, filius hominis veniet»; «az ayandeekot el nem vevee, de *yngen* reea sem tekeente»; ÉrdyC., NySz.) oly hangmegfeleléssel, mint ezek közt: *görönc* = *göröngy*, *varancsos* = *varangyos***); mert hogy erre gondoljunk, az *ingy-en*-nek vogul *vońśäl*, *vuńśäl* megfelelője indít, melynek t. i. jelentései: 1. «pusztán, éppenséggel csak» (pl. *raχt-ēlēm-χalèsanä sunsiliänä: tan vońśäl raχtét* «nézi agyagembereit: azok éppenséggel csak agyagból valók»; *vuńśäl paryänēn ti minc'it* «pusztán derekaik mennek»; Vog. Népk. Gyüjt. I: 131, II: 304.); 2. «hiába, hasztalan» (pl. *jälès*, *jälès: äs vuńśäl*, *mä ātim* «ment, ment; de hiába megint, nincs föld»; u. o. I: 1.); 3. az *ātim* «nincsen» szó nyomatékosítója (pl. *nąñχal nēilmät nē-mätèr ātim*, *vońśäl* «midőn fölfelé jelentke-

*) Mátyás Flórián szerint (Nyhas. 22.): «*ni(n)cs* = ujper. *ne-hics*; *ne* tagadás, *hics* valami, semmi; magyar összevonva: *nics*, mint *harmicz*».

**) V. ö. itt *encsen-bencs*, *encsem-bencs*, *enczen-bencz* «nugæ; bagatelle, unnützes zeug» (NySz., MTsz.), azaz tkp. «nichts, nichtig», mint zürj. *nem*, *ni-nöm* «nichts, bagatell». Változatok: *incëm-pincz*, *inczen-bincz*, *inczën-pincz*, *inczin-fincz*, *inczi-finczi* «jelentéktelen, hiábavaló, haszontalan» (MTsz.).

zik, semmije sincs, éppenséggel semmije sincs»; u. o. I : 2; *kamkämt vońśäl nē-mätēr χul ātim* «varsámban semmi hal nincs, éppenséggel semmi»; *śär vońśäl* = *śär ātim* «вовсе нѣтъ ничего, éppenséggel semmi sincs»). Ha tekintve a hangtani egyezést egynek vesszük a magy. *nincs-en* (régi: *néncsen*) tagadó igének *incs, éncs* elemét ezen vogul *vońś-äl* szónak alaprészével, a *ne* (= «non») előtaggal az egész szerkezet értelme ez volna: «éppenséggel nem, ingyen nem», mi mellett a magyar nyelvszellem szerint ép úgy kimaradhat a «van» állítmány, mint az állító szólásban: *ő itt* = «ő itt van»; *ő nincs itt* = «ő éppenséggel nem itt» (t. i. van); szintígy: *ez nem fehér* = «ez nem mi fehér». Ezen magyarázattal szemben tetszetős volna ugyan a *nincsen*-ben a magy. *nem* + vog. *ātim* összetételét látnunk — a mint ezt SIMONYI véli (Nyör 13: 247.) —; de az utóbbinak osztják mása: *ēntem*, melynek *nt*-je a magyarban *d* megfelelőt követel. Csakugyan a *ne*-féle tagadó szóval van összetéve ezen utóbbi tagadó szó ebben: tavgy-szamojéd *ńiintu* «nicht»; személyragokkal: *ńindem* «ich nicht», *ńinden* «du nicht», *ńinte* «er nicht» (HALÁSZ, NyK. 24 : 463.).

268. Magy. **nemez** *(lemez* Moln. Alb., Ádámi) «pannus coactilis, lana coacta; filz»; *nemez-kapcza* «sculponea», *nemez-posztó* «lana coacta» (NySz.); *nemez* (Székelység) «nyereg alá való verítékfogó» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *ńamėt* «kapcza-harisnya, rövid szárú nemezkapcza (носки)» | KV. *nēmėnt* «filz (войлокъ)», *khąmėt-n.* «verítékfogó, nemezvánkos a ló nyakszerszáma alatt (потникъ)».

Osztják: ÉO. *nāmėl* «filz» (AHLQU.) | IO. *nāmat, nāmet* id. (CASTR.).

Zürjén *ńamöd, ńamöd-döra* «fussiappen, fusszeug» (WIED.) | permi *ńamet* «fusslappen» (GENETZ OP. 24.).

< Ujper. *namad, nämäd* «grober teppich, filz» = pahl. *namat* «grober teppich»; innen: szkr. *namata-* «filz», osszét *nimät, nimät* «filzmantel» (HORN 233; HÜBSCHM. Pers. Stud. 102.); kaukázusi nyelvekben: georgiai *nabadi* «manteau de feutre», thuš *nabad* «filzmantel», ingiloi *nabad*, szvanét *nabad, nabjad* «filz» (HÜBSCHM. EO. 129; ERCKERT: Kaukas. Spr. 63.).

A szóvégi *d* > *z* változást mutatják a *bűz, gaz, gázol, ház, íz, száz* árja eredetű magyar jövevényszók is. Különös a KV. *nēmėnt* végzetében a *n*, mely csak afféle járulék-mássalhangzó lehet, mint a vogul *kāsėń* «leuciscus», SO. *kōlańk* «rabe» szavakban (l. fent a *kereszt és holló* czikkeket) esetleg más hasonló végzetű szavaknak (pl. *lämänt* «zelnicze», *lümpänt* «vízi tök») hatása alatt.

269. Magy. **név** (accus. *neve-t)* «nomen; verbum, vocabulum; fama, gloria; name; wort; ruhm» *(hír-név* «famositas; gloria, celebritas; ehre, ruhm», *kereszt-név* «taufname»); *neves* «clarus; berühmt»; *nevez-* «nomino, nuncupo, voco, apello; nennen»; *nevezet* «nomen, vocabulum, titulus; name, benennung, titel» (NySz.).

Vogul: ÉV. *nam*, déli *näm* «name; ruf»; *namiñ, näméñ* «berühmt, vorzüglich»; *namél* «vorsätzlich»; *namej-, namt-* «nennen», déli *nämt-* id.

Osztják: ÉO. *nem* «name»; *neman* «mit fleiss, absichtlich» *nemėtl-* «nennen, benennen»; *nemėtśaḷ-* «sich nennen» (Ahlqu.) IO. *nem* «name» (Castr.).

Zürjén *nim* «name, benennung, titel; ruhm, berühmtheit»; *nimön* «namentlich, ausdrücklich»; *nima* «genannt, einen namen führend»; *nimal-* «heissen, einen namen führen, im rufe stehen, gelten für etw.»; *nimjaś-* «sich rühmen, prahlen»; *nimöd-* «nennen, benennen; rühmen, preisen»; *nimt-* id. | permi *nimji-, nimjed-* id. (Wied.), *ńim* «name»; *ńimti-* «schelten» (Genetz OP. 24.).

Votják *ńim*, Kaz. *ńém* «name», *ńimam, ńimad, ńimaz* «für mich, dich, sich selber, besonders»; *ńimaz-ńimaz* «einzeln», *ńimo, ńémo* «namig, heissend; berühmt, gelobt, gepriesen»; *ńimal-*, Kaz. *ńémal-* «nennen, benennen; rühmen; preisen, loben»; *ńimaŀ-, ńimjal-* id.

Finn *nime-* (nomin. *nimi)* «name», *nimise-* (nomin. *-inen)* «namig, heissend», *nimittä-* «nennen» | észt *nimi* (genit. *nime)* «name, benennung, ruf», *nimeta-* «nennen».

Lapp: Lule *namma* (plur. *namā')* «name», *nammatit-* «erwähnen», *nammatum* «nämlich» | Pite *namma*, Fm. *ńabma, namma*, déli *nummą, ńimmą* (plur. *ńimmh)* «name» (Halász) | teri *namm*, kildini, notozeroi *nomm*, akkalai *nom* «name»; kildini *nomselle-*, akkalai *nomm(o)de-* «nennen» (Genetz Wb. 102.).

MordM. *ľem* «name», *ľemďe-* «nennen, benennen» | mordE. *ľeme, ľem, ľäm; ľemďe-* id.

Cseremisz *ľüm* «name» *(ľüm-ńer* «ruhm, ruf»), *ľümde-* «benennen», *ľümľä* «berühmt», *ľümdalt-* «bezeichnen» (Troj. 32.) cserM. *lüm, lim; limde-* (NyK. 4 : 428.).

< Szkr. *nā́man-* (nomin. *nā́ma)* 1. «name, benennung»; 2. «die erscheinungsform, besondere art, wie sich etwas zeigt,

oder erweist»; 3. «geschlecht, schaar» (GRASSM. Wb. 724.) || óperzsa *nāman-*, av, *nąman-* (nomin. *nāma)*, pahl. *nām*, ujper. *nām*, gelānī *nōm*, mūzandarānī *nūm*, osszét-tag. *nōm*, dig. *nōn*, kurd *naw* «name»; az ujperzsából: afghán, balūčī *nām* «name», osszét-dig. *nām*, tag. *näm* «ruf, ansehen» = gör. ὄνομα, lat. *nomen*, gót *namō*, ószlov. *imę*, óporosz *emmens*, örmény *anun* «name» (HORN 229; HÜBSCHM. EO. 51; Arm. Gr. 420; GEIGER, Bal. 456; UHLENB. EtWb. 146.).

BEREGSZÁSZI egyezteti már a magy. *név* szót a czigány «*nav*», ind «*naun* name» szókkal (Ähnl. d. Hung. Spr. 128, 133.), PARROT pedig (Erl. No. 28.) az észt és osszét *(nom)* hasonlatra figyelmeztet. MÁTYÁS FLÓRIÁN «finn-magyar-árja szóhasonlatai» közt szerepel először a finn *nimi* és szkr. *nāman-* egybevetése (Finnít. törekv. 31.), melyeknek THOMSEN (Einfl. d. germ. Spr. 2.), CUNO (Skyth. 56.) és KÖPPEN már teljes rokonsági körét idézgetik. Legujabban PONGRÁCZ idéz «tibeti-magyar nyelvtanulmányaiban» (II: 186—7.) a magy. *név* és finn *nimi* szókhoz hasonló árja eredetű alakokat, minők: szingál *nama*, malaj *náma*, kócs *nám*, denvár, pákhja *nám*, kuszvár *nou*, szunvár *ne*, csenczu *ná* stb. BUDENZ MUgSzótárában szintén számol az indogermán egyezéssel; de ő alapfelfogásához mérten képtelennek tartva az árja eredetet, pusztán a szláv *imę* (< **nimen)* alakra utal, melylyel természetesen a finn-magyar alakok közvetlen kapcsolatba nem hozhatók. Másként áll a dolog az árjasággal szemben, melyben a szkr., óperzsa, av. *nāma* nominativus a szabályszerű *a* ~ *ą* hang-megfeleléssel a finn-magyar nyelvek *nąmą (nāmą)* alaphangzásával pontosan egybevág; árja *nāman-*, nomin. *nāma* úgy viszonylik a vog. *näm* alakhoz, mint árja *saptán-*, nomin. *saptá* (iráni *hapta)* a vog. *sät* (< **sävät*, **säbät*: ÉO. *ļabet*, IO. *tābet)* alakhoz. Az árja hatás rendkivüli régiségére vall, hogy megvan e szó a szamojédségben is: Jurák *nim, ńim, ńum, ńem*, Tavgy. *ńim*, KamS. *nim*, Osztják-szam. *nem, nim, ńime, ńem, nep*, JenS. *ńi'*, *ńu'* «name» (HALÁSZ; NyK. 24: 462.).

Különös figyelmünkre méltó a szkr. *nāmá*-nak «geschlecht, art, erscheinungsform, weise» értelemfejleménye (pl. *ārya nāmá* «árja nemzetség»; ellentéte: *dāsasya nāmá* «barbár»; BR. Skr. Wb. 4: 113.); mert éppen ilyen szó a magy. **nëm** «progenies, genus, species; geschlecht, art, gattung» (pl. *Davidnac nemebŏl* MünchC., *királyi nem, asszonyi-nem* stb., NySz.), melyből *-neműː mi-neműː* «qualis, cuius modi», *némi-neműː* «quidam, aliqualis»; *nëmës* «nobilis, generosus; edel, wohlgeboren», *nëmz-* «gigno, genero, procreo; zeugen, schaffen», *nëmzet* «genus; gens; geschlecht, familie; volk». Igen lehetséges, hogy ez nem más, mint a *név* szó árja ere-

detijének valamely ujabban (azonban természetesen így is elég régen) átkerült mása, mely korbeli különbség az átvételben a hangzóközi *m* megmaradását, valamint a hangzó nyiltsági fokában való különbséget (*neve* nyílt, *nëm* zárt *ë*-vel) is igazolhatja.*)

270. Magy. **nyaláb** «fascis, cumulus; bürde, binde» (*nyalábba kötni a szénát* «fœnum in manipulum colligere»), *nyalábcsa* dimin. (NySz.); *nyalábol-* «in fascem colligare».

< Árja *nadh-*: szkr. *nadh* «bund», *naddhá-* «gebunden,

*) Ugyane gondolatra jutott más alapon Nagy Géza a szkythákról szóló becses tanulmányában, melynek ide vonatkozó helyét érdemes egész terjedelmében idéznünk: «A társadalmi állapotoknak azon foka, melyet Herodotos részint egyenesen, részint mondai alakban a szkithákról és a velük rokon törzsekről említ, minden népnél megvolt valamikor s minden társadalomban, melynél a kezdetleges állapotokból való kibontakozásnak maradt valami homályos emléke. Mindenütt megtaláljuk ama felfogás nyomait, hogy a kinek apja volt, vagyis *az apját meg tudta nevezni*, különbnek tartotta magát annál, kinek csak anyai leszármazása volt ismeretes s az elökelő osztálynak szemben a néppel egyik megkülömböztető jele volt az apai leszármazásnak nyilvántartása. Ezért tartják már a nomádok olyan nagy becsben a genealogiai ismereteket, hogy pl. a kirgiz gyermeknek legelső tanulmányai közé tartozik közvetlen hét őse (*ʒeti ata*) nevének hibátlan elsajátítása. A római «*patricius*» egyenesen olyan embert jelentett, kinek apja van, a ki apától származik. Ebbe a fogalmi körbe tartozik a magyar *nemes* szó is, melynek tőszava a *nem*, *nemzeni*, *nemzetség* ismeretes ugyan, de rokonságát sem az ugor, sem a török nyelvekben nem találjuk, sem Munkácsi nem említi az iráni eredetű magyar szók közt (Ethnogr. 5 : 177. s köv. l.), pedig kétségkivül annak a nagyon régi kornak az emléke, midőn a magyarság szocziális fejlődése azon pontra jutott, hogy a nőági és férfiági leszármazottak közti megkülömböztetés szüksége beállt. Ez a szocziologiai háttér azonban nagyon könnyen rávezet arra, hogy tulajdonkép, a legősibb felfogás szerint mit is jelenthetett az, ha valaki azt mondhatta magáról, hogy *neme* van? Ez a szó sem több, sem kevesebb, mint az osztják *nem*, vogul *nam*, *näm*, finn *nime* stb., vagyis «*név*» s eredetileg olyan embert értettek a *nemes* alatt, a kinek már volt *apjától örökölt neve*, a mi a leányági leszármazás mellett, hol a férfiág nevének minden egyes nemzedéknél változni kellene, ha t. i. konstatálni lehetne a vérszerinti apák sorozatát, egyszerűen lehetetlenség» (Ethnogr. V : 229.).

geknüpft, verbunden, befestigt»; igenév ettől: *nah-* (< **nadh-*): præs. 3. *náhyati* «binden, knüpfen; umbinden, umlegen» (BR. Skr. Wb. 4 : 83; GRASSM. Wb. 707.), melylyel indogerm. **nedh-*tő alapján egybefüggők: lat. *nōdus* «knoten», ófeln. *nestilo* «bandschleife, binde», *nusta* «verknüpfung» (UHLENBECK, EtWb. 145.).

A magyar hangzóközi *d* (*ð*) > *l* változásra l. fönt az *ágyú* s a szókezdő *ń*-re nézve a *nád* czikkeket (6. és 266. sz.); a képzés a *nyal-áb*-ban nyilván ugyanaz, mint a *has-áb* «fissum, frustum» szóban, melyet általán a *hasa-d-* tövével magyaráznak (l. Nyr 9 : 56.). — Tekintve, hogy a finnben gyakran szerepel a rokon nyelvek *a*, *o*, *u* hangjával szemben tőszótagbeli *i* (pl. f. *sito-*, præs. 1. *sido-n* «ligare» = mord. *sodi-*, *sodo-* «binden» | f. *istu-* «sedere, considere»: v. ö. mord. *oza-* «sich setzen», *ozadi-* «sitzen» | f. *lintu* «vogel» = magy. *lúd*, vog. *lunt* «gans» | f. *hilja* «tacitus» = lpF. *suolga*, magy. *halk* id. | f. *nilja*, *nila* «schleim» = magy. *nyál* | f. *vilkku-* «micare» és *valkea* «lucidus»; f. *silo* «assula parva ligni» és *salehe-*, nomin. *sale* «liguum fissum»; l. MUgSz.), idevonható a finn *nito-* (præs. 1. *nidon*, *ni'on*, *nijon*, *nivon*) «ligare, colligere, vincire» = észt *nidu-* (præs. 1. *ne'un*) «binden, umbinden, bewickeln» ige is, melylyel BUDENZ a magy. *nyal-áb* alapszavát rokonítja. — Az egész *nyaláb* szó másának sejtjük a zürj. *nöb*, *nop* «bündel, packen, quersack, tracht, last, bürde» (WIED.) = permi *nup* «quersack» (GENETZ OP. 24.) = votják *nip-i*, Kaz. *nêpĕ* «last, bürde, tracht» (tkp. «bündel, packen») szót, a *nöb* alakot **nöib*, **nöjib* helyett valónak véve, mire nézve v. ö. zürj. *vem* «gehirn, mark» = votják *vijim*, Glaz. *vim* id. = vogul *valém*, osztj. *velém*, magy. *velő* = mord. *uďeme*, *uďime*, finn *ytime-*; zürj. *koď*, votj. *kaď* «wie» = vicsegdai *koid* id. = vog. *χajt-él* id.; *doď* «schlitten» = vicsegdai. *doid* id. = ÉV. *tujt* «úri szán»; *badeg* «rebhuhn» = vics. *doid* id. = ÉV. *tujt* «úri szán»; *badeg* «rebhuhn» = vics. *baidög* id. = (képző nélkül) ÉV. *poľtä*, magy. *fajd* stb. (l. WIEDEMANN: Syrj. Gr. 34—35. ll.). Mint zürjénből került jövevényszó van meg a vogulban: ÉV. *nāp*, LV. *nēp* «háti batyú».

271. Magy. **nyárs**, *nyáss* (accus. *nyársa-t*) «veru, obelus; spiess, bratspiess» *(fa-nyárs, vas-nyárs)*; *nyársol-*, *nyássol-* «veru suffigo, palo configo; spiessen» (NySz.).

< Szkr. *nārāćā-* (nomin. *-ás*) «eine art pfeil (angeblich ein eiserner»; BR. Skr. Wb. 4 : 118.), mely UHLENBECK szerint talán **nāḍāća*-ból keletkezve (mint a szkr. *nālīka-* «eine art

pfeil») a *naḍá-*, *nāḷá-* «rohr, schilfrohr» szóhoz tartozik (EtWb. 146.).

E szkr. szó *-ća* képző nélkül való (**nara = naḍá-*) alapjának felelnek meg: ÉV., LV. *nur*, *nur-jiw*, KV., TV. *ŋor* «spiess», *nurt-*, *ŋort-* «aufspiessen» = ÉO. *nur: asveśa-nur* «leuchter» (tkp. «kerzen-spiess»). A BUDENZtől egybevetett (MUgSz. 410.) KV. *ńoriś*, *ńorś*, IO. *ńarśa*, SO. *ńarse*, ÉO. *ńorsa*, *ńorsi* «weide; salix» idetartozását is fölvehetjük a szkr. *nārāća-* sejtett eredeti jelentése alapján, a midőn az értelemfejlődés (egyik vízinövény neve a másikra alkalmazva) olyan volna mint a vog. *ńqu* «rekettyefűz» (*<*ńa'ĭ*) = szkr. *nadá-* «schilfrohr» szóban (l. fentebb a *nád* czikkben: 266. sz.). A szókezdő palatalis volta a szóvégi *ś*, *ś* assimiláló hatásának tulajdonítható. — V. ö. itt a szamojédságból: JurS. *ńero*, *ńeru* «rote weide, weidengebüsch», *ńer-ka*, *ńero-ko* «weide», OsztjákS. *ńar-ga ńarg*, KamS. *narge*, JenS. *nigga* id. (HALÁSZ; NyK. 24: 460.)

272. *Magy. nyereg (accus. *nyerge-t*) «ephippia, vella; sattel» (*ló-ny.*, *őszvér-ny.*, *szamár-ny.*); *nyerges* «ephippiarius, stratarius; gesattelt» (*nyerges ló*); *nyergel-* «equum sterno; satteln» (NySz.).

Vogul: ÉV. *na'ĭr* «sattel (сѣдло)», *na'ĭr-jiw* id.; *na'ĭrt-*, *na'ĭraχt-* «satteln (засѣдлать)»; FKV. *naγér*, *sis-naγér* «sattel»; AKV. *naγrä*, *naĭrä*, KLV. *naĭrä* «sattel», *naĭréñ* «gesattelt», *naĭraχt-* «satteln»; ALV. *naĭr*; *naĭréχt-*; PV. *naĭrä*, *naĭréχt-*; TV. *näurä*, *näurt-*.

Osztják: SO. *noger* (CASTRÉN), déli *negér* (PÁPAI) «sattel».

< Kaukázusi: csecsencz *nuir* (genit. *-riñ*) «sattel» (SCHIEFNER: Tschetsch. Stud. 65.), *nevir* «sattel» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 121.) = grúz *unagiri*, *onagiri*, mingrél *unageri*, *onangeri*, szvanét *ingir*, *hungir* «sattel»; agul *haninkur* «joch zum anspannen», chinnalug *ingi* id.; innen: grúz *unagris* «steigbügel» (u. o. és 87, 134; II: 296.).

A grúz *unagiri* nyilván szerkesztett szó, a mint ERCKERT is véli, ki előrészében az ógrúz *une*, *one*, *ane*, *hune* «pferd» szót (I: 121; II: 294.) ismeri föl, úgy hogy az igazi «nyereg» szó az utórészben foglaltatnék (v. ö. erre nézve: tabasszarán *χkar* «packsattel»; u. o. 110.). Minthogy a csecsenczben egyéb példákkal is igazolható szókezdő magánhangzónak elesése,*) nem kételkedhe-

*) Ilyenek: csecsencz *usta* és *stu* «bulle, ochs» (v. ö. ud *us*, kaitach *us*, *unc*, karata *unsa*, andi *unso*, avar *ocj* «ochs»; ERCK. 51,

tünk benne, hogy az idézett *nevir* (< **negir*), *nuir* alak az *unagiri*-vel azonos, miből folyólag az előbbivel szorosan egyező vogul *nayèr*, *naĭr* (< **nä'ir*, **näyèr*), *nayrä*, *naĭrä*, *näurä* és déli osztják *negèr*, *noger* kaukázusi nyelvterületről eredtnek magyarázandó. Egybehangzó e felfogás avval, hogy több «ló»-nevezetnek (l. fent 240. sz.) s a *kengyel*-nek, valamint a *hám*-nak is itt találkozunk egyező másaival. A mi a magy. *nyere-g* végzetét illeti, erre nézve figyelembe veendő a vogul *naĭrä*, *näurä* magánhangzói végzete, mely eltünt *γ* (*ŋ*) vég-mássalhangzóra utal. Talán meg is maradt ez a mássalhangzó a *na'irt*- mellett használt vogul *na'irayt*, *na'irèyt*- képzésben, melyben denominativumképző voltakép csak a *-t* lehet (l. Budenz: Összehas. Alakt. 150.).

Nem választható el a georgiai *unagiri*, *ingir* «sattel» szótól a törökségnek egészen hasonló szava, melynek változatai: jakut *iñĭr*, csuvas *jéñeŕ* «sattel» (innen: votják: Sar. *eńär*, Kaz. *eñär*; zürjén *öńĭr*; vogul: ÉV. *inär* id.) = volgai tatár *ejär*, kirgiz *ejer*, csagataj *iger*, altaji tatár *eer*, azerbajdzsán *jeher* id. (az utóbbi területről: ud *jahar*, buduch, chinnalug *jegar*, agul *eghar*, ingiloi *jar* «sattel»; Erck. 121.); képzővel: volgai tatár *ẽñẽrčak* (innen: votjKaz. *eñërčak*), csuvas *jéñeŕǰek* (innen: votjSar. *eńerčak*, cser. *enerčak*), tobolszki tatár *iñĭrčak* «sättelchen, sattel, polster», altaji tatár *iñĭrčak* «packsattel». Ezen szónak különös alakjai: kojbal-karagasz *ẽzer*, *ezer*, *eser*, *izer*, ujgur *eder* «sattel» (Budagov I: 216.), melyekben a *z*, *s* > *d* török nyelvterületen eredetibb *ñ*-ből nem magyarázható; ellenben fölvilágositást nyújt a kérdésben a láz *esri* «sattel», úgy hogy e szerint a kojbal-karagasz *eser*, *ezer* külön kaukázusi jövevényszónak volna tekintendő. A magy. *nyereg*-nek van tehát összefüggése a csuvas *jéñeŕ* szóval — a mint ezt már régebben sejtettem (l. Votj. Nytan 135. sz.) — de a szorosabban egyező vogul-osztják alakok mellett közvetetlenül a törökségből nem magyarázható.

Sejthető, hogy egyéb ló- és lószerszám-nevezetekkel együtt kaukázusi nyelvkörből került hozzánk a szlavoniai és dunántúli **ere** «gyeplő; zügel» szó is (*ere* «camus, frenum; zaum, halfter», Molnár Albert; *here* «camus», Beszterczei Szój.), melynek az *emlő* «lorum, habena; zügel» szóval való összetétele: *eremlő* id. (NySz., MTsz.). V. ö. ugyanis erre nézve: grúz *aghviri*, abcház *ăghura* (az *a*- névelővel együtt), szvanét *aγvirj*, *aghvril*, kaitach *urul*, *urχur*, akuša *urkur*, chürkilin *hurkur* (varkun, kubacsi *uχu*) «zügel» (Erck. 159.).

109.); *eškh*, *edčik* és *čigh* «eisen» (u. o. 57.); *idelgo* és *dĕli*, *dĕle* «gott» (74.). V. ö. még: tatár *üzäŋgi* «steigbügel» = agul, tabaszszarán, buduch *uzanghi* id. = dzsek, chinnalug *zanghu* id. (134.).

273. Magy. **nyúl** (accus. *nyula-t; nyol* Bereg-m., *nyal-fi* Marosszék) «lepus; hase» *(mezei, vad, házi, tengeri, földi nyul)*; *nyulacs* (Somogy-m.), *nyúka* (Palócság) dim.; *nyulas* (Balaton-vidék) «nyúlszívű, félénk»; *nyulász-* «lepores venor; hasen jagen» (NySz., MTsz.).

Mordvin: mordM. *numĕl, numĭl,* mordE. *numolo* «hase» (NyK. 5 : 209.).

Lapp: Sv. *ńommel,* déli *ńuąmele, ńuąmmele, ńuomele* «hase» (Halász) | kildini *ńuoǫmmel,* notozeroi *ńuaǫmmel* id. (Genetz Wb. 97.).

Zürjén: permi *ńimal* «hase» (Genetz OP. 25.).

Tekintetbe véve, hogy a «nyúl»-nak neve a zürjénben *köč* = votják *kečˇ* «ziege», valamint a votjákban is *lud-kečˇ* «hase» (tkp. «feld-ziege») s a kazáni nyelvjárásban maga a *kečˇ* is «ziege» és «hase», másrészt hogy a csuvas *mol-gáǯĕ, mol-gaď* «hase» szónak utórésze szintén a tatár *kaǯa* = török *keči* (magy. *kecske* = csuvas *kaďa-ga)* «ziege»*): bizvást egynek vehetjük a mordvin *nu-molo,* permi *ńi-mal* utórészét az abadzech, šapszug *meli,* kabardin *mel* «schaf» szóval (Erckert: 121.) annál is inkább, minthogy ugyane szónak ingiloi *melaj,* grúz *mela, melia,* mingrél *mela,* szvanét *măl* másai «fuchs» jelentésűek (u. o. 66.), az ud nyelvben pedig *mel* (gen. *mellai)* «ratte, maus» értelmű (Schiefner: Ud. Stud. 104.) egyazon állatnévnek más-más fajokra való alkalmazásával. Ily felfogás mellett jól érthető a mord. *nu-molo,* permi *ńi-mal* előrésze is, mint az ÉO. *navé, nové, nouva, nouvé* «weiss, licht, hell» (Ahlqu.) = IO. *nova,* SO. *nevi, nogi* «weiss» *(nova roχ* «eisfuchs»; Castrén), *negi, neghi, negé* id. (Pápai Kár.) változata, vagyis az egész szó, mint «fehér (róka-, kecske-, juh-féle) állat». Alakilag a permi, lapp s magyar szavak *ń* szókezdője *niu-* (= oszt. *neɣi)* helyett valónak veendő, mihez megjegyzendő, hogy maga ez a jelző szó is kaukázusi eredetűnek látszik: v. ö. kabardin *neχŭ* «hell» (dido *niga* «gelb»), továbbá grúz *na-theli* = szvanét *načhili* «hell» (úgy képezve mint: ingiloi *qüthel,* grúz *qvitheli,* szvan. *qvithel* «gelb»; grúz, mingrél *kethili,* szvan. *kethil* «gut»; ingiloi, grúz *tcithel* «rot» ezek mellett: mingrél *dčitha,* csecsencz *tčïen* id.; Erck. 167, 165.). Ily módon elemezhető a chinnalug *nu-kur* és arcsin *no-kon* «maus» szó is, melyben magát az utórészt is «maus» jelentésűnek mutatják a rutul *khul,* czachur *khol,* tabasszarán *kuil, gol* «maus», lák *qulu* «ratte» = varkun *qur-ka,* chürkilin *qur-ghu,* kubacsi *kir-ka,*

*) V. ö. cserem. *merang,* cserM. *moren* «hase» és tatár *maral* «bergziege, antilope».

karata *χerkhχoa* «ratte». A *nu-molo* utórésze előtagképpen szerepel a csuvas *mol-gužĕ* «hase» szóban. — A vég-mássalhangzó kopásával találjuk meg a finn-magyar nyelvek közös «nyúl» szavát a szamojédságban: TavS. *ńomu, ńomu-ku*, OsztjákS. *ńoma, ńeva, ńuo, ńo*, JenS. *ńaba, ńaba-ku*, JurS. *ńava, ńava-ku, ńava-ko* «hase» (Donner: EtWb. II: 29. és Halász: NyK. 24: 460.).

274. *Magy. **nyű** (accus. *nyüve-t*, plur. *nyüve-k; nyüv* Mátyusföld, *nyív* Kiskún-Halas) «vermis; wurm, made»; *nyüves, nyives* «verminosus; wurmig, madig» (pl. *nyüves hús*); *nyüvesëd-ik* «vermiculor; wurmstichig werden» (NySz.; MTsz.).

Vogul: ÉV. *ńiñk* (Reg.: *ńiñ*) «wurm, made (червь)»; KV. *ńiχ, ńiχ-vuj* id. (*vuj* «tier»).

Osztják: ÉO. *nėñk, nėñk-voi* «wurm, motte», *nėñktaχ-nē* «fliege» (Ahlqu.) | IO. *niñk* «made» (Castr.), JgO. *ńiñg* id. (Pápai).

Zürjén *niǯul*, permi *niǯil* «regenwurm» (Wied.) || votják *niǯili*, Kaz. *niźili* «wurm, regenwurm». — zürjén *nom* «mücke» (Wied.), permi *nam* id. (Genetz OP. 24.) || votj. *nimi* «mücke» (*pir-nimi* «art sehr kleiner fliegen», *nimi-kut* «insect überhaupt»; *kut* «fliege»).

[Lapp: Sv. *ńavalak*, Fm. *ńivń* «made, motte» (Budenz: MUgSz. 428.). — Lule *čoqrvie-navva* «eine sehr kleine mückenart» (*čoqrvie* «horn»; Halász).]

< Kaukázusi: thuš *neχ* «biene», avar *niχ'* «hornisse», arcsin *nek-lu* «wespe», csecsencz *niχ* (genit. *naχariń*, plur. *naχaraš*) «bienenstock» | kubacsi *nive* «laus», avar *nu'* «filzlaus» || csecsencz *na'ni*, thuš *nhan* «wurm» | chinnalug *nimc*, tabasszarán *nic*, ud *netc* «laus» (*barun-netc* «wanze», tkp. «wandlaus»), arcsin *nac*, avar *natc* «laus» (*χoršol-natc*ᵘ «wanze»), karata *natce*, lák *noc, nacu-lu*, varkun *nača-j*, andi, dido *notci*, kaitach *nez* «laus», csecsencz *neci* «wanze» (v. ö. ez utóbbi csoporthoz: abadzech *ce, dze*, kabardin, šapszug *ce*, abcház *tca* «laus»; tehát *nimc, natce* és társaik összetételek) | kaitach *neïr*ᶜ, akuša *ner*ᶜ, chürkilin *nir*ᶜ «laus» | kürin *net*, agul *nat* «laus», varkun *nid* «wanze» | rutul *nudž*, andi *ńiču* «wespe» | lák *nai* «biene» (*ṭuḳu-nai* «hummel», tkp. «eselsbiene»; *šaǯa-nai* «wespe»), avar *nā* «biene» (Erckert: Kauk. Spr. 149, 95, 146; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 147, 148; Kasikum. St. 117; Tschetsch. St. 65.).

Látnivaló, hogy az itt idézett kaukázusi szavakban ugyanazon «wurm»-féle szónak különböző összetételeivel és képzéseivel van dolgunk, mely körülmény mellett mint az alapszó egyazon nyelvben előforduló változatainak (pl. avar *niƶ* «hornisse», *nu'* «filzlaus», *nā* «biene», *natz* «laus») egyik oka tekintetbe veendő az egyik nyelvből a másikba való átvétel is. — Minthogy a magyarban a vogul-osztják megfelelő *ñk* végzetének *v* (nem *g*) áll szemközt, ezen *ñk* kétségkívül *ñ* előzményből fejlett (így írja Reg.: *ńiń)*, a mint a zürjén *nom, num*, votják *ńmi* is mutatja (v. ö. vogul *päńk, puńk* «kopf» = finn *pää*, magy. *fő* id. = zürj. *pom*, votj. *puń, pum* «ende»; l. Budenz: MUgSz. 502.). E mellett a lapp *ńavalak, navva*, ha csakugyan a magy. *nyű*, vog. *ńińk* rokonságához tartozik, ezen *ñ* végzetének igen régi *g (ŋ)*-féle változatát föltételezi, a hogy ezt már Budenz is magyarázza; sőt a magyar alak *v*-je is közvetetlenül ilyen hangalakulatból érthető (v. ö. itt a *holló* czikket: 165. sz.). Ilyes története következik a thuš *neƶ*, avar *niƶ'* alakok végzetének is abból, hogy a chinnalugban a cserkesz nyelvek *ce* «laus» szavával összetéve e szó *nim-c* alakot ad, nyilván eredeti **niñ-ce* helyett (míg a többi nyelvekben: *nic, netc, natce* (ejtve: *nacce* < **ne'ce, *nehce)*. Bizonyúra egyazon az avar *niƶ'* hangalakulattal eredetében a kubacsi *nive* (ebből képzéssel: *neï-r'* = *ner'*, *nir')*, melynek *v*-je közvetetlenül *g (ŋ)*-féle előzményből magyarázható, a mint ilyen *v* lappanghat a rutul *nu-dž*, avar *nu'* hangzójának labialismusában is. Tekintetbe véve mindezekhez, hogy a finn-magyar nyelvekben sok egyéb ilyen apró állat-, s különösen rovarnév került a kaukázusi nyelvek köréből (l. erre nézve fent a *bogár* és *hangya* czikkeket: 37. és 151. sz.), jó okkal vélhetjük, hogy jelen esetben is hasonló irányú szóátvétellel van dolgunk. Így érthetjük meg jelesül a zürjén *niƶul, niƶil*, votják *niƶiľi* képzését, mely egészen olyan, mint a zürjén *koƶul, koƶil*, votják *kiƶiľi* «ameise» szóé, melynek kaukázusi eredetét fentebb igazoltuk; v. ö. itt is: rutul *nudž*, and *niču* «wespe». Valószínű ily alapon, hogy az itt tárgyalt szavakhoz tartozik, mint egészében kaukázusi eredetű szó még: zürjén *nomir* «wurm, made» *(jai-n.* «fleischmade»; *nomirśal-* «voll würmer werden») = votják *numir*, Kaz. *nomĕr* «wurm, made» *(tĕl-nomĕr, žuaś-numir* «johanniswürmchen»; *numĭr-kibi* «gewürm; kriechendes»), melynek utórészére nézve v. ö. szvanét *mer, maar* «fliege, biene». Alakilag az utóbbi csoporthoz csatlakoznak a szamojédségben: OsztjákS. *ńimere, ńimer, ńimarä, ńeureä, ńiuri, ńure*, JurS. *ńiberu, ńiberu* «mücke (moschka)», melyek mellett megvannak a magy. *nyű, nyív* szorosan egyező másai is: OsztjákS. *ńeu, ńäi, ńeju, ńeiju* «angelwurm, köder» (Halász; NyK. 24: 460.). Ugyanitt a csecsencz *na'ni*, thuš *nhan* «wurm» szóhoz hasonló szerkezetek: OsztjákS. *nana-ka, nana-ga, nana-ku, nenka, naña, nenanka, ńeńañ*, KamS.

nene-g, neneve, JenS. *neneggo, nenoggo,* TavS. *ńannenka, ńanenka* «mücke (moschka» ; u. o.). — Permiségből való átvételek lehetnek: ÉV. *ńim-virś* «csúszómászó» (az utórész: zürj. *vöriś,* votj. *viriś* part. ettől: *vör-, vir-* «sich bewegen, regen») | ÉV. *ńimsér, ńimsér-ēkwa* «spinne», ÉO. *nimsar-imi* id. (v. ö. KV. *sirki, sirki-ēkwé,* PV. *oqkw-śirki* id., melyekben a tatár *sérkä* «nisse» = magy. *serke* szerepel; l. fent 328. l.). Tekintetbe veendő itt még: JurS. *ńībi, nībi, ńibi* «spinne».

275. Magy. odú, *odu* (accus. *odva-t; adu, adv-as* Ádámi, Frank; *wdw* JordC., ÉrdyC.; *adu* Zala-m., Dunamellék; *odv* Palócság; *udu* Székelység) «caverna, cavum, cavitas; höhle, loch» (pl. *fog odva, kő odva); odvas* «cavernosus, foraminosus; hohl» (NySz., MTsz.).

Finn *onte-* (nomin. *onsi)* «hohl; höhle, loch»; *onteva, ontelo* «hohl» *(o. puu* «hohler baum», *o.-hammas* «hohler zahn»), *onttu-* «leer werden», *ontto* «hohl, leer; höhlung, leere» | észt *õz* (gen. *õne)* «höhlung, höhle», *õzik* «hohl», *õzitse-* (nomin. *-ine)* «mit höhlungen versehen» (BUDENZ: MUgSz. 832.).

Mordvin: mordM. *unda* (plur. *untt)* «höhlung (im baume)», *undu* «hohl» | mordE. *undo; undov* id. (NyK. 5 : 166.).

Lapp: Pite *vöwta,* FM. *vuõvdda (vuovda)* «hohle stelle, loch» (HALÁSZ); svédlp. *vuovd, vuovda* «arbor cava; cavitas arboris»; *vuovdek* «cavus» (BUDENZ u. o.).

Osztják: SO. *ont* «das innere» (CASTR.) | ÉO. *unt* «bauch», *unt-lipi* «magen» (AHLQU.).

< Szkr. *ánta-* «das innere» (pl. *anta-koçá-* «der raum einer vorratskammer, einer truhe»; *anta-karaṇa-* «das innere organ, das herz, der geist»; *ǯalānta* «im wasser», *kūpānta* «in dem brunnen»: *ǯalá-* «wasser», *kūpa-* «brunnen»; ebből: *antatás-* «innerhalb», *antár-* «innen, innerhalb», *antara-* «im innern befindlich, der innere» (BR. Skr. Wb. 1 : 235—240.).

L. alább az *odor* czikket (277. sz.). — Az idézett finn-magyar alakok «inneres»-féle alapjelentése világosan mutatkozik a SO. *ont* «das innere» s ÉO. *unt* «bauch» értelmében; ebből a «hohl, höhle» olyan fejlődés, mint ezekben: ÉV. *kiwr* «das innere» (pl. *jiw-kiwért* «im baume»): *kiwriñ* «hohl» *(kiwriñ jiw);* cserem. *körgö* «pars interior» *(körgöštö* «in, intus») = zürjén-votják *gŏrk* «höhle, höhlung». Alakilag pontosan megfelel a szkr. *anta-* az *-á*

kicsinyítő képzővel (v. ö. *tet-ü, fi-ú;* l. Budenz: Összehas. Alakt. 251.) szerkesztett *odú* régi s jelenleg is tájnyelvi *adú* alakjának, mely mellett a zártabb *odu* ejtés az elenyészett *n* hatásának tulajdonítandó (l. erre nézve fent a *hombár* és *dob* czikkeket: 166. és 78. sz.). A finn *o*, mordvin *u* tőbeli hangzónak alakulata árja *a*-val szemben olyan, mint a *gaz* és *jó* «fluvius» szók tárgyalásánál (121. és 188. sz.) elősorolt esetekben.

276. Magy. **odor** (Székelység) «cavum, cava; höhle, tiefes loch» (Páriz-P.), «öblös üreg» (pl. «*nagy a víz odra:* a vízmosta mélyedés a meder fenekén», «*belelépett a jég odrába:* a hol a patak jégkérge be volt szakadva»), *odroz-:* «a víz *beodrozta* magát: hosszú mélyedést mosott a medre fenekén»; *odros* «nagybélű, nagyehető; fresswamst» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *ą̄ntèr, ą̄ntèr-keur* 1. «das innere (des menschen; ЧРЕВО»: *χum ą̄ntèr ą̄ńśi, nē ą̄ntér ą̄ńśi);* 2. «mutterleib» (pl. *akw' ą̄ntèr sāt śiś* «egy méhbeli hét magzat»; Vog. Népk. Gyüjt. I: 103.); KLV. *oąntèr, wąntér* «magen (ЖЕЛУДОКЪ)», *wąntèr-kērt* «im inneren (ВНУТРЬ)».

Osztják: ÉO. *ondèr, undèr* «magen; das innere» *(ondèr-vaĭ* «eingeweide-wurm», *undèr-podali* «niere», *undèr-puš* «diarrhoe»; Ahlqu.).

< Szkr. *āntra-, antrá-* (nomin. *-ám)* «eingeweide» (v. ö. örmény *ənderkh* plur. «eingeweide», ószlov. *jętro* «leber», *ątrĭ* «innen», gör. ἔντερα plur. «eingeweide»); *antár* «ins innere hinein, innen, innerhalb, in, zwischen» *(ántara-* «der innere») = óper. *antar* «in, innerhalb», av. *aētara-* «in, zwischen, innerhalb, bei» *(antara-* «der innere»), pahl. *andar*, ujper. *andar, ender* «in» (Grassm. Wb. 64, 67, 178; Uhlenb. EtWb. 8; Justi Hb. 16; Horn 27.).

L. fentebb az *odú* czikket (276. sz.). — Látnivaló, hogy a magyar és vogul-osztják megfelelő alakok közös *-r* végzete nem törzsökös, eredeti képző — mint ezt Budenz véli (MUgSz. 832. és Összeh. Alakt. 294.) — hanem az egész szó képzőstül együtt idegenből került jövevény. Különválasztandó az itt tárgyalt *odor* szótól ama másik, ugyancsak székely *odor, udor* szó, melynek jelentései: 1. «a csűrben két felől levő oldalrekesz, a melybe a gabonát rakják»; 2. «padlás, pajta padlása, szénapadlás»; 3. «oldaldeszkája az ágynak». Ennek ugyanis jelentésben is szorosan egyező másai találkoznak a szlávságban, jelesen: cseh *odry* «gerüst in der

scheune», *odr, rodr* «vorscheune» és *odr* «pfahl» = ószlovvén *odrŭ* «bett», ujszlov. *odri* «gerüst» *(odrige* «hängebett»), bolgár *одъръ*, szerb *odar*, kisorosz *odr* «krankenbett» = litván *ardai* «stangengestell», melyekkel már Miklosich egyezteti a «csűrbeli» *odor* szót (ETWb. 219—20.). Nem lehet szó arról, hogy a cseh *odr, odry* a magyarból (székelyből) került volna, mint ezt Halász véli (Nyőr 10 : 349.); hanem igenis arról, hogy a székely szó való a csehből, még pedig föltehetőleg a régi kútfők vágvidéki és nyitramegyei székelyei révén, kiknek bizonyára szintén részük volt a nyugatról bevándorolt különböző korú székely telepek keletkezésében.

277. Magy. **ostor** *(wstor* Pesti; *ustor* Fehér-, Baranya-m.) «flagrum, mastix, scutica; flagellum; peitsche, geissel» *(bőr-o., hajtó-o.; kút-ostor, ostor-fa* «a kútgémről lefüggő rúd»); *ostoroz-* «flagello; geisseln, peitschen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *q̈štèr*, KLV. *q̈štèr*, PV. *ɑštèr*, KV. *ōštèr* «peitsche (кнутъ, плеть)».

Zürjén: udori *orś* «peitsche» (Wied.) || votják *urìs*, Kaz. *urês* (acc. *urs-äz)* «geflochtene knute, peitsche».

< Szkr. *āṣṭra-* (nomin. *-ā)* «stachel zum antreiben des viehes, ochsenstachel» (Grassm. Wb. 145; BR. Skr. Wb. 1 : 534.) = av. *aštra-* (nomin. *-a)* «stachel, dolch» (Geiger Hb. 197.), pahl. *aštr* «dolch, schlachtmesser (des priesters), pferdestachel» (Horn 268.). Uhlenbeck (EtWb. 17.) szerint az idg. **ak-* «scharf» tő sarja, a honnan valók még: szkr. *açri* «ecke, kante, schneide», lat. *ācer, acies, acutus, acus*, ófeln. *ecka* «spitze, schneide», *ahir, ehir* «ähre» stb.

A szkr. és magyar alakok egyezését Fiók Károly vette észre először (l. Árják es Ug. 20; Ethnogr. 5 : 166; 6 : 68.). — Az *orś, urìs* permi alakok az *ezer* szónál (fent 97. sz.) tárgyalt esetek metathesisét mutatják: *orś* < **aššr(a)* = *aštra*. Különös az árja szókezdővel szemben álló magy. *o, u*, mely — bizonyára nem magyar területen keletkezett — hang-megfelelésnek egyéb eseteit a *kupa* («tarkó»), *guba, kulacs* és *lugas* szóknál tapasztaltuk (v. ö. ezekhez: osszét-dig. *mud*, tag. *mid* «honig» = av. *maδu-*; dig. *fus*, tag. *fis* «schaf» = av. *pasu-*; dig. *çup'p'ar*, tag. *çip'p'ar* «vier» = av. *čaδwārō)*. Lehet, hogy idetartozó adat még a finnben: *ahra-ime-, atra-ime-* (nomin. *-in)* «fischergabel» = karél *azra-ime-* (nomin. *azrain, azroan)* id. az eredeti «stachel» jelentés oly szűkebb körű alkalmazásával, mint ebben: finn *ahingas* «fuscina; stecheisen» és «fischergabel» = litván *akstinas* «stachel, bes. die

scharfe eiserne spitze am ochsenstecken» (THOMSEN: Berör. 157.). E szóban ugyanis a *sr*, *tr* hangcsoportot GENETZ (Karel. Lautl. 20.) és SETÄLÄ (Äännehist. 159, 160.) eredetibb *str* helyett valónak magyarázzák s ilyen alakjában a szót MIKKOLÁval együtt (Slaw. Lehnw. 147.) az orosz остроа «fischergabel; sporn» (= ujszlov., szerb, lengyel *ostroga*, cseh *ostroha* «sporn»; v. ö. óbolg. *ostrogarŭ*, *ostrogatŭ* «asper, spinosus») átvételének tekintik. Jól illik az orosz hangzáshoz a vót *astraga* = vepsz *azrag* «fischergabel»; de a többi elősorolt alakokban valószínűtlen az a föltevés, hogy a nyelvérzék a végzet képzőértékét kiérezve helyette a szerszám-nevek *-ime* képzőjét alkalmazta volna.

Kérdés, hogy összefügg-e az idézett magy. *ostor*, vog. *ǫ̈štėr* szóval a cserem. *voštor*, cserM. *vašter*, *vaštar* «virga; rute» (: *vóštėr* «прутъ; rute», *šter-v.* «badebesen, besen», TROJ. 7, 81; *ɣanavaštar* «zweig, rute» : *ɣaná* «zweig», NyK. 4 : 416.), a mint ezt BUDENZ véli (MUgSz. 843.)? A cserM. *vaštar* szónak ugyanis más jelentése: «ahorn (клёнъ)», mely jelentéssel szorosan egyező alakok: finn *vahtera*, észt *vahter*, *vaher* (genit. *vahtra*), liv *vädõr* «ahorn» = mordM. *uštar*, *ukštôr*, mordE. *ukštor* «ahorn»; de ezek közt a finn *v* szókezdő (*a* előtt) mint járulék-mássalhangzó az árja *aštra*-hoz képest nem magyarázható.*) Figyelemre méltó az utóbbi adatok mellett a magy. ostormén-fa (*ostormöny*-fa, Szeged, melynek jelentése a különböző forrásművekben: «viburnum lantana» («schlingbaum, schlingstrauch». MOLN. ALB.), «opulus quorundam, sambucus aquatica» (BEYTHE; NySz. 1 : 742.), «vörös gyűrűcze (hegyi cserje, a melynek jó gúzst ad a vesszeje»; MTsz.). Itt a homályos *-mén* utótag mellett a jelző *ostor* szó alkalmasan vehető «vessző, rute» jelentésűnek. V. ö. ezekhez még: zürjén *oršï*, *oršïpu* «schwarzpappel (populus nigra»: WIED.), mely a mordvin *uštôr* alakhoz képest ugyanoly változat lehet, mint a zürj. *orś* «peitsche» a magy. *ostor* mellett.

278. *Magy. öcs, *öcse* (*ücczit*, *üczêd* Sylv., *eccse* Pethő; *ecs* Debreczen, Háromszék, *ëcsém* Soprony-m., *ücse*, *ücsém* Szlavonia) 1. «frater minor natu; jüngerer bruder»; 2. «soror feminæ minor natu; jüngere schwester einer weiblichen person» (pl. «soror mar-

*) TOMASCHEK (Zeitschr. f. österr. Gymn. 26 : 529.) tényleg az árja *aštra*- «stachel», litván *asztras* «scharf», lat. *ācer* «scharf» és «ahorn» szavakkal veti egybe a finn *vahtera*, cser. *vaštar*, mord. *uštïr* «ahorn» növénynevet hivatkozva még az albán *rrapp* (plur. *rrëppe*) «platane» szóra, melyet a szláv *rêpiь* «stachel» szóval magyaráz.

gareta vala zent margyt azzonnak *evcche*» MargL.); «húg» (Somogy-, Baranya-m.); *öcsés* (Moldva) «testvér» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: ud *viči* (gen. *vičei*) «bruder» = chürkilin *uzi* (plur. *uzvi*), akuša *uci, udzi*, kaitach *uci*, kubacsi *uce*, varkun *uci, ucü, utci*, lák *uṣu*, dido *esju* id. = csecsencz *vaša* (gen. *vešiⁿ*, plur. *veživii*), thuš *vašo* (plur. *važar*), abcház *uoša* id. = avar *vac* (plur. *vácal*), *vas, vec*, and *voci*, karata *vaci, oace* id. (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 126, Kasikum. 74, Awar. 174; Schiefner: Thusch. 156, Tschetsch. 70, Ud. 107; Erckert: Kaukas. Spr. 49.).

Igen találónak látszik első tekintetre Budenz egyeztetése (MUgSz. 846.), mely szerint a magy. *öcs, öcse* a vogul (ÉV.) *āpśi*, ÉO. *apsi* (Ahlqu.) «jüngerer bruder» mása volna; ámde nem tudunk arra másik esetet, hogy hangzóközi eredeti *p*, *b*-t képviselő vogul *p* — a minő az *āpśi* szóé is, mely az ÉV. *apï* (tő: *apχ-*), KLV. *āpė* «unokaöcs» tanúsága szerint képzés (v. ö. magy. *-csa, -cse* dimin.) s így **apéśi* helyett való — annyira nyom nélkül elenyészett volna a magyarban, hogy az átmeneti *v* hang a pozitiv nyelvtörténetben (ha egyébként nem, legalább a szomszédos hangzó hosszúságában) kimutatható ne legyen; v. ö. vog. *lūptä*, osztják *lūpet, lūbet* «blatt» = magy. *levél*; vog. *sipėl'* «scheide» = magy. *hüvely*; vog. *lāpćχ, loqpćχ* «schmetterling» = magy. *lepe, lepke*; vog. *lēp-* «zudecken» = magy. *lep-*; TV. *tëp* «galle» = magy. *epe* stb. Alkalmasabban magyarázzák a magy. *öcs, öcse* hangzást a kaukázusi nyelvek *viči, uci, ucü, uṣi* egyezései, melyek mellett csak azt kell föltennünk, hogy a fiatalabb fitestvérre való jelentés-megszorítás ujabb fejleményképen úgy keletkezett, mint a *húg* szóé, melynek pahl. *χūk* megfelelője szintén általában «soror» jelentésü (l. fent 356. l.). Ezen alapon a kaukázusi *uci, uce, oace, uzi*-féle alakok másának ismerszik föl a mordM. *ocä* «onkel (väterlicherseits»; NyK. 5: 163.) szó is; szintígy a képzéssel jelentkező cserem. *oźaj, iźaj, iźa, izäj, zäj* «vatersbruder (jünger als der vater); älterer bruder» (NyK. 29: 51.). — Tekintettel arra, hogy egyrészt a régi nyelvben használatos az *öcs* sok irónál «soror minor natu» értelemben is, sőt ennek mai nyoma a nyelvjárásokban is mutatkozik, másrészt alakilag egyeztethető szavak a kaukázusi nyelvekben: czachur *iči* = kubacsi *juce, juci*, varkun *jutci* = avar *jac*, karata *juci*, and *ece* «schwester» (Erck. 127.): lehetségesnek kell elfogadnunk, hogy az *öcs*-ben eredetileg külön alakú s külön («frater» és «soror») értelmü két idegen szó nyert egyazon alakot támogatva a jelentés rokonságától. Az utóbbi kaukázusi szónak egyezései a rokon nyelvekben: vogul: ÉV. *āś*, ALV. *īś*, PV., KV. *īś* «jüngere schwester», SO. *iće χ* id. (Castr.), melyekhez v. ö. még: votják

(Glaz.) *uźi* «jüngere schwester meines mannes, schwägerin». L. egyéb rokonságnevezetek kaukázusi hasonlatait fent 132. l.

279. Magy. **ölyv**, *ölyü (őllyű* Heltai; *ëlyv* Hunyad-m., *üjjü* Szilágy-m., *üllü* Udvarhely-m., *ülő* Abauj-m., *ülü* Háromszék, *hülü* Nagy-Körös) «accipiter, milvus; habicht» *(keselyű-ölyv, galambászó, éjjeli ölyv;* NySz., MTsz.).

< Pahl., ujper. *āluh* «adler» | kurd *āleh, ōlāh, hālō* id. (Horn 10; Hontum-Schindler: ZDMG. 38, 95.).

A keleti altajiságban is van: mongol *elije* «geier» (Schmidt 29.), burjét *eľeä, ilë, ilē* «weibe (falco milvus»; Castr.), tunguz *ālie* «falke» (u. a.); a mongolból jakut *ālīä* «weihe» (l. NyK. 21 : 123.), melyeknél azonban alkalmasabb a magyar szó végzetének magyarázatára a perzsa alak. A gyakori árja (iráni) *a, ā* = finn-magyar *ë* hangmegfeleléssel ugyanis magyar *ölyü* = pahl. *āluh;* ebből az *ölyv* nom. alak a ragozásból *(ölyvet* < **ölyüvet, ölyvek* < **ölyüvek)* való elvonás lehet. úgy mint *nedv* > *nedü (darva-k, odva-s* mellett nincs is: **darv, *odv*, hanem csak: *daru, odu);* de alapúlhat a pahl. *āluh* hangzás **ālvah*-féle előzményén is (v. ö. óper. **duvā-* «zwei» = av. *dva*, szkr. *dvāu* = ujper. *dō, du;* l. Hübschm. Pers. Stud. 166.). Utal is Horn a Bundeheš zend betűs *arvā* írására, mely alapon a szó rokonságát is fölismerhetőnek véli a szláv (ószlov.) *orĭlŭ*, litván *erēlis*, gót *ara* «adler», gör. ὄρνις «vogel» stb. szavakban; de ez egybevetést, mivel a pahl. *āluh* régibb története hitelesen nem igazolható, Hübschmann (Pers. Stud. 8.) nem tartja biztos értékűnek. Megjegyzem még, hogy *ölyv* szavunknak egyezését az itt idézett perzsa szóval már Beregszászi említi, ki a Vullersnél (I : 121.) الوه, الوه irásban található szót الوه alakban közli s *alve*-nak olvassa (Ähnl. d. Hung. Spr. 100.).*)

280. Magy. **őr**[1] (accus. *őr-t)* 1. «servus; diener»: «qui dicuntur vulgariter *Ewrek*, vel servi» (Sz. László törvényében); 2. «bizonyos katonai tiszt; art militär»: «centuriones et decuriones

*) Összefügg-e ezen perzsa *āluh* «adler» szóval الوك «aquila» (Vullers I : 143.), melylyel azonosnak látszik az ÉV. *qulĕχ*, ALV. *qulĕχ-pat*, KV. *ewlĕχ* «winterente (canna)» = ÉO. *oulaχ* «anas glacialis» (Ahlqu.)? V. ö. ujper. *nā-χudā* «schiffskapitän» < **nāv-χudā:* ujper. *nāv* «schiff»; *χurmā* «dattel» = örm. *armav* (l. Hübschm. Pers. Stud. 165.).

earum (civitatum), qui vulgo *eurij* vocantur», «custodes exercituum, qui vulgo *Eur* dicuntur» (1246-beli oklevélben); 3. «custos, speculator; wächter, aufseher» (ma általánosan: *éjjeli őr* «nachtwächter», *mezei őr* «feldwächter»); 4. «specula, vigiliæ; warte, wache» (*őrt állani* «wacht halten»); *őriz-, őröz- (eryz* WeszprC., *éröz* Heltai; *ôriz* Soprony-m.) «custodio, tuto, excubo; wacht halten, hüten, behüten, schirmen», *őrizet* «custodia; hut, wacht» (NySz., MTsz.).

Votják *var*, Glaz. *war* «sklave, diener, knecht».

Finn *yrkä, yrkö* «mann (Kalev.); jüngling, bräutigam» || Lapp: Lule *irčkie (irke)*, Fm. *irge* «bräutigam» (HALÁSZ).

Cseremisz *ergo* «sohn» *(ergo-aza* «knabe»; NyK. 29 : 42.) | cserM. *ergä, erga* «sohn»; *pü-erge, pü-erga* «mann» (elörész: vog. *pī'*, zürj.-votj. *pi*, magy. *fi*; *püerga-robotnik* «knecht») = cserS. *pörgö, pörga* «mann» (BUDENZ MUgSz. 516.), *pörgeń* «mann (мужчина»; TROJ. 47.); *pör jiń* «mann» (REG.), *pörjeń* id. (TROJ. 48.).

(II.) Zürjén *verös* «mann, gatte, mannsperson» (WIED.).

Osztják: ÉO. *ort* «sklave» *(ort-χo* id., *ort-nē* «sklavin»; AHLQU.) | IO. *ort* «mietling, jahresarbeiter» (CASTR.).

< Szkr. *vīrá-* (nomin. *-ás)* «mann; held; oft in dem sinne: männliches kind, kräftiger sohn», *vīraká-* «held» (GRASSM. Wb. 1316—17.) || av. *vīra-* (nomin. *-ō)* «mann; held; männliche nachkommen»; *vīrya-* «männlich» | pahl. *vīr* «mann, held» = lat. *vir*, gót *waír*, ófelném. *wer* «mann» (JUSTI Hb. 280; HORN 300; UHLENB. EtWb. 291.).

A magy. *őr* szóval alakjában és régi «servus» jelentésében egyezik a votj. *var*, melynek *a* hangzója eredetibb magas hang változatának vehető, úgy mint ezekben: votj. *val* «pferd» = zürj. *völ* id., cser. *vülö, vilä* «stute»; votj. *valal-* «begreifen» = zürj. *velal-* id.; v. ö. magy. *vél-* «meinen, wofür halten»; votj. *kaľi* «schwägerin» = zürj. *kel* id., osztj. *kili*, vog. *kil* «schwager». Már BUDENZ kifejtette (MUgSz. 851.), hogy ezek «servus» jelentésének igen alkalmasan vehető alapjául a «mann», különösen «junger mann»-féle (l. fenn az *ín, inas* czikket), a mint a vogul énekekben is a «szolga», illetőleg «hadi szolga, hadlegény» rendes kifejezése: *χum-pī'* «legény, fiatal férfi». Ily alapértelemmel ide tartozónak ismerszik föl a kicsinyítő képzős finn *yr-kä, yr-kö* «mann; jüngling», további értelemfejlődéssel: «bräutigam», a melytől el nem

választható a cser. *erge, ergä* «sohn» (tkp. «mann»), hol a *k* > *g* változás a *r* szomszédságában olyan, mint ezekben: cser. *küž-gö* «dick» = finn *käsi-kkä*, lapp *kassok* id.; cser. *kervenga* «pfund» = or. гривенка; *kolenga, kolenka* «generation» = or. колѣно (v. ö. *verge* «niere» = zürj. *vörk*, ÉO. *verek* id. = szkr. *vṛkká-* id.: *tur-gede* «turteltaube» = cserM. *tur-käda* id., *käda* «taube»). Ezen cseremisz szónak *pü-erge, pörgö* összetétele rávezet bennünket arra, hogy a magy. *ör* régi *ér* alakjának (v. ö. *öröz, öriz*) képzővel bővített mását ismerjük fel a *férj* (= **fi*+*érj*) utórészében, hol egyszersmind az eredetinek föltett «mann» jelentés is kitetszik.*) Tovább kutatva ezen «mann» jelentésű finn-magyar **ver*, **vir* szónak rokonságát, ráakadunk a zürj. *verös* «mann, gatte» szóra, melynek a gyakori *s* > *t* hangváltozással s a már ismert «knecht, diener»-féle jelentés-megszorítással mása az osztják *ort* (< **örť*); v. ö. ez utóbbi hangzóváltozásra nézve: obdorszki *joñk* = ÉO. *jeñk*, magy. *jég*, finn *jää* «eis»; obd. *kol* «strick» = ÉO. *kel*, zürj. *köl*, finn *köyte-* (nom. *-si*); SO. *kot* «hand» = ÉO. *kēt*, magy. *kéz*; SO. *voñ* «schwiegersohn» = IO. *veñ*, magy. *vő*; ÉO. *kōn* és *kēn* «leicht», magy. *könnyű*; ÉO. *šogor* «coregonus lavaretus» = magy. *sügér*.

Mindezen finn-magyar egyezéseknek közös eredetterülete az árjaság, mi nem tetszhetik különösnek, ha meggondoljuk, hogy innen valóknak bizonyúlnak a «mann» fogalomnak ellentéteit kifejező *asszony* és *fi* szavak is (l. fent 18. és 112. sz.), úgy mint több más e fogalomkörbe tartozó nevezet, jelesül: *húg, bátya, ara* stb. (l. ezek czikkeit u. i.). Alakilag a zürjén *verös* (= osztj. *ort*) = szkr. *vīras* az árja *-s* nominativusvégzet megtartásával, mint ezekben: votj. *urdäs* «seite» (*urts-: urtsä* «zusammen, neben einander», *urtsïn* «neben, an der seite» = permi *ortso, ortsoн*) = szkr. *árdhas* «seite» (tő: *árdha-*; l. fent 13. sz.) | zürj. *vörkaś* «vielfrass (ursus gulo)» = mordv. *veŕǵes, veŕǵis* «wolf» = szkr. *vṛ́ká-s* (nomin.) «wolf» | ÉO. *varas* «haar», IO. *vāres* «pferdehaar, schwanz» = szkr. *vāra-s* (nomin.) «schweifhaar, schweif», av. *vāra-* «schweif, schwanz» | ÉO. *ūrt* «freiwerber», déli *vort*: v.-jay «násznép» = szkr. *varā́-s* «freier, freiwerber» (tkp. «wählend»); l. egyéb rokon

*) Ezen kicsinyítő értékűnek vehető *-j* képzővel magyarázható a különös hangalkatú *örí-z* (< **örejz*), melyhez csak egy hasonló esetet ismerünk a dialektikus (fehérmegyei) *fáéz-* = *fáész* «fát szedeget» szóban (l. Simonyi-Balassa TüzMNy. 457. és MTsz.); de ez nyilván csak az elterjedtebb *fáész* alaknak *-z* végzetű frequ. és denom. igék hatása alatt keletkezett változata. A *férj* utórészének *-j* képző nélkül való, tehát az *ör*-nek megfelelő mása van a *magy-ar*, régi *magy-er* és az *ember* szavakban (l. fent a *magyar* szó czikkét: 250. sz.), míg szintén *-j* képzővel jelentkezik a *némber* régi *némberi* (plur. *némberiek*) alakjában (l. Ethnogr. I: 290).

nyelvekre nézve ugyanily eseteket fent az *árva*, *aránt* és *birge* czikkekben. Ezekkel szemben a magy. *ör*, *ér* (= votj. *var*) = iráni *vīr*, *vīra-* a hangzóknak ugyanoly viszonylásával, mint: magy. *ér* «ader» = szkr. *çīri-* id. (l. fent 89. sz.) | *fény-ő* = szkr. *pīnā-ka* (u. i. 109. sz.) | *fest-* = szkr. *piç-*, av. *pis-* (u. i. 111. sz.); az elenyészett *v* szókezdőnek az *ör* változat hangzójának labialis voltában láthatjuk nyomát. A finn *yr-kä* (= lapp *irčkie*, *irge*, cser. *erge*), melynek tőhangzója szintén labialis, nyerhette bár a «jüngling, junger mann» jelentéshez jól illő kicsinyítő képzőjét utólag a finnség területén is, mégis tekintettel arra, hogy ez a képző több rokon nyelvben is mutatkozik, inkább egészben az árja *vīraka-* átvételének tekinthető. Igen lehetséges, hogy a magy. *fényj*-beli *-j* végzet is olyan hangalakulat fejleménye, mint a cser. *erge* (azaz nem külön magyar területen keletkezett képző), a mely fölvétellel magyarázatot nyer azon körülmény, hogy a *rg* (*rγ*) hang-csoportnak nem *r* (vagy *rr*) áll szemközt a magyarban (a mint pl. az *ár* = osszét *arγ*, szkr. *arghá-* «wert, preis» szóban; l. fönt 11. és 73. sz.), hanem — nyilván az *rg* hangcsoportot eredetileg elválasztó magánhangzó következtében — *rj*.

A közös árja területről való átvétel fejtheti meg a kapcsolat természetét az itt tárgyalt finn-magyar szavak s a t ö r ö k *er* (ozm., csag., ujgur, kirgiz, altaji *er*, kojbal *ĕr*, *er*, karagasz *ir*, *ier*, *ĕr*, *er*, jakut *ăr*, csuvas *ar*, volgai tatár *ér*) «mann; held», illetőleg *erkek* (kojb. *irgäk*, karag. *ergäk*) «männchen» képzése közt. További kapcsolat: mongol *ere*, burjét *ere*, *ire* «mann; männchen». A k a u k á z u s i nyelvek köréből v. ö. itt: lák *viri*, *viri-ṣa* «mann in mittlern jahren», *viri-ču* «tapferer mann, held» (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 135; Erckert: Kaukas. Spr. 81.).

281. Magy. ör[2]: *ör-háló* «hosszú és mély háló, melylyel a folyónak egyes szakaszait elrekesztik, hogy a halak el ne szökhessenek; art weitnetz, stehendes netz zum fischfang» (Kőrös-Tarcsa; Herman O.).

(I.) Vogul: TV. *ări*, ÉV. *ari*, *ārpi*, LV. *ᾱr*, *ᾱrp*, *oᾱrp*, KV. *ᾱr*, *oᾱrėp*, PV. *oᾱrp* «vékonyan hasított léczekből készült czége, folyókerítés; flusswehr aus dünnen stäbchen zum fischfang».

Osztják: IO. *var* «stromwehre beim lachsfang» (Castr.).

(II.) Vogul: PV. *vērĕ*, ALV. *vēri*, KV. *vēri* «kisebbszerű sűrű léczkerítések a folyó partjától kiindulva, vagy a tó közepén alkalmas útvesztőkkel, hogy a hal a kerek kürtőkbe betévedjen, de ki ne jöhessen (котецъ)».

Osztják: VJ. *ver*, *verγ* «nyári halászczége, vízrekesz (запоръ); usswehr zum fischfang im sommer» (Pápai K.).

< Ujperzsa *varγ*, *verγ*; *barγ*, *berγ* «wasserwehr» = szkr. *várga-* (nomin. *-as)* «abwender, beseitiger», a *várǯ-* (præs. 3. *-ǯati)* «abwenden, ablenken» ige tövéből (Horn 242; Uhlenb. EtWb. 273.).

Az «őr-háló» csak fejlettebb alakzata a *vészlés*-nek, ama «fűzfa-vesszőből fonott sövénynek, melylyel mint az őrhálóval a folyónak egyes szakaszait elrekesztik, hogy a halak el ne szökhessenek» (Herman O.); ennek pedig vogul *ări*, *ari* = osztják *var* neve hangtanilag pontosan egyezik az *őr* jelző szóval. Azt véljük tehát, hogy itt nem az *őriz* alaprészét tevő *őr* szóval van dolgunk, hanem valóságos halászszerszám nevezettel, melyet természetesen a népetimologia úgy is értelmezhet, mintha a halak «őrzésének» hivatása volna benne kifejezve. Mindenesetre IO. *var* = ujper. *varγ*. E mellett a VJ. *ver*, *verγ* = PV. *vĕrĕ*, KV. *vĕri* («vejsze») ujabb keltű átvételnek tetszik (= ujper. *verγ)*.

282. Magy. **ördög** *(urdung* HB., *Urdung* többször előforduló tulajdonnév XIII—XIV. sz. oklevelekben, *erdeng* NémGl., *erdeg* JordC., ÉrdyC., *őrdeg* Heltai; *ördëg* Udvarhely-m.) «diabolus, cacodæmon, dæmonium, genius malus; teufel, dæmon»; *ördöngős (vördöngős* Temesköz, *ördögös* Baranya-m.; *evrdevges* CornC.) 1. «dæmoniacus, dæmonium habens; vom teuffel besessen»; 2. «magus, magicus veneficus; schwarzkünstler»; 3. (Székelység) «csintalan; mutwillig» (NySz., MTsz.).

Zürjén *ort* «schatten (v. verstorbenen), schutzgeist, erscheinung, vision, trugbild, gespenst», *bur ort* «guter geist», mely adatokhoz megjegyzi Wiedemann: «Die syrjänen glauben, dass jeder mensch von der geburt an seinen eigenen *ort* habe, der in der luft wohne, und den tod seines schutzbefohlenen vorher sage, meist den nächsten angehörigen u. freunden, selten ihm selbst, dadurch, dass er sich in sichtbarer gestalt zeige»; *ortal-*, *ordal-* «erscheinen, vorkommen, vorschweben, flimmern (vor den augen)».

Votják *urt* «seele, geist (v. verstorbenen), gespenst, vision» (Wied.); Kaz. *urt* «geistesgegenwart, mut»: *urtsĕ potäm* «sie verloren den mut» (a fordított irodalomban).

Vogul: ÉV. *urt* «erdőben élő, szárnyas szellem (minden embernek saját *urt*-ja van, ha az embernek meg kell halnia, az ő *urt*-ja ezt kiáltással adja tudtúl rokonainak); waldgeist» (Vog. Népk. Gyüjt. IV: 409.) | *utśi*, *uśśi*, *ujtśi* «erdei és hegyi szellem;

wald- u. berggeist» *(vŏr-u., ur-u.)* = ÉO. *ortĕi* *(«puning sempi ar mengnä, puning sempi ar ortĕinä»* a REGULYtól följegyzett *Naling ar*-énekben), *utši (puning sempi ur utši, puning sempi unt mengi* a *Näming Ater* énekben), melynek *-ši* utórészére nézve l. fent 147. l.

Cseremisz *ört* «geist, gespenst (духъ)», *surt-ört* «hausgeist (домовой духъ, божество» ; TROJ. 43.).

Volt alkalmam tüzetesen kimutatni, hogy amaz állítólagos *erteng*, melyet VÁMBÉRY a magy. *ördöng*-gel egyeztetve több helyen «a török mythos alvilága legfőbb istenségének», illetőleg valamely «rossz szellemnek» kirgiz nevekép emleget, semmiféle egyéb forrásból nem igazolható, megbizhatatlan adat (l. Ethnogr. 7 : 222—6. ll.). Ugyanitt rámutattam a fent idézett rokon nyelvi adatok egy részére, melyek oly felfogásra nyujtanak alapot, hogy az *ördöng* összetett szó; előrésze a «szellem» jelentésü zürj. *ort*, votj. *urt*, vog. *ūrt*, cser. *ört*, utórésze pedig az osztják *toñχ*, *ļuñk*, *juŋ* «bálvány; ördög, erdei manó», vagyis az egész olyan szinonim tagokból álló szerkezet, mint *kö-szikla, kalapos-süveg, serleg-pohár, zomok-kígyó* stb. Még alkalmasabbnak látszik az utótaggal való egyeztetésre a cseremisz *jeñ, jiñ* (NyK. 29 : 59, 60.), *jeñ* (TROJ. 15.) «ember», mely a csuvasban szabályszerű hangváltozással *šĭn* alakot öltve szintén «ember» értelmű, úgy hogy e szerint az «ördög» voltakép «szellem-embert» jelentene (v. ö. votják *gureź-murt* «hegyi manó», *vu-murt* «vízi manó», *ńuläs-murt* «erdei manó», *lud-murt* «mezei manó»: *murt* «ember»). Ez a *jiñ* igen jól magyarázhatja az *ördöng* magashangúságát az előrésznek a vog. *ūrt*, osztj. *ort-ĕi* s zürjén-votják *ort*, *urt* alakok nyomán fölvehető eredetibb mélyhangúsága mellett, s megérteti az *ördög* mellett igazolt *ördeg*, *ërdëg* (< **ord-ég)* változatokat is. — Az *ort*, *ūrt* stb. eredetére nézve számbavehető: szkr. *vitrá-* (nomin. *-ás* és *-am)* «bedränger, feind; (masc.) ein dämon, der die gewässer eingeschlossen hält» (UHLENB. EtWb. 293.), melynek hangbeli megfelelése a mi a szóvégzetet illeti, egynemű a magy. *vért* = osszét *vart'* «schild» (< **varrt'*) = av. *vereθra-* «panzer, schild», szkr. *vartra-* «wehrend» szóéval

*) PATRUBÁNY LUKÁCS (Nyr. 26 : 393.) az *ördöng* szót föltett av. **añro-deñg* «ház gonosza» (azaz: «házi manó») szerkezet másának véli; de az «ördög» nem sajátos «házi szellem» s nem is bizonyos, hogy mindenkor «gonosz szellem» volt; másrészt ellene szól ily magyarázatnak a tájnyelvi *vördöngös* szókezdője is. Minthogy a rokon nyelvekben az előrészszel alkalmasan egyeztethető adatok kinálkoznak s megfejthető ily alapon az utórész is, a szó eredetének kutatása ily irányban vélhető helyesebbnek.

(l. fent 244—5. ll.), a szókezdet tekintetében pedig olyan, mint ezekben: osszét-tag. *urs*, déli osszét *vurz* «hengst» = av. *varšni-*, szkr. *vršni-; urnî* «glaubt» = óper. *vrnavatiy* (l. HÜBSCHM. EO. 88.). A magy. *örd-ög* (e h. **ört-ög*) szóközépi mássalhangzójának zöngés volta e szerint a vég-mássalhangzóhoz való hasonulás következménye lehet. Figyelembe veendő a *vördöngös* tájnyelvi alak, melynek szókezdő *v*-je szintén érthető az itt fölvett árja eredeti nyomán. Ezek szerint végeredményében az *ördög* szó kapcsolatai is ugyanazon területre vezetnek, honnan nyelvünkbe az *isten*, *ármány*, *manó*, *id-vöz*, *böjt* s más vallási fogalomkörbe tartozó keletről hozott szavunk került.

283. Magy. **őrjeg** (Pest-m.) «halat tápláló apró tó; vizállás, a Duna kiöntésének maradványa; kleiner see; nach einer überschwemmung zurückgebliebenes, stehendes wasser»; *őrjeges* «vizállásos» *(ö. hely* «a hol az esővíz hosszabb ideig megáll, de mégsem terem sás»; Kis-Kún-Halas; MTsz.).

Vogul: ÉV. *ūrei*, LV. *ūri*, KV. *vǫrei, vǫri*, PV. *vuri* «stehendes wasser, länglicher see (aus einem flussarme entstanden, dessen zwei enden nach dem ablaufe des hochwassers austrockneten)», TV. *urai* «ausgetrocknetes flussbett».

Osztják: VJ. *uri* «flussarm; altes flussbett» (PÁPAI).

Votják *or* (Sar., Jel.), Kaz. *ür*, *ur* (Ucseb., WIED.) «flussbett, graben»; *oro* «flussbett habend»; *orjal-* «das flussbett reinigen, damit das wasser freien lauf bekomme».

< Av. *vairi-* (nomin. *-iš)* «see, abteilung eines see's, tal od. becken eines see's», *vairya-* «canal»; pahl. *var* «teich» (JUSTI Hb. 258; HORN 298.).

A magy. *őrjeg* a vogul-osztják *ūrei, vǫrei, uri* megfelelőkhöz képest (mely ypaü alakban átment a nyugatszibériai orosz nyelvbe is) iráni **vairi-ka-*, vagy **vairyaka-* dimin. képzést föltételez minta gyanánt. Talán ugyanennek tükrözője a török *arïg, arïk* «canal, graben» (= magy. *árok).* — V. ö. itt a kaukázusi nyelvekből: chürkilin, akuša *urχu*, kaitach *urχu, urχnej*, varkun, kubacsi *uχu* «meer», mely talán összetétel (utórész: abadzech *χχo, χö*, kabardin *χǧ*, šapszug *χe* «meer»; ERCKERT: Kaukas. Spr. 100.).

284. Magy. **örök** *(erek* JordC., ÉrdyC., *vruk* Schlägli Szj. 20.) 1. «æternus, perennis, sempiternus; ewig, immerwährend» (pl. *örök idő, élet, boldogság* stb.); 2. «sæculum» (pl. «*Örökök előt ziletet*

[Krisztus]: ante sæcula» DöbrC.); 3. «hereditarius, possessio; erblich» (pl. *örök föld* «prædium», *örökbe adott jószág* «feudum»); 4. «hereditas; erbe»; *örökké, mind-örökké, örökkön-örökké, örökkül-örökké* «in æternum; auf ewig, ewiglich»; *örökít-* «locupleto, propago, augmento, constabilio; heredito; reich machen, bestättigen, erweitern; erben lassen, vererben»; *örököd-ik* «augesco, cresco, corroboror, confirmor; zunehmen, wachsen»; *örőklöd-ik* (Tisza-v.) «húzódik (a betegség)»; *örökös* «sempiternus, æternus; heres; ewigwährend; erbe habend, erber»; *örökség* «æternitas; hereditas; ewigkeit; erbschaft» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *uru-* «weit, ausgedehnt (in räumlichem sinne), gross (von reichtum, kraft)», *urú* (adv.) «weithin (schreiten, dringen)» = av. *uru-*, *vouru-* «weit, breit», gör. εὐρύς (Grassm. Wb. 262; Geiger Hb. 209, 329; Uhlenb. EtWb. 30.).

Kétségtelen, hogy az *örök*-nek «nagy, igen nagy» az alapértelme, mely csak az időre alkalmazottan nyerte további «æternus»-féle jelentésfejleményét s innen ismét a jelzett szó (pl. *föld, jószág)* elhagyásával ezt: «æterna possessio», illetőleg: «hereditas». Mint már Budenz ráutalt (MUgSz. 852.) egyenesen a «nagy» értelmet tartalmazza az *örököd-ik* «augesco, cresco» igeképzés (v. ö. pl. «az gyermec neuekedic és *örőkődic* vala lélekben»; «az fejes káposzta magvát vesd el kisasszony havának a fogytára, hogy *megöröködjék* ugyanazon esztendőben»; NySz.) s szintígy az *örökít-* «augmento» (pl. «az joszagot őrőgbitette es őrőkítette: bona illa ampliaverit et augmentaverit»; u. o.), úgy hogy az *örö-k* végzetét a *so-k, szü-k, kere-k, in-k-ább* (régi: *jonkább)* képzőjével magyarázván (v. ö. vog. *saw, šąu* «multus», finn *sou-kka* «angustus», magy. *kör, kerül-*; vog. *jąmės*, osztj. *jem* «gut») a kifejlő alaprészben az árja *uru-* «gross, weit, ausgedehnt» mását ismerhetjük föl a *sör (ser), tölgy, hőre* szavakban is mutatkozó hang-megfeleléssel*)

*) Talán végzetestül együtt van meg az *örök* az osszét-tag. *väräχ, varaχ, oräχ, oraχ*, dig. *uruχ* «weit, geräumig, ausgedehnt, breit» szóban (Hübschm. EO. 62, 92; Sjögrén: Osset. Sprl. 92.), melyben a *vär-*, *ur-* alaprész szabályosan megfelel a szkr. *uru*-nak compar. *várīyans-*, superl. *váriṣṭha-* alakjaiban, továbbá a *váras-*, *varima-*, *variva-* «weite, breite, raum» képzésekben mutatkozó tőváltozatnak. Az osszét *väräχ* végzete mindenesetre homályos; lehet *-k* mása is, mint ezekben: *maχ* «wir», *smaχ* «ihr» = av. *ahmākem, yūšmākem*, szkr. *asmākam, yuśmākam* (l. Hübschm. EO. 99.).

(l. u. i. e czikkeket). Különválasztandók az *örök*-től a BUDENZtől egybevetett zürjén-votják *ar* «jahr» (votj. *arəs* id.) = av. *yārĕ-*, óper. *yāra-* «jahr» (: *duši-yāra* «missjahr») = ófelném. *jâr*, gót *jêr* «jahr»; szintígy eltérők (t. i. nem «nagy», hanem «sok») jelen tésüknél fogva is vogul: ÉV. *arï'* (tő: *ary-*) «überflüssig, zu viel» (*aryän* «zu viel», *arît-* «übrig bleiben, überflüssig sein»), KV. *äri* «mehr» (*äriп* «länger, nachher», *äritapt-* «übrig lassen»), TV. *äru* id. (*ärut* «sehr», *äruп* «eher», *ärut-* «übrig bleiben», *äriki* «länger»); osztják: ÉO. *ār* «viel, genug, überflüssig», *ārta*, *ārti* «zu viel» (*ārat* «anzahl, menge»), IO. *ār* «viel» = av. *āri-* «fülle», *āra-* «volkommenheit» (JUSTI Hb. 52.). — Megjegyzendő, hogy az *örök*höz alakilag és jelentésben közelálló magy. *öreg* «grandis, magnus» szó (pl. *öreg Duna*, *öreg szemű kukoricza*, *öreg borsó*, *öreg kövecs* stb.; l. MTsz.) török szó: csag. *irik*, oszm. *iri*, kirgiz *iri* «grand, gros, volumineux; крупный» (SAMY-bey, OSTROUMOV), volgai tatár *ére* «dick, grob» (BÁLINT), a mint e tényt már VÁMBÉRY kimutatta (NyK. 8: 168.).

285. Magy. **öröm** (accus. *örömö-t*; *erem* JordC., ÉrdyC., *ŏrem* Heltai; *ewrmvel* EhrC.; *erem* Moldva) «gaudium, lætitia; freude»; *örömes* «lætus, jucundus, hilaris; froh, freudig» (*örömessen* Mátyusföldе, *örömest* «libenter, lubens; willigliсh, gern»), *örömetës* (*örömetësen*) id., *örömez-* (Göcsej) «örül, örvend; sich freuen», *örömkëd-ik* (Veszprém-m.) «örömét leli, gyönyörködik; freude, gefallen in etw. finden». — *örvend-* (*ervendetes* JordC.; *örvönd-* Küküllő-m.) «exulto, lætor; sich freuen», *örvendëz* «gaudeo, lætor; sich freuen», *örvendetës* «lætus; lætabilis; erfreut, froh; erfreulich»; *örül-* (*eryl* GyöngyC., *erwll* ÉrdyC.; *ürül* Székelység) «gaudeo, lætor, jubilo; sich freuen» (NySz., MTsz.).

Lapp: kíldíni, akkalai *rämm* «freude», kíl. *rąmše-* «sich freuen», *rąmguoitte-* «erfreut werden» (GENETZ Wb. 110.).

Zürjén *ram* «sanft, still, friedlich, demütig, ruhig» (*ram-lun*, *ram-nog* «sanftmut, demut, ruhe, friedlichkeit»), *rammi-*, *rammödči-*, *ramdödči-*, *raméi-* «sanft, demütig werden, sich demütigen, sich besänftigen, sich beruhigen» | *ramd-*, *ramöd-*, *rammöd-*, *ramdöd-*, *ramźed-* «demütigen, bezähmen, besänftigen, beschwichtigen, beruhigen» | permi *ramt-* = *ramd-* (WIED.).

Osztják: ÉO. *rōm* «sanft, sanftmütig», *rōmaml-* «sanft od. ruhig werden, sich beruhigen», *rōmēltal-* «sänftigen, bezähmen» (AHLQU.) | IO. *ram* «ruhe» (CASTR.).

< Szkr. *rāma-* (nomin. *-as)* «lust, freude», *rāmá-* (adj.) «erfreuend, lieblich, reizend», ebből: *ram-* (med. præs. 3. *rámate)* «still stehen, ruhen, sich genügen lassen, sich ergötzen, gefallen finden (an etw.), der liebe pflegen», (act., præs. 3. *rámati*, caus. *rāmayati)* «zum stillstehen bringen, ergötzen, erfreuen»; szkr. *ā-rāmá-* «ergötzen, lust; ergötzend; ort der ergötzung, garten» (BR. Skr. Wb. 1 : 687.) || av. *rāman-*, *rāmā-* «annehmlichkeit, freude, behagen; ruhe; glück», ebből: *ram-* «sich freuen, ruhig, fröhlich sein»; (caus. præs. 3. *rāmayeiti)* «beruhigen, zur ruhe bringen»; pahl. *rām: hu-rām (hu-* «wohl»), *rāmišn-* «ruhe», *rāmīnīdan* «ruhig sein»; ujper. *rām* «ruhe; fröhlich, heiter» ezek mellett: pahl. *ārām*, ujper., afghán, balūčī *ārām* «ruhe», pahl. *ārāmītan* (inf.), ujper. *ārāmīdan* «tranquillum esse, tranquillum reddere», melyek az av. *ā-rāmayaṭ* «er erfreute» præfixumos szerkezetet tükrözik | osszét-dig. *u-rōmun* (inf.), tag. *u-rōmïn* «zurückhalten, hemmen, beruhigen», vakhī (ind. præs. 1.) *püt-rüm-am*, (inf.) *püt-rüm-n*, (præt. 1.) *pat-ram-dam* «ruhen, stille stehen, sitzen», melyeknek rokonsági körébe tartoznak: litván *romas*, *romùs* «gelassen, ruhig, sanftmütig», görög ἠρέμα «ruhig, sanft, leise», ἔραμαι «liebe, begehre», gót *rimis* «ruhe» stb. (UHLENB. EtWb. 245, 248; HORN 5, 134; GEIGER Hb. 311, 313; HÜBSCHM. EO. 62; TOMASCH. Pam. 864.).

Pontos az alaki és jelentésbeli egyezés az IO. *rām* «ruhe» (illetőleg a jelzői alkalmazású ÉO. *rōm*, zürjén *ram* «ruhig, sanft») s az av. *rāmā-*, pahl. *rām*, ujper. *rām* «ruhe» szavak közt, a mint ezt észrevették már TOMASCHEK (Skyth. 24.), STACKELBERG (Iranofin. Otn. 10.) és FIÓK KÁROLY is (Árják és ugorok 21.); l. még: NyK. 25 : 386; Ethnogr. 5 : 178; 6 : 68. Ugyane szóra irányítják figyelmünket a magy. *öröm* szempontjából BEREGSZÁSZI *(«Rameschne-kharom* Ized des Wohlseyns und der Freude etc.; im Magyarischen: *öröm* Freude»; Ähnl. d. Hung. Spr. 124.), MÁTYÁS FLÓRIÁN *(«öröm* = szkr. *ârâma* ‚voluptas, lætitia', gyökér: *ram;* zend *râmô* ‚gaudium'; ujp. *khorem* ‚vig, örvendetes': *khorem nihâd* ‚vígkedvű'; *hu* ‚jó' és *ram* ‚öröm'-ből vélik összetettnek»; Finnít. Törekv. 28.) s utánuk CzF. Nagy Szótára, kiknek ujjmutatása tényleg helyes nyomra vezet a szó magyarázatában, a mennyiben a jelentés azonossága mellett ennek régi *erem* hangzása a gyakori *ā, a* ~ ; hang-megfeleléssel módszeresen egybevethető a szkr. *ārāma-* = pahl., ujper. *ārām* alakokkal. Külömben a magyar

hangalak fejlődése itt olykép is gondolható, mint az *örvend-* tőrészével egyező alkatú *olva-s* szóében, mely t. i. a rokon nyelvek megfelelőinek — mordvin *lovi-*, *lovo-*, finn *luke-*, észt *luge-*, lapp *lokke-*, *lokka-* «lesen, zählen»; (frequ. *-nd* képzővel) vog. *lowint-*, osztják *luŋɣɛtl-*, *luntl-* (ÉO.), *tuŋd-* (IO.), *loŋd-* (SO.), zürjén-votj. *lîdji-*, *lîdźi-* id. *(lîd* «zahl»), cser. *lud-* «lesen, zählen» (I. Budenz MUgSz. 839.) — igazolása szerint **lovas-* helyett való; v. ö. *irt-*, székely *ort- (ortovány)* = göcseji *ritta-ni*. E szerint pl. az *öröm* (régi *erem)* föltehető **erme* előzménye (v. ö. *ewrmvel* ElrC.) **reme* (= av. *rāmā-*, szkr. *rāma-)* változata is lehetne, s szintígy az *m* > *v* hangváltozással (v. ö. magy. *név* = szkr. *nāma*, av. *nāma*; l. fentebb: 269. sz.) jelentkező *örve-nd-* (valamint *örül-* < **örvül)* igei töve az árja *ram-* igetőnek.

Az *öröm*, *örvend-* ily magyarázatával szemben áll Budenznek ama nézete, mely szerint tárgyalásban levő szavunknak tőbeli megfelelői a lapp *arvok*, lpF. *ervok*, *irvok* «munter, lebhaft», *arvos*, *arves* «jucundus, lætus», *arva-*, *arvo-* «gedeihen, sich wohlbefinden», finn *vireä* «gnavus, alacer, vivax», észt *virge* «munter, schnell erwachend» volnának. Látni való, hogy itt lényeges a jelentésbeli eltérés s az eredeti főértelem, mint Budenz is fölveszi, «az élénk, fürge mozgás» jelzése, melyből az élénkséggel járó «vigság»-é csak másodrendű fejlemény. Mindenesetre elejtendő ama vélemény, hogy a zürj. *ram*, osztj. *ram*, *rom* «ruhig; ruhe» a finn *röhmiä* «inhabilis et tardus», magy. *renyhe* szavakkal állana kapcsolatban (MUgSz. 655.). Ellenben idevonhatónak látszik az árja *ram-*, *rāma-* alapján a finn *riem-u* «grosse freude», *riemastu-* «mit freude erfüllt sein», *riemastele-* «sich freuen, lustig sein» *(ie* = *ē* = árja *ā)*.

Az *örvend-*, *olvas-*, *irt-* szók itt fejtegetett hangváltozásával (melyet Budenz az *ugr-ik* alakjára nézve is föltesz; MUgSz. 863.) alkalmasan magyarázható még a magy. **ordit-** *(ordoyt* JordC.) «ululo, rugio, rudio, ejulo; brüllen, jammern, heulen» *(ordítás* «ululatus, rugitus; das brüllen, geheul», *oroszlán-o.*, *farkas-o.*, *szamár-o.*; NySz.), melylyel t. i. ily alapon egyeznek: szkr. *rud-*, *rod-* (præs. 3. *rudáti*, *ródíti*, *rodati)* «weinen, heulen, jammern» = av. *raod-* (imper. sing. 3. *raostā)* «weinen» (= szláv *ryda-ti* «weinen, heulen, wehklagen»; Uhlenb. EtWb. 254.). Számbaveendő e hangjelenségnél az epenthesisnek ama fajtája az avesztai nyelvben, melynél fogva árja *r* szókezdő elé a tő magánhangzójához alkalmazkodva *i*, vagy *u* járul, ha a tőhangzót követő mássalhangzó *t*, *d*, *ϑ*, *ð*, *p*, *b*, *f*, *w*, *n*, *č*, *š*, *r*, tehát pl. av. *iriš-*, *raeš-* «verletzen, verwunden» = szkr. *riṣ-* (præs. 3. *riṣyati*, *rêṣati)* «versehrt werden, misslingen; beschädigen»; av. *irič-*, *ričˇ* «loslassen» = szkr. *ričˇ-* (præs. 3. *riṇákti)* id.; av. *urud-*, *rud-* «wachsen, gedeihen» = szkr. *rudh-* (præs. 3. *ródhati*, *rôhati)* id., *urud-*, *rud-* «rinnen,

fliessen»: v. ö. óper. *rautah-*, pahl. *rōt*, ujper. *rōd* «fluss»; av. *uruć-*, *ruć-* «leuchten, strahlen» = szkr. *ruć-* (præs. 3. *róćate*) id. stb. (l. GEIGER Hb. 10, 313-4.). Ugyanígy vannak egymás mellett: av. *ruð-* és *wruð-* (imper. plur. 3. *uruðen*, med. *uruðeñta*) «weinen, jammern» (JUSTI Hb. 65.), melyben a *ð* GEIGER szerint csak a *d*, *ð* változata (Hb. 314.); tehát a magy. *ordít*-ban mutatkozó magánhangzói előtétel ugyanily ejtésű iráni alakon is alapúlhat.

286. Magy. **ösztörű**, *ösztörü* (*eztervű* NádC., *oztorw* ÉrdyC.; *eszterő* Szatmár-m., *ezteru* Vas-m., *eszteró* Soprony-m., *osztoru*, *osztoró* Székelység, *üsztürü* Szolnok-Doboka-m., *ösztölü* Örség, *eszrő* Bereg-m.) «palus, veru; pfahl»; (Székelység) «karó, babkaró»; (Őrség, Palócság) «támaszfa, gyámfa»; (Szabolcs-, Szilágy-m.) «ágasfa (mely létráúl, v. vminek felakasztására szolgál); (Soprony-m.) «gát, töltés» (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *sthāvará-* «stehend, unbeweglich, fest» (a *sthā-* «stehen» töből), melyet a gör. σταυρός, ónord *staurr* «pfahl» szóval vet egybe UHLENBECK (EtWb. 347.).

Alig jöhet kétségbe, hogy az *ösztörü* összefügg ez indogermán szókkal s minthogy a szlávságban nem ismerünk hozzávethető alakot, alkalmasan a keleti, jelesen árja (iráni területen) kereshetjük eredetijét, mely a szkr. *sthāvará*-nak valamely szorosan «pfahl» jelentésű mása lehetett. Keleti eredetre utal az *ú*, *ű*-vel váltakozó nem szlávos *-ó*, *-ő* végzet is, mely magyar alakításkép mutatkozik az ugyancsak árja eredetű *odú*, *árú*, *üsző*, *kígyó* s több más szóban.

287. Magy. **ösztövér** (*eszteuér*, *euztveer* régi íróknál; *visztér* Háromszék. *öszkövér* Palócság) «macer, marcidus, strigosus; mager, dürr, ausgemärgelt» (pl. *ö. malacz*, *föld*); *ösztövéröd-ik*, *ösztövérül-* «maceo, macresco; mager werden» (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *sthávira-* «breit, dick, derb, dicht, vollwüchsig» = pahl. *stavar* «dick, gross, stark», örmény *stvar* «dick» (e mellett: av. *stavah-* «dicke», *stui-*, *stvi-* mint összetétel előtagja: «dick») | szkr. *sthūrá-*, *sthūlá-* «grob, dick, dicht, breit, gross» = balūčī *istūr* «grob, dick», osszét-dig. *st'ur*, tag. *st'ir* «gross, stark», yidgāh *ùstùr*, ujper. *suturg*, *siturg* id., kurd *stūr* «dick geschwollen» (HÜBSCHM. Arm. Gr. II: 493; Pers. Stud. 74; HORN 158; GEIGER, Bal. 129; UHLENB. EtWb. 346, 348.).

Igen alkalmasan fogható föl az *ösztövér* «mager, dürr» jelentése, mint «un-dick», a midőn a szkr. *sthávira-*, pahl. *stavar* «dick»

szóhoz viszonyítva előrészében valamely tagadó præfixum keresendő. Ilyen lehet akár az árja *a-* (pl. av. *a-dahma* «gottlos», *a-druǰ* «nicht lügend»), a midőn pl. pahl. *a-stavar* pontosan megfelelhetne az *ösztövér* (régi *esztevér)* alaknak, akár — sőt tekintettel a székely *visztér* ejtésre még inkább — a *vī-* (pl. av. *vī-bañga-* «nicht trunken», *vī-maiδya-* «die nicht mitte, die enden», *vī-vāp* «wassermangel», *vī-dhavi-* «frei von betrug», *vī-urvara-* «von pflanzen entblösst») = pahl. *vi-*, pāzend *va-*, óper. *vi-*. BUDENZ az *ösztövér*-t «*ösz-kövér*»-nek magyarázza (MUgSz. 861.) ily értelemmel: «a minek, vagy kinek *ösz* (kevés, kis) kövérje» van; de ez a föltett *ösz* «kevés, kis» szó egyébként a magyarban nem igazolható, másrészt föltünő lehet, hogy mint privativum éppen ez egy szóban maradt volna meg. Különben is szokatlan valamely «kevés, kis» értelmü szónak ilyen összetételes alkalmazása; nem mondjuk pl. «kis-jó», «kevés jó» e h. «kicsit jó, v. rossz». Látszólag megerősíti BUDENZ nézetét, hogy a palóczban tényleg előkerül az *öszkövér* alak; de ezt, tekintve igen csekély terjedtségi körét s hogy a régiségben nem igazolható, inkább tarthatjuk ujabb keltü népetimologiának, mint az egykori ejtés fönmaradt nyomának.

288. Magy. **össze**, *öszve (őzuő* BécsiC., *ezue* Levt.; *össze* Székelység, *ëszszi* Nyitra-m., *ëszszü* Vas-m., *eszve* Moldva, *összö* Veszprém-m., *összü* Őrség, *öszvö*, *öszvel* Göcsej) «con, simul, una; zugleich, mit einander, zusammen» *(össze-fut* «zusammenlaufen», *összegyűl* «sich sammeln», *össze-köt* «zusammenbinden»), *öszvén* «una, simul; zusammen», *öszveleg* «junctim, universim, in summa; zusammen, samt u. sonders»; *öszves, összes* «universus, totus; all, ganz, gesamt» *(öszvesen* «alle zusammen»); *összütt* «zusammen» (NySz., MTsz.).

[Votják *veś* (Sar., Kaz.), Glaz. *voć* «ganz; jeder, all» (pl. *veś ar-ǩožü* «durch das ganze jahr», *vu baśtiz voć muźemäz* «víz fogta el az egész földet»); «immer, beständig, fortwährend»; *viś-ak*, *vić-ak* (Glaz.), Sar. *voč-ak* «all, jeder; ganz» (pl. *vočak pijossü* «alle seine kinder»); *veśkal-* «zurechtkommen, sich erholen, genesen» (tkp. «fölépülni», azaz: «ganz werden»), *veśkat-* »zurecht machen, curiren, heilen»; *veśkit* «wohlgebaut, wohlgestaltet» (tkp. «ép; ganz, heil, unversehrt»).]

< Av. *vīspa-* (nomin. *-ō)*, óper. *vīspa-* «ganz, all; das ganze; *(vīspa* adv.) gänzlich, überhaupt», pahl. *visp : har-visp*, pāzend *har-vésp* «jeder, all» = szkr. *víçva-* «all, jeder, ganz», melyek az óperzsa *vīsa-*, szláv (ószlov.) *vĭsĭ* «jeder, ganz, all»

szóval függnek össze (Uhlenb. EtWb. 289; Justi Hb. 282; Horn 300.).

Igen természetesen fogható föl az *öszve*, mint «in totum», a minő alapértelmében a finn *kokoon* «össze; zusammen» is (ettől: *koko* «ganz»; *kokonansa* «im ganzen», *kokonaise-* «ganz, vollständig»); v. ö. *öszves* = «valamennyi, mind» (úgy képezve, mint: *kevé-s*; l. fent 208. sz.). Így a lativus határzói *-é* raggal alkotottnak vehető *öszv-e* (comp. *öszvé-bb*) alapszava egyezik hangzásában az iráni *vīspa-*, *visp* «ganz, all» szóval ugyanazon hangváltozással, mely az *öszvér* szóban is tapasztalható. Nem ezen *vīspa-*, hanem az óperzsa *vīsa-* másának tekinthető az votják *veś*, *viś-*, *vić-*, *voć* «ganz, all», mely hogy nem az orosz весь átvétele, mutatja az utóbbi eltérő hangalakulatokon kívül különösen a *veśkal-*, *veśkit* származékok, melyeknek képzői ujabb keltű jövevényelemekhez nem csatlakoznak. — Ellenkezik az *öszve*-nek ilyen magyarázata Budenz nézetével, ki szerint ez volna szavunknak alapértelme: «szűkre, kevésre; t. i. szűk helyre, kevés térre» (MUgSz. 860.), s az **ösz-* másai a finn *vähä* «parvus, exiguus» = mordE. *viś-kine*, *veś-kine* «klein, minderjährig» = vogul: KV. *viś*, LV. *uś* «klein» = lapp *uce*, *uće* «parvus»; továbbá zürjén *vösni*, *vösnid* «dünn, fein, schlank» = (alaprészében) osztják: ÉO. *vaś*, IO. *vať* «eng, schmal, dünn» volnának. Az előbbi egyezések csoportjának magyar képviselője az *iczi* ebben: *iczi-piczi* (l. fent 156. l.); az utóbbi, mindenesetre különválasztandó csoportból pedig a zürj. *vösnid* szót maga Budenz más helyütt (Összeh. Alakt. 217.) a magy. *vézná*-val rokonítja.*)

289. Magy. **öszvér** *(ezper* Schlägli Szój. 1383. sz.; *vzuer* Beszter. Szój. 969. sz., *ezweer* KesztC., KulcsC.) «mulus, mula; maulesel, mauleselin» (NySz.).

V. ö. osszét-tag. *χärgäws*, *χärgäfs*, déli osszét *χargaws* «maulesel» = tag. *χäräy*, déli *χarag* «esel» (melynek alaprésze: av. *χara-*, pahl. *χar*, ujper. *χar*, *χer*, kurd *ker*, *har*, afghán *χar*;

*) E látszólag nagyon találó egyeztetésnek némi nehézségei vannak. Az egyik, hogy a *vézna* szót a NySz. nem ismeri, hanem legelső említésének helye tudtommal Baróti Szabó «Kisded Szótára», hol *véznya* változata is található. A másik, hogy *-na*, *-nya* denominativ melléknév-képző a magyarban egyébként biztos adattal nem igazolható *(tohonya, lusnya* ugyanis Budenz szófejtése szerint deverbalis alakulatok) s a *vösni*, *vösnid*-hez egészen hasonló zürj. *vekni*, *veknid* «schmal, eng» szónak is magyar párja: *vékony* (nem: **véknya*).

balūčī *k'ar*, *χar*, vakhī *χur*, szanglíčī *χar*, mindzsānī *χara*, szariqōlī *čer*, *šer*; szkr. *khara-* «esel») + dig. *afse*, *äfsä*, tag. *yefs*, *yäfs* «stute» (= av. *aspa-* «pferd», *aspā-* fem. «stute»; óper. *aspa-*, pahl. *asp*, ujper. *asp*, *esp*, *esb*, kurd *hasp*, balūčī *aps*, *haps*, mindzsānī *yasp*, *yásap*, vakhī *yaš*, afghán *ās* «pferd», *āspa* fem. «stute»; szkr. *áçva-* id. = gör. ἵππος, ἵκκος, lat. *equus*, gót *aíhwa-* stb.; Hübschm. EO. 68, 25; Horn 104, 19; Uhlenb. EtWb. 17.).

Már Beregszászi sejtette *öszvér* szavunknak iráni eredetét egybevetvén ezt az ujper. *astar*, *ester* (nála: «*aster*» Áhnl. d. Hung. Spr. 111.) «maulesel» szóval, a mely nézet megtalálható a debreczeni grammatika íróinál (így: per. «*öszter*»; l. NyK. 26 : 127, 256, 458.) s Mátyás Flóriánnál is, ki szerint «bármily könnyen elemezhető: *ösz*+*vér*, mintegy: ‚kevert vér'; vannak hasonlatai: szkr. *açvatara-*, ujper. *eszter*, *beszre*» (Magyar Nyelvhas. 15.). Azonban bizonyos, hogy a «maulesel» szkr. *açvatara-* = pahl. *astar*, ujper. *astar* (kurd *istir*, *histir*, balūčī *istal*, *hastal*; Horn 21.) nevezeteiből nem fejlődhetett nyelvünkben *öszvér* (melynek előzménye, mint a Schlägli Szój. adata mutatja: *eszpér*), hanem esetleg: **ösztér* (**öszötér*). Más magyarázathoz nyújt módot számunkra az osszét *χärgäws*, melyből t. i. azt látjuk, hogy az öszvér mivoltának megfelelőleg dívott egykor az iránság terén ez állatnak oly nevezete, mely a szamár és ló neveinek összetételéből keletkezett (v. ö. gör. ἡμίονος «öszvér», tkp. «félszamár»). Megfordítva az osszét «szamár-ló» kifejezés sorrendjét, azaz fölvéve, hogy ennek hasonlatosságára nevezték a magyarral érintkezett perzsa területen «ló-szamár» összetétellel is az öszvért, ennek középperzsa *asp*+*χar* hangalakja éppen pontos mása volna az *öszvér* régi *eszpér* alakjának az árja elemekben sűrűn mutatkozó *a* ~ ∅ hang-megfeleléssel (*eszpér-* < **eszphér*, mint: *vakondok* < **vak*+*hondok*; v. ö. ÉO. *χundél* «maulwurf»; l. Nyőr 24 : 259; Ethnogr. 5 : 17, 73.). Megjegyzendő, hogy az *öszvér* utórészének magyarázatára a kaukázusi nyelvkörből is kínálkozik számbajöhető adat, ez t. i.: grúz, mingrél *viri*, csecsencz *vir*, ingiloi *vir*, *hir* «esel» (Erckert: Kaukas. Spr. 59.).

290. Magy. őz (accus. *őze-t*; *wz* Schlägli Szój. 1639. sz., *ez* Beszt. Szój. 1057. sz.) 1. «dama, dorcas; reh, damhirsch, gams» (NySz.); 2. «caper» (Schlägli, Beszt. Szój.); *őz-olló* (*wz ollo*) «capreolus» (u. o.).

< Pahl. *aza-k* «ziege» = szkr. *ajá-* (nomin. *-ás*) «ziegenbock», *ajā-* «ziege» (*ajína-* «fell») = litv. *ožỹs* «ziegenbock»,

ožkà «ziege», lett *aʃis* «ziegenbock», melyekhez mint alaki változattal eltérő külön csoportot csatolják a következőket: örmény *aic* «ziege» (*aiceni* «caprinus», *aiceamn* «gazelle») = gör. αἴξ (gen. αἰγός) «ziege», av. *izaęna-*, vagy *īzaęna-* «aus fell, ledern» (úgy mint: szkr. *ajína-* «fell», tkp. «ziegenfell», ószlov. *azĭno*, *jazĭno* «fell»; Horn 269; Hübschm. Arm. Gr. II: 417; Uhlenb. EtWb. 4.).

Ugyanez árja szó másainak tetszenek a kaukázusi nyelvekben: abadzech *aše*, mingrél *oči* «ziegenbock», kaitach *adž*, *eža*, *eč*, *eča*, akuša *edža*, chürkilin *idža*, *idč*, kubacsi *ač*, *iča*, varkun *edča* «ziege» (Erckert: Kaukas. Spr. 157—8.) a törökségben (képzőtoldalékkal): altaji, teleut *äčkä*, krimi *äčki*, csag. *ički* «ziege» (Radloff Wb. 864—5.). A magy. *őz* (régi *ez*) a szokott *a* ~ *ę* hangmegfeleléssel s az egy mássalhangzón végződő egytagú szók gyakori hangsúly-nyújtásával a pahl. *aza-k* képzőtlen alaprészével, vagy az av. *īzaęna*-ból következő tővel egyeztethető. A jelentés tekintetében figyelembe veendő a Schlägli és Beszterczei Szójegyzékek «caper» fordítása, továbbá, hogy bizonyos jelzőkkel «kecskének» nevezi az őzet több kaukázusi nyelv is, így: avar *ċanál de'én* «wilder bock, rehbock» (*ċan*, gen. *ċanál* «jagd», *de'én* «bock»), lák *avlul qaca* «rehbock» (*av*, gen. *avlul* «jagd», *qaca* «ziegenbock»), kaitach *dutca-kaca* «reh» (*dutca* «wald», *kaca* «ziege»), varkun *urka-edča* «rehweibchen» (tkp. «bergziege»), ud *ċolla-kheči* «reh» (v. ö. *dċalag* «wald», *kheči* = tör. *keči* «ziege»), agul *suvan-kun*, tabasszarán *sivin-kun* «rehbock», *suvan-ce*, *sivin-ce* «ricke» (tkp. «bergziege»; *suv*, *siv* «berg», *kun* «ziegenbock», *ce* «ziege») stb. A magyarban is: *vad kecske* «capra silvestris, dorcas, rupicapra; gemse» (Calep., PárizP.); az oroszban: дикая коза, козуля «reh» (коза «ziege»); a latinban: *caprea* «reh; wilde ziege». Tekintve ez adatokat a pahl. *azak*, av. *īzaęna-* mellett szorosabb jelentésbeli egyezésük mellett is kevésbé jöhetnek számba a magy. *őz* magyarázatánál: ujper. *āhū*, pahl. *āhū-k* «gazelle» (*s*-ből fejlődött *h*-val) = kurd *ās-k*, baluči *āsk* «jagdtier, wild, gazelle», afghán *ōsai* id., melyet a szkr. *āçú-* «schnell», gör. ὠκύς, lat. *ōcior* szavakkal vetnek egybe (Horn 15; Hübschm. Pers. Stud. 11; Geiger, Bal. 114; Uhlenb. EtWb. 22.). Ezek alapján ugyanis a magyarban inkább *sz*, vagy *ś* megfelelés következnék (l. fönt 233. l.), — V. ö. az itt tárgyalt árja szavakhoz még: déli lapp *waiše*, *waišie* «elentier; wildes tier» (Halász) szókezdő *w* járulék-mássalhangzóval (mint a finn *anta-*, magy. *ad-* lapp megfelelőiben s több egyéb esetben).

291. Magy. özvegy *(ezuegy* EhrC., ÉrdyC.; *ögyvez* Alföld, Szilágy-m., Székelység; *ögyvedz* Temesköz, *œdvegy, œdzvegy* Alsó-Fehérm.) «vidua, viduus; wittib, wittfrau»; *özvegyël-* «viduam esse; cœlibem vitam agere; im witwenstande leben, unverheiratet sein»; *özvegység* «viduitas; wittwenstand» (NySz., MTsz.).

Mint már régebben volt alkalmam ráutalni (NyK. 22 : 10.), *özvegy* szavunk a rokon nyelvek világánál szinonim összetételnek ismerszik föl, melynek utótagja az ÉV. *voťép*, KLV., KV. *voťép*, ALV. *vaťép*, TV. *vaťip* «witwer, witwe, waise» *(v. χum* «witwer», *v. nē* «witwe», *v. ńawrém* «waises kind»; innen: *voťépl-* «im witwenstand, als waise leben») képzőtlen alapjával, előrésze pedig a rokon nyelvek ezen közös «ipse» szavával vehető azonosnak: zürjén *as* (pl. *as völön, as völnam* «mit meinem pferde», *as sajad* «hinter dir»; ablat. *aslíś*, term. *asöǵ)*; *ačim (atčim, atšum, asšim), ačid (atšid, assid), ačis* «ich, du, er selbst»; *asnim, asnid, asnis* «wir, ihr, sie selbst» (Wied.) | votják *as* (pl. *as-puékaz* «in sich selbst», *as-pal murt* «landsmann», tkp. «mensch von der eigenen gegend»; dat. *aslam, aslad, aslaz*; Kaz. *aském, askéd, askéz* «mein, dein, sein», pl. *aském eromä* «mein geliebter»); *ačim, ačid, ačiz* (Glaz. *aćim* etc.) «ich, du, er selbst»; *aćmä'os, ačtä'os, ačsä'os* «wir, ihr, sie selbst» | finn *itse* (gen. *itsen, itten)*, észt *ize, izi* «selbst, eigen» | cseremisz *eške, ške* «selbst», *eškemem, eškendem* «mich, dich selbst»; *šket: šketem* «ich selbst, ich allein», *škedak* «alleinig» | lapp: Lule *ieč, iehč, iehča, ïehča* (személyragokkal: gen. *iečam, iečat;* acc. *iečas* etc.) «selbst, eigen»; Pite *âhč, âhča* (plur. *âča);* déli *ïče, ï'če, ijiče, ijjiče, ejjiče* (plur. *ïč);* Fm. *ječa* (Halász); teri *jičč* (plur. *jiǯ),* kildini *ïčč,* notozeroi *jiehč, jehč,* akkalai *ïč* (gen. *iǯ)* «selbst, sich, sein» (Genetz Wb. 43.) || mordvin *es* (pl. *es vinadít* «von deinem eigenen weine», *es pälúza* «bei sich»; allat. *es-tiin, es-tit, es-tiinza,* mordE. *es-ten, es-tet, es-tenze* «mir, dir, ihm selbst»); mordE. *ezet, ezenze* «dich, sich selbst» (Budenz: Mord. Nyt. 54.); mordM. *eś,* mordE. *äś* «selbst» (Paasonen: Mordw. Lautl. 73.) | vogul: KLV. *qs: täkw-qsä* «er selbst» (pl. *khōp täkw-qsä pal-khōlps* «der kahn zerspaltete sich selbst», *wüś-kärkém täkw-qsä jāmi* «mein kind geht selbst, von sich selbst») | osztják: IO. *at: atemnam* «ich selbst», *atennan* «du selbst», *atiļnan* «er selbst», *atimemnam* «wir beide selbst» (Castr.); ÉO. *neñ ādeļ* «du selbst» (Ahlqu. Ostj. Tex. 49.), *ātel ļuel* «ihm allein» (u. o. 44.); *ādeļ, āteļ* «einsam, allein; einzeln, besonderer» *(ādeļ taγana* «unter vier augen»; Ahlqu. Wb.). Tovább kutatva az *öz-vegy* utótagjának s a vog. *voťép* (melyből ÉV. *voťép* olyan változat, mint LV. *kwätl* «mitte», *kwän* «hinaus» mellett: ÉV. *kwoťl, kwon)* magashangú tőrészének kapcsolatait, kiderül, hogy ezek eredeti területe az árjaság, hol hangban és jelentésben egyeznek vele: av. *viδu-*,

viδavū- «witwe» = szkr. *vidhávā-* «witwe» (v. ö. *vidhú* «vereinsamt») = pahl. *vēva-k*, ujper. *bēva*, kāšānī *bīvá*, *bīvé (vīgá, vīé)*, kurd *bī*, osszét *idäj (< *vidŭä-j)* «witwe», melyeknek rokonsági köréhez tartoznak: lat. *viduus*, *vidua* «ledig, verwitwet; vereinsamt», ószlov. *vĭdovū*, *vĭdova*, óporosz *widdewū* «witwe», görög ἦϊθεος «ledig, unverheiratet», gót *widuwō*, ófelném. *wituwa* «witwe» (Horn 60; Hübschm. Pers. Stud. 35; Uhlenb. EtWb. 286.).*) A magyar és vogul alakok *gy, ť* hangjára nézve figyelembe veendő, hogy az iráni *δ*, mint a pahl. összerántott *vēva-k* = av. *viδava-* alak mutatja, *y* (= magy *j*) irányában fejlődve jutott lappangásba (l. Hübschm. Pers. Stud. 168, 199.); a *gy* (= vog. *ť*) tehát átmeneti alakulat lehetett valamely régi iráni nyelvterületen.**) A magyar megfelelő nyílt *e*-jére nézve l. fentebb az *ér (ere-t)* és *enyész-* czikkeket (89. és 87. sz.). A vogul *vońėp* végzete az idegen szó jelzőt értelmének határozottabb kiemelésére szolgáló képző, úgy min» ezekben: vog. *sētėp* «zwirn» (v. ö. szkr. *sétu-* «bindend; bandri ebből *si-: syáti* «bindet») e mellett: TV. *sitä* «zwirn» (v. ö. szk» *sitá-* part. perf. az előbbi igéből) | *turėp* «neblicht, bewölkt, düster. *(t. χᾱtėl, t. tᾱrėm)*, mely egyezik alaprészében a pahl., ujper. *tār* (= av. *taθra-*) «finster», osszét *t'ar* «düster (vom wald)» szóval; v. ö. ÉV. *turmėn* «finster»; továbbá ÉO. *kūtėp, kūtlėp* «mitte; mittlere» (ezek mellett: vog. *kwońl, kwätl*, magy. *köz, közép*. Hasonló fölös alkalmazása van az *-iń* melléknévi képzőknek ezekben: ÉV. *āpriń* «geschickt» (v. ö. finn *wuppera* «assiduus, diligens» = szkr. *āprá-* «tätig, eifrig»); ÉV. *ūniń* «gross» (v. ö. ÉO. *ōn* id.); KLV. *jäneń* «gross» (v. ö. KLV. *jäni*, ÉV. *jäni'* id.) stb.

292. Magy. **para** *(pala* Körös-Tarcsa, Ung-m.) «átlyukasztott kéreg-, v. fadarab, a milyeneket a húzóhálő fölére fűzve kötnek, hogy úszva járjon a vizen» (MTsz.).

---

*) Egybevetette volt a magy. *özvegy*-et a szkr. *vidhava-*, latin *vidua*, német *witwe* szókkal már Mátyás Flórián (Finnit. Törekv. 22.).

**) Adott szófejtésünknek nem válnék akadályára, ha a nagy elterjedtségű nyelvjárási *ögyvez* alakot tekintenők is eredetibb ejtésnek; mert a vog. *vońėp* alaprészének *-vez* is megfelelhet a magyarban (v. ö. vog. *kwätl* és magy. *köz)* s az árja *δ, dh*-nak is többször találkozik *z* mása nyelvünk jövevényelemeiben (l. fönt a *bűz, gaz, gázol* és *méz* czikkeket), az előrészt illetőleg pedig ez esetben az *eggy* «unus» szó jöhetne számításba: mégis tekintve, hogy az *ögyvez* változat a régiségből nem igazolható, biztosabban járunk el, ha magyarázatunkat az *özvegy* hangzásra alapítva az előbbit ujabb keltű metathesisnek vesszük (v. ö. *üdvégy* e h. *ügyvéd)*.

Vogul: ÉV. *porä, por*, KLV. *pōrä*, ALV. *pora*, KV. *pōrĕ*, PV. *pōrä*, FTV. *pǫrǫ*, ATV. *para* «floss, fähre (плотъ, паромъ)»; ÉV. *poraχt-* «ein floss zimmern».

Osztják: ÉO. *por* «zimmerfloss, holzfloss» (Ahlqu.).

Zürjén *pur* «floss, fähre», *purjal-* «floss machen, balken zusammenfügen» (Wied.) || votják *pur* «floss, holzfloss, prahm, fähre»; *purjal-* «floss machen, balken zusammenfügen zu einem flosse».

< Szkr. *pārá-* (nomin. masc. *-ás*, neutr. *-ám*) «hinüberfahrend» a *par-* «hinüberfahren, hinübersetzen (insbesondere auf einem schiffe)» = av. *par-* «jem. übersetzen, überfahren (trans.)» tőből, melynek rokonsága a gör. πόρος «gang, durchgang», πορεύω «bringen, fahren; übersetzen», gót *faran* «wandern, ziehen» (*farjan* «zu schiffe fahren»), ófelném. *faran*, ujfelném. *fahren*, innen: középfelném. *vęr*, ujfelném. *fähre* stb. (Grassm. Wb. 807, 777; Geiger Hb. 276; Kluge EtWb. 102.).

Fentebb (134. l.) Stackelberg nyomán indúlva (Irano-fin. Otn. 10.) az itt tárgyalt magyar szót s rokonságát az av. *pərətu-* (nomin. *-uš*) «brücke» = pahl. *puhr, puhl (puhal)*, ujper. *pul*, balūčī *puhal* id. = gelānī *purd*, kurd *per, pîr, pird, purd, pēl* id. (Horn 72.) szóval vetettem egybe, melynek változatai közül a pahl. *puhr*, kurd *per, pîr* csakugyan megmagyarázhatná a zürjén-votják *pur*, ÉO., ÉV. *por* alakokat; de tekintetbe véve, hogy az ujperzsa fejlemények óperzsa **prθu-* (< iráni **prtu-*) előzményre utalnak (l. Hübschm. Pers. Stud. 195.) ily úton megfejthetetlen maradna az ÉV. *porä*, KLV., PV. *pōrä*, TV. *pǫrǫ*, magy. *para* véghangzója s nehézséggel járna a magy. alak *a* hangzójának értelmezése is. Megszűnnek e nehézségek, ha a «tutaj» jelentéshez is jobban illő szkr. *pārá-* szót, illetőleg föltehető iráni mását tekintjük eredeti mintaképnek, a midőn a vog. *porä, pǫrǫ*, magy. *para* véphangzója az árja tővégi hangzónak felelne meg (úgy mint az *árva, göbe, becze, csiga* s több más szóban), az ennek hiján levő ÉV., ÉO. *por* pedig e mellett ujabb keltű zürjén jövevényszónak volna tartható, melyen az árja tővégi hangzó, mint rendesen, lekopott. A magy. *pará*-nak idetartozására nézve megjegyzendő, hogy e halászszerszám-résznek más vidékeken használatos nevei: *tutaj, pluta* (Oltmellék), *póta* (Balaton-vidék), ezek pedig határozottan «floss» jelentésűek (v. ö. orosz *plotъ*, oláh *plutĕ*, lett *pluts*, ném. *floss* stb. a szláv *plъ-* «schwimmen» igetőből; l. Miklosich EtWb. 252. és Ethnogr. 4: 202—3.). Az árja *par-* «hinüberfahren» igető alapján ide vonhatók még mint igenévi képzések: észt *paŕv* (gen. *parve*)

«führe, prahm» *(palǥi-p.* «floss»); lapp: Svlp. *porev, porrev, porre, borre* «ratis, ponticulus», norvéglp *boarre* «brücke» (l. ANDERSON: Stud. 278.). — A pahl. *puhl*, ill. ujper. *pul* «brücke» másai a szamojédségben: JurS. *pul*, TavgyS. *fūli*, JenS. *fuḷu, furu'* (gen. *fuḷuro'*, *furudo'*), osztjákS. *pèl, pāl, pèlli, pīle, pül* «brücke» *(pīletam* «brücken»), mely egyezésre már TOMASCHEK utal (Pam. 760.).

293. Magy. part (accus. *parto-t)* 1. «ripa, litus; ufer, gestade» (pl. *víz-p., tenger-p.)*; 2. (dial.) «hegy, domb, halom; berg, hügel» (pl. «amot láccanak a *stájër partok»)*; 3. «valaminek a széle, oldala; rand seite» (pl. a *szëmëm partja* «a szemet körülfogó csontok, a szemgödör csontos széle»; *segg-part* «natis»; NySz., MTsz.). — fart (Csík-m.) «meredek part, partos sziklaoldal; jähes ufer (MTsz.).

Votják *bord* «wand» *(korka-b.* «hauswand», *bord-dor* «wand»); *bordǐn* «neben, bei», *bordǐś* «von», *bordǐ* «zu, an» || zürjén *berd* «wand»; *berdǎn* «bei, an», *berdǐś* «von», *berdö* «an, zu» (WIED.) | permi *bérdon, bérdiś, bérdo* id. (GENETZ OP. 30.).

Cseremisz *pürdüž, pürdöž* «wand» (NyK. 4 : 413.).

< Óperzsa **parθu-*, iráni **parsu-*: szkr. *parçu-* (nomin. *-uṣ)* «rippe» *(pārçva-* «seite»); av. *parəsu-, pərəsu-* (nomin.- *uš)* «rippe; seite» = pahl. *pahrū-k, pahlū-k* «seite», ujper. *pahlū-* id. = osszét-dig., tag. *fars* (plur. *färśt'ä)* «seite, strich, gegend», vakhī *pürs*, kurmandzsī *pārsú*, kurd *pārsū* «rippe» (HÜBSCHM. Pers. Stud. 44, EO. 65; HORN 76; TOMASCH. Pam. 787.).

Hiven egyezik a magyar *part* (dial. *fart)* eredeti «seite» értelmével az av. *parəsu-* és pahl. *pahrū-k*, ujper. *pahlū* «seite» szók egybevetéséből következő óperzsa **parθu-* előzménynyel, melynek nominativusi alakját látjuk a cserem. *pürdüž*-ben. Ugyane szó későbbi alakulatainak másai, mint fentebb kimutattuk a *fal* és *falu* szók (l. 252—6. ll.). Hogy árja *p* szókezdőnek a permi nyelvekben esetleg *b* is megfelelhet, annak két példáját láttuk már a zürj. *böž*, votj. *bǐž* «schwanz» és zürj. *bör*, votj. *ber* «das hintere» szók eseteiben (u. i. 256. l.); ugyanilyen hang-megfelelés ismerszik föl a következőkben is: zürj. *bord*, votj. *burd* «flügel» = szkr. *pátra-* (nomin. *-am)* «fittig, flügel, feder» (v. ö. av. *patarəta-* «beflügelt») a zürj. *vurd* «flussotter» = szkr. *udrá-*, av. *udra-* id., zürj., votj. *śurś* «tausend» = szkr. *sahásra-* id. metathesisével (l. fent 244—5. ll.). Látjuk egyszersmind ez egyezésből, hogy az alakilag eltérő zürj. *berd*, votj. *bord* «seite» és zürj. *bord*, votj. *burd* «flügel» nem tekinthetők egyazon szó változatainak, mint ezt

Budenz véli (MUgSz. 434.). — V. ö. az itt tárgyalt szavakhoz a kaukázusi nyelvkörből: csecsencz *bierd* (gen. *-dañ*) «das ufer» (Schiefner: Tschetsch. Stud. 66.).

Halász a magyar *part*-hoz s rokonnyelvi másaihoz vonja a következő szamojéd szavakat: TavgyS. *bāra*, *bara*, JenS. *balo*, *baro*, KamS. *mara*, JurS. *vār*, *vuara* «rand» (NyK. 23 : 447.). Ezeknek különvalóságát mutatják: av. *pāra-* «rand, ufer» = szkr. *pārá-* «das jenseitige ufer» = pahl., ujper. *-bār* (pl. *darya-bār*, *rōd-bār* «meerufer, flussufer»). Már Beregszászi egybevetette volt a *part*-ot a czigány *parra* «ufer» szóval (Ähnl. d. Hung. Spr. 128.).

294. Magy. **pej** («unum equum *Pey* coloris» 1284-iki oklevélben) «subalbus» (Schlägli Szój. 1370. sz.), «rubeus» (Beszterczei Szój. 957. sz.), «gilvus; badius, bajus; braun» (Cal., Moln. Alb.): *pej ló* «fakó barna (ló); braunes (pferd)».

V. ö. szkr. *piñga-*, *piñgalá-* «rötlich braun», mely a szkr. *piñkte* (præs. 3.) «malen», lat. *pingo*, *pictor* rokonsági körébe tartozik (Uhlenb. EtWb. 165.).

A szoros jelentésbeli egyezés mellett a hangalakok viszonyát a magy. *új* = mord. *joňks*, eser. *joňgeź* = osztj. *jöγoļ*, *jūγol* «bogen» és magy. *aja-k* «lippe» = osztják (ÉO.) *uńēļ* «mund; öffnung» megfelelése szerint foghatjuk föl, vagyis a magy. *pej* = szkr. *piñgala-* természetesen ősrégi átvétel alapján. Ugyane szóval, illetőleg a szkr. *piñźára-* «rötlich gelb, goldfarben, fahl, verblichen» képzésben mutatkozó alaki változatával megmagyarázhatónak vélem a régi **pegyvet** (*pegueth* «variolus», Schlägli Szój. 1657. sz.; Besztercezei Szój. 1076. sz., *pegiet* 1657-iki oklevélben, *penyvet* Comenius) állatnevet is, melynek *pegymet* változatát Moln. Alb. és PárizlP. «variolus, mus ponticus, sciurus gæticulus» fordítással magyarázzák. Ennek utórésze nyilván az *evet* «sciurus» szó, előrésze pedig színjelzés; alak szerint: *pegyvet*, *penyvet* < **pengy-(e)vet*, **pengyvet* (v. ö. szkr. *piñźá-ra-*) s a *v* assimilatiójával másrészt: *pegymet*.

295. Magy. **piszok** (accus. *piszko-t*) «sordes; schmutz», *piszkos* «sordidus; unflätig, besudelt», *piszkol-* «sordido, polluo; beschmutzen, beflecken»; *piszonyú* (Háromszék) «színehagyott, fényevesztett, piszokszínű (viseltes szövet, érznemű)», *piszonyod-ik* «színét, fényét veszti, piszokszínű lesz». — **paszat** (Dunántúl, *peszet* Arad-m.) «szenny, piszok, mocsok; szemét; schmutz; mist», *paszatos* «szennyes, piszkos, mocskos», *paszatol*, *peszetel* «piszkol, mocskol; beschmutzen» (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *pāṅsú-* (*pāṅçu-*, nomin. *-uṣ*) «zerfallene erde, staub, sand; dünger», *pāṅsuka-* «staub», *pāṅsulá-* «staubig, bestaubt; unrein, besudelt, befleckt, makelhaft», *pāṅsana-* «verunreinigend, besudelnd, schändend», mely Uhlenbeck szerint (EtWb. 161.) *pāṅsay-* egyébként nem igazolható denominativ igeképzésre utal || av. *pąsnu-* (nomin. *-nu*) «staub» (BR. Skr. Wb. 4 : 620—1; Capp. 247; Justi Hb. 195.).

Tudva azt, hogy eredeti *ns* hangcsoport a magyarban *sz*-vé is fejlődhetik (v. ö. *húsz*, vog. *χūs* «zwanzig» = mordvin *komś*, *fosz-l-* «sich zasern» és vog. *pūns-* «öffnen»; l. Budenz MUgSz. 537.), valószínűnek vehetjük a magy. *piszo-k*, *pasza-t* alaprészének egybefüggését a szkr. *pāṅsú-* «staub» szóval, melynek származékaiban szintén tapasztaljuk az igen természetesen érthető «unrein, besudelt»-féle jelentésátvitelt (v. ö. a *piszok* tőhangzójára nézve u. i. a *csiga*, *iparkod-* s *arány* czikkeket). Képzőstül egyeznek: *piszo-k* és szkr. *pāṅsuka-*, *piszony-ú* és szkr. *pāṅsana-*. A *pasza-t* végzete *k* helyett valónak vehető (v. ö. *cselőte*, *előte* = *cselőke*, *előke*; *nyusz-t*, *eve-t* és vog. *ńoχs*, ÉO. *ļaṅi* id.); de lehet igei származék (v. ö. szkr. *pāṅsana-*) jelzése is. Azon körülmény, hogy a mélyhangú *paszat* mellett magashangú *peszet* alak is találkozik, szintén az idegen eredet bizonysága, a mint ezt különösen nyelvünknek több árja eredetű eleménél is észlelhettük. Talán csak a szláv eredetű *szemet*, *szemét* szóval való egybekeverés eredményei a következő alakulatok: *peszmet* (Alföld), *piszmat* «apró szemét», *poszmat* (Szeged) «szemétdomb» (*peszmetel-* «szemetel»). Lehetséges, hogy a *paszat*-tal egyjelentésű *maszat* (*moszat* Szatmár-m., *macat* Vas-m.) — melyet Budenz a finn *musta* «schwarz», *museva* «dunkel, schwärzlich» szóval társítva (MUgSz. 627.) eredet szerint külön szónak vesz — szintén csak alaki változata a *paszat*-nak a kaukázusi eredetű *mocsok* ráhatásával (l. Simonyi: Komb. Szóalk.; Nyr 20 : 17.).

Nem fogható a magy. *piszok* szóhoz a Budenztől vele rokonított (MUgSz. 438.) zürjén *peš* «schmutz, unreinigkeit; schmutzig, unrein, garstig» = votják *pož* «trüb, unrein (von flüssigkeiten)», mely t. i. az ujperzsa *peš*, *paž* (پژ) «sordes, pus; lutum vetus et molle» (Vullers I : 355.) átvétele. A rokonság másik adata volna: vogL. *poąs* «schmutzfleck», melynél azonban Reguly e jelentésmeghatározása tökéletlen, a mennyiben a LV., ÉV. *pos* tkp. «zeichen, merkmal (знакъ)» s ebből fejlődve «stempel, fleckenzeichen (пятно)» értelmű (v. ö. *kāt-pos* «тамга, handzeichen, unterschriftzeichen», *āń ťe jiw jel-postilém* «ezt a fát jegyzéssel látom el, запятнаю») = votják *pus* «zeichen, merkzeichen, merkmal; stempel, einschnitt, kerbe» (*ki-pus* «unterschrift-zeichen»). Ezeknél a

föltett árja eredeti alapján inkább vethető egybe a zürjén *bus* «staub, pulwer» (Wied.), melynek az idézett szkr. és av. «por» szavakkal (s ezeken kívül az utóbbiakhoz nem vonható örmény *p'oši* «staub» szóval) való egybefüggését már Stackelberg fölveszi (Irano-fin. Otn. 4; NyK. 25 : 381.). — V. ö. ezekhez még: mordE. *poč* «staub» (Paasonen: Mordv. Lautl. 63.) és a kaukázusi nyelvek köréből: szvanét *püsj* «staub» (Erckert: Kauk. Spr. 133.).

296. Magy. **ponty**, *pontyó* «cyprinus carpio; karpfen»; *potyka* id. (NySz.)

Osztják: IO. *peñaś* «hecht» (Castr.).

V. ö. kaukázusi: láz *ponco* «barbue (espèce de poisson»; Adjarian: Etude sur la langue laze, 48.); «bütte».

V. ö. *pinty* «finke» és székely *bincs*, *kuntyorog* és *kuncsorog*. Egybefüggőnek látszik: osztják-szamojéd *peča* «hecht» = IO. *paža* «getrockneter hecht» (Castr.), *paći* «szárított hal» (Pápai); v. ö. ez utóbbiakhoz: magy. *pozsár* (Balaton-vidék, Székelység) «ponty». A kaukázusi eredet valószínűségét emeli, hogy végelemzésében ide vezet *keszeg* szavunk származásának kutatása is (l. fentebb: 207. sz.).

297. Magy. **pudva** (Csallóköz, Nógrád-m., *podva* Vas-m.) «pudvás, korhadt, reves fadarab; mulm, morsches verfaultes holz», *pudvás (podvás)* «mulmig, morsch, schwammig» *(p. fa, p. retek;* MTsz.).

V. ö. ujper. *pūda* «faul, verfault» = pāzend *pūd* «rotten, putrid; rottenness, putridity», pahl. *pūtak* «rotten, decayed, putrid» (innen: örm. *p'ut* «fäulniss, eiter; faul, verdorben, morsch») | av. *pūiti-* (nomin. *-iš)* «fäulniss» = szkr. *pūti- (-iṣ)* «faul, stinkend» | osszét-dig. *am-bud*, tag. *äm-bid* «faul» az av. *a-puyant-* «nicht faulend», szkr. *pūyati* «wird faul, stinkt» igei tövéből (Hübschm. Arm. Gr. 256; Horn 74; Uhlenb. EtWb. 172.).

Tekintve, hogy néhány hangutánzó s mozgásfestő szón kívül a *(b*-vel nem váltakozó) *p* szókezdős magyar szavak általában idegen eredetűeknek bizonyúlnak,*) méltán jöhet ennek gyanujába

*) A Budenztől eredetiek gyanánt tárgyalt *p*-s kezdetű magyar szavak közül itt foglalkozunk a *part*, *piszok*, *paszat* és *piczi*

a BUDENZtöl (MUgSz. 445.) törzsökösnek magyarázott magy. *pudva* is, mely tulajdonkép «korhadásnak induló fá»-t jelent s így természetes hasonulással **pud-fa* helyett valónak véve (v. ö. *hetve* = *hetfe*, *hétfő* Veszprém-, Soprony-m.) előrészében híven egyezik a pāzend *pūd* szóval. Úgy is bajosan egyeztethető alakjánál fogva az észt *pudene-* «zerfallen, sich zerbröckeln» szó igei alapjából képzett *pudeda-* (nom. *pude)*, *pudeva* (nom. *pudev)* «locker, mürbe, spröde, zerbrechlich» (finn *putu* «rudus, quisquiliæ, purgamenta»); de meg másrészt a *pud-va* végzete sem igazolható hasonló esetekkel reflex. + nom. verbale képzőnek, mint BUDENZ véli a *tolvaj* (= ÉV. *tūlmaχ)* esetére hivatkozva.

298. (I.) Magy. **ravasz** *(rovaz* Beszterczei Szój. 1065. sz., *rouasz* Melius) 1. vulpes; fuchs» (a régi nyelvben); 2. «callidus, astutus, versutus, vafer, argutus, versipellis, subdolus; listig, arglistig, verschlagen»; *ravaszság* «calliditas, astutia; listigkeit, arglistigkeit, *ravaszkod-ik* «argutor, trugreden» (NySz.).

Mordvin: mordE. *ŕiśeś, ŕiśiś, iŕiś* «fuchs» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 71.); *ŕiśeśke* dim. (NyK. 5 : 232.).

Cseremisz: cserS. *révéž* (TROJ. 53.), *rövöž* (NyK. 4 : 423.) «fuchs» | cserM. *ribiž* (TROJ. 52.), *ribäž, ribež, ribiž, rebež* (NyK. u. o.) id. — *lebež* id. (CASTR.).

Zürjén *ruč, ruć, ruś* «fuchs; (fig.) falscher, heuchlerischer mensch» (WIED.) | permi *ŕič* «fuchs» (GENETZ OP. 25.).

Votják: Sar., Mal. *ǯičĭ*, Glaz. *ǯiči*, Kaz. *ďučĕ, ǯüčĕ, ǯüči* «fuchs».

< Osszét-dig. *robas*, tag. *rūbás, rūwas, ruwas* «fuchs» *(rūvästän* «den füchsen» = pahl. *rōpas*, ujper. *robāh*, gabrī *rūwās*, balūčī *rop'ask*, szariqolī *rapc* «fuchs», szamnūnī *rūwā* «katze» = szkr. *lopāçá-*, *lomāçá-* (nomin. *-ás)* «schakal, fuchs»,

---

szavakkal (l. ez utóbbit fent: 156. l.), *peder-*, *penderít-* mellett van *benderít-* (melyben a *b* eredetibb voltát a zürj. *bĭd-mal* «zusammenwickeln, drehen» mutatja), *pofa* mellett is van dial. *bufa*, *pukkad-* hangutánzó. *pillog-*, *pillant-* s talán a *puffad-* is mozgásfestő szók, a *pocz* és *pota* szóknál az egyeztetett adatok összefüggése nem biztos, *puha* a szlávság gyanujában van, végül kétes a *por*-nak is eredetisége (v. ö. balūčī *p'ur*, vakhī *parg* «asche»; l. TOMASCH. Pam. 758.).

örmény *alvēs* (gen. *alvesu*) «fuchs», melyekkel egyezik a történet-előtti ázsiai átvételnek tartott görög ἀλώπηξ «fuchs» (Hübschm. EO. 54; Arm. Gr. 415; Horn 139; Geiger Bal. 144; Tomasch. Pam. 762; Uhlenb. EtWb. 265.).

(II.) Magy. **róka** (JordC., ÉrdyC.) «vulpes; fuchs» *(erdei róka; vörös róka* «numus aureus; goldfuchs»); *rókás* «astutus, versutus; heimtückisch», *rókáz-* «fuco; übertünchen» (NySz.).

Osztják: IO. *rāpa* (Patkanov), *rāba* (Castr.) «zottiger hund». — ÉO. *lēpek, lēbek* «canis lagopus» (Ahlqu.) || ÉV. *lēpek lipi* «kis, bozontos rénőrző eb; kleiner, zottiger hund».

Finn *repo*, észt *rebase-* (nomin. *ane*, dim. képzés), liv *rebbi* (plur. *rebīst)* «fuchs».

Lapp: Lule *riehpie* (plur. *riepie')*, Pite *rêpê, rêpė, rēpi, riēpi; rêhpėha, rêhpiha*, déli *riäwo, riewo, reäwo, rjiäwą, rjiewo, reäwą, reawo* (plur. *riew')*, Fm. *rieban, rievan* «fuchs» (Halász).

< Av. *raopi-* (nomin. *-iš), urupi-* (nomin. *-iš)* «eine art hund» | kurd *rūwi* «fuchs» || szkr. *lopā-ka-* (nomin. *-as)* «schakal, fuchs» (Horn, Uhlenb. u. o.).

Már Erdélyinél megtaláljuk ez egyeztetést: «*ravasz* = kauk. *ruvasz* «fuchs» (Stammverw. d. Hung. 8.), a *róka* iráni eredetéről pedig Mátyás Flórián nyilatkozik először.*) A rokon nyelvek megfelelői közül föltűnik a cser. «*rübüž*» és av. *urupiš* hasonlatossága Justinak (Hb. 66.), Tomaschek pedig a szariqōlī *rapts* és osszét *rūbas, ruwas* kapcsán minősíti iráni átvételnek a szóban forgó cseremisz szót, valamint a hozzátartozó mordvin és zürjén megfelelőket (Pam. 762.); l. még: Ethnogr. 5 : 71. — Magy. *ravasz* (régi: *rovasz)* = osszét *robas, ruwas; róka* pedig *(< *rov-ka* kicsinyítő képzővel) ugyanolyan alakulat, mint szkr. *lopā-ka-* iráni alapon. Tanúságos a *ravasz* első szótagjának *a* hangzója, melynél világosan látjuk, hogy *o*-ból fejlett, tehát igazolja a *fazék* és *had* szavaknál is tapasztalt hasonló hang-megfelelést (l. fent 103. és 143. l.). Hihető, hogy ezen alakulat az eredeti mintakép iráni területén ment végbe; mert az osztják *rāpa, rāba* alakban is ugyanily

*) «*Róka* nem görög λύκος-hoz viszonylik, hanem *p*-nek *k*-ra változta által zend *urupis*-hoz; ujperzsa *rūbah*, melynek szkr. gyöke *lup-*, perzsa *robuden* ‚lopni', úgy hogy róka eredetileg ‚lopót' jelent; az *l*-nek zendben *r*-ré kelle változnia, mert *l* hangja nincs. A görög ἀλώπηξ és lat. *vulpes* visszaállítá az *l*-et. Tehát mint λύκος és *lupus*, úgy *róka* és *rûbah*» (Árja Nyhas. 16.).

nyílt hangzó jelentkezik. Nem lehet merő véletlen, hogy több rokon nyelvben e hangzónak *e (ē), i* változatával találkozunk (így: finn *repo*, lapp *rêpê*, *rieban*, cser. *rebež*, *révéž*, *ribež*, mord. *ŕiŕeś* és az eredeti árja *l* szókezdővel: cser. *lebež*, vogul *lēpek*, *lipi*, osztják *lēpek)*; ez is legalkalmasabban úgy magyarázható, hogy e hangváltozásnak a szó eredeti területén volt meg az alapja, mi megint csak azt bizonyítja, a mire már többször volt alkalmunk utalni, hogy a finn-magyar nyelvekre külömböző korokban ható árjaság (iránság) nem volt egységes, vagyis hogy egyazon szó bár a magy. *ravasz* és mord. *ŕiŕeś*, még sem egyazon iráni nyelvjárásból kerültek. — Talán a magy. *róka* mása az IO. *nova roχ*, SO. *nevi rok* «eisfuchs (canis lagopis»; Castr.) nevezet utótagja is (v. ö. *nova*, *nevi* «weiss»).

Közönséges fölfogás, hogy a szkr. *lopāçá-* a *lup-* «rauben, plündern» ige származéka (így: Grassm. Wb. 1188; Tomasch. Pam. 762; kétséggel említve Uhlenbecknél), vagyis a róka nevében az ő «rabló» jelzése volna kifejezve. Meg is van az iránság terén a pahl. *rōpas* «fuchs» szónak előrészével hangzásban egyező pahl. *rōp* «raub» (v. ö. szkr. *lōp-* «rauben») s az ujperzsában *rubū-dan* «wegnehmen, rauben» (præs. 3. *rubāyad-* < **rupāyati*; Horn 135; Hübschm. Pers. Stud. 66.). Vajjon nem ez a perzsa szó-e a *ravasz* első szótagbeli hangzójának alakulatával a magy. **rabol-** «rauben, plündern» *(rablό* «räuber», *rablás* «räuberei»)? Ezt t. i. a szláv eredetű magy. *rab* «captivus» származékának jelentésbeli eltérése miatt nem tekinthetjük (ez esetben t. i. a *rabol*-nak a *rab*-bal egyértelmű *szolga* szó ugyanígy képzett *szolgál-* «dienen» származékával kellene jelentésben egyeznie), de másrészt a német *rauben* (középfeln. *rouben*, ófeln. *roubôn)* átvételének sem tarthatjuk, minthogy német *au (ou)* kettőshangzónak a magyarban egyéb adat nem igazolja *a* megfelelését (v. ö. *ózlog* = *auslag*; *lógya* «squalius dobula» = *lauge*; *gókler* = *gaukler*; *pór* = *paur*, *bauer*; *zóborol-* «letakarít» = *saubern*; *óbé-gat* = *auweh*; csupán népetimologiával *hajtmány* = *hauptmann* és *fraj*, *frajcimmer* = *frau*, *frauzimmer* a *frajla* = *fräulein* hangalakjához idomúlva). Megjegyzendő itt, hogy árja (iráni) területről kerültek *lop*, *gaz* és *gézengúz* szavaink is (l. e czikkeket fentebb).

299. Magy. **rég** «diu; lang» *(rég ólta* «diu, jamdudum, a longo tempore; schon längst, von langer zeit her»; *régtől* «jamdudum; langher»); *régën* «olim, quondam, dudum, antiquitus, diu; vor zeiten, langher», *régente*, *réges-régen*, (Székelység), *régedesrégen* id.; *régi*, *régei* «antiquus, vetus, priscus, vetustus; alt»; *régiség* «antiquitas; altertum» (NySz., MTsz.).

< Osszét: tag. *rag-:* (ablat.) *rágei* «seit lange her, längst» (SJÖGRÉN), *rágäi* «früh» (HÜBSCHM. EO. 17.); *rágon* «lange, längst, entfernt, frühzeitig» (SJÖG.), *rägon* «früher, alt» (SCHIEFNER; HÜBSCHM. u. o.), *rädi* «früh»; dig. *rägï* id. (u. o.), *rágij* (locat.) «lange, längst, früh» (*rajij-som* «morgen»; az utórész: *saume* «morgen, morgens»; SJÖGR.), *rägimä rägï* «vor zeiten», *a-rägma*, tag. *a-rägmä* «spät» (tkp. «nicht früh»; HÜBSCHM. u. o.).

A jelentés egyezése mellett az alaki megfelelés olyan mint az *éde-s* = osszét *äd*, *ad* «geschmack» szavak közt (l. fent 216. l.). Igen gyakran fejeződik ki a «tempus matutinum» is «früh»-féle szóval (v. ö. ném. *früh-stück* = «reggeli», *früh-messe* = «reg-mise»; ószlovén *ranъ* «matutinus; frühzeitig»: orosz *rano* «früh» és «morgen») s így bizvást azonosnak vehetjük az itteniek szerint eredetileg «früh» értelmű *rég* szóval a reg «tempus matutinum; die, mane» szót is (*«reghtwl* foghwa esthwelyg» JordC.), melyből: *rëg-vel, reggel* «der morgen; früh, des morgens» (v. ö. *rég* írását Moln. Albertnél s *régvel*, Nyör 7 : 35, 8 : 182; *riggê* Alsó-Fehér-m.; MTsz.). Így a *rég* és *reg-vel* közt a jelentésbeli kapcsolat fejlődésmenete éppen ellenkező irányú volna azzal, melyet BUDENZ képzel, ki szerint t. i. a *reg-vel* alaprészének állítólagos «sötétség, homály» alapértelméből (v. ö. ÉO. *réñgém* «nebel, dunkel, dämmerung») fejlődött volna a *rég*-é, mint oly időé, «melynek dolgait már egyenesen *nem látjuk*, mely a *világos jelenvalóságtól* távol van, s így mint minden távolvalóság többé-kevésbé *homályos*nak tűnik föl előttünk» (MUgSz. 649—50.). Magának BUDENZnek felhozott analogiái is az itt kifejtett nézetnek adnak igazat; mert csak a «früh» értelemben való közösség az, mi a török *ärtä, ertä* «früh, früh am morgen» és «früher, einstmals; die frühere zeit» (RADLOFF Wb. I : 790—1.) értelmi elágazásokat összekapcsolja, nem pedig a nem igazolható «sötétség, homály». Szintígy bizonyos, hogy hasonló a viszony a finn *aamu* «tempus matutinum» és *ammo* «tempus pristinum» (*ammoin* «olim, pridem»), a mint e finn szónak rokonsága (lapp *ome, obme* «vetus», mordE. *umok* «längst», magy. *ó, avas* «alt, veraltet»; l. MUgSz. 831.) bizonyítja.

Pótlólag itt említem fel a magy. hol: *hol-nap, hol-val* «cras, mane» = ÉV. *χol*, KLV. *khwol*, ALV. *khǫl*, KV. *khwǫl*, TV. *khul, khǫl* «der morgen» (ÉV. *χoli* «morgens», *χolit, χolitän* «am anderen morgen», KLV. *khwolit*, ALV. *khǫlti, khǫltän*, KV. *khwǫlt, khwǫltän*, PV. *khwolt, khwǫltiñ*, TV. *khuléť, khǫlait* id.) = ÉO. *χoļ: χoļa pēlak* «osten», *χoļeut, χoļevét* «morgen; osten» (AHLQU.); IO. *χodaǰ: χ. χunť* «morgenröte» (v. ö. *idaǰ-χunť* «abendröte»; CASTR.), *khultéñ* «morgen» (PÁPAI) egyezését a kaukázusi, jelesen ingiloi *χual, χuval,*

grúz *ɣvala*, *ɣvale* «morgen» szóval (ERCKERT: Kaukas. Spr. 37.). V. ö. ugyanitt a votják *ćuk*, *čuk* «morgen, früh» *(ćukna*, *čukna* «am morgen, früh») szempontjából: kubacsi *dčava*, *čaval*, varkun, akuša *čaal*, chürkilin *dža'al* «morgen» (u. o.); votj. *čuk* <**čava-k*.

300. Magy. rege «anilitas, delirium, vetus cantilena; alter gesang» (MOLN. ALB.), «mesebeszéd» (TjSz.); *regél-* «veterem cantilenam occino; ein altes lied singen» (KRESZN.). — *reg* (Székelység) «regös ének» (SEBESTYÉN GYULA közlése), egy 1346-iki oklevélben: *Reg-telök* (cuiusdam possessionis *Regteluk* vocate in Comitatu Pestiensi... possessionis *Combibatorum* Regalium conditionariorum vulgariter *Regus* dictorum; Ethnogr. 11 : 55.), *Reg-völgy* (particula terre litigosa trium aratrorum *Regteluk* seu *Reg welgh* vocitata; Századok, 15 : 558.); *regös* (Dunántúl; *regüs* Répczevidék, *regüös* Zala m., *reges* Udvarhely m.) «karácsony másodnapján többedmagával házról-házra járó és verses köszöntőt mondó fiú v. legény»; *regël-*, *regöl-*, *regül-* *(reköl-* Kiskún-Halas) 1. «mondogat, rebesget, mende-mondát beszél, hiresztel» (Göcsej, Somogy m.); 2. «házról-házra járva verses köszöntőt mond» (Repcze-vidék, Vas-, Zala m.); 3. «nagyon sokat, hosszasan beszél, bőbeszédűsködik» (Veszprém-megye), *el-regöl* «elbeszél» (Drávamellék; MTsz.).

Osztják: SO. *ārex* (CASTRÉN), KO. *erex* (PÁPAI KÁR.), IO. *āra* «gesang» *(tūrum-āra* «gebet»); SO. *īrg-*, IO. *ārg-*, *ārk-* «singen» (CASTRÉN) | ÉO. *ār* «gesang» *(tārniñ ār* «heldengesang», *voj-ār* «bärengesang»), *ārīl-* «singen» (AHLQU.).

Vogul: ÉV. *ērī'* (tő: *ērɣ-*, személyr. *ērɣém*, *ērɣä*, plur. *ērɣét)* «gesang, lied» *(tērniñ ē.* «heldengesang», *uj-ērī* «bärengesang»), *ērɣ-* «singen», *ērɣésl-*, *ērɣent-*, *ērɣîl-*, *ērɣîlāl-* (frequ.) | KLV., ALV. *jēri* (személyr. *jerrém*, *jerrät)*, KV. *ēri* (tő: *ērɣ-*, FKV. *erɣ-)*, PV. *jeri* (tő: *jerr-)*, ATV. *ēru*, FTV. *jēru* (tő: *ērk-*, *jērk-)* «gesang»; LV. *jerr-*, *jerrent-*, KV. *ērɣ-*, *ērɣiloɑl-* «singen», TV. *ērχkiti* «wird gesungen».

< Szkr. *arká-* (nomin. *-ás)* «lied, preisgesang; sänger» az *árč-* (præs. 3. *árćati)* «singen, lobsingen, besingen, anpreisen» tőből (melyek mellett alaki változat: *ŕk* «gedicht, vers», *ŕkvā* «singend, jubelnd, lobpreisend») = örmény *erg* «lied» (GRASSM. Wb. 108—9, 277.; UHLENB. EtWb. 13, 33.; HÜBSCHM. Arm. Gr. 443.). — V. ö. osszét *arɣ-au* «märchen (СКАЗКА»; MILLER: Osset. Etjudy II : 112.).

Pontos a jelentésbeli s az árja elemek $a \sim_s$ hang-megfelelésével egyszersmind az alaki egyezés a szkr. *arká-* és vogul *ērî'*, *ēru* (tő: *ērγ-*, *ērk-*) = osztják *erέγ*, *ārεγ* szavak közt, melyek mellett vogul *ērγ-*, *ērk-*, osztják *ārg-*, *ārk-* («singen») igető gyanánt is szerepel szakasztott oly módon, mint vog. *mojt* «märchen, erzählung» mellett van: *mōjt-* (præs. 3. *mōjti)* «märchen, erzählen» s szintígy ÉO. *mońś*, IO. *mońť*, *mānť*, «märchen» mellett: ÉO. *moń-* (præs. 1. *moń-ślem)*, IO. *monď-*, *mundˊ-* (præs. 1. *mondˊem* «märchen, erzählen» (v. ö. votj. *madˊ* «rätsel» és *madˊ-* «märchen, erzählen») zürjén *moid* «märchen» és *moid-* «märchen erzählen»), vog. *āmέś* «rätsel» mellett: *āmś-* «rätsel sagen», vog. *vōt* «wind» (= av. *vāta-*, szkr. *vāta-* id.), *tūjt* «schnee», *rakw* «regen» mellett: *vōt-* «wehen (v. wind)», *tūjt-* «schneien», *rakw-* regnen» stb. Azon körülmény, hogy a vog. *āmέś*, *āmiś*, ÉO. *āmės* «rätsel» egyezik a kicsinyítő képzősnek vehető magy. *mes-e* («märchen» és «rätsel»: Somogyban, Székelyföldön; MTsz.) alaprészével, vezet bennünket azon gondolathoz, hogy ugyanily viszonyban állhatnak egymáshoz az osztják *ārεγ*, *erέγ* (= vog. *ērî'*, *ēru)* és a *mes-e* szóéval egyező végzetű *reg-e* még élő *reg* alapszava is; vagyis hogy emitt a szókezdő magánhangzónak olyan enyésztével van dolgunk, mint a *mes-e* = vog. *āmέś* esetén kívül még a következőkben: magy. *mer-*, *mer-ít-* = ÉV. *āmér-t-*, ÉO. *amért-*, IO. *emerd-* «schöpfen»; magy. *nap*, *nap-a* «schwiegermutter» = vog. *ānέp*, finn *anoppi* id.; magy. *szemérem* «pudor, verecundia»: v. ö. vog. *ēsérmä* «schande», *āssémt-* «beschämen» (< osszét. dig. *äfsärmi*, tag. *äfsárm* «schande» = av. *fšarema*, pahl. *šarm* «scham»); magában a magyarban: *vad* (Tolna-m., Palócz ság) < *évad*, *ivad*; *szentés* (Székelység) < *eszentés (megszenteni* = meg-*eszénteni* «megsejteni»); *jándék*, *vándék* (Székelység, Brassó m.) < *aiándék*, *ivándék* (Brassó m.); *jót* (Heves m.) < *igyótt* «egyszeriben, mindjárt»; *jëget*, *jeszke* (Székelység) < *ijëget*, *ijeszke* stb. Végzetét illetőleg a *reg* (< **ereg:* KO. *erέγ)* a szkr. *arká-*, örmény *erg* alakokhoz viszonyítva olyannak vélhető, mint magy. *méreg* = osszét *marg* «gift», av. *makrka-* «tod»; magy. *üveg* = osszét *awg* «glas» (v. ö. kabardin *apkj*, örmény *apaki*, *apiki* id.); v. ö. magy. *nyereg* = vog. *na'îrä* (< **na'îräγ*: *na'îräγt-* «satteln»). A *reg* névszói alapból érthető a *regël-*, *regöl-* mint: *énekël-*, *dalol-*, *dúdol-* s a *reges*, *regös*, mint: *énekes*, *dalos*. Kevésbé valószínű Szarvasnak az a magyarázata (Nyőr. 22: 452.), hogy a *reg-e*, *reg-el-* alapszava igei, még pedig oly hangutánzó szó, mint a *-g* képzővel szerkesztett *bú-g*, *bő-g*, *zú-g*, *huho-g*, *nyáv-og*, *csip-og*, *szisz-ëg*. Az ilyenekhez ugyanis nem szokott *-l* gyakorító képző járulni (nincs pl. *búgol*, *bőgöl)* s ha mondják is a békáról, hogy *regël-* («essö leszen ha a békák felette *regelnek*» Apáczai: NySz.), ez nyilván az »éneklést« jelentő *regël-*nek alkalmazása a hasonló hangzású *rekeg-*, *brekeg-* «kuruttyol» hang-

utánzók hatása alatt. A *regël*-nek ily alkalmazása nyomán könnyen fejlődhetett az eredeti értelem elhomályosultával a pusztán hangutánzó: *regő* («regő béka: rana stridula» Moln. Alb.); de csak véletlen találkozás, hogy ilyen alak a regős énekek teljesen értelmetlenné vált refrainjében is előfordúl, így: «haj, *regő rejtem*», «haj, *regölhetem*», «haj, *regő rajta*», «haj *regő rejtő*», «haj *rege rejtem*», «haj *regőm, regőm*», «haj *regé rejtek*», «ej *rege rajta*», «ej *regü rejtem*», «ej *rege rejtem*», «ej *regülejtem*», a mint e változatokat velem Sebestyén Gyula közli. Azt vélem, hogy e refrain eredeti alakja a következő lehetett: *hej, rege rejtem*, vagy a *szüle* ~ *szülő, idő* ~ *idén, fé* ~ *fő* váltakozásával: *hej, regő rejtem* s ebben a *rejtem* ezt teszi: «énekelem», vagy: «mondom». Föltévén, hogy a *regülejtem* változatban mutatkozó *l* szókezdő az eredetibb hangzás, vagyis hogy a *rege rejtem* hasonulás e helyett *rege lejtem*: szorosan egyező megfelelésképp volna számbavehető a déli vogul *latt-, loqtt-* «mondani» ige, mely a *lāw-, lqr-, loqr-* «mondani, szólni» intensiv képzése s eredetileg magashangú (v. ö. TV. *lānt*).

Más árja (iráni) eredetű «ének» nevezet a votják *gur* «gesang, melodie» *(kirʒan-gur* «lied», *śuan-gur* «hochzeitslied») = zürjén *gor, śi-gor* «ton, klang, schall» *(goral-* «tönen, klingen»), mely az osszét-dig. *ɣar, ɣär*, tag. *qar, qär* «geschrei, ton, laut, stimme» mása (v. ö. av., szkr. *gar-* «anrufen, rufen», szkr. *gir-* «anrufung, preis, rede»; Hübschm. EO. 33.).

301. Magy. **rémül-** «paveo, pavesco; tremisco; erschrecken; erbeben», *rémít-* «terreo, terrifico; irrito; erschrecken; reizen»; *rémüllköd-ik* (Háromszék m.) «szörnyűködik»; *rémiszt-* (Baranya m.) «rémít», *rémisztő, rímisztő* (Somogy., Veszprém m., Czegléd) «rémítő; schrecklich, furchtbar»; *rémű* (Dráva-vid.) id., *rémtelen* (Szabolcs megye) id.; *rémlődik* (Háromszék m.) «töprenkedik, aggodalmaskodik, aggodalmában sóhajtozik, panaszkodik» (NySz., MTsz.).

< Ujper. *ram-* (infin. *ramīdan)* «pavidum esse, territum fugere, aufugere; sensibus alienari, consternari, percelli» (Vullers II : 52.) | av. *rema-* (nomin. *-mō)* «schlag; schrecken, argwohn» *(paiti-rema-* «hass»; Justi Hb. 257, 178.).

A magy. *rémül-, rémít-*, mely névszói alapú is lehet (v. ö. *rém-ű, rémtelen)*, az av. *rema-* alakjával magyarázódik. Budenz MUgSz. 655.) e szót a *remeg-, rendül-* stb. szóval családosítja.

302. Magy. **rész** (accus. *rész-t*, plur. *része-k*) «pars, portio; teil» (*alsó r.* «unterteil», *felső r.* «oberteil»), *részént* (*részt* Székelység) «partim; teils», *részes* «particeps, compos; teilhaftig»; *részël-* «partior; teilen», *részëlkëd-ik* «participor; jungor, socior; teilnehmen; sich anschliessen (NySz., MTsz.).

< Szkr. *leça-* (nomin. *-as*) «ein teilchen, ein bischen, eine wenigkeit»; *leçatas* (adv.) «in ganz geringem masse, schwach, kaum» (BR. Skr. Wb. 6 : 573; CAPP. 377.), melynek *l* szókezdőjét UHLENBECK eredetibb *r*-ből származtatja *liç-*, *riç-* (præs. 3. *liçáti*, *riçáti*) «rupfen, abreissen» igei töve alapján (EtWb. 264.).

L. a szókezdők megfelelésére nézve alább a *rög*[2] czikket.

303. Magy. **részeg** «ebrius, potus, potulentus; trunken, besoffen», *részegës* «ebriosus, vinolentus; trunkenbold», *részegség* «ebrietas, vinolentia; trunkenheit», *részegít-* «ebrio; berauschen», *részegül-*, *részegsz-ik* (*meg-r.*) «inebrior; sich betrinken», *részegëd-ik* id. (NySz.)

< Osszét: *rasig* «betrunken» (KLAPROTH: Asia Polyglotta[2], 89.), déli-o. *rasig k'anin* «sich betrinken» (*k'anin* «tun, machen»; ROSEN).

Már ERDÉLYI JÓZSEFnél megtaláljuk ezen egyeztetést («*részeg* = *raszeg* betrunken»; Stammverw. 15.), melynél a tőhangzók megfelelése olyan, mint az *édes* és *rég* szavakban (l. u. i.). Az osszét szó etimologiája homályos. Egybefüggőnek látszik alaprészével: cserem. *ruš-t-* (præs. 1. *ruštam*) «betrunken werden, sich berauschen (пьянствую, пьянѣю)», *ruštšo* «betrunken, besoffen; trunkbold (пьяница)», *ruštëkt-* (caus.) «berauschen, rausch verursachen» (TROJ. 53.), *ruštmaš* «rausch, trunkenheit» (NyK. 4 : 423.). BUDENZ zerint (MUgSz. 658.) «calidus» alapértelemmel e szó a *réül-* (*révül-*) «in entzückung geraten» és a székely *rejtéz-* «in ohnmacht fallen» szavak családjába tartoznék.

304. *Magy. **réz** (accus. *reze-t*) «cuprum; kupfer», *sárga réz* «messing»; *rezez-* (Gömör-m.), *rezel-* mit kupfer beschlagen» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: avar *rez* «messing» (USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 170.).

Hogy kaukázusi eredetűnek vegyük az avar *rez* egyező alakja és jelentése alapján a mi *réz* szavunkat, azt javallja azon körülmény

is, hogy a rokon nyelvek több fémneve szintén innen valónak bizonyúl (l. fönt 247. l.). Különben a szó további kapcsolatai előttem ismeretlenek; az Erckertől említett abadzech *žaž, žeš*, abcház *džas*, csecsencz *čeč* «kupfer» (Kaukas. Spr. 94.) a török *jez (ǰez, dez)* «kupfer» szó átvételének gyanujába jöhetnek. Komolyabb figyelmet érdemel a Besse Jánostól idézett (Voyage 84.) and és inguš *ghaz* «bronze», melyben a szókezdő a közlő szerint «comme *r* grasseyée»; de ezt a rendelkezésemre álló forrásokból nincs módomban igazolni. — Az eddigi magyarázó kisérletek közt legyen itt fölemlítve a Mátyás Flóriáné, mely tárgy- és névcsere fölvételével a szkr. *raǯatá-* (nomin. *-ám)* «silber» = av. *ərəzata-*, lat. *argentum*, gör. ἄργυρος, örmény *arcat'* «silber» szóra utal (Finnít. Törekv. 23.); továbbá a magamé, mely szerint a *réz* a pahl. *rōd*, ujper. *rōi*, *rō* «metall, gelbguss, glockenspeise», balūčī *rōd* «kupfer» (= szkr. *loha-* «rötliches metall, kupfer, eisen» = szláv *ruda* «erz, metall») másalehet, a midőn magas hangzója valamely *ő*, vagy *oi*-féle diftongus (v. ö. av. *raoiδita-* «rötlich»; Horn 141.) változatakép volna magyarázható (Ethnogr. 5 : 9.); a *d* > *z*-re nézve l. fentebb : 482. l.

305. Magy. rëzëg- *(rizëg-* Székelység, *rözög-* Kiskún-Halas), *rëszked-, rëszket- (riszket-* Csík-m., *recket-* Alsó-Fehér-m.) «tremo, contremo, frigutio, contremisco, trepido; zittern, beben»; *rözgődik* «inquietus sum; unruhig sein», *rëzgëlőd-ik, rözgölőd-ik* «strepor, commoveor; sich erregen, sich beunruhigen», *rëszketëg* «tremor; das zittern», *rëzzen-, rëzzen-ik* «tremo; zittern», *rëzzeszt-* «incito, concito, suscito; aufreizen, aufstacheln, aufregen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *rasγ-* «sich schütteln, sich zitternd, bebend bewegen» (pl. *ta ąǰkä puńkä rasγi* «der kopf des alten zittert, beutelt sich»), *rasγent-* frequ. (pl. *ti sun rasγenti* «dieser schlitten schüttelt sich, трясется»), *rasélt-* (caus.) «schütteln» (pl. *ti ulpä pakwanä χot-raséltiänem* «ezen czirbolyafenyőnek tobzait lerázom») | ALV. *räss-* «zittern, beben (дрожжать)».

< Szkr. *reǯ-* (med. præs. 3. *réǯate)* «zittern, beben, sich regen» (act., præs. 3. *réǯati*, caus. *reǯáyati)* «erschüttern, in zitternde bewegung versetzen, erregen, anregen» (Grassm. Wb. 1180.) = kurd *lez-: be-lezium* «tanze», ujper. *ā-lēχtan* (præs. *ālēzed*) «springen, ausschlagen (vom pferde)», mely szókat Uhlenbeck (EtWb. 253.) és Horn (11.) a gót *laikan* «springen, hüpfen» *(laiks* «tanz»), litv. *láigyti* «wild umherlaufen», gör. ἐλελίζω «erzittern machen, schwingen» szókkal rokonítanak.

A magy. *rez-g* (= vog. *räs-γ-*) gyakorító képzős alak *z*-je a szkr. *reǯ-* alak nyomán következő iráni **rez-* (= ujper. *lēz-*, kurd *lez-*) alakot föltételez.

306. Magy. ripat (Palóczság) «piszok, szenny, mocsok; schmutz, unreinigkeit», *ripatos* (u. o.) «piszkos, szennyes, mocskos» (MTsz.).

V. ö. szkr. *répas-* (nomin. *-as*) «fleck, schmutz», *ríp* (fem.) «verunreinigung», *riprá-* (nomin. *-ás*) «unreinigkeit, schmutz» ettől: *rip-* «schmieren; anschmieren, kleben; betrügen» (Grassm. Wb. 1165—6.), melyet Uhlenbeck vedai *l* > *r* változással a szkr. *lip-*, *limp-* (præs. 3. *limpáti*, part. *liptas*) «beschmieren, bestreichen, besudeln» (innen: *lepa-* «salbe, tünche, schmutz») s ószlov. *lĭpĕti* «anhaften, ankleben», litván *lìpti* (præs. 1. *limpù*) «kleben» igékhez csatol (EtWb. 253, 250, 261.).

Az eredeti «fleck» értelem alapján ide vonhatók még: magy. ripacs «himlő, himlőhely, sebhely; blatter, blatternarbe, wundenmal», *ripó* (Gömör-m.), *ripók* (Somogy-m.) «ripacsos, himlőhelyes; blatternarbig» s illeszkedéssel: *rapos* (Palóczság) «ripacsos», *rapák* (Heves-m., Vácz) «ragyás, ripacsos», *rupa* (Kiskun-Halas) id. (MTsz.), melyekkel egyezik bár jelentésében a Budenztől velük egybevetett (MUgSz. 663.) finn *rupe-* (nomin. *rupi*, iness. *ruvessa*) «porrigo, scabies; variolae», észt *rubi* «pocke, ausschlag» = lapp *ruobbe*, *ruebbe* «cicatrix, scabies», mégis lényeges az alaki különbség, a mennyiben a finn-lapp alakok hangzóközi tő-mássalhangzója *b*, melyet pedig a Budenztől fölvett, de biztos adatokkal nem igazolt «erősbülési» elmélettel nem lehet a magyar *p* megfelelőjének tekinteni. — A szkr. *rip-* «anschmieren, betrügen» jelentésfejleménye alapján, mely a *rip-* «betrug; betrüger, tückischer mensch,» *ripú-* «betrügerisch, tückisch, hinterlistig» származékokban, szintígy az iránság terén az ujper. *rēw* «betrug, list» (= szkr. *rip-* «betrug»), *fi-rēf-tan* (præs. *fi-rēb-em*) «betrügen» = pahl. *freftan*, osszét-dig. *fälēw-*, tag. *fälīw-* id. (= szkr. *pra*+√*rēp-*), ujper. *firēb*, pahl. *frēp* «betrug» azonos tövű szavakban mutatkozik, ide vonhatónak látszik: vog. *rēt* «betrug» (*rētiñ* «lügenhaft, betrügerisch», *rētel-*, *rētt-* «betrügen, anschmieren, mit list behandeln» a vog. *nąm-t* «gedanke; verstand» (v. ö. *nąm-*, *nąms-* «denken»), *tūj-t* «schnee» (v. ö. *tūj-* «schneien»), KV. *lǫmėt* «flamme», TV. *aľat* «bett» képzőjének s a *sāt* «sieben» = szkr. *sapta-* hangalakulatának fölvételével (l. fent a *hét* czikket).

307. Magy. **rív**, *rí (ree*nak JordC., *reio* BécsiC., *riv* Heltai; *rí, rén*ak Somogy-m., Göcsej, *rév* Dráva-mellék, *rívj* Fehér-m., *rivu* Csík-m.) «vagio, obvagio, ploro; weinen, schreien», *sír-, sí-rí* «ejulo, lamentor; heulen, wehklagen; *rivás* «vagitus, ploratus, ululatus; wehklagen, geheul»; *rivogál-* «sírdogál», *riad-, rivad-* «ejulo; persono; heulen, wehklagen, ertönen, erklingen», *rivall-* «clamorem tollo; aufschreien», *rivalkod-ik (rivajkodik* Zala-m.) «vociferor, ploro; schreien u. weinen» (NySz.), «sivalkodik, sikolt» (MTsz.), *rivaszkod-ik* (Baranya-m.), *rikolt-, rikkant-* «vociferor, perclamo; schreien» (NySz., MTSz.).

Zürjén *ravest-* «schreien, kreischen, aufschreien», *rušt-, ružt-* «ächzen, stöhnen, krächzen» (Wied.) | permi *rušt-* «ächzen, stöhnen» (Genetz OP. 25.).

Votják *ǯušt-* (Sar.), Kaz., Glaz. *ǯušt-* «seufzen, ächzen, stöhnen». — *ǯoš* (Sar.), Jel. *ǯoš*, Kaz. *ďoš* «jammer, wehklage», *ǯošášk-, ǯošal-* «klagen, beklagen».

< Szkr. *ru-* (præs. 3. *ruváti, ravati, rāuti)* «brüllen, heulen, laut schreien, toben, quaken, summen, dröhnen»; *rāva-, ráva-* (nomin. *-as)* «gebrüll, geschrei, getöse, gesumme, schall», melynek rokonsága: ószlov. *rjuti* (inf.; præs. *revą)* «rugire» (bolgár *rev* «weinen», szerb *revati* «schreien» stb.), gör. ὠ-ρύομαι «brülle, heule, wehklage», lat. *rū-mor* (Grassm. Wb. 1169, 1151; BR. Skr. Wb. 6 : 354, 334, 284; Uhlenb. EtWb. 256; Miklosich EtWb. 279.). — V. ö. szariqōlī *rau-* (præs. 1. *va-ráu-am*, inf. *va-rau-dao)* «bellen, heulen» (Tomasch. Pam. 867.).

Mint a *rikolt-, rivall-, rikkant-* képzések értelméből kitetszik, a *rív, rí* alapjelentése nem a szorosabb alkalmazású mai «weinen», hanem általában «schreien» s így egyezik e tekintetben is a szkr. *rava-ti, ruvá-ti* igével (v. ö. a magyar mélyhangú alak *i*-jére nézve fentebb a *csiga, iparkodik, arány, iramod-* czikkeket). A zürjén *ru-št-*, votják *ǯu-št-* a *kĭzĭ-št-* «husten», *ǯimĭ-št-* «donnern», *ńilĭ-št-* «schlucken» stb. gyakori képzőjével van szerkesztve (l. Wiedemann: Syrj. Gr. 86.), a votj. *ǯoš (< *ǯoš)* pedig e mellett olyan alakulat lehet, mint votj. *vamĭš* «schritt» (v. ö. *vamĭšt-* «eins treten»; l. u. o. 63.). Talán ide tartozik a zürjén *raka* «krähe» (= votják *ǯakĭ* Sar., Jel. *ǯaki, ǯaki* «nusshcher») szó is *(<*rava-ka-)*; v. ö. szkr. *ravaṇa-* 1. «brüllend, schreiend, singend»; 2. «der indische kuckuck» (BR. Skr. Wb. 285.); — továbbá vog. (ÉV.) *rą̄ńγ-*, mord. *raŋg-*, finn *ronku-, ronkku-* «schreien» (frequ. *-ng* képzővel), melylyel tövében azonosnak vehető a magy. **rig-ó** «amsel, drossel» (tkp. «der schreier») is.

308. Magy. **rög**[1] (Somogy-m., *reg* Baranya-m.) «valami állati dögös nyavalya» (? «vértályog», pl. *rög szöktyön mëg* v. *foggyon ê!)*; *rögény* (Zala-, Vas-m.) «marhák, disznók nyavalyája (torokdaganat, vértályog»; MTsz.).

< Szkr. *rôga-* (nomin. *-as)* «gebrechen, krankheit», *rogin-* «krank, kränklich» a szkr. *ruǰ-* «zerbrechen, zerschmettern, vernichten» tőből (Grassm. Wb. 1184; BR. Skr. Wb. 6 : 439—40.).

Egészen hasonló hang-megfelelés: magy. *rög* «erdkloss» és szkr. *logá-* id. (l. a köv. czikket). Ugyanilyen viszonylást tapasztalunk a magánhangzóra nézve a szkr. *lopâçá-* és cser. *rövöž* stb. szavak közt is (l. fent a *ravasz* czikket: 297. sz.), a mint az árja (iráni) *u*, *ū* is jelentkezik a magyarban *ő*, *ö* megfelelővel (l. u. i. a *hőre*, *sör* és *tölgy* szavakat). — V. ö. itt a kaukázusi nyelvkörből: and *ruqu-do* «krank», *ruku-r* «krankheit», mingrél *rekh*, szvanét *legd* «krank» (Erckert: Kaukas. Spr. 93, 168.).

309. Magy. **rög**[2] «gleba, glebula, glarea; erdscholle, erdkloss»; *rögös* «glebosus; klumpig, knollig», *rögöcsös* (Csallóköz) «rögös, darabos» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *logá-* (nomin. *-ás)* «erdkloss, scholle», közfelfogás szerint a *ruǰ-* «zerbrechen» (med. «zerschellen») tőből; v. ö. ném. *scholle* (Grassm. Wb. 1188; BR. Skr. Wb. 6 : 587.).

A szókezdők viszonylására nézve v. ö. magy. *rész* = szkr. *leça-* (l. fentebb 301. sz.). Bár a szkr. szóban a *l* az eredeti hangállapotot tartotta fönn (l. Uhlenb. EtWb. 264.), mégis föltehető, hogy az árjaság terén annyira kedvelt *l* > *r* változás, mely a *ruǰ-* tőszóban is mutatkozik, itt sem magyar hangtörténeti fejlemény, hanem végbement már amaz ismeretlen árja nyelvben, honnan a magyar szó eredt. A magánhangzók megfelelését illetőleg l. az előbbi czikket. — Talán ide vonandó a rokon nyelvek köréből: cserem. *rok* «erde (semen)»; mint anyag; Troj. 53; *rokošto kia* «er liegt in der erde» NyK. 4 : 422.); v. ö. ÉV. *rakt*, *rayt* «kot, lehm». Hasonló szó a kaukázusi nyelvek körében: kürin, agul *rug*, tabasszarán *rug*, *rugu* «erde», kürin, rutul *rug*, agul *ruk*, *rug* «staub» (Erckert: Kauk. Spr. 58, 133.). — Budenz a magy. *rög*-höz a mordM. *ronga*, mordE. *rungo* «körper, rumpf; leiche, aas» = finn *runko* «törzsök, deréktest; rumpf» (Szinnyei) szót egyezteti, mi a jelentésbeli különbség miatt sem elfogadható.

310. Magy. **rögtön** *(röttön* Palóczság, Szeged, *rökkönt* Nógrád-m.), *rögvest* (Gömör-m., Torontál-m., *rögvést* Somogy-m.)

«sofort, sogleich, auf der stelle»; *rögös-rögtön* (Gyöngyös) id. (MTsz.).*)

Zürjén *regid, regid* «sogleich, schnell, eilig, plötzlich, bald» *(regid piriś* «geschwind», *regidön* «bald darauf»), *regidśa* «schnell, ungesäumt» (Wied.) | permi *rígti-, ríkti-* «leicht traben» (Genetz OP. 25.).

Votják *ǧog* (Sar.), Kaz., Glaz. *žog* «rasch, geschwind; schnell, eilends», *ǧog-ak, žog-ak, žogän* (adv.) «rasch, geschwind, schnell».

Vogul: ÉV. *rotti'* «sobald, sogleich, plötzlich», KV. *rātten*, PV. *rątten* id. *(ratγén, ? raχtén* «plötzlich» Ahlqu. Wog. Wb.).

Finn *rikevä* «eilig, schnell, hastig», *rikene-* (nomin. *rijen, rien)* «eile» *(rikenellä, -ltä, -lle, -neen* adv. «eilig, schnell»), *rikineesti* (adv.) «schnell», *rientä-* (præs. 1. *riennän)* «eilen, eilend gehen»; vepsz *rigenda-* id.

< Szkr. *raghú-* (nomin. *-úṣ)* «rasch, schnell, rennend, dahinschiessend; leicht, wandelbar, renner» (compar. *rághīyas-* «schneller») a *rañh-* (præs. 3. *ráñhati)* «beschleunigen, beeilen, strömen lassen; (med.) eilen, laufen, schnell dahinschiessen, strömen» igetőből, melyből: *ráñha- (ráñgha-*, nomin. *-as), ráñhi-* (nomin. *-iṣ)* «eile» *(ráñhiā* «in eile, in schnellem laufe») || av. **raγu-:* fem. *revī-* «schnell, hurtig», superl. *renžišta-* «sehr schnell», *renžyó* (= szkr. *ráñhya-)* «schnell» *(renžaṭ-aspa* «mit schnellen pferden»), *renž-* (præs. 3. *renžaiti)* «schnell od. leicht sein» | vakhī *ranžk*, szariqōlī *rindz* «schnell, behend (vom ross); leicht (vom gewicht»). A föltett **raγ-* iráni alak átvételének tekinthető: örmény *arag, erag* «schnell» (Grassm. Wb. 1132, 1129; BR. Skr. Wb. 6 : 223; Uhlenb. EtWb. 241—2; Hübschm. Arm. Gr. 422; Tomasch. Pam. 816.).

A magy. *rög-tön, rög-vést* olyan alakulatok, mint *bizton, bizvást, folyton, folyvást*, tehát igei alapból valók ép úgy mint a zürj. *reg-id* (v. ö. *jugid* «hell» és *jugišt-* «leuchten», magy. *ég-* «brennen»; l. Budenz: Összehas. Alakt. 213.). Alakilag is megfelel ezeknek a szkr. *rañh-* ige a szabályos *ñg (nγ)* > *g* változással s a finn-magyar nyelvek árja elemeinek gyakori *a* ~ *ä* hang-megfelelésével. Igei tő származékának mutatkozik a finn *rikevä* is; de itt a tő hangzóközi mássalhangzója *(g* < *γ)* már a gyöngült árja *raghú-*,

*) Ezen kétségtelenül régi elemét szókincsünknek a NySz nem ismeri.

**raγn*-féle tőváltozat alapján magyarázandó (v. ö. az *i* hangzóra nézve: finn *nime-* = árja *nāma* «name»). Szemben ezekkel a votj. *ǯoy* névszói alak mása lehet (v. ö. szkr. *rāñha-*, *rāñgha-*, *rāñhi-* «eile», instrum. *rāñhiā* «in eile»). A vog. *rotti'* (< **rokti'*) módhatározói alkalmazású lativ *-i'* raggal szerkesztett alaprésze azonos a zürj. *regid* szóval (l. Budenz: Összeh. Alakt. 214.). — Talán az av. *renǯišta-* alak mása a cserem. *rüžd*, *rüšt* «plötzlich, sogleich (вдругъ)», melynek változata: *rašt* id. (Thoj. 53, 52.).

Az itt tárgyalt szkr. *rañh-* (med.) «schnell dahinschiessen, strömen» szóval, illetőleg *rāñhi-* «strom, die schnell dahinschiessende woge» származékával (Grassm. Wb. 1129.) vélem megmagyarázhatónak az elavult mordvM. *rava* «fluss» szót, s a Volga folyónak evvel azonos mordE. *Rav*, *Ravo* nevét is, melyet már Ptolomæus ismer Ῥᾶς s Agathemerosz Ῥῶς alakban (l. Kuun G.: Relat. Hung. I: 40, 84. és Ethnogr. 5: 163—4.); v. ö. a mordvin *ñ* > *v* hangváltozásra nézve: Paasonen: Mordv. Lautl. 43. és Setälä: Über einen gutturalen nasal im urfinnischen (ezekhez: mordE. *čevéť* = mordM. *šejər* «maus» = déli vogul *täñér*, magy. *egér* id.).*) Paasonen szerint ugyan ez érdekes mordvin szó a finn *rapa* «törköly, seprő, salak, sár, törmelék» («faex polentæ decoctæ, fimus, cænum in viis, fragile et putrescens quid»), észt *raba* «moor, hochmoor; träber; morsch, brüchig», lív *raba mā* «lockerer boden», plur. *rabād* «träber» mása volna (NyK. 27: 122.); de e szó, ha nem jönne is a skandináv eredet gyanújába (ónorvég *draf* «hulladék, morzsalék»), látnivalólag jelentésében lényegesen eltérő. V. ö. itt: grúz *ruvi*, agul *raχ* «bach» (Erckert: Kauk. Spr. 43.). Megjegyzendő, hogy iráni (jelesen osszét) eredetű a *Don* folyónév is: osszét-dig., tag. *don* «wasser; fluss» = av. *dānu-* «fluss», szkr. *dānu-* «jede träufelnde flüssigkeit, tropfen, tau» (Hübschm. EO. 36.). V. ö. vogul *Ās*, ÉO. *Ās*, FO. *Ēs* «Ob» (*Kateń-Ēs* «Irtis», tkp. «Tatár-*Ēs*», *Kögh-Ēs* «Jeniszei», tkp. «Köves-*Ēs*»; Pápai) és av. *āfs* «wasser» (nomin. alak az *ap-* tőből = pahl. *āp*, pāzend *aw*, ujper. *āb*, *āw* «wasser»).

311. Magy. rőv (compar. *rövebb*, Székelység) «kurz». — rövid (*rűvid* BécsiC., *reuid* TelC., CornC., *rivid*, *ryvyd* DebrC., JordC., NádC.; *rivid* Moldva) «brevis, curtus, contractus, con-

*) Figyelembe jöhet a régiek Ῥᾶς és mord. *Ravo* folyónevének eredete szempontjából az av. *Rañhā-* víznév (= szkr. *rása-* «nässe, flüssigkeit») is, melyet Justi a Jaxartesre (Hb. 251.), a pahlavi fordítás a Tigrisre, Geldner az oczeánra vonatkoztat (l. Hübschm. Arm. Gr. 69.). E szónak pahl. alakja: *Arγ* (ujper. *Arγ-āb*), mely Justi szerint **Aranγ*, **Rañγ-* alakokon át fejlődött.

cisus; kurz»; (Moldva) «kicsiny, alacsony; klein, niedrig», *rövidedĕn* «brevi, breviter, presse, cæsuratim, strictim; (adv.) kurz», *rövidít-*, (Marosszék) *rövitt-* «curto, brevio, abbrevio; abkürzen», *rövidség* «brevitas; kürze» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *raw* «kleines stückchen» (pl. *ńań-raw, sākér-raw* «ein krümmchen, ein bisschen brot, zucker»; *rawĭ' sakwali* «es zergeht in kleine stückchen»), *rawĭt-* «in kleine stücke zerbrechen, zermalmen, zerstückeln» (pl. *ti ānä pul' rawĭtilém* «ezt a tányért apróra töröm, изломаю на мелкія части») | KLV. *rau* id. (pl. *ńäń-rau, ńäń rauwä jäketaχts* «a kenyér apróra morzsolódott»).

Osztják: ÉO. *rav* «fein, klein; stückchen» *(ravĭje senkta* «kleinstossen, zerstossen; истолочь»), *ravulaḷ-* «vermindert werden, abnehmen», *ravét-* «zerstossen» (Ahlqu., Vologodszkij) | IO. *rau* «fein» *(rau pun* «flaumfeder»; Castr.).

< Szkr. *rav-*, *ru-* (præs. 3. *rávate*, part. *rutás)* «zerbrechen, zerschlagen, zerschmettern» (Grassm. Wb. 1170; BR. Skr. Wb. 6 : 356.), mely a latin *ruo* «aufreissen, wühlen», továbbá a magy. *rövid*-éhez hasonló jelentésfejlődést mutató gót *riurs* «vergänglich», ónord *ryrr* «gering» rokonságához tartozik (l. Uhlenb. EtWb. 245.).

Világosan kitetszik a magy. *röv*, (dim.) *röv-id* szóval Budenztől rokonított (MUgSz. 673.) vog. *raw, rau*, osztják *rav* használatából, hogy «apró» értelme tulajdonkép «fragmentum, frustum»-féle jelentésen alapúl (v. ö. vog. *mąrśä, mośśä* «wenig» = magy. *morzsa*, finn *murska* «penitus fractum et contusum quid» a *murta-* «frangere» igéből; l. u. o. 631.), minélfogva bátran vehető föl az itt tárgyalt szók összefüggése a szkr. (árja) *rav-* «zerbrechen, zerschmettern» igével, mely úton az egyeztetett rokon nyelvi alakok hangrendi különbözése is magyarázatot nyer (l. fönt 258, 326. ll.). Tekintve, hogy a vog. *raw*, osztj. *rav* igei alapra vissza nem vezethető *(rawét-* t. i. denominativum; l. Budenz: Összehas. Alakt. 124.), eredeti mintakép gyanánt árja téren **rava*-féle származék föltételezendő.

312. Magy. **rút** (accus. *ruta-t)* «turpis, impolitus, informis, invenustus; schändlich, hässlich, ungestaltet» *(rút ember, kép, dolog)*; *rútít-* «turpo, turpifico; schänden», *rútúl-* «deformor, deformis fio; verunstaltet werden», *rútalom* «turpitudo, fœditas; hässlichkeit», *rútalmas* «fœdus, turpis, spurcus; unflätig, garstig» (NySz.).

Finn *ruma* «hässlich, abscheulich, garstig», *rumaise-* (nomin. *-inen)* id., *rumenta-*, *rumista-* «verhässlichen» | lív *rumāl* «widerlich, hässlich, schmutzig; dumm, einfältig», észt *rumal* (genit. *-la)* «dumm, einfältig».

Lapp: Fm. *rome, robme;* Pite *ropmê* «hässlich», *rōmês* (attrib.) id.; déli *rupmies, rūpmies* id.

Cseremisz *rüm* (рюм) «dunkel, finsterniss (мракъ, темнота)», *rümla* (adj.) «dunkel, finster (мрачный)», *rümbük* «dämmerung» *(rümbükan,* Troj. *rumbukan* «trüb, unrein; мутный»), *rumdukt-* «trüben (мутить)», *rumbàlge* «dämmerung (сумерки)», *rümbälgen* «es wurde finster (смерклось)»; *rümbälgemaš* «dämmerung»; Troj. 53; NyK. 4 : 423.).

Zürjén *römìd* «dämmerung, das dunkelwerden», *römd-*, permi *römt-* «dunkel werden, sich verdunkeln, dämmern», *römdamì-* id., *römdöd-* (caus.) «verdunkeln» (Wied.).

Votják *ǯom : ǯom-ak luä* «es wird (eben) finster», *ǯomekt-* «finster werden», *ǯomìt* (Sar.), *ǯomit* «dümmerung».

< Szkr. *rāmá-* (nomin. *-ás)* «dunkelfarbig, schwarz; dunkel, nacht», *rāmī-* «nacht», *rā́myā-* id. (BR. Skr. Wb. 6 : 326—7; Grassm. Wb. 1162.), melyet Uhlenbeck a középfelném. *rām* «staubiger schmutz, russ» szóval vet egybe (EtWb. 248.). — V. ö. a kaukázusi nyelvkörből: mingrél *rume* «dunkel» (Erckert: Kaukas. Spr. 162.).

Elfogadva Budenz magyarázatát (MUgSz. 674.), mely szerint a *söté-t, pasza-t* képzőjével szerkesztettnek vehető *rút* szavunk zárt hosszú magánhangzójában *m*-ből fejlett *v* lappang (v. ö. *jó-t* = *java-t:* vog. *jąmes,* osztj. *jem* «gut») az ily módon alkalmasan egyeztethető «dunkel» alapjelentésű rokon nyelvi szavaknak pontosan megfelelő mása ismerszik föl a szkr. *rāma-* «dunkel» szóban; v. ö. a hangzókra nézve: finn *upera* «gnavus» = szkr. *āprá-* (l. fönt az *ipar* czikket, hol az árja *a* = finn *u, ü* hang-megfelelés egyéb példái is találhatók); cserem. *vürüž* «able, pfriem» = szkr. *ārā-;* zürj. *čöč* «zusammen, zugleich, auf einmal, plötzlich», votják *čoš, čoš (čočän)* id. = szkr. *sā́cā* «zugleich, zusammen, bei, mit», *sā́ci* «zugleich» av. *haca* «sofort»; zürj. *ľöb* «lippe» = ujper. *ľab,* pahl. *lap,* balūčī *lap,* vakhī *law* id.; zürj. *kört,* votj. *kort* «eisen» = av. *karĕta-* «messer», zürjén *ögïr* «glühende kohle» = szkr. *áṅgāra-* «kohle». Mindenesetre illő etimonja a «turpis»-nak a «niger, obscurus» s ennek alapján fejlődött «sordidus» jelentés (l. fönt a *mocsok* czikket s Budenz: MUgSz. 292.), úgy hogy a magy. *rú-t* s a

vele jelentésben szorosan egyező finn-lapp adatok bizvást egybevethetők az itt idézett többi rokon nyelvi és árja adatokkal. Homályos előttem a cserem. *rumbuk, rümbük* szerkezete, melynek előrésze nyilván a cser. *rüm* szó. Megvan külön is a votjákban a cser. *rumb*-megfelelése ebben: *ǯob* (Glaz.), Sar., Kaz. *žob* «schmutzig; garstig, abscheulich, unrein; schmutzigkeit, greuel; trübes wetter» (pl. *žob luoz* «ненастье будетъ, es wird trübes wetter», *žob lokan* «piszkos kurva», *kwaǯ žobaśkä* «das wetter ist garstig»), mely egyszersmind azon szempontból tanúságos, hogy benne együtt láthatjuk a «trüb» és «schmutzig, garstig» jelentésfejleményeket.

312. *Magy. **seb** (accus. *sebe-t*) «vulnus, ulcus; wunde» (*farkas-seb* «carcinoma; krebswunde», *vak seb* «cicatrix; wundmal»), *sebës* «ulcerosus, vulneratus; wundig», *sebhët-* «vulnero; verwunden, verletzen», *sebhäsz-ik, sebhüsz-ik* «vulneror; verwundet werden» (NySz.).

< Kaukázusi: lák *ṣabu* (genit. *-ul*, plur. nom. *-urdu*) «wunde» (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 108.).

Budenz (MUgSz. 334.) a magy. *seb* szót a finn *hempeä* «weich, weichlich, empfindsam, zärtlich, nachgiebig, wollüstig» (innen: *hempaa-*, infin. *hemmata* «an etw. wehleidig sein, schmerz empfinden») szóval rokonítja, mely azonban látnivalólag merőben különböző értelmű. Ezzel szemben jelentésben és alakban pontosan egyezik a lák *ṣabu* «wunde», melynek *a*-jára nézve megjegyzendő, hogy a szomszéd nyelvjárásokban gyakran találunk helyében *e*-t, így: lák *naχ* «butter» = varkun, kubači *neχ* id. (Erck. 51.); *maχ, meʿ* «eisen» = kub. *megh*, kaitach *meχ*, akuša *me* id. (57.); *dčaka* «floh» = kaitach *tceka* (vark., kub. *tcika*) id. (64.); *bakh* «kopf» = kaitach, akuša *bekh*, varkun *bek, bik* id. (92.); *batc* «wolf» = kaitach, akuša *betc* id. (154.); *čcat* «brot» = avar *čed* id. (48.); v. ö. lák *lagh* «sclave» (129.) = osszét-dig. *lag*, tag. *läg* «mensch, mann» = magy. *leg-ény* (l. fent 438. l.); lák *χhaba* «fisch», varkun *χav-š* id. = (előrészében) osszét *kʿas-ag, kʿäs-ag* = magy. *keszeg, kesze* (u. i. 409. l.).

313. *Magy. **séd** (Veszprém-m., *sét* Balaton-m., Szegszárd) «patakocska, csermely; bach», «*seg*: fons» (olv. *ségy*. Besztercei Szój. 251—2. sz.); régi oklevelekben: «trahit ad fontem, qui nominatur *tuhut sedu*» (1095.), «cadit ad fluuium *Hydeghsed*» (1341.), «pratum *seedfeu*» (1292; NySz., Szamota: NyK. 25 : 141.).

< Kaukázusi: tabasszarán *šed* «wasser» = agul, rutul

χed, buduch, džek, chinnalug *χad* id. ezek mellett: arčin *χan*, *χän*, czachur *χon* = andi, karata *thlen*, avar *thlin*, *kχhlim* id. = varkun, kubači, kaitach, akuša, chürkilin *šin*, lák *sčin*, *sšin*, *šš̈in* id. = csecsencz *hin* «bach» (ERCKERT: Kauk. Spr. 147, 43.).

L. fentebb a *csinód* és *hinár* czikkeket (205. és 350. ll.). — BUDENZ (MUgSz. 342.) a magy. *séd* szót «currens, fluens» alapértelemmel a magy. *siet-* s mordE. *čüje-* «laufen, eilen» rokonságához csatolja, a végzetét pedig «lappangó névszóképzéssel» frequ. *-d* igeképzőnek tekinti. Nem tudunk biztos adatot efféle lappangó névszóképzésre (l. a BUDENZTŐL ilyenül idézett *híd* szóra nézve fentebb: 346—8. ll.) s a *séd* szónak ezen alapon való magyarázatát a vele alakilag egyező s jelentésben is jól összeillő kauk. *šed* is kétessé teszi.

314. (I.) Magy. sellő (Székelység, Szatmár-, Bereg-m.) «sebes folyású szakasza, zúgója a víznek; schnell fliessende, brausende stelle im flusse» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *sārlä* «a folyónak lejtősebb helye, hol a víz nagy sebességgel omlik alá; abschüssige stelle im flusse, wo das wasser stürzend fliesst».

(II.) Zürjén *šor* «bach, quelle» (WIED.) | permi *šor* «bach» (GENETZ OP. 20.) || votják *šur* «fluss, bach» (*Kam-šur* «Kamafluss», *Oë-šur* etc.).

< Szkr. *sar-* (præs. 3. *sárati*, *sísarti*) «rasch laufen, gleiten, fliessen, zerfliessen; entlaufen»; *sará-* (nom. *-ás*) «flüssig», *sarā-* «bach; wasserfall», *sarī-* «wasserfall» (BR. Skr. Wb. 7: 769, 778.).

A szabályos *a* ~ *ä* hangmegfeleléssel egybevethető a vog. *sār-lä**) = magy. *sellő* frequ. *-l* képzővel szerkesztettnek vehető igei töve a szkr. *sar-* «fliessen» igével, a midőn a szókezdők viszony-

---

*) Így magyarázva a vog. *sārl-ä* szót, végzetét afféle nom. verbale képzőnek vehetjük, mint ezekben: *χālä* «halott» (*χāl-* «halni»), *χajtä* «futár, követ» (*χajt-* «futni»), *χansä* «rajz, hímzés» (*χans-* «rajzolni, hímezni»), *mańtä* «göngyöleg» (*mańīt-* «göngyölni»), *urä* «tartó» (*ur-* «tartani, őrizni») stb. — A magy. *sellő* szóközépi mássalhangzója e mellett olyan alakulat lehet, mint ezekben: *salló*, *gyalló*, *talló* = *sarló*, *gyarló*, *tarló*; *szöllő* = csuv. *šĭrlà*.

lása ép olyan, mint ezekben: vog. *sor* = magy. *sör* = szkr. *sūrā-* (l. alább: 320. sz.). Tekintve, hogy a magy. *szárad-*, *száraz*, osztják *sōr-*, vog. *sūr-* «trocken werden», lapp *sorvo-* «exarescere» többi megfelelője: zürjP. *šural-* «abtrocknen», *šurət-* (caus.) másodlagos fejlődésű *š* szókezdővel s hogy szintígy magy. *szó*, vog. *sqw* = zürj. *šï* «wort, stimme» (mint magy. *tó* = zürj. *tï*), zürj. *šï*, *ši* «spiess», votj. *ši-bodï* id. = ujper. *sēχ*, balūčī *sīh*, *sī* «bratspiess», mint a szkr. *sarā-* «bach» kopott végzetű mása ide vonandónak ismerszik föl a zürj. *šor*, votj. *šur* «bach» szó is, ezeknek hangzóját úgy mint a *sellő* és vog. *sūrlă* szavakét, eredetileg magashangúnak magyarázván.*) A közös igető alapján talán összefügg ezekkel még a magy. **csermely**, *csermelye* «bach» szó is, melynek *c* szókezdője *š*-ből olyan fejlemény lehet, mint ezekben: *csajka* < *sajka* (= délszláv *šajka*), *csűr* = kfném. *schiure* (ujfelném. *scheuer*), *csúsz*, *csúz* = ném. *schuss*; végzete pedig a vogul *-mēl'*, *-mil* nom. verb. képzővel (pl. *vār-mēl'* «tat», *χāχ-mil* «bergsteige», *sāt-mil* «zauberspruch» ezektől: *vār-* «tun», *χāñχ-* «steigen», *sāt-* «zaubern») vethető egybe.

315. Magy. **sörte** (*sörtély* Com., *sertő* Heltai; *sörtély* Pápavid., *sörtől* Veszprém-m.) «seta; borste»; (Veszprém-m.) «a kettéválasztott zsúpkévék fölálló sörényes része, a mely egymás mellé rakva a tető gerincének taréját alkotja»; (Háromszék) «a fűrésztönkök érdes, egyenlőtlen vége, melyet a fölfűrészelés előtt le kell nyírni»; *sërtés* (*sertélyes* Radv. Csal.; *sörtélyös* Szeged, *sörtvélyes* Somogy-m., *sërtve's* Gömör-m.) 1. «setosus; borstig»; 2. «sus; schwein» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *saṭa-* és *saṭā-* (nomin. *-ā*) «mähne (des pferdes, löwen), die borsten eines ebers»; *saṭāla-* «mit einer mähne versehen» (BR. Skr. Wb. 7: 568.), melyet Uhlenbeck **sṛtā-* alakból magyaráz (EtWb. 326.).

Hogy a szkr. hangzóközi *ṭ* etimologiai értékében rendesen *rt* képviselője s hogy ezen hangcsoport, vagy *r* mása találkozik a

*) Látszólag jobban magyaráznák az itt tárgyalt magyar és zürjén-votják szavak szókezdő *š*-jét a következő ujperzsa adatok: *āb-šār*, *šār-āb* «fluxus, dejectus aquæ, catarrhæta» (Vullers I: 10.), melyből: *šārīdan* «fluxus aquæ, vini» (u. o. II: 385.); ámde ez esetben a magy. *sellő*-vel egyébként pontosan egyező vog. *sārlă* szókezdő *s*-je volna érthetetlen, mely helyett t. i. ekkor *ś* volna elvárható (v. ö. szkr. *kšar-*, præs. 3. *kšárati* «fliessen, strömen» = av. *γžar-* id.; l. Horn 172.).

finn-magyar nyelvek jövevényszavaiban is, arra nézve l. fentebb a *fazék, nád* és *szekér* czikkeket. Bizonyos, hogy ilyen a szkr. *saṭa*-lingualis *ṭ*-je is, a mint kitünik e szónak csuvas *šĕrt*, tatár *širt* «borste» (Budagov I : 680.) = altaji *šer-kek* id. változatából, mely utóbbiak *a* ~ *ə* hang-megfeleléssel árja átvételeknek tekintendők ugyanazon területről, honnan a magy. *serte, sörtély* is való. Végzetében a *sörtély, sörte* a szkr. *saṭāla*- alakot tükrözi (v. ö. *fekély* = szkr. *pākala*-; l. fent 266. l.) a *-la* képzőnek diminutiv értelmével (l. fent 187. l.). A régiségből nem igazolható *sörtvély* alak e mellett valószínűleg a *körtvély* analogiai hatása alatt keletkezett.

316. Magy. **sír** (accus. *sír-t*, plur. *síro-k*; *siher* 1055-iki okl., *seyr* 1193-iki okl., *seer* 1354-iki okl., *ser* MünchC., VirgC., plur. *serek* MünchC.; *sér*, plur. *sérek* Borsod-m.; *zsír, zsir* Szlavónia, Háromszék) «sepulchrum, bustum, tumba, grab»; *sír-kő* «grabstein» (Szamota NyK. 25 : 141; NySz., MTsz.).

Cseremisz: cserS. *šĕγar, šüγär, šuγar*, cserS. *šiγèr* (Troj.), *šigar* (NyK. 30 : 274.) «grab (гробъ)»; *šĕγártla, šüγürtlä, šuγártlo* «friedhof» (Troj. 78—85.), *šüγarlà* id. (NyK. 4 : 386.).

V. ö. osszét-dig. *ǯuare*, tag. *ǯvar, ǯuar* «kreuz; opferstütte, heiligtum» a grúzból, hol: *ǯvari* «kreuz» (Hübschm. EO. 125.).

Klaproth szerint (Kauk. Sprachen: 600. l.) «Die alten Kirchen, welche man an verschiedenen Orten im Gebirge findet, werden bei den Osseten *Djuar* genannt, welcher Ausdruck von dem georgischen worte *Djwari* ‚Kreuz' abstammt; allein unter *Djuar* verstehen sie auch jedes andere Heiligtum». Voltaképpen a szó az «áldozati helynek» jelzése, melyeknek helyére a hittérítők keresztet állítottak, majd később templomokat építettek, a mint ez eljárást a keleti egyház részéről az osztjákoknál is történeti hitellel igazolhatjuk (l. NyK. 29 : 264. l.). Az ily áldozati helyek pedig a pogánykorban rendesen valamely kiváló személy (hős, vagy fejedelem) sírjánál voltak, sőt maga az áldozat eme szentek gyanánt tisztelt hősök szellemének volt szánva; híres pl. az osszétek földén *Soslan* hősnek *ǯuar*-ja,*) illetőleg sírhelye s a grúz-pšávok földjén *Laša* fejedelem *(Lašaris ǯvari)* és *Tamar* fejedelemasszonyé.**) Tudvalevő,

*) L. erre vonatkozólag Miller Vszevolod közlését az Извѣстія Имп. Общества Любителей Естествознанія, Антр. и Этнографіи 48. köt. 1. füz. 42. lapján.

**) L. A. S. Chachanov «О Пшавахъ» értekezését a Miller Vszev. szerkesztésében megjelent Сборникъ Матеріаловъ по

hogy mint az egykori pogány vallási gyakorlat hagyománya a sírok tisztelete s a mellettük való áldozás, illetőleg imádkozás szokása mindenütt el van terjedve a hivatalosan elismert keresztónyság és izlám mellett ma is Ázsia török s több másfajú népeinél s hogy a régi kurgánok szerepét ma a tömérdek *mazar* (= arab *mezār* «grab, friedhof») névvel jelzett szent hely (tulajdonkép valamely hősnek, szentnek sírja) folytatja, hova a hívők messze földről szoktak elzarándokolni. A síroknak, mint áldozó helyeknek tisztelete bizonyára megvolt a régi magyaroknál is, sőt azon körülmény, hogy egy 1264-iki oklevél is emlegeti a *pagan ser*-t (= «pogány sír»), s szintígy tudnak 1208-iki és 1336-iki oklevelek a «sepulcra paganorum»-ról (l. Szamota adatait, NyK. 25 : 141.), arra vall, hogy a sírok voltak utolsó menedékhelyei a pogány istentiszteletnek s ezért maradt fenn oly soká pogányságuk emlékezete a nép tudatában. Ily módon egynek vehető az osszét *ǯuare* = grúz *ǯvari* szóval a vele alakilag egyező «grab» jelentésű cserem. *šuγar, šěγar*, illetőleg ennek magashangú *šüγär, šiγèr* = régi magy. *siher, seyr, sér* változata, melyek régi **ǯuar*, **ǯüär*, **ǯiär* alakokat tükröznek hiatuspótló cserem. *γ* és magy. *h, j* hangokkal (l. erre nézve fent 191. és 313. ll.). Figyelemre méltó, hogy a magyar nyelvterület két szélső pontján, jelesen Szlavoniában és a székelységben a *sír*-nak *zsír* ejtése van igazolva, melynek kezdő mássalhangzója zöngés voltában közelebb áll az osszét-grúz megfelelő *ǯ*-jéhez. A hangzók megfelelése a régi magy. *sér* (< *si'ér, sihér*) és kauk. *ǯuare, ǯvari* szavak közt egészben olyan, mint a magy. *és* «regen» és kauk. *uaž'si, vuëš'χü* «regen, schnee», illetőleg régi *hés* (= *hős*) «junger mann» és kauk. *ghuavza, g'wavza* «mann» szavak közt (l. fent 234. és 355. ll.). — Összefügg talán az itt tárgyalt szókkal még: kürin *sur* «grab, grabmal» (*sur äg'ün* «grabe ein grab»; plur. *surár* «friedhof»; Uslar-Schiefner: Kürin. Stud. 203.).

317. Magy. **sitke** «mocsári poszáta, nádi veréb; calamodus» (Herman Otto: Nomencl. avium, 75.).

< Kaukázusi: lák *čit'u* (genit. *čit'ul*, plur. *čit'ri*) «schwalbe», ingiloi *čit* «sperling» = chürkilin *čat'a* (plur. *čat'ni*) «schwalbe», varkun *čatha*, kubači *žatha*, akuša *čaχta* id. (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 100, Hürk. Stud. 160; Erckert: Kaukas. Spr. 126, 131.).

A magy. *sit-ke* dimin. képzés.

Этнографіи, издаваемый при Дашковскомъ Этногр. Музеѣ III. kötetében: 85. l.

318. *Magy. **só** (birt. 3. *sav-a*; accus. *só-t*, plur. *só-k*; *sow, sov* Beszterczei Szój. 341. 2. sz., *sawi* MünchC., *sawa* JordC.) «sal; salz» (*kő-só* «steinsalz», *tim-só* «alaun»); *sós* «salsus, subsalsus; gesalzen», *sótlan* «insalsus; ungesalzen»; *sóz-* «salio, sale conspergo; salzen» (NySz.). — Oklevelekben: *Sohtuth* (1257, 1271. évekből), *Souhtwth* (1320.) «Győrmegye keleti részén elhúzódó sóút», egy 1235-iki oklevél szerint: «uia que uocatur *salifera*». Későbbi alakok: *Saythwsuth* (1431.), *Saythoswth* (1451.), továbbá: *Sooswth* (1510.), *Sowth* (1452.); v. ö. «in uilla *Sahtu* sunt *allatores Salis* quorum nomina sunt hec» (l. Szamota: NyK. 25 : 163.); *sajtalan* (*sojtalan* Zala-m.) = «sótlan» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: kabardin *šuǧh*, šapszug *šugu*, abcház *šuggu*, abadzech *šughö*, *šu'uö*, *šurrö* «salz» (Erckert: Kauk. Spr. 119.).

Már Erdélyi Józsefnél található ez egybevetés: «*só* = kauk. *sug*, *sok* salz» (Spr. d. Stammverw. 12.), továbbá Beszk Jánosnál: «*só* = kabar. *chó*» (olv. *šó*; Voyage 84. l.); l. még: NyK. 23 : 119; 25 : 386. és Ethnogr. 5 : 136. ll. — Budenz (MUgSz. 345.) a magy. *só* mását a «KV. *čaχ* ‚salz' (*čaken* ‚salzig'), LV. *šäχ* (*šeχ*, plur. *šek-t*) id.» szóban véli föltalálhatónak akkép magyarázván az utóbbi alakban észlelhető hangrendi különbséget, hogy ez eredetibb **šaχ* ejtésből «magashangra átcsapott alak». Ámde ez eredetibb mélyhangúságot (mely a magy. *só*-val való egyeztethetőség lényeges föltétele) semmi tényleges nyelvi adat nem igazolja; mert a Popov-féle evangélium-fordítás *čaχ*, *čaken* írása tökéletlen hangjelzés, melynek saját hallomásom szerint *šäχ*, *šäkéñ* ejtés felel meg (*šäkel ponoχ* «mit salz bestreuen», *šäχl-* «besalzen»), a mint Ahlquist átírásában is *śeχ*, *śeqėn* (сьнх, сьякынг) alakok állnak helyettük (Mát. ev. 5, 13.). Következetesen magashangúak a többi déli vogul nyelvjárások megfelelő alakjai is, így: KLV. *śeχ* «salz» (*śäkéñ ńoul* «gesalzenes fleisch», *śeχt-* «salzen»), ALV. *šäχ* (*šäχt-*), PV. *šäχ*, TV. *čiχ*, *čöχ* «salz» (birtokosragokkal: *čikém*, *čikén*, *čiki*; *čikiñ* «salzig», *čiχtänt-* «salzen», *čiχtkät-* «eingesalzen werden») s szintígy magashangúaknak látszanak az ezekkel azonos «só» jelentésű osztják-szamojéd *seak*, *śeak*, *śeäk*, *śak*, *sak* alakok. Már Klaproth észrevette e vogul és szamojéd szók mását az osszétban (Asia Polygl.[2] 88—97.), hol a «só» neve: tagauri *cäχ* «salz» = dig. *cäñχä* (Miller: Ossetinsk. Etjudy II : 35.), Sjögrénnél (Osset. Sprl.) *caχ*, *cañχa*, Rosennél (déli osszét) *ćaχ*. Pontosan megfelelnek egymásnak az osszét *cäχ* és vog. *šäχ*; de különválasztandó tőlük a határozottan mélyhangú magy. *só*, melynek tőjében (*sav-*) a *v* is alkalmasabban magyarázható a cserkesz nyelvjárások *šugh*, *sugu* alakjaiból, mintsem az osszét *cäχ* = vog. *šäχ* alapján (v. ö. vog.

KV. *lo, loγ-* = magy. *ló, lova-*; ÉV. *säγ-* «flechten» = magy. *szövstb.*). Ezek szerint a *só* (régi *sov)* mellett dívó *sava* ejtést **sova* helyett valónak vehetjük, úgy mint *tava* < dial. *tova* (v. ö. TV. *tō*, EO. *tu*, ÉV. *tū-r* «see»), *java* < *jova* (v. ö. *jovas ;* TV. *jumąs* «gut», ÉV. *jąmės* id.). Keletkezését a *szó* ~ *szava*, *hó* ~ *hava*, *hő* ~ *heve* stb. páros alakok analogiai hatásával magyarázhatjuk. A *sajtalan* (dial. *sojtalan)* értelmezését illetőleg egyetérthetünk SZAMOTÁval abban, hogy ennek alapja nem a puszta *só (sav-)* változata, hanem ama képzés, mely az oklevelek *soht-út, sajtos út* = «só-út, sós út» adataiban mutatkozik. De mi ez a *sajt* (régibb *soht)* szó s miképp viszonylik a *só*-hoz? Sejthető, hogy eredeti értelmében *soht*-út ugyanaz, mint a később helyébe lépő «*sós* út» s a *soh-t* végzete ugyanaz a kaukázusi mellóknévképző, melyet fentebb a *gazda* szó tárgyalásánál (292. l.) több példával igazoltunk. A *soht, sajt* = «sós» és *sótlan* alaki kombinációjából keletkezhetett a másodlagos *sajtalan* változat.

Hogy a magy. *só* és vog. *šäχ* szókat idegen eredetűeknek vegyük, javallja azon körülmény is, hogy a rokon nyelvek sónevei, jelesen a mordvin *sal*, zürjén *sol* (innen: ÉO. *sol, sola*, IO. *sot, sat)*, továbbá a finn *suola*, észt *sõl* (genit. *sõla)*, lapp: teri *sǯlle*, küldini *sūļll*, notozeroi *sueļll* (GENETZ Wb. 89.) ha nem is az innen való közvetetlen átvétel viszonyával, de bizonyára összefüggnek a lett *sāl-s* (szláv *solĭ)* «salz» szóval, valamint kétségtelenül a skandináv *salt* «salz» átvétele a svéd-lapp *salte*, enare-lp. *saltte, saeltte*, Fm. *salte* (genit. *salte)* «salz» (l. QUIGSTAD: Nord. Lehnw. 284.). Bármily nélkülözhetetlen is a só a mi háztartásunkban, ismerete és alkalmazása nem igazolható az elemi műveltségfokokon. E fűszer az éjszaki vogulok, osztjákok és szamojédek gazdaságában ma is csak mint ritkán látott csemege szerepel s feltűnő, hogy nem tesznek említést a sóról a legrégibb árja nyelvemlékek sem (l. SCHRADER: Sprvgl. u. Urgesch.: 460. l.). A magy. *só* és vog. *šäχ* nevek tanúlságát követve jó okkal föltehető, hogy a Kaukázustól éjszakra eső táj sós tavai és szikes pusztái szolgáltatták a finn-magyar népeknek legrégebben a sót s erre engednek következtetést a cseremisz *šĕnčàl* «salz» *(šĕnčalàn* «salzig», *šĕnčalt-* «salzen»; TROJ. 84.), *šünčal, šinčal, soncal* (Učebnik 1898 : 20.), *šinžal* (NyK. 4 : 380.); cserM. *šančal* (TROJ. 76.), *šanzàl, sanzàl* (NyK. u. o.), *sanzal* (Učebnik 1892 : 20.), továbbá az éjszaki vogul *solvél* s az elemeiben evvel azonos votják *sĭlal, sĕlal, slal* sónevezetek is. Ezek ugyanis, mint a cserem. *šanžal*-ra nézve már BUDENZ észrevette (MUgSz. 345.), nyilvánvalóan összetételek, melyekben ismeretes a cserem. szó *-zal, -žal, -cal, -čal* utótagja, mint a mordvin *sal* (= lett *sāl-s)* mása s a vog. *sol-vél* előtagja, mint az ÉO. *sol*, zürj. *sol* mása. A *šan-, šĕn-* előtag amott s a *-vél* = votj. *-al* utótag emitt alakilag egyeznek kaukázusi sónevekkel, minők: avar *tcam* (ERCK.),

*čan**) (genit. *čamál*, instrum. *čamuca*; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 128.)=karata *tcaïn*, andi *teon* (Erck.)=láz *čumo*, *žumu* (Adžarian: 30.), *žim* (Erck.), mingrél *džumu*, szvanét *džimn* (u. o.), másrészről: kürin *qäl*, rutul, czachur *qel*, agul *käl*, *gal*, tabasszarán *qel*, *hel*, buduch, dżek *kaal*, chinnalug *gha*, *khä* (Erck.); v. ö. a vog. *sol-vél* (< **sol-γél*) mássalhangzó-csoportjának föltett alakulatára nézve: ÉV. *nalwä*, *nalwäl* «hinab zum flusse» és *alγä*, *alγäl* «stromaufwärts»; *tärwitiñ* «schwer» = TV. *tärkuléñ*, ÉV. *torwint-* «schnarchen» = TV. *tqrγént-* id., LV. *pärwén* «zauberpferd» = dżek *barkan*, chürk. *burχan* «pferd» = magy. *bergány* «tüzes ló» (l. fent 160. l.). Ezek szerint a cser. *šan-čal*, vog. *sol-vél*, votj. *sïl-al* olyan összetételeknek vehetők, melyeknek előtagja lényegileg ugyanazt jelenti, mint az utótag; alapja pedig az ily összetétel keletkezésének ez esetben az lehet, hogy bennük valamely régebben ismert, minőségileg különböző sófajtát (pl. szíksót, vagy sóoldatot) egy kereskedelem révén került ujabb fajta (pl. a főtt só, vagy kősó) idegen nevével közelebbről meghatároz hasonlóan a mi újkeletű *salétrom-só*, *szalmiak-só* stb. kifejezéseinkhez.

Efféle összetétel nézetem szerint a «natrum»-nak **szík-só** (*szék-só* Dunántúl) nevezete is, melynek előrésze már maga a földből kivirágzó, tehát a sótartalmú víz, vagy föld kiszáradása következtében előtünő sót jelenti: *szikes*, *székes* «natrosus, natro imprægnatus» («az ő lakó heliey *szekes es soss főld*» Melius; NySz), *Zyktou* = «szík-tó» (szikes tó); aztán a jelzett szó elhagyásával *szík*, *szék* = «szík-föld, szikes föld» (*Patkós szík*, *Turtó-szik*, *Czigány-szék* Mezőtúr és Czegléd vidékén; MTsz.). Bár Szentesen «*szik-pados föd*»-ről (= «szikes-f.») is beszélnek, e *szík* szót nem vehetjük azonosnak a *szék* «stuhl» (= volgai tat. *säke* «bank») szóval (l. Ethnographia 9: 419. ll.) — minthogy emennek *é*-je az ország semmilyen területén sem hangzik *í*-nek — hanem kicsinyítő *-k* képző nélkül való tőrészét illetőleg a székely *szej-ké*-vel, melynek jelentése: «kellemetlen ízű és szagú (büdösköves, salétromos, kátrányos, petróleumos, timsós) ásványvíz; vizenyős, süppedékes hely, a hol ilyen ásványvíz fakad föl; *szejkés víz* = «vmi ásványtól kellemetlen ízű és szagú (szénsavas) víz» (MTsz.). A természetes alapértelem itt: «sós (víz)» (v. ö. óbolg. *slatina* «salziges wasser, sumpf» = újszlov. *slatina* «sauerbrunnen», csch *slatina* «moorgrund»; Mikl. EtWb. 314.) s ez alapon egyeznek: kaitach *zeï*, *ce*, akuša, chürkilin *dzi* (Erck.), chürk. *ʒi* (genit. *ʒê*) «salz» (*ʒujl* «salzig»; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 164.), varkun *tci*, kubači *tce*, dido *teiö* (Erck.), lák *ču* (genit. *čuil*) id. (Uslar-Schiefner:

*) Az iráni alapon meg nem fejthető osszét-dig. *cäñγä*, *cañγa* «salz» előrészében bizonyára szintén ezen kaukázusi szót tartalmazza.

Kasikum. Stud. 106.); kicsinyítő képzővel: abcház *dži-ka*, *džÿ-ka* id. Megjegyzendő ehhez, hogy a só nyerésének legegyszerűbb s legősibb eszköze a földből fakadó, vagy tengerbeli sós víz s azért a «só» és «sós víz» neve gyakran egyazon szó, pl. lpFm. *salte* (= skand. *salt*) «salz» és «seewasser»; kései szkr. *lavaṇám* «salz; insbesondere: seesalz» (tkp. «das feuchte»; SCHRADER: Sprvgleichung u. Urgesch.[2] 460.); abcház *šurrö* (= *šughö*, *šu'uö*) «salz» = kirgiz *sor* «salzhaltige pfütze», tobolszki tat. *šur* «salzwasser» (BUDAGOV I: 674.); v. ö. ezekhez: jurák-szamojéd *sŏr*, *sēr*, *sear*, tavgy, *sār*, *ser*, jeniszei *siro*, *silo* «salz». A magy. *só* és *szik* ezek szerint különböző kaukázusi nyelvterületekről eredt «só» jelentésű szók, melyeket a nyelvgazdálkozás különböző sófajok jelölésére alkalmaz.

319. Magy. **sordély** (Győr-, Borsod-m., *sördën* Zala-m., *surdé* Torontál-m., *surgyé* Czegléd, Szatmár-m.) «kölesmadár (emberiza miliaria)»; «*sordel*: turdus» és «ascedula» (= acredula, alauda; SZAMOTA: Schlägli Szój. 1781, 1794. sz.), «*zerdal*: turdus» (Beszterczei Szój. 1193. sz.).

Cseremisz: cserS. *šogertèn* (TROJ. 79; Učebnik, 1898: 41.), *šogertan* (NyK. 4: 381.) «elster» | cserM. *šagértèn* (TROJ. 75.), *šagrtem* (Učebnik, 1892: 41.), *šagarten* (CASTRÉN), *šögerten* (NyK. 30: 279.) id.

V. ö. kaukázusi: grúz *šavardeni*, mingrél *šavardeni*, *šaordeni*, abcház *šavarden*, szvanét *šaurden* «falke» (ERCKERT: Kauk. Spr. 59.); thuš *šavarda* «falke» (SCHIEFNER: Versuch 128.).

A thuš *šavarda* alak mellett mutatkozó grúz *šavarde-ni*, szvanét *saurde-n* képzésnek látszik, s így az alakilag különben egyező magy. *sordély* madárnév eredeti mintaképe gyanánt akár a *hangyál* szóban is jelentkező kaukázusi *-li*, *-l* névszóképzővel (l. fentebb 121, 171. és 327. ll.) alkotott változatot sejthetünk, akár olyan hangtani alakulatot, minő a grúz, mingrél *kogho* «mücke» tőszóból szerkesztett láz *khogho-ni* képzésnek megfelelő szvanét *kĥχnj* alak mellett: *kuχlj* id. (ERCK. 104.). Van ugyan a magyarban is dial. *sördën* (szóvégi *n*-vel *l*, *ly* helyett); de ennek végzete alig tekinthető a *sordély*-ban mutatkozó *l*, *ly* előzményének, minthogy nyelvjárásainkban igazolható ugyan a szóvégi *ly* > *ny* (*l* > *n*) változás (pl. *sármály* > *sármány*, *vőfély* > *vőfény*, *fekély* > *fökény*, *nélkül* > *nekün* stb.), de szokatlan az ellenkező irányú, vagyis *ny* > *ly* (*n* > *l*) hangfejlődés. Egészen azonos lehet a cser. *šagarten*, *šagértèn*, *šogertèn* «elster» az abcház *šavarden*, szvanét *šaurden* madárnévvel, mivelhogy benne a hangzóközi *g* (helyesebb írással:

γ) akár az utóbbi alak diftongusa hiatuspótló járulék-mássalhangzójának tekinthető (l. fentebb 313. l.), akár a georgiai *v* megfelelő megőrzött eredetibb alakjának. V. ö. itt: čagataj جوغورچوق és شفرچق, *šiγŕčik*, kirgiz *širšik* (Budagov I : 668.), volgai tatár *šəγərčək* «staar», melyben *čogurčuk* e helyett való lehet: **čogurt-čuk*.

320. Magy. **sör**, *ser* (accus. *sör-t*; *ser* JordC.) «cerevisia; bier»; *bozza-sër* «alica», *méh-sër*, *més-sër* «met» (NySz.).

Zürjén *sur* «bier»; (izsmaiban) «hefe»; *ma-sur* «met», *šöma sur* «essig» (Wied.) | permi *sur* «bier» (Genetz OP. 22.).

Votják *sur* «bier»; *mu-sur* «met», *sur-vu* «birkensaft»; *surjuon* «festgelage, festschmaus; fest, feiertag».

Vogul *sor* «bier» (Regulv); *sor-vit* «branntwein», *soriñ tēp*, *māγriñ tēp* «sörrel való, mézzel való étel; lakoma» (l. Vog. Népk. Gyüjt. I : 191.).

Osztják: IO. *sar*, *sar-jiñk* «bier» (Patkanov); ÉO. *sąr-jiñk* az énekek e szólásában: *sąr-jiñk*, *mavė-jiñk* (*m. j.* «met»; Pápay József közlése).

< Szkr. *súrā-* (nomin. *-ā*) «ein geistiges getränk, vorzugsweise branntwein, namentlich kornbranntwein, liqueur» (BR. Skr. Wb. 7 : 1114.), Ernst Kuhn szerint «bier»*) || av. *hura-* id. = litv. *sulà* «birkensaft» az árja *sav-* (præs. 3. *sunóti* = av. *hunaoiti* «auspressen, keltern» töből (Uhlenb. EtWb. 338; Horn 112.).

Nyilván egybetartozók a szkr. *súrā*-val a törökségben: altaji tatár *sîra* (Verbiczkij 321.), kirgiz *sra* (Bukin), volgai tatár *sëra*, csuvas *sĕrà* (innen: cserem. *sëra* Troj. 57.), baskir *hîra* (orenburgi szót. 20.), kojbal *sërä* (Katanov, *serä* Castr.), kandakovi *sërä* (Castr.) «bier», kún *sira* «vinum» (Cod. Cum. 90.**) s tekintve azt,

*) «Die alten recepte der *súrā* und ihr naher zusammenhang mit den *parisrut* ‚moussirend' genannten getränke lassen jedenfalls eher auf eine art bier, als auf branntwein schliessen» (Zschr. f. vgl. Sprachf. d. indog. Spr. 35 : 314. l.).

**) Kuun G. gróf e szót a perzsa شیره «succus rei expressus pec. dulcior et crassior» (Vullers) szóval veti egybe; de emez tulajdonkép a perzsa *šīr* «milch» (= mindzsānī *χšīr*, osszét *æχšir*, *äχsîr*, szkr. *kšīrā-* «milch») képzése, értelmében: «tejféle váladék, nedv» (l. Horn 178.). Radloff átírásában (126. l.) kún *sira* = tatár *sîra*.

hogy a tatár *sẹ̈ŋ̈ėr*, *sẹ̈jėr*, azerbajdsan *siġìr* «rind; ochs, kuh» (= kamasz. szamojéd *sïgar* «kuh») a vogul-osztjákban (bizonyára az irtisi tatár ejtést követőleg): ALV. *saïr*, *säär*, KV., TV. *sąŋr*, IO. *sägar* («kuh») alakokat ölt, továbbá hogy ép így felelnek meg egymásnak: volgai tatár *ǯėlėm*, irtisi tatár *jïlïm*, *jälem* és KV. *jąlėm*, IO. *jädam* «zugnetz» — közvetetlenül az irtisi tatárból való átvételeknek tekintendők: KLV. *sarä*, ALV. *sara*, KV. *sąrė* (1. sz. *sarėm*, 3. sz. *sąrät*), TV. *sąra* «bier». Ez utóbbiaknak véghangzója nincs meg az ÉV. *sor*, IO. *sar*, permi *sur* s magy. *sör* alakokban, mi fontolóra véve, hogy mind e nyelvek egyébként meg szokták őrizni a török *-a*, *-ā* véghangzót,*) kétségtelenül arra vall, hogy eredetük nem azonegy a déli vogul szavakéval, vagyis nem a törökség területén keresendő (v. ö. AHLQUIST: Kulturw. 51; Votják Nytanulm. 424. sz. és NyK. 28: 176.); hanem — mint erre már BOLLER (Finn. Spr. 20.), ANDERSON (Stud. 153.), SCHRADER (Sprachvgl.[2]: 472.) és ERNST KUHN (a *fent* idézett helyen) utaltak — az árjaságén, még pedig valószínűleg közvetett átvétel révén. V. ö. ez utóbbi fölvételre nézve VULLERSnek következő adatát (II: 256.): سرو «coll. hind سرو potus ex oryza paratus, etiam بوزه *(boza)* dictus», melylyel a magy. *sör*-t már BEREGSZÁSZI (Ähnl. d. Hung. Spr. 101.) s MÁTYÁS FLÓRIÁN (Észrevét. 50.) egyeztetik. A hangzók megfelelésére nézve biztos analogia: magy. *tölgy* = osszét-tag. *tolǯ*, dig. *tolze* «eiche» (l. még fent a *hőre* czikket: 167. sz.). Az a körülmény, hogy a magyarban *ś* szókezdő áll szemben a rokon nyelvek *s*-jével, különböző nyelvjárásból való átvétellel magyarázható (l. erre nézve fent: 233. l.).

321. *Magy. **sőreg** *(sereg* Schlägli Szój. 789. sz., *seureg* Beszterczei Szój. 291, *söréġ* Miskolczi: VKert; *síreg* HERMAN OTTÓ: Magy. Halászat) «sturio» (Schlägli Szój., Molnár A.; NySz.), «acipenser stellatus» (H. O.).

Votják *čoriγ*, Kaz. *čorėġ*, *śorėġ* «fisch», *čoriγal-* «fischen», *čoriγaśk-* (frequ.).

---

*) V. ö. erre nézve: magy. *bika*, *béka*, *kepe*, *kéve*, *teve*, *sima*, *gyáva* = kirgiz *buka*, *baka*, volgai tatár *kǫ̈bä*, oszm. *deve*, volgai tatár *šėma*, oszm. *jaba*; továbbá magy. *alma*, *árpa*, *balta*, *gyertya*, *torma*, *serke* stb. — Az IO. *sar* = ÉO. *sąr*, ÉV. *sor* úgy mint IO. *sat* «salz» e mellett *sot* id. (PATK.) = ÉO. *sol*, zürj. *sol*, or. СОЛЬ, vog. *sol-vėl* id.; IO. *ńarsa* «weide» = ÉO. *ńorsa*, ÉV. *ńorśi* id.; IO. *ńat* «nase» = ÉO. *ńol*, vog. *ńol* id.; IO. *paχ* «sohn» = ÉO. *poχ*; IO. *nart* «brücke» = ÉV. *nąrt*, *nort*, ÉO. *nōr* id. stb.

Zürjén *čeri* «fisch» *(baď-č.*, *baď-kor-č.* «weissfisch; plötze, kühling», *sir-č.* «hecht» etc.), *čerial-* «fischen» | luzai *čerik* «fisch», *čerikav-* «fischen» (WIED.) | permi *čeri* «fisch», *čerki* dimin. (GENETZ OP. 19.).

< Kaukázusi: csecsencz *ċāra* (genit. *ċēriñ*, plur. *ċērii*; SCHIEFNER: Tschetsch. Stud. 56.), *dčāra* (ERCK. 64.) «fisch» = thuš *ċar* (genit. *ċare*, plur. *ċari*) id. a kaukázusi *-ra*, *-ri* (*-r*) képzővel szerkesztve (l. fent 202—3. ll.) az agul *dča-k* és ud *ča-li* «fisch» (SCHIEFNER: Ud. Stud. 88.) szók alaprészében is mutatkozó töből.

Alakilag szorosan egyezik a magy. *sőreg*, különösen régi *séreg* (ebből: dial. *síreg*) ejtésében a luzai-zürjén *čerik* = votják *čorĭg*, *šorĕg* szókkal, melyeket képzésnek bizonyít a zürjén *čeri* «fisch», mi szerint magy. *sőreg* < **sőrek* olyan alakulat, mint *bádog*, *beteg*, *féreg* = régi *bátok*, *betek*, vog. *pērk* s eredeti értelme általában «hal». Maga a zürjén *čeri* alig választható külön a csecsencz *ċāra* «fisch» szótól, különösen számbavéve ennek ragozásbeli *čēri-* töalakját (pl. plur. *čērii*), továbbá hogy kaukázusi területre vezet a magy. *keszeg*, *csík*, *ponty* s rokonnyelvi kapcsolataiknak is az eredete (l. fent 202,.408. és 519. ll.). Figyelemre méltó, hogy a csecsencz *ċara*-hoz hasonló hangzású halnevek kicsinyítő képzőkkel megtoldva egyebütt is el vannak terjedve az altaji nyelvekben, így: mongol *ċara-χaj* «hecht» = burjét *curχaj*, *surχaj*, *surkaj* id. = tunguz *curukaj*, *čerukaj* id. (közvetett átvétel útján: tavdai vogul *čuraχąj* «kleiner hecht») | teleut *čara-γan*, kondomi *čarγa*, abakan *sarγa* «aesche; salmo thymallus (харіусъ, VERBICZKIJ: 424, 293.), burjét *šargādaj* «barsch» | az abakánban mutatkozó *č* ~ *s* változással; kojbal *sāraχ*, *sārēχ*, *sārīg* «sterlet, hausen» = irtisi osztják *sāraχ*, szurguti *sārak* «plötze» (CASTRÉN), középobi *sarak*, *sorok* «coregonus vimba» (PÁPAI KÁR.), éjszaki osztják *sorėχ* (AHLQU.), éjszaki vogul *sorėχ* id. (az osztjákból: szibériai-orosz сырокъ «coregonus vimba») | az abakan *sarγa* képzőjével s a zürjén *čeri*, magy. *sőreg* magashangúságával: mordvin *šäŕjä*, mordE. *šäŕge* «leuciscus rutilus» (NyK. 5 : 200.) = finn *särke-* (nomin. *-ki*, genit. *särjen*), karél *šärgi*, észt *säŕg* (genit. *säŕje*, *särä*) id. s innen átvéve: norvég-lapp *särgge* (genit. *särge*), svéd-lp. *särga* id. | cseremisz *šeréngeˣ*) (TROJ. 77.), *šereñkĕ* (Učebnik, 1898 : 42.) «leü-

---

ˣ) V. ö. az itt mutatkozó képzőre nézve: cserem. *alángĕ* «barsch» (окунь) = csuvas *olángĕ*, *ulángĕ* id. (ebből: *olà*, *ulà* «bunt», t. i. «bunter fisch», v. ö. tatár *ala-buga* «окунь», tkp. «bunter stier»); *kopšángĕ* «käfer» (= csuv. *kupšángĕ*), *lopšángĕ*

ciscus rutilus (copora)». A mordvin *šärǵä*, finn *särke* eredetterületéről külön átvétel: orosz copora «leuciscus rutilus» < **sorga* (l. MIKLOSICH EtWb. 316. és MIKKOLA: Slavische Lehnw. 46.), mely **sarga*, **sąrγą*-féle mintakép után alakulhatott. V. ö. még német *schörgel* «acipenser stellatus» (a magyarból). — Mindezek kapcsolata a kaukázusi területen eredetinek igazolható szavakkal avval magyarázódik, hogy a Volga és Ural alvidékén úgyszintén a Kaspi tenger környékén élt népek lehettek ősmesterei a halászat terén az ezen vidékek közelében élt finn-magyar és török törzseknek, minélfogva egyes műszavak kelet és nyugat felé sokszoros közvetés útján igen messze is elterjedhettek.

Első tekintetre alkalmasabbnak látszik az itt adott magyarázatnál a magy. *sőreg* eredetének meghatározására a kazáni tatár *sǧjrǧk* «sterlet, hausen (стерлядь; BUDAGOV I: 651.), melylyel eddig a magyar szót egyeztettem (l. NyK. 21: 125. és Ethnogr. 4: 176.); ámde ez a tatár szó tulajdonkép körülíró jelző s «hegyest» («hegyesorrú halat») jelent;*) e mellett bár севрюга (< tat. **sǧγrǧk*, **sǧwrǧk*) alakban «acipenser stellatus» értelemmel átment az oroszba is; igen kis területen lehet ismeretes, mert más török nyelvjárásból nincs igazolva, sőt OSTROUMOV és VOSZKRESZENSZKIJ kazáni tatár szótárai sem ismerik (ezekben: стерлядь = *čǧkä balïk)*. Mindezeknél fogva igen bizonytalan, hogy a tatár *sǧjrǧk*-nek halnév gyanánt való alkalmazása oly régi-e, hogy ezt a régi magyar-török elemek szókezdő *s* > *š* változásának fölvételével a magy. *sőreg*-gel egyeztethetnők; másrészt föltünő, hogy midőn török *boγdaj* «weizen», *toγdak* «trappe» = magy. *búza*, *túzok*, a tatár *sǧjrǧk*-nek **sürrük* előzményéből (v. ö. altaji *sȕri*, ozm. *siwri)* nem **sűrög*, hanem *sőreg*, *séreg* fejlődött volna.

322. *Magy. sörény, *sërény (siriny* Czegléd) «juba; mähne»; (Balaton-Füred) «a hal hátának úszószárnya»; (Tokaj) «a ház fésűje»; *sörényes* «jubatus; mähnig» (NySz., MTsz.).

Mordvin: mordM. *šäjäń*, mordE. *čeeŕ*, *čeŕ* «haar, fellhaar»; *šäjäńť* (plur.) «haare, kopfhaar» (NyK. 5: 189; Učebnik, 1897: 3.), mordE. *čeŕť*, *pŕa-č.* id. (Učebnik, 1897: 3.), *śive-čeŕť* «mähne» (u. o. 34.).

«mistkäfer; wespe», *šapréngė* «drossel», *vėrlängė* «meise», *varašenga* «schwalbe».

*) V. ö. tatár *sǧjrǧ*, kirgiz *süjrü*, ozm. *siwri*, altaji tatár *sȕr*, *sȕri* «spitzig»: ozm. *siwri sičan* «spitzmaus», altaji *sȕri baštu čorton* «spitzköpfiger hecht» (VERBICZKIJ: 316.).

Cseremisz *šar* «pferdehaar» *(wüd-šar* «haarwurm», *kür-šar* «fangschlinge», *šar-šudo* «riedgras»; NyK. 30 : 205.).

< Kaukázusi: buduch, dżek *dča'ar*, chinnalug *dča'r*, rutul *dčar*, agul, tabasszarán *čar*, arčin *čari*, czachur *dčer*, lák *čarā* (genit. *čarāral*, plur. *čarārdu)*, kürin *čar* (plur. *čarár)* «haar», tabasszarán *čarar* (plur.) «mähne» (Erckert: Kaukas. Spr. 78, 98; Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 103, Kür. Stud. 190.).

Erckert az idézett kaukázusi szót arab eredetűnek tartja, nyilván az arab ﺷﻌﺮ *(ša'r)* «poile, cheveu» szóra czélozván, melyet használ az ozmán irodalmi nyelv is (l. Samy-bej szótárában: 627. l.). Ámde valószínűtlen, hogy egy ily arab szó oly nagy területen jutott volna alkalmazásba a kaukázusi nyelvekben, mint a fenti közkeletű szó s hogy benne következetesen *č (dč)* hangra változott volna el minden nyelvjárásban a szókezdő *š*. Tekintve, hogy a kaukázusi nyelvek terén magashangú *dčer* s viszont a cseremiszben mélyhangú *šar* változat*) jelentkezik, egybevethető a mordvin *šäjär*, *čeer* a kaukázusi *dča'ar* (< **čarar)* szóval ép oly hangviszonylással, minő a zürj. *čeri* «fisch» = csecsencz *čāra* (plur. *čērii)* id. szavak közt is észlelhető (l. fent a *sövég* czikket). A magy. *sör-ény* a rokon nyelvi alakokhoz kétségtelen képzés. — Talán az itt tárgyalt kaukázusi szavak alaprészét tükrözik a csecsencz *čuo* (genit. *čueñ*, plur. *čuēš)* «das haar» = thuš *čo* (plur. *čoini*, *čoiniš)* id. = šapszug *č'e* (Schiefner: Tschetsch. Stud. 55, Thusch. 124; Erck. 76.), melyekkel egyezőknek látszanak: zürjénvotják *ši* «haar» = finn *hiu-kse-* (nomin. *hius)*, észt *hius* (genit. *hiuse*, *hiukse)* id. = lozvai-vogul *šqu* «bärenhaar». Az utóbbi mellett az éjszaki-vogul *sqwes* «bärenhaar» mintha a csecsencz plur. *čuēš* mása volna.

Budenz (MUgSz. 312.) azonosnak veszi a magy. *sör-ény* alaprészével a magy. szőr *(szér* Heltai) «pilus; haar» szót *(ló-szőr* «seta equina», *teve-szőr*, *nyúl-szőr*, *kecske-szőr*; NySz.), melylyel szorosan egyeznek: éjszaki-vogul *sā'ïr*, kondai *soür*, *soqr*, tavdai *šār* «pferdehaar». Minthogy magában a magyarban a *š* > *s* változást föl nem vehetjük s a *s*-nek eredetiségét a vogul megfelelők is igazolják, azt lehet gondolnunk, hogy emitt külön kaukázusi nyelvterületről vett alakkal van dolgunk, melyben a *š* (= *č)* szókezdő helyett *ś*, vagy *s* ejtés dívott (l. hasonló hangviszonylásra adatokat

*) Különválasztandónak vélem a cserS. *šar* «pferdehaar» szótól a Budenztől (MUgSz. 312. l.) vele azonosított cserM. *šär* «nervus» szót, mely alkalmasabban csatolható a votják *ser : vir-ser* «ader» = magy. *ér* id. szóhoz (l. fent 228. l.).

fentebb a *sőreg* szó tárgyalásánál). PATRUBÁNY LUKÁCS (Abhandl. I : 17.) az örmény *zar*, *car* «crine» szóval egyezteti a magy. *szőr*-t, mely talán a fentebbi kaukázusi szókkal van kapcsolatban.

323. Magy. **sül**, *sün (zwl, zwel* Schlägli Szój. 1669, 1684. sz., *zeul* Beszt. Szój. 1087. sz., *zől* BécsiC. *zewl* NémGl., *zwl* JordC., *szől* Melius. *szűl* Heltai) «herinaceus; igel»; *sül-disznó, sün-disznó (sin-d.* Czegléd, Szeged) id., *szür-disznó* (Heves-m.), *szőr-disznyó* (Eger, Székelység), *szőr-malacz* (Udvarhely-m.) id. (NySz., MTsz.).

Cseremisz: cserM. *šülo* «igel (ежъ)»; Učebnik russ. jazyka dlja gorn. čerem., 1892 : 39. l.).

Mordvin *šejeľ* (Učebnik russ. jazyka dlja mokša-m., 1897 : 41. l. és Učeb. r. jaz. d. erza-m., 1897 : 40. l.); mordM. *sejel* (AHLQU.), mordE. *säjeľ, seeľ* (NyK. 5 : 201.) «igel».

Finn *siili* «igel» | észt *sīľ* (gen. *sīli*), *sīl* (gen. *sīlu*) id. (BUDENZ: MUgSz. 357.).

< Ujper. *sīχul, sīχur* (dial.), gabrī *sīχur* = balūčī *sīkun, sīχun* «stachelschwein»; kurd *sīχōr* (az ujperzsából) id. a következő alaki változatok mellett: ujper. *sugur, suχur* «stachelschwein» = pahl. *sukur* id.; afghán (vazīrī-dial.) *sukal* id.; ujper. *sugurna* id. = av. *sukurena, sukerena, sukuruna*; afghán *škōṇ* (= **skarna*) és *škuṇ* (= **skurna*; HORN 164; HÜBSCHM. Pers. Stud. 76, 238; GEIGER Bal. 146.).

Bár az ujper. *sīχul* alak első szótagjának hangzója az ismeretes régi iráni nyelvekből nem igazolható, föl kell tennünk régiségét, minthogy a balūčīban is pontosan megfelelő *sīkun, sīχun* párja találkozik, melyben az *ī*-t GEIGER (Lautlehre des Balūčī: 408.) eredetinek (nem *u*-ból származottnak) magyarázza. Efféle alakból fejlődve könnyen érthető a régi magyar *szül, szől* (<**sīhul*, **sīul*), finn *siili*, mordvin *sejeľ* (szóközépi *j* < *g, γ* mint sok más esetben) s az egyberántott cser. *šülo*; minthogy pedig a magyar nyelvtörténetben biztos esetekkel ki nem mutatható, hogy eredeti *sz* szókezdők *ś*-vé változtak, azt kell föltennünk, hogy a *sül* melléklak (melynek a NySz. a Margitlegendából közli legrégibb adatát) nem a magyarban keletkezett, hanem a *szül* mellett külön iráni nyelvjárásból van átvéve, abból t. i. mely a fentebb tárgyalt árja *s* kezdő mássalhangzóval szemben *ś*-et mutató magyar szók is származtak. Tekintve a balūčī *sīχun*, illetőleg ujper. *sugurna*, afghán *škuṇ* stb. alakokat azt vélném, hogy a *sün* hangzásban mutatkozó váltakozás sem magyar nyelvtörténeti fejlemény, hanem egy har-

madik iráni változatnak mása, esetleg **süln* (= ujper. *suγurna)* helyett való, úgy mint magy. *ón* = vogul *ᾱln* «ezüst», cser. *vulne* «ón». A *szür-disznó, szőr-malacz* változatokat népetimologiának tekintik (MTsz.); de feltünő az egyezés az ujper. *sīγur, suγur* = dahl. *sukur* alakokkal.

324. Magy. **süllő** *(scilew* Beszt. Szój. 299. sz., *sylle, sylew* LevT.; *süllő* Eszék vidéke; *sül* Békés-m.) «lucioperca; schiel, sander» (NySz., MTsz.).

Finn *salakka* «cyprinus alburnus» | észt *salakas* id. és «coregonus jas» | lív *salaak* «stint; salmo eperlanus».

V. ö. szkr. *çāla-* (nomin. *-as)* «ein best. fisch» (BR. Skr. Wb. 7 : 155.), melyet UHLENBECK (EtWb. 308.) a *çārá-* «bunt, scheckig» szó változatának vél, tehát: «tarka (hal)».

Közönségesen a magy. *süllő, sillő* halnevet német eredetűnek, a bajor *schiel, schiele, schill* átvételének tartják (így HALÁSZ Nyr 17 : 497; MELICH: Deutsche Lehnw. 246.); ámde e felfogás ellenében figyelembe veendő, hogy a *süll-ő* réginek bizonyuló *-ő* végzetét a német alak nem magyarázza,*) másrészt hogy a német szó csak kis területen ismeretes s eredetinek nem igazolható. Tekintetbe véve ezek mellett, hogy a szomszédos németségbe átkerült a balatoni *fogas* halnak is neve *(fogasch* ejtéssel), megfordítottnak kell gondolnunk az átvétel irányát, vagyis hogy a ném. *schiele* jövevény a magyarból, nem pedig a *süllő* a németből. Ez esetben a magyar szó törészében (mely a békésmegyei *sül* alakban önállóan is jelentkezik) egybevethető a szkr. *çāla-* halnévvel, az árja *ā, a* hangzónak oly megfelelésével, minőt fentebb a *birge, bürge; fist, füst; csirke, csürke* szóknál is igazoltunk (l. 166, 282. ll. s alább a *tíz* szót), az *-ő* végzet pedig az *üsző, czakó, gagó, kígyó, csikó* állatnevekével vehető azonosnak (l. e czikkeket). Nem rokonsági alapon, hanem a közös árja szónak különböző közvető területeken át történt átvételével magyarázható a magyar szónak kapcsolata a finn *sala-kka* halnévvel, melynek alaprésze a szkr. *çāla*-val híven egyezik. A finn szónak átvétele az orosz *sałakuša* «clupea sprattus»; de az itt tárgyalt halnevektől egyelőre különtartandónak vélem a finn *silakka, silahka,* észt *silakas* és *silkk,* lív *silk, silka* «hering» szót, melyhez

*) Nem meggyőző e pontban MELICH nézete: «Das ung. *süllő,* älteres *sille* ist aus einer nominalzusammensetzung mit adj. bestimmungswort *süllős-, sillés-hal* (etwa: *schiel-fisch)* entstanden, woraus dann mit labialattraction und mit fortfall des *-s* suffixes *süllő* wurde».

alakilag igen közel állanak: óporosz *sylecke*, litván *silkė*, *silkis* stb. (l. MIKLOSICH EtWb. 290. és Ethnographia 4 : 182.).

325. Magy. *száj (birtokr. *szá-m*, *szá-d*, *szá-ja*, vagy: *szája-m*, *szája-d*, accus. *szája-t*, plur. *szája-k*; *za* BécsiC., NagySzC., *za-n*, *za-ual* u. o., *zawa*ban = ‚szájában' JordC.; *zaj* Schlägli Szój. 330. *szá-kat* Pozsony-m.) «os, bucca; mund, maul» (*kút szája* «brunnenöffnung», *edény szája* «geschirrsöffnung», *völgy szája* «talmündung», *zsák szája* «sacköffnung»); *szájas* (*szájos* Soprony-m., *szájjos* Fehér-m.) «mund, öffnung habend» (*szájas bögre* v. *fazék*) «széles szájú korsó, kanta» (Dunántúl), *szájzó* (Baranya-m.), *szájadzó* (Czegléd) «hordódugó». — *szád* «öffnung» (*hordó, fazék, katlan, barlang, híd, bánya, kemence, varsa száda*), *szádall-ik* (Komárom) «nyílik, torkollik», *szádalló* (Hont-m., *szádaló* Palócz-ság, *szádló* Zemplén-m.) «kemenczének sárból tapasztott ajtaja» (Székelység), «hordódugó» (Hont-m.), *szádol-* (Székelység) «bedug, beföd (nyílást); eine öffnung zustopfen», *szádozat* (Háromszék) «nyílás; öffnung» (NySz., MTsz.).

Finn *suu* «mund; mündung, öffnung» (*joen suu* «mündung eines flusses»); *suuta-*, *suuti-*, *suuditse-* «eine öffnung zustopfen, einen keil einschlagen, verkeilen», *suutehe-* (nomin. *suude*) «stöpsel, keil» || észt *sū* «mund; öffnung, mündung», *sūda-* «verkeilen», *sūe* (genit. *sūde*) «kleiner keil».

Cseremisz *šu*: *ime-šu* «nadelöhr» (tkp. «nadelöffnung»; TROJ. 10.) | cserM. *im-šüž* «tű szája» (*-ž* 3. sz. birtokosrag; BUDENZ: MUgSz. 266.).

Votják *šu*, Kaz. *šü* birtokosragokkal: (*šuem*, *šued*, *šuez kwaśmä* «durste, -est, -et» (tkp. «mein mund trocknet» etc.), *šuüz ďuzmatä* «stillt seinen durst»; *šutäm* «hungrig; hungernot» (*-täm* suff. caritivum).

Zürjén: izsmai *šu-keś* «durst» (tkp. «mund*)-trockenheit»), *šu-keś-* «dursten» (WIED.).

---

*) Hogy a votják *šuem kwaśmä* és izsmai-zürjén *šu-keś* kifejezésekben az előrész tényleg a magy. *száj* mása, mutatja a közzürjén *gorš kośmö* «es dürstet» (tkp. «die *kehle* trocknet»), *gorš-kośmöm*, *gorš-kośman* «durst» (tkp. «kehle-trockenheit») egyenlő értékű szólás; izsmai *keś* = votják *kwaś* «seicht» (tkp. «trocken»);

Vogul: ÉV. *sūp*, szigvai *sōp* «mund»; ÉV. *sūnt*, KLV. *sut* (birtokr. 3. *sūntä)*, ALV. *sąt* (birt. 3. *sąntät)*, KV. *sunt* «mündung (eines flusses), öffnung (eines gefässes)».

Lapp: Lule *čuv*, déli *čuuvą* (plur. *čūv')* «gurgel, kehle»; Lule *čotto* (plur. *čoddoka')*, Pite *čotto* (gen. *čoddoka)*, Fm. *čodda* (gen. *čoddaga)* «gurgel, kehle, hals» (HALÁSZ) | teri *čont* (gen. *-tŋe)*, kildini *čont* (gen. *-teγ)*, notozeroi *čodd*, *čottoγ* «speiseröhre, schlund» (GENETZ Wb. 67.).

< Kaukázusi: arcsin *sob*, tabasszarán *šu*, dzek *siv*, buduch, agul *siv*, kürin *siv* (plur. *sivér)* «mund; öffnung» (kür. *furún siv* «öffnung des brunnens», *χ'ap'ini siw* «öffnung des gefässes») | abcház *ҫy* (USLAR), *dča*, *ččə* (ERCK.), šapszug *že*, *žže*, kabardin *žže*, *zze*, abadzech *že*, *ži* «mund» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 105; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 203, Abchas. Stud. 50.).

Finn-magyar és kaukázusi nyelvek testrész-neveinek egyezésével alkalmunk volt már foglalkozni a *bajusz*, *könyök*, *láb*, *lok (hom-lok)*, *mell* és *sörény* szavak tárgyalásánál s így nincs okunk idegenkedni azon föltevéstől, hogy kapcsolat lehet az itt idézett szavak közt is, midőn az egyezés oly meglepő pl. a tabasszarán *šu* és cserem. *šu*, zürjén-votják *šu* = finn *suu* alakok közt. Az utóbbiak közös alapalakjára nézve nem fogadható el BUDENZnek abbeli nézete (MUgSz. 267.), mely szerint a «finn *suu*-nak hajdani s_ug_u alakját kell substituálnunk, melynek *g*-je a magy. *száj* (e h. $sz_{ä}j_ä$) *j*-jében tűnik még elénk». Tényleg úgy áll a dolog, hogy finn *suu* = magy. *szá-: szá-m*, *szá-d*, régi *szá-t*, *szá-ból* s a *száj* végzete a *szája* 3. sz. birtokosalak analogiai hatása folytán keletkezett *szájam*, *szájad* másodlagos alakokból elvont ujabb képződés (l. BALASSA-SIMONYI: TüzMNy. 224.). A magy. *háj* «adeps» sem egészében a finn *kuu* «adeps» mása, a mint erre BUDENZ analogia gyanánt hivatkozik, hanem a zürj. *gos* «fett, talg» képzős változaté, úgy mint a magy. *máj* = ÉO. *mūγol*, ÉV. *majt* = finn *maksa*, zürj., votj. *mus* «leber». A finn *suu* és magy. *szá-* hosszú hangzójában lappangó mássalhangzóra nézve a lapp *čuv*, *čuuvą**) és vogul *sūp*, *sōp* alakok adnak útbaigazítást, melyek szerint finn *suu* < **suwu*, ebben pedig a hangzóközi *w (v)* < *b*, úgy mint a finn nom. verbale

---

v. ö. *kwaśt-* (tr.) «trocknen, dörren», *kwaśmi-* = zürj. *kośmi-* (intr.) «trocknen, verdorren»)

*) Ennek másodlagos «gurgel, kehle» jelentésére nézve v. ö. mordE. *kurgo* «mund, maul» = finn *kurk-ku*, észt *kurk* (gen. *kurgu)* «kehle, gurgel» (BUDENZ: MUgSz. 244.).

-ra, -rä, illetőleg *-u, -ü* (vagy *-o, -ö*) képzőkben (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 182—3.). Ugyanily irányban tanúskodnak a kaukázusi egyezések: arcsin *sob* = vogul *sop*; dzsek *süv* (<**suv*), tabasszarán *šu*, abcház *cy* = lapp *čuv*, cser. *šu, šü*, zürj., votj. *šu*, finn *suu*. Így nem szükséges, mint ezt BUDENZ véli, a vogul *sūp* végzetét képzőnek tagolnunk s a fennmaradó szórészt «aperire» értelemmel igei gyöknek tekintenünk, mi avval a körülménynyel sem volna jól egybehangzó, hogy a rokon nyelvek tanúsága szerint a «száj» értelem már magához a föltett alapszóhoz is fűződnék. A magy. *szá-m, szá-d*-nak megfelelő elavult **sza* ragtalan alak a finn *suu*-hoz magánhangzója tekintetében úgy viszonylik, mint *fa (fám, fád, fá-t)* a finn *puu* = cser. *pu*, zürj., votj. *pu* «baum» szó alakjához (**sza* < **szâ*, **szoa*, **szowa*). A vog. *sū-nt* = magy. *szá-d*, lapp *čo-nt, čo-dd* alakok a finn-magyar *-nd* dimin. képzővel vannak szerkesztve (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 252.); v. ö. a vog. *sūp* és *sūnt* hangtani viszonylására nézve: vog. *sāt*, TV. *sât* «sieben» = ÉO. *ļābèt* id. stb. (l. fenn 342. l.).

Különválasztandók az itt tárgyalt «száj» szavaktól: LV., KV. *tus*, TV. *tōš* «mund» = SO. *ļut* (CASTR.), IO. *tut*, KO. *tūt* (AHLQU.) id. Ezekhez csatolható még: zürjén *čuš* «schnauze; maulkorb für kälber» (*čuš leptĭnĭ* v. *vižnĭ* = *čušjal-* «den mund aufwerfen, maulen, schmollen»: WIED.), melyet ANDERSON (Wandl. 13.) a magy. *száj* rokonságához sorol (v. ö. a vogul t = SO. *ļ* < s szókezdőre nézve fent: 142. l.). Mint külön átvételek megmagyarázhatók ezek a thuš *čoč* (genit. *čače*, plur. *čačmi*) «mund» = csecsencz *čuož* (genit. *čuežiĭ*) «bergschlucht» szavakkal, melyek a fentebb előrosorolt kaukázusi szavakhoz viszonyítva képzésnek tetszenek.

326. (I.) Magy. **szál** (accus. *szála-t*) 1. «trabs, tignum; stamm, baumstamm» (pl. *szál-fa* «baumstamm», *tölgy-szál* «eichenstamm»); 2. «culmus, scapus; halm, stängel» (pl. *nád-szál* «rohrhalm», *fű-szál* «grashalm», *szalma-szál* «strohhalm», *virág-szál*); 3. «filum; faden» (pl. *czérna-szál* «zwirnfaden», *fonál-szál* «faden»); 4. «pilus; haar» (pl. *haj-szál, szőr-szál* «ein haar»); 5. «pars, fragmentum; bolus, frustulum, gutta, exilitas; stück; bischen, winzigkeit, nichtigkeit» (pl. «negwen nopegh *eģ zalath* sem ethwnk» = «egy falatot, egy cseppet sem» TelC.; nincs egy *szál vizem*, egy *szál kenyerem* = «egy hajszálnyi vizem, kenyerem» Szeged); 6. «longa statura, gracilis; hochgewachsen, schlank» (az első jelentés átvitelével pl. *szál ember, kőszál* «steinklippe»); *szálas* «procerus; filosus, fibrosus; schlank; fäserig, voll fäden». — *szálka* (*száka* Zala-m., *szíka* Hont-m.) «festuca, fibra; splitter» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *çalá-* (nomin. *-ás)* «stab; stachel, lanze»; *çálka-* (nomin. *-as* és *-am)* «span, abschnitzel»; *çalāka-* (nomin. *-as* és *çalākā)* «spitzes holz, stäbchen; span, splitter; halm, reis; gerte, rute» (BR. Skr. Wb. 7 : 106, 107. és 109. ll.; UHLENB. EtWb. 305.).

(II.) Vogul: ÉV. *sōl'*, KLV., PV. *šal'*, ALV. *sąl'*, KV. *sąl'* «zugespitzter stock; spiess»; ÉV. *sōlt-*, ALV. *šąlit-* «aufspiessen», ALV. *šąlwés* «wurde auf spiess gestekt».

Zürjén *šol'* «spiess, speer, lanze, pflock» (WIED,).

Votják (Jel.) *šalï* «stab, stock (палка, *bodï)*».

< Szkr. *çalyá-* (nomin. *-ás* és *-ám)* «spitze des pfeils und speers; dorn, stachel» (BR. Skr. Wb. 7 : 109; UHLENB. EtWb. 306.).

BUDENZ az itt idézett zürjén adaton kívül a magy. *szál*-hoz a következőket vonja: finn *salko* (genit. *salvon, salon)* «pertica longior, antenna veli, vallus humuli, pertica qua rete promovetur» = lapp *čuölgo* «stange beim fischen unter dem eise» (WIKLUND Urlapp. Lautl. 134.); ámde, mint THOMSEN kimutatja (Berör. 246.), ezeknek eredetiségét igen kétessé teszi a litván *žalga* «stange», lett *ſchalga* «lange rute, angelrute», melyeknek indogermán származása igazolható. Híven egyezik alakban és jelentésben a magy. *szál* a szkr. *çalá-* «stab; stachel» szóval (az utóbbi jelentés a *szálka* képzésben), melyhez a tőhangzó hosszúsága tekintetében úgy viszonylik, mint *száz* a szkr. *çatá*-hoz s *ház* az av. *kata*-hoz. A második csoportban felsorolt rokon nyelvi alakok *l'* mássalhangzójuknál fogva inkább a szkr. *çalyá-* képzéshez vonhatók, a mint a szorosabb «spiess» jelentés is javallja. A NySz. az itt tárgyalt *szál* szónak egyik jelentésfejleményét látja a «tutaj» értelemben; de ez a *szál* merőben külön eredetű, jelesen a törökségből való, hol másai: volgai tatár *sal* «gerendákból összerótt tutaj (плотъ изъ бревенъ; OSTROUMOV 169.), kirgiz *sal* id. (orenburgi szót. 175.), kotbal *sal* (KATANOV 145.), karagasz *sal* (CASTRÉN), altaji *sal* (VERBICZKIJ 289.), id., ozm. *sal* «radeau; train de bois» (SAMY-BEY 646.) = mongol *sal* «floss, prahm» (SCHMIDT 342.). A megfelelő csuvas alak: *sülĕ (sola* ZOLOTN.), melyhez jól illik a tokajvidéki *szála* alakváltozat (MTsz.).

Különválasztandónak tartom ezúttal a magy. *szál-ká*-val jelentésileg egyező ÉV. *sĕlä*, KV. *seĭlĕ, jiw-s.*, KLV. *sĭl*, PV. *sĭl, jū-s.* «szálka; spänchen, splitterchen» = VJ. *sayĕl* «gyújtó szálka (спичка»; *tuyétéñ s.* «zündhölzchen»; PÁPAI KÁR.) szót, minthogy ilyen vogul-magyar hangzó-megfelelésre egyébként nem tudunk példát (l. NyK. 25 : 178—9. ll.). E magas hangzójú s szóközépi *γ*

enyésztét mutató *(éi, î = ɜɣɜ)* vogul adattal *a ~ ɜ* hangmegfelelés fölvételével egybevethető talán: szkr. *çákala-* (nomin. *-as)* «span, splitter, holzscheit; schnitzel, bröckchen, stückchen» (BR. Skr. Wb. 7 : 11.). V. ö. itt még: ÉV. *saĭlä*, KLV., PV. *sailä*, KV. *saila* «hasított botocskák, melyekből a folyót elzáró czégét készítik» (a szibériai oroszok beszédében: ЖАЙМ).

327. Magy. **szár**[1] (accus. *szára-t)* 1. «culmus, scapus; rohr, halm, stengel» (pl. *gabona-szár* «kornstengel», *kukoricza-, petrezselyem-, alma-, körte-szár)*; 2. «rohr eines gegenstandes; schaft» (pl. *toll-szár* «federkiel», *pipa-szár* «pfeifenrohr», *csizma-szár* «stiefelschaft»); 3. «crus, tibia; schienbein» (pl. *láb-szár* id.; *gatya-szár;* NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *kāt-sqr* «unterarm», *la'il-sqr* «schienbein» | PV. *koqt-sar, ŧol-sar;* TV. *kät-sqr, laul-sqr* id. | KLV. *sqr* «stiefelschaft» *(sāpéχ-sqr* id.).

Osztják: ÉO. *još-sur* «unterarm, elle» *(još* «hand»); *sur* «stiefelschaft» (AHLQU.) | IO. *sur* «stiel, schaft», *ńūr-sur* «stiefelschaft» (CASTR.).

< Szkr. *çará-* (nomin. *-ás)* «rohr überh., insbes. saccharum sara (zu pfeilen verwandt); pfeil» (BR. Wb. 7 : 89; GRASSM. Wb. 1382.).

Hogy a magy. *szár* különböző jelentései közül melyiket tekintsük a többiek alapjának, arra nézve tanulságot nyújt számunkra a zürjén *gum* szó, melynek ép úgy mint *szár* szavunknak szintén megvan «knochen im vorderarm» s ez összetételben: *kok-gum* «unterbein, schienbein» jelentése *(kok* «fuss»); ámde az alapértelem mégis: «röhrenstengeliges gewächs, halmstück zwischen zwei knoten», a mint kitünik a következőkből: *aź-gum* «bärenklau», *pon-gum, šoma-gum* «sauerampfer», *is-gum* «dürrwurz», *zara-gum* «pfeife, flöte», *guma* «röhrig» (WIED.); permi *gum* «röhrenstängeliges gewächs, umbellate» (s csak képzéssel: *gumála* «schienbein», *ki-g.* «knochen im vorderarm»; GENETZ OP. 14.); votják *gum-i* (kicsinyítő képzővel) «röhriger stengel, halm; rohrpfeife» (pl. *uźi-gumi* «engelwurz», *końi-g.* «dill», *akman-g.* «distel») s aztán átvive általában: «rohr» (pl. *pičal-gumi* «flintenrohr», *šulan-g.* «flöte, pfeife», *tuj-g.* «trompete») s ebben *sapäg-gumi* «stiefelschaft». A magy. *szár*-nál is egész természetesen gondolhatjuk tehát a «rohr, stengel» értelmet eredetibbnek s a mennyiben a rokon nyelvekben csupán a «kézszár, lábszár, csizmaszár» jelentés igazolható, ezt avval magyarázhatjuk, hogy a szónak ilyetén átviteles

alkalmazása igen régi, még a rokon nyelvekkel való közösség korából való. Így fogván fel a jelentésfejlődést a magy. *szár* s társai egyeztethetők a szkr. *çará-* «rohr» szóval annál is inkább, minthogy a teljesebb hangtestű mordvin *šäjär* «schmalbein, schaft» = finn *säärе-* (nomin. *-ri*), észt *sāre-* (nomin. *sār*) «schienbein» = permi *čör, čer* id., melyekkel a fentebbi szókat Budenz egyeztette (MUgSz. 278.) már csak magashangúságuknál fogva is különválasztandók (v. ö. ezekhez: szkr. *çáryā* «rohr; pfeil»), de meg azért is, mivel a vogul *sqr*, osztják *sur* rövid hangzójával nem mutat szóközépi mássalhangzó enyészetére. Inkább vonható ide: finn *sara* «rietgras».

328. Magy. **szár**[2]: *zar* «croceus» («sáfrányszínű»; Schlägli Szój. 1242. sz.), *zar pozthow* «coccanatus» (= «coccinatus: borszínű»; Beszt. Szój. 677. sz.); «equum *sar* colorem» (1332. okl.), «duos equos suos *zeg* et *zar* coloris» (1357. okl.), «vnum equum *Zaar* alium *Zewgh*» (1479. okl.), «equum sum *Zugzar* (= szögszár) coloris» (1373. okl. Szamota: NyK. 25 : 163; Schlägli Szój. 56. l.); *szár-szeg ló* (NySz. szerint: «subniger; braun»); *bab-szár* «hilum; das klein schwarz flecklein an den bohnen» (Calep., NySz.).

Cseremisz *sar* «isabellfarben, fahl, falb, blassgelb, etwas rosenrot, körperfärbig (соловой, буланый, бланжсвый; цвѣтъ, похожій на тѣлесный»; Troj. 54.); «barnássárga, mézszín; fulvus (equus»; NyK. 4 : 397.).

Zürjén *ser* «vielfarbigkeit, buntheit, muster (eines zeuges)», *sera* «bunt, vielfarbig», *seröd-* «bunt machen, besprenkeln» (Wied.) | permi *séra, sérot-* id. (Genetz: OP. 22.).

< Szkr. *çárá-* «bunt, scheckig» (BR. Skr. Wb. 7 : 148.), melyet Uhlenbeck a szláv *sěrŭ* «grau» szóval vél azonosíthatónak (EtWb. 308.).

A zürjén *e* hangzóra nézve v. ö. zürj. *ker-* «machen, tun» = votj. *kar-* id. = szkr. *kar-* (præs. 3. *karóti*) id.; zürj. *serög* «ecke, winkel» = magy. *sarok*; zürj. *rek-tĭ-* «aufräumen, ordnen» = magy. *rak-*, finn *rake-nta-* «struere» (MUgSz. 646.); zürj. *berd* «wand» = magy. *part*; zürj, *pež* «schmutz» = ujper. *paž* «sordes»; zürj. *reg-ĭd* «schnell» = szkr. *raghú-* id. stb.

329. Magy. **szarv**, *szaru* (accus. *szarva-t, szaru-t*; *zaru, zaruak* BécsiC., *zarviok* DöbrC.) «cornu; horn»; *eke-szarv* «bura,

stiva; pflugsterze»; *szarva* (3. sz. *szarvája* Soprony, *szarvájját* Rábaköz) = «szarv»; (Vas-m.) «puskaportartó; pulwerhorn»; *szarvas* 1. «corniger, cornutus; gehörnt»; 2. «cervus; hirsch»; *szarvaz-* «cornibus exorno; mit hörnern versehen» (NySz., MTsz.).

Finn *sarve-* (nomin. *-vi*) «horn, geweih; behälter, salzgefäss aus horn», *sarvise-* (nom. *-inen*) «gehörnt, hörnig» | észt *sarve-* (nomin. *sarv*) «horn, geweih» | vót *sarvi*, vepsz *sarv*, lív *sarv*, *sara*, *sora* id. | karél *šarvi* id. (ANDERSON: Wandl. 189.).

Lapp: Pite *čo'rĕvê (čōrvê)*, Fm. *čoarvve (čoarve)*, Lule *čoqrvie*, déli *čoqrvie*, *čoqrĕvie*, *čorvie* «horn» (HALÁSZ) | teri *čioqrve*, kildini *čuoqrv*, notozeroi *čuaqrv* id. (GENETZ Wb. 69.).

Mordvin: mordM. *śurä* «horn» (Učebn. 1897: 35. l.) | mordE. *śuro* id. (Učebn. 1897: 35. l.).

Cseremisz *šur* «horn», *šuran* «gehörnt, hörnig» (TROJ. 83.).

Zürjén *śur* «horn, fühlhorn», *śura* «gehörnt» (WIED.) | permi *śur* «horn» (GENETZ OP. 22.) || votják *śur* «horn»; (Sar.) «schnurbart»; *gäri-śur* «pflugsterze».

< Ujper. *sarū*, *surū* «horn» = pahl. *sruv* (írásban: *srūb*), av. *srvā-* «klaue, horn» (HORN 162.), melyet a gör. κέρας «horn» szóval vetnek egybe (UHLENB. EtWb. 315.).

Perzsából származtatja a magy. *szaru* szót már BEREGSZÁSZI («pers. *soru* = magy. *szaru*»; Ähnl. d. Hung. Spr. 108.), szintígy a permi *šur*-t KLAPROTH (*«sior* ‚horn' = pers. *šora*, zd. *sreonō*»; Asia Polygl.[2] 199. l.) s a többi rokon nyelvi megfelelőkkel csoportosítva TOMASCHEK (Skythen: Sitzungsber. 117: 13.). — Tőhangzójukra nézve a finn-magyar alakok két alaphangzást tükröznek, egy zártabbat (mord. *śurä*, cser. *šur*, zürj., votj. *śur*, lapp *čoqrve)* s egy nyiltabbat (finn *sarve-*, magy. *szarv)*, melyeknek kapcsolata vagy úgy képzelhető, hogy az iráni *srvā*-féle megfelelő szókezdő mássalhangzó-csoportját szétbontó hang eredetileg *o* volt (v. ö. lapp *čoqrve)* s ez a nyelvek egyik csoportjában zártabbá, másikában nyiltabbá fejlett; vagy úgy, hogy az ejtéskönnyítő törekvésnek az a hangmódosítása, mely az ujperzsában kétféle, jelesen *sarū* és *surū* alakokat eredményezett, megvolt az élő ejtésben már a finn-magyar nyelvekre ható iránság terén is s ezért tapasztalunk amazokban részben nyílt, részben zárt hangzót. Ez utóbbi fölvétel szempontjából figyelembe veendő, hogy a *ház* = mord. *kudu*, cser. *kudo*, észt *koda* és *száz* = mord. *śada*, cser. *šuda*, észt *sada* szavakban sem az av. *kata-*, pahl. *kata-k*, illetőleg av. *sata-*, szkr. *çata-*, pahl. *sat* megfelelők hangalkata (a hangzóközi *t)* tükröződik, hanem az ujperzsa *kada*, *kad*, illetőleg *sad* alakoké (hangzóközi *d)*, melyeknek

változása az összétban is jelentkezik (l. fent 335. l.). Más esetekben is tapasztaljuk, hogy valamely ujperzsa hangsajátosság mutatkozik a finn-magyarság árja elemeit közvető nyelvterületen, noha az átvételt régibb korba kell helyeznünk (l. pl. fent 152, 158. és 380. ll.), mit abból érthetünk, hogy a nép élő ejtésében rendesen már rég megvannak a hangváltozatok, mielőtt irodalmi följegyzésre kerülnének. Így magyarázván a magy. *szarv* szót és társait, ezekben a *-v* végzetet nem tekinthetjük képzőnek (l. Balassa-Simonyi: TüzMNy. 144.), hanem a tőhöz tartozó hangelemnek (magy. *szarva-*, finn *sarve-*, lapp *čoarvve* = av. *srvā-)*, mely több nyelvben lappangásba jutott, illetőleg elenyészett. A mord. *šura*, zürj., votj. *šur* = cser. *šur*, lapp *čoqrve* szókezdőjét illetőleg l. alább a *száz* czikket (219. sz.).

Bár a vogulban a «szarv» rendes neve: ÉV. *āńt*, KLV. *ańt*, KV. *óńt*, TV. *ānt* = ÉO. *oñet*, IO. *ōñet*, SO. *āñet*, megvan itt a rokon nyelveknek megfelelő szó is e képzésben: ÉV. *sqrp*, KLV. *šuorp*, ALV. *šōrp* «elentier», mely a nomen possessoris *-p* képzővel alkotva tulajdonkép «szarvas», tehát olyan kifejezés, mint az énekek nyelvében használt *āńtiñ uj* (Vog. Népk. II: 282.) «szarvas állat» = «rénszarvas», vagy maga a magy. *szarvas* «hirsch» szó (v. ö. Thomsen: Berör. 225. l.). Megjegyzendő, hogy a latin *cervus*, cymr. *carw*, corn. *carow* «hirsch», óporosz *sirwis* «reh» (innen: finn *hirvi* «elentier, hirsch» = észt *hirw*, *hirwe*, lív *īrva*, *īra* «reh»; finn *hirvas* «männliches rentier, elentier», melynek régibb alakját mint finnből való átvétel a lapp *sarves* «cervus rangiferinus non castratus» tükrözi; l. Thomsen u. o.), továbbá a német *hirsch* = ófelném. *hiruz*, *hirz*, angolszász *heorot*, *heort*, ónord *hjortr* «hirsch» szintén eredetileg «cornutus»-t jelentenek s a gör. κεραός «gehörnt» szóval függnek össze (Kluge: EtWb. 176; Uhlenbeck EtWb. 315.). — Tekintve, hogy az av. *srvā-* a «horn» mellett egyszersmind «klaue» jelentésű (v. ö. ir *crú* «huf») igazat lehet adnunk Budenznek, ki a *szarv* rokonságához csatolja a finn *sorkka* «ungula bisulca (bovis, ovis)» szót is (MUgSz. 282.), a midőn az *o* hangzót a lapp *čoqrvve*, mordvin *šura*, cser. *šur* eredeti mintaképe magyarázhatja; különben a hangtani helyzet is más benne, mint a *sarve-* alakban.

330. Magy. **száz** (accus. *száza-t)* «centum; hundert», *százan* (collect.); *század*, *század-ik* «centesimus; hundertster»; (század) «centuria; sæculum; kompagnie; jahrhundert»; *százas* «centenus; centenarius; hunderter; hundertfach» (NySz.).

Vogul: ÉV. *sāt* «hundert», *jānî' sāt* id. (tkp. «nagy *sāt*» megkülömböztetve a «hét» jelentésű *sāt*-tól), KLV. *šəät*, *šət*, ALV., PV. *šōt*, KV. *sót*, ATV. *šāt*, FTV. *šāt* id.; ÉV. *ńol-sāt* «achtzig», *qnèl*

sāt «neunzig», ALV. *ńal-šēt, antėl-šēt* (vagy: *ńallạu-lạu, antėllạu-lạu)*, KV. *ńạl-sēt, ạntėl-sēt*, PV. *ńal-šēt, ạntėl-šēt*, [TV. *ńạlạ́llu, antạ́llu]* id.; ÉV. *sātnė*, KLV. *šeātnė*, KV. *sėtnė*, TV. *šātnạ* «százan» (collect.); ÉV. *sātit*, ALV. *šētt*, KV. *sētėt* «der hundertste».

Osztják: ÉO. *sōt* (Ahlqu. Ostj. Texte 31. l.), IO. *sōt*, SO. *sāt* (Castr.), középobi *sạt*, KO. *sat* (Pápai Kár.) «hundert»; ÉO. *nīl-sōt* «achtzig», *jert-sot* «neunzig» (Vologodskij; NyK. 11: 86.), IO. *nīt-sōt, ār-sōt* (Castr.); KO. *ńūl-sat, ejėr-sat* id. (P. K.); IO. *sōtmet* «der hundertste».

Zürjén *śo* «hundert», *śoa* «hundert enthaltend», *śoöd* «der hundertste» (Wied.) || votják *śu*, Kaz. *šü* «hundert», *śuän* «zu hunderten», *śuäti*, Glaz. *śuäťi*, Kaz. *šüäti* «der hundertste».

Cseremisz *šüdö*, cserM. *šüde* (шюдо Trof. 85; *šüdė* Učebn. 1898: 50. l.) «hundert»; *šüdön* «százan».

Mordvin: mordM. *śada* «hundert» | mordE. *śado* id. (NyK. 5: 198.).

Finn *sata* (genit. *sadan)* «hundert» | észt *sada* (genit. *saa, saja)* id. | karj. *šada* (genit. *šoan)* | vót *sata*, vepsz *sada*, lív *sadā'* id.; finn *sadante-* (nomin. *-as)* «der hundertste».

Lapp: Lule *čuohtie, čuotie*, Pite *čūhtê* (genit. *čūtê)*, *čūohte (čuotê)*, Fm. *čuötte* (genit. *čuöde)*, déli *čuotie, čüetie, čū^{u}tie* «hundert» (Halász) | teri *čǐ̯tte*, kildini *čū̯tt*, notozeroi *čueht* id. (Genetz Wb. 65.); Svlp. *čuotat* «der hundertste».

< Osszét-dig. *sade, säde, sädä*, ujper. *sad, saδ*, kurd *sed*, afghán *sal, sil* «hundert»; az ujperzsából: vakhī, szariqōlī *sad* = pahl. *sat*, av. *sata-* (nomin. *satəm)*, szkr. *çatá-* (nomin. *-ám)* «hundert», a görög ἑκατόν, lat. *centum*, gót *hund*, ófelném. *hunt (hunterit* = ujfelném. *hundert)*, litván *szimtas* «hundert» árja megfelelői (Horn 160; Hübschm. EO. 54; Uhlenb. EtWb. 302.).

A magy. *száz* és rokonsága egyike azon finn-magyar szavaknak, melyeknek árja (iráni) eredetét legrégebben ismerték föl. Mint a perzsa nyelvhatás egyik adatát, már Johann Eberhard Fischer említi 1768-ban megjelent «Sibirische Geschichte» művében (1: 133.). Utána hivatkoznak az árja egyezésre Beregszászi a perzsa és kurd *sad* szót idézve (Ahnl. d. hung. Spr. 111. és 121. ll.), Fessler a perzsa alak mellett *(«sjad»)* még a bengáli *sav*, dekáni *sou* adatokra utalva (Gesch. d. Ungern I: melléklet), Erdélyi József (Stammverw. 10. l.) és Besse János (Voyage 87. l.), továbbá Parrot, ki az észt megfelelőt az osszéttal *(«sadda»* Erl. No. 28.) és

Pecz Leopold ki a magy. *száz*-at a szkr. *çata*-val magyarázza (Tud. Gyüjt. 1833, III : 86. l.). Ujabban foglalkoznak e tárgygyal a magy. *száz* szempontjából: Podhorszky Lajos (Magy. Nyelvészet II. évf. 1856.) és Mátyás Flórián (*«száz* = szkr. és zend *çata*, ujp. *szad*, szláv *szto*; ... hogy az osztják *sat*, finn *szata* s észt *szadda* is hasonlít hozzá' ez nem csökkenti a magyar-árja hasonlatot» ; Árja Nyelvhas. 5; Finnít. törekv. 32, 56.). Thomsen terjeszti ki figyelmét először a szónak egész finn-magyar rokonságára, kiemelvén ebben a *s* szókezdőnek azt a tanulságát, hogy a szó nem az indo-germán nyelvekkel való ősrokonságból ered, mely utóbbi nyelvcsaládban t. i. **kanta-m* az alaphangzás, hanem hogy valamely árja (indo-iráni), vagy valamely lett-szláv nyelvből; mert csak ezekben változhatott az eredeti *k* szókezdő *s*-vé (v. ö. szkr. és zend *çata*-, ujper. *sad*, osszét *sade*, *säde*, őszláv *sŭto* ; l. fent 41. l.). Nem ügyelvén e figyelmeztetésre mindamellett ősi indogermán hatásból magyarázzák az egyezést Cuno (Skyth. 50.), Anderson (Stud. 68, 69.), Penka (Origines ariacæ : 65. l.), Canon Isaac Taylor (l. fent 68. l.), Ahlquist s mások, míg Tomaschek visszatérve a helyes útra határozottan az árja eredetet hangsúlyozza (Wien. Sitzungsber. Hist. Cl. 117 : 13. l.). — Máskép kisérlették meg a szó megfejtését Budenz, ki a szláv *sŭto*-ból magyarázta (NyK. 16 : 153.) s Halász, ki azt a magy. *szám* «numerus», *szá-nt*, *szá-mlik* szókkal családosítva ugor **sūda*, **sugada* ősalakból eredteti, melynek alapértelme «rovás, bemetszés» volna, úgy mint a déli lappban a *luhkē* mellett használatos *čēhkē* «tíz» = lpFm. *cäkke*, Lule *cehkēs (cähkka)* «bevágás, rovás» s Lindahl szótára szerint: *stuora cekke* («nagy *cekke*») «száz» (Nyr 21 : 243—9. és 341—2. ll.). Most már általánosan elfogadják a *száz* szónak s társainak indo-iráni eredetét, így Thomsen («f. *sata*, mord. *śada*, čerem. *šüdö* etc. et for alle de finsk-ugriske Sprog faelles Laan fra Eranisk [Skythisk]: zend *çata*- etc.» ; Berör. 75.), Stackelberg (Irano-Finsk. Otn. 10. l.), Setälä (NyK. 26 : 405.), Fiók Károly (Árják és Ug. 19.), Vámbéry (Magy. Ered. 357.); l. még: Ethnogr. V : 17, 139, 177. ll.

A magy. *száz*, vog. *sāt*, *šāt* (> *šēt*), finn *sata*, mordvin *śada* tőhangzójának egyezése eredeti *a*-ra vall, mely mellett a hangzóközi mássalhangzó az észt *sada*, mord. *śada*, cser. *šüdö* = magy. *száz*, Fmlp. *čuötte* (gen. *čuöde*) tanúlsága szerint eredetileg *d*-nek veendő. Ily alakot találunk árja területen az osszét-dig. *sade*, *säda* s ujper. *sad* ejtésekben, melyeknek *d*-jét tehát a pahl. *sat*, av. *sata*-, szkr. *çata*- megfelelők *t*-jéhez képest régibb fejleménynek kell fölvennünk, mint a minőnek az irodalom igazolja. Azon körülmény továbbá, hogy a mord. *śada*, zürj.-votják *śu*, illetőleg cser. *šudö* és lapp *čuotie* alakokban nem *s*, hanem *ś*, *š*, *č* szókezdőt találunk, arra mutat, hogy amaz árja nyelvjárásban, mely a finn-magyar nyelvekre hatott, a szkr. *çata*- szókezdőjének (*ç* = indogerm. k^1) meg-

felelő változattal s nem *s*-vel hangzott a szó, a mint erre már SETÄLÄ utal (Journ. de la Soc. Finno-Ougr. 16 : XVI$_2$. l.) hivatkozva a mord. *śura*, zürj., votj. *śur* = cser. *śur*, lapp *čoarvve* «horn» hasonló esetére is (v. ö. az av. *srvā-* «horn» mellett: szkr. *çṛṅga-* «horn», melynek töve az előbbi szóéval azonos; l. UHLENB. EtWb. 315.).

Különös a «száz» szavának alkalmazása a «nyolczvan» és «kilenczven» számok kifejezésére a vogulban és osztjákban, melyekben *ńol-sāt* 80, *ɳntél-sāt* 90, illetve IO. *nīt-sot* 80, *ar-sot* 90 ugyanoly módon vannak alkotva, mint *ńɳl-lɳu* «nyolcz» és «*ɳntél-lɳu*» «kilencz», és IO. *ār-joñ* «kilencz» (v. ö. vog. *lɳu*, IO. *joñ* «tíz»). Minthogy vog. *ńol* «orr», *ɳntél* «oldal», tehát a vele összetett számoknak eredeti értelme: «orr a tízhez» = «távolabbi szám a tíztől» = «nyolcz»; «oldal a tízhez» = «közelebbi szám a tízhez» = «kilencz»; szintígy «orr a százhoz» = «nyolczvan», «oldal a százhoz» = «kilenczven». Az IO. *ār-joñ* = alsó-szurguti *ürχ joñ* kifejezést megmagyarázza a világosabb felső-szurguti *ei erχ joñ* «kilencz», mely szó szerint: «egy fölös tíz», tehát mintha ezt mondaná: «midőn még egy fölös [hozzájön]: tíz [lesz belőle]»; *ār-sot* «kilenczven» is így értelmezendő e szerint: «egy fölös [tízzel]: száz [lesz belőle]». E körülményes kifejezésmódok is tanusítják, hogy a «tíz» és «száz» egy régibb, jelesen a hetes számrendszerhez ujabban csatolt elemek. A permi nyelvjárásban eddigelé egyáltalában nincs igazolva a zürjén *śo* «száz» szó ismerete, mely helyett WIEDEMANN szerint ezt az összetételt használják: *das-das* «tíz-tíz», vagy *dasjes das* «tízszer tíz». Kétes hitelűnek tetszik CASTRÉNnak az a közlése, hogy a *nīt-sōt*, *ār-sōt* az irtisi osztjákban a 80, 90 számokon kívül még a 800, 900 számokat is jelentenék (Gramm. 33. l.).

331. Magy. **szëd** - (*szęd* Heltai; *széd* Szatmár-m., Debreczen, Szlavonia) «carpo, colligo; pflücken, lesen, zusammenlesen» (pl. «minem *zednek tűuissecről zőlőket*», BécsiC.; «zeep *rosakath zeed vala*», ÉrsC.; «*wyragot zednek*» u. o.), *mëg-szed-* «carpo; lesen, ablesen, pflücken, sammeln» (pl. *körmét megszedem:* «exungulo», Calep.; «*az liliumnak leuelet megh zedy*», KazC.); «leszüretel» (Palóczság); *szëdëget-*, *szëdëgél-*, *szedél-* (Bars-m.) frequ. (NySz., MTsz.).

Mordvin: mordM. *śińďe-* «brechen, knicken, zerbrechen» (AHLQU.), *śéńďe-*, *śińďeŕ-* «zerbrechen, zerstören», *śińďeva-* «brechen (intrans.)» | mordE. *śińďe-* id. (NyK. 5 : 202.).

< Osszét-tag. *sădt'-*, *sätt-* (infin. *-in*), dig. *satt-* (infin. *-un*) «brechen» = balūčī *sind-* (infin. *-ag*, *-aγ*) «brechen, pflücken,

spalten» = av. *sid- (: hi-sið-yaṭ)* «zerstören» = ujper. *gu-sistan* «zerbrechen, trennen» = szkr. *čhid-* (præs. 3. *čhinatti*, caus. *čhedayati)* «abschneiden, abreissen, reissen, hauen, spalten» (Hübschm. EO. 55, Pers. Stud. 94; Geiger: Bal. 145; Grassm. Wb. 462.), melyek a latin *scindo* és görög σχίζω «spalten» rokonsága körébe tartoznak (Hübschm. Arm. Gr. 500; Uhlenb. EtWb. 95.).

Már Halász kimutatta (Nyr 25 : 128.), hogy a *szëd-* igének alapjelentése: «tép, szakít, letör» s hogy a «sammeln» értelem ebből úgy fejlődött, mint a német *klauben* szónál, melynek ófelném. *klûbôn*, középfeln. *klûben* másai «zerpflücken, spalten» jelentésűek (v. ö. «Nekik *agakat zeghnek* wala, nekik *wyragot zednek* vala», ÉrsC.; NySz.). Ez alapon ugyancsak ő találta meg a rokon nyelvekben a *szed-*nek hangtanilag pontosan egyező párját a mord. *śińde-* «brechen» igében, melylyel azonban egészen egybetalálkozik a balūčī *sind-* «brechen, pflücken», továbbá ennek megfelelője az osszét *sädtᶜ-* < **sänd-* (úgy mint osszét-tag. *bädtᶜ-*, *bättᶜ-* «binden» = av. *bañd-:* præs. 3. *bañdayeiti* id.; l. Hübschm. EO. 28.). A magyar alak hű mása a kifejthető régibb osszét alaknak a *had*, *köd* és *odu* szavakban is mutatkozó *nd* > *d* hangváltozással.

332. Magy. szëdër (accus. *szedre-t)*, *szederj* (plur. *zederiek* AporC., DöbrC.; *sèder* Nógrád-m., *szederje*, *szödörje* Fehér-m., Baranya-m., *szedernye* Göcsej, Abauj-m., *szödörnye* Hegyhát) 1. «morum, sycaminon; maulbeer» (Moln. Alb.), 2. «erdbeere» (Dunántúl); *fa-szëdërj*, *fái szëdërj* «morum; maulbeere», *folyó szëdërj* «morum rubi; brombeere» (ApCsere.), *földi szëdërj* «fragum; erdbeere» (Melius), *szeder-fa* «sicomorus» (Schlägli Szój. 1555. sz.), *szëdërjës* «violaceus; violettfarben»; *szödöréncs* (Somogy-m.) «földi szeder»; *szederin (sederény* Brassó-m., *szederina* Balaton-mell., *szederjén* Zrinyi, *szederjin)* «rubus idæus» (Moln. Alb.), *szëdërjeges* (Czegléd, *szedernyeges* Bereg-Rákos) = «szederjes» (NySz., MTsz.).

Zürjén *setör*, *setör-pu* «johannisbeere, johannisbeerstrauch» (ribes), *görd s.* «rote johannisbeere», *oš-s.* «bittersüss (solanum dulcamara)», *pon-s.* «heckenkirsche (lonicera)»; az udori nyelvjárásban: «rauschbeere (empetrum nigrum)»; *setörja* «johannisbeeren-» *(setörja in* «johannisbeerengesträuch»; Wied.) | permi *sétor* «johannisbeere (ribes»; Genetz OP. 21.).

Votják *sutär* «johannisbeere», *śod sutär* «aalbeere (ribes nigrum)», *sutär-pu* «johannisbeerstrauch».

, < Ujper. سدر nomen fructus, fructui آلوچا similis, alias etiam كنار dicti, qui in Hindûstân frequens ist; the name of a fruit, that of the jujube (zizyphus jujuba); az arabban is van: سدر, سدرة «arbor كُنار dicta» (VULLERS II : 239.).

A perzsa آلو «pflaume» kicsinyítő képzése آلوچا megvan a törökben is s itt bizonyos vad szilvafajt jelez (родъ дикихъ сливъ; BUDAGOV I : 88.). Ehhez, vagy a zizyphus jujuba galambtojás nagyságú, sárgás színű, alma ízű gyümölcséhez hasonló az ujperzsában *seder* néven nevezett gyümölcs, melylyel a magy. *szeder* szót már MÁTYÁS FLÓRIÁN egyeztette (Észrev. 51.) s melylyel alakilag egyeznek a «johannisbeere» jelentésű zürj. *setör*, votj. *sutär* is, megőrizvén a hangzóközi *t*-ben az ujper. *d*-nek számos hasonló esettel igazolható előzményét (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 189.). A jelentéseltérésben nem találunk az egyeztetésre nézve akadályt, ha számba vesszük, hogy a természetrajzi nevek terén gyakran észlelhető a különböző fajokra való alkalmazás (így magánál a magy. *szeder* szónál is, mely: «maulbeere», «erdbeere» és «brombeere»; l. még fent 310. l.) s hogy különösen a magy. *körtvély*-lyel egyező baskir *kürtmäli*, csuvas *kĕ̆lmèl* «preisselbeere» jelentésű (l. fent 425. l.). A *szeder-j, szeder-je (-nye)* végzete azonos az *eper, eper-j, epör-je, epër-gye, epër-nye* szóéval, mely — mint vogul: PV. *äpérëχ*, ALV. *äprä, äprëχ*, TV. *äprijëχ, äpérjëχ* «erdbeere» másaiból kitünik — elhomályosult összetételnek utótagja, az ÉO. *mŭ-rëχ* «erdbeere» (*mŭ* «erde»), *piti-rëχ* «vaccinium myrtillus» (*piti* «schwarz»), *vërti-rëχ* «vaccinium vitis idæa» (*verti* «rot»), *mavé-rëχ* «himbeere» (*mavé* «honig») bogyónevekben található *rëχ, reχ* «beere» szó (*szederj* < **szeder-rj*; l. Nyör 23 : 2.); v. ö. ehhez ószláv *rĕchŭ* (MIKLOSICH EtWb. 277.): óbolg. *orĕhъ*, ujszlov. *óreh*, bolg. *orĕh*, szerb *orah*, orosz *orĕch* «nuss, haselnuss» (s a jelentés viszonyára nézve Nyör 29 : 109.). A magy. *szeder-in, szederj-én* végzete a *szőllő ina, tök ina* stb. szólásokban szereplő *ín* «ranke» szó (l. fent 367. l.). — Sejthető, hogy ugyancsak az itt tárgyalt *szeder* szó van meg a finn *siestar, siehtar*, észt *soster*, vót *sossar*, lív *zustar*, vepsz *sestri-kaine* «johannisbeere» (a lívből: lett *justeri, justeres, justrenes* «johannisbeere»; l. THOMSEN Berör. 280.) = mordvin *šukšteru, šukštoru* id. szók utótagjában; v. ö. az előrészre nézve: vogul: ÉV. *sosĭ'* (tő: *sosχ-*), LV. *šąš*, KV. *sąsi*, TV. *šąšu* «johannisbeere» = ÉO. *šomši-rëχ* «schwarze johannisbeere» (vagyis finn *siestar* < **sies-star*). Megjegyzendő, hogy van finn *siestaime-* (nomin. *-ain*) «schwarze johannisbeere» = mord. *šukštem* id. alak is, mely az előbbiek mellett talán úgy magyarázható, hogy végzete a perzsa *seder* szónak valamely más, egyelőre nem igazolható *-m* képzőjű változata.

323. Magy. **szög**, *szög* (accus. *szege-t*) 1. «clavus; nagel»; «cuneus; keil»; *ék-szög* «cuneus; keil», *járom-szög* «clavis jugalis; jochstecken»; *szöges* «clavatus; dentatus, aculeatus; acris, mordax; genagelt; zackig; stechend»; *szögez-* «figo, affigo; nageln, stecken» (NySz.).

Vogul: ÉV. *sañkw*, KLV. *säñkw*, ALV. *soñkw* «keil», *soñkwjw*, TV. *suñ* «keilholz, pflock, holznagel».

Votják *śog*, *ćog* «pflock, nagel (bes. aus holz)»; *ćrobo-ćog* «achsennagel», *kort-ćog* «eiserner nagel»; *ćogal-*, *ćogal-* «aufhängen; einhäkeln, mit einem haken zumachen (z. b. das fenster)», *śogjal-*, *ćogjal-* «stechen, einstechen».

Lapp: teri *saŋke* «pflock, zwecke (mit denen das frisch abgezogene fell ausgespannt wird»; GENETZ Wb. 82.) | Lule *sàǥǵēs*, Fm., Norv. *sagge* «pflock; stricknadel, netznadel»; N. *saggas* «spitz, mit spitzem ende» (WIKLUND: Urlapp. Lautl. 148; ANDERSON Wandl. 109.).

< Szkr. *çañkú-* (nomin. *-ús*) «spitzer pflock, holznagel, stecken, pfahl, stachel» (BR. Skr. Wb. 7 : 31.), melyet az óbolg. *sąkŭ* «ast, zweig» szóval vetnek egybe (UHLENB. EtWb. 301.).

A jelentés tekintetében egyező magashangú magy. *szög* = vog. *säñkw*, votj. *śog* (< **ćög*) a szabályszerű árja *a* = finn-magy. *ä* hang-megfeleléssel pontosan megfelel a szkr. *çañkú-* szónak, melynek *ç* szókezdője a votj. *śog*-ban hívebben tükröződik (l. fent a *szúz* czikket: 219. sz.). E szerint a lappban is *ć* szókezdőt várnánk s azon körülményt, hogy az egyébként kifogástalan egyezés mellett itt mégis csak *s* jelentkezik, úgy magyarázhatjuk, hogy az átvétel nem egységes, vagyis a lapp alak olyan árja, vagy valamely más közvető nyelvből való, hol a *ç* már *s*-vé változott. Gondolhatunk itt a finnre; de a *sänke-* (nomin. *-ki*, gen. *säŋgen*) «pars culmi (stipulæ fœni desecti) terræ adhærens (stoppel)», melylyel BUDENZ a magy. *szeg* és lapp *sagge* «clavus» szókat egyezteti (MUgSz.) jelentésében távol áll.

Indogermán nyelvészek (pl. FICK EtWb. I: 545; MIKLOSICH EtWb. 316.) a szkr. *çankú-* alapjelentése gyanánt ezt veszik föl: «ast, zweig» (v. ö. óbolg. *sąkŭ* id.); ezen alapon idevonhatók volnának még: mordvinM. *śańga*, *ćańga*, mordE. *śańgo* «gabel, heugabel» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 29.) = finn *hanko* id., észt *haŋg* (genit. *haññu*) «gabel» (*heina-h.* «heugabel», *laeva-h.* «bootshaken»); v. ö. ezekhez: finn *hanka*, *hangas* «griff, haken, ruderpflock, gabel» = észtD. *haŋk* (genit. *haŋgu*) «haken, gabel», továbbá még az eredetibb *s* szókezdő megtartásával: finn *sanka* «henkel, bügel»

= észt *sañg, saññas* id.; *ćañk, ćäñk* (genit. *ćañgo, ćängo)* «haken (natürlicher); krummer schnabel» (l. ANDERSON: Wandl. 209.). A jelentésfejlemények itt olyanok, mint a magy. *ág* szónál *(villa-ág, szigony-ág* «die zähne, zacken einer gabel»; *ágas* «villa alakban ágazó fa»), melynek rokonnyelvi másai: zürjén *vug* «griff, henkel, bügel», cser. *oñgo* «henkel eines gefässes» (l. fent 118. l.). Nem választható pedig el ezektől a másik magy. *szög, szög* szó, melynek jelentése: «angulus; winkel» *(három-szög* «triangulum», *négy-szögű* «quadrangularis»; *szögelet, szeglet, szöglet* «angulus, winkel»; dial. *szögle, szögle, szögélye* «szeglet, sarok, zug»; NySz., MTsz.), hiszen ép a villa s ág vonalai alkotják a szöget; a mi «szögbe szögellik», a találkozó ponttól nézve «szétágazik». Ezen magy. *szög* szónak mása az osztják (ÉO., IO.) *suñ* «ecke, winkel» (AHLQU., CASTR.), melynek *u*-ja lehet akár az árja *a*-nak megfelelője (v. ö. ÉO. *unt* «bauch», *undėr* «das innere» = szkr. *ánta-* «das innere», *antrá-* «eingeweide»; ÉO. *ūgor* «haken» = osszét *ängur* id. [a szkr. *áñka-* képzése]; l. eredeti szókban ugyane hang-megfelelést: NyK. 25: 268.), akár a magy. *ö* helyett való, azaz eredetileg magashangú (l. NyK. 25: 264. és 282. ll.). — A kaukázusi nyelvek köréből v. ö. itt: andi *hanqo*, karata *hanquva* «nagel; clou» (ERCKERT: Kauk. Spr. 106.).

334. Magy. **szekér** (accus. *szekere-t; szeker* Göcsej, Heves-, Szatmár-, Csík-m.) «currus, vehiculum, plaustrum, carrus, rheda; wagen, karren» *(tár-sz.* «lastwagen», *ágyú-sz.* «artilleriewagen», *gönczöl szekere* «siebengestirn»); *szekeres* «curulis; auriga; wagen-; *szekerez-* «aurigor, vehiculor; kutschiren» (NySz., MTsz.).

Osztják: SO. *liker* «schlitten» (CASTR.).

< Szkr. *çákaṭa-* (nomin. *-am* és *-as), çakaṭī-* (accus. plur. *-īs* a Rigvédában) «karren, wagen», *çakaṭīkā-* «wägelchen» (GRASSM. Wb. 1370; BR. Skr. Wb. 7: 10, 11.); UHLENBECK szerint a szó eredete homályos (EtWb. 300.); de talán helyes nyomon jár PATRUBÁNY, midőn benne összetételt sejt (Sprachw. Abhandl. I: 223.) ezen elemekből: *çaka* + *ratha-* «scythischer wagen».

MÁTYÁS FLÓRIÁN veti egybe először a magy. *szekér* szót a szkr. *çakaṭa*-val (Árja Nyelvhas. 23. l.), az osztj. *liker* szónak pedig összetartozását a *szekér*-rel ANDERSON vette észre (Wandl. 28.). FIÓK KÁROLYnak abbeli nézetére vonatkozólag (Árják és ugorok: 22. l.), hogy a szkr. szó «az ugor-magyar *szekér* átvétele» l. fentebb 93. l. Ott kifejtett észrevételeimhez ezúttal még azt a megjegyzést csatolhatom, hogy az esetben, ha a magyarból került a szó a szanszkritba, mi okozza, hogy emitt *s* helyett *ç* szókezdő s a hangzóközben egyébként kedvelt *r* helyett lingualis *ṭ* szerepel. A szkr.

alak igen jól megmagyarázhatja a magyart; de nehézségek támadnak, ha az átvételt megfordítva képzeljük. A lingualis *ṭ* = magy. és osztj. *r* megfelelésére nézve l. fentebb a *fazék* és *nád* czikkeket (261. és 354. ll.). Az osztják *ļ* szókezdő mint sok más esetben (l. fent 342. l.) eredetibb sibilansból való; a magashangúság árja *a*-vel szemben szabályos. — A kaukázusi nyelvek köréből ide tartozó szó lehet: agul *čukar*, *čugar* «zweirädriger karren» (Erckert: Kaukas. Spr. 88.); a szamojédságból: OS. *sour* «schlitten» (Castr.) = abakan *sor* id. (Verbiczkij 304.).

335. Magy. **szëmérëm** (accus. *szëmérme-t*; *szőmeerőm* CzechC., *szemirem* Sylv.; dial. *szömérőm*, *szemirem*) 1. «propudium, pudor, verecundia; schande, scham, schamhaftigkeit» (pl. «a futás *szemirem*, de hasznos»; Göcsej»); 2. «pudenda; schamteil»; *szëmérmës* «pudens, pudicus, verecundus; probrosus; schamhaftig, schändlich, schmählich»; *szëmérël-* (Csallóköz) «sich schämen» (*szëmérli magát* = «szégyelli magát»; NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *ësérmä*, ALV. *jësérmä*, KV. *ësérmä*, KLV. *īserém*, *jīserém*, PV. *jësérém*, TV. *īsirém* «scham, schamhaftigkeit; schande»; KV. *ësérém* «schamhaft, sich schämend» (pl. *ësérém ńąl-säm* «schamhafter mensch», tkp. «gesicht»), KLV. *jīsermëñ*, TV. *īsirmëñ* id.; ÉV. *ëssémawém*, KLV. *jīsémaum*, KV. *ësémąum*, PV. *jësémaum* «elszégyellem magam»; PV. *jësémëp* «schamhaft, verschämt»; ÉV. *ësémtaχt-*, KLV. *jīsémtaχt-*, *jīsémaχt-*, ALV. *jësémtäχt-*, KV. *ësémtaχt-*, PV. *jësémtaχt-*, TV. *īsemtéχt-* «sich schämen»; ÉV. *ësémt-*, KLV. *jīsémt-*, ALV. *jësémt-*, KV. *ësémt-*, PV. *jësémt-*, TV. *īsemtépt-* «jmden beschämen».

< Osszét-dig. *äfsärmi*, tag. *äfsärm* «schande, scham» = av. *fšarəma-*, pahl. *šarm*, ujper. *šarm*, *šerm* «scham» (innen: afghán, balūčī *šarm*, kurd *šerm* «scham»); osszét *fe-fsärmi uǯistī* «sie werden sich schämen», *bá-fsärmi vaïd* «würde beschämt sein», *äfsärmi-k'änin* «ich schäme mich» (Hübschm. EO. 38, 139; Horn 172; Geiger Bal. 460.).

Nem jöhet kétségbe, hogy a vogul *ësérmä* azonos az osszét *äfsärmi* szóval a véghangzónak az av. *fšarəma-* megfelelőéhez közelebb álló s régibb ejtése szerint. Az osszét igei alkalmazást tükrözi a vogul *ësém-* (ebből: *ësémt-*, PV. *jësémëp*) igető, mely *ësérm-* helyett való, a mint a mult század első harmadában írt Popov-féle kondai vogul evangelium írja is: *esermovet* «szégyenkeznek» (Mát. 21, 37.) és *eseremtesan* «megszégyeníté őket» (Mát. 22, 34; Ahl-

QUIST kiadásában javítva, illetőleg az újabb ejtéssel helyettesítve: *esämovet, esämtesän).* A szókezdő magánhangzó elestének fölvételével (l. fönt a *rege* szónál: 211. sz.) ide vonható a magy. *szemirem, szëmérem* szó is, melynek végzetét a *szerelem, kegyelem, félelem, szánalom* stb. lelki érzéseket kifejező szókéval magyarázhatjuk, azaz hogy *szëmére-m*, illetőleg a *szemérme-s* képzésből következő régibb **szemér-m* alakja (e helyett: **szermér-m, *szemmérm* < **szermél-m)* nomen verbale alakulat (v. ö. a tájnyelvi *szëmérli magát* szólást s az ÉhrC. egy helyén előforduló *zemerseg* = «szemérem» adatot; l. NySz. III : 168. l.). Megjegyzendő, hogy a második szótag *é* hangzóját a vog. *ēsérmä*, illetőleg osszét *äfsärmi* véghangzójukkal eléggé igazolják.

336. Magy. **szén** (accus. *szene-t; szen* Göcsej) 1. «carbo, pruna; kohle» *(elevén szén, tűz-szén, parázs-szén* «brennende kohle», *alutt szén, holt szén* «todte kohle»); 2. «ignis; feuer» (pl. «meg néé sertessem *wyztől, zenthől*» PeerC.; «sokzor esyk az *zemben*, gyakorta az *vyzben:* sæpe cadit in ignem, sæpe in aquam» JordC.); *szenes* «kohlen habend, enthaltend», *szenellő, szenelő* (Balaton-m.) «kandalló»; *szenész-* (Székelység) «szenet égetni; kohlen brennen» (NySz., MTsz.).

Lapp: Fm. *čidna* (genit. *čina)* «kohle»: *činaid boaldde* «kohlen brennen», *čidna-lutte-* «zu kohlen brennen» (BUDENZ: MUgSz. 290.).

< Kaukázusi: kürin *çevín* (plur. *çevínar)* «kohle» *(za çevínar kána* «ich habe kohlen gebrannt», *çaï ḳ'wai çevín* «glühende kohle»; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 194.).

Minthogy a magy. *szén* a régi nyelvben egyenesen «ignis» értelemben is használatos, látnivaló, hogy alapértelme a «parázs, v. égő szén», nem pedig a «holt szén», a mint ezt BUDENZ «sötét, fekete» eredetibb jelentésből fejlesztve s a magy. *szenny* «sordes», vogul *sëmël* «schwarz» szókkal társítva fölveszi. Alakilag pontosan egyezik a hosszú magánhangzós *szén* (régi *szên)* a kürin *çevín* «kohle» szóval, melynek szókezdőjét még hívebben tükrözi a lapp *čidna (či'na).* Sejthető, hogy a kürin *çevín* a *çaj* «feuer» = karata, dido, rutul, czachur, agul, tabasszarán, buduch *çaj*, avar, and, varkun, kubači, kaitach, akuša, chürkilin, dzsek *ça*, lák *çu*, csecsencz *çe* «feuer» = grúz *çua, çva* «feuer, brand, anzündung» szóval függ össze, vagyis «feuerig» értelemmel olyan képzés, mint *geśin* «hungrig» ettől: *gaś* «hunger», *gîlan* «jetzig», *naqan* «gestrig» ezektől: *gîla* «jetzt», *naq* «gestern» stb. (l. USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 21.). Alkalmilag megemlítem, hogy a mennyiben a mordM., mordE. *sod* «russ, kienruss» = zürj. *sa*, vot,. *su* id. szavak alap-

értelme «niger» volna, ehhez jól illenék megfelelő gyanánt a chürkilin, akuša *çuda-ra*, kaitach *çuda-r*, varkun *çuta-ra*, kubacsi *çutiziv* «schwarz» (Erck. 172.) alaprésze. A magashangú abadzech *šüd'ze* «schwarz» változathoz illenek: finn *syte-* (nomin. *sysi*, genit. *syden*), észt *süzi* (genit. *söe*) = lapp: Pite, Fm. *čaδδa* (genit. *čaδδā*), Lule *čaəta* «erlöschte, schwarze kohle» = mordM. *śeď*, mordE. *śäď* «kohle», melyekben a hangzóközi mássalhangzó eredetileg *δ*-féle (l. Setälä: NyK. 26 : 384.).

337. Magy. **szenny** (accus. *szennye-t*) «macula, sordes, squalor; schmutz», *szennyes* «sordidus, maculosus, squalidus; schmutzig, unflätig, garstig», *szennyez-* «maculo, sordido; besudeln», *szennyít-* (Székelység) id., *szennyül-* (u. o.) «schmutzig werden» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *sēmël*, KLV., ALV., PV. *šēmël*, KV. *sēmël*, TV. *šīmël* «schwarz».

Cseremisz: cserS. *šeme* «schwarz», *šememt-* «schwarz machen, beschmutzen», *šememja-* (præs. 1. *-jam*) «beschmutzt, schwarz werden», *šemalge* «schwärzlich» | cserM. *šim*, *šimä* «schwarz» (*šim-boč* «hermelin», tkp. «schwarz-schwanz»), шимлыга» schwärzlich» (Troj. 77—78; NyK. 4 : 379.).

Zürjén *šïm*, *šim* «schwarz» (Wied.).

Finn *himeä* «dunkel, unklar, trüb (z. b. tag)», *himme-* (nom. *-mi*), *himmeä* id., *himmi*, *himu* «dunkel, dämmerung», *himmene-* «dunkel werden», — *hämy* «dämmerung», *hämärä* «dunkel, trüb; dämmerung», *hämää-* (inf. *-mätä*) «dunkel, trüb machen, verdunkeln» | észt *hämara* (nomin. *hämar*), *hämär* «dunkel, trüb, düster; dämmerung».

< Szkr. *çyāmá-* «schwarz, schwarzgrau, schwarzblau, schwarzgrün»; (fem. *-ā*) «nacht»; *çyāmalá-* «dunkelfarbig», *çyāmatā-* «das schwarzsein, schwärze, dunkle farbe», *çyāmāy-* (præs. 3. *-yāte*) «eine dunkle farbe annehmen», *çyāmita-* «dunkel gefärbt» (BR. Skr. Wb. 7 :325—9.), melyet Uhlenbeck a litván *szēmas* «aschgrau, blaugrau» szóval azonosít (EtWb. 318.).

L. Budenz: MUgSz. (291.). — Magy. *szenny* = vog. *sēmël* = finn *hämärä* = szkr. *çyāmalá-* (v. ö. *könny*, *könny-ü* «träne» = finn *kyynele-* id.; *menny* «himmel» = mord. *meńeť* id.; vagyis: *szennye* < **szenlye-*, **szemlye-*); a jelentésfejleményre nézve l. fent a *mocsok* és *rút* czikkeket (472. és 534. ll.). A cser. *šeme*, *šimä* a

képzőtlen szkr. *çyāmá-* másai. — Alakilag különböznek a vogul *sēmél, šēmél* «schwarz» szótól a Budenztől vele családosított ÉV. *simi*, LV., PV. *simél*, KV. *sémel* «rost», *simau* (præt. 3. *simwēs*, KV. *sémwes)* «es rostet», ezek tehát rokon nyelvi másaikkal együtt (ÉO. *samï*, zürj. *šim*, mord. *šämen, čemeń* «rost») különválasztandók.

338. Magy. **szép** (accus. *szépe-t; szőp* Heltai; *szíp* Tiszántúl) 1. «pulcher, formosus, venustus, elegans; schön, sauber, wohlgestaltet»; 2. «suavis; angenehm» (pl. *zeepyllathw* ÉrsC., *szép szag* Lippai, Göcsej, Nógrád; *szép szagú* «jószagú» Baranya-m.); 3. «bonus; jó» («ez a *szép barátom* öreg» Moldva; «*szép Isten hírivel*» Székelység; Nyőr 3:220.); *szëbb (zepb* DöbrC., *zeeb* Pesti, *szepb* Moln. Alb., *szépb* Balassa, Lippai; *szébb* Kalotaszeg, *szépebb* Vas-m., *szeⁱpebb* Gömör-m., *szebbebb* Göcsej) «pulchrior; schöner»; (Gömör-m.) «jobb» (pl. *mân szëbben ván* = «jobban van, kevésbé beteg»); *szépít-* «decoro, venusto; zieren, putzen»; *szépëget-* id. frequ. (NySz., MTsz.).

Finn *hyvä*, észt *hüva, hea, hä* «gut, lieb, tauglich, angenehm, wohl, wohlwollend, nützlich».

V. ö. szkr. *çéva-* (nomin. *-as)* «hold, lieb, wert, heilbringend» *(çeva-dhí-* «schatz», *çévia-* «hold, heilbringend»); *çivá-* (nomin. *-ás)* «heilsam, heilbringend, hold, günstig; heil, glück» (Grassm. Wb. 1412—3, 1395.).

Budenz (MUgSz. 292.) a magy. *szép* szót a finn *hyvä*-n kívül a lapp *čabbe*, lpF. *čabba* «pulcher» szóval egyezteti, ámde itt a *bb*-nek szabályosan *mb* előzménye következik s ez alapon Wiklund szerint tényleg: lapp *čäbbës* (gen. *čäbba, -sa)* «schön» = finn *hempeä* «lieb, hübsch, angenehm» (Urlapp. Lautl. 152.). A finn *hyvä* is csak úgy egyeztethető a magy. *szép*-pel, ha ennek végmássalhangzóját képzőnek vesszük, úgy mint ezekben: *köz-ép* (acc. *közepe-t)* = osztj. *kŭtëp* «mitte» (v. ö. *köz*, osztj. *kut* «zwischenraum»); *tal-p* «sohle»: v. ö. finn *talla*, észt *tald* «sohle»; *tör-p-e* «zwerg; klein, kurz» = (alaprészében) észt *täbar* (genit. *-ra)*, finn *täpärä* «knapp, kurz» (l. Budenz MUgSz.); *ép* «ganz, unversehrt» = LV. *jelpi*, EV. *jelpi-n* «heilig; stark» (tkp. «ganz gut»; v. ö. *jēlt-* «geheilt, gesund werden», *jēlpt-, jēltëpt-* «heilen»). Egyezik pedig alakban és jelentésében teljesen a finn *hyvä* a szkr. *çéva-* szóval, mely ily módon a magy. *szép* alapjául is tekinthető ugyanazon végzettel, mely a *köz-ép*-ben jelentkezik (vagyis: *szép* < **sze[v]-ép*, **sze[v]e-jp)*. — V. ö. itt a kaukázusi nyelvek köréből: abadzech *š'ö*, sapszug *sšu* «gut» (Erckert: Kauk. Spr. 166.).

339. Magy. szër (accus. *szër-t)* 1. «ordo, series; ordnung, reihe» (pl. «zaiaban *harom zer fogac* valanak», BécsiC.; «azután jöt a *szër* másokra», *szërre* «sorra, rendre egymásután», Háromszék); 2. «collegium, tribus, classis; körperschaft, klasse, orden» (pl. «Aggeus lattatic *prophetac zerében*», BécsiC.; *szerbe állani* = «közasztal-tartásra», Székelység); 3. «pars; teil, abschnitt» (pl. «ez az én *szerem*» = «osztályrészem», Székelység; «sok *szerrel* van a ház, a gép», Baranya-m.); 4. «latus, frons; platea, vicus, via; seite; gasse, strasse» (pl. *buza-szer* «búzasor, búzapiacz», *ó-szer* «zsibvásár», *jobb szer, bal szer* «az uccza jobb v. bal sora», Székelység, Pápa vid.); 5. «modus, ritus, ratio; art, weise» (pl. *ez zeruel* = «ezen módon», EhrC.; *chodalatws zerrel* = «cs. módon», KeszthC.); 6. «instrumentum; werkzeug, mittel» (pl. *hámszer, mű-szer, orvos-szer, szer-szám)* stb.; *ëgy-szërű* «simplex; einfach», *közép-szerű* «mediocris; mittelmässig», *gyalog-szërben* «pedibus; zu fuss»; *egy-szër, két-szër, három-szor (h.-szër* dial.) «einmal, zweimal, dreimal»; *szërint* «secundum, ad modum; gemäss, nach der art u. weise», *szërëz-* 1. «instituo, constituo, ordino; bestimmen, anordnen, verordnen»; 2. «creo; paro, comparo; schaffen, erschaffen; bereiten», *szërkeszt-* «jungo, socio, copulo; verbinden»; *szërtelen* «ungewöhnlich, übermässig», *szërdék* (Baranya-m., Székelység) «szerezmény, keresmény» stb. (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *sir*, KLV. *šir*, PV. *sér* 1. «art, weise, beschaffenheit» (pl. *ti sirël* «so, derartig», *mōt sirël* «anders», *manä sirël* «in wasfüreiner weise?», *ālné sirä* «seine lebensweise», *alné sirä* «das verfahren bei dem fange der fische etc.», *sirä mūsχël* «wie es sich gehört, nach seiner weise»); 2. «gattung, geschlecht» (pl. *sāt sir χul* «siebenerlei od. sieben gattung fische», *χum-sir* «männlichen geschlechtes», *tąwliñ sir uj* «flügelartiges tier, vogel»); 3. «sitte, gewohnheit, volksbrauch» (pl. *mańśi sirä ti* «dies ist die sitte, der brauch des Wogulen»).

Osztják: ÉO. *sir* «sitte, gebrauch, ordnung, gesetz» (pl. *sir-saγat ulta* «der ordnung gemäss seiend, gesetzlich»; Ahlqu.), *pasir jušna manset* «sie giengen auf einem anderen wege», *ar-sir mušet* «vielerlei krankheiten» (Ahlqu. Ostj. Texte 41, 45. ll.) | IO. *sir* «gebrauch, sitte, gewohnheit», *tūrum-sir* «gebet» (tkp. «gottbrauch»; Patkanov), *lissir* «solcher» (= *tit-sir* «diesartig»), *mecir*

«wie beschaffen?» (= *met-sir*), SO. *mugu-sir* id. (v. ö. *mugudi* «was»; Castr. Gramm. 47.).

Zürjén *ser* «gewohnheit, sitte, mode, weise» (*ser vilö* «zum beispiel», *ser kutni*, *ser boštni* «sich gewöhnen, nachahmen», *ser-vil voštini* «abrichten, zustutzen»); *lol-ser* «natur», *olmös-ser* «lebensweise, charakter, temperament», *čužöm-ser* «gesichtszug, miene, gestalt, gesichtsausdruck», *tuša-ser* «haltung, statur, leibesgestalt, wuchs», *ser ni-nog kerni* «verunstalten, entstellen»; *serja* «charakterfest» (Wied.).

< Av. *sarəδa-* (nomin. *-ō*) «art, gattung» = óperzsa *δard-* = pahl. *sarta-k* (*sarda-k*), parszī *sarda* «art» = szkr. *çárdha-* (nomin. *-as*) «schaar» (Horn 291; Hübschm. Pers. Stud. 110.).

A magy. *szër* s vogul-osztják *sir* szóvégzetének hangtani viszonylását az av. *sarəδa-*, szkr. *çardha-* alakokhoz megtaláljuk a magy. *ar-ánt*, *ër-ánt* (*ir-ánt*) «in der richtung, gegen» alapszavánál, illetőleg az ennek megfelelő vogul *ūr*, *ur* «seite, gegend, richtung; art, weise» (= osztj. *ūr* «art, weise») szónál is, melynek további kapcsolatai, jelesen a zürj. *ord* «seite», votj. *urd* «rippe», *urdäs* «seite», cser. *ördö*, *ördöž* «seite», mord. *iŕdəs* «rippe» stb. világosan mutatják az egybetartozást az av. *arəδa-*, szkr. *árdha-* (nomin. *-as*) «seite, gegend» szóval (l. fent 138—140. és 133—4. ll.). E hangváltozás magyarázatánál figyelembe veendő, hogy az iráni *rd* (=av. *rəd*) hangcsoport az ujperzsában általában *l*-vé változott (pl. av. *sarəδa-* «jahr», osszét *särdä*, *särd* «sommer», szkr. *çarád-* «jahr» = ujper. *sāl* «jahr»; av. *zərəd-*, osszét *zärdä* «herz», szkr. *hŕd-* id. = ujper. *dil* id.; av. *varəd-*, szkr. *vardh-* «wachsen» = ujper. *bāl-īdan* id.; l. Horn 153, 127, Uhlenb. EtWb. 304, 361, 275. ll.), mely fejlemény már a szasszanida korban ment végbe (l. Hübschm. Pers. Stud. 260.), még pedig tekintve hogy a *rδ* hangcsoport ugyancsak *l*-vé metathetikus *hl* előzményen át alakúlt (pl. ujper. *pul* «brücke» = pahl. *puhl* = óperzsa **prδu-*, av. *perətu-*; l. u. o. 263. l.) valószínűleg akkép, hogy a *rδ* előbb *δr*, majd a *δ*-nek hehezetté való váltával *r*-vé s ebből *l*-vé lett. Megjegyzendő még, hogy iráni *rd* előzménynek egyszerű *r* felel meg némely mai iráni nyelvjárásban is, pl. a kurdban, hol a fentebb idézett av. *zərəd-* «herz» szónak mása: *zar* «herz», az ujper. *kārd*, osszét *kard* «messer» szóé: *kīrd* és *kīr*, *kēr* (v. ö. még szangličī *kir* «messer»; l. fent 391. l.) s épúgy mint az utóbbi esetben a zürj. *kört*, votj. *kort*, osztják *karta* «eisen» alakokkal szemben a vogul szó: *kēr* «eisen», egyeztethető a parszi *sarda*, illetőleg av. *sarəδa-* egyező jelentésű szókkal is: vogul-osztják *sir* = zürj. *ser* = magy. *szër* a magánhangzóknak ismeretes *a* ~ *ë* megfelelésével.

A jelentés tekintetében föltünő, hogy míg a vogul-osztják és zürjén egyezések csak az «art, sitte, gewohnheit; gattung»-féle értelmet mutatják egyezően az iráni megfelelőkkel, a magy. *szër*-nél a nyelvtörténet és nyelvjárások bőségesen igazolnak egy eredetibb értelmet, melynek alapja az «ordnung, reihe» (ebből fejlödve egyrészt: «klasse, orden, körperschaft, gemeinschaft», másrészt «seite; gasse, strasse»). Ezt az itt mutatkozó eredetibb értelmet föl kell tennünk azon iráni nyelvben is, honnan a magyar szót s társait átvettnek véljük; mert csakis ez adja meg a kapcsolatot a szkr. *çárdha-* «schaar» értelmével, úgymint az újszlov. *črêda* is «series, ordo» meg «grex» (= óbolg. *črêda* «vices, grex», cseh *střída* «wechsel, ordnung», tót *črieda* «herde», orosz *čereda* «reihe», dial. «herde»; l. Miklosich EtWb. 33. l.), ellenben bajos az «art, weise» értelemből a «schaar»-féléhez jutni.

340. Magy. **szil**, *szil-fa (zyul* ZichyC., *scyl* 1268-iki oklevélben; *szí-fa* Soprony-, Vas-m.) «ulmus; ulme, rüstholz»; (Borsod-m.) «balsamina»; *szilas* «ulmarium, ulmetum; ulmenwald».

Mordvin: mordE. *śeľej*, mordM. *śäľi* «ulme» (NyK. 5 : 200.).

Cseremisz: cserM. *šol* «ulme (вязъ)»; Učebn. 1892 : 45.), cserS. *šolo* (Učebn. 1898 : 44.) id., *šolo* (Troj. 80.).

Votják *śir-pu* «ulme», *śir-pu* (Učebn. 1898 : 54.) id. || zürjén *śir*, *śir-pu* id. (Wied.).

< Szkr. *çālá-* (nomin. *-ás)* «vatica robusta, ein hoher stattlicher baum (der zum häuserbau gebraucht wird); baum (überh.); einfriedigung, wall (hierzu mag die vatica robusta verwendet worden sein»; BR. Skr. Wb. 7 : 155.).

Alakilag pontos ez egyezés a szkr. *çālá-* s az idézett finnmagyar szavak közt. A cser. *šol*, *šolo* alak *o*-ja az árja *a*-val szemben olyan mint ezekben: cser. *ongo* «türangel» = szkr. *áñka-*, av. *añku-* «haken»; cser. *kočo* «bitter» = finn *katke-ra* id. = szkr. *kaṭuka-* «scharf, beissend» (l. fent 108. és 407. ll.); v. ö. még: cserM. *oba* «schwiegervater» = finn *appe-* (nom. *-i)* id.; cser. *pot* «kessel» = finn *pata* id.; cser. *voštor* «ahorn» = finn *vahtera* id. A mélyhangú magy. *szil* (adj. *szila-s)* tőhangzója úgy magyarázandó, mint a *csiga* szónál idézett adatokban (l. fent 202. l.). Ezekkel szemben a dimin. *(-j)* képzős mord. *śeľej*, *śäľi* az árja elemekben gyakori *a* ~ *ə* hang-megfeleléssel jelentkezik. A votják *śir*, *śir* hangzójára nézve v. ö. votj. *pid* «fuss» = szkr. *pāt* (accus. *pādam)* «fuss»; votj. *pĭľi* «spur» = szkr. *path-*, *pathí-* «weg», óper. *paθi-* id.; votj. *pĭž-ni* «schlinge, dohne» = szkr. *pāça-* (nomin. *-as)* «schlinge, fessel, strick»; a szóvégi *r* < *l* változásra pedig: votj.

tïr «voll» = vog. *ta'ïl*, magy. *tel-e*; votj. *mur* «tief» = vog. *mil*, magy. *mély*; votj. *mar* «was» = magy. *mely*; votj. *zïr*, zürj. *zör* «warze» = finn *syylä* id., magy. *sül*, *süly* id. — Tekintetbe véve a szkr. *çāla*-nak «einfriedigung, wall» jelentését, idevonhatónak látszik még a lappból: teri *čuol*, notozeroi *čuall* «zaun, verhau» (Genetz Wb. 70.).

341. Magy. **szín** *(szény, szén* Udvarhely-m.) 1. «superficies; oberfläche» (pl. *a víz színe, a mélységnek színe, a föld színén)*; 2. «exquisitum, optimum rei alicujus; das beste, das vornehmste» (pl. *szín-bor, szín-must, szín-méz, a népnek színe-java)*; *színt tart vele* (Székelység) = «egyenlő magasságú vele»; *szín-áltig, szín-jártig (szényártig* Székelység) «színig, szinültig, csordultig»; *színël-* «æquo; eben machen, applaniren» *(színëlet* «superficies; oberfläche»); «valamivel egy színben van, egyenlő magas» (pl. *szinel a víz a partval* Zemplén-m.); *elszínël-* (Brassó-m.) «elsimít (pl. gabonával megtöltött véka tetejét)», *le-szinël-* «lebárdol (hengeralakú fát), a szélét lefaragja», *meg-szinël-* «agyagos földdel újra bevonja a ház földjét»; *szinës* «a parttal egy színben levő (víz)»; *szint* «tele (a gödör vízzel»; NySz., MTsz.).

< Szkr. *sānu-* (nomin. *-us* masc. és *-u* neutr.), *snu-* (ablat. *snós*, instrum. *snúnā)* «das oberste eines dinges; namentlich gipfel des berges, des himmels; oberfläche des wassers, der erde; höchster ort» (Grassm. Wb. 1512, 1606.), melyet Uhlenbeck a középfelném. *sane* «sahne» («das oberste») szóval vet egybe (EtWb. 333.).

A «forma, figura, facies, vultus, imago» s ezek alapján a «color» jelentésű magy. *szín* szó török eredetű, egyeznek vele t. i. kirgiz, altaji tatár *sïn* «gesicht, figur, aussehen, das äussere (видъ, фигура, наружность»; Budagov I: 636.), volgai tatár, csuvas *sën* «antlitz, gesichtzüge, gestalt» (лицо, черты лица, образъ; Zolotniczkij). Különválasztandó ettől a «superficies» jelentésű magy. *szín*, melynek az illető tárgy «alakjához, képéhez» semmi köze, hanem annak «tetejét, felső felületét» jelzi. Emez különösen eredetibbnek föltehető *szén* alakjában pontosan egyezik a szkr. *sānu*-szóval az árja elemek *a* ~ *;* hang-megfelelésével.

342. [Magy. **szirom**, *szirony (czirom* Kiskún-Halas, *szirany* Toroczkó, *czirm-a* Somogy-m.) «membrana colorata, pellis levigata, colore tincta; gefärbte haut, pergament, band aus allerlei»; «kes-

keny, színes bőrszalag, v. bőrfonál, a melylyel a bundát, ködmént czifrázzák, vagy a melyből ostort fonnak» (NySz., MTsz.); *szirony-bőr* «íróbőr a régieknél, melyet a papir föltalálása előtt írásra és festésre használtak» (CzF.), *cirom-ustor* (Kiskún-Halas) «keskeny bőrszalagokból font ostor»; *szirmos, szironyos (czirmos* Somogym.) «szirommal kivarrt», *szirmoz-* «színes bőrfonalakkal kivarr» (MTsz.).

R. Prikkel Marián irányítja figyelmünket e szót illetőleg (NyK. 26 : 254.) az ujperzsa سیرم *(sirum?)* adatra, melynek jelentése Vullers szótárában (II : 366.): «corium album asperum, ex quo balteos conficiunt et quo alligando avibus venaticis utuntur». Gyanús itt a nagyon is szoros alaki egyezés, mely körülményhez tekintetbe véve, hogy a magy. *szirony*-nyal alakilag s jelentésben egyező szók találkoznak a törökségben — jelesen: csuvas *sĕran* «ungegärbte haut, fell», volgai tatár *soran* «fell zum weissgerben» (innen: votják *suron* id.) és *sorom* «ungegärbte haut (не обдѣланная кожа; Voskresenskij 105.); v. ö. csagat. *sĭrim* «riemen des steigbügels» (Vámb.) s másrészt hogy a perzsa سیرم iráni eredete eddigelé igazolva nincs, a tárgyalt szók kapcsolatát legalkalmasabban úgy magyarázhatjuk, hogy a perzsa szó is onnan való átvétel, honnan a magy. *szirom* származott, vagyis a törökségből.

Különválasztandó e szótól a NySz. következő adatában igazolt *szirma* szó: «*szirmával* varrott egyik keszkenő» (TörtT.). Ez a török *sirma* átvétele, melynek jelentése az ozmanliban «goldfaden» *(sirma iši* «goldstickerei, mit goldfaden gestickte arbeit»), a csagatajban: «mit nadel genähter, bunter teppich (шитое иголкой, родъ разноцвѣтнаво ковpика»; Budagov I : 627.).]

343. Magy. **szó** (tő: *szava-*, plur. *szava-k* és *szó-k*; birt. *szava-m*, *szav-unk* stb.; *szova* DebrC.; *szova-m*, *szova-d* Brassó-m.; *szova-k* Göcsej) 1. «vox, verbum, vocabulum; loquela, dictio; wort, rede»; 2. «sonus; stimme, ton»; *agg-szó* «veri vorbium; altes wort», *bíró-szó* «judicium; richterspruch»; *panasz-szó* «querela; klage»; *ének-szó* «cantus, musica; gesang»; *jaj-szó* «lamentatio; wehklagen»; *dob-szó, hegedű-szó, madár-szó; szól-* «loquor; dico, prædico; reden; sagen, verkünden», *szólal-* «loquor; cano; sprechen, reden; singen»; *szózat* «vox; dictio; sonus; wort; rede; ton, stimme» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *sąw* «wort; laut, stimme»: *kaj-sąw* «aufruf, gebet, hymnus (zu den göttern)», *pojk-sąw* «gebet», *ërî'-sąw* «ge-

sang», *ľūńś-sąw* «wehklagen», *tūn-sąw* «saitenton»; *sąwiñ* «laut, ton habend» *(sąwiñ ľūńś* «lautes weinen»).

Zürjén *śi* «stimme, ruf, laut; meinung, votum; gerücht, gerede»; *śia* «stimmig», *śial-* «eine rede, ein gerücht verbreiten», *śiaś-* «sprechen, antworten (auf einen ruf), ausrufen, seine stimme erheben»; *śu-* «sprechen, sagen, aussprechen, nennen», *śuś-* «gesagt, genannt werden, heissen, sich nennen», *śuśeg* «spruch, sprüchwort» (Wied.) | permi *śi* «stimme, ruf, laut»; *śu-* «sprechen, sagen» (Genetz OP. 20.).

Votják *śu-*, Kaz. *śü-* «sagen, sprechen, eine stimme geben; nennen, heissen, etw. behaupten»; *śuiśk-*, Sar. *śuk-* (reflex., pass.).

< Av. *sañha-* (gāthā-dial. *sēñha-*, *sēñgha-)* «wort», *sañh-* (præs. 3. *sañhaiti)* «sprechen, sagen, verkünden, lehren» = óper. *ðah-* (præs. 3. *ðātiy)* «sprechen, sagen» = szkr. *çás-*, *ças-* (præs. 3. *çásati)* «aussprechen, nennen (mit dem nebenbegriffe des feierlichen, nachdrücklichen); lob aussprechen, lobsingen; geloben»; *çąsa-* «lob, preis, gebet; segen, huld» (Justi Hb. 290; Geiger Hb. 331; Grassm. Wb. 1365, 1367; Hübschm. Pers. Stud. 219.). Összevetve a latin *censeo* igével (Uhlenb. EtWb. 300.). — V. ö. itt még: szariqōlī *saug* «sprichwort, sage», melyet Tomaschek (Pam. 893.) az av. *çañh-* igéből magyaráz.

A szkr. *çąsa-* = av. *sañha-* alakok nyomán elvárható ujperzsa alak **sāng* lehetne, úgy mint ujper. (dial.) *māng* «mond» = indogm. **mēns-* (lat. *mensis)*; de másrészt az av. *ñh-*nak az ó- s ujperzsában *h* is meg szokott felelni, így: av. *χᵛañhar-* «schwester» = ujper. *χvāhar*, szkr. *svásar-*; av. *nāoñhā-* «nase» = óper. *nāha-*, szkr. *násā-*, a mint az idézett dial. ujper. *māng* mellett is van: ujper. *māh* «mond» = óper. *māha-*, szkr. *māsa-* id. (l. Hübschm. Pers. Stud. 219, 214; Uhlenb. EtWb. 147, 223.). Az av. *sañha*-nak akár **sañ*, akár **sah (*saŋ)* változata, illetőleg fejleménye alapján könnyen nyerhetett a szó a vogulban *sąw* alakot, a mint ez kitünik a következő adatokból: ÉO. *ľuñ*, SO. *tuñ* «sommer» = ÉV. *tūw* id.; PV. *koąsèñ*, TV. *käsèñ* «leuciscus» (= magy. *keszeg)* = ÉV. *kāsew*, *kāseuw* id.; PV. *jāntèñ* «bogensehne» (= magy. *ideg)* = ÉV. *jāntew*, *jānteuw* id.; TV. *tąrèñ* «bär» = ÉV. *tąrew*, *tąreuw*, KLV. *tōrwė* id.; TV. *śisèñ* «hase» = KV. *śiśwė*, KLV. *śeśwä* id. (v. ö. itt: ÉV. *nañ* «du» = KV. *näi'*, TV. *nou*, *nū* id.; ÉO. *oñti* «spiess» = ÉV. *ąutä* id.; ÉO. *luñga-tl-* «zählen» = ÉV. *lōwi-nt-* id.; ÉO. *tañ-l-* «eingehen» = déli vogul *tū-*: præs. *tūm*, *tūn*, præt. *tūs* id.; ÉO. *pūñgel* «seite» és ÉV. *pāl*, TV. *pāl* id.; mord. *joñks*

«bogen» = ÉV. *jąut*, ÉO. *joγoł* id.) s másrészt: ÉV. *lū*, *lūw* «pferd» = KV. *lǫ* (tő: *lǫγ-)*, DO. *łoχ* id.; ÉV. *ląw*, *lou* «zehn» = lapp-Fm. *loγe (lokke)* id.; ÉV. *mowint-* és *mūγint-* «lachen»; ÉV. *räw-* «sich nähern» = KLV. *rōγ-* id.; ÉV. *lāw-* «sagen, sprechen» = KLV. *loąγ-* id.; ÉV. *tąw-* «rudern» = KV. *tōγ-*, *tow-* id.; ÉV. *pūγ-* és *pūw-* «fangen» stb. Pontos másai pedig jelentés és alak tekintetében a vog. *sąw*-nak a magy. *szara-*, *szó* (l. erre nézve NyK. 25: 182—3.) és zürj. *śi*, az utóbbi a hangzónak olyan megfelelésével, mint ezekben: zürj. *ti* «see» = magy. *tó* (tő: *tava-)*, TV. *tō*, ÉO. *tü*, *tuv* id.; zürj. *li* «knochen» = ÉV. *luw*, ÉO. *łū*; zürj. *lid-ji-* «zählen» = vog. *lowint-* id. (v. ö. zürj. *ki: iz-ki* «mühlstein» = déli vog. *käu* id., magy. *kő*, tő: *köve-)*. A *šu-* igei alak (v. ö. av. *sañh-* = szkr. *çás-* «sprechen») eltérő hangzója abból magyarázódik, hogy benne az elenyészett *v* nem a szóvégen, hanem hangzók között volt. — Különválasztandók ezektől a BUDENZtől (MUgSz. 301.) velük egyhevetett vog. *suj*, *sij* «laut, stimme» = ÉO. *sĭ* id. *(sĭjiñ* «laut»), melyeknek magyar mása: *zaj* «geschrei, getöse, das krachen, brausen». Ez utóbbit ugyan MELICH az archangelsk-vidéki orosz зой «getöse, geschrei» szóval azonosítja (Nyőr 29: 149.), de mint a *zajog-*, *zajong-*, *zajdul-* képzések s a *szaj (szajgás)* mellékalak mutatják, e találkozás merő véletlen (l. ÁSBÓTH OSZKÁR u. o. 194—5.). További kapcsolatai ezen szónak: finn *soi-* «sonare, clangere (campana, tuba), sono strepere, garrire» (caus. *soitta-* «lauten lassen, läuten, spielen auf einem musikinstrumente») = lapp: Lule *čuoja-*, *čuoďďa-* «lauten, rufen» *(čuojahte-* «lauten lassen, ein instrument blasen, pfeifen»); Pite *čûďďa-* (caus. *čûjahte-)*; Fm. *čuoγja-* *(čuojam*; caus. *čuojate-)*; cserem. *šo-kt-*, cserM. *ša-kt-* «lauten lassen, ton geben (бренчу, издаю звуки»; TROJ. 79, 75.). Szemben ezekkel egyeztethető a magy. *szó*-val s társaival, illetőleg az av. *sañh-* igével a BUDENZnél említett finn *huu-ta-* (præs. 1. *huudan)*, észt *hŭda-* (præs. 1. *hŭan*, inf. *hŭdma)* «rufen, tönen, nennen, aussprechen (laute, wörter)», melyekben a hosszú hangzó akár *n̂*, akár *v* (< *γ)* enyésztéből magyarázható (l. SETÄLÄ: «Über einen ‚gutturalen' nasal im urfinnischen» értekezését).

Tekintetbe véve a szkr. *ǰráyas-* «ansturm, anlauf, strom» = av. *zrayañh-* «meer» = votj. *zareź*, *zariǯ* «meer» egyezésekben mutatkozó votj. *ź* = av. *ñh*, szkr. *s* hang-megfelelést, ugyancsak az itt tárgyalt árja szó másának ismerszik föl a votj. *śiź-*, *śĭź-* «gelübde tun, geloben (bes. ein opfer), etw. der gottheit darbieten, widmen» *(śiźäm* «gelübde, versprechung, verheissung; opfer») = szkr. *çás-* «geloben». Az átvétel körülményei itt természetesen merőben különbözőknek veendők, mint az előbbieknél (pl. más árja nyelv, v. nyelvjárás, esetleg egyazon nyelvnek más korszaka, vagy különnemű közvetés föltételével). Talán ugyancsak e szónak gyakorító képzése (a votj. *van-d-* «schneiden», *dug-d-* «aufhören»,

li-d- «zählen» stb. képzőjével; l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 22.): votj. *śiź-d-* «schelten, schimpfen» (WIEDEMANNnál: *śuźd-* id.), a mint a szkr. *çáṣa*-nak is van «tadel, fluch, verwünschung» értelme az eredeti «feierlicher spruch» jelentésnek könnyen érthető fejleménye gyanánt (l. GRASSM. Wb. 1367.); v. ö. itt még finn *siunaa-* (infin. *-nata)*, észt *siuna-* (infin. *-nama)* «segnen» és «verwünschen, fluchen, ausschimpfen», észt *oĩnista-* «segnen, beglücken» és «verwünschen» (l. PAASONEN: Kielellis. 32.); továbbá: ÉV. *sät-* «segnen; mit zauberspruch verordnen» és «verwünschen, fluchen». Ily jelentésfejlődéssel azonosnak látszik a finn *huuta-* (præs. 1. *huuda-n)* «rufen, nennen, aussprechen» igével a mordvin *śud-* (infin. mordM. *śudəms*, mordE. *śudoms)* «verfluchen, verwünschen», mely e szerint a magy. *szó* rokonsága körébe tartozik,*) a mint ezt már BUDENZ fölveszi (MUgSz. 295, 303; Összeh. Alakt. 173.). Az eredeti általánosabb értelmet tükrözi még: cserem. *śud-*, *śüd-* «befehlen, anschaffen, verordnen» (tkp. «sagen»), mely mellett: *śudal-*, *śüdal-* «fluchen, verfluchen, verwünschen» (TROJ. 82.). Kiderül ily módon, hogy a magy. szi-d- «fluchen, schimpfen» (ebből: *szitok*, tő: *szitko-* < **szidko*, úgy képezve mint: *átok, titok)* szintén nem más, mint a zürjén-votják *śu-*, finn *huu-ta-* igei alapjából (= av. *sañh-)* alkotott gyakorító képzés. Végül ide vonható még a vogul: ÉV. *sät-*, KV. *sə̈t-* (præs. 3. *sə̈tɣi)*, TV. *sät-* «segnen; verwünschen; zaubern» (ÉV. *sätil*, *sätmil* «zauberspruch; segen; fluch») is, melyet az árja elemek *a* ~ *ə* hangmegfelelésével (TV. *sä-t-* alaprészében: av. *sañh-)* egészében az itt idézett finn *huuta-* = mordv. *śud-*, cser. *śud-* igével vehetünk azonosnak.

344. Magy. **sző**: *zw* «marnulus» (Schlägli Szój. 1374. sz.; SZAMOTA magyarázata szerint: «talán: morellus = subfuscus»). «equi *zeu* coloris» (1299-iki oklevélben), «equum suum *zeuzar* coloris» (1347-iki okl.; = *sző-szár*; SZAMOTA: Schlägli Szój. 62. l.). — **szőke** *(zeweke, szeke* RMNy.; *szölke* Répcze-vid., Vas-, Zala-, Baranya-m., Gömör-m.; *szülke* Göcsej; *szöjke* Udvarhely-m.) «subalbus; grau», *szőkés* «subalbidus; graulich», *szőkül-* «subalbus fio; grau werden»; *szőkäll-ik* (Székelység) «szőke színt játszik, szőkére hajlik» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *śūl*, *śūli*, *śūliń* «ősz; grau (v. haar)»; *śūli āt* «graues haar», *śūliń puńkəp* «grauköpfig»); *śulw-* «grau werden» *(ātém śūlwəs* «mein haar ist grau geworden»), *śūlit-*: *śulitim āt*

*) PAASONEN (Kielellis. 33.) ezt a mordv. *śud-* szót a finn *sota*, észt *soda* «krieg, kampf» szóval rokonítja.

«grau gewordenes haar», *puñkėm jol-šūlštawės* «mein haupt ist grau geworden» | KLV. *šul* «graue haare (сѣдина» ; *pāñkėm šulnė tėlentau* «mein haupt wird grau, осѣдесть»), *šuliñ* «grau» *(šuliñ ōt, aišuχ), šult-, šulit-, šultent-: jel-šultaum, -itaum, -tentaum* «ich werde grau (сѣдѣю)» | ALV. *šūl* «grau» *(šūl poñk), šūliñ* id., *šult-: poñgėm jel-šūltaus* «mein haupt ist grau geworden» | KV. *šōleñ* «grau», *šōltuwės* «ist grau geworden» | PV. *šūliñ ; šūlt-: jel-šūltausėm* «ich bin grau geworden» | TV. *čōl* «grau, graue haare» *(čōlne ujusėm* «ich bin grau geworden»).

< Szkr. *çyāvá-* (nomin. *-ás*, fem. *-ī)* «braun, schwarzbraun, dunkelbraun; braunes ross» = av. *syāva-* «schwarz» (tulajdonnevekben, mint: *Syāv'-aršana-* «schwarzer mann», *Syav-āspi-:* utórész: *aspa-* «pferd») = pahl. *siyāk, siyāh,* mandaei ס׳אוי׳א, ujper. *siyāh* (innen: kurd, balūčī *siyāh),* szamnānī *sūah,* osszét *sau,* vakhī *šū,* szangličī *šōi* «schwarz»; szkr. *çāvīla-* «nom. propr. eines mannes» (Grassm. Wb. 1416; BR. Skr. Wb. 7 : 329—30; Horn 168; Hübschm. EO. 55, Pers. Stud. 78.), mely szót Uhlenbeck (EtWb. 318.) az óbolg. *sivŭ* «grau», litván *szyvas* «schimmelfarbig», óorosz *syvan* «grau» szavakkal vet egybe.

Jelentésben és alakban pontosan megfelel a vog. *šūl, šōl* a magy. *szöl-ke* alaprészének (l. a magánhangzókat illetőleg: NyK. 25 : 264. s fent a *sör* és *hőre* czikkeket) s mindkettő egy szkr. **çyāvala*-féle képzésből magyarázható,*) még pedig a magy. alak a szokásos *a* ~ *;* hang-megfeleléssel. A régi magyar *szó* inkább a képzőtlen árja *çyāva-* másának, mintsem a *szöl-ke* töve kopott változatának tekinthető, számbavéve, hogy egytagú magyar szók végén a *l* nem szokott enyészni (v. ö. *fül, ól, szél, sül, hal, bal* stb.). A jelentés eltérése a «dunkel» alapértelem különböző alkalmazásán alapúl, a mint a szlávságban is «grau» az árja szó másának a jelentése; v. ö. itt még: szkr. *çyāmá-* «schwarz» és «schwarzgrau, schwarzblau, schwarzgrün» = litván *szẽmas* «aschgrau, blaugrau» (l. BR. Skr. Wb. 7 : 325. és Uhlenb. EtWb. 318.). A szoros jelentésbeli egyezés alapján még tetszetősebb színben mutatkozik a magy. *szŏ, szŏ-ke* szónak szlávságból való származtatása (l. ily nézetemet:

*) V. ö. erre nézve: szkr. *bahu-lá-* «viel» *(bahú-* id.), *madhulá-* «süss» *(mádhu-* id.), *bhīmala-* «furchtbar» *(bhīmá-* id.), *jīva-lá-* «lebendig» *(jīvá-* id.) stb.; l. Whitney: Ind. Gramm. 428. és 446. ll.

Ethn. 8 : 26.), hol t. i. óbolg. *sivŭ*, ujszlovén, bolgár *siv*, szerb *siv*, *sivalj*, cseh *sivý*, lengyel *siwy*, felső-szorb *syvy*, alsó-szorb *syvik*, kisorosz *syvyj*, *syvak*, nagy-orosz *sivyj* «grau, schimmelfärbig» szók találkoznak (l. Miklosich: EtWb. 297.). Ámde a vog. *śul*, *śöl* «grau» s a magy. *szöl-ke* változat ezekkel szemben eredetiséget bizonyít s másrészt a szláv *sivŭ* alak nyomán a magyarban inkább **szű*, **szű-ke*, vagy **szí-ke* (v. ö. *pincze* = óbolg. *pivĭnica*) hangzást várnánk, holott a *szőke* még Tiszántúl sem hangzik így (noha itt: *bő* = *bű*, *lő* = *lü*, *kő* = *kű* stb.),*) a régi nyelvben pedig a szó alakja: *szé-ke*. — Az árja *syāva-* szóval függhet egybe mint képzés a következő lapp szó is: akkalai *sevń* «finsterniss», kildini *sievńeđ*, notozeroi *sevńeđ* «dunkel, finster»; akkalai *sevńade-* «finster werden» (Genetz Wb. 92.); Lule *śeuńäs* «finster, dunkel», *śeuńete-* «finster werden», *śieuńiet* «finsterniss, dunkelheit»; Pite *śiudńės*, (præd.) *śäudńat* «finster, dunkel», *śäudńêt* «finsterniss»; Fm. *sevdnjis*, *sävdnjad* (Halász), melyekhez v. ö. székely *sző-nye* «szürkésfehér (juh, berbécs»; MTsz.). Megjegyzendő még, hogy a vog. *śul*, magy. *szöl-ke* alakokban tükröződő árja **çyāvala-* mása lehet a köztörök *ćal*, kirgiz *śal* «grau (v. haar)» szó is (e h. **ćāl*; l. Budagov I : 462.), mely (valószínűleg innen átkerülve) megvan a perzsában is (جال) s a kaukázusi ud nyelvben is: *ćal* «grau, weisshaarig» (Schiefner: Ud. Stud. 88.).

345. (I.) Magy. **szunnyad-**, *szunnyad-ik (zuńodoz* MünchC., *szunyod* ACsere; *el-szúnyod-ik* Székelység) «dormito, dormisco;, schlummern» *(el-szunnyad-* «obdormisco; einschlummern»), *szunynyadoz-* frequ.; *szunny-: elszunytam* (Vas-m.) «elaludtam»; *szúnyál-*, *szunyál-* (Háromszék), *szunyálkul-* (Őrség) «bóbiskol, szunyókál», *szunyátol-* (Gömör-m.) id.; *szundikál-* (*szungyikál-* Mátyusfö lde) *szundít-* (Csallóköz), *szundároz-* (Szatmár-m.) id.; *szunnyaszt-* «sopio, soporo; einschläfern»; *szundi* (Brassó-m.), *szunyi* (Székelység), *szunyák* (Háromszék), *szunyáta* (Csallóköz, Heves-m.; *sunyáta* Szatmár-m.) «somniculosus, somnolentus; schläfrig, verschlafen»; «aluszékony, álmos, tunya, rest» (NySz., MTsz.).

Zürjén: permi *sunal-*, *sunaś-* «schlummern», *sunaśsi-* «schläfern» (Wied.); *sunjal-* «schlummern» (Genetz OP. 22.); *suništ-* «ein schläfchen machen» (Rogov).

---

*) Csupán Göcsejben van: *szülke*; de ez nyilván a *szürke* analogiai hatása alatt keletkezett ejtés.

(II.) Finn *huopee-* (nomin. *huove)* «leichter schlaf, schlummer».

< Szkr. *sváp-* (præs. 3. *svápiti, svápati)* «schlafen, einschlafen» = av. *χᵛap-*, pahl. *χᵛaf-* id. = óbolg. *sŭp-* (infin. *sŭpati)* id., latin *sōp-io* «einschläfern» stb. — szkr. *svápna-* (nomin. *-as)* «schlaf, traum» *(svapnāy-*, præs. 3. *-yāte* «schlafen wollen, schläfrig sein») = av. *χᵛafna-*, pahl., ujper. *χᵛāb* «schlaf» (ujper. *χᵛābīdan* «schlafen») = kurd *χevin*, *χevn* «schlaf» = örmény *kʿun* «schlaf» *(kʿun-e-m* «schlafe»), gör. ὕπνος, lat. *somnus*, litván *sāpnas*, óbolg. *sŭnŭ* stb. (Grassm. Wb. 1625—27; BR. Skr. Wb. 7 : 1431—33; Horn 107, 110; Hübschm. Arm. Gr. I : 504; Uhlenb. EtWb. 354—5.).

Budenz az idézett finn-magyar szó egyeztetésében (MUgSz. 316.) kiemeli, hogy a magy. *szúny- (szúnyál-)* hangzójának hosszúsága, úgyszintén a *nny* a *szunnyad-* képzésben az elenyészett *v* maradványa, minélfogva egybefüggőnek látszik e szavakkal még a finn *huopee- (< huopehe-)* is, mely szó pedig nyilvánvalólag igei alapból való képzés (l. Budenz: Összeh. Alakt. 194.) s «dormire» jelentéssel fölvehető **huope-* előrészében híven egyezik a szkr. *sváp-* = av. *χᵛap-* «schlafen» igével. Igen természetes ezek után a föltevés, hogy a magy. *szúny-ál-*, *szunny-ad-* alaprésze is összefügg a szkr. *svápna-* képzéssel s meg is találjuk a magyar szó alakulatának magyarázatát, ha figyelembe vesszük, hogy itt mélyhangú szóban *ny (ń)* szerepel, mely eredeti értéke szerint bizonyára nem puszta *n*, hanem *nj*, vagyis magy. *szúnyál-* = permi *sunjal-* a denominativ *-j* képzővel (l. Budenz: Összeh. Alakt. 129—145.), *szunnyad-* < **szunn-jad-*, úgy mint *árjad-* = *árad* (ebből: *ár* «fluť»), *kórjadoz*, *terjed-* (ebből: *tér)*, *hírjeszt* (l. Balassa-Simonyi: TüzMNy. 456—7.).

Nem tartozik a magy. *szunnyad-* rokonságához a Budenztől ide sorolt: osztB. *śuńit* «ruhig, quietus (покойный)», melynek adott jelentése félreértésen alapúl; a mennyiben az orosz покойный nemcsak «ruhig», hanem szorosabban «der verstorbene, selige» s hogy Vologodszkijnak ez adata éppen az utóbbi értelemre vonatkozik, mutatja a Hunfalvytól idézett példa (NyK. 11 : 120.): *śuńśt ilśi* «a *halottat* ábrázoló fabáb, a melyet a nők étetnek». Ahlquist szótárában ez adat a következőkép fordúl elő: *śoñgot* «puppe zum andenken eines verstorbenen». Szintilyen értéktelen adat a Budenztől rokonított cserM. *śanalt-kej-* «obdormiscere», mely a cseremisz bibliafordítás nyomán van így értelmezve (l. NyK. 4 : 377.); Trojiczkij szótárában: *śanalt-* (infin. *-ôś)* «думается» (= «man glaubt, meint»); v. ö. *śankaľem* «выдумываю» (= «ich

erfinde, ersinne»), *šanêkalàš* «выдумывать» (= «erfinden, ersinnen»), *šaniktaš* «возбуждать думу» (= «einen gedanken erwecken») és tatár *sana-* «für etw. halten». Itt említem meg, hogy a magy. *szuny-* a mennyiben «szemet húnyni» értelmű *(szúnyni megy* = «húnyni [a bujósdi játékban a kereső, míg a többiek elbújnak]» Soprony-m.; *szunyós* «bujósdi» Vas-m.; *beszomni* = «behunyni [szemet]»; MTsz.) a *húny-* és *szuny-*, *szunnyad-* egybevegyítése.

346. Magy. **szül-** *(zyl* JordC., ÉrdyC., KulcsC.) «pario; gigno, geno, genero; gebären; zeugen, erzeugen», *szül-ik* (Kassa-vid. Hunyad-m.) «geboren werden» (pl. *egyik gyermeke most szült; minden ember szülik valamire), szület-ik* id.; *szüle (szile* Somogy-m.) «parens, genitrix; eltern», *szülike* (Baranya-, Tolna-m.) «öreg anya; nénike»; *szület-* (Borsod-, Arad-m.) «gebären» (pl. *gyerëkët szület. kopókölykökët születëtt); születtet-ik* «geboren werden»; *szülemény* «fœtus, partus, proles; geburt», *szülemér* (ÉrdyC.) «progenies; abkömmling» (pl. «*kegyonak zylemeery:* progenies viperarum»), *szüleml-ik* (Vas-m.) «meglesz» (pl. *lassan szülemlik;* NySz., MTsz.),

Vogul: KV. *sūlėml-* «gebären, kinder erzeugen u. erziehen (родить, ростить дѣтей)».

< Szkr. *sū-* (præs. 3. *sűte, sűyate, sūyati, savati, sāuti)* «gebären, zeugen»; *sű-* (nomin. *sűṣ)* «erzeuger, erzeugerin, gebärerin, mutter», *sūṣā-* «gebärende», *sūtá-* «geboren; belebt»; (masc. *-ás)* «sohn»; *sűtu-* (nomin. *-uṣ)* «schwangerschaft, tracht» (Grassm. Wb. 1652; Uhlenb. EtWb. 339.).

A magy. *szül-*, *szíl-* a szkr. *sűte, sűyate* alakokhoz képest alkalmasan magyarázható gyakorító képzésnek s szintígy a vogul *sūlė-ml-* alaprésze; így alakilag: *szül-* < **szujl-* (v. ö. magy. *tűz* «feuer» = osztj. *tūt, tut,* SO. *tūget,* vog. *tąut).* Gyakorító *-nd* képző fölvételével ide tartozónak látszik a finn *synt-y-* «geboren werden, erstehen» (innen: *synt-y* «geburt; erstehung, herkunft»; *synnyttä-* «gebären») szó is, melynek *-y*-je reflexivum. E végképző nélkül való egyező alakok a lappban: teri *šanti-*, kildini *šonte-*, akkalai *šondo-*, notozeroi *šotte-* «geboren werden; entstehen, werden; geschehen, erfüllt werden» (kild. *šant* «frucht», akk. *šant* «geschlecht», *šontom* «frucht», kild. *šontmuš* «geburt, pflanze», *šantte-* «gebären; hervorbringen, erziehen»; Genetz Wb. 78.) = Svédlp. *šâdda-* (Wiklund: Urlapp. Lautl. 248.), Lule *šadda-* «werden; geschehen; wachsen» *(šadduo* «frucht»), Pite, Fm. *šadda-*, déli *šitte-*, *šette-*, *šatte-* id. Hogy emitt a reflex. képző nélkül is intransitivum a jelen-

tés, a tőszó értelmének e részben való határozatlanságán alapszik (v. ö. magy. *szült* «sie hat geboren», de a tájbeszédben egyszersmind: «ist geboren worden»; szintígy: *született* «ist geboren worden»; de a tájbeszédben még: «sie hat geboren»; l. e jelentés magyarázatát fentebb 280. l.). Úgy látszik a szkr. *sūṣū* «gebärende» mása a votják *čuž*, Sar. *čuž* ezekben: *čuž ataj* «grossvater (mütterlicherseits)», *čuž anaj* «grossmutter (mütterlicherseits)», *čuž apaj* «grosstante (mütt. seits)», *čuž-murt* «oheim, vetter» = zürj. *čož*, *čöz* «oheim, mutterbruder», *čöž-iń* «tante» (Wied.) = cserem. *čučü* «onkel» (mütterlicherseits»; Troj. 74.) = mordE. *šč-: šč-atäj* «ältervater», *šč-avaj* «ältermutter», mordM. *šč-äťa* «grossvater (mütterlicherseits)», *šč-ava* «grossmutter (mütt. seits)»; l. Paasonen: Türk. Lehnw. im mord. 52. l.). A jelentésfejlödésre nézve itt igen tanulságos a magy. *szül-e* «eltern» (tkp. «die gebärende»), mely az ország nagy részében «öreganya, néni, nénike» értelemben használatos. Összefüggő lehet ezekkel a következő zürjén szó is: *čuž-* «geboren werden, entstehen, wachsen» (*čužt-* «gebären, erzeugen, hervorbringen», *čužal-* «keimen»; Wied.) = permi *ćuž-* «geboren werden, wachsen», *ćušti-* «gebären» (Genetz OP. 18.).

347. Magy. **szür**[1]: «*zir:* grisius» («grau»; Schlägli Szój. 1249. sz.), «*zyr:* griseus» (Beszterczei Szój. 685. sz.), *szür-lúd* (Nógrád-m.) «hamvasszürke lúd; aschgraue gans» (MTsz.; Szinnyei NyK. 29: 165.). — **szürke** (*zeőrke* RMNy.) «leucophæus, fuscus; braun, dunkelschwarz» (NySz.), helyesen: «grau» (*sötét-szürke* «dunkelgrau»); *szürköll-* «fuscatur, vesperascit; es graut, dämmert», *szürköll-ik* «fuscor; grau scheinen» (NySz.).

< Kaukázusi: csecsencz *siri* «grau» (Schiefner: Tschetsch. Stud. 58.).

Pontosan egyezik a magashangú magy. *szür-ke* alaprészének régi *szir* ejtése a csecsencz *siri* «grau» szó alakjával; ellenben mélyhangúságánál fogva különválasztandó tőle a Budenztől (MUgSz. 311.) egybevetett lapp *čuorre* «canus», valamint bizonytalan szókezdő mássalhangzójának eltérésénél fogva a permi *ǯor* «grau» idetartozása (Genetznél, OP. 19: csupán *ǯóriǯ* «unreif»; Wiedemannnál: *ǯor* «grau, graue farbe; unreif, unreife»; *ǯoriǯ* «blume, blüte»). Megjegyzendő, hogy a perzsában is van: سور «coloris cinerei in nigrum vergentis equus vel mulus, vel asinus, linea nigra a cirro verticis usque ad caudam distinctus» (Vullers II: 346.), melylyel a *szür-ke* szót Mátyás Flórián egyezteti (Észrev. 57.). Evvel egészen egyező hangzású: IO. *sur* «grau» (Castrén); továbbá: kisorosz *sur*, oláh *sur* «grau», szerb *sur* «ferrugineus», horvát,

szerb *surkast* «graulich», horv. *surkac* «braunschimmel», ujszlovén, bolgár *suri* «leucophæus» (MIKLOSICH: EtWb. 329.); v. ö. perzsa سوری «ruber» (VULLERS u. o.). A törökségben is van: volgai tatár *sǫrǫ*, kirgiz *sur* «grau; grauschimmel (pferd)», *surala* «grau-scheckig», altaji tatár *sur-at* «schimmel» (*at* «pferd»), csuvas *sǫrǫ* «grau». Mindezek mélyhangúságuknál fogva a magyar *szür-ke* szóval nem egyeztethetők.

348. *Magy: **szür**[2] (*zyr* KazC.; accus. *szür-t*) «gaunacum, gausapina penula; zottiges kleid, oberkleid, oberrock» (NySz.), «durva daróczposztó s ilyen kelméből készült felöltő» (BALLAGI); *bohaj-szür* «zottiges zeug», *törlő-szür* «wischtuch», *szür-kankó* «szürkabát, szürbekecs» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: avar *sughúr* (plur. *sughral*) «tuch» (*súghral çuzá* «tuchrock»; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 134.), dido *sugur* «tuch (zur bekleidung), wollenes zeug» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 141, 157.).

A *tüz* = SO. *tughét* «feuer» magyar nyelvtörténeti hangváltozásával magy. *szür* = avar *sughur*. A horvát, szlovén *surka* «bauernrock», *surina, surinac* id. talán inkább a magy. *szür*, mintsem a *sur* «braun, blass (v. der farbe), dunkelgrau» szón alapúlnak.

349. Magy. **szüz** (accus. *szüz-et*; *zewz* EhrC., *zyz* JordC., VirgC.) 1. «castus; keusch» (pl. «*ziz Maria*» VirgC., «vala ez prior *zőz elmeyeben es testeben*); 2. «virgo, innuba; jungfrau, jungfer»; 3. «purus, vacuus; rein, unvermischt» (pl. «az feld, kyből Adam zerezteteek, *zepletelen vala es zyz*» ÉrdyC.; *szüz étel* = «sovány, böjtös, zsírtól tiszta étel», *szüz föld* «melyet eke még föl nem szántott)»; *szüzei, szüzi* «virgineus; castus, immaculatus; keusch, züchtig, unbefleckt»; *szüzesség, szüzség* «virginitas, castitas; jungferschaft, keuschheit», *szüzetlenség* «unkeuschheit»; *szüzl-: zizlev zep zemek* (NagyszC.) «keusch glänzende schöne augen» (NySz., MTsz.).

Vogul: KLV. *śěś: śěś oaj* «jungfer» (цѣлка; tkp. «reines mädchen»).

Zürjén *söź, soź* «rein, klar, ungemischt; reine flüssigkeit» (*ma-söź* «honigseim»), *söź-* «sich abklären, *söźed-* «abklären, abstehen lassen, präcipitiren», *söźti-* id., *söźas* «bodensatz, nieder-

schlag, abgesetztes» *(jöl-s.* «sahne»; WIED.) | permi *söʒ* «rein, klar», *söʒ* «sich abklären» (GENETZ OP. 21.).

Votják *šuʒal-* (Sar.), Glaz. *šužal-*, Kaz. *šüžal-* «reinigen, ausreinigen, ausputzen», *suʒaśk-*, *šužaśk-* «rein werden, sich reinigen».

< Szkr. *çuddhá-* (nomin. *-ás)* «rein, lauter; rein, heilig (von göttern); rein, schön (von liedern)»; «rein, fleckenlos, fehlerfrei, richtig beschaffen, woran nichts auszusetzen ist; ohne allen zusatz, ungemischt; einfach, bloss», ettől: *çudh-* (præs. 3. *çúdhyati)* «wird rein» *(çodhayati, çundhati, çundhayati* «reinigen») | av. *suδa-* (nomin. *-us)* «reinigung, ausdreschung des getreides» (GRASSM. Wb. 1403; BR. Skr. Wb. 7: 251; JUSTI Hb. 295; UHLENB. EtWb. 313.).

A magy. *szűz* végmássalhangzója, mint a zürjén-votják megfelelők *ʒ, ź* másából következik, az iráni *δ* (= szkr. *dh)* fejleménye; *i, ü* hangzója pedig akár a *ç* hatásából is magyarázható (v. ö. votj. *šužal-* és *šüžal-*, zürj. *soʒ* és *söʒ).* A *szüze-i, szüze-tlen* (e h. (e h. *szűz-telen)* képzések alapjában mutatkozó tőhangzó az árja *-a* (szkr. *çuddha-),* mely itt úgy maradt meg, mint az *árva, csiga, hőre* s több más szóban. A vogul *šěš* hangzója nem szabályos megfelelés az árja *a*-hoz képest, minélfogva a külömhen is csak kis területen található szó permi jövevénynek tekintendő. Kérdés, vajjon nem ugyanez a *šěš* szó, mely az énekek *šěš vąχ, kami vąχ,* illetőleg *šěš ąln, kami ąln* «ezüst» jelzésében fordul elő (v. ö. *šěš-äni, kami-äni* Vog. Népk. Gyüjt. III: 260., melyben *äni* «tányér»), mi szerint *šěš ąln* «tiszta ezüst» volna, úgy mint ÉO. *sël-vaγ* «silber» (tkp. «reines metall»; *sël* «rein, dünn, flüssig» = ÉV. *šälį* id.). Megvan e szólás az irtisi osztják énekekben is ily alakban: *tił-vāχ, kam-vāχ* (PATKANOV), melyben *tił* = vog. *šěš* a sűrűn igazolható *s* > *t* (ill. *ś* > *t)* változással (l. fent 251. l.). Azon körülmény, hogy emitt a szónak hangalakja külömbözik az IO. *senť, senk,* SO. *sinť* «lindenbast» (= ÉO. *seńs, sēs,* ÉV. *šēńś, šěš* id.) szóétől, nyilvánvalóvá teszi, hogy midőn az éjszaki vogul énekekben *šěš* mellett *šěńś* változat is találkozik, ez csak az ismert *šēńś, šěš* «lindenbast» szó váltakozó alakjainak (v. ö. ÉV. *šēńšem* 1. sz. birt. és *šēšnél* ablat.) analogiai hatása, voltakép pedig a két szónak egymáshoz semmi köze. A *šěš vąχ, šěš ąln* igazi értelmét a hagyomány már nem ismeri; de tekintve, hogy a *šopėr ąln, kami ąln* változatban az első a finomabb, az utóbbi a silányabb ezüstöt jelzi, igen föltehető, hogy a *šěš ąln, kami ąln* szólásban is *šěš ąln* = *šopėr ąln,* vagyis a finomabb ezüstnek elavult kifejezése. Így ÉV. *šěš* = KLV. *šěš* «unbefleckt, rein» = zürj. *söʒ* «rein» = magy. *szűz.*

350. Magy. táj (accus. *tája-t)* «vicinia, vicinium, confinium, districtus; tempus; gegend, umgegend; zeit» (pl. «Jerusalem *tayan*», «Sopron *tájra*», «háza *tája*», «az egész föld *tája*»), *tájatt, tájott, tájún, tájban* «circa, circiter; umher, um, gegen» (pl. «*a város tájatt:* in vicinia urbis»); *tájék* «tractus; tempus; gegend, lage; zeit» (NySz.).

< Av. *daχyu-, daŋhu-* (nom. *-uš)* «gau, bezirk, land», óper. (nom.) *dahyāus* «gegend, provinz», pahl. *dahyu-: dahyupat* (= av. *daŋhu-paiti*, örmény *dehpet*, pāzend *dehvad)* «landesherr, herr der provinz» = ujper. *dīh, dih*, pāzend *deh* «dorf»; az ujperzsából: afghán *dih*, balūčī *dīh, dēh* «land, gegend» (Justi Hb. 144—5; Hübschm. Arm. Gr. 139; Horn 131; Geiger Bal. 448.).

A magy. *táj* és av., pahl. *dahyu-* értelmi egyezése mellett a szókezdőben mutatkozó hangbeli eltérés az alább tárgyalt *tíz, tehén, teg-nap, törvény* és *tiszt* szók ugyanily esetével igazolható. A *táj-ék* képzése olyan mint a *faz-ék*-é (l. fent 260. l.).

351. Magy. **ták** «folt (csizmán, bőrszerszámon, ruhán); kiszakadt talpú bocskorba v. csizmába tett, de oda nem varrt bőr- v. posztódarab; fleck (am stiefel od. am kleide); ein stück leder oder tuch, welches statt eines fleckes in den stiefel oder riemenschuh auf die zerrissene sohle gesetzt wird ohne hingenäht zu werden» (pl. «csupa *folt* meg *ták* ez a ruha»); *tákol-* «zusammenflicken, stückweise an einander kleben» (MTsz.).

< Pahl. *tāk, tak* «stück» *(tak ū tak* «stückweise, einzeln») = ujper. *tāh, tā, tāi* «stück»; innen: afghán *tā* „a fold, a plait, a ply, a sheet of paper» (Horn 84; Hübschm. Pers. Stud. 47.).

A háromszéki *tajak, tajk* «hitvány, rongyos, haszontalan, ügyetlen, pipogya», csíki *tajak* «lomha», melylyel a MTsz. a fentebbi *ták* szót egy czikkbe vonja, talán mégis külön szó lesz; mert ugyancsak Háromszékből van közölve: «*tákot vetni rá:* megfoltozni», «*nem leszek senki tákja*», míg van a *tajak* mellett «ügyetlen, hitvány» értelemben *tajlok* is. Így *ták* mint «folt» v. «(posztó-, bőr-) darab» = pahl. *tāk*, mely hogy **tayak*-féle alakból eredt-e, bizonytalan.

352. Magy. **tál** (accus. *tála-t)* «patina, catinus, paropsis, scutula; schüssel» *(arany-, ezüst-, ón-, czin-, cserép-, fa-tál)*; *tál-*

csa, tálacska (dim.); *tálnok* «dapifer»; *tálal-* «patinas cibosque propono; auftischen, serviren» (NySz.).

Vogul: PV. *tāl* «fatál (laposra vájt alacsony oldalú fateknő, melyben ételeket raknak föl az asztalra); holzschüssel».

< Ujper. *tāl* (ﺗﺎﻝ) «discus s. paropsis ex ære, auro, argento, simil.; duo cymbala parva ærea, quæ musici Indici canentes et saltantes inter se concutere solent», melyet VULLERS (I : 415.) a szkr. *tāla-* «cymbel; handfläche» szóval (BR. Skr. Wb. 3 : 313.) egyeztet.

A magyar és ujperzsa adat egyezését már MÁTYÁS FLÓRIÁN említi (Nyhas. 13.). Az átvétel régi korára vall a vog. *tāl* megfelelő hangzója is (l. NyK. 25 : 178. s fent: 140, 317. ll.). PONGRÁCZ S. a tibeti nyelvek kőréből hoz föl hasonló szavakat: kócs *táli* «érctál», dhimál *thāli*, kasmir *thāl* «tál, főző edény, (?) tepsi» (Tibet-magy. nytanulm. II : 18, 21, 40.).

353. Magy. talp (accus. *talpa-t*; *tāp* Komárom-, Baranya-m., *toap* Örség, *tóp* Soprony-, Zala-m.; *tal-fa* Palóczság, *tál-fa* Szlavonia) «planta, planta pedis; solea; basis; ratis; fusssohle; sohle; grund, fundament; floss» *(láb-talp, csizma-talp, oszlop-talp)*; «a faház alapgerendája, mely a földbe tett tuskókon, v. téglaalapon nyugszik» (Vas-m.); *kerék-talp* (Győr-m.) «a kerék kerülete, a küllőkre kereken körül ráhúzott fák»; *talpas* «palmipes, plautus; pedes; breitfüssig; fusssoldat»; (Komárom-m.) «bär»; *talpal-* «pedibus eo; soleam calceo, subdo; zu fuss gehen; sohlen» (NySz., MTsz.).

Lapp: Lule *tuolăpa, tuolĕpes* «flach» *(t. kārrie* «schüssel»), Pite *tólᵉpa, tûlhpas*, Fm. *duolbba, duolbas* id. (HALÁSZ).

V. ö. szkr. *tala-* (nomin. *-am)* «fläche; handfläche, fusssohle; die unter einem gegenstande ausgebreitete fläche, stelle» (BR. Skr. Wb. 3 : 282—3.), melyet UHLENBECK az óbolg. *tĭlo* «boden», litván *tìlės* «bodenbretter im kahn», óporosz *talus* «fussboden» stb. szavakkal vet egybe (EtWb. 110.).

BUDENZnek fölfogását a magy. *talp* szóról, mely ezt «fläche, fuss-fläche» alapértelemmel a lapp *tuolăpa* «flach» szóhoz csatolja (MÜgSz. 176.), nagy valószínűséggel igazolják a **tal-* (= lapp **tuolă-)* alaprészszel egészen egyező hangalkatú szkr. *tala-* «fläche» és «handfläche, fusssohle» jelentés alkalmazásai. Ezek szerint a *tal-p* végzetét egyneműnek vehetjük a *szép, ép, közép* és *törp-e*

szavakéval (l. fent 570. l.); de bajosan gondolható ugyane képző a finn *talla* «lamina (cui adjungi solita)»: *kengän t.* «lamina ex corio sub calceo», *re'en t.* «lamina lignea sub pedamine trahæ» (= észt *tald, tall,* genit. *talla* «sohle») hosszú *ll*-jében lappangó hangelemnek, minthogy *lp,* illetőleg *lv* kedvelt hangcsoport a finnben, mely nem szokott *ll*-vé hasonúlni. Budenz ellenében kétségesnek véli az idézett finn és lapp szók egybetartozását Wiklund is, ki tekintettel a finn *tallaa-* «pedibus calcare, conculcare» képzésre, inkább véli ehhez vonhatónak a lapp: Fm. *duolbmot-*, Lule *tuolmuot-* «niedertreten, mit den füssen treten» igét (Urlapp. Lautl. 129.).

354. Magy. **tanúl-** *(tanolny* MargL., *tanoly* CornC.; *tanól-* Székelység, *tanil* Szlavónia) «disco, studeo; lernen»; (dial.) «szokik; sich gewöhnen» (pl. *átaltanól a tyúk* a szomszéd kertibe»; «lassacskán *rëatanól* az ember a jóra»), *tanuló* «discens; discipulus; docilis; lernend; schüler; gelehrig»; *tanulság* «studium, disciplina; doctrina, documentum; das studium, lernen; lehre, belehrung, wissenschaft»; *tanít-* (dial. *tanéjt, tanêjt, tanêt)* «doceo, erudio, instruo; lehren, unterweisen», *tanító* «docens; institutor, præceptor; lehrend, lehrer» (NySz., MTsz.).

Mordvin: mordM. *tonadĭ-* «lernen, sich gewöhnen», *tonatkšc-* «sich allmälig gewöhnen», *tonaftĭ-* «lehren», *tonafti* «lehrer», *tonafne-* «lernen», *tonafni* «schüler» (Ahlqu.), *tonaftĭ* «lehrer» (Učebn. 1897 : 11.) | mordE. *tonado-* «lernen, erlernen», *tonavle-* (frequ.) «lernen, sich üben», *tonavto-* «lehren, unterrichten, gewöhnen», *tonavlića* «schüler», *tonavtića* «lehrer» (NyK. 5 : 195—6.); *tonafnića* «schüler», *tonafʹle-* «lernen», *tonafto-* «lehren» (Učebn. 1897 : 11, 118—9.).

Cseremisz: cserS. *tunem-, tüńem-* «lernen, sich gewöhnen», *tunémšo, tunemša* «schüler»; *tunokt-, tunukt-, tüńükt-* «lehren, unterrichten, gewöhnen», *tunoktomaš* «wissenschaft» | cserM. *tumeń-, tomeń-, tomeń-* «lernen», *tumd-, tomd-, tomd-* «lehren» (NyK. 30 : 315—6.).

< Óper. *dan-* (imperf. 3. *a-dānā,* præs. 1. **dānāmiy* = szkr. *ǰānāmi)* «wissen, kennen» = pahl., ujper. *dān-:* præs. 1. *dān-am,* infin. *dānistan* «wissen» *(dānā* «gelehrt»), mely az iráni *zan-* = szkr. *ǰan-* «wissen» tő (l. fent 309. l.) alaki változata (Horn 118; Hübschm. Pers. St. 60, 81.).

A vogulban «tanítani»: *χańśt-*, causativuma a *χańś-* «ken-

nen, wissen, erkennen» igének; ebből reflexivum: *χaništaχt-* «tanúlni»; a zürjénben *velöd-* «lehren, unterrichten, gewöhnen», *velödčі-* «lernen, sich gewöhnen» a *velal-* «verstehen, begreifen» = votj. *valal-* id., *valat-, valäkt-* «erklären, unterrichten, belehren» igék tövének származéka. A német *lehren* = ófelném. *lêren* = gót *laisjan* «lehren» is alapértelmében: «wissen machen» (gót *lais* «weiss», *leis* «kundig») s *lernen* tkp. «erfahren, gelehrt werden» (l. Kluge EtWb.[6]: 242—6.). Igen jól fölfoghatjuk tehát az ugyancsak causativum képzővel jelentkező magy. *tan-ít-*, mord. *tona-ft-*, cserem. *tunu-kt-, tum-d-* «docere» igék alapszavát is «scire» értelműnek, vagyis hogy *tanít* tkp. «tudat, tudóvá tesz» s ehhez képest a megfelelő reflexiv *tan-úl-*, mord. *tona-v-le*, *tona-f-le*-képzések «tudóvá lesz», valamint a momentán mord. *tonadi-* (l. Budenz: Összehas. Alakt. 61.) és cserem. *tunem-* (l. u. o. 54.), hangátvetéssel *tumeń-* «megtudni, megismerni» értelműek. Így ezen igék közös alaprésze bizvást egyeztethető az óperzsa *dan-* «wissen, kennen» igével, számba véve a magy. *táj, tíz, tehén, törvény, tegnap* s *tiszt* szavakban is mutatkozó magy. *t* — árja *d, dh* szókezdő-megfelelést, továbbá hogy a magánhangzó tekintetében az ittenihez hasonló viszonylások: mord. *oza-* «sich setzen» és szkr. *ās-* (præs. 3. *āste)* id., mord. *ćokol* «nachtigall» és szkr. *çakuná-* «vogel», mord. *koz* «der husten» és szkr. *kā́sa-, kā́s-* id., mord. *kopa-ška* «hirnschale» és szkr. *kapā́la-*, cserem. *kudo* «haus» és av. *kata-* id., cserem. *šüdö* «hundert» és szkr. *çata-*, cserem. *rüm* «dunkel» és szkr. *rāma-* id. (l. fent 232, 335, 418, 428, 535. és 560. ll.). — A szamojéd nyelvekből ide tartozó adatok: osztjS. *tānamta-, tanamda-* «sich gewöhnen», *tānamdebedi, tanamdebel* «gelehrt», JenS. *tadda-, töta-, tota-* «lehren» (Halász NyK. 23: 264.); a törökségből: *tanï-, danï-* «wissen, kennen, erkennen», *tanïš-, danïš-* «sich einander kennen, mit einander bekannt werden; sich mit einander beraten», *tanïš* «rat, ratversammlung», *tanïk, tanuk* «zeuge» (Budagov I: 731, 730.), melyeknek átvételei a magyar *tana-kod-, tanács* (régi: *tanálcs;* v. ö. *gyümölcs*, régi: *gyimelcs* = tör. *jimiš)* és *tanú* szavak; a mongolból: *tani-* «kennen, erkennen», *taniγul-* «kennen od. erkennen lassen, bekannt machen, zur kentniss bringen», *tanil* «der bekannte, bekannt», *tanilca-* «sich kennen, bekanntschaft machen» (Schmidt 227c.), burjét *tańa-* «erkennen», *tańel* «bekannter» (Castr.).

355. Magy. tapló (accus. *tapló-t; twplo* Schlägli Szój. 959. sz., *topló* Moln. Alb.; Palóczság, Székelység, Vas-m., *toplu* Őrség, *topjó* Baranya-m.) «fomes, fungus igniarius; zunder», *taplós* «fungosus; schwammig» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV., PV. *täplèχ*, LV., KV. *taplèχ*, TV. *täpläχ* «zunder, feuerschwamm (трутъ)».

KLAPROTH «Kaukasische Sprachen» művének abcház szójegyzékében (257. l.) találjuk a következő adatot: «Feuerschwamm: *taplo* (A. *tsimtza)*», melyben nagyon is felötlő az egyezés a magy. *tapló*-val, a mint ez föltünt már ERDÉLYI JÁNOSnak, ki ismeretes művében (7. l.) a magyar szó mellett ezt a *taplo* adatot, továbbá ugyancsak KLAPROTHnak akuša «*tapchana:* Feuerschwamm» közlését (u. o. 85. l.) idézi. Felhozza e szóegyezést BESSE JÁNOS is («abaze *tapló*»: Voyage 84. l.), legutóbb pedig GÜLDENSTÄDT «Beschreibung der Kaukas. Länder (herausg. v. Klaproth, Berlin 1834.)» művének kušhazib-abcház «*Taplo:* Zunderschwamm» adatára (228. l.) hivatkozva THOMSEN VILM. (Beröring. 165.), ki azonban sem az abcház adat hiteléről, sem a magyar *tapló*-val lehető összefüggéséről véleményt nem mondhat. Tényleg van ok gyanakodni emez állítólagos kaukázusi szó hitelében, mely annyira egyező a magyar *tapló*-val, hogy a vogul *täpläχ* alakkal szemben jelentkező sajátos magyar véghangzó-változást (v. ö. vog. *χulaχ* = magy. *holló*, KV. *loąśęχ* «langsam» = magy. *lassú)* is láttatja. Számbajövő itt, hogy KLAPROTH idézett művében közvetetlenül a *taplo* adata fölött ez a közlés olvasható: «Feuerstein: *puschkakŏ*», mit kapcsolatban az előbbivel alig lehet máskép magyaráznunk, minthogy itt valahogy magyar adatok tévedtek bele KLAPROTH szójegyzékébe. Árja eredetét sejteti a szónak a szkr. *tapa-* «glut, hitze, feuer» (l. alább a *tavasz* czikket), melyből mintha eredeti mintaképe melléknévi *-la* s ehhez járuló dimin. *-ka* képzővel volna szerkesztve «tűzi (eszköz)»-féle értelemben.

356. Magy. **tar**: *tar-ja* «a marha nyakának felső része, tarkója; genick, oberer teil des halses (beim vieh)». — **tarkó** «occipitum; hinterhaupt, genick» (NySz., MTsz.).

< Ujper. تار, *tar*, coll. تارک, *tarak* «vertex, cacumen et spec. vertex capitis» (VULLERS I : 411—2.).

Már BEREGSZÁSZINÁL (Ähnl. d. hung. Spr. 103.): «pers. *tarak* Hinterteil des Hauptes = *tarok, tarkó*», míg MÁTYÁS FLÓRIÁNnál (Finnít. Törekv. 29.): «ujper. *tarek* vertex capitis = *taré*». — A *tar-kó* végzete magy. kicsinyítő képző. A BUDENZtől (MUgSz. 183.) ide vont finn *turja*, észt *turi* «nacken, genick» egyeztetése a közös iráni eredet alapján hangtani nehézségekbe ütközik. — V. ö. itt: vakhī *tor*, szangličī *tur* «genick» (TOMASCH. Pam. 782.).

357. Magy. **taraj**, *taréj, taré (toraj* Göcsej, *tara* Sopron-m., *tora* Vas-m.) «carnea corona in capite galli, crista volucris; kamm der vögel» *(kakas-taraj* «hahnen-kamm»); *tarajos* «cristatus; mit

einem kamm versehen»; *tarajoz-*, *taréz-* «beim schopfe nehmen» (NySz., MTsz.).

V. ö. kaukázusi: lák *ṭaral* (plur. *taraldu*) «kamm» (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 113.).

Az egyébként egyező hangalak mellett a magy. *taraj* és kauk. *ṭaral* vég-mássalhangzóinak viszonyát olykép érthetjük, mint a *haj* «cortex», *héj* «tectum», *uj* «novus» stb. szavak (l. fentebb 321. és 338. l.) hasonló eseteit. E szerint a magy. *taraj*-nak is «kamm» volna az értelme, úgy mint az orosz гребень is «kamm» és «kamm der vögel». Az alakilag közel álló s a kaukázusi szóval talán összefüggő török *taraḳ* «kamm» a magyar szóvégi *j*-t nem magyarázhatja.

358. Magy. tat *(taty* Tihany, *toty* Szatmár-m.) «a csónak ülődeszkája; az egy fatörzsből vájt csónak belsejében (a közepén és a faránál) erősítésül meghagyott keresztben fekvő rész, a mely ülőhelyül is szolgál; párkánylécz, melyre a pad ráfekszik (Komárom-m.); a csónak oldalán futó rövid erősítő párkány (Szatmár-m.); pártázata, széle valaminek (ágynak, széknek stb. Balaton-vid.); sitzbrett, befestigende randleisten im kahne; die randleisten (am bette, sessel etc.)»; NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *taχt, toχt (χāp-t.)*, LV., KV., PV. *toχt (khōp-t.)* «die querhölze im fertigen bote, die das boot nicht zusammenschrumpfen lassen (Mouh)».

V. ö. ujper. تختە, *taχta* «asser, tabula», تختى (diminut. vocis تختە) «a small plank; a little board like a slate, which children write on» (Vullers I: 425—6.) | pahl. *taχtak* «brett» (innen: örmény: *taχtak* «tafel»; Hübschm. Arm. Gramm. 250.).

359. (I.) Magy. tavasz (accus. *tavasz-t)* «ver; fruges vernæ; frühling; frühlingsfrüchte» («búzák, *tavaszok*, kaszáló füvek felette jók vannak» RákGy. Lev.); «olyan föld, melyet tavasszal vetnek be» (pl. «födemet nem tudám ősszel elvetni, *tavasznak* kell hogy hagyjam» Székelység); *tavaszi* «vernus, vernalis; fruges vernæ; zum frühling gehörig; frühlingsfrüchte»; *tavasszal* «tempore vernali; im frühling» (NySz., MTsz.).

(II.) Osztják: EO. *tovė, tov* «frühling» *(tovėna* «im frühjahr»; Ahlqu.) | IO. *tāva, tāu* (Patkanov), *tāven*, SO. *tāuχ* «frühling» (Castr.).

Finn *touko* (genit. *touron)* «sementis vernalis, tempus sativum, max. vernale» *(touko-kuu* «Majus mensis», *touko-päivä* «frühlingstag»); karél *tougo* id. | észt *toug* (genit. *touu, tovvo)* «sommersaat, sommerkorn» *(touu-pühad* «frühlingsfest, pfingsten» (Anderson: Wandl. 32—33.).

< (I.) Szkr. *tápas-* (nomin. *-as)* «wärme, hitze, glut; ein best. kühler monat, der erste monat der zwischen winter und frühling fallenden jahreszeit; die heisse jahreszeit»; *tapasya-* «ein best. kühler monat; der zweite monat der zwischen winter und frühling fallenden jahreszeit» (Grassm. Wb. 523; BR. Skr. Wb. 3 : 245—7.).

(II.) Szkr. *tapa-* (nomin. *-as)* «glut, hitze, feuer; die heisse jahreszeit», *tāpá-* «hitze», *tāpaka-* «erhitzend, brennend; fieber», *tapana-* «hitze, glut; die heisse jahreszeit» a szkr. *tap-* (præs. 3. *tápati,* pass., intrans. *tápyati)* «warm sein; wärme von sich geben, erwärmen, erhitzen» tőből, melynek iráni rokonsága: av. *tap-* (caus. præs. 3. *tāpayeiti)* «warm machen», *tafnu-* «hitze, fieber» | pahl. *tāf-tan* «sieden», *tap, tap(i)šn* «fieber» (innen: örmény *tap* «wärme, hitze», *tapanam* «fiebern») | ujper. *tāf-tan* (præs. *tāb-am)* «brennen, wärmen, leuchten», *tāb* «glanz, wärme, hitze; eifer, zorn, schmerz, qual», *tab* «fieber», *tabiš* «hitze» | balūčī *tʿap, tʿaf, tap,* kurd *tāw,* szamnānī *tō,* osszét-tag. *tʿäf* «hitze», *tʿaw-* «wärmen» stb. s további kapcsolatai: lat. *tepeo, tepesco, tepor,* óbolg. *topiti* «wärmen», *teplŭ, toplŭ* «warm» (BR. Skr. Wb. 3 : 243—4, 295—6; Uhlenbeck EtWb. 108; Horn 83; Hübschm. EO. 59; Arm. Gr. 252; Geiger Bal. 149.).

A magy. *ravasz* (régi: *rovasz)* = osszét-dig. *robas,* pahl. *rōpas* = szkr. *lopāça-* «fuchs» hangalakok viszonyával (l. fent 520. l.) bizvást azonosnak vehető a magy. *tavasz* is a szkr. *tapas-*, illetőleg *tapasya-* szóval, melyeknek «meleg (hidegből melegbe átmenő) évszak» jelentése is jól illik a «tavasz»-éhoz. E mellett az osztják *tāva, tové* = szkr. *tapa-*, pahl. *tap,* ujper. *tāb* s ha a Castréntől jegyzett *tāven* tényleg «tavasz» (s nem a ragos ÉO. *tovéna* «tavasszal» mása), ez meg a szkr. *tapana-* képzéshez volna hasonlítható. Az Andersontől idevont finn *touko (< *tov-ko)* ugyanoly képzésnek látszik, mint a szkr. *tāpaka-* (l. az *o* = árja *a* hang-megfelelésre nézve fent 382. és 492. ll.), jelentésfejlődése pedig a magy. *tavasz* «fruges vernæ» értelmével lehet egynemű. Nyilván benne foglaltatik az osztják *tové, tāva* a mordM. *tunda,*

mordE. *tundo* «frühjahr» szóban is, melynek végzetét azonban nem magyaráznám, mint BUDENZ (MUgSz. 188.), a frequ. *-nd* képzővel, hanem a TV. *tǫj-poñ* «frühling» (= *tǫj, tǫj-tārem* «sommer» és *poñ* «haupt; anfang») és ALV. *tuj-poñk* id. (*tuj* «sommer») kifejezések után indúlva, mint elhomályosúlt összetételt a finn *ente-* (nomin. *ensi*) «prior (tempore v. ordine)» szóval «nyárelő»-nek. Az ÉV. *tūjä*, szigvai *tōja*, KLV., PV. *tujä*, KV. *tūjä* «frühling» talán mint nom. verbale (v. ö. *χāl-ä* «halott», *χajt-ä* «futár») a szkr. *tapya-* alapján mint «meleggé váló (időszak)» fejthető meg. Igen homályos a zürjén *tulȉs* (s nem mint BUDENZ írja: *tulȉś*), permi *tulés*, votják *tulȉs* «frühling» szó, melynek végzetét semmiképen nem vehetjük azonosnak az *-ȉś* nomen agentis képzővel (l. MUgSz. 188.). Szókezdőjének eltérésénél fogva nem egyeztethető a magy. *tavasz* szóval s társaival a cserem. *šokša, šokšo* «warm», *šoša, šošo* «frühling» (l. u. o.), melylyel azonban — úgy mint BUDENZ is véli — összefüggő lehet a finn *suoja* «tempestas tepida tempore hiemali, észt *söja, soja* (nomin. *so'e*) «warm, wärme». A HALÁSZTÓL egybevetett (NyK. 23 : 264.) szamojéd adatok, jelesen TavS. *taña*, OsztS. *taň, tagge, tagi, tag, taī*, KamS. *theña*, JenS. *tö*, JurS. *ta'*, *tanko, tavuko* «sommer» az ÉO. *ļuñ*, SO. *ļoñ*, IO. *tuñ* «sommer» = ÉV. *tūw*, LV., PV. *tuj*, KV., TV. *tǫj* «sommer» = finn *suve-* (nomin. *suvi*), észt *suvi* (genit. *suve*), *sui*, lív *söv, süu* «sommer» szókhoz tartoznak (l. ANDERSON: Wandl. 32.).

360. Magy. teg: *teg-nap* (*tén-nap* Udvarhely-m., Alföld, *tën-nap* Zala-m., Csallóköz) «heri, dies hesterna; gestern»; *tege* (elavúlt székely szó): *tege delben* «tegnap délben» (Nyör 14 : 566.); *tëgëtën* (*thygyten* RMNy.; *tigilën* Szlavonia), *tegétt, tegét* (Baranya-m.) «nuper; unlängst, neulich»; (*tegét*) «gestern» (NySz., MTsz.).

< Ujper. *dīg*, pahl. *dīk* «gestern» = balūčī *zīk* id. ezek mellett: ujper. *dī* = bal. *zī*, av. *zyō*, szkr. *hyas*, lat. *heri* id. (HORN 131; GEIGER Bal. 153; UHLENBECK EtWb. 362.).

A jelentésbeli eltérésen kívül lényegesen különbözik hangzásában is a magy. *teg* «hesternus (nuperus)» szótól a BUDENZtől vele egyeztetett (MUgSz. 196.) finn *taka* (genit. *ta'an*), észt *taga* «hinterraum», melynek *g*-je rokonsági alapon semmiképen sem vehető a magy. *g* egyértékesének. Szintígy különtartandó a permi *tön* «gestern», mely a votják *to-lon* «gestern» (= *tu* «jener» + zürj. *lun* «tag»), zürjén *tö-rït* «gestern» (= votj. *tu* «jener» + zürj. *rït* «abend»), továbbá az izsmai *ton* «heute» (v. ö. votj. *tunnä* = *ta nunalä* «heute», tkp. «an diesem tage») tanúsága szerint «jener tag» értelemben valószínűleg **tö-lun* összerántása. Még kevésbé jöhetnek itt tekintetbe a BUDENZtől társított *s, š, l* szó-

kezdőjű szavak (mint: magy. *segg* «podex», cserem. *šengal* «quod pone v. post tergum est», finn *selkä* «dorsum, tergum», vogul *lē'i*, osztj. *lī, teg* «cauda» stb.); ellenben egész alkalmasan állítható egybe a magy. *teg*-gel a pahl. *dīk*, ujp. *dīg*, melylyel már Beregszászi («pers. *dik* ‚gestern' = magy. *teg*-nap»: Ähnlichk. d. hung. Spr. 102.), Jerney («*teg*-nap = perzsa *dih*» Keleti ut. 180.) és Mátyás Flórián («*teg*-nap = ujp. *dej, deg*»: Nyhas. 24.) egyeztetik. Itt figyelembe veendő ugyanis, hogy iráni *d* szókezdővel szintén *t* áll szemközt a biztosan magyarázható *tíz* és *tehén* szavakban (l. e czikkeket alább), hogy árja *ē, i* = magy. *é, ë (ő, e)* hangmegfelelést igazolnak az *ér, fest, fenyő* és *főz* szavak is (de e mellett itt meg is maradt az iráni *i* ejtés a régi és dialektikus *tigitën* alakban), végül hogy a szóvégi mássalhangzó tekintetében *teg* (< régi: **tég*: dial. *tēn-nap*) úgy viszonylik a pahl. *dīk* (= ujp. *dīg*) alakhoz, mint magy. *hág* a pahl. *χūk*-hoz (l. fent 356. l.).

361. Magy. **tegez** (accus. *tegze-t*) «pharetra, corytus; köcher» (*ijj-tegez* id.); *tegzës* «pharetratus; der einen köcher an hat» (NySz.).

Osztják: *tūghet, tūgöt* «nyíltartó tegez rénbőrből, vagy páncélszövetből; köcher aus rentierfell od. panzerstoff» (Pápai Kár.); KO. *tīwet* «köcher» (Patkanov), *tijut* (Pápai Kár.) | ÉO. *tīwit* id. (Pápai József), *tīŕil, tuļ* id. (Ahlqu.).

Vogul: ÉV. *tawėt, taut*, KLV., KV. *täut* «köcher» (*ńāl-t* id.).

Nem lehet a magy. *tegez* szót s az itt idézett, vele kétségtelenül egybefüggő rokon nyelvi adatokat az ujper. *tīrkeš, terkeš* (Horn 91.) átvételének tartanunk, a mint ezt Simonyi Zs. véli (Nyr 28 : 34.) s előtte a magyar szót illetőleg már Mátyás Flórián állította («*tegez* = ujp. *terkes* pharetra, szl. *tarkacs*, olasz *turcasso*»; Finnít. Törekv. 22.); mert föl nem tehető, hogy az ujperzsa szóközépi *rk* mássalhangzó-csoport a magyarban és osztjákban véletlenül egyező módon egyszerűsödött volna a történeti előzmény minden nyoma nélkül *g, γ*-vé (midőn osszét *çärgäs* «adler» = vogul *śārkéś* id. és szkr. *khargála-* «eule od. ein anderer nachtvogel» = magy. *harkály*, vogul *χarχej*; l. fent 206, 329. ll.), sőt az ily módon keletkezett *γ* tovább fejlődött volna hiatus hátrahagyásával kieső *w*-vé. De másrészt bizonyos, hogy hangzóközi vogul-osztják *γ, w* mint magyar *g* megfelelője csak úgy magyarázható, ha föltesszük, hogy az egyezés ugyanazon idegen szónak különkülön átvételén alapúl. Ez az idegen szó jelentésbeli és alaki eltéréseinél fogva nem lehet a kirgiz *tegäš* «napf» (Radloff: Proben d. Volkslitt. d. türk. Stämme III : 1.), *tigäš* id. (Budagov I : 370.) = tobolszki tatár *tīgač, tigäč* «schaale, napf» (تيغاچ, تيگاچ

чапика; Budagov I : 146.) szó sem, melylyel a *tegez*-t Vámbéry (Magy. Ered. 635. l.)[1]) egyezteti; hanem tekintve, hogy a vogul-osztják tegez ma az egyszerűbb nyírhéjalakzat mellett főkép rénbőrből készül s hogy Nagy Géza szerint a honfoglaló magyarok tegzei is leginkább bőrből és bőrrel befont fából készült hosszas zacskóféle holmik voltak (l. Magy. viseletek tört. 38. l.), inkább a csagataj *tigdi* «sack von leder od. filz» (Zenker I : 333; Budagov I : 419.). melylyel a *tegez*, illetőleg *tegze-* a *búza* (= török *boγdai)* és *túzok* (= tör. *toγdak)* hangtani változásával egyezik (v. ö. a jelentésre nézve: vog. *ńěl-kuora* «köcher» [Ahlquist: Wog. Wörterverz. 32.], mely nyilván: KV. *ńōl-khūri* « pfeilsack»).[2]) Mint lehető más magyarázat kiinduló pontját említem föl a következő szkr. adatot: *dhāká-*, nomin. *dhākás* «behälter» (a *dhā-* «setzen, stellen, legen» tőből;[3]) BR. Skr. Wb. 3 : 930.), melylyel egybevetve a vogul-osztják alakokat a gyakori árja *ā*, *a* = finn-magy. *e* hangmegfelelés mellett olykép gondolhatjuk a végzetek viszonyát, mint

---

[1]) Itt Vámb. így ír: «kirg. *tegeš* = tegez (lásd Radloff: Kirg. Sprichwörter Text cz. műve III. k. 1. lap), tulajdonképen: *edény*, melybe az ember betesz valamit». Az idézett helyen azonban, mint már Budenz kimutatta (NyK. 18 : 10.), nincs semmi szó «tegez»-ről, hanem csak «ételcsészé»-ről: *as kujündü tegäškä* R. fordításában: «wird speise in den *napf* gegossen». Ez a kirgiz adat *tigis* alakban s a *tegez*-zel egyeztetve már Vámb. «Primitive Cultur» művében előfordúl (120. l.), mely helyre gyanútlanul hivatkozik Anderson (Wandl. 227.).

[2]) A *tegez*, osztj. *tügöt*, *tūwėt* ily magyarázata mellett nehézséget okoz az Ahlquisttól jegyzett *tǐγiļ*, *tuļ* alakok vég-mássalhangzójának megfejtése, minthogy egyébként magy. *z*-nek megfelelő vog. *t*-vel szemben az éjszaki osztjákban rendesen *t*-t, nem pedig *ļ*-t találunk, pl. KV. *tąut* «feuer», magy. *tűz* = ÉO. *tut* id. (nem: *tuļ)*; ÉV. *pūt* «kessel», magy. *faz-ék* = ÉO. *put* id.; ÉV. *sāt* «hundert», magy. *száz* = ÉO. *sōt* id.; ÉV. *kwoť-l* «mitte», magy. *köz* = ÉO. *kūt;* magy. *ház* = ÉO. *χāt;* csupán magy. *nemez*, vog. *ńamėt* mellett van szintén ÉO. *nāmėļ* «filz» (= ujper. *namad;* l. fent 482. l.). De minthogy Pápai J. *tiwit*-nek hallotta a «tegez» szavát az éjszaki osztjákban, másrészt van orosz (közszláv) *tulъ* «tegez» szó is, úgy látszik, hogy az Ahlquisttól Vologodszkij nyomán közölt *tuļ* adat tulajdonkép ez az orosz szó, a *tǐγiļ* változat pedig vagy egyszerűen ennek alapján keletkezett téves jegyzés *tǐγit* helyett, vagy népies contaminatio: *tǐγit*+*tuļ*-ből.

[3]) Uhlenbeck e szót a gör. θήκη «theca» szóval veti egybe (EtWb. 136.).

az egymásnak megfelelő osztják *vort*, *ūrt* «freiwerber» és szkr. *varā-s* id. szavak közt. Így a magy. *tegez*, melynek hang-megfelelése a *tíz* = osszét *des*, av. *dasa-* esetéhez hasonlítható, végzetében az árja *-s* nominativusjelzőt tartalmazná, a mint ez talán fölvehető a szkr. *kaṇapas*, *kanapas* «eine art lanze» szóra való tekintettel (l. Uhlenb. EtWb. 40.) a magy. **kelevéz**, *kelevész* «lanze, spiessstange, langer stecken» szóról is. Megjegyzendő, hogy a «tegez» zürjén *ńöl-doz* szava is tulajdonkép «nyíl-tartó» (*doz*, tő: *dozj-* «gefäss, schale, korb», *tabak-doz* «schnupftabaksdose», *jöl-doz* «milchschale», *mu-doz* «irdenes gefäss», *pös-va-doz* «teemaschine», *sol-doz* «salzdose»; votják *duz* «kleine kufe»), szintígy az örmény *patkandaran* «köcher» = **patkan* (= ujper. *paikān* «pfeil», pahl. **patkan*) + ujper. *dārān* «behälter» (a *dāštan* «halten» part. præs. képzése; l. Hübschm. Arm. Gr. 136, 224.), valamint a német *köcher* = ófelném. *kochar* «pfeilköcher» és általában «behälter» (v. ö. vestfali *inkst-kuakr* «tintenfass», *nâtl-kuakr* «nadeldose»; l. Kluge EtWb.[6]: 217.).]

362. Magy. **tehén** (accus. *tehene-t*; *tehen* Pálóczság, Göcsej, Háromszék, *teheny* Szlavónia, Udvarhely-m., *tehin* Soprony-m., *tején*, *tejen* Szombathely) «vacca; bos; kuh, rind» (*borjas t.*, *fejős t.*, *vágó t.*); *üsző-tehén* «vitula; kuhkalb», *tehén-tinó* id.; *tehenes* (Csallóköz), *tehenész* (Hegyalja) «vaccarius; tehénpásztor; kuhhirt», *tehenész-* (Fehér-m.) «teheneket őriz; kühe hüten»; *tehened-ik*, *tehenked-ik* «lomhán, nehézkesen leül, lehever, ledűl, elterpeszkedik» (NySz., MTsz.).

< Av. *daęnu-* (nomin. *-uš*) «weibchen von tieren» (*gava-d.* «kuh», *aspō-d.* «stute», *ustrō-d.* «kameelstute»: *gāu-* «rind, stier, kuh», *aspa-* «pferd», *ustra-* «kameel») = szkr. *dhenú-* (nomin. *-ús*) «milchgebend, milchend; die milchende kuh, milchkuh» a szkr. *dhā-* (præs. 3. *dhāyati*) = osszét *dāy-* (inf. dig. *dāyun*, tag. *dāin*) «saugen» igéből, honnan még: szkr. *dhénā-* (nomin. *-ā*) «milchkuh; stute» (tkp. «säugendes tier»), kurd *dāin* «mutter, amme», továbbá pahl. *dāyak* «amme» = ujper. *dāya*, *dāyī* «amme», kurd *dā*, *dī*, *diya* «mutter»; az ujperzsából: balūči *dāī*, afghán *dāyī* «amme» (Horn 119; Geiger Bal. 448; Uhlenbeck EtWb. 139; Grassm. Wb. 695; Justi Hb. 38, 71, 103.).

Mátyás Flórián vette észre először a magy. *tehén* és «szkr. *dhenu* zend *daêna*» egyezését (Nyelvhas. 15.). Utána, de úgy látszik tőle függetlenül említi a szkr. szónak a magyarral való találkozását Fiók Károly (Árják és ugorok: 21. l.), ki azt véli, hogy a

tehén «tiszta szanszkrit szó: *dhénu*; hangtani átvevése olyan, mint *Kreutzer*-ből: *garajczár*. *Kirisztus*» (l. még: Ethnogr. V: 74.). Minthogy szókezdő aspirált mássalhangzónak ilyetén alakulata egyébként magyar jövevényszavakban nem igazolható (v. ö. *kórus* = lat. *chorus*, *kolera* = *cholera*, *karakter* = *charakter*) alkalmasabban fejtheti meg a *tehén* szóközépi *h*-ját a *fuhar* = *fuar*, *fuvar* (= középfném. *vuore*, osztr. *fuore*), *bihal* = *bial*, *bival* (= óbolg. *byvolŭ*), *kohács* = *koács*, *kovács* (= óbolg. *kovačĭ*), *küher* = *küér*, *kövér* szó esete, miszerint e *h* az av. *aę* diftongusnak hiatustöltő mássalhangzójának vehető. E magyarázat mellett számba jövő tény, hogy a déli osztják *maχta*, *magdi* «weide» = zürj., votj. *bad'* = ujper. *bēd*, pahl. *vēt*, av. *vaęiti-* id. szavak megfelelése is arról tanuskodik, hogy az e nyelvekkel érintkezett iráni területen az av. *aę* diftongusnak olyan ejtése dívhatott, mely a *h* (ill. *χ*, *γ*) közbetoldásának kedvezett (l. fent 283. l.). A szókezdő iráni *d*-vel szemben a magy. *t* a *teg-nap* és *tíz* eseteivel egyező; az av. *daęnu*-nak **ta'ęn*-féle változatából fejlődhetett hangilleszkedéssel: *tehén*. — A szkr. *dhénā* alak mását vélem fölismerhetőnek az oszm. *dana*, azerbajdzsán, volgai tatár, baskir, csagataj *tana*, csuvas *tĭnà* «färse im zweiten jahre» szóban (az utóbbihoz a magy. *tinó* úgy viszonylik, mint csuvas *sĭsnà* a magy. *disznó* alakjához).

363. Magy. tej, *téj* (accus. *teje-t*; *té* Somogy-, Hajdú-m.) «lac; milch» (*aludt t.*, *savanyú t.*, *sós t.* «sauere milch», *anya-t.*, *csëcs-t.* «muttermilch»); *tejes* «lactarius, lacteus; milchig, milch» (NySz., MTsz.).

A «tej»-nek s képződményeinek nevezetei a rokon nyelvekben, a mennyiben eredetüket meghatározhatjuk, részben körülíró kifejezések, mint az osztják *ẽsem-jiñk* és vogul *šäkw-vit* (KV. *šäχw-viť*, KLV. *šüχ-üť*, ALV. *šük-üť*, TV. *čuk-iť*) melyek tulajdonkép «csecs-vizet» jelentenek (vog. *šäkw*, osztj. *ẽsem* «brust, euter»; vog. *vit*, osztj. *jiñk* «wasser»), vagy a mordM. *lofca*, mordE. *lovco*, *lofso* «milch», melynek «gemolkenes»-féle alapértelmét a vele egybefüggő finn *lypsä-* «melken; milchen» bizonyítja (l. Ahlquist: Kulturw. 5. és Paasonen: Kielellisiä 20.); részben idegen szók, mint: lapp Sv. *melke*, *milke*, Lule *melᵉhke*, Enare *mielkki*, notozeroi *mieᵢlk* «milch» (Genetz Wb. 171.) < norvég *mjelk*, svéd *mjölk* (l. Quigstad: Nord. Lehnw. 234.) | teri-lapp *majta*, küldini *majt* «milch» < finn *maito* id. | észt *pīma* «milch», finn *piimä* «lac coagulatum» = pahl. *pīm*, av. *paęma* «milch» (l. fent 263. l.) | finn *noki* «rahm» = zürjén *nök* «sahne, rahm» (innen: ÉV. *nük*, KLV. *nüχ* id.), votják *noki*, *nükĕ* «butter mit der buttermilch» = kürin *nekkχ*, rutul *nak*, *näkh*, arcsin *nekh*, tabasszarán *nikh*, varkun, kubači *niq*, chürkilin, akuša *ni'*, kaitach *nui*, agul *nakh*, lák

naχk «milch», avar *nah*, *noχ* «butter» (Erckert: Kaukas. Spr. 102, 51; v. ö. sangličī *newak*, minžānī *niyá*, kāfir *nivah* «buttermilch»; Tomaschek: Pam. 797.) | cseremisz *šeŕ* «milch» (*šer-bal* «rahm» Troj. 77.), cserS. *šör**) «milch» (*šör-bal* «rahm», *šör-ümbal* «tejszin; сливки»; Učebnik 1878 : 19.) = pahl., ujper. *šīr* «milch» = szkr. *kšīrá-*, minžāmī *χšīr*, osszét-dig. *aχšir*, tag. *äχsir* «milch» (Horn 178.). Jó okkal sejthetjük tehát ilyes eredetét a magy. *tej* szónak is, melynek kapcsolatait — tekintve hogy e szó magából a magyarból s a rokon nyelvekből meg nem fejthető, sem az ujabb nyelvérintkezésekből nem magyarázható — legalkalmasabban ama nyelvterületen kereshetjük, hol a legtöbb tejadó állatnak, a *tehén*-nek nevét megtaláltuk, vagyis az árjaságban. Erre nézve útbaigazításul szolgálhat számunkra az örmény *dail*, *dal* «biestmilch», melylyel a magy. *tej* szót Patrubány Lukács egyezteti (Nyör 26 : 394.) s mely Hübschmann magyarázata szerint (Arm. Gr. 437.) az örmény *dayeak* «amme, erzieher», *diem* «sauge (die brust, die milch)», továbbá a szkr. *dhāyati* «saugt», *dhēnā-* «milchend», *dhātrī-* «amme», *dádhi-* «sauere milch», av. *daęnu-* «weibchen von tieren», ujper. *dāya* «amme», osszét *däyun*, *däin* (infin.) «saugen», kurd *daīn* «amme», görög θηλή «mutterbrust», θηλώ «amme», θηλάζω «säuge, sauge», óbolg. *doją* «säuge» stb. szókkal van rokonsági összefüggésben. Nehézséget e magyarázatnál csupán az alkot, hogy az örmény *dail*-nak szorosan megfelelő képzés az árjaság terén ki nem mutatható, már pedig hogy valamely finn-magyar szó közvetetlenül az örményből került volna, eddigelé nincs biztos esettel igazolva. A *tej*-nek ily származtatása helyett okszerűbb azt fölvennünk, hogy az indogerm. *dhēi-*, *dhəi-*, *dhī-*tőnek volt az örmény *dail*-hoz hasonló képzése ugyanily értelemmel a finn-magyar nyelvekkel egykor érintkezett árja területen is s talán ennek mása gyanánt tekinthető még a finn *taalce-* (nomin. *-le)* «rahm, sahne» alaprésze, továbbá a cseremisz *patěl* «sahne» *(tarök-p.* «dicker milchram»), cserM. *pātal* «biestmilch» (NyK. 30 : 56.) szónak *-töl*, *-tal* utótagja (l. a föltett összetétel előtagjára nézve fent 263. l.). Így a magy. *tej* szókezdője az indogerm. zöngés mássalhangzóval szemben a *tehén*, *tíz*, *teg*-nap s *törvény* szók esetével nyerne magyarázatot, míg a magashangúság akár a *j* szomszédsága folytán keletkezett másodlagos fejleménykép, akár osszét *däy-un*, *dä-in*-féle alakulat nyomán volna érthető (v. ö. a

*) A cserem. *šošer*, *šožer*, *šüžer*, cserM. *šišeŕ* «milch» szó (NyK. 30 : 277, 294.) ehhez képest olyan összetételnek tetszik, mint a magy. *csëcs-tej*, vagy vog. *šākw-vit* s előrészében bizonyára a magy. *csë-cs*, *csü-cs*, vog. *šā-kw* kicsinyítő képző nélkül való alapszavát tartalmazza.

végzetre nézve a *haj, héj* «tectum» szó magyarázatát fent 338. l.). Mint más magyarázat kisérletét említem itt föl a következő adatot: av. *dāyah-* «nahrung» *(dregu-dāyah* «name einer flüssigkeit; fruchtwasser»; Justi Hb. 155, 162.) = szkr. *dhāyas-* «nährend, erquickend; trunk; genuss, labung» (a *dhā-* «saugen, milch trinken» tőből; Grassm. Wb. 678.); a végzet megfelelése ez esetben olyan volna, mint a *bün* szónál (l. fent 183. l.).

364. (I.) *Magy. **tetű** (plur. *tetve·k; tethew* Besztercei Szój. 1143. sz., *tető* Moln. Alb., *tető* Mátyusföld, *tetyü* Palócz ság, Aradm.) «pediculus; laus» *(ágyéki-tetű* «filzlaus, plattlaus», *lapos-t.* «afterlaus», *tyúk-t.* «hühnerlaus», *vak-t.* «krätzmilbe»); *tetves* »pediculosus; lausig, voller läuse»; *tetvész-* «pediculos lego; lausen» (NySz., MTsz.).

Osztják: ÉO. *tevtėm, tevčtėm* «laus» (Ahlqu.) | IO. *tevėdem* (Patkanov), *teudem*, SO. *tagutem* (Castr.) id.; *toutem* (Pápai Kár.) id.

(II.) Vogul: ÉV. *tākėm*, KLV. *tāχėm*, ALV., KV., PV. *taχėm*, TV. *täχėm* «laus» (ÉV. *pantä t.*, TV. *sāt lailėp t.* «plattlaus», KV. *roś t.*, PV. *ruś t.* «wanze», tkp. «russische laus»); ÉV. *tākmiñ*, KLV. *taχmėñ* «lausig».

(III.) Lapp: Pite *tihhkê*, déli *ṭihk'e*, Fm. *dikke* «laus» (Halász) | teri *tihke*, kildini, notozeroi *tehk* id. (Genetz Wb. 50.).

(IV.) Finn *täi* laus», *täise-* (nomin. *täinen)* «lausig», *täitele-* «lausen» | észt *täi* (genit. *täi, täi'a)* «laus».

Zürjén *toj* «laus» *(das-kik koka toj* «filzlaus», *löm-toj, pu-toj)* «baumlaus, zecke», *toja, tojöś* «lausig», *tojal-, tojaś-* «lausen», *tojśal-, tojöśmi-* «verlausen, voll läuse werden» (Wied.) | permi *tij* «laus» (Genetz OP. 16.).

Votják *täj* «laus» *(ľom-täj* «zecke»), *täjeś* «lausig», *täjźi-* «lausig werden od. sein», *täjaśk-* «sich lausen».

Cseremisz *ti, tü*, cserM. *tö, tö* «laus».

Mordvin *si* «laus», mordM. *sii*, mordE. *siev* «lausig» (NyK. 5 : 202.).

< Kaukázusi: ud *te* (plur. *teur)* «nisse» = mingrél, láz *ti*, grúz *ti-li*, ingiloi *ti-l* «laus» (Schiefner: Vers. ü. d. Ud-Spr. 94; Erckert: Kaukas. Spr. 95; Adžarian 56.).

Pontosan megfelelnek egymásnak jelentésben és hangalakban az idézett finn *täi*, votj. *täj*, zürj. *toj*, cser. *ti, tü*, mord. *si* s a

kaukázusi *ti*, *te* szavak s tekintve, hogy a finn-magyar nyelvek terén több más apró féreg-, bogár-féle állat elnevezését is kaukázusi eredetűnek igazolhattuk (l. fent a *bogár*, *baglinczа*, *hangya* és *nyű* czikkeket), ugyanígy gondolhatjuk az átvétel irányát a jelen esetben is, noha a szónak teljesebb hangteste (finn, votják *täj*) éppen a finn-magyarság terén jelentkezik. Ugyane szó ismerhető föl a lapp *tihke*, *dikke* alaprészében, mely szót tehát nem véljük egészében a finn *täi* másának, mint Budenz (MUgSz. 215.), hanem ehhez képest már dimin. képzésnek (v. ö. finn *voi* «butter» = lapp *vuoj*; míg lapp *takke-* = finn *teke-* «tun, machen»). A vogul *takém*, *täyém* ugyane dimin. képzést egy másikkal megtoldva mutatja (l. Budenz: Összeh. Alakt. 250.), az osztják *tagu-tem*, *tevé-tem*, *tevtem* s az evvel egyező magy. *te-tő*, *te-tű* (< **tek-tev*) pedig ikerített szerkezetek, ép úgy mint a *nyű* szónál idézett csecsenez *na'-ni*, thuš *nhan* «wurm» (v. ö. avar *na-te*, karata *na-tce* stb. «laus» e mellett: kabardin, šapszug *ce*, abcház *tca* «laus») = osztják-szamojéd *nana-ka*, kamasz. *nene-g* stb. (l. fent 491—2. ll.), vagy kürin, tabasszarán *miz-miz* «mücke», agul *bog-bogaj* «wespe», ud *qum-qum* «auster» stb. (l. fent 170. l.).

365. Magy. **tiszt** (*tüszt* Szeged) «officium, munia, functio; magistratus, honos; munere fungens, officialis; præfectus militum; pflicht, beruf; ehrenamt, würde; der beamte; officier» (*atyai tiszt* «väterliche pflicht», *egyházi tiszt* «kirchenamt», *fő-tiszt* «consul, tribunus», *katona-tiszt* «officier», *tanító-tiszt* «lehramt»), *tisztes* «honorus, decorus; ehrlich, zierlich», *tisztség* «munus, officium; amt»; *tisztël-* «honoro, honorifico, veneror; ehren, verehren, achten» (NySz., MTsz.).

Votják *dišät-*, Kaz. *dešät-* «lehren, unterrichten, gewöhnen» (*dišätiś* «lehrer», *dišätäm* «lehre»), *dišätkǐ-*, Kaz. *dešätišk-*, *dešätčkǐ-* «lernen» (*dišätkiś*, *dešätčkiś* «schüler, lehrjunge»); *diš*, Kaz. *deš-* «sich an etw. gewöhnen, etw. erlernen».

< Szkr. *diç-* (præs. 3. *diçáti*) «zeigen, vorweisen, vorführen; jmd. etw. anweisen, zuweisen», (caus.) *deçayati* «etwas zeigen, anweisen, lehren, mitteilen» (*upa-d.* «zeigen, bezeichnen, angeben, andeuten; lehren, vorschreiben; belehren, unterrichten», *pra-d.* «anzeigen, bezeichnen, anweisen, kundtun, anordnen, vorschreiben»; caus. «jmd. auffordern, antreiben»), *diṣṭá-* (part.) «auf den hingewiesen worden ist; angewiesen, zugewiesen, festgesetzt, bestimmt; der eine anweisung erhalten hat; anweisung, befehl, beschluss; bestimmung, fatum, lebensziel,

ziel», *diṣṭi-* (nomin. *-iṣ*) «anweisung, vorschrift, glückliche fügung; lenkung» | av. *dis-* (caus. præs. plur. 3. *daẹsayeinti*) «zeigen, unterweisen, lehren, strafen», *ā-diṣti-* (nomin. *-iš*) «anweisung, lehre», *disya-* «lehre»; osszét-dig. *aw-diesun, äw-dēsun* (infin.), tag. *aw-dīsin, äw-dīsin* «weisen, zeigen», melyeket a gör. *δείκνυμι* «zeigen», ófelném. *zeigon* «zeigen» szavakkal vetnek egybe (BR. Skr. Wb. 3 : 627—8, 636, 639; CAPP. 174; GRASSM. Wb. 608; UHLENBECK EtWb. 126; JUSTI Hb. 156, 51; HÜBSCHM. EO, 18.).

A *tehén, tíz, törvény* stb. magyar-árja átvételekben mutakozó szókezdő *d* ~ *t* hang-megfeleléssel a magy. *tiszt* szó egyezik a szkr. *diṣṭa-*, vagy akár *diṣṭi-* képzéssel, melyeknek «anweisung, bestimmung, lebensziel» értelme szinte fedezi a «hivatal»- vagy «rendeltetés»-ét, a hogy valakinek a «tisztét» más szóval jelölni szoktuk; de a «tiszt», mint hivatalos személy sem más, mint a szkr. *diṣṭa-* «der eine anweisung, bestimmung erhalten hat». A votják *dišät-* fölös caus. képzővel ugyanazt fejezi ki, mint a *deçayati* «lehren, mitteilen», vagy az *upa-diçati* «belehren, unterrichten» s jellemző, hogy a «tanúlni» szava éppen a *dišät*-ből alkotott reflexivum: *dīšätiśk-*, miből t. i. azt következtethetjük, hogy a *diš-* «etw. erlernen» a *dišät*-ből való analogikus elvonás s másodlagos fejlődés, a mint ezt föl kell tennünk azért is, mivel a szkr. *diç-*, av. *dis-* nem intransitivumok.

366. Magy. **titok** (accus. *titko-t; titkiat, tytkyaban* BécsiC.) «arcanum, secretum; secretus, absconditus; geheimniss; geheim, heimlich» (pl. «alkota *titk hailakat:* fecit secretum cubiculum» BécsiC.; «felmene *titoc hazaban*» NádC.), *titkon, titkonnan* «occulte, latebrose, celatim, abdite; heimlich, verborgen»; *titkol-* «occulto, dissimulo; verbergen, verhehlen»; *titkos* «arcanus; occultus, secretus; heimlich, verschwiegen» (NySz.).

Vogul: ÉV. *tūjt-*, ALV., KV., PV. *tujt-*, TV. *tujt-, tōjt-*, KLV. *tujt-, tunt-* «verbergen, verstecken, verheimlichen» (*χot-tūjtėstä* «er versteckte es»), ÉV. *tūjtėp-* (mom.), TV. *tuitant-* (frequ.); ÉV. *tūjtχat-*, ALV., KV. *tujtχat-, tujtpąχt-*, KLV. *tuntχat-*, TV. *tujtkhėt-, tōjtkhąt-* «sich verbergen, sich verstecken».

< Av. *taya-* «heimlich, verborgen», *tāya-* «diebstahl»; *tāyu-* (nomin. *-uš*) «dieb» = szkr. *tāyú-* (nomin. *-uṣ*) «dieb» ezek mellett: *stāyú-* (nomin. *-úṣ*) «dieb», *stāyáti* «ist verstohlen», *stėya-* «diebstahl», melyet az ujper. *sitādan* = pāzend,

pahl. *stātan* «wegnehmen» igével vetnek egybe, valamint a *t*-vel kezdődő változatokat az óbolg. *taiti* (præs. 1. *tajǫ*) «verbergen, hehlen», *tatĭ* «dieb», *taj* «geheim» szavakkal (Justi Hb. 132, 134; Horn 157; Uhlenbeck EtWb. 111; Miklosich EtWb. 345.).

A vog. *tūj-t-* az árja *tāya-*, *tāyu-* igei alapjából (v. ö. *stāyati*, szláv *taiti*) való momentán képzés (l. Budenz: Összehas. Alakt. 59.) s a KLV. *tunt-* (e h. **tujint-*) az ugyanazon tőből való frequentativum (l. u. o. 21.); v. ö. a hangzók megfelelésére: KV. *surèń*, *surìń* «gold» = av. *zaranya-* id.; vog. *ūrt*, *urt* «teil» = av. *arəδa-*, szkr. *árdha-* «seite, teil» (l. fent 140. l.); vog. *χūntėp* «schaufel»: av. *kan-*, szkr. *khan-* «graben» (u. i. 388. l.); ÉV. *ūrei*, LV. *ūri*, PV. *vuri* «stehendes wasser, länglicher see» = av. *vairi-* «see», pahl. *var* «teich» (l. u. i. 503. s még 318. ll.). A magy. *titok*, *titko-*, mint már Budenz fejtegette (MUgSz. 219—220.), nyilván ugyanolyan képzés, mint *rejtėk* és *szitok* (a *rejt-*, *szid-* igei alapszóból) s kifejlő **tit-* alaprészében azonos a vog. *tūjt-* igével.

367. Magy. tíz (accus. *tize-t*) «decem; zehn» *(tizën-ëgy* «eilf», *tizën-kettő* «zwölf», *tizën-kilencz* «neunzehn»); *tizes* «decuplus; zehnfältig»; «zehner»; *tized* «decimus; decimæ; decuria; zehnter; zehntel; zehend», *tized-ik* «zehnter» (NySz.).

Zürjén *das* «zehn» *(das-ötĭk* «eilf», *das-kĭk* «zwölf»), *dasöd* «zehnte» | luzai *das (kĭk-das* «zwanzig» e h. *kĭź; vit-das* «fünfzig» e h. *vetĭmĭn; kvait-das* «sechzig» e h. *kvaitĭmĭn)* | permi *das (kĭk das* 20, *kuim das* 30, *ńoľ-das* 40, *vit-das* 50, *kvaťdas* 60, *das-das*, *dasjes das* 100), *dasöt* «zehnte» (Wied.).

Votják *das* «zehn» *(das-odĭg* 11, *das-kĭk* 12); *daso* «zehner, zehn enthaltend», *dasäti* «zehnter».

< Osszét: digori *des*, *däs*, tagauri *däs*, déli *das* «zehn» = av. *dasa* (nomin.; gen. *dasan-am)*, pāzend *dah*, ujper. *dah*, *deh* (innen: kurd, balūčī *dah*, *deh*, mindzsānī *dah)* id. = vakhī *ḍhas*, *las*, szariqōlī *dhés*, šighnī *ḍhīs*, *īis*, afghán *las*, yaghnōbī, szangličī, szamnānī *das* id. = szkr. *dáça* (gen. *daçānām)* id. = örmény *tasn*, óbolg. *deseţ-ti*, litván *dẽszim-tis*, görög δέκα, lat. *decem*, gót *taíhun*, ófelném. *zehan* stb. (Hübschm. EO. 36; Horn 131; Uhlenbeck EtWb. 122; Tomaschek Pam. 821.).

A magy. *tíz* árja hasonlatát Fischer János Eberhard említi először 1756-ban írott «De origine Ungrorum» művében («ungrice

decem: *tíz*; indice et persice: *dösf*» ; l. fent 2. l.) ; utána szólnak róla SCHLÖZER, KALMÁR GYÖRGY («maiores nostri finale *h* mutaverunt in *z* aliquando; ex. c. *tëz, tiz* a persico *deh* decem» ; l. u. i. 3. l.), BEREGSZÁSZI («*tíz* = zigeunerisch *desch*»; Ähnl. d. hung. Spr. 129.), FESSLER («*tíz* = bengal. *des, das,* decan. *dos*» ; l. fent 8. l.), ERDÉLYI JÓZSEF («*tíz* = kaukas. *déz* zehn» nyilván: osszét *des*; Sprache d. Stammverw. 16. l.), MÁTYÁS FLÓRIÁN («*tíz* = szkr. *daça*, parszi *dah*, ujp. *deh*, hindi *disz, desz*; Magyar-árja Nyelvhas. 4. l.) s FIÓK KÁROLY (Árják és ugorok 16. l.). A permi *das* árjaságát KLAPROTH veszi észre először («syrj., perm. *das* = osset. *des*, arm. *dasn*»; Asia Polygl. örmény szójegyzék); később tárgyalják CUNO (l. fent 43. l.), TOMASCHEK (l. u. i. 81. l.) és STACKELBERG («perm. *das* = osset. *däs*, av. *dasa*»; Irano-finskija leks. otnošenija 5. l.); l. még: Ethnogr. V : 139.

Miután a finn-magyar nyelveknek *egy, hét, száz* és részben *ezer* számneve árja eredetűnek bizonyúlt, nem tarthatjuk merő véletlennek a «tíz» zürjén-votják *das* szavának szoros egyezését az osszét *das*, av. *dasa* «zehn» szóval, hanem ezt úgy mint az előbbi esetekben nyelvi érintkezésből s átvételből kell magyaráznunk. Nyilván köze van ezekhez a magy. *tíz*-nek is, de ennek hangalakulata nem egynemű a permi *das*-éval, tehát külön iráni nyelvjárásból került jövevényelemnek tekintendő. A kezdő mássalhangzónak *d* > *t* változása itt a *tehén, törvény* és *teg*-nap szavakéval, az árja *a* = magy. *i* hang-megfelelés a *kincs, fist (füst), birge, csirke* magashangú s a *csiga, iparkod-, iránt, piszok, szil, vissza, szín* mélyhangú szavakéval egyező (l. e szavak tárgyalását u. i.); a mi pedig a szóvégi *s*-ből fejlett *z*-t illeti, ez alakulat, ha ugyan nem volt már meg az átadó nyelv területén, a *hiúz* (= csuvas *šüläwéś*, mongol *šilegüsün* id.), *gözü* (= volgai tatár *kŏśé*, tobolszki *küskü*, kojbal *küskä* «ratte») és *borz* (= tör. *bors-uk*) szavak esetéhez hasonlítható. — BUDENZ (MUgSz. 221.) s előtte már CUNO (l. fent 43. l.) a permi *das* és magy. *tíz* mását vélik fölismerhetőnek a «kettő» s «egy» számnevekkel összetett finn *kahdeksa* «acht», *yhdeksä* «neun» és cseremisz *kandakše, kändäγše* «acht» (= finn *kahde-n*+*d°.), indikše, endeχše* «neun» (= finn *yhde-n*+*d°.*) *-deksa, -dakše* utótagjában is, mely erősebb összerántással lappangana még a mordvin *kafksa, kavkso* «acht», *vehksa, vejkse* «neun», továbbá a lapp *kaktse, gavtse* «acht», *oktse, oftse* «neun» számnevekben. Föltévén, hogy a szóelemek tagolása itt helyes s a külön szónak vett utórész eredeti értelmében is tényleg a «tíz» számnak kifejezője, nem pedig amolyan alkalmazott kifejezés, mint a vogul *ləu* és déli lapp *čehkë* «tíz» (tkp. amaz: «olvasat, szám», emez: «bevágás, rovás»; l. HALÁSZ I. Nyör 21 : 244.): a kapcsolatot legfeljebb olykép érthetjük az előbbi alakokkal, hogy emitt a *ks* ama sajátos (bizonyára nem egyszerű *s*) átmeneti hang visszatükrözése, melyen át az indo-

germán *k* (gör. δέκα) árja *ç*-vé (szkr. *daça)* alakúlt. Ezek szerint a permi *das*, magy. *tíz* és a cserem. *kan-dakše* utórésze ugyanazon árja szónak három különböző nyelvterületről s különböző viszonyok közt átvett alakjai volnának.

Az árjaság alapján vélem megmagyarázhatónak a finn-magyar nyelvek több más «tizet» jelentő számnevét is. Ilyen a votják *-don* ezekben: *ńiľ-don, ńiľ-don, ńüľ-don* «vierzig» *(ńiľ* «vier»), *vit-ton* «fünfzig» *(viť* «fünf»), *kwať-ton* «sechzig» *(kwať* «sechs»), *siźim-don* «siebzig» *(siźim* «sieben»), *ťamìs-ton* «achzig» *(ťamìs* «acht»), *ukmìs-ton* «neunzig» *(ukmìs* «neun»). Már Budenz egybekapcsolta ezen *-don*-t a «tíz» jelentésű *das* szóval (v. ö. a költői beszédben *śiźim-das* = *śiźim-don)* úgy értelmezvén a vég-mássalhangzó eltérését, hogy amaz **dos-n (*das-n)* helyett afféle *-n* képzőelemmel bővült, minő szerinte a finn *seitse-mä* végzete. Minthogy azonban ily *-n* számnévképzőnek egyébként semmi nyoma a votjákban, nem hihető, hogy az éppen az idegen eredetű *das*-hoz csatlakozott volna s valószínűbbnek kell tartanunk, hogy itt ugyancsak az árja *daça-*, *dasa*-nak valamely *-n* járulékkal szerkesztett alakjával van dolgunk. Ily fölvételre nyújt alapot az av. *dasaṇąm* = szkr. *daçānām* genitivus alak, mely a permi *das* eredeti nyelvjárásterületén a pahl. *yaztān* «gott» < av. *yazataṇąm* (plur. genit.; l. fent 378. l.) módjára kopva s a votjákba átkerülve könnyen válhatott emitt **dosən, *dosn*-féle alakon át *don*-ná*) (v. ö. a *sn* > *n* egyszerűsítésre nézve a votják inessivus *-ìn* rag esetét, mely a votják elativus *-śt* = finn *-sta* rag mellett nyilván a finn inessivus *-ssa* rag eredetibb *-sna* alakjának mása). Így *viť-don* eredet szerint ily kifejezés volna: «ötje a tíznek», vagy «öt a tízből», ép úgy mint a finnben: *kaksi-kymmentä* «húsz», *kolme-kymmentä* «harmincz», tkp. «kettő, három a *tízből*». A *-don*-nak ily magyarázatával egybehangzó, hogy e számnév az egyszer tízre nem, hanem csupán a többször (négyszer, ötször stb.) tízre használatos; az egyszer tíz jelzésére ugyanis elég a puszta «tíz» *(das)* szó nomin. alakjában, míg a tízből való többszörösség szabatosan a számok viszonyításával (adott esetünkben genitivus szerkezettel) fejezhető ki.

Egy másik szó a permi nyelvekben a «tíz» jelzésére: *-mìn*, mely a következő szerkesztett számnevekben fordúl elő: zürj. *komìn* «dreissig» *(kuim* «drei»), *ńela-mìn* «vierzig» *(ńoľ* «vier»),

---

*) Megjegyzendő, hogy a votják *o* többször magas hangzónak *(ä, e)* változata átmeneti *ö* helyett (pl. *odìg* «eins» : v. ö. magy. *egy; ozon* «meissel»: v. ö. magy. *vés-; ton* «du» = cser. *teń, tòń; vormì-* «überwinden» = zürj. *vermì-*, v. ö. vog. *vērìt-* id., *lobal-* «fliegen»: v. ö. magy. *lebeg-* stb.), minélfogva a *-don* < **dosən* iráni mintája gyanánt az osszét *däs* hangzójával legalkalmasabban **däsan, *däsän*-féle alak vehető fel.

veti-mĭn «fünfzig» *(vit* «fünf»), *kvaiti-mĭn* «sechzig» *(kvait* «sechs») | votják *kwamĭn*, Kaz. *kwamĕn* «dreissig» *(kwiń, küń* «drei»). Nyilván azonegy e *mĭn* szóval a vogul: ÉV. *nali-män*, KLV., ALV., KV. *nälmen*, PV. *nelmén* «vierzig» utórésze (ÉV., LV., PV. *nilä*, KV. *nelä*, TV. *nilï* «vier»), mely mellett az ÉV. *at-pėn*, LV., KV., PV. *ätpėn* «fünfzig» (mV. *at*, LV., KV., PV. *ät*, TV. *äit* «fünf») és ÉV. *χąt-pėn*, KLV. *khōtpėn*, KV. *khōtpėn**) «sechzig» (ÉV. *χąt*, KLV. *khöt*, ALV. *khą̄t*, KV. *khǭt*, PV. *khąt*, TV. *khąt* «sechs») *-pėn* tagja csak változat, a mint ezt kétségtelenül mutatja a KV. *ätpėn*-nek még névjelzés gyanánt fenmaradt archaistikus *ätmėn* mása (Vog. Népk. Gy. II : 222.). Tudvalevőleg ez utóbbiakhoz sorakozik a magy. *-van, -ven* is ezekben: *negy-ven, öt-ven, hat-van, het-ven, nyolcz-van, kilencz-ven* a több esettel igazolható *m* > *v* változással *(nalimän, nälmen: negyven* = *nilem, nelm: nyelv)*. Hogy mi voltakép ez a «tízes» szám, megmutatják számunkra a *mĭn* szónak következő alkalmazásai a zürjén-votjákban: zürjén *ki-mĭn, ki-mĭna* «wie viel» *(ki-mĭniś* «wie viel mal, wie oft»; *öt-kĭmĭn* «einige, manche», *ki-mĭnöd* «der wie vielte») = permi *ko-món* «wie viel» (Genetz), *kĭnĭm* id. (Wied.) = votják *końa (< *komńa)*, Kaz. *kĭńa* «wie viel» *(końään* «um wie viel», *olo-końa* «etliche»); zürjén *si-mĭn* «so viel» *(si-mĭniś* «so oft») = permi *sĭnĭm* id. (Wied.) = votják *sĭńa* id. | zürjén *mĭnda, mĭmda, munda, mumda* «so viel wie» *(kik-mĭnda* «doppelt», *öt-m.* «gleich viel», *si-mĭnda* «so viel», *ma-m.* «wie viel»: az *iž-da* «grösse», *il-da* «ferne», *vĭj-ta* «höhe» stb. képzőjével szerkesztve; l. Wiedemann: Syrj. Gramm. 46.); permi *momda* «wie viel» (e h. *ma-mĭnda* Genetz) = votják *mĭnda*, Kaz. *mĕnda* «eine gewisse quantität habend» *(so-m., sińa-m.* «so viel, wie jenes», *ta-m.* «so viel, wie dieses», *ma-m.* «wie viel»). Itt a *mĭn* értelme nyilvánvalóan: «quantität, maass, zahl» (pl. *kĭ-mĭn* = «mennyi, mily számú, mily mennyiségű, terjedelmű») s ezzel fölismerjük benne mását a szkr. *māna-* (nomin. *-am)* «das messen, messung; maass (ganz allgemein); umfang, gewicht, grösse» (BR. Skr. Wb. 5 : 720; Grassm. Wb. 1033.) = óperzsa *-mānā* (ebben: *fra-mānā* «befehl, gesetz» = pahl., ujper. *farmān, fermān* «befehl» = szkr. *pra-māṇam* «maass; richtschnur, autorität»; Uhlenbeck EtWb. 222, 178.) szónak, mely a *mā-* «messen» igének képzése (l. fent 463. l.). Az árja «mérték, mennyiség, szám» szónak alkalmazása a «tíz» kifejezésére szakasztott olyan eset, mint midőn a fentebb idézett lapp *lokke*, vogul *ląu*,

*) A tavdai vogul nyelvjárás nem ismeri e számnévi alakokat, itt «negyven»: *ńilu*, «ötven»: *äit-lu*, «hatvan»: *khąt-lu (lu* «tíz»); szintígy fejezik ki a «hatvan»-t az alsólozvai és pelimi nyelvjárások *(khą̄t-ląu, khąt-ląu)*.

cserem. *luo, lu* ugyancsak általános «szám, mennyiség» (tkp. «olvasat, megolvasott szám») szóval jelöli a «tízet» s többszöröseit, vagy midőn a déli lapp e czélra a *čehkĕ* «bevágás, rovás» szót használja (*kĕkti čehkĕ* «húsz», tkp. «két rovás», azaz: «két szám»). — Sejthető, hogy ugyancsak ez az árja szó alkotja utótagját a finn *kymmene* = mordM. *kemen*, mordE. *kämen* «tíz» (*kolmagemen, koloń-gemen* 30, *nilä-gemen, nileń-gemen* 40, *ved-gämen, vädgämen* 50 stb.) szónak is.

Egy harmadik «tíz» értelemmel jelentkező szó zürjén-votják-ban: *-miś*, mely a következő számnevekben található: udorai *komiś* 30, *ńeľa-miś* 40, *veti-miś* 50, *kwaiti-miś* 60 | zürjén *kökja-miś*, permi, izsmai *kĭkja-miś* «acht» = votják *ťamiś, ťamćs* id.; zürjén *ök-miś*, izsmai *ok-miś* «neun» = votják *uk-miś, uk-mćs* id. (tkp. «kettővel: tíz», «egy: s tíz», úgy mint a szurguti osztják *ei-erχ-joń* «egy fölös s tíz»*) = «kilencz»; l. fent 562. l.). Ezen permi *miś* «tíz» szó mását ismerte föl Budenz (MUgSz. 123.) a mordvin *komś* «zwanzig» szó utórészében is, mely tkp. «két-tíz» (úgy mint cserem. *ko-lo* «zwanzig» = cserM. *kok-lu*) s azonos a zürjén *kiź*, votják *kiź, kĕź* = vogul: ÉV. *χūs*, KLV. *khūs*, ALV., PV., TV. *khus*; osztják: ÉO. *χus*, IO. *χūs*, SO. *kŏs* = magy. *húsz* szóval. Ugyancsak Budenz derítette ki (MUgSz. 421.) ezen permi *-miś* szónak további nyomait a magy. *harmi-ncz, kile-ncz* és *nyol-cz***) szavakban, melyek az előbbi adatokkal együtt arra vallanak, hogy a «tíz»-nek itt tárgyalt jelzésmódja egykor közkeletű volt a finn-magyar nyel-

---

*) A «kilencz» ily kifejezése ismeretes a szanszkritban is. «Für die neuner speciell sind solche substitute, wie *ekonaviṅçati* ‚20 weniger 1' = ‚19' nicht ungewöhnlich; später wird *eka* ‚1' weggelassen und *ūna-viṅçati* [‚fehlend-zwanzig'] etc. haben denselben wert» — írja Whitney (Ind. Gramm. 173.). Tehát nemcsak a «tíz» kifejezésében, hanem a «nyolcz» és «kilencz» számnevek szerkesztésének módjában is árja hatást ismerhetünk föl.

**) A magy. *nyol-cz* előrésze kétségtelenül azonos a vog. *ńollqu* «acht» szóéval, miszerint az egész kifejezés a zürj. *miś* megfelelőjével szerkesztve: «orr-tíz» = «a (hét felé) távolabbi szám a tíztől» ellentétben a vogul *qntël-lqu* «neun» számnévvel, mely «oldal-tíz» = «közelebbi szám a tízhez» (l. fent 562. l.). — A *kile-ncz* ép olyan kihagyásos szerkezet, mint az előbbi jegyzetben idézett szkr. *ūna-viṅçati* = «(egy) híja húsz» = «19», vagy az IO. *ār-joń*, alsó-szurguti *ürχ-joń* «kilencz», mely mint a felső-szurguti *ei-erχ-joń* «kilencz» megfelelő mutatja tulajdonkép: «(egy) fölössel tíz» (l. u. o.). Ezek szerint a zürj. *miś* megfelelőjével szerkesztve *kile-ncz* = «(egy) *kívüle tíz*», vagyis: «egyet kivéve tíz» a *kívül*-nek *kilül, kil* alakváltozatával.

vek volga-urali vonalán. A mi immár ezen *-miś* szónak eredeti értelmét illeti, ennél figyelembe veendő, hogy a *-mĭn* szóval nemcsak tájbeszédileg váltakozik (pl. zürj. *ńeľa-mĭn* és udorai *ńeľa-miś* 40, zürj. *veti-mĭn* és ud. *veti-miś*), hanem vegyesen használatos vele egyazon nyelvterületen is (pl. votják *uk-miś* 9 és *kwa-mĭn* 30; magy. *harmi-ncz* és *negy-ven*). Ez t. i. arra a föltevésre jogosít, hogy a két szóval eredetileg kifejezett gondolat lényegileg egynemű volt, vagyis a *-miś* is ugyanazt mondta, mit a *-mĭn*; ez alapon pedig alkalmasan kínálkozik a *-miś* értelmezésére az av. *mas* «gross» (*masyāo* «grösser», *masah-* «grösse») = pahl. *mas*, gabrī *mas* «gross» (samnānī *mēsin*, kurd *māś-tĭr*, kāšānī *mus-śar* «grösser»; HÜBSCHMANN: Pers. Stud. 210—1.), akkép fogván föl e szónak szerepét, hogy az eredetileg a magában véve nagyon is határozatlan *mĭn* és *lqu* «mérték, szám, olvasat» kifejezések szorosabb jelzésére szolgált (mint: «*nagy* szám, *nagy* mérték»), idővel pedig, mint természetesen érthető, úgy is tudott vonatkozás, mellőle a jelzett szó elmaradt; tehát: zürj. *ko-miś*, magy. *harmi-ncz* = «három nagy (t. i. szám v. olvasat)». «Nagy tíz»-nek (*šūr luhkē*) mondják ma a déli lappok a «százat» (HALÁSZ: Nyőr 21, 249.) s az ilyen kifejezésnek akkor, midőn a számképzetek nehezen emelkedtek föl a tízig, épúgy volt helye ezen kisebb mennyiség jelzésénél is. Tulajdonkép csakis a «nagy» jelző odaértésével válhatott a «tíz» szavává a többször idézett «mérték, szám, olvasat» kifejezés is; mert a «tíz»-nek mint «olvasat»-nak kiválóságát s ellentétét a «számnak, olvasatnak» szintén nevezhető kisebb számok (1—9) ellenében éppen az emeli ki. E szerint *ńeľa-mĭn* és *negy-ven* ép oly eliptikus kifejezés, mint *ko-miś* és *harmi-ncz*; értelme: «négy (nagy) szám v. mérték». L. e czikkhez: Keleti Szemle I: 241—258. ll.

368. *Magy. **tó** (accus. *tava-t*, plur. *tava-k*; *thouua* = «tava» 1211-iki oklevélben NyK. 25: 143; piscinæ... *Agtoa* et *Kyzentoa* NySz., *továval* Csúzi; *tuó* N.-Küküllő-m.) «palus, stagnum, lacus; see» (*állό-tó* «palus; teich», *halas-tó*, *gyalmos-tó* «piscina; fischteich»); *tós*, *tavas* (*tovas* PP.) «paludosus, stagnatus; sumpfig, überschwemmt»; *tól* (accus. *tóla-t*, plur. *tóla-k* Palóczság, Pest-m., *taól*: plur. *taóla-k* Heves-m.) «teich, see»; *tócsa* (*tolcha* Pesti) «lama; pfütze, lache» (NySz., MTsz.).

Vogul: TV. *tō* (birtokosragokkal: *tōm*, *tōn*, *tōtė*, *tōwu*, *tonne*, *tōwąn*; plur. *tōwėt*; *tōwanėm*) «teich, see».

Osztják: ÉO. *tū*, *tuw* «see, landsee» (AHLQU.) | IO. *teu* (CASTR.), *tou* (PATKANOV); alsó-SO. *touχ*, felső-SO. *toχ* (CASTR.) «landsee».

Zürjén *ti* «see, landsee, teich, flachsweiche» (*sola ti* «salzsee»), *tiа* «seen od. teicheenthaltend, see-, «teich-», *tiaś-* «im wasser liegen, durchnässt werden, weichen (v. flachs, hanf»; WIED.) | permi *to* «landsee, teich», *toot-* «weichen» (GENETZ OP. 15.).

Votják *to*, Kaz. *tǧ*, Sar., Mal. *ti* «landsee, teich».

Finn *suo* «sumpf», *suolisto* «sumpfiger ort» | észt *sõ* «wiesenmoor, sumpf, morast».

A szamojédságban: JurS. *to'*, OS. *tu*, *to*, KamS. *thu* «binnensee» (l. HALÁSZ NyK. 23 : 267.).

< Kaukázusi: mingrél *toba*, szvanét *tob*, thuš, grúz *tba*, láz *tiba* «see; lac» (ERCKERT: Kauk. Spr. 127; ADŽARIAN 17; SCHIEFNER: Versuch ü. d. Thusch. Spr. 132.).

A magy. *tó* épebb hangtesttel jelentkező *tava-*, illetőleg régi *tova-* = TV. *tōv-* tőalakjának hű mása a mingrél *toba* ama *b* > *v* gyöngüléssel, melyet az arcsin *sob* «mund» = tabasszarán *šu*, dzsek *süv* id. = vog. *sōp*, *sūp* id. = finn *suu*, régi magyar *szá* (*zawa*-ban JordC.), vagy a magy. *hév*, *hő* = csecsencz *hev-gho* «warm», chürkilin *χhev* «sommer» = kabardin *χoabe* «warm» esetében is tapasztaltuk (l. fent 553—4. és 346. ll.). A kaukázusi eredet alapján jól megmagyarázható a vogul: ÉV., KLV., PV. *tūr*, KV. *tūr*, ÁLV. *tor* «see, teich» szó is, mint a grúz *tba* «see, sumpf», *tbore* «sumpf» képzésének (ERCK. 138.) megfelelője (v. ö. ehhez: arcsin *subor* és chürkilin *turhi* «sumpf» u. o.); a magy. *tól* végzete pedig, mint e kauk. *-re* képzőnek *-le (-li, -l)* változata érthető (l. fent 121, 171, 327, 358. ll.). A finn *sulka* «feder» = mord. *tolga*, vog. *tąul*, magy. *toll* id. szókezdőjének hangváltozásának fölvételével helyesen vonja BUDENZ a magy. *tó* rokonságához (MUgSz. 222.) a finn *suo*-t is (< **tuwo*); de a vog. *tūr*-hoz való nagy hasonlatossága mellett is külön tartandó az IO. *tōr* «see; niedrige stelle an ufern der flüsse u. seen, wo sich im frühjahr wasser findet» (PATKANOV), KO. *tor* (PÁPAI KÁR.), minthogy ennek éjszaki osztják mása: *l̨ōr* «eine von einem flusse durch überschwemmung gebildete seichte bucht» (AHLQU.) = SO. *l̨ūr* «niedrige gegend, morast» (CASTR.) = VJ. *jar*, Jg. *sar* id. (PÁPAI KÁR.) id. = or. сор (az osztjákból), ez pedig *l̨* < *s* szókezdőjével, mint ANDERSON kimutatta (Wandl. 139.) a magy. *tó* hangalkatához nem illik (v. ö. az osztják szóhoz: zürj. *sar* «meer» és szkr. *saras* «teich, see; wasserbecken»; GRASSM. Wb. 1487.). — Kaukázusi eredetűnek mondja *tó* szavunkat már ERDÉLYI JÓZSEF (Stammverw. d. Hung. 12.), de a tőle idézett *tun*, *tuur* adatokat forrásaimban nem találom. BEREGSZÁSZI (Ähnl. d. Hung. Spr. 106.) perzsa *tau* «teich, see» egyezést említ s van is VULLERSben تَو «locus in deserto, ubi aqua restagnat, stagnum» (I : 474.), ennek azonban etimologiája előttem homályos.

369. Magy. **tölgy**, *tölgy-fa (twelfa, tewlfa* Schlägli Szój. 1585: 2236. sz.; *telg fa* Beszterczei Szój. 893. sz.; *tőllyfa* Heltai, *tőlyfa* Decsi; *tölfa* Soprony-, Vas-m., *töfa, tüfa* Somogy-m.) «quercus, cerrus, ilex; eiche» *(cser-tölgy* «carpinus»); *tölgyes (tölles* Zala-m., *töllös* Vas-m., *töles* Somogy-m., *tölös* Rábaköz) «quercubus consitus; eichenreich» (NySz., MTsz.).

< Osszét: tagauri *tūlg*, digori *tolgä* «eiche (дубъ»; Miller: Osset. etjudy II : 35.).

Előfordúl ez egyeztetés már Tomaschekknél (Ausland 1883: 706. l.) és Thomsennél (Berör. 232.). Az osszét szó eredete homályos; vele egyező módon látszik képezve: tag. *sivilg*, dig. *šibulgä* «eschenbaum (ясень»; Miller u. o.). A végzetben mutatkozó változás olyan, mint a magy. *hölgy* és *irígy* szavakban (l. fent 374. l.); a magánhangzók megfelelése a *hőre* és *sör* szavakéval egynemű (l. e czikkeket).

370. Magy. **tőr** (accus. *tőr-t; teer* PozsC., *ter* KulesC., *twr* Schlägli Szój. 585. sz., *theur* Beszterczei Szój. 116. sz., *tűr* Sylv.) «mucro, gladius, ensis; säbel» *(hegyes tőr* «stossdegen», *kétélű tőr* «zweischneidiges schwert», *méregetű tőr* «haudegen»; NySz.).

< Kaukázusi: lák *tur* (gen. *turlil*, plur. *turdu)*, chürkilin *tur* (plur. *turmi)*, kürin *tur* (instr. *turúni*, plur. *turár)*, csecsencz *tʿur* (genit. *tʿuiriñ*, plur. *tʿarraš)*, thuš *tʿur* (plur. *tʿarbi)*, kubači, rutul, czachur, agul, chinnalug *tur* «schwert, säbel, degen», mely szó megvan az örményben is *tʿur* s az afghánban *tura* alakban (Uslar-Schiefner: Kasikum. St. 113, Hürk. St. 172, Kür. St. 209, Tschetsch. St. 60, Vers. ü. d. Thusch. Sp. 134; Erckert: Kaukas. Spr. 119.).

Előfordúl lényegében ez egyeztetés már Dankovszkynál (Magy. nemzet maund. 18. l.), Erdélyi Józsefnél (Stammverw. 13. l.) és Stackelbergnél (Irano-finsk. leks. otnoš. 11. l.). Bár a kaukázusi szó eredete homályos,*) összefüggése a magy. *tőr* szóval kétségtelen azon hang-megfelelés szerint, melylyel a *szűr, tölgy* s több árja eredetű szóban *(sör, hőre, szűz)* találkozunk. Különválasztandók a Budenztől (MUgSz. 232.) egyeztetett finn *terä*, észt *tera*, cserM. *tor* «schneide, schärfe», melyek a finn-magyar nyelvek árja elemeinek *a* ~ *ä* hang-megfelelése alapján a szkr. *dhārā*

*) Levon Mseriantz moszkvai tudós «Къ боспорской ономастикѣ» (Москва, 1899.) értekezésében az V. századból igazolható örmény szót iránságból való jövevénynek tartja.

«schneide, schärfe, klinge» = av. *dāra-* id. (Justi Hb. 155.) szóval vethetők egybe (l. Tomaschek: Sitzungsber. 113. köt. 23. l.). Igen kétes a *török* «subula; pfrieme, schusterahle» (NySz.), «nagyobb fajta árforma hegyes vas- v. faeszköz»; «tülökcsúcsból való eszköz, melylyel a lószerszám szíjkötéseit kioldozzák s az istrángot átdugják» (Hont-, Heves-m.), *törke* «árforma, hegyes eszköz», *törkő* (Bánffy-Hunyad) «szegalakú hegyes eszköz, a melyet a kikészített bárányból lyukgatására használnak» szók idetartozása is (l. MUgSz.); mert a tobolszki tatárban van: *tüjrä- (töjrä-)* «mit einer stecknadel anheften» = kirgiz *tüjrö-* id. (пришпилить булавкой) s ebből: tob. tat. *tüjrämä, tüjräüč*, kirgiz *tüjröüš* «stecknadel (булавка»; Budagov I: 414; Ostroumov 203.), melyek nyomán bizvást föltehető a magy. *török* mintaképe gyanánt egy *-uk, -ük* nom. verbale képzővel szerkesztett **tüjrük* származék is. A harmadik, jelesen «laqueus; decipula, tendicula; fallstrick, schlinge» (NySz.) «lószőrből v. madzagból csinált hurok, fogótőr» jelentésű *tőr, török* (plur. *törkö-k*, acc. *törkö-t*) másai: csagataj, kirgiz *tor* «netz, fischernetz; vogelschlinge» (сѣть рыболовная, сѣтка, силокъ для птицъ; Budagov I: 387; Ostroumov 206.) = perzsa *tōr* «fangnetz, garn», vakhī *tor*, szanglič *tur* «fangnetz» (Tomaschek: Pam. 804.) = avar, lák, ud, chinnalug, arčin, ingiloi *thor*, czachur *thar*, buduch, dzsek *thur* «netz» (Erckert: Kaukas. Spr. 108.) = mongol *toγur* «netzwerk, geflochtenes gatterwerk, eine krücke zum aufsitzen der stossvögel» (Schmidt 250*a*) = jakut *doγur* «vogelschlinge» (Böhtlingk 115.); v. ö. még a kalkuttai csagataj szótár következő adatát: تورو (? *töre, tora*) «schlinge, dohne (силокъ, укрюкъ»; Budagov I: 391.), melynek mását Zolotnyiczkij a csuvas imádság homályos *tura, t'ra* szavában véli fölismerhetőnek (Kornevoj slov. 180.).

371. Magy. **törvény** *(teruen* NémGl., *teruin* Melius) «lex, jus, ritus; gesetz, das recht»; (Ipoly-vid.) «szokás, természet; sitte, gebrauch, natur»; (Torontál-m.) «törvényszék; gerichtshof» *(hadi t.* «kriegsrecht», *paraszt t.* «civilrecht», *isteni t.* «dass göttliche gesetz», *ó-törvény* «das alte testament», *uj-törvény* «das neue testament», *szokás-törvény* «sitte»); *törvényes* «gesetzlich», *törvénytelen* «ungesetzlich»; *törvényked-ik, törvénykez-ik* «judicium exerceos; litigo; gericht halten; zanken, rechten», *törvényez: el-t.* (Háromszék) «elpöröl, pörrel elvesz» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *dhárman-* (nomin. *-ma)* «stütze, fester halt; gesetz, feststehende ordnung od. sitte; einrichtung» *(dhármaṇas pári* «nach der ordnung, nach der reihe», *dhármaṇā, dhármabhis* «nach seiner art u. natur»; *dhárīman-* «feststehende art u. weise, hergebrachter brauch»; *dhárma-*, nom. *-as* «gesetz, recht,

ordnung, sitte, satzung; art u. weise, natur, eigenschaft, eigentümlichkeit») a szkr. *dhārāyati* «hält, trägt, schützt, erhält, hält aufrecht» = av. *dārayeiti*, óperzsa (1. sz.) *dārayāmiy*, ujper. (inf.) *dāštan*, (præs. 1.) *daram*, osszét (inf.) *dar-un*, *dar-în* «halten, erhalten, besitzen» tövéből, mely igének az iránság terén is van pahl. *darmān* «remedy», ujper. *darmān* «heilmittel, mittel» képzése s ennek átvételekép az örményben: *darman* «verpflegung, pflege, nahrungsmittel, proviant, futter» (Grassm. Wb. 659, 658; BR. Skr. Wb. 3 : 882, 887; Uhlenbeck EtWb. 135—6; Hübschm. Arm. Gr. 138.).

Vámbéry nyomán (NyK. 8 : 182; Magy. Ered. 343.) elterjedt nézet, hogy a magy. *törvény* török eredetű, összefügg a csagataj, tatár *töre* «vorsteher, richter, haupt; gewohnheit, sitte, gesetz, richterspruch» (Budagov I : 390.) = ujgur *törü* «gesetz, sitte» (a košo-zaidami föliratban; l. Radloff: Glossar. 128.) = mongol *törö* «regierung, reichsverwaltung» (Schmidt 261*b*) szóval. Bár e felfogás helyességét legutóbb Simonyi is «kétségtelennek» vallja (Nyr 25 : 51.), nem érthetjük, hogy miként csatlakozott a nem sűrű használatú *-vány* deverbalis képző egy török névszóhoz s miért volt erre szükség, midőn a törökben maga a vélt *töre*, *törü* alapszó is kifejezi a «törvényt». A szkr. *dhárman-* = iráni *darman* a magy. *törvény* szót*) különösen régi *tervén* alakja szerint egészében megmagyarázza a *tehán*, *tej*, *tíz* és *teg*-nap szavakban is mutatkozó árja *dh*, *d* = magy. *t* szókezdők esetével, továbbá a finn-magyar nyelvek árja elemeinek sok esetben igazolt *a* ~ *e* hang-megfelelésével, végül a *név*, *kevés* és *hüvös* szavakban is mutatkozó *m* > *v* változással (l. e czikkeket fentebb). A *törvény* végzetét legalkalmasabban a tővel azonos iráni *darman*-féle nominativus alak nyomán érthetjük; de mint az óbolg. *krŭma*-ból a magyarban *kormány* lett, lehetett bár egy szkr. *dhárma*-féle, azaz a tő *-n* mássalhangzója nélkül ejtett nominativus alak mintája szerint is *törvény*. — Az iráni *dār-*, *dar-* «erhalten, besitzen» értelme alapján idetartozónak ismerszik föl: cseremisz *tarmán* «vermögen, besitztum; werkzeug» (NyK. 30 : 298.) < tatár *darman* id. (Ostroumov : 59. l.).

372. *Magy. **ujj** (accus. *ujja-t*; *vy* Schlägli Szój. 398. sz., *ujaink* Pázm., *új* Com.) «digitus; finger» (*mutató-ujj* «zeige finger», *hüvelyk-ujj* «daumen», *kis-ujj* «der kleine finger», *láb-ujj* «zehe»); *ujjas* «digitatus; finger habend», *ujjatlan* «digitis carens; ohne finger» (NySz.).

*) Fölemlíti ez egyezést már Patrubány Lukács (Sprachw. Abhandl. I : 219.).

Osztják: ÉO. *ļuj* «finger, zehe» *(još-ļuj* «finger», *kur-ļ.* «zehe», *nemļa-ļ.* «der namenlose d. h. ringfinger»; *ļuit* «fingerring»; AHLQU.) | SO. *ļoi*, IO. *tuj* «finger» *(tujit* «fingerring»; CASTR.), VJ. *jąj* «finger» *(küri-j.* «zehe», *némlęχ j.* «ringfinger», *kutu-j.* «mittelfinger», *pĕñ j.* «daumen»), *juj* «fingerhut» (PÁPAI KÁROLY).

Vogul: ÉV. *tuľä* «finger» *(ąul-t.* «zeigefinger», *kwoťl-t.* «mittelfinger», *namtal t.* «ringfinger», *sirėχ-t.* «kleiner finger», *pajä-t.* «daumen»; *kättė q̈śnė tuľä* «fingerring», tkp. «an der hand getragener finger», *jūntsaχtnė tuľä* «fingerhut», tkp. «näh-finger»), KLV. *tuľ* «finger» *(kq̈t-tuľ* «finger», *łol-t.* «zehe», *khąl-t.* «mittelfinger», *nämtal t., sirχ-t.), tuľe: kq̈ttė äšne tuľe* «fingerring», *jutsaχtne tuľe* «fingerhut»; ALV. *tuľä* «finger» *(il-t.* «zeigefinger», *khal-t., nämtal-t., sirkeñ-t.),* KV. *tąľä* «finger» *(koät-t.* «finger», *łol-t.* «zehe», *moj-ōt-t.* «mittelfinger», *näntäl t., śorkėm t.),* PV. *tuľé* id., TV. *tuľäšėm* id. *(jänu t.* «zeigefinger», *jät t.* «mittelfinger», *kersėm-t.* «kleiner finger», *laćl t.* «zehe»; l. a *-šėm* végzetre vonatkozólag fent 447. l.).

Zürjén *čuń* «finger» *(voǯ-č.* «zeigefinger», *šör-č.* «mittelfinger», *nimtöm-č.* «ringfinger», *čaľ-č.* «kleiner finger», *kok-č.* «zehe»), *čuńa* «finger habend, fingerig» (WIED.) | permi *čiń* «finger, zehe» (GENETZ OP. 18.).

Votják *čińi*, Kaz. *čińĕ* «finger» *(aǯ-č.* «zeigefinger», *šor-č.* «mittelfinger», *ńimtäm-č.* «ringfinger», *čoli-č.* «kleiner finger», *poli-č.* «daumen»), *čińijo* «finger habend».

Lapp: Lule *čīᵘtie, čuotie* (plur. *čūtie'), Pite čuᵘwtê, čuᵘwti,* Fm. *čuvdde* (genit. *čuvde)* «finger» (HALÁSZ).

< Kaukázusi: varkun *thlup,* kubači, kaitach *thup,* czachur *thub,* kürin *thub (tʿub,* instr. *tupʿú,* loc. *tupʿá,* plur. *tupʿár),* agul *thúv, thu,* tabasszarán *thup, thuv* «finger» | akuša, chürkilin *thul* (chürk. gen. *tʿwā,* plur. *tʿulvi),* csecsencz *tol-g* «finger» *(kogantolg* «zehe»), rutul *tili,* buduch, dzsek *til* id. (v. ö. kurd *tĺi),* szvanét *fχule* id. | grúz *thithi,* ingiloi *thith* id. | chinnalug *tcethal,* karata *thlitcel* id. | andi *tceka* id. *(čukuthli-tceka* «zehe»), karata *tcekoa: thlitcel-tcekoa* «zehe» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 63. és 156; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 174; Kür. Stud. 213.).

A «mutató ujj» neve a jeniszei-szamojédban *ľubae* (l. HALÁSZ NyK. 23 : 269.) s ez egybevetve a lapp *čuvdde* alakkal rávezet

bennünket arra, hogy a finn-magyar nyelvek idézett «ujj» szava eredeti hangzásában s képzésében megfelel a kaukázusi nyelvek *ľap, t'ub (t'uv, t'u)* «ujj» szava mellett előforduló grúz *thi-thi*, ing. *thi-th* (< **t'u-t'i, t'uv-t'i*) származéknak.*) Az osztják *ľ, j, t* = vog. *t* = zürjén-votják, lapp *ć* = magy. ' szókezdet igen jól egyeztethető a kaukázusi nyelvek *ľ, t', c* megfelelőjével; a következetes *u* hang a vog. *tuľä*, osztj. *ľuj, tuj*, zürj. *čuń*, lapp *čuodde*, magy. *ujj* alakokban szintén azonos hanggal áll szemben s végül a lapp *d*-vel váltakozó vogul *ľ*, osztják és magy. *j* is érthető abból a kaukázusi hangból, melynek fejleményei ma a különböző nyelvekben *t', c* és *ľ*. Megjegyzendő, hogy a magy. *ujj*-nak régi alakja *uj* s ez hívebben is megfelel az osztják *juj, ľuj* alakoknak, mint az előbbi, úgy hogy emo hangzást a «manica» értelmű másik *ujj* analogikus hatásának tulajdoníthatjuk, melyben a *jj*-nek a vogul *tajt* és zürjén-votják *sajäs* «ürmel» tanúsága szerint *ɣľ*-féle mássalhangzócsoport lehetett előzménye (l. NyK. 27 : 139.). A zürj. *čuń*, votj. *ćiń* (< **čuńi*) alakokban a *ń* eredetibb *ľ* helyett valónak vehető, mint ezekben: zürj. *kiń, keń* «schale, dünne haut» = zürj. *kiľ* «haut, schale, hülse», *ranjal-* «umherschweifen» = *ruľjal-* «umherschlendern, umherstreifen» (l. u. o. 163. l.). Talán nem is más a zürj. *čal*, permi *ćal*, votj. *ćoľ i, ćiľ-é* «der kleine finger», mint ugyancsak a *čuń, ćiń-é* szónak más kauk. nyelvjárásból került magashangú változata (v. ö. kauk. *thal* és *tili* «finger» s a szamojédben: osztS. *ťelka* «kleiner finger») szorosabb jelentéskörben alkalmazva. Így fejthető meg t. i. a vogul: KLV. *pąľe (kat-p.)* «daumen» = ÉV. *pajä (pajä-tuľä)*, ALV. *pąjü*, KV. *pąjä*, PV. *pąj (koąt-pąj)* id. = TV. *päjŋ* id. = zürj. *pel (pel-čuń)*, votj. *poľ-i*, Kaz. *püľ-é* «daumen» szó is mint a csecsenecz *pelig* (genit. *pelgiy*, plur. *pelgiš*) «finger» (Schiefner: Tschetsch. Stud. 65.) = abadzech *felig* id. (Erck. 63.) mása (v. ö. ezekhez: TavgyS. *feaja*, JenS *fïťu, fiďu*, KamS. *phïdi* «daumen») ugyanazon jelentésmegszorítással, melylyel az IO. *pāñ* «finger, zehe» *(odeñ-p.* «zeigefinger», *kuttep-p.* «mittelfinger», *āna-p.* «daumen», tkp. «dicker finger»; Castr.) = ÉO. *pañ* «daumen» (Ahlqv.), VJ. *péñ-jaj* id. (PK.).

373. Magy. **undok** *(ondok* JordC., CornC.; Székelység) «foedus, obscoenus, teter, spurcus; garstig, hässlich, greulich», *undokol-* «cloaco, foedo; besudeln, beschimpfen, verachten», *undokít-* «foedo, spurco, cloaco; besudeln, verunreinigen»; *undorosz-ik, undorod-ik* «fastidio, nauseo; sich ekeln» (NySz., MTsz.).

*) Már Klaproth-nál egybevetve: «zürj. *tjute* (sich) finger és georg. *t'it'i*» (Asia Polygl.[2] 198. l.

V. ö. osszét-dig. *omd* «das erbrechen» a *vom-*, tag. *ūm-* «sich erbrechen» = av. *vam-*, pahl. *vām-* (inf. *vāmītan*) «speien» tőből, melynek rokonsága a latin *vomō* «habe erbrechen, speie aus», gör. ἐμέω «speie aus» stb. (Hübschm. EO. 32; Horn 296; Uhlenbeck EtWb. 271.).

Az *undok* értelme tulajdonkép, mint ezt Budenz is fölveszi (MUgSz. 867.): «ekel, ekelhaft, was einen zum ekel erregt» s a *hideg* (régi: *hidek*) módjára szerkesztve (szkr. *vānta-* «gespieen» + *-ka*; l. fent 349. l.) olyan jelentésfejleménynek vehető, mint a fentebb idézett idg. szóhoz tartozó dán *vaemmes* «ekeln; ekel od. übelkeit spüren» s ónord. *vámr* «eine ekelhafte person» (Uhlenb. u. o.); v. ö. lat. «respuere» = «zurückspucken» és «verabscheuen, verachten» s az *utál*-nak hasonló magyarázatát Budenznél (MUgSz. 834.). Ily értelemmódosulás alapján az osszét *ūm-*, *vom-* másának ismerszik föl a zürjén *um-* «überdrüssig werden» (Wied.) = votj. *im-* «überdrüssig werden, übersatt werden mit etwas», melyekből zürj. *um-mi-* «zuwider werden (durch häufigen genuss)», votj. *ẽmẽt-* «ekel erregen». Ezekhez tartozik pedig a magy. *ún-* «fastidio, taedet, nauseo; überdrüssig werden» ige is (*unodalom, unalom* «tædium; verdruss, langeweile»), melyet tehát nem szükséges **uv$_g$-n* közvető alakkal az *okád-* tövéhez csatolnunk (l. MUgSz. 866.), hanem a *hun* ~ *húny* s a mom. *-n* (< *-m*) képző változásával az azonos jelentésű zürj. *um*-mal együtt az osszét *ūm-*, *vom-* másának vélhetjük. Megjegyzendő, hogy az itt föltett *m* > *n* változás már az osszétben mutatkozik, hol az *ūm-* imperfectuma *umdi̯on* és *undi̯on* (Hübschm. EO. 32.); de a magyarban is keletkezhetett a leggyakrabban használt *úntam* (*megúntam*) szerkezet alapján (e h. **únmtam*, mint: *hánt-*, *szánt-*, *bont-* a *hámlik*, *számlik*, *bomlik* mellett) az *ún-* alaknak tő gyanánt való általánosítása.

374. (I.) Magy. **úr** (accus. *ura-t*) «dominus, herus; maritus, vir; herr, hausherr; mann, gemahl» (*úr-isten* «dominus deus», *fő-úr* «magnat, oberster», *földes-úr* «grundherr», *apát-úr* «abbas»; *uram* «mein mann», dial. *kis uram*, *kisebbik uram* «der jüngere bruder meines mannes», *nagy uram*, *nagyobbik uram* «der ältere bruder meines mannes»), *úri* «dominicus; herrn-, herrschaftlich», *uraság* «dominatio, dominatus; dominium; dominus; herrschaft, herrschung; gebiet, herrngut; herr», *ural-*, *urall-* «dominum agnosco, herum veneror; als den herrn erkennen, den herrn ehren», *uralkod-ik* «regno, impero; herrschen, regieren» (NySz., MTsz.).

(II.) Mordvin: mordM. *azər*, mordE. *azȯr*, *azoro* «herr» (*kan-*

azȃr «fürst» PAASONEN: Mordv. Lautl. 85, 86, 89, Türk. Lehnw. im mord. 36; *kud-azȃr*, *kud-azoro* «hausherr», *oc-azȃr*, *iń-azoro* «könig, kaiser», tkp. «grosser herr»; NyK. 5 : 156.).

Zürjén *ozȋr*, *ozer* «reich» *(ozȋr-lun* «reichtum»), *ozȋrmi-* «reich sein od. werden», *ozȋrmöd-* «bereichern», *ozȋrtĕi-* «sich bereichern» (WIED.); innen: ÉV. *ūsér* «reich».

Votják *uzȋr*, Kaz. *uzĕr* «reich; reichtum», *uzĕrlĕk* «reichtum», *uzȋrmi-*, *uzĕrmĕ-* «reich werden», *uzȋrt-*, *uzȋrmit-*, *uzȋrmat-* «reich machen, bereichern».

Vogul: ÉV., ALV. *ą̄tĕr*, KLV., PV., KV. *ōtér* «herr; fürst; held, göttlicher held» *(ą̄tĕr* = *Mir-susnė χum* = IO. *Paiwā̆χ'ta* «der welthütende gottessohn»; *kwăl-ōtér* «hausherr» = ÉV. *kwoliń ą̄tér* id.; *nąj-ą̄tér* «götze; geist des götzens», tkp. «fürstinfürst»; *ą̄trėkėm* «mein herrchen, mein gemahl»); *ą̄triń* «dem herren gehörig».

(III.) Osztják: ÉO. *ūrt*, *ūr* «herr, edelmann; der könig (der spielkarten)»; AHLQU.), *ūrtėń* «dem herren gehörig» | IO. *ūrt* «herr; fürst; held» (PATKANOV), SO., KO. *ort* «herr, fürst; vorsteher (старшина)», *ort-ku* id.; *ortėń wąč* «fürstlicher stadt» (PÁPAI KÁR.).

Finn *uroho-*, *uroo-* (nomin. *uros)*, *urho*, *uro* «mann; held; gatte» *(uros-työ* «heldentat»), *urosa* «männchen (v. tieren)», *urokse-* (nomin. *-os)* id., *urohoise-* (nomin. *-inen)* «männlich, mann-», *urostu-* «sich ermannen, heldenmütig sein», *urhoollise-* (nomin. *-inen)* «tapfer, heldenmütig».

(I.) < AV. *ahura-* (nomin. *-ō)* 1. «herr» (pl. *ahurō kava Husrava* «der herr könig H.», *aŋheuš ahurem* «als den herrn der welt»); 2. «nom. propr. des höchsten gottes»: *Ahura-Mazdāo* «Ormuzd» = óper. *Aura-Mazdā* id., pahl. *Auhrmazd* (ejtve: *Ohrmazd)* =

(II—III.) Szkr. *ásura-* (nomin. *-as)* «mit wunderkraft versehen, übermenschlich; wunderkräftiger gott od. dæmon» (JUSTI Hb. 45; SPIEGEL: Altpers. Keilinschr. 201; UHLENBECK EtWb. 18.).

Magy. *úr* = óper. *aura-*, av. *ahura-* úgy mint magy. *hús* = av. *gāuš* (l. fent 359. l.), míg a mord. *azȋr*, *azoro*, a mint ezt már PAASONEN kimutatta (l. NyK. 25 : 378.), a szkr. *ásura-* mása. Igen természetes és gyakori fejlemény az «úr» jelentésből a «gazdag»

(pl. magy. *dús* «reich» = régi *dúzs* «magnat, grosser herr» = olasz *doge*; l. SIMONYI: Nyör 29, 49—53.) s így hozzávonható e mordvin szóhoz a vele alakilag szorosan egyező zürj. *ozir*, votj. *uzir* «reich» is, a mint kétségtelenül azonos vele a vogul *ātėr* az ismeretes *s (z)* > *t* változással (l. fent 142, 251. és 499. ll.). Harmadik külön mintát tükröz az osztják *ūrt*, *ort*, melynek hangátvetése az *ezer* szónál tárgyalt esetek közé tartozik (l. fent 244—5. s még 494—5, 502. ll.) s párját bírja az alakilag és jelentésben közel álló finn *uros* (tő: *uroho-* < **uroso-*) szóban is. — Más szó a BUDENZtől (MUgSz. 867.) idevont finn *oraha-* (nomin. *oras)* «eber» = mordM. *uroś* id. (PAASONEN: Kielellisiä 21.), melyet már TOMASCHEK (Skyth. 13.) az av. *varaza-* (nomin. *-ō)* «eber» = pahl. *varāz* (innen: örm. *varaz)*, kurd *berāz*, ujper. *guraz* id. = szkr. *varāhá-* (nomin. *-ás)* id. (HORN 200; UHLENB. EtWb. 273.) másának ismert föl; ismét mások a finn *orihi-* (nomin. *oris)*, észt *ori* (genit. *ori)* «hengst» (l. fent 445. l.), zürj. *verös* «mann, gatte» (l. u. i. 498. l.), osztják *ūrt* «freiwerber» (l. u. i. 499. l.), osztják *ōrti* «onkel, bruder der mutter» (l. u. i. 133. l.); végül a cseremisz *užo*, cserM. *oža* (BUDENZnél: *ūzo*, *ōza)* «mas, masculus» nem más, mint a csuvas *aźà* «männchen (v. tieren; самецъ); vater» (l. ZOLOTNYICZKIJ szótárában 2. l. és NyK. 30 : 330.).

Közfelfogás, hogy az *úr* «dominus» származéka az **ország** «regio; imperium, regnum» (pl. *hegyes; görbe ország; Bihar-o., Csík-o., Magyar-o., Német-o., ország-út* «landstrasse») szó is (l. pl. BALASSA-SIMONYI: TüzMNy. 586.), mely e szerint az *úr-ság*-hoz csak olyan viszonyban volna, mint a *jó-szág* «habe, gut» a *jó-ság* «güte» szóhoz. Látszólag megerősíti e nézetet a HB. *uruzag* írása, melyhez hasonlóan a Schlägli Szójegyzék is *vrzag*-nak jegyzi a szót (öt ízben, közvetetlenül mellettük található tíz *orzag* írás mellett; l. SZAMOTA kiadásában 27—28. ll.); ámde föltünő itt, hogy szabály ellenére eredetileg hosszú *ú* tőhangzó változott volna el *o*-vá, melynek hosszú ejtését nyelvtörténet s nyelvjárások nem igazolhatják; másrészt — mint ujabban tudjuk — igen kétes, hogy ily esetekben tényleg *u*-nak olvasandó-e az Árpádkori oklevelek *u*-ja s nem-e inkább *o*-nak. Igen lehetségesnek kell ennélfogva tartanunk, hogy az *ország*-nak semmi köze az *úr*-hoz; hanem alapjelentése a «regio; land», melyből csak másodlagos fejlődéssel lett «imperium, regnum» (pl. «*ywyen a te orzagod:* adveniat regnum tuum» KulcsC.). Ez esetben figyelembe jöhető adatok az *or-ság (*oro-ság:* HB. *uruzag)* alaprészének magyarázatánál: av. *vara-*, pahl. *var* «bezirk, umgrenzte fläche» = szkr. *vára-* (nomin. *-as)* «umkreis, umgebung, raum, weite ausdehnung» *(vára ā pṛthivyāḥ* «auf dem erdenrund»; BR. Skr. Wb. 6 : 709; GRASSM. Wb. 1217; HORN 298.), melyek szerint a magyar szó képzése olyan volna mint ezeké: *mező-ség, erdő-ség, völgy-ség* (= «mezős, erdős, völgyes

vidék»), azaz eredeti értelmében *ország* = «kerület, körvidék» (*hegyes ország* = «hegyes vidék»). Hang-megfelelés tekintetében az *or-ság* (< **vor-ság*) az árja *vara-* alakhoz viszonyítva az *ostor* = szkr. *aṣṭra-* esetére emlékeztet (l. fent 494. l.), mihez még figyelembe jöhet a tagauri-osszétnak ama hangsajátsága, hogy a digori *va-* (= iráni *va-*) szókezdetet általában *wa* diftongussá változtatja (melyben *w* középállású hang *v* és *u* között), pl. dig. *vad* «wind» (av. *vāta-* id.) = tag. *wād*, dig. *var-* «regnen» (av. *vār-*) = tag. *wār-*, dig. *vatˁ* «bett» = tag. *watˁ* id. (l. Sjögrén: Osset. Sprl. 444.).*) — Legyen itt még megemlítve Dankovszkynak ama véleménye is («Völker ungarischer zunge» stb.: 38. l.), hogy a magy. *ország* az óperzsa «*orosang* ‚landbesitzer, ein grosser des reiches'» mása. E szó Herodotnál található (VII: 85.): οἱ εὐεργέται τοῦ βασιλῆος ὀροσάγγαι καλέονται περιστί (l. Horn 242; de Lagarde: Ges. Abh. 191; Hübschm. Pers. Stud. 104.). Jerney a parthus királyok *arsak* nevére (= óper. *Aršaka*, gör. Ἀρσάκης, lat. *Arsaces*, örmény *Aršak*, arab *Ašak*; Hübschm. Arm. Gr. I: 27.) nevére gondol (l. fent 22. l.).

375. Magy. üstök (*istek* Schlägli Szój. 294, sz., *ystők* ÉrdyC.; *östök* Vas-m.) «coma; schöne lange manns-haare»; «schopf, stirnhaar» (*«feienec üstőke:* coma capitis ejus» BécsiC.; *ló-üstök* «stirnhaare des pferdes»), *üstökös* «comatus; der schöne lange haare hat» (*üstökös csillag* «comet»), *üstököz-*, *üstököl-* «üstökénél fogva cziból» (NySz., MTsz.).

< Osszét-dig. *stˁug* «locke, büschel haare» (*stˁug-kin* «gelockt») = szkr. *stúkā-* (nomin. *-ā*) «zotte, flocke, flechte, zopf», ettől *stú-*: *pṛthu-ṣṭuṣ* «einen breiten haarschopf habend» (*pṛthu-ṣṭuka-* id.; Hübschm. EO. 56; Grassm. Wb. 1593, 858; Uhlenbeck EtWb. 344.).

Simonyi figyelmeztet először ez egyezésre (NyK. 24: 128; l. még Ethnogr. 5: 140.), melyben a szókezdet hangviszonylása olyan mint a magy. *ester* és szkr. *starī* szavak közt (l. fent 239. és 333. ll.), míg az árja *u* = magy. *ö*, *e* tőhangzó megfelelésére a *sör*

---

*) Uhlenbeck (EtWb. 273.) a szkr. *vara-* «umkreis, raum» szót a szkr. *váras-* «weite, breite, raum» szóval családosítja, melynek töve a magy. *or-ság* fölvett hangfejlődéséhez hasonló alaki változattal jelentkezik ebben: szkr. *urú-* «weit, breit; der weite raum» = av. *vouru-*, *uru-* id. (compar. *várīyān)*; v. ö. itt: szkr. *urvī* «die erde (als die weite)».

és *tölgy* szavak hozhatók föl további biztos példákúl (l. u. i. 546. és 611. ll.).

376. Magy. üsző *(ize* Schlägli Szój. 1421. sz., *ysew* Beszt. Szój. 1001. sz.; *iszáó* Gömör-m., *isző* Szlavonia) «juvenca, bucula, vitula; färse, junge kuh», *üszőcske* «juvencula; kühlein» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *vāsi'* (tő: *vāsχ-)* «rentier-kalb, elentier-kalb» *(sǭrp-vāsi'* «elentier-kalb»), KLV. *vōsi* id.

Finn *vasa* «einjähriges rentier-kalb», *vaska, vasikka* «kalb, kuhkalb» | észt *vazikas* (genit. *-ika),* lív *vāški, vaiski* (plur. *-kid),* *vask, vaisk* (plur. *-kad)* «kalb».

Mordvin: mordM. *vaz, vaza* «kalb», *vaznä* (dimin.), *vazu* «trächtige, bekalbte (kuh)» | mordE. *vaz; vazov* (NyK. 5 : 222.).

Lapp: teri *vi̯sse,* kildíni *vū̯ss,* notozeroi *vua̯ss* «kleines rentier-kalb, bis es um den Peterstag neues haar bekommt (ШИКИКЪ»; GENETZ Wb. 151.) | En. *vuöse* «kalb», (CASTR.).

< Osszét-dig. *väss* (MILLER), *uass* (KLAPROTH) «kalb» = vakhī *vuš-k,* szariqōlī *viš-k* «kalb» = balūčī *ǵvas-k* id. = szkr. *vatsá-* (nomin. *-ás)* «jährling, junges, kalb, kind», *vatsaka-* (nomin. *-as)* «kälbchen», melyet «jährling» alapértelemmel a szkr. *vatsará-* «jahr» szóhoz csatolnak (HÜBSCHM. EO. 31; TOMASCHEK Pam. 765; GEIGER Bal. 126; UHLENBECK EtWb. 268.).

Már PARROTnál egybevetve: «osszét *uass, vass* kalb» és észt *vassik* (Erl. 2.), CUNOnál finn *vasikka* és «szkr. *vaska-* kuh» (sic! Skyth. 56.), HÜBSCHMANNnál az osszét *väss* és finn *vasa,* vepsz *vasa,* lív *vāški,* észt *vasik, vasikas,* vót *vasikka* (EO. 31.), szintígy jelzi árja eredetűnek a finn *vasa,* mord. *vaz* szókat PAASONEN (Kielellisiä 40.), melyekhez l. még: Ethnogr. 5 : 73, 171. ll. — Szemben a finn s mordvin alakkal, mely az eredeti árja *a* hangot mutatja, a magyar *üsző,* vogul *vōsi* (= EV. *vāsi',* melyben *ā* < *ă)* s talán még a lapp alak is magashanguak (v. ö. az utóbbira nézve: finn *työ* = l. *tǯje,* K. *tūjj,* E. *tuöji* «arbeit»; l. WIKLUND: Urlapp. Lautl. 315.), tehát a szokásos árja *a* = finn-magyar *ä* hang-megfeleléssel jelentkeznek; e mellett a magy, *üsző* régi *isző* (e helyett: **visző)* alakjával tőbeli magánhangzója tekintetében szorosabban a *tíz* (= osszét *däs, das), kincs* (= ujper. *ganǰ)* stb. szavak csoportjához (l. fent 603. l.) tartozik. A végzet az *üsz-ő,* valamint a vogul *vās-i'* (=**vās-éχ,* tő: *vāsχ-)* szavakban bizonyára kicsinyítő képző; az előbbihez hasonlót találtunk az itt tárgyalt *czakó, csikó, kiǵyó, gagó, pontyó, süllő, tetü* (régi: *tető)* állatnevekben is.

Budenz (MUgSz. 875.) a magy. *üsző* és finn *vasa* rokonságához tartozóknak véli még a következőket: lapp: Lule *miessie* (plur. *miesie'*) «kalb», Pite *mässê* (genit. *mêsê*) «rentier-kalb», déli *miesie, miešie* id. (*miesska, mieška* «trächtig; kuh mit einem kalbe; zeit da die rentierkühe kalben»), Fm. *miesse, miese* id. (Halász) = zürjén *mös* «kuh» (*öš-mös, völ-mös* «vieh»; *mösa* «kuh-, kühig», *möska* «kleine kuh»; Wied.), permi *mös, mösk* «kuh» (Genetz OP. 33.) = votják *mes* (Sar. Jel.) «junge kuh»; (Jel.) «lämmchen» (*mesiskal*, Kaz. *mêskêl* «junge kuh») = vogul: ÉV. *mis* «kuh» (*mis-pĭ'* «kalb») = osztják: ÉO. *mis* «kuh» (*mis-pōščχ* «kalb», *mis-voi* «butter»; Ahlqu.), IO. *mīs* «kuh» (*kār-mīs* «ochse», *mīs-saχse* «butter»), SO. *mis* «kuh» (Pápai Kár.); ámde ily szókezdő $v > m$ változást a finn-magyar nyelvterületen különösen több nyelvre kiterjedő közösséggel nincs módunkban igazolni. Tekintettel arra, hogy itt, mint a lapp és votják adatok értelméből következtethető, az alapjelentés «kalb, junge kuh», sőt számbavéve a jelabugai votják «lämmchen» értelmet is általában: «junges (v. tieren)», inkább vehetők figyelembe e szó eredetének kutatásában: chinnalug *misi* «klein» (= tavdai-vog. *miś, muś* «klein, jung»; l. fent 157. l.) = andi *miči* «jung» = dido *meši* «kalb», a melyekéhez hasonló jelentésfejlődést mutatnak: magy. *becze, beczce* «kalb» és «verzärteltes kind», meg «erwachsenes mädchen» = ujper. *bačča, bečče* «junges (v. tier u. menschen)»; ud *mozi* «kalb» = andi *moči* «kind» = mingrél *boši* «kind», grúz *boča-la* «kalb» (l. fent 155—156. ll.). A kaukázusi nyelvek köréből való amúgy is néhány fogalmilag szorosan kapcsolatos szó, így: votják *oš*, zürjén *öš**) «ochs» (zürjén, permi *öš-ka* «kleiner ochs», melynek átvételei: LV. *uška, vaška*, ÉV. *ūskä* «ochs») = avar *oçj* (Erok. 109.), *oc'* (plur. *oc'al*) «ochs» (*čana-oc'* «hirsch»; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 92.) = kürin, chürkilin *unc* (chürk. plur. *unci*) id. = andi *unso*, karata *unsa* id. = kaitach *unc, us*, varkun, ud *us* (ud. plur. *usur*), dido *is* id. (Erok. u. o.; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 128; Schiefn.: Ud. Stud. 79.). Az utóbbi alakváltozat**) ismerhető föl a votják *is-kal*, Kaz. *ĕs-kal*, Glaz. *sĭkal* «kuh» = cserem. *uskal*, cserM. *škal*, mordE. *skal* id. szó előrészében is a kürin *kal* (plur. *kalér*), akuša *kal, qal*, varkun *kal, q'val, q'vil, kaul*, kubači *qūl*, kaitach *gal, gvăl, gaël*, chürkilin *qvăl* (plur. *qvăli*), *kval* «kuh» (Erok. 94; Uslar-

*) Az a körülmény, hogy e permi szavaknál nem mutatható ki a teljesebb *šk* tövég, ellene szól annak, hogy a cseremisz *üškož, üškü̆ž* «stier» szóhoz kapcsoljuk, mely a szkr. *ukšá*, av. *uχšă* «stier, ochs» szóval függ egybe.

**) V. ö. Schiefner meghatározását az avar *c'*-re nézve: «Wird feiner als das russische ц ausgesprochen und bei den Antzukern durch *ş* = *ss* ersetzt».

Schiefner: Kür. Stud. 152, Hürk. Stud. 139.) szóval azonosítható utórész mellett, mi szerint az egész kifejezés tkp. «ochs-kuh», úgy mint a zürj. *öš-mös* «vieh», mely elemeiben szintén: «ochs-kuh». Az ingiloi *χkhar*, grúz *χari* (= mingrél *geri*, láz *χoži*, *χoǯi* < **χor-ǯi*) «ochs, stier» (Erdk. 109, Adžarian 62.) szó mása az északi-vogul *χār* «stier; elenstier» (*χār-lū* «hengst», *χar-sāli* «stier des rentiers», *χār-mis* «kuhstier», *χār-āmp* «männlicher hund») = déli vogul *khor* id. = osztják: ÉO. *χor* «männchen; rentier-ochs, hengst» (Ahlqu.), SO. *kār* «ochse» (*kār-ɣau* «hengst»; Castr.), *khar* «hengst» (Pápai Kár.) = szamojéd-osztj. *kor* «stier; hengst» (*kor-hir* «stier» : *hir* = szamojéd-osztják *sir*, *sigar* «kuh» = tatár *sïjïr*, ozmanli, azerbajdzsán *sïgïr* «stier» = déli-osztják *sagar*, déli vogul *sä'ïr*, *säär*, KV. *sqqr* «kuh»). Talán a finn *lehmä* «kuh» = mordE. *liśme*, mordM. *liśmä* «pferd, ross» (Paasonen: Kielellisiä 19.) szónak utórészében is kaukázusi, jelesen az abadzech *šemÿ*, *čemÿ*, *žem*, šapszug *čemÿ*, kabardin *žem* «kuh» szó (Erdk. 94.) lappang, a midőn előrészét a mag. *ló* szó kaukázusi megfelelőinek valamely alakjával (l. fent 445. l.) azonosítván, az egész szerkezet (pl. kauk. *la'* «pferd» + *šemÿ* «kuh») «vieh» alapértelemmel olyan volna, mint a kondai vogul *lo-sqqr* «vieh», vagy zürjén *völ-mis* «vieh», tkp. «pferd-kuh». Így — vagyis «pferd-kuh», illetőleg «vieh» alapértelemmel — magyarázva a homályos finn-mordvin szót, igen érthetővé válnék, hogy miért jelent az az egyik nyelvben «lovat», a másikban «tehenet».

377. Magy. üveg (accus. *üvege-t*, *iueg* Schlägli Szój. 1123. sz., *vyueg*, *yegy* Beszterczei Szój. 556, 565. sz., *eueg* EhrC., *wwek* ÉrdC., *éveg* Megy., *ôveg* Haller; *éveg* Szatmár-, Szilágy-m., Székelység, *eveg* Ugocsa-m., *ieveg* Tiszahát, *ijeg* Baranya-m., *íveg* Baranya-m., *öveg* Soprony-, Zala-m., *ëeg* Sümeg-vid., *öɣ* Soprony-m., *ök* Vas-m., *üőg* Répcze-vid., *üjeg* Zala-m., *üheg* Baranya-m.) «vitrum; lagena; glas; flasche» (*ablak-ü.*, *kristály-ü.*; *boros ü.)*, *üvegös* «vitrarius; glaser» (NySz., MTsz.).

< Osszét: dig. *avgä*, tag. *avg* «glas (стекло); flasche» (dig. *avǰin*, tag. *avdin* «gläsern»; Miller Vszev. közlése)= kabardin *apkj* «glas» (Erckert: NyK. 23 : 120.) = örmény *apaki* «krystall, glas» (*apak-ełēn* «gläsern»; v. ö. *apiki* «glas, perle, schröpfkopf, glasur»), melyet Hübschmann (Arm. Gr. 103.) régi perzsa jövevényszónak, az av. *āp-*, óper. *āpi-* «wasser» (= pahl. *āp*, pāzend *āw*, ujper. *āb*, *āw*, balūčī *āp*, *āf* id.; Horn 1.) származékának tart (v. ö. vakhī *yupk*, *yápak*, mindžānī *yáogha*, yidgāh *yowɣ* «wasser» < óper. **apaka-*; Tomaschek: Pam. 756.),

miszerint alapértelme «wasserartig» (= «durchsichtig») volna, úgy a mint az ujper. *āb* «wasser» szóból képzett ujper. *āb-gīna* «krystall, glas».

Az osszét *avg* szónak hangviszonylása a régi s nyelvjárásbeli *éveg* alakhoz olyan, mint az osszét *marg* «gift» és magy. *méreg* közt (l. fent 466. l.). A tő alkatának különbségét a két szóban (emitt: *mérge-* a második szótag magánhangzójának kiestével, amott: *üvege-)* a pahl. *marg* (= av. *mahrka-)* és **āpak* előzmények végzeteinek eltérése magyarázza. — Szavunknak iráni eredetét már MÁTYÁS FLÓRIÁN sejti, ki szerint «*üveg* = ujp. *abgine* (vízszínű); Petrarca lexiconában *aoygina*, Ducangenál *αὸγονιον*» (Magy. Nyelvhas. 14.); TOMASCHEK említi először az osszét *avg* és *üveg* egyezését (Ausland, 1883 : 706. l.).

378. Magy. *űz-* *(yz-* ÉrdyC., JordC., Pesti, *őz* WeszprC.) «pello, fugo, arceo, persequor; jagen, treiben, in die flucht schlagen, verfolgen» *(el-űz* «hinwegtreiben, fortjagen», *ki-űz* «hinaustreiben», *üldöz vesz* «verfolgen»), *üzés* «pulsio, persecutio; verfolgung, nachstellung», *üzgöl-*, *üzkél-*, *üzög-*, *üzöl-* (Szatmár-m.) «kerget, hajszol; jagen, treiben» (NySz., MTsz.).

Lapp: Sv. *vuoje-* (LINDAHL), Lule *vuodde-* (præs. 3. *vuoddā* v. *vuojie)*, Pite *vàdde-*, *v"odde-* (præs. 1. *vūjau)*, déli *wuoje-*, *wueje-*, Fm. *vuägje-* (præs. 1. *vuäjem)* «treiben; befördern, fahren, führen (auf wagen od. schlitten), reiten»; L. *vuojicht-*, P. *vūjêht-*, déli *wuojet-*, *wuäjeht-*, Fm. *vuöjete-* «treiben, wegtreiben» (HALÁSZ) | teri *vȳjje-*, kildini *vujje-*, notozeroi *vuajje-* «fahren, lenken»; *vȳjjele-*, not. *vuejjile-* «treiben, austreiben»; kil., not. *vuejhte-*, teri *vuj'ǯe-* id. (GENETZ Wb. 144—5.).

Finn *aja-* «treiben, forttreiben, jagen; (pferd od. ochs) treiben, lenken; führen, fahren (auf wagen od. schlitten)» | észt *aja-* «treiben, jagen; fahren».

Votják *uj-*, Kaz., Uf. *üj-* «treiben, verfolgen», *ujil-*, Sar. *ul'-* (frequ.), *ul'al-*, Uf. *üjal-* «vertreiben, herausjagen; verfolgen, verbannen», *ujiśk-*, Sar. *ul'iśk-* «nachlaufen, verfolgen, nachsetzen».

< Av. *vayeiti* «treibt, jagt» *(vītar* «verfolger», *vyānō* «der verfolgte») = szkr. *vēti*, *váyati* «ist hinter etw. her, verfolgt, strebt zu, treibt, lenkt, leitet, führt (die waffen) etc.» = litv. *vejù* (inf. *vyti)* «jage nach, verfolge» (UHLENBECK EtWb. 295.).

Elfogadhatjuk Budenz magyarázatát (MUgSz. 877.), mely a magy. *ïz-* igét az itt idézett finn-lapp szók alapján is frequ. képzésnek magyarázza a *né-z-, fú-z-, rú-z-, eve-z-* stb. igék tövégzetével (l. Budenz: Összehas. Alakt. 34.); de nincs okunk arra, hogy a kifejlő *v̥ăi̯-* (*vaj̯-*) alaphangzást *v̥ăg̥-* eredetibb alakra vezessük vissza. Szorosan egyezik így alakban és jelentésben a finn-magyar *vaj̯-* «pellere» az av. *vaęyti* tőrészével.

Az osszét-dig. *wāy-un* (infin.), tag. *wāin, vain* «laufen» igével vélem magyarázhatóknak a következőket: zürjén *voj-* «durch gehen od. ausreissen mit etw., schnell fortbringen», *vojöd-* id.; *vöt-, vötlï-* «treiben, vertreiben, jagen, verscheuchen, verjagen, verbannen, austreiben, verfolgen, nachjagen, nachsetzen», *vötöd-* «verfolgen, nacheilen, nachsetzen», *vötliś-* id. (Wied.) | permi *vőtli-* «treiben» (Genetz OP. 30.) || Vogul: ÉV. *oj-* «fliehen, entlaufen», *ojïl-, ojïlāl-* «weglaufen, entlaufen (frequ.)», *ojip-* «entkommen, durchgehen», *ojmat-* «los werden, entkommen» | KLV. *oj-* (præs. 1. *ojjëm), ąjmät-* id.; *ojt-* «laufen lassen» *(kwän ąjti* «entlassen, laufen lassen»); TV. *ąjmąt- (kun-ąjmąti)* «entkommen, frei werden» | KV. *vujt-* «jagen, verfolgen», *vujtaχt-* (frequ.).

379. *Magy. **vaczkor** «pirum silvestre; wilde birne» *(vaczkorfa*; NySz.).

V. ö. kaukázusi: kürin *čüχvêr, čüχär,* buduch *čüghür,* dzek *dżüghür* «birne» | tabasszarán *dżaχar, šeχer,* agul *žaχar, žeχar,* czachur *dżiχa* id., mely úgy látszik összetétel, utórészében a chürkilin *χkär, χkäl,* akuša, kaitach, varkun *χkar, χar,* rutul *χür* = csecsencz *qor* «birne» szóval (Erckert: Kaukas. Spr. 47, 44; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 188.).

Ezek szerint *vaczkor* ezen értelemben «vad körte», összetételnek mutatkozik, melynek előtagja a *vad* «ferus, silvestris» (pl. *vad-alma, vad-galamb, vad-macska),* utótagja pedig a kürin *čüχvêr,* buduch *čüghür* «birne» alaki változata, vagyis: *vaczkor* = **vad-czkor.* A mélyhangúság az utóbbi elemben lehet hangrendi illeszkedés eredménye (**-czkör, *-czükör* helyett), de a csecsencz *qor,* lák *χkort* «birne» alakját szem előtt tartva, akár eredetinek is vehető. V. ö. itt a *körtvély* szónak fent (425. l.) adott magyarázatát.

380. Magy. **vám** (accus. *vámo-t)* «vectigal, portorium, invectivæ mercis vectigal; telonium; zollpfennig, zollgeld; zollhaus» *(föld-vám* «grundzins», *hegy-vám* «weinbergzins», *híd-vám* «brückenzoll»), *vámos* «telonarius; zöllner, zolleinnehmer»; *vámol-* «zoll auflegen, zoll bezahlen» (Schlägli Szój., NySz., MTsz.).

< Ujper. *vām (fām)* «schuld», innen (mint jövevényszó): balūčī *vām* «schuld, geldschuld» *(vām kanag* «geld aufnehmen, schulden machen», *vām girag* «schulden eintreiben»; *vāmdār* «gläubiger») e mellett: *avām, āvām* «anlehen, schuld» = pāzend *āvām*, pahl. *ăpām* id., melyeknek etimologiája egyelőre nincs biztosan kiderítve (Horn 30; Hübschmann: Pers. Stud. 19, 135; Geiger: Lehnw. im Bal. 462.).

Már Beregszásznál említve: «*vám* = pers. *wam* ‚schuld, zoll', pehl. *avam* ‚ausgaben, einnahme, schuld'» (Ähnl. d. Hung. Spr. 109, 112, 123.). A magy. *vám* jelentése szűkebb körű, t. i. a «tartozás» egy bizonyos fajára vonatkozik. Egyeznek e jelentésben vele: szerb, ruthén *vam*, szlovén *vama* «zoll», melyek az ujgörög βάμμα-val együtt (l. Miklosich EtWb. 375.) a magyarból valók, úgy mint a délszláv *bir* «steuer» (< magy. *bár)* s a szerb-horvát *šarampov* (< magy. *sorompó* «schrankenbaum»), nem pedig a törökből, hol van ugyan szintén *vām*; de ennek jelentése «dette; schuld» (tehát nem más mint az ujper. *vām*-nak ujabb keltű átvétele) s ezenfelül mint Samy-bey megjegyzi: «peu usité».

381. Magy. **vár** (accus. *vára-t)* «arx, fortalitium; burg, schloss, festung» *(föld-vár* «erdverschanzung», *kő-vár* «felsenburg», *vég-vár* «grenzfestung»); *város, váras* «urbs; stadt»; *várad* «castellum, parva arx» (Tinódynál s helynevekben, mint: *Nagy-várad, Kis-várad*; NySz.).

< Av. *vāra-*: *pairi-vāra-* «umzäunung, schutz, wall» *(pairi* «herum»), *fra-vāra* «hof» *(fra* «vor, hervor»), **paiti-vāra-* ebben: örmény *patvar* «vormauer, aussenwerk» *(paiti* «hinzu») = pahl. *vār*: *far-vār* «sommerhaus, veranda» (= av. *fra-vāra-)* = ujper. *bāra* «mauer, wall» és *vār* ezekben: *bar-vār* «sommer-lusthaus», *var-vāra* «open gallery, balcony» (= av. **upairi-vāra-), far-vār* (= pahl. *far-vār*) = afghán *bāra* «brustwehr» (az ujperzsából) = szkr. *vāra*: *prati-vāra-* «abwehr» a *var-* «umschliessen, umgeben» igetőből; v. ö. av. *vārana-* «umfriedigung» (Justi Hb. 180, 200; Horn 37; Hübschm. Pers. Stud. 22, Arm. Gr. 226.). — A kaukázusi nyelvekben is vannak: ud, kürin, tabasszarán, csecsencz *baru*, ingiloj *baruj* «mauer, festungsmauer», továbbá chürkilin *vaŕ* (plur. *vaŕani)*, lák *barkˁ* «schild» (Erckert: Kaukas. Spr. 99; Uslar-Schiefner: Kürk. Stud. 227, Hürk. Stud. 182, Kasikum. St. 121.).

KALMÁR GYÖRGY «Prodromos»-ában találkozunk először a magy. *vár* «arx» perzsa eredetének föltevésével («nostri Maiores aliquando sonuerunt *v*: hinc a persico *bar*, et scythico *bazár*, petierunt *vár* ‚arx', et *vásár* ‚mercatus'»; 13. l.). BEREGSZÁSZI már a perzsa *vār* alakot is ismeri.*) MÁTYÁS FLÓRIÁN szerint: «*vár* = ujp. *bár*, vagy *báru*; a zendben *vara* ‚kerített hely' *vere* gyökből = ‚környezni, védeni, tiltani'; Firduszinál (Kr. u. 940—1010.): *der bár bereftend* ‚a várba mentek'» (Magy. Nyelvhas. 11.) s CZUCZOR-FOGARASI szótárában is a «*bár* ‚arx, aula regia'» továbbá «*báru* ‚arx, castellum'» van egyeztetve szavunkkal. CUNO szerint (Skyth. 198.) a *vár* parthus szó; legujabban VÁMBÉRY mondja (Magy. Ered. 321.) a *vár* szót «kétségen kivül a perzsa *bar* ‚vár, vármű' szóval azonosnak». Ugyane szó az óbolgár *varĭ* («*vari domove sątь velici*» = «a *var*-ok nagy házak», *vъ crъkvahъ vari, si bo jestь domъ* = «a templomokban *var*-ok, ez pedig ház» = gör. βᾶρις «moenia, turris, domus turrita, murus, porticus»; l. MIKLOSICH EtWb. 376.), mely jöhetett a magyarból is (úgy mint az óbolg. *urъ* «dominus»: *velmąžie i urove* «hatalmasok és urak»; u. o. 372.), de esetleg más közvetéssel is kerülhetett a középperzsából. — Képzőjével együtt átvett külön szónak tetszik a **várda** (helynév Szabolcs- és Somogymegyékben), a mint ez az ujper. *-vard* és ind *-varta* szavakkal összetett városnevekből (pl. *Abī-vard*; l. HORN 201.) következtethető.

382. Magy. **varjú** (accus. *varjú-t*, plur. *varja-k*; *vargyú* Sopron-, Tolna-m., *varnyú* Bács-, Heves-m., *varí* Vas-m., *varja* Nyitra-m.) «cornix; krähe» (*éji varjú* «bubo noctua; nachteule», *tar varjú* «phalacro corax; wasserrabe»); *varnyász* (Csongrád-m.) «kazlak, boglyák őre, ki a varjakat elriasztja» (NySz., MTsz.).

Osztják: ÉO. *vorga*, *vorña*, *vorėña* «krähe» (AHLQU.) | IO. *varñai*, SO. *urñi* «krähe» (CASTR.), KO., középobi *urunghi*, *urėñ-iki* id. (PÁPAI KÁR.).

---

*) Das Wort *wār* وَار heisst noch im persischen auch Stadt, Burg, oder Festung, und wird den Ortsnamen angehängt, z. B. *Manavār* eine Stadt ohnweit Chuten, *Finavār* Stadt auch in Chuten, *Fanavār* Stadt ohnweit Siñas, *Tschonavar* eine Stadt ebend., *Ahvar* auch eine Stadt. Völlig so im Magyarischen, z. B. *Kolosvár*, *Temesvár*, *Sóvár*, *Ujvár*, *Segesvár*, *Szigetvár*, *Kővár*, *Ungvár*» (Ähnl. d. Hung. Spr. 35.); másutt a perzsa *barū*, *war* «schloss, festung» és pahl. «*var* ‚schloss, stadt'» szóval egyeztetve (u. o. 98, 112, 122. ll.)».

Vogul: ÉV. *uri-nēkwė**) «krähe», *ruś-u.* «dohle» (tkp. «russische krähe»).

Mordvin: mordM., mordE. *varaka* «krähe», mordE. *ravužo varaka* «saatkrähe» (rpaчъ; tkp. «schwarze krähe»; Učebn. 1897. 42. l.).

Finn *varekse-, varikse-* (nomin. *-es, -is)* «krähe» | észt *vares* (genit. *varese, varekse)*, lív *varīkš* id.

< Pahl. *varāγ* «name eines vogels» (Justi szerint: «rabe», Hübschm. szerint: «adler») = balūčī *gurāγ* «krähe» *(koh-gurāγ* «bergkrähe»); v. ö. pahl. *varāk* «bergstaar» (Justi), «the crow *(valāk)* and the mountain kite» (West; l. Hübschmann: Kuhn, Zschr. f. vgl. Sprw. 23: 609.); ujper. ورك «aquila; columba», ورگاك «avis quædam rapax» (Vullers II: 1420.).**)

A szamojédságból ide csatlakoznak: JurS. *varña, varñe* «krähe» (talán az osztjákból) s KamS. *bāri* id. (Halász: NyK. 24: 444.). — A pahl. *varāγ* végzete ép olyan mint az ujper. *kulāγ* «rabe» szóé, melynek osztják megfelelői *χulėχ, χolėχ* és SO. *kōlak* mellett még SO. *kōlañk* «rabe». Hasonló esetét tapasztaljuk a hangviszonylásnak a vogul *kāsėñ, koasėñ* «leuciscus» = osszét *k'äsug*

---

*) Ez összetétel utótagja a *nē* «frau, weib» szó kicsinyítő képzővel *(-kwė)*, esetleg az *ēkwä* «frau, weib» szóval szerkesztve *(nēkwė = nē-ākwä)*. Hasonló állatnevek: ÉV. *sąwńaχ-nē* «häher», *vörėp-nē* «nusshäher» (v. ö. ÉO. *nōgor-ļēta nē* «nusshäher», tkp. «zederzapfen-essendes-weibchen»), ÉO. *vėš-vėš nē* «turdus», *sav-nē*, IO. *sau-neñ* «elster»; ÉO. *vobi-nē, navėrti-nē* «frosch» (az utóbbi tkp. «hüpfendes weib», úgy mint LV. *poŕipanė* «frosch» = *poŕipā nē* «springendes weib»); ÉO. *avėr-nē*, VJ. *ēger-neñ* «cyprinus idus», ÉO. *niñktaχ-nē* «fliege» *(niñk* «wurm»), *pan-nē* «quappe, lota vulgaris» *(pan* «sandbank»); KV. *saurp-ēkwä* «frosch», ÉV. *ńimsėr-ēkwä* «spinne», ÉO. *nimsar-imi, χĭlem-imi* id. *(imi* «weib»), KV. *khamlėχ-ēkwä* «käfer». Középlozvai közlőm az ÉV. *urinēkwė* szót (melynek rendes mása az ő nyelvjárásában: *kwōrėχ)* népetimologiai módosítással ekkép ejtette: *uriñ jēkwä* («hegyi asszony» ?). — Ezekkel szemben Pápai K. *urėñ-iki* «krähe» (tkp. «krähe-alter») közlése olyan mint a vogul regékben: *χulaχ-ąjkä* «holló-öreg» *(iki* = ÉV. *ąjkä* «öreg férfi»), *tūlmaχ-ąjkä* «rozomák-öreg», *sāli-uj-ąjkä* «farkas-öreg», *uj-ańś-ąjkä* «medveöreg» (l. Vog. Népk. Gyüjt. I: 12. 49, 50. ll.).

**) A kelet-indiai khári-nágá s naugong-nágá nyelvekben is van *varu* «varjú» (l. Pongrácz: Tibet-magy. nyelvtan. II: 168.).

adatok közt s mint fentebb kimutattuk (420. l.) több más, részben idegennek nem bizonyítható vogul-osztják szóban is. Így az osztják *varñai, vorña, vorga* változatok közt a *g*-vel való ejtést tekinthetjük az eredeti mintaképhez legközelebb állónak, vagyis *varñai* = **varəγ*+*ai*, melyben az utórész — úgy mint az IO. *jeterñai* (SO. *jeterñi, jeterki)* «auerhahn», IO. *śudai*, SO. *śiglei* «haselhuhn», IO. *petñai* «mücke», *vokai* «fuchs» stb. szavakban — a SO. *vājaχ*, IO. *vōje* «tier» = ÉO. *voi* «tier» *(voi-χul* id.) = vogul *uj (uj-χul), voj* «tier», KV. *voj* «vogel» (= szkr., av. *váya-* «vogel») szó csökevénye lehet (l. fent 328. l.). A magy. *varjú*-ban a *hatty-ú, tet-ú, ji-ú, od-ú* (v. ö. vog. *χātəñ*, osztj. *χöteñ, kötteñ* «schwan» s fent: 275, 493. és 600. ll.) képzőjével szerkesztett *varj-* alaprésznek *j*-je szintén legalkalmasabban *χ*, *γ*-féle hang változatának tartható, úgy mint a *tolvaj* = vog. *tūlmaχ*, vagy *borjú* = tör. *bozaγu, herjó* («héja-féle madár») = tör. *kīrγu, kīrgu* «falco apivorus» szavakban, mi szerint alapjában a *varj-ú* is a pahl. *varāγ* szót (illetőleg ennek **varaγ*, **varəg*-féle változatát) tartalmazza. A *-kse* kicsinyítő képzővel alkotott finn *vare-kse-*, *vari-kse-*, úgyszintén a vogul *uri-nēkwé* a perzsa szó *γ*-jének lappangását mutatják; a mord. *varaka-* pedig talán inkább a pahl. *varāk* változat fölveendő **varāka-* előzményén alapúl.

Összefüggő alapú, de más végzetű madárnevek: lapp: déli *vuórhče, vuºrhče* «rabe», Pite *vorčhča* (genit. *vûrhča)* «krähe», Fm. *vuoraš (vuorrača*; Halász); teri *vïrčče*, kildini *vïrəčč*, notozeroi *vuorehč* «krähe» (Genetz Wb. 160.) = cserem. *varaš*, вирш, *varákš* «habicht» (NyK. 30: 333.) = zürj. *varíš* «raubvogel (falken u. eulen), spez. sperber (accipiter nisus), oder habicht (astur palumbarius»; Wied.), permi *váriš* «habicht» (Genetz OP. 31.), votják *varíš* «taubenhabicht» = ÉO. *vorš* «eine art habicht (falco peregrinus»? Ahlqu.), déli *vgrrés* «nyári madár, mely a réczét pusztítja» (Pápai Kár.). Ezekben látnivalólag a pahl. *varāk* töve más, jelesen a perzsa *-ča* kicsinyítő képzővel jelentkezik s ez alapon a *méreg* = osszét *marg, kénes* = per. *ganj, név, méz* stb. szók magánhangzójának megfelelésével ugyancsak az itt idézett rokon nyelvekbeli szavaknak mása gyanánt ismerhető föl a magy. **vércse** (székely *vercse)* «habicht» szó is. A vogulból idetartozó, továbbképzett szó: ÉV. *vorśėk*, KV. *vārśəχ*, PV. *vārśiχ*, TV. *urćuχ* «blaumeise (синька)»; a dimin. *-j* képzővel van szerkesztve: mordE. *varśej*, mordM. *varśi* «krähe» (NyK. 5: 223. és Üebn. 1897: 42. l.); v. ö. mindezekhez: ujper. ورش = ورك (Vullers). Más szónak látszik az ÉV. *vorėp*, ALV. *vōrp*, KV. *vōrėp* «nussbäher (кедровка)», mely az abcház *orb*, szvanét *verb* «adler» szóhoz (Erckert: Kaukas. Spr. 40.) mutat nagy hasonlatosságot.

383. Magy. **vásár** (accus. *vásár-t*; *Martonuasara, vyuasar* 1272—9-iki oklevelekben) «forum; mercatus; marktplatz; markt» (*barom-vásár* «viehmarkt», *zsib-vásár* «trödelmarkt»), *vasár-nap* (*vásár-nap* Palóczság, *vësár-nap* Soprony-, Vas-, Zala-m., *vosár-nap* Göcsej, Őrség, Abauj-m.) «sonntag»; *vásárol-* «emo, mercor, nundinor; kaufen» (NySz., MTsz.).

< Pahl. *vāčār* «markt» (*vāčār-akānih* «handel»); innen: örmény *vačaṛ**) «handel, verkauf, markt» (*vačaṛem* «verkaufe», *vačaṛakan* «kaufmann», *vačaṛik* «verkäuflich, feil») = pāzend *vāzār* «market, usage» (*vāzārgān* «trader») = gabrī *vižār*, kāšānī *vōžōr* = ujper. *bāzār* «markt, handel» (*bāzārgān* «kaufmann»; *bāzārī* «ad forum pertinens, mercator»), melynek etimologiája még földerítetlen (Hübschm. Arm. Gr. 242; Horn 38.).

Kalmár György utal először a «scythicus» *bazár* és magy. *vásár* egyezésére (Prodromos, 13. l.), melyet megemlítenek Beregszászi (Ähnl. d. Hung. Spr. 116. l.), Mayás Flórián (az utóbbi az ujper. *bāzār*-on kívül még a *v* szókezdős örmény adatot is idézve; Árja Nyelvhas. 11.) és Vámbéry is (Magy. Ered. 356. l.); l. még Ethnogr. 5 : 17, 180. ll. — Hogy árja elemekben is lehet magy. *š* eredetibb *ć*-nek változata, annak másik adata gyanánt a *nyárs* = szkr. *nārāčā-* «eine art pfeil» esetét idézhetjük (l. fent 486. l.); de tekintve, hogy ily *ć* > *š* változás főkép a magyar nyelv régi török elemeiben mutatkozik (pl. magy. *kos, bors, borsó* = tör. *koč, borč, burčak*; magy. *sereg, saru* = tör. *čerig, čaruk*), igen lehetőnek kell elfogadnunk azt az esetőséget is, hogy a *vásár* szó nyelvünkbe török révén került a középperzsából. Ez utóbbi nézet mellett fölhozható még a *vasár-nap* = palócz *vásár-nap* kifejezésnek találkozása az oszm. és azerbajdzsán *bazar-güni (b.-günü)* «sonntag» (tkp. «markt-tag»; oszm. *bazar-irtesi*, azerb. *bazar ertäsi* «montag», tkp. «dem markte folgender tag») kifejezéssel, melyben valószínűleg valamely középperzsa népies kifejezés fordításával van dolgunk; v. ö. itt a kaukázusi nyelvekből: czachur *bazär*, rutul *bazar-jug*, dzsek *bazarudža-jig* «sonntag», tkp. «markttag» (Erckert: Kauk. Spr. 154.).

384. Magy. **vászon** (accus. *vászna-t*) «tela; leinwand» (*gyapot-vászon* «pannus cylinus; barchet», *hetes-vászon* «grobe

*) A chürkilin *vačar* (plur. *vačurti*) «handel, wechsel» (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 194.) bizonyára közvetetlenül az örményből való.

leinwand», *vitorla-vászon* «segeltuch»), *vásznacska, vászonka* «panniculus; fetzen» (NySz.).

< Szkr. *vásana-* (nomin. *-am)* «gewand, kleid, tuch, zeug» = av. *vaŋhana-* «kleid» ettől: *vas-* (præs. 3. *váste)* «sich kleiden, anziehen, sich in etw. hüllen», av. *vas-* (præs. 3. *vastē)* id., melynek rokonságához tartoznak a gör. ἕννυμι «kleiden», ἐσθής «kleid, gewand», lat. *vestiō, vestis,* gót *wasti* «kleid» szavak is (BR. Skr. Wb. 6 : 839; UHLENBECK EtWb. 278.).

A ném. *lein-wand* a *ge-wand* szótól befolyásolt népetimologiai alakítás a középfelném. *lîn-wât* nyomán, melyben az utórésznek értelme: «kleid, zeug», valamint a középfelném. *gewant* is «kleidung, kleiderstoff, zeug» (l. KLUGE EtWb⁶. 245, 144. ll.). Így foghatjuk föl a jelentések viszonyát az idézett szavak közt is, a midőn alakilag magy. *vászna-* = szkr. *vásana-* a hangsúlytalan második hangzó elisiójával, mely ép úgy mint a fölvett értelemfejlődés bizonyára nem magyar területen történt. A szkr. *vas-* igető *vāsa-* «gewand, kleid, tuch, zeug» származékával látszik azonosnak a KV. *vos* «kleid» = IO. *ūś, ūć* «kleid» *(tud-uś* «beutel für feuerzeug»; CASTR.); v. ö. TV. *uślam* «kleid», melynek utótagjában talán az ÉV. *ulăm,* ÉO. *ulām* «kleidungsstück, kleider» van összeráncolva. A szkr. *vástra-* (nomin. *-am)* «gewand, kleid, zeug, tuch» = av. *vastra-*, pahl. *vastr (vastarak)* «kleid, gewand» szóval látszik egybefüggőnek: cserem. *eštaráš, eštəráš, eštərăš,* cserM. *štəráš* «tuch, wollstoff» (NyK. 29 : 44, 54.), továbbá a volgai tatár *ěštěr* «fusslappen» = cserem. *eštör, éštor* id. (u. o.).

385. Magy. **vendég** (accus. *vendége-t)* 1. «extraneus; fremd auswärtig» *(vendég-ország, vendég-nép, vendég-utonjáró);* 2. «hospes, conviva; gast»; 3. «subditius; falsch» *(vendég-szem, vendéghaj, vendég-gomb, vendég-oldal* stb.); *vendégség* «convivium, epulum; gastmahl, schmaus»; *vendégël-* «convivio excipio; bewirten», *vendégëskëd-ik* «convivor, epulor; schmausen» (NySz., MTsz.).

V. ö. osszét-tag. *fändäg, fändág,* dig. *fandag* «weg, strasse» az av. *paθ-, pañtan-,* óper. *paθi-* = szkr. *pánthan- (path-, pathí-)* «pfad, weg, bahn» = mindžānī, szangličī *panda,* szariqōlī *pand,* šighnī *pond* «weg» = óbolg. *pǫtĭ* «weg», gör. πόντος «meer», πάτος «pfad, tritt», lat. *pons* «brücke» stb. szókban mutatkozó tőből (HÜBSCHMANN EO. 64; TOMASCHEK Pam. 760; UHLENBECK EtWb. 155.).

Kétségtelen, hogy a magy. *vendég* eredetibb jelentése:

«fremd», melyből a «gast» csak másodrendű fejlemény, ép úgy mint ugyancsak e német szóban, melynek ófelném. *gast* másа «fremdling, gast» értelmű (KLUGE szerint a germ. **gastiz* jelentése: «fremdling; ungebetener, zufälliger gast von fremdher» = lat. *hostis* «fremdling; feind» EtWb⁶.: 134.). Már e jelentésbeli körülmény ellene szól annak, hogy a magy. *vendég* szót GOLDZIHER I. nézetét követve (l. Nyr 14 : 246.) az arab *fonduk*, *funduk* «gasthaus» átvételének tartsuk; de nehézséget okoz e fölvételben a magánhangzók lényeges eltérése, továbbá az is, hogy az arab szónak elterjedése a keleti s volgai törökségben nem igazolható, tehát semmi alapunk sincs arra, hogy e szót — a mint az arab-törökből való származtatás mellett okvetetlenül föl kellene tennünk — régi (azaz honfoglalás-előtti) török jövevényelemnek tartsuk. Alkalmasabban kínálkozik a *vendég* magyarázatára az osszét *fändäg*, mely alakilag a szókezdő hasonulásának fölvételével (*f* > *v* a következő zöngés *nd* és *g* mássalhangzók hatása alatt,*) mint *verdung* < *ferdung* = ném. *fërdung*, *vierding*) egészen egyező, értelmében pedig eredetileg jelző szónak tekintendő, vagyis: *vendég* < *vendég-ember* = «idegen ember» = «úti v. utas ember»; *vendég-fogadó* = «utas-fogadó». Találóan mutatja e jelentésfejlődést a MünchC. következő helye: «*vendeg* valec es befogadatoc engem» (Máté ev. 25, 35.); ez a JordC. megfelelő helyén: «*zarantok* valeek» stb., KÁROLI GÁSPÁRnál: «*utonjáró* voltam» (v. ö. «czak *vendeeghők* es *zarandekok* volnanak ez feldnek zyncen» JordC. 821; lat. *peregrinus* «fremdling», *peregrinor* «wandern»).

Már TOMASCHEK (Skyth. 49.) észrevette az itt említett av. *pañtan-* (nomin. *pañtā* JUSTI), szkr. *pánthan-* (nomin. *-ās*) szoros egyezését az EO. *pant* «weg, spur» (AHLQU.) = KO. *pent* «weg» (PÁPAI KÁR.) szóval (l. még FIÓK KÁROLYnál «Árják és Ugorok»: 20. l.). Az óper. *pañi-*, szkr. *pathi-* tőalakulatot tükrözi a dimin. *i* képzővel szerkesztett votják *pït-i*, Kaz. *pĕtĕ* «spur» (*vallän pïtijez* «ló nyoma», *gürï-pĕlĕ* «furche»).

386. Magy. **verëm** (accus. *verme-t*) «fossa, fovea, cryta; grube» (*búza-verëm* «korngrube», *ál-v.* «fallgrube», *jég-v.* «eisgrube»), *vermës* «zur grube gehörig», *vermël-* «graben» (NySz.).

< Osszét-tag. *värm*, *wärm*, *orm* «höhle, loch, grube» (ОМА, берлога; MILLER: Ossetjin. Etjudy II: 89; HÜBSCHM. EO. 90.). — A georgiai nyelvekben: mingrél *ormo*, grúz *orm* «fosse,

*) Magában az osszétban is így hangzik a szó egyes szerkesztésekben, pl. *väl-wändagmä* «auf den weg, seitwärts vom weg», *värdon-wändagul* «auf dem wagenwege» (HÜBSCHM. EO. 104.).

creux», ingiloi *ormoj* «loch, vertiefung» (Erckert: Kauk. Spr. 67.: Miller-Stack.: Osset. Erz. 84.).

A magy. *verme-* tő alakban és jelentésben pontosan megfelel az osszét *värm* szónak s így egybetartozása az *üres* (székely *vires, vüres)* «leer» s *üreg* «höhlung» szókkal, a mint ezt Budenz fölteszi (MUgSz. 875.), fölötte kétes; v. ö. ez utóbbira nézve: csecsencz *'urig* «loch», *uor* (genit. *ūruy)* «grube» (Schiefner: Tsch. Stud. 48, 49.).

387. Magy. **vért** (accus. *vérte-t)* «scutum; schild», *vértes* «clipeo instructus; schild tragend» (NySz.).

< Osszét-tag. *vart' (wart'k'in-χaws* «schildkröte», tkp. «mit schild versehener frosch») = av. *vereθra-* «panzer od. schild», szkr. *vártra-* «wehrend» (nom. *vártram* «deich, schutzdamm»; Hübschmann EO. 30; Uhlenbeck EtWb. 275.).

Simonyi Zs. mutatott rá legelőször a magy. *vért* és osszét *vart'* egyezésére (NyK. 24 : 128.), melyek közt a hangzók viszonylása olyan, mint a *kéncs* = ujper. *ganǰ*, *mérge-* = osszét *marg* s több más szóban. Lukácsy Kristóf «A magyarok őselei» művében (42. l.) a *vért*-nek örmény *vért* mását idézi. — Alkalmilag megemlítem, hogy a vogul *laχér* «panzerhemd» = középpobi *saghér*, *slaghér*, *staghér*, VJ. *joχér* id. (Pápai Kár.) = KO. *tāgar*, *tāχr* (Patkanov) id. szintén osszét eredetű, jelesen a *zyär*, déli *zyar* «panzer» szó mása, mely megvan az afghán *zyara* «kettenpanzer» szóban is (l. Hübschmann EO. 40.; Geiger: Afgh. 194.).

388. Magy. **vezet-** «duco, dirigo; führen, lenken» *(el-vezet-* «deduco; abführen, wegführen», *be-vezet-* «introduco; einführen», *vezető* «ductor; führer, anführer», *vezeték* «ductarius; versorius; equus desultorius; cognomen; zug-, lenk-, richt-; lenkseil; handpferd; zuname»); *vezér* (accus. *vezér-t)* «dux, ductor, director; führer, regierer» *(fő-v.* «coryphæus; anführer», *had-v.* «strategus, bellidux»; *vezérël-, vezérl-* «dirigo; lenken», *vezérség* «imperium; kommando»; NySz.).

Mordvin: mordM. *väť-* (infin. *väťems)* «führen, leiten, lenken (z. b. ein pferd)», *väďm'ä* «zügel, leitzügel» *(nokta-väďm'ä* id.) | mordE. *veť-*, *veď-* «führen», *veďm'e* «zügel» *(nofta-veďm'e* id.; NyK. 5 : 224; Učebnik 1897 : 33, 82.).

Cseremisz *wüd-* (præs. 1. *wüdem)*, *wid-*, *wöd-*, *wid-* «leiten, führen» (NyK. 30 : 342.).

Finn *vetä-* (præs. 1. *vedän)* «ziehen, schleppen» *(veto* «zug; luftzug, steuer») | észt *veda-* (præs. 1. *ve'an)* «führen, ziehen, schleppen», *veata-* «führen, leiten».

< Av. *vāδayeiti* «führt, führt heim» *(upa vā nāirikām vāδayaęta* «so möge der eine die frau heiraten», tkp. «heimführen»); szariqōlī *vaδ-* (præs. 1. *du-vaδ-am)* «an der hand führen, einführen, eintreten lassen» = indogerm. **vedh-* «führen»: óbolg. *vedą*, litv. *vedù* «führe; heirate» (Justi Hb. 267; Tomaschek Pam. 854; Uhlenbeck EtWb. 269.).

Már Tomaschek (Pam. 855.) figyelmeztet az idézett finnmagyar és árja igető egyezésére, melynél a gyakori *a* ~ ∅ hangmegfelelés s a magyarra nézve a szintén többször igazolt (l. fönt 467. és 482. ll.) *d, ð* > *z* változás ujabb esetét tapasztaljuk. Jelentésbeli különbsége miatt nem vonható a *vezet-* rokonságához a Budenztől (MUgSz. 579.) ide sorolt LV. *vāt-* = ÉV. *vot-* «die schneeschuhe aufbinden»*) s a votj. *valt-* «führen, leiten» is csak úgy fogható ide, ha a magy. *vez-* törész megfelelőjének pusztán a votják szónak *va-* előrészét vesszük, a *-lt-* részt pedig mom. képzőnek. Így a *va-* a magy. *vez-* = mord. *ťäď-* = av. *vaδ-* alakokhoz úgy viszonyítható, mint zürjén *ma*, votj. *mu* «honig» a magy. *méz* = mord. *meď* = av. *maδu-* «honig» alakokhoz; de nem vehető a *d (ð)*-ből fejlett magy. *z* másának a nem palatalis votják *l*, mint ezt Budenz (u. o.) a votj. *valt-* szó elemzésében véli (l. ez utóbbira nézve: NyK. 27 : 133—137. l.). — A szamojéd sségből ide tartozó adat: JurS. *vada-, vāda-* «ziehen» (Halász: NyK. 24 : 444.).

Az árja *vadh-* «führen» tőből származtatják a szkr. *vadhū-* (nomin. *-ūṣ)* «braut, junges eheweib, weib» (tkp. «die heimgeführte») = av. *vaδū-* szót (Uhlenb. EtWb. 269.), melyhez igen hasonlít a cserem. *vato, vutə, vätä* «weib, ehefrau» (NyK. 30 : 334.), úgy hogy ezt tekintettel némileg eltérő hangalkatára a fent idézett cser. *wüd-, wud-* «führen» szóhoz képest, más viszonyok közt s bizonyára ujabban átkerült árja jövevényelemnek tekinthetjük.

389. Magy. **viskó** «kisded, alacsony ház; kunyhó, kalyiba; häuschen; hütte, feldhütte» *(föld-viskó* «erdhütte»; NySz., MTsz.).

< Av. *vaęsa-* (nomin. *-ō)* «haus» = szkr. *veśa-* (nomin. *-as)* «zelt, haus» (a szkr. *viś-* «sich niederlassen, eingehen, ein-

*) Regulynak Budenztől idézett «anziehen *ein kleid*» fordítását közlőim nem igazolhatták.

kehren», av. *vīs-* «eingehen» igetőből) = gör. *οἶκος* «haus» (Uhlenbeck: EtWb. 297; BR. Skr. Wb. 6: 1377.).

Az av. *aę* és magy. *i* hangok megfelelésének kétségtelen adata: av. *haętu-* (= szkr. *sétu-*, osszét *χēd, χīd*) = magy. *híd*; a magy. *ś* < *s* mássalhangzóra nézve pedig l. fent 233, 379, 545. ll. Van szkr. *viç-* «niederlassung, wohnsitz, haus; gemeinde, stamm, volk» = óper. *viθ-*, av. *vīs-* «haus, familie, dorf, clan, eine gemeinschaft von 15 männern u. frauen», pahl. *vīs* «dorf, familie», balūčī *gis* «hausstand, weib u. kind» (BR. Skr. Wb. 6: 1204; Justi Hb. 281; Horn 300.) szó is; de itt a «ház» értelem úgy látszik csak átvitt «háznép» helyett. Összefüggőnek látszik: lák *wiçālu* (plur. *wiçālḍu*) «familienwohnung», *wiçuṣal* «familie» (*wiçunai ucin* «zu gast einladen»; Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 134.). — Mátyás Flóriánnál (Magy. Nyelvhas. 11.): «*viskó* = szkr. *viça* ‚ház'».

390. Magy. **zöld** (accus. *zölde-t; zeld* JordC., ÉrdyC.) «viridis; grün» (*házi-zöld* «barba Jovis; hauswurz», *kerti-zöld* «nasturcium hortense; gartenkress», *téli-zöld* «erica vulgaris; wintergrün»), *zöldség* «viriditas; olus; grünheit; grünzeug», *zöldell-ik* «vireo, frondeo, viresco; grün werden», *zöldül-* id., *zöldít-* «virido; grünen» (NySz.).

< Osszét *zäldä* «niedriges gras», melyet Miller (Ossetjin. Etjudy II: 47.) és Hübschmann (EO. 39.) az óbolg. *zelo* «gras» szóval vetnek egybe.

Az ejszaki vogulban a «zöld» színnek egyik közönséges kifejezése *ɣum-qspä*, azaz «fűszínű», a votják *vož*, zürj. *vež* «grün» (az utóbbi egyszersmind: «grünes, wiese») a vogul *vāns* «gyep; gras» mása, a szláv *zelenъ* «grün» a *zelo* «gras» (ujszlov. *zel* «pflanze», óbolg. *zelije* «olera») szóval egytövű: igen valószínű tehát, hogy az osszét *zäldä* «gras» szóval alakilag teljesen egyező régi magy. *zeld* (tő: *zelde-*) szónak «grün» értelme is ilyen fejlemény, a mint ezt már Simonyi Zs. fölteszi (NyK. 24: 128.). Összefüggők-e: rutul *šilde*, lák *ṣ'oldi* «grün», kürin *ẓeli* «blau» (Erck. 160, 161; Uslar-Schiefner Kasikum. Stud. 109.)?

391. Magy. **agyar** (accus. *agyara-t, agyar-t)* «dens apri, elephanti; hauer, hauzahn» (*vad-kan agyara)*, *agyaras* «dentatus, rostratus; mit hauern versehen»; *agyarol-* «fremo, mordeo, lacero; die zähne fletschen, beissen, zerfleischen», *agyarkod-ik* «fremo, infremo, confremo; die zähne fletschen» (NySz.).

Vogul: ÉV. *ańśér* «hauer, hauzahn (клыкъ)», *uj-ańśérä* «hauer des bären»: LV., PV. *äńśér*, *uj-ä.* id. | TV. *ańśér* «grosser zahn (auch bei dem menschen)», KV. *äńśér* id. *(oamp-ä.* «grosser zahn beim hund»).

Zürjén *roźir* «hauer, hauzahn, schneidezahn» (WIED.) ‖ Votják: Sar. *raźer*, Kaz. *ražer*, Glaz. *ważer; ważer-pí* id.

< Osszét: dig. *ämsurä*, tag. *ssïr* (accus. *ämsur-tä*, ablat. *ämsur-tïi)* «hauer», *ämsur-gin* «mit hauern versehen» (MILLER-STACKELBERG: Osset. Erz. 45.).

A mélyhangú magy. *aggyar* és magashangú vogul *äńśér* (ebből: ÉV., TV. *ańśér)* viszonya ép olyan, mint a magy. *taplό* és TV. *täplïχ*, LV., KV. *tapläχ* között s kettős, t. i. osszét módra nyelvjárásilag váltakozó iráni *a* és *ä* ejtésen alapul. A kezdő hangzó tekintetében magy. *aggyar*: osszét *ämsurä* = magy. *asszony*: tag. *äγsïn* = magy. *gazdag*: tag. *qäzdïg*. A magy. szóközépi *gy* = vog. *ńś*, zürj., votj. *ź, ǵ* megfelelésre vonatkozólag l. fent 357—8. ll. A palatalis *ńś* ejtés, mely a mélyhangú magyar alak *gy*-jének is előzménye (tehát nem magyarázható a vogul *äńśér* magashangúságának befolyása gyanánt), úgy látszik szintén iráni változat *ns* helyett.

392. Magy. egész (accus. *egésze-t)* «totus, omnis; integer; sanus, valens, incolumis; ganz, völlig; unversehrt, gesund» *(egészlen* «integre; ganz» adv.), *egészség* «integritas; incolumitas, valetudo, sanitas; ganzheit; gesundheit, wolfart», *egésztelen* «non integer; nicht ganz, mangelhaft»; *egészëd-ik* «integrasco; ganz werden, sich ergänzen» (NySz.).

< Osszét-dig. *äγas* «gesund, ganz, heil» *(är-iγas kodta* «stellte her»: *är* «præf.; wird zur bezeichnung einer rückläufigen bewegung gebraucht»; MILLER-STACKELBERG: Osset. Erz. 43.).

Hangzói tekintetében a magy. *egész* úgy viszonylik az osszét *äγas (<*aγas)* alakhoz, mint magy. *szekér* a szkr. *çákaṭa*-hoz (l. fent 245. és 566. ll.). E szoros alaki és jelentésbeli megfelelés mellett el kell ejtenünk BUDENZ egybevetését az ÉO. *śenk* «gross, schwer; viel, sehr» szóval (MUgSz. 767.), mely nem függ össze az ugyancsak rokonított ÉO. *śaka*, ÉV. *saka*, déli *säk* «sehr», ÉV. *säχä* «all» (= magy. *sok)* és vog. *sāńkéml-* «erschaffen werden» (tkp. «an's licht kommen» ettől: KO. *sank*, SO. *senk* «licht», IO. *sanka*, *sanki* «klar, heiter»; l. NyK. 30: 403—4. ll.) szavakkal.

393. *Magy. **elme** (accus. *elmé-t*) «mens, ingenium, memoria; geist, seele, sinn, gedächtnis» (*élës-elméjü* «scharfsinnig», *jó-elméjü* «verständig», *tompa-elméjü* «stumpfsinnig»; *elméje meg-bomlott* «er ist irrsinnig geworden»), *elmés* «ingeniosus, scitus, memor; geistreich, sinnig, witzig»; *elmélked-ik* (*elmilkŏdi* TihC.) «contemplor, meditor, considero; sinnen, nachdenken, speculiren» (NySz.).

V. ö. kaukázusi: ud *elmuχ* (genit. *elmugʿun*) «geist» (*elmuχ tʿastun* «den geist aufgeben», *elmuχ-durust* «würdig»: *durust* «ehrlich, wahr, treu», *elmugʿol esun* «zu sich kommen», *elmuχlu* «geistig», *pʿą-elmugʿen* «schwanger», tkp. «zwei-geistig»; Schiefner: Vers. ü. d. Spr. d. Uden 77.).

Magánhangzós végzetével a magy. *elme* előbbi **elmej*, **elméj* (v. ö. *elméj-ü*) alakra utal, melyben a *j* a magy. *tolvaj* = vog. *tūlmaχ* szók analogiája szerint *χ* előzményből is származtatható (l. fent 176. l.: *bóné* = kabardin *bonaχ*). Pontosan egyezik így a magy. *elme* a kauk. *elmuχ* szóval, melynek második hangzója hangrendi illeszkedés útján is nyerhette a magyarban megfelelő alakját. Az *elme* mellett az *elmé-lked-ik* igeképzés nyilván olyan, mint *gond* mellett *gondo-lkod-ik* s így nincs szükségünk arra, hogy Budenzzel (MUgSz. 777.) egyébként ki nem mutatható **mél* főnevet lássunk benne. — Megjegyzendő, hogy az ud szóban az *-uχ* (esetleg *-muχ*) végzet képzőnek tekinthető; v. ö. ud *umuχ*, *imuχ* «obr» és rutul *ub*, buduch, dzsek *ib*, tabasszarán *eb*, *iv*, agul *iv*, kürin *jab* id. (Erck. 109.), ud *zumoχ* «mund» és lák *zuma* «mundhöhle» (Schiefn. 93.); ud *tolmuχ* «pelz» és grúz *toloma* id. (ud *tol* «fell»); *uluχ* «zahn», *comoχ* «tür», *buruχ* «berg», *čubuχ*, *čibuχ*, *čiwuχ* «weib» (Schiefn.). Van egy *-muχ* többes és collectivum-képző is («fasst die einzelnen zu einem ganzen gehörigen teile zusammen»), pl. *tʿur-muχ* «fuss» (*tʿur* «fuss»), *kaši-muχ* «finger» (*kaša* id.), *kʿul-muχ* «hand» (*kʿul* id. Schiefn. u. o. 16. l.).

394. Magy. **ernyő** (accus. *ernyő-t*) «tegulum, tegumen; schirm, schirmdach» (*szekér-ernyő*, *sátor-ernyő*, *nap-ernyő*, *es-ernyő*); *ernyős* «tegumen habens; mit einem schirm versehen, überdacht» (NySz.).

< Av. *varənā-* «bedeckung, umhüllung» az árja *var-* «bedecken, verhüllen, beschützen» tőből, melynek egy másik származéka: szkr. *várma-* «überwurf, decke» (Justi Hb. 270, 267; BR. Skr. Wb. 6 : 739; Uhlenbeck EtWb. 272, 274.).

Az *ernyős* szót a NySz. is így fordítja: «schattig», a mint e szót Faludi alkalmazza pl. a következő szólásokban: «*nyári ernyős lakás*», «*bükkfák ernyős sátora*», «*ernyős berkek*». Viszont a ma közönségesen «schatten» értelemben használatos **árnyék** régebben «sátort» jelentett, pl. midőn a BécsiC. Jónás prófétáról mondja, hogy «*alkota maganac arńekot*» s más helyütt, hogy «*megkezeitetic az arnec anaǵ a' sator*» (l. NySz.). A Székelységben ma is használatos «félszer, szín» értelemben az *árnyék* (pl. *béfekütt a tehen az éccakára az árnyék alá*; MTsz.), s szintígy értendő «bódé, házikó» jelentéssel ugyane szó a régi *árnyék-ház* s mai *árnyék-szék* kifejezésben is. E szoros jelentésbeli találkozás a hangalak hasonlatossága mellett igazolja ama sejtelmet, melyet már CzF. szótára s utána Budenz is kifejeznek (MUgSz. 753, 795.), hogy t. i. az *árny-ék* és *erny-ő* alaprészei összefüggnek, egyazon tőnek különböző hangrendű hajtásai. Az árja eredet megmagyarázza a két alak eltérését, mint ugyanazon árja (iráni) *var(ə)na-* «bedeckung» szónak különböző viszonyok közt történt átvételével kapcsolatos jelenséget: a *faz-ék* képzésével (l. fent 262. l.) egynemű *árny-ék*-ban az árja *a* megmaradt, míg az *erny-ő*-ben a *becze, czer, csik, gerjed-, keserű, kevés, ne, nemez* stb. adatok esete szerint ennek *e* (= *ä*) változatát találjuk (l. a kettős hangrendű átvétel egyéb eseteit fent 326, 408. ll. s más helyeken). Nem jöhet számba ezek ellenében Budenz egyeztetése a vog. *tārém, tórém*, osztják *tōrĕm, tūrém* «himmel», illetőleg a vog. *tärmél* «auf, oben» szókkal, minthogy *ļ* (< *s*) változattal nem jelentkező vogul-osztják *t*-nek a magyarban magánhangzós szókezdet meg nem felelhet.

395. Magy. **fos** «foria; dünner kot, durchlauf»; (Háromszék(«híg sár»; *fosos* «foriolus; der den durchlauf hat»; (Székelység) «sáros, lucskos, sárvizes (út, ruha alja); kotig», *fosábos* (Kolozs-m.), *fostos* (Tolna-m., Csallóköz; *fosztos* Székelység) id.; *fos-ik* «forio, foria ejicio; den unrat des leibes von sich lassen», *fosoz-* (Székelység) «szántszándékkal beséroz; mit kot besudeln» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *poś* «dünner kot (жиденькое говно»; *śor* «крѣпкое говно»), *poś-* «laxiren, den durchfall haben» | KLV. *poš*, *poš-* id.; *pošélt-* (inchoat.) | KV., PV. *pąś* «dünner kot» (дрыщня), *pąś-* «laxiren», TV. *pǫś* «dünner kot».

Osztják: ÉO. *poś* «kot, dreck», *pośļ-* «seine notdurft verrichten» (Ahlqu.) | IO. *pak*, *paĺ* «dreck», *paď-* «seine notdurft verrichten» (Castr.).

Cseremisz *puśked-* «durchfall haben (страдать поносомъ»; Troj. 50.).

Finn *paska* «dreck», *paski-*, *paskanta-* «die notdurft verrichten» | észt *pask* (gen. *paza)* «dünner kot, unflat», *pazanda-* «durchfall haben» | lív *paska*, *paskānd-* id.

Lapp: teri *paške* «scheisse, dreck» (Genetz Wb. 129.).

< Ujper. پُشك *pušk* «stercus orbiculare ovis, dorcadis, cameli» = vakhī *pöšk* «animal's droppings» = afghán *paca* «mist von schafen od. ziegen» | ujper. *pišk*, *piškil* «stercus orbiculare ovis, dorcadis, cameli» (Vullers I: 365—6; Tomaschek: Pam. 778; Geiger: Afgh. 184.).

A magyar szónak a vogul-osztják és cserem. megfelelőjével egyező zártabb *(o)* hangzója közös előzményül szintén ilyen hangot föltételez, melylyel szemben a finn *a*-t, a mint ezt Wiklund egész sereg esetre bebizonyította (l. Urlapp. Lautl. 156. l.), hangemelkedésnek vehetjük, a szűk körben ismeretes lapp *paške* hangzóját pedig a finnből való átvétellel magyarázhatjuk.*) Egész hű mása ily módon az idézett finn-magyar szavaknak az ujper. *pušk*, mit természetesen nem úgy kell értenünk, hogy ama szavak az ujperzsából valók, hanem hogy ennek valamely régibb mása szolgált mintaképül. Megjegyzendő itt, hogy a magy. *köh* és *köp* szó rokonságának is jelentkeznek egyezései az árjaság terén (l. fentebb). — Az ujper. *pišk* alakban mutatkozó változattal érthető a mord. *piśkeźe-* «durchfall haben», *piśkin* «durchfall» alak is.

396. Magy. izz-: *izzó* «fervens, fervidus, exaestuatus; sehr heiss, siedend, glühend» *(izzó vas, szén, tűz, hőség, parázs)*, *izzod-ik* «aestuo, ferveo, fervesco, desudo; hitzig werden, warm sein, sehr schwitzen», *izzajt-* (Palóczság), *izzít-* «izzóvá tesz; izzaszt», *izzol-*, *izzul-* (Göcsej) «hevül; izzad», *izzákony* (Alföld, Székelység) «izzadékony, izzadós»; *izzad- (idzad-* dial.) «aestuo, fervesco, incalesco, caleo; sudo; sehr hitzig sein, sehr warm sein; schwitzen» (pl. *«szűve dobogot, és izzadot»* Pázm.), *izzaszt-* «in schweiss bringen, schwitzen machen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. **is-*: *iśem* «heiss, siedend» *(iśëm vit* «heisses wasser»), *isil-* «heiss werden, warm werden, sich wärmen, sieden», *issélt-* «warm machen, wärmen; aufkochen» | KLV. *išém* «heiss, warm» *(išmiť = išém wüť* «suppe»), *išlt-*, *ištil-* «warm machen»

*) Az afghán *paca* első *a* hangzóját *u*-ból valónak magyarázza Geiger (Etym. u. Lautl. des Afghanisten: 306. l.).

ALV. *išém; ištäγt-* «sich wärmen» | KV. *ėsém; ėséltaγt-* «sich wärmen» | PV. *išém; išél-* «warm werden» *(kwäl nuńk-išels* «das haus ist warm geworden») | TV. *ošém; ošilt-* «warm machen», *ošul-* «warm werden».

Mordvin: mordM. *eže-* «sich wärmen», *ežeńďe-* (frequ.), *eždе-* «wärmen, erwärmen» | mordE. *äže-, eže-, ežńe-* «sich wärmen», *äšce-, eždе-* «wärmen, erhitzen» (NyK. 5 : 160.).

V. ö. szkr. *yás-* (præs. 3. *yásyati, yásati)* «heiss werden, sieden; sich abmühen» (innen: *yāsa-: nir-yāsa-* «ausschwitzung der bäume, harz») = av. *yah-* «sieden», melyek a gör. ζέω «sieden», ófelném. *jesan* «gähren, schäumen» szók rokonságához tartoznak (Uhlenbeck EtWb. 236.).

Az *i* kezdőhang a magyar és vogul alakokban *j* beolvadására enged következtetést, mi mellett számbavéve a magyar szó mélyhangúságát s a megfelelő mordvin adatban az *ä, e* hangzót alaphangzás gyanánt **jaz-* vehető föl, ez pedig alakjában igen közel áll az azonos értelmű szkr. *yas-* igetőhöz. A mord. *äže-, eže-* alak *ž*-je alkalmasabban magyarázható a szkr. *yasyati* ejtés nyomán, mihez még figyelembe veendő, hogy *s* > *z* változást tapasztalunk a mord. *azor, azoro* «herr» = szkr. *īśvara-* (l. fent 614—5. l.), mord. *sazor, sazor* «schwester» = szkr. *svasar-* id. (l. u. i. 357. l.), mord. *paz, pavas* «gott» = szkr. *bhágas* (l. u. i. 173. l.) szavak esetében is. A magy. *izzó* hosszú *zz*-jében a vogul *išém, išil-* tanúsága szerint képzőt tartalmaz s ez aligha más, mint az *izzad*-dal rokon értelmű *olvad*-nak reflex. *-r* képzője (v. ö. vog. *tąl-*, osztj. *lo̯l-*, mord. *sola-* «schmelzen»), vagyis *izzad-* < **izvad-*; v. ö. a *z*-re nézve: magy. *tíz* = osszét *däs, das* (l. fent 603. l.). A Budenztől (MUgSz. 829—830.) idevont egyéb adatok, jelesen a mordM. *uštь-*, mordE. *ušto-* «heizen», zürj. *öžї-* «brennen (v. licht od. lampe), entbrennen, sich entzünden», *öztї-* «verbrennen (trans.), entzünden, anzünden», votj. *ästi-* «heizen», EO. *vését-* «anzünden» inkább magyarázhatók a szkr. *uṣ-* (præs. 3. *óṣati)* «brennen» *(uṣtá-* «gebrannt» = av. *ušta-* «gebraten»; szkr. *uṣṇá-* «heiss, warm») nyomán (Uhlenb. EtWb. 37, 32.).

397. Magy. *ív-*: *ív-ik* «az halakról mondatik, midőn ezek nemzenek, szaporíttanak, tenyésznek» (Szabó D.: Kisded Szót.), «midőn nemileg közösülvén magvasított ikráit kellő helyeken lerakja» (CzF.), «párzik, ikrázik» (MTsz.); «piscis congreditur ad sobolem, sperma emittit» (Sl.); «befruchten, sich geschlechtlich paaren (v. fischen)»; *ívás* «coitus piscium; das laichen» *(ídei*

ívású, tavali ívású ponty = «ikrázású»; *egy ívású* = «egykorú»); *ivadék* «coitus piscium; soboles piscium; progenies, foetus, partus; fischlaich; brut, nachkommenschaft (überhaupt)»; *ivat* «soboles, progenies; brut», *ivad* (Alföld) id. (NySz., MTsz.).

üz-: *üz-ik* (Zemplén-m.) «párosodik (a juh); sich begatten, paaren (v. schaf)», *üzekëd-ik* «párosodik (a tehén a bikával)», *üzet-* «párosodtat, meghágat», *üzget-* (Borsod-m.) «párosodik (a macska)», *üszköl-* (Bereg-m.) «közösül» («az idén *nem üszkölnek a menyecskék*, nem lesz keresztelő»; MTsz.).

< Szkr. *yábh-* (præs. 3. *yábhati)* «futuere» (innen: *yābha-*, nomin. *-as* «fututio») = szláv *jeb-:* szlov. *jebati* «futuere», szerb *jebsti, jebem*, or. *jeть* (imper. 2. *jeb)* id. (BR. Skr. Wb. 6 : 63; Uhlenbeck EtWb. 235; Miklosich EtWb. 102.).

Minthogy a «fututio» kifejezésére a szeméremérzék folyton ujabb és ujabb körülíró és képletes szólásokat alkalmaz, könnyen elképzelhetjük, hogy annak valamely régibb nyers szava az állatokra szorúl. Ilyeneknek vélhetjük az *ív-ik* és *üz-ik* szavakat is, mely utóbbi az előbbinek csak olyan származéka lehet, mint az *üz-* «pellere», az egyértelmű lapp *vuaje-*, finn *aja-*, votj. *uj*-szavak mellett (l. fent 622. l.); *ivadék* annyi mint: «nemzedék» s igy *ív-ik, ív-ni* voltakép «nemzeni, párzani». Így alakilag és jelentésben megfelelnek egymásnak a mélyhangú *ív-* és szkr. *yabh-* avval a *b (bh)* > *v* változással, melylyel a *ravasz* szóban is találkozunk (l. fent 520. l.).

PÓTLÁSOK ÉS HELYREIGAZÍTÁSOK.

110. l. A források jegyzéke kiegészítendő a következőkkel:

Adzsarián = Etude sur la langue laze par M. H. Adjarian. Paris, 1899.

Geiger: Afgh. = Etymologie und Lautlehre des Afghanischen von Wilhelm Geiger. Megjelent az «Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der kön. bayerischen Akademie der Wissenschaften» (XX. köt., első rész; München, 1894.) közleményeiben. Az idézetek mellett kitett számok ezen kötet lapszámait jelzik.

Miller: Ossetj. Etjud. (l. fent 114. l.): III. Изслѣдованія. Москва, 1887.

Miller-Stack.: Osset. Erz. = Fünf ossetische Erzählungen in digorischem Dialekt. Herausgegeben von W. Miller u. R. von Stackelberg. Mit deutscher Übersetzung, Glossar u. Anhang von R. von Stackelberg. St. Petersburg, 1891.

Ostroumov = Татарско-русскій словарь Н. Остроумова. Изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань, 1892.

Schiefner: Thusch Spr. = Versuch über die Thusch-Sprache oder die Khistische Mundart in Thuschetien von A. Schiefner. St. Petersburg, 1856.

Uhlenbeck: EtWb. = Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache von dr. C. C. Uhlenbeck. Amsterdam, 1898—99.

Ucseb. = Первоначальный Учебникъ русскаго языка для Мордвы-Мокши, 2-ое изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань, 1897. Id. Для Мордвы-Эрзы, Казань, 1897. — Id. Для Горныхъ Черемисъ. Казань, 1892. — Id. Для Луговыхъ Черемисъ. Казань, 1898.

Vullers = J. A. Vullers: Lexicon persico-latinum etymologicum. Bonnæ, 1855—1864.

Киргизско-русскій словарь. Оренбургъ, 1897.

118. l. Szkr. *añká-* (nomin. *-as*) «biegung, haken, bug, schooss» és szkr. *áñka-* (nomin. *-as*) «biegung, krümmung» szavak vannak. A gör. ὄγκος, lat. *uncus* «haken», ném. *angel* az előbbihez tartoznak, az utóbbit UHLENBECK (EtWb. 3.) a gör. ἄγκος «tal, schlucht» szóval egyezteti. Av. *añku-* «haken» hegyek tulajdonneveiből levont igen bizonytalan adat.

119. l. A vogul *vānkėr* «haken» és ÉO. *vañkrėp* «krücke» szókezdő *v*-jének, mint járulékmássalhangzónak magyarázatára irányadásúl szolgálhat a lapp *vuogga* «angel», mely kétségtelenül azonos a finn *onke-*, észt *ong* «angel» szóval, a szkr. *añká-* «haken» szabályos másával (l. a finn *o* = árja *a* megfelelésre nézve fent 382. és 492. ll.). Egészen hasonló eset: KLV. *oạntėr*, *wạntėr* «das innere, magen» = ÉV. *ạntėr* «das innere» = ÉO. *ondėr*, *undėr* «magen» = szkr. *āntra-*, *antra-* «eingeweide» (l. u. i. 493. l.). Mind a két adatban nyilvánvaló, hogy a *v* szókezdet egy *uo*, *uạ*-féle diftongus nyomán keletkezett másodlagos fejlődés, a minő a vogulra nézve tatár eredetű szók rövid *u*, *o* kezdő hangzójánál is igazolható (l. u. i. 140. l.), a lappban pedig norvég elemeken, pl. *vuoksa*, *vuöksa*, *voaksa* «ochs» = ónorvég *oxi*, svéd *oxe*; *vuölla*, *vuola*, *vuol* «bier» = ónorv. *ǫl* id.; *vuölpo*, *vuolpo* «frauenrock» = ónorv. *ólpa* id.; *vuör'be*, *oar'va*, *ọr'va* «sensentiel» = ónorv. *orf*, norv. *orv* id. stb. (l. QUIGSTAD: Nord. Lehnw. 350—2. ll.). A kétségtelenül azonos osszét *ängur* «haken, angel» = cser. *änger*, *angĭr* «angel» = zürj. *vugĭr* «angel» = vog. *vānkėr* «haken» adatokban is tehát úgy foghatjuk fel az utóbbi alakok *v*-jét, hogy ezt egy *uä*-féle diftongus előzte meg (vogul osztják *ă*, *a* és zürj. *u* ugyanis gyakran mutatható ki eredetibb *ä*, *e* fejleményének), ez pedig olyan (valószínűleg a hangsúly hatása alatt keletkezett) magánhangzó nyújtás, a minő különösen a lappban és vogul-osztjákban az első szótagban számos esettel igazolható. A hangfejlődés menete ezek szerint a következőkép gondolható: osszét *ängur* < **ăngĕr*, **uănkĕr*, **vănkĕr*: ÉV. *vānkėr*. Lehetséges, hogy e változások alapját egy közvető nyelv ejtése szolgáltathatta, még pedig esetleg valamely árja nyelvé. Ez utóbbi szempontból ugyanis figyelemre méltó, hogy a szkr. *áñka-* «biegung» igei *áñč-*, *ač-* (præs. 3. *áñčati*, *ačati*) «biegen, krümmen» alapjának van *váñč-* «krumm gehen, wanken» változata is, melynek viszonyát az előbbihez UHLENBECK (EtWb. 4.) az *árṣati* «fliesst» és *várṣati* «regnet», *ṛṣabhás* «stier» és *vṛṣabhás* id., *índuṣ* «tropfen» és *vindúṣ* id. változatokéhoz hasonlítja. A szkr. *áñga-* «glied» szónak megfelelő tagauri-osszét *oñ* (= dig. *joñ*) «glied» szó mellett is van *woñ* (plur. *wäñ-tä*) változat; l. MILLER: Osset. Etjud. III: 168.

123. l. Az av. *aŋ-* elvont gyök az *añra-* (teljesebb írással: *añgra-*) melléknévi képzésből (melylyel: *añrō-mainyuš*; l. u. i. 144. l.). — A szkr. *áñha-* (nomin. *-as*) «angst, bedrängniss, not» s

aŭhú- (nomin. *-úš*) «enge» szókat a latin *angustus* «enge» *(angustiae* «angst»), litván *áuksztas* «enge», ófelném. *angi, engi* «eng» (ófelném. *angust*, középfn. *engest* «angst»), óbolg. *ęzŭkŭ* «eng», gör. ἄγχω, lat. *ango* «schnüren», *angor* «sich beängstigen» szavakkal vetik egybe (Uhlenbeck EtWb. 1; Kluge EtWb⁶. 95.). Az alaki és értelmi egyezés az idg. *angh-* tő és magy. *agg-* (esetleg ebből: **agv-*) között teljes.

124. l. Idegen eredetű osszét szóban *d* helyett való a szóvégi *tˁ* ebben: *nimatˁ* «filzmantel» = ujper. *nämäd* «filz», thuš *nabad*, georgiai *nabadi* «filzmantel» (l. Hübschmann EO. 129.). Sokkal gyakoribb a *t*-ből való eredet, pl. *bērēkˁētˁ* «gewinn» = arab *barakat*, ozm. *bereket* «segen, glück» (u. o. 121.), *gänätˁ* «paradies» = arab *ǰannat*, ozm. *ǰennet* id. (u. o. 125.), *sahātˁ* «stunde» = arab *sāˁat*, ozm. *sahat* id. (u. o. 130.). Eredeti szavakban a szóvégi osszét *tˁ* rendes előzményei *t* és *d* (l. u. o. 95—6. ll.). A rendelkezésemre álló osszét nyelvi források anyagában egyébként nem találok olyan egyezéseket a finn-magyar nyelvekkel, a melyekre nézve az utóbbi volna igazolható eredeti területnek. Ugyane viszonyt tapasztaljuk a mai csuvas nyelv s a magyar között; emitt tudvalevőleg vannak csuvas hangalkattal jelentkező török elemek, de a csuvasban azért eddigelé nem mutathattunk ki magyar eredetű szót. Az ellenkező irányú nyelvi hatás nyomának ezen teljes hiánya abból magyarázható, hogy a mai csuvas nyelv nem egyenes folytatása ama csuvasszerű törökségnek, melyből a magyar nyelv török elemei valók, hanem ennek egy korán, a magyarral való érintkezés előtt elszakadt ágában, vagy nem szorosan kapcsolatos nyelvjárásában bírhatja ősét. Hasonlókép mondhatjuk, hogy a finn-magyar nyelvekben vannak ugyan osszét-féle elemek; de a mai osszét nyelv aligha ugyanaz a nyelvjárás, melynek öse ama nyelvekre hatott, legalább ez a nyelvi viszonhatás adataival egyelőre nem bizonyítható.

125. l. Az *agyag* szóban fölvett *nž (nš, nč)* > *gy* változásnak egy másik adata kaukázusi eredetű szóban: *húgy* «stella» = TV. *khōniš* «stern» = kauk. **χ„nè:* šapszug *χuc*, chinnalug *p(i)χune*, tabasszarán *χaĉ*, buduch *gadž* id. (l. fent 358. l.). A kauk. nyelvek *-g, -k* képzőjével (l. u. i. 287—8. és 411. l.) magy. *agyag* (régi: *agyak)* < kauk. **anča-k, *anža-k.*

127. l. Javítandók: szkr. *sadhu-* helyett: *sādhu-* | szkr. *vad-* «sich kleiden» helyett: av. *vaŋ-* «sich kleiden» ebben: *fra-vaŋemna* «bekleidet» (Justi Hb. 265.).

U. i. A cser. *vaŋ, vaŋt* szót illetőleg a Szilasi szerkesztésében megjelent új cseremisz szótár Genetznek azt a közlését hozza, hogy értelme nem «netz», mint eddig hittük, hanem: «gespannter strick» és *cyeremše-wat* «garn *(nicht gewebe)* der spinne». Így szorosabb is a jelentésbeli egyezés az alakilag megfelelő lapp: teri *vātta*, kildini *vātt* «angelleine, schnur (zum fischfang auch um

boote, schlitten u. a. zusammenzunähen)» szóval, melyet az előbbivel együtt immár a szkr. *vadha-* helyett alkalmasabban lehet egyeztetni a: szkr. *vaṭa-* (nomin. *-as)*, *vaṭī-* «strick» (BR. Skr. Wb. 6 : 641.) szóval.

U. i. A szkr. *vádhas-* és zürj. *vetos*, *vetös* «netz, schlinge, dohne» (= votj. *votäs* «jägergarn») egyeztetésében nehézséget okoz a szóközépi mássalhangzó eltérése; de tekintve a ném. *garn* szónak «fanggarn» (illetőleg «netz») értelemben való alkalmazását s hogy szintígy használatos a szkr. *pāças* «schlinge, fessel» és «strick» értelemben (a *pāçáyati* igéből; Uhlenb. EtWb. 164.), talán a zürj. *vetös*-t is azonosíthatjuk az előbb idézett szkr. szó nomin. *vaṭas* alakjával számbavéve a finn-magyar nyelvek árja elemeinek gyakori *a* ~ *ä* hang-megfelelését s hogy a szkr. *-s* nominativus, úgy mint a mordvinban és cseremiszben (l. fent 139, 145. és 167. ll.), a zürjén-votjákban is igazolható pl. a votj. *urdäs* «seite» = szkr. *árdha-s* «seite» (= cser. *örd̈öž* «seite», mord. *iŕd̈s* «rippe»), zürj. *verös* «mann» = szkr. *vīrá-s* «mann», zürj. *vörkaś* «vielfrass (ursus gulo)» = mord. *veŕǵes* «wolf» = szkr. *vŕka-s* «wolf» szavakban. Kétségtelenül azonos a zürjén *vetös* szóval az éjszaki-vogul *patès* «jägernetz», melyben az *a* szabályszerűen *ä* helyett való, a szókezdő pedig ugyanazt a *v* > *b (p)* változást mutatja, mely a votják *votäs* «jagdnetz», illetőleg az evvel összetett *ćonari-votäs* «spinngewebe» szónak votjKaz. *ćonari-botos* «spinngewebe» másában is mutatkozik. E hangváltozásnak fentebb (150. l.) több példáját idéztem; számbajövő mozzanat még ezekhez, hogy az ilyen *v* ~ *b* változás a szanszkritban is több esettel igazolható, így fordúlnak elő egymás mellett: szkr. *vadhá-* és *badha-* «tödtliche waffe; tödtung» (BR. Skr. Wb. 6 : 660.), *vaḍiça-* és *baḍiça-* «angel, haken» (Uhlenb. EtWb. 185, 268.), *vandhyā* és *bandhyā* «ein unfruchtbares weib» (u. o. 186, 271.), *valāhaka-* és *balāhaka-* «regenwolke; eine schlangenart» (u. o. 188, 276.), *vandī (vandin-)* és *bandī (bandin-)* «lobsänger» szkr. *vand-* «loben, preisen» igei alak mellett (u. o. 185, 271.), *vāṇá-* és *bāṇá-* «rohr» (u. o. 189, 281.), *vāṣpa-* és *bāṣpa-* «tränen; dampf» (u. o. 189.), *varaṭa-* és *baraṭa-* «eine best. körnerfrucht» (u. o. 186, 272.), *vidala-* és *biḍāla-* «katze» (u. o. 189, 286.), *vindú-*, *indú-* és *bindú-* «tropfen» (u. o. 190, 287.), *vleṣka-* és *bleṣka-* «schlinge» Uhlenb. szerint idg. **wloisko-* tőből (u. o. 193. és 300.). Tehát jó okkal kereshető az ily változások alapja árja eredetű finn-magyar szóknál árja területen is.

128. l. Az ÉV. *patès*-nek éjszaki osztják neve *pēlt*, *pilt*, *pilt*, mely talán **petėl* helyett olyan metathesis lehet, mint ÉO. *ūrt*, *urt* «fürst» a vogul *q̄tėr* (= mord. *azər*, *azoro* «herr») s ÉO. *śorės* «tausend» a vogul *sq̄tėr* (= magy. *ezer*, szkr. *sahásra-)* mellett (l. fent 244. l.). Árja *dh*, *d*-ből azért nem magyarázhatjuk a *l*-t, mivel

zürjén *vetös* megfelelőjében a *t* nem bizonyítható árja *dh*, *d* másának s másrészt ilyen *d* > *l* változások a vogullal közösségben történtek, pedig itt *patés* alakot találunk.

U. o. A finn *pato*, lapp *buoddo*, *buotto*, ÉO. *pol*, *pot* «fischwehr» alakilag igen jól illik a szkr. *vadhá*-nak *badhá*- változatához (l. fent 642. l.); de nem bizonyítható, hogy az alapértelem tényleg «fang- v. mord-gerät», úgy mint a vogul *al*-, *äl*- «tödten, erschlagen; fangen» igéből származó vog. *aléś*, *älś* «fanggerät, gerät tiere (fische, jagdtiere) zu fangen» szónál. Ugyane kétség fenforog a szkr. *vadhas*-nak alakilag jól megfelelő magy. *vejsz* (régi: *vejesz)* szóra nézve is, melyhez szorosabban vonható a cserem. *vaša* «котцы» (fischerzaun aus latten); ez azonban különválasztandó a cseremisz *vàvs* «netz zum wild- u. fischfang» szótól, melynek ujabban Szilasi szótárában *wabš*, *wapš* változatait találjuk.

Fentartandónak vélem ezek után az *ágyú* czikkben tárgyalt egyeztetések közül a következőket:

Szkr. *vadh*- «schlagen, tödten» = lapp *vatta*- «schlagen (mit der rute)» = IO. *ved*-, ÉO. *vel*, ÉV. *al*-, déli *äl*, zürj., votj. *vĕj*-, *vi*- «erschlagen, tödten» = magy. *öl*;

Av. *vāδ*-: *vāδayeiti* «schlägt, erschlägt, tödtet» = magy. **ál*-: *ál-gy-ú*, *ágyú*;

Szkr. *vadhar*-, av. *vadara*- «mordwaffe; mittel, waffe zum schlagen, tödten» (Justi Hb. 265.) = cser. *ater* «falle, fuchsfalle».

133. l. Az ÉO. *ōrti* «onkel (bruder der mutter)» alkalmasabban magyarázható az osszét *arwāde*, *ärwád* «bruder, verwandter» föltehető **awrade* előzménye nyomán (v. ö. óper., av. *brātā* nomin. «bruder») a hangsúlytalan második hangzónak oly kivetésével, mint az *urt* «fürst» = vog. *q̈tėr* = mord. *azor* «herr» = szkr. *asura*-, vagy az *ūrt* «freiwerber», déli *vort* = szkr. *varás* «freiwerber» szavakban (vagyis: *ōrti* < **ōrėti* = osszét **awrade*: *arwade)*. A vog. *q̈r*, *oqr* «verwandter» hangviszonya ehhez csak olyan a szóvégzet tekintetében, mint a vog. *kēr* «eisen» és ÉO. *karti*, *karta* «eisen» közt, mely utóbbinak ugyanis magánhangzói végzete az osszét *k'ard*, ujper. *kārd*, pahl. *kārt* alakokból nem, hanem csakis az av. *karəta*- (nomin. *-tō)* «messer» tővégzetéből érthető, melyben azonban az *rt* hangcsoportot, úgy mint az *ōrti* előzményében is fölvesszük, magánhangzó választja szét (tehát itt is: *kēr* = osztj. *karti* < **karėti)*. Ugyanazon idegen területről, honnan a vog. *q̈r* való, kerülhetett a vele alakilag s jelentésben pontosan egyező magy. *ar* «onkel (mütterlicherseits)».

134. l. A magy. *para* «schwimmholz» alább (515. l.) máskép magyarázva; innen tehát törlendő. — A mordE. *reve* «lamm» szó alakját az osszét *rawod* «kalb» nem magyarázza (talán csak metathesissel keletkezett ebből: ujper. *vere* «lamm», l. u. i. 165. l.). — A mord. *śurá* «zwirn, faden» kapcsolata a cser. *šürtö*, permi *šört*

«garn, zwirn» = szkr. *sūtra-* «garn, faden, schnur» szókkal egyelőre bizonytalan. — A magy. *ar-(ánt)* = vogul *ur*, magy. *szer* = vogul *sir* stb. végzetében mutatkozó hangváltozás tüzetesebben van tárgyalva az utóbbi szó czikkében (u. i. 572. l.). — Sajtóhibák: mord. *cŕä, ŝŕä-nä* ezek helyett: *ɔŕvä, ɔŕŕänä*.

135. l. Az idézett árja adatok a következőleg javítandók, illetőleg egészítendők ki: szkr. *vār-* (nomin. *vār, vāri)* «wasser» | av. *vāra-* (nom. *-ō)* «regen», *vār-: vārənti* «wenn es regnet», pahl. *vārītan*, ujper. *bārīdan* (inf.) «regnen» stb. — A cser. *jär*, mordv. *järkše*, finn *järve* «see» egybetartozása az idézett kauk. adatokkal kétes.

137. l. Árja *a* és finn *o* megfelelése tárgyalva fent 382. l. V. ö. még ezekhez: finn *kota, koto* «haus» = av. *kata-*, ujper. *kada* (u. i. 333.), finn *onte-* «hohl; höhle» = szkr. *ánta-* «das innere» (u. i. 492. l.). — Árja *a* és mordvin *u* megfelelésére l. adatokat u. i. 291. l. — Árja *a* és cser. *ü (e)* megfelelésére más esetek: cser. *mükš* «biene» = szkr. *makša-* id. (u. i. 458. l.), cser. *mü* «honig» = av. *maδu-* id. (u. i. 467. l.), cser. *rüm* «dunkel» = szkr. *rāmá-* id. (u. i. 535. l.), cser. *šüdö* «hundert» = szkr. *çatá-* id. (u. i. 560. l.); v. ö. még: cser. *šörtnö* «gold» = av. *zaranya-* id. (u. i. 141. l.), cser. *ördö* «seite» = szkr. *árdha-* id. (u. i. 139. l.). — A szkr. *ārā* (nom.) «ahle, pfrieme» szót az ófelném. *āla* (ujfn. *ahle)* «schusterpfriem», ónord *alr*, litván *ýla*, óporosz *ylo* «ahle szavakkal vetik egybe (Uhlenb. EtWb. 21; Kluge EtWb⁶. 7.).

142. l. A vogul *s (z, δ)* > *t* változásra felhozott bizonyítékok közül «vog. *tāṣ-*, magy. *asz-* = szkr. *çuṣ-* ‚trocken werden'» törlendő. E hangváltozással foglalkozik Anderson «Wandlungen etc.» könyve. L. még u. i. 159. l.

146. l. A magy. *asszony*, régi *achszin* osszét-tag. *äγsīn* «herrin» megfelelőjét Stackelberg mint nőnemű alakot az örmény *išχan* «fürst, herrscher» szóval veti egybe (Miller-Stackelberg: Osset. Erz. 80.), ezt az Ἀρταξάνης névben föltetsző óperzsa **χšāna-* (ebből: *χši-* «herrschen») átvételének magyarázva. Ez óperzsa alaknak nőnemű másáúl Sr. szerint **χšāini* vehető föl, melynek középperzsa változata mint jövevényszó egy örmény királynő *Išχēn* nevében mutatkoznék.

147. l. KV. *pajrεγś* «herr» = tatár *bojorokč* «anordner, befehler, herrscher» (ettől: *bojorok* «befehl, anordnung», *bojor-* «befehlen»; l. NyK. 30 : 375.). — Az ÉV. *utši, uśši*, KLV. *utč, utš (vōr-u., ur-u.*, KLV. *wūt-u.)* «geist, waldgeist, berggeist, wassergeist» másnemű magyarázatát ajánlja a csuvas *vúdăš* «vízi szellem (melynek a halászok mielőtt munkához fognának egy darab földet dobnak ezen mondással: *vúdăš par!* ‚v. adj!'» Zolotniczkij 28.) = cser. *wodoš* «schutzgeist; kobold, böser geist» *(tul-w.* «feuergeist»), cserM. *vadoš* (NyK. 30 : 331 2.) = tat. *butiš* (Zolotn. u. o.). Az osztják *ortäi* (l. u. i. 502. l.) e szerint a vogul *ur-utši* össze-

rántásának vehető. A csuvas-cseremisz szó alapértelme előttem nem világos.

148. l. A szkr. *bhadrá-* iráni mása: av. *baδra : hu-baδrō* «glücklich, gesegnet» (Uhlenb. EtWb. 195.).

156. l. Az idézett kaukázusi adatok kiegészítendők a következőkkel: ud *bạčik* «zicke, böcklein» (= balūčī *bačik); miçik* «klein» (= and *miči* «jung», chinn. *misi* «klein», agul *bici, pici* «klein, jung» stb.; Schiefner: Spr. d. Uden, 100, 104. ll.).

157. l. Az ujper. *bahā*, pāzend *vahā* és szkr. *vasná-* alakok egybevetéséből következő s a magy. *becs* szó alapjaként fölvett árja **vasa-* «preis, wert» szónak a votj. *vuz* «ware» *(vuzal* «verkaufen») szón kívül egy másik *v (u)* szókezdős maradványa a cserem. *uža* «preis», melyből *užal-*, cserM. *vužal-, vušal-* «verkaufen» (NyK. 30 : 330.). A *v* > *b* változáshoz l. az idézett alakokon kívül még itt a 127. laphoz fűzött jegyzetet. Egészen egyező a magy. *becs* szóval a törökségből egyébként nem igazolható *bäs* «preis» (Katarinszkij), melyben a szóvégi *s* a kirgiz nyelv rendes hangtörvénye szerint *š* változata is lehet. Ez egyezés úgy fogható fel, mint a magy. *kar* és kirgiz *kar* «arm» szóké, t. i. közös árja alapon. A *becs*-nek végmássalhangzója is legalkalmasabban *š* változatának tekinthető, ezen *š* pedig árja *s* megfelelőjének (l. fent 233. l.).

158. l. A *becsü* alak végzetéről itt kifejtett nézetemet a török szónak bizonyúlt *ürü*-vel együtt teljesen föl kell adnom. Az *ár, ár-u* tanúsága szerint a *becs-ü*-t is képzett szónak tarthatjuk.

159. l. A zürj., votj. *muš* «biene» mélyhangúságának eredetisége a szkr. *mákṣa-* alak mellett is kétséges, minthogy a rokon nyelvekben ez árja szónak magashangú (mord. *mekš*, cser. *mükš)* megfelelői mutatkoznak.

166. l. A Vámbérytól közölt türkmen *ürü* «hammel» szón kívül, melyet Radloff (I : 1833.) szintén csak V. nyomán ismer, találunk más adatot is a törökségben, mely a magy. *ürü* «hammel» szónak innen való eredetét immár kétségtelenné teszi, ez t. i. a teleut, szagaj, kojbal *irik*, teleut *irk* «hammel» (Radloff I : 1459, 1464; Verbiczkij 61.). A magy. *ürü* tehát a *birge, birke* szótól különválasztandó.

167. l. A mord. *ćeŕiś, ćiŕeś* «lamm» szónak *s* végzete a szkr. *úrā* (fem. nomin.) «schaf» alakjával nem magyarázható, hanem **varas* (= ujper. *vara, barā)*-féle változatot föltételez; ehhez a mordvin alak viszonya olyan mint a mord. *iŕďəs* «rippe» szóé a szkr. *árdhas* «seite» szóhoz (l. fent 139. l.). — A lapp *vierca* «schaf, hammel» szót Qvigstad (Nord. Lehnw. 347.) az ónorvég *vedr* átvételének tartja; de az alaki eltérés e felfogást nem javallja.

168. l. Az ud *pṇša* «quitte» szóra nézve kiemelendő, hogy az *ṇ* benne *ü*-féle hang; l. fent 106. l.

170. l. Szkr. *mákha-* kijavítandó erre: *mákṣa-* «fliege». Ennek

kapcsolata az idézett iráni szavakkal homályos. A kaukázusi szavakkal való összefüggés nézete egészen elejtendő.

171. l. Magy. *birke* az egybevetések sorából törlendő. — Szkr. *bhramará-* (nomin. *-ás)* «biene» alapértelme Uhlenb. szerint (EtWb. 207.) «schwirrend» a *bhrámati* «umherschweifen, umherirren, sich drehen» igéből.

173. l. A közös *l'* a zürj. *mol'*, votj. *mul'-i* és magy. *boly-ó (= bogy-ó)* alakokban bizonyára közös alapú s talán az ujper. *mul*-nak előzményével (v. ö. szkr. *mṛdvī-kā* «weintraube» ettől *mṛdvī́* fem. «weich, zart, mild»; Uhlenb. EtWb. 230.) magyarázható *(l' < ld)*.

174. l. Az ud nyelvben: *biχaʒuɣ'*, *biχaguɣ'*, *buχačuɣ'* (genit. *-ɣ'oi)* «gott», melynek elemeit megvilágítja a következő adat: *biχo-k'uštiχ = buχučuɣ'oi k'uštiχ* «regenbogen» *(k'uštiχ* «gürtel»; Schiefner: Spr. d. Uden 101.). Vajjon nem az iráni *baga* szóval van-e itt is dolgunk?

176. l. Votják *botal-* és permi *botait-*, mint Schuchardt Hugo helyesen megállapítja (Nyr 29 : 114.) az orosz ботать «im wasser herumschlagen mit einer stange» etc. átvétele; de magy. *botló* «zurboló fa» alakilag nem egyezik a ботать orosz ботáло «rührstange» származékával.

177. l. Az árja *a* = magyar *o* megfelelésre nézve l. még u. i. 354. és 492. ll. — Az afghán *Hēl-mand* folyónévben az előrész szabályos afghán változata az av. *haętu*-nak (l. Geiger: Afgh. 177.).

179. l. Az *id-vöz* utórészének magyarázatát l. fent 363. l.

181. l. A magy. *u* = perzsa *a* megfelelésre nézve a *gulya* szóra való utalás törlendő; hanem l. u. i. 426. l.

188. l. A zürjén-votják és vogul-osztják *ńan* «brot» iráni eredetének adatait l. u. i. 477. l.; a cserem. *kinde* «brot» szóét u. i. 402. l. — A mordM. *kši*, *kšä*, mordE. *kše*, *kšii*, *kši* «brod» = finn *kyrsä* «laib, brod» szóra nézve (l. Paasonen: Kielellisiä 17.) v. ö. vakhī *k'oč*, *k'öč* «brod (grobes)», melyben a *č* valószínűleg *rč* helyett való (l. u. i. 405. l.), a mint a déli osszét *k'arʒin* «gewöhnliches brod» (Rosen), *k'ärʒün* «hirsebrod» (Tomaschek Pam. 795.) nyomán sejthető. — A zürjén-votják *pĭś*, *piś* «mehl» = ujper. *pist* «mehl, geröstetes mehl», vakhī *pöst*, šighnī *pišt*, szariqōlī *paχt* «geröstetes korn, zu mehl gerieben» (az av. *piš-* «zerstampfen, mahlen» igetőből) = szkr. *piṣṭá-* «gemahlen», (nom. *-ám)* «mehl» (Horn 71; Uhlenb. EtWb. 166; Tomaschek Pam. 794.); a szóvégi *t*-nek elestével, mint az elativus *ś* (= finn *-sta)* ragban. — A cserem. *pušto*, cserM. *pušta* «dicker brei, aus gekochtem u. gemahlenem getreide» = szkr. *píṣṭa-* «nahrung, mahlzeit» (Grassm. Wb. 836.). — Alulról a 2. sorban mord. *poćʼ*, vog. *pasèn* törlendők.

193. l. A szkr. *čhala-* (nomin. *-am)* «betrug», *čhal-* (præs. 3. *čhalayati)* «täuschen» szókat Uhlenbeck a gör. σχολιός «krumm,

unredlich» és lat. *scelus* «verbrechen, frevel» szavakkal veti egybe. — U. i. alulról 6. sor *falárd* sajtóhiba e h. *szilárd*.

199. l. A magy. *csün-* «klein bleiben» igéhez v. ö. zürj. *čin-* «klein werden, abnehmen (intr.), geringer werden, sich vermindern», *čint-* «verringern, verkürzen, abnehmen (trans.), verengen, herabsetzen (den preis)»; WIED.).

202. l. Magy *csigolya* szkr. **çañkhula-* (nem: *çañkhala-*) képzés alapján magyarázható.

203. l. Felülről a 22. sorban a *sügér* szó törlendő.

206. l. A *csirke* szóhoz még: ud *çirik* «hühnchen, küchel» (SCHIEFNER: Spr. d. Uden 90.). — GEIGER «Etym. u. Lautl. des Afghanischen» művében az afghán adatok: *čirg* «hahn», *čirga* «henne», *čirgūrai* «hühnchen, küchlein» (22. sz.).

210. l. A névmásokról szóló fejezetet a következő kötetben szándékoznám adni.

214. l. Felülről az 1. sorban «gel» helyett: «flegel».

215. l. A székely *üz, üz* «geruch» (*üzöl-* «riechen») úgy látszik nem azonos az *íz (éz)* «geschmack» szóval; szorosan egyező mása ugyanis a törökségben: csagat., volgai tatár *is* «geruch, wohlgeruch, gestank; dunst, kohlendunst» (RADLOFF Wb. 1 : 1523.), melylyel már VÁMBÉRY egyeztette (NyK. 8 : 185.); v. ö. a magánhangzóra nézve: *ünö* = ozm. *inük, gyümölcs* = tör. *jimiš* s a mássalhangzóra nézve *gözü* = volgai tat. *kögé*, kojbal *küskä*, tobolszki *küskü* «ratte» (u. o. 1501.). Összefüggés sejthető a szkr. *vāsa-* (nomin. *-as*) «wohlgeruch» (innen: *vāsayati* «macht wohlriechend») szóval (UHLENB. EtWb. 284.). — Ha az *íz* (régi *éz*) «geschmack» szót az *éde-s, éde-tlen* alapszavától különválónak vesszük, közte s az ÉO. *ēbeļ*, IO. *ēbet* = vogul *ät, at, äit* «geruch; geschmack» = cserem. *üpš*, zürj. *is* «geruch» szók közt alaki nehézség nem gátolja az egyeztetést; úgy látszik tehát, hogy magy. **éd* = osszót *ād* «geschmack»; magy. *íz* = osztj. *ēbeļ*, zürj. *is*, cser. *üpš*; székely *üz* «geruch» = tör. *is*.

220. l. A finn *yh-te-* utórészének képzőértékére nézve még figyelembe jöhet, hogy ép úgy mint az osztjákban *ī* és *it*, a vogulban *äu* s *äkw'*, jelzői s önálló alkalmazású alakjai vannak az «egy» számnévnek a cseremiszben is, hol a jelzői alak: *ik (ik-moňaro* «einige», *ik-werš* «zusammen»), az önálló pedig: *ikte, ikta*, továbbá *iktet, iktat*. Hasonlókép viszonylanak egymáshoz a cserem. *kok* jelzői s *koktot, kokta* önálló használatú «két, kettő» jelentésű számnevek s hogy tényleg a finn *kah-te* is úgy tagolandó, mint az *yh-te-*, annak egy másik kétségtelen bizonyítéka a mord. *komś* «zwanzig» = vog. *χūs*, osztj. *χūs, kōs* = magy. *húsz* = zürj., votj. *kiź*, melyek a *-ms* (= zürj., votj. *-miś* a tizes számnevekben) előtt semmi nyomát nem mutatják egy ott volt *t* mássalhangzónak.

223. l. A szókezdő magy. *s* > *h* változásra nézve l. u. i. 342. l.

228. l. A magy. *ér* «ader» rokonsága kiegészítendő ezzel: cser. *šer* «ader» (NyK. 30 : 208.); de föltünő, hogy a CAPP. nyomán idézett szkr. *çiri-, çirā-* «ader» BR. nagy szótárában elő nem fordúl.

233. l. Felülről a 10. sorban törlendő szavak: *sarok* és *üst*.

249. l. Alulról a 6. sorban mord. (helyesen: cser.) *pušto* törlendő adat; ujper. *pišt* helyett pedig *pist* veendő.

250. l. Fölülről az 1. sorban az «előrészét» szó helyett olv.: «egész hangtestét». — U. i. a lap alsó felében kétszer van > e h. <.

253. l. A zürj. *gort* «haus; unterirdische wohnung, sárg» *(gu-gort, mu-gort* «gruft, grab») = votj. *gurt* «wohnplatz *(gurtiń* «zu hause»); dorf» = ÉO. *kort, kūrt* (a zürjénből) «ostjakische wohnung od. ansiedelung» árja másai: av. *gərəda-* «höhle» = szkr. *gṛhá-* (nomin. *-ás* és *-ám)* «haus» ebből: **ghṛdhá* (v. ö. phryg *-gordum* «stadt», albán *gardʾ* «hecke, zaun», gót *gards* «haus», óbolg. *gradu* «einhegung, stadt»; l. UHLENB. EtWb. 82.). — A *vár* és *ház* árja eredetére nézve l. u. i. az e szavakkal foglalkozó czikkeket.

259. l. A *fazék* szóval egybevetett szkr. *puṭa-* elé nem < jel, hanem «v. ö.» való.

265. l. ANDERSON (Wandl. 95.) a cser. *iške* «keil» következő rokonságát idézi: mordE. *eske*, mordM. *äska* «grosser nagel», zürj. *joś* «spitze, dorn, stachel, pflock, keil».

269. l. Hogy az osztják *unʒa, onʒeχ* «fichte, kiefer», *-ʒa* utórésze nem a tőhöz tartozó elem, mutatja a TV. *ɋnu* (tő: *ɋnkh-)* «fichte».

271. l. A zürjén-votják *rć* > *ć* mássalhangzó-egyszerűsítés tárgyalva: NyK. 25 : 61, 381 (nem: 368.).

273. l. A magy. *fëst-, föst-* hangzója az osszét *fiss-, fis-*, óperzsa *pis-* igető (s nem a képzések: szkr. *péças-*, av. *paçsa-* stb.) alapján magyarázandó; a hangviszonylás itt ép olyan, mint az *ëszve, öszve* szóban (l. u. i. 509. l.).

282. l. Alulról a 15. sorban a felhozott *íz, ïz* példa törlendő.

291. l. A cser. *kosa-tále* előrésze nem lehet az osszét *χoase, χos* átvétele; l. erre nézve u. i. 406. l.

293. l. Az osszét-tag. *qäzd-ïg*, dig. *ɣäzd-ug* szót MILLER (Osset. Etjudi III : 147.) «reich; stark (ӧбратныи; сильныи)» szavakkal fordítja s a szkr. *gāḍha-* «fest» szóval veti egybe ennek föltett **gažda-* előzménye alapján. De ez a szkr. szó tulajdonkép «tief, worin man sich taucht, fest» értelmű s a *ḍh*-nak *žd*-ből való eredete igen kétes (l. UHLENB. EtWb. 80.). Másrészt a déli osszét *qaznig* alak arra vall, hogy a *ɣäzdug*-ban a *d* nem a tőhöz, hanem a képzőhöz tartozik.

298. l. A dial. *hóda* SZINNYEI szerint (Nyőr 23 : 298.) az oláh

hōdᵢ «fulica atra, poule d'eau; wasserhuhn» átvétele. Mi bizonyítja, hogy a szó az oláhban eredeti s a magyarban jövevény?

308. l. Az av. *guz-* igének megvan mása az osszétban is: tag. *quz-în*, dig. *ɣuz-un* «sich heimlich verstecken (подкрадываться тайно»; Miller: Osset. Etjudi III : 147.).

312. l. Arra nézve, hogy ujperzsa *ǯ* szókezdővel szemben iráni-török jövevényszók az eredetibb *j* hangalakot őrizték meg, l. Keleti Szemle I : 156.

327. l. A tat. *kandala* «wanze» kaukázusi kapcsolataihoz tartozik még: osszét-tag. *qändäl*, dig. *qändäl* «käfer (жукъ»; Miller: Osset. Etjudy II : 112.). — A magy. *hangyál* hangalkatával egyező rutul *χanšakal* «spinne» olyan képzés mint ud *ǯiǯikal* «grille» (v. ö. thuš *ċriċi* id.; Schiefner: Vers. über d. Spr. d. Uden 90.).

329. l. A votják *rš (rs, rè)* mássalhangzó-csoport egyszerűsítésére felhozott példák közül a *ǯoš* «tücsök» inkább az előbb említett kaukázusi adatokkal vethető egybe, mintsem a török *sarèska*-val. Más példák: zürjén-votják *uš* «hengst» = finn *orhi, orihi, oris*, lapp *orries* id. = osszét-tag. *urs*, déli *wurz* id. = kaukázusi: chürkilin, kaitach *urči, irči* stb. (l. Nyőr 29 : 151.); votják *kiš, kiš* «dünne haut, schale» = zürj. *kïrś*, permi *kïrć* «rinde» és *kïš* (Wied.), *koš* (Genetz) «rinde, schale, haut»; votj. *kiš-pu* «birke»: v. ö. magy. *hárs*-fa stb.; l. u. i. 281. l. és NyK. 30 : 373.

336. l. Az osszét-dig. *kʿolä*, tag. *kʿül* «inneres teil des hauses», kurd *kol* «cabane, chaumière», örmény *χuł* szavakat már Stackelberg egybeveti a votják *kwala*-val (Miller-Stack.: Osset. Erz. 58.).

348. l. Az osztják *säɣat, söɣoł* idevonása ellen szól a szóvégi *ł*, mely árja *t*-nek nem lehet megfelelése.

350. l. A *csinár* szóhoz fűzött nézet Simonyi helyreigazítása után (Nyőr 29 : 270.) törlendő. A *hinár* magyarázata sem teljesen kielégitő.

351. l. Az ujper. *kalāɣ* mása még: kurd *kalā;* a *kulāɣ* alaké: balūčī *gurāg, gurāɣ* (Geiger: Afgh. 197.).

353. l. Az osszét *χalon* «krähe» szót Stackelberg a kurd (zaza) *qalān;ik* «corbeau» szóval veti egybe (Miller-Stack.: Osset. Erz. 73.).

363. l. Az itt idézett szkr. *id-, id-* szót a nagy szótár (1 : 781.) következő magyarázatokkal közli: «labetrank; ergiessung, fluss heiliger rede u. andacht, strömung des gebetes»; ebből: *iḍā* «labetrank, labung; belebung, erfrischung, genuss, wohlbehagen; lebenskraft; erguss des lobes u. der andacht» (u. o. 782—3.). Tekintetbe véve e mellett a rokon nyelvi kapcsolatok értelmét (gör. *ἀλδαίνω* «lasse wachsen», *ἀλδήσκω* «wachse», lat. *alō* «ernähre», gót *alan* «wachsen») az *id-vez, id-nap, egy-ház* előrészével összefüggőknek mutatkoznak még az üdül-, *idül* «gyarapodik, növek-

szik, hízik, erősödik» *(meg-üdül* «megerősödik [a gyermek, az ökör, az ujonnan ültetett fa]») s *üdít-* «nevel, hízlal» *(föl-üdít* «fölnevel, meghizlal»; MTsz.) igék is.

U. i. alulról a 2. sorban «*id*-vezeld» sajtóhiba e h. «*id*-vez előrészét».

365. l. A zürj. *vež* «hell, glänzend», illetőleg szkr. *uš-* «leuchten, hell werden» mása az ALV. *voš-pent-* «dämmern, hell werden, leuchten» *(khuj vošpenti* «die morgenröte leuchtet») igének törésze is.

374. l. A magy. *hors* és *haris* alakok közt nem bizonyos, hogy melyik eredetibb; mert egymás mellett vannak pl. cser. *kärš, karše* és *karoš*, csuv. *kárěš*; l. fent 328. l.

376. l. Votj. *śuźal-* mellől az egybevetett osszét *suɣdäg* adat törlendő; helyette l. u. i. 585. l.

380. l. Magy. *köz, közép* és finn *keske* megfelelése kétes (v. ö. osztj. *kūtėp, kūtlėp* és vog. *kwoťl, kwäťl* «mitte»). Magy *íz* < (göcseji) *ísz*; l. fent a 215. laphoz csatolt észrevételeket.

384. l. A *kacsint-* mellett idézett árja adatokhoz tartozik még: afgh. *kasaḷ* «sehen, schauen» (GEIGER: Afgh. 177.).

389. l. GOMBOCZ ZOLTÁN szerint a magy. *kar* török eredetű volna (NyK. 30 : 488.), a mint ezt már VÁMBÉRY állította (NyK. 8 : 157; Magy. Ered. 274, 329, 613.); azonban a lapp *kar-dńel, kar^{e}-ńel* és votj. *gir-puń* «könyök» szók kétségtelenné teszik, hogy a magyar szó a rokon nyelvek közösségéhez tartozik s kapcsolata a köztörök *karı* «arm, oberarm» (RADLOFF II : 132. l.) = jakut *χarī* «die gegend oberhalb des handgelenkes», továbbá a kirgiz *kar* «oberarm» (KATARINSZKIJ: orosz-kirgiz szót. 380. l.) = mongol *γar* «die hand, der ganze arm» szókkal abban áll, hogy mind a finn-magyar, mind a török-mongol szók az árja *karā-* átvételei. Szó sem lehet róla, hogy a zürj. *gir-ǯa* az ozm. *karuǰa, karaǧa* «oberarm» átvétele lehessen.

405. l. Az osszét *kärt* «hof» szóra vonatkozólag előbb STACKELBERG azon nézeten volt, hogy iráni eredetű is lehet, hivatkozva a *Tigrano-certa* és örményy *կերտ* (πόλις ὑπὸ Ἀρμενίων) adatokra (MILLER-STACK.: Osset. Erz. 82.).

409. l. Az osszét *k^{i}af*, yidgāh *k^{i}ąp* szónak mása még: afghán *kab* «fisch» (GEIGER: Afgh. 177.).

409. l. A magy. *keszeg* = osszét *k^{i}äsag* «der (frische) fisch» kaukázusi másaihoz sorakozik még: grúz *kašaqi* «hareng», melylyel az osszét szót STACKELBERG azonosítja (MILLER-STACK.: Osset. Erz. 82.).

414. l. A *koszt* szó magyarázata további adatok megerősítésére szorúl.

418. l. A *köles* szó föltett kapcsolatát a kurd *gāris*, ujper. *gāvars* «hirse» szóval igazolja e szónak kirgiz *kürüš*, tobolszki tatár *küräc* «reis» mása (RADLOFF II : 1457; BUDAGOV II : 152.), mely

utóbbi adatot GIGANOV (СЛОВА КОРЕННЫЯ, 1801 : 49. l.) «пшено (hirse)» szóval fordítja.*) Valamely közvető (talán török) nyelv $r > l$ változásával ilyes alak lehetett a magy. *köles* mintaképe.

420. l. Az ud *qoqnik* «ellbogen» szóhoz hasonló képzés ud *p'op'nik* «ferse» (SCHIEFNER). — Alulról a 2. sorban av. *vāraγna-* törlendő.

426. l. A magy. *guba* nem az ujperzsa *kaba* változata, hanem az örmény *gubba* «tunica, vestis undulata» (HÜBSCHM. Arm. Gr. 516.) = arab *ǰubbè* «pelisse courte; robe longue avec ou sans pelisse que portent les Orientaux» (SAMY BEY) után következtetve mégis délszláv úton kerülve a szerb *guba* = orosz *guba*, kisorosz *huba* «pelz» átvétele lesz.—A *kulacs*, *kupa*, *lugas* szavakban fölvett árja *a* = magy. *u* megfelelés biztos példája magy. *ustor*, *ostor* = szkr. *áštra-* (l. u. i. 494. l.); felhozható ezen kívül itt az olyan váltakozás, mint perzsa *kalaγ* és *kulāγ* «rabe»; de esetleg közvető területek is okozhatták e változást; v. ö. erre nézve szkr. *khātá-* «brunnen» és tör. *kutu-k* id. (l. fent 386. l.), különösen gyakori pedig e váltakozás a kauk. nyelvekben.

438. l. Előkerül a *legény* szó egészében is az osszétban, így: dig. *läqwän* «knabe, jüngling» (locat. *läqwäni* «in der jugend», *läqwän-adäm* «männliche jugend»; MILLER-STACK.: Osset. Erz. 59.). Az utótag mivolta emitt előttem homályos.

457. l. Az osszét *mon* adataihoz hozzáveendő még: *rui-mōn* «böser geist (злой духъ)»; MILLER: Osset. Etjudi III : 157.).

458. l. Szkr. *mákha-*, *mákhika-* íráshibák e h. *máhša-*, *máhšika-* s így a hozzájuk fűzött nézet egészen alaptalan. A magy. *méh*-nek *h*-ja legalkalmasabban a szkr. *maça-* alakkal magyarázható, mely talán csak változata a *mákša*-nak (l. UHLENB. EtWb. 219.). — Az idézett iráni adatokhoz hozzáveendő még: afghán *mačaī* «biene» (GEIGER: Afgh. 181.).

477. l. A *nyíl* szó kapcsolataihoz tartoznak még: tunguz *ńur*, *ńura*, *ńoro*, *nūr*, mandzsu *niru* «pfeil» (CSEKANOVSZKIJ), melyeknek *r*-je talán a szkr. *ḷ* ejtés fejleménye.

482. l. A magy. *nemez*-zel egyező ujper. *nämäd*, osszét *nimät*, *nimät* «filz, filzmantel» szót SALEMANN az av. *nimata* «gras» szóval azonosítja, miszerint alapértelme ez volna: «grasmatte» (MILLER-STACK.: Osset. Erz. 62.).

497. l. Az *ölyü* egyezését a perzsa *alve* szóval már JERNEY említi (l. u. i. 23. l.).

501. l. A vogul *utśi*, osztják *ortśi* lehető más magyarázatára nézve l. fent a 147. laphoz fűzött észrevételeket.

---

*) Az akad. könyvtár példányában BUDENZ lapszéli jegyzetkép e szónak *körüč* alakját jegyzi Mollah Izsák khivai tatár ejtése alapján.

506. l. A szkr. *ā-rama* «ergötzen, lust» sejthető a kirgiz *ermäk* «das vergnügen; ein gegenstand, der einem vergnügen macht» = volgai, tobolszki tatár *irmäk* «die unterhaltung, belustigung» (Radloff Wb. I : 801, 1471.) alaprészében is.

512. l. A török adatokhoz csatolandó: szagaj *üskä* «ziege», mely nem más mint tör. *ički, öčki, äčki* «ziege» (Radloff Wb. 1 : 1879.) a szagaj nyelvjárás rendes *č* > *s* változásával (pl. *üs* «rache, feindschaft» = *öč; üs* «drei» = *üč; ūs* «luftröhre» = *ōč;* l. u. o. 1877.).

527. l. A magy. *réz* és avar *rez* egyezését már Tomaschek említi (Skyth. 42.).

543. l. jegyz.: Az avar *čan* és osszét *cañ-χa, cäñ-χä, cäχ* «salz» szók végzeteinek viszonyára Stackelberg az osszét dig. *zäñ-gä*, tag. *zäχ* = av. *za°* (genit. *zemo)*, szkr. *ǰam* (genit. *ǰmas)* «erde» szók analogiáját idézi (Miller-Stack.: Osset. Erz. 85.).

547. l. A permi *čeri* «fisch» és thuš «*čare, čari*» egyezését észrevette már Klaproth (Asia Polygl.[2]: 198.).

548. l. Giganov tobolszki tatár szójegyzékében (40. l.) is előfordúl: «سويروك сюпрюкъ: стерлядь».

568. l. Talán a kürin *çevín* «glühende kohle» mása az ud *çil* id. szó is (Schiefner: Vers. ü. d. Spr. d. Uden 90.).

Setälä ujabban ama nézetének ad kifejezést, hogy olyan esetekben, midőn az árja *a*-nak a finn-magyar nyelvekben magas hangzó *(ä, e, ü)*, vagy a finnben *o* (= mord. *u)* felel meg, nem árja, hanem csak *örmény*, vagy *thrák-phryg* nyelvek hatására szabad gondolnunk, a melyek t. i. az indogermán *e, o* hangokat (szemben az ezekből keletkezett indo-iráni *a*-val) megörizték.*) E véleményt Gleye Arthur**) több kevésbé meggyőző adat közt egy igen tetszetőssel is támogatja, jelesen a phryg βέδυ «wasser» szóval, mely tényleg híven egyezik a finn *vede-* (gen. *veden*, nom. *vesi)*, mord. *ved*, vog. *vit*, magy. *víz* szóval szemben az ezekkel nem egyeztethető szkr. *uda-* (*udaká-, uddn-)* «wasser» = örmény *get* «fluss», szláv *voda*, görög ὕδωρ (tő: ὕδατ-), gót *watō* «wasser» alakkal (l. Uhlenbeck EtWb. 28.). Azonban föltéve, hogy ilyen egyezések nagyobb számban kimutathatók***) — mire a biztos jelentés-

*) L. Setälä «I. N. Smirnow's Untersuchungen über die Ostfinnen» 32. l.

**) «Die ethnologische Stellung der Lykier» (Helsingfors, 1900.): 9. l.

***) V. ö. finn *vaski* «kupfer» (= magy. *vas)* és örmény *oski* «gold», mely utóbbit Gleye finnségből eredt jövevényszónak tartja (u. o. 4. l.).

sel eddigelé megfejtett phryg nyelvanyag rendkívül csekély volta miatt alig lehet reményünk — ez csak azt mutatja, hogy amanyelvek közt, melyek az őskorban a finn-magyarság nyelvére hatottak, volt egy phryg-thrák-féle is, s ezt megérthetjük annak alapján is, hogy e nyelvcsalád keleti véghatárai egészen a pontusi szkithák területébe nyúltak, de meg számba jöhet e pontnál e törzsek sokszoros vándorlása is. Az a föltünő magas hangzó árja *a*-val szemben biztosan iráni eredetű pl. a *méreg*, finn *myrkky* = osszét *marg, ávег (üveg)* = osszét *avgä, kénes (kincs)* = pahl. *ganǰ, vért* = osszét *varť, tíz* = osszét *das, des* szavakban s világosan mutat arra, hogy ép úgy mint ma az osszétban számos esettel igazolható a nyelvjárások *a* ~ *ä* váltakozása s mint az ujperzsában általában *e*-nek hangzik a rövid *a*, megvolt e hangváltozás (nyilván mint *a*-ból való másodlagos fejlődés) amaz ismeretlen árja nyelvjárásokban is, melyek a finn-magyarságra hatottak s melyekből a szélesebb körben ismeretes *méz* = av. *maδu-*, mord. *mekš* «biene» = szkr. *makša-*, av. *maχši*-féle egyezések is egész alkalmasan magyarázhatók. A finn *o* = árja *a* megfelelést (pl. finn *orpo* «waise» = szkr. *árbha-*, finn *ora* «pfriem» = szkr. *ārā-*, finn *kota, koto* «haus» = av. *kata-*, finn *onke-* «angel» = szkr. *aṅkú-*) sem találom elegendő alapnak ahhoz, hogy e miatt az árja eredet fölvételétől eltérjünk, mert ím az ily szavak magyar másai (pl. *árva, ár, ház, ág*) már híven tükrözik az árja *a*-t, úgy hogy a finn-mordvin alakok hangzóinak eltérésében bizvást csupán árja dialektikus eltérést kereshetünk, olykép pl. hogy az *a*-t az illető nyelvjárásban némileg labializálva magyar *a*, vagy nyílt *o* módjára ejtették. Van még sok egyéb homályosság is e régi jövevényszók hang-megfeleléseiben, melyeknek tüzetes vizsgálatát mindaddig, míg a finn-magyarságnak egész köre a régi idegen hatások szempontjából átkutatva nincs, nem tartom időszerűnek.

TARTALOMMUTATÓ

a jegyzetekben tárgyalt magyarázatokhoz.

1. Magyar.

I. Hangtani megfelelések.*) *a)* Magánhangzók:

Magy. *á* = árja *a:* 555, 557, 561; magy. *a* = osszét *ä* = vog. *ä (a):* 633. | magy. *a* = ár. *u:* 260, 316. | magy. *a* (régi *o*) = ár. *ō* (osszét *o):* 521. || magy. *-a, -e* szóvég = ár. *a-* tővégi hangzó: 145, 202, 386, 427, 428, 515, 585.

Magy. *ó, o* = ár. *u:* 301, 473, 635. | nasalis előtt = ár. *a:* 177, 212, 354, 446, 492, 493. | magy. *o* szókezdő = ár. *va-:* 616—7.

Magy. *ú, u* = per. *au:* 615. | = ár. *a:* 181, 425, 429, 450, 494, 651; = kauk. *a:* 207. | magy. *ú*-ban árja *p* (> *b, w*) enyészett el: 581.

Magy. *é, e, ë (ő, ö)* = ár. *ā, a:* 160, 161, 210, 216, 223, 230, 245, 266, 398, 410, 418, 465, 466, 470, 472, 511, 523, 527, 537, 567, 569, 572, 573, 611, 626, 630, 634; *(j* szomszédságában) 178, 397, 475, 503; *(v* enyésztével) 230, 342, 579. | magy. *ö (ü)* = ár. *ā, a:* 178, 208, 303, 417, 418, 422, 497, 506, 532, 534. || magy. *é, e, ë (ő, ö)* = ár. *ī, i:* 500, 514, 594, 648. | = av. *ĕ:* 160. | = kauk. *uë, ua:* 540. || magy. *-é, -e* szóvég = kauk., iráni *-aχ, -wχ, -aγ:* 176, 178, 633. || magy. *ő, ö* = ár. *ū, u:* 355, 504, 531, 546, 609, 617; kauk. *u:* 609; per. *ō, au:* 420.

Magy. *í, i* (mélyhangú szavakban) = árja *ā, a:* 202, 230, 351, 372, 373, 383, 444, 518, 530, 573; *(j* szomszédságában) 602, 636; = kauk. *a* 188, 203, 204, 205. | magy. *í, i* (magashangú szavakban), magy. *ü* = ár. *ā, a:* 165, 166, 282, 379, 551, 574, 603, 618; *(j* szomszédságában) 621, 636. | magy. *i* (mélyhangú szóban) = török *a, u:* 166. || magy. *í, i* = av. *aę*, osszét *ī* 632.

Magy. *ü* = szkr. *ūy* 582; iráni *ōi* 182; iráni, kauk. *-uγu-* 550, 584. || magy. *ü* = tör. *i:* 647.

---

*) Az egymásnak megfelelő azonos hangok e kimutatásokban nincsenek fölvéve.

Árja *a*-nak megfelelő magy. páros (mély- és magashangú) alakok: 193, 326, 518, 635.

Hangzó nyújtása *(á, é < a, e)* az első szótagban: 160; a második szótagban: 245, 633.

Magánhangzó előtétele mássalhangzó-csoporttal kezdődő árja szavakban: 239, 375, 378, 508, 617; az ily magánhangzói előtétel osszét alapú: 147; szókezdő árja aspirata *(kh, dh, bh* stb.) a magyarban nem esik a szókezdő mássalhangzó-csoport szabálya alá: 597. || szókezdő árja hangzónak elesése a magyarban: 525, 568. | a második szótag magánhangzójának elisiója a magyarban: 167, 240, 628.

b) Mássalhangzók:

Magy. *k* szókezdő = ár. *g*: 395, 413, 414, 417, 419. || török szóközépi *rk* a magyarban nem *rg*, hanem ugyancsak *rk*: 166.

Magy. *g* szókezdő = ár., kauk. *k (kh)*: 300, 301, 302, 304. | magy. szóvégi *g* = ár. *k*: 547, 594. (l. még alább a magy. *-g* árja képzőt) || magyar hangzóközi (és szóvégi) *g* = ár. *ñg (ñk, nγ)*: 212, 450, 532, 565. | magy. hangzóközi (szóvégi) *g* nem lehet finn *k (< g)* megfelelője: 593.

Magy. *h* árja sibilans *(s, z, š, ž, č, ç)* megfelelője: a szó kezdetén: 342, 351, 355, 362, 418, 458; szóközépen és szóvégen (részben iráni alapon): 183, 215, 223, 383. | magy. *h* szókezdő = iráni, kauk. *γ (gh, g)*: 297, 316, 318, 337, 356, 359, 361, 441; szóközépen: 473. | magy. *h* szókezdő = árja *k (kh)*: 384. | magy. *h* szókezdő nem megfelelője iráni *h*-nak: 343. || magy. hangzóközi *h* hiatuspótló iráni diftongusban: 597; kauk. diftongusban: 191, 542.

Magy. *j* a szóvégen = finn-magy. *γl (gl, ñ-l)*: 255, 517. | = kauk. *l, l' (lχ)*: 322, 338, 591.—= ár. *jl*: 598. | = finn-magy. *χ*: 564; = iráni, kauk. *χ* (enyészve): 176, 178, 634. || a szóközépen = török *γ (g)*, ár. *γ*: 626. | magy. hangzóközi *j* hiatuspótló kauk. diftongusban: 542.

Magy. *t* szókezdő = ár. *d (dh)*: 586, 589, 594, 597, 598, 601, 603, 611. | magy. *t* szókezdő nem lehet magy. *š*, vagy osztják *l*, vog. *l* változata: 594, 608. || szóközépi magy. *t* = per. *χt* 591.

Magy. *d* a szó közepén és végén = ár. *nd (nt)*: 212, 305, 417, 492, 563. | = ár. *t*, osszét *d*: 386. | magy. *rd < rt*: 503.

Magy. *gy (= d')* és *dzs*, valamint *ty (= t')* és *cs (= č)* szókezdők váltakozása: 309. | magy. *gy* szókezdő = szkr., kauk. *ǧ* (ir. *z*): 309, 310, 311, 314, 315. || szóközépi magy. *ngy* és *ncs* váltakozása: 481; szóközépi magy. *gy* = vogul-osztják *ńś*, zürjén-votják *ǵ, ź*: 358, 633; = kauk. *nč (mč, nǯ, mǯ)*: 125, 400, 439, 641. | szóközépi magy. *lgy < lj*: 126, 646; = osszét *lg*: 609. | magy. *rgy (> -rigy)* = ár. *ršy*: 374. || szóvégi magy. *gy* = árja *dh (ð)* magashangú szóban: 514.

Magy. *sz* (= *s*) a szó közepén és végén = finn-magy. *ns* (*ms*) : 321; = ár. *ns*: 518. | = iráni *χs*: 240. | = ár. *sk*: 380.

Magy. *z* a szó közepén és végén = finn-magy. *d*: 182; = ár. *d*, *dh*, *ð*: 182, 276, 284, 289, 290, 295, 308, 337, 468, 482, 585, 631; = török *d*: 595. | = ár. *s*: 596, 603, 637; = tör. *s*: 603, 647. | (mint magy. *sz*-nek változata) = ár. *sk*: 380, 650. || nem igazolható finn-magy. *ks* másának: 314.

Magy. *s* (= *š*) szókezdő = ár. *s*: 538, 546. | magy. szóközépi és szóvégi *s* = ár. *s* (szkr. *ç*) iráni alapon: 232, 233, 273, 329, 632; magy. *st* (= *št*) = ár. *st*: 379. | magy. szóközépi és szóvégi *s* = iráni *č*: 230, 627; török *č*: 627; = iráni *šk*: 636. | magy. *šš* = kauk. *šχ*: 236.

Magy. *zs* (= *ž*) szókezdő *r*-vel váltakozik: 444.

Magy. *cz* (= *c*) szókezdő = kauk. *s*: 187; = kauk. *č*: 188. | magy. szóközépi *cz* eredetibb *š* fejleménye: 396. | szóvégi magy. *cz* < *s*: 160, 265.

Magy. *cs* (= *č*) szókezdő eredetibb *š* fejleménye: 538; = szkr. *ç*: 202. | szóközépi és szóvégi magy. *cs* = ár. *s*, *ç*: 157, 233, 263, 384, 390, 426, 645; magy. *rcs* = ár. *ršti*: 257; = török *lč*: 125.

Magy. (finn-magy.) szókezdő *ny* (= *ń*) = ár. *n*: 486, 487. | magy. szóvégi *ny* < *m*: 398. || magy. szóközépi *nd* < *md*: 614. | *nny* < *nl* (*mgl*): 569.

Magy. *p* szókezdő eredete: 519.

Magy. *b* szókezdő = árja *v*, ujper. *b*: 152, 156, 158, 161, 166. | = ár. *m*: 160, 168, 169, 178, 180. || szóközépi magy. *b* = ár. *mb* (*mbh*): 212, 303, 304; = kauk. *p* (*b*): 189.

Magy. *f* szókezdő = ár. *p*: l. a *f*-vel kezdődő szavak czikkeit.

Magy. *v* szókezdő = osszét *f* (assimilatio alapján): 629. || magy. szóközépi és szóvégi *v* = ár. *m*: 362, 399, 410, 472, 507, 517, 605, 611; = kauk. *m* (*b*): 415. | = ár. *p* (osszét *b*), ár. *b* (*bh*): 510, 511, 520, 592, 638; = kauk. *b*: 608; < magy. *b*: 446. | = vog. *γ*: 542; = kauk. *γ* (*gh*): 541; = ár. *ñγ* (*γ*): 576. || magy. hangzóközi *v* hiatuspótló kauk. diftongusban: 298, 433.

Magy. *l* szókezdő = kauk. *l̨* (*thl*, *th*, *ċ*): 440. || magy. szóközépi és szóvégi *l*, *ly* (*ľ*), *j* = ár. *d*, *dh* (*ð*): 127, 150, 251, 318, 419, 486. | magy. szóközépi *l* = finn-magy. *lg*: 267; per. *hl*: 254; = ár. *r*: 419; szkr. *n*, *n*: 596. | magy. *ll* < *rl*: 537; < kauk. *χl* (*ł*): 204.

Magy. *r* szókezdő = ár. *l*: 527, 531. || magy. szóközépi és szóvégi *r* < *l*: 465. | = ár. *rg* (*rk*): 301; = per. *rχ*: 208. | = szkr. *ḍ*, *ṭ*: 261, 476, 567; magy. *rt* = szkr. *ṭ*: 538.

Árja és kauk. mássalhangzók enyészete a magyarban: árja szókezdő sibilans (*s*, *š*, *ç*) enyészik: 228, 245, 368; kauk. *s*, *š* szókezdő enyészik: 242. | szókezdő kauk. *l̨* (*thl*, *th*) enyészik: 613. | vogul-osztják közös (*l̨*, *l* változattal nem jelentkező) *t* szókezdőnek

a magyarban nem felelhet meg magánhangzós szókezdet: 635. | *s*-ből fejlett iráni *h* szókezdő a magyarban nem enyészik: 245. || szókezdő árja *j (y)* enyészik a magyarban: 371, 379; szóközépi és szóvégi *j* enyészik a magyarban: 182, 455, 582, 602, 621, 636. || szókezdő árja *v* enyészik a magyarban: 223, 224, 226, 500, 503, 510, 616—7; u. a. kauk. eredetű magy. szóban: 496. | szóközépi *v* (esetleg: *p, b* > *v*; *m* > *v*) enyészte a magyarban: 230, 342, 535, 579, 581, 613. || szóvégi kauk. *l*-nek enyészte a magyarban: 200. || szóvégi árja *ð, d* enyészte a magyarban (iráni, illetőleg kauk. alapon): 572. || perzsa szóközépi *rk* a magyarban nem lesz *g*-vé: 594.

Járulékmássalhangzók: *l* magyar szókban (pl. *bölcső* < tör. *beşik)*: 174. || L. a szóközépi magy. *h, v, j* hiatuspótló szerepét.

Metathesis: magy. *nyh* < *ɣń*: 228; *jh* < *hj*: 441; *or-, ol-, ör-* < *ro-, lo-, rö*: 507.

II. Szóképzés és ragozás. Igeképzők: frequ. *-z*: 638. | mom. *-at, -et*: 276; denomin. *-hed, -höd (vénhed-, bűnhöd-)*: 183; denomin. *-j*: 441, 581. | a *főz-* ige végzete nem képző: 279, 280. | refl. *-v*: 637. | egyező alakú név- és igei tövek: 263.

Névszóképzők: árja eredetű *-g, -ge* (= ár. *-ka*, osszét *-ag, -äg)*: 151, 161, 166, 185, 262, 326, 337, 356, 371, 409, 621. | árja eredetű *-k* képzővégzet: 160, 185, 195, 211, 257, 262, 614. | kauk. eredetű *-r, -b* pluralisvégzetek: 168, 435; kauk. eredetű *-l* képző: 608. | magy. *-csi* végzet (képző) törökből: 399. || magy. *-ék* 586, 635. | magy. *-j* nom. verb. 397. | magy. *-j* dimin.: 499. | magy. *-k* melléknévképző: 504. | magy. *ny (-ány, -ény)* melléknévképző: 438, 441. | magy. *-ó, -ő* képző (főleg állat- és növénynevekben): 180, 186, 188, 207, 269, 284, 383, 395, 411, 551, 618; u. a. török *-a* végzet helyett (állatneveken): 597. | magy. *-p (-ép, -pe)* névképző: 570, 587. | magy. *-ú* névszó-képző: 492—3, 626, 645. — Fölös *-s* melléknév-képző (midőn az árja alapszó is melléknév): 215, 410, 453; fölös *-ú* melléknévképző: 390; fölös *-i* melléknévképző: 438. — Árja *-s* nomin. a magyarban (?): 596. — Magy. *-ten, -tön* határzói rag: 343. — Synonim-összetételek: 319, 502.

2. Vogul-osztják.

I. Hangtani megfelelések. *a)* Magánhangzók:

Vogul-osztják *ā, a* < *ə̄* (magas hangzó): 342, 223. | IO. *a* = vog., osztj. (más nyelvjárásokban) *ą, o*: 546. | vogul *-a* szövég = ár. *-a-* tövég: 515.

Vog., osztj. *o (ą)* = ár. *a*: 382, 592, 624; vog., osztj. *o (u)* = ár. *a*: 181, 318, 622; vog. *ō (ą̄)* = ir. *-ava- (< -apa-)*: 230. | vog. *o* = per. *u*: 635. | osztj. *o* < *ə̄ (ö, e)*: 499.

Vog.-osztj. *ū, u* = ár. *ā, a*: 566, 587, 602. | vog. *-eu* végzet < *eγ*: 300.

Vog.-osztj. *ə (ä, e, ø, i* s hosszúik) = ár. *ā, a:* 525, 534, 556, 566, 569, 572, 578, 595, 618. | déli vog. *ø, o* = éjszaki *ā, a:* 352.

Vog.-osztj. hangzók megnyújtása az első szótagban: 368. | árja szó második hangzójának elisioja az osztjákban: 643.

b) Mássalhangzók:

Vog.-osztj. *χ, γ* hangzók között = per. *h:* 181, 254. | u. a. hiatuspótló iráni diftongusban: 283, 313, 348, 597. | ár. *dh, ð* helyett (voltakép hiatuspótló): 151, 468. || = ár. *k:* 275.

Vog.-osztj. *ñ* < *g (k):* 270, 409, 420—1. | = ir. *γ:* 625—6.

Vog.-osztj. *j* szókezdő járulék-mássalhangzó: 237. | szóközépi *j* < finn-magy. *g:* 284. | szóközépi és szóvégi *j* < *l'* (< *d, ð*): 318.

Vog. *t* < *s (z):* 142, 159, 244, 368, 616, 644; vog. *t*, osztj. *l* < *s (z):* 418, 438, 554; osztj. *t* szókezdő < *s, ś:* 313, 567; osztj. szóvégi *t* < *s:* 499, 596, 599. | szóvégi vog. *t*, osztj. *l* megfelelései a magyarban: 216; magy. *z* = vog. *t* megfelelése az osztjákban nem *l*, hanem *t:* 595.

Vog. *t'* hangzók között = ár. *dh, ð:* 514. | déli osztj. *t', d'* < *ś (ć, ź):* 155, 251.

Vog.-osztj. *ń* szókezdő = ár. *n:* 487. | vog. *nt* = ár. *d:* 270, 482.

Vog.-osztj. *p* szókezdő = ujper. *b*, ár. *v:* 156, 642. | vog. *tp* < *tm:* 605. | hangzóközi vog. *p* = magy. *p, v:* 496.

Vog.-osztj. *v* szókezdő járulék-mássalhangzó: 139—40, 119, 640. | vog. szóközépi és szóvégi *w* < *ñ, γ:* 576; *lw, rw* < *lγ, rγ:* 161, 543.

Osztj. *m* szókezdő < *b:* 283.

Vog. *l* szókezdő = osztj. *l, t* = ár. *z:* 630. | vog.-osztj. *l, l'* (> *j*) = ár. *d, dh, ð:* 127, 151, 251, 318, 419. | vog.-osztj. *ll* < *l:* 300.

Vog. *rt* = szkr. *ṭ (< rt):* 408.

Árja mássalhangzók enyészete a vogul-osztjákban: szókezdő *v* enyészik: 503. | hangzóközi és szóvégi *v (< p, b; γ)* enyészik: 230, 300, 342, 437, 529, 554. || *n, ń* enyészete *ns, ńś* mássalhangzócsoportokban: 321, 359; *ńś* állandósága közbenvolt magánhangzó elisiójára mutat: 456. || szóvégi *ð*, *d* kopása (iráni, ill. kauk. alapon): 572. || perzsa szóközépi *rk* a vogul-osztjákban nem lesz *g (γ > v)* hangokká: 594.

Járulék-mássalhangzók: l. u. i. a *ñ, χ (γ), j, n, v* hangokat.

Metathesis: vog.-osztj. *rt, rd* < ár. *tr, dr; r-s* < ár. *s-r* (összét alapon): 245, 263, 502, 642. | epenthesis: osztj. *is* < *sj, ś:* 385.

II. Szóképzés. Igeképző: vog. *-l* transitivum (causativum): 279. || névszó-képzők: vog. *-ä* nom. verb. 537, 593; vog. *-mil* nom. verb. 538; vog. *-t* nom. verb. (pl. *nam-t):* 529. | dimin. vog. *-j* rokonságnevekben: 154; vog. *-le* dimin.: 181; vog.-osztj. *-m* dimin.: 600. || vog. *-s*, oszt. *-t* denom.: 251. | vog. *-i* melléknévképző: 436; vog.-osztj. *-m* comparativus: 151. — Fölös vog. *-iñ, -p*

képzők mellékneveken: 514. — Osztják *-ai*, *-ei* végzet állatneveken: 626; vog.-osztj. *-sañ*, *-sèñ* végzet halneveken: 180. — Vogul-osztj. egyező név- és igetövek: 525. — Szkr. *-s* nomin. vog.-osztj. szavakban: 499, 596. — Zürjén jövevényszók a vogul-osztjákban: 403, 585.

3. Zürjén-votják.

I. Hangtani megfelelések. *a)* Magánhangzók:

Votják $a < ə$: 498. | zürj. a = votj. u = ár. a: 389.

Votj. $o < ə$ *(ä, e)* 394, 604; votj. o = zürj. i: 365. | zürj. o = votj. $u < ə$: 139, 158, 306.

Zürj. u = ár. a: 291. | votj. $u < ə$: 273; votj. u, $ü$ = ár. *ay*: 621; votj. u, i = ár. a: 389. | zürj.-votj. közös u eredetileg is mély vocalis: 158.

Zürj.-votj. i, i = finn-magy. a: 383; = ár. $ā$: 267, 569, 573; = ár. i: 600. | zürj.-votj. i, i szövégben elenyészett v lappang: 577.

Zürj. e = votj. a, magy. a = ár. a: 557, 572; zürj. e = votj. o = ár. a: 642. | zürj. $ö$ = ár. a: 535. | votj. $ə$ = ár. a: 278.

Árja *-a-* tővégi hangzó a zürj.-votjákban enyészik: 404. || magánhangzói előtét szókezdő árja mássalhangzó-csoport esetén (osszét alapon): 147; ugyanily esetben a mássalhangzó-csoport szétbontása közbeszúrt hangzóval: 147.

b) Mássalhangzók:

Zürj. k szókezdő = iráni g: 291. || zürj.-votj. g szókezdő = ár. k: 389.

Zürj.-votj. hangzóközi $j <$ finn-magy., ár. g: 284.

Zürj.-votj. szóvégi d = ár. t, osszét d: 386.

Zürj. hangzóközi z = ár. dh, $ð$: 289, 585; votj. hangzóközi z = finn-magy., ár. d: 376.

Zürj.-votj. $š$ szókezdő = magy. *sz (s)*: 538. || zürj.-votj. $ś$ szókezdő = mord., cserem. $š$: 233; = szkr. $ç$: 233, 561. | zürj.-votj. $ś$ *(ź)* szóvég $< śk$: 234; $< śt$: 249, 646.

Zürj.-votj. szóközépi és szóvégi $ź$, $ǵ$ = finn magy., ár., kauk. *nź*, *nś* *(nz, ns)*: 278, 327, 439; = av. *ñh*, szkr. s: 577. | zürj.-votj. szóközépi és szóvégi $ž$, $ǧ$ = finn-magy., ár. *nž*, *nš* *(nś, ns)*: 183, 184, 269, 273, 321, 404. || zürj.-votj. szóközépi és szóvégi $ž$ = finn-magy. *rž (rš)*: 257, 281, 329, 374, 648, 649. | zürj.-votj. szóközépi és szóvégi $č < rč$: 271.

Zürj.-votj. $ń$ szókezdő = ár. n: 477. | zürj. szóközépi és szóvégi $ń < l'$: 613. | zürj.-votj. szóvégi $n < sn$: 604.

Zürj.-votj. p szókezdő = ár. b: 281. || zürj.-votj. b szókezdő = ár. p: 516; = ár. v, ujper. b: 283, 364, 642.

Zürj.-votj. v szókezdő járulék-mássalhangzó: 119, 374.

Zürj.-votj. szóvégi $m < ñ$: 491. | votj. szóközépi $m < rm$: 144.

Zürj.-votj. *l (j)* < finn-magy., ár. *d, dh, ð*: 127, 150, 251, 318, 419. || votj. *l* nem lehet magy. *z* megfelelője: 631.

Zürj.-votj. szóvégi *r* < *l*: 573—4. | zürj.-votj. *rt* = szkr. *ṭ* (< *rt*): 408.

Mássalhangzók enyészete: l. u. i. a *ś, ź (ʒ́), ǯ, č, m* hangoknál. || Szókezdő ár. *v* enyészik: 503; szóvégi *v*: 577. | szókezdő *j* enyészik a votjákban: 380; szóközépi *j* enyészete és szótag-összerántás a zürjénben: 486. || szóvégi és szóközépi finn-magy. *d*, árja *d, dh, ð* enyészete: 308, 572, 631.

Metathesis: *rt, rd, rs (r-s)* < ár. *tr, dr, sr (s-r)*: 245, 463—4, 494, 502, 516. | epenthesis a zürjénben: *ait, aid* < *at, ad*: 385.

II. Szóképzés. Igeképzők: zürj. *-köd*, votj. *-kĭt*: 234. | zürj.-votj. *-št* mom. képző: 530. || Névszó-képzők: zürj. *-an*, votj. *-on* nom. verb. 184. | zürj. *-ög* denom. névszó-képző: 303. | zürj.-votj. *-äg* dimin. 301. | zürj.-votj. *-da* mennyiségképző: 605. — Szkr. *-s* nomin. a zürj.-votjákban: 499, 642.

Litván-lett elemek a zürjén-votjákban: 404.

4. Cseremisz.

Hangtani megfelelések. *a)* Magánhangzók:

Cserem. *o* = ár. *ā, a*: 233, 573. | cserem. *u (ü)* = ár. *ā*: 589. || cserem. *e, i* = ár. *ā*: 267, 569. | cserem. *ö* = ár. *a*: 139. | cserem. *ü (i)* = ár. *ā, a*: 278, 394, 516, 535, 630, 644; cserem. *ü* = kauk. *u*: 437; = finn *u, a*: 437.

b) Mássalhangzók:

Cserem. szóközépi *g (r, n, ź* után) < *k*: 499. | csuvas *χ* szókezdő vagy szintén *χ*, vagy enyészik: 406. | cserem. hangzóközi *γ* diftongusnak hiatuspótlója: 313, 539, 544, 593. | cserem. szóvégi *ź* = szkr. *ṣ* (nomin.): 139. | cserem. szóközépi és szóvégi *č* < *rč (rš)*: 257. | cserem. *v* szókezdő járulék-mássalhangzó: 137, 233; cserem. hangzóközi *v* < *g (γ)*: 437. — Szókezdő árja *v* enyészik a cseremiszben: 500.

II. Szóképzés. Cserem. *-ź* névszóképző: 137; *-žo, -žö, -že*: 269, 448. || *-ängč, -ängė* végzet állatnevekben: 547. — Csuvasos szerkezet a cseremiszben: 479.

5. Mordvin.

I. Hangtani megfelelések. *a)* Magánhangzók:

Mord. *o* = ár. *ā, a*: 233, 470, 589. | mord. *u* = ár. *ā, a*: 233, 291, 335, 476, 493, 494. | mord. *ä, e, i* = ár. *ā, a*: 139, 167, 450, 630; = ár. *ya-* szókezdő: 635. — Szókezdő magánhangzó elesése: 221. — Magánhangzó előtétele szókezdő árja mássalhangzó-csoport esetén (iráni alapon): 239.

b) Mássalhangzók:

Mord. *j* szókezdő = ir. *h*: 375. | mord. hangzóközi *d* = ár. *t*: 470. | mord. szóvégi *ť* < *nť*: 155. | eredeti *sk* a mordvinban megmarad: 234. | mord. *šť* = ár. *st*: 239. | mord. hangzóközi *ź* = szkr. *sy*: 637. | mord. hangzóközi *z* = ár. *s*: 637. | mord. *ń* szókezdő szóvégi *j* hatása alatt < *n*: 476. — Metathesis: *kš* < *šk*: 241.

II. Képzők: denom. *-χt, -ft*: 263. | *-ža* névszóképző 448. | *-l* = finn *-la, -lä* helynévképző: 462. — Szkr. *-s* nomin. fenmaradásának esetei: 145, 167, 645.

6. Finn.

Hangtani megfelelések. *a)* Magánhangzók:

Finn *o* = ár. *a*: 163, 335, 382, 493, 494, 581, 592, 644, 653; = ár. *va-* szókezdő: 616. | finn *u* = ár. *ā, a*: 372, 535, 615. | finn *ä, e* = ár. *ā, a*: 225, 609. | finn *i* = ár. *ā, a*: 225, 267, 533, 569; = finn-magy. *a, o, u*: 486. | finn *y* (= *ü*) = ár. *a*: 225, 372, 466. — Hosszú hangzók és diftongusok: finn *aa* < *aγa*: 470. | finn *uu* < *uwu (ubu)*: 533; ? *uwu* (< *uγu, uñu*): 577. | *ii* < *iji*: 550. || finn *uo* diftongus: 368. | finn *öy* és *ei* diftongusok váltakozása: 344. finn diftongusok keletkezése elenyészett *g, b* következtében: 344.

b) Mássalhangzók:

Finn *s* szókezdő < *t*: 608. | a finnben megmarad az eredeti *sk* hangcsoport: 234. | finn *mm* < *hm* (< *sm*): 375. | *lp, lv* nem hasonúl a finnben *ll*-vé: 588. — Szókezdő árja *v* enyészete a finnben: 224, 500. | diftongus hiatusát pótló *v* az észtben: 349. — Finn eljárás idegen szók szókezdő mássalhangzó-csoportjainak egyszerűsítésére: 239. — Metathesis: f. *uroho-* = osztj. *urt* = mord. *azoro* = szkr. *asura-*: 616.

7. Lapp.

I. Hangtani megfelelések. Lapp *s* = ár. *a*: 167. || szókezdő *j* járulék-mássalhangzó: 139, 224, 237. | hangzóközi lapp *ć* = finnmagy. *s* (*š*): 259. || szókezdő *v* járulék-mássalhangzó: 640. | szókezdő árja *v* enyészik a lappban: 500. | *v* hiatuspótló eredetibb diftongusban: 349.

II. Képző: Lapp *-nt* dimin.: 471. — Szkr. *-s* nomin. megmaradása a lappban: 145.

8. Finn-magyar közösségek.

Hangjelzés: 102—103. — I. Hangtani megfelelések. Finnmagy. *s* = ár. *ā, a*: 157, 237, 296, 342, 365, 382, 458, 484, 569, 573, 618, 631, 652—3. | finn, mord., cser., lapp, zürj.-votj. *s* = ár. *ō*, osszét *o, ū*: 522. || páros, t. i. mély- és magashangú finnmagy. alakok árja *ā, a*-nak megfelelőleg: 163, 165, 230, 283, 297,

385, 408, 418, 551, 618, 633; u. a. árja szótagképző *ṛ*-nek *(pṛštha-)* megfelelőleg: 257; u. a. árja szókezdő *sn* hangcsoport szétbontása alapján: 368. || finn-magy. hangzóközi *k* a szótőben nem igazolható: 220; árja hangzóközi *k* = finn-magy. *g*: 220, 280. | finn-magy. hangzóközi *d* = árja *t* (osszét *d*): 335, 558, 561. | szóvégi árja *d*, *dh* (*ð*) enyészete árja szavak finn-magy. másaiban: 134. | ár. *v*, ujper. *b* szókezdő a finn-magy. nyelvekben *v* és *b*, *p* szókezdő-megfelelésekkel: 150. | finn, mord., cserem., lapp *ks*.= (?) szkr. *ç* < indog. *k*: 693. | ujperzsa hangsajátságok közös finn-magy.-árja elemeken: 558—9.

II. Képzők: Finn-magy. *-g (-j)* inchoat.: 297. | finn-magy. *-l* névszóképző = ár. *-la*: 427; = kauk. *-l*: 437. | finn-magy. *-r* névszóképző = ár. *-ra*: 408, 493. | finn-magy. *-t*, *-d* determinativum számneveken: 219, 220, 647. | finn-magy. névmások egyezése árja megfelelőkkel: 56—57. | szóikerítés (kauk. nyelvek módjára): 600. || az igető ugyanazon alakjának használata transitiv és intransitiv értelemben (árja alapon): 279, 280.

9. Törökség.

Régi török (illetőleg mongol) jövevényszók az árja (főkép iráni) nyelvek köréből: 148, 152, 162, 166, 175, 178, 181, 185, 186, 193, 194, 207, 212, 260, 261, 284, 299, 301, 303, 327, 329, 330, 335, 352, 271, 386, 389, 404, 411, 417, 420, 426, 428, 431, 497, 500, 503, 512, 539, 545, 589, 645, 650, 652. | kauk. nyelvekkel való közösségek: 171, 192, 425, 488, 544. — Árja *a* = török *u*, *o*: 386; ár. *a* = tör. *ɨ*: 539. — A törökség többször megőrzi az eredeti árja *j* szókezdőt, hol vele szemben az ujper. *ž*-t mutat: 312, 649. — Csuvas *p* szókezdő nem fejlik eredetibb *v*-ből: 152; csuvas szóvégi *m* nem változik *n*-vé: 152. — Szagaj *s* < *ć*: 652.

10. Kaukázusi nyelvek.

Hangjelzés: 106—110. — Hangok váltakozásai: *a* ~ *u*: 207, 294; *a* ~ *e*: 422, 536, 547, 549; avar *e* a nominativusban a tő eredetibb *a* hangzója helyett: 120; *i* ~ *a*, *o*, *u*: 448. | diftongusok keletkezése s egyszerűsítése: 191. | szókezdő magánhangzónak enyészete: 487. || mediák határozatlan zöngéje: 189; zöngés és zöngétlen mássalhangzók váltakozása: 189. | szókezdő *χ* ~ *γ* (*g*) váltakozása: 361; szókezdő *χ* ~ *k* (*g*): 414; csecsenez szókezdő *h* ~ *χ*, *χj*: 346; cserkesz szókezdő *pχ*, *pš* = *χ*, *š*: 358. | szóközépi *γ* (*gh*, *g*) enyészete georgiai nyelvekben: 201. | szókezdő *l* (*thl*), *l* ~ *th*: 440. | *nth* ~ *nė*, *nž*: 440. | *ž* < *rt* (*rl*): 391. | szókezdő *m* ~ *b*: 157, 167, 170, 422; *b* < *v*: 135. || szókezdő sibilans enyészete: 122. | nasalis enyészete a vele kezdődő szóközépi mássalhangzó-csoportokban: 287, 358.

Képzők: *-aj* névszóképző: 209. | *-b (-bi, -be, -phi, -phe)* plur. képző: 435. | *-b (-ab)* melléknévképző: 424. | abcház *čy-, či-* igei præfixum: 320. | *-d, -t* névszóképző: 192, 200, 204, 207. | *-da, -ta, -du, -tu, -di, -thi* névszó-, különösen melléknévképző: 265, 292, 294. | cserkesz *-g, -gho, -ko* melléknévképző: 346. | *-g, -k* névszóképző: 287; kürin *-gh, -q* névszóképző (állatneveken): 411. | abcház *-ghy, -ghu* nom. acti: 320. | rutul *-χun*, kürin *-γun* infinitivus: 443. | kürin *-in, -an* melléknévképző: 568. | avar *-in* nom. verbale: 401. | *-l (-al, -il, -ul, -li)* plur. képző: 435. | *-l (-la, -le, -li, -il)* névszóképző: 121, 171, 198, 260, 358, 361, (melléknévképző) 453, 460. | *-n (-na, -ni, -nu)* névszóképző: 421, (melléknévképző) 295. | szvanét *-nal* nom. verb. 443. | *-r (-ra, -ro, -ar)* nom. verbale 320, 401. | *-r* plur. képző: 457. | *-r (-ra, -re, -ri)* denom. névszóképző: 121, 201, 366, 421, 424, 460, 608. | ud *-uχ, -muχ* névszóképző: 634. — Számnevek determinatiója: 219, 243, 345. — Ikerítés (összetétel): 170, 491.

Kauk. réven került árja szavak a magyarban: 135, 161, 189, 294.

11. Árja nyelvek.

Hangjelzés: 104—106. — Magánhangzói előtét szókezdő mássalhangzó-csoport esetén iráni nyelvekben: 239. | magánhangzói epenthesis szókezdő *r* előtt az avesztai nyelvben: 507. osszét *o* = av. *a* (nasalis előtt): 457. | osszét: dig. *γ*, tag. *q* = iráni *g*: 359. | szkr. lingualis *(ṭ, ḍ, ṇ* stb.) mássalhangzók: 261, 334. | osszét szóvégi *tˁ* < *d, t*: 641. | az osszét árja nasalist őriz meg *ns* hangcsoportban: 278. | szkr. *b* szókezdő < *v*: 642. | iráni *m* szóvég < *n*: 152. | szókezdő *l* ~ *r* váltakozása árja nyelvekben: 444. | *v*-vel való szókezdet váltakozik magánhangzós szókezdettel a szkr.-ban és osszétban: 640.

Képzők: av. *-ya* denom. melléknévképző: 432. | árja *-vant* melléknévképző: 472. | *-la* szkr. diminutivum: 187. | árja *-ra (-r)* denom. névszóképző: 306.

12. Jelentések váltakozása.

acht < weiter von zehn: 606.
arm < hand: 389.
axt < keil: 223.
biene < schwirrend: 646.
blech < blechkanne: 262.
blei, zinn ∞ silber: 248.
bräutigam < mann: 498.
brod < das essen: 401.
brod < «gedörrte getreidekörner»: 402.
diener < junger mann, mann: 369, 498.
dörf < gegend, seite: 253.
dumm, einfältig < link: 190.
eisen < messer: 393, 406.
ekel, ekelhaft < «was einen zum erbrechen, spucken erregt»: 614.
ende < kopf: 258.
erde < mutter: 470.
esel < füllen: 204.

ewig < gross, sehr gross: 504.
fallen < sich setzen: 232.
fasttag < heiliger (tag): 179.
frühling < sommeranfang: 593.
gabel < ast, zweig: 565.
gans < vogel: 451.
gast < freund: 629.
geruch < dunst: 417.
geschlecht < name: 484—5.
gestank < geruch: 182.
gestern < jener tag, jener abend: 593.
gesund, heil < gut: 365.
glücklich < reich: 174.
grau < dunkel: 579.
grün < gras, grasfarbig: 632.
hahn < schreiender, singender (vogel): 451.
hase < ziege, schaf: 489.
hässlich, unschön < schwarz, dunkel: 535.
haus < höhle, grube: 648.
hausherr, wirt < ältester: 292.
heerde < vieh: 407.
heilig < gut: 364.
heilig < glänzend, hell: 365.
hemd < kleid: 371.
heute < dieser tag: 593.
hinterraum < schatten: 227.
hinterteil (pars postica) < pars extrema: 258.
hof, stall < umzäunung: 403.
höhle < das innere: 492.
hose < fuss (-kleid): 287.
hund < klein; 432.
hundert < grosser zehner: 607.
hütte < bedeckung, dach: 302, 633—4.
jüngerer bruder < bruder: 496.
jüngere schwester < schwester: 356.
kehle < mund: 553.
keil < eisen: 265.
klein, fein < zerschlagen, zermalmt, stück: 534.
kotwasser ∞ sumpf: 195.
köcher < behälter: 595—6.
köcher < sack: 795.
krank < schlecht: 162.
krumm < link: 190.
kuh < kalb, junges (v. tieren): 619.
kühle < schatten: 226.
land < umkreis, weite ausdehnung: 616.
lehren < wissen machen: 589.
leinwand < gewand: 628.
link < schlecht: 150, 151.
mahlen < schreiben: 272.
mann, männchen < männlicher hund: 386—7.
masern < bunt, gezeichnet: 273.
maulesel < pferd-esel: 511.
milch < gemolkenes: 597.
milch < brustwasser: 597.
morgen, abend < dämmerung, dunkelheit: 238.
morgen < früh: 523.
mund < kehle: 552.
netz, schlinge < garn, strick: 642.
neun < neben zehn: 606.
neun < eins fehlend von zehn: 606.
oekonomieverwalter, schaffner < hirt: 378.
pfeil < schilfrohr: 477, 486.
pferd ∞ kuh: 445.
recht (dexter) < gut: 150, 151.
reh < ziege: 512.
reich (dives) < herr: 615—6.
reich (imperium) < land (regio): 616.
reifen < kochen (intr.): 279.
sanft, mild, kühl < schatten: 227.
schatten < bedeckung: 635.
schienbein < rohr: 556.
schmetterling < vogel: 171.
schmutz, schmutzig < schwarz: 472, 569.
schmutz < staub: 518.
schnee < kälte, winter: 362.
schöpfen < graben: 388.
schuh < leder: 323—4.
schutz < schatten: 226.
schweinheerde < schwein: 414.
schwiegertochter < weib, braut: 461.

segnen ∞ verwünschen < sagen: 578.
silber < weisses metall: 248.
sommersaat < sommer: 592.
stall, hof < umzäunung: 403.
stehlen < verstecken: 308.
steigbügel < stiefelgrund, fussgrund: 400.
stier ∞ hengst: 445.
stirn < knochen: 448.
strauch, gebüsch, wald < baum: 200, 289.
taube < blau, grau: 298.
träge, faul < leicht: 441.
ufer < seite: 516.
und, auch < zurück: 229.
und, auch < mit: 231.
verbergen < beschatten: 227.
vieh < ochs-kuh, pferd-kuh: 304, 620.
vogel < geflügelt, fliegend: 451.
vogel < lieblich, lieblich singend: 451.
volk, name des volkes < mensch: 455.
waare: wert, wert habend: 158.
wald: vid. strauch.
wand < seite: 254.
wanze < brettlaus: 148.
wasser < regen: 191.
weg < strich: 442.
weibchen (v. tieren) < stute: 413.
wilde (pflanze) < wolf (attributum): 184—5.
winkel, ecke < gabel: 566.
zehn < maass, zahl, (grosse) zahl: 345, 605, 607.
zeit < tag: 331.
zoll < schuld: 623.
zürnen < sich erhitzen, glühen: 297.
zusammen < in totum: 510.

*

Állatnevek váltakoznak egymással: 310, 489, 512.
növénynevek váltakoznak egymással: 564.
A «fa» általános neve egyes fajokra alkalmazva: 200.
rokonságnevek váltakoznak egymással: 134, 496.

13. Ős- és műveltségtörténeti adatok.

I. Természet. Csillagnevek: 358; tárgyalt magy. szó, *húgy* «stella» | ég, levegő, idő: tárgy. magy. szavak: *felhő; árnyék, enyh* «umbra»; *köd, füst; hát* «tempus», *est, hol*-nap, *teg*-nap; *hév hideg, hüvös; tavasz.*

Finn-magy. essőnevek: 235; tárgy.: *essö, hó.*

Föld: tárgy.: *mező, ország, berek; bércz, lok; táj, eszfek* «septemtriones».

Folyónevek: 533; tárgy.: *ár* (árad-), *séd, csermely, jó: Hé-jó, Sajó; csinód; tó, őrjeg, sár; part, göbe, göbölye, kada, kupa, kupolya, sellő; csahaj, csatak, kast; gázol-.*

II. Állatvilág. Vogul-osztják állatnevek «nő» jelzéssel: 625. | ebnevek: 387, 423, 430—1; tárgy.: *agár, kan, kopó, kölyök, köpecz, kamasz, kutya, kuvasz, ravasz, róka* | rén- és jávornevek: 273, 360; tárgy. *szarvas (szarv), őz* | apró állatok: 489; tárgy. *gözü, nyúl, pegymet, sün*-disznó | tehén-, ökör-, borjúnevek (kauk. nyelvekből): 619—20; tárgy. *becze, göböly, gulya, tehén, tinó, üsző; tar*(-ja a marhának), *csülök; üz-* («közösül») | lónevek (kauk. nyelvekből): 204, 445; tárgy. *ló, csikó, csidu, csina, csura* (csikónevek), *bergány* («tüzes ló»), *öszvér; sörény* | juh-nevek: tárgy.

birge, juh, ürü | disznó-nevek: 197, 361; tárgy.: *konda, czikus, cseka, csürhe, gölye, hülye, kocza; serte, agyar.*

Madárnevek: 185, 284, 298, 299, 330, 351—4, 451; tárgy. *madár* | *búb, taraj; babuk,* szar-*búb, czakó, csirke, csüllő, csóka, gagó, goda, gólya, gór-tyúk, guvat, haris, harkály, héja, herjó, holló, hóda, kánya, karvaly, küllő, liba, lúd, ölyv, rigó, sitke, sordély, tyúk, varjú, vércse.*

Kígyó-, gyík-, béka-féle állatok: 311, 412; tárgy. *gyík, kígyó.* — Halnevek (kauk. nyelvekből): 547; tárgy. *keszeg, sőreg, süllő, csík, buczó, macza, ponty, pozsár; ív-ik* (a hal).

Rovar- s egyéb alsórendű állatok (férgek): 327—8; 411, 491, 600; tárgy. *bogár, féreg; baglincza, böde, bögöly, hangya, légy, lepke, méh, nyű, paklincs, pöcsik, serke, tetű; csiga.*

III. Növényvilág. A «*fa*» szó megfelelése a vogulban: 264, 291; növénynevek: 487; a fenyő nevei (árja és kauk. nyelvekből): 269; bogyónevek: 564; szőlőmívelés Kaukázusban: 188; tárgy.: *dg, bog, lugas, szál, szár; bogyó, buga, mag, mogy* «bacca»; *héj, hámoz-, hánes, pudva; gaz* «unkraut», «gebüsch»; *hervad-; szed-* «pflücken» | *bir*s-alma, *bürök, csepe* («tölgyfa»), *cseplye, csere, csilla, csuhu, fenyér* («lóhere»), *fenyő, füz-fa, hályog-fa,* ló-*here, hinár, kaszró, köles, körte, makk, múrágy* (erdő neve), *nád, ostorménfa, száldob, szeder, tölgyfa, vaczkor* | *taplú.*

IV. Ásványneműek, fémnevek (árja és kauk. nyelvekből): 247, 249, 392, 585; sónevek (kauk. nyelvekből): 541—2; tárgy. *arany, ezüst, üst* «argentum», *réz, só, szik-só, kova, agyag szejkés* (víz = «ásvány-, savanyú víz»); *szén; göröngy.*

V. Ember. Testrész-nevek (kauk. nyelvekből): 460, 553, 613; (árja és kauk. nyelvekből:) 389, 439; tárgy. *koponya, kupa* (fej kupája), *üstök, homlok, száj, bajusz; csigolya; derék, mell, oldal, far, farcsok, fasz; kar, ujj, könyök, orasz; láb, talp* | *ér, er, ín, íz, szőr* | *fos, köh, köp;* a «fututio» kifejezései: 638. — Testi cselekedetek: *kacsint-, köhög-, köp-, szül-, reszket-; szó, hang; ordít, ri-, rikolt-, sír-, hív-.* — Testi állapot: betegség: *beteg, fekély, hagymáz, köszvény, íz* («nyavalya»), *mirigy, csécs, rög* («fekély»), *seb;* egyébfélék: *éhes; csába, csuta; ester; szlz, lanyha, lóha, lomha, lusta, renyhe; iparkod-ik.*

Szellemi élet: «ész» szavai: 375; tárgy. *elme* | *gyanít-, ismer-, tanít; titok* | *düh, harag* | *szemérem* | *rémül-, agg-ik* | *kíván-, kéj, kény, öröm* || *bűn, hamis, gaz, lop-, csal-, dorgál-, hazug, irigy.*

Rokonságnevek (árja nyelvekből): 499, 583; (kauk. nyelvekből:) 132; tárgy. *apa, anya, fi, bátya, öcs, húg, ava, meny;* a «menyasszony» neve: 631.

Társadalom: tárgy. *ember; magyar* | *legény, hős, hérász, árva, özvegy* | *úr, asszony, ín* «servus», *ispán, tiszt, gazda* | *idegen, vendég, nem* «genus», *név;* hunn-magyar személynevek: 8—9. |

gazdag, boldog || *törvény, szer, tanács* | köszöntő kifejezések: 364.

Ház és udvar: Földház: 336; tárgy. *ház, viskó, góré, ernyő* («sátor»), *hombár; fal,* ház-*héj, kert, verem, gödör, sír* | *híd* || *falu.*

Ruházat: finn-magy. ruhanevek: 628; «bőr» szavai: 324: tárgy. *imeg, gatya, szűr, bocskor, kutya* («lábikrára csavart czókmók») | *bőr, bársony, vászon, gyolcs, nemez.*

Szerszámok, edények: «edény» szavai: 416; ló-szerszámok: 488; tárgy. *mű* | *fejsze, ék, kés, szeg, kaszúr* | *nyárs, ösztörű, kelevéz, koszt, bot, husáng, döng* | *árr, török; ták, folt* | *fazék, bögre, köcsög, kulacs, korsó, tál, üveg, kanál* | *csür* («orsó csürje, csörlője») | *kengyel, hám, ere* («zabola»), *nyereg, ostor, szekér* | *gyalom, boné, vejsze, örháló, para* («schwimmholz»), *szál* («floss»), *tat* (a ladikban) | *hegedű, dob.*

Színnevek: *szőke, szürke, zöld* | *pej, szür* (lószínek).

Ételnevek: Nyers hús evése a voguloknál és osztjákoknál: 285; húsnevek: 360; tejnevek (árja és kauk. nyelvekből): 263, 597—8; a kenyér, liszt szavai (árja és kauk. nyelvekből): 188, 402; tárgy. *hús, faggyú; tej, fëcs*-tej; *kenyér, czipó; méz; sör, czankó, csigér, részeg* | *fő, főz* | *fej-* | *édes, keserű.*

Kereskedelem: A folyóvízen való kereskedés: 159; tárgy. *ár, becs, kincs, vásár, vám, mér-, fizet-.*

Számnevek: *egy, hét, nyolcz, kilencz, tíz, húsz, harmincz, negyven, hatvan, száz, ezer.*

Hadi műszók: 393, 630; a tegez régi alakja: 595; tárgy. *had; aladár, ör; kém* | *kard, tőr, nyíl, tegez, vért* | *vár, várda* | *öl-.*

Hitélet: 457, 462, 501—2, 539—40; tárgy. *ünnep (idnap), idvöz, bőjt* | *isten, ördög, ármány, manó* | *menny.*

Művészet: «ének» szók: 526; *ének, dal, rege* | *fest-.*

[Egyéb fogalmi körökbe tartozó szók. Igék: *bír, csap-, csökken-, enyész-ik, es-ik, gerjed-, gyapont-, győz-, gyúl-, iram-ik, követ-, lóbál-, üz-, vezet-.* || Névszók: *kör, lék, odú, odor, rész, szín* (víz színe), *üreg; maszat, mocsok, paszat, piszok, ripat, szenny* | *badár, bal, büdös, csábal* («balra»), *csekély, egész, görbe, gyarló, iczi-piczi, karcsú, kevés, kutak, magas, mohó, örök, ösztövér, rég, rövid, rút, undok, szép* || határzók és kötőszók: *-dég, -dig (addig, eddig), aránt, le, ne, nem, össze, rögtön, vissza* | *és, is, dej, hát;* finn-magy. határozók kauk. nyelvekből: 437.]

14. A bevezetésben tárgyalt művek írói.

Anderson Nikolai: 51. Beregszászi Pál: 4. Besse János: 15. Budenz József: 59. Cassel Selig: 19. Cuno J. Gusztáv: 42. Dankovszky Gergely: 12, 17. Diefenbach Lorenz: 38, 61. Donner Otto: 45. Erdélyi József: 12. Fessler Ign. Aurel: 8. Fiók Károly: 89. Fischer Joh. Eberhard: 2. Hunfalvy Pál: 5, 23, 32, 33, 37. Huszka József: 89. Jerney

János: 13, 21. Jung N.: 84. Kalmár György: 3. Klaproth Julius: 8. Köppen Th.: 65. Kőrösi Csoma Sándor: 16. Kuun Géza, gróf: 87. Mátyás Flórián: 24—37. Munkácsi Bernát: 87, 99. Nagy Géza: 99. Paasonen Henrik: 85, 99. Parrot J. L.: 18. Patrubány Lukács: 99. Pecz Leopold: 17. Penka Karl: 62. Podhorszky Lajos: 33. Révai Miklós: 5. Schlözer Aug. Ludwig: 3. Simonyi Zsigmond: 50, 98. Sjögren Joh. Andreas: 19. Schrader Otto: 70, 85. Schroeder: 69, 84. Stackelberg R. R. báró: 85. Steinthal H.: 85. Szabó János: 16. Taylor Canon Isaac: 66. Thomsen Wilhelm: 37, 40, 52, 84, 98. Tomaschek Wilhelm: 71—85. Turkai Sámuel: 11. Vámbéry Ármin 87.

MAGYAR SZÓMUTATÓ.*)

ad-dig 209.
ág 118: 640.
ágár «füzes zátony» 119.
agár 119.
agg- «sich ängstigen» 122.
agg- (turóvá kényedik a tej) *122*: 640.
ágocs 119.
ágy 123: 641.
agyag 124: 641 (28).
agyar 632.
ágyú 125: 641—3.
aladár 129.
(*alma* 72).
apa 131.
anya 132.
(*ápol* 28).
ara 133: 643—4.
ár, árad 134: 644.
ár, árú 136: 644; (7).
árr «ahle, pfrieme» 137; *arránt, irránt* 138. [(31).
arany 141: 644; (28, 82).
arasz 143.
árnány 143.
árnyék 634.
árva 145; (27). [(96).
asszony 146: 644; (23,
bábuk 147; (27)
bácsi 153.
baddr «schön» *148*: 645.
bádog 262.
baglincza 148.
bajusz 149; (13).
bal 149.
(*barkó* 27).
(*bán* 27).
(*barom* 35).
bársony 151; (13).
batyu 153.
becze «kalb; verzärteltes kind» *155*: 645; 619.
becs 157: 645.
becsmérel- 158, 377, 465.
(*béka* 27, 95).
(*béna* 35).
bérez 159; (28).
berek 160. [160.
bergány «feuerigos pferd»
berke «schaf» *165*: 645;
beteg 161; (35) [(27).
betrénges «kränklich» 162.
(*betyár* 28)
bir- 163. [645.
birge, birke «schaf» *165*:
birka 166; (27)
birke «tetü» 271.
birs-alma 167: 645.
bitonya «wunde» 162.
bitos «wundig» 162.
bitrénges «kränklich» 162.
boczi «kalb» 155.
bocs «junges (v. tieren)»
bocskor 168. [155.
bog 169.
boglya 169.
bogár 169: 645—6 (9).
bogyó 172: 646.
boldog 173: 646; (35)
bóné «art netz» 176, 634.
bot 176: 646.
böde «coccinella» 178.
bögöcs «bremse» 172.
bögöly 171.
bögre «töpfchen» 304.
böjt 178: 646.
bör 324; (31)
búb «schopf» 179.
búb «wiedehopf» 147.
bubor «lerche» 180.
buczó, buazok «aspro vulgaris» *180*: 646.
buga 169.
bú «eckelhaft» 182.
búdös 187; (35)
bún 182; (28).
bürge «schaf» 165.
bürök 184.
búz 181.
czakó 185, 186.
czankó «saurer wein» 187.
czikus «ferkel» 196.
czipó 188: 646,
csába, csápa «dumm, einfältig» 189.
csaba, csabajkos «krummfüssig» 190. [189.
csábal, csdval, csálé «links»
csábit- «locken» 190.
csahaj, csajh, csajt «schmutzigo nüsse» 191.
csal, csal- 192, 193: 646;
csap- 193; (48). [(28).
csatak 195.
(*csatangol-* 28)

*) A zárójelben foglalt szavak, illetőleg lapszámok a bevezetésben tárgyalt más szerzők magyarázataira vonatkoznak. A dőlt számok azt jelentik, hogy az illető helyhez a függelékben pótlás vagy helyreigazítás csatlakozik, melynek lapszáma a dőlt szám kettőspontja után következik.

csecs 598.
csécs «nasern» 196.
csélka «schwein» 196.
cselkély 197.
csel 192.
csélya «art vogel» 207.
cseng- 326.
csepe «junge eiche» 199.
cseplye «strauch» 199.
csepöte «junger wald» 199.
cser «eiche» 201.
cser-vesszö «weinrebe» 201.
csere «gebüsch» 200.
csere «eichenwald» 200.
cseremely 538.
csidu «füllen» 204.
csiga 202: 647.
csigér, csingér 188.
csigolya «halswirbel» *202*: 647.
csira 239.
csík «cobitis fossilis» 202.
csík «streifen» 203.
csikó 203.
csilla «rietgras» 204.
csina «füllen» 205.
csinód «wassergraben» 205, 350.
csirke 206: 647; 301.
csikó 205.
csóka 187.
(*csont* 8)
csök-ik, csökken- 199.
csörlő «spulrad» 208.
csuhu, csuhit «binse» 207.
csukás «csikós» 205.
csura «füllen» 205.
csuta «stumpf,abgestutzt» 190.
csüllő «art möwe» 207.
csülök 208.
csün- 199: 647.
csür «spulrad» 208.
csürhe 197.
dal 209.
-dég, -dig: addág, eddig, meddig: *209*: 647.
dej «circa» 210.
(*dél* 31)
dérék 210.
dévaj 211; (22)
déványos 212.
dob 212; (27)
dorgál- 212.
döng 213: 647.
düh 214.
édes, édetlen 215: 647.
eddig 209.
egész 633.
eggy «eins» *216*: 647: (2, 3, 43, 95)
egy- ház 363.
éh, éhes 222: 647.
ék «keil» 223.
ekkédig 210, 332.
elme 633.
ember 455, 499,
encsen-bencs 481.
ének 224.
enyegel- «occultare» 226.
enyész-ik 225.
enyett «durch; für» 226.
enyh, enyhe 226.
ép 570.
epe 435.
ér «ader» *228*: 648; 549.
(*érdem* 28)
ere «zaum» 488.
eremlő «zügel» 488.
ernyő 634.
és «und» 228.
es-ik «fallen» *231*; 648.
(*esperest* 22)
essö, ess «regen» 234.
est 236.
ester «unfruchtbar» 238.
ész 376; (28)
eszfek «norden» 239.
eszmél- 376.
eszten 341, 343; (27)
év, ev «eiter» 241.
ezer 242; (2, 3, 7, 8, 12, 27, 41, 43, 81, 84)
ezüst 246: 648; (72, 82)
faggyú 251.
faj 255.
fal «wand» 254.
falka 255.
falu 252: 648 (27, 35.)
far 258.
farcsok 256.
fart «ufer» 516.
fasz 258.
fazék 259: 648; (95).
fécs-tej 262.
féj- «melken» 263.
fejsze 264: 648.
fekély 265.
(*fél* «seite» 57)
felhő, felleg 266; (28)
fenyér «luzerne» 267.
fenyő 268: 648.
féreg 270: 648.
férj 499.
fest- 271: 648.
fi- fiu 274.
fiatal 275.
fizet- 275.
folt 255.
fos 635.
fő- «kochen (intr.)» 280.
főz- 276; (31)
füst 282.
füz-fa 283: 648; (28)
gagó 284.
gája «weihe» 352.
gatya 285; (12).
gaz «böse» 289; (28)
gaz «sträuchiger wald» 289. [(12).
gaz «unkraut» *290*: 648; *gazda* 291. [28).
gazdag 293: 648; (3, 13,
gázol- 295.
gém 255.
gérjed- 296; (58)
gézen-güz 307.
goda «limosa» *298*: 648.
gólya 299; (31)
gór «eine art henne» 300.
góré «hütte» 302.
göbe «sau» 423.
göbe, gübü «tiefe stelle im flusse» 302.
göböly «mastvieh» 303.
göbölye «pfütze» 302.
göbre «töpfchen» 304.
gödör 305.
gölye, gönye «mutterschwein» 361.
görbe 424.
göröngy 306.
gözü 603.
guba 651.
gulya 307; (7).
(*gumó, gümő* 47). [298.
guva. «rallus aquaticus»
güz: *gézen-guz 307*: 649.
gyalom 313.
gyanit- 309.
gyapon-ik gyapont- 315.
gyarló 310.
gyük 310.
gyolcs 311: 649.
győz- 313.
gyúl-, gyújt- 314.
had 316.
hagymáz 317.
haj, héj «rinde» 321.
(*hal* 31).

(*hall-* 40).
haj, héj «hausdach» 338.
hajsz «rechts» 191.
hályog-fa «pimpernussbaum» 322.
hám «pferdegeschirr» 324.
hamis 325.
hámoz, hámlik, hánes 322.
hang 325.
hangya 326: 649.
harag 297.
haris 328: 649, 650.
harkdos «specht» 330.
harkály 329, 428; (58).
harminez 607.
(*has* 31).
hárs-fa: 649.
hát «tum, igitur» 330.
ház 332: 649; (46, 68).
hazud-ik, hazug 337.
hegedül 326,
héj «hausdach» 338.
héja «weihe» 352.
her, here: *ló-h.* «trifolium» 338.
hérész, hőrész 355.
herjó «weihe» 352.
hervad- 297.
hét «sieben» 339; (7, 25, 27, 43).
hév, hő 345.
hid 346: 649 (12).
hideg 348.
hindr- 350: 649, 476.
hív-, hí- 350.
hó «schnee» 362.
hőda 298: 648.
hol-nap, hol-val 523.
holló 351: 649, 651 (74).
hombár 354; (31)
homlok 447.
(*homp* 47)
(*horny* 58).
hőre «hochzeitsschmaus» 355.
hős 355.
hús 356; (31)
húgy «stern» 357.
(*hür* 13)
hús 359; (7, 8, 28)
husáng 360.
hüsz 607.
hülye 361.
hüvös, hűt-, hűl- 361; 350.
(*ihrik* 7).
iczi-piczi 156, 510.
iczurka-piczurka 156.
id: id-nap (ünnep), *idvöz 363*: 649; 350.
idegen 365.
időt-, üdül 649.
(*im* 31)
imeg 370.
ín «spannader» 367, 564, *ín, ün* «sklave» 368, 438.
inas 369.
incs, incsen 481.
incselkedik 370.
inda 368.
ing 370.
ingerül- 370.
ingyen 481.
inked-ik «leidet eleud» 369.
insóg, énseg 369.
ipar, iparkod-ik 371.
iram-ik, iram-lik 372.
iránt 138.
irongál 372.
irógy 373: 650; (28)
irt- 507.
is «auch» 228.
ismer 375: 650.
ispán 377.
isten 378; (2, 3, 4, 7, 27).
ív-ik (a hal) 637.
ivadék 638.
íz «gelenk» 360.
íz, ísz «krankheit» *380*: 650.
íz «geschmack» *215*: 647.
izzó, izzad- 636.
(*izsóp* 7).
(*jég* 74, 28, 96).
jó «fluss» 380.
juh 382.
kaczor «art messer» 395.
kacsint- 384: 650.
(*kacsó* 12).
kada «tiefe stelle im flusse» 385.
kamasz «art hund» 422.
(*kampó* 47).
kan «männchen 386.
kanál 387.
kánya 354. [57].
kar «arm» *388*: 650; (28,
karcsú 390.
kard 390; (27, 31, 47).
karvaly 353.
kast «nässe» 394.
(*kaszabol-* 7.)
kaszró «schilfartiges gewächs» 395.
kaszúr «stück sense» 395.
(*kávé* 7).
kavics 415.
ké-: *kéve-kételen, kéjén* 397.
kecsege 409.
kégy «stadium» 397.
kegymél- 377.
kelevéz 596.
kém 398.
kény, kényes 398.
(*kényeső* 12)
kengyel 399.
kenyér 400.
(*kéreg* 57.)
kerék, kerek 423.
kert 402: 650.
kés 405; (23, 31, 75)
keserű 407.
keszeg 408: 650.
keszer «vájó balta» 397.
kevés 409.
(*ki* 31.)
kígyó 410.
kilencz 606.
kincs 412; (7, 27, 31).
kíván 399, 351.
kocza 413.
konda, kondás 413; (13)
kopó «jagdhund» 423.
korsó 426.
koponya 429; (31)
koszt «stange» *414*: 651.
kova 415.
(*kő* 12).
kőcsög 415.
köd 417; (31).
köh, köhög- 417; (46)
köles 418: 651; (28)
kölyök 419.
(*köntös* 96).
könyök 420: 651; (8, 31).
köp, köp- 421.
köpecz «schüferhund» 422.
kör 423.
(*körmed-* 58)
körte, körtvély 424; (72)
köszvény 321.
követ- 398.
közép 570.
kulacs 425: 651.
kuncsorog- 426.
kupa «grube» 427.
kupa «hinterer schädel» *427*: 651.
kur-héja 302.
kura «farkatlan tyúk» 301.
kupolya «wassergrube» 427.

Jút 386, 651.
kutak «zwerg» 429.
kutya «hund» 430; (7, 35).
kutya «lábikrára csavart czók-mók» 289.
kuvasz 433.
küllő «specht» 300.
láb 434.
lajha 440.
lajhár 440.
lany, lanyy 441.
lanyha 441.
le 435. [441.
lódz-ik «schwach sein» (*lép-* 28)
legény 438: 651.
légy «fliege» 439.
léha 440.
lék 442.
lenyhe 441.
lepke, lepe 443.
lependék, lepencsék 443.
lézeng 441.
liba 444.
ló 444.
lóbál- 446.
lóbita 446.
lóg- 446.
lohány «träge» 441.
lok «talebene» 447.
-lok: *hom-lok* 647.
(*lombik* 7).
lomha 441.
lop- 449; (28)
lúd 449.
lugas 450: 651.
lunyha «träge» 441.
lusta 441.
lükü, lyükü 438. [180.
macza «acerina cernua»
madár 450.
mag 452.
magas, magasztal- 453.
magyar, megyer 454, 499.
makk 456.
manó 457: 651; (31)
maszat 518.
meddig 209.
méh «biene» *458*: 651.
mell, mellék, mellett 459.
méltó 465.
(*mente* 96). [460.
meny «schwiegertochter»
menny «himmel» 462; (22, 27),
mér-, mérték 463.
méreg 465; (12, 31, 72).
mese 525.
méz 466; (40, 72, 80)
mező 469; (28).
mi 479., 480.
míriggy 471; (31)
mocsok 472.
mogy «bacca» 172.
moh, mohó 473.
mórágy «silva» 473.
mű, müves 474.
nád 475; 261, 363; (80).
nár-méz 476; 350.
ne, nem 477.
(*nedv* 35).
nëm «geschlecht», *nëmz-* 484.
némber 449.
nemez 482: 652; (83).
név 483: (23, 40, 44).
nincs 477, 481.
nyáj 360.
nyalább 485.
nyárs 486.
nyereg 487.
nyál 477: 651.
nyolcz 606.
nyúl 489.
nyü «wurm» 490.
odor 493.
odú 492.
(*okos* 28).
oldal 140.
olvas- 507.
ordít- 507.
ország 616; (22).
ostor 494.
ostormén-fa 495.
öcs 495; (31)
öl- 128.
ölyv 497: 652.
ör «diener» 497; (51)
ör-háló «weihnetz» 500.
őriz- 498; (51)
örödög 501: 652; (23).
öreg 505.
őrjeg »kleiner see» 503.
örök 503. [504.
örökül-ik «zunehmen»
örröm, örvend 505: 652.
ösztörü «pfahl» 508.
ösztövér «mager» 508; (35).
össze, összve 509.
öszvér 510.
öz 511: 652.
özvegy 513; (31).
(*pajtás* 28).
(*pajzán* 28).
paklincs, pakulancs «schafzecke» 148.
(*palota* 7).
para «schwimmholz» 514.
(*parányi* 28).
(*párna* 28).
part 516; 256.
paszat 517. [517.
pegymet, pegyvet «variolus»
pej 517.
peszet «schmutz» 517.
(*peszmeg* 28).
peszmet «mist» 518.
piczi 156.
piszok 517.
piszmat «mist» 518.
ponty 519.
pozsár 519.
paszmat »misthaufen» 518.
pót, pótol- 256.
póta, pluta «floss» 515.
potyka 519.
pöcsik 178.
pök- 421.
pudva 519; (28).
rabol- 522.
rapos, rapák «blatternarbig» 529.
ravasz 520; 449.
reg, reg-vel 523.
rég 522.
rege, regöl- 524.
rejt- «singen» (?) 526.
rémül 526; (28).
renyhe 507.
rész 527.
részeg 527; (13).
reszket- 528.
réz 527: 652; (28)
rezeg- 528.
(*rideg* 28).
ripacs «blatternarbe» 529.
ripat «schmutz» 529.
ri-, riad-, rikolt- 530.
riba «gans» 444.
rigó 520.
róka 521; 449; (27).
(*rossz* 35). [531
rög «krankheit (d. tiere)»
rög «erdscholle» 531.
rögtön 531.
röv, rövid 533.
rút 534.
sajt «salz» 542.
sár 195.

(*sátor* 27, 31).
seb 536.
séd «bach» 536.
sekély 197.
sellő schnell fliessende stelle im fluss« 537.
sem 481.
serke 328.
sete, setye «linkisch» 190.
serte 558.
sír- «weinen» 530.
sír «grab» 539.
sitke «nádi veréb» 540.
só *541*: 652; (13).
sordély 544.
sör, sér 545; (35, 62).
sörcg «acipenser» *546*. 552.
sörény 548.
suta, sutya «linkisch» 190.
(*sül-, sült-* 49).
súl, súlin «igel» 550; (35).
süllő «lucioperca» 551.
sütke «ungeschickt» 190.
(*sürög-* 49)
szaj «lärm» 577.
száj 552; 460.
(*szakad-* 48).
szál «stamm, stengel» 554.
szál «floss» 555.
(*szalad-* 49).
szállodo «tilia» 269.
(*száll* 49).
szár «halm, stengel» 556.
szár «croceus» 557.
(*szárosa* 35)
szaru, szaru 557; (49, 80).
szarvas, «hirsch» 559; (49).
száz 559; (7, 8, 25, 27, 41, 43).
szed- 562.
szeder 563.
szög, szög «nagel» 565.
szög, szóg «winkel» 566.
(*szegény* 28)
szejhés (víz) «sauerwasser» 543.
(*szék* 31)
szék-só 543.
szekér 566, 633; (28, 92).
szemérem 567.
szén *568*: 652.
szenny 569.
szép 570; (28)
szív 571; (28, 35, 57).
(*szérdék* «lac coagulatum»
(*szeret-* 35). [35).
szid- 578.
szik, szik-só 543.
szil-fa 573.
szín «oberfläche» 574.
szín «farbe» 574.
szirom, szirony «gefärbte haut» 574.
szirma «goldfaden» 575.
szó 575.
(*szoba* 31).
szű, szűke 578.
szűr 549.
(*szöv-* 76).
szummyad- 581.
szül- 582.
szür, szürke «grau» 583; (35).
szűr «bauernrock» 584.
szűz 584.
táj, tájék 586.
tajak «hitvány» 586.
ták, tákol 586.
tál 586; (27).
talp 587; 570.
tanács 589.
tanakod- 589.
tanít-, tanul- 588.
tapló 590; (13).
tar (marha tarja) 590.
taraj 590; (31).
(*tárkány* 12)
(*tárkony* 28).
(*tart-* 28)
tat (ladik tatja) 591.
tavasz 591.
*teg-*nap, *tegétt* 593: (28).
tegez 594.
tehén 596; (27).
tej 597; (8).
(*tér* 31).
(*terjék* 7).
(*test* 35).
tetű 599.
tinó 597.
tiszt, tisztel- 600.
titok 601.
tíz 602, 637; (2, 3, 8, 25, 27, 43, 81).
tó, tól «see» 607.
(*torok* 74, 96).
(*több* 31).
tölgy 609.
tőr «säbel» 609; (13).
(*tör-* 48).
török, törke «pfriemc» 609.
tőr, török «fallstrick» 610.
törpe 570.
törvény 610; (13).
tutaj 515.
tyúk 383.
ujj «finger» 611.
ujj «ärmel» 613.
ún-, unadom 614.
undok, undorod-ik 613.
úr 614.
üdvöz 363. [649.
üdül-, idül- «gyarapodik»
üll-, üdl- (*ünnepet*) 363.
üldöz- 128.
ünnep 363; (23).
ürü *165, 166*: 645; (13).
üreg 630; (13).
üst «silber» 246.
üstök 617.
üszö 618.
üveg 620; (27).
üz- «treiben» 621.
üz- «sich begatten» 637.
üz, üz «geruch» *215*: 647.
vaczkor 622.
(*vágy* 28).
vakondok 511.
vám 622; (7).
-van-, ven: *hat-van, hatven* 605.
vár, várad 623; (3, 7, 27).
várda 624.
varjú 624.
vas 653; (28). [27).
*vásár, vasár-*nap 627; (3,
vászon 627.
vejsze 128.
vendég 628.
vérese 626.
verem 629.
vért 630. [363.
-vez, -vöz: *id-vez, üd-vöz*
vezet- 630; 276; (75).
vézna 510.
(*vidék* 28).
víz 653; (40).
vissza 230.
viskó 631; (27).
zaj 577.
zeng- 326.
zöld 632.
(*zsák* 7).
zsiba «gans» 444.
(*zsugori* 28).